

JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

OUR FIELDS

- Exact Sciences
- Natural sciences
- Medical sciences
- Technical sciences
- Economics
- Philological sciences
- Pedagogical sciences
- Social and humanitarian sciences
- Psychological sciences
- Arts and cultural sciences
- Physical education and sports

VOLUME 1

ISSUE 4

ISSN (E): 2181-4570

• <http://universalpublishings.com>

"RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE" MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

APRIL 30, 2023

VOLUME 1, ISSUE 4

2023

+998888082107

<http://universalpublishings.com>

samariddineshqorayev@gmail.com

« **Journal of Universal Science Research** » ilmiy-uslubiy jurnali: 30.04.2023 yil.

Ushbu to'plamda « **Journal of Universal Science Research** » ilmiy-uslubiy jurnali 2023 yil 1-soni 4-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

Bosh muharrir, Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali talabasi

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

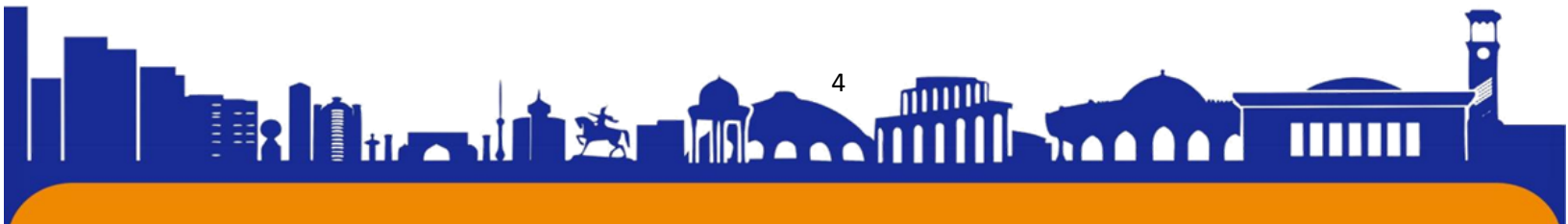
Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz davlat universiteti fizik kimyo kafedrasini dotsenti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdulkarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

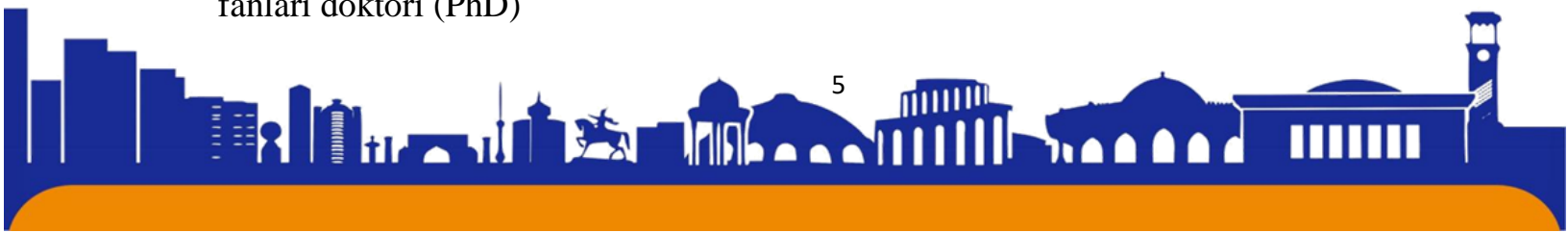
Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrasi mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma’naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

FUTURE BUILDING MATERIAL: BIO CONCRETE SELF-HEALTHING

Musurmonov Abror Alisherovich

Choriyev Jahongir Olimjon o'g'li

Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy Biology students

Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi

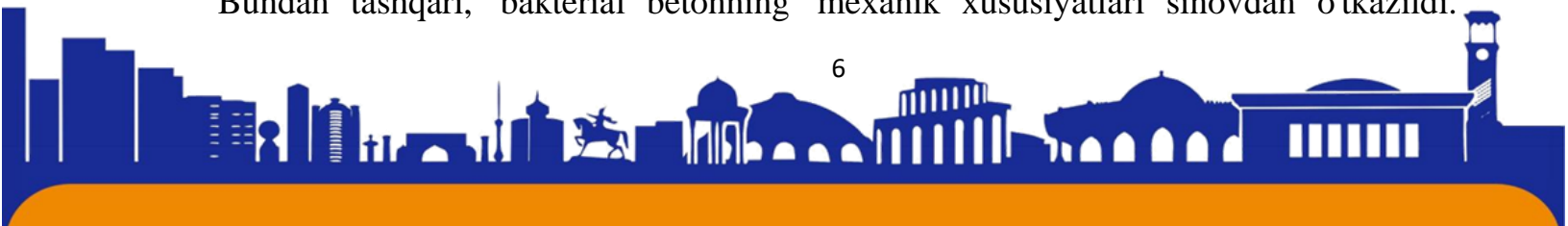
Termiz Institute of Agrotechnologies and innovative Development Quarantine
direction of plants and agricultural products student

Email: usmonovkamol0@gmail.com

Abstract: Crack occurrence in reinforced concrete should be minimized for both durability and economical reasons as crack repair is costly. Autogenous repair, or self-healing, of concrete would save a substantial amount of money, as manual inspection and crack repair could be minimized. Thus, a reliable self-healing mechanism for concrete would not only result in more durable structures, but would also be beneficial for the global economy. This study exploited the potential to apply calcite-precipitating bacteria as a crack-healing agent in concrete. The potential of different species to precipitate calcite, produce endospores, survive concrete-production, and heal cracks by sealing them with calcite was investigated. Furthermore, the mechanical properties of 'bacterial concrete' were tested. ESEM studies showed that alkali-resistant spore-forming bacteria embedded in the concrete matrix can precipitate substantial amounts of calcite. The bacterial approach thus seems a highly promising mechanism to mediate self-healing in concrete structures.

Key words: Self-concret healing, crack, bacteria, calciumcarbonate, biomineralization.

Annotatsiya: Temir-betonda yoriqlar paydo bo'lishi chidamlilik va iqtisodiy sabablarga ko'ra minimallashtirilishi kerak, chunki yoriqlarni ta'mirlash qimmatga tushadi. Betonni avtogen ta'mirlash yoki o'z-o'zini davolash katta miqdordagi pulni tejashga imkon beradi, chunki qo'lda tekshirish va yoriqlarni ta'mirlashni minimallashtirish mumkin. Shunday qilib, beton uchun ishonchli o'z-o'zini davolash mexanizmi nafaqat bardoshli tuzilmalarga olib keladi, balki jahon iqtisodiyoti uchun ham foydali bo'ladi. Ushbu tadqiqot kaltsitni cho'ktiruvchi bakteriyalarni betonda yoriqni davolovchi vosita sifatida qo'llash potentsialidan foydalangan. Turli xil turlarning kaltsitni cho'ktirish, endosporalar ishlab chiqarish, beton ishlab chiqarishda omon qolish va yoriqlarni kaltsit bilan yopish orqali davolash imkoniyatlari o'rganildi. Bundan tashqari, 'bakterial betonning' mexanik xususiyatlari sinovdan o'tkazildi.

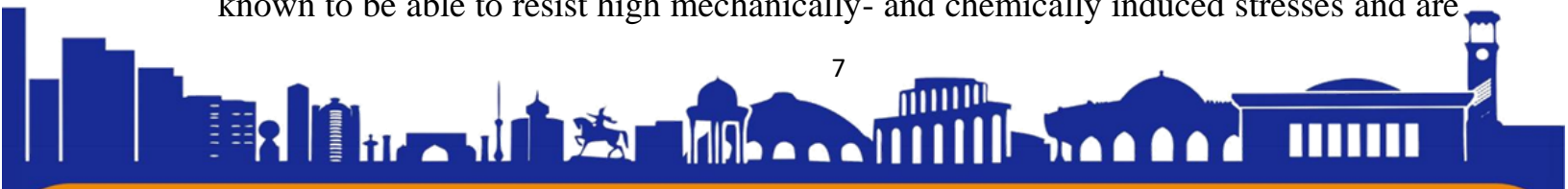

ESEM tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, beton matritsaga o'rnatilgan gidroksidi chidamli spora hosil qiluvchi bakteriyalar katta miqdordagi kaltsitni cho'ktirishi mumkin. Shunday qilib, bakterial yondashuv beton konstruktsiyalarda o'z-o'zini davolashda vositachilik qilish uchun juda istiqbolli mexanizmga o'xshaydi.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini davolash, yoriq, bakteriyalar, kaltsiykarbonat, biomineralizatsiya

Introduction

Cracks can occur in concrete structures due to multiple reasons such as autogenous shrinkage, freezethaw reactions, mechanical compressive- and tensile forces. Although micro-cracks do not necessarily result in significant strength loss of concrete, the ingress of water and other reactive chemicals such as chloride and water may pose a threat to the steel reinforcement as these strongly enhance its corrosion rate. Thus for durability reasons and potential repair costs, crack occurrence should be minimized or, alternatively, occurring cracks should ideally be healed directly after formation by an autonomous repair mechanism. Different autonomous repair systems are feasible. One such a self-healing mechanism could involve secondary hydration reactions of still present but not fully reacted cement particles. Although a high percentage of non-reacted cement particles within its matrix may result in a concrete with a substantial self-healing capacity, the material characteristics of the initial concrete structure may not be satisfactorily as it may be more brittle and initially weaker as wanted. Another self-healing mechanism could be based on the addition of a selfhealing agent that would make up a part of the concrete matrix without or insignificantly affecting its structural and mechanical characteristics. In this study the potential of bacteria to act as a self-healing agent in concrete is investigated. Although the idea to use bacteria and integrate them in the concrete matrix may seem odd at first, it is not from a microbiological viewpoint. Bacteria naturally occur virtually everywhere on earth, not only on its surface but also deep within, e.g. in sediment and rock at a depth of more than 1 km. Various species of so-called extremophilic bacteria, i.e. bacteria that love the extreme, are found in highly desiccated environments such as deserts, but also inside rocks and even in ultra-basic environments which can be considered homologous to the internal concrete environment. Typical for many desiccation- and/or alkali-resistant bacterial species is their ability to form endospores. These specialized cells are characterized by an extremely low metabolic activity, are known to be able to resist high mechanically- and chemically induced stresses and are

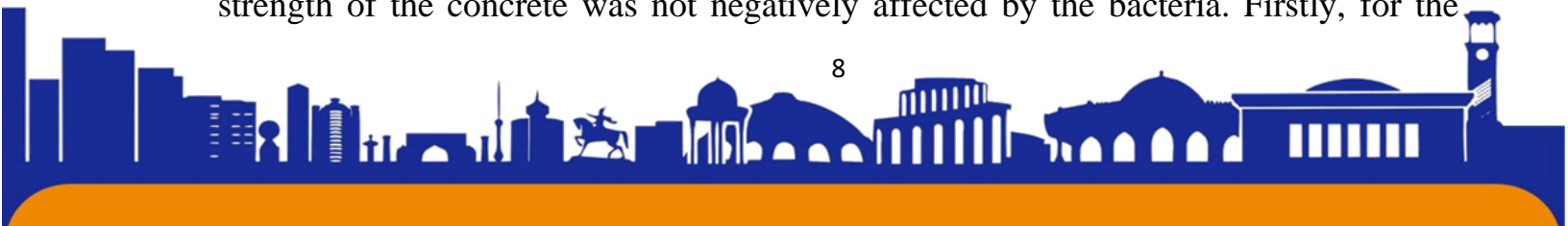

viable for periods up to 20. In some previously published studies the application of bacteria for cleaning of concrete surfaces and strength improvement of cement-sand mortar was reported. Furthermore, in some studies the crack-healing potential by mineral-precipitating bacteria on degraded limestone and ornamental stone surfaces as well as on concrete surfaces was investigated and reported. Although promising results were reported, the major drawback of the latter studies was that the bacteria and compounds needed for mineral precipitation could only be applied externally on the surface of the structures after crack-formation had occurred. This methodological necessity was mainly due to the limited lifetime (hours to a few days) of the (urease-based) enzymatic activity and/or viability of the applied bacterial species. In the present study the application of alkali-resistant sporeforming bacteria to enhance the self-healing capacity of concrete is investigated. Tensile- and compressive strength characteristics of reference (no bacteria added) and bacterial concrete are quantified. Furthermore, the viability of bacteria immobilization in concrete is quantified and, finally, calcite precipitation potential of bacterial concrete is demonstrated by ESEM analysis.

2 Methods

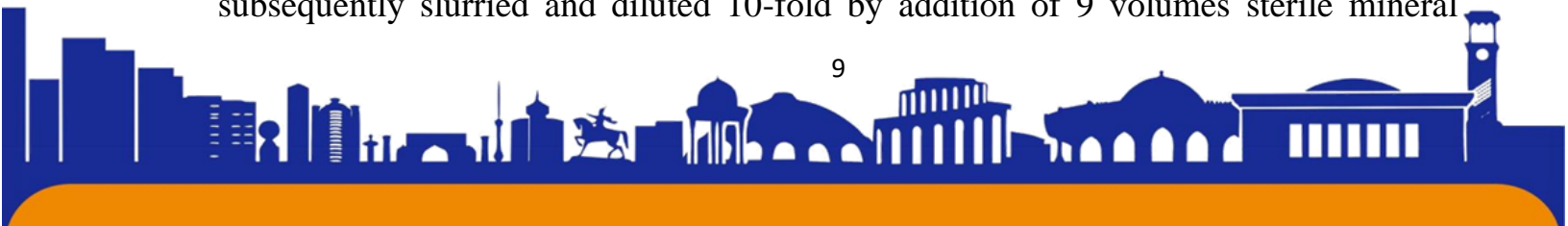
2.1 Cultivation of alkali-resistant spore-forming bacteria Four strains of alkaliphilic spore-forming bacteria were purchased from DSMZ (German Collection of Microorganisms and Cell Cultures), Braunschweig, Germany: *Sporosarcina pasteurii* DSM 33; *Bacillus cohnii* DSM 6307; *Bacillus halodurans* DSM 497 and *Bacillus pseudofirmus* DSM 8715 and cultivated according to the suppliers recommendations (medium DSMZ-2 for *S.pasteurii* and DSMZ-31 for the others). Endospore-forming potential was determined in mineral medium. This medium contained per liter of Milli-Q ultra pure water: 0.2g NH_4Cl , 0.02g KH_2PO_4 , 0.225g CaCl_2 , 0.2g KCl , 0.2g $\text{MgCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, 1 ml per liter trace elements solution SL12B, 0.1g yeast extract, 6.45g citric acid trisodium salt and 8.4g sodium bicarbonate. The pH of this medium was 9.2. Aerobic batch cultures were incubated in 2-l Erlenmeyer flasks on a shaker table at 150 rpm. Growth was monitored by microscopy and cell numbers and percentage of sporulating cells were quantified by microscopy using a Burger-Turk counting chamber. 2.2 Preparation and strength characteristics of bacterial concrete Concrete bars with and without (control) added bacteria were prepared for tensile- and compressive strength determination. The aim of these tests was to check whether the strength of the concrete was not negatively affected by the bacteria. Firstly, for the

preparation of bacterial concrete, a dense culture of *S.pasteurii* was obtained after growth in medium DSMZ-2. Total cell number was quantified by microscopy using a Burger-Turk counting chamber. Subsequently, cells were washed twice by centrifugation (20 min x 10000g) and resuspension of the cell pellet in tap water. Washed cells were finally resuspended in a 20-ml aliquot of tap water. This cell suspension was applied as part of the needed water for concrete bar preparation. Concrete bars for tensile- and compressive strength determination were prepared as follows. Two sets (bacterial concrete and control concrete without bacteria) of nine bars each (bar dimensions 16 x 4 x 4 cm) were made using ordinary portland cement (ENCI CEMI 32.5R), a water-cement ratio of 0.5 and aggregate composition (sand and gravel) as listed. The bars were initially cured for 24 hours in plastic foil-sealed molds at room temperature, subsequently uncased and further cured in tap water-filled separate plastic containers at room temperature. Subsets of three bars each were tested for flexural tensile- and compressive strength after 3, 7 and 28 days curing following the procedure according to EN 196-1 Standard Norm 2.3 Viability of concrete-immobilized spores

The viability (ability to germinate) of spores of the alkaliphilic bacterial species *B.cohnii*, *B.halodurans* and *B.pseudofirmus* immobilized in cement stone was determined. Cultures of the respective species were firstly grown in mineral medium (see above). These cultures were washed twice by centrifugation (20 min x 10000g) and resuspension of the cell pellet in tap water after the number of spores formed was quantified by microscopy. Obtained spore suspensions were divided in two parts, one part was stored in a fridge at 4°C and served as non-concrete immobilized control for determination of spore viability during storage (see below), and one part was used for cement stone sample preparation. For the latter, the spore suspension was used as part of the make up water, and bacterial and control (no bacterial spores added) cement stone specimen were prepared. Number of spores added to cement stone as determined by microscopic counting was 109 cm⁻³. Ordinary portland cement (ENCI CEMI 32.5R) and a water-cement ratio of 0.5 was used for the preparation of cement stone disks (4 cm diameter, 1 cm height), cast in plastic vials closed with a plastic lid. After 24 hours curing at room temperature, disks were further cured in tap water at room temperature. Disks were removed from the plastic vial molds after ten days curing, chipped to pieces with a chisel and further crushed to powder using a robust pharmaceutical stone mortar. Powdered cement stone (1.84 g representing 1 cm³, containing 109 spores) was subsequently slurried and diluted 10-fold by addition of 9 volumes sterile mineral

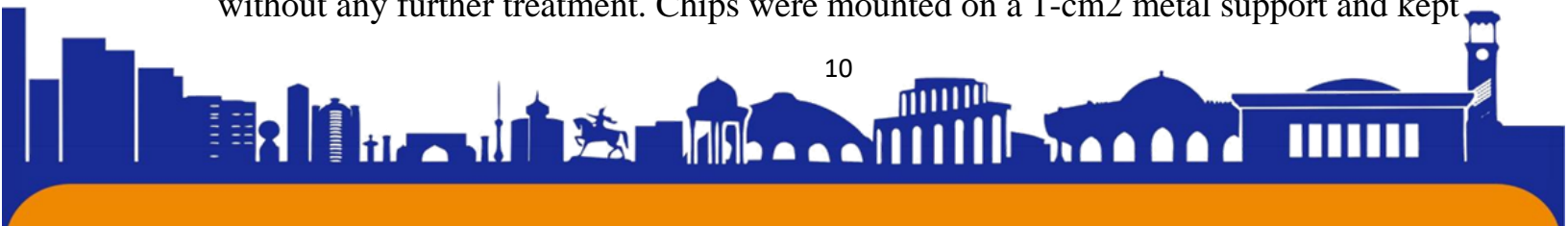

medium. In parallel, the endospore-containing cell suspensions which were kept in a fridge at 4°C were diluted to a spore density of 10⁹ ml⁻¹ and also 10-fold diluted by addition of 9 ml sterile mineral medium. Cement stone slurries and original spore suspensions were further homogenized by three cycles of vigorous mixing at 2500 rpm and 20 seconds ultrasonic treatment in a Branson 1210, 47 KHz, 80 Watts Ultrasonic bath. Number of viable spores in cement stone slurries and spore suspensions was estimated according to the Most Probable Number (MPN) dilution technique. For this procedure, 8 x 12 wells sterile microtiter plates were filled with mineral medium, 180 µl per well. Four consecutive wells of the first row were inoculated with 20-µl slurry or control cell suspension aliquots, and these were subsequently serially diluted in ten-fold dilution steps up to the 10¹¹ dilution level, leaving the last (12th) row as noninoculated control to check for medium contamination. Thus, each cement stone slurry and corresponding control cell suspension was serially diluted in four parallel series. During the following incubation period at room temperature, growth occurred in the lower but not in the higher dilution levels due to dilution-to-extinction of the viable cells present in the samples. Growth could easily be determined visually due to increased turbidity of positive wells during the following 2-weeks incubation period. Viable number of cells in cement stone slurries and their corresponding spore suspensions was calculated from the number of positive wells using the MPN computer program of Clarke and Owens (1983).

2.4 Calcite precipitation potential of bacterial concrete Chips

of 10 days cured cement stone samples (see under 2.3) were incubated in rich medium (yeast extract and peptone based medium) after pasteurizing for 30 min at 70°C. Pasteurization of bacterial and control cement stone chips before incubation was done to inactivate bacteria that potentially came into contact with the cement stone samples during curing period or non-sterile handling of the cement stone samples and chips after curing. As bacterial endospores are not killed by the pasteurization procedure, this treatment ensured that potential differences between control and bacterial concrete samples after incubation were mediated by added bacteria and not by accidentally introduced contaminants. Rich medium contained 5 g peptone, 3 gram yeast extract and 8.4g sodium bicarbonate and had a pH of 8.6. Individual chips were incubated aerobically in 100-ml medium aliquots on a shaker table at 100 rpm at 25°C for 12 days. Chips were rinsed with tap water after incubated and stored wet in closed plastic vials until ESEM analysis, what was done within two days after incubation without any further treatment. Chips were mounted on a 1-cm² metal support and kept

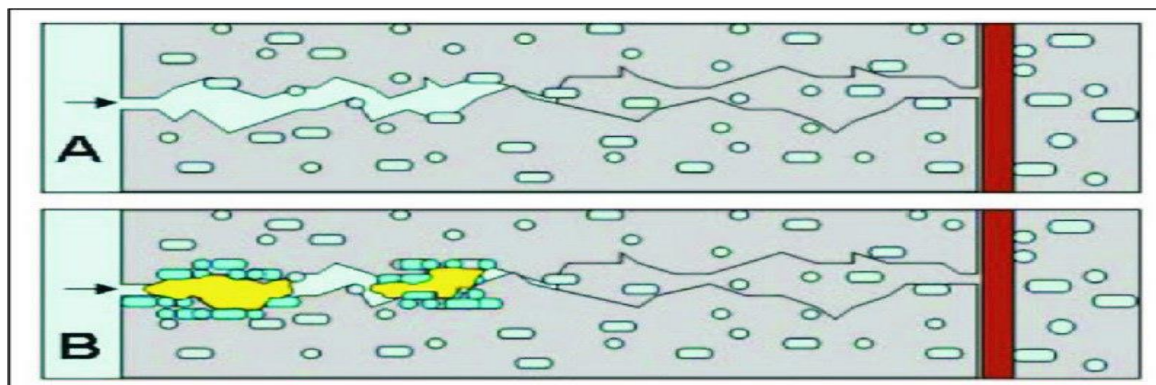

in place with adhesive tape and observed with a Philips XL30 Series Environmental Scanning

Electron

Microscope.

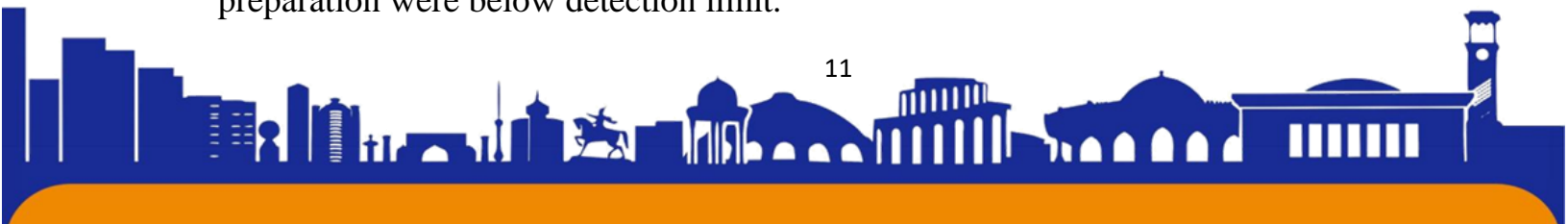

3 Results

3.1 Cultivation of alkali-resistant spore-forming bacteria Three out of four strains produced copious spores in mineral medium, except for *S.pasteurii*, which did not grow in this medium. Spore production was considerably less in rich yeast extract- and peptonecontaining medium. Percentage of cells with endospores was quantified by microscopic counting, and amounted to 75, 50 and 25% for *B.cohnii*, *B.halodurans* and *B.pseudofirmus* respectively.

3.2 Strength characteristics of bacterial concrete The 20-ml washed cell suspension of the *S.pasteurii* culture used for the making of bacterial concrete bars contained 3.48×10^{12} cells, what resulted in a final density of 1.14×10^9 cells cm^{-3} concrete. As the average volume of an *S.pasteurii* cell equals about $2.5 \mu\text{m}^3$, the total cell volume amounts to 0.3% of the bacterial concrete volume. Tensile- and compressive strength tests after 3, 7 and 28 days curing revealed no significant difference between control and bacterial concrete (Fig 1).

3.3 Viability of cement stone-immobilized spores The number of viable spores in cement stone samples after 10 days curing as well as original spore suspensions, both with a spore density of 10^9 cm^{-3} , were estimated (Table 2). Results revealed that about one percent of the spores in the spore suspensions (10^7 ml^{-1}) could be retrieved as viable (Table 2). The number of viable spores in the corresponding cement stone samples appeared significantly lower, i.e. between 10^5 and 10^6 cm^{-3} . Compared to spore suspensions, estimated viable spores in cement stone slurries amounted to 1.9, 7.0 and 2.0% for *B.halodurans*, *B.pseudofirmus* and *B.cohnii* respectively. Number of viable bacteria in control cement stone samples (no bacterial spores added) and tap water used for concrete sample preparation were below detection limit.

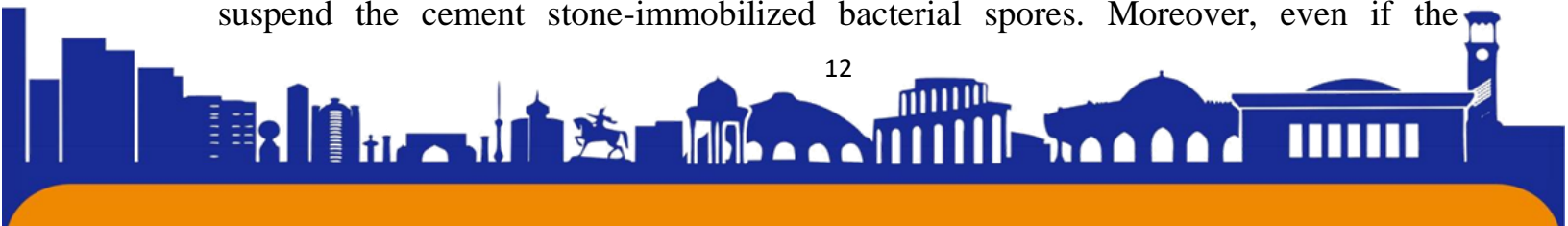

3.4 Calcite precipitation potential of bacterial concrete ESEM analysis revealed that bacterial cement stone, in contrast to control cement stone samples, precipitated substantial amounts of calcite-like crystals on its surface when incubated in peptone- and yeast extract containing medium. An example is shown in Figure 3, depicting control and *B.pseudofirmus* endospore-containing cement stone pieces incubated for 12 days.

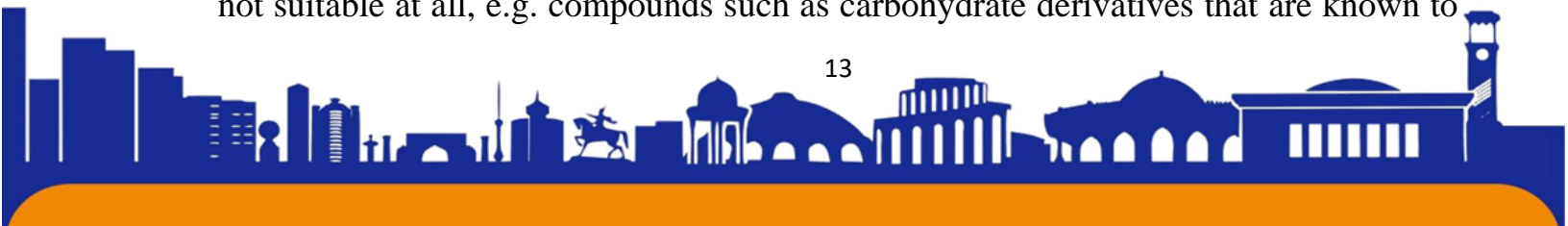
4 Discussion and conclusion.

Application of self-healing concrete, i.e. concrete that is able to repair, seal or plug newly formed cracks autogenously, will not only result in more durable structures but will also save a significant amount of money as labor intensive check and repair can be minimized. In this study we investigated the potential of bacteria-mediated calcium carbonate production as a possible healing mechanism. In contrast to some previous studies where bacteria were externally applied for concrete and monument crack repair, we here incorporated bacterial spores, i.e. dormant or resting cells, in the concrete matrix. The results of our study are promising. The estimated number of viable spores retrieved from young cement stone, i.e. after ten days curing, was between 1.9 and 7.0% of the number of viable spores present in the original spore suspension used for the preparation of cement stone samples. Table 2. Estimate of number of viable (cultivable) bacterial spores in spore suspension and cement stone in which spores of respective bacterial species were immobilized. In brackets: confidence interval; In square brackets: percentage of number in spore suspension Spore suspension and tap water (control): Number cm-3: *B.cohnii* *B.halodurans* *B.pseudofirmus* Tap water (control) 5.73 E7 (1.76-18.58) 5.63 E6 (1.74-18.17) 7.98 E6 (2.63-24.24) < 500 Cement stone samples: *B.cohnii* *B.halodurans* *B.pseudofirmus* Control 1.15 E6 (3.80-34.80) [2.0] 1.07 E5 (0.36-3.20) [1.9] 5.62 E5 (1.74-18.14) [7.0] < 500 These numbers are substantial, considering the mechanical forces (grinding) needed to liberate and suspend the cement stone-immobilized bacterial spores. Moreover, even if the

percentages retrieved reflect truly viable spores, absolute numbers are still high, i.e. between 1.7 and 7.5×10^7 spores cm^{-3} cement stone, realizing that one viable cell is theoretically enough to start microbial growth and calcite precipitation, providing that suitable conditions prevail. Incubation experiments with 10-days cured cement stone samples demonstrated the mineral precipitation potential of bacterial concrete. We hypothesize that the actual bacterial mineral precipitation mechanism is as follows. Once into contact with copious amounts of water and growth substrates (yeast extract and peptone), bacterial endospores germinate and start to produce CO_2 due to metabolic turnover of growth substrates. CO_2 , what can locally reach high concentrations due to rapid metabolic conversion of organic compounds, will chemically react with $\text{Ca}(\text{OH})_2$ produced from C2S and C3S hydration reactions. The $\text{Ca}(\text{OH})_2$ that leaks out of the concrete's pore system reacts with CO_2 and precipitates as calcite or any other calcium carbonate based mineral. The calcite-like crystals found on the surface of bacterial- but not on the surface of control cement stone samples support this hypothesis. A: Control B: + Bacteria Figure 2. Concrete samples incubated in yeast extract- and peptone-containing medium. A: Control (concrete with no bacteria added) and B: Concrete containing 10^9 cm^{-3} *B.pseudofirmus* endospores. The inset in Figure 2B (5000x magnification) shows a close up of the massive calcite-like crystals formed on the concrete surface. The experiments done in this study show that alkaliphilic endospore-forming bacteria integrated in the concrete matrix can actively precipitate calcium carbonate minerals. Water, needed for the activation of endospores, can enter the concrete structure through freshly formed cracks. Furthermore, for mineral precipitation, active cells need an organic substrate that can metabolically be converted to inorganic carbon what can subsequently precipitate with free calcium to calcium carbonate. Free calcium is usually present in the concrete matrix, but organic carbon is not. In the present experiments organic carbon was applied externally as a part of the incubation medium, while ideally it should also be part of the concrete matrix. In that case only external water is needed to activate the concrete-immobilized bacteria which can then convert organic carbon present in the concrete matrix to calcium carbonate and by doing so seal freshly formed cracks. We currently investigate which specific kind of organic compounds are suitable to include in the concrete matrix. This is certainly not trivial as such compounds should be a suitable food source for bacteria as well as be compatible with concrete. Certain classes of organic compounds are less- or not suitable at all, e.g. compounds such as carbohydrate derivatives that are known to

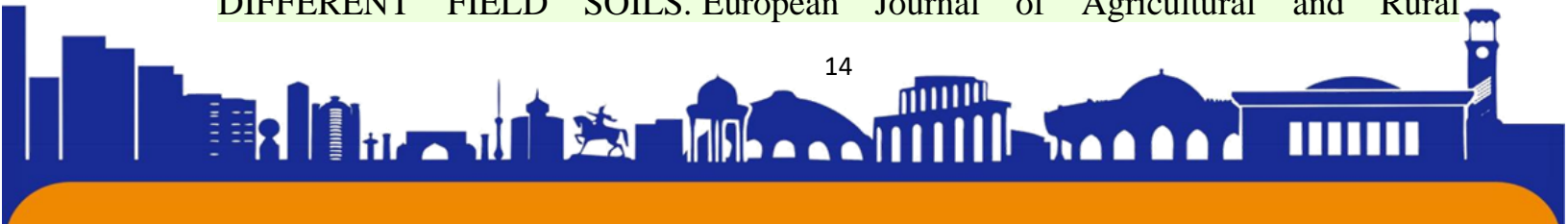

inhibit the setting of concrete even at low concentrations. We furthermore presently investigate the long-term viability and potential possibilities to increase the viability of concrete immobilized endospores to ensure long-lasting bacterially enhanced self-healing. Other ongoing investigations address the possible decrease in concrete permeability and the change of mechanical characteristics of healed cracked concrete due to bacterial calcite precipitation. To conclude we can state that the bacterial approach has potential to contribute to the self-healing capacity of concrete. We have shown that bacteria incorporated in high numbers (10^9 cm^{-3}) do not affect concrete strength, that a substantial number of added bacteria remain viable and, moreover, that these viable bacteria can precipitate calcium carbonate needed to seal or heal freshly formed cracks.

References:

1. Bang, S.S., Galinat, J.K., Ramakrishnan, V. 2001. Calcite precipitation induced by polyurethane-immobilized *Bacillus pasteurii*. *Enzyme and Microbial Technology* 28:404-409.
2. Musurmonov Abror Alisherovich , ChoriyeV Jahongir Olimjon o'g'li, & Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi. (2023). THE EFFECT OF FOOD STRUCTURE ON MICROBIAL ACTIVITY. *IQRO JURNALI*, 2(1), 565–572. Retrieved from <https://wordlyknowledge.uz/index.php/igro/article/view/364>
3. Clarke, T.R. & Owens, N.J.P. 1983. A simple and versatile micro-computer program for the determination of 'most probable number'. *J. Microbiol. Meth.* 1: 133-137.
4. Musurmonov Abror Alisherovich, ChoriyeV Jahongir Olimjon o'g'li, Sherpo'latova Shohsanam Panji qizi, & Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi. (2023). PROBLEMS AND PROSPECTS FOR GROWING TOMATOES IN DIFFERENT SALT . *World Scientific Research Journal*, 13(1), 27–34. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2570>
5. Rodriguez-Navarro, C., Rodriguez-Gallego, M., Ben Chekroun, K., Gonzalez-Munoz, M.T. 2003. Conservation of ornamental stone by *Myxococcus xanthus*-induced carbonate biomineralization. *Appl. Environm. Microbiol.* 69(4): 2182-2193.
6. Musurmonov Abror Alisherovich, ChoriyeV Jahongir Olimjon o'g'li, & To'xtayeva Surayyo Sobir qizi. (2022). KOMPLEX EVALUATION OF DIFFERENT FERTILIZATION SYSTEMS IN THE CULTIVATION OF VEGETABLES ON DIFFERENT FIELD SOILS. *European Journal of Agricultural and Rural*

Education, 3(3), 22-25. Retrieved from <https://scholarzest.com/index.php/ejare/article/view/1996>

7.Sagripani, J.L. & Bonifacino, A. 1996. Comparative sporocidal effects of liquid chemical agents. Appl. Environm. Microbiol. 62(2):545-551.

8. Alisherovich, M. A., & Ogli, C. J. O. (2023). GIDROMORF TUPROQLARNING O'ZLASHTIRISHDA MOYLI O'SIMLIKLARNI YETISHTIRISHNING AHAMIYATI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(6), 9-12.

9.Musurmonov, AA, Absalomova, KA, Temirova, MT, & Rahmatov, AH (2021). LIMONNING TIBBIY VA IQTISODIYOT FOYDALARI. Iqtisodiyot va jamiyat , (5-1), 341-344.

10.Alisherovich, M. A., & Olimjon o'g'li, C. J. (2023). IN THE DEVELOPMENT OF HYDROMORPHIC SOILS THE IMPORTANTCE OF GROWING OILY PLANTS. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 17(3), 134-137.

11.Schlegel H.G. 1993. General microbiology, 7th edition. Cambridge University Press. Sleep, N.H., Meibom, A., Fridriksson, T., Coleman, R.G., Bird, D.K. 2004. H₂-rich fluids from serpentinization: Geochemical and biotic implications. PNAS 101(35):12818-12823.

OLIV TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIYA BERISHDA PEDAGOG NUTQI

Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti doktoranti. @manzil: termiz_region@mail.ru
Telefon: +99891-711-84-84 **Telegram:** +99897-807-11-12,

Annotatsiya: Talabalarga tarbiya berish hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan biridir. Bunda pedagog nutqining tuzilishini ko'rib chiqish va buning uchun nutq mazmunini ishlab chiqishda rioya qilinishi kerak bo'lgan asosiy qoidalarni bilish muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada ushbu fikrlar haqida so'z borib, talabalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida pedagogning nutqiy qobiliyatini rivojlantirish maqolaning asosiy maqsadidir.

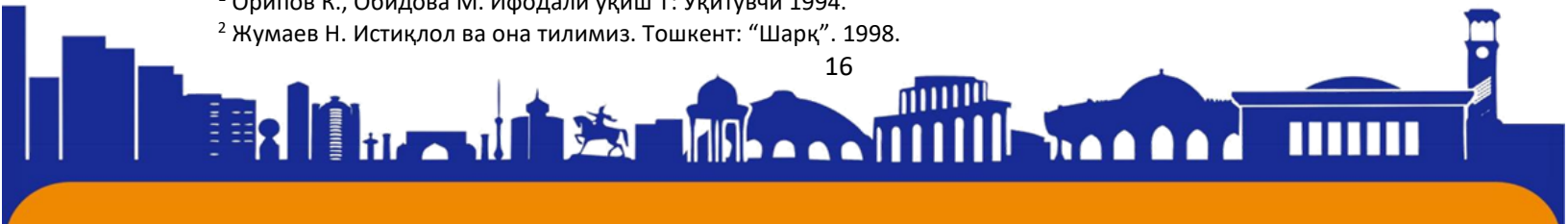
Kalit so'zlar: nutq, notiqlik, ritorika, voizlik, jamiyat, estetik go'zallik, chiroyli so'zlash, madaniyat, qobiliyat, gramatika.

Kirish. Ma'lumki, notiqning vazifasi hech qachon ma'lum miqdordagi ma'lumotni taqdim etish bilan cheklanmaydi. Notiq qoida tariqasida o'z nuqtai nazarini himoya qilishga, uni haq ekanligiga ishontirishga va hokazolarga majbur bo'ladi. Bu notiqning asosiy ish vazifalari sirasiga kiradi¹. Bunda jahondagi ilg'or davlatlarning tajribalarini umumlashtirish asosida yoshlarda yangicha ijtimoiy madaniyatni shakllantirish, taraqqiyot tamoyillariga asoslangan yo'llarini to'g'ri belgilab olishga ko'maklashish, o'tmish xatolarini takrorlamaslik, ulardan zarur saboqlar chiqarish mumkin bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, pedagoglarda notiqlik qobiliyatining mavjud bo'lishi muhim sanaladi. Ularni yanada takomillashtirish, kengaytirish va samaradorligini oshirish ham shu kunning dolzarb masalalaridan biri.

Asosiy qism. Darsliklardan ma'lumki, ritorika atamasi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning sinonimlari qadimgi notiqlik atamasi (lotincha oratoriya) va notiqlik so'zlaridir. Bu tushunchalarning barchasi nimani anglatadi? Notiqlik deganda, eng avvalo, notiqlik mahoratining yuksak darajasi, notiqlikning sifat xususiyati, jonli so'zni mohirlik bilan egallash tushuniladi. Qolaversa, notiqlik - bu tinglovchilarga kerakli ta'sir ko'rsatish uchun nutqni qurish va omma oldida aytish san'ati².

¹ Орипов К., Обидова М. Ифодали ўқиш Т: Ўқитувчи 1994.

² Жумаев Н. Истиқлол ва она тилимиз. Тошкент: "Шарқ". 1998.

Notiqlikning xuddi shunday talqini qadimgi davrlarda ham qabul qilingan. Masalan, Aristotel ritorikani “Har qanday mavzu bo‘yicha ishontirishning mumkin bo‘lgan usullarini topish qobiliyati”³ deb ta’riflagan. Kaykovus esa notiqlik haqida o‘z asarlarida fikr bildirib, “Barcha qobiliyatlar ichida eng yaxshisi nutq qobiliyatidir”,⁴ deganda haq edi va buni biz globallashuv davrida aniq tushunib turibmiz.

Notiqlik haqida gap ketar ekan biz G‘arb olimlarining fikrlarini ham eslab o‘tsak. Jumladan, Blez Paskal shunday deb yozgan edi: “Notiqlik - bu fikrning go‘zal tasviridir, agar so‘zlovchi fikrni ifodalab, unga bir nechta satrlar qo‘shsa, u portret emas, balki rasm yaratadi”⁵.

Lomonosov o‘zining “Notiqlik bo‘yicha qisqacha qo‘llanma” asarida shunday yozadi: “Notiqlik - har qanday masala yuzasidan notiq gapirish va shu orqali boshqalarni bu haqda o‘z fikriga moyil qilish san’atidir”⁶.

M.Speranskiy “Oliy notiqlik qoidalarini” asarida “Notiqlik qalblarni larzaga soladigan, ularga ehtirolarni to‘kish, ularga o‘z tushunchalarining qiyofasini yetkazish in’omidir”⁷ deb ta’kidlaydi.

Notiqlik tarixan shakllangan notiqlik fani va notiqlik asoslarini belgilab beruvchi akademik fan deb ham ataladi. Tizimli o‘qitishning predmeti sifatida notiqlik boshqa filologiya fanlaridan oldin rivojlangan. Gramatika, poetika, leksikografiya, matnshunoslik, adabiyot tarixi, stilistika ritorikadan kechroq vujudga kelgan va vaqt o‘tishi bilan ritorikani o‘rganish uchun yordamchi yoki tayyorgarlik predmeti sifatida rivojlangan⁸.

Notiqlik - she’r yoki dramaturgiya kabi og‘zaki ijodning bir turi hisoblansada ma’ruzachidan tinglovchilarga uzatiladigan yuqori emotsionallik, bitta va ko‘p tinglovchilarga ta’sir o‘tkazish qobiliyati, san’at asaridek harakat qiladigan nutq, ijro go‘zalligini tushunamiz.

Notiqlik - ommaviy nutqning murakkab intellektual va hissiy ijodi, inson faoliyatining alohida turi ham hisoblanadi. Haqiqiy notiqni ilhom, tasavvur va

³ Фазлиддин Абдуразақов. (2022). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯНИ ШАКЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. *Е Конференц-зона*, 110–115. Получено с <http://www.econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/1640>.

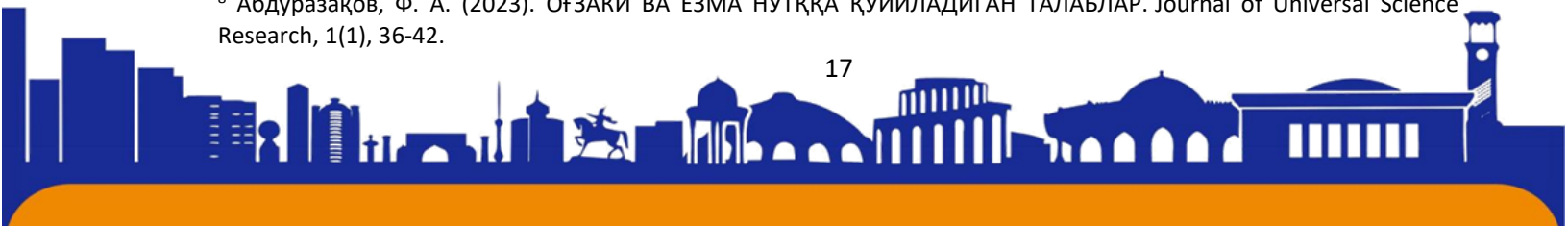
⁴ Кайкавус. Қобуснома (нашрга тайёрловчилар С.Долимов, У.Долимовлар) Т: “Истиқлол” ноширлик маркази. 1994.

⁵ Орипов К., Обидова М. Ифодали ўқиш Т: Ўқитувчи 1994.

⁶ Махмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. Т: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009

⁷ Сперанский М. Олий нотиқлик қоидалари. М., 1995.

⁸ Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

fantaziyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Tinglovchilarni ilhomlantirish uchun esa estetik tamoyillar hissiyotlarga singdirilishi kerak. **Masalan:** kiyimda go'zal ko'rinish, so'zning ohangdorligi va ohangdorligi, tovushlar va umuman nutqida, qalblarni hayajonga solish va boshqalar ushbu qatoriga kiradi.

Badiiy o'qish va ommaviy nutq mahorati qonunlariga, jumladan undovlar, imo-ishoralar, mimikalar, pantomima va boshqalarga muvofiq quriladi. Va, albatta, nutq texnikasi qonunlariga ham. Badiiy o'qish va notqlik bir-birini to'ldiradi. Aynan shu jihat orqali o'qituvchilar ma'ruzachilarga aylanadi.

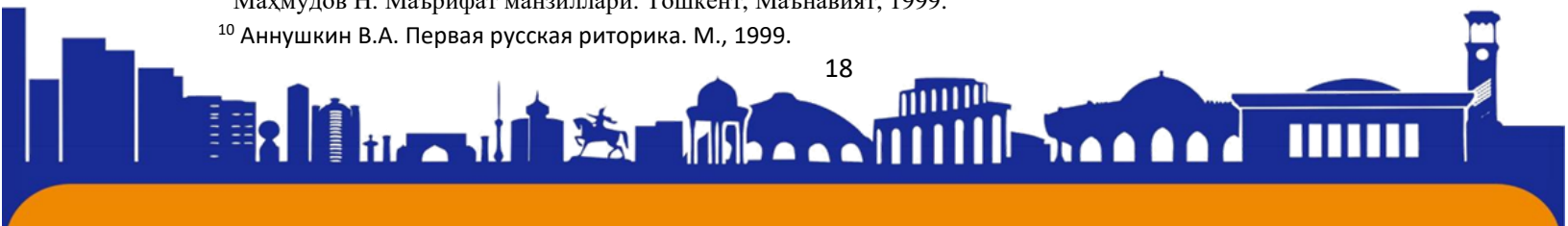
Notqlik nutqini boshqa nutq turlaridan ajratib turadigan bir qancha asosiy sifatlar mavjud⁹. Ma'ruzachi odamlarga notiq nutqi bilan murojaat qiladi. Bunday nutq har doim tashviqot xarakteriga ega. Buning uchun pedagog o'z nutqining mavzusidan ilhomlanib, unga o'z talabalari uchun zarur va foydali deb hisoblagan predmetlarni kiritishi kerak.

Notqlik nutqi keng ommaga qaratilgan, nutq mutaxassisi (notiq) tomonidan aytiladigan va tinglovchilarning xulq-atvorini, uning qarashlarini, e'tiqodini, kayfiyatini va hokazolarni o'zgartirishga qaratilgan ta'sirchan, ishonitiruvchi nutq deb ataladi. Ushbu qoida barcha pedagoglarga ham tegishli. Boisi talabalarning xulq-atvorini o'zgartirish uning hayotining turli jabhalariga taalluqli bo'lishi mumkin. Ishontirish qobiliyati har doim jamiyat tomonidan qadrlangan. Ishontirishda esa pedagogning avvaldan tayyorlangan so'z boyligi muhim sanaladi va bunda pedagogning monologi qiymatga ega¹⁰. (**Eslang**, italiyalik aktyorning yuzgacha sanashini bugun zal birga sanaganini va hech qachon yuz soniga yetib kelishni hoxlashmaganligini).

Barchamizga ma'lumki, pedagogning ma'ruza jarayonida uning ichki holati yuz ifodalarida, mimikalarda, tashqi ko'rinishning tabiatida, turishida, turishida, tana harakatlarida aks etadi. Bunday ma'lumotlar talabalar tomonidan ongsiz darajada o'qiladi. Bundan kelib chiqadiki, birinchi so'z aytilgunga qadar ham nutqingiz muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin. Shunday qilib nutqqa tayyorgarlik ko'rayotganingizda, mavzuning ishonchli asosli rivojlanishi, uning yaxshi ma'lumot bilan ta'minlanishi haqida g'amxo'rlik qilishingiz kerak. Nutqning nutq dizayni tinglovchilar bilan doimiy aloqani ta'minlashi va tarkibni tez va ishonchli o'zlashtirishga hissa qo'shishi kerak.

⁹ Махмудов Н. Маърифат манзиллари. Тошкент, Маънавият, 1999.

¹⁰ Аннушкин В.А. Первая русская риторика. М., 1999.

Nutqning mantiqiy tomonlari ancha chuqur o'rganilgan va rivojlangan bo'lib, ular bilan maxsus adabiyotlarda tanishish mumkin. Ma'ruza paytida yodda tutish va yodda tutish kerak bo'lgan ba'zi amaliy maslahatlar:

✚ Nutqingizda izchil bo'ling. Oldingisini tugatmaguningizcha, nutqning keyingi bandiga o'tmang. Aytilmagan narsaga qayta-qayta qaytish juda noqulay taassurot qoldiradi.

✚ Nutqingizni oxirigacha shaxsiy va ikkinchi darajali qoldirib, eng muhim qoidalardan boshlang.

✚ Taqdimotingizda kerak bo'lmagan va ularsiz qila oladigan narsalarga vaqt sarflamang.

✚ O'zingizni takrorlamang. Agar aytilganlarni takrorlash zarur deb hisoblasangiz, uni alohida ayting. Bu qasddan takrorlash ekanligini aniq ayting.

✚ Muhokama qilinayotgan masaladan uzoqlashmang. Masalaning mohiyati uchun ahamiyati kam bo'lgan begona muammolar, faktlar, ma'lumotlar, misollar va hokazolar bilan chalg'imaslik.

✚ Taqdimot oxirida aytilganlarni umumlashtiring va xulosa chiqaring.

Shuni yodda tutish kerakki, nutq mantig'i nutqqa ta'sir qilish, ishontirishda qo'llaniladigan argumentatsiya tizimi deb ataladigan umumiyroq texnik tizimning ajralmas qismidir.

Ma'ruzachining tinglovchilarga munosabati mutlaqo samimiy va professional bo'lishi kerak. Yaxshi niyat og'zaki xatti-harakatlarning turli xil ko'rinishlarida tajovuzkorlik (ta'birlar, tahdidlar, haqoratlar) va demagogiya (yolg'on) kabi shakllarining mumkin emasligini anglatadi.

Notiqning nutqi uning kasbiy faoliyati bo'lib, u o'z his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini va munosabatlarini unga bo'ysundirib, ishning manfaatlaridan kelib chiqishi kerak.

Nutq yanada ishonchli, jozibali bo'lishi tinglovchilar bilan yaqinroq aloqa o'rnatishga yordam beradi¹¹. Bu ko'p jihatdan vizual va ekspressiv vositalarning talabalarning his-tuyg'ulari va hissiyotlari olamiga murojaat qilishi bilan bog'liq. Mojaroli vaziyatda tarozi ko'pincha tomoshabinlarning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini egallashga muvaffaq bo'lgan kishi foydasiga aylanadi. Shu o'rinda nutq madaniyati va notiqlik o'rtasidagi ba'zi o'xshashliklarni qiyoslasak.

¹¹ Жуманиёзов Р., Салимов С. Ғоявий тарбияда нотиқлик санъати. Тошкент, 2002.

Nutq madaniyati va notiqliklar o'rtasida ba'zi o'xshashliklar:

- ✓ Nutq madaniyati keng ma'noda abadiy til bilan bog'liq. Notiqlik san'ati esa so'zga chuchanlik, jozibali ovoz va boshqalar.
- ✓ Notiqlik - bu nutqning og'zaki shaklidir. Notiqlik san'ati - og'zaki nutq san'atidir.
- ✓ Nutq madaniyati - sohaning maqsadi, barchaning orzusi, butun xalqning nutqini madaniylashtiradi.
- ✓ Notiqlik aniq bir shaxs.
- ✓ Notiqlik va notiqlik san'ati haqidagi fan ancha qadimiy tarixga ega, nutq madaniyati ilmiy muammo va ilmiy soha sifati hali yosh va yangidir.

Til va nutq esa quyidagicha qiyoslanadi:

1. Til aloqa material, nutq aloqa shaklidir.
2. Tilni xalq yaratadi, nutqni esa har bir shaxs yaratadi.
3. Tilning hayoti uzoq xalq hayoti bilan bog'liqdir; nutqning hayoti esa qisqa bo'lib, u aytilgan paytdagina mavjuddir.
4. Ayrim shaxsning ayni zamonda bir nechta tili bilishi mumkin, chunki u vaqt va o'rin bilan bevosita bog'lanmagan. Ayrim shaxsning nutqi ayni zamonda faqat bitta bo'ladi, chunki u ma'lum vaqtda va ma'lum o'rinda yuz beradi.
5. Tilning hajmi noaniqdir; nutqning hajmi esa aniq: nutq monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim tekst va kitob shaklida bo'lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o'zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.
6. Til – turg'un statik hodisa, nutq esa harakatda bo'luvchi, dinamik hodisadir. Notiq auditoriya oldida samarali natija olishlari uchun quyidagi fikrlar bilan tanishgan bo'lishi kerak:

1. Taqdimotga erta keling. Keyin siz mehmonlar bilan muloqot qilishingiz, aloqalarni o'rnatishingiz mumkin, bu esa keyinchalik tomoshabinlar bilan muloqot qilishda yordam beradi¹². Kechikkan ma'ruzachidan yomonroq narsa yo'q.

2. Tinglovchilarga eslab qoladigan narsalarni qoldiring. Eng yaxshisi - ma'ruza tezislari yoki taqdimotli fleshka. **Birinchidan**, mehmonlar sizning so'zlaringizni tasdiqlaydi va bu ishonchni oshiradi. **Ikkinchidan** esa, odamlar ma'lumotni allaqachon o'ziga xos narsa sifatida qabul qilishadi.

¹² Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. Журнал универсальных научных исследований , 1 (1), 36-42.

3. Ashyoviy dalillardan foydalaning. Agar biror narsa haqida gapirayotgan bo'lsangiz va bu narsani zalga olib kelib, ko'rsatishingiz mumkin bo'lsa, uni olib kelishni unutmang. Bu so'zlovchining so'zlarining ishonarliligini oshiradi.

4. Sizga kerak bo'lgandan ko'ra ko'proq vaqt sarflashni so'rang va uni va'da qilinganidan oldinroq tugatish.

5. Bilganingizdan kamroq gapiring. Tarqatma materiallaringizga iloji boricha ko'proq narsalarni joylashtiring.

Eng muhimi, so'z va ma'no tushunchalarini tushunish va yo'naltirish uchun ko'p adabiyot, badiiy, ilmiy, she'riyat, nasr o'qish, lug'atlarga murojaat qilish zarur. Faylasuflar va boshqa ma'rifatparvarlarning ilmiy asarlarini o'qish ham foydali bo'ladi. O'zingizni shunday bilim yuki bilan to'ldirganingizdan so'ng, siz, albatta, eng yaxshi nutqni va zo'r ma'ruzachi rolini bajarasiz!¹³

Xulosa

Nutqning tuzilishini tahlil qilib, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, yaxshi va samarali ijro ritm va intonatsiya nuqtai nazaridan va axloqiy jihatdan butun bir ijrodir. Ammo notiqlik nutqini qurish qoidalarini bilmasdan, talaba (tinglovchi)larga ta'sir qilish samaradorligi tezda pasayib boradi. Shuningdek, nutqingizni malakali, to'g'ri va professional tarzda qurishga yordam beradigan leksik va sintaktik xususiyatlarni ham unutmang kerak.

Shunday qilib, nutqqa tayyorgarlik ko'rayotganda, mavzuning ishonchli, asosli rivojlanishi, uning yaxshi ma'lumot bilan ta'minlanishi haqida g'amxo'rlik qilish kerak. Nutqning nutq dizayni talabalar bilan doimiy aloqani ta'minlashi va tarkibni tez va ishonchli o'zlashtirishga hissa qo'shishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi
2. Oripov K., Obidova M. Ifodali o'qish. T: O'qituvchi 1994.
3. Jumayev N. Istiqlol va ona tilimiz. Toshkent: "Sharq". 1998.
4. Kaykavus. Qobusnoma (nashrga tayyorlovchilar S.Dolimov, U.Dolimovlar) T: "Istiqlol" nashriyat markazi. 1994.

¹³ Фазлиддин Абдунабиевич Абдуразақов. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Журнал универсальных научных исследований*, 1 (1), 36–42. Получено <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/11>.

5. Maxmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. T: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009.
6. Mahmudov N. Ma'rifat manzillari. Toshkent, Ma'naviyat, 1999.
7. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notiqlik san'ati. Toshkent, 2002.
8. Nojin E.A. Og'zaki taqdimot mahorati. M., 1989.
9. Speranskiy M. Oliy notiqlik qoidalari. M., 1995.
10. Annushkin V.A. Pervaya russkaya ritorika. M., 1999.
11. N. N. Donayeva, & F. A. Normurodova (2021). O'QUVCHILARDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. Academic research in educational sciences, 2 (NUU Conference 1), 214-216.
12. Donayeva, NNT (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Talabalar gazetasi*, (22-8), 65-66.
13. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo'Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.
14. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
15. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.
16. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
17. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.
18. Абдуразаков, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110- 115).

19. Абдуразақов, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.33

20. Чарыев, И., & Абдуразақов, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Энигма*, (32), 86-93.

21. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

22. Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

23. Xudayqulov, X., & Abdurazaqov, F. (2022). ЁШЛАР ОРАСИДА НУТҚ МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B7), 815-821.

24. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Абдуразақов Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 86.

25. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo' Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580

26. Чарыев, И., & Одинабобоев, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Энигма*, (32), 93-99.

THE HISTORICAL, SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF THE WORK "BABURNAMA" IN YOUTH EDUCATION

Mukhtorqulova Rushona Zahidjan qizi

Denov Entrepreneurship and Pedagogical Institute 2nd grade student

Email: mukhtorqulovarushona@gmail.com

Abstract: In this article Zahiriddin Muhammad Babur's greatest work The main topics covered in the work "Boburnoma" are explained from a scientific, historical and educational point of view. The work "Boburnoma" by Zahiriddin Muhammad Babur is noteworthy as a historical literary source because it contains many historical figures, people of literature and art, religious leaders, There is information about branches and princes, beks, amirs and Umars.

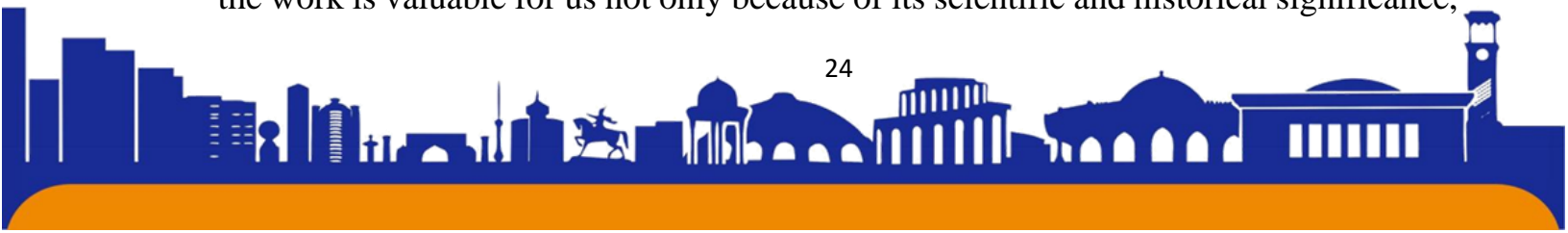
Key words: Babur's greatness, "Baburnoma", lyric poet, Indian ethnography and thought, historical figures and works, translation skills, preserved manuscripts, imprinted on the gems of history work

INTRODUCTION

Every nation has great kings, great scientists, great writers and poets who clearly define its historical and cultural national image. Zahiriddin Muhammad Babur also has his place among such great literary children of mankind. In the history of humanity, there are very few people with exceptional personal capabilities, talents and qualities like Baburcha. Babur was a great king, a classic poet, theoretician, literary critic, jurist, linguist, art critic, ethnographer, a scholar of the world of animals and plants, and he was the owner of multifaceted activities and creativity. "Boburnoma" alone is a clear example of his interest in more than twenty fields. Shah Babur is first and foremost a king, the founder of the Babur dynasty. Perhaps, the Baburids will be the dynasty that ruled for the longest years (332) in world history...

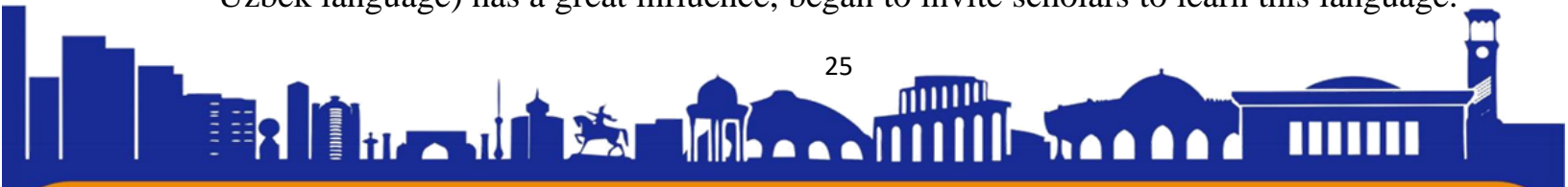
LITERATURE AND METHODOLOGY

"Baburnoma" stands out among the works that bear witness to the life of ancient Movarounnahr and its peoples. This work, created by the great lyric poet, Uzbek writer Zahiriddin Muhammad Babur, is a treasure of social-historical, scientific-natural and literary-linguistic information. It describes the events that took place in Central Asia, Afghanistan and India from 1494 to 1530. Babur historical facts He is not satisfied with merely recording, providing chronological information about battles, campaigns, and marches, but he narrates the events in a lively language, paints landscapes, describes nature, ethnographic situations, embodies the era and its characteristics. For this reason, the work is valuable for us not only because of its scientific and historical significance,

but also as one of the bright examples of Uzbek artistic prose. The poet describes his memories simply and fluently in the style of artistic narration. Creates a clear character of dozens of historical figures. He draws pictures of nature scenes, decorates the book with various plots, romantic adventures, and poetic passages. The portraits of the mentioned persons describe their clothing, appearance, character, habits, past, descendants and ancestors one by one. The central character in the work is Babur himself, of course. His heart, full of emotions, comes alive before our eyes. English historian Elfinistan about "Boburnoma" and its author: "His personal feelings are free from any exaggeration or veiling, his style is simple and not heroic, at the same time lively and expressive. He describes the biography of his contemporaries, their faces, customs, aspirations, interests and actions as clearly as reflected in a mirror. In this regard, he writes that "Boburnoma is the only example of a truly historical image in Central Asia." Babur gave rich information about the geography of Central Asia, Khurasan and India, as well as the world of animals and plants. In particular, "Boburnoma" contains valuable facts about Indian ethnography, science, art and culture, and the Tashkent conference of African writers (1958). The famous Indian Indian poet Mulk Raj Anand in his speech to Asia: "This book is our heritage with you. "Boburnoma" is highly valued here, as in Uzbekistan. It was not for nothing. "Baburnoma" is a cultural monument comparable to Alisher Navoi's "Khamasa" due to its coverage of many characteristics of the period, its encyclopedic character and the display of the incomparably rich possibilities of the Uzbek literary language. The fact that the work soon gained fame and was translated into Persian several times already in the 16th century is a proof of our opinion. "Baburnama" was first translated into Persian in 1589 by Abdurahim Khan ibn Bayram Khan Khanon, who was in the service of Shah Akbar's court. The translation was copied in many copies and was widely distributed in Eastern countries under the names "Voqeati Baburii" and "Tarihi Baburshahi". Abdurahim Khan was able to give Babur's unique narrative style in the translation, and the work was accepted as a great innovation in Persian literature and history. Babur's work has a strong influence on the historical memoirs created after him, not only because of the truthful presentation of the covered historical events and the wealth of scientific facts, but also because of his fluent style, simplicity and attractiveness. For example, it can be clearly felt in books such as Gulbadanbegim's Humayunnama and Nizamiddin Hiravi's Tabaqati Akbarshakhi. It should be noted that from the 16th century, other examples of Uzbek literature were also translated into Persian. The advanced intellectuals of the East, seeing that the literature created in Turkic (the old Uzbek language) has a great influence, began to invite scholars to learn this language.

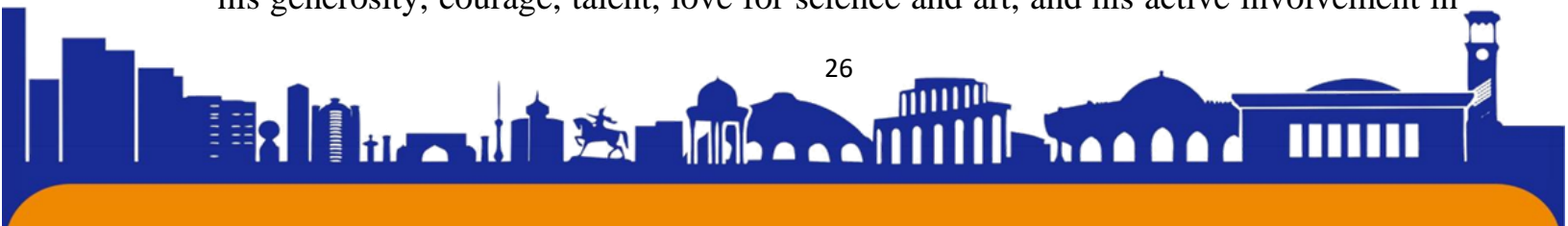

They consider it an important task to translate the wonderful works of Navoi and Babur and make Persians enjoy them. For example, Sultan Muhammad Fakhri Khiroti, who translated "Majolis un-nafais" into Persian in 1521, writes: "Because some respectable and respectable people are not familiar with the Turkish phrase (language), these beautiful words They do not enjoy the waves and the precious gems of this sea of arts. It was a sad state of affairs, and therefore I intended to lift the veil from the face of this dilafroz, who remained in a veil like a Turkish beauty, and to show this beautiful picture created by a miraculous imagination without a veil to the people of virtue and perfection. The decoration of "Boburnima" manuscripts with beautiful paintings also made the translation famous. 104 artists worked in his palace. Translator Abdurahimkhan himself was engaged in painting. Dozens of books were painted in Akbar's palace. Miniatures made from Persian copies of "Baburnoma" are excellent examples of Eastern art. According to the information given by the English orientalist L. King, "Baburnoma" was translated into Persian twice by Muhammadquli and Zayniddin Khawafi. However, the scientist does not say where these translation manuscripts are kept. However, the scientist does not say where these translation manuscripts are kept. Abdurahim Khan's translation is kept in the British Museum and the Fund of Oriental Manuscripts in Moscow. A photocopy is also available in the Alisher Navoi Museum of Literature. Western scholars are first introduced to "Boburnoma" through these Persian copies. Witsen was the first among European orientalists to be interested in "Boburnoma" and translated some parts of it into Dutch. (1705).

DISCUSSION AND RESULT

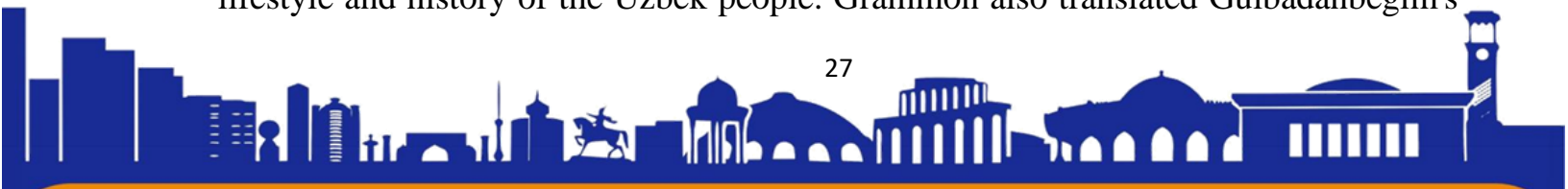
By the beginning of the 19th century, the work was known to all European scientists. In the global fame of Babur's heritage, the service of British Orientalists is especially great. They take the lead not only in translation and publication of "Boburnoma", but also in research and promotion. On April 12, 1816, William Erskine got up from Bombay and wrote a letter to the inspectors in London, expressing his joy at finding an endless treasure and announcing that he was translating "Baburnoma". A translation by W. Erskine in collaboration with J. Leyden was published in 1826. The translators used the Uzbek and Persian versions of the work as a basis. U. Erskine wrote a big introduction to the book. Introduces Babur and his works to English books: "We rarely meet genius and talented people like Babur among the rulers of Asia. Among the kings of Asia, there is no equal to Babur in terms of the active activity of his mind, his cheerfulness and coolness, despite the tricks of unfaithful fate, his freshness of spirit, his generosity, courage, talent, love for science and art, and his active involvement in

them.” The translation by J. Leyden and W. Erskine was published for the second time in 1921 by Oxford University Press. In this edition, Professor L. Kivt of the University of Dublin writes a foreword and provides information about the editions of "Baburnoma", its copies in the world's manuscript funds, translations, and re-edits the English version. In the scientific essay, which makes up half of the first volume, he extensively covered the history and geography of Movarounnahr and Khurasan, the current situation of Samarkand, Andijan, Oratepa, Kabul and other cities mentioned by Babur. Another feature of this publication is that, in order to ensure the scientific accuracy of the translation, a large number of comments and comments are given in the margins, it is also indicated to whom the poems in the book belong and in which language they were written. Mrs. A. Beveridge, one of the English orientalists, published a facsimile copy of the "Baburnoma" in Hyderabad in 1902. (It was reprinted in London in 1971.)

This publication made the work even more popular. The Russian translation of the work by M. Sale and the Uzbek edition prepared by P. Shamsiyev and S. Mirzayev in 1960 are based on this edition by Mrs. A. Beveridge. "Baburnoma" was abridged and translated into English by P. M. Caldecott. At the end of the 20th century, F. J. Talbot also translated the work and published it with pictures. Also, the famous scientist Rashot Rahman Orat has contributed greatly to the spread of Babur's works in Turkey. Many special monographs have been created in English to study Babur's life and work. These include Len Poole's Babur (Oxford 1899) and Harold Lamb's Babur the Tiger (New York 1961). Especially this book is written in the style of an interesting literary historical essay. This is shown in the internal sections of the book, "Events in the Valley", "Expulsion from Samarkand", "The Sultanate of Kabul", "The Betrayal of Herat", "Babur and his army", "March to India", "Panipat and Kanvand", "Great It can also be known from such titles as the Mongol Empire. H. Lamb widely used Babur's literary heritage as scientific information, mostly referring to "Baburnama" and translating many passages from it. In addition, he traveled on horseback along the paths of Mirza Babur. Thus, this work took the form of a historical novel about Babur. Other British and American scholars who are engaged in the history of the peoples of the East highly appreciate Babur's personal abilities and activities and compare him with the ancient Roman general Julius Caesar. "Baburnoma" was abridged into German by A. Kaiser in 1828 and fully translated into French by P. Curtyl in 1871. Our contemporary, the famous Oriental scholar J. L. Boite Grammon created a new French translation of "Baburnoma". He came to our country several times and got acquainted with the lifestyle and history of the Uzbek people. Grammon also translated Gulbadanbegim's

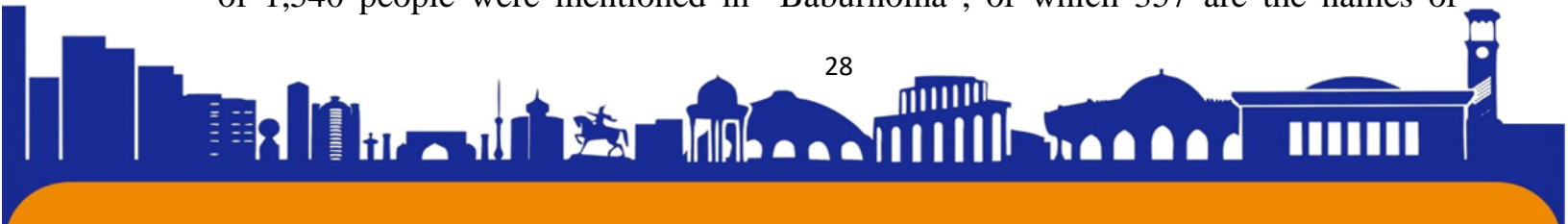

"Tuzuklari Temur" and "Khumayunnoma" into French. In 1912, Togaymurad Qorluq Khatlani translated it into Persian again. This translation manuscript is kept in the manuscript fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

In 1944-1946, the work was translated into Ottoman Turkish and published in two volumes in Ankara. "Baburnoma" appeared in Russia long ago. Orientalist N. Ilminsky published the work in Kazan in 1857. At the end of the 19th century, some parts of "Baburnoma" were partially presented to Russian readers in the translation of I. Pantusov, S. Polyakov, V. Vyatkin, but the complete Russian translation was not made. This honorable and auspicious work was done by M. Sale, a skilled translator and scientist, and the work was published in Tashkent in 1958. M. Sale worked on the translation for more than ten years, studied the language of the work in depth. Behad managed to give the transcription of many terms, phrases and names, as well as preserve the "heroic style" of Babur's pen. Nevertheless, there are still many uncertainties in M. Sale's translation. Several names in "Baburnoma" are given incorrectly. For example, Akhmad Mirza's lover Qutluq Begim became "Katak Begim", and some words and expressions such as "buckalamun", "muchah" were presented without translation and explanation, so they became incomprehensible to the Russian reader. The poetic passages are given in prose translation, and it is not indicated in which language they were written. Most of the defects in translations and editions are due to the need for a scientific critical text of the work. The existing editions of "boburnoma", even the Uzbek edition, cannot give a complete picture of the work. After all, neither the Russian edition nor the latest Uzbek edition contains a description of the events from 1509 to 1518 and to 1524. In order to eliminate many such ambiguities, it was necessary to compile the most important manuscript copies of "Boburnom" and prepare its scientific text. And finally, this work was carried out by Japanese anthropologists. A critical text of the work was created and published. It can be seen that Mirzo Babur's life and work are being studied in different countries and are becoming a means of international scientific cooperation. This is also a symbol of the great talent and pride of the Uzbek people.

In the work, the events of each year are given separately. All such valuable information and comments are important for history. So, it can be seen that "Baburnima" is an important source for studying the events that took place in these three regions in the last quarter of the 15th century and the first quarter of the 16th century. According to M. Abdullayeva, who conducted research on the work, the names of 1,540 people were mentioned in "Baburnoma", of which 357 are the names of

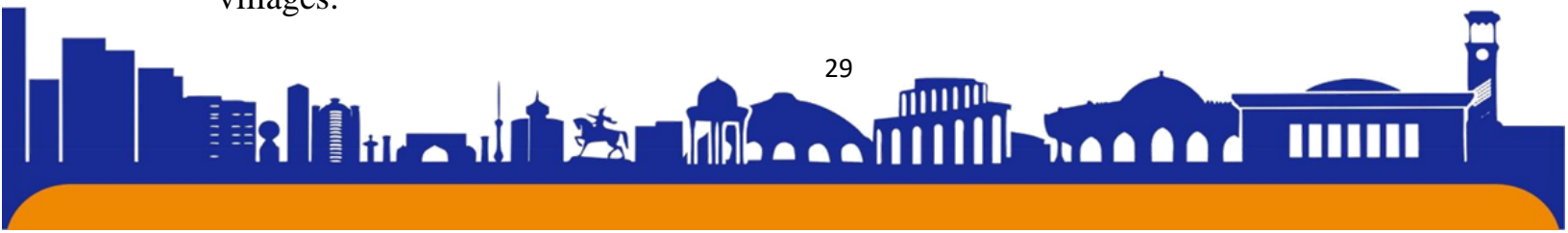

historical figures from Movarounnahr. The rest are the names of historical figures who lived in different countries in different periods. In the work, Babur does not limit himself to the description of historical events, but also describes in detail the scenery of the circumstances in which the events took place, the appearance and behavior of historical figures, scenes of nature, narrates various adventures, narratives and anecdotes in an attractive artistic style. combines with wisdom, uses artistic methods and language arts. "Description of Alisher Navoi", "Image of Andijan", "Image of Samarkand" taken from "Baburnoma" are vivid examples of this. In "Boburnoma" several hundred historical issues are described, their activities and adventures are described. These are kings, governors, officials, military commanders, religious leaders, soldiers, scientists, poets, artists, representatives of various working classes, etc. These are people with different roles, views and interests, political opinions, behavior, and behavior in society. Babur pays attention to all these aspects when describing the participants of events. He selects only the unique characteristics of people, he writes in full adherence to historical truth, creates extremely believable realistic images. Babur treats historical figures impartially, even his enemies provides unbiased information about them, honestly shows shortcomings in their activities and behavior. The important thing is that it evaluates the historical figures according to their services in the development of the country, development of science, literature and art. - "Baburnoma" has a wide range of opinions about people of science, art and literature. The author of the book provides information about poets and artists such as Alisher Navoi, Jami, Binai, Muhammad Salih, Hilali, Sayfi Bukhari, Mir Husayn Matami, Shayhimbek Sukhaili, Ahmad Hajibek, Begzod, Shah Muzaffar, Ghulam Shadi, Husayn Udi, gives examples of his works. It tells interesting details about their life, activities, behavior.

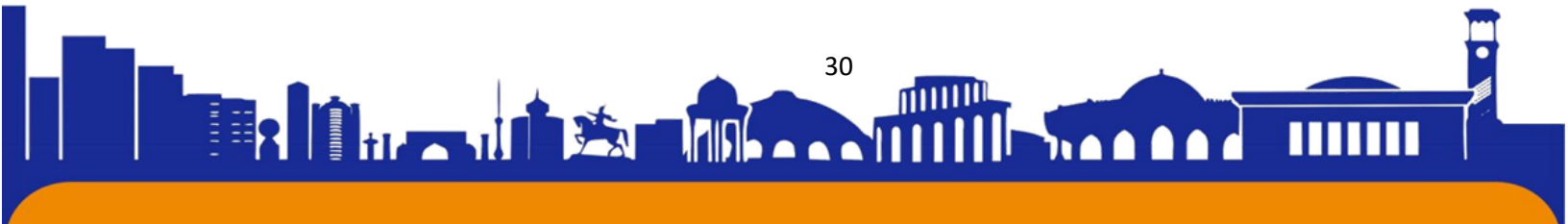
CONCLUSION

In the work, the place where this event is happening is described before or during the narration of a historical event. As a result, in the eyes of the reader, Mowarounnahr, Khurasan, Afghanistan, India, many provinces, cities and villages in them, land, water and Toru deserts, fields, steppes, orchards, fields, It is reflected in the climate, people, customs, lifestyle, clothing, food, language and dialect of the tribes and peoples. Therefore, in such places Babur is seen not only as a talented poet and writer, but also as a careful and knowledgeable scientist, geographer, ethnographer, naturalist, linguist, and art critic. The artist does not neglect even small details in the depiction of strange places, he paints beautiful realistic paintings embodying the scenery of regions, cities, villages.

List of used literature:

1. "Baburnoma" Zahiriddin Muhammad Babur
2. Pirmkul Kadirov "Starry Nights" page 292
3. Current Uzbek literary language. Book II. A. Nurmonov, N. Mahmudov, A. Sobirov, N. Kasimov
4. Fame. "Legend of Courage"
5. Abu Rayhan Beruni, Kanon Masuda. "Izbrannee proizvedeniya"yu - Volume 5 chapter 1 - Tashkent, 1973
6. Rui Gonzalez de Clavijo, Dnevnik putishestvia v Samarkand ko dvoru Temura (1403-1406). Perevod iz knigi Staroispankogo, predislovie i komentarii I. S. Mirokovoy. M., 1990.
7. Zahiruddin Muhammad Babur Mirza. Bâburnâma III, (= Sources of Oriental Languages and Literatures 18), Cambridge: Harvard University Press, USA.
8. Eiji Mano. Bâbur-nâma (True). Critical Edition Based on Four Chaghatay Texts with Introduction and Notes. - Kyoto, Shokado, 1995.
9. Harold Lamb. Babur the Tiger. - New York, 1961.
10. William Rushbrook. Sixteenth century builder. (translation from English to Uzbek by Gofurjon Sotimov and Khalida Sofieva). Tashkent: Main editorial office of Sharq publishing house joint-stock company, 2011. - 206 p.
11. Gulbadanbegim. Humayunnama. - Tashkent: Science, - 1959. - 132 p.
12. Daughter of Gulbadanbegim Zahiriddin Muhammad Babur. Humayunnama. Successor of Zahiruddin Muhammad Babur - the events of king Humayun. Translated from Persian by Ahmed Kuronbekov. Tashkent, 2015. - 104 p.
13. Zahiruddin Muhammad Babur. Boburnama. Prepared for publication by S. Hasanov. Tashkent. East. 2002. – 335.
14. Encyclopedia of Zahiriddin Muhammad Babur. Tashkent.: East. 2014. -744.
15. Nizomiddinov N.G'. History of the Great Baburids (XVI-XIX centuries). Monograph. Tashkent.: Science and Technology, 2012. – 516.
16. Rumer Goden. Gulbadan. Tashkent: Chief editorial office of Sharq publishing-printing joint-stock company. 2007. - 175 p.
17. Sulaymanov I.I Analysis of Babur's opinion about Shaybanikhan // Philadelphia, USA. ISJ Theoretical and Applied Science, 09 (53), 196-200.
18. Sulaymanov I.I. Description of Victorious and Vanquished Man psychology in "Boburnoma" // International Journal of Science and Research (IJSR). - India, 2018. Volume 7. Issue 1. - P. 1220-1223.
19. Sulaymanov I.I. An artistic interpretation of Babur's personality in world literature. Journal of critical reviews. Received: 24 April 2020 Revised and Accepted: 04 July 2020. – P. 6218-6223

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CHANGES IN THE CURRENCY RATE ON THE COMPETITIVENESS OF LOCAL MANUFACTURING ENTERPRISES

Buriyev Ubaydulla Bozor o'g'li

National University of Uzbekistan, student of mathematical economics

buriyevubaydulla197@gmail.com

Abstract. This annotation focuses on the impact of changes in the currency rate on the competitiveness of local manufacturing enterprises. The assessment considers various factors that affect the competitiveness of local manufacturers, including the cost of inputs, export competitiveness, import competition, and foreign investment. The analysis highlights that changes in exchange rates can have significant implications for local manufacturers, and a comprehensive assessment must take into account the interactions between various factors. This annotation provides a useful reference for policymakers, researchers, and business owners seeking to understand the impact of changes in exchange rates on the competitiveness of local manufacturing enterprises. It underscores the need for a nuanced analysis that considers the specific characteristics of the manufacturing industry, the type of inputs used, and the level of import and export, among other factors.

Key words: Exchange rate, competitiveness, exchange, cost, investment, account

Аннотация. В данной аннотации основное внимание уделяется влиянию изменения курса валюты на конкурентоспособность местных производственных предприятий. В оценке учитываются различные факторы, влияющие на конкурентоспособность местных производителей, включая стоимость вводимых ресурсов, конкурентоспособность экспорта, конкуренцию импорта и иностранные инвестиции. В анализе подчеркивается, что изменения обменных курсов могут иметь серьезные последствия для местных производителей, и всесторонняя оценка должна учитывать взаимодействие между различными факторами. Эта аннотация представляет собой полезный справочный материал для политиков, исследователей и владельцев бизнеса, стремящихся понять влияние изменений обменных курсов на конкурентоспособность местных производственных предприятий. Это подчеркивает необходимость детального анализа, учитывающего, помимо прочих факторов, специфические

характеристики обрабатывающей промышленности, тип используемых ресурсов, уровень импорта и экспорта.

Ключевые слова: Валютный курс, конкурентоспособность, обмен, стоимость, инвестиции, учет

Introduction. Exchange rate fluctuations can have significant impacts on the competitiveness of local manufacturing enterprises. These fluctuations are often caused by various factors, including changes in government policies, economic conditions, and global market forces. As such, understanding the impact of exchange rate changes on the competitiveness of local manufacturing enterprises is crucial for policymakers, business owners, and researchers alike.

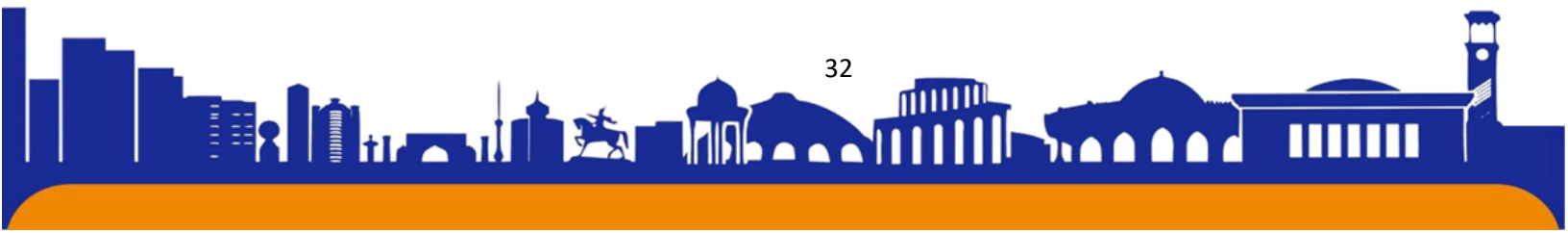
The competitiveness of local manufacturing enterprises is determined by various factors, including the cost of inputs, the quality of products, and the level of innovation. Changes in exchange rates can affect these factors and impact the ability of local manufacturers to compete with foreign manufacturers. For instance, if the local currency depreciates, the cost of imported inputs may increase, making it more expensive for local manufacturers to produce their goods. Conversely, if the local currency appreciates, the cost of imported goods may decrease, making it difficult for local manufacturers to compete with cheaper imports.

In this paper, we aim to assess the impact of changes in the exchange rate on the competitiveness of local manufacturing enterprises. We will examine the various factors that affect competitiveness, including the cost of inputs, export competitiveness, import competition, and foreign investment. By analyzing these factors, we hope to provide insights into the implications of exchange rate changes for local manufacturing enterprises and identify potential strategies to enhance their competitiveness.

Overall, this paper seeks to contribute to the existing literature on the impact of exchange rate fluctuations on local manufacturing enterprises. Our analysis will provide policymakers, business owners, and researchers with a better understanding of the factors that affect competitiveness and the potential implications of exchange rate changes.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The impact of changes in the exchange rate on the competitiveness of local manufacturing enterprises can be significant. Here are some factors to consider when assessing this impact:

- **Cost of inputs:** Changes in exchange rates can affect the cost of inputs that manufacturing enterprises use to produce their products. If the local currency depreciates against the currency of the country where the inputs are sourced, the cost of those inputs will increase, leading to higher production costs. This could reduce the competitiveness of local manufacturers, making it difficult for them to compete with foreign manufacturers.
- **Export competitiveness:** If the local currency depreciates against foreign currencies, the price of locally manufactured goods will become relatively cheaper for foreign buyers. This could increase demand for locally manufactured goods, making local manufacturers more competitive in the export market.
- **Import competition:** On the other hand, if the local currency appreciates against foreign currencies, imported goods become relatively cheaper for local consumers. This could increase competition for locally manufactured goods, making it difficult for local manufacturers to compete with cheaper imports.
- **Foreign investment:** Changes in exchange rates can also affect the attractiveness of the local manufacturing sector for foreign investors. If the local currency depreciates, the cost of investment in the local manufacturing sector decreases, making it more attractive for foreign investors. This could lead to an influx of foreign investment, which could increase competition in the sector.

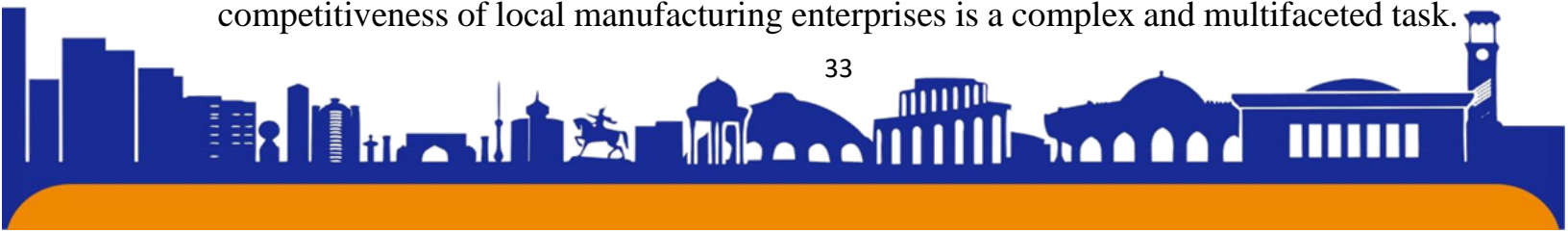
RESULTS

However, in general, changes in currency rates can have a significant impact on the competitiveness of local manufacturing enterprises. If the local currency depreciates, it can make locally produced goods more competitive in foreign markets, as the lower exchange rate means that foreign buyers can get more for their money when purchasing from the local manufacturers. On the other hand, if the local currency appreciates, it can make locally produced goods more expensive in foreign markets, which can reduce demand and put local manufacturers at a competitive disadvantage.

Overall, the impact of changes in currency rates on the competitiveness of local manufacturing enterprises will depend on a variety of factors, including the specific industries and products involved, the degree of international competition, and the extent to which the manufacturers rely on imports for raw materials or other inputs.

CONCLUSION

In conclusion, assessing the impact of changes in the currency rate on the competitiveness of local manufacturing enterprises is a complex and multifaceted task.

Fluctuations in the currency rate can have both positive and negative effects on these enterprises, depending on various factors such as the structure of their operations, the nature of their inputs and outputs, and the competitiveness of their industry.

However, it is generally agreed that a stable and predictable currency rate is essential for promoting the competitiveness of local manufacturing enterprises. This stability helps to reduce uncertainty and risk, allowing these enterprises to make informed investment and production decisions.

In addition, policymakers can play an important role in supporting the competitiveness of local manufacturing enterprises by implementing policies that promote a stable currency rate and reduce other barriers to trade and investment. This can include measures such as investment in infrastructure, education and training, and the provision of targeted financial incentives.

REFERENCES:

1. Aizenman, J., & Lee, J. (2019). International reserves and swap lines: substitutes or complements? *Journal of International Money and Finance*, 96, 1-15.
2. Eichengreen, B., & Irwin, D. A. (2010). The slide to protectionism in the great depression: Who succumbed and why?. *Journal of Economic History*, 70(4), 871-897.
3. Goldberg, L. G., & Tille, C. (2008). Vehicle currency use in international trade. *Journal of International Economics*, 76(2), 177-192.
4. Hausmann, R., & Sturzenegger, F. (2005). The missing dark matter in the wealth of nations and its implications for global imbalances. *Economic Policy*, 20(44), 191-238.
5. Rose, A. K. (2011). The currency composition of international reserves, revisit. *European Economic Review*, 55(4), 570-590.
6. Schoenmaker, D. (2018). The financial trilemma in China and the people's republic of China's policy options. Asian Development Bank Institute.
7. Taylor, A. M. (2002). A century of purchasing-power parity. *The Review of Economics and Statistics*, 84(1), 139-150.
8. World Bank. (2020). *Global Economic Prospects, June 2020: A World in Crisis*. World Bank Publications.

ЎПКАНИНГ СУРУНКАЛИ ОБСТРУКТИВ КАСАЛЛИГИ КЕЧИШИНИНГ ЮРАК-ҚОН ТОМИР ТИЗИМИ ПАТОЛОГИЯСИ БИЛАН БИРГАЛИКДАГИ ХУСУСИЯТЛАРИ.

Ўринбоев Лочинбек Хасанбой Ўгли

Андижон давлат тиббиёт институти.

Илмий раҳбар; проф Салоҳиддинов З.С

Аннотация: ЎСОҚда коронар юрак касаллиги ривожланиши маълум даражада табиийдир, айниқса коронар артерия касаллиги учун бошқа хавф омиллари мавжуд бўлганда. Хавф гуруҳи касалликнинг оғир кечиши бўлган беморларда бўлиб, уларда коронар артерия касаллигининг симптомсиз ва кам симптомлар билан кечиши мумкин. Ушбу мақолада ЎСОҚнинг юрак қон томир тизими касалликларини келтириб чиқаришидаги рули ҳақида маълумот берилган

Калит сузлар артериал гипертензия, коронар артерия, юрак етишмовчилигидан, оксигемоглобинининг гипервентиляция

Ўпканинг сурункали обструктив касаллиги ва юрак-қон томир касалликлари одамларнинг энг кенг тарқалган касалликларидан биридир. Ушбу нозологик шакллар кўп учрайди, бу биринчи навбатда умумий хавф омиллари (тамаки чекиш, атроф-муҳит таъсири, алкоғолизм) мавжудлиги билан боғлиқ. 50 ёшдан ошган ЎСОҚ билан оғриган беморларнинг тахминан 50% коронар артерия касаллиги, артериал гипертензия ёки юрак етишмовчилигидан азият чекади Ўткир миокард инфаркти бўлган беморларда ЎСОҚ билан касалланиш умумий популяцияга қараганда тахминан 50% юқори ЎСОҚ юрак-қон томир касалликларини ривожланиш хавфини 2-3 баробар оширади Юрак-қон томир касалликлари, шу жумладан коронар артерия касаллиги, ЎСОҚ билан оғриган беморларни такрорий касалхонага ётқизишнинг асосий сабабларидан биридир ЎСОҚнинг мавжудлиги ёш, чекиш, холестерин даражаси, систолик қон босими билан бирга коронар қон томир касаллиги учун мустақил хавф омилли сифатида кўриб чиқилиши мумкин, ЎСОҚда коронар юрак касаллиги ривожланиши маълум даражада табиийдир, айниқса коронар артерия касаллиги учун бошқа хавф омиллари мавжуд бўлганда. Хавф гуруҳи касалликнинг оғир кечиши бўлган беморларда бўлиб, уларда коронар артерия касаллигининг симптомсиз ва кам симптомлар билан кечиши мумкин.

ЎСОК кўзишининг типик белгилари асосан ўпкадан келиб чиқишини кўрсатиши мумкин, миокард ишемиясининг янги аниқланган ЕКГ белгилари эса бу ҳолда касаллик кўзишининг сабаби юракдан келиб чиққанлигини кўрсатади. ЎСОКнинг кўзиши гипоксемия ва нафас олишнинг кучайиши орқали ишемияга учраган миокардга салбий таъсир кўрсатиши мумкин, ЮИК келиб чиқиши эса аста-секин ортиб бораётган ҳаво йўллариининг қаршилиги ёки аралаш веноз қон оксигемоглобинининг кислород билан тўйинганлигининг пасайиши туфайли газ алмашинувини янада бузиши мумкин. ЎСОК ва юрак-қон томир касалликларининг ўзаро оғирлаштирувчи таъсирининг механизмлари жуда мураккаб ва асосийларидан бири гипервентиляция таъсири бўлиб, ўпка ҳажмининг ошиши туфайли чап қоринчага компрессион таъсир кўрсатиб, унинг мувофиқлигини камайтиради. Бундан ташқари, бронхиал ўтказувчанликнинг бузилиши гипоксемияни кучайтиради ва коронар қон оқимининг бузилиши билан биргаликда беморнинг аҳволини оғирлаштиради.

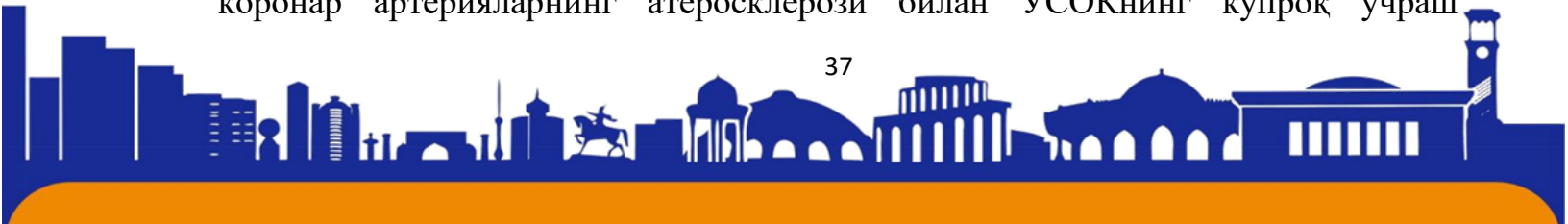
Сўнги ўн йилликдаги эпидемиологик ва клиник тадқиқотлар ЎСОК ва ЮИК комбинациялари сонининг кўпайишини қайд этди, бу касалликларнинг кечишини ўзаро оғирлаштиради ва натижада ногиронлик ва беморларнинг ўлимига олиб келади. Ўрта ва кекса ёшдаги одамларда юрак ишемик касаллиги ўпканинг сурункали обструктив касаллиги билан боғлиқ энг кенг тарқалган касалликдир. ЎСОК билан оғриган беморларда юрак томирлари касаллигини аниқлаш частотаси турли маълумотларга кўра 18,7% дан 49,4% гача ўзгариб туради. Шу билан бирга, ўпка гипертензияси ЎСОК билан оғриган беморларнинг 48 фоизда, юрак ишемик касаллиги билан биргаликда ЎСОК билан касалланган беморларнинг 54 фоизда ва коронар қон томир касаллиги билан оғриган беморларнинг 10 фоизда ташхисланади. ЎСОК ва ЮИК ўртасидаги боғлиқлик ҳақидаги маълумотлар қарама-қаршидир. Бир томондан, сурункали нафас йўллариининг касалликлари атеросклерознинг ривожланишини ва шунинг учун юрак-қон томир тизими касалликларини "тўхтатиб туриши" ҳақида кўрсатмалар мавжуд Ҳозирги вақтда илмий тадқиқотлар ва клиник амалиёт натижалари юрак-қон томир ва нафас олиш тизимларининг сурункали касалликларининг боғлиқликлари ва ўзаро таъсирини қайта кўриб чиқишга имкон беради.

Сурункали обструктив ўпка касаллигида миокард шикастланишининг патогенези сурункали гипоксия мавжудлиги билан боғлиқ бу миокарднинг энергия таъминотининг бузилиши, гемостазнинг ўзгариши - метаболик ацидоз,

гипокалиемия, эритропоезнинг фаоллашиши, бу миокарднинг энергияга бўлган талабини кучайтиради. Гипоксия миокард дистрофиясининг энг кенг тарқалган сабабларидан биридир Гипоксиядан ташқари, ЎСОҚда юрак шикастланишининг муҳим механизмлари ўпка ва интракардиал гемодинамиканинг бузилиши, инфекция-токсик омиллар, асосий ўпка - бронх касалликлари туфайли миокардга дори таъсири Бошқа маълумотларга кўра, коронар қон томир касалликларида, айниқса ўткир ва сурункали юрак етишмовчилигида юзага келадиган ўзгаришлар бронхопулмонар аппаратларнинг сезиларли бузилишига олиб келади. Чап қоринча етишмовчилиги ва ўпкада қоннинг димланиши ривожланиши билан ўпка қон айланишида қон ҳажми ва ўпкада экстравакуляляр суяқлик ҳажми ортади, ўпка гипертензияси ривожланади, бронхиал шиллик қаватнинг шишиши, бронх безларининг ортиқча секрецияси, ўпканинг бронхиал ўтказувчанлиги ва диффузия қобилияти бузилади. Бунинг натижасида йўтал, нафас қисилиши, ўпкада хириллаш пайдо бўлади ва ташқи нафас олиш функциясини текширганда кўрсаткичларнинг ўзгариши аниқланади Коронар артер касаллиги билан оғриган беморларда ташқи нафас олиш функциясининг бузилиши тўғридан-тўғри бронхлар мушакларининг тонусининг ошиши билан боғлиқ бўлиб, бу, бир томондан, ривожланаётган ўпка димланиши билан бронхлар ўтказувчанликнинг бузилишига олиб келади, ва бошқа томондан, кичик бронхларнинг ташқи томондан сиқилишига, уларнинг нафас олишнинг нисбатан эрта босқичида ёпилишига ва нафас олиш бузилишини янада ривожланишига сабаб бўлади Бир қатор текширув натижалари юрак етишмовчилиги даражаси ва ташқи нафас олиш функциясининг бузилиши ўртасида маълум боғлиқлик мавжудлигини кўрсатди Бронх-ўпка касалликлари ва коронар артерия касалликларининг ўзаро кучайиши ва ривожланиши патогенезнинг айрим бўғинларининг комбинациясига асосланади: юқори қовушқоқлик қоннинг реологик хусусиятларининг ўзгариши ўпка ва юрак микроциркуляциясининг бузилишига олиб келади; вентиляция, гемодинамик ва кейинчалик тўқималарнинг гипоксияси ривожланиши; иккиламчи артериал ўпка гипертензиясининг шаклланиши, бу юрак ўнг қисмига юкни оширади, миокардни кислородга бўлган талабини кучайтиради, юракнинг қисқариш фракциясини чеклайди ва иккала қоринчанинг миокард ишемиясини кучайтиради Клиник ва морфологик тадқиқотлар натижалари аорта ва коронар артерияларнинг атеросклерози билан ЎСОҚнинг кўпроқ учраш

комбинациясини кўрсатади. Шу билан бирга, ЎСОК билан оғриган беморларда миокард ишемиясининг оғриқсиз шакли кўпроқ учрайди. Турли муаллифларнинг фикрига кўра, бу 66,7 - 84,4% ҳолларда учрайди Кўпгина олимлар ЎСОКда юрак ишемик касаллигини ташхислашда сезиларли қийинчиликлар мавжудлигини таъкидлайдилар, чунки улар ўртасида коронар қон томир касаллигининг клиник кўриниши ва инструментал текширув натижаларида аниқ боғлиқлик йўқ.

Юрак ритми ва ўтказувчанлиги бузилишларининг биргаликдаги касалликлари бўлган беморларда нафас олиш тизимининг ҳолатига таъсири ҳақидаги савол рус тилидаги адабиётларда деярли ёритилмаган. Бироқ, юрак аритмияси кўпинча ўпка обструктив касаллигига ҳамроҳ бўлиши ва кўп ҳолларда беморларнинг ҳаётининг оқибатини аниқлай олиши ҳақида кўпроқ далиллар тўпланмоқда. Шу билан бирга, оғир нафас етишмовчилиги бўлган беморларда ҳаёт учун хавfli аритмияларнинг кўплиги ўткир миокард инфарктида бўлганларга яқинлашиши таъкидланган. Юрак ритмининг бузилиши ЎСОК билан оғриган беморларнинг аҳволининг ёмонлашишига олиб келадиган нисбатан кенг тарқалган сабабдир. Махсус тадқиқотлар шуни кўрсатдики, барқарор ремиссияда бўлган ЎСОК билан оғриган беморларнинг 84% дан ортиғида аритмияга мавжуд ва уларнинг 74 фоизида қоринча табиатли аритмиялари бўлган. Аритмияларнинг бундай тез-тез пайдо бўлишининг сабаб омиллари ҳақида савол туғилади. Улардан бири гипоксия. Кардиак аритмияларнинг янада оғир эпизодлари гипоксик беморларда ўпка - юрак ривожланиши билан содир бўлади. Нафас етишмовчилигининг гиперкапник кўринишлари бўлган беморлар гуруҳига алоҳида эътибор берилади. Гипоксия, гиперкапния, ўпка - юрак билан бирга аритмияларнинг пайдо бўлишидаги хавф омиллари маълум дорилардир. Турли вақтларда ўтказилган эпидемиологик тадқиқотлар юрак аритмияларининг пайдо бўлишини кўзғатувчи омилларни қуйидаги тартибда қуришга имкон берди: теofilлин ва унинг ҳосилалари; коронар қон томир касаллиги; ўнг қоринча ва чап қоринча етишмовчилиги; гипоксия билан боғлиқ катехоламинларнинг кўпайиши; гипокалиемия ва гипомагниемия; респиратор ацидоз ва дигоксинни қўллаш.

Ўпканинг сурункали обструктив касаллигида ривожланаётган алвеолар гипоксия ва гипоксемия миокардга бевосита таъсир қилади, юракнинг ўтказувчанлиги ва ритмини бузган ҳолда миокард ишемиясига олиб келади. ЎСОК билан оғриган беморларнинг 46 фоизида юрак аритмиялари ва чап

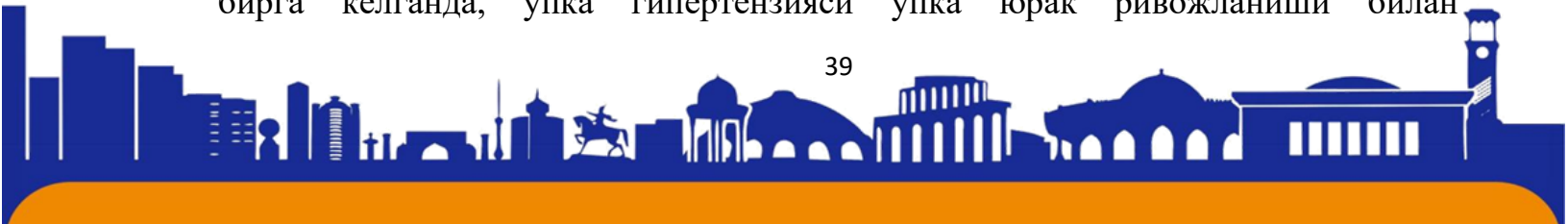

бўлимларнинг диастолик дисфункцияси аниқланади ва уларнинг 76 фоизда бронхиал обструкция даражасига қараб аниқланган ўзгаришлар сонининг прогрессив ўсиши аниқланади (Чичерина Е.Н. ва бошқ.)

ЎСОК билан оғриган беморларда кардиогемодинамик бузилишлар ва ритм ва ўтказувчанлик бузилишларининг частотаси ўртасида яқин боғлиқлик аниқланган (Лютова Ф.Ф., 2013, Кляшев С.М., 2014 ва бошқалар). 50 ёшдан ошган ЎСОК билан оғриган беморларда ўпка ва диафрагма механикасининг оғир бузилиши, II ва III босқичдаги нафас етишмовчилиги, ўпка гипертензияси, суправентрикуляр экстрасистолия ва Гисс тутами ўнг оёқчаси блокадаси ритм ва ўтказувчанлик бузилишида устунлик қилади. Узоқ муддатли ЭКГ рўйхатга олиниши билан ЎСОК билан оғриган беморларда юрак аритмияларининг юқори частотаси (89-92%) аниқланади. Бундай беморларда деярли барча турдаги юрак аритмиялари юзага келади ва кўпинча бир неча турдаги аритмияларнинг комбинацияси аниқланади. ЎСОК билан оғриган беморларнинг кунлик мониторинги маълумотларига кўра, синусли тахикардия ЎСОК билан оғриган беморларнинг 40% да, компенсацияланган сурункали ўпка юрак етишмовчилиги (СЎЮЕ) билан - 63% ва декомпенсацияланган СЎЮЕ билан беморларнинг 87% да учрайди. Барча беморларда ритмнинг физиологик тунги секинлашуви йўқ. Шу билан бирга, шаклланиши ва ривожланиши билан нафақат юрак аритмияси билан оғриган беморларнинг сони кўпаяди, балки аниқланган аритмияларнинг оғирлиги ҳам ортади. Қалтироқ аритмия ва атриал ритм фақат декомпенсацияланган СЎЮ бўлган беморларда аниқланган Кўпгина муаллифларнинг фикрига кўра, турли хил аритмия ва ўтказувчанлик бузилишининг комбинацияси ҳолатлари кўпроқ сурункали ўпка юрак билан оғриган беморларда кузатилади Shih Н.Т маълумотларига кўра кўп ҳолларда ритм бузилишларининг қоринча шакллари билан ифодаланади - қоринча (асосан полиморф) экстрасистолияси 83% ва қоринча тахикардия 22% ҳолларда. Суправентрикуляр тахикардия кўринишидаги суправентрикуляр аритмиялар 69% да, беморларнинг 8% бўлмача фибриляцияси учрайди.

Бошқа маълумотларга кўра, коморбидлик бўлган беморларда аритмиянинг комбинацияланган суправентрикуляр ва қоринча шакллари устунлик қилади (беморларнинг 55%да). 37,8% ҳолларда асосан суправентрикуляр, 7,2% да қоринча бузилишлари қайд этилган ЎСОК билан оғриган беморларда ЮИК бирга келганда, ўпка гипертензияси ўпка юрак ривожланиши билан

асоратланган, 91% ҳолларда турли хил аритмия турлари аниқланган Турли муаллифларнинг фикрига кўра, ўпканинг сурункали обструктив касаллиги билан оғриган беморларда гипертензия касаллиги (ГК) частотаси жуда кенг диапазонда ўзгариб туради - 6,8 дан 76,3% гача, ўртача 34,3%. ЎСОК ва ГК ўртасидаги патогенетик муносабатларга турлича қарашлар мавжуд: иккала касаллик ҳам хавф омиллари таъсирида бир-биридан мустақил равишда ривожланади, агар симптоматик гипертензиянинг ҳеч бири аниқланмаса. Бошқа муаллифларнинг фикрига кўра, ЎСОК гипертензия ривожланишининг сабаби бўлиб, бундай гипертензия симптоматик деб ҳисобланиши керак Н.М. Мухарлямов такидлашича 2001 йилда ЎСОК билан оғриган беморларнинг 20-25 фоизда ўпка жараёнининг бир неча йиллик кечишидан сўнг тизимли артериал гипертензия аста-секин лабил шаклдан барқарор шаклга ўтиш билан ривожланади ва биринчи марта бу атама киритилди "Пулмоноген гипертензия", унинг диагностик мезонлари ўпка патологияси ривожланганидан кейин 4-7 йил ичида гипертензия пайдо бўлишини, қон босимининг кўтарилиши ва сурункали ўпка жараёнининг кучайиши ўртасидаги боғлиқликни кўриб чиқди.

Кейинги тадқиқотларда пулмоноген артериал гипертензия (ПАГ) диагностикаси мезонлари тасдиқланди ва унинг ривожланишининг ЎСОК билан оғриган беморларда бронхиал обструкция, гипоксия, гиперкапния, ўпка газлари алмашинувининг бузилиши ва ўпка қон айланишининг гемодинамикаси билан боғлиқлиги қайд этилди Л.И. Олбинская ва бошқалар шунингдек, сурункали обструктив ўпка касалликлари билан оғриган беморларда қон босимининг кўтарилишининг нафас олиш қийинлишуви хуружларининг ривожланиши ва бронхиал обструкцияни бартараф этгандан кейин қон босимининг нормаллашиши билан боғлиқлигини қайд этди, бу бош миёда гипоксия ва вазоконстриктор импульсларининг пасайиши билан изоҳланади. Н.Р Палеев ва бошқалар ПАГ мавжудлигини инкор этади ва ЎСОК билан оғриган баъзи беморларда кузатилган тизимли артериал гипертензияни ГК деб ҳисоблаш тавсия этилади.

Ўпканинг сурункали обструктив касаллигида бирга келадиган артериал гипертензиянинг мавжудлиги юрак-қон томир асоратлари хавфини оширади ва ЎСОК кечишига салбий таъсир кўрсатади Шу билан бирга, гипоксия, тўқима гипоксияси ва симпатoadренал тизимнинг фаоллашиши туфайли ЎСОКда вентиляция функциясининг бузилиши ГК кечишини кучайтиради ва

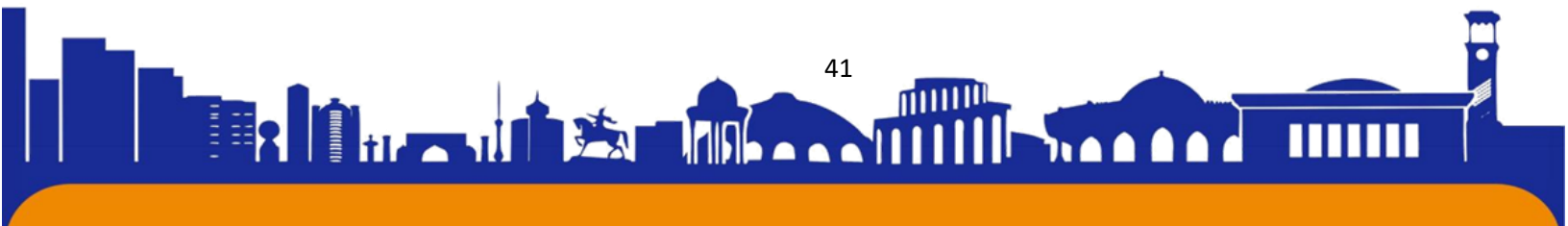

ривожланаётган ўпка гипертензияси ва сурункали ўпка юракнинг ривожланиши гипертония касаллигида юрак етишмовчилигининг ривожланиш тезлигини тезлаштиради Алвеоляр вентиляциянинг нотекислиги ва алвеоляр ҳавода кислороднинг қисман босимининг пасайиши, демак, бронхиал қаршилиқ ортиши ва қолдиқ ўпка ҳажмининг ортиши билан оғриган беморларда ўпка гипертензияси кўпроқ аниқланади Ўпка гипертензияси даражаси кўп жиҳатдан эмфизема мавжудлигига боғлиқ Унинг ривожланиши кичик қон айланиши доираси димланиши ва артерия ва артериолаларнинг торайиши билан бирга келганлиги сабабли юзага келади Бу узок муддатли гипоксик спазм пайтида ривожланадиган ўпка томирларида морфологик ўзгаришларни кучайтиради. Эмфиземадаги оғирлаштирувчи ҳолат, шунингдек, Валсалва тажрибасига ўхшаш кичик томирларнинг механик сиқилиши туфайли юракнинг ўнг қоринчасидан чиқиб кетишни қийинлаштирадиган кўкрак ички босимининг доимий таъсиридир ЎСОК билан оғриган беморларда ўпка гипертензияси патогенезида механик омилларнинг таъсири ҳақидаги фаразни тасдиқламайдиган маълумотлар мавжуд

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абидов А. Д. Артериальная гипертензия при хронических обструктивных заболеваниях легких. //Азерб. мед. журнал. 2014. №8 с. 57-59.
2. Айсанов, З.Р. Бронхиальная обструкция и гипервоздушность легких при хронической обструктивной болезни легких/ З.Р.Айсанов, Е.Н.Калманова // Практическая пульмонология. – 2018. - № 1. - С. 98-106.
3. Айсанов З.Р., Калманова Е.Н., Чучалин А.Г. Хроническая обструктивная болезнь легких в сочетании с сердечно-сосудистыми заболеваниями: лечение ингаляционными холинолитическими препаратами. // Терапевтический архив. 2014. №12. С.81-82.
4. Александров А.И. Легочная гемодинамика и функциональное состояние сердца при хронических неспецифических заболеваниях легких. Автореф. дис. д. мед. наук. СПб., 1992
5. Александров О.В. Вопросы классификации и лечения хронического легочного сердца//Рос.мед. журнал. 2015.

QANDLI DIABET ASORATLARIDA JIGAR PATOMORFOLOGIYASINI KOMPLEKS DAVOLASH

Abdusalomov Behzod Alisher o'g'li

2-son Umumiy jarrohlik kafedrası assistenti, Toshkent tibbiyot akademiyasi,
Toshkent, O'zbekiston

Zohirov Adhamjon Rafiqovich

2-son Umumiy jarrohlik kafedrası assistenti, Toshkent tibbiyot akademiyasi,
Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya. Eksperimental diabetik oyoq sindromida jigar patomorfologiyasini o'rganish va kompleks davolash algoritmi orqali jigar biyokimyoviy jarayonlarini baholashdan iborat. Zamonaviy dori preparatlari orqali jigar to'qimasining morfologik xususiyatlarini, funksiyasini, fermentativ xususiyatlarini qandli diabet kasalligi fonida qayta tiklash orqali aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Alloksan, jarrohlik debridman, dekapitatsiya, «Accu-Check» apparati, Student's koefitsiyenti, gepatotsit, Disse bo'shlig'i.

COMPLEX TREATMENT OF LIVER PATHOMORPHOLOGY IN DIABETES COMPLICATIONS

Abdusalomov Behzod Alisher o'g'li

Assistant of the Department of General Surgery No. 2, Tashkent Medical Academy,
Tashkent, Uzbekistan

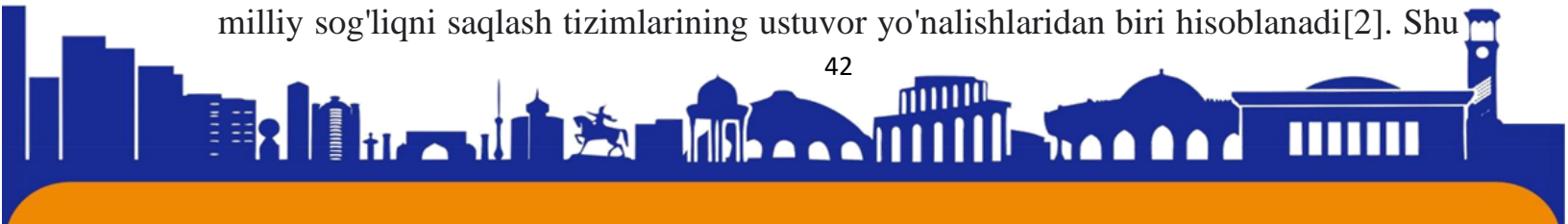
Zohirov Adhamjon Rafiqovich

Assistant of the Department of General Surgery No. 2, Tashkent Medical Academy,
Tashkent, Uzbekistan

Abstract. It consists of studying the pathomorphology of the liver in experimental diabetic foot syndrome and evaluating the biochemical processes of the liver through a complex treatment algorithm. It is determined by restoring the morphological properties, function, and enzymatic properties of the liver tissue against the background of diabetes through modern drugs.

Key words: Alloxan, surgical debridement, decapitation, "Accu-Check" device, Student's coefficient, hepatocyte, space of Disse.

Kirish. Qandli diabet - bu insulin yetishmovchiligi bo'lgan kasallik. Insulin yetishmovchiligi tufayli kech asoratlarga olib keladigan metabolik buzilishlar sindromiga kiradi[1]. O'lim darajasi va erta nogironlik tufayli qandli diabetni davolash milliy sog'liqni saqlash tizimlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi[2]. Shu

sababli, jigarga kichik nojo'ya ta'sirlar va qulaylik kabi fazilatlarga ega bo'lgan yangi davolash dori vositalarini izlash dolzarb muammo bo'lib qolmoqda[3]. Diabetologiya sohasida ushbu tadqiqotlar uchun diabetes mellitusning turli modellari qo'llaniladi. Ulardan biri alloksan diabet modelidir[4].

Tadqiqot maqsadi. Eksperimental diabetik oyoq sindromini kompleks davolashda patomorfologik jihatlarni hisobga olgan holda, alloksan preparati yordamida sun'iy ravishda yaratilgan qandli diabetda jigarni davolashni o'rganish.

Materiallar va tadqiqot usullari. Tadqiqot 2021-2022 yillarda Toshkent tibbiyot akademiyasining vivariysida saqlangan oq nasilsiz erkak kalamushlar ustida o'tkazildi. Ulardagi barcha jarrohlik manipulyatsiyalar insonparvarlik tamoyiliga muvofiq va umumiy behushlikdan foydalangan holda amalga oshirildi. Hayvonlar 2 guruhga bo'lingan: 1-guruh – o'zgarmagan guruh; 2-nazorat guruhi – an'anaviy terapiya yordamida alloksan sabab bo'lgan diabetik oyoqning eksperimental modellarini yaratilgan guruhi;

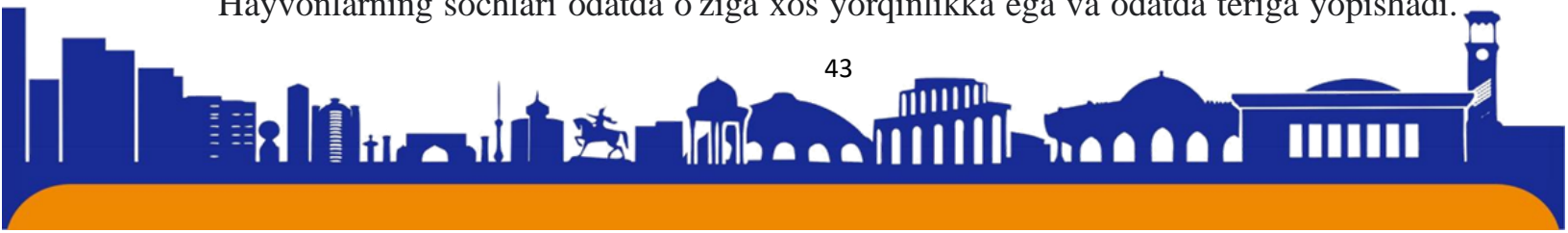
24 soatlik ochlikdan so'ng, kalamushlar vazni o'lchab ko'rildi, keyin 0,9% fiziologik eritmada suyultirilgan alloksan 2,0 gramm eritmasi hayvonlarga 100 gramm vazniga 20,15,12 mg alloksan dozasiga to'g'ri keladigan bir martalik dozalar shaklida intraperitoneal yuborildi.

Preparat kiritilgandan atigi 30 daqiqa o'tgach, hayvonlarga oziq-ovqat va suv berildi. 3 kun davomida hayvonlarning periferik qonida glyukoza konsentratsiyasini aniqlandi. Qandli diabet qondagi glyukoza konsentratsiyasini aniqlashdan 3 kun o'tgach tasdiqlandi.

Qandli diabetning (2-guruh) eksperimental modeli olindi. Qandli diabetning tasdiqlangan kuni uning rivojlanishining dastlabki kuni (DK) deb hisoblangan.

Jarrohlik muolajasi. Sinov kunida oyoqning o'ng panjaning teri yuzasi qirqib olingan va 70% etanoldan tayyorlangan mato bilan tozalandi. Har bir kalamushning o'ng orqa panjasining panjalari terisida skalpeldan foydalanib, qalinligi 2,0x5,0 mm gacha bo'lgan to'liq qalinlikdagi to'rtburchakl yaralar hosil qilindi. Har kuni jarohatlar an'anaviy davolash usuli (yodning 5% spirtli eritmasi va levomekol malhami) bilan tajriba oxirigacha olib borildi.

Kasallikning rivojlanishi hayvonlarning holatiga qarab baholandi, o'lim guruhlariga bo'linib, klinik belgilar (poliuriya, polidipsiya, polifagiya, vazn yo'qotish, teri yuzasi bujmayishi) va qondagi glyukoza darajasi bo'yicha qayd etildi. Hayvonlarning sochlari odatda o'ziga xos yorqinlikka ega va odatda teriga yopishadi.

Kalamushlar individual ravishda o'z qafaslariga joylashtirilgan silindrlı suv solingan idishlardan suv ichishidan oldin va suv ichishidan keyin suv miqdori o'lchanib turildi. Kundalik diurez qiymatlarini baholash uchun siydik kollektorlari yordamida individual siydik yig'ish amalga oshirildi.

1, 3, 7, 10, 14-kunlarda kalamushlar boshlarini kesish yo'li bilan tajribadan olib tashlandi.

Preparatning samaradorligini baholash hayvonlarni va ularning yaralarini vizual tekshirish asosida ham amalga oshirildi. Yara uchun preparatning samaradorligi mezonlari quyidagilardan iborat edi: jarohat sohasidagi yallig'lanish ko'rinishlarining davomiyligiga (shish, giperemiya, yara ekssudati), yara asosining holatiga e'tibor berish; granulyatsiya to'qimalarining paydo bo'lishi; yara nuqsoni maydonini kamaytirish; marginal epitelizatsiya ko'rinishi; jarohatni davolash vaqtini tezlashtirish.

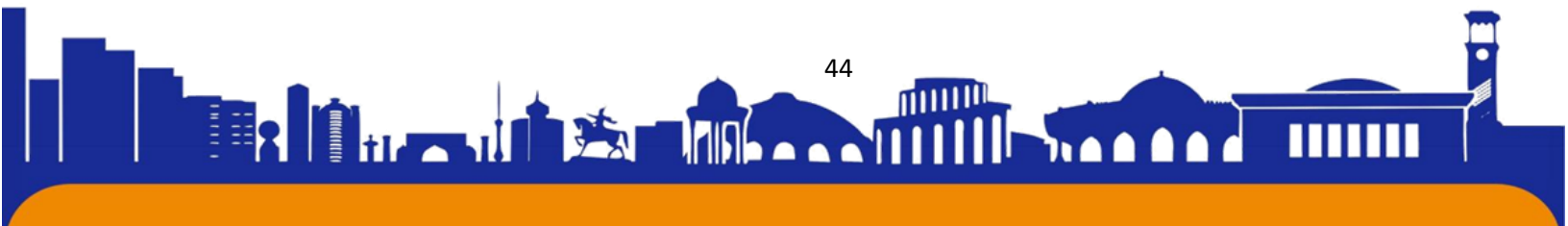
Olingan natijalarning to'g'riligini aniqlash uchun Student t-koeffitsientidan foydalanildi. O'rganilayotgan belgining 5% dan ko'p bo'lmagan chastotali tasodifiy farqlari ishonchli deb tan olingan ($P < 0,05$).

Eksperimental diabetik tovon va jigar parchalari Karnoy eritmasiga solindi (eritma tarkibi - muzli sirka kislotasi - 10 qism, xloroform - 30 qism, etil spirti - 60 qism). Qismlardan gistologik mikropreparatlar tayyorlandi. Bu gistologik bo'limlarni bo'yashning eng keng tarqalgan usuli. Parafin bo'lakchalari xloroformda parafinlanadi va distillangan suvda yuviladi, so'ngra gematoksilin eritmasi bo'lakchalar ustiga 3 daqiqa davomida quyiladi. 10 daqiqa davomida toza oqar suvda yuvib tashlandi va kesilgan joylarni tekshirildi.

Toza oqar suvda yuviladi va bo'laklar 2 minutdan 3 minutgacha eozin bilan bo'yaladi, ksilenda tozalanadi va balzam bilan o'raladi. Natijada, hujayra yadrolari ko'k-binafsha rangga bo'yaladi. Sitoplazma pushti rangga bo'yalgan. Tadqiqot lyuminescent-mikroskopik usulda amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalari.

Nazorat guruhi. Jigar to'qimasini mikroskopik tekshirish natijalari jigarda alloksan diabetini an'anaviy davolashdan so'ng 7-kunida gepatotsitlarning vakuolyar degeneratsiyasi darajasi biroz kamayadi. Jigar parenximasi lobulalarining ikkinchi morfofunktsional zonasida yanada aniqroq vakuolyar distrofiya saqlanib qoladi. Gepatotsitlarning vakuolyar degeneratsiyasi ba'zan jigar hujayralarining nekrobiozi va nekrozi bilan tugaydi. Jigar lobulalarining uchinchi va birinchi morfofunktsional

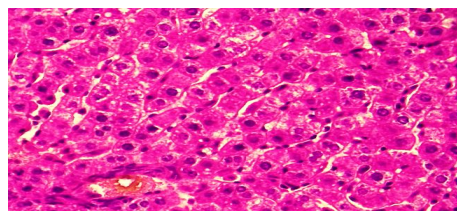

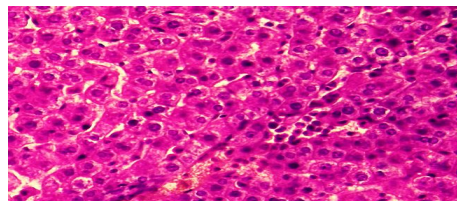
zonalarida gidrooptik distrofiya kamroq aniqlanadi, bu gepatotsitlar sitoplazmasining bo'shashishi va notekis bo'yalishi bilan namoyon bo'ladi.

Gepatotsitlarning yadro tuzilmalari har xil shakl va o'lchamda bo'lib, ularning aksariyati kariopiknoz va karioliz holatida bo'ladi. Perisinusoidal bo'shliq biroz kengaygan, ularning ba'zilarida bitta leykotsitlar mavjudligi aniqlanadi. Jigarda alloksan diabetini an'anaviy davolashdan so'ng 10-kunida gepatotsitlarda distrofik o'zgarishlar nisbatan kamayadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, jigar lobulalarining ikkinchi morfofunktsional zonasida gepatotsitlar sitoplazmasining mayda tomchi vakuolyar distrofiyasi (1-rasm) saqlanadi. Disse bo'shlig'ining markaziy venasi, sinusoidlari va bo'shlig'i biroz kengaygan va to'liq qonli bo'lib qoladi. Tadqiqotning 14-kunida ba'zi joylarda jigar to'qimalarida limfoid hujayralar tomonidan yallig'lanish infiltratsiyasining kichik o'chog'i paydo bo'lganligi qayd etilgan (1-rasm). Jigar parenximasi tomonidan, oldingi davrlarga nisbatan, gepatotsitlarda distrofik o'zgarishlarning barqarorlashishi qayd etilgan, faqat ba'zi gepatotsitlarda mayda tomchi vakuolyar distrofiya saqlanib qoladi. Shu bilan birga, jigar hujayralarining yadro tuzilmalari biroz kattalashgan va giperxromli.

1. Rasm. Jigarning morfologik rasmi, an'anaviy davolash, 10 kun. Gepatotsitlardagi distrofik o'zgarishlarni barqarorlashtirish. Rang: G-E. SW: 10x40.

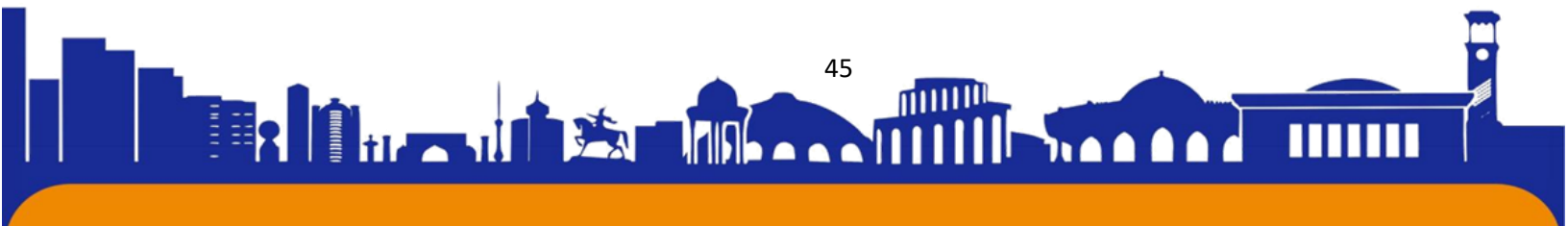
2.Rasm. Jigarning morfologik rasmi, an'anaviy davolash, 14-kun. Jigar to'qimalarida yallig'lanish infiltratsiyasi o'choqlari paydo bo'ladi. Rang: G-E. SW: 10x4

Xulosa. Jigarni an'anaviy davolashdan so'ng dinamikada morfologik o'rganish organing funksional qobiliyatlarini qisman tiklashni ko'rsatdi. Eksperimental guruhda tajribani davom ettirishga qaror qildik.

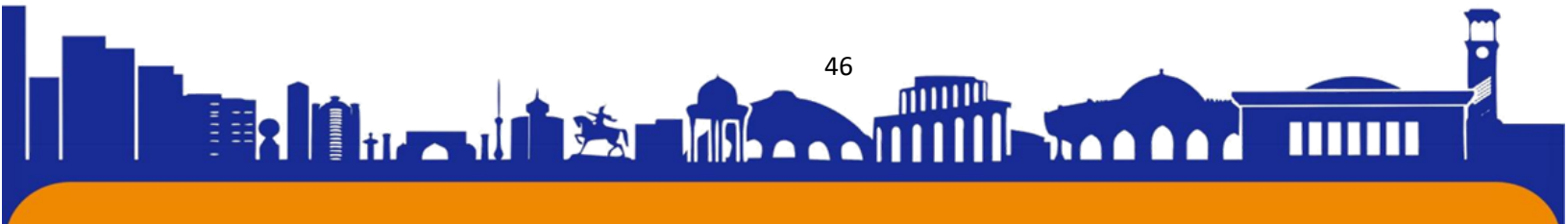
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusufjanovich, E. U., Mamatkulovich, M. B., Fozilovich, M. S., & Rafiqovich, Z. A. (2023). VOLUME OF OUTPATIENT AND POLYCLINIC SURGICAL CARE PROVIDED IN THE PRIMARY HEALTH CARE. *Open Access Repository*, 4(3), 171-186.

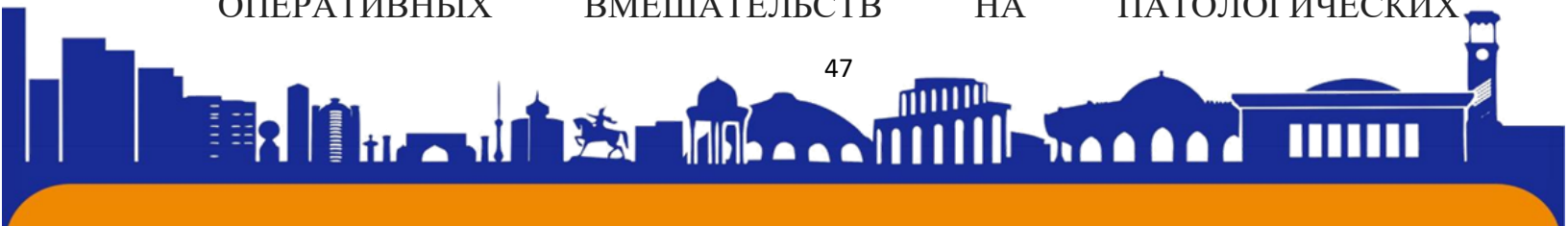

2. Zokhirov, A. (2023). SURGICAL TREATMENT OF TRACHEAL STENOSIS WITH SCARS. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(1), 236-241.
3. Зохилов, А. Р. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ОСТРОГО АППЕНДИЦИТА У БЕРЕМЕННЫХ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 13, 121-126.
4. Fozilovich, M. S., Yusufjanovich, E. U., & Rafiqovich, Z. A. (2023). IMPROVEMENT OF METHODS OF PROVIDING OUTPATIENT SURGICAL CARE IN PRIMARY HEALTH CARE. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 14, 50-57.
5. Fozilovich, M. S., Mamatkulovich, M. B., & Rafiqovich, Z. A. (2023). METHODS OF APPROACHES TO IMPROVING THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF THE PREVENTIVE WORK OF SURGEONS IN CLINICS. *Conferencea*, 74-78.
6. Rafiqovich, Z. A. (2023). SURGICAL TREATMENT OF ACUTE APPENDICITIS IN PREGNANCY. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 14, 32-38.
7. Ergashev, U., & Zohirov, A. (2023). STUDYING THE EFFICACY OF MODERN SCLEROTHERAPY IN VASCULAR SURGERY. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(1), 211-217.
8. Ergashev, U., & Zohirov, A. (2023). COURSE AND PRINCIPLES OF TREATMENT OF ACUTE APPENDICITIS IN PREGNANCY. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(1), 218-225.
9. Каримов, Ш. И., et al. "Построение математических моделей оценки степени тяжести и прогноза эффективности лечения критической ишемии нижних конечностей при мультифокальном атеросклерозе." (2019).
10. Zohirov, A., Anvarjonov, M., Abdukarimov, S., & Rahmonov, S. (2023). EVALUATION OF THE EFFICACY OF SCLEROTHERAPY IN VENOUS PATHOLOGY. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 2(1), 185-190.
11. Rafiqovich, Z. A., Sobirjonovich, S. S., Faxriddinovich, F. F., & Ubaydullaxonovich, O. S. (2023). Experimental Treatment of Purulent-Necrotic Lesions of The Lower Extremities with New Generation Drugs. *Texas Journal of Medical Science*, 18, 30-38.
12. Rafiqovich, Z. A., Sobirjonovich, S. S., Faxriddinovich, F. F., & Ubaydullaxonovich, O. S. (2023). THE ROLE OF MODERN SCLEROTHERAPY IN VASCULAR SURGERY. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 14, 1-6.

13. Зохилов, А. Р., & Эрнатаров, Х. И. (2022, June). Патоморфологическая картина жизненно важных органов при экспериментальной модели диабетической стопы. In *International scientific forum-2022* (pp. p146-153).
14. Эрнатаров, Х., Зохилов, А., Эргашев, У. Ю., & Исраилов, Р. (2022). ПАТОМОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТИНА ЖИЗНЕННО ВАЖНЫХ ОРГАНОВ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ СТОПЫ.
15. Yusufjanovich, E. U., Rafiqovich, Z. A., & Tohirovich, G. B. (2023). PRINCIPLES OF STUDYING LIVER MORPHOLOGY IN EXPERIMENTAL DIABETIC FOOT SYNDROME. *World Bulletin of Public Health*, 19, 63-65.
16. Abduraimovna, A. F., Komilovna, S. G., Yusufjanovich, E. U., & Rafiqovich, Z. A. (2023, February). EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF PHYSICAL ACTIVITY IN PELVIC ORGAN PROLAPSE. In *E Conference Zone* (pp. 42-48).
17. Атаходжаева, Ф. А., Сохибова, Г. К., Эргашев, У. Ю., & Зохилов, А. Р. (2023, February). ВЛИЯНИЯ ВИТАМИНА Д НА ТАКТИКУ ВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН С МИОМОЙ МАТКОЙ. In *E Conference Zone* (pp. 35-41).
18. Yusufjanovich, E. U., Irisbaevich, M. G., Rafiqovich, Z. A., Abduraimovna, A. F., & Komilovna, S. G. (2023, February). IDIOPATHIC THROMBOCYTOPENIC PURPURA IN PREGNANCY. In *E Conference Zone* (pp. 13-20).
19. Rafiqovich, Z. A. (2023, February). IMPROVING THE DETECTION OF MORPHOLOGICAL CHANGES IN PURULENT WOUNDS. In *E Conference Zone* (pp. 51-57).
20. Zokhirov, A. R. (2022, June). Ernazarov Kh. I. In *THE STUDY OF PATHOPHYSIOLOGICAL CHANGES IN PURULENT-NECROTIC PROCESSES OF THE DIABETIC FOOT SYNDROME.* *International scientific forum-2022* (pp. p597-605).
21. Zohirov, A. R., Ergashev, U. Y., & Ernazarov, H. I. (2022, June). Qandli diabetda oyoqning yiringlinekrotik shikastlanishlarining patomorfologik jihatlarini kompleks davolashni o'rganish. In *International scientific forum-2022* (pp. p132-136).
22. Ergashev, U. Y., Zokhirov, A. R., & Minavarkhujaev, R. R. (2023). Study and treatment of changes in biochemical processes in complications of diabetes mellitus.
23. Зохилов, А. Р., Эрнатаров, Х. И., & Эргашев, У. Ю. (2022, January). ПАТОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАЖИВЛЕНИЯ РАН ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ СТОПЫ. 64-ОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ «НАУКА И ЗДОРОВЬЕ» ПОСВЯЩЕННАЯ ДНЮ НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН С МЕЖДУНАРОДНЫМ УЧАСТИЕМ.
24. Эргашев, У. Ю., Зохилов, А. Р., Мустафакулов, Г. И., & Моминов, А. Т. (2023). ОЦЕНКА ПРИМЕНЕНИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ОПЕРАТИВНЫХ ВМЕШАТЕЛЬСТВ НА ПАТОЛОГИЧЕСКИХ

ПРОСТРАНСТВАХ ПЕЧЕНИ. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 12, 17-26.

25. Эрназаров, Х. И., Эргашев, У. Ю., Зохиоров, А. Р., & Каримов, Х. Я. (2022). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРЕПАРАТА РЕОМАННИСОЛ В ЛЕЧЕНИИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ СТОПЫ.

26. Ergashev, U. Y., Zokhirov, A. R., & Minavarkhujaev, R. R. (2022). Determination of changes in the lipid peroxidase index in purulent-necrotic lesions of the lower extremities.

27. Зохиоров, А. Р., & Набиева, А. Ш. (2023). ИЗУЧЕНИЕ ПАТОМОРФОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ЛЕЧЕНИЯ ГНОЙНО-НЕКРОТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ. *Interpretation and researches*, 1(2), 25-36.

28. Ergashev, U. Y., Zokhirov, A. R., & Minavarkhujaev, R. R. (2023). The study of pathological physiology of indicators of endogenous intoxication in purulent-necrotic lesions of the lower extremities.

29. Зохиоров, А. Р. (2023). ОБОСНОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ ЭПИТЕЛИЗАЦИИ И РЕГЕНЕРАЦИИ ПРИ ГНОЙНО-НЕКРОТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ НИЖНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ. *Conferencea*, 174-180.

30. Rafiqovich, Z. A. (2023). OBSERVATION OF BIOCHEMICAL RESULTS IN EXPERIMENTAL DIABETIC FOOT SYNDROME. *Conferencea*, 181-188.

31. Rafiqovich, Z. A. (2023). MONITORING OF THE REGENERATION PROCESS IN PURULENT-NECROTIC PROCESSES OF THE LOWER EXTREMITIES. *Conferencea*, 189-194.

32. Rafiqovich, Z. A. (2023). STUDY OF THE EFFECT OF LIPID PEROXIDASE ANALYSIS ON THE BODY IN DIABETIC FOOT SYNDROME. *Conferencea*, 76-82.

33. Rafiqovich, Z. A. (2023). CONTROL OF INDICATORS OF ENDOTOXICOSIS IN DIABETIC FOOT SYNDROME. *Conferencea*, 83-90.

34. Yusufjanovich, E. U., Irisbaevich, M. G., Rafiqovich, Z. A., & Irsaliyevich, E. K. (2023). EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF SPLENECTOMY IN CHRONIC LEUKEMIAS. *World Bulletin of Public Health*, 19, 79-83.

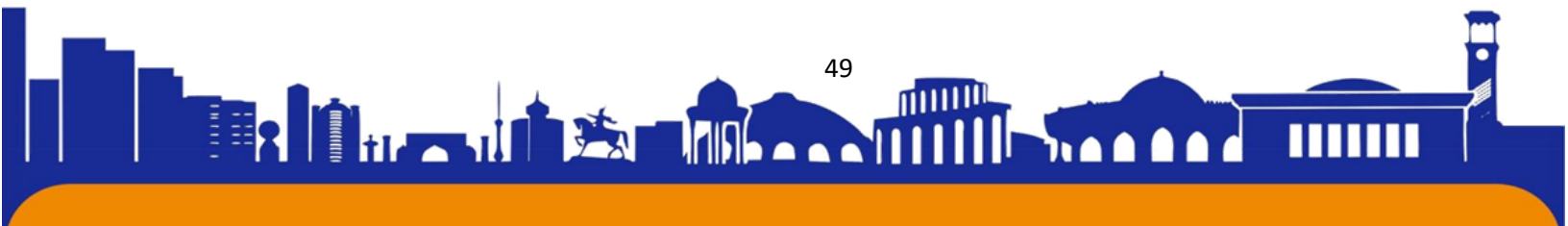
35. Yusufjanovich, E. U., Rafiqovich, Z. A., Tashkarganovich, M. A., & Tohirovich, G. B. (2023). ASSESMENT THE EFFECTIVENESS OF MINIMALLY INVASIVE SURGICAL METHODS IN ACUTE CHOLECYSTITIS. *International Journal of Scientific Trends*, 2(2), 14-23.

36. Yusufjanovich, E. U., & Rafiqovich, Z. A. (2023). The Use of Endovascular Laser Coagulation in the Recurrence of Varicose Veins of the Lower Extremities. *International Journal of Scientific Trends*, 2(2), 24-31.

37. Эргашев, У. Ю., & Зохилов, А. Р. (2023). ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МАЛОИНВАЗИВНЫХ ОПЕРАЦИЙ ПРИ МЕХАНИЧЕСКОЙ ЖЕЛТУХЕ И ПРИМЕНЕНИЕ АЛГОРИТМА. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 12, 6-16.
38. Ergashev, U. Y., Zohirov, A. R., Minavarkhojayev, R. R., & Mominov, A. T. (2023). IMPROVING METHODS FOR DIAGNOSING AND MONITORING ENDOTOXICOSIS IN EXPERIMENTAL DIAETIC FOOT SYNDROME. *World Bulletin of Public Health*, 19, 84-95.
39. Ergashev, U. Y., Zokhirov, A. R., & Ernazarov, K. I. (2022). THE STUDY OF PATHOMORPHOLOGICAL DIAGNOSIS OF VITAL ORGANS AFTER MODERN TREATMENT OF DIABETIC FOOT SYNDROME.
40. Ergashev, U. Y., Zokhirov, A. R., & Ernazarov, K. I. (2022). THE STUDY OF DIAGNOSTICS AND PREVENTION OF PATHOPHYSIOLOGICAL PARAMETERS AFTER MODERN TREATMENT OF PURULENT-NECROTIC PROCESSES IN DIABETIC.
41. Ergashev, U. Y., Mustafakulov, G. I., Muminov, A. T., Minavarkhujaev, R. R., Yakubov, D. R., Ernazarov Kh, I., & Zohirov, A. R. (2021). The role of minimally invasive technologies in the treatment of liver cavities. *Frontiers in Bioscience-Landmark*, 8, 82-89.
42. Ergashev, U. Y., Mustafakulov, G. I., Mominov, A. T., Yakubov, D. R., Zohirov, A. R., & Ernazarov, X. I. (2022). Effective of Simultaneous Surgeries in Chronic Immune Thrombocytopenia. *Jundishapur Journal of Microbiology*, 15(2), 638-644.
43. Ergashev, U. Y. (2022). Ernazarov Kh. I., Zohirov AR, Alzabni ID 2022. Complex Treatment of Experimental Model of Diabetic Foot Syndrome. *American Journal of Medicine and Medical Sciences*, 12(5), 471-480.
44. Yusufjanovich, E. U., & Rafiqovich, Z. A. (2023). Treatment of purulent-necrotic lesions of the lower extremities with modern drugs. *Conferencea*, 88-94.
45. Yusufjanovich, E. U., Rafiqovich, Z. A., & Irsalievich, E. K. (2023). Assessment of the Process of Epithelialization After Complex Treatment of Diabetic Foot Syndrome. *Texas Journal of Medical Science*, 16, 19-23.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA LEKSIK-SINTAKTIK STILISTIK USLUBLARNING QIYOSIY TAHLILI.

Abdujabbarova Dilfuza Olimovna

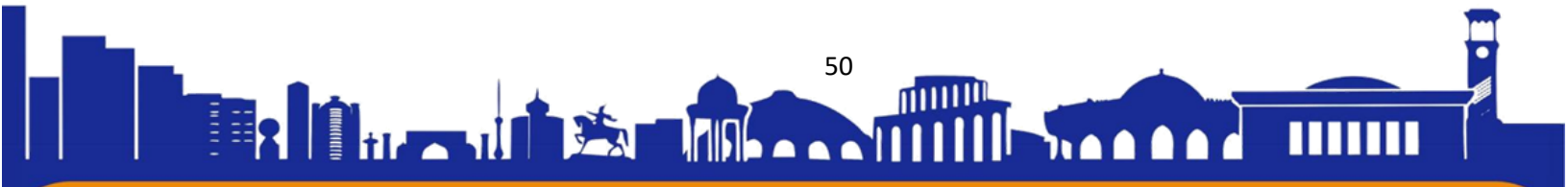
Ilmiy rahbar: Nematov Bahodir Mamasharifovich
Samarqand davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o'zbek tillarining funksional uslublarining xususiyatlari, turli uslubdagi matnlarni idrok etishning murakkabligini aniqlash tahlil qilinadi. Har qanday tilda nutq uslubi yoki funksional uslublar deb nomlanuvchi tizimlar mavjud. Uslublar har qanday tilning boyligi va rang-barangligini tashkil etadi. Ingliz va o'zbek tillarida asosiy uslublarni o'rganish tilni tushunishni jiddiy ravishda boyitadi va uni o'rganishda yordam beradi. Tilni o'rganish jarayonida matnlarni o'qish turli funksional uslublar: so'zlashuv, badiiy, ilmiy, publitsistik (ommabop), rasmiy uslublarga tegishli hisoblanadi.

Kalit so'zlar: funksional, ilmiy til uslubi, rasmiy ish, publitsistik, gazeta, badiiy til uslubi, jarayon, hodisalar, ravshanlik, ketma-ketlik, faoliyat, ko'plik, foydalanish, nutq, turg'un, atamalar, matn, hujjat

Tilning funksional uslublari aloqaning aniq maqsadiga xizmat qiluvchi o'zaro bog'liq tillarining tizimi hisoblanadi. Funksional uslub xabar yo'llovchi tomonidan tashkil etilgan mutloq topshiriq mahsuli sifatida xizmat qiladi. Funksional uslublar ko'pincha tilning adabiy qismida uchraydi. [1]. Barcha funksional uslublar o'ziga xos usulda turli xil xususiyatlar bir tizim sifatida uzviy bog'liq bo'lsa ham, tilning aloqa vositalarining bir guruhida asosiy xususiyati bo'lishiga qaramay, so'ralayotgan vazifaviy uslubni aniqlash uchun yetarli bo'lmaydi.

Har bir vazifaviy uslub adabiy tilning rivojlanish bosqichida turg'un tizimga bog'liqdir, ammo u bir davrdan keyingisiga o'tayotganda, ba'zan tez-tez o'zgaradi. Shuning uchun tilning funksional uslublari tarixiy turkum (kategoriya) hisoblanadi. Ushbu tushunchani isbotlash uchun misollar yetarli darajadadir. Binobarin, vazifaviy uslubning she'riyat (badiiy) uslubi XVI asrning ikkinchi yarmida mustaqil uslub vazifasini bajarishni boshlagan; gazeta uslubi publitsistik uslubdan ajralib chiqqan; boshqa vazifaviy uslublar kabi notiqlik uslubi ham sezilarli darajada muhim o'zgarishlarga uchragan.

Har bir uslubning rivojlanishi standart ingliz va o'zbek tillari normalarining o'zgarishi bilan oldindan belgilanadi. Bunga ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi, ilmiy taraqqiyot va madaniy hayotning rivojlanishi ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy ajralib turuvchi funktsional uslublar — ilmiy (ommabop fan), rasmiy, publisistik (ommabop), so'zlashuv, badiiy — tilning quyi tizimlari bo'lib, ularning har biri besh asosiy darajadagi o'ziga xos: fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va matn tarkibi bo'yicha xususiyatlarga ega.

Ilmiy stil ilmiy tadqiqotlar stilidir. Bu stil fan, texnika sohasida yaratilgan asarlarda qo'llaniladi. Shunga ko'ra u bir necha xilga bo'linadi: ilmiy-texnikaviy, ilmiy-ommabop, ilmiy-o'quv, ilmiypublitsistik va ilmiy-hujjat stillari. Ilmiy-texnikaviy stilda ilmiy maqola, ma'ruza va monografiya, disertatsiya yoziladi. Ilmiy-ommabop stilda axborot ommabop tarzida ilmiy jihatdan tushuntiriladi. Bunda ma'lumot sof ilmiylikdan biroz soddalashtiriladi. Va har bir sohaning ilmiy yutuqlari ommaga ma'lum so'zlar bilan bayon qilinadi. Ilmiy o'quv stilida darsliklar, o'quv qo'llanmalari, uslubiy qo'llanmalar va uslubiy maqolalar yoziladi. Ular o'quvchilar uchun tushunarli so'zlar bilan ilmiy jihatdan bayon qilinishi kerak. Ilmiy-publitsistik stilda ommabop risolalar, ilmiy-ommabop maqolalar yoziladi. Ularda ilmiy terminlar bo'lishi bilan birga ommaning hissiyotiga ta'sir qiladigan so'zlar ishlatiladi. Ilmiy-hujjat stihda ixtiro uchun olinadigan hujjat yoki unga tegishli adabiyotlar tasvirlanadi. Bunday hujjatlarda ilmiy axborot to'g'risida ma'lumot beriladi va u huquqiy jihatdan himoya qilinadi. Ilmiy stilning har bir turi bir-biridan farq qiladi. Ammo ulami birlashtiradigan umumiy xususiyatlari mavjud. Ular sirasiga boy ma'lumotlarning keltirilishi, ularning obyektivligi, aniqligi, fikrning qisqa va lo'nda ifodalanislii xosdir. Shuningdek, ularning har birida ilmiy-terminologiyaning faol ishlatilishi mulim xususiyat sanaladi. Ilmiy stilning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bu stilda fikrlar mantiqiy jihatdan aniq, izchil, bir ma'noli bo'lishi lozim.

Funktsional uslublar u yoki boshqa elementlar va tuzilmalarni ishlatish mumkinligi yoki mumkin emasligi, shuningdek ularning aloqa tizimlari bilan ajralib turadi. Masalan, fonetik vositalar notiqlik uslubi uchun muhimdir: talaffuz me'yorlariga rioya qilish, intonatsiyadan keng foydalanish; ilmiy uslub uchun — sintaktik: aniq sintaktik tuzilma, so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri tartibi, so'zlarning keng qo'llanilishi, har xil aniq va o'ziga xos tizimlardan keng qo'llanilishi, matn darajasida: mantiqiy, aniq taqdimot tuzilishi (gazeta yoki jurnal maqolasi). Rasmiy uslubning matni maxsus atamalar (tijorat, yuridik va boshqalar), shtamplar, ixtisoslashtirilgan xorijiy iboralar,

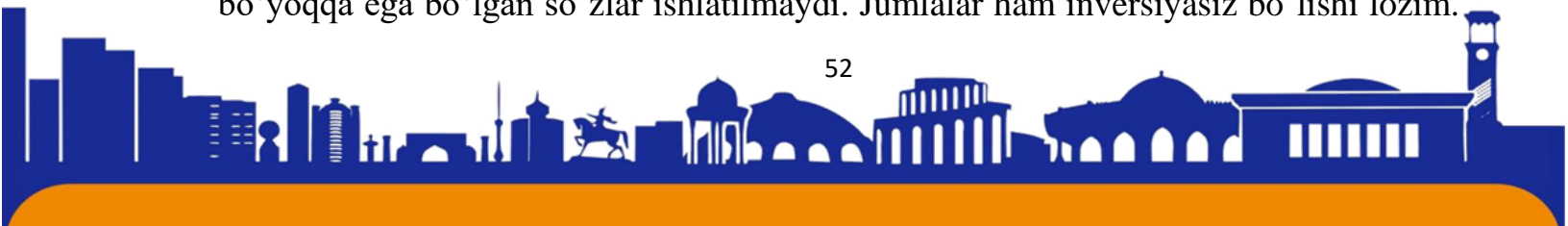

qisqartmalar, aralash so'zlarning mavjudligi, leksik darajada obrazli vositalarning yo'qligi bilan tavsiflanadi; sintaktik darajada — murakkab tuzilishlar, fe'ning majhul nisbatidagi gaplarning keng qo'llanilishi yordamida hosil bo'ladi. [1].

Nutq stillari bir-biriga bog'liq vositalarning tuzilishidan tashkil topadi. Ular tilning vazifasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham ular nutq stillari deyiladi. Tilning vazifasi jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq va uning ijtimoiy mohiyatidan kelib chiqadi. Nutq stili tizimini tashkil etuvchi ifodalar faqat bir stil doirasida cheklanib qoladi. Masalan, ilmiy stilda ishlatiladigan terminlar badiiy, publitsistik, rasmiy va so'zlashuv stillarida ishlatilmasligi ham mumkin. Lekin har bir nutq stili o'zining barcha xususiyatlari bilan yagona bir maqsadga bo'ysungan muayyan til vositalarining majmuasiga ega. Nutq stillari til taraqqiyotining ma'lum bir davrida asta-sekin shakllanadi va o'zgarishlarga uchraydi. Masalan, XX asr boshida nashriyot va vaqtli matbuot ishlarining kengayib ketishi bilan bog'liq tarzda O'zbekistonda publitsistik stil vujudga kelgan. Nutq stillari og'zaki va yozma nutq shakllari bilan chambarchas bog'liq. Derna, har bir nutq stili og'zaki va yozma shaklda ifodalanishi mumkin. Masalan, so'zlashuv stili, asosan, og'zaki nutqqa xos. Lekin badiiy adabiyotda bu stil yozma shaklga ega bo'ladi. Shuningdek, ilmiy stilning og'zaki ko'rinishi dars jarayonida ma'ruza o'qilganda, anjumanlarda ilmiy ma'ruzalar bayon qilinganda namoyon bo'ladi, yozma shakli esa dissertatsiyalar, monografiyalar, ilmiy maqolalar taizida ifodalanadi. Nutq stillari o'ziga xos belgilari va farqlaridan qat'i nazar, adabiy til me'yorlari asosida umumiylikka ega. Adabiy me'yor nima? Adabiy me'yor atamasiga « O'zbek tilining izohli lug'ati»da shunday sharh beriladi: «Adabiy me'yor til tovush tizimini, grammatik ko'rinishi va lug'at tarkibidagi eng hayotiy va zaruriy vositalarni tanlab olish demakdir. Adabiy me'yor tilning eng yuksak, ishlangan, silliqlangan shaklidir».

Rasmiy stil diplomatik yozishmalarda, iqtisodiy, davlat idoralaridagi, sudlarda, savdoga doir, yuridik munosabatlar ifodasi bo'lgan hujjatlarda ishlatiladi, ya'ni bu stil ish yuritish hujjatlarida qo'llaniladi. Bunga ariza, tushuntirish xati, e'lon, tajjimaiy hol, ishonch qog'ozi, tilxat, hisobot, rasmiy notalar, buyruq va farmonlar, farmoyishlar, taklifnoma, rasmiy xatlar, tijorat yozishmalari kabilar kiradi. (Bu rasmiy qog'ozlarning qanday yozilishi haqida M.Aminov, A.Madvaliyev, N.Malikamov, N.Mahmudovning «Ish yuritish» nomli kitobidan har tomonlama ma'lumot olish mumkin). Bu stilda adabiy me'yorga qat'iy rioya qilinadi, shevaga xos so'zlar, jargonlar, har xil stilistik bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlar ishlatilmaydi. Jumlar ham inversiyasiz bo'lishi lozim.

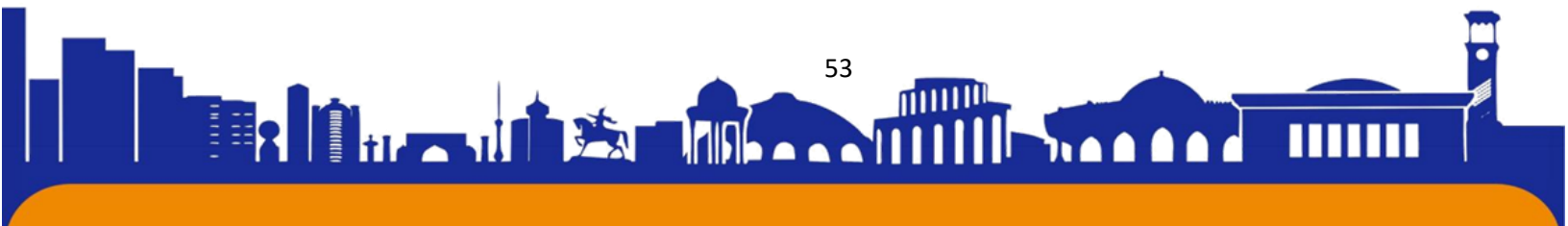

Gaplarda ta'sirchanlik bo'lmaydi. Rasmiy stilda yoziladigan ayrim hujjatlar shtampga o'xshash maxsus tartib va shakl bilan yoziladi. Masalan, rasmiy xatlar, ariza, tushuntirish xati, bildirgi, ma'lumotnomalar, qarorlarni ko'rsatish mumkin. Agar pul, buyum miqdori ko'rsatilishi lozim bo'lsa, oldin raqam bilan, so'ng qavs ichida harflar bilan yoziladi. Hujjatlarda fikr aniq, qisqa, lo'nda (ravon) bayon qilinishi lozim. Bunda xatboshi (abzas)ning o'mi muhimdir. Har bir yangi, alohida fikr xatboshi bilan ajratilishi, bir xatboshi bilan ikkinchi xatboshi o'rtasidagi matn to'rt-besh jumladan oshmasligi me'yorga mosdir. Hujjatchilikda imlo va tinish belgilariga alohida e'tibor berish kerak. Hujjatning nomi bosh harf bilan yoziladi. Agar bosma matn bo'lsa, hujjat nomining har bir harfi bosh harf bilan yoziladi. Hujjatning nomidan so'ng hech qanday belgi qo'yilmaydi.

Asli rasmiy stilda bo'yoqdor so'zlar ishlatilmaydi. Lekin diplomatik yozishmalarda bo'yoqdor so'zlar bo'lishi taqozo qilinadi. Unda maqto'v ifodalari: hurmatli janob, janobi oliylari, Sizga bo'lgan hurmatimga ishonch bildirgaysiz, bosh ustiga, boshimiz ko'kka yetdi, eng samimiy tabrik, ezgu tilaklar ila, Sizga chuqur hurmat bilan, minnatdorlik izhor etaman kabilar faol ishlatiladi. Rasmiy stilda jargonlar, shevaga oid so'zlar, eskirgan so'z va birikmalar odatda ishlatilmaydi. Arxaizm va istorizmlardan foydalaniladi: shahzoda, shoh, malika, janob, hazrati oliylari kabilar. Yuridik hujjatlardan Konstitutsiyada ham har bir so'z va jumla fikr-mulohazaning aniq, to'g'ri ifodalanishiga xizmat qilishi lozim.

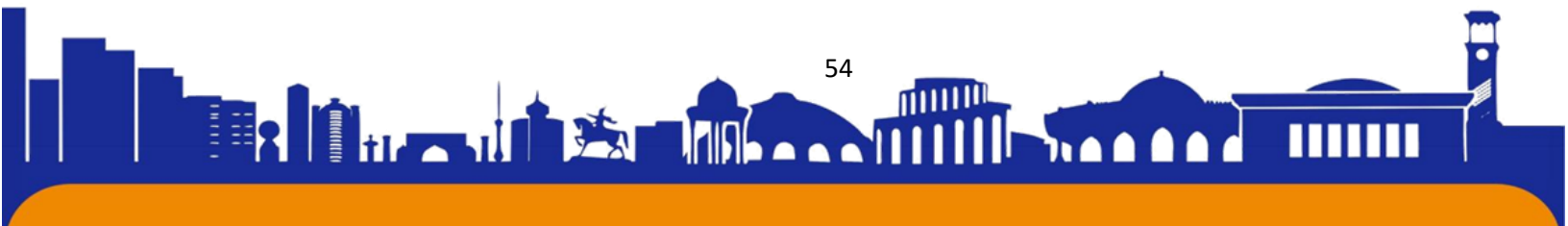
Bu stilning ariza, tushuntirish xati, tilxat, taklifnoma kabi ko'rinishlari jumlamaming qisqaligi va fikrlarning aniqligi bilan ajralib turadi. Hujjatlardagi nutqiy shtamplar matnga rasmiylik belgisini kiritadi. Hujjatlarda ot turkumiga oid so'zlar ko'p qo'llaniladi. Hatto fe'l islatilganda, uning otga yaqin shakli — harakat nomidan foydalaniladi. Masalan, qabul qilishingizni so'rayman, qarorning bajarilishi, stipendiya tayinlash, talabalar safiga tiklash kabilar. Fe'llar majhul nisbatda va buyruq-istak mayli shaklida qo'llaniladi: qaror qilindi, ko'rib chiqildi, eshitildi, bajarilsin, tayinlansin, amalga oshirilsin kabilar. Yuridik qonun va hujjatlarda jumlar juda uzun, ba'zan bir fikr yarimbetlik gap orqali ifodalanadi (Qonunlardan parchalar o'qiladi). Konstitutsiya o'z tuzilishiga ko'ra bob va bo'limlarga bo'linadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», Изд.5, 2013. 336 с.
2. Тихонова Е. В. Медиатекст как инструмент вербальной диагностики конфессиональной напряженности // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: инновации в коммуникации: сборник научных трудов. М.: ТрансАрт, 2014. С. 172–186.
3. Шомақсудов А. ва бошқалар, Ўзбек тили стилистикаси. –Т.: Ўқитувчи, 1983, 9- бб.
4. М.Халилова: “O’zbek tili stilistikasi asoslari”, “Farg’ona” nashriyoti, 2009. 6-бет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТИЛИСТИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И УЗБЕКИ.

Абдужаббарова Дилфуза Олимовна

Научный руководитель: Нематов Бахадыр Мамашарифович

Факультет иностранных языков Самаркандского государственного университета

Аннотация: Слова, широко используемые в нашей повседневной жизни и понятные каждому, составляют активный лексикон. Лексика языка имеет большие возможности в предоставлении информации с тончайшими смысловыми и стилистическими схемами. В любом языке есть системы, известные как речевые стили или функциональные стили. Стили – это богатство и разнообразие любого языка. Изучение основных приемов на английском и узбекском серьезно обогатит ваше понимание языка и поможет в его изучении.

Ключевые слова: Лексическая стилистика, антитеза, научный языковой стиль, официальное произведение, журналистика, газета, художественный языковой стиль, процесс, события, ясность.

Развитие каждого стиля предопределено изменением норм литературного английского и узбекского языков. Большое влияние на это оказывают изменения социальных условий, научный прогресс, развитие культурной жизни. Традиционно выделяемые функциональные стили — научный (научно-популярный), формальный, публицистический (популярный), разговорный, художественный — представляют собой языковые подсистемы, каждая из которых уникальна на пяти основных уровнях: фонетическом, морфологическом, лексическом, имеет синтаксические и текстовые структурные особенности.

Сколько слов в современном узбекском или английском языке? На это очень сложно ответить. Еще труднее выделить нейтральные и стилистически окрашенные слова. Для выполнения этой задачи лингвисты проводят стилистические исследования словарей. Русский ученый Ф.П. Филин проанализировал 7-й том «Словаря русского литературного языка» и обнаружил, что 3925 из 15530 слов в нем находятся в стилистической позиции. Так, 75% слова нейтральное, а 25% стилистически окрашенное. Такая работа в узбекском языкознании еще не проводилась. Лексическая стилистика изучает стилистические особенности единиц в лексике нашего языка. Среди них

синонимы, антонимы и омонимы являются средствами, богатыми стилистическими возможностями.

Стилистика в качестве предмета анализа выбирает выразительные средства и стилистические средства, в основе которых лежит важный структурный момент высказывания, состоящего из 1 и более предложений. Стилистический прием — это способ организации высказывания/текста, повышающий выразительность. Сумма всех стилистических средств составляет один из основных предметов науки стилистики.

Повтор — это синтаксический стилистический прием, суть которого заключается в многократном повторении 1 и одного и того же слова или словосочетания для придания большей выразительности предложению. Повторение: лексико-синтаксическое (включает анафору, эпифору, анадиплосис (повторение последнего слова), построение фрейма, синтаксическую тавтологию).

Анафора — это стилистический прием, состоящий из одного и того же слова/фразы в начале двух или более последовательных предложений. Встречается в прозе и поэзии. Прозаическая анафора придает тексту особый ритм, приближая его к поэзии. Функции: 1) эмоциональная акцентированность какой-либо части высказывания (пример 1), 2) создает эффект смены событий (пример 2), 3) создает эффект м/навязчивости, указывает на какую-то навязчивость (пример 3), 4) часто используется в детской поэзии (Пример 4).

Эпифора – повторение слов в последовательных предложениях. Эпифора в большей степени, чем анафора, способствует созданию ритма в прозе за счет своеобразия заключительных частей предложения. Функции: 1) может выделять части предложения (пример 5), 2) может способствовать созданию эффекта навязчивости, навязчивости (пример 6), 3) эффекта приближения, 4) часто используется в предложениях.

Формальный стиль – это стиль официальных документов и деловой переписки. В. А. Кухаренко считает этот стиль наиболее консервативным, поскольку тексты в этом стиле строятся по общему шаблону, определенному для каждого типа текста. Они также используют много синтаксических структур и слов, которые считаются архаичными и застойными в качестве терминов в текстах. Структура текста документа строго регламентирована правилами его написания (такие компоненты, как адрес, подпись, причины обращения и т.п.). В

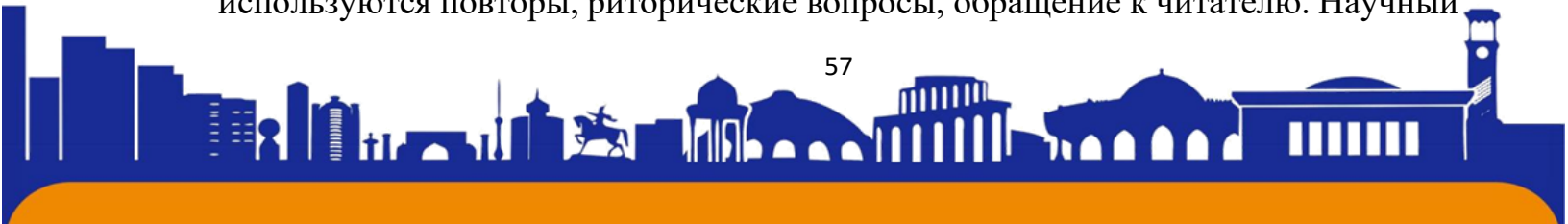

текстах в этом стиле категорически запрещается использование эмоциональной, простой и оценочной лексики. Журналистский стиль — это стиль, известный своей прагматической функцией, целью которой является убеждение читателя в чем-либо. Задача популярного стиля — воздействовать на читателя и сформировать определенное мнение о предмете рассказа, соответствующее мнению автора. В тексте данного стиля ярко выражена активная выраженность авторской позиции по проблеме и высокая степень субъективизма, отражающая его личные переживания и переживания по поводу описываемой проблемы. Таким образом, можно сделать вывод, что в текстах публицистического стиля широко используются личные местоимения, прямые обращения, эмоционально-оценочная лексика, синтаксические конструкции, направленные на призыв к действию.

Явление синонимии занимает важное место в лексической стилистике. Слова со стилистической окраской особенно выражены в синонимическом ряду. Известно, что длина синонимического ряда различна: с одной стороны, синонимический ряд состоит всего из двух слов, с другой стороны, может быть составлен из нескольких слов, например: двусоставный синонимический строчка: беги-беги, будь счастлив-счастлив, лмок, бездомный, хвост-хвост. Синонимический ряд со многими частями: лицо, корма, башара, турк, бет, чехра, сымо.

Синонимы также выбираются для выражения тонких значений. Например: Все в человеке мужа должно быть красивым: речь, одежда, сердце, внешность. Передо мной сидело триста человек. В этих примерах слова «кормовой» и «башара» не используются вместо «Оз». Одной из основных характеристик литературной речи является плавность и беглость. Возврат слова не на место снижает воздействие предложения, речь становится неприятной. Например: Он осуществил свою мечту. Его разум способен на все. Он также знает, что вы хотите сохранить в секрете. Великий поэт-мыслитель Алишер Навои говорил против игнорирования этого слова: Одно означает два дела - оно не особенное.

Тексты в научном стиле направлены на популяризацию достижений науки и техники среди широкой читательской аудитории. Обычно материал подается интересно и удобно, с использованием определенного количества числовых данных, формул, схем и терминов. Для привлечения внимания широко используются повторы, риторические вопросы, обращение к читателю. Научный

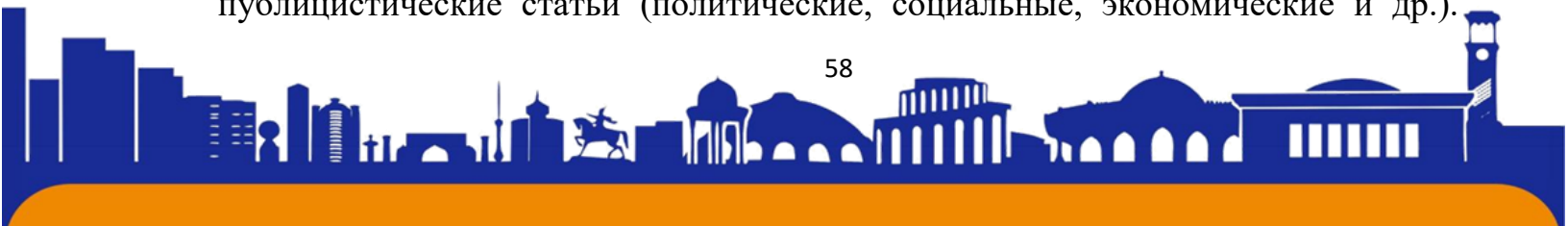

текст обычно характеризуется информативным заглавием, описанием истории предмета или введением в тему. Отличительными чертами научного текста являются подчеркнутая логика, повторение с дополнительным доказательством, сложный синтаксис, профессионально ориентированная тематика.

Формальный стиль представлен различными подстилями или типами: языком рабочих документов; язык юридических документов; язык дипломатии; язык военных документов. Основная цель этого типа общения - определить условия, связывающие две стороны, и достичь взаимного согласия между двумя договаривающимися сторонами. Другой характеристикой этого стиля является прямое использование слов в их значении. Он не использует переносного значения.

Изучение текстов в разных функциональных стилях, определение их параметров, подбор и использование языковых средств в каждом из них, а также лингвистические и статистические исследования являются не только необходимыми, но и одной из актуальных задач языка и его изучения. и разговорный встречается в форме Стиль речи характеризуется наличием коротких предложений, двусложных слов, фонетических и синтаксических сокращений. Художественный стиль сочетает в себе три подстиля: поэтический стиль языка, эмоциональный (художественный) прозаический стиль и драматический стиль. Существуют общие характеристики для каждого из этих подстилей, а также для отдельных подстилей. Художественные тексты также имеют ряд трудностей, так как в них сочетаются логико-интеллектуальная информация с образно-эмоциональной.

Чтение текстов в популярном стиле может быть затруднено. Следует отметить, что особенностью этого стиля является то, что часть текстов носит научный характер, а часть близка к текстам других стилей. Тексты по журналистике отличаются охватом политической лексики, фразеологизмов, аббревиатур, реализмов, газетных статей, выражений и различных тем. Газетные и журнальные публикации имеют разнообразные заголовки, в том числе рекламные и эмоционально-привлекательные. В устной речи встречаются два типа народного стиля: речевой стиль и текст радио- и телепередач, а также газетный стиль в письменной речи. Письменными формами популярного стиля являются очерки (философские, литературные, нравственные) и публицистические статьи (политические, социальные, экономические и др.).

Общая цель публицистического стиля — воздействовать на общественное мнение, убедить читателя или слушателя в том, что мнение, данное автором, является единственно верным, и побудить его принять высказанное мнение.

Популярный стиль характеризуется четкой и логичной синтаксической структурой, широким использованием связок, членением текста на части. Ораторский стиль – это словесная форма публицистического стиля. Непосредственное общение со слушателями позволяет использовать синтаксические, лексические и фонетические особенности письменной и устной речи. Отличительными чертами этого метода являются прямое обращение к людям; иногда - для него характерно употребление слов, относящихся к стилю речи. Стилистические средства, задействованные в речевом стиле, определяются коммуникативной ситуацией. Говорящий часто использует аналогии и метафоры, но обычно использует традиционные методы, поскольку отдельные стилистические приемы могут быть трудны для восприятия.

Рекомендации

1. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", Изд-во 5, 2013. 336 с.
2. Тихонова Е. В. Медиатекст как инструмент вербальной диагностики конфессиональной напряженности // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: инновации и коммуникация: сб. науч. М.: ТрансАрт, 2014. С. 172–186.
3. Шомаксудов А. и др., стилистика узбекского языка. - Т.: Учитель, 1983, 9-б.
4. М. Халилова: «Основы стилистики узбекского языка», изд-во «Фергана», 2009. Стр. 6

SURXONDARYODA YETISHTIRILADIGAN DON MAHSULOTLARIDA YOG' KISLOTASI VA MINERALLAR MIQDORI

Normamatov N.D., Raximov M.S., Babamuratov N.N.
Termiz muhandislik texnologiya instituti

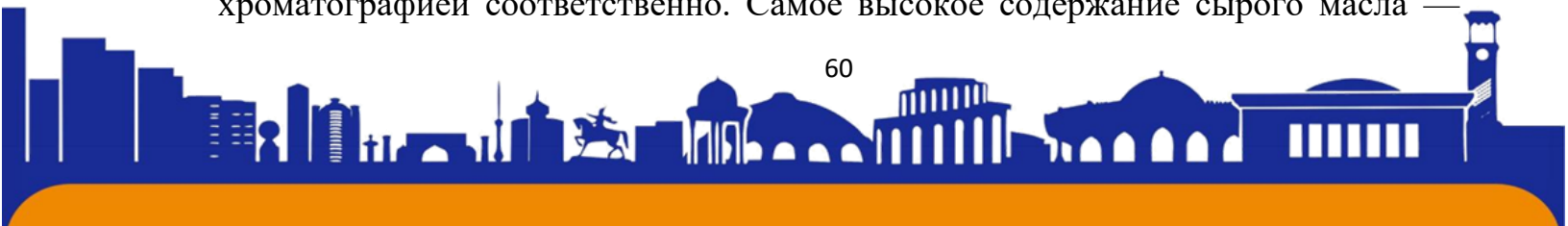
Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda bug'doy (*Triticum sp. L.*), arpa (*Hordeum vulgare L.*), javdar (*Secale cereale L.*) boshoqli ekinlarining xom yog'i, yog' kislotalari va mineral tarkibi o'rganilgan. To'yingan va to'yinmagan yog' kislotalarning don tarkibida taqsimlanishi va baholangan donlarning mineral tarkibi haqida ma'lumot berilgan. Yog' kislotalari tarkibi va mineral tarkibi mos ravishda gaz xromatografiyasi usuli bilan aniqlangan. Eng yuqori xom yog' miqdori [jo'xori 5,35%], eng past xom yog' esa arpa [1,19 %]. Natijalar shuni ko'rsatdiki, turli xil navlardagi umumiy to'yinmagan yog' kislotalari 77,1 - 81,5% orasida o'zgarib turadi. Yorma yog'larining asosiy komponentlari mos ravishda oleyin va linolein kislotalar ekanligi aniqlandi. Jami so'l, mikroelement va og'ir metallar miqdori mos ravishda 8638 - 16108, 113-180 va 1,8 - 6,9 mg/kg orasida o'zgargan. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Surxondaryoda yetishtirilgan namunalardagi xom yog', yog' kislotalari va mineral tarkibi bo'yicha don navlari o'rtasida sezilarli ($p < 0.01$) farq bor ekan.

Kalit so'zlar. Bug'doy, arpa, javdar, sholi, jo'xori, yog', yog' kislotasi, minerallar, xromatografiya, mikroelement

СОДЕРЖАНИЕ ЖИРНЫХ КИСЛОТ И МИНЕРАЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ В ЗЕРНОВЫХ ПРОДУКТАХ, ВЫРАЩЕННЫХ В СУРХАНДАРЬЕ

Нормаматов Н.Д., Рахимов М.С., Бабамуратов Н.Н.
Термезский инженерно-технологический институт

Резюме: В работе изучали сырое масло, жирные кислоты и минеральный состав зерновых культур пшеницы (*Triticum sp. L.*), ячменя (*Hordeum vulgare L.*), ржи (*Secale зерновых L.*). Приведено распределение насыщенных и ненасыщенных жирных кислот в зерне и минеральный состав оцениваемых зерен. Содержание жирных кислот и содержание минералов определяли газовой хроматографией соответственно. Самое высокое содержание сырого масла —

сорго 5,35%, а самое низкое — ячмень [1,19%). Результаты показали, что общее количество ненасыщенных жирных кислот разных сортов колебалось в пределах 77,1-81,5%. Установлено, что основными компонентами маннх масел являются олеиновая и линолевая кислоты соответственно. Общее количество макро-, микроэлементов и тяжелых металлов колебалось в пределах 8638-16108, 113-180 и 1,8-6,9 мг/кг соответственно. В заключение можно сказать, что существует достоверное ($p < 0,01$) различие между сортами зерна по содержанию сырого масла, жирных кислот и минеральных веществ в образцах, выращенных в Сурхандарьинской области.

Ключевые слова. Пшеница, ячмень, рожь, рис, овес, масло, жирные кислоты, минералы, хроматография, микроэлементы

CONTENTS OF FATTY ACIDS AND MINERALS IN CEREAL PRODUCTS GROWN IN SURKHANDARYA

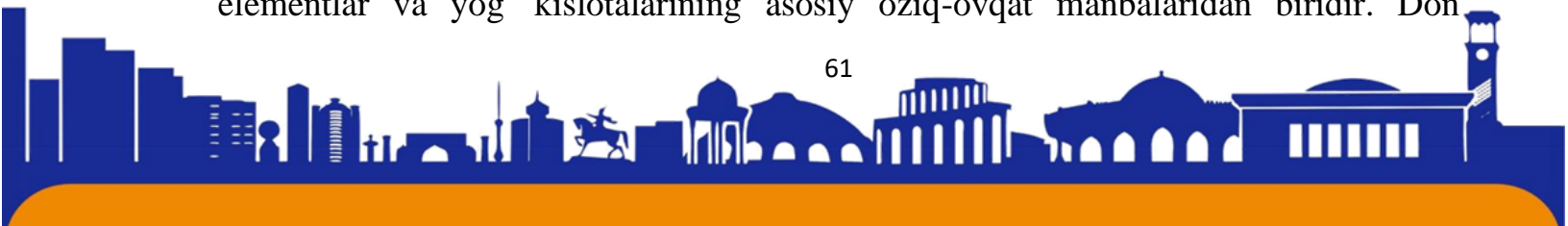
Normamatov N.D., Rakhimov M.S., Babamuratov N.N.

Termiz Institute of Engineering Technology

Abstract: In this study, crude oil, fatty acids and mineral content of wheat (*Triticum sp. L.*), barley (*Hordeum vulgare L.*), rye (*Secale cereale L.*) grain crops were studied. Distribution of saturated and unsaturated fatty acids in grains and mineral content of evaluated grains are given. Fatty acid content and mineral content were determined by gas chromatography, respectively. The highest crude oil content is sorghum 5.35%] and the lowest crude oil is barley [1.19%]. The results showed that the total unsaturated fatty acids of different varieties varied between 77.1 - 81.5%. The main components of semolina oils were found to be oleic and linoleic acids, respectively. The amount of total macro, trace and heavy metals varied between 8638 - 16108, 113 - 180 and 1.8 - 6.9 mg/kg, respectively. In conclusion, it can be said that there is a significant ($p < 0.01$) difference between the grain varieties in terms of crude oil, fatty acids and mineral content in the samples grown in Surkhandarya.

Key words. Wheat, barley, rye, rice, oats, oil, fatty acid, minerals, chromatography, trace elements

Kirish. Don va ularning mahsulotlari odamlar va hayvonlar uchun muhim elementlar va yog 'kislotalarining asosiy oziq-ovqat manbalaridan biridir. Don

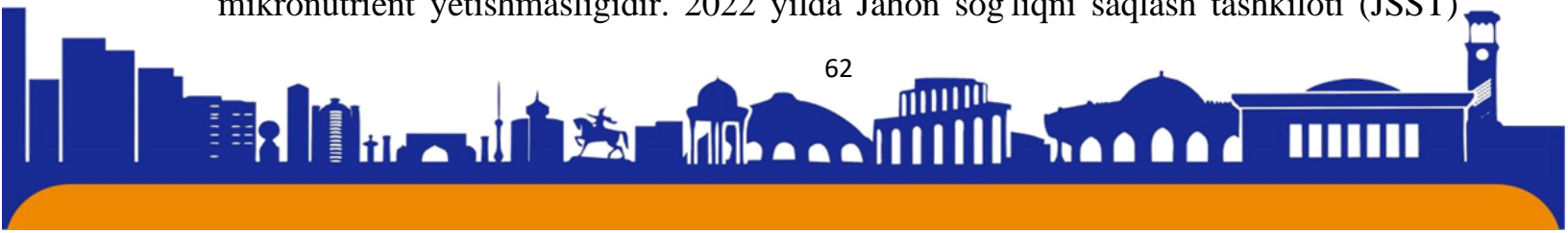

mahsulotlarining bir nechta minerallar va ozuqaviy jihatdan foydali mikroelementlarning hisoblangan dietaga qo'shadigan hissasi zamonaviy oziq-ovqatlar umumiy miqdorning 20-30% ni tashkil qiladi [1]. Bir nechta to'yinmagan yog'li kislotalar ovqatlanish bilan bog'liq patologiyalarning oldini olish uchun oddiy dietada "asosiy yog'li kislotalar" sifatida belgilanadi [2]. To'liq donalar tolalar, vitaminlar, minerallar va fitokimyoviy moddalar, jumladan, fenolik birikmalar, karotenoidlar, vitaminlar, lignanlar, b-glyukan, inulin, chidamli kraxmallar, sterollar, stanollar, fitatlar va boshqalarning boy manbalari ekanligi ma'lum. O'simlikka asoslangan oziq-ovqatlar nisbatan yuqori miqdorda bioaktiv fitokimyoviy moddalarni o'z ichiga olgan mevalar, sabzavotlar va donlar kabi bir qator surunkali kasalliklar xavfini kamaytirish uchun asosiy ovqatlanishdan tashqari sog'liq uchun foyda keltirishi mumkin [3].

Bug'doy butun dunyo bo'ylab odamlar va hayvonlarning ozuqasi uchun ishlatiladigan asosiy don ekinidir. Arpa, bug'doy, no'xat va yasmiq bilan bir qatorda, taxminan 10 000 yil oldin paydo bo'lgan qishloq xo'jaligidagi birinchi uy ekinlaridan biri edi. Qizig'i shundaki, arpa inson ratsionida bunday muhim don sifatida ajratilmagan. Arpa ko'proq pivo sanoati, malting va hayvonlarning ozuqasi bilan bog'liq; Arpa yetishtirishning 80-90 foizi solod va chorvachilik uchun sarflanadi [5]. Javdar donasi, boshqa don donalari kabi, inson ratsioniga katta miqdorda energiya, oqsil, tanlangan mikroelementlar va nooziq moddalarni beradi. Javdar (*Secale cereale*) sog'lom va mazali taomlar uchun ajoyib xom ashyo bo'lib, tarkibida yuqori tolaga ega [6]. Bug'doy yordamida olingan sifat bilan taqqoslanadigan, ammo arzonroq narxda pivo ishlab chiqaradi. Bundan barqaror energiya ishlab chiqarish uchun qayta tiklanadigan ekin sifatida ham foydalanish mumkin [7, 8]. Kimyoviy tarkibi va ozuqaviy va fiziologik xususiyatlari tufayli jo'xori (*Avena sativa* L.) donasi keng tarqalgan. Jo'xori donasi yaxshi ta'mga ega, parhez xususiyatlari va metabolik o'zgarishlarni rag'batlantiruvchi faollik. Shunday qilib, ozuqaviy qiymati odamlar va hayvonlar uchun nisbatan yuqori. Boshqa donlar bilan solishtirganda, jo'xori donida ko'proq umumiy protein va xom yog' va kamroq miqdorda xom tola mavjud. Uning oqsilining xarakterli xususiyati nisbatan yuqori ozuqaviy qiymatga ega bo'lgan yaxshi aminokislota tarkibidir. Uning yog'ining nisbatan yuqori darajasi muhim to'yinmagan yog'li kislotalarning yaxshi manbai hisoblanadi [9].

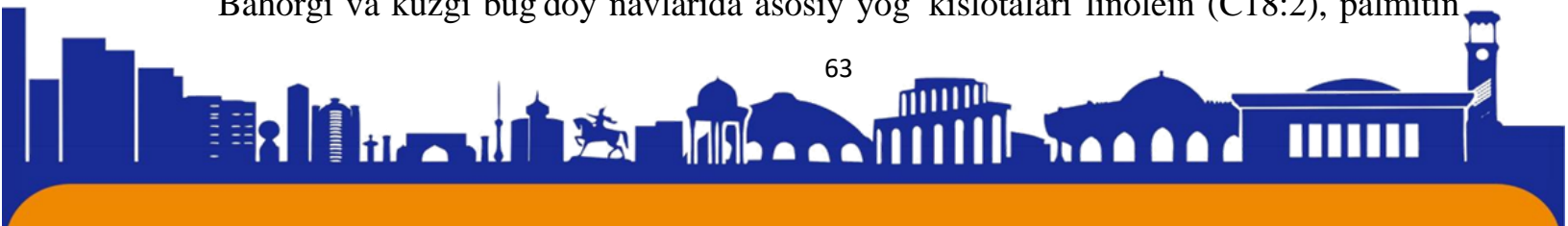
Rux (Zn) va temir (Fe) tanqisligi butun dunyo bo'ylab uch milliarddan ortiq odamning sog'lig'iga ta'sir qiluvchi inson populyatsiyalarida eng ko'p uchraydigan mikronutrient yetishmasligidir. 2022 yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST)

tomonidan e'lon qilingan hisobotga ko'ra, Zn va Fe yetishmasligi rivojlanayotgan o'lim darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda kasallikning asosiy sabablari bo'yicha beshinchi va oltinchi o'rinlarda turadi [10]. Donlar asosiy oziq-ovqat mahsuloti bo'lib, ko'plab madaniyatlarda insonning kunlik kaloriya iste'molining ko'p qismini, shuningdek, tegishli miqdordagi minerallarni tashkil qiladi. Biroq, ma'lumki, donli ekinlar ushbu birikmalarning ba'zilarining konsentratsiyasi va bio-mavjudligi jihatidan yomon, shuning uchun ular turli xil dietada iste'mol qilinmasa, insonning kundalik ehtiyojlarini qondira olmaydi. Natijada, dunyo aholisining qariyb yarmi mikronutrient tanqisligidan aziyat chekmoqda. Hatto Evropada ham temir tanqisligi kamqonligi maktabgacha yoshdagi bolalar (21,7%) va homilador bo'lmagan ayollar (19%) orasida tez-tez uchraydi (VOZ va boshqalar, 2008), 4,8% o'rta yoshli evropaliklar va 5,6% keksa odamlarda Zn. etishmovchilik [11].

Don navining kimyoviy tavsifi insonning kundalik ratsionida ko'p iste'mol qilinishi tufayli muhim ahamiyatga ega. Boshqali donlar nisbatan yuqori miqdorda yetishtiriladi. Don va ayniqsa bug'doyning ozuqaviy ahamiyati Markaziy osiyo ozuqa rasionining o'ziga xos xususiyati sifatida ko'rib chiqilgan. Uning ozuqaviy hissasini yaxshilash uchun dietalar, jumladan, boyitilgan don mahsulotlari rag'batlantiriladi va umuman qo'llab-quvvatlanadi. Oziq-ovqat tarkibi manbalaridan olingan ma'lumotlardan foydalangan holda so'nggi nashrlar oziq-ovqat tarkibidagi mineral tarkibining pasayish tendentsiyasini ko'rsatadi va bu tuproq minerallarining kamayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan intensiv dehqonchilik amaliyoti bilan bog'liq [11-15]. Lalmi bug'doy turlariga qaraganda obi tur bug'doy o'rtacha P, Mg, Fe, Cu, Zn va Mn konsentratsiyasi yuqoriroq va o'rtacha Se konsentratsiyasi pastroq bo'lgan. Atrof-muhit va agrotexnika usullari urug'larning genetik ma'lumotlariga ta'sir qilishi mumkin, bu mineral va mikroelementlar tarkibidagi o'zgarishlarni aniqlaydi [12]. Minerallar darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar yil va genotip, shuningdek, ularning o'zaro ta'siri edi. Arpa navlari non bug'doyiga qaraganda Zn (71,8 mg/kg), Fe (52,3 mg/kg), Mn (46,5), Cu (9,0), Mg (151,2 mg/kg) va P (5411 mg/kg) konsentratsiyasini ko'rsatdi. Mg konsentratsiyasi boshqa bivalent kationlar (Zn va Ca) bilan ijobiy bog'liq edi [13]. Mikroelementlar bug'doy donining taxminan 2-3% ni tashkil qiladi va maydalash jarayonida dondan juda toza shaklda ajratilishi mumkin. Bug'doy urug'ida taxminan 11% yog' mavjud va bug'doy urug'ini qayta ishlash ko'p to'yinmagan yog'li kislotalar va bioaktiv birikmalarning yuqori miqdori tufayli qiyinchilik tug'diradi [14]. Bahorgi va kuzgi bug'doy navlarida asosiy yog' kislotalari linolein (C18:2), palmitin

(C16:0) va oleyin (C18:1) kislotalar, a-linolenin (C18:3) va stearin kislotalari (C18:1) C18:0) kichik komponentlardir [15]. O'rtacha bug'doy navlarida jami to'yinmagan yog' kislotalari mos ravishda 77,34% dan 75,31% gacha o'zgargani ko'rsatilgan [16].

Materiallar va usullar

O'simlik materiallari

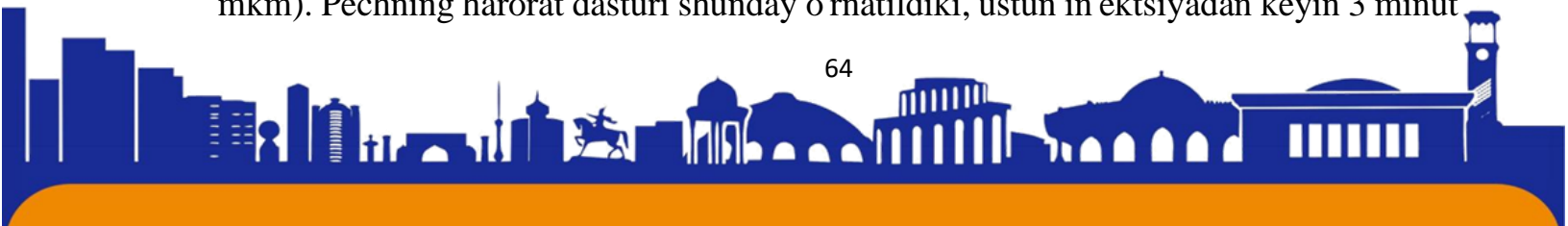
Dala sinovlari 2021-2022 yillar vegetatsiya davrida Termiz tumani Agrokimyoviy tahlil markazi tajriba dalasida o'tkazildi. Donli navlar [oddiy bug'doy (T. aestivum cv. Gerek-79; qattiq bug'doy (T. durum Desf. cv. Kunduru-1189; arpa (H. vulgare. cv. Larende); javdar (S. cereale cv. Aslim-95)). O'quv materiali sifatida Surxondaryoda yetishtirilgan jo'xori (A. sativa cv. Seydişehir) ishlatilgan. Tajriba sohasida e'tiborga loyiqki, yoz fasli quruq va issiq, qishi esa yomg'irli va sovuq. Tuproq qum-qumoqli xususiyatga ega edi. O'simlik materiali ekish oktyabr oyining boshida bo'lgan. Tajriba uch marta takrorlangan holda to'liq tasodifiy blokli konstruksiyada ishlab chiqilgan. Hech qanday o'g'itlar, fungitsidlar va insektitsidlar bilan ishlov berilmagan. O'rim-yig'im davri. iyul oyida bo'lib, tahlillar uchun har bir uchastkadan tasodifiy tarzda namunalar olindi.

Yog'larni ajratib olish

Qurilgan va kukunli don urug'larining (5 g) yog'li ekstraksiyasi dietil efir yordamida Sokslet ekstraktorida 40 ° C da 6 soat davomida amalga oshirildi. Erituvchi aylanuvchi rotorli bug'latgich yordamida olib tashlandi. Olingan moy yog kislotalari tarkibini aniqlash uchun eterifikatsiya qilindi. Yog kislotalarining metilatsiyasi gaz xromatografiyasi usuli bo'yicha amalga oshirildi.

Gaz xromatografiyasi usulida yog 'kislotalari tahlili

GC tahlili Agilent 6890N tizimida o'tkazildi. Ustun HP Innowax Capillary edi; 60 m × 0,25 mm, 0,25 mkm. Ustunning harorati dastlab in'ektsiyadan keyin 3 minut davomida 60 ° C da ushlab turildi, keyin 10 ° C min⁻¹ isitish lampasi bilan 185 ° C ga ko'tarildi va 5 ° C min⁻¹ isitish rampasi bilan 200 ° C gacha ko'tarildi. min. Keyinchalik, oxirgi harorat 20 daqiqa davomida 5 ° C min⁻¹ isitish rampasi bilan 220 ° C ga ko'tarildi. Injektorning harorati 250 ° C edi; detektor harorati 275 ° C edi. Tashuvchi gaz He edi, kirish bosimi 40,65 psi edi. Chiziqli gaz tezligi 39 sm s⁻¹ da, ustun oqim tezligi 2,7 ml min⁻¹ edi. Splitless rejimi 1 µL in'ektsiya hajmi bilan ishlatilgan. Agilent 6890N tizimi Agilent 5973 MS selektiv detektor bilan birlashtirilgan GC/MS tahlillari uchun ishlatilgan. GC shartlari; ustun sifatida HP Innowax Capillary (60 m × 0,25 mm, 0,25 mkm). Pechning harorat dasturi shunday o'rnatildiki, ustun in'ektsiyadan keyin 3 minut

davomida dastlab 60 ° C da ushlab turiladi, keyin 10 ° C min⁻¹ isitish rampasi bilan 185 ° C ga ko'tariladi va 5 ° C bilan 200 ° C ga ko'tariladi. 10 daqiqa davomida 1 isitish rampasi. Keyin oxirgi harorat 20 daqiqa davomida 5 ° C min⁻¹ isitish rampasi bilan 220 ° C ga ko'tarildi. Injektor harorati 250 ° C ga o'rnatildi. Tashuvchi gaz 40,65 psi kirish bosimiga ega geliy edi. Chiziqli gaz tezligi bo'linishsiz rejimda 2,9 ml min⁻¹ ustun oqimida 44 sm s⁻¹ edi. MS shartlari; ionlanish energiyasi 70 eV, ion manbai harorati 280 ° C, interfeys harorati 250 ° C, bu erda MS diapazoni 35-450 atom massa birligiga o'rnatildi. Yorma yog'larini tarkibidagi komponentlarni aniqlash ularning MS larini Wiley va NIST GC/MS Libraries kabi tijorat kutubxonalari va n-alkanlarga (C6-26 seriyali) nisbatan saqlash indeksleri bilan solishtirish, shuningdek, tegishli ma'lumotlar bilan solishtirish orqali amalga oshirildi. tegishli adabiyotlar [17]. Komponentlarning nisbiy foizlari (%) normalizatsiya usuli yordamida GC cho'qqilaridan hisoblab chiqilgan.

Natijalar va muhokama

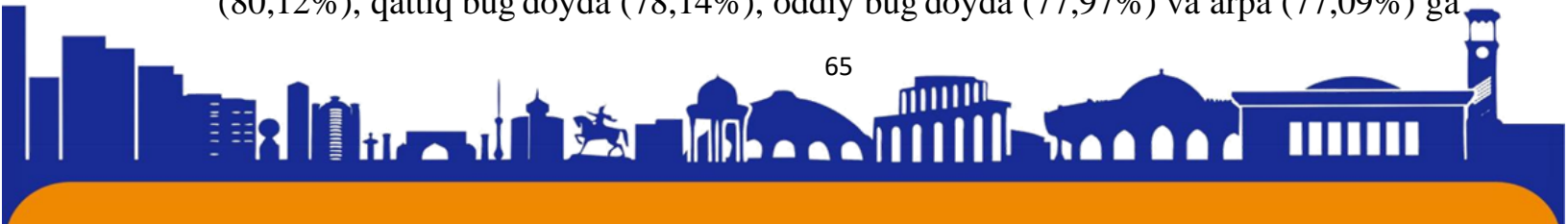
Don navlarining xom yog' tarkibi

Don navlari o'rtasida ularning xom yog'i va yog' kislotalari (to'yingan va to'yinmagan) tarkibi bo'yicha sezilarli ($p < 0,01$) farq bor. Donli navlarning yog' hosildorligi 1,19 dan 5,35 % gacha bo'lgan. Bu natijalar shuni ko'rsatdiki, eng yuqori xom yog' miqdori suli (A. sativa cv. 6,43 %), undan keyin qattiq bug'doy (T. durum cv. 1,76 %), oddiy bug'doy (T. aestivum) navlarida aniqlangan 1,44 %), javdar (S. cereale cv. 1,37%), arpa (H. vulgare cv 1,27 %) navlari.

Don navlari va yog'lilik o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'simlik turiga, genotipiga va etishtirilgan sharoitga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin, bu tajribalarda ham kuzatilgan.

Don navlarining yog' kislotalari tarkibi

Ushbu tadqiqot davomida namunalarda donli moylarning 99,35% ni tashkil etadigan 8 ta asosiy komponent aniqlandi. Donli navlarning yog' kislotalari tarkibiga kelsak, to'yinmagan yog' kislotalari (palmitolein (16:1), oleyin (18:1), linolein (18:2) va linolenin (18:3) kislotalarni taqqoslash uchun natijalar, shuningdek, navlarga nisbatan to'yingan yog' kislotalari [miristin (14:0), palmitin (16:0), stearin kislotasi (18:0) va araxin (20:0)] tarkibi ham keltirilgan. To'yingan yog' kislotalarning umumiy miqdori 17,07 dan 22,26 gacha, to'yinmagan yog'li kislotalarning umumiy miqdori esa 77,09 dan 81,46 gacha. To'yinmagan yog'li kislotalarning umumiy miqdori jo'xorida (80,12%), qattiq bug'doyda (78,14%), oddiy bug'doyda (77,97%) va arpa (77,09%) ga

qaraganda javdar navida (81,46%) yuqori bo'lgan. Yorma navlari moylarining asosiy tarkibiy qismlari oleyin kislotalar (omega 3), linolein kislota (omega 6) va linolenin kislota (omega 9) dir. Yog 'miqdori va yog' kislotalari tarkibiga atrof-muhit va genotip omillari katta ta'sir ko'rsatishi mumkin [16]. Oleyin, linolein va palmitin kislotalar bilan o'n uchta yog 'kislotalari aniqlangan, ular bir necha joylarda o'stirilgan jo'xori tarkibida jami yog' kislotalarining 95% dan ortig'ini tashkil qiladi [20].

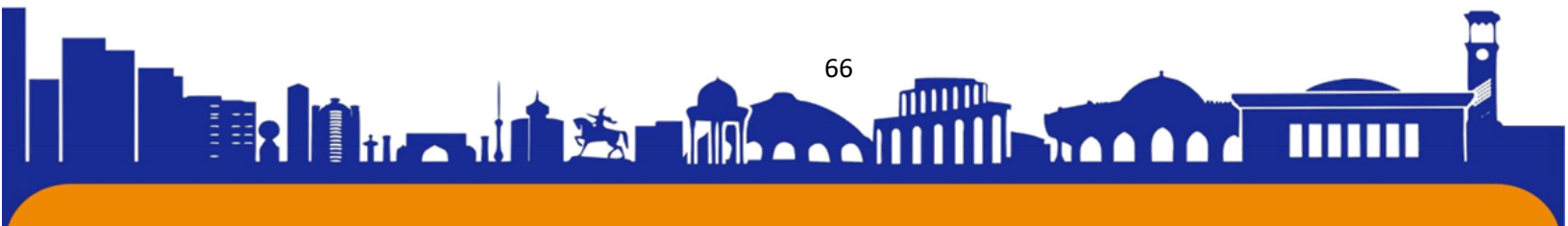
Yorma moylarining asosiy tarkibiy qismi qattiq bug'doy uchun linolein kislota (52,16%), oddiy bug'doy uchun (59,10%), arpa uchun (55,20%), javdar uchun (55,01%), oleyin kislotasi () 40,55% suli navli don uchun asosiy komponent bo'ldi. Donli navlarda kuzatilgan ko'p to'yinmagan yog'li yog'larning tarkibi oldingi natijalarga mos keldi [16,19-21].

Don navlarining mineral tarkibi

Don navlarida tekshirilgan makroelementlarning (K, P, Ca, Na va Mg) o'rtacha qiymati aniqlangan. Eng yuqori K miqdori oddiy bug'doyda aniqlangan. (6490 mg/kg), eng past tarkib esa lalmi bug'doyda aniqlangan. (1510 mg/kg). Bundan tashqari, eng yuqori va eng past P miqdori oddiy bug'doyda topilgan. (5503 mg/kg) va (2933 mg/kg) mos ravishda. Ca va Mg tarkibi mos ravishda 1133, 2766 dan 184,1011 gacha o'zgargan. Boshqa tomondan, Na ning tahlil qilingan don navlarining eng past makroelementi ekanligi kuzatildi. Donli navlarda eng ko'p tarqalgan makroelementlar kaliy (K) fosfor (P) edi. Ma'lum qilinishicha, makroelementlar P (5411 mg/kg), K (3221 mg/kg), Ca (3876 mg/kg) va Mg (1512 mg/kg) kontsentratsiyasi bug'doy navida aniqlangan [13].

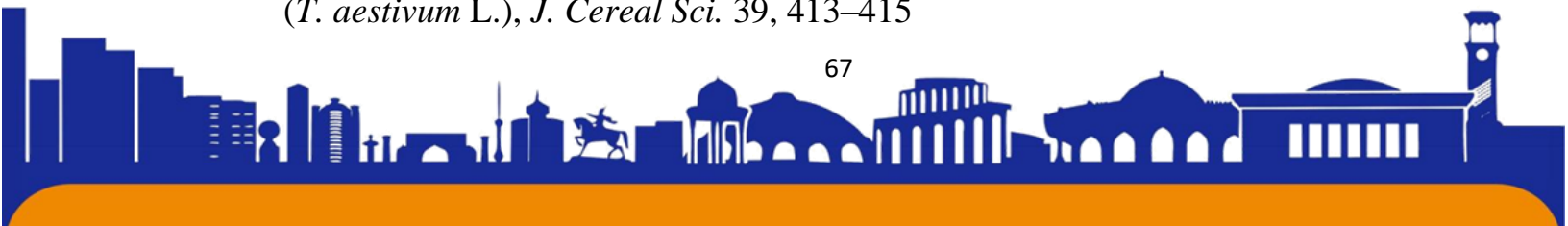
Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] F. Cubadda, F. Aureli, A. Raggi and M. Carcea (2009). Effect of milling, pasta making and cooking on minerals in durum wheat, *J. Cereal Sci.* 49, 92–97.
- [2] D. Lopez Alonso and F. Garcia Maroto (2000). Plants as 'chemical factories' for the production of polyunsaturated fatty acids, *Biotechnol. Adv.* 18, 481–497.
- [3] R. Hai Liu (2007). Whole grain phytochemicals and health, *J. Cereal Sci.* 46, 207–219.
- [4] S. Meziani, I. Nadaud, B. Gaillard-Martinie, C. Chambon, M. Benali and G. Branlard (2012), Proteomic analysis of the mature kernel aleurone layer in common and durum wheat, *J. Cereal Sci.* 55, 323–330.

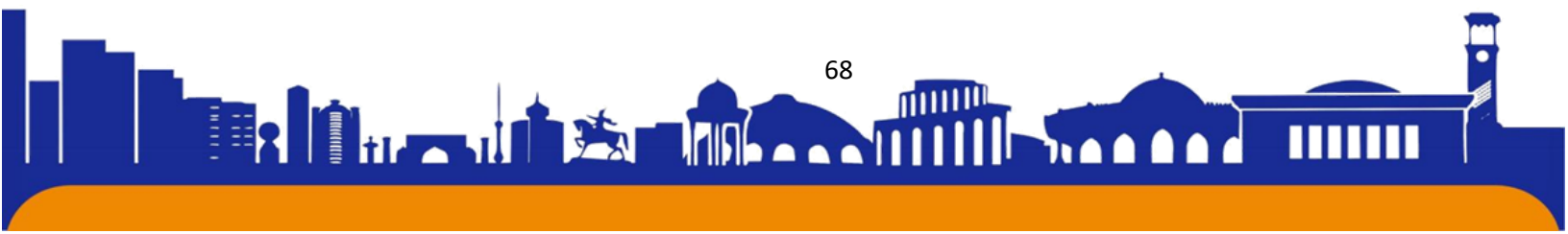

- [5] J. A. Gallegos-Infante, N.E. Rocha-Guzman, R.F. Gonzalez-Laredo and J. Pulido-Alonso (2010). Effect of processing on the antioxidant properties of extracts from Mexican barley (*Hordeum vulgare*) cultivar, *Food Chem.* 119, 903–906.
- [6] H. Zielinski, A. Ceglinska and A. Michalska (2007). Antioxidant contents and properties as quality indices of rye cultivars, *Food Chem.* 104, 980–988.
- [7] A. Rakha, P. Aman and R. Andersson (2011). Dietary fiber in triticale grain: Variation in content, composition, and molecular weight distribution of extractable components, *J. Cereal Sci.* 54, 324–331.
- [8] F. S. Hosseinian and G. Mazza (2009). Triticale bran and straw: Potential new sources of phenolic acids, proanthocyanidins, and lignans, *J. Funct. Foods* 1, 57–64.
- [9] W. Biel, K. Bobko and R. Maciorowski (2009). Chemical composition and nutritive value of husked and naked oats grain, *J. Cereal Sci.* 49, 413–418.
- [10] U. B. Kutman, B. Yildiz and I. Cakmak (2011). Improved nitrogen status enhances zinc and iron concentrations both in the whole grain and the endosperm fraction of wheat, *J. Cereal Sci.* 53, 118-125.
- [11] D. Erba, A. Hidalgo, J. Bresciani and A. Brandolini (2011). Environmental and genotypic influences on trace element and mineral concentrations in whole meal flour of einkorn (*Triticum monococcum* L. subsp. *monococcum*), *J. Cereal Sci.* 54, 250-254.
- [12] L. Hernandez Rodriguez, D. Afonso Moralesb, E. Rodriguez Rodriguez, C. Diaz Romero (2011). Minerals and trace elements in a collection of wheat landraces from the Canary Islands, *J. Food Comp. Anal.* 24, 1081-1090.
- [13] D. Erba, A. Hidalgo, J. Bresciani and A. Brandolini (2011). Environmental and genotypic influences on trace element and mineral concentrations in whole meal flour of einkorn (*Triticum monococcum* L. subsp. *monococcum*), *J. Cereal Sci.* 54, 250- 254.
- [14] A. Kan (2012). Chemical and elemental characterization of wheat germ oil (*Triticum* spp. L.) cultivated in Turkey, *Afric.J. Agric. Res.* 35, 4979-4982.
- [15] N. L. Ruibal-Mendietaa, A. Dekeyserb, D. L. Delacroixc, E. Mignoleta, Y. Larondellea and M. Meurensa (2004). The oleate/palmitate ratio allows the distinction between whole meals of spelt (*Triticum spelta* L.) and winter wheat (*T. aestivum* L.), *J. Cereal Sci.* 39, 413–415

- [16] C. Armanino, R De Acutis and A. Rosa Festa (2002). Wheat lipids to discriminate species, varieties, geographical origins and crop years, *Anal. Chim. Acta* 454, 315–326.
- [17] AACC International, 2000. Approved Methods of the American Association of Cereal Chemists, 10th Ed. The Association, St. Paul, MN, USA.
- [18] D. B. M. Ficco, C. Riefolo, G. Nicastro, V. De Simone, A.M. Di Gesu, R. Beleggia, C. Platani, L. Cattivelli and P. De Vita 2009. Phytate and mineral elements concentration in a collection of Italian durum wheat cultivars, *Field Crops Res.* 111, 235–242.
- [19] N. Nikolic, N. Radulovic, B. Momcilovic, G. Nikolic, M. Lazic and Z. Todorovic (2008). Fatty acids composition and rheology properties of wheat and wheat and white or brown rice flour mixture, *Eur. Food Res. Technol.*, 227, 1543–1548.
- [20] M. X. Zhou, M. Glennie Holmes, K. Robards, and S. Helliwell (1998). Fatty acid composition of lipids of Australian oats, *J. Cereal Sci.* 28, 311-319.

STOMATOLOGIYADA YADROVIY TIBBIYOTNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI

Pardayev Anvar Misirovich, Eshkaraev Sadridin Choriyevich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
O'zbekiston Respublikasi Termiz shahri Farovon massivi 4B-uy
E-mail: esadir_74@rambler.ru

ANNOTATSIYA

Yadro tibbiyoti va radioaktiv zarrachalar stomatologik tadqiqotlarda keng qo'llaniladi, chunki ular suyak va tishlarning cheklangan metabolik faolligini o'rganishning bir nechta amaliy usullaridan birini ta'minlaydi. Ushbu radioaktiv moddalarning kichik miqdorini aniq o'lchash va tishdagi inert elementning massasidan ajratish qulayligi ayniqsa qimmatlidir. Ular kalsifikatsiya va mineral almashinuvning ko'plab muammolarini o'rganishda foydalidir. Bundan tashqari, ulardan florozni, kariesni himoya qilishni, periodontal kasalliklarni, tish materiallarining mikro qatlamlarini, ildizlarning rezorbsiyasini, ozuqaviy va endokrin ta'sirini, shuningdek, ko'plab stomatologik muammolarni tekshirishda foydalanish imkoniyatlari mavjud. Stomatologiyada yadro sinovlari orqali tishlarga yozilgan yosh, osteoblastik faollikni sintigrafik baholash va suyak sintigrafiyasi yordamida tish implantlari atrofida osteoblastik faollikni baholash mumkin. Yadro tibbiyoti "faol" alveolyar suyak yo'qolishining ko'rsatkichi bo'lishi mumkin. Yadro tibbiyoti usullari og'iz bo'shlig'i kasalliklari (yaxshi xulqli o'smalar va karsinomalar) va temporomandibular qo'shma kasalliklarni tashxislash uchun qo'shimcha vosita sifatida qo'llanilishi mumkin. Ushbu sharh maqolasida yadro tibbiyotining ushbu ko'rsatkichlari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: alveolyar suyak yo'qolishi, yadroviy tibbiyot, og'iz kasalliklari, osteoblastik faollik, radionukleotidlar, sintigrafiya.

Yadro tibbiyoti - radionuklidlardan foydalanadigan va kasalliklarni tashxislash va davolashda radioaktiv parchalanish jarayoniga tayanadigan tibbiyot va tibbiy tasvirlash sohasi yoki ixtisosligidir [1].

Yadro tibbiyoti sohasi tanani tasvirlash va kasallikni davolash uchun xavfli bo'lmagan, og'riqsiz va iqtisodiy usullardan foydalanadi. Yadro tibbiyoti tasviri bizga ham struktura, ham funksiya haqida ma'lumot beradi.[1] Jarrohlik talab qiladigan yoki

qimmatroq diagnostika testlarini talab qiladigan ko'plab kasalliklarning tibbiy tarixi ularni tashxislash uchun yadroviy tibbiyot usulidan foydalanishi mumkin.[1] Yadro tibbiyotini ko'rish protseduralari ko'pincha kasallikning rivojlanishining boshida anormalliklarni boshqa diagnostik testlar bilan ko'plab tibbiy muammolar paydo bo'lishidan ancha oldin aniqlaydi. Yadro tibbiyoti testida oz miqdordagi radiofarmatsevtika tanaga in'ektsiya, yutish yoki nafas olish yo'li bilan kiritiladi. Radiofarmatsevtika-bu ma'lum organlar, suyaklar yoki to'qimalarga ta'sir ettiriladigan moddalar [2] bemorga eng kam radiatsiya ta'sirini ta'minlash uchun ishlatiladigan radiofarmatsevtik miqdori ehtiyotkorlik bilan tanlangan, ammo aniq testni ta'minlash imkonini beradigan farmakologik jarayondir.

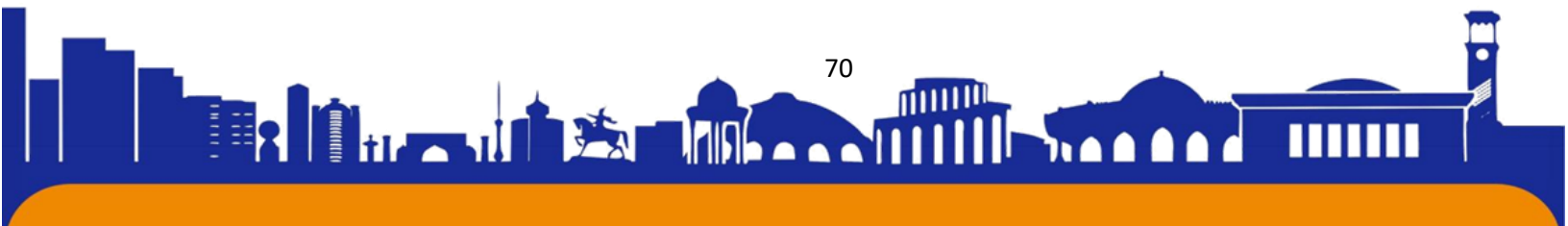
Oddiy yadroviy tasvirlash protsedurasidagi nurlanish miqdori diagnostik rentgenografiya paytida olingan bilan taqqoslanadi va odatdagi davolash protsedurasida olingan miqdor xavfsiz chegaralarda saqlanadi. Tanadagi molekulyar darajalarni aniqlaydigan va aniqlaydigan yangi va innovatsion yadroviy tibbiyot muolajalari bir qator kasalliklar va sharoitlarni tushunishimiz va yondashishimizni talab qilmoqda [2].

Yadro tibbiyoti potentsial mutaxassislik sifatida jamoatchilik e'tirofiga sazovor bo'ldi, 1946 yil 7 dekabrda qalqonsimon saraton metastazlari bo'lgan bemorni radioyod (I-131) yordamida muvaffaqiyatli davolash tasvirlangan maqola Amerika Tibbiyot Assotsiatsiyasi jurnalida Sem Seidlin tomonidan nashr etilgan. Bu ko'plab tarixchilar tomonidan yadro tibbiyotida chop etilgan eng muhim maqola sifatida qabul qilinadi.[4] Garchi I-131 ning eng qadimgi qo'llanilishi qalqonsimon bez saratonini davolashga bag'ishlangan bo'lsa-da, keyinchalik uning qo'llanilishi qalqonsimon bezni ko'rish, qalqonsimon bez funksiyasini aniqlash va gipertiroidizmni davolashni o'z ichiga olgan holda kengaytirildi.

Benedikt Kassenning birinchi to'g'ri chiziqli skanerni va Hal O. Angerning sintillyatsion kamerasini ishlab chiqishdagi kashfiyot ishlari yadro tibbiyotining to'liq qirrali tibbiy sohaga aylanishiga olib keldi [5].

Yadro tibbiyotining ko'plab turlari muntazam ravishda qo'llaniladi, jumladan, quyidagilar:

1. Ortopedik jarohatlar, sinishlar, o'smalar yoki tushunarsiz suyak og'rig'ini baholash uchun suyak skanerlari;

2. Yurak mushagiga normal yoki g'ayritabiiy qon oqimi mavjudligini aniqlash, yurak faoliyatini o'lchash yoki yurak xuruji epizodidan keyin yurak to'qimalariga zararning mavjudligi yoki darajasini aniqlash uchun yurakni skanerlash.

3. Qalqonsimon bezning faoliyatini tahlil qilish va bezning tuzilishini ko'rsatish uchun yod skanerlari. Graves sindromida qalqonsimon bez tugunlarini yo'q qilish uchun radioaktiv yodning katta dozalari qo'llaniladi.

4. Jigar va o't pufagi faoliyatini baholash uchun o't pufagi yoki gepatobiliar tekshiruvi. Ushbu test o't pufagida tosh borligidan kelib chiqadigan to'siqlarni aniqlashi mumkin.

5. Qon oqimini va o'pka ichiga va tashqarisiga harakatlarini baholash, shuningdek, qon kasaalıkları mavjudligini aniqlash uchun o'pka skanerlari.

6. Infektsion va ayrim turdagi o'smalarni baholash uchun galiyli skanerlari

7. Miya skanerlari

8. Oshqozon-ichakdan qon ketishini skanerlash.

Suyak metabolizmidagi o'zgarishlarni ko'rib chiqadigan yadroviy tibbiyot texnikasi tamoyillari bir tekshiruvda progressiv suyak yo'qotilishini aniqlash imkoniyatiga ega [8].

Suyak metabolizmini o'rganish uchun yadroviy tibbiyot usullari, so'zma-so'z "suyakni skanerlash" deb ataladi, radio-yorliqli suyak izlovchi radiofarmatsevtikadan foydalanadi. Tx-texnetsiy radionuklidi qisqa muddatli element bo'lib, yarim yemirilish davri 6 soatga teng. Texnetsiy tashuvchi moddalar bilan kompleks hosil qilish va to'qimalarga xos radiofarmatsevtikalarni yaratish qobiliyati bilan tavsiflanadi [9]. Suyakda texnetsiy radionuklidi qalay bilan komplekslanadi.

So'rilish suyakning minerallashtirgan komponentlari, masalan, kaltsiy bilan murakkab shakllanishni o'z ichiga olishi mumkin. Suyak rezorbsiyasi odatda rezorbsiya old qismining orqasida hosil bo'lishi bilan bog'liq bo'lganligi sababli, yadroviy tibbiyot suyaklarning rezorbsiyasi va shakllanishi kasalliklarida suyak metabolizmidagi o'zgarishlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Tibbiyotda suyak izlovchi radiofarmatsevtik assimilyatsiya (BSRU) muntazam ravishda rentgenologik dalillardan oldin suyak anomaliyalarini aniqlash uchun ishlatiladi [10].

Yadro tibbiyoti suyak metastazlari, birlamchi suyak o'smalari, infeksiyalar, metabolik suyak kasalliklari va stressli sinishlarning erta ko'rsatkichidir[11]. Stomatologiyada yadro tibbiyoti periapikal patologiyani erta aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan [12].

Yadro tibbiyoti va implant stomatologiyasi

Ma'lumki, suyak bilan bog'langan implantlarning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi, qulay biologik reaksiyani hisobga olgan holda, suyak tuzilishi va implant tomonidan tashkil etilgan biomexanik tizimning strukturaviy holatiga bog'liq. Zo'riqish/stress holatini bilish suyakni saqlash, rezorbsiya yoki qo'shilish ehtimoli ko'proq ekanligini aniqlashga imkon beradi [13].

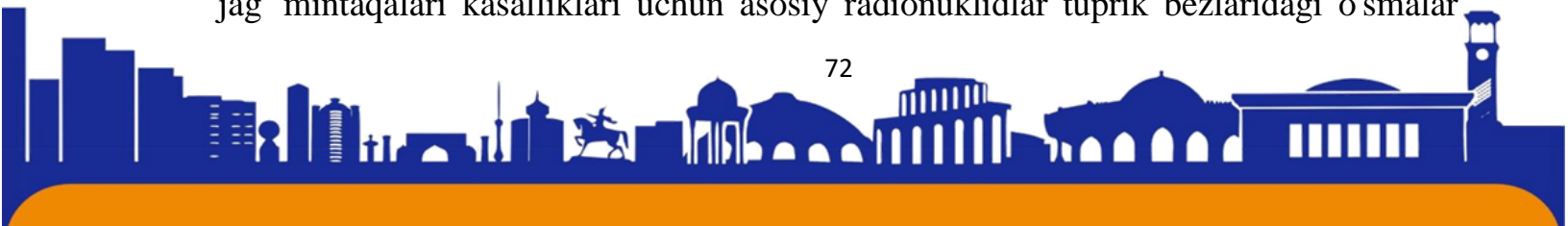
So'nggi bir necha tibbiy hisobotlar odontostomatologiyada skelet sintigrafiyasini ko'rishning mumkin bo'lgan qo'llanilishiga e'tibor qaratdi. Bambini va boshqalar [14] tomonidan olib borilgan tadqiqot suyak sintigrafiyasi orqali implantning peri-implant osteoblastik faolligiga zudlik bilan protez yuklanishining ta'sirini baholashga qaratilgan. Ular muntazam planar metodologiya tekshirilgan hududlarning hujayra faolligini to'g'ridan-to'g'ri o'lchashni ta'minlaganligini aniqladilar.

Bemorlarning kam sonli ishtirok etganiga qaramay, ushbu tajriba tadqiqotidan olingan natijalar yadroviy tibbiyot osteoblastik faoliyatning hali noma'lum tomonlarini aniqlashga intilayotganlar uchun implant stomatologiyasida mumkin bo'lgan afzalliklarga ega bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi [15].

Yadro tibbiyoti va greftlar

Berding va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqot [18F-] PET (ftorid ioni va pozitron emissiya tomografiyasi) onlay greftlari va osteosintez hududlarida qon oqimi faolligini ko'rsatdi, bu greft va qo'shni mezbon suyakdagi suyaklarning tiklanishini ko'rsatadi degan xulosaga keldi. operatsiyadan keyingi erta. Osteosintez hududlari uchun ikkala parametrning kamayishi asoratlanmagan davolanishga to'g'ri keldi. Oqimning ko'payishining yo'qligi, garchi pedikula greftlarida oqim ko'paygan bo'lsa ham, anastomozlarning o'tkazuvchanligiga qaramay, bu greftlarda ba'zi nekrozlar yuzaga kelganligini ko'rsatadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, [18F-] PET greft qo'shilish biologiyasi haqida qo'shimcha ma'lumot beradi. Mandibulyar rekonstruksiyadan keyingi birinchi haftada bajarilgan suyak sintigrafiyasi mikrovaskulyarizatsiyalangan fibular greftlarning hayotiyli va erta asoratlarini kuzatish uchun foydali vosita bo'lib, takroriy jarrohlik ekspluatatsiya paytida qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynashini ko'rsatadigan boshqa tadqiqotlar ham mavjud. SPECT greftning hayotiyligini baholash uchun planar tasvirga qaraganda sezgirroqdir [16].

Og'iz bo'shlig'i va maxillofacial mintaqalar uchun yadro tibbiyoti Og'iz va yuz-jag' mintaqalari kasalliklari uchun asosiy radionuklidlar tuprik bezlaridagi o'smalar

diagnostikasi uchun texnetiy-99m perteknetat, yuqori jag' va pastki jag'dagi osteomielitni aniqlash uchun Gallium-67 va ftor-18 hisoblanadi. Og'iz bo'shlig'i va maxillofacial mintaqalarda xavfli o'smalarni aniqlash uchun etiketli floro-2-deoksi-D-glyukoza (F-18-FDG). F-18-FDG yaxshi va yomon xulqli kasalliklarni farqlash, o'smaning birlamchi bosqichini aniqlash, davolashga javobni baholash, relapsni aniqlash va qayta tiklash uchun eng ko'p qo'llaniladigan radioizotop hisoblanadi. Sintigrafiya TMJ skeletidagi dastlabki o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi, bu esa qo'shma diskdagi anormalliklarga olib kelishi mumkin. Tekshiruv uchun 99mTc radionuklid ishlatiladi. Temporo-mandibulyar bo'g'im SPECT uchun juda mos keladi, chunki u bosh suyagi asosiga va paranasal sinuslarga yaqin joylashgan juda kichik bo'g'imdir. Shuning uchun, SPECT, ikki o'lchovli xususiyatdan farqli o'laroq, TMJni yuqori suyak zichligi qismlaridan alohida ko'rsatishi mumkin. Radionuklidlarni tekshirish sezgirligi yuqori, ammo uning o'ziga xosligi past. Har qanday yallig'lanish, travma yoki o'smalar mahalliy izotop konsentratsiyasini oshiradi. Shu sababli, ko'pgina tadqiqotlar radionuklidlarni tekshirish faqat skrining usuli sifatida tegishli ekanligini ta'kidlaydi [17]

Sud tibbiyotida tishlarning yoshini aniqlash [30] Jismoniy shaxslarning o'lim yoshini aniqlash ularni aniqlashda muhim qadam bo'lib, tishlarni tahlil qilish orqali o'smirlik davriga qadar yuqori aniqlik bilan amalga oshirilishi mumkin, ammo kattalarda bu qiyinroq. Yadroviy sinovlar natijasida tish emalida mavjud bo'lgan radiokarbon miqdori inson tug'ilishining ajoyib aniq ko'rsatkichidir. Yosh 1,6 yil ichida aniqlanadi, skelet qoldiqlari va tishlarning eskirishini morfologik baholash esa kattalarda 5-10 yil ichida sezgirdir. So'nggi 10 yil ichida suyak izlovchi yadroviy tibbiyot radiofarmatsevtikalari bilan tasvirlash keskin o'zgardi. O'n yil oldin suyak sintigrafiyasining yagona ko'rsatkichi ma'lum bo'lgan karsinomali bemorlarda skelet metastazlarini aniqlash edi. Uskunalar va radiofarmatsevtika vositalarining takomillashuvi yadro tibbiyotidan keng ko'lamli foydalanishga olib keldi, masalan, ko'plab yaxshi anormalliklarni aniqlash va baholash, implantlar atrofidagi osteoblastik faollik va periodontal kasalliklarda alveolyar suyaklarning yo'qolishi. Hozirgi kunda radionukliotidlar suyak tizimi, biriktiruvchi to'qimalar va mushaklar bilan bog'liq travmatik jarayonlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Adabiyotlar tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, Technetium-99 m etiketli difosfonatlar bilan suyak sintigrafiyasi barcha radionuklid muolajalari ichida eng tez-tez bajariladigan usullardan biridir. Radionuklid suyak tasviri o'ziga xos emas, lekin uning ajoyib sezuvchanligi uni ko'plab patologik

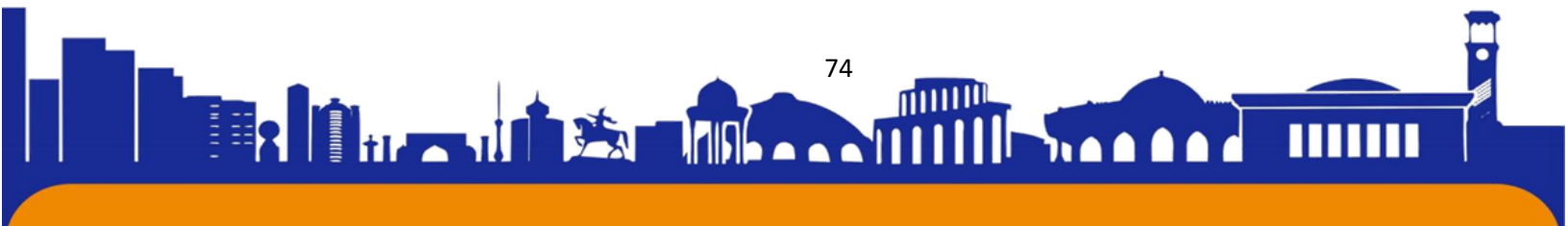

sharoitlarni skrining qilishda foydali qiladi. Bundan tashqari, anatomik tasvirlarda aniq ko'rsatilmagan ba'zi holatlar suyak sintigrafiyasi bilan aniqlanishi mumkin. Suyak metastazlari odatda faollikning ko'p o'choqlari sifatida namoyon bo'ladi, lekin ular vaqti-vaqti bilan so'rilishning kamaygan joylari sifatida namoyon bo'ladi. Radiografik natijalar salbiy bo'lsa ham, ko'pincha travmatik jarayonlarni aniqlash mumkin. Ko'pgina sinishlar sintigrafik jihatdan 24 soat ichida aniqlanadi, garchi osteopeniya bilan og'rigan keksa bemorlarda ba'zan keyinroq qo'shimcha tasvirlash ko'rsatiladi. Yadro tibbiyotining tasvirlash usullari implantlar atrofidagi osteoblastik faollikni va periodontal kasalliklarni baholash, sinishlar, yaxshi va metastatik o'smalar, greftlar va TMJ kasalliklarini erta bosqichda baholash uchun muntazam diagnostika usuli sifatida rivojlanishi mumkin va shu bilan aralashuv terapiyasiga olib keladi [18]

Kelajakda yadro tibbiyoti nano tibbiyot deb nomlanishi mumkin. Tirik organizm hujayralaridagi biologik jarayonlar haqidagi tushunchamiz kengayib borar ekan, hujayra va hujayra darajasidagi biologik jarayonlarni vizuallashtirish, tavsiflash va miqdorini aniqlash imkonini beradigan maxsus zondlar ishlab chiqilishi mumkin. Yadro tibbiyoti molekulyar tibbiyotning yangi intizomiga moslashish uchun ideal mutaxassislikdir, chunki u funktsiyaga urg'u beradi va ma'lum bir kasallik jarayoniga xos bo'lgan tasvirlash vositalaridan foydalanadi. Radionuklid suyak tasviri, ehtimol, kelgusi yillar davomida mashhur va muhim tasvirlash usuli bo'lib qoladi.

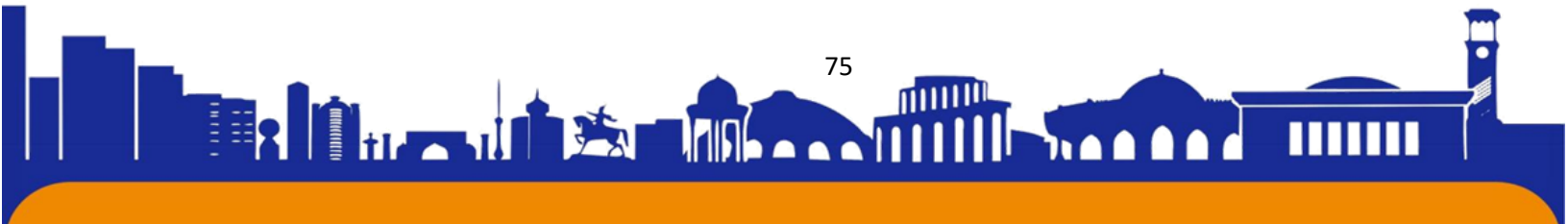
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. http://www.ajronline.org/content/190/4/949.full#fn-group-1/http://en.wikipedia.org/wiki/User:Myohan/Nuclear_Medicine_Sandbox.
2. Gambhir S. Just what is molecular medicine. Available from: <http://www.molecularimagingcenter.org>.
3. Edwards Cl. Tumor localizing radionuclides in retrospect and prospect. *Semin Nucl Med* 1979;3:186-9.
4. Henkin R. *Nuclear Medicine*. 1st ed. 1996.
5. Society of Nuclear Medicine. The benefits of nuclear medicine, 1995. Available from <http://interactive.snm.org/docs/whatisnucmed.pdf>.
6. Jeff coat MK, Williams RC, Kaplan ML, Goldhaber P. Nuclear medicine techniques for the detection of active alveolar bone loss. *Adv Dent Res* 1987;1:80-4.

7. Goodson JM, Tanner AC, Haffajee AD, Sornberger GC, Socransky SS. Patterns of progression and regression of advanced destructive periodontal disease. *J Clin Periodontol* 1982;9:475-82.
8. Jeffcoat MK, Kaplan ML, Goldhaber P. Predicting alveolar bone loss using bone-seeking radiopharmaceutical uptake. *J Dent Res* 1980;59:844-8.
9. Jeffcoat MK, Williams RC, Kaplan ML, Goldhaber P. Tetracycline treatment of periodontal disease in the beagle dog: Correlation between bone seeking radiopharmaceutical uptake and rate of bone loss. *J Periodont Res* 1982;17:545-51.
10. Jeffcoat MK, Williams RC, Kaplan MX, Goldhaber P. Bone-seeking radiopharmaceutical uptake as an indicator of active alveolar bone loss in untreated and surgically treated teeth in beagle dogs. *J Periodont Res* 1985;20:301-6.
11. Jeffcoat MK, Williams RC, Kaplan MX, Goldhaber P. Nuclear medicine: An indicator of "active" alveolar bone loss in beagle dogs treated with a non-steroidal anti-inflammatory drug. *J Periodontol* 1985;56:8-12.
12. Jones AG, Francis MD, Davis MA. Bone scanning: Radionuclide reaction mechanisms. *Semin Nucl Med* 1976;6:3-17.
13. Mettler FA, Guiberteau MJ. *Essentials of Nuclear Medicine Imaging*. New York: Grune and Stratton; 1983. p. 214-47.
14. Nicolay O. *Autoradiographic Location of Bone-seeking Radiopharmaceutical Uptake in Mandibular Condyles of Growing Mice*, M.M.Sc. Thesis, Harvard School of Dental Medicine; 1984.
15. Bell EG. Nuclear medicine and skeletal disease. *Hosp Pract* 1972;8:49-60.
16. Jacobsson S, Hollender L, Lindberg S, Larsson A. Chronic sclerosing osteomyelitis of the mandible. Scintigraphic and radiographic findings. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol* 1978;45:167-74.
17. Garcia DA, Jansons D, Kapur KK. Bone imaging and semiconductor probe measurements of tc-99m-polyphosphate in the detection of periapical pathology in the dog. *Arch Oral Biol* 1976;21:167-74.
18. Cisneros GJ, Jeffcoat MK, Kaban LB. Bone-seeking radiopharmaceutical uptake as an indicator of mandibular growth in rats. *Angle Orthod* 1985;55:336-44.

ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА АЖДОДЛАР МЕРОСИНИНГ ЎРНИ

Холбекова Дилбар – Денов тадбиркорлик ва педагогика институти 2-курс магистранти

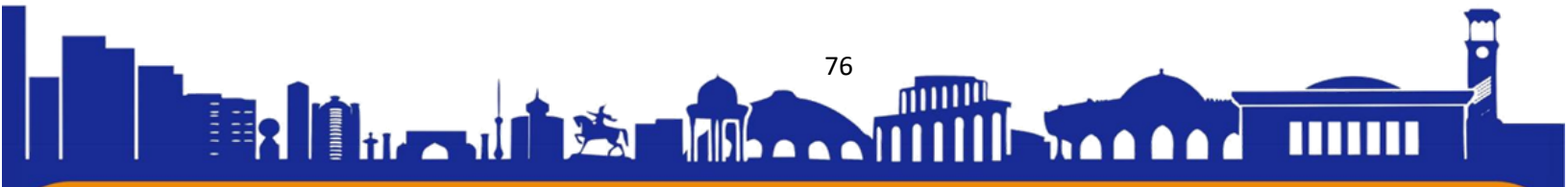
Аннотация: Мазкур мақола ёшлар тарбиясининг муҳим жиҳати - ватанпарварлик руҳида тарбиялаш каби долзарб муаммога бағишланган бўлиб, ушбу мақоладан олий ўқув юрти талабалари, мустақил тадқиқотчилар, ҳамда кенг аудитория фойдаланишлари мумкин.

Таянч сўз ва тушунчалар: Ватанпарварлик, ёшлар, юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждонан муносабат, илм, миллий қадриятлар.

Кириш. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев 2021 йилнинг 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалаларига бағишлаб ўтказилган йиғилишда, “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир, ... Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавиятидир”, - дея таъкидлади.

Шунинг учун ҳам бугунги Ўзбекистонда кадрлар тайёрлаш тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишининг асосий тамойили тарзида «ўқувчи ёшларни Ватанга садоқат, юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждонан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш» алоҳида таъкидланган. Мазкур тамойил асосида миллий таълим тизими ва педагогик-методик соҳаларда жадал ўзгаришлар, шиддатли янгиланишлар юз берди. Мавжуд дарслик, қўлланма ва дастурлар замон талабларига мослаштирилиб, босқичма-босқич истеъмолга чиқарилмоқда. Замонавий дарс тушунчаси янгитдан сайқалланди.

Ўқувчилардан итоаткорлик, ўқитувчининг ҳар бир гапини ёдлаб олиш талаб этилмай қўйилди. Энди ҳар бир мактаб ўқувчиси ўзининг шахсий фикри ва уни химоя қилиш ҳуқуқига эгаллигини, ўқитувчи диктатор эмас, илмга йўл кўрсатувчи йўлловчи (етакловчи) эканини билади. Берилган имтиёз ва ҳуқуқлар суиистеъмол

қилинмаслиги учун ўқитувчилар чуқур билим ва лидер-етакчилик хусусиятлари билан қуролланишлари лозим.

Педагогика нуқтаи назаридан қараганда, мавзу юзасидан миллий таълим тизими ва педагогик-методик йўналишлар доирасида кўплаб илмий изланишлар, фундаментал тадқиқотлар амалга оширилган. Айтиш мумкин фақат Ўзбекистонда эмас балки ўз келажигига бефарқ бўлмаган хориж мамлакатларида ҳам тизимли ўрганилган ва жиддий тадқиқот ишлари дунё юзидан кўрган. Республикада ва хорижда нашр этилган илмий-педагогик адабиётлар таҳлили таълим жараёнининг долзарб йўналишлари бўйича қатор илмий ишлар олиб борилаётганини кўрсатди. Жумладан, Р.Джураев, Р.Аҳлидинов, Ж.Ўлдошев, Э.Ғозиев, Ш.Қурбонов, Э.Сейтхалилов, М.Мирқосимов, У.Иноятов, О.Мусурмонова, М.Саидов, Л.Переғудов, Ю.Васильев, Т.Давиденко, М.Поташник, В.Симонов, П.Третьяков, В.Арнаутов, В.Монахов, Б.Вульф, В.Иванов, В.Беспалько, В.Гузеев, С.Исламгулова, М.Мирқосимова, М.Кларин, И.Подласий, Н.Саидахмедов, М.Қурононов, Б.Тўхлиев, Н.Комилов, И.Ҳаққул, Қ.Ўлдошев, Қ.Хусанбоева, Б.Зиёмухамедов, Ў.Толипов, М.Усмонбоева, У.Долимов ва шу каби олимлар таълимни бошқариш қонуниятлари, унинг давлат ва шахс эҳтиёжи ҳамда манфаатларини қондиришда тутган ўрни, жамият ривожига боғлиқ талаблари, баркамол шахс тарбиялаш усулларини тадқиқ этишган.

Янги Ўзбекистон равнақи, келажак стратегияси ҳақида фикр юритилар экан, бутун республика таълим тизимида катта ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Педагоглар бу ислохотлар тақдим этган ахборот коммуникатив ва илғор ўқув технологиялари, модуллаштирилган ҳамда замонавий таълим усуллари ёрдамида ёшларни маънавий-ахлоқий такомиллаштириш, чуқур фуқаролик туйғусини шакллантириш, ёт мафкуравий таъсирлардан ҳимояловчи ғоявий иммунитет ҳосил қилиш ва ўқитиш самарадорлигини таъминлашдан иборат.

Шу боис ёшларни миллий ғоя руҳида тарбиялаш, уларда ватани ва эли билан фахрланиш, ҳимоясига шай туриш туйғусини ривожлантиришда адабий таълимнинг ўрни беқиёс. Мазкур ҳолат ҳамда шиддатли ахборот оқими туфайли ёшларимизда хориж мамлакатлари турмуш тарзига интилиш, тақлид қилиш, миллийликдан узоқлашиш, давлатлараро ядровий эмас, мафкуравий кураш олиб борилаётгани узлуксиз адабий таълим тизимининг асосий субъекти -

Ўқувчиларда ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш йўсинларини илмий педагогик муаммо сифатида тадқиқ этиш долзарб эканлигини белгилайди.

Бу вазифаларни ҳал қилишнинг муҳим шартларидан бири адабий таълимда ёшлар маънавиятини ривожлантириш тажрибаларини синчковлик ва қунт билан ўрганиш, анъанавий таълимнинг бугунги кун учун ўз долзарблигини йўқотган тамойилларидан воз кечиш, замонавий, тажрибада ўзини оқлаган усул ва технологияларга муурожаат қилишдан иборатдир.

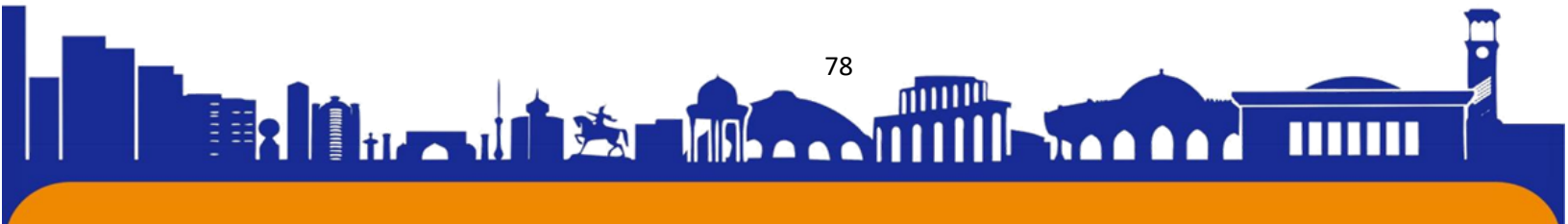
Ўзбек миллий таълим тизими ҳам илғор тажрибаларни қабул қилиш билан бирга минг йиллар давомида шаклланган шарқона усуллардан воз ҳам кечмади. Шарқ, хусусан, ўзбек таълим тизимида ёшлар тарбияси, ахлоқи, ватанпарварлиги, меҳнатсеварлиги, инсонпарварлиги каби сифатларга азалдан алоҳида эътибор қаратилган. Бунда «Қобуснома», «Қутадғу билиг», «Ҳибат-ул ҳақойиқ», «Маҳбуб-ул қулуб» каби дурдона асарларга таянилган.

Бизнингча, ҳар қандай таълим ва тарбияни «Тарбия нимадан бошланади?» сўроғи билан бошлаган маъқул. Бунда ўқитувчи шахси, имкониятлари, унинг ўқувчиларга ва ўқувчиларнинг ўқитувчиларга муносабатлари каби жиддий масалаларга жавоб изланади.

Масалан, Алишер Навоий туркий тил (ўзбек тили) бойликларини намоёиш этиш орқали пайдо қилган бу тилдан ғурурланиш ҳисини ўқувчиларга англашиш, туйдириш лозим. Ўқувчилар эътиборини Алишер Навоий нутқ ва тилни ўша даврдаёқ бир жумла ёрдамида («Тил шунча шарафи билан нутққа хизмат қилади») фарқлаб берганлигига қаратиш керак.

Ибн Сино эса Трубецкойдан 900 йил илгари товушларни унли ва ундошларга ажратгани, коррелятив товушларни белгилаб бергани ҳақида билиш ўқувчида миллий ифтихор ҳисини мустаҳкамлайди. Адабий таълим давлатнинг ички сиёсатига фаол таъсир этадиган ижтимоий ҳодисадир. Мамлакатдаги таълим масканлари муваффақият ва фаровонлик тимсоли бўлиш баробарида келажак ворисларини яхши амаллар сари етаклайди.

Маълумки, таълимнинг **индивидуал, рақиблик** ҳамда **ҳамкорлик** каби уч тури мавжуд. Индивидуал таълим ёрдамида педагог тарбияланувчининг қалбига, руҳиятига тўғри таъсир этади. Соғлом рақобат ёрдамида ўқувчининг шахсий ва илмий сифатларини камолга етказиши. Ҳамкорликдаги таълим ўқувчини ўқитиш ёки тарбиялашдан кўра, уни ўқийдиган, тарбияланадиган ҳолатга келтиради.

Бунда ҳар бир ўқувчи ўз устида тинимсиз ишлай олади, ўзини ўзи таҳлил қилиб, муваффақият ва нуқсонларидан хулоса чиқаради.

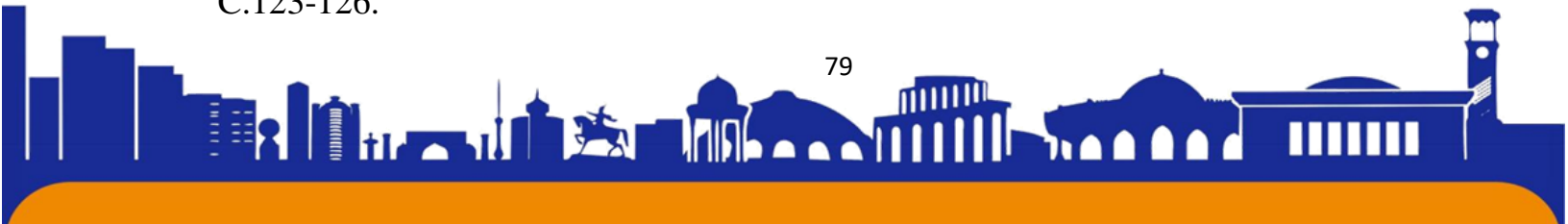
Инсоннинг олий кадриятга айлангани таълимни юқоридаги уч тури билан таъминлади. Юксак кадрият ҳисобланмиш ўқувчи маънавияти ва шахсига қўйиладиган асосий ва биринчи талаб ватанпарварликдир. Бу талабни қондиришнинг энг самарали ва ишончли усули уни адабий таълим орқали рўёбга чиқариш ҳисобланади.

Зотан инсонларни яхшиликка чорловчи, ёмонликдан қайтарувчи илмдир. Айнан у гўзал ахлоқни шакллантиради, инсонни маънавий камолотга етказди. “Ахлоқ – бу хулқлар мажмуи. Хулқ эса эзгулик ёхуд разилликнинг муайян бир инсонда намоён бўлиш шакли. Бинобарин, ҳар бир хулқ эзгулик ва олижанобликнинг ёки разиллик ва бадбинликнинг тимсоли. Шу жиҳатдан улар яхши ва ёмонга бўлинадилар. Лекин булар кишида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум шароит, тарбия керак. Кишилар туғилишдан ёмон бўлиб туғилмайдилар. Уларни муайян шароит ёмон қилади... Тарбия туғилган кундан бошланади ва умрнинг охирига қадар давом этади. У икки босқичдан – уй ва мактаб тарбиясидан ташкил топган”. Демакки, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш дастлаб оила ўчоғида бошланади, сўнг боғча, мактаб каби таълим босқичларида давом эттирилади. Айнан оилада бола ватанпарварликнинг баландпарвоз чақириқ эмаслигини, уни туйиш маълум маънавий тайёргарликдан сўнггина мумкин бўлишини ўрганади.

Акс ҳолда таълимнинг турли босқичларида берилаётган билим ўқувчини нафс гирдобига тушиб қолишдан, маънавий кадриятларни суиистеъмол қилишдан асрай олмайди.

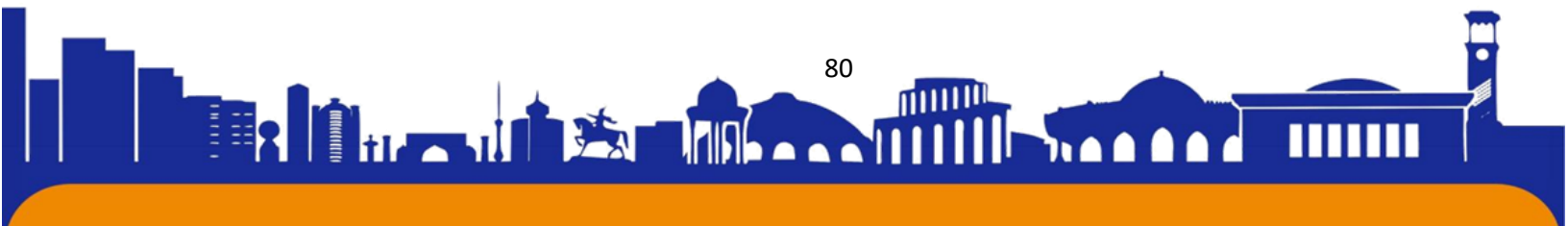
Адабиёт рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари. - Тошкент. “Янги Ўзбекистон” 2021 йил 19 январь.
2. Азбаров Ю.Т. Болаларни севиш санъати. – Т.: “Ўқитувчи”, 1991. – 138 б.
3. Азизходжаева Н.Н. Инновационные и образовательные технологии в подготовке педагогических кадров // Халқ таълими. – Тошкент, 2001. - №4.– С.123-126.

4. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.
5. Активные формы преподавания литературы. Лекции и семинары на уроках в старших классах (составитель: Р.И. Альбеткова). – М.: “Просвещение”, 1991. – 175 с.
6. Ал Бухорий Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. –Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. – 560 б.

Odilov Ramziddin Dilshodovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

odilovramziddin2004@gmail.com,**Xushvaqtova Osiyo Asadulla qizi**

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

osiyoxushvaqtova8@gmail.com**Jumanazarova Sarvinoz G'ani qizi**

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

sarvinozjumanazarova680@gmail.com

Annotatsiya: Odam organizmida 206ta suyakdan iborat. Tayanch harakatlanish sistemasini sklet va muskullar tashkil etadi. Suyaklar odamning yoshiga qarab o'sib boradi. Odam organizmida suyaklanish jarayoni uning yoshiga bog'liq. Odam tanasidagi suyaklar 20 25 yoshgacha o'sadi. Suyaklarning normal o'sishida gipofiz bezidan ajraladigan samatatrop garmoni muhim ro'l o'ynaydi. Suyaklarning normal o'sishida ularning to'liq shakllanishi uchun sog'lom turmush tarziga rioya qilish lozim.

Kalit so'zlar: plastiklik, deposi, homiladorlik, patologik, osteotsitlar, osteoblastlar, osteoklastlar, endoplazmatik to'r, mitoxondriya, Golji kompleksi, mikrofilamentlar, vezkulyar, sektetsiya, karbongidraza, lizosoma, hujayra markazi.

Suyak to'qimasi faqat umurtqali hayvonlarda uchraydi va juda mustahkam tuzilishga ega. Suyak to'qimasi ham barcha to'qimalar kabi moddalar almashinuvi jarayoni bilan boshqa organism qismlari bilan aloqada bo'ladi. Suyak to'qimasi nerv va gumoral ta'sirda boshqariladi. Suyak to'qimasining muhim funksiyasi tayanch vazifasini bajarishi, undan tashqari minglab tuzlar deposi ham sanaladi. Tarkibi bo'yicha 70% anorganik va 30% organik moddalardan tashkil topgan. Har bir moddaning o'z xususiyati bo'ladi, ya'ni, anorganik moddalar suyakka mo'rtlik va qattqlik beradi. Organik moddalar esa plastiklik va egiluvchanlik beradi. Suyak tarkibidagi anorganik moddalarning asosiy qismini kasliy fosfat, kalsiy karbonat va magniy tuzlari tashkil qiladi. Qondagi kalsiy va fosfor miqdorini shu orqali boshqarilib turiladi, ya'ni, kalsiy va fosfor miqdori kamaysa suyakdan qonga chiqariladi. Ayniqsa, bu minerallar moddalar almashinuvida, homiladorlik paytida laktatsiya davrida yaqqol ko'rinadi. Bola o'sadigan davrida mineral tuzlar almashinuvi buzilsa, turli xil patologik jarayonlar kuzatiladi. Suyak to'qimasi qattiq bo'lishiga qaramasdan doimiy yangilanib turiladi. Suyak to'qimasining yana muhim vazifalaridan biri qon hujayralarini hosil qilish. Suyak to'qimasi ham hujayralar va hujayraoraliq moddalardan tuzilgan. Shuni

aytish kerakki, hujayralar oraliq moddasi minerallasgan yoki mineral tuzlarga to'yingan bo'ladi.

Suyak to'qimasi uch xil hujayradan tashkil topgan: osteotsitlar, osteoblastlar osteoklastlar.

Osteositlar (osteon – suyak, cytus – hujayra) o'simtali hujayra bo'lib, o'simtalar mayda o'simtalarga tarmoqlangan bo'ladi. Bu hujayralar o'ziga mos keladigan bo'shliqda joylashib, o'simtalari o'zaro bog'langan bo'ladi. Osteositlarning markazida to'q bo'yaladigan yadro va och bazofil bo'yaladigan sitoplazma joylashgan. Osteotsitlar suyak to'qimasining asosiy hujayrasi sanalib, sitoplazmasida oz miqdorda mitoxondriya, kuchsiz rivojlangan Golji kompleksi bo'ladi. Hujayra markazi bo'lmaydi. Shuning uchun osteotsit hujayralari bo'linmaydi deb qaraladi. Osteotsit hujayralarining keyinchalik mayda o'simtalari qisqaradi yoki yo'qoladi, lekin uning kanalchalari o'zgarmagan holda saqlanib qoladi. Bu kanalchalar orqali oziq moddalar almashinuvi sodir bo'ladi. Osteotsitlar yetuk suyak hujayrasi sanaladi.

Osteoblastlar (osteon – suyak, blastos – kurtak) suyakusti pardasida, suyakning yangi hosil bo'layotgan qismida joylashadi. Osteoblastlar kubsimon, piramidasimon va ko'p qirrali shaklda bo'ladi. Yumaloq yoki ovalsimon yadroga ega. Yadrosida bir yoki bir nechta yadrocha joylashadi. Hujayra sitoplazmasida ancha yaxshi taraqqiy etgan endoplazmatik to'r, mitoxondriya, Golji kompleksi va ko'p miqdorda RNK ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari sitoplazmasida oraliq moddalar hosil qilish uchun nihoyatda kerak bo'lgan kislotali fostaza fermenti mavjud. Osteoblastlar suyak hosil qiluvchi yosh hujayradir. Bu hujayralar doimo oraliq modda va oqsil sintezlaydi. Bu qobiliyatini yo'qotsa osteotsit hujayralariga aylanib qoladi.

Osteoklastlar (yunon. Osteo – suyak, clasio – parchalash, yemirish) bu hujayralar ohaklangan tog'ay va suyak to'qimasini yemishirida aktiv ishtirok etadi. Osteoklastlar makrofaglarning maxsus bir turi bo'lib, embrionda mezinxima hujayralaridan, so'ngra esa monositlardan hosil bo'ladi. Osteoklastlarning o'lchami 100 mkmgacha yetadi. Shakli esa not'g'ri yumaloq bo'lib juda ko'p yadro saqlaydi. Osteoklastlar mikroskop ostida ko'rilganda to'rtta zonaga bo'linadi. Ularning suyakning yemiradigan yuzasi bevosita suyakga tegib turadi va bu yuzada juda ko'p burmalar va sarg'ichsimon o'simtalar bo'ladi. Shuning bu qismi burmali zona deyiladi. Ikkinchi zonasida orgonellalar deyarli bo'lmaydi. Bu zona oqish zona deyiladi. Unda faqat aktin saqlovchi mikrofilamentlar uchraydi. Oqish zonada aniq bir chegarasiz keying vezikulyar zonaga o'tadi. Bu zonada mayda pufakchalar va vakuolalar mavjud. Hujayra sitoplazmasining burmador yuzasiga qarama-qarshi holatda bazofil zonasini tashkil etadi. Bu zona boshqa zonalarga qaraganda orgonellalar ko'p bo'ladi. Unda ko'p sonli

mitoxondriya, yaxshi rivojlangan donador endoplazmatik to'ra, Golji kompleksi, lizosoma, hujayra markazi, ko'p miqdorda ribosoma va polisomalarni ko'rish mumkin. Osteoklastlarning bazofil zonasi hujayraning energiya almashinuvi va sektetsiya jarayonlarida ishtirok etadigan asosiy qismidir. Osteoklastlarning suyak bilan uchrashgan joyi o'ymalar (lacuna) hosil bo'ladi. Osteoklastlarning suyakning yemirish mexanizmi to'liq o'rganilmagan. Bu jarayonda osteoklastlarning ajratib chiqaradigan CO₂ muhim rol o'ynaydi deb hisoblanadi. CO₂ karbongidraza fermenti ta'sirida H₂CO₃ ni hosil qiladi. Bu kislota suyak to'qimasidagi organik moddalarni yemirish va Ca tuzlarini erishiga olib keladi. Suyak to'qimasining yemirishida karbonat va limon kislotasining asosiy rolini osteoklastning burmador hoshiyali yuzasida pH past kislotali bo'lishi bilan tasdiqlanadi.

Suyak to'qimasining hujayralararo moddasi ohaklangan bo'lib, u ikki qismdan iborat. Tolali va asosiy moddasidan iborat. Tolalari organik moddalardan tashkil topgan bo'lib, ularni osteokollagen tolali deyiladi. Mikroskop ostida ko'ringanda ko'ndalang targ'il tuzilishga ega. Osteokollagen tolalari tartibli yoki tartibsiz yo'nalishda joylashadi.

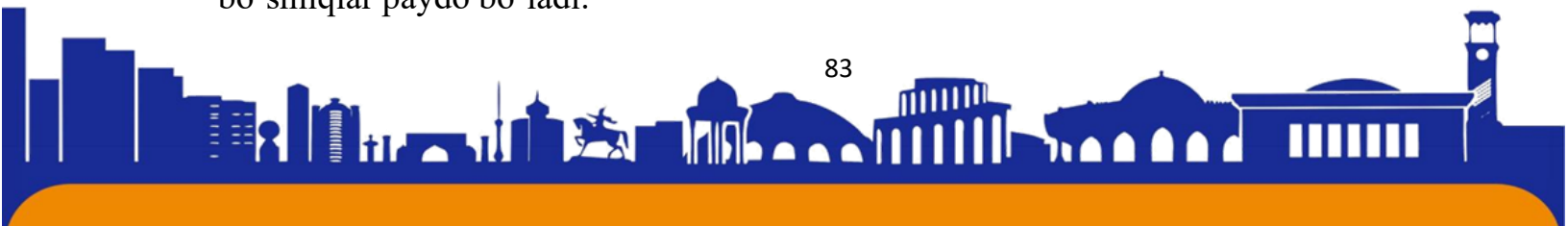
Asosiy moddasi suyak to'qimasining asosiy mineral tuzlardan tashkil topgan bo'lib, qisman xondrotinsulfat kislotasi ham uchraydi. Mineral tuzlari ignasimon zarrachalar bo'lib qalinlig 1.5-2.5 nm. Uzunligi esa 150 nmgacha keladigan to'g'ri shaklga ega. Yosh o'zgarishi bilan ularning kattaligi ham o'zgaradi.

Suyak to'qimasi tuzilishi bo'yicha ikki xil to'qimaga bo'linadi.

Retikulafibrozdag'altolali, Plastinkasimon suyak to'qimasi.

Retikulafibroz (dag'al tolali) suyak to'qimasi. Bunday suyak to'qimasi homiladorlik, yangi tug'ilgan chaqlaloqlarda uchraydi. Kattalarda esa faqat tog'ayning suyakka birikish joyida, kalla suyaklarining birikish joyida uchraydi. Suyak to'qimasida osteokollagen tolalari tartibsiz dag'al ko'rinishda joylashadi. Bolalar voyaga yetgan davrida retikulafibrozlarda plastinkasimon suyak to'qimasi hosil bo'ladi.

Plastinkasimon suyak to'qimasi barcha suyaklar yassi va naysimon suyaklarning asosiy qismini plastinkasimon suyak to'qimasi tashkil qiladi. Plastinkasimon suyak to'qimasining kollagen tolalari bir-biriga perpendicular joylashadi. Plastinkalarda tolalarning bunday joylashuvi suyak to'qimasiga mustahkamlik beradi. Suyak plastinkalarini joylashuviga qarab ikki xil moddaga farq qiladi. Kompakt va g'ovak suyak plastinkasi. Kompakt suyakda plastinkalar bir-biriga birlashib parallel joylashsa, g'ovak suyak plastinkasida har xil yo'nalishda. Buning natijasida kichik-kichik bo'shliqlar paydo bo'ladi.

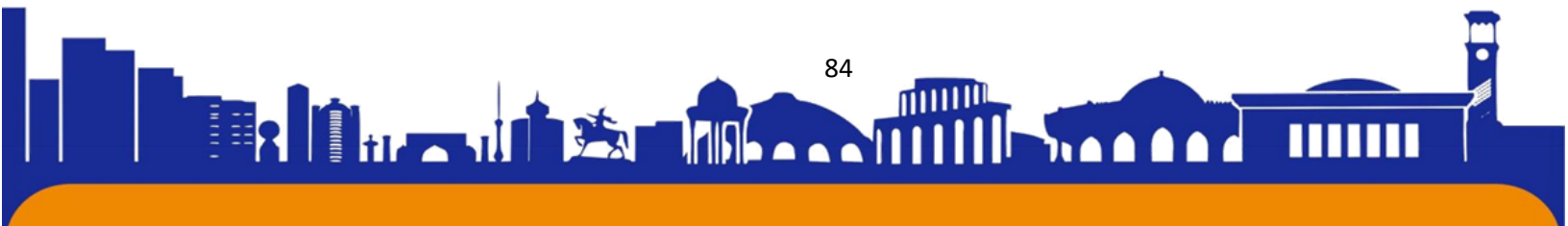
Nishonlangan radioaktiv fosfor bilan o'tkazilgan tajriba shuni ko'rsatadiki, g'ovak suyak plastinkasida harakatchan fosfor tutib, osonlik bilan qonga o'tkazishi mumkin. Kompakt moddasida esa g'ovak moddaga nisbatan uch marta harakatchan fosfor tutadi. Shunday qilib mineral tuzlar almashinuvi g'ovak moddasi muhim o'rin tutadi.

Suyak o'sishiga ta'sir etadigan omillar:

Suyak to'qimasining suyaklanishi va o'sishiga vitaminlardan, C, D, A va endokrin bezlar ishlab chiqaradigan gormonlar ta'sir etadi. Vitaminlardan D vitamin yetishmasa raxit kasalligi, suyakda kalsiy tuzi kamayishi suyak to'qimasining yumshashiga olib keladi. C vitamin yetishmasa bo'y o'sishi to'xtab qoladi. Gipofiz bezidan ajralib chiqadigan somatotrop gormoni ko'p ishlab chiqarilsa bo'yning o'sishi kuzatiladi. Bu gormon kam ishlab chiqarilganda esa nanizm kasalligini olib keladi.

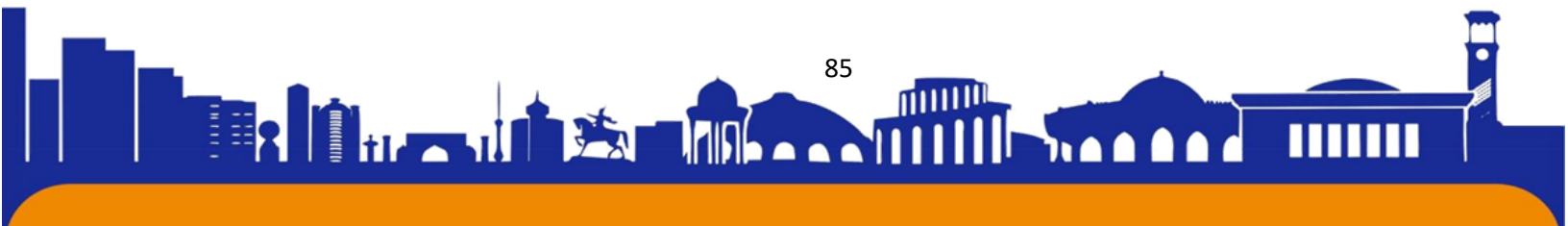
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q.R.To'xtayev. F.X.Azizova. M.A.Abdurahmonov. E.A.Tursunov. K.I.Rasulev. M.X.Rahmatova. Gistologiya,. Sitologiya Va. Embriologiya
2. Джереми Тейлор Здоровье по Дарвину Почему мы боеем и как это связано с эволюцией = Jeremy Taylor "Body by Darwin: How Evolution Shapes Our Health and Transforms Medicine". — М.: Альпина Паблицер, 2016. — 333 p. — ISBN 978-5-9614-5881-7
3. Asfandiyorov Javodbek Mirzaali o'g'li, Mardonov Mirzabek Begzod o'g'li, Sultonmirzayev Xikmatillo Eminjon o'g'li, Saydaxmatov Akobir Ravshan o'g'li. (2022). LIVER ANATOMY, HISTOLOGY AND PHYSIOLOGY. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS,1(11),8-11.
4. Asfandiyorov Javodbek Mirzaali o'g'li, Xushmurodov Doniyor Turg'un o'g'li, Nazarov Asadjon Fozil o'g'li. (2022). Liver Structure and Functions, Hepatocytes Information About. American Journal of Economics and Business Management.5(11),215-216.
5. Mirzaali o'g'li, A. J., Shodiqul o'g'li, X. I., Fozil o'g'li, N. A., & Davronbek Ulug'bek o'g'li, T. (2022). TERMINAL CASES LUNG AND HEART RESUSCITATION TRANSFER PRINCIPLES. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(10), 729-731.
6. Mirzaali o'g'li, A. J., Shodiqul o'g'li, X. I., Fozil o'g'li, N. A., Eminjon o'g'li, S. X., & Aliqul o'g'li, N. B. (2022). ANESTHESIA AND ITS GENERAL CHARACTERISTICS. Gospodarka i Innowacje., 28, 191-192.

7. Mirzaali o'g'li, A. J., Shodiqul o'g'li, X. I., Eminjon o'g'li, S. X., Aliqul o'g'li, N. B., & Begzod o'g'li, M. M. (2022). Importance of medical prevention in medicine. *Texas Journal of Medical Science*, 13, 175-176.
8. Asfandyorov, J., Fozilov, N., Sunnatullayeva, M., Alpomishev, J. ., & Xolmurodova, H. . (2022). **CARDIOVASCULAR DISEASES. HYPERTENSION AND HYPERTENIC CRISIS.** *Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences*, 2(11), 209–210.

YOVOYI O'SIMLIKLAR TARKIBIDAN DORIVOR MODDALARNI EKSTRAKTSIYON AJRATIB OLISH USULLARI

Umirqulova Feruza Abdisamatovna, Eshkaraev Sadridin Choriyevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrası
Termiz shahri Farovon massivi, 43B-uy

e-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya

Maqolada yovvoyi holda o'sadigan dorivor o'simliklar tarkibidagi turli xil dorivor moddalar (asosan alkaloidlar) ni ekstraksiya ajratib olishning trivial va zamonaviy farmatsevtikada qo'llaniladigan usullari so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Xususan ikki fazali ekstraksiya usulining boshqa ekstraksiya usullaridan afzalligi tasdiqlangan.

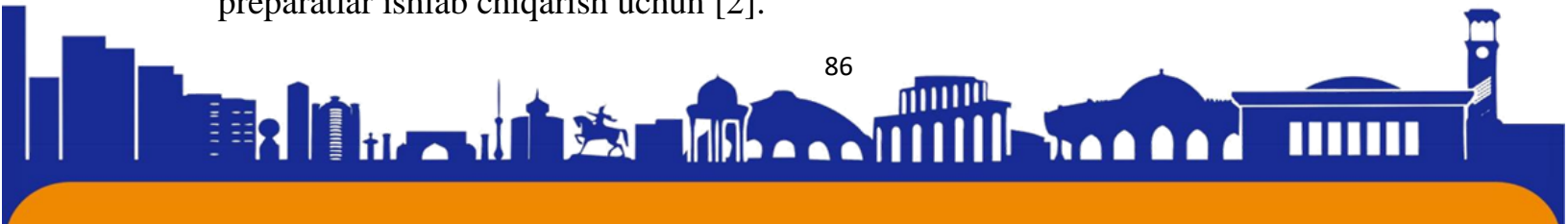
Kalit so'zlar. Alkaloid, dorivor modda, o'simlik, dorivor o'simlik, ekstraksiya, diagramma, ekstragent, ekstrakt, separator.

Kirish. Yuqori sifatli va ekologik xavfsiz mahsulotlarga talab ortib borishi farmakologiyada (xususan, o'simlik preparatlari), kosmetologiyada (ekstrakt, moylar va boshqalar) qo'llaniladigan o'simlik xom ashyosidan biologik faol birikmalarni (BAC) olishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqishni talab qildi. turli murakkab preparatlar), oziq-ovqat sanoati (tabiiy bo'yoqlar va boshqalar). Atrof-muhitga zarar etkazuvchi va odamlar uchun xavfsiz bo'lgan BAC larning yuqori tarkibiga ega ekstraktlar ayniqsa qiziqarli [1].

Metod. An'anaviy ekstraksiya usullari

Hozirgi vaqtda farmatsevtika texnologiyasida maseratsiya va perkolatsiya kabi an'anaviy ekstraksiya usullari keng qo'llaniladi.

Maseratsiya zarur miqdorda dorivor o'simlik xomashyosini (MPM) vaqti-vaqti bilan aralastirib, xona haroratida ekstrakt bilan maseratsiya idishida 7 kun davomida namlashdan iborat. Olingan ekstrakt tankdan quyiladi. MPM bosiladi. Bu usul samarasiz, chunki birikmalar asosan molekulyar diffuziya orqali olinadi. Shuning uchun bu usul kamdan-kam qo'llaniladi, masalan, yangi va hayvonot xom ashyosidan preparatlar ishlab chiqarish uchun [2].

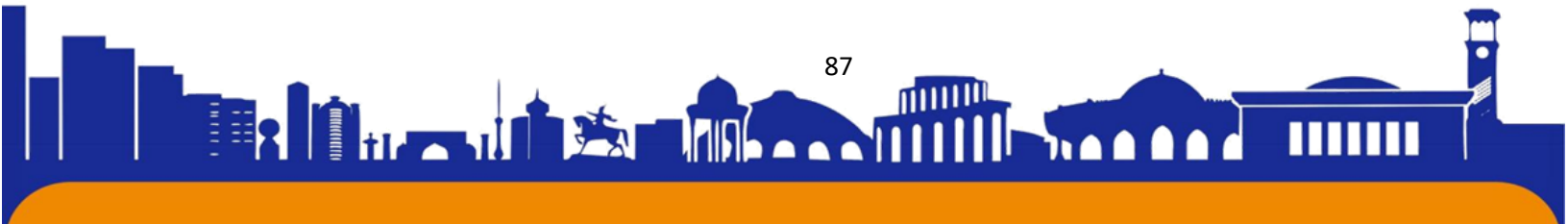
Ekstraksiyani kuchaytirish uchun aralashtirish, aylanadigan tanklar yoki aylanma ekstraktor ishlatiladi. Perkolatsiya ma'lum bir oqim tezligida ekstraktorning xom ashyosidan uzluksiz o'tishdan iborat. Ekstraksiya perkolyatordan foydalanadi.

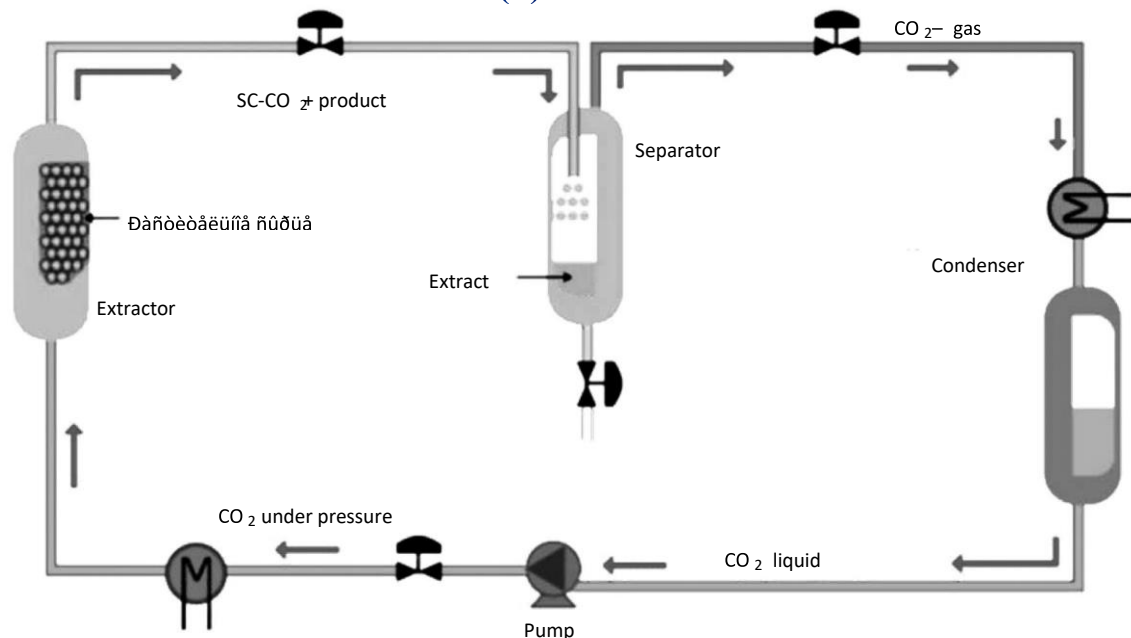
Perkolatsiya uchta ketma-ket bosqichni o'z ichiga oladi, ya'ni xom ashyoni namlash va namlash va ekstraktorni perkolyatsiya qilish. Namlash 4-5 soat davomida yarim yoki teng miqdorda ekstraktor yordamida amalga oshiriladi. Xom ashyo shishiradi va namlash paytida ekstraktor penetratsiyasi uchun qulayroq bo'ladi. Shuningdek, xom ashyo hujayralari ichida ekstraksiya qilingan birikmalarning konsentrlangan eritmasi hosil bo'ladi.

Namlash perkolyatordan tashqarida amalga oshiriladi. Shishgan xom ashyo perkolyatorga joylashtiriladi va butunlay ekstraktor bilan qoplanadi. Keyin, namlash bosqichi boshlanadi va 24-48 soat davom etadi. Ushbu bosqich maseratsiyaga o'xshash ekstraksiya samaradorligiga ega. Tayyor ekstrakt oxirgi yuklangan perkolyatordan olinadi, bu yerda xom ashyo eng kam sarflanadi. Ushbu protsedura xom ashyo va ekstraktordagi ekstraksiyalangan birikmalarning konsentratsiyasini iloji boricha boshqacha saqlashga imkon beradi. Perkolatsiyaning ko'plab versiyalari ma'lum. Ular xom ashyoni teng va teng bo'lmagan qismlarga ajratadilar va yakuniy va to'liq bo'lmagan tsikllarga ega. Usul perkolyatorlar akkumulyatorida amalga oshiriladi. Biroq, mavjud qazib olish usullari yangi takomillashtirilgan texnologiyalarni topish uchun maqsadli tarkibiy qismlarni samarali va oqilona ajrata olmaydi [3].

Usullarning qiyosiy tahlili. Ultratovushli ekstraksiya hozirgi vaqtda an'anaviy ekstraksiya usullariga qo'shimcha ravishda keng qo'llaniladi. O'simliklar tomonidan ishlab chiqarilgan deyarli barcha ma'lum birikmalardan ultratovush yordamida olinishi mumkin. Agar ultratovush qo'llanilsa, nafaqat ishlab chiqarish jarayoni sezilarli darajada tezlashadi, balki asosiy mahsulotning ekstraksiya hosildorligi boshqa usullarga nisbatan oshadi. 1-rasmda ultratovushli ekstraktorning namunasi ko'rsatilgan.

Ultratovush doimiy oqim (laminar yoki turbulent) hosil qiluvchi akustik oqimni keltirib chiqaradi. Oqim kuchi ultratovush intensivligi va vositaga bog'liq. Ultrasonik ta'sir xom ashyoni qazib olish paytida kavitatsiyadan oldingi davrda eng aniq namoyon bo'ladi. Kuchli ultratovush to'lqinlari kapillyar tuzilmalarga ega bo'lgan turli materiallarning namlanish tezligini sezilarli darajada oshiradi.

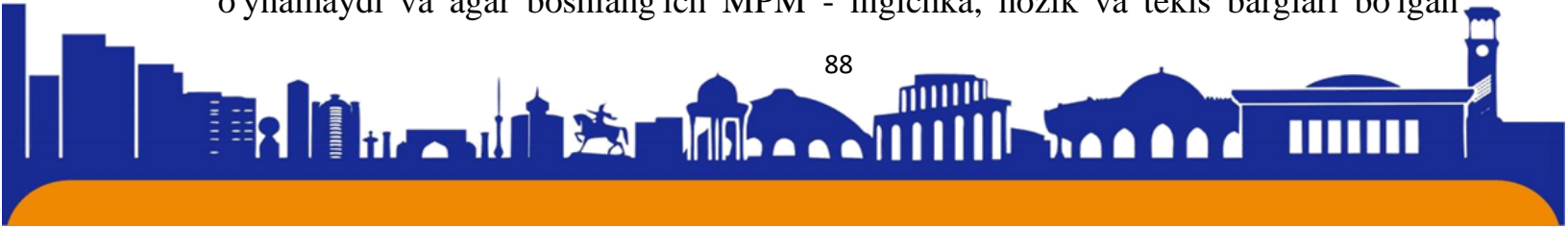

1-rasm. Uktratovushli ekstraktor

Buning tushuntirishi shundaki, suyuqlikning ko'tarilishining balandligi ultratovush yordamida oshiriladi va to'g'ridan-to'g'ri kapillyar diametriga va akustik bosimning ortiqchaligiga bog'liq. Kapillyarlardagi akustik bosim ultratovush manbasining joylashuvidan qat'i nazar, har doim kapillyar kesmaning normal bo'ylab yo'naltiriladi.

Namlanish vaqti hujayralardan havo chiqarish tezligiga, ya'ni xom ashyo kapillyar o'tkazuvchanligiga bog'liq. Biroq, ko'pgina kapillyarlar ochilmasdan, to'da va fibrillalar bilan tugaydi. Bunday holda, havo ekstraktorda eriguncha qoladi. Shuningdek, havoning bir qismi hujayralar ichida turli shakldagi havo pufakchalari shaklida qoladi [4].

Ultratovush kapillyarlarda akustik ta'sir o'rnatadi, bu nafaqat havo pufakchalarining chiqarilishini tezlashtiradi, balki ular suyuqlikda eriydigan sharoitlarni ham yaratadi. Vakuum, ya'ni shimgich effekti deb ataladigan narsa hosil bo'ladi. Natijada, ultratovush yordamida xom ashyoni namlash vaqti sezilarli darajada qisqartiriladi. MPM ning fizik-mexanik holatiga va erituvchining tabiatiga bog'liq bo'lgan omillar undan BAClarni ajratib olishga ta'sir qiladi. Ekstraksiya samaradorligi ko'p jihatdan MPM ning morfologiyasi va anatomiyasiga bog'liq va; shuning uchun uning tarqalishi. Misol uchun, zarrachalar kattaligi, qoida tariqasida, muhim rol o'ynamaydi va agar boshlang'ich MPM - ingichka, nozik va tekis barglari bo'lgan

o'simlik bo'lsa, 2 dan 8 mm gacha o'zgarishi mumkin; yumshoq hujayra devorlari; va katta miqdorda ksilem va hujayralararo bo'shliqlar. Agar MPM ixcham tuzilishdagi yuqori yog'ochli hujayralar guruhlaridan iborat bo'lsa, yo'q qilingan hujayralar soni cheklovchi parametrga aylanadi. Interfeysdagi akustik-energiya aks ettirish koeffitsienti nozik o'g'utilmush MPM ning ekstragent tomonidan tez ho'llanishi tufayli minimal bo'ladi va MPM zarrachalarining dispersiyasi ortishi bilan vayron qilingan hujayralardagi tarkibning erishi va elyusiyasi kuchayadi [5].

Agar ekstraktsiya qilinayotgan MPM ning turli tarkibiy qismlari past zichlikda ham superkritik CO₂da bir xil eruvchanlikka ega bo'lsa, zichlikni o'zgartirish orqali tanlab olish muammoli bo'ladi. Shu bilan birga, selektiv SFE eritish kuchi bilan, birinchi navbatda ekstraktorni tanlash bilan ham nazorat qilinishi mumkin. CO₂ SFEda eng mashhur va eng ko'p ishlatiladigan hal qiluvchi hisoblanadi. Biroq, agar CO₂ maqsadli birikmalar uchun etarli darajada erituvchi kuchga ega bo'lmasa yoki aksincha, juda ko'p kiruvchi balast tarkibiy qismlarini chiqarib yuborsa, muammoning optimal echimi ko'pincha CO₂ ni haqiqiy o'ziga xos xususiyatlarga ko'proq mos keladigan boshqa suyuqlik bilan almashtirishdir. vazifa. Shunday qilib, sub- yoki superkritik propan uzun zanjirli uglevodorodlar va sirt faol moddalarni (SA) uzun alkil dumlari bilan olish uchun ko'proq mos keladi. Me₂O yuqori namlik va/yoki qutbli lipidlar (gliko- va fosfolipidlar) bo'lgan materiallarni yog'sizlantirish uchun foydalidir. CO₂ ni trifluorometan bilan almashtirish, agar hidrofobik matritsalaridan birlashuvchi qutbli birikmalar (masalan, faol farmatsevtika moddasini xromatografik tahlil qilish uchun tibbiy kremlar va boshqa yumshoq dozalash shakllaridan namunalar tayyorlash) olinishi kerak bo'lsa, namunadagi yog'li aralashmalardan qochish mumkin. Asosiy ekstraktor va ekstraktsiya shartlarini tanlash SFEni optimallashtirishning asosiy jihati hisoblanadi [6].

Maqsadli mahsulotlarning ekstraktsiya selektivligi va samaradorligi ekstraktsiya qilingan birikmalarning xususiyatlarini o'zgartirish uchun qo'shilgan yordamchi moddalar bilan SFE yordamida sezilarli darajada oshirilishi mumkin. Misol uchun, o'ta kritik CO₂ to'g'ridan-to'g'ri dikarboksilik kislotalarni biotexnologik jarayonlarda hosil bo'lgan kultura suyuqliklaridan ajratmaydi. Dikarboksilik kislotalar juda qutbli bo'lib, kuchli molekulalararo H-bog'larni hosil qiladi, bu ularning o'ta kritik CO₂ da erishiga to'sqinlik qiladi. Shu bilan birga, dikarboksilik kislotalarning eruvchanligini ion juftlarini hosil qilish va shu bilan karboksilik kislotalarni himoya qilish uchun ekstraktorga alkil o'rnini bosuvchi uchinchi darajali aminlarni qo'shish orqali sezilarli

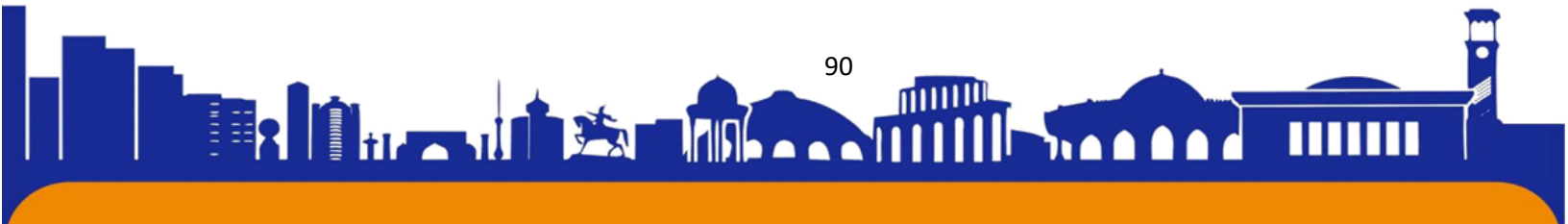

darajada oshirish mumkin. Dikarbon kislotalarni uchinchi darajali aminlar bilan o'zgartirilgan CO₂ yordamida olish nafaqat uning selektivligi, balki ion-juftlashtiruvchi modifikatordan oddiy keyingi tozalash uchun ham jozibador [7].

SFE modifikatorlari, ayniqsa, o'ta kritik CO₂da misellar va miselyar eritmalar hosil qilish orqali selektivlikni oshirish uchun istiqbolli. SFE kolloid tizimlari, an'anaviy suyuq erituvchilardan foydalanadigan kolloid tizimlardan farqli o'laroq, qo'shimcha nazorat qilinadigan erkinlik darajasiga ega, ya'ni ulardagi kritik mitsel hosil qiluvchi kontsentratsiya nafaqat haroratga, balki bosimga ham bog'liq. Nisbatan tor diapazondagi bosimning o'zgarishi o'ta kritik eritmada mitsellalarning muqobil shakllanishiga, haqiqiy eritma hosil bo'lishiga va tizimda bir xil SA konsentratsiyasi bilan bir xil haroratda eritmada SA ning cho'kishiga olib kelishi mumkin. Juda kam eksbergiya yo'qotishlari va yuqori selektivlik bilan nozik ajralishlar ushbu shartlarni manipulyatsiya qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Mikroto'lqinli pechda ekstraktsiya issiqlik va massa uzatishni kuchaytirishning istiqbolli usuli hisoblanadi. Bu o'simlik xom ashyosidan BACni olish tezligi va to'liqligini oshirish uchun ishlatilishi mumkin. Mikroto'lqinli ekstraktsiya odatda yopiq avtoklavlarda bir nechta kompaniyalarning maxsus uskunalari yordamida amalga oshiriladi. 3-rasmda mikroto'lqinli ekstraktorning namunasi ko'rsatilgan [8].

Mikroto'lqinli pechda ekstraktsiya qilish uchun namuna tayyorlash tizimlari erituvchining 98% gacha olib tashlash uchun ekstrakti tez bug'lanishiga qo'shimcha ravishda nafaqat ekstraktsiyani, balki dastlabki quritishni ham amalga oshiradi. Mikroto'lqinli pechlar qisqa vaqt ichida (15-30 minut) yuqori darajada ekstraktsiyani berishi mumkin. Erituvchi iste'moli sezilarli darajada kamayadi. Reaksiya haroratini oshirishga imkon beruvchi erituvchining qaynash nuqtasini oshirish va doimo aralashtirish orqali vaqt tejaladi. Reaksiya parametrlarini (harorat va vaqt) aniqroq nazorat qilish ko'proq takrorlanadigan natijalarni berishi mumkin [4]. Bundan tashqari, mikroto'lqinli ekstraktsiya analitlardan ko'proq tarkibiy qismlarni ajratib olishi mumkin, bu esa tahlil qiluvchini ko'proq vakil qiladi. Sezilarli darajada tez qazib olish o'simlik materiallarini saqlash va ularning sifatini saqlab qolish bilan bog'liq muammolarni engillashtiradi va qisqa vaqt ichida sanoat hajmlarini ishlab chiqarishi mumkin. Yakuniy mahsulot sifatini (ekstraktlarni) saqlab qolish yoki yaxshilashda optimal ish rejimlari va issiqlik va massa o'tkazuvchanligini oshirish shartlari to'g'risida ma'lumotlarning etishmasligi o'simlik materiallaridan va uni amalga oshirish

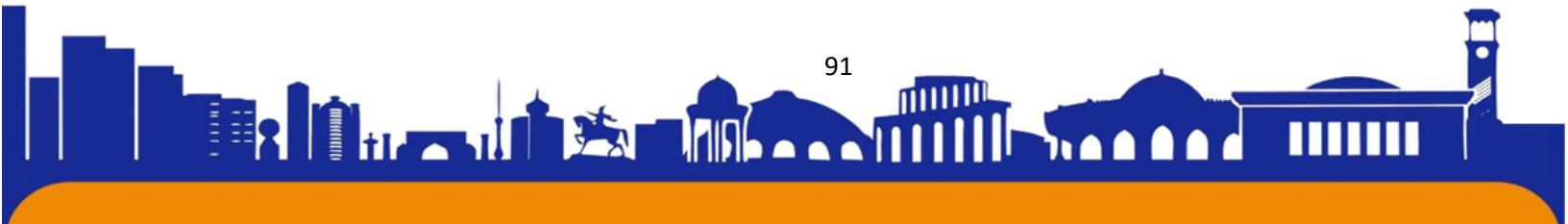

qurilmalaridan BACni olish uchun samarali mikroto'lqinli texnologiyani ishlab chiqishga to'sqinlik qilmoqda [9].

Vibroto'lqinli ekstraktsiya. Aralashtirilgan komponentlarning interfaal maydonini sezilarli darajada oshiradigan, kichik hajmlarda katta miqdordagi energiyani to'playdigan va bir nechta hollarda turli xil yopishqoqlikdagi muhitlarni bitta turdagi uskunada aralashtirishi mumkin bo'lgan kuchli aralashtirishdan foydalanish hozirgi vaqtda mavjud qurilmalarni yaxshilash uchun muhim yo'nalishdir. qazib olish texnologiyalari. Ushbu tendentsiyani hisobga olgan holda, keng turdagi yopishqoqlik oraliq'ida suyuq komponentlarni samarali vibrokavitatsiyali ekstraktsiya texnologiyasi (dispersiyasi) ishlab chiqilgan. Ushbu texnologiya ko'p bosqichli materiallarni qayta ishlashni ta'minlaydi, ya'ni birinchi navbatda, dastlabki aralashtirish; keyin, dispersiya va homogenizatsiya dispers-fazali zarrachalar o'lchamlari 5 m. Aralashtirilgan komponentlar birlamchi ishlov berish uchun dastlabki mikserga yuboriladi. Keyinchalik, aralash koaksiyal statorlar va rotorlar to'plamidan iborat ko'p bosqichli gomogenizatorga kiradi [10].

Ikki fazali ekstraktsiya. Fitopreparatlarni ishlab chiqarish uchun manba bo'lgan MPM o'zgaruvchan BAC kompleksini o'z ichiga oladi. An'anaviy usullar bilan olingan ekstraktlar BAC kompleksini o'z ichiga oladi, bu MPMdagi BAClarning fizik-kimyoviy xususiyatlaridagi farqlar tufayli mahalliy kompleks bilan solishtirganda to'liq bo'lmaydi [11].

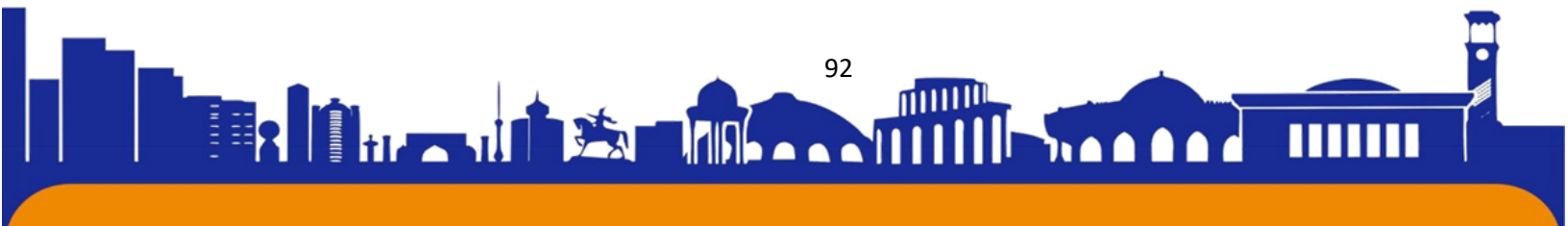
Xulosa. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, masalan, faqat suvli spirt yoki yog'li ekstraktor yordamida MPM ekstraktsiyasida jiddiy nuqson, ya'ni pulpada ekstragantga yaqin bo'lmagan BACning sezilarli miqdori qoladi. Shu sababli, dorivor o'simliklardan oqilona foydalanish texnologiyasini rivojlantirishning muhim yo'nalishi BAC kompleksini iloji boricha to'liq qazib olish imkonini beradigan yangi resurslarni tejaydigan texnologiyalarni yangilash va ishlab chiqishdir. Suvli EtOH yordamida MPM ni kompleks qayta ishlash uchun ikki fazali ekstraktsiya - o'simlik moyi tizimi mumkin bo'lgan echimlardan biridir. Ekstragentlarning bunday birikmasi umumiy hidrofil va lipofil birikmalarni ajratib olishi mumkin. Aralashmaydigan erituvchilar bir texnologik siklda ham suvli EtOH, ham neft ekstraktlarini ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Shuningdek, ikki fazali tizim umumiy fitopreparatlarga xos bo'lgan yana bir muhim masalani, ya'ni ishlab chiqarish texnologiyasini, o'simliklarni etishtirish va yig'ish sharoitlarini standartlashtirishni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. S. S. Belokurov, V. I. Luk'yanenko va E. V. Flisyuk, in: "Milliy salomatlik uchun innovatsiyalar" xalqaro ishtirokidagi V Butunrossiya ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari [rus tilida], Sankt-Peterburg, 2017 yil, 110-bet. - 112.
2. O. S. Brovko, I. A. Palamarchuk, T. A. Boitsova va boshqalar, Fundam. Issled., 4(11), 659 - 663 (2015).
3. V. N. Xmelev, Ultratovush. Qurilmalar va texnologiya [rus tilida], Izd. Alt. Gos. Tekh. Universitet, Biisk, 2015 yil.
4. I. A. Shorskii, nomzodlik dissertatsiyasining avtoreferati, Krasnodar, 2016 yil.
5. G. I. Kas'yanov, Vestn. Voronej. Gos. Univ. Inj. Tex., No 1, 130 – 135 (2014).
6. Yu. A. Pimenov, RU Pat. 2 131 761, 1999 yil 20 iyun.
7. E. V. Cherkasov, Yu. A. Pimenov, A. S. Mazur va boshqalar, Izv. Sankt-Peterb. Gos. Texmol. Inst. (Tekh. Univ.), No 29 (55), 28 - 30 (2015).
8. I. E. Kauxova, Razrab. Ro'yxatdan o'tish. Lek. Sredstv, 24 (3), 64 - 67 (2018).
9. I. I. Bykov, D. V. Kompantsev va I. M. Privalov, Vestn. Smolensk. Gos. Med. Akad., 16(2), 170 - 180 (2017).
10. V. A. Vainshteyn va I. E. Kauxova, Razrab. Ro'yxatdan o'tish. Lek. Sredstv, 4(10), 64-70 (2015).
11. V. A. Vainshteyn va I. E. Kauxova, Razrab. Ro'yxatdan o'tish. Lek. Sredstv, 3(8), 82 - 87 (2014).

AXBOROT XAVFSIZLIGIGA TAHDIDLARNI TAHLILI VA BAHOLASH

Ibragimov Nodirjon Nusriddinovich

TATU Qarshi filiali AT-Servis kafedrası dotsenti i.f.f.d (PHD)

Abduraxmanov Vohid Abdumuqim o'g'li

TATU Qarshi filiali AX -12-20 guruh talabasi

Amirov Akbarshox Dilshod o'g'li

TATU Qarshi filiali AX -11-20 guruh talabasi

Shukurova Sitara Zayir qizi

TATU Qarshi filiali TT -12-21 guruh talabasi

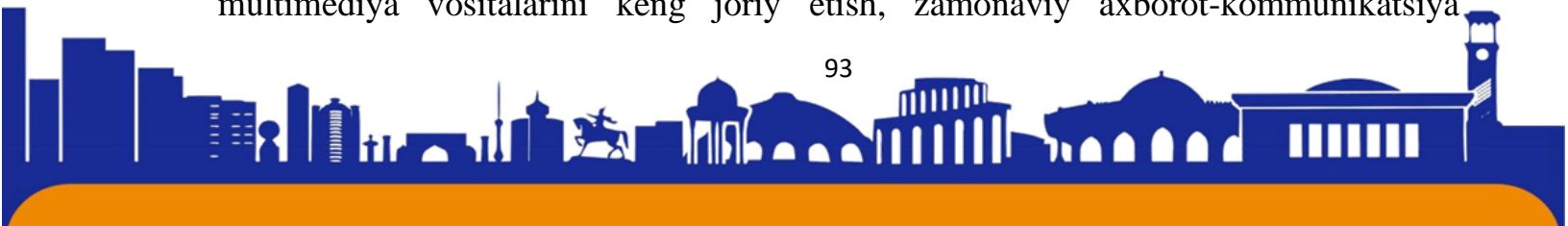
Gulboyeva Sabrina G'ofur qizi

TATU Qarshi filiali TT 11-22 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot tushunchasi, axborotlarning turlari, axborot xavfsizligiga tahdid va ularning turlari, axborot xavfsizligining ahamiyati kabi tushunchalar bayon etilgan. Axborot xavfsizligiga tahdidlar zamonaviya asoslar asosida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: axborot, axborotlarning turlari, xavfsizlik turlari, axborot xavfsizligi, axborot xavfsizligi turlari.

Insonning butun hayoti axborotni qabul qilish, saqlash va qayta ishlash bilan bog'langan. Umuman olganda, inson bilimi ham to'plangan va tartiblangan axborotdir. Ammo inson miyasi nechog'li mukammal bo'lmasin, juda katta miqdordagi axborotning hammasini xotirasida saqlay olmaydi va avloddan-avlodga hech bir o'zgarishsiz uzatib bermaydi. Shu tariqa axborotlarni saqlab, eslab turadigan texnik vositalarga zaruriyat tug'ildi. Bundan tashqari, axborot har bir millatning boyligi hisoblanadi, shu sababli uni shunday saqlash lozimki, undan kerakli vaqtda kerakli hajmda foydalanish mumkin bo'lsin. Shundagina uning bahosi beqiyos bo'ladi. Aynan shuning uchun kompyuterlar bugungi kun talabiga javob beradigan texnik vositalari va qurilmalaridan samarali foydalanishga harakat qiladi. Prezidentimiz va hukumatimizning diqqat markazidagi masalalar qatoriga ta'lim jarayonini axborotlashtirish masalasi ham kirib, ushbu masalani hal etish bo'yicha qator qonunlar va qarorlar qabul qilindi. Bu qonun va qarorlarning asosini o'quv jarayoniga yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni, elektron darsliklar hamda multimediya vositalarini keng joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarini yaxshi biladigan va o'z kasbiy faoliyatida ulardan samarali foydalanadigan yuqori malakali, axboriy madaniyatga ega mutaxassislarini tayyorlash tashkil etadi. Hech kimga sir emas, bugungi bozor iqtisodiyotiga o'tilayotgan dorilomonzamonda jamiyatimiz taraqqiyoti xalq xo'jaligining har sohasiga yangidan yangi texnologiyalarni, jumladan yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jalb qilishni ta'qoza etmoqda. Oxirgi paytda kompyuter tizimlarining turli sohalarda va keng ko'lamda ishlatilishi hamda axborotlashtirishning jadal taraqqiy etishi axborot xavfsizligi muammosini keltirib chiqarmoqda. Xavfsizlik muammosi har qanday tizim uchun uning murakkabligi, tabiatidan qat'i nazar birlamchi vazifa hisoblanadi. Tez rivojlanib borayotgan kompyuter axborot texnologiyalari bizning kundalik xayotimizning barcha jabxalarida sezilarli o'zgarishlarni olib kirmoqda. Shu bilan birga axborotning baxosi ko'p xollarda uning o'zi joylashgan kompyuter tizimining baxosida bir necha yuz va ming barobarga oshib ketmokda. Shuning uchun tamomila tabiiy xolda axborotni unga ruxsat etilmagan xolda kirishdan, qasddan uzgartirishdan, uni ug'irlashdan, yo'qotishdan va boshqa jinoiy xarakterlardan ximoya qilishga kuchli zarurat tug'iladi. Bugungi kunda axborot xavfsizligi jamiyatdagi bosh muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bunga sabab, keng ko'lamda axborotlarni jamlash, saqlash, qayta ishlash va uzatishning turli xil vositalari va usullaridan foydalanishdir. Axborotni muhofaza qilishning davlat tizimi axborotni himoyalovchi texnikani qo'llaydigan idoralar va ijro etuvchilar hamda himoya obyektlari majmuini ifodalaydi. Bu tizim axborotni muhofaza qilish sohasidagi huquqiy, tashkiliy boshqaruv va me'yoriy hujjatlarga muvofiq tashkil etiladi va faoliyat yuritadi. Shu bilan birga mamlakat milliy xavfsizligini ta'minlash tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi va davlat xavfsizligini axborot sohasidagi ichki va tashqi tahdidlardan himoyalashga yo'naltirilgan.

Shuni unutmaslik kerakki, bugungi kunda inson ma'naviyatiga qarshi yo'naltirilgan, bir qarashda arziyas bo'lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko'zga ko'rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo'lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkin. Birgina so'ngi o'n besh yillik ichida O'zbekistonimizning Mustaqil taraqqiyotini ko'ra olmayotgan diniy ekstremistik guruhlar beqarorlik urug'ini sepish, xalqimizni o'zi tanlagan yo'ldan ozdirish, chalg'itish uchun ne-ne kuchlarni ishga solmadilar, har qanday qabih vositalardan foydalandilar.

Quyidagi omillar ushbu mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi:

- mafkuraviy tahdid jamiyat taraqqiyoti uchun jiddiy xavf ekanligini

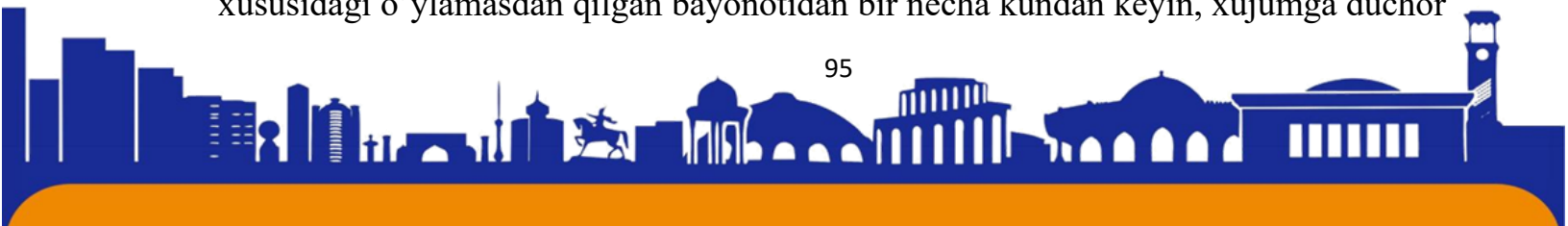

ochibberish;

- globallashtirish jarayonlari va ma'naviy-axboriy tahdidlarning namoyonbo'lish xususiyatlarini yoritish;
- mafkuraviy tahdidlarni oldini olishda ommaviy axborot vositalarining ahamiyatini tahlil qilish;
- ma'naviy tahdid – o'zligimiz va kelajagimizga tahdid ekanligini yoritish;
- ma'naviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish omillarini tahlil qilish;
- fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish zaruriyatini yoshlarga tushuntirish;
- jamiyatimizdagi turli ma'naviy-axboriy tahdidlarga qarshi kurashishda axborot olish madaniyatini shakllantirishdan iborat.

Bugungi kunda har qanday taraqqiy etgan jamiyat hayotida axborotning ahamiyati uzluksiz ortib bormoqda. Uzoq o'tmishdan davlatning harbiy-strategik ahamiyatiga molik bo'lgan ma'lumotlar qat'iy sir tutilgan va himoyalangan. Hozirgi vaqtda ishlab chiqarish texnologiyalariga va mahsulotlarni sotishga tegishli axborot tovar ko'rinishiga ega bo'lib, ichki va tashqi bozorda unga bo'lgan talab ortib bormoqda. Axborot texnologiyalari avtomatlashtirish va axborotni muhofaza qilish yo'nalishlarida muntazam mukammallashib bormoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining taraqqiyoti sanoat shpionaji, kompyuter jinoyatchiligi, konfidensial ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish, o'zgartirish, yo'qotish kabi salbiy hodisalar bilan birgalikda kuzatilmoqda. Shuning uchun axborotni muhofaza qilish har qanday mamlakatda muhim davlat vazifasi hisoblanadi. O'zbekistonda axborotni muhofaza qilishning zaruriyati axborotni muhofaza qilishning davlat tizimi yaratilishida va axborot xavfsizligining huquqiy bazasini rivojlantirishda o'z ifodasini topmoqda. "Axborotlashtirish to'g'risida", "Davlat sirlarini saqlash to'g'risida", "Elektron hisoblash mashinalari dasturlari va ma'lumotlar bazalarini huquqiy himoya qilish to'g'risida" va boshqa qonunlar hamda bir qator hukumat qarorlari qabul qilindi va amalga tatbiq etildi. Axborotni qanday yo'qotish mumkinligini va bu qanday oqibatlariga olib kelishini barcha ham tushunavermaydi. Misol uchun xakerlar Yahoo.com, Amazon.com kabi kompaniyalarga va hatto kosmik tadqiqot agentligi NASAga katta zarar yetkazdilar. Xavfsizlik xizmati bozorining eng yirik nomoyondalaridan biri RSA Security, har qanday taxdidga qarshi chora borligi xususidagi o'ylamasdan qilgan bayonotidan bir necha kundan keyin, xujumga duchor

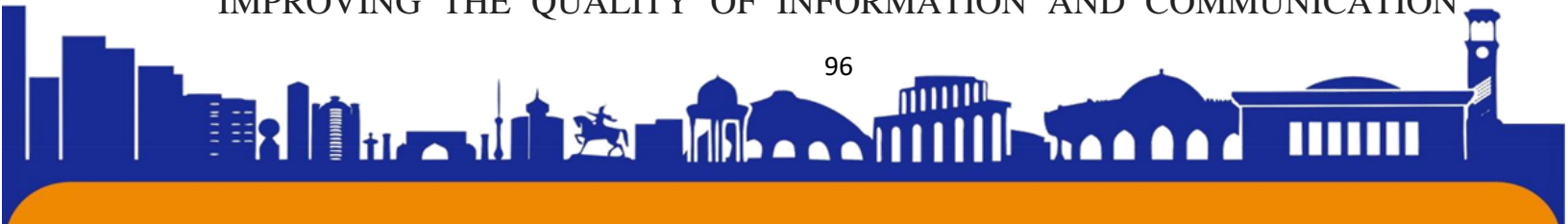
bo'ldi.

XULOSA

Ushbu resursdan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlaydi. Bunday jamiyatda axborot almashuvi tezligi yuksaladi, axborotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish bo'yicha ilg'or axborot – kommunikatsiyalar texnologiyalarini qo'llash kengayadi. Turli xildagi axborotlar xududiy joylashishidan qat'iy nazar bizning kundalik hayotimizga Internet halqaro kompyuter tarmog'i orqali kirib keldi. Axborotlashgan jamiyat shu kompyuter tarmog'i orqali tezlik bilan shakllanib bormoqda. Axborotlar dunyosiga sayohat qilishda davlat chegaralari degan tushuncha yo'qolib bormoqda. Jahon kompyuter tarmog'i davlat boshqaruvini tubdan o'zgartirmoqda, ya'ni davlat axborotlarning tarqalishi mexanizmini boshqara olmay qolmoqda. Shuning uchun xam mavjud axborotlarga noqonuniy kirish, ulardan foydalanish va yo'qotish kabi muammolar dolzarb bo'lib qoldi. Bularning bari shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligi darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy va ajralmas qismi bo'lib, axborot himoyasi esa davlatning birlamchi masalalaridan biri bo'lib bormoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

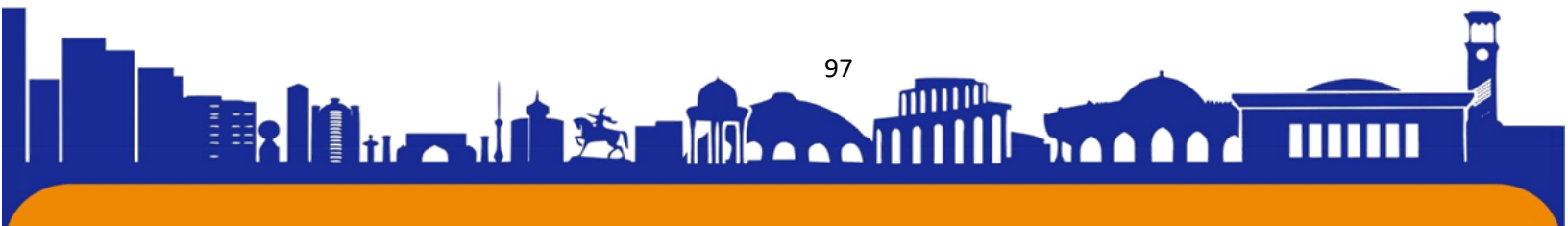
1. Nusriddinovich, I. N., & Ilhomkhojayevna, A. N. (2022). CYBER THREATS, VULNERABILITIES AND RISKS IN ECONOMIC SECTORS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(9), 139-140.
2. Ibragimov, N., Amirov, A., & Abduraxmanov, V. (2022). AXBOROT TIZIMLARINING TAHDIDGA ZAIFLIGI. *Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar*, 1(28), 15-18.
3. Ibragimov, N. N. (2021, April). AN IMITATION MODEL OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 19, No. 1, pp. 18-20).
4. Ibragimov, N. N. (2021, April). EMPIRICAL MODELING OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 18, No. 1, pp. 19-20).
5. Ibragimov, N. N. (2021, April). ECONOMETRIC MODELING OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 54-55).
6. Mukhitdinov, S. K., & Ibragimov, N. N. (2021, April). THE IMPORTANCE OF IMPROVING THE QUALITY OF INFORMATION AND COMMUNICATION

TECHNOLOGIES IN THE PROVISION OF UTILITY SERVICES. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 52-53).

7. Mukhitdinov, K. S., & Ibragimov, N. (2021). Providing household goods and computer repair services to the population of the region. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 11(2), 22-32.
8. Ibragimov, N. N., Aliev, G. M., Abdinov, D. S., Mamedov, S. M., & Mekhtieva, S. I. (1970). Certain results of research on selenium. *Soviet Physics Uspekhi*, 12(6), 792.
9. ISO 15190:2003. Medical laboratories — Requirements for safety.
10. Reason J. Human error. — New York: Cambridge University Press, 1990. — 316 p
11. CWA 15793:2008. Laboratory biorisk management standard.
12. ISO/IEC 51:1999. Safety aspects — Guidelines for their inclusion in standards.
13. . ISO/IEC Guide 73:2009. Risk management — Vocabulary — Guidelines for use in standards.
14. ISO 31000:2009. Risk management — Principles and guidelines.

MOBIL ILOVA YARATISHNI VIRTUAL O'RGATISHDA GLOBAL AXBOROT TIZIMLARI VA TEXNOLOGIYALARI

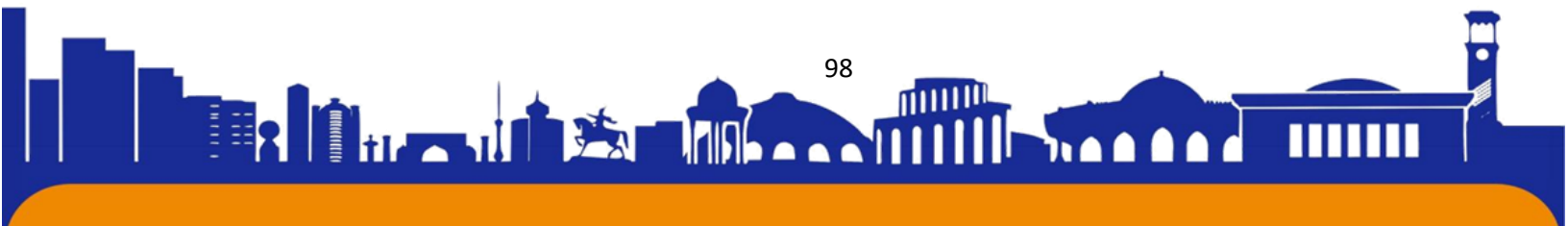
Mamadjanov Shuhratjon

Qo'qon universiteti, Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Mobil ilova yaratish axborot tizimlari mavzusida bir necha yillik tadqiqotlar va o'rganish jarayonlaridan o'tkazilgan keyingi ma'lumotlarga ko'ra, mobil ilovalarni yaratish uchun eng xavfsiz, tez va samarali usullar dot tizimlarini qo'llashdir. Bu tizimlar dasturlash tilini, dasturiy ta'minotni, prototyping asboblarini va boshqa zarur vositalarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada mobil ilova yaratishni virtual o'rgatishda global axborot tizimlari va texnologiyalari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: mobil ilova, texnologiya, dasturlash tillari, axborot tizimlari, platformalar.

Mobil ilovalarni yaratish va ularni virtual o'rganish bizning dunyodagi har bir soha uchun juda muhimdir. Mobil ilovalar hayotimizni oddiyroq qilish, bizga ishni boshqarish imkoniyatlarini yaratish va o'z mahsulotlarimizni sotish va xizmatlarimizni taqdim etishga yordam berishadi. Mobil ilovalar kelajakdagi bizning dunyomizni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Mobil ilova yaratish, 21-asrda yana o'z muvaffaqiyatini qozongan va to'g'ridan-to'g'ri hayotimizni yo'qotmaydigan, balki o'z faoliyatimizni tezlashtirgan sohasidir. Bugungi kunda, hamma narsa mobil so'rovlar va ehtiyojlar asosida yuzaga kelmoqda. Shuning uchun, axborot tizimlari va texnologiyalari tashqi ishlar, tadbirlar, xaridlar va xizmatlarni osonlashtirish uchun yangi va ajralmas usullar o'rganilmoqda. Mobil ilovalarni yaratish quyidagi bosqichlardan iboratdir: loyihalash, dastur tuzish, testlash va chop etish. Birinchi qadam, o'z muhiti, o'z turini va qulayliklarini tushuntiradigan loyiha yaratishdir. Iltimoslar va ehtiyojlar ko'rib chiqilishi, bizning maqsad va maqsadimizni tushuntirish kabi qimmatli ma'lumotlar jamlanishi lozim. Keyin, dasturni yaratish uchun kerakli texnik vositalarni aniqlash lozim. Bunday vositalar, masalan, Android va IOS uchun dasturlash tillari, boshqa xizmatlar uchun loyihalar, platformalar va boshqa keng tarqalgan API lardir. Dastur tuzish qadamlari, grafik dizayn va interfeysni yaratish, ilovadagi amallarni yozish, boshqa xizmatlar bilan birlashtirish kabi asosiy ishlarni o'z ichiga oladi. Buning natijasida, dastur rivojlanishning keyingi bosqichiga o'tadi: testlash. Bu jarayon dastur ommaga targ'ib qilinganda odamlar tomonidan

muvaqqiyatli qabul qilish zarurdir. Testlash, tushuntirilgan funksiyalarning sifatini va to'g'riligini tekshirishdir.

So'ngi qadam chop etish va ilovani foydalanuvchilar uchun yuklashdir. Ushbu fazoda dastur ma'lumotlari loyihalash asosida to'plangan iltimoslar va ehtiyojlar asosida amalga oshiriladi. Mobil ilova yaratish jarayoni, amaldagi yangiliklarga va xizmatlarga binoan, noyob va foydali yechimlar yaratishga imkon beradi. Global axborot tizimlari va texnologiyalari, qurilmalarni va tizimlarni o'z ichiga oladi. Bu texnologiyalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda juda katta muhim ahamiyatga ega. Bizning dunyoda, mobil ilovalarni yaratish va ularni virtual o'rganishda bir qator ko'nikmalar mavjud. Bu ko'nikmalar quyidagilardir:

- **Texnologik ko'nikmalar:** Bu ko'nikmalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda ishlatiladigan asosiy qurilmalar, dasturlash tillari va boshqa texnologik vositalar. Misol uchun, Java, Objective-C, Swift, Kotlin va boshqa dasturlash tillari.
- **Tizimiy ko'nikmalar:** Bu ko'nikmalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda ishlatiladigan tizimlar, tarmoqlar va xizmatlar. Misol uchun, Firebase, Amazon Web Services, Google Cloud va boshqa tizimlar.
- **Ilova arxitekturasi:** Bu ko'nikmalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda ishlatiladigan ilova arxitekturalari. Misol uchun, MVC, MVVM va boshqa ilova arxitekturalari.
- **UI/UX:** Bu ko'nikmalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda ishlatiladigan ilova interfeysi va foydalanuvchi tajribasi. UI/UX ko'nikmalaridan foydalanish kerak, agar ilovamizning ochiq va sodda interfeysini va foydalanuvchi tajribasini mukammal bo'lishini xohlasangiz.
- **Ma'lumotlar bazalari:** Bu ko'nikmalar mobil ilovalarni yaratishda va ularni virtual o'rganishda ishlatiladigan ma'lumotlar bazalari, qidiruv va foydalanuvchi tajribasini analiz qilishni amalga oshirish uchun ishlatiladigan ma'lumotlar omboridir. Misol uchun, SQL va NoSQL ma'lumotlar bazalari.

Mobil ilovalar, bugungi kunda ayrim vaqtlarda har bir odamning hayotida muhim ahamiyat kasb etgan tizimlardir. Mobil ilovalar, bizga yaxshi xizmatlar taqdim etish va bizning hayotimizni tez va samarali qilish uchun yordam beradi. Mobil ilovalar yaratish ishi, sifatli tizimlar va texnologiyalar mavzusida juda ko'p narsalar o'rganishni talab qiladi. Mobil ilovalar yaratishning asosiy bosqichi, fikrni loyihalashtirishdir. Sizing mobil ilova loyihangiz kuzatuvchi yoki sizga yordam beradigan yaxshi dasturchilar

tomonidan yechilishi mumkin. Mobil ilovaga fikr kelganda, asosiy qadam fikrni bajarish uchun qulay va oson tizimlar va texnologiyalarni topishdir. Mobil ilovalar yaratishda, qulay foydalanuvchilarga mos tajribani taqdim etish uchun (UI) va (UX) muhimdir. Ular ilovani qulay va samarali ishlatish uchun juda muhimdir. Ushbu qismlarni yaxshi ko'rsatkichlar va amallar bilan birgalikda yaxshilash kerak. Ilovani yaratish uchun, ayrim dasturlash tillari va platformalardan foydalanish mumkin. Mamlakatimizdagi ko'plab mobil ilovalar, Android va iOS platformalariga mo'ljallangan. Shuningdek, ular uchun Java, Kotlin, Swift, Objective-C va boshqalar kabi dasturlash tillaridan foydalanish mumkin. Ilovani yaratish boshlanganda, qulay tajriba taqdim etish uchun ilovaga qo'shimcha funksiyalar qo'shish kerak. Bu va boshqa ilovalar bilan solishtirilgan holda qulaylik va foydalanuvchilar uchun qulay va foydali funksiyalar yaratishning yaxshi usulidir. Ilovani yaratish paytida, tahlil qilish uchun axborotlar tizimlaridan foydalanish muhimdir. Ushbu texnologiyalar axborot tashish uchun mo'ljallangan API-lar, bazalar va boshqa axborot tizimlari orqali jalb etilishi mumkin. Ilovani tayyorlash davomida, uni yaxshi test qilish ham muhimdir. Testlash ilovani xato va noaniq holatlardan xoli qilishga yordam beradi.

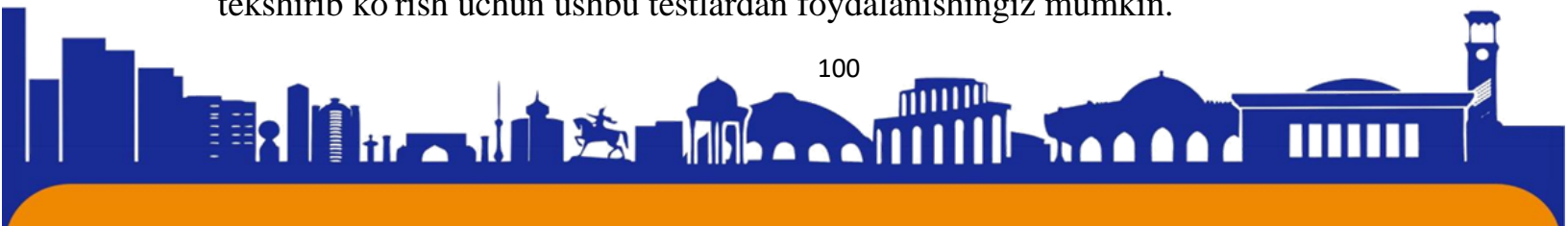
Mobil ilova yaratishni boshlash uchun bir necha qadamdan o'tishingiz kerak:

1. Maqsadingizni aniqlash: Mobil ilovangizning maqsadi nima bo'lishi kerak? Bu savolga javob topish uchun, savolingizga javob beradigan bir necha savollar ko'rsatishingiz mumkin. Masalan: siz mobil e-commerce do'konini ishlab chiqmoqchimisiz? Yoki sizning mobil ilovangiz sport mashg'ulotlarini jalb etadimi? Maqsadingizni aniqlab chiqib, siz o'zingiz uchun to'g'ri va mos axborot tahlilini amalga oshirishingiz mumkin.

2. Platforma tanlash: Mobil ilovalar iOS va Android bo'yicha ikki asosiy platformaga ega. Bu mobillarni ishlab chiqishda turli xil dasturlash tili va yordamchi kutubxonalardan foydalaniladi. Bu holda siz o'zingizga qulayroq bo'lishi uchun bir necha platformaga murojaat etishingiz mumkin.

3. Dizayn va funksiyalarni sozlash: Mobil ilova yaratishning keyingi qadamlari dizayn va funksiyalarni aniqlashdir. Ularning har birida, dizayn elementlarini, ishlatiladigan ranglarni, xususiyatlarni va mobil ilovangizning ishlatiladigan funksionaliga ko'ra, siz o'zingiz uchun mosni tanlashingiz kerak.

4. Testlash: Mobil ilova yaratishda imkoniyatlar cheklangan emasdir. Siz test qilish jarayoniga tayyorlanishingiz kerak, shu bilan birga, to'g'ri ishlayotganligini tekshirib ko'rish uchun ushbu testlardan foydalanishingiz mumkin.

Axborot tizimlari va texnologiyalari

Mobil ilova yaratishda foydalaniladigan axborot tizimlari va texnologiyalar juda ko'pdir. Odatda, har bir mobil ilovada quyidagi turlaridan kamida bitta axborot tizimi yoki texnologiyasi bo'ladi:

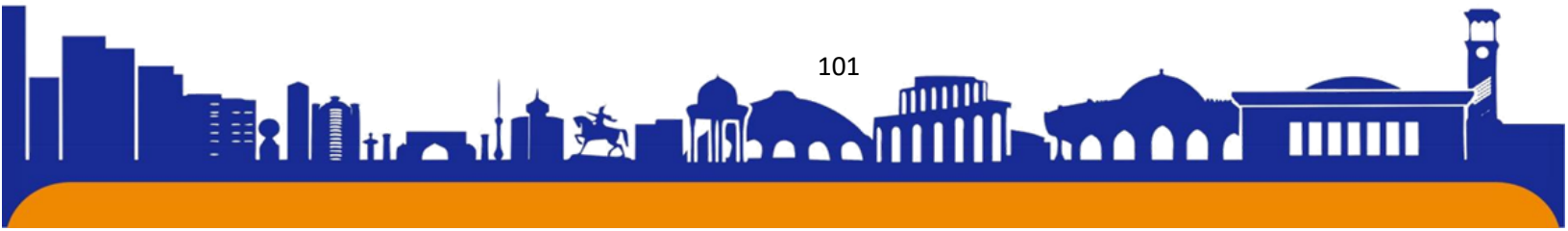
1. Mobil dasturchilik tilida kod yozish uchun dastur: Bu axborot tizimi yoki texnologiya mobil ilovangizni ishlab chiqishda yordam beradi. Bu til barcha platformalarda ishlaydi va sizga mobil ilovangizni yaratish va testlashda yordam beradi.

2. API-lar: API, tashqi axborot tizimlariga xizmat ko'rsatuvchi dasturlarga bog'liq bo'lgan interfeyslardir. Mobil ilovangizning muhim qismlari web xizmatlaridan foydalanadi, shuning uchun sizning mobil ilovangizning API-lariga katta e'tibor berishingiz kerak.

3. Dasturiy mahsulotlar va kutubxonalarining o'rnatilishi: Mobil ilova yaratishda biz turli xil dasturiy mahsulotlarni va kutubxonalarini o'rnatamiz. Ular orqali siz mobil ilovangizni tez-tez o'zgartirishingiz mumkin.

Mobil ilova yaratishning eng ko'p foydalaniladigan axborot tizimlari quyidagilardir: 1. Android Studio: Bu, Android uchun dasturlash tiliga asoslangan tezkor va samarali dasturlash muhitidir. 2. Xcode: iOS uchun dasturlash tiliga asoslangan dasturiy vosita hisoblanadi. 3. PhoneGap: Ushbu axborot tizimi, HTML, CSS va JavaScript dan foydalanib mobil ilovalarni yaratishga imkon beradi. 4. React Native: Bu, mobil ilovalarni yaratishda qulay va tezkor prototyping asboblaridan biridir. 5. Xamarin: Ushbu axborot tizimi, iOS, Android va Windows uchun mobil ilovalarni yaratishning barcha qismlarini o'z ichiga oladi.

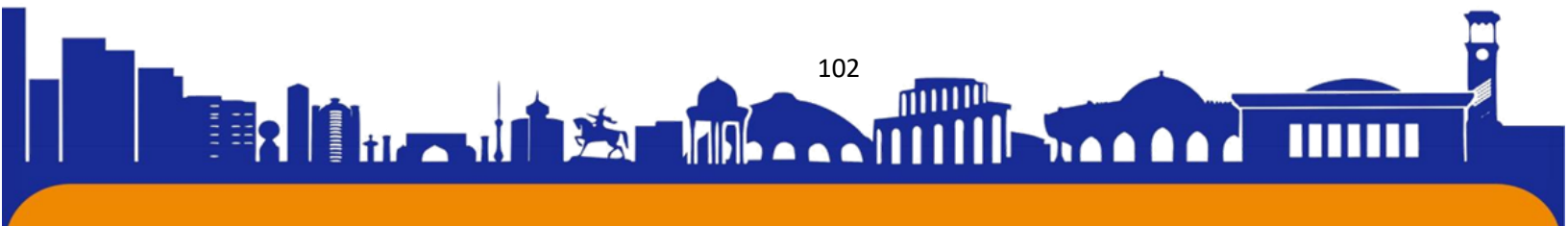
Mobil ilovalar, bugungi kunda bizning hayotimizni shakllantiruvchi muhim qismlardan biridir. Ushbu ilovalar orqali nafaqat bizning ish faoliyatimizni, balki bizning jamiyatdagi ahamiyatli hodisalarni ham boshqa odamlarga yetkazib berish mumkin. Mobil ilova yaratishda muhim bo'lgan asosiy qadam - loyihani taxminlashdir. Bu foydalanuvchilar uchun nima, qanday xizmat ko'rsatishni aniqlash uchun analitik tadqiqotlarga asoslangan mahsulotning konsepsiyasini aniqlashdir. Mobil ilova yaratishni o'rganish uchun online darslar ham mavjud. Ushbu online darslar orqali siz mobil ilova yaratishning har qanday qismiga erkin kirishingiz mumkin. Shuningdek, ushbu darslar orqali siz o'zingizning ilovalaringizni loyihalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxtumquli, M. (2023, January). MOBIL ILOVALAR YARATISH ZARURIYATI VA ISTIQBOLLARI. In Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies (Vol. 2, No. 1, pp. 135-138).
2. Solidjonov, D., & Arzikulov, F. (2021). WHAT IS THE MOBILE LEARNING? AND HOW CAN WE CREATE IT IN OUR STUDYING?. Интернаука, (22-4), 19-21.
3. Solidjonov, D. (2021). TA'LIMNING RIVOJLANISHI UCHUN DIGITAL LEARNING KONSPEKSIYASINING TENDENTSIYALARI. Scienceweb academic papers collection.
4. Solidjonov, D. (2021). APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND ONLINE PLATFORMS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM. Scienceweb academic papers collection.
5. Solidjonov, D. (2022). IMMERSIVE AUGMENTED REALITY AND VIRTUAL REALITY TECHNOLOGY FOR EDUCATION. Involta Scientific Journal, 1(3), 249-256.
6. Nuriddin ogli, N. M. (2022). MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN MUHANDISLIK MASALALARINI ORGANISHDA FOYDALANISH AFZALLIKLARI. Journal of new century innovations, 17(3), 100-103.

SIYDIK-TANOSIL TIZIMI VA COVID-19 HAQIDA BA'ZI BIR SAVOLLAR

Boyqulov To'rabek Temirovich-TTA Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi urologiya va bolalar urologiyasi kafedrasasi assistenti, turabekboyqulov04@gmail.com

Tojimumurodov Mansur-TTA Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi urologiya va bolalar urologiyasi kafedrasasi assistenti

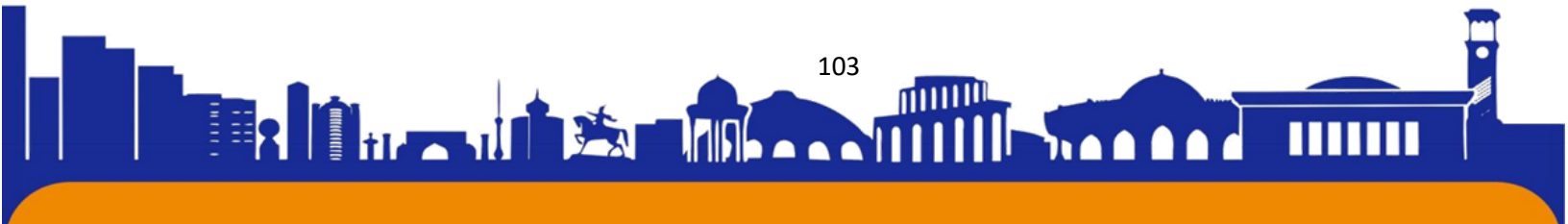
ANNOTATSIYA

COVID-19 pandemiyasi sog'liqni saqlash tizimi uchun global sinov bo'ldi. COVID-19 ni davolash uchun katta kuch sarflanadi, shu bilan birga virusning inson tanasining turli organlari va tizimlari bilan o'zaro ta'siri hali juda kam o'rganilgan.

KALIT SO'ZLAR: koronavirus infeksiyasi, COVID-19, urogenital tizim, buyrak etishmovchiligi, onkologik kasalliklar, prostata saratoni.

Natijalar. SARS-CoV-2 yangi yuqori yuqumli virus bo'lib, asosiy yuqish yo'llari: kontakt va havo tomchilari. SARS-CoV-2 uchun inkubatsiya davri 2-14 kun.

SARS-CoV-2 ning buyraklar va siydik yo'llariga ta'siri. Siydik chiqarish tizimi o'tkir buyrak etishmovchiligi (O'BE) rivojlanishi bilan koronavirus invaziyasi xavfi ostida ekanligi haqida ma'lumotlar keltirilgan, bu ham "sitokin bo'roni"ning natijasi bo'lishi mumkin. COVID-19da O'BE 5-15% hollarda uchraydi va o'limlar sonining yuqoriligi bilan bog'liq. Buyrak transplantatsiyasidan keyin bemorlarni davolash sxemalari immunosupressiv terapiyani qisman bekor qilish bilan yoki standart sxemani o'zgartirmasdan bo'lishi mumkin. COVID-19 bilan dasturiy gemodializda bo'lgan bemorlar uchun dori vositalarining dozasi va foydalanish tartibi diqqat bilan tanlanishi kerak. COVID-19 va prostata saratoni. Androgen etishmovchiligidan aziyat chekadigan prostota bezi saratoni bilan og'rigan bemorlarda atipik darajada past kasallanish ko'rsatkichi e'lon qilindi. Siydik, ejakulyat va COVID-19. Virus siydik va ejakulyatda uchraydi, bu COVID-19 ni aniqlash uchun diagnostik ahamiyatga ega bo'lishi shu bilan birga erta va kech urogenital asoratlarni rivojlanish xavfini baholash uchun bashorat bo'lishi mumkin.

Xulosa. Ushbu sharhda biz SARS-CoV-2 ning urogenital tizimga ta'siri, COVID-19 ning urologik ko'rinishlarining xususiyatlari, shuningdek, onkologik bemorlarni boshqarishning taktik masalalari bo'yicha mavjud ma'lumotlarni umumlashtirishga harakat qildik.

KIRISH

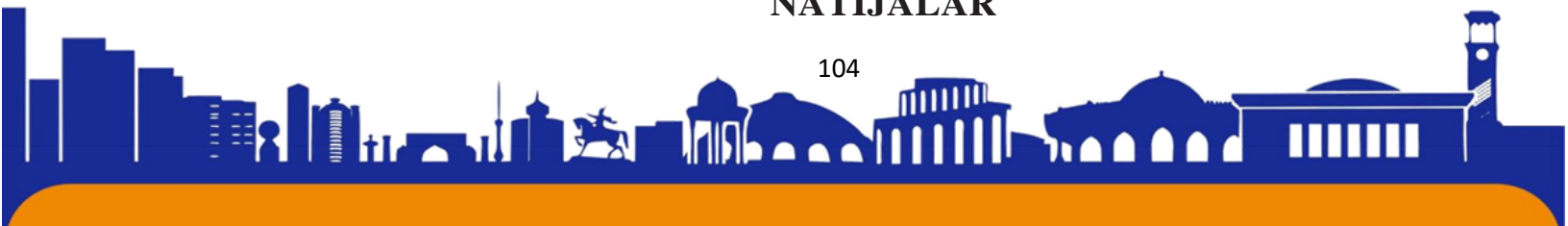
2019-yil dekabr oyida Xitoy hukumati Vuxan shahrida (Xubey provinsiyasi) dengiz mahsulotlari bozorida boshlangan noma'lum etiologiyasi bo'lgan pnevmoniya epidemiyasi haqida xabar berdi [1]. 2020-yil mart oyi boshida JSST Xitoydan tashqarida tasdiqlangan holatlar soni 13 baravar (37 364 bemor), ta'sirlangan mamlakatlar soni esa 2 hafta ichida uch baravar (113 mamlakat) ko'payganini ma'lum qildi. Shunday qilib, JSST yangi koronavirus infeksiyasini (COVID-19, SARS-CoV-2) Pandemiya deb e'lon qildi [2].

COVID-19, shubhasiz, zamonaviy davrda butun dunyo bo'ylab shifokorlar va olimlar oldida turgan eng katta muammodir. Yuqumli kasallikning yuqori darajasi va kasallikning og'ir kechishi sog'liqni saqlash tizimi uchun jiddiy sinovga aylandi. Koronavirus infeksiyasi bo'lgan bemorlarga shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatish imkoniyatlarini oshirish, rejalashtirilgan operatsiyalarni to'xtatib turish, og'ir kasal bemorlarga, shu jumladan urologik profilga statsionar va ambulatoriya xizmatlarini cheklash uchun ko'p tarmoqli va ixtisoslashtirilgan klinikalarni qayta ixtisoslashtirishga qadar kasallikning tarqalishini cheklashga qaratilgan misli ko'rilmagan choralar ko'rildi [3,4]. COVID-19 ni davolash uchun katta kuch sarflanadi, shu bilan birga virusning inson tanasining turli organlari va tizimlari bilan o'zaro ta'siri hali juda kam o'rganilgan.

MATERIALLAR VA USULLAR

Sharhni yozishda PubMed bazalarida chop etilgan ilmiy ishlar ma'lumotlari ishlatilgan (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/>). Internet bazalarida qidiruv "coronavirus disease", "COVID-19", "urogenital system", "renal failure", "kidney cancer", "bladder cancer", "prostate cancer" kalit so'zlari bo'yicha amalga oshirildi. Shundan so'ng, ma'lumotlarning dolzarbligi, manbalarning ishonchliligi, jurnallarning ta'sir omillari va qo'lyozmadagi materiallarning ketma-ketligidan kelib chiqqan holda, sharhda 39 ta bosma asar to'g'ridan-to'g'ri keltirilgan.

NATIJALAR

SARS-CoV-2 nima?

Koronaviruslar bitta zanjirli RNK viruslari bo'lib, ular to'rtta asosiy sinfga bo'linadi: A-, B-, C-va D [5]. Qoida tariqasida, koronaviruslarning aksariyati hayvonlarda har xil kasalliklarni yuqtiradi, ammo ularning ba'zilari odamlarga yuqtirishga qodir (asosan a-va b - koronaviruslar), bu engil nafas olish alomatlarini keltirib chiqaradi.

SARS-CoV-2 b-Koronaviruslarga tegishli yangi virus bo'lib, ko'rshapalaklarda paydo bo'lgan deb taxmin qilinadi, ammo ular va inson o'rtasidagi oraliq aloqa hali aniqlanmagan [6]. Bu juda yuqumli, asosiy yuqish yo'llari: kontakt va havo tomchilari. Infeksiyalangan odamlarning yo'tali yoki aksa urishi natijasida kelib chiqadigan viruslarni kodlovchi aerozollar infeksiyaning asosiy manbai hisoblanadi, bundan tashqari, yashirin yuqish asimptomatik bemorlardan kelib chiqishi mumkin [7]. SARS-CoV-2 uchun inkubatsiya davri 2 dan 14 kungacha.

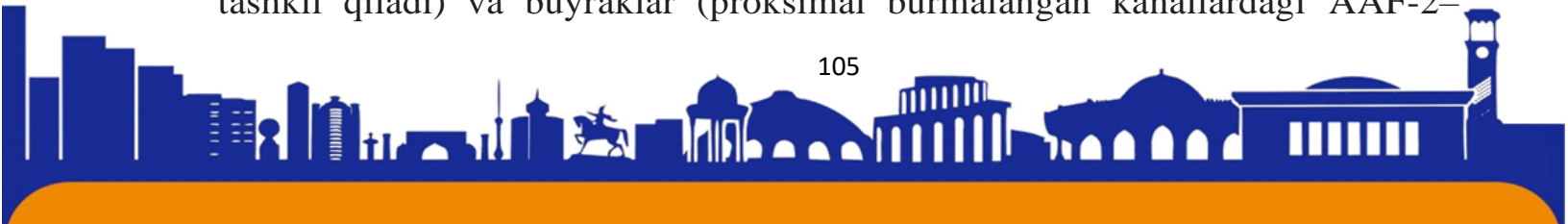
COVID-19 bilan og'rigan bemorda odatda isitma (98,6%), charchoq (69,6%), quruq yo'tal (59,4%), miyalgiya (34,8%), nafas siqishi (31,2%), ko'ngil aynishi va diareya (10,1%) kuzatiladi.

Xitoy tajribasiga ko'ra, bemorlarda taxminan 80% kasallikning engil va o'rtacha darajasi, 13,8% og'ir va 6,1% hayotiy nafas olish etishmovchiligi, septik shok yoki poliorgan etishmovchiligi kuzatilgan [10]. Shunisi e'tiborga loyiqki, Italiyada bu ko'rsatkichlar boshqacha edi: bemorlarning 24,9 foizida og'ir daraja va 5,0 foizida o'ta og'ir holat kuzatilgan. Bundan tashqari, Italiyada o'lim darajasi Xitoyga qaraganda ancha yuqori edi: 7,2% ga nisbatan 3,8% [11].

SARS-CoV-2 ning buyraklar va siydik yo'llariga ta'siri

SARS-CoV-2 o'ziga xos uch o'lchovli oqsil tuzilishiga ega bo'lib, uning angiotenzinga aylantiruvchi ferment-2 (AAF-2) retseptorlari uchun kuchli yaqinligini aniqlaydi. Bunday holda, AAF-2 ni ifodalovchi inson hujayralariga nisbatan SARS-CoV-2 maqsadli hujayralar sifatida harakat qilishi mumkin [12].

X. Zou va boshqalar. virusli invaziya xavfi yuqori bo'lgan organlarni aniqlash uchun AAF-2-musbat hujayralarning 1% chegarasi (o'pkada II turdagi alveolyar hujayralarda AAF-2 ifodasi asosida) ishlatilgan. Solishtirish uchun siydik pufagi (siydik pufagi uroteliyasidagi AAF-2 musbat hujayralar 2,4% ni tashkil qiladi) va buyraklar (proksimal burmalangan kanallardagi AAF-2-

musbat hujayralar 4%). Bu COVID-19da tez-tez uchraydigan o'tkir buyrak shikastlanishini tushuntiradi [13].

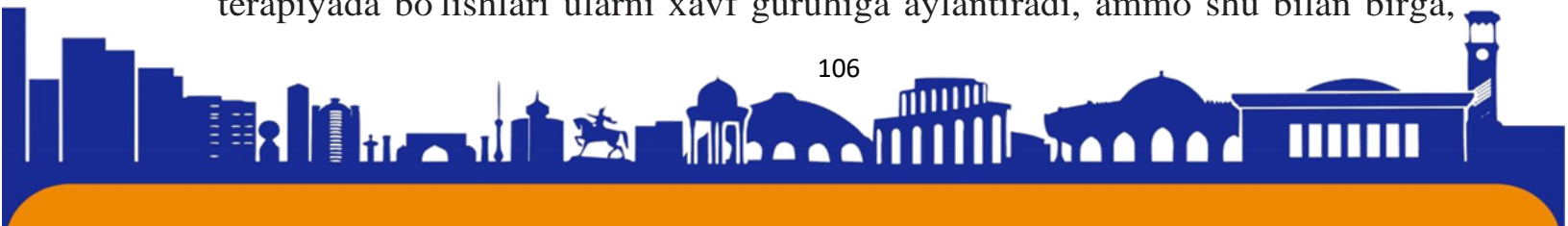
Bundan tashqari, koronavirus infeksiyasi bo'lgan bemorlarda o'tkir buyrak etishmovchiligi "sitokin bo'roni" sindromi yoki immunitet sababli buyrak shikastlanishi tufayli bo'lishi mumkin [14]. Shuni ta'kidlash kerakki, S. Fan va boshqalarning ma'lumotlariga ko'ra., AAF-2 retseptorlari moyak to'qimalarida va Leydig hujayralarida ham uchraydi, bu ularning shikastlanish xavfi haqida ham ma'lumot berishi mumkin [15].

COVID-19da O'BE 5-15% hollarda uchraydi va o'limlar sonining yuqoriligi bilan bog'liq. Y. Cheng boshchiligidagi tadqiqotchilar guruhiga ko'ra, koronavirus infeksiyasi bilan kasalxonaga yotqizilgan 710 bemorning 44 foizida proteinuriya va gematuriya aniqlangan, 26,7 foizida gematuriya qabul paytida qayd etilgan. Qon zardobidagi kreatinin va azotli shlaklar darajasining oshishi bemorlarning mos ravishda 15,5% va 14,1% da kuzatilgan [16].

Bu L. Zhen va boshqalar ma'lumotlari bilan o'xsash:200 ga yaqin COVID-19 bemorlarining ma'lumotlarini tahlil qilgan, ularning 59 foizi kasalxonaga yotqizilganida proteinuriya, 44 foizi gematuriya, 14 foizi azotli va 10 foizi kreatinin shlaklarning ko'payishi. Shu bilan birga, harakat bosqichida O'BE uchun ma'lumotlar yo'q edi, keyinchalik u rivojlandi. Ko'p faktorli regressiya tahlilida mualliflar proteinuriya, gematuriya, azotli shlaklar darajasining oshishi, shuningdek D-dimer o'lim darajasining oshishi bilan bog'liqligini aniqladilar. Bundan tashqari, rivojlangan O'BE bo'lgan bemorlarda o'lim darajasi uning namoyon bo'lmagan shaxslarga qaraganda 5,3 baravar yuqori bo'lgan [17].

Shuni ta'kidlash kerakki, koronavirusning buyraklarga toksik ta'siri uzoq vaqtdan beri ma'lum bo'lgan. Nashrda K. H. Chu va boshqalar. 2005 yilda SARS bilan kasallangan bemorlarning katta guruhida O'BEning paydo bo'lishi koronavirus tufayli yuzaga kelganligi tasvirlangan. O'BE rivojlanishi bilan o'lim darajasi 90% dan oshdi [18].

Yana bir muhim jihat – buyrak transplantatsiyasi bilan og'riqan bemorlarni davolash, shuningdek, transplantatsiyasiga tayyorgarlik ko'rish. Bunday bemorlar uchun nashr etilgan ma'lumotlar kam va asosan klinik holatlarning tavsiflari bilan ifodalanadi. Bemorlarning immunosuppressiv terapiyada bo'lishlari ularni xavf guruhiga aylantiradi, ammo shu bilan birga,

ushbu muammoni boshqarishning yagona taktikasi shakllanmagan. Immunosuppressiv terapiyani qisman bekor qilish bilan ham, standart sxemani o'zgartirmasdan ham davolash rejimlari tasvirlangan [19,20].

Donor organlar bilan covid-19 yuqishi haqida hech qanday dalil yo'qligiga qaramay, buni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, chunki virus taxminan 15% hollarda infeksiyalangan bemorlarning qonida uchraydi [21,22]. Rejali gemodializlibemorlar muhim va murakkab guruh bemorlar: yuqori infeksiyalanish xavfi bilan tavsiflanadi. Biroq, Y. Xiao va boshqalar. ular kuzatgan guruhda COVID-19 kursining qiziqarli xususiyati qayd etildi: kasallik isitma, yo'tal va kasallikning tipik alomatlarisiz davom etdi va tashxis kompyuter tomografiya ma'lumotlari asosida aniqlandi [23].

Bunday bemorlarda COVID-19 farmakologik terapiyasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir – ko'plab dorilarning farmakologik dinamikasida buyraklar muhim rol o'ynaydi, shuning uchun dori-darmonlarni qo'llash dozasi va rejimi ehtiyotkorlik bilan bajarilishi kerak. Bundan tashqari, dorilar gemodializ bilan tezroq chiqarilishi mumkin, bu ham e'tiborga olinishi kerak.

COVID-19 va prostata saratoni

COVID-19 pandemiyasi butun dunyo bo'ylab tarqalib ketganligi sababli, kasallik jarayonida jinsiy farqlar paydo bo'ldi. Ammo nima uchun erkaklar covid-19 bilan kasallangan ayollarga qaraganda ancha og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin? Estrogenlar ayollarda COVID-19 ga qarshi himoya ta'siriga ega bo'lishi mumkinligi va/yoki androgenlarning ta'siri erkaklarda COVID-19 natijalarini yomonlashtirishi mumkinligi haqida taxminlar mavjud.

Veneto mintaqasida (Italiya) COVID-19 bilan kasallanganlar orasida erkaklarning 44 foizi va ayollarning 56 foizi bor edi. Shu bilan birga, erkaklar, ayollar bilan taqqoslaganda, ko'proq kerakli asoratlarni rivojlantirdilar, ular tez-tez kasalxonaga yotqizildilar (60% ga 40%), intensiv terapiyaga muhtoj edilar (78% ga 22%) va klinik natijalari yomonroq edi: Letallik mos ravishda 68% va 38%. Shu bilan birga, italiyalik tadqiqotchilar Androgen yetishmovchiligi holatida prostata saratoni bilan og'rigan bemorlar boshqa erkaklar guruhlariga, shu jumladan boshqa prostata saratoni bilan og'rigan bemorlariga qaraganda COVID-19 bilan kasallanish ehtimoli kamroq va kasallikdan o'lish ehtimoli kamroq ekanligini aniqladilar. Veneto hududidan laboratoriya tomonidan

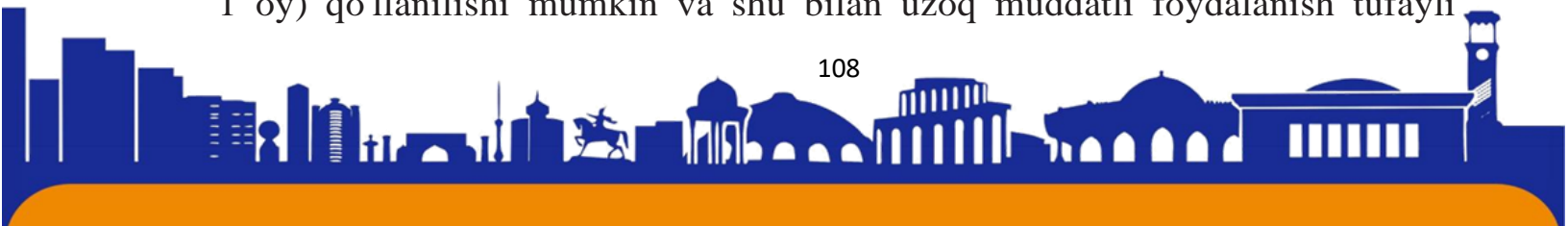

tasdiqlangan SARS-CoV-2 infeksiyasi bo'lgan 9280 bemor (4532 erkak) ma'lumotlarini o'rganib chiqdi. Mintaqaning erkak populyatsiyasiga (2,4 million erkak) ko'ra, COVID-19 saraton kasalligi bilan og'rikan bemorlarda bunday bo'lmaganlarga qaraganda tez-tez uchraydi ($p < 0,0001$). Shu bilan birga, gormon terapiyasi olgan bemorlarda SARS-CoV-2 infeksiyasini rivojlanish xavfi olmagan bemorlarga qaraganda sezilarli ancha past bo'lgan Androgen etishmovchiligi fonida prostate raki bilan og'rikan bemorlarni boshqa onkologik kasalliklarga chalingan bemorlar bilan taqqoslashda yanada katta o'zgarishlar aniqlandi O'rganilayotgan mintaqadagi prostate raki bilan og'rikan bemorlar guruhlarini batafsil o'rganish shuni ko'rsatdiki, gormon terapiyasini olgan 5273 erkakdan atigi 4 nafari SARS-CoV-2 bilan kasallangan va ularning hech biri o'lmagan. Boshqa tomondan, androgen deprivatsiya terapiyasini olmagan 37161 nafar prostate raki bemorlaridan 114 nafarida COVID-19, 18 nafari esa o'lgan[30].

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, androgenlar qandaydir tarzda virusni ko'proq virulent qiladi, bu esa erkaklarda kasallikning og'irligini oshiradi. SARS-CoV-2 virusining hujayralarga kirishi virusli boshqoq oqsillarining (s-oqsillar) AAF-2 bilan bog'lanishiga va S-oqsil primingiga va TMPRSS2 geniga bog'liqligi bilan bog'liq.

Qizig'i shundaki, TMPRSS2 androgen bilan tartibga solinadigan gen bo'lib, uning funktsiyasi prostata bezi rakida, shu jumladan ERG geni bilan tez-tez genetik translokatsiyalar tufayli buziladi. Ushbu genning progressivligi prostata bezi raki bilan bog'liqligi haqida ma'lumotlar mavjud. Androgen deprivatsiya terapiyasining birinchi yoki ikkinchi avlod preparatlari TMPRSS2 darajasining pasayishiga olib keladi. TMPRSS2 o'pka kabi prostatik bo'lmagan to'qimalarda ham kuzatiladi. ingibirlangan TMPRSS2 COVID-19 infeksiyasining og'irligini bloklashi yoki kamaytirishi mumkin.

Mualliflarning fikricha, androgen etishmovchiligi COVID-19 tajovuzkorligini kamaytirishi mumkin. Ular bir qadam oldinga boradilar va COVID-19 rivojlanish xavfi yuqori bo'lgan prostata bezi raki bo'lmagan erkaklarga infeksiyani oldini olish uchun antiandrogenik terapiya buyuradilar. Androgen retseptorlari antagonistlarining ta'siri qaytarilishi mumkinligini hisobga olsak," ular COVID-19 bilan og'rikan bemorlarda vaqtincha (masalan, 1 oy) qo'llanilishi mumkin va shu bilan uzoq muddatli foydalanish tufayli

nojo'ya ta'sirlar xavfini kamaytiradi", deb xulosa qiladi mualliflar [30].

Erkaklar va ayollarda COVID-19 tajovuzkorligidagi farqlarni tushuntiruvchi yana bir nazariya estrogenlarning mumkin bo'lgan rolidir.

S. Nachman va boshqalar. randomizatsiyalangan platsebo nazorati ostida o'tkazilgan tadqiqotda COVID-19 bemorlarida transdermal estrogen plastirdan foydalangan. Mualliflar barcha bemorlarning SARS-CoV-2 testini o'tkazadilar, ammo test natijasini kutmasdan darhol estrogenlari bilan davolanishni boshlaydilar. Tadqiqotning maqsadi 7 kun ichida teriga surtilgan transdermal plastir COVID-19 bilan kasallangan erkaklar va ayollarda intubatsiya chastotasini standart davolash bilan solishtirganda kamaytirishi mumkinligini baholashdi. Preparat menopauzal ayollarga beriladigan bir martalik transdermal estradiol plastir. U bir xil xavfsiz dozada qo'llaniladi.

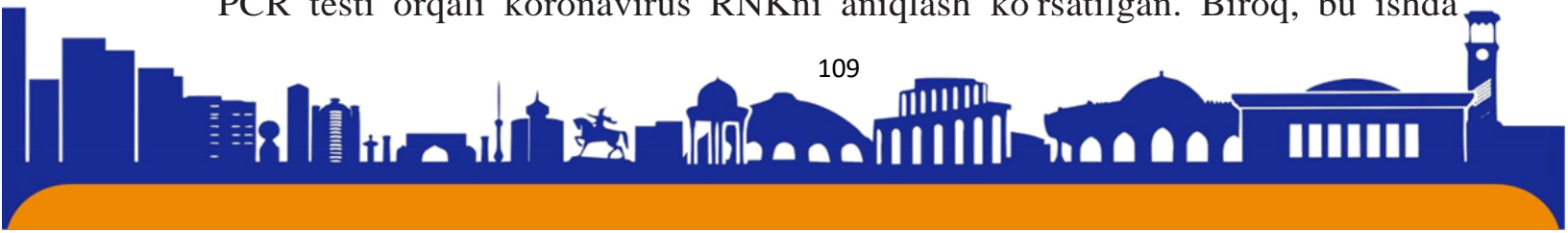
Siydik, eyakulyat va COVID-19

UROTELIYADA AAF-2 retseptorlari juda ko'p bo'lishiga qaramay, SARS-COV-2 ning siydik pufagiga ta'sir qilish mexanizmlari hali noma'lum.

Virusning siydik bilan chiqarilishi muhim topilma bo'ldi - bugungi kunda ikkita asosiy holat mavjud: bu sitokin bo'roni tufayli buyrak kanalchalari shikastlanganda siydikdagi qon bilan virusning kirib borishi; virus buyrakning proksimal egri-burgi kanalchalarida AAF-2 retseptorlari soni yuqori bo'lganligi sababli siydikga to'g'ridan-to'g'ri uroteliydan chiqarilishi [32]. L. Peng va boshqalar ma'lumotlariga ko'ra. SARS-CoV-2 RNK tekshirilgan namunalarning barcha turlarida (yuqori nafas yo'llari surtmasi, qon, siydik, anal surtma) mavjud edi, ammo namunalarning barcha turlari bir vaqtning o'zida musbat emas edi. Virusli RNKning mavjudligi klinik alomatlar bilan assotsiatsiyalanishi shart emas, masalan, siydikda virusli RNKning mavjudligi siydik yo'llaridagi alomatlarini oldindan aytib bo'lmaydi. Har xil turdagi namunalarni tekshirish prognoz qilish uchun kerak bo'lishi mumkin[33].

Avvalroq, W. J. Guan boshchiligidagi mualliflar guruhi tupik, gastrointestinal yo'l, najas va siydikda koronavirus mavjudligini ham aniqlagan edi [34].

Guanchjou tibbiyot universiteti (Xitoy) tadqiqotchilari SARS-CoV-2 ni COVID-19 bemorining siydigidan ajratib olishganini xabar qilishdi. Turli tana suyuqliklarida SARS-CoV-2 ni aniqlash bo'yicha oldingi hisobotlarda faqat PCR testi orqali koronavirus RNKni aniqlash ko'rsatilgan. Biroq, bu ishda

tadqiqotchilar o'zlari ajratgan koronavirus hali ham hujayralarni saralashga qodir ekanligini sinab ko'rdilar va tasdiqladilar. "Siydik orqali infeksiyani yuqtirmaslik uchun tegishli ehtiyot choralarini ko'rish kerak", deb ta'kidlaydi mualliflar [35].

Yana bir kattaroq tadqiqotda COVID-19 bilan kasallangan bemorlarning 72 ta siydik namunasi koronavirus uchun sinovdan o'tkazildi va hech qanday test ijobiy natija bermaganligini aniqladi. Shunday qilib, siydikdan virus bilan hujayralarni yuqtirish holatlari haqida xabar berishning o'zi klinik amaliyotni o'zgartirish uchun yetarli emas, hatto COVID-19 uchun ham, ayniqsa, katta tadqiqotning qarama-qarshi ma'lumotlarini hisobga olgan holda, SARS-CoV-2 virusi COVID-19 bilan og'rikan bemorlarning spermasida ham bo'lishi mumkinligi haqida kichik tadqiqot natijalari (JAMA 2020 yil may oyida) nashr etilgan. Tadqiqotga COVID-19 infeksiyasi tasdiqlangan 15 yoshdan oshgan 38 erkak kiritilgan. Ularning barchasi ma'lumotli rozilikni imzolagandan so'ng, tadqiqot uchun sperma namunalari topshirdilar. Ulardan 23 nafari (60,5%) bemor sog'ayish bosqichida, 15 nafari (39,5%) kasallikning o'tkir bosqichida bo'lgan. Natijalarda 6 (15,8%) bemorda spermada SARS-CoV-2 testi musbat chiqdi, shu jumladan o'tkir davrda 15 bemorning 4 tasi (26,7%) va tuzalib ketgan 23 bemorning 2 tasi (8,7%) ayniqsa diqqatga sazovordir.. Mualliflar SARS-CoV-2 virusi COVID-19 bemorlarining spermasida bo'lishini va tuzalib ketayotgan bemorlarning spermasida ham saqlanib qolishi mumkinligini aniqladilar. Virus erkak jinsiy tizimida ko'paya olmasa ham, u ma'lum vaqt davomida saqlanib qolishi mumkin [37].

Hozirgacha inson spermasida viremiya bilan bog'liq 27 ta virus topilgan. Ammo spermada viruslarning mavjudligi hozirgi kunga qaraganda keng tarqalgan hodisa bo'lib chiqishi mumkin va an'anaviy jinsiy yo'l bilan yuqadigan viruslar genitalliy sekretsiyalarida mavjud bo'lishi mumkin. Agar kelajakdagi tadqiqotlar SARS-CoV-2 jinsiy yo'l bilan yuqishini isbotlasa, u holda kontrasepsiya infeksiya tarqalishining oldini olishning muhim qismi bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan homila rivojlanishini nazorat qilish masalalari ham keskinlashmoqda [38,39].

Biroq, tadqiqot ma'lumotlarini tahlil qilganda, mualliflar faqat virusli komponentlar (RNK) mavjudligini tekshirganligini va olingan natijalar ularning yuqumli xavfini tasdiqlamasligini hisobga olish kerak.

COVID-19 ning klinik ko'rinishlari nafas olish tizimining shikastlanish belgilari bilan aniqroq ifodalanadi, ammo urogenital ko'rinishlar va/yoki asoratlarga alohida e'tibor berilishi kerak- bu, boshqa narsalar qatori, tasdiqlangan bashoratli ahamiyatga ega va kasallikning og'irligini to'g'ri baholashga yordam beradi. Surunkali buyrak kasalligi bilan og'rigan bemorlar og'ir infeksiya xavfini oshiradi va O'BE yuqori o'lim bilan bog'liq.

Shunday qilib, og'ir COVID-19 bemorlarida buyrak funksiyasini kuzatish katta ahamiyatga ega va og'ir bemorlarda buyrak funksiyasini himoya qilish va sitokin bo'ronini to'xtatish uchun favqulodda choralar vaziyatni yaxshilash uchun juda muhim bo'lishi mumkin. Siydik va spermada virusning RNKsini aniqlash COVID-19 ning ushbu suyuqliklar orqali yuqish yo'lini isbotlamaguncha qo'shimcha tekshirishni talab qiladi, ammo kasallikning o'tkir bosqichi prognozini, shuningdek buyrak funksiyasini aniqlash uchun katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

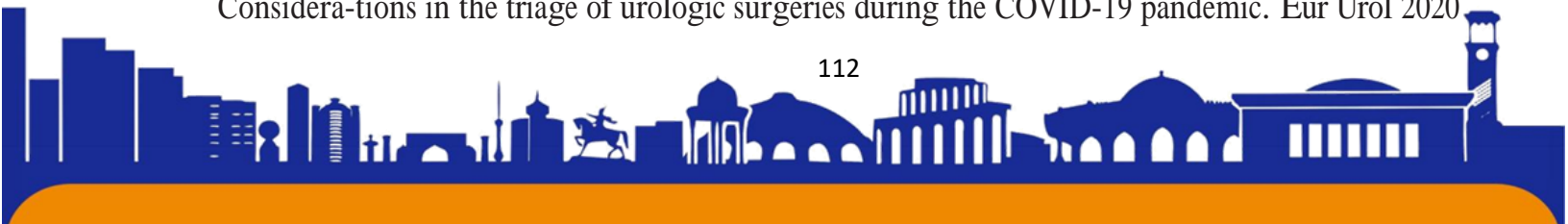
1. Hui DS, I Azhar E, Madani TA, Ntoui F, Kock R, Dar O, et al. The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health – the latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China. *Int J Infect Dis* 2020;
2. World Health Organization. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 51 [Internet]. 11 March 2020
3. Iacobucci G. Covid-19: all non-urgent elective surgery is suspended for at least three months in England. *BMJ* 2020;
4. Naspro R, Da Pozzo LF. Urology in the time of corona. *Nat Rev Urol* 2020
5. Zumla A, Chan JF, Azhar EI, Hui DS, Yuen KY. Coronaviruses – drug discovery and therapeutic options. *Nat Rev Drug Discov* 2016;
6. He F, Deng Y, Li W. Coronavirus Disease 2019: what we know? *J Med Virol* 2020
7. Yang Y, Peng F, Wang R, Guan K, Jiang T, Xu G, et al. The deadly coronaviruses: The 2003 SARS pandemic and the 2020 novel coronavirus epidemic in China. *J Autoimmun* 2020;
8. Zumla A, Niederman MS. The explosive epidemic outbreak of novel coronavirus disease 2019 (COVID-19) and the persistent threat of respiratory tract infectious diseases to global health security. *Curr Opin Pulm Med* 2020;
9. Wang D, Hu B, Hu C, Zhu F, Liu X, Zhang J, et al. Clinical characteristics of 138 hospitalized patients with 2019 novel coronavirus-infected pneumonia in Wuhan, China. *JAMA*

2020

10. Kupferschmidt K, Cohen J. China's COVID-19 strategy work elsewhere? *Science* 2020;
11. Livingston E, Bucher K. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) in Italy. *JAMA* 2020
12. Lin L, Lu L, Cao W, Li T. Hypothesis for potential pathogenesis of SARS-CoV-2 infection – a review of immune changes in patients with viral pneumonia. *Emerg Microbes Infect* 2020;
13. Zou X, Chen K, Zou J, Han P, Hao J, Han Z. Single-cell RNA-seq data analysis on the receptor ACE2 expression reveals the potential risk of different human organs vulnerable to 2019-nCoV infection. *Front Med* 2020;
14. Yang XH, Sun RH, Chen DC. [Diagnosis and treatment of COVID-19: acute kidney injury cannot be ignored] [Article in Chinese]. *Zhonghua Yi Xue Za Zhi* 2020;
15. Fan C, Li K, Ding Ya, Lu WL, Wang J. ACE2 Expression in Kidney and Testis May Cause Kidney and Testis Damage After 2019-nCoV Infection. *MedRxiv* 2020
16. Cheng Y, Luo R, Wang K, Zhang M, Wang Z, Dong L, et al. Kidney impairment is associated with inhospital death of COVID-19 patients
17. Zhen L, Ming W, Jiwei Ya, Jie G, Xiang L, Siji S, et al. Caution on Kidney Dysfunctions of COVID-19 Patients (3/19/2020). *MedRxiv* 2020
18. Chu KH, Tsang WK, Tang CS, Lam MF, Lai FM, To KF, et al. Acute renal impairment in coronavirus-associated severe acute respiratory syndrome. *Kidney Int* 2005;
19. Zhu L, Xu X, Ma K, Yang J Guan H, et al. Successful recovery of COVID19 pneumonia in a renal transplant recipient with long-term immunosuppression. *Am J Transplant* 2020;
20. Wang J, Li X, Cao G, Wu X, Wang Z, Yan T. COVID-19 in a Kidney Transplant Patient. *Eur Urol* 2020 pii:
21. Perico L, Benigni A, Remuzzi G. Should COVID-19 concern nephrologists? Why and to what extent? The emerging impasse of angiotensin blockade. *Nephron* 2020
22. Kumar D, Manuel O, Natori Y, Egawa H, Grossi P, Han SH, et al. COVID-19: a global transplant perspective on successfully navigating a pandemic. *Am J Transplant* 23. Xiao Y, Luo Y, Chen S, Lu M, Wang G, et al. Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 Infection in Renal Failure Patients: A Potential Covert Source of Infection. *Eur Urol* 2020
24. Stensland KD, Morgan TM, Moinzadeh A, Lee CT, Briganti A, Catto JWF, et al. Considerations in the triage of urologic surgeries during the COVID-19 pandemic. *Eur Urol* 2020

Apr 9. pii: S0302-25. Ficarra V, Novara G, Abrate A, Bartoletti R, Crestani A, De Nunzio C, et al. Urology practice during COVID-19 pandemic. *Minerva Urol Nefrol* 2020 Mar 23.

26. Stensland KD, Morgan TM, Moinzadeh A, Lee CT, Briganti A, Catto JWF, et al. Considerations in the triage of urologic surgeries during the COVID-19 pandemic. *Eur Urol* 2020.

27. Luo Y, Zhong M. Standardized diagnosis and treatment of colorectal cancer during the outbreak of novel coronavirus pneumonia in Renji hospital. *Zhonghua Wei Chang Wai Ke Za Zhi* 2020;

28. Wu F, Song Y, Zeng HY, Ye F, Chen B, Rong WQ, et al. Discussion on diagnosis and treatment of hepatobiliary malignancies during the outbreak of novel coronavirus pneumonia. *Zhonghua Zhong Liu Za Zhi* 2020 Mar 23;

29. Liu BL, Ma F, Wang JN, Fan Y, Mo HN, Xu BH. [Health management of breast cancer patients outside the hospital during the outbreak of 2019 novel coronavirus disease]. *Zhonghua Zhong Liu Za Zhi* 2020;42(4).

30. Montopoli M, Zumerle S, Vettor R, Rugge M, Zorzi M, Catapano CV, et al. Androgen-deprivation therapies for prostate cancer and risk of infection by SARS-CoV-2. *Ann Oncol* 2020,

31. Androgens May Explain Male Vulnerability to COVID-19. *Medscape* May 07. 2020

32. Wu ZS, Zhang ZQ, Wu S. Focus on the Crosstalk Between COVID-19 and Urogenital Systems. *J Urol* 2020 Apr 3.

33. Peng L, Liu J, Xu W, Luo Q, Chen D, Lei Z, et al. SARS-CoV-2 Can Be Detected in Urine, Blood, Anal Swabs, and Oropharyngeal Swabs Specimens. *J Med Virol* 2020 Apr 24.

34. Guan WJ, Ni ZY, Hu Y, Liang WH, Ou CQ, He JX, et al; China Medical Treatment Expert Group for Covid-19. Clinical characteristics of 2019 novel coronavirus infection in China. *N Engl J Med* 2020;

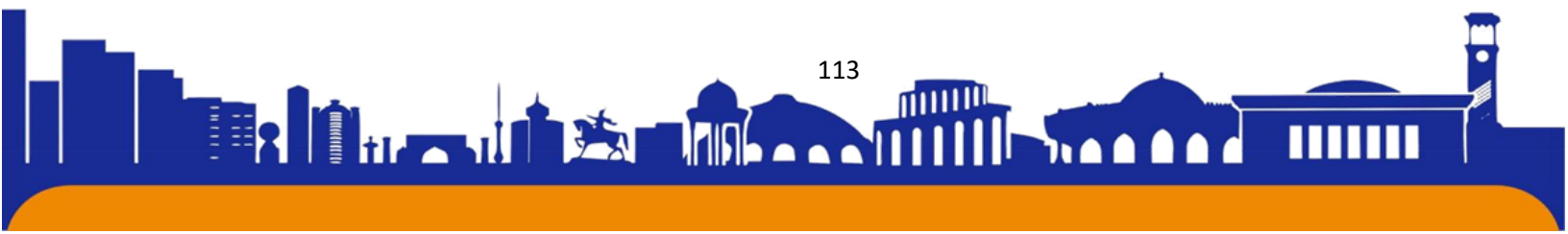
35. Sun J, Zhu A, Li H, Zheng K, Zhuang Z, Chen Z, et al. Isolation of Infectious SARS-CoV-2 from Urine of a COVID-19 Patient. *Emerg Microbes Infect* 2020;

36. Wang W, Xu Y, Gao R, Lu R, Han K, Wu G, et al. Detection of SARS-CoV-2 in Different Types of Clinical Specimens. *JAMA* Mar 11, 2020.

37. Li D, Jin M, Bao P, Zhao W, Zhang S. Clinical Characteristics and Results of Semen Tests Among Men With Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open* 2020; 3(5)

38. Mead PS, Duggal NK, Hook SA, Delorey M, Fischer M, Olzenak McGuire D, et al. Zika virus shedding in semen of symptomatic infected men. *N Engl J Med* 2018;378(15)

39. Feldmann H. Virus in semen and the risk of sexual transmission. *N Engl J Med* 2018;378(15)

PAST MOLEKULYAR OG'IRLIKDAGI MODDALARNI BENZOL, DIOKSAN, TETRAGIDROFURAN (TGF) BILAN SUYUQLIK EKSTRAKTSIYASI VA O'TA KRITIK CO₂ EKSTRAKTSIYASI BILAN AJRATISH.

*Urozov M.K., Aliqulova D.A., Raximov A.A., Tojiyev S.M.
Termiz muhandislik-texnologiya instituti.*

***Annotasiya;** Maqolada sholi somoniga ion suyuqligi [BMIM][Cl] (1-butil-3-metilimidazolin) bilan isjlov berilgach, organik erituvchilar (benzol, dioksan, tetragidrofuran (TGF)) bilan suyuqlik ekstraksiyasi va o'ta kritik CO₂ ekstraksiyasi bilan past molekulyar og'irlikdagi fraksiyalash mahsulotlarini [BMIM][Cl] dan ajratish imkoniyatini qiyosiy o'rganish amalga oshirilganligi muhokama qilinadi. [BMIM][Cl] xona haroratida (NPF fraksiyasi) erimaydigan fraksiyalash mahsulotlarini cho'ktirish uchun oldindan uch kun davomida saqlangan. Maksimal fraksiya rentabelligi somonni 140°C da (2 soat) issiqlik bilan ishlov berishdan so'ng olingan va 2,4% ni tashkil etgan.*

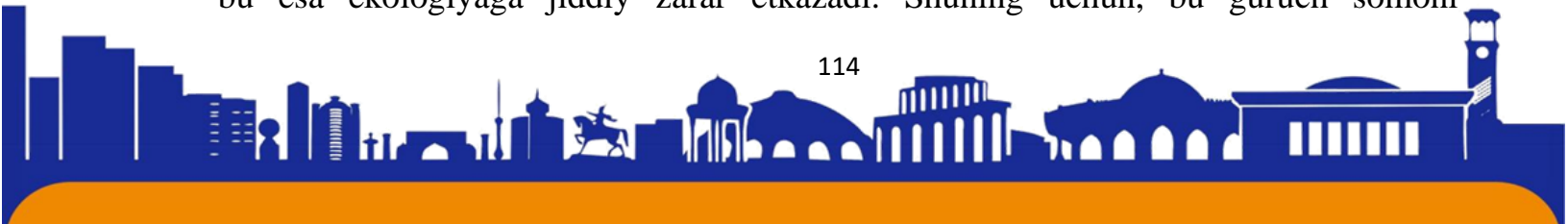
***Kalit so'zlar:** CO₂, NPF, tetragidrofuran, SOS, [BMIM][Cl] (1-butil-3-metilimidazolin).*

Kirish: Respublikamizdagi mavjud xom-ashyo bo'lgan bir yillik o'simliklar somoni tarkibidagi sellyulozani ajratib olish texnologiyasi anchadan buyon olimlarimizni qiziqtirib kelayotgan mavzu hisoblanadi.

Mazkur ishda sholi poyasiga ion suyuqligi muhitida ishlov berib, tarkibidagi uglevodlarni ajratib olish texnologiyasi o'rganilgan.

2021 yilda O'zbekistonda 320 ming tonna guruch ekilgan. Ikkinchi ekin sifatida bug'doyzorlar o'rniga ham sholi ekiladigan bo'lsa, guruch 380 ming tonnani tashkil qiladi. Respublikada 2022-yil hosili uchun 117,7 ming gektar maydonga sholi ekilishi rejalashtirilgan bo'lib, shundan 57,1 ming gektari asosiy maydonlarga va 60,6 ming gektari takroriy ekin sifatida ekiladi. Ushbu maydonlardan jami 578 ming tonna sholi hosilini olish kutilmoqda.

Olingan guruch donining somonga nisbati 0,45:0,55 bo'lsa, sholi ekilgan dalalarda sholi poyasidan qoladigan chiqindilar miqdori katta bo'ladi. Ba'zan dalalarni sholi poyalaridan tozalash uchun, sholi somonini yoqib yuborishga ham to'g'ri kelgan, bu esa ekologiyaga jiddiy zarar etkazadi. Shuning uchun, bu guruch somoni

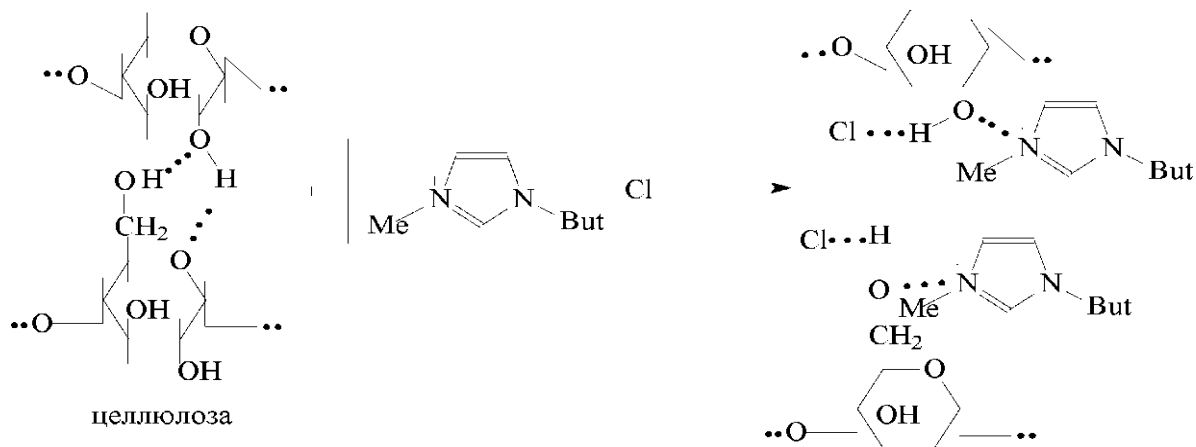

chiqindilaridan sellyuloza tarkibini ajratib olish orqali to'liq foydalanish havo ifloslanishi muammolarini kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu tadqiqot chiqindi deb hisoblangan guruch somonini, turli xil imkoniyatlarga ega bo'lgan gidrogellarga qo'shiladigan sellyuloza olinadigan qimmatli xom-ashyoga aylantiradi.

Tadqiqotning mazmuni: Ion suyuqligi (IS) muhitida somon biomassasiga termik ishlov berishdan olingan mahsulotlarni fraksiyalashning sxemasi tavsiya qilingan bo'lib, u tarkibida 75 % gacha sellyuloza bo'lgan TS (texnik sellyuloza) fraksiyasini, 81 % gacha bo'lgan gemitsellyuloza fraksiyasini va aromatik fragmentlari yuqori tarkibli lignin fraksiyasini ajratish imkonini beradi. Olingan mahsulotlar ilmiy tadqiqotning ob'ektlari hamda kimyoviy va biokimyoviy jarayonlar uchun xom ashyo sifatida foydalanilishi mumkin. [BMIM][Cl] dan qayta foydalanishda samaradorligini yo'qotmasdan undan butunlay aralashmalarni chiqarilishini ta'minlaydigan yuqori kritik SO₂ - ekstraksiyasi va adsorbsiyasi jarayonlarining sharoitlari aniqlandi.

Tadqiqot natijasida sholi somonini 1-butil-3-metilimidazolin xlorid muhitida uning biomassasini alohida guruh komponentlariga fraksiyalash uchun ishlatish imkoniyati ko'rsatildi.

Aniqlanishicha, 100-150°C harorat oralig'ida ishlov berishning davomiyligi va haroratining oshishi somon biomassasining ion suyuqligi (IS) da erishi, somon komponentlari makromolekulalari molekulalararo o'zaro ta'sirining buzilishiga yordam beradi va natijada: somonning lignoselulozik kompleksini yo'q qilish va asosiy komponentlarning fraksiyalarini ajratish imkoni paydo bo'ladi. IS ning somon polisaxaridlari bilan o'zaro ta'sirining tavsiya etilgan sxemasi 1-rasmda ko'rsatilgan.

1-rasm - [BMIM][Cl] ning somon polisaxaridlari bilan mumkin bo'lgan o'zaro ta'siri sxemasi.

Haroratning oshishi va davolash davomiyligi bilan tsellyulozani gemitsellyuloza va lignindan tozalash darajasi oshadi, shuningdek selluloza makromolekularidagi vodorod bog‘lanish tarmog‘ining mustahkamligi zaiflashadi. Maksimal selluloza tozalanganlik darajasi (SOS) (63,3%) somonni 140 °C (2 soat) da issiqlik bilan ishlov berish natijasida olingan. Shu bilan birga, asl somonning sellulozasining taxminan 80% fraksiya tarkibida ajratilgan.

Issiqlik bilan ishlov berishdan so‘ng, lignin va gemitsellyulozalarni olib tashlash natijasida, shuningdek, vodorod bog‘lanish tarmog‘i mustahkamligi zaiflashishi natijasida TC fraksiyasida kislota bilan gidrolizlanadigan polisaxaridlarning ulushi ortadi. Fraksiyaning kislotali gidrolizatlaridagi asosiy monosaxaridlar glyukoza va ksiloza bo‘lib, ikkinchisining tarkibi qayta ishlash haroratining oshishi bilan kamayadi.

O‘rganilgan sharoitlarda gemitsellyulozalar juda oson chiqariladi va delignifikatsiya jarayonlari faqat qayta ishlashning dastlabki bosqichida va 120°C dan yuqori haroratlarda yuqori samaradorlik bilan davom etadi. 2 soat davomida 140°C da ishlov berish natijasida asl somonning 90% gacha gemitsellyuloza va 70% ga yaqin ligninni ajratib olish mumkin edi. Lignin fraksiyasining nisbatan past rentabelligi 1-butil-3-metilimidazolin xloridida ishlov berish sharoitida barqaror bo‘lgan lignin va polisaxaridlarning tarkibiy qismlari o‘rtasida kimyoviy bog‘lanishlar mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. IQ spektroskopiyasi va funktsional tahlil ma‘lumotlariga ko‘ra, lignin tarkibida w-gidroksifenil strukturaviy fragmentlar ustunlik qiladi.

HC fraksiyasining kislota gidrolizatining dominant komponenti ksiloza bo‘lib, uning tarkibida ksilanning yuqori miqdorini ko‘rsatadi. Qayta ishlash haroratining oshishi bilan ksiloza tarkibining pasayishi ikkilamchi transformatsiyalarning natijasi bo‘lishi mumkin.

Eksperimental ravishda aniqlanganki, fraksiyalash jarayonida somon biomassasi nafaqat uchta fraksiyaga qayta taqsimlanadi, balki qisman IS da qoladi yoki gaz shaklida chiqariladi. Haroratning oshishi va ishlov berish davomiyligi bilan ushbu mahsulotlarning ulushi ortadi. Shunday qilib, 100-150°C oralig‘ida haroratning ko‘tarilishi bilan 1 soatlik issiqlik bilan ishlov berish davomiyligi bilan u 11,9 dan 16,5% gacha ko‘tariladi va 5 soat (140°C) davomiyligi bilan u taxminan somon quruq massasining 39% ni tashkil qiladi. Ultratovushni qo‘llashda bunday mahsulotlarning shakllanishi intensivligi oshadi. 80-140°C harorat oralig‘ida, 30 Vt quvvatga ega ultratovush bilan davolashning 15 daqqa davom etishi bilan ularning rentabelligi

12,0% ga etadi va 50 Vt quvvatdan foydalanganda u bir xil vaqt davrida 14,5% ga oshadi.

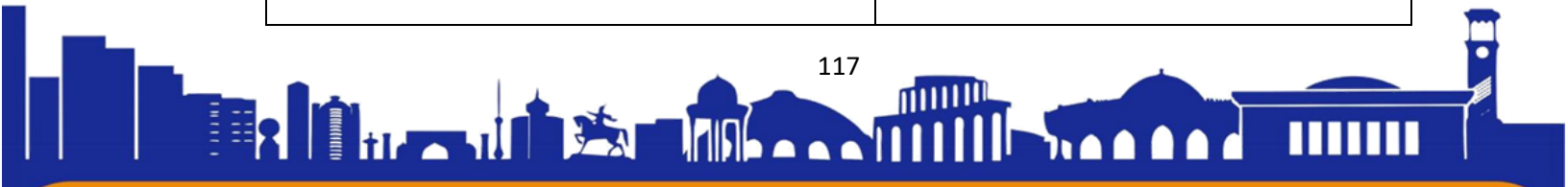
Organik erituvchilar (benzol, dioksan, tetragidrofuran (TGF)) bilan suyuqlik ekstraksiyasi va o'ta kritik CO₂ ekstraksiyasi bilan past molekulyar og'irlikdagi fraksiyalash mahsulotlarini [BMIM][Cl] dan ajratish imkoniyatini qiyosiy o'rganish amalga oshirildi. [BMIM][Cl] xona haroratida (NPF fraksiyasi) erimaydigan fraksiyalash mahsulotlarini cho'ktirish uchun oldindan uch kun davomida saqlangan. Maksimal fraksiya rentabelligi somonni 140°C da (2 soat) issiqlik bilan ishlov berishdan so'ng olingan va 2,4% ni tashkil etgan.

NPF (fraksiyalashning erimaydigan mahsulotlari) fraksiyasini ajratgandan so'ng, [BMIM][Cl] tarkibidagi aralashmalar haqida ma'lumot olish uchun qiyosiy NMR tahlili tekshirildi.

O'ta kritik CO₂ ekstraksiyasi; Karbonat angidrid bilan ekstraksiya 40-120 °C oralig'idagi haroratda, 10-30 MPa oralig'idagi bosim va 1 va 5 soat davomiylikda amalga oshirildi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra ekstrakt unumi har uch parametr bilan belgilanadi, lekin ishlov berish vaqti ko'proq darajada. Aniqlanishicha, harorat va muddatning oshishi [BMIM][Cl] dan past molekulyar og'irlikdagi birikmalarni ajratib olishga yordam beradi. CO₂ ekstraktining maksimal rentabelligi 120 °C, bosim 30 MPa va 5 soat davom etganda olingan. Yuqori ekstraksiya harorati [BMIM][Cl] ning kuchli qorayishiga olib keladi.

1-jadval - CO₂ ekstraktining chiqishi

Ekstraksiya shartlari, °C/MPa/soat	Ekstrakt rentabelligi, % a.s.m.
40/10/1	0,4
60/10/1	0,6
80/20/5	2,4
80/30/5	5,2
100/30/1	3,0
100/30/5	12,8
120/30/1	3,4
120/30/5	14,2

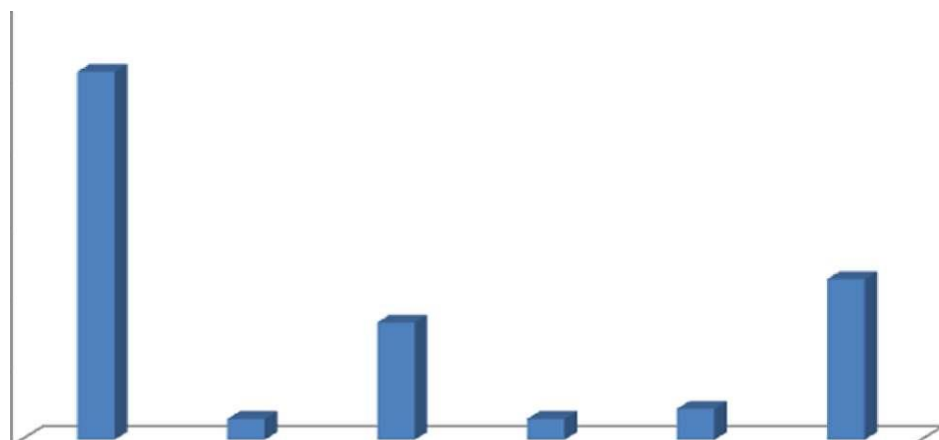

Ma'lumki, 1-butil-3-metilimidazolin xloridni o'z ichiga olgan, galogen anionini o'z ichiga olgan ionli suyuqliklar yuqori yopishqoqlik bilan ajralib turadi, bu xlorid konsentratsiyasining oshishi bilan ortadi, bu IS dan olingan moddalar ekstraksiyasini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Shuning uchun, CO₂ ekstraksiyasi haroratining oshishi bilan kuzatilgan CO₂ ekstrakti unumining oshishi [BMIM][Cl] qovushqoqligining pasayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu massa almashinuvini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bundan tashqari, haroratning oshishi bilan CO₂ ning IS da eruvchanligi ham ortadi, bu CO₂ ekstrakti hosildorligini oshirishning ikkinchi sababidir.

Suvni birgalikda erituvchi sifatida ishlatish va [BMIM][Cl] ning yopishqoqligini kamaytirishga urinish ijobiy ta'sir ko'rsatmadi. [BMIM][Cl] ni suyultirilgan suv bilan (massa bo'yicha 1:1) 100°C da (30 MPa, 1 soat) olish natijasida CO₂ ekstrakti 2,8% a.m.(somon quruq massasi) ga teng bo'ldi.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, [BMIM][Cl] ni o'ta kritik karbonat angidrid bilan olish yuqori samaradorlik bilan tavsiflanadi.

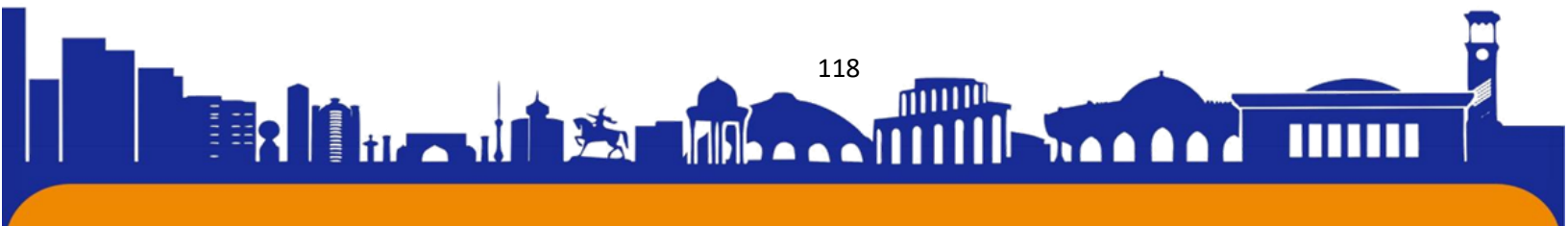

1 - alkanlar; 2 - aromatik birikmalar; 3 - spirtli ichimliklar; 4 - aldegidlar; 5 - kislotalar; 6 – efirlar

2-rasm - 120 °C da (30 MPa, 5 soat) [BMIM][Cl] dan ajratilgan CO₂ ekstraktining guruh tarkibi.

Ekstraktdagi alkanlarning muhim miqdori ularning karbonat angidridga yuqori darajada yaqinligi bilan izohlanishi mumkin.

Ekstraksiyadan keyin [BMIM][Cl] tarkibidagi vodorod atomlarining nisbiy tarkibiga asoslanib (2-jadval), [BMIM][Cl] tarkibidagi aralashmalarining faqat iz miqdorini taxmin qilish mumkin.

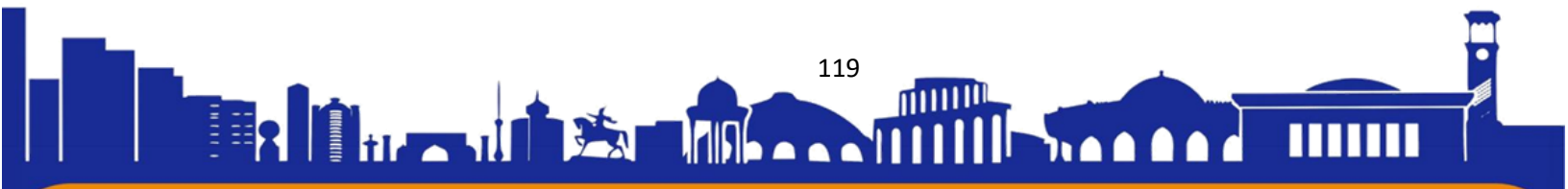
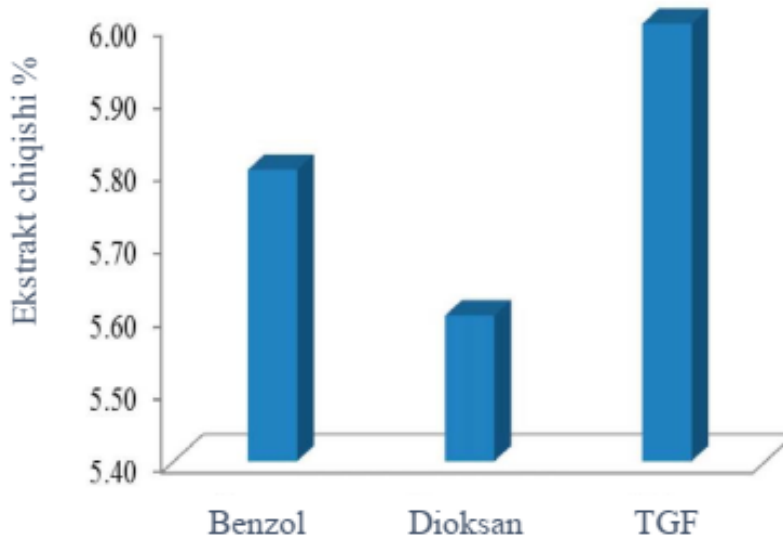

2-jadval - 120 °C da (30 MPa, 5 soat) o'ta kritik CO₂ ekstraksiyasidan keyin [BMIM][Cl] tarkibidagi vodorod atomlarining nisbiy tarkibi.

Kimyoviy siljish, m.t.	Tarkibiy guruh	ionli suyuqlik	
		boshlang'ich	CO ₂ ekstraksiyasidan keyin
0,87(3)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,201	0,205
1,31(6)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,134	0,133
1,84(5)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,133	0,135
3,87(1)	-N ₃ -CH ₃	0,201	0,205
4,19(3)	-N1-CH ₂ -	0,134	0,134
7,42(2)	H(4,5)-C=	0,132	0,127
8,71(1)	H(2)-C=	0,065	0,061

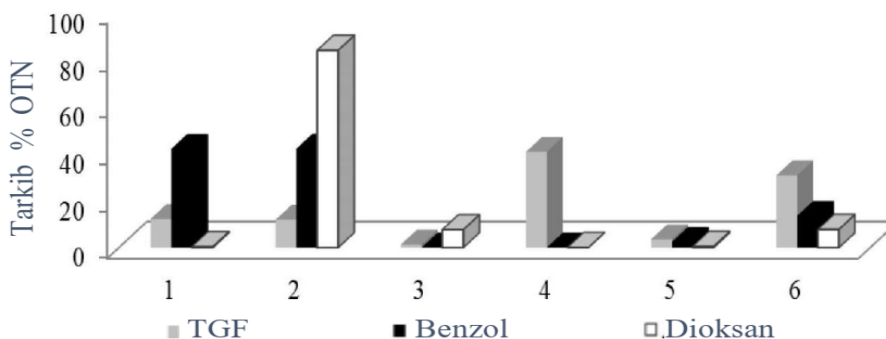
Suyuq ekstrakt; Suyuqlikni olish uchun [BMIM][Cl] bilan aralashmaydigan erituvchilar ishlatilgan: benzol, TGF va dioksan. Amaldagi erituvchilar past molekulyar fraksiyalash mahsulotlarini izolyatsiyalash samaradorligida deyarli farq qilmasligi aniqlandi. Ulardan foydalanganda ekstraktlarning unumdorligi a.k. 5,6-6,0% oralig'ida bo'ladi. (3.19-rasm).

3-rasm - Suyuqlikni ajratib olishda ekstrakt hosili [BMIM][Cl]

Kichik komponentlardan spirtlar va aldegidlar benzol ekstraktida, alkanlar, aldegidlar va karboksilik kislotalar dioksan ekstraktida, spirtlar tetragidrofuran ekstraktida mavjud.

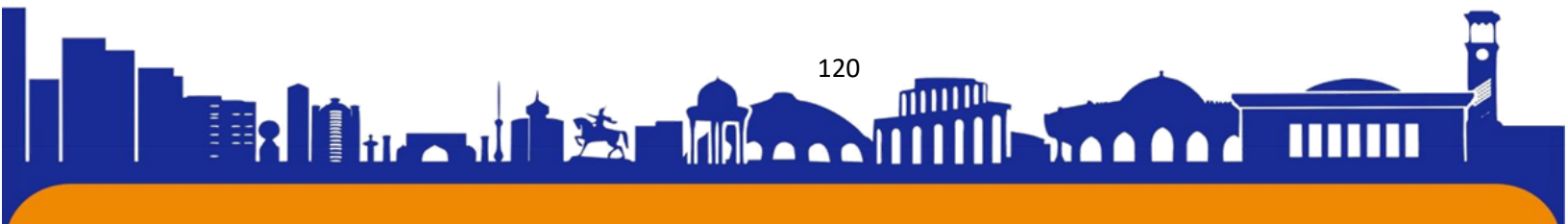
1 - alkanlar, 2 - xushbo ‘y hidlar, 3 ta spirtli ichimliklar, 4 - aldegidlar, 5 kislotalar, 6 - murakkab efirlar

4-rasm. Suyuq ekranda chiqariladigan ekstraktlarning guruh tarkibi.

Olingan ma‘lumotlarga ko‘ra (3-jadval) benzol, dioksan va TGF ekstraksiya uchun ishlatilganda, vodorod aralashmalarining ulushi mos ravishda umumiy vodorod tarkibining 4,0, 3,2 va 2,2% gacha kamayadi.

3-jadval - Suyuqlik ekstraksiyasidan keyin vodorod atomlarining nisbiy tarkibi [BMIM][Cl]

Kimyoviy siljish, m.t.	Tarkibiy guruh	IS boshlang‘ich	IS ekstraksiyadan so‘ng		
			TGF	Dioksan	Benzol
0,87(3)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,201	0,193	0,194	0,191
1,31(6)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,134	0,130	0,130	0,127
1,84(5)	-CH ₂ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	0,133	0,166	0,128	0,126
3,87(1)	-N ₃ -CH ₃	0,201	0,189	0,196	0,192
4,19(3)	-N ₁ -CH ₂ -	0,134	0,134	0,131	0,128

7,42(2)	H(4,5)-C=	0,132	0,109	0,127	0,134
8,71(1)	H(2)-C=	0,065	0,056	0,062	0,062
2,69(1)	Ar-CH ₃	-	0,023	0,026	0,028
2,83(1)	-C=C-H	-	-	0,002	0,004
2,99(1)	Alk-OH	-	-	0,002	0,004
8,23(1)	Ar-H	-	-	0,002	0,004

Xulosa qilish mumkinki amalga oshirilgan ishlar natijasida past molekulyar og‘irlikdagi sholi somonini qayta ishlash mahsulotlarini [BMIM][Cl] dan ajratib olish uchun suyuqlik ekstraksiyasi va o‘ta kritik CO₂ ekstraksiyasi usullaridan turli xil samaradorlik bilan foydalanish mumkinligi aniqlandi.

Ultratovushning kuchini ko‘proq darajada oshirish GS fraksiyasi tarkibidagi somon biomassasidan va kamroq darajada lignin fraksiyasi tarkibidagi aralashmalarni olib tashlashga yordam beradi.

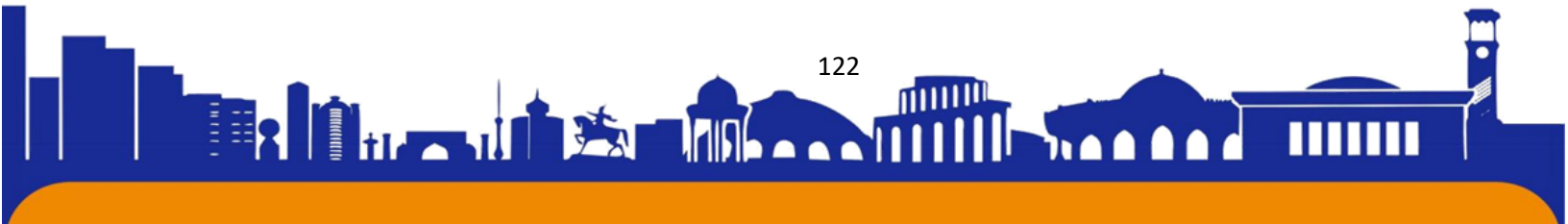
Adabiyotlar.

1. *Aliqulova D.A., Urozov M.K., Normamatov.N.D.,Bobomuratov N.N.* Effect of heat treatment conditions on enzymatic hydrolysis efficiency of rice straw in [BMIM] [CL] environment. *Procedia of Theoretical and Applied Sciences* Volume ISSN: 2795-5621 Available: <http://procedia.online/index.php/applied/index>. 5|March 2023. 34-40 p.
2. *Aliqulova D.A., Urozov M.K., Raximov A.A., Tojiyev S.M.* Sholi somoni tarkibidagi polimerlarni aniqlash usullari. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Функционал полимерларнинг фундаментал ва амалий жиҳатлари халқаро илмий-амалий конференция materiallari 18.03.2023 yil. 607 b.
3. *Aliqulova D.A., Urozov M.K., Normamatov.N.D.,Bobomuratov N.N.* [BMIM][CL] asosidagi ion suyuqligi muhitida sholi somoniga termik ishlov berish. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Функционал полимерларнинг фундаментал ва амалий жиҳатлари халқаро илмий-амалий конференция materiallari 18.03.2023 yil. 292 b.
4. *Aliqulova D.A., Urozov M.K., Qurbonova R.I.* 1-butil- 3-metilimidazolxlorid asosidagi ion suyuqligi muhitida sholi somoniga termik ishlov berish. *JOURNAL OF UNIVERSAL “SCIENCE RESEARCH”*. Series Volume 1 Issue. 1.02.2023. 299-290

5. Aliqulova D.A., Urozov M.K., Durmanova S.S. [BMIM][CL] muhitida sholi somoniga ultratovushli issiqlik bilan ishlov berish. JOURNAL OF UNIVERSAL "SCIENCE RESEARCH". Series Volume 2 Issue. 1.02.2023. 270-279
6. Aliqulova D.A., Normamatov.N.D., Raximov M.S., Bobomurotov N.N. Sholi poyasidan olingan sellyuloza asosidagi gidrogel kompozitsiyasining amaliy ahamiyati. International Scientific Journal "Science and innovation" Series Volume 1 Issue 7 October 2022 Impact Factor: 8.2 (UIF-2022) ISSN: 2181-3337 Scientists.uz. 156-160.
7. Aliqulova D.A. Sholi poyasidan ishqoriy usulda olingan sellyuloza asosidagi superabsorbent gidrogel kompozitsiyasining amaliy ahamiyati. "Respublikamizning janubiy hududlarida qishloq va suv xo'jaligiga innovatsion texnika va texnologiyalarni joriy etish istiqbollari" " Respublika miqyosida ilmiy- texnik anjuman материаллари тўплами.-Термиз: "Surxon-Nashr", 18.11.2022. 331-338 b
8. Aliqulova D.A., Musurmonova A.I. Sholi poyasi asosida organik moddalar olish texnologiyasini takomillashtirish. Toshkent. Международная научная конференция Молодых учёных НАУКА И ИННОВАЦИИ 20.10. 2022.188 b.
9. Aliqulova D.A. Guruch po'stlog'i asosida olingan superabsorbent gidrogel kompozitsiyasini qo'llash usullarini o'rganish. "MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA FAN SOHALARIDAGI MUAMMOLAR: YECHIM VA TAKLIFLAR" mavzusidagi professor-o'qituvchilari va talabalarining ilmiy izlanishlari natijalariga bag'ishlangan I-ilmiy-texnik anjumani. Termiz. 2022 3-may. 176 bet.
10. Aliqulova D.A., Mamayusupov Sh.A. Study of the Effect of Nutrition-Rich Products on the Human Body. Eurasian Medical Research Periodical www.geniusjournals.org 22.04.2022, 137-141
11. D.A. Alikulova., M.K. Urozov., O.X. Qulmuminov, S.A. Xolmurodova. DETERMINATION OF THE SORPTION INDEX OF POLYACRYLONITRILE FIBERS. European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 9, September 2021 ISSN: 2660-5589
12. М.К. Урозов, Л.Э. Чулиев, М.М. Муродов. Д.А. Аликулова. Павлония дарахти асосида кимёвий қайта ишлашга яроқли бўлган целлюлоза олиш технологияси. «Тенденции развития текстильной промышленности:проблемы и пути решения»МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ 23 –24 апреля 2021 год

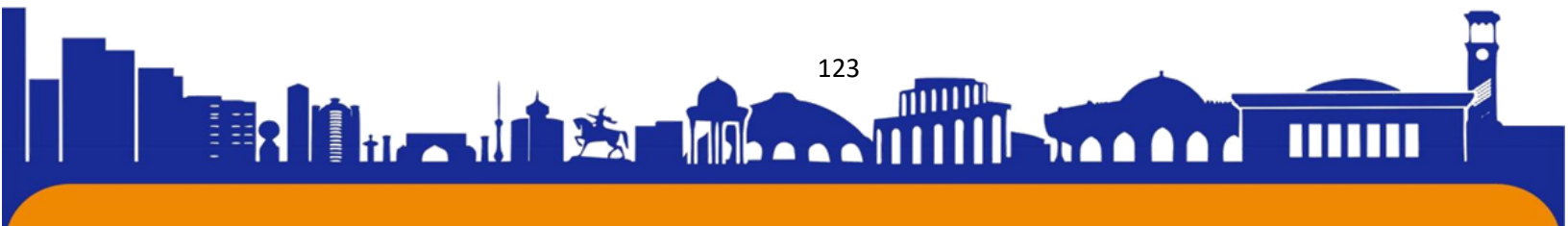

13. М.К. Урозов., Л.Э. Чулиев., М.М. Муродов. Д.А. Аликулова. Маҳаллий хомашёлар асосида целлюлозанинг бир неча маркаларини олиш жараёнларини тадқиқ этиш. «Тенденции развития текстильной промышленности: проблемы и пути решения» МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ 23 –24 апреля 2021 год.

14. Н.Ф. Юсупова., Р.М. Артикова., М.М. Муродов., Д.А. Аликулова. Тўқимачилик корхоналарининг толали чиқиндилари асосида композит органик материаллар олиш учун яроқли бўлган целлюлоза синтези тадқиқи. «Тенденции развития текстильной промышленности: проблемы и пути решения» МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ 23 –24 апреля 2021 год.

15. Аликулова Д.А, Ислombeкова Н.М, Эрматов.Ш.Қ, Очилдиев Б.Б. To Improve the Quality of Cocoon Which Was Made In Different Season and Ways by Using Innovative Ideas and Technologies. IJARSET. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. Vol. 6, Issue 11 , November 2019.

Jarqo'rg'on kvarts qumi asosida tripleks shisha olish.

Qodirov Rustam Abdumannonovich 2-kurs magistranti

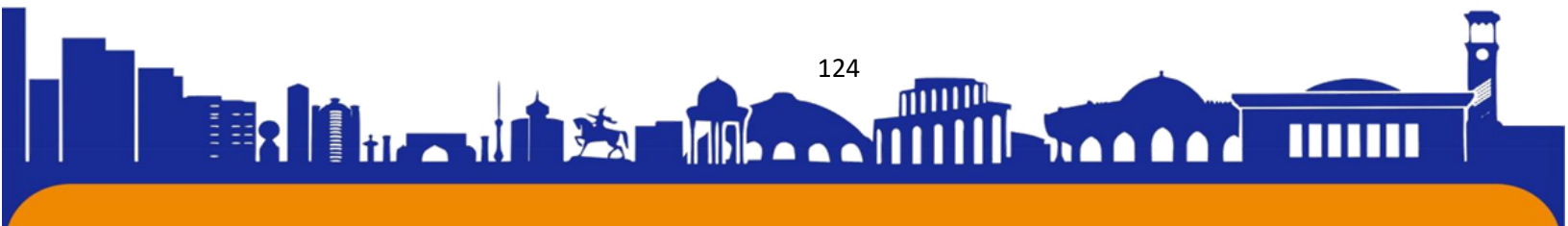
Termiz muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada Surxondaryo kvarts qumlarining kimyoviy tarkibi rentgenografiya analizi yordamida aniqlanib ular orasida Sherobod va Jarqo'rg'on kvarts qumlari foiz tarkibi yuqoriligi aniqlandi. Jarqo'rg'on kvarts qumini xom ashyosi ko'pligini hisobga olib tripleks shisha olishni ishlab chiqdik.

Kalit so'zlar: Tripleks, shisha listi, elastik plyonka, deraza oynasi, sintetik polimer, rentgenografiya.

Tripleks tarkibiga ikki shisha listi va bir elastik plyonkadan iborat. Tripleks boshqa ko'p qavatli shishalar singari silliqqlangan va silliq qilinmagan oddiy deraza oynasidan tayyorlanadi. Tripleks olishda qo'llaniladigan shishalar qalinligi quyidagicha bo'ladi: 2,0, 2,3, 2,8, 3,2, 4,7 - 5.3 mm Ikki shisha listini biriktiruvchi elastik plyonka sifatida selluloid, vinilit, pleksigum, butafol va boshqa organik modda ishlatilishi mumkin. Ammo selluloid (nitrotsellyuloza) quyosh nurlari ta'sirida oldin sarg'ayadi, keyinroq esa yer rangini oladi natijada tripleks shaffofligi yo'qoladi. O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari orqali bu maqsadlarda butafolli plyonkani ishlatish yaxshi natija berishi aniqlandi. Bunday plyonka o'zining yuqori shaffofligi, nur ta'siri va sovuqqa chidamliligi bilan ajralib turadi. U shishalar bilan bir tanlik bo'lib ketish, yuqori mustahkamlik hamda suv yutish qobiliyatiga ega. Butafol sintetik polimer mahsuloti bo'lib, tarkibi polivinilbutiralga to'g'ri keladi. Unga 16-18 % dibutilsebinsinat qo'shilsa sifat ko'rsatkichlari yanada yaxshilanadi. Butafol ikki markada chiqariladi: A (aviatsiya uchun) va B (avtomobil tripleksi uchun).

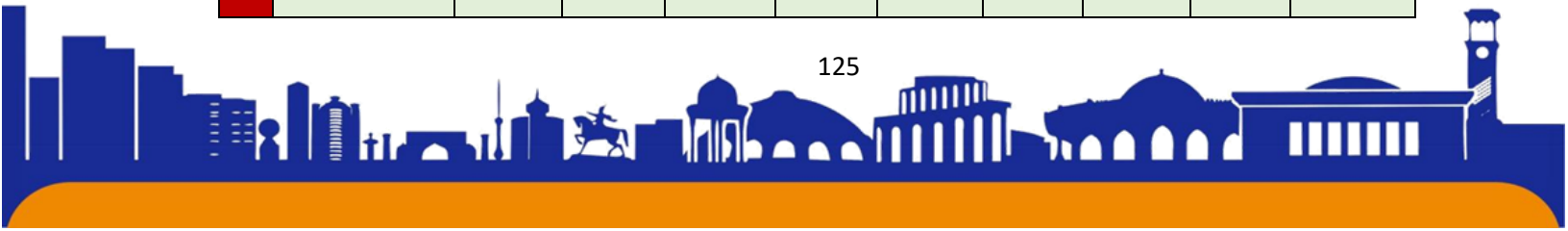
Tripleks shishasidan «Neksiya», «Damas», «Malibi», «Gentra» avtomobillarining eshik va oldi oynasi tayyorlangan. Shuningdek, shishadan avtomobillarning korpusini ham yasash mumkin.

Kvant elektronikasida esa aktiv moddadan (neodim, erbiy, itterbiy, seriy, samariy oksidlari) tayyorlangan shisha XX asrning 60-70-yillardan boshlab lazer sifatida ishlatilmokda. Bu kashfiyot fanning ulkan yutug‘i bo‘lib qolmay, insoniyat madaniyati xazinasiga qo‘shilgan salmoqli hissa bo‘ldi. Chunki u jismlarni juda yuqori haroratda qizdirish, fizikaviy va kimyoviy jarayonlarni tezlashtirish, jarroh, zargar va quruvchining tig‘siz ishlashi, predmetlarning hajmiy tasvirini olish, turli materiallar, suyuqlik va gaz muhitlarining tarkibini tez aniqlash kabi imkoniyatlarni tug‘diradi.

Tripleks bugungi kunimizda qurulish sohasida ham keng qo‘llanilmoqda. Asosan baland qavatli, osmon o‘par binolarning, oynasi va tashqi qavatida ham shunday mustahkam bo‘lgan tripleksdan foydalanishadi.

Surxondaryo viloyati kvars qumlarining kimyoviy tarkibi

Xom ashyo		SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	SO ₃	Na ₂ O	K ₂ O	Q.Y. Mass. %
1	Uchqizil kvars qumi	57.05	10.56	3.19	6.29	1.60	0.19	1.90	2.06	17.14
2	Jarqo‘rg‘on kvars qumi	60.91	10.26	2.87	6.18	1.55	0.00	1.84	1.89	14.50
3	Jarqo‘rg‘on kvars qumi {selikat uchastkasi}	67.28	9.45	2.68	6.77	1.34	0.07	1.73	1.95	8.73

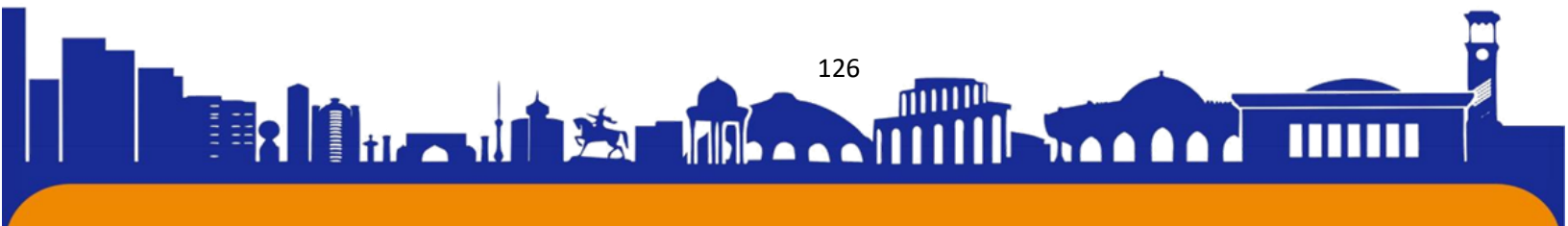

4	Sariosiyo kvars qumi	54.02	12.62	3.64	4.61	1.61	0.00	2.12	2.66	18.72
5	Qiziriq kvars qumi	48.10	6.60	1.72	9.28	0.89	0.00	1.00	1.60	30.81
6	Sherobot kvars qumi	80.30	3.94	0.48	5.13	1.07	1.81	0.32	0.97	5.98
7	Sherobod kvars qumi {Soztuproq koni}	58.93	14.01	5.90	3.89	2.24	0.43	1.12	2.43	9.56

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, konlarning ichida Jarqo‘rg‘on va Sherobod tumanidagi kvars qumlari tarkibida SiO_2 ning miqdori rentgenografiya analizi yordamida tekshirganimizda boshqa konlar kvars qumlaridagiga nisbatan ko‘pligi aniqlandi. Yuqoridagi olingan analiz natijalardan shuni xulosa qilish mumkinki, Surxondaryo viloyati bir qator kvars qumi konlaridan, jumladan Jarqo‘rg‘on tumanidagi kvars qumlarini boyitish orqali tripleks shisha ishlab chiqarishda xomashyo sifatida ishlatish mumkinligi aniqlandi. Bu esa silikat sohasini rivoji uchun katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Ismatov A.A. Silikat va qiyin eriydigan nometall materiallar texnologiyasi Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Ismatov A.A. Silikat va zo‘rg‘a suyuluvchan materiallar fizik-kimyoviy tahlilining zamonaviy usullari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.

3. N.I. Minko, V.M. Narsev, R.G. Melkonyan. Istoriya razvitiya i osnovy texnologii stekla. – Belgorod: Izd - vo BGTU, 2008.
4. Obzor rynka tarnogo stekla dlya pishchevoy promyshlennosti v Rossii. – M, 2007.
5. Tarasov A. Ye. Novyye texnologii: energiya stekla. // Journ. Stroitelnyye materialy, oborudovanie, texnologii XXI veka. 2012.
6. Spravochnik po nailuchshim dostupnym texnicheskim metodam ispolzovaniya energii v stekolnoy promyshlennosti. Proizvodstvo sortovogo i tarnogo stekla. M.: Ekolayn, 2005.

ПОРЛАНЦЕМЕНТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА ИШЛАТИЛАДИГАН ХОМ АШЁЛАРНИНГ КЛИНКЕРНИ ПИШИРИШ ЧАРАЁНИГА ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ

Магистрант О.А.Тошмаматов

т.ф.н. дотц С.З.Ходжамкулов

Аннотация. Ушбу мақолада портландцемент ишлаб чиқаришда ишлатиладиган хомашёларнинг клинкерга таъсирини ўрганиш ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар: цемент, клинкер, охактоши, глина, кон, гипс, оксид.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23.07.2020 йилдаги 450-сон қарори, «Цемент импорти тартибини соддалаштириш ҳамда ички бозорни сифатли цемент билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» қароридида кўрсатилган, цемент маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ҳамда ички бозорни сифатли цемент билан таъминлаш бўйича «Йўл харитаси» 1-иловасига мувофиқ маҳаллий хом ашёлар асосида ишлаб чиқарилувчи клинкерларнинг сифатини янада яхшилашга қаратилган.

Портландцемент хомашёлари (ошактош, глина, алюминли кўшимча компонент, темирли жинслар, гипс) асосида ПЦ-400-Д0 маркали цемент олиш технологияси бўйича олинган хом ашё натижалари.

№	Хомашё номланиши	Оксидлар микдори, огир. %									
			2 O	o o < +	o <N V P _n	O ей C	O ад	O GO	O R	«o O <N P _q	н
1	«Бешбулок» ошактоши	42,39	2,28	1,99	сл.	51,61	0,70	1,03	-	-	100
2	«Бешбулок» глинаси	7,90	61,91	20,05	4,05	1,99	2,03	1,62	-	-	100

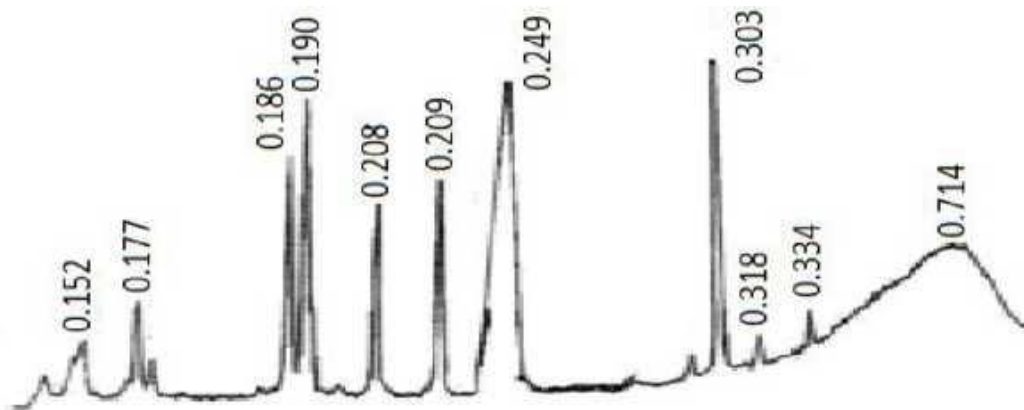

3	Жерданак алюминли кўшимчаси	3,09	82,81	5,89	1,13	2,73	0,68	0,10	3,57	-	100
4	Темирли чукинди номаёнда	-	38,65	4,15	44,6	5,36	4,06	0,11	2,76	0,31	100

1-жадвал. Хомашё материаллари намуналарининг кимёвий таркиби

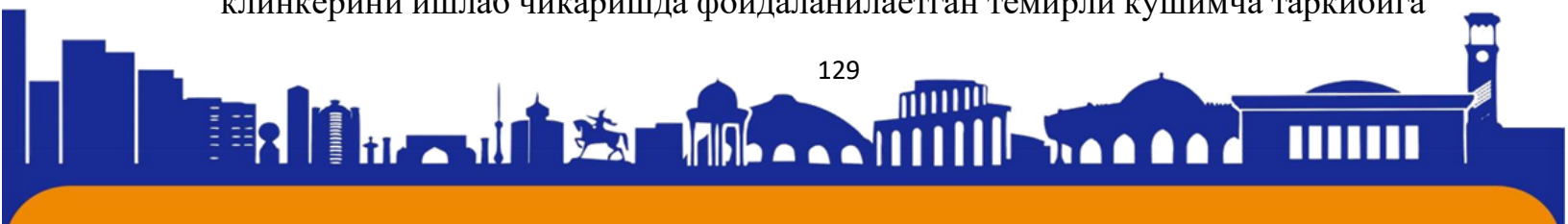
Охактош дифрактограммаси намунанинг минералогик таркибида $d/n = 0,303; 0,249; 0,208; 0,186; 0,160; 0,152$ nm кальцит устунлигини тасдиқлайди. Бундан ташқари $d/n = 0,334$ ва $0,181$ nm булган кварц мавжуд; $0,334$ nm га тенг каолинит қуринишида гилли минерал; $d/n = 0,714 ; 0,318; 0,209; 0,190; 0,185; 0,182; 0,177$ nm дала шпати мавжуд.

1-

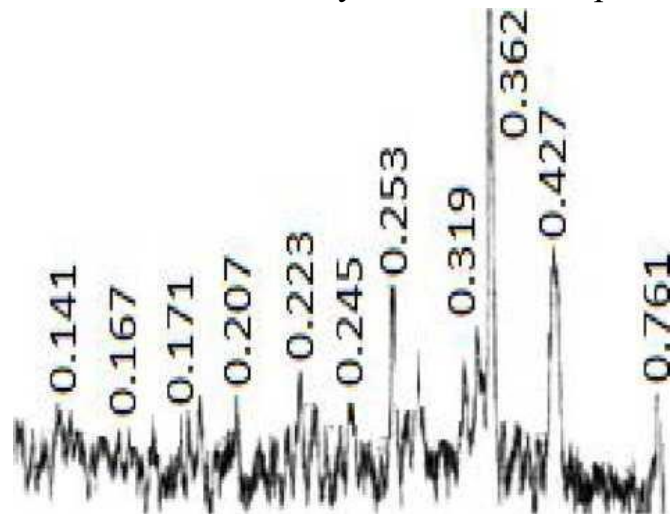
расм. Бешбулок кони охактоши дифрактограммаси.

Титанмагнетитли темир тутган жинс асосан кремний, темир, магний ва кальций осидлар, ундан ташқари алюминий оксиди, олтингугурт ангидриди, ишқорий металл оксидлари, титан ва фосфордан иборат (2-расм, а). Титанмагнетитли темир тутган жинс регламент қилинадиган оксидлар миқдори буйича O'z DSt 2950:2015 талабларига қура портландцемент клинкерини ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган темирли қушимча таркибига

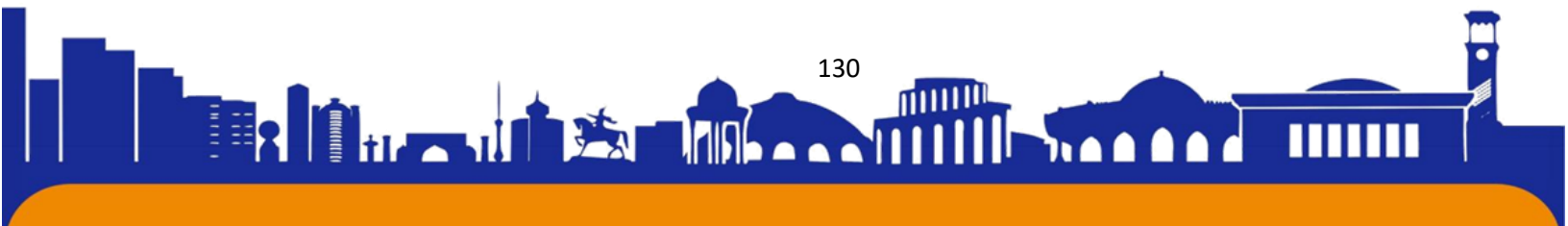
мос келади. Ушбу жинс технологик намунасининг минералогик

2-расм. Тебинбулок кони титанмагнетитли темир тутган жинс (а) ва темирли чукинди номаёнда (б) дифрактограммалари.

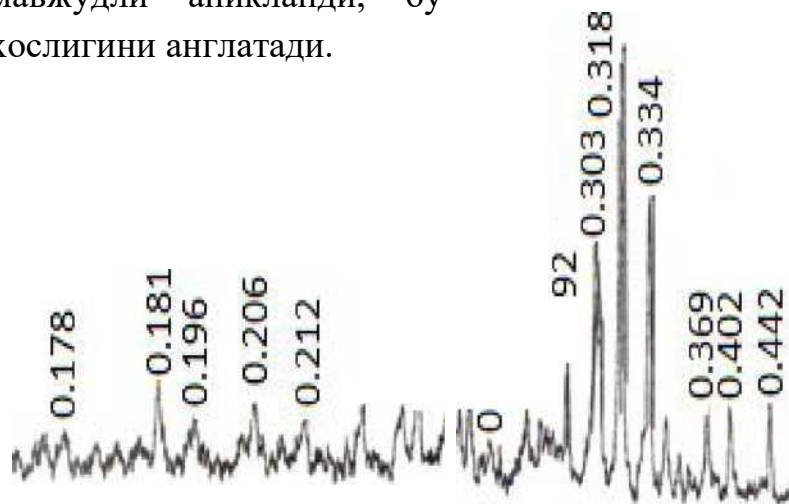
таркибида $d/n=(0,761; 0,427; 0,362; 0,181 \text{ nm})$ гематит, $d/n=(0,271; 0,253; 0,242; 0,171; 0,161 \text{ nm})$ магнетит микдори юкори, ундан ташкари магнитли колчедан, гетит ва пиритга мос келувчи чизиклари мавжуд. Сульфат ва гилли минераллар $d/n=(0,761; 0,427; 0,335 \text{ nm})$ х,ам учрайди.

Темирли чукинди номаёнда таркибида Fe_2O_3 микдори юкори (44,6%) титанмагнетитли темир тутган жинсга нисбатан (26,12%) ва у портландцемент клинкерини куйдириш учун минералиаторли темирли кутттимча сифатида ишлатилиши мумкин. Темирли чукинди жинси минерал таркиби $d/n = (0,761; 0,362; 0,209; 0,207; 0,171 \text{ nm})$ магнетит, $d/n=(0,424; 0,385; 0,245; 0,223 \text{ nm})$ магнит калчедани, гетит, пирит минераллари ва гилли жинсларнинг аралашмаси билан ифодаланган (2-расм, б).

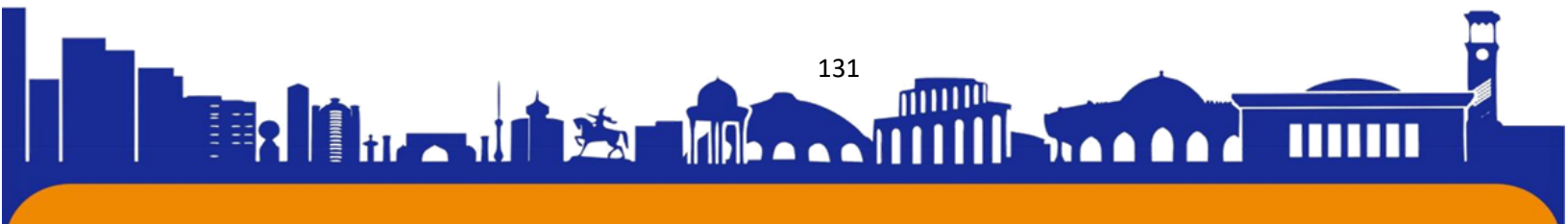
«Беркуттау» базальти намунасида хлорит $d/n=(0,442; 0,402; 0,369; 0,318; 0,292 \text{ nm})$, кварц $d/n=(0,334; 0,318; 0,222; 0,212; 0,196; 0,181 \text{ nm})$, кальцит $d/n=(0,303; 0,248; 0,232; 0,206 \text{ nm})$, доломит ($d/n=(0,285; 0,217; 0,206 \text{ nm})$) минераллари акс этган (3-расм). Диффракцион чуққилари фонида шиша фазаси мавжудли аниқланди, бу магматик **tof** жинсга хослигини англатади.

3- расм. «Беркуттау» участкаси базальт жинси диффрактограммаси.

Шундай қилиб, комплекс кимёвий ва физик-кимёвий тадқиқот усуллари асосида «Бешбулоқ» оҳақтоши ва «Бешбулоқ» гили, Акбурли ва Порлытау конлари мергели, Табаккум қони бархан қуми, Тебинбулоқ титан магнетитли темир тутган жинслар, темирли чуқинди жинси, «Беркуттау» участкаси базальти О'з DSt 2950:2015 регламентидаги оксидлар микдори бўйича портландцемент клинкери ишлаб чиқаришига ярқли карбонатли, алюмосиликатли ва темирли хомашёларга жавоб беради.

Шерабод цемент заводи муқобил хомашё ресурсларидан клинкерлар олиш технологиясини ишлаб чиқиш» деб номланган учинчи бобида клинкерни қуйдириш учун технологик намуналари хомашё компонентларининг кимёвий тарқибини ҳисобга олган ҳолда хомашё аралашмалари ҳисоблари бажарилган. Натижалар 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал. Хомашё аралашмалари компонент таркиби ва модуль кийматлари

Аралашма раками	Компонентлар таркиби, огир. %							а ^ 5 я £ ^ ни	п (Силикат модули)	р (Глинозем модули)	а
	В о 12 Х О	к £ Х ей К Л ей W	ч К	Порлытау мергели	W к в и ей н ч о S	-титли -жинс	Х о Ё * н к ^ « д- К * н % & « ни ^ 2 £ н F				
1-таркиб (Назорат)	38,71	3,73	-	5,12	2,44	-	-	0,92	2,00	1,50	28,66
	C3S - 51,67%; C2S - 20,64%; - 9,46%; C4AF - 12,64% C3A										
2-таркиб (СБПЦ)	77,92	9,49	1,01	-	-	11,58	-	0,89	2,40	0,95	28,50
	C3S - 49,07%; C2S -- 3,76%; C4AF - 13,98% 24,71%; C3A										
3-таркиб	78,71	10,13	-	-	-	11,16	-	0,92	2,5	0,94	27,18
	C3S - 55,86%; C2S - 18,98%; - 3,48%; C4AF - 13,36% C3A										
4-таркиб	81,57	4,24	11,01	-	-	-	3,18	0,92	2,2	2,3	28,11
	C3S - 55,83%; C2S- 18,14 %; - 12,72%; C4AF - 8,80% C3A										
5-таркиб (СБПЦ)	62,35	7,92	-	23,26	-	-	6,47	0,89	2,1	0,9	28,49
	C3S - 49,55%; C2S - 25,09%; - 3,74%; C4AF - 16,60% C3A										

Бажарилган хисоб-китоб натижаларига кура, кимёвий-минералогик таркиби ва модуль таснифлари буйича О'z DSt 2801 га мос келадиган умумий курилиш (№3 ва №4 таркиб) ва сульфатга чидамли (№2 ва №5) цементларга клинкерни куйдириш учун 3-компонентли «Бешбулок» охактоши, Табаккум бархан куми, Тебинбулок титанмагнетитли темир тутган жинс) ва 4-компонентли «Бешбулок» охактоши, Табаккум бархан куми, («Олмалик КМК», темирли чукинди номаёнда) хомашё аралашмаларидан иборат макбул таркиб танлаб олинди (2-жадвал).

Хом ашё аралашмаларининг янги таркибларининг 1000, 1200, 1400 ва 1450°Сда 30 дакика давомида аникланган реакцион кобилияти шуни

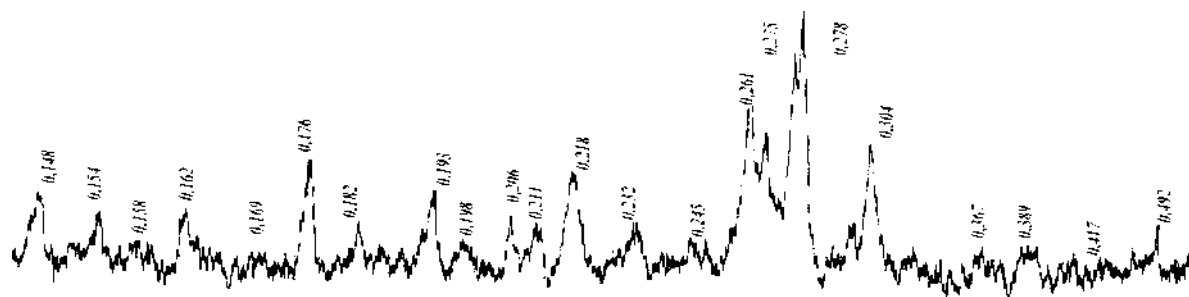

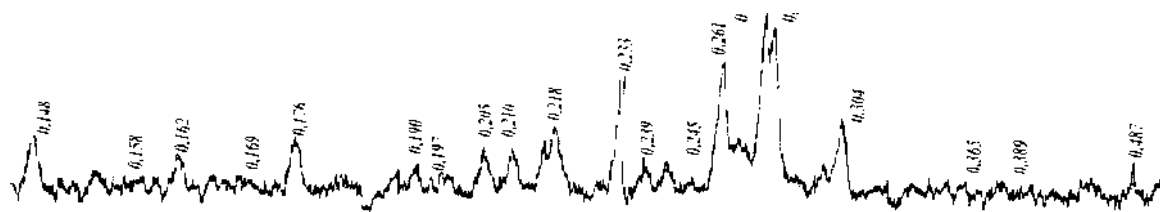
курсатдики, «охактош + бархан куми + гил + титанмагнетитли темир тутган жинс» ва «охактош + бархан куми + гил + темирли чукинди номаёнда» дан иборат хомашё аралашмаларини куйдиришда карбонатсизланиш реакцияси ва СаО клинкер минералига узлашиш жараёни 1400-1420°С да клинкер хосил

булиши жадал боради, бу эса «охактош + бархан куми + мергель + ОТМК куюиндиси» дан иборат назорат аралашмасини куйдириш хароратидан 50- 70°С га пастдир. Демак, уларда СаО_{эркин} микдори (0,18% ва 0,66% мос равишда) назорат таркибдаги клинкердан кам булишини (0,88% СаО_{эркин}) англатади. Назорат вариантда хам СаО_{эркин} микдори 1450°С куйдиришдан кейин регламент килинган ораликда ётади.

Рентгенофазавий тахлил хомашё аралашмалари янги таркибларини куйдиришда клинкер минералларининг хосил булиши жадал кечишини тасдикдайди. Масалан, сульфатга чидамли цемент учун «охактош + бархан куми + гил + темирли чукинди номаёнда» аралашмасидан олинган клинкер 4-таркиб дифрактограммасида C₃S - d/n=(0,303; 0,278; 0,275; 0,262; 0,254; 0,241; 0,214; 0,198; 0,193; 0,191; 0,162; 0,156; 0,147 nm); C₂S - d/n = (0,272; 0,262; 0,231; 0,219; 0,214; 0,204 nm); C₃A - d/n=(0,272; 0,214; 0,191; 0,156 nm) ва C₄AF d/n = (0,266; 0,261; 0,204; 0,191 nm) минералогик таркиби меъёрлашган клинкерга хос булган барча клинкерли фазалар идентификация килинган (4-расм).

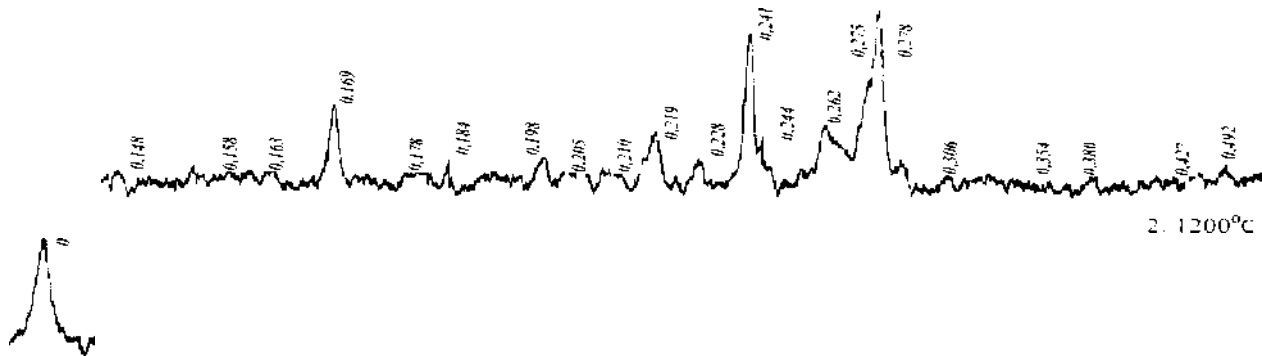

4. 1 450 C

3. 1400 C

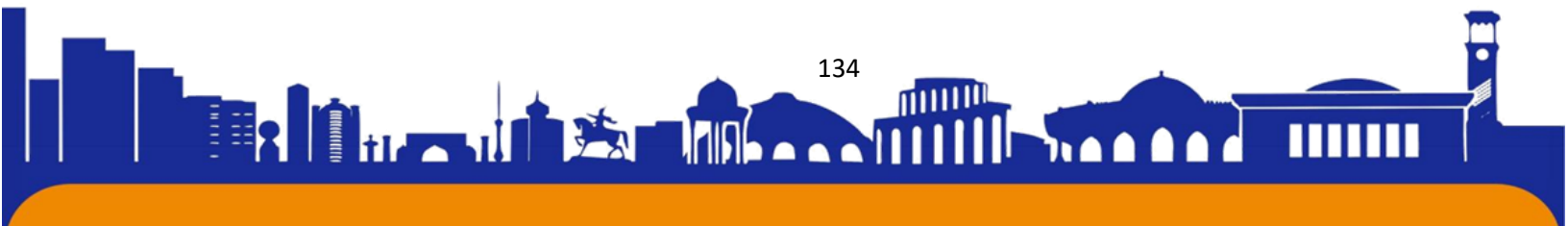

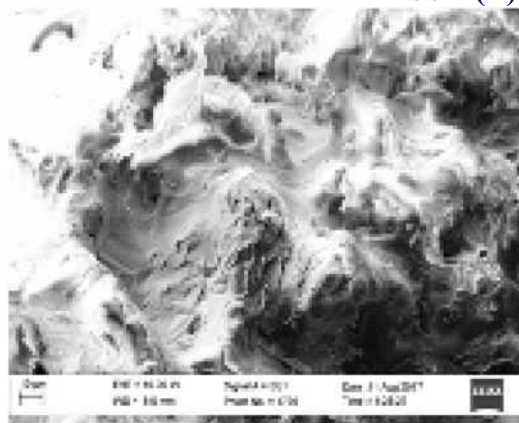
барча синтез килинган клинкерларда $\text{CaO}_{\text{эркин}}$ миқдори камлиги (0,06-0,66%) т^арисида кимёвий таҳлил натижасини тасдиқлайди. Рентгенограммаларда асосий клинкер фазалари аниқ белгиланган тасвири ва оралик фазалар йуклиги янги таркибли хомашё аралашмаларини куйдиришда минераллар ҳосил булиш жараёнининг тулик якунланишидан далолат беради.

ТК=0,92 эга «охактош + бархан куми + мергель + ОТМК куюндиси», иборат назорат хомашё аралашмасидан олинган клинкерда ёрилган юзанинг рельефи дағал текислик билан намоён булган, бу ерда аниқ булмаган кийфадаги хар хил шаклдаги доналар кузатилади, клинкер минераларининг зич булмаганлиги туфайли карбонатсизланиш жараёнида ҳосил булган куплаган FO ваклар мавжуд.

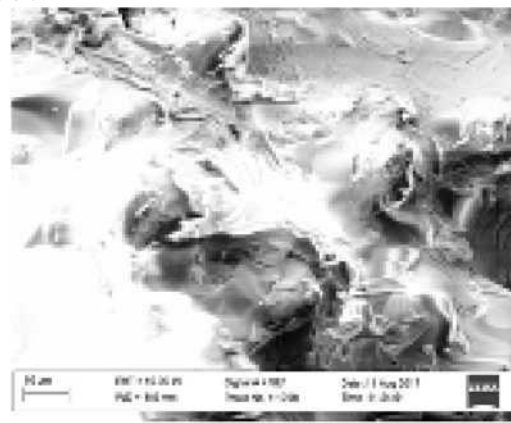
Ушбу клинкернинг тузилишидан фаркли уларок, «охактош + бархан куми + гил + титанмагнетитли темир тутган жинс» (2-таркиб, ТК=0,89) таркибли хомашё аралашмасини 1420°C да 30 дакика давомида куйдириш оркали синтез килинган клинкер ёрилган юзаси рельефи кубик, овал ва пластинали шакллардаги суюкланган доналардан ташкил топган, ушбу доналарни аниқ кийфаларини ёпувчи шаклсиз массалар мавжудлиги кузатилади, бу силикат суюкланмасининг анча миқдорда ҳосил булишидан далолат беради (5-расм).

Бу шундан далолат берадики, ушбу таркибдаги хомашё аралашмасини куйдириш хароратини 1400°C гача пасайтириш ёки куйдириш вақтини 20 дакикагача кискартириш мумкин.

x500

5-расм. 2-таркибли «охактош + бархан куми + гил + титанмагнетитли темир тутган жинс» хомашё аралашмасидан олинган клинкернинг ёрик юза рельефи: $TK=0,89$, $T_{куйд.} - 1420^{\circ}C$.

6-расмга кура, темирли чукинди номаёнда иштирокида клинкер минераллари аник кристалланиши кузатилади, 4-таркибли ($TK=0,92$) хомашё аралашмасидан $1400^{\circ}C$ да куйдирилган клинкер ёрик юзасининг рельефи алитга хос булган кубик ва гексагонал шаклдаги йирик зарралардан иборат даҒал текислик билан намоён булган.

Заррачалар юзаси кучли суюкланган, бу хомашё аралашмасини куйдиришда хароратни $50-70^{\circ}C$ га пасайтириш ёки изотермик холатда ушлаб туриш вақтини кискартириш имконини курсатади.

ХУЛОСА

1. Сурхондарё вилояти табиий ресурсларини замонавий асбоб-усуналарда олиб борилган комплекс кимёвий-аналитик, физик- кимёвий ва микроскопик усулларда тадқиқ этиш ёрдамида уларнинг минералогик таркиби, технологик таснифлари аникланди ва янги конлар хомашё материалларини (охактош, базальт жинслари, титанмагнетитли темир таркибли жинс, темирли чукинди номаёнда, бархан куми) портландцемент клинкерлари учун хомашё аралашмалар компоненти сифатида фойдаланиш мумкинлиги назарий жиҳатдан тасдиқланди.

2. Минераллашган кушимча-суюкланма сифатида реакцион қобилиятини ҳисобга олган ҳолда темир тутган титанмагнетитли жинс, темирли чукинди номаёнда, базальт жинсларидан иборат хомашё аралашмалар янги таркибини куйдириш жараёнининг таркиб ва технологик параметрлари

мувофиклаштирилди. «Таркиб-харорат-тузилиш» узаро боФликлик конуниятини аниклаш оркали янги таркибдаги хомашё аралашмаларни куйдириш жараёнида клинкер минераллари хосил булиш тезлиги аникланди ва жараннинг макбул булган шароитлар тавсия этилган.

3. Портландцемент клинкерларини синтез килишнинг макбул технологик параметрлари урнатилди ва куйдириш жараёнини жадаллаштиришга эришилди. Бунда эркин СаО нинг бошка оксидлар билан тулик узлашиши оркали клинкер минералларига узаро таъсирлашув жараёни тезлашади, бу эса хомашё аралашмаларини куйдириш жараёнини саноат таркибларини куйдириш хароратига (1450-1470°C) солиштирганда нисбатан пастрок хароратда олиб боришга имкон беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистонни тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60 сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 февралдаги “Қурилиш-монтаж ишлари сифатини тубдан яхшилаш ва қурилишни назорат қилиш тизимини такомиллаштириш чоралари тўғрисида”ги ПҚ-4586-сон қарори.

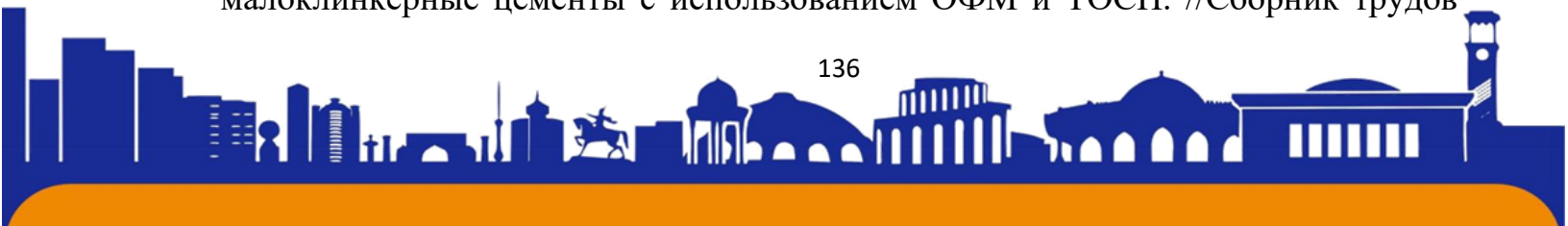
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 сентябрдаги «Маиший ва қурилиш чиқиндилари билан боғлиқ ишларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4845-сон қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 майдаги “Қурилиш материаллари саноатини жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4335-сон қарори.

5. <http://web.archive.org/web/20190819110000/http://www.archive.perm.ru/upload/iblock/b1b/berezniky.pdf/>. История создания и развития Березниковского содового завода. Архивная копия от 19 августа 2019 года, на [Wayback Machine](#), Государственный архив Пермской области. 1997.

5. Хуснутдинов В.А., Порфирьева Р.Т. Производство кальцинированной соды: учебное пособие – Казань: КГТУ, 2007. 94 с.

6. Отақўзиев Т.А., Шамадинова Н.Э., Сидиков А.С. Многокомпонентные малоклинкерные цементы с использованием ОФМ и ТОСП. //Сборник трудов

XXVI-научно-технической конференции «Умидли кимёгарлар-2017». Тошкент, 2017. -257-258 с.

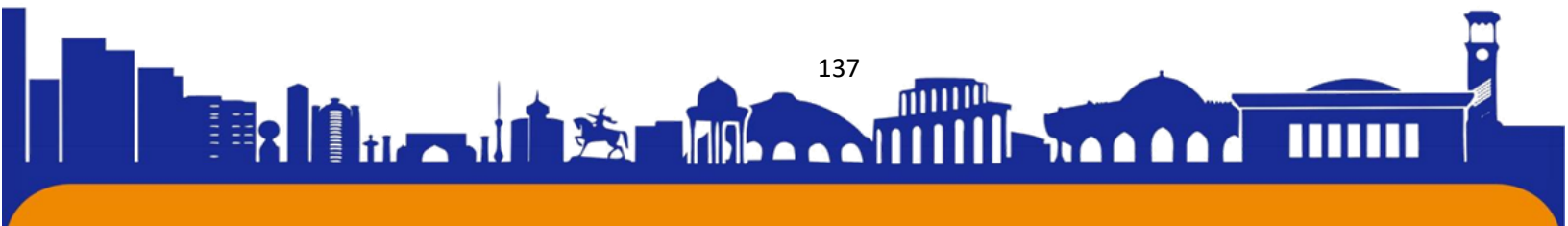
7. Патент RU 2071940. Способ переработки дистиллерной суспензии аммиачно-содового производства. Н.Е. Живолуп, А.В. Воронин, В.В. Новиков, А.Т. Гареев, А.А. Шатов. Заявл.: 24.11.1993 г. Опубликовано: 20.01.1997 г. Бюл. №13.

8. Атакузиев Т.А., Утениязова Г.К., Искендеров А.М. Отходы Кунградского содового завода и их использование в производстве вяжущих. Актуальные проблемы защиты населения в чрезвычайных ситуациях: Материалы научно-практической конференции. - Ташкент, 2000. - С. 51-54.

9. Шатов А.А., Дрямина М.А. Возможные пути утилизации отходов содового производства. Научный журнал. Успехи современного естествознания. ISSN 1681-7494. [Выпуск журнала № 11 за 2003 год](#). - С. 138-139.

10. Беликов А.С. Способ получения химически осаждённого карбоната кальция из отходов содового производства. III-Всероссийская молодежная научно-практическая конференция “Экологические проблемы промышленно развитых и ресурсодобывающих регионов”: Пути решения. 20-21 декабря 2018 г. - С. 37-41.

11. Атакузиев Т.А., Каршиев Б.Н., Шамадинова Н.Э., Фахриддинова Д.Н. Многокомпонентные малоклинкерные цементы с использованием ОФМ и ТОСП. //Сборник трудов XXVI-научно-технической конференции «Умидли кимёгарлар-2017». ТХТИ. Тошкент, 2017. - С. 211-212.

DETERMINING THE EFFECT OF NON-MONETARY FACTORS ON INFLATION IN UZBEKISTAN

Doniyorov Hojiboy Xolmurod O'g'li
Mirza Ulugbek in the name of Uzbekistan national university
mathematician economy graduate student

Abstract: Inflation level of the economy main from the indicators one is considered Him in moderation holding stand up state , that's it including central of the bank task is considered In the article non-monetary of factors to inflation effect discussion will be done .

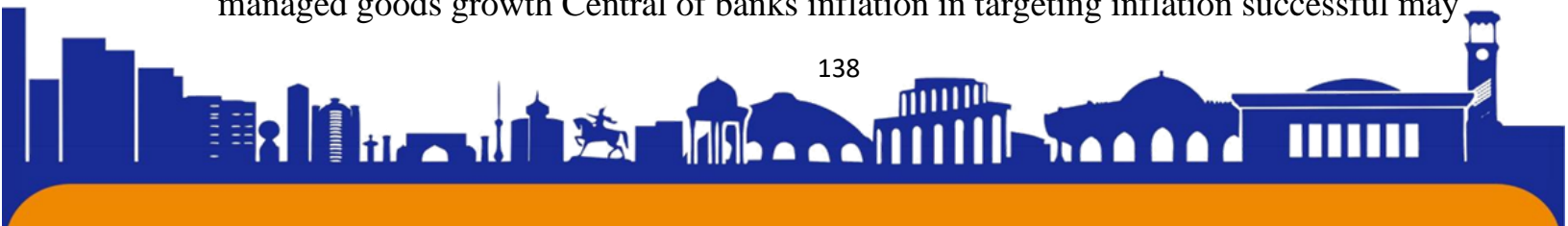
Key words: inflation, non-monetary factor, inflation targeting, money market, QPM and BVAR models, INI, import inflation.

INTRODUCTION

Uzbekistan Republic President 2019 year 18 in November "Inflationary targeting mode step by step transition through money and credit policy improvement about" No. PF-5877 To the decree [1] according to advanced abroad to the experience relied on without Republic of Uzbekistan to introduce the inflation targeting regime Central bank and Ministers Court coordinated the task of carrying out preparatory work was set. To this Order mainly macroeconomic stability provide for the economy in order put market mechanisms and instruments to apply expand, also money and credit policy efficiency fundamentally increase in order to Uzbekistan Republic Central bank inflation reducing the level to 10% in 2021 and 5% in 2023 by setting a permanent inflation target (target) of 2020 from January 1 of the year monetary policy mechanisms step by step inflationary targeting mode transfer provide demand was placed.

LITERATURE REVIEW

Foreign economists Inside and of the Laxtons according to economic that the system plays an important role in the implementation of inflation targeting believed. Prices are fully regulated by the market and consumption prices and in the economy currency to vibrations too much except should not be sensitive. In addition, the prices of consumer goods If you manage, inflation control is usually ineffective. Full price and the need to control should not be expedient, but money- credit policy should have a significant impact on the price index. Most of the time the government control under managed goods growth Central of banks inflation in targeting inflation successful may

impair control; especially these prices demand and of the offer main conditions account didn't get without is determined [4].

RESEARCH METHODOLOGY AND EMPIRICAL ANALYSIS

It is known in economics commodity and services prices to change effect doer factors monetary and non-monetary to factors is divided. Monetary to factors in economics money mass and loans of size increase in the inflation rate in the medium term due to the change or to decrease take incoming behavior enters.

Central bank by done being increased money and credit policy non-monetary factors is considered Non-monetary to factors external economic conditions, structural factors (competition conditions, worker power offer and quality indicators, work release technological degree, transport and logistics infrastructure), regulatory and legal conditions and commodity and of services work in release offer factors enters. Non-monetary factors can be divided into 3 types: external economic, structural and medium term to the proposal in perspective effect factors.

Domestic non-monetary factors are one-time factors in the formation of prices or systematic respectively effect shows. To these done being increased changing structural and institutional conditions as a result of reforms enters. Reforms essence, take going and efficiency to inflation too increasing, too reducing effect to show possible

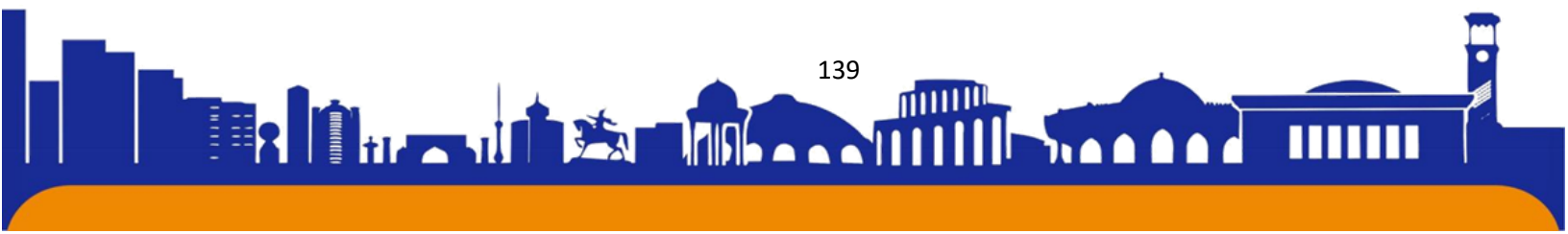
In the country done increased structural reforms, in particular state enterprises reform to do in order putable prices liberation, tariff and notary manage policy change and a one-off for some goods and services as a result of tax reforms inflation increasing or inflation reducing shocks to the body will come.

Wide comprehensive structural reforms done in raising economic of agents inflationary expectations stabilization important place holds In this, economic of indicators next changes, pending results and forecasts about of information transparency increase, justified and objectivity provide current is considered

In addition, the rules established in the fields of export and import, requirements and them pending changes, budget deficit and regulation of economic activity, as well as taxation economic agents informed to do too inflationary expectations stabilizer factor is considered

CONCLUSION AND DISCUSSION

Inflationary targeting mode non-monetary factors effect reduce for the following measures done increase need that we count.

1. External import channels through there is risks reduce in order to social important have products import diversify, tariff and notary in order put mechanisms in terms of optimization, provision of a competitive environment in the import market systematic measures to see

2. Labor migration official channels expand, their professional qualification increase, also foreign in the states work of immigrants rights protection to do and safety provide;

3. State in enterprises take going of reforms efficiency strictly on the surface control installation;

4. Products and services of monopoly enterprises (public and private). of prices unreasonable increase prevention get in order to their cost the transparency of the formation provide;

5. Operating in competitive commodity and financial markets economy host of subjects statute in the capital (funds) state participation step by step shortening to go and this in the markets state establish enterprises prohibiting

6. Consumer goods work competitive environment in output markets more improvement and private entrepreneurship rights protection strengthen

LIST OF REFERENCES

1. Uzbekistan Republic President 2019 year 18 in November "Inflationary targeting mode step by step transition through money and credit policy improvement about" No. PF-5877 Decree.

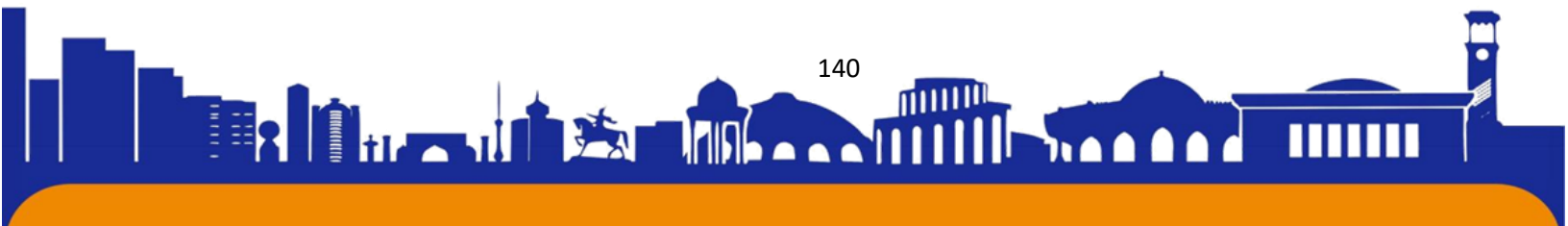
2. <https://cbu.uz/oz/> - Uzbekistan Republic Central Bank official site _

3. Uzbekistan Republic of " Uzbekistan Republic of Central bank about". Law . November 11 , 2019 . – O'RQ-582 the law

4. Jumaev NX, Absalamov AT "Inflationary targeting mode apply macroeconomic stability and population prosperity of provision necessary condition" review.uz – CERR economic analysis magazine - Tashkent, 2020 year, january - 18 p

5. State statistics committee information based on Central Bank calculations.

6. " Money and credit of politics 2021 year and 2022-2023 years to the period intended main directions " Central bank official site www.cbu.uz information .

Қадимги туркларда тиббий маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари**Наврўз Рўзиев Ихтиёр ўғли- Тошкент тиббиёт академияси ўқитувчиси
Аннотация**

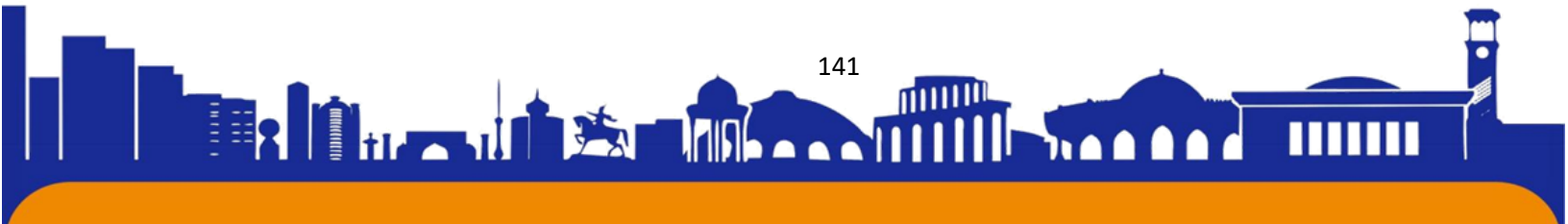
Қадимги туркий халқларда тиббиёт илмининг мавжудлигига кўплаб ғарб давлатлари тарихчи олимлари шубҳа билан қараб келмоқда. Бу мақола орқали туркийлардаги илк ўрта асрлардаги манбаларга асосланган ҳолда, уша даврлардаёқ дориларнинг қай юсунда ишлатилиши ва касалликларга нисбат берилишини алоҳида таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: *ірвї* (ирви), урағун, хасни (хасні), буға, чурни (чурні), хасни (хасні), ум – *меьда*, утук, талағу, уақїғ (йақиғ), арқачук, уактак, жағу, эгит, азрик, анг.

Бундай деярли минг йил олдин яшаб ижод қилган Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғати-т-турк” (Туркий сўзлар девони) асари (XI аср) фақатгина туркий халқлар тилига тегишли муҳим маълумотлар бериб қолмасдан, балки туркийларнинг кундалик турмуш тарзи, хўжалик турлари, урф-одатлари, моддий ва маънавий маданияти тўғрисида кўплаб бирламчи материалларни ўз ичига олган асар сифатида эътироф этилади. Ўша чоғларда Шарқий Европадан Шимолий Хитойгача чўзилган улкан Евросиё кенгликларида яшаб, юзлаб қабила ва уруғларга бўлинган туркийлар асосан кўчманчи ва қисман ўтроқ аҳоли сифатида билинган. Евросиё кенгликлари, хусусан, Марказий Осиё ва унга қўшни ўлкалардаги турли-туман иқлим шароитида яшаган туркийлар тарихига Маҳмуд Кошғарий асарида ўрин олган тиббиёт билан боғлиқ анъаналар мисолида танишиб чиқилганда, бу борада уларнинг ўзига хос тиббий маданиятга эга бўлганликлари кўзга ташланади. Буни қуйида кўриб чиқиладиган айрим маълумотлар ҳам тасдиқлаб турибди.

Маълумки, илк ва ривожланган ўрта асрларда туркийлар асосан кунчиқарда Осиё қитъасининг сезиларли бир қисмида – Марказий Осиё, Волга – Уралбўйи, Ғарбий ва Жанубий Сибир, Мўғулистон, Олтой, Шимоли-Ғарбий Хитойда, кунботарда эса Шимолий Кавказ, Қора денгизнинг шимолида яшаб¹, айтиб ўтилган ҳудудларда турлича табиий иқлим ҳукм сурган. Уларнинг катта

¹ Плетнева С. А. Кочевники Средневековья. Поиски исторической закономерности. – М.: Наука, 1982. – С. 31; Golden P. B. Türk Halkları tarihine Giriş. Çev. O. Karatay. – Ankara: KaraM, 2002. – S. 13-20, 68.

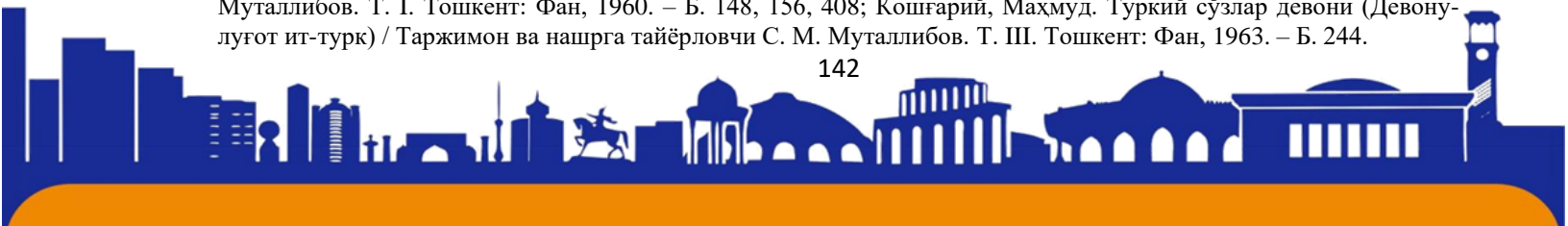
бир қисмида кескин совук, бир қисмида эса анчагина юқори иссиқ иқлим кузатилиб, сезиларли бир бўлимида эса нисбатан муътадил ҳаво ҳарорати мавжуд бўлган. Бу эса туркийлар ҳақларнинг минг йиллар давомида иқлим шароитига мослашиш, яшаб қолиш йўлларини излаш ва ўзлари учун қўлайликларни яратишда тинимсиз кураш олиб боришларини талаб қилган. Шу билан бирга, туркийлар яшайдиган кенг ҳудудларнинг тоғлик ёки текислик, қир-адир, дашт, чўл, сувга бой ёки кам сувли, серёғин ёки қақроқ бўлиши улар турмушига таъсир қилиб, табиий иқлим ва бошқа табиий географик омиллар натижасида ўзига хос тиббий маданият шаклланишига олиб келган. Бундан ташқари, туркий халқларнинг бир томондан шарқ ва жануби-шарқда Хитой, жануб ва жануби-ғарбда Тибет, Ҳиндистон, Эрон каби қадимий маданиятларга эга мамлакатлар, иккинчи томондан ғарбда Византия, Шарқий Европа, Кавказ, шимолда эса турли славян ва фин-угор тилли халқлар билан ўзаро қўшни яшаб², уларга хос маданиятлар билан яқиндан таниш бўлганликлари туркийларнинг моддий ва маънавий маданиятида ўзига хос из қолдирган. Буни ўша даврларга тегишли турли тиллардаги ёзма манбалар ва лингвистик материаллар ҳам тасдиқлайди³.

Айниқса, “Девону луғати-т-турк”да ўрин олган туркийлар маданияти билан боғлиқ кўплаб атамаларнинг соф туркий сўзлардан, сезиларли бир қисми эса қўшни халқлардан ўзлашган сўзлардан ташкил топгани ҳам кўрсатиб турибди. Бунинг исботини Маҳмуд Кошғарий келтириб ўтган тиббиётга оид юзлаб сўзларнинг асосан туркий ва қисман туркий бўлмаган сўзлардан иборат эканлигида ҳам кўриш мумкин. Масалан, “Девон”да “*ipwī* (ирви) – касалларни даволашда қўлланувчи ҳиндча бир дорининг номи”, “*урағун* – касалларга қўлланадиган ҳиндча бир дори”, “*хасни* (хасни) – болаларни семиртириш учун ялатиладиган бир дори бўлиб, Ҳиндистондан келтирилади”, “*буға* – Ҳиндистондан келтириладиган бир даво (дориси)” деб келтирган маълумотлар⁴ ўша чоғлардаёқ туркийлар ҳинд тиббиётидан яқиндан хабардор бўлганликларини кўрсатади. Шу билан биргаликда, туркийларга хос тиббиёт ҳиндларга ҳам таъсир қилганини ҳинд тилида “даволовчи”, “табиб” маъносида қадимги туркча “эмчи”

² Golden P. B. Türk Halkları tarihine Giriş. – S. 21-30; Дроздов Ю.Н. Тюркская этнонимия древнеевропейских народов. – М., 2008. – С. 251-260.

³ Древнетюркский словарь / Под ред. В. М. Наделяева, Д. М. Насилова, Э. Р. Тенишева, А. М. Щербака. – Л.: Наука, 1969.

⁴ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. Т. I. Тошкент: Фан, 1960. – Б. 148, 156, 408; Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. Т. III. Тошкент: Фан, 1963. – Б. 244.

сўзи учраши ҳам тасдиқлайди. Маҳмуд Кошғарий бу сўз билан боғлиқ “*эм – эм, даво, дори; даволовчига эмчи дейиш шундандир*” деб ёзди⁵.

Туркий табибларнинг фақат ўзлари томонидан тайёрланадиган дорилар ҳам бўлиб, буни Маҳмуд Кошғарийнинг “*чурни (чурни) - турк табиблари томонидан ясаладиган сурғи дори*” мазмунида келтирган маълумот тасдиқлайди. Қизиғи шундаки, бу маълумот бироз юқорида келтириб ўтилган ҳиндистонликларга хос болаларни семиртириш учун ялатиладиган, Ҳиндистондан келтирилган **хасни** (хасни) дорисига таъриф берилганда қайд этилади⁶.

Қадимги турк табобатида касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари бўйича ўзига хос кўникма ва тажрибалар шаклланган бўлиб, Маҳмуд Кошғарий очиклаган бир қатор сўзлар бундан дарак беради. У келтирган маълумотлар асосида қадимги туркларнинг касалликлар келиб чиқишини қуйидагича сабаблар билан боғлаганликлари англашилади:

- таом ейиш орқали ошқозонда бузилиш пайдо бўлади. Бунинг мисоли “Девон”да келтирилган қуйидаги изоҳларда кўринади: “*ум – меъда бузуқлиги. Эр ум бўлди – одам меъдаси бузилди; кўп гўшт ейишдан одамнинг меъдаси бузилди*”; “*утук – ич кетиш ва қусиш. Анар утук туттї – уни ич кетиш ва қусиш тутди*”; “*талағу – қаттиқ ич кетиши*”⁷;

- инсонда рухий ўзгаришларнинг пайдо бўлиши. Маҳмуд Кошғарий ҳам кўплаб қадимги давр ва ўрта аср муаллифлари сингари бундай ўзгаришларни “*жин тегиши*” деб очиклаган. Масалан, “Девон”да “*тутуғ – жиндан бўладиган касаллик; аниң тутуғы бар – унинг жин касали бор*”⁸ ;

- об-ҳаво таъсири – шамоллаш, иссиқ уриш орқали касалликлар келиб чиқади. “Девон”да шамоллашдан келиб чиқадиган, кенг тарқалган касалликлардан бири “*тумағу – тумов*” кўринишида қайд этилган⁹.

Қадимги туркларда турли жангу-жадалларда олинадиган жароҳат, иш жараёнида ва турли сабаблар билан йиқилиб тушиш натижасида келиб чиқадиган

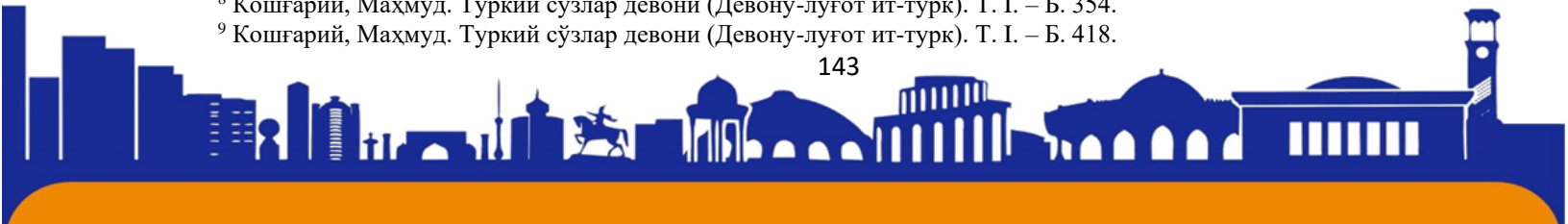
⁵ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 74.

⁶ Kaşgarlı Mahmud. *Divānī Lügati't-Türk*. Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun Ziyat Akkoyunlu. – Ankara, TDK, 2014. – S. 188; Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 148, 156, 408.

⁷ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 83, 99, 418.

⁸ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 354.

⁹ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 418.

касаликлар, шунингдек, инсон ёшининг ўтиши билан келиб чиқадиган хасталиклар бўйича ҳам айрим маълумотлар учрайди.

Кези келганда айтиб ўтиш керак, юқорида “Девон”га асосланиб келтирилган “**утук – ич кетиши ва қусиши. Анар утук тутгї – уни ич кетиши ва қусиши тутди**” мазмунидаги маълумотда ўрин олган “утук” сўзи ҳозирги кунда ҳам айрим туркий тилларда сақланиб қолган. “Ич кетиши” маъносидаги бу сўз ҳозирги кунда ҳам айрим ўзбек шеваларида учраб, у билан боғлиқ “ичи ўтди”, “ич ўтма” ибораларига дуч келинади.

Кенг яйловларда, тоғ ён-бағирларида яшаганликлари туфайли қадимги туркларда турли хасталикларга даво бўладиган доривор ўсимликлар бўйича анчагина тажрибалар қўлга киритилган эди. “Девон”да ҳам инсонларга, ҳам ҳайвонларга даво бўладиган кўплаб ўсимликлар ҳақида маълумотлар ўрин олган: “эгир”, “ангдиз”, “азрук” ва ҳоказо каби. Гиёҳлардан дори ясайдиган табибларни туркийлар “*ўтачи*” (отачи), кенг маънодаги “давловчи”, “табиб” сўзлари ўрнида “*отасағун*” (атасағун) сўзи ишлатилган¹⁰.

Маҳмуд Кошғарий келтирган айрим маълумотлардан туркийлар “*дори ичмоқ*” маъносида “*от ичмак*” (ўт (дори) ичмоқ) сўзини ишлатганликлари англашилади. Шу ўринда “Девону луғати-т-турк”да келтирилган қуйидаги шеърини парчани келтириб ўтиш мумкин:

- anıñ işın keçürdüm* - унинг ишини кечтирдим (яъни ўлдирдим)
eşin yeme kaçurdum - эши (дўсти)ни қочтирдим.
ölüm otın içürdüm - ўлим ўтини ичтирдим
içti bolup yüz torı¹¹ - ичди бўлиб юзи тиришиб.

Қадимги туркчада “дори ичмоқ” учун “ўт ичмоқ” сўзи қўлланилган бўлса¹², туркий тиллар орасида асосан ўзбек тилида асосан суяқ таом ва дорига нисбатан “ичмоқ” феъли ишлатилиши маълум. Туркий тилларнинг бир қанчасида бу борада бирмунча фарқли сўз қўлланилиб, қозоқлар “*дори ичдим*” ўрнида “*дари жедім*” (дори едим), Онадўли турклари эса “*ilaç aldım*” (дори олдим), “*ilaç kullandım*” (дори қўлландим) сўзларини ишлатадилар. Бошқа томондан эса Маҳмуд Кошғарий томонидан “малҳам қўймоқ”, “дори суртмоқ” маъносида келтириб ўтилган “**yaqığ yaqmaq**” сўзи билан боғлиқ **yaqığ** (йақиғ) – малҳам

¹⁰ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 71, 114.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud. *Divānū Lugatī't-Türk*. Hazırlayanlar: Ahmet B. Erçilasun Ziyat Akkoyunlu. – S. 22.

¹² Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 71.

(дори); “**yaqdi** – малҳам кўйди; *эр башқа йақиғ йақди* “одам ярага малҳам кўйди” маълумотларидаги “ёқмоқ” феъли¹³ бир қатор туркий тилларда сақланиб, ўзбек тилида бирмунча унутилган.

Ушбу сўз бир қанча туркий тилларда сақлангани қозоқчадаги “**жағу**” (дори суртмоқ)¹⁴ ва Онадўли туркчасидаги “**yakmak**” (дори суртмоқ) сўзлари ўз ифодасига эга. Ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу сўз шеваларда бирмунча сақланиб қолган. Масалан, Қашқадарё вилояти Қамаши тумани айрим шеваларида “ёқмоқ” “(нон устига ёғ) суркамоқ” маъносида қўлланилади¹⁵.

Қадимги турклар дори-дармонларни асосан ўт-ўланлар, доривор гиёҳлардан, қисман эса турли ҳайвонлар аъзоларидан тайёрлашган бўлиб, Маҳмуд Кошғарий келтириб ўтган бир қатор маълумотлар буни тасдиқлайди. Масалан, аллома “**эгит** – ярадан, шунингдек, кўз тегишидан сақлаш учун болаларнинг юзига суртиладиган бир дори. Бу дори заъфаронга бир қанча нарсалар қўшиб ясалади” деган маълумотни қайд этган бўлиб¹⁶, ушбу дори бир неча доривор гиёҳлардан тайёрланиб, у ташқи томондан қабул қилинган. Яъни “эгит” дориси ичилмаган, балки ярага, юзга суртиш орқали ундан фойдаланганлар.

Шунингдек, айрим дорилар оғиз орқали қабул қилинган ёки махсус тиббий мослама орқали беморнинг оғзига қуйилган. Маҳмуд Кошғарий без (шиш) пайдо бўлганда ёки қовуқда тош турганда қабул қилинадиган дори ҳақида ёзганда унинг ичилишига урғу бериб қуйидагича ёзади: “**азрик** – бир хил ўсимлик. Ўт йиғувчи табиблар уни ўз вақтида териб оладилар. Бир турли шиш (совуқдан бўлган шиш) истисқо касалига фойдалидир; қовуқига тош келганлар уни ичадилар, у қовуқдаги тошларни эритиб юборади ва ювиб кетади”¹⁷. Бу маълумотга тўхталган С. Муталибов Кошғарийнинг ушбу маълумотини бирмунча изоҳлаб келтиради: “Маҳмуд Кошғарий бу сўзни арабча сил деб изоҳлаган. Ўт йиғувчи табиблар уни ўз вақтида териб оладилар. Бир турли шиш (совуқдан бўлган шиш) истисқо касалига фойдалидир; қовиғига тош келганлар уни ичадилар, у қовиқдаги тошларни эритиб юборади”¹⁸.

¹³ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. III. – Б. 70.

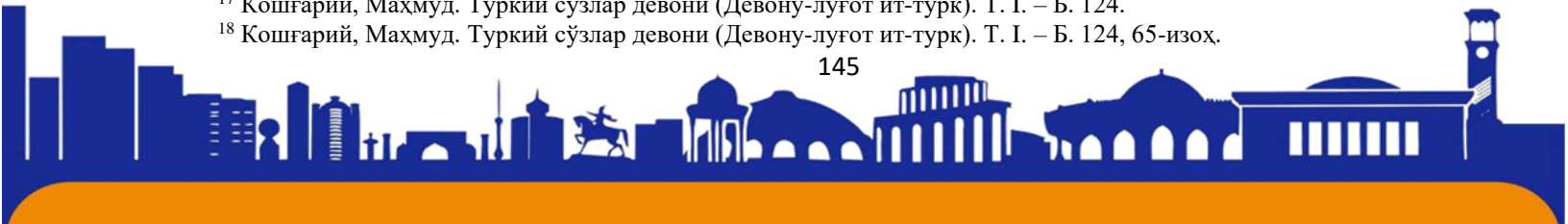
¹⁴ Қазақша – орысша сөздік / <https://sozdik.kz>.

¹⁵ Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари луғати. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – Б. 98.

¹⁶ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 85.

¹⁷ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 124.

¹⁸ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 124, 65-изоҳ.

Қадимги туркларда беморга дори ичириш учун масхус мослама ясаб, уни “арқачук” ёки “арқачак” деб номлаганлар¹⁹. Маҳмуд Кошғарий бу сўзга қуйидагича изоқ бериб ўтган: “Арқачуқ - оғизнинг ичига дори қўйиши учун қўлландиган ичи ковак бир асбоб, у сукурражага ўхшайди”²⁰. Бу эса ўша кезлардаёқ дори истеъмол қилиш амалиётининг анча кенг ривожланганидан дарак беради.

Юқорида айтиб ўтилганидек, қадимги турклар дориларни нафақат доривор гиёҳлардан тайёрлаганлар, балки турли ҳайвон аъзоларининг касалликка даволигидан хабардор бўлишган. “Девону луғати-т-турк”да “**анг** (аң) – қуш исми; унинг ёғидан дори сифатида фойдаланилади. Агар ёғи кафтнинг юзига сурилса, кафтнинг орқасига ҳам ёйилиб кетади” мазмунида тилга олинган маълумот²¹ бунинг яққол мисолидир.

Қадимги турклар айрим дориларнинг инсонни маълум бир муддат ухлатиб қўйишидан ҳам хабардор бўлишган. Жумладан, “Девон”да “бу ўт ул кишини удитган “бу инсонни тинимсиз ухлатадиган доридир” мазмунидаги маълумот учраши буни тасдиқлайди²².

Бу ва бунга ўхшаш маълумотлар ҳам “Девону луғати-т-турк”да, ҳам ўша даврларга тегишли форс, араб, туркий ва бошқа тиллардаги ёзма манбаларда учрайди.

Хуллас, туркий халқлар тиббиётининг қадимги ва ўрта асрлар даврига қисқача назар ташлаш шундан дарак берадики, қадимдан Евросиё кенгликлари ва унга қўшни ҳудудларда яшаб, кўплаб уруғларга эга бўлган туркийлар ўзига хос тиббий маданият яратганлар. Турли табиий-географик иқлим шароитида яшаган ва фарқли этнослар билан қўшни яшаган туркий элатлар касалликлар ва уларнинг келиб чиқиши, турли хасталикларни даволаш усулларида хабардор бўлишган. Буни улар ўзлари яшаган атроф-муҳит қулайликларидан келиб чиққан ҳолда турли дори-дармонлар тайёрганликлари, бунинг учун эса доривор ўсимликларга мурожаат қилганликлари билан боғлиқ ёзма манба маълумотлар кўплаб учраши кўрсатиб турибди.

¹⁹ Kaşgarlı Mahmud. *Divānū Lugati't-Türk*. Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun Ziyat Akkoyunlu. – S. 74.

²⁰ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 162.

²¹ Кошғарий, Маҳмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). Т. I. – Б. 76.

²² Kaşgarlı Mahmud. *Divānū Lugati't-Türk*. Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun Ziyat Akkoyunlu. – S. 79.

ADABIY MATNLARNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

**Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o`zbek tili va adabiyoti universiteti
O`zbek tili ta`limi fakulteti Isayeva Shoira Baltabayevna filalogiya fanlari
nomzodi dotsenti**

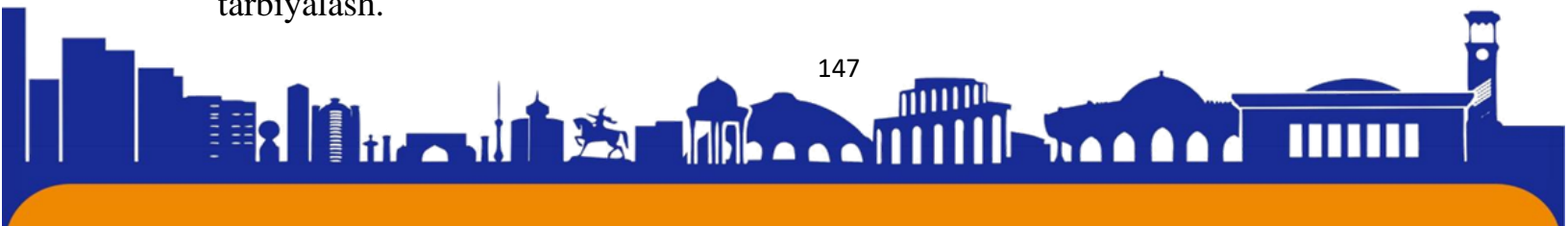
**O`zga tilli guruhlarda o`zbek tili ta`limi kafedrası
Norgitova Shahrizoda Sherzod qizi 1-kurs talabasi
O`zbek tili ta`limi fakulteti talabasi**

ANNOTATSIYA

Adabiyot darslarini tashkil etishda yosh avlodni ezgu ma'naviyatli shaxs sifatida shakllantirish uchun ta'limning bir necha tamoyillari yetakchilik qiladi. An'anaviy ta'limda darslarning hayot bilan aloqadorligini ta'minlash o'qituvchining vazifasi hisoblanadi. O'quvchining ma'naviy kamolotiga qaratilgan darslarda hayotiy hodisalar asosida fanning tushuncha va qonuniyatlarini ularning o'zlari o'zlashtiradilar, nazariyadan yana hayotga qaytadilar. O'qituvchi yo'naltiruvchi savol-topshiriqlari va vazifalari bilan bu jarayonga rahbarlik qiladi. O'quvchilar o'zlari topgan ilmiy va hayotiy haqiqatlarga hurmat bilan qaraydilar. Nazariy tushunchalar mavjud borliqni anglash yo'li bilan tiniqlashadi va chuqurlashadi. O'quvchilar adabiy qahramonlar shaxsi va asarda ifodalangan narsa-hodisalarni tahlil qilish bilan o'zlari hayotda duch kelishlari mumkin bo'lgan har xil hodisalarning asosini topishga o'rganadilar.

Key words: o'qituvchining vazifasi, soz san'ati, doston, "oqing , oylang , toping"

Ta'limning hayot bilan to'laqonli aloqasi o'qitishning tashkiliy jihatlari va metodlari o'rtasida uzviylikni talab qiladi. Ta'lim tizimi amaliyotiga har xil sun'iy metod va usullarni olib kiravermay, ularning hayot, mavjud tabiiy qonuniyatlar bilan bog'liq bo'lishiga erishish kerak. O'quvchi darsda o'rgangan bilimlarini hayotda qo'llasin yoki hayotda ko'rganlari asosida darsda o'z kuchi bilan ilmiy xulosa chiqarsin. Shundagina berilgan bilimlar o'quvchining xotirasigagina emas, tafakkur va ruhiyatiga o'rmashib, uning ko'ngil mulkiga aylanadi. Maktabda bir narsani eshitib, hayotda boshqa narsani ko'rgan o'quvchida darslarda singdirilgan haqiqatlarga ishonch yo'qoladi. Eng to'g'ri yo'l – hayotiy haqiqatlar asosida tarbiyalash.

Adabyot fani – kelajakda ham òzining sòz san’ati sifatidagi mavqeyini yòqotmaydi . Bu fannig òziga xos qonuniyatlari va ijtimoiy hayotidagi òrni juda katta, chunki tarixda adabyot fanida yuksak insonlarning hayoti va ijodi haqida juda ko`plar ma`lumotlar berilgan. Tabiiyki , adabyotshunoslik fanisiz òqitishni ta’savvur qilib bòlmaydi, chunki òtimishda yaratilgan madaniy – adabiy meros dastlab „Adabyot tarixi “fanida o`z bahosini oladi . Adabyot òqitish metodikasi va vazifalarinj anglashda uning tarkibiy qismlarini belgilashda muhim òrin tutadi . Bòlajak fan òqituvchilari òz ish faoliyatida òquvchilarning adabyot faniga, nafaqat ular yoshlikdan eshitib kelgan ertaklar tòplami emas, balki qo`shiqlar, she`rlar, ibratomuz hikoyalar ham mavjudligini his qilishlari lozim . Buning uchun biz ularga yaxshi insoniy fazilatlarni tar`gib qilishga , urushni , zòravinlikni qoralab , tinchlik , xalqlarning osoyishta hayoti hamda gòzallikni tar`gib qilishga undaydigan kalit bòlib xizmat qilishini tushuntira olishimiz lozim . Agar buni kuzatadigan bo`lsak, umumiy òrta ta’lim maktablarida, òzbek tili fani darsining 6-sinf 2022 -yilgi nashridagi , 3 – 4 betlarida mundarija qismida;

1- chorak „Òzbekistonga xush kelibsiz “

2- chorak „Qani ketdik “

3-chorak qismida „Texnopark “

4-chorak qismida „Boriga baraka “

kabi mavzularning berilganini ko`ramiz .Kitobning 6 -7 betidan boshlab mavzuga kirish ; òqing , òylang , toping kabi rasmlil mashqlar berilgan . Kitobning kirish qismidagi mavzularning o`zi ham òquvchilarni òzbek tili faniga qiziqishini,mavzuga oid muammo bo`yicha fikrini jamlashga yordam beradi .Shu o`rinda men taklif kiritmoqchiman: bu mavzulardan sòng , badiiy matnlar kengroq tarzda ifoda qilinsa, mavzu haqida ham boshlan`gich tushuncha - metodlar bilan rasmlil va òyin sifatida òquvchilarga ma`lumot berilsa maqsadga muvofiq bòladi . Chunki, ular òzbek tiliga loqaydlik bilan emas , balki òzbek tili va uning shoirlari, yozuvchilariga , ular tomonidan yaratilgan asarlarga ham qiziqish uy`gonadi . Kitobda Òzbekistonga sayohat bilan kitob tugallangani -bu achinarlidir. O`quvchilar Òzbekistonda yashab, uning tarixini -nafaqat shaharlarini , balki ijodkorlarini ham , yozgan asarlarini , she`rlarini ham tahlil qilishni òrganishadi . Badiiy matn o`quvchilarga qiziqish bilan fikrini jamlashga yordam beradi . Masalan ; 6-sinf òzbek tili darslikning 10 – betida mustaqil topshiriqlar berilgan, topshiriqda „Afrosiyob tezyurar poyezdi” haqida ma`lumot bering va “ Transportlar” mavzusida kollaj tayyorlang deyilgan . Bu topshiriqlarni nafaqat kollaj qilish , balki badiiy matn tuzing deyilsa , ular zamonaviy

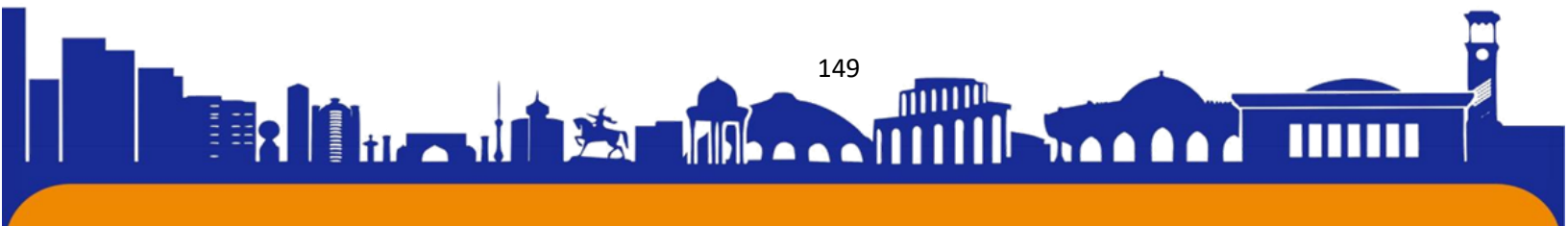

transportlarni badiiy matn orqali tayyor fikrlarni havola qiladi. Shu orqali o`quvchilarni ko`proq vaqtini o`z lig`at boyligini oshirishga, badiiy matn bilan shug`ullanishga saflaydilar. Badiiy matn orqali ular avlodlarimizning bizga me`ros qilib bergan asar va dostonlarni keyingi avlodga qoldiradilar.

Shu bilan birga kelajak avlod bizni dunyoga tanitgan buyuk shoirlarimizning asarlari , dostonlarini chuqurroq o`rganib, katta hayotga qadam qo`yishdan va to`g`ri yo`lni tanlashgan . O`quvchilarning yuqorida keltirilgan darslari , yangicha metodlari orqali intellektual qobiliyatlari yanada kuchayadi . Badiiy matn xususiyatlarini ular o`zlarining darsliklarida qo`llasalar , aynan adabiyot faniga ko`proq e`tibor bersalar , kitob o`qish , uni mutolaa qilishni hamda tahlil qilishni bilasalar biz o`z maqsadimizga erishgan bo`lamiz. Nafaqat aniq fanlarni , balki tabiiy fanlarni o`zining yashab turgan , nafas olayotgan yurtining tarixini va kelajagini bilishlari muhimdir . Adabiyot ana shu xususiyatlarni o`zida jamlagan fandır . Uning ichidagi hayotni yosh avlod baland cho`qqilarga ko`tarishi , uning naqadar qadrli me`ros ekanligini yodda tutmo`gi lozim . Badiiy matn orqali o`quvchilar o`z fikrlarini yanada o`tkirlikini oshiradilar hamda yuqori cho`qqilarni egallaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o`qitish metodikasi.- O`quv qo`llanma , Toshkent., 2018.
2. O`zbek tili darsligi 6 - sinf 2022-yilgi yangi nashri

Chet tillarni o`qitish nazariyasi va uning maqsadi
Sobirjonova Muxlisa Sobirjonovna¹, Qayumova Mohinur Murodullayevna²,
Mardanova Mohira Davron qizi³

¹Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, ²Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, ³Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

e-mail address: m.sobirjonova11@gmail.com,
mohinurqayumova2606@gmail.com,
mardanovamohira02@gmail.com

The theory of teaching foreign languages and its purpose
Sobirjonova Mukhlisa Sobirjonova¹, Qayumova Mohinur Murodullayevna²,
Mardanova Mohira Davron qizi³

¹Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, ²Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

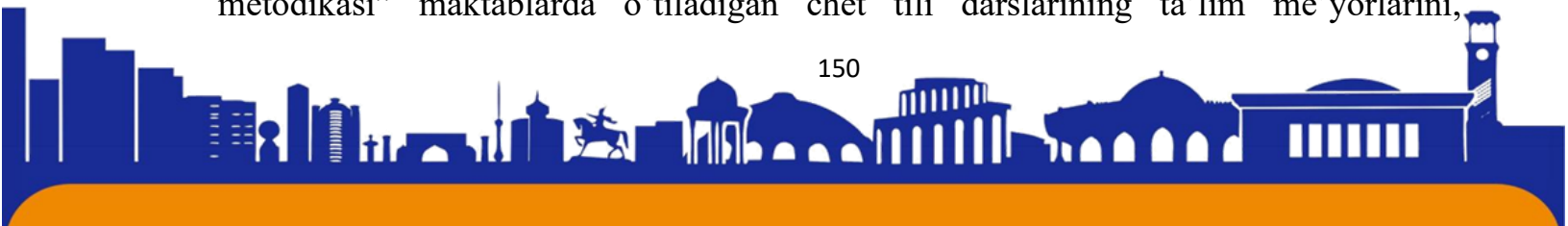
e-mail address: m.sobirjonova11@gmail.com
mohinurqayumova2606@gmail.com
mardanovamohira02@gmail.com

Теория обучения иностранным языкам и ее цель
Собиржонова Мухлиса Собиржонова¹, Каюмова Мохинур Муроудуллаевна²,
Марданова Махира Даврон девушка³

¹Деновский предпринимательско-педагогический институт, ²Деновский предпринимательско-педагогический институт, ³Деновский предпринимательско-педагогический институт

Адрес электронной почты: m.sobirjonova11@gmail.com
mohinurqayumova2606@gmail.com
mardanovamohira02@gmail.com

Annotatsiya: “Chet tillarni o`qitish metodikasi” kursida bo`lajak o`qituvchi ushbu fanni o`qitish metodini o`rganishi mumkin. Uslubiy tamoyilga ko`ra, maktablarda chet tili darslari tartibsiz va tasodifiy bo`lmagan holda tizimlashtirilib, oddiydan murakkabgacha o`tiladi. O`qituvchi chet tili darsini o`qitish metodidan to`g`ri foydalanish orqaligina darsni to`g`ri tashkil qilishi mumkin. “Chet tilini o`qitish metodikasi” maktablarda o`tiladigan chet tili darslarining ta`lim me`yorlarini,

o'quvchilarga darsda va darsdan tashqari materiallarni qanday o'tkazishni belgilab beradi, chet tilidan dars beradigan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy jihatdan tayyorlaydi.

Abstract: In the course "Methodology of teaching foreign languages", a future teacher can learn the method of teaching this subject. According to the methodical principle, foreign language lessons in schools are organized without being random and random, and go from simple to complex. A teacher can organize a lesson correctly only by using the method of teaching a foreign language lesson correctly. "Methodology of foreign language teaching" determines the educational standards of foreign language classes held in schools, how to transfer materials to students in class and outside of class, prepares future foreign language teachers professionally.

Аннотация: В курсе «Методика обучения иностранным языкам» будущий учитель может освоить методику преподавания данного предмета. По методическому принципу уроки иностранного языка в школах организуются без хаотичности и случайности, а идут от простого к сложному. Учитель может правильно организовать урок, только правильно используя методику преподавания иностранного языка. «Методика обучения иностранному языку» определяет образовательные стандарты проведения занятий по иностранному языку в школах, способы предоставления учащимся аудиторных и внеаудиторных материалов, профессионально готовит будущих учителей иностранных языков.

Kalit so'zlar: metod, chet tillarini o'qitish, ilmiy uslubiy adabiyotlar, Interpretatsiya, individual usul, Xronometrik tahlilni o'tkazish, Osilografik tahlil.

Key words: method, teaching foreign languages, scientific methodical literature, Interpretation, individual method, Chronometric analysis, Oscillography analysis.

Ключевые слова: метод, обучение иностранным языкам, научно-методическая литература, устный перевод, индивидуальный метод, хронометрический анализ, осциллографический анализ.

Kirish (introduction)

Chet tillarni o'qitish nazariyasi va uning maqsadi

Chet tilini o'qitish metodikasi – o'qitishning maqsadi, mazmuni, metod va vositalarini o'rganuvchi fan bo'lib, chet tilini o'qitishga oid adabiyotlardan foydalangan holda talabalarga bilim berish va o'qitishning yagona yo'lidir.

Aslida metod nima?

Tizimli ta'limning tamal toshi bo'lgan metod lug'atda "maqsadga erishish uchun qo'llanilgan yo'l, usul, tizim, tartib, siyosat" va "bir maqsadni amalga oshirish uchun reja asosida olib boriladigan, fanda ma'lum bir natijaga erishish" degan ma'nolarni anglatadi. Metodologiya yangi fan bo'lsa-da, uning rivojlanish jarayoni jadal rivojlanib borayotganini ko'rishimiz mumkin. Uslubiy kontseptsiya evolyutsiyasida barcha chet tillarini o'qitish usuli yoki ma'lum bir chet tilini o'qitish usulini hisobga oladigan tendentsiyalar mavjud.

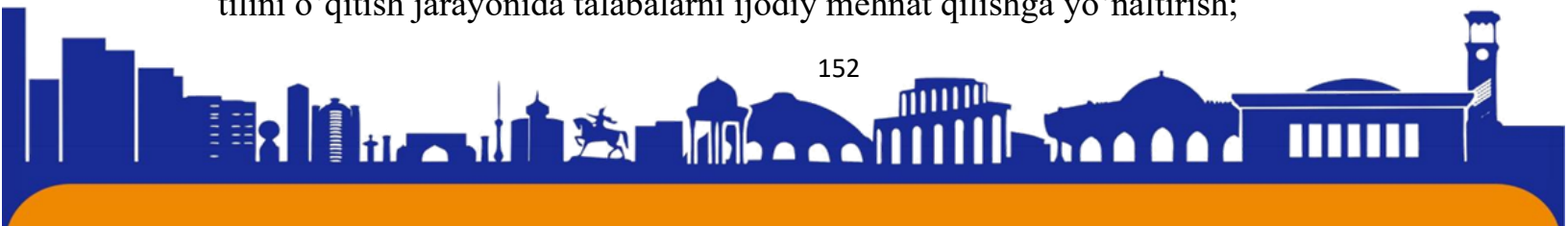
Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash hozirgi kunda juda muhim. Zero, o'qituvchi o'z fanini nazariy va amaliy jihatdan puxta o'zlashtirgandagina yuqori saviyali professional o'qituvchi bo'la oladi.

"Chet tillarni o'qitish metodikasi" kursida bo'lajak o'qituvchi ushbu fanni o'qitish metodini o'rganishi mumkin. Uslubiy tamoyilga ko'ra, maktablarda chet tili darslari tartibsiz va tasodifiy bo'lmagan holda tizimlashtirilib, oddiydan murakkabgacha o'tiladi. O'qituvchi chet tili darsini o'qitish metodidan to'g'ri foydalanish orqaligina darsni to'g'ri tashkil qilishi mumkin. "Chet tilini o'qitish metodikasi" maktablarda o'tiladigan chet tili darslarining ta'lim me'yorlarini, o'quvchilarga darsda va darsdan tashqari materiallarni qanday o'tkazishni belgilab beradi, chet tilidan dars beradigan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy jihatdan tayyorlaydi.

Chet tili maktablarda tegishli darajada o'qitilishi va bugungi jamiyat talablariga javob berishi uchun bo'lajak o'qituvchi "Chet tillarni o'qitish metodikasi" fanining nazariy kursini juda yaxshi o'zlashtirishi zarur.

Shuningdek, talaba o'z bilimidan pedagogik amaliyot jarayonida, diplom yoki kurs ishlarini bajarishda, maktab hayotida yuzaga keladigan turli qiyinchiliklarni yengib o'tishda foydalana olishi zarur. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda "Chet tillarni o'qitish metodikasi" nazariy kursi asosiy o'rinni egallaydi. Har bir fanning o'z maqsadi bo'lganidek, "Chet tillarni o'qitish metodikasi" kursining ham bir qancha maqsadlari bor. Ular quyidagilar:

1. Maktabda chet tilini o'qitishning asosiy xususiyatlarini ochib berish va o'quvchilarni nazariy bilimlarini amaliyotda duch keladigan muammolarni hal qilishda qo'llashga o'rgatish;
2. Talabalarni mamlakatimizda va xorijda xorijiy tillarni o'qitishning asosiy yo'nalishlari bilan tanishtirish;
3. Metodikani fan sifatida ko'rib, uning qismlarini o'rgatish. Shuningdek, chet tilini o'qitish jarayonida talabalarni ijodiy mehnat qilishga yo'naltirish;

4. Talabalarni ilg'or o'qituvchilarning tajribalari va pedagogik ishlari bilan tanishtirish va amaliyot davomida o'sha tajribalardan foydalanishni o'rgatish;

5. Seminar va amaliy mashg'ulotlarda maktab ishida va chet tilidan dars berishda o'qituvchi uchun zarur bo'lgan malakalarni talabalarga o'rgatish;

6. Bo'lajak o'qituvchini ilmiy uslubiy adabiyotlarni o'qishga, ular bilan hamqadam bo'lishga o'rgatish. Ularning kasbiy saviyasini, bilimini oshirish uchun tinmay mehnat qilishga tarbiyalash;

Bu muammolarni hal etish bilan birga, hozirgi talablar asosida chet tillarini o'rgatuvchi yuqori saviyali o'qituvchilarni tayyorlashimiz mumkin.

"Metodologiya" so'zi asosan uchta ma'noga ega:

1. Oliy va o'rta maktablarda nazariy kurs yoki o'quv fani sifatida qaraladi.
2. O'quv jarayonida turli usullar va rivojlanish yo'llari majmui.
3. Pedagogika fanining bir sohasi sifatida qaraladi. Shuning uchun ham barcha fanlar kabi u ham nazariy eksperimental bazaga, ilmiy farazlarga va tadqiqot ob'ektiga ega.

Agar metodni "ta'lim nazariyasi" deb hisoblasak, uning ta'lim jarayonidagi tarkibiy qismlarini birgalikda ko'rib chiqish kerak.

"Chet tillarni o'qitish metodikasi" kursi o'qitish jarayonida uchta asosiy komponentdan iborat.

Komponent - o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'quv jarayonida maqsadni amalga oshirishga qaratilgan harakatlar majmui bo'lib, o'quv jarayonining uchta asosiy komponenti bor. Ular quidagilar:

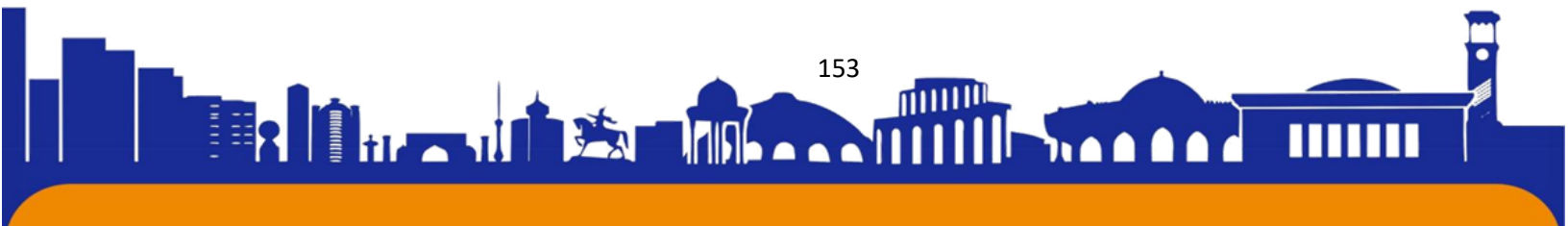
1. O'qituvchining faoliyati.
2. Ta'lim olish shartlari.
3. Talabalarning faolligi.

O'qituvchi faoliyati o'z navbatida o'qituvchining shaxsiyati, o'quvchilarga munosabati, psixologik holatini o'z ichiga oladi.

Ta'lim muhiti haqiqiy ta'lim sharoitlarini o'z ichiga oladi. Bunga o'qitishning uslubiy ishlari, o'qitish vositalari kiradi.

Talaba faoliyati o'quvchining shaxsiyati, uning o'qish qobiliyati va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu uchta komponent birlashtirilishi va bir-birini to'ldirishi kerak. Qachonki, bu yagona yoki birlashtirilgan faoliyat bo'lsa chet tilini o'rgatish jarayoni shunchalik

samarali bo'ladi. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchi bu uch komponentni hech qachon unutmash kerak.

Binobarin, «Chet tillarni o'qitish metodikasi» o'qitishning maqsadi, mazmuni, vositalarini o'rganuvchi fan bo'lib, chet tilini o'qitishda qo'llaniladigan vositalar yordamida o'quvchilarni tarbiyalashni ham o'rgatadi.

Agar metodikaning evolyutsiyasiga nazar tashlasak, o'qitishning o'ziga xos tendentsiyalari boshidanoq kuzatilgan. Shunga asoslanib, ikki xil usul paydo bo'ldi.

1. **Umumiy** usul
2. **Individual** usul.

Umumiy metod umumiy chet tilini o'qitish jarayonidagi qonuniyat va xususiyatlarni o'rganadi. Qaysi chet tilini tanlash, o'rganish yoki o'rgatish muhim emas, hohlagan chet tilini hisobga olish mumkin. Boshqacha aytganda, barcha chet tillari bo'yicha o'quv materiallarini tanlash, darsning turli bosqichlarida og'zaki va yozma ishlarning bog'lanishiga teng munosabatda bo'ladi.

Masalan: Mamlakatimizda o'qitiladigan barcha G'arbiy Evropa tillari (ingliz, frantsuz, nemis) umumiy chet tillarini o'rganish jarayoni qoidalariga bo'ysunadi. Biroq o'qituvchi ma'lum bir tilning o'ziga xos xususiyatlariga tayansa, barcha chet tillarini o'qitishning umumiy qonuniyligi etarli emas. Shuning uchun u shaxsiy ta'lim usulidan foydalanadi.

Individual metod - ma'lum bir tilga oid lingvistik va nutq hodisalarini o'rganadi. Misol uchun, faqat ingliz tilida uzluksiz fe'l shakli mavjud, faqat nemischa ot va sifatlarni moslashtiradi va faqat frantsuzcha diakritiklardan foydalanadi va artikllarni qisqartiradi. Bundan tashqari, bu tillarning fonetikasida ham farqlar mavjud. Bularga ingliz tilidagi triftonglar, nemis tilidagi qattiq diftonglar, frantsuzcha oldingi unlilar kiradi. U yoki bu chet tilining ritmlari va usullarida juda katta farqni ko'rish mumkin. Yuqorida sanab o'tilgan barcha hollarda har bir tilning o'ziga xos metodikasining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, o'quvchilarga chet tilini o'rgatish usullari, shakl va turlarini tezkorlik bilan ishlab chiqish davr talabidir.

Tadqiqot usullari

Chet tilini o'qitish metodikasi kursini tahlil qilar ekanmiz, ularni o'rganish usullariga ham to'xtalamiz. Zamonga mos ravishda o'qituvchi ijodiy mehnat qilishi, shu bilan birga fan yutuqlaridan, ilg'or o'qituvchilarning tajribalaridan unumli foydalanibgina qolmay, mustaqil izlanishlar olib borishi kerak. Zamonaviy metodologiya fanida bir qator yordamchi va asosiy tadqiqot usullari yaratilgan. Asosiy

metodlarga adabiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish, ilg'or o'qituvchilar tajribasining ijobiy va salbiy tomonlarini ko'ra bilish, ilmiy kuzatish, kuzatish orqali o'rgatish, tajriba orqali o'rgatish, tajriba o'tkazish kiradi. Yordamchi usullarga anketa yozish, test, intervyu, xronometriya, osilografik tahlil va boshqalar kiradi.

Adabiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish.

Bu usul bir qarashda juda oson ko'rinadi-yu, lekin bu eng ko'p mehnat talab qiladigan usul. Bu usul adabiyotni o'qish, o'qilayotgan adabiyotni tanqid qilish, baholash, tasniflash va umumlashtira olish qobiliyatini talab qiladi. Boshqa tadqiqot usullari uchun asosiy usul hisoblanadi.

Etakchi o'qituvchilar tajribasining afzalliklarini o'rganish.

Bu usul ham muhim usullardan biridir. Chunki pedagogik faoliyatning yetakchilari ham har doim ham o'quv jarayoni samaradorligini oshiruvchi samarali usullar va metodik yechimlarga kelavermaydi.

Hozirgi vaqtda chet tilini o'qitishning bir necha an'anaviy shakllari mavjud bo'lib, ular o'sha paytdagi etakchi o'qituvchilar tomonidan taklif qilingan. Ular zamonaviy darslarning atributlariga aylandi, chunki ular bir qator maqbul jihatlarni ko'rsatadi. Masalan: dars boshida navbatchining hisoboti, fonetik va nutq mashqlari va boshqalar.

Ilmiy kuzatish. Bu usul nima uchun davom etayotgan kuzatishlarni yozib olish uchun ko'plab vositalardan foydalanish orqali keng qo'llanilishini tushuntiradi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha faktlarni to'plash, saralash va umumlashtirish ushbu mavzu bo'yicha qonunning ob'ektiv tomonlarini ko'rsatishga yordam beradi.

Kuzatuv mashg'ulotlari. Bu usul o'qituvchining bilim va intuitsiyasiga asoslanadi. Bunday holda, tadqiqotning gipotezasi birinchi navbatda aniqlanadi va ko'p vaqt talab qilmaydi. O'qituvchi tadqiqotni faqat o'z tajribasi va bilimiga tayangan holda olib boradi, muammo chuqur va uzoq vaqt davomida o'rganilmaydi. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida taklif qabul qilinadi yoki rad etiladi.

Tajribali o'rganish. O'qitishdan farqli o'laroq, bu mahorat uzoq vaqt davomida va bir nechta maktablarda o'rganiladi. Natijada, o'quv jarayonining qandaydir modeli ishlab chiqiladi va u tugallangan xarakterga ega bo'lishi kerak. Shundagina uni barcha maktablarda qo'llash mumkin bo'ladi.

Tajriba usuli. Bu usul o'zining aniqligi va to'liqligi, aniq tahlili, dalillarning ko'pligi bilan ajralib turadi. Tajriba - hodisaning sodir bo'lishini oldindan bilish uchun ma'lum bir shartni sun'iy ravishda yaratish orqali o'rganish. Bu yerda tadqiqotchi barcha

zarur shart-sharoitlarni yaratadi va tajriba shartlarini o'z xohishiga ko'ra o'zgartiradi. Tajribaning to'rtta asosiy bosqichi mavjud.

Ular quyidagilar.

1. Tashkilot - har qanday o'rganilgan gipoteza ishlab chiqiladi.
2. Amalga oshirish - har qanday eksperimental narsa bir necha bosqichda rejalashtiriladi va amalga oshiriladi.
3. Topilmalar – tajribaning miqdoriy va sifat tavsiflari berilgan. Shunga asoslanib, o'rganilayotgan narsaning umumiy qonuniyatlari aniqlanadi.
4. Interpretatsiya - eksperimental tadqiqotlardan so'ng olingan natijalarni tavsiflash va tushuntirish va uning foydaliligi isbotlangan.

Yordamchi usullar quyidagilardir:

1. Anketa - yordamchi usullardan biri. Anketa - bu pedagogika va psixologiyaning ba'zi masalalarini sharhlashda keng ko'lamli materiallarni to'plash va ularni matematik va statistik tahlil qilish uchun maxsus tuzilgan sxema bo'yicha (savollar bilan sahifalar) ko'p odamlardan yozma (yoki og'zaki) so'rashdir. Shaklga ko'ra, so'rovnomada berilgan savollar ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin.

2. Sinov hozirda eng muhim usullardan biri hisoblanadi. Test - bu shaxsni o'rganish vositasi bo'lib, unda odamlarga test qilinadigan masalalar bo'yicha savollar beriladi va ularning javoblari ma'lum masalalar bo'yicha baholashga asoslanadi. Test yordamida talabalarning bilim va faolligini tekshirishimiz mumkin.

3. Suhbat pedagogik va psixologik tadqiqotning yagona usuli hisoblanadi. Bu usul shaxsning psixologik xususiyatlarini va bu xususiyatlar shakllanish sharoitlarini o'rganish maqsadida qo'llaniladi.

4. Xronometrik tahlilni o'tkazish - butun o'quv jarayonini yoki uning biron bir qismini hujjatlashtirish. Bir yoki bir nechta dars tadqiqot maqsadida (masalan, talabalarning nutqini tekshirish uchun) yozib olinadi.

5. Osilografik tahlil. Osiloskop elektr signali yordamida ekranda fizik hodisani (tovushni) aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar, Библиографические ссылки, Reference:

1. Bim I.L. Chet tillarni o'qitish metodikasi masalasi to'g'risida. // IYaSh.-1974
2. Shamahmudova, A. F. (2020). Interrogative Forms as an agent of Politeness Strategy. *JournalNX*, 6(06), 170-175.
3. Шамахмудова, А. (2017). Замоновий тилшуносликда билвоситалик ва имплицитлик тушунчалари. *Иностранная филология: язык, литература*,

образование, 2(1 (62)), 86-90.

4. Шамахмудова, А. (2017). Билвосита нутқий актларни талқин этиш тамойиллари (этнопрагматик омиллар). *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 2(4 (65)), 83-87.

5. Шамахмудова, А. Ф. (2021). ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ВЕЖЛИВОСТИ КАК РЕГУЛЯТОР ВЕРБАЛЬНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ. *Вестник Челябинского государственного университета*, (7 (453)), 159-167.

6. Furkatovna, S. A., & Gazanfarovna, B. D. (2022). VERBAL POLITENESS AS A STRATEGY OF APPROACH. *Journal of Positive School Psychology*, 1593-1599.

7. Furkatovna, S. A., & Shayxurovna, S. N. (2022). INTERCULTURAL ANALYSIS OF POLITENESS STRATEGIES IN UZBEK AND SPANISH LANGUAGES. *Journal of positive school Psychology*, 4088-4094.

8. Furkatovna, S. A., Jurabekovna, T. M., & Mamurjonovna, T. P. (2021). Gender aspects of politeness strategy in speech acts. *Linguistics and Culture Review*, 5(S2), 1488-1496.

9. Mekhrojevna, D. S. (2021). Verbal politeness as a regulator of verbal interactions. *PSYCHOLOGY AND EDUCATION*, 58(2), 5894-5902.

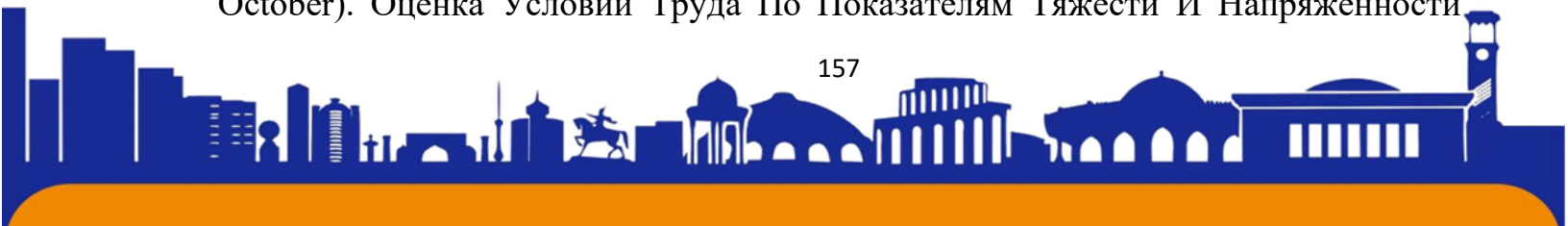
10. Dilmurodovich, A. D., Bahodirovich, G. Y., Dustqobilovich, A. K., & Uchqun o'g'li, B. S. (2021). Comparative Features of Breast Cancer in Patients with and Non-Suffering with Type 2 Diabetes Mellitus. *European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630)*, 12, 68-70.

11. Аллаева, М. Ж., & Ачилов, Д. Д. (2018). ОЦЕНКА ХРОНИЧЕСКОЙ ТОКСИЧНОСТИ «ФИТОДИАБЕТОЛ». *ТОМ VIII*, 33.

12. Ачилов, Д. Д. (2022). ТАБИЙ ЎСИМЛИКЛАР АСОСИДА ОЛИНГАН ФИТО ДИАБЕТОЛ ПРЕПАРАТИНИНГ ГИПОЛИПИДИМИК ТАЪСИРИ. *BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(4), 112-116.

13. Аллаева, М. Ж., Ачилов, Д. Д., Махмараимов, Ш. Т., Негматова, М. У., & Амонова, З. Х. (2022). ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ «ФИТОДИАБЕТОЛА» НА АРТЕРИАЛЬНОЕ ДАВЛЕНИЕ И ДЫХАНИЕ. *Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences*, 2(2), 88-91.

14. Самигова, Н. Р., Шеркузиева, Г. Ф., Ачилов, Д. Д., & Бобоёров, С. У. Ў. (2021, October). Оценка Условий Труда По Показателям Тяжести И Напряженности

Трудового Процесса Рабочих Станции Аэрации. In " *ONLINE-CONFERENCES*" *PLATFORM* (pp. 324-325).

15. Самигова, Н. Р., Шеркузиева, Г. Ф., Ачилов, Д. Д., & Бобоёров, С. У. Ў. (2021). ОЦЕНКА УСЛОВИЙ ТРУДА РАБОТНИКОВ ПРОИЗВОДСТВА КЕРАМИЧЕСКИХ ПЛИТОК. *Scientific progress*, 2(6), 1586-1591.

16. Шамахмудова, А. Ф. (2022). ҲУРМАТ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ ГЕНДЕР АСПЕКТЛАРИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 5(3).

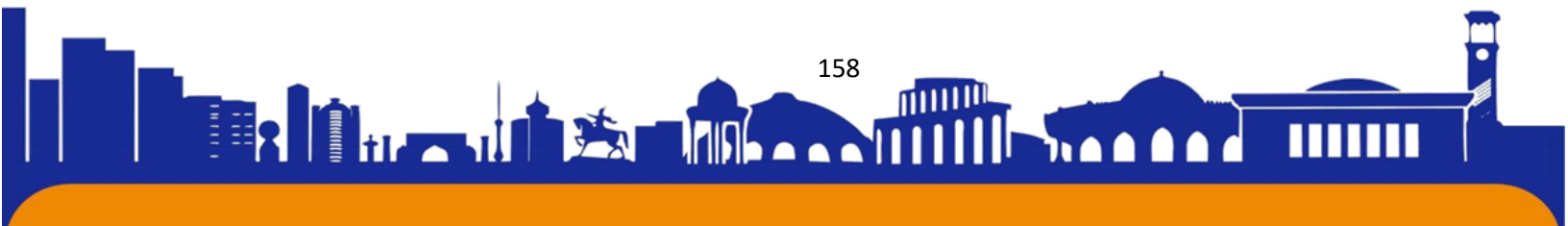
17. Шамахмудова, А. (2022). Pragmatic possibilities of interrogative sentences in a stable form. *Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar: xorijiy tajribalar, istiqbolli izlanishlar va tillarni o'qitishning innovatsion usullari*, (1), 17-19.

18. R. P. Milrud, I. R. Maksimova Chet tillarni kommunikativ o'qitishning zamonaviy kontseptual tamoyillari. // *IYaS*.- 2000.- №4 - S.9-15

19. Леонтьев А.А. Общая методика обучения иностранным языкам [Текст] / А.А.Леонтьев - М.: 1987.

20. Madiyeva, Gavhar Abdulazimovna. "Ta'limda yangi innovatsion modelni tatbiq qilishning ahamiyati." *Science and Education* 3.2 (2022)

21. Якубов, Ф. У., and М. Эм. "Роль Интерактивных Методов И Интернета В Учебном Процессе При Изучении Иностранных Языков." *Ученый XXI Века*:

THE IMPACT OF SMOKING ON CARDIOVASCULAR HEALTH.

Termez branch of Tashkent medical academy

Sadaan Muhammad Shuaib Sayyed

Sadaansayyed18@gmail.com

[+919321961527]

Abstract: We all know that tobacco products, including cigarettes, are an undesirable tool that seriously harms human health. It would be useful to mention once again how smoking harms a person's health and those around them.

Keywords: Nicotine, lung cancer and myocardium, ischemic heart disease and stroke, smoking.

Introduction:

Cigarette smoking is a major public health issue, causing significant morbidity and mortality worldwide. Despite extensive research and knowledge about the ill effects of smoking, its use remains widespread. The purpose of this article is to review the impact of smoking on cardiovascular health and its associated risks.

Methodology:

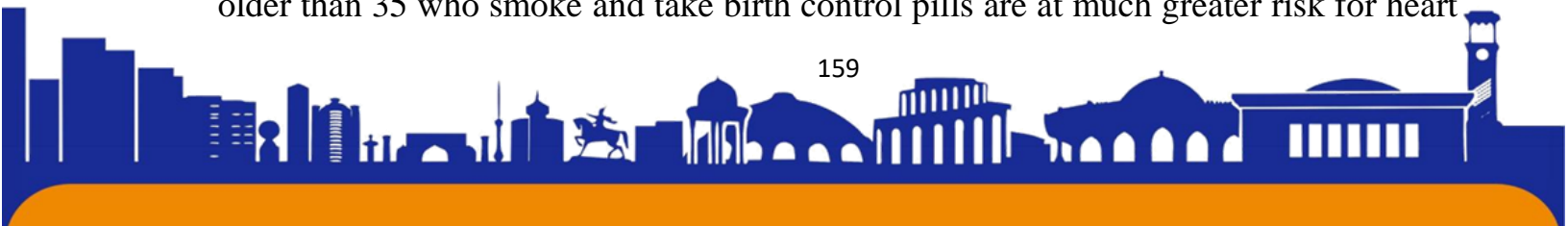
A comprehensive search of electronic databases was conducted, including PubMed, MEDLINE, and Google Scholar, using the keywords "smoking," "cardiovascular disease," "heart disease," "stroke," "blood clots," and "secondhand smoke." Relevant articles were reviewed and analyzed to determine the effects of smoking on cardiovascular health.

Results:

Research has shown that smoking increases the heart rate, tightens major arteries, and can cause an irregular heart rhythm, all of which can take a toll on the heart, making it work harder. Cigarette smoking accounts for nearly 10-15% of cardiovascular deaths around the world, and has been linked to several cardiovascular ailments such as heart attacks, brain strokes, blood clots, and stiffening of the arteries not only in the heart but also in the arms and legs.

Smoking speeds up the clogging and narrowing of coronary arteries, and diseases caused by smoking kill more than 440,000 people in the U.S. each year. Smokers have higher risk for lung disease, lung cancer, and emphysema. They also have increased risk for heart disease and stroke.

One out of every 5 smoking-related deaths is caused by heart disease. Women older than 35 who smoke and take birth control pills are at much greater risk for heart

disease or stroke. Cigarette smokers are 2 to 4 times more likely to get heart disease than nonsmokers. Cigarette smoking doubles a person's risk for stroke.

Smoking causes an instant and long-term rise in blood pressure, an instant and long-term increase in heart rate, and reduces blood flow from the heart. It also reduces the amount of oxygen that reaches the body's tissues, increases the risk for blood clots, damages blood vessels, and doubles the risk of stroke.

Secondhand smoke is smoke exhaled by smokers, and it also includes smoke from the burning end of a lit cigarette, cigar, or pipe. The CDC says about 34,000 nonsmokers die from heart disease each year from exposure to secondhand tobacco smoke.

Smoking increases the formation of plaque in blood vessels. Coronary Heart Disease occurs when arteries that carry blood to the heart muscle are narrowed by plaque or blocked by clots. Chemicals in cigarette smoke cause the blood to thicken and form clots inside veins and arteries.

Here is a graphical representation of how smoking affects the cardiovascular system.

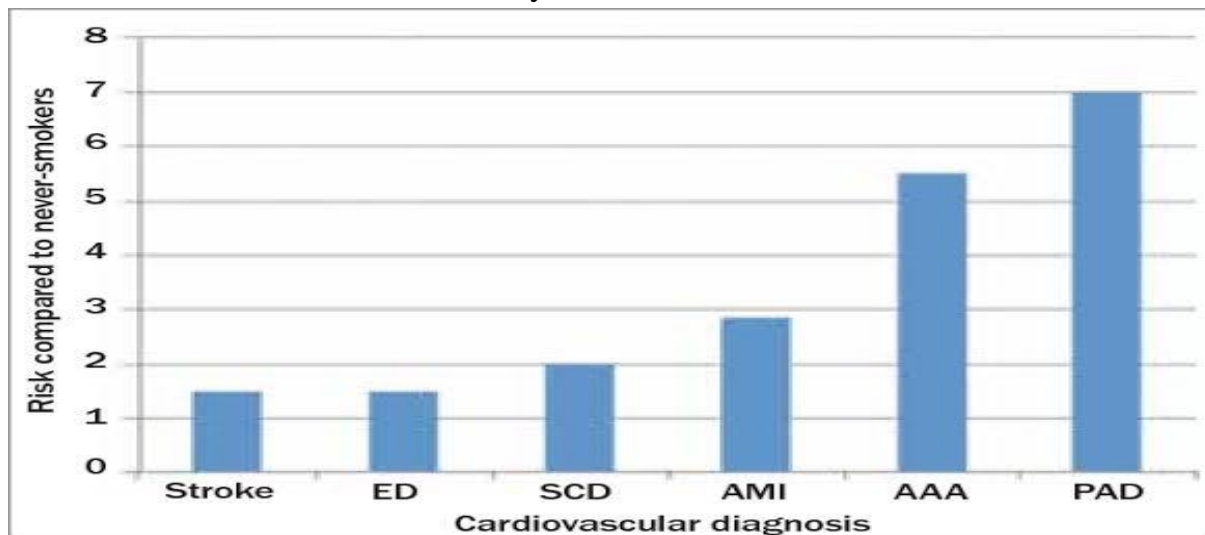
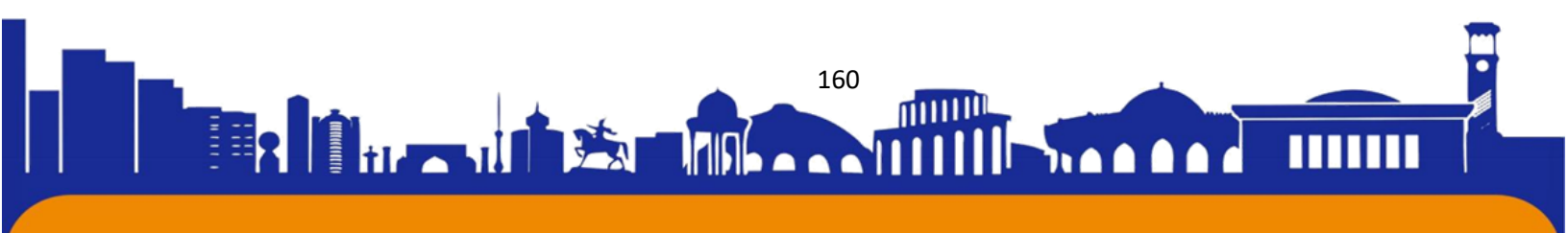

Figure 2. Risk of cardiovascular disease from smoking.¹⁴

Abbreviations: AAA = abdominal aortic aneurysm; AMI = acute myocardial infarction; ED = erectile dysfunction; PAD = peripheral arterial disease; SCD = sudden cardiac death.

Conclusion

Smoking has a significant impact on cardiovascular health, causing numerous diseases and conditions. It is essential to raise awareness about the harmful effects of

smoking and encourage individuals to quit smoking and adopt a healthy lifestyle. Every life is precious, and it is our responsibility to protect and preserve it

Let's make an effort of making our society healthy and saving the lives of many.

EVERY LIFE MATTERS, EVERY LIFE IS PRECIOUS.

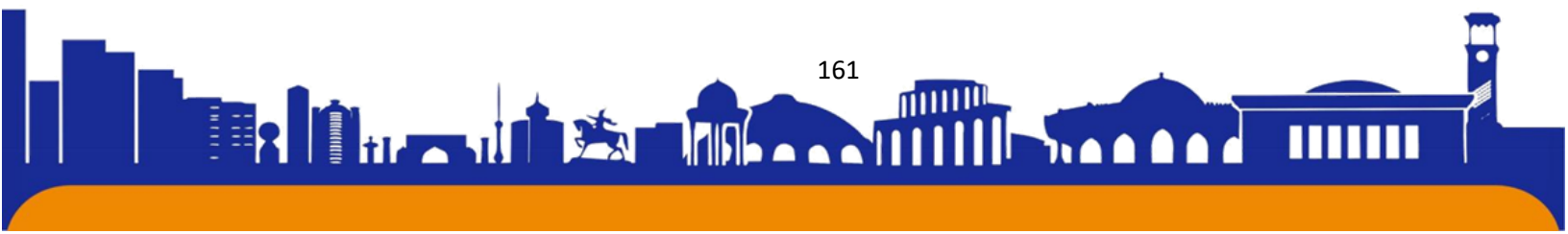
References:

Semantic scholars.

Pub Med.

Google Scholar.

Second hand smoking article published by a doctor in a newspaper.

TA'LIM MUASSALARI TALABALARIGA TEXNOGEN TUSDAGI FAVQULOTDA VAZIYATLAR TASNIFI VA TAVSIFINI O'RGATISH.

Namanga davlat pedagogika instituti

PhD. Xudayqulov Shavkatbek Soyibjanovich

Talaba. Mamadjanov Muxammadali Xalimboy O'g'li

Annotasiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikum o'quvchilariga Texnogen tUSDagi favqulotda vaziyatlar to'grisidagi malumotlar ularni tasnifi va tavsifini o'rgatish, o'z vaqtida qanday oldini olish haqida. O'qituvchilarga metodik ko'llanma sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Favqulotda vaziyatlar, tabiiy, texnogen, ekologik, yongin-portlash transport halokatlari, kimyoviy havfli ob'ektlar, transchegara, halokatlar, suv omborlari, daryo, kanallar.

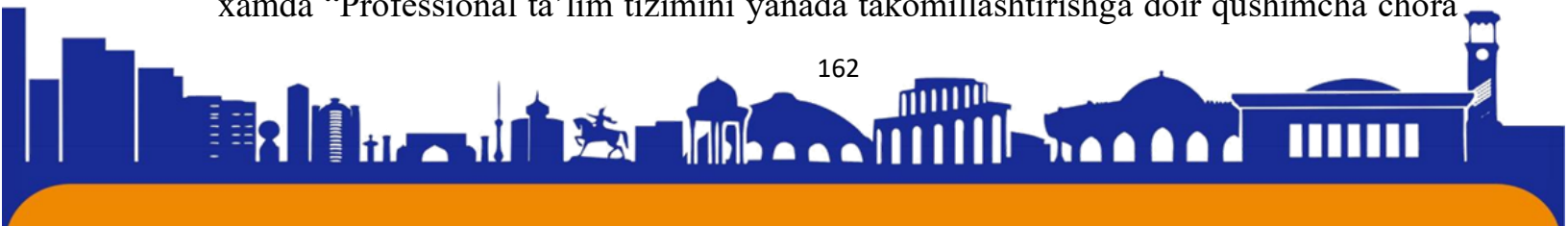
Аннотация: В данной статье высших учебных, учащиеся профтехучилищ, колледжей и техникумов получают информацию о техногенных чрезвычайных ситуациях, о том, как их классифицировать и описывать, как их своевременно предотвращать. Рекомендуется учителям в качестве руководства

Ключевые слова: Чрезвычайные ситуации, природные, техногенные, экологические, пожаровзрывоопасные аварии, химические опасности, трансграничные, катастрофы, водохранилища, реки, каналы

Abstract: In this article, students of higher educational institutions, vocational schools, colleges and technical schools receive information about man-made emergencies, how to classify and describe them, how to prevent them in a timely manner. Recommended to teachers as a guide

Keywords: Emergencies, natural, man-made, environmental, fire and explosion accidents, chemical hazards, transboundary, disasters, reservoirs, rivers, canals.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022 yil 21 iyundagi PQ-289-son qarori Mazkur qarorda Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta'lim, ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, joylarda Pedagogika institutlarni tashkil qilish xamda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qushimcha chora

tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 6-sentyabrdagi PF-5812-son farmoni qabul qilindi. farmon O'zbekiston tarixida yangi professional ta'lim tizimi tashkil etishga asossida respublikamizda yangi professional ta'lim tizimi yo'lga qo'yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etildi.

Ta'limda muassasalarida o'quvchilarni o'zlari tanlagan kasblar bo'yicha tahsil oladilar va ishlab chiqarishda faoliyat olib boradilar. Shunday ekan faoliyatida texnologiya tushdagi favqulodda vaziyatlar kelib chiqishi mumkin. Buni oldini olish yoki bartaraf etish uchun Mehnat muxofazasi va texnika xavfsizligi fanini o'qitishning zamonaviy o'quv-didaktik materiallar, prezentatsiyalar, multimedia vositalari elektron resurslardan foydalanish bilan ta'lim sifatini oshirish uchun asos bo'lib xisoblanadi.

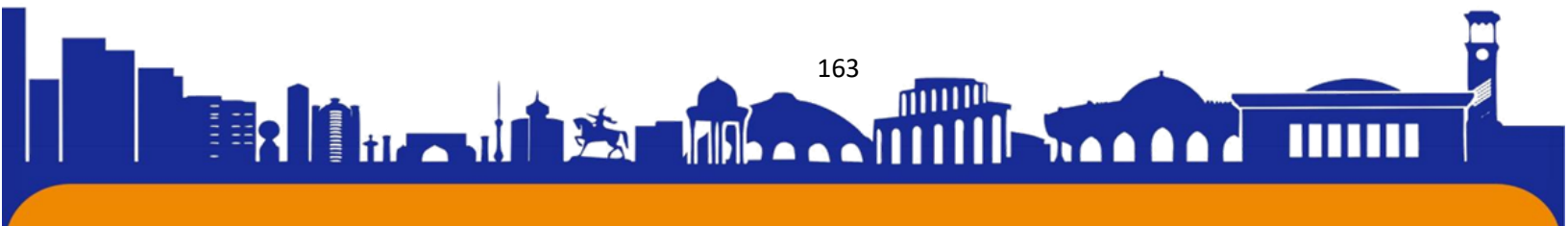
Ta'lim muassasalarida talaba yoshlarga va o'quvchilariga Texnologiya tushdagi favqulodda vaziyatlar tasnifi va tavsifini o'rgatish dolzarb masalalardan xisoblanadi.

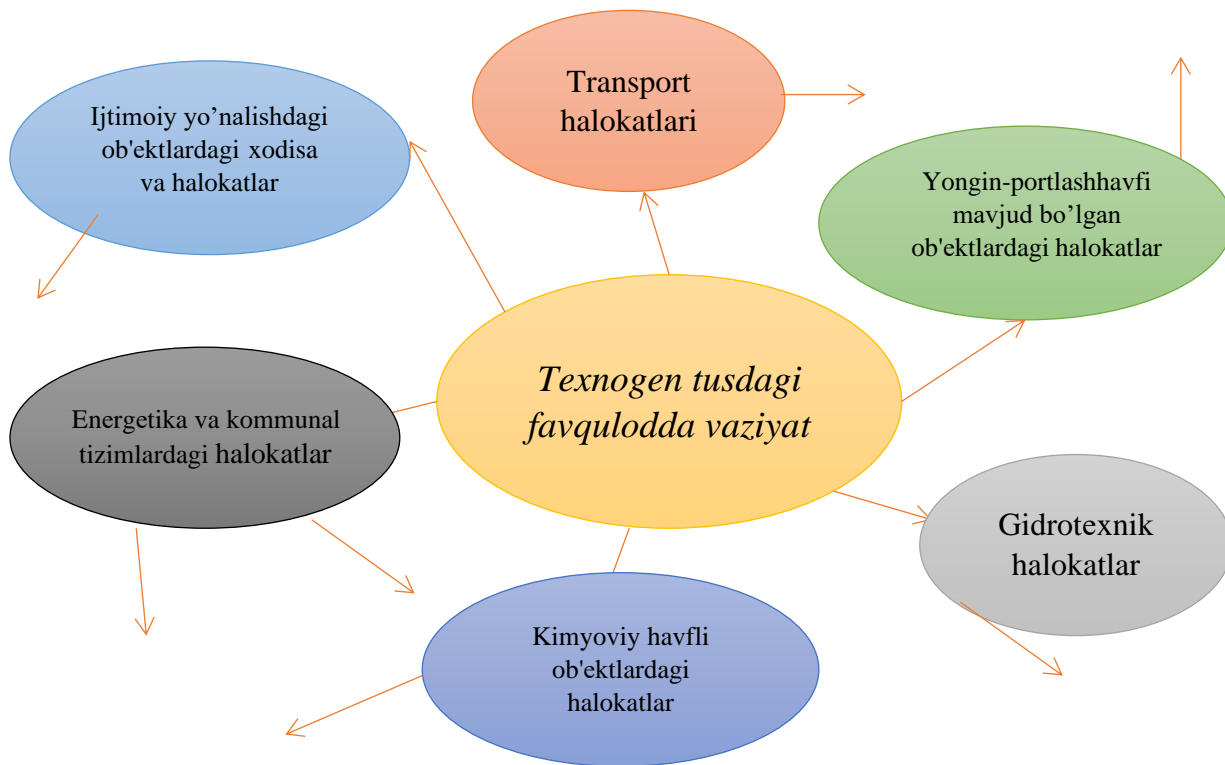
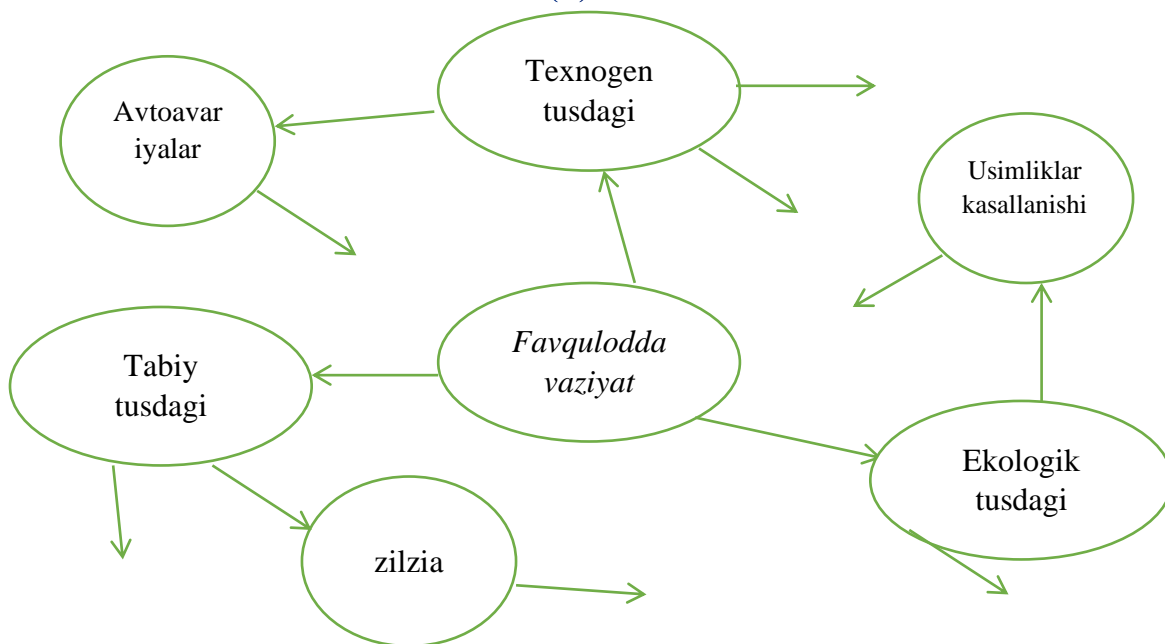
Ma'lumki, favqulodda vaziyat—bu muayyan xududda o'zidan so'ng odamlarning qurbon bo'lishi, odamlar sogligi yoki atrof-muhitga ziyon etkazishi, kishilarning hayot faoliyatiga kattagina moddiy zarar hamda uning buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan halokat, stixiyali falokat, epidemiyalar, epizootiyalar natijasida yuzaga kelgan holatdir.

O'zbekistonda 2021-yilda ishdagi baxtsiz hodisalar oqibatida 238 nafar xodim halok bo'lgan. O'zbekistonda 2021-yilda 19 ming 967 ta mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunchiligi buzilishi aniqlangan.

Jumladan: Ishlab chiqarish bilan bog'liq 810 ta baxtsiz holat qayd etilgan. Shundan 54 tasi guruh, 558 tasi oqibati og'ir, 198 tasi o'lim bilan tugagan baxtsiz hodisalar hisoblanadi. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar oqibatida 907 kishi jarohatlangan, ulardan 238 nafari halok bo'lgan, 632 nafari og'ir tan jarohatini olgan va 37 nafari yengil turdagi jarohatlar olgan.

Kelib chiqish sabablariga ko'ra favqulodda vaziyatlar texnologiya, tabiiy va ekologiya tushlarga ajratiladi.

Aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tizimini takomillashtirish maqsadida, 1998 yil 27 oktyabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan 455-sonli "Texnogen, tabiiy va ekologik tUSDagi

favqulodda vaziyatlar tasnifi to'grisida"gi qaroriga ilova tasdiqlandi. Mazkur ilovaga ko'ra, favqulodda vaziyatlar, ularning vujudga kelish sabablariga ko'ra, tasnif qilinadi va ular ushbu vaziyatlarda zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlarga bo'linadi.

**Texnogen tusdagi
favqulotda
vaziyatlarlar
vujudga kelish
sabablari**

Texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlarlar – bu odamning ishlab chiqarish yoki xo'jalik faoliyati bilan bogliq bo'lgan halokat (avariya)lar.

Rivojlanish davrida inson o'zi uchun yaratgan qulayliklar, ya'ni gildirakning kashf etilishi, mashinalarni yaratilishi, atomning bo'ysundirilishi, elektromagnit to'lqinlarni aniqlanishi va boshqalar, odamga gam va zahmat keltiruvchi sabablar bo'lmish texnogen tusdagi halokatlarni kelib chiqishiga imkoniyat yaratib beradi.

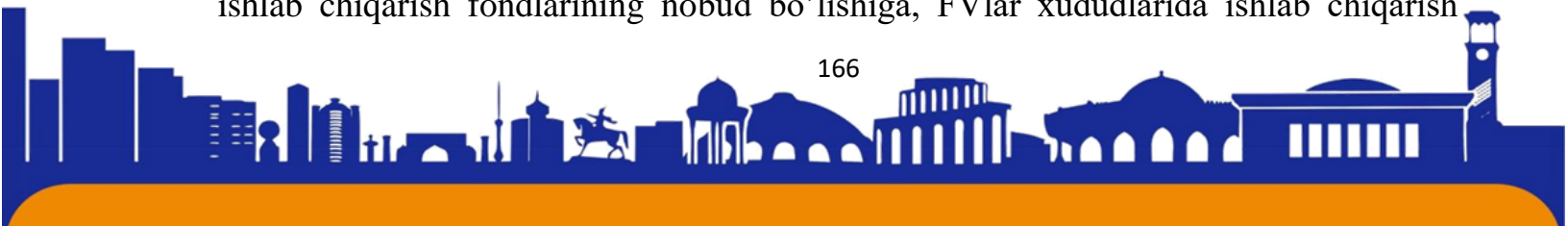
Shunday qilib jamiyatning texnik progressi uchun odamzod juda katta haq to'lashga majbur bo'lmoqda. Yadroviy sinovlar oqibatlarini, sanogi yo'q transport favqulotda vaziyatlar va ishlab chiqarishdagi avariya, ommaviy zaharlanishlar, radiatsion zararlanishlar va boshqalar texnogen tushdagi havflar sifatida misol qilib keltirishimiz mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan Vazirlar Mahkamasining 455-sonli qarorining ilovasiga ko'ra texnogen tushdagi favqulotda vaziyatlar vujudga kelish sabablariga qarab quyidagi favqulotda vaziyatlarga tasnif qilinadi:

Transport halokatlari bu: ekipaj a'zolari va yo'lovchilarning o'limiga, havo kemalarining to'liq parchalanishiga yoki qattiq shikastlanishiga hamda qidiruv va avariya – qidiruv ishlarini talab qiladigan aviahalokatlar; yonginga, portlashga, harakatlanuvchi tarkibning buzilishi-ga sabab bo'lgan va temir yo'l hodimlarining, halokat hududidagi temir yo'l platformalarida, vokzal binolarida va shahar imoratlarida bo'lgan odamlar o'limiga, shuningdek tashilayotgan kuchli ta'sir ko'rsatuvchi zaharli moddalar bilan (KTKZM) halokat joyiga tutash xududning zaharlanishiga olib kelgan temir yo'l transportidagi halokatlar (avariya); portlashlarga, yonginlarga, transport vositalarining parchalanishiga, tashilayotgan KTKZMlarning zararli xossalari namoyon bo'lishiga va odamlar o'limiga sabab bo'ladigan avtomobil transportning halokatlari, shu jumladan yo'l transport hodisalari; odamlarning o'limiga, shikastlanishiga va zaharlanishiga, metropoliten poezdlari parchalanishiga olib kelgan metropoliten bekatlaridagi va tunellardagi halokatlar, avariya, yonginlar; gaz, neft va neft mahsulotlarining otilib chiqishiga, ochiq neft va gaz favvoralarining yonib ketishiga sabab bo'ladigan magistral quvurlardagi halokatlar (avariya).

Kimyoviy havfli ob'ektlardagi halokatlar bu: atrof-tabiiy muhiti kuchli ta'sir qiluvchi zaharli moddalarning otilib chiqishiga va shikastlovchi omillarning odamlar, hayvonlar va o'simliklarning ko'plab shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan darajada, yo'l qo'yilgan chegaraviy konsentratsiyalardan ancha ortiq miqdorda sanitariya-himoya hududidan chetga chiqishiga sabab bo'ladigan kimyoviy havfli ob'ektlardagi halokatlar yongin va portlashlar.

Yongin-portlashhavfi mavjud bo'lgan ob'ektlardagi halokatlar bu: texnologik jarayonda portlaydigan, oson yonib ketadigan hamda boshqa yongin uchun havfli moddalar va materiallar ishlatiladigan yoki saqlanadigan ob'ektlardagi, odamlarning mexanik va termik shikastlanishiga, zaharlanishiga va o'limiga, asosiy ishlab chiqarish fondlarining nobud bo'lishiga, FVlar xududlarida ishlab chiqarish

siklining va odamlar hayotining buzilishiga olib keladigan halokatlar, yonginlar va portlashlar; odamlarning shikastlanishiga, zaharlanishiga va o'limiga olib kelgan hamda qidirish-qutqarish ishlarini o'tkazishni nafas olish organlarini muhofaza qilishning maxsus anjom-larini va xaltalarini qo'llanishni talab qiluvchi ko'mir shaxtalaridagi va ruda sanoatidagi gaz va chang portlashi bilan bogliq avariya – yonginlar va jinlar qo'porilishi.

Energetika va kommunal tizimlardagi halokatlar bu: sanoat va qishloq ho'jaligi mas'ul iste'molchilarining halokat tufayli energiya ta'minotisiz qolishiga hamda aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan GES, GRES, TETslardagi, ulkan issiqlik markazlaridagi, elektr tarmoqla-ridagi bugqozon bo'limmalaridagi, kompressor va gaz taqsimlash shahobchalaridagi va boshqa energiya ta'minoti ob'ektlaridagi halokatlar va yonginlar; aholi hayot faoliyatining buzilishiga va salomatligiga havf olib kelgan gaz quvurlaridagi, suv chiqarish inshoot-laridagi, suv quvurlaridagi, kanalizatsiya va boshqa kommunal ob'ektlardagi halokatlar;

atmosfera, tuproq, er osti va er usti suvlarining odamlar salomatligiga havf tugdiruvchi darajada kontsentratsiyadagi zararli moddalar bilan ifloslanishiga sabab bo'lgan gaz tozalash qurilmalaridagi, biologik va boshqa tozalash inshootlaridagi halokatlar.

Ijtimoiy yo'nalishdagi ob'ektlardagi xodisa va halokatlar bu: odamlar o'limi bilan bogliq bo'lgan va zudlik bilan avariya-qutqaruv o'tkazilishini hamda zarar ko'rganlarga shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatilishini talab qiladigan maktablar, kasalxonalar, kinoteatrlar va boshq., shuningdek uy-joy sektori binolari konstruktsiyalarining to'satdan buzilishi, yonginlar, gaz portlashi va boshq.

Gidrotexnik halokatlar bu: suv omborlarida, daryo va kanallardagi buzilishlar, baland tog'lardagi ko'llardan suv toshib ketishi natijasida vujudga kelgan hamda suv bosgan xududlarda odamlar o'limiga sanoat va qishloq ho'jaligi ob'ektlari ishining, aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan va shoshilinch ko'chirish tadbirlarini talab qiladigan halokatli suv bosishlari.

Shu bilan bir qatorda, yuqorida qayd etilganidek (455-sonli qarorning ilovasiga ko'ra) texnogen favqulotda vaziyatlarlarlar (favqulotda vaziyatlarlar paydo bo'lgan kunda) zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga (xududlar chegaralariga) qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlariga bo'linadi.

Lokal – bu favqulotda vaziyatlarlarlar natijasida 10dan ortiq bo'lmagan odam jabrlangan, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiq

bo'lmagani tashkil etadigan hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi ishlab chiqarish ob'ekti yoki ijtimoiy maqsadli ob'ekt hududi tashqarisiga chiqmaydigan favqulotda vaziyatlarlar.

Mahalliy – bu favqulotda vaziyatlarlar natijasida 10 dan ortiq, biroq 500 dan ko'p bo'lmagan odam jabrlanganda, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 1000 baravaridan ortganda, biroq 0,5 million baravaridan ko'p bo'lmaganda, tashkil etadigan hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi aholi punkti, shahar, tuman, viloyat tashqarisiga chiqmaydigan favqulotda vaziyatlarlar.

Respublika – bu favqulotda vaziyatlarlar natijasida 500 dan ortiq odam jabrlanganda, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 0,5 million baravaridan ortganda hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi viloyat tashqarisiga chiqadigan favqulotda vaziyatlarlar.

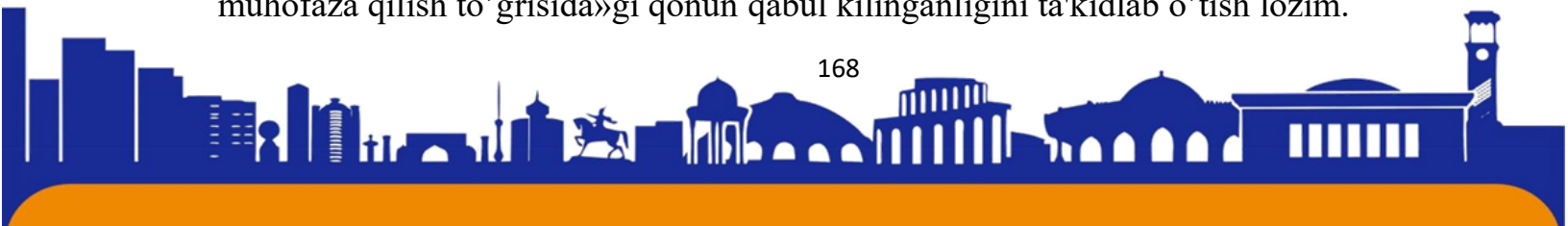
Transchegara – bu favqulotda vaziyatlarlar oqibatlari mamlakat tashqarisiga chiqadigan, chet elda yuz bergan va O'zbekiston xududiga daxl qiladigan favqulotda vaziyatlarlar.

Texnogen tusdagi halokatlarning asosiy sabablari quydagilardan iborat:

1. Inshootlarni loyihalashda yo'l qo'yilgan kamchiliklar.
2. Texnika xavfsizligiga rioya qilmaslik.
3. Ishlab chiqarishda doimiy nazoratning susayishi va ayniqsa, engil alanga oluvchi, yonginga xavfli moddalardan foydalanishda e'tiborsizlik.
4. Ishlab chiqarish texnologiyasida yo'l qo'yilgan xatolik, jihozlarni, mashina va mexanizmlarni o'z vaqtida ta'mirlamaslik.
5. Mehnat va ishlab chiqarish intizomining pastligi.
6. Qo'shni ishlab chiqarish korxonalarida yoki energetika, gaz tarmoqlarida yuz bergan halokat.
7. Halokatlarni keltirib chiqaruvchi tabiiy favqulotda hodisalar.

Texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlar natijasida insonlar qurbon bo'lishi, turli darajada shikastlanishi, atrof-tabiiy muhitning, atmosfera havosining turli zaharli moddalar bilan ifloslanishi, o'simliklar dunyosi, hayvonot olami nobud bo'lishi, juda katta moddiy zarar ko'rishga olib kelishi kabi oqibatlari kuzatiladi.

Respublikamizda aholi va hududni texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlarlardan muhofaza qilish uchun bir qator ishlar qilinmoqda. Shu jumladan, 1995 yil 20 avgustda «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulotda vaziyatlardan muhofaza qilish to'grisida»gi qonun qabul kilinganligini ta'kidlab o'tish lozim.

Bundan tashqari respublikamiz miqyosida o'tkazilayotgan «Yongin xavfsizligi oyligi», «Yo'l harakati xavfsizligi oyligi» kabi tadbirlar ham texnogen favqulodda vaziyatlarning oldini olish, aholi va hududlar xavfsizligini ta'minlash, favqulodda vaziyat yuz berganda harakatlanishga oid tayyorgarlik darajalarini oshirishda katta ahamiyatga ega.

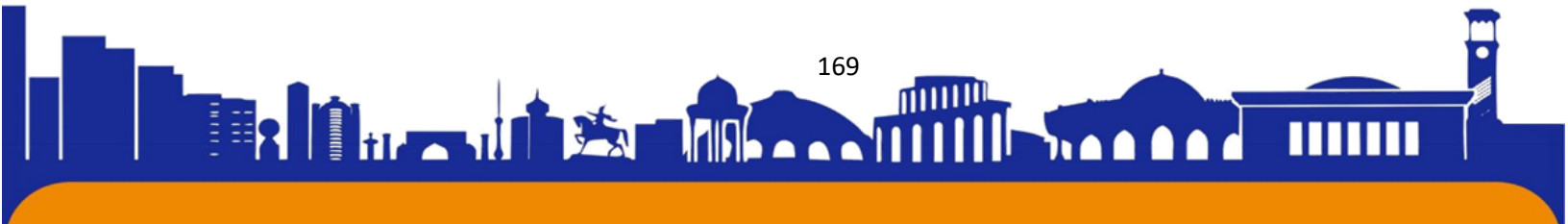
Ishlab chiqazish sohasida faoliyat yuritayotgan har bir ishchi halokatlar yuz berganda harakatlanish qoidalarini mukammal o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Misol uchun, elektr energiyasini tarmoqdan uzishning ham o'ziga xos talablari, gaz, bug apparatlarini o'chirishning ham o'ziga xos qonun qoidalari mavjud bo'lib, agar texnologik jarayonlar va texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilinmasa, inson hayotiga juda katta xavf solishi yoki juda katta moddiy talofatlar keltirishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqadiki xar bir kasb egasi texnik qurilma va manbalardan foydalanish qoidalari va baxtsiz xodisalar ruy bergan xolda qanday xarakatlanishni bilishlari zarur buladi. Shunday ekan professional ta'lim tizimida umumkasbiy fanlar bilan birga mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida mashg'ulotlarni tashkil etish maqsadga erishishda ijobiy samara beradi.

Har bir ishlab chiqazish sohasi xodimi halokatlar yuz berganda jamoa muhofaza inshootlari joylashgan erlarni, xavfsizlik joylarga chiqish yo'llarini, yakka himoyalaniish vositalari bilan ta'minlashni tashkil etishni va ulardan foydalanish tartibini bilishi lozim. Texnologik uskunalarni germetizatsiyalash va ishlash tizimini doimiy nazorat qilish, shu bilan yongin va portlash xavflarini oldini olish zarur. Elektr asboblarning holatini, sigimi, qism va tarmoqlarini, bosim ostida ishlashini, nazorat-o'lchov asboblarni, himoyalash va bloklash apparatlarining ish faoliyatini doimiy nazorat qilish hamda aniqlash kerak.

Har bir tashkilotda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan halokatlarning bartaraf etish rejasi ishlab chiqiladi. Ishchi va xizmatchilarni halokat yuzaga kelgan vaziyatlarda o'zini tutish va harakatlanishga tayyorlash tadbirlari tashkil etiladi, ularni bartaraf etish kuch va vositalarining zaruriy zahiralari ko'rib chiqiladi. FV yuzaga kelganda ogohlantirish tizimi va vositalari doimiy shay holatda saqlash, ishchi o'rinlari uchun kerakli shahsiy himoyalaniish vositalari sonini ta'minlash zarur.

Halokatlar sodir bo'lganda muhim vazifalardan biri ishlab chiqarish korxonasi va aholi yashash punktlariga xavf haqidagi xabarni etkazish hisoblanadi. Shuningdek,

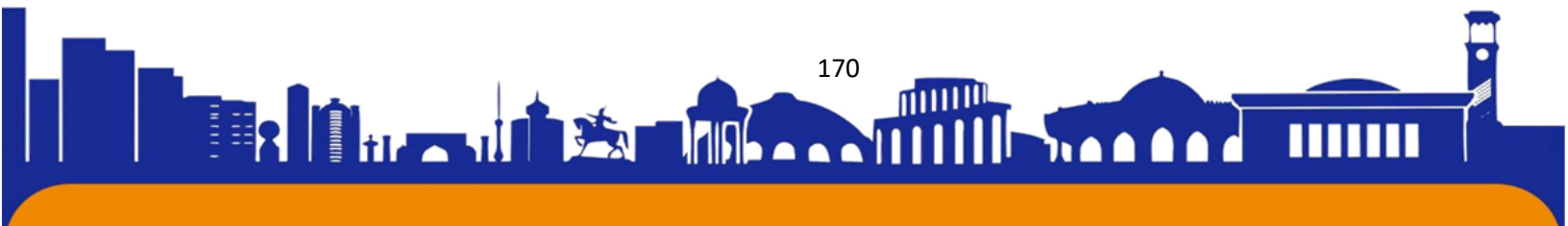

ob'ektning har bir ishchi, xodimi halokat sodir bo'lganda ogohlantirish vositalaridan foydalanish va tegishli tashkilotlarga xabar berishni bilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent: «O'zbekiston». 1998. 684 b.
2. To'htaev A. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. Toshkent: «Mehnat». 1994. 34 b.
3. Ilyosova Z.F. «Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari». Toshkent: «Mehnat». 2001. 98 b.
4. Nurxo'jaev A.K., Yunusov M.Yu., Xabibullaev I.X. Favqulodda vaziyatlar va muhofaza tadbirlari. Toshkent: «Universitet». 2001. 67 b.
5. Tadjiev M, Ne'matov I. va boshq. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. T. 2003. 260 b.
6. Belov S.V., Devisilov V.A. I dr. Bezopasnost jiznedeyatelnosti. Moskva: «MGU». 2003. 360 s.
7. Farmonov A.E., Igamberdiev A.R. va boshq. Hayot faoliyati xavfsizligi. Toshkent: «Universitet». 2006. 96 b.
8. Ramazanova R.A, Sadikova H.A. va boshq. Favqulotda vaziyatlar uchun tibbiy hamshiralar tayyorlash. O'quv qo'llanma. T.: «Yangi asr avlo». 2006. 515 b.
9. Shefer I.F., Shaxmurova G.A. Bezopasnost i zashita cheloveka pri chrezvichaynix situatsiyax. Uchebnoe posobie po laborator-nim zanyatiyam. T.: TDPU im. Nizami. 2007. 126 s.
10. Mixaylov L.A., Solomin V.P., Bezpamyatnix T.A. i dr. Bezopas-nost jiznedeyatelnosti. 2-izd. M. 2008.

Развитие сферы туризма в Республике Узбекистане

Нумонова Навруза

Студентка 3- курса Международного Университета Кимйо в городе Ташкент

Аннотация

В условиях глобализации вопросы эффективного использования туристического потенциала стали наиболее актуальными в обеспечении устойчивого экономического развития страны. В последние годы государством уделяется пристальное внимание к проведению активной политики в области развития туризма, принимаются нормативные - правовые акты и целевые региональные программы для формирования правовых основ современного цивилизованного туристического рынка, а также модернизируется туристическая инфраструктура.

Ключевые слова: туризм, туроператоры, гостиничные услуги, виды туризма, безвизовый режим, эко туризм, mice туризм, пандемия.

Tourism development in the Republic of Uzbekistan

Numonova Navruza

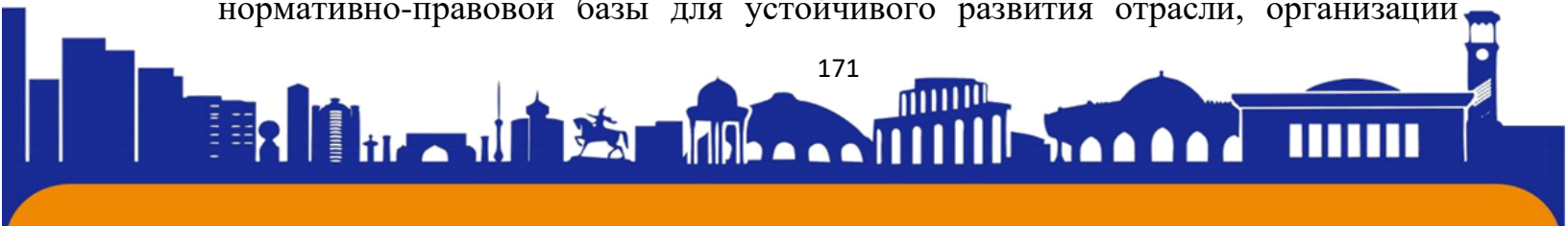
3 rd year student of International Kimyo University in Tashkent

Annotation

In the context of globalization, the issues of effective use of tourist potential have become the most relevant in ensuring sustainable economic development of the country. In recent years, the state pays attention to an active policy in the field of tourism development, adopted regulations and targeted regional programs to form the legal framework of the modern civilized tourist market, as well as modernized tourist infrastructure.

Ключевые слова: tourism, tour operator, hotel services, tourism types, visa-free regime, eco-tourism, mice tourism, pandemic.

К настоящему времени туризм превратился в один из ведущих секторов мировой экономики. По этой причине в Узбекистане уделяется особое внимание модернизации туристической индустрии, разработке и совершенствованию нормативно-правовой базы для устойчивого развития отрасли, организации

обслуживания зарубежных гостей в соответствии с международными стандартами. За годы независимости наша страна добилась больших успехов в этой области наряду с сохранением и приумножением национального историко-культурного наследия, возрождением национальных традиций и обычаев, восстановлением и развитием достопримечательностей республики.

В республике создана прочная правовая база для создания современного, высокоэффективного и конкурентоспособного туристского комплекса, основой которого является Закон "О туризме", принятый 20 августа 1999 года. Планируются целенаправленные меры по совершенствованию инфраструктуры туризма, включая привлечение инвестиций, диверсификацию туристского продукта, усиление информационно-просветительской деятельности, подготовку специалистов в этой области и развитие профессиональной компетентности.

Важным шагом в формировании национальной модели туризма стало создание в 1992 году Национальной компании «Узбектуризм» Указом Президента Ислама Каримова. С тех пор структура координирует деятельность отраслевых организаций, занимается подготовкой соответствующих кадров, способствует притоку внутренних и внешних инвестиций в создание новой и расширение существующей материально-технической базы, стимулирует развитие всех видов туризма, активно участвует в зарубежных мероприятиях, организует крупные международные форумы.

Результатом предпринимаемых в данном направлении мер является увеличение туристов, за период 2010-2017 годов экспорт туристских услуг вырос в два раза, посетивших страну в 2017 году, превысило 2 млн 520 тысяч и увеличилось на 24,3% по сравнению с 2016 годом, тогда как экспорт туристических услуг увеличился на 24% по сравнению с 2016 годом до 1 млрд 557 млн долларов. Кроме того, в 2017 году было создано 101 средство размещения, с общим номерным фондом 1 355 мест, и зарегистрировано 128 юридических лиц, предоставляющих услуги туроператоров, текущее число средств размещения составляет 851, а количество туроператоров – 561. В рамках реализации комплекса мер по обеспечению безопасности жизни и здоровья туристов сертифицированы 442 организации, предоставляющие туристские услуги, из них 221 предоставляют гостиничные и 221 – туроператорские услуги.

В рассматриваемом периоде организована выдача лицензий на право осуществления туроператорской деятельности для 128 предпринимателей.

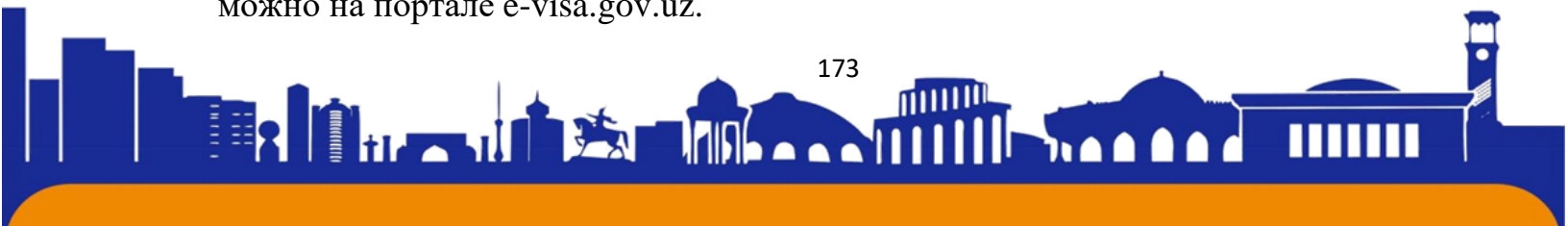
Также, были реализованы крупные инвестиционные проекты по развитию туристской инфраструктуры, в числе которых открытие брендовых гостиниц «Hyatt Regency Tashkent», «Hilton Tashkent City» и «Lotte City Hotel Tashkent Palace» в городе Ташкенте, «Hilton Garden Inn» в Самарканде, «Wyndham Bukhara» в городе Бухара, создание культурно-развлекательных парков в городах Андижане, Ургенче, Ташкенте, открытие железнодорожной линии "Ангрен-Пап", электрифицированных железнодорожных линий высокоскоростных поездов до городов Бухары, Карши, Шахрисабза и Хивы.

Внушительным факторами, повлиявшими на двукратный рост количества прибывающих иностранных туристов в 2018 году, стали упрощение визового режима, правил пребывания в Узбекистане и ведения предпринимательской деятельности, развитие инфраструктуры в сфере туризма и продвижение туристского потенциала, в числе которых:

- Упрощение порядка временной регистрации иностранных граждан на территории республики, который полностью переведен в электронный формат через систему "Е-МЕНМОН";

- С 1 февраля Узбекистан вводит безвизовый режим сроком на 30 дней для граждан еще 45 стран. Это предусмотрено новым указом президента Шавката Мирзиёева «О дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан».

Согласно безвизовому режиму в Узбекистане можно находиться до 7 и 30 дней, а в некоторых случаях до 90 дней (в зависимости от гражданства). Для въезда требуется действительный национальный паспорт или другие соответствующие документы. Безвизовый режим не распространяется на лиц без гражданства, постоянно проживающих в этих странах. Владельцы паспортов всех остальных стран могут воспользоваться системой упрощенной выдачи электронных виз E-Visa или обратиться в дипломатические представительства Узбекистана в странах пребывания. E-Visa выдается сроком на 30 дней. Стоимость визы составляет \$20 для однократного въезда, \$35 для двукратного и \$50 для многократного пребывания на территории Узбекистана. Проверить право на безвизовый въезд или упрощенный порядок оформления визы в Узбекистан можно на портале e-visa.gov.uz.

Упрощение визового режима и правил пребывания в Узбекистане, наряду с развитием инфраструктуры и продвижением туристского потенциала страны за рубежом, привело к двукратному росту количества посетивших республику иностранцев в прошлом году — с 2,60 миллиона в 2017 году до 5,3 миллиона, отмечается в указе главы государства.

- Внедрение нового механизма сертификации ввозимых в республику автотранспортных средств туристского класса, предназначенных для перевозки 8 и более человек, вследствие чего по итогам 2018 года парк автотранспорта туристского класса пополнился 128 единицами (47 автобусов и 81 микроавтобус).

- Дополнительно вводятся новые категории виз для отдельных групп иностранных граждан (не электронные) — *Vatandosh*, *Student visa*, *Academic visa*, *Medical visa* и *Pilgrim visa*.

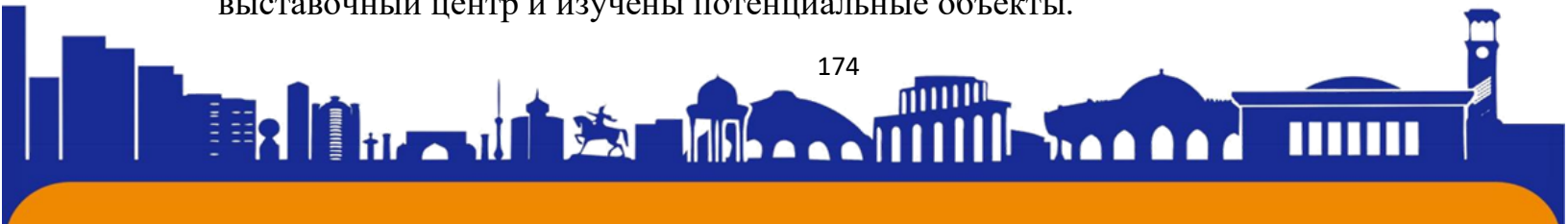
Важную роль играет и правовая обеспеченность, и наличие других стимулов, побуждающих туристов к совершению поездки, которые формируют туристскую привлекательность дестинации и обеспечение эффективного использования объектов культурного наследия.

Историко-познавательный, гастрономический, оздоровительный, MICE, горный, агро-, эко-, археологический, мусульманское и буддистское паломничество — все эти виды туризма можно найти в Узбекистане.

Наличие в республике заповедников, национальных парков, питомников, заказников, природных памятников, биосферного резервата превращает экотуризм в весьма перспективное направление.

Помимо этого, в нашей стране свое развитие получили геотуризм, медицинский туризм, а также альпинизм и рафтинг. В регионах строятся зоны отдыха и комфортабельные инфраструктурные объекты. К примеру, в спортивно-оздоровительных центрах «Чимган», «Бельдерсай» и «Чарвак», расположенных в Ташкентской области, созданы необходимые условия для занятий горнолыжным и другими зимними видами спорта. Здесь построены горные трассы разных типов протяженностью от 300 до 3 тысяч метров. Отдыхающие могут подниматься по канатной дороге с помощью специального подъемника.

Кроме того, в рамках MICE-туризма в регионах создан единый реестр и разработан каталог “Meetings & Events Catalogue”. Для координации MICE-мероприятий в структуре Госкомитета по развитию туризма создан Конгрессно-выставочный центр и изучены потенциальные объекты.

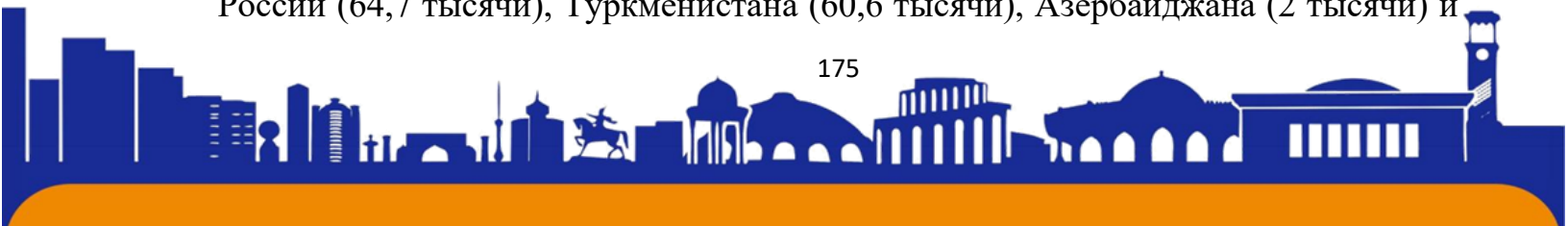
Большее внимание также планируется уделить зиёрат (паломническому) туризму. Для привлечения туристов в последние годы были организованы различные общественно-культурные развлекательные мероприятия с учетом специфики каждого региона:

- паломнический (Зиёрат) туристический форум (Бухарская область);
- художественный фестиваль искусства Бахши, Археологический форум (Сурхандарьинская область);
- игра богатырей (Хорезмская область);
- авторалли «Муйнак»;
- музыкальный фестиваль «Стихия» (Республика Каракалпакстан);
- туристическая ярмарка СНГ. (Самаркандская область);
- форум геотуризма;
- гранатовый фестиваль (Кашкадарьинская область);
- фестиваль электронной музыки;
- гастрономический фестиваль;

В результате существенно выросло количество туристов и число гостиниц, туристический бизнес получил активное развитие, появились новые виды туризма.

За 3 года количество туристов выросло в 5 раз: с 1,3 млн зарубежных туристов в 2016 г., до 6,7 млн в 2019 г. Но, следует отметить, что пандемия серьезно повлияла на сферу туризма и взаимосвязанные с ней отрасли, резко сократились доходы более сотни тысяч человек, в том числе гидов, ремесленников, работников архитектурных памятников и курортных учреждений, объектов общественного питания, транспорта и других.

В январе-марте 2020 года число туристов, посетивших Узбекистан, снизилось и составило 1,2 миллиона человек. По сравнению с аналогичным периодом 2019 года, этот показатель снизился на 12%. Из них 87,9% въехали в Узбекистан для посещения родственников, 9,3% — для путешествия, 1,2% — для лечения, 0,7% — по служебной необходимости, 0,6% — для коммерческой поездки, 0,3% — по учебе. Число прибывших из стран СНГ составило 1,16 миллиона человек (95,6%), из дальнего зарубежья — 53,6 тысячи человек (4,4%). Наибольший поток иностранных граждан был отмечен из Казахстана (397,6 тысячи человек), Таджикистана (332,7 тысячи), Кыргызстана (298,1 тысячи), России (64,7 тысячи), Туркменистана (60,6 тысячи), Азербайджана (2 тысячи) и

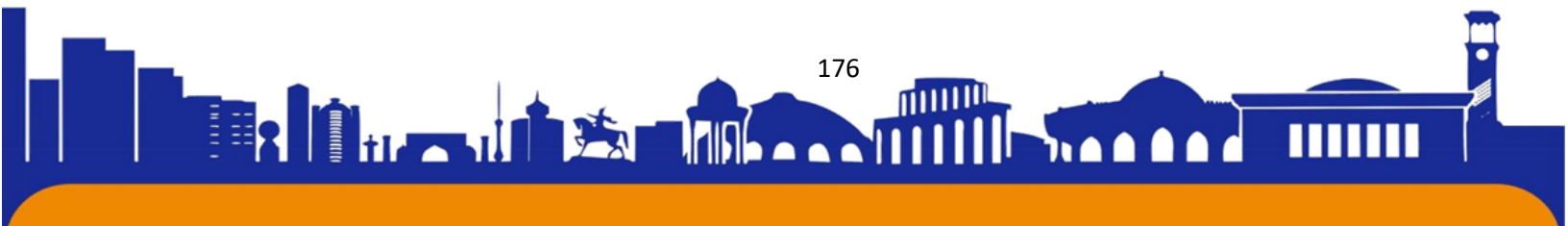
Беларуси (1,2 тысячи). Из дальнего зарубежья значительный поток наблюдался из Турции (13,5 тысячи человек), Южной Кореи (5,2 тысячи), Китая (3,7 тысячи), Индии (3,6 тысячи), Японии (1,3 тысячи) и Франции (0,9 тысячи).

Когда мировая экономика и в том числе туристический сектор находились не в лучшем положении, правительством Узбекистана приняты меры по стимулированию туристической отрасли. Проект Uzbekistan. Safe travel guaranteed, обеспечивающий безопасное пребывание в стране туристов и финансовую компенсацию для них в случае заражения COVID-19, а также Указ президента №6002 от 28 мая 2020 года, предусматривающий реализацию важных льгот и мер, направленных на поддержку участников туристического рынка, создают благоприятные условия для работы сектора и помогают привлекать туристов в Узбекистан.

Для восстановления отрасли туризма и увеличения спроса на туруслуги нам помог внутренний туризм. Согласно отчету Министерства туризма и культурного наследия, программа "Путешествуй по Узбекистану" была успешной в стимулировании граждан путешествовать по своей собственной стране. Только в 2022 году программа способствовала более чем 11 миллионам внутренних туристических поездок, что в 1,9 раза больше, чем годом ранее.

Современная динамика роста туристической отрасли подтверждает необходимость модернизации системы подготовки кадров для нее с учетом существующих реалий и перспектив. Созданию ряда учебных заведений для подготовки квалифицированных специалистов в данной сфере способствовали Указ Президента страны «О подготовке квалифицированных кадров для сферы туризма в Узбекистане» от 30 июня 1999 года и Постановление Кабинета Министров «О мерах по дальнейшей поддержке и развитию сферы туризма в Республике Узбекистан» от 10 октября 2012 года.

На сегодняшний день в стране действуют 6 высших учебных заведений, выпускающих специалистов в данной сфере: Самаркандский институт экономики и сервиса, Ташкентский государственный экономический университет, Бухарский и Ургенчский государственные университеты, Сингапурский институт развития менеджмента в Ташкенте, а также Международный Университет Кимйо в Ташкенте. Ежегодно более 500 студентов, окончивших вузы по данной специальности, получают дипломы

бакалавров, а свыше 40 – магистров. Кроме того, более 3,5 тысячи кадров выпускают 12 специализированных профессиональных колледжей.

Представители нашей страны также регулярно участвуют в проводимых за рубежом международных ярмарках и выставках с целью презентации туристического потенциала республики. Участие в них позволяет находиться в курсе последних тенденций мирового рынка туризма, заключать деловые контракты, развивать сотрудничество с иностранными партнерами.

Таким образом, интенсивное развитие туристической отрасли Узбекистана, в том числе бережное отношение к историко-культурному наследию, создание инфраструктуры, полностью соответствующей международным стандартам, укрепление международных связей превратили наш край в один из самых посещаемых стран в мире.

Источники и литература

1. <https://staff.tiame.uz/storage/users/423/presentations/5qinxrfw7fiuCPI1OVRCVfvSqZAB2s3HMJIDgmg7.pdf>
2. <https://lex.uz/ru/docs/4143186>
3. <https://www.un.int/uzbekistan/news/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5>
4. <https://themag.uz/post/aziz-abduhakimov>
5. <https://www.gazeta.uz/ru/2019/01/05/visa-free/>
6. <https://upl.uz/economy/32001-news.html>

Нормативно-правовые документы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 15 января 2022 года № УП-52 — Национальная база данных законодательства, 15.01.2022 г., № 06/22/52/0029).
2. Концепция развития сферы туризма в Республике Узбекистан в 2019 – 2025 годах.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 05.01.2019 г., N УП-5611
4. Закон Республики Узбекистан, от 18.07.2019 г. № ЗРУ-549

COVID 19 KASALLIGINI O'TKAZGAN BEMORLARDA KASALLIK KECHISHINI JIGAR FUNKSIONAL KO'RSATKICHLARI.

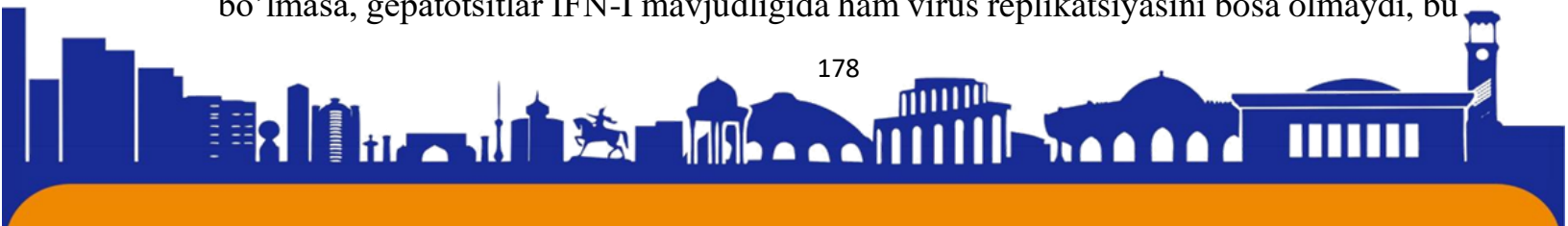
No'monova Go'zaloy Davronbek qizi
Andijon davlat tibbiyot instituti magistranti

Ilmiy rahbar: Soliyev A.Q.

Annotatsiya: Keksa yoshdagi bemorlar COVID 19 ga chalingan bemorlar orasidan yuqori xavfga kiruvchi maxsus guruh hisoblanadi, hamda klinik belgilari tez suratda rivojlanadi. Koronavirus kasalligi 2019 (COVID-19) pandemiyasi butun dunyo bo'ylab avj olishda davom etayotgan bo'lsada, ko'plab mamlakatlarda ushbu kasallikning klinik va laboratoriya tadqiqotlari cheklangan. Biz kasallik bilan bog'liq samarali ko'rsatkichlarni aniqlash uchun COVID19 bilan kasallangan bemorlarning epidemiologik, klinik va laboratoriya natijalarini tekshirdik.

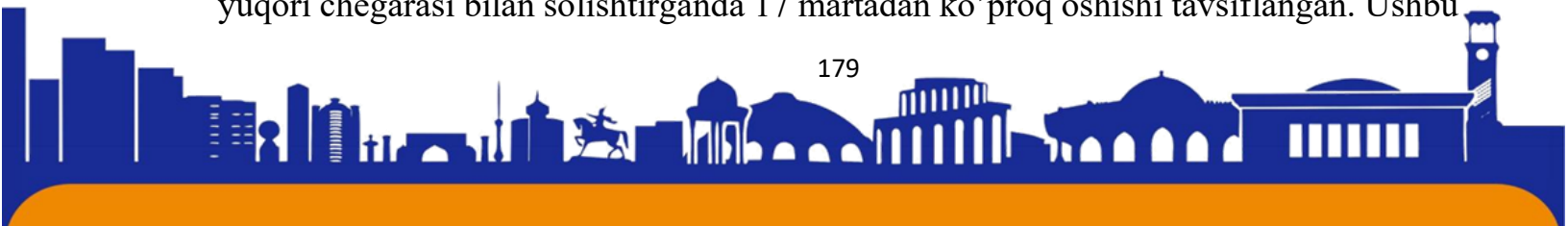
Kalit so'zlar: COVID 19(CoronaVirusDisease-19), pandemiya, jigar xolangiotsitlari, jigar disfunktsiyasi, gipoalbuminemiya va trombositopeniya, koagulyatsiya.

Virus Yer yuzi bo'yicha oyiga 80-90 ming odamning o'limiga sabab bo'lyapti. Shu bois Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti SOVID-19 pandemiyasini yana uch oyga uzaytirishga majbur bo'ldi. Boz ustiga, so'nggi oylarda turli mintaqalarda "omikron" shtammining XBB.1.5 subvarianti keng tarqalmoqda. U hozirgacha bizga ma'lum mutasiyalar orasida eng yuquvchani sifatida baholanyapti. Ammo mutaxassislarni tashvishga solayotgan omil shundagina iborat emas. Negaki, bu dard vaqt o'tishi bilan qator xavfli asoratlarini ham namoyon qilmoqda. Pandemiya davrida ma'lum bo'ldiki, COVID-19 o'tkir respirator infeksiyadan tashqari, balki ko'p a'zolar, jumladan, jigar kabi muhim a'zolar soniga Zarar yetkazadigan kasallikdir. Bu masala biz tomonidan o'sha paytda mavjud bo'lgan adabiyotlarni umumlashtirish asosida maxsus sharhlarda yoritildi. Jigar ko'p funksiyalarga ega bo'lgan muhim organdir. Jigarning himoya funksiyasi endogen va ekzogen omillarni zararsizlantirishni o'z ichiga oladi. Jigar hujayralari tananing immunitetini himoya qilishda faol ishtirok etadi. Jigarda T va B limfotsitlar mavjud, 671Intensive671671 hujayralar IL-1 va IL-6 yallig'lanish mediatorlarini ishlab chiqaradi, Kupfer hujayralari ixtisoslashgan jigar makrofaglari bo'lib, virusni samarali ushlab va uning replikatsiyasini buzish uchun zarurdir. Oxirgi jarayon interferon (IFN) –I bilan Kupfer hujayralarining aktiv kationini o'z ichiga oladi va virusning qo'shni gepatotsitlarga tarqalishini oldini oladi. Kupfer hujayralari bo'lmasa, gepatotsitlar IFN-I mavjudligida ham virus replikatsiyasini bosa olmaydi, bu

uzoq muddatli virus replikasiyasiga va hatto mumkin bo'lgan og'ir T-hujayra immunopatologiyasiga olib keladi. Jigar nafas yo'llari bilan birga patologik jarayonda faol ishtirok etishi va COVID-19 ning kechishi va natijasi ushbu infeksiyadan jigar shikastlanishining chastotasi va darajasi bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatdi. Biroq, COVID-19 pandemiyasi davrida surunkali jigar kasalligi bilan og'riqan bemorlarning muammolari o'rganishni talab qiladi. Surunkali jigar kasalliklari dunyoda eng keng tarqalgan kasalliklardan biri bo'lib, epidemiyada ushbu patologiyalar bilan og'riqan bemorlarni samarali kuzatish va davolashni davom ettirish salomatlikni saqlash, shuningdek, sog'liqni saqlash yukini kamaytirish va umumiy kasalliklarni kamaytirish uchun juda muhimdir. Koronavirus infeksiyasi qurbonlari soni. Bugungi kunga kelib, ilmiy ma'lumotlar koronavirus infeksiyasining yuqish ehtimoli va og'ir kechishi ehtimoli yuqori bo'lgan xavf guruhiga keksa yoshdagi bemorlar hamda gipertoniya, yurak-qon tomir kasalliklari va qandli diabet kabi surunkali yurak-qon tomir kasalliklari bilan og'riqan bemorlar kirishini tasdiqladi. Boshqa surunkali kasalliklarning, xususan, jigar kasalliklarining ta'siri haqida kamroq ma'lum. Biroq, og'ir fibroz va jigar sirrozi bilan og'riqan bemorlar, jigar transplantatsiyasidan 671intens bemorlar ham infeksiya xavfi yuqori bo'lgan va COVID-19 ning og'ir kechishi bilan zaif guruh ekanligi allaqachon aniq. Shuning uchun ularga o'zini-o'zi izolyatsiya qilish va ijtimoiy aloqalarni qisqartirish qat'iy belgilangan. Jigar ko'p funktsiyalarga ega bo'lgan muhim organdir. Jigarning himoya funktsiyasi endogen va ekzogen omillarni detoksifikatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Klinik ma'lumotlarning tahlili yangi koronavirus infeksiyasining COVID-19 surati shuni ko'rsatadiki, jigar disfunktsiyasi og'ir kasallik bilan kasalxonaga yotqizilgan bemorlarda keng tarqalgan hodisa. Turli ma'lumotlarga ko'ra, bemorlarning 18-50 foizida 671intensi aminottransferaza (ALT) va 671intensive aminottransferaza (AST) yuqori darajalari qayd etilgan. COVID-19da jigar disfunktsiyasi ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan yengil deb hisoblanadi va u bilan birga keladigan zarar sifatida ko'riladi. Ba'zi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, COVID-19 bilan og'riqan bemorlarning 4-14 foizida jigar bilan birga keladigan kasalliklar mavjud va 15-55% hollarda kasallikning rivojlanishi davomida aminottransferaza darajasi normal bo'lmagan. Og'ir COVID-19 bilan og'riqan bemorlar ko'pincha jigar disfunktsiyasidan aziyat chekadi. Nyu-Yorkda 5700 bemor ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda 58,4% AST qiymati 40 U / L dan va 39,0% 60 U / L dan yuqori ALT qiymatlariga ega edi. AST yoki ALT darajasining normaning yuqori chegarasi bilan solishtirganda 17 martadan ko'proq oshishi tavsiflangan. Ushbu

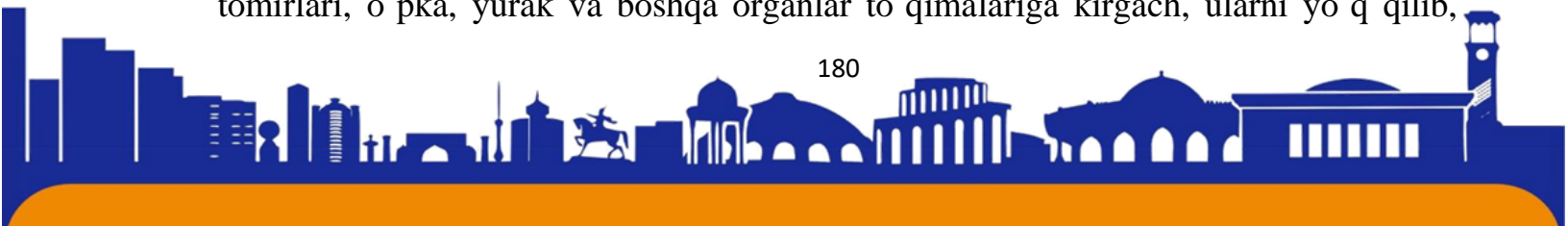

56 nafar bemorning 3 nafari 18-65 yoshda (3/1 373; 0,2%) bo'lgan va 53 nafari vafot etgan: 25 nafari 18-65 yoshda (25/134; 18,7%). Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jigar disfunktsiyasi bilan kasallanish holatlari COVID-19 og'irligiga mutanosib ravishda oshadi. Ko'rinishidan, COVID-19 da ALT ning ko'tarilishi, gipoalbuminemiya va trombositopeniya kasallikning noqulay prognoz omili hisoblanadi. Shunga o'xshash holatlar pediatriya amaliyotida qayd etilgan. COVID-19 bilan kasallangan chaqaloqlar ustida olib borilgan bir nechta tadqiqotlar kasallikning 7 dan 11 kuniga qadar jigarning shikastlanishi holatining kuchayishi, shuningdek, boshqa organlarning ko'plab zararlanishini ko'rsatdi. COVID-19 bilan og'riqan bemorlarda jigar yo'llarini o'rganish ularning COVID-19 infeksiyasiga yuqori sezuvchanligini va kuchli virus replikatsiyasini saqlab qolishini ko'rsatdi. SARS-CoV-2 virusi xolangiositlardagi o't kislotalarining to'siq va transport funksiyalarini buzadi. Bu taxmin COVID-19 bilan kasallangan bemorlarda qon zardobidagi gammaglutamil transferaza (GGT) darajasining oshishi bilan tasdiqlanadi. Og'ir COVID-19 bilan og'riqan bemorlarning ko'pchiligida qon zardobida yallig'lanishga qarshi sitokinlarning normadan yuqori o'sishi kuzatildi. Yallig'lanishga qarshi sitokinlarning haddan tashqari ishlab chiqarilishi sitokin bo'roni sifatida tavsiflangan. Yuqori sitokin konsentratsiyasi vaqt o'tishi bilan kamaymasa, qon tomirlarining gipero'tkazuvchanligi, ko'p a'zolar yetishmovchiligi va oxir oqibat o'lim xavfining oshishiga olib keladi. Infeksiyaga qarshi immunitet reaksiyasi paytida qon ivish yo'llarining faollashishi yallig'lanishga qarshi sitokinlarning ortiqcha ishlab chiqarilishiga olib keladi, bu esa ko'p organlarning shikastlanishiga olib keladi. Yallig'lanish jarayonida antikoagulyantlarning konsentratsiyas pasayishi va iste'molning ko'payishi tufayli kamaydi. Ushbu prokoagulyant-antikoagulyant nomutanosiblik mikrotrombozning rivojlanishiga, tomir ichidagi qon ivishining tarqalishiga va ko'p organ yetishmovchiligiga olib keldi. Surunkali jigar kasalliklari bilan og'riqan bemorlar epidemiya davrida shifokorlarning e'tiborini kuchaytirishni talab qiladi, chunki ularning kasalligining kuchayishi fonida nafaqat COVID 19 virusli infeksiyani yuqtirish xavfi, balki uning yanada og'ir kechishi ham ortadi.

Shulardan eng ko'p uchrayotgani — tromboz. U ortiqcha vazn, semizlik va qandli diabet kabi metabolik kasalliklardan aziyat chekuvchi bemorlarda ayniqsa, ko'p kuzatilyapti.

Ikinchi xavfli asorat — yurak faoliyati buzilishi. Gap shundaki, virus qon tomirlari, o'pka, yurak va boshqa organlar to'qimalariga kirgach, ularni yo'q qilib,

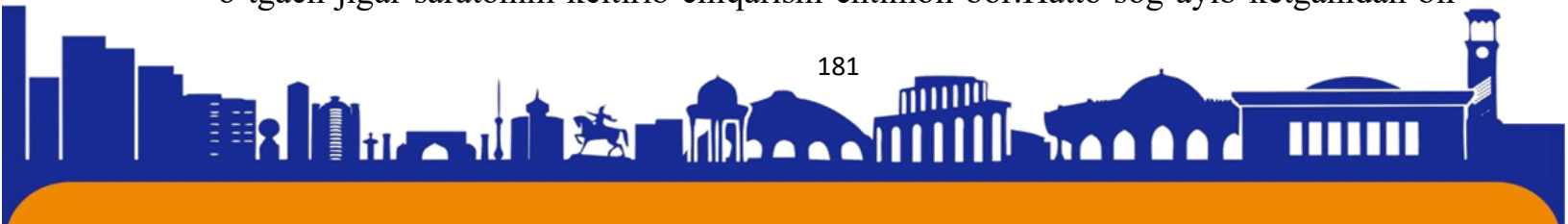

yallig`lanishni keltirib chiqarmoqda. Bu esa, o`z navbatida, miokardit yuzaga kelishiga sabab bo`lyapti. Uchinchi xavfli asorat — depressiya va xotira susayishi. Pandemiya boshlanganidan buyon shifokorlar COVID-19'ni boshdan o`tkazgan bemorlarda xuddi shu alomatlarni qayd etishmoqda. To`rtinchi xavfli asorat — insult. Bu mazkur infeksiya oqibatida miya tomirlarida kuzatilayotgan yallig`lanish jarayoni bilan bog`liq. Beshinchi xavfli asorat — o`pka fibrozi. Koronavirusli pnevmoniyaga chalingan bemorlarda tegishli muolajalardan so`ng, o`pkada chandiqlar hosil bo`lib, bu nafas olish samaradorligi pasayishiga olib keladi. Oltinchi xavfli asorat — son suyagi, elka, tizza bo`g`imlari emirilishi bilan kechmoqda. Oqibatda endoprotezlash amaliyotiga muhtoj bemorlar soni ko`paymoqda.

Rasmiylar infeksiya tarqalishini to`xtatish uchun chora ketidan chora ko`rishi, shifokorlar kasallikni yengadigan dori yoki vaksinani qidirishi (behuda) davomida, biz koronavirus haqida yangidan yangi ma'lumotlarga ega bo`ldik va u haqidagi tasavvurlar o`zgarib ketdi. Avvaliga bu SARS yoki parranda grippi kabi odatiy respirator kasallik bo`lib ko`ringandi, ammo keyinchalik oydinlashicha, koronavirus (uning rasmiy nomi SARS-CoV-2) o`pka, miya, burun-halqum, ko`zlar, yurak, qon tomirlari, jigar, buyraklar va ichaklarga, ya'ni tom ma'noda barcha hayotiy organlarga ta'sir ko`rsatishi mumkinligi ma'lum bo`ldi. Hozirgacha o`tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko`ra, Covid-19 turli alomatlarga ega va kasallikning og`ir turiga chalinganlar uchun uzoq muddatli oqibatlar jiddiy tus olishi mumkin: o`pka to`qimalari bitib qolishi va buyrak ishdan chiqishidan tortib yurak mushaklari yallig`lanishi, aritmiya, jigar shikastlanishi, kognitiv buzilish, kayfiyat keskin o`zgarishi bilan kechadigan psixoz va boshqalar. Kasallikning odamlarga ta'sirini hali uzoq aniqlashtirish kerak, ammo hozirda ushbu kasallikning oqibatlarini hatto uning yengil turiga chalinganlar ham boshdan kechirishda davom etmoqda.

Yana bir muhim savol tug`iladi: SARS-CoV-2 virusi inson tanasida harakatsiz holatda saqlanishi va bir necha yil davomida o`zini u yoki bu ko`rinishda namoyon qilmasligi mumkinmi? Buning hayron qolarli joyi yo`q, deydi shifokorlar, chunki shunday tabiatli viruslar fanga ma'lum. Masalan, odam suvchechak bilan kasallanganidan keyin, uni keltirib chiqargan herpes virusi hech qayerga yo`qolib ketmaydi, u o`nlab yillar davomida jimgina yashirinishi mumkin va qulay vaqtda og`riqli temiratkiga olib keladi. Gepatit B'ni keltirib chiqaradigan virus esa ko`p yillar o`tgach jigar saratonini keltirib chiqarishi ehtimoli bor. Hatto sog`ayib ketganidan bir

necha oy o'tgan sobiq bemorlar ko'zidagi suyuqlikda topilgan Ebola virusi keyinchalik yuqtirganlarning 40 foizida ko'rlikka sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kulyutcina E.R., Tatarchenko I.P., Levashova O.A., Denisova A.G., Drujinina T.A. The interrelationship of indices of homocysteine and genetic polymorphisms conditioning disorders of folates metabolism in healthy population. *Klinicheskaya Laboratornaya Diagnostika (Russian Clinical Laboratory Diagnostics)* 2017; 62 (2): 82-87. (in Russ.). DOI: <http://dx.doi.org/10.18821/0869-2084-2017-62-2-82-87>.

2. Пашенков М.В., Хаитов М.Р. Иммуный ответ против эпидемических коронавирусов. *Иммунология*. 2020, 41 (1): 5–18. DOI: [10.33029/0206-4952-2020-41-1-5-18](https://doi.org/10.33029/0206-4952-2020-41-1-5-18).

3. Головкин А. С., Кудрявцев И. В., Дмитриев А. В., Калинина О. В. Фиброзные изменения сердечно-сосудистой и дыхательной систем после перенесенной COVID-19: вклад факторов иммунной системы и генетическая предрасположенность. *Российский кардиологический журнал*. 2020;25(10):4087. doi:[10.15829/1560-4071-2020-4087](https://doi.org/10.15829/1560-4071-2020-4087)

Ta'limda raqamli texnologiyaning o'rni

Nazarova Malohat Zayniddinovna

TATUSF TTKT fakulteti 21-05-guruh talabasi

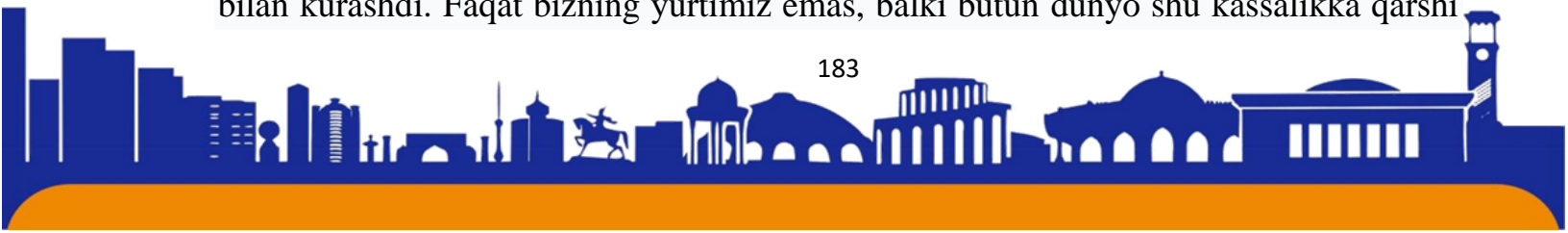
Annotatsiya: Men bugungi maqolamda shuni ma'lum qilamanki. Hozirgi internet rivojlangan davrda, ta'lim sifatini raqamli texnologiyalarsiz rivojlantirish mushkul bo'lib qoldi. Hattoki endigina maktab ostonasiga qadam bosgan maktab o'quvchisi uchun ham raqamli texnologiyalar ishlatilini kelmoqda.

Kalit so'zlar: Internet, Roboto texnika, Sun'iy intellekt, O'qituvchi va o'quvchi, Raqamli texnologiya

Hozirgi internet rivojlangan davrda, ta'lim sifatini raqamli texnologiyalarsiz rivojlantirish mushkul bo'lib qoldi. Biz o'zimiz ham ta'lim jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanib kelmoqdamiz. Bu usul ta'lim sifatini yanada yuksaltirmoqda. Yosh avlodni raqamli texnologiyalar bilan har xil usullar bilan ta'limni o'ziga jalb qilmoqda. Oxirgi 31 yil Ichida yurtimizda juda keng o'zgarishlar ro'y berdi. Shu jumladan ta'limda ham ya'ni maktabgacha ta'lim, maktablarda, oliy ta'limlarda ham. Raqamli texnologiyalar hayotimizga shu darajada singib ketdiki, hatto ularsiz hayotimizni tasavur qilolmas darajaga yetib keldik. Nafaqat ta'limda balki boshqa sohalarda ham bu raqamli texnologiyalarni o'rni juda ham katta ro'l o'ynamoqda.

O'quvchilar hoxlagan vaqtida sifatli va malakali ta'lim olishi mumkin. Bu yanada o'qituvchi va murabbiylarga qulaylik bo'ldi. Sharoiti cheklangan yoki nogironligi bor yoshlar ham tengdoshlari kabi sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega. Hatto ob- havo mummolari bo'lganda ham o'qituvchilar va o'quvchilar darslarini to'xtatmagan holda davom ettirishlari mumkin. Shu bilan bir qatorda internet tezligi hamma joylarda ham yaxshi emasligini aytib o'tish joyiz menimcha. Hatto bazi vaqtlarda markaziy hududlarda ham internet tezligidan shikoyatlar kelib tushishidan hammamizning habarimiz bor. Albatta bu masalalar rahbarlar tomonidan ko'rib borilmoqda (deb umid qilamiz). Ayrim maktab va oliy ta'limlarda 3D formatda dars o'tilish imkoniyati olib borilish masalasi ham ko'rib chiqilmoqda. Yuqorida aytib o'tganidek hamma narsa internerga bog'lik.

Sun'iy intellekt: Bundan 3 yil oldin yurtimiz. COVID-19 nomli ko'rinmas lashkar bilan kurashdi. Faqat bizning yurtimiz emas, balki butun dunyo shu kassalikka qarshi

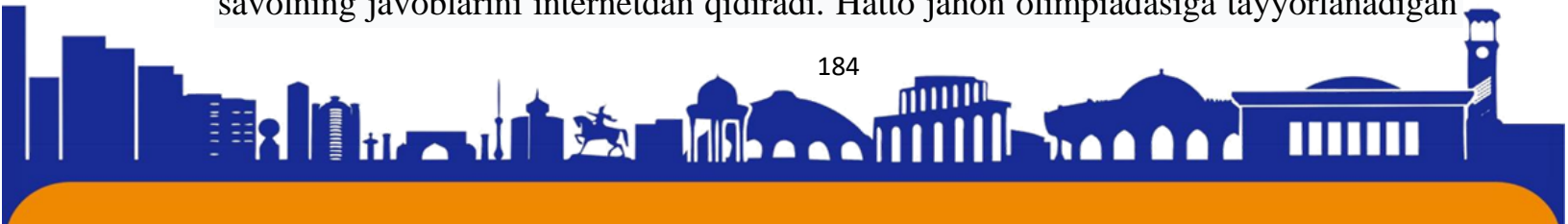

kurashdi. Shu vaqtda sun`iy intellekt juda ham foyda keltirar edi. Ya`ni robotlar misolida olib qarajak, yuqumli kasalliklar bilan kasallangan bemorlarning oldiga shifokorlar kirishga qaysidir ma`noda qo`rqishadi. Bu tabiiy hol albatta, shu boyisdan, robotlarni ishga solsak bu jamiyatimizga albatta katta foyda keltiradi. Ham bemorlarni ham shifokorlarni saqlab qolgan bo`lamiz. Nafaqat shifokorlar balki o`qituvchilar nazarida qarajak ham bo`ladi. Hammamizga ma`lumki har jihatdan imkoniyati cheklangan bilimga chanqoq, shijoatli o`quvchilar bor. Kimningdir uyida internet tarmo`gi yo`q yoki bo`lmasa uyali aloqa muommosi bor. Shu jabhadan ta`linga berilayotgan imkoniyatlarga yuzlanadigan bo`lsak, hamma talaba yoshlarga emas aynan shu imkoniyati cheklangan yoshlarimizning sharoitidan kelib chiqib, ularga sifatli ta`lim olishga yordam berish maqsadida, “ O`qituvchi robotlar” ni yo`lga qo`ysak bu meningcha juda qulaylik tug`dirar edi. Yuqorida takidlaganimdek nogironligi yoki bo`lmasa mobil aloqa bilan muommosi bor yoshlarimizning xonadonlariga borib “O`qituvchi robotlar” ta`lim berishsa, ular ham bizlar singari sifatli ta`lim olishadi. Aynan robotlar miqyosida emas balki boshqa jihatga ham nazar tashlasak, hozirgi vaqtda 90% yoshlarimiz oyoqlariga oyoq kiyim sifatida krasofka kiyishadi, bu albatta qulay. Shu jabhadan kun davomida biz harakatdan to`xtamaymiz, shundan foydalanib oddiy oyoq kiyimlardan akumliyator (power bag) sifatida foydalansak bo`ladi. Bosim (P) har bir qadamimizda paydo bo`ladi. Ishqalanish kuchi ham yuzaga keladi (I). Odam harakati davomida o`zidan energiya ham chiqaradi (E_p) . Ko`rib turibsizki kun davomida harakatimiz bekorga ketmaydi. Shu boisdan har bir harakatimizdan samarali foydalansak. Hatto elektor enegriyani ham tejagan bo`lamiz. Bu jabhalarni minglab hatto millionlab ko`rsak bo`ladi...

Sun`iy intellekt foydasi yoki zarar: Yuqorida juda ko`p namunalar aytib o`tdik, har bir narsaning ijobiy tarafi bo`lgandek salbiy tarafi ham bo`ladi. Shifokor robotlar misolida, apiratsiyaga kirgan robot hech qachon tavakkal qilmaydi, ular faqat buyurilgan xabarni amalga oshiradi. Apiratsiya vaqtida bemorni faqat kesib tikish buyirilgan bo`lsa robotlar faqat shuni qiladi, lekin qaltis vaziyat yuzaga kelganda ular shifokorlardek tavakkal qilmaydi. Shuning uchun robotlarni ham har tomonini o`ylab ko`rish kerak. Akumliyator oyoq kiyimlar esa, qaysidir ma`noda kuchlanish yuzaga berib insonga zarar yetkazishi mumkin. (qushni so`ysa ham qassob so`ysin) degan maqolni ham buyuklarimiz bekorga aytilmagan.

Agar yoshlarimizda savol yoki bosh qotirma bo`lsa, har birimizga ma`lumki bu savolning javoblarini internetdan qidiradi. Hatto jahon olimpiadasiga tayyorlanadigan

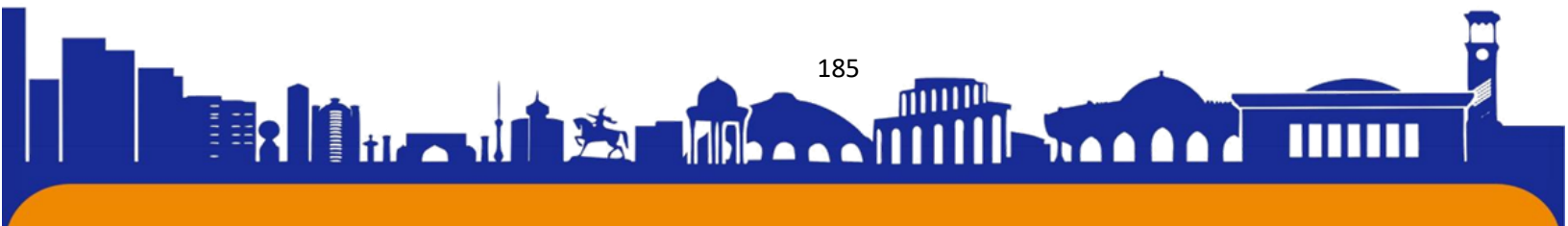

o`quvchilar ham online- o`qituvchi loyihasi yordamida tayyorlanadi. Online individual kuraslarni hozirda topish qiyin bo`lmay qoldi. Shuning uchun hozirda ko`p yoshlarimiz hatto DTM savollariga ham online tayyorlanmoqda. Bunda ko`rinib turibdiki yaqin 10-20 yil ichida hamma narsa sun`iy intellekt bilan bog`lanadi. Bu bizning yurtimi hamm hozirda sun`iy intellekt sohasida jahonda kerakli natijalarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gaffarova G.G., B. Kodirov. Raqamlashtirish – innovatsion rivojlanish omili sifatida// Academic research in educational sciences. Vol. 1. No. 2. 2020. P.104-112.
2. kun.uz
3. ”Yangi O`zbekiston” va “ Pravda Vostoka” gazetalari tahririyati.
4. Chirchiq davlat pedagogika web sayti.

Sun`iy intellekt qaysi joylarda ishlatilmoqda?

Bozorov Otabek Eshbo'ri o'g'li

Sayyod Dostonov Sultonovich

Yusupov Akmal Norxidir o'g'li

**Termiz davlat universiteti, Amaliy matematika va informatika (AT)
mutaxassisligi magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun`iy intellekt paydo bo`lish tarixi, turlari haqida batafsil yozilgan.

Kalit so'zlar: sun`iy intellect, google, amazon, Walmart, facebook, gadjet.

Yillar davomida sun`iy intellekt hayotimizning ko'p jabhalariga kirib bordi. Ulardan ba'zilari quyida keltirilgan:

Sun`iy intellektning paydo bo'lishi bilan avtomobil sanoati katta inqilobga aylandi. Masalan, Google`ning o`zi boshqariladigan avtomobili atrofni tushunish va shunga mos ravishda haydash uchun sun`iy intellekt texnikasidan foydalanadi. Ushbu aqlli avtomobillar nol baxtsiz hodisalarga erishish va tirbandlikni engillashtirishga qaratilgan. Ular oxir-oqibat yo'lovchining sayohat vaqtini qisqartiradi. Uber kabi transport va logistika kompaniyalari trafik yangilanishlari, taxminiy yetib kelish vaqti va foydalanuvchiga tariflarni taqdim etish uchun sun`iy intellekt algoritmlaridan foydalanadi.

Amazon va Walmart kabi elektron tijorat tashkilotlari mijozlarni xarid qilish xatti-harakatlarini tushunish va keyinchalik tavsiyalar berish uchun sun`iy intellektdan foydalanadi.

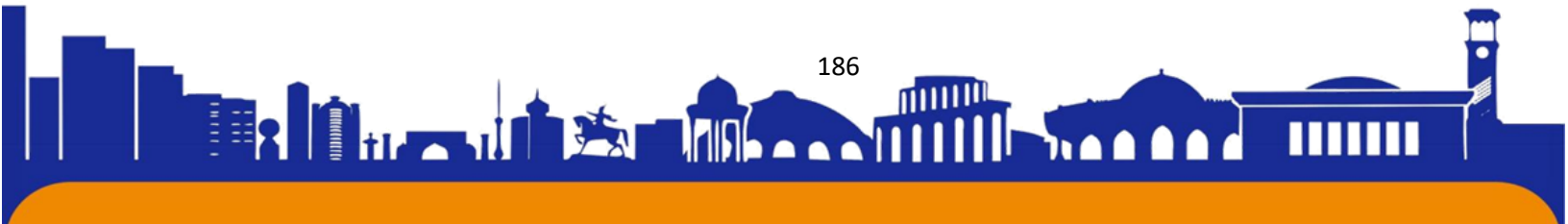
Moliyaviy firmalar sizning ma'lumotlaringiz va pullaringizni xavfsiz saqlash uchun soxta tranzaksiyalarni qazib olish uchun sun`iy intellekt usullarini qo'llaydi.

Siri va Alexa kabi raqamli yordamchilar ma'lumot berish yoki vazifalarni bajarish uchun sizning ovozingiz va savollaringizni tushunadi.

Facebook kabi tarmoq platformalari sizning suratlaringizga ruxsatsiz kirishni aniqlash uchun sun`iy intellektdan foydalanadi.

Kompaniyalar mijozlarni qo'llab-quvvatlash uchun chatbotlar deb ataladigan sun`iy intellekt ilovalaridan foydalanadilar. Ushbu chatbotlar keng ko'lamli xizmatlarni taqdim etadi. Ular siz uchun so'rovlarni hal qilishlari yoki uchrashuvlarni bron qilishlari mumkin.

Kundalik hayotda sun`iy intellekt.

Quyida sun'iy intellektga asoslangan ba'zi ilovalar mavjud bo'lib, ularni siz e'tibor bermagan bo'lishingiz mumkin:

Gadjetlarda:

Siz telefoningizni qulflashda odatda yuzni tanish funksiyasidan ko'p foydalangansiz, ana shu funksiya sun'iy intellektning bir maxsuli.

Onlayn xaridlar va reklama

Sun'iy intellekt odamlarga, masalan, ularning oldingi qidiruvlari va xaridlari yoki boshqa onlayn xatti-harakatlari asosida shaxsiy tavsiyalar berish uchun keng qo'llaniladi. sun'iy intellekt savdoda juda muhim: mahsulotlarni optimallashtirish, inventarni rejalashtirish, logistika va hk.

Veb-qidiruv

Qidiruv mexanizmlari tegishli qidiruv natijalarini taqdim etish uchun foydalanuvchilari tomonidan taqdim etilgan keng ko'lamli ma'lumotlardan o'rganadi.

Raqamli shaxsiy yordamchilar

Smartfonlar imkon qadar mos va moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etish uchun sun'iy intellektdan foydalanadi. Savollarga javob beradigan, tavsiyalar beradigan va kundalik ishlarni tashkil etishga yordam beradigan virtual yordamchilar hamma joyda paydo bo'ldi.

Mashina tarjimalari

Yozma yoki og'zaki matnga asoslangan tilni tarjima qilish dasturi tarjimalarni ta'minlash va yaxshilash uchun sun'iy intellektga tayanadi. Bu avtomatik subtitrlash kabi funksiyalarga ham tegishli.

Aqlli uylar, shaharlar va infratuzilma

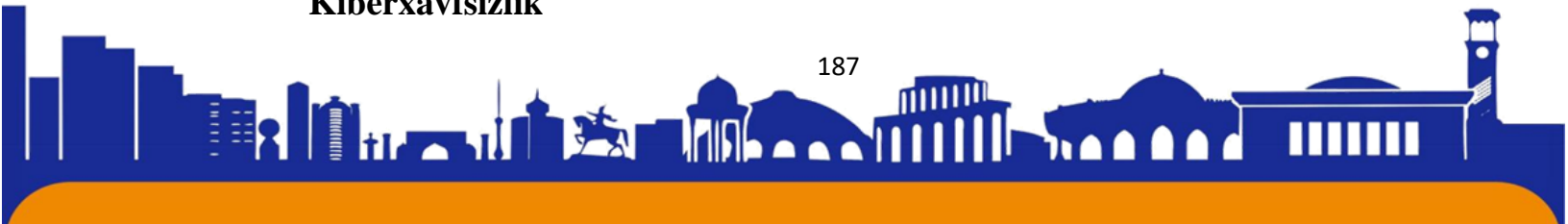
Aqlli termostatlar energiyani tejash uchun bizning xatti-harakatlarimizdan o'rganadi, aqlli shaharlarni ishlab chiquvchilar esa ulanishni yaxshilash va tirbandliklarni kamaytirish uchun tirbandlikni tartibga solishga umid qilishadi.

Avtomobillar

O'z-o'zidan boshqariladigan transport vositalari hali standart bo'lmagan bo'lsa-da, avtomobillar allaqachon sun'iy intellekt yordamida ishlaydigan xavfsizlik funksiyalaridan foydalanadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mumkin bo'lgan xavfli vaziyatlar va baxtsiz hodisalarni aniqlaydigan VI-DAS, avtomatlashtirilgan sensorlarni moliyalashtirishga yordam berdi.

Navigatsiya asosan sun'iy intellekt yordamida amalga oshiriladi.

Kiberxavfsizlik

Sun'iy intellekt tizimlari ma'lumotlarni uzluksiz kiritish, naqshlarni tan olish va hujumlarni orqaga qaytarish asosida kiberhujumlar va boshqa kibertahdidlarni tanib olish va ularga qarshi kurashishga yordam beradi.

Covid-19 ga qarshi sun'iy intellekt

Covid-19 holatida Sun'iy intellekt aeroportlarda va boshqa joylarda termal tasvirlashda ishlatilgan. Tibbiyotda u o'pkaning kompyuter tomografiyasi orqali infeksiyani aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, u kasallikning tarqalishini kuzatish uchun ma'lumotlarni taqdim etish uchun ishlatilgan.

Dezinformatsiyaga qarshi kurash

Ba'zi sun'iy intellekt ilovalari ijtimoiy media ma'lumotlarini qazib olish, shov-shuvli

yoki xavotirli so'zlarni qidirish va qaysi onlayn manbalar ishonchli deb topilishini aniqlash orqali soxta yangiliklar va dezinformatsiyani aniqlay oladi.

Sun'iy intellektdan foydalanishning boshqa misollari

Sun'iy intellekt hayot va iqtisodiyotning deyarli barcha jabhalarini o'zgartirishga mo'ljallangan. Mana bir nechta misollar:

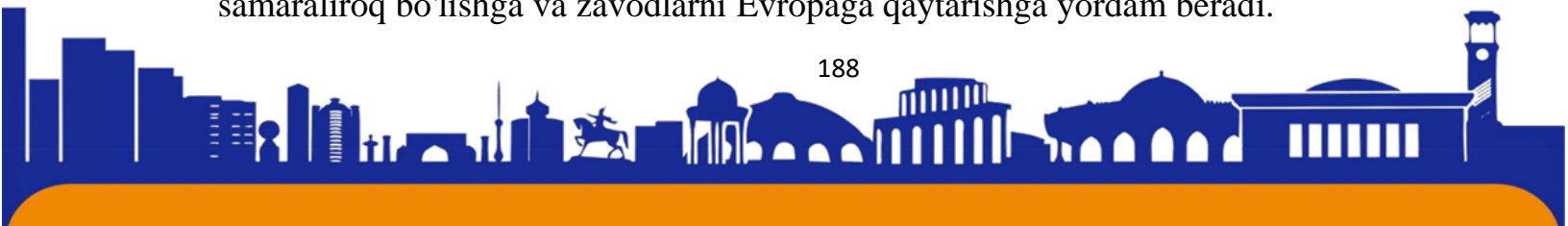
Salomatlik

Tadqiqotchilar katta miqdordagi sog'liqni saqlash ma'lumotlarini tahlil qilish va tibbiyotda yangi kashfiyotlar olib kelishi mumkin bo'lgan chizmalarni va individual diagnostika usullarini aniqlash uchun sun'iy intellektdan qanday foydalanishni o'rganmoqda.

Misol uchun, tadqiqotchilar shoshilinch qo'ng'iroqlarga javob berish uchun sun'iy intellekt dasturini ishlab chiqdilar, bu qo'ng'iroq paytida yurak tutilishini tibbiy dispetcherlarga qaraganda tezroq va tez-tez tanib olishni va'da qiladi. Yana bir misolda, Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda moliyalashtirilgan KConnect ko'p tilli matn va qidiruv xizmatlarini ishlab chiqmoqda, bu esa odamlarga eng kerakli tibbiy ma'lumotlarni topishga yordam beradi.

Transport. Sun'iy intellekt g'ildirak ishqalanishini minimallashtirish, tezlikni maksimal darajada oshirish va avtonom haydashni yoqish orqali temir yo'l harakati xavfsizligi, tezligi va samaradorligini oshirishi mumkin.

Ishlab chiqarish. Sun'iy intellekt ishlab chiqarishda robotlardan foydalanish, savdo yo'llarini optimallashtirish yoki aqlli zavodlarda texnik xizmat ko'rsatish va buzilishlarni o'z vaqtida bashorat qilish orqali evropalik ishlab chiqaruvchilarga yanada samaraliroq bo'lishga va zavodlarni Evropaga qaytarishga yordam beradi.

SatisFactory, Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda moliyalashtirilgan tadqiqot loyihasi, aqlli fabrikalarda ishdan qoniqishni oshirish uchun hamkorlikdagi va kengaytirilgan reallik tizimlaridan foydalanadi.

1. Xaritalar va navigatsiya

Sun`iy intellekt sayohatni sezilarli darajada yaxshiladi. Chop etilgan xaritalar yoki yo`nalishlarga tayanmaslik o`rniga, endi telefoningizda Waze, Google yoki Apple Maps`dan foydalanishingiz va manzilingizni yozishingiz mumkin.

Xo'sh, dastur qayerga borishni qanday biladi? Va yana nima, optimal yo'nalish, yo'l to'siqlari va tirbandliklar? Yaqinda faqat sun'iy yo'ldoshga asoslangan GPS mavjud edi, ammo endi sun'iy intellekt foydalanuvchilarga yanada yaxshilangan tajribani taqdim etish uchun kiritilmoqda.

Mashinani o'rganishdan foydalangan holda, algoritmlar o'rgangan binolarning chekkalarini eslab qoladi, bu xaritada yaxshiroq ko'rish, uy va binolar raqamlarini tanib olish va tushunish imkonini beradi. Ilova, shuningdek, yo'l to'siqlari va tirbandliklardan saqlaydigan marshrutni tavsiya qilishi uchun transport oqimidagi o'zgarishlarni tushunish va aniqlashga o'rgatilgan.

2. Yuzni aniqlash va tanish

Suratga olishda yuzlarimizda virtual filtrlardan foydalanish va telefonlarimizni qulfdan chiqarish uchun yuz identifikatoridan foydalanish bugungi kunda kundalik hayotimizning bir qismiga aylangan sun'iy intellektning ikkita misolidir. Birinchisi yuzni aniqlashni o'z ichiga oladi, ya'ni har qanday inson yuzi aniqlanadi. Ikkinchisi yuzni tanishdan foydalanadi, bu orqali ma'lum bir yuz tan olinadi. Yuzni tanib olish davlat muassasalari va aeroportlarda kuzatuv va xavfsizlik qo'llaniladi .

3. Matn muharrirlari yoki avtomatik tuzatish

Sun`iy intellect algoritmlari tildan noto'g'ri foydalanishni aniqlash va matn protsessorlari, matnli ilovalar va boshqa har qanday yozma vositalarda tuzatishlar kiritish uchun mashinani o'rganish, chuqur o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlashdan foydalanadi. Tilshunoslar va kompyuter olimlari xuddi maktabda sizga o'rgatilgandek, mashina grammatikasini o'rgatish uchun birgalikda ishlaydi. Algoritmlar yuqori sifatli til ma'lumotlari orqali o'rgatiladi, shuning uchun vergulni noto'g'ri ishlatsangiz, muharrir uni ushlab qoladi.

4. Qidiruv va tavsiyalar algoritmlari

Kino tomosha qilishni yoki onlayn xarid qilishni xohlaganingizda, sizga taklif qilingan narsalar ko'pincha qiziqishlaringiz yoki so'nggi qidiruvlaringizga mos

kelishini payqadingizmi? Ushbu aqlli tavsiya tizimlari vaqt o'tishi bilan onlayn faoliyatingizni kuzatib, xatti-harakatlaringiz va qiziqishlaringizni bilib oldi. Ma'lumotlar old tomondan (foydalanuvchidan) yig'iladi va mashinani o'rganish va chuqur o'rganish orqali saqlanadi va tahlil qilinadi. Keyin u odatda sizning afzalliklaringizni bashorat qila oladi va keyingi sotib olishni yoki tinglashni xohlashingiz mumkin bo'lgan narsalar bo'yicha tavsiyalar beradi.

5. Chatbotlar

Mijoz sifatida mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan o'zaro aloqa qilish ko'p vaqt talab qiladigan va stressli bo'lishi mumkin. Kompaniyalar uchun bu odatda qimmat va boshqarish qiyin bo'lgan samarasiz bo'lim. Buning uchun tobora ommalashib borayotgan sun'iy aqlli yechimlardan biri bu sun'iy intellekt chatbotlaridan foydalanishdir. Dasturlashtirilgan algoritmlar mashinalarga tez-tez so'raladigan savollarga javob berish, buyurtmalarni qabul qilish va kuzatish va qo'ng'iroqlarni to'g'ridan-to'g'ri bajarish imkonini beradi.

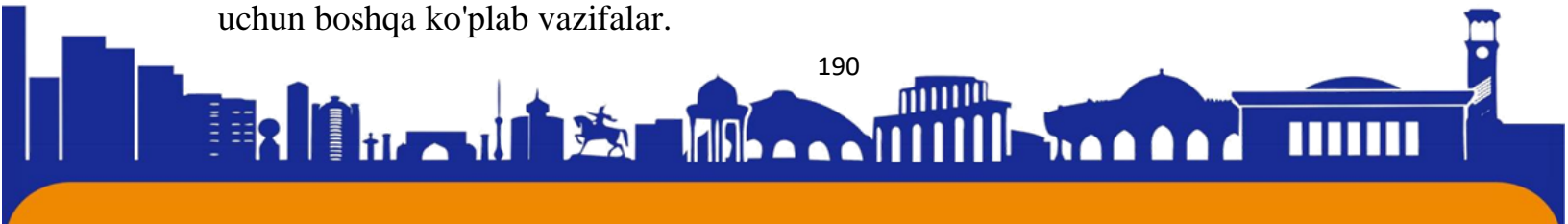
Chatbotlarga tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) orqali mijozlar vakillarining suhbat uslublarini taqlid qilishga o'rgatiladi. Ilg'or chatbotlar endi ma'lum ma'lumotlar formatlarini talab qilmaydi (masalan, ha/yo'q savollar). Ular batafsil javoblarni talab qiladigan murakkab savollarga javob berishlari mumkin. Haqiqatan ham, agar siz olgan javobingiz uchun yomon baho bersangiz, bot qilgan xatosini aniqlaydi va keyingi safar uni tuzatib, mijozlarning maksimal darajada qoniqishini ta'minlaydi.

6. Raqamli yordamchilar

Qo'llarimiz to'la bo'lsa, biz ko'pincha raqamli yordamchilarga o'z nomimizdan vazifalarni bajarish uchun buyurtma berishga murojaat qilamiz. Haydash paytida siz yordamchidan onangizga qo'ng'iroq qilishni so'rashingiz mumkin (xabar yozmang va haydamang, bolalar). Siri kabi virtual yordamchi - bu sizning kontaktlaringizga kirish, "Onam" so'zini aniqlash va raqamga qo'ng'iroq qilish uchun sun'iy intellektga misoldir. Ushbu yordamchilar siz so'ragan narsani hal qilish uchun NLP, ML, statistik tahlil va algoritmik bajarishdan foydalanadi va uni siz uchun olishga harakat qiladi. Ovozli va tasvirli qidiruv xuddi shunday ishlaydi.

7. Ijtimoiy tarmoqlar

Ijtimoiy media ilovalari kontentni kuzatish, ulanishlarni taklif qilish va maqsadli foydalanuvchilarga reklamalarni taqdim etish uchun sun'iy intellektni qo'llab-quvvatlamogda, shu qatorda siz investitsiya va "ulangan" bo'lishingizni ta'minlash uchun boshqa ko'plab vazifalar.

Sun`iy intellekt algoritmlari kalit so'zlarni identifikatsiyalash va vizual tasvirni aniqlash orqali shartlar va shartlarni buzadigan muammoli xabarlarini aniqlashi va tezda o'chirishi mumkin. Chuqur o'rganishning neyron tarmog'i arxitekturasi bu jarayonning muhim tarkibiy qismidir , lekin u shu bilan to'xtamaydi.

Ijtimoiy media kompaniyalari o'z foydalanuvchilari o'zlarining mahsuloti ekanligini bilishadi, shuning uchun ular foydalanuvchilarni o'zlarining profillarini asosiy maqsadlar sifatida belgilagan reklama beruvchilar va sotuvchilar bilan bog'lash uchun sun`iy intellektdan foydalanadilar. Ijtimoiy media sun`iy intellekt shuningdek, foydalanuvchi rezonanslashadigan kontent turini tushunish va ularga o'xshash tarkibni taklif qilish qobiliyatiga ega.

8. Elektron to'lovlar

Har bir tranzaksiya uchun bankka yugurish juda katta vaqtni behuda sarflashdir va sun`iy intellect nima uchun 5 yil davomida bank filialiga bormaganligingizda rol o'ynaydi. Hozirda banklar to'lov jarayonlarini soddalashtirish orqali mijozlarga qulaylik yaratish uchun sun`iy intellektdan foydalanmoqda.

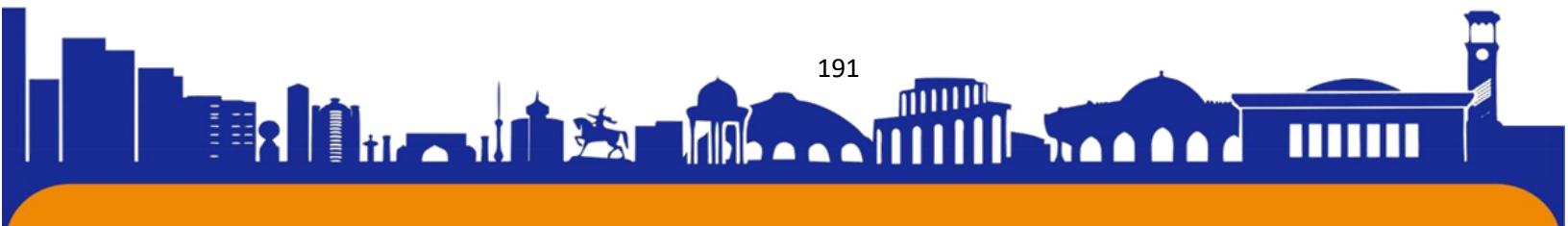
Intellektual algoritmlar xavfsizlik, identifikatsiyani boshqarish va maxfiylikni nazorat qilish uchun sun'iy intellektdan foydalangan holda istalgan joydan depozit qo'yish, pul o'tkazish va hatto hisob ochish imkonini berdi.

Hatto potentsial firibgarlikni ham foydalanuvchilarning kredit kartalarini sarflash tartibini kuzatish orqali aniqlash mumkin. Bu ham sun'iy intellektning namunasidir. Algoritmlar foydalanuvchi qanday mahsulotlarni sotib olishini, ular odatda qachon va qayerdan sotib olinishini va ular qaysi narx oralig'ida tushishini biladi.

Foydalanuvchi profiliga mos kelmaydigan noodatiy faoliyat mavjud bo'lganda, tizim tranzaksiyalarni tekshirish uchun ogohlantirish yoki taklif yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiotlar:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sun%CA%BCiy_ong
2. Muxiddinov Muxriddin Nuriddin O'G'Li (2022). SUN'IY INTELLEKT VA UNING IMKONIYATLARI. Science and innovation, 1 (A2), 11-13. doi: 10.5281/zenodo.6547606
3. <https://ict.xabar.uz/uz/startap/suniy-intellektning-eng-yaxshi-texnologiyalari>

Qazilma organizmlar qoldiqlari

Begmatova Taxmina Sunnat qizi

+998998111510tahminakadorova@gmail.com

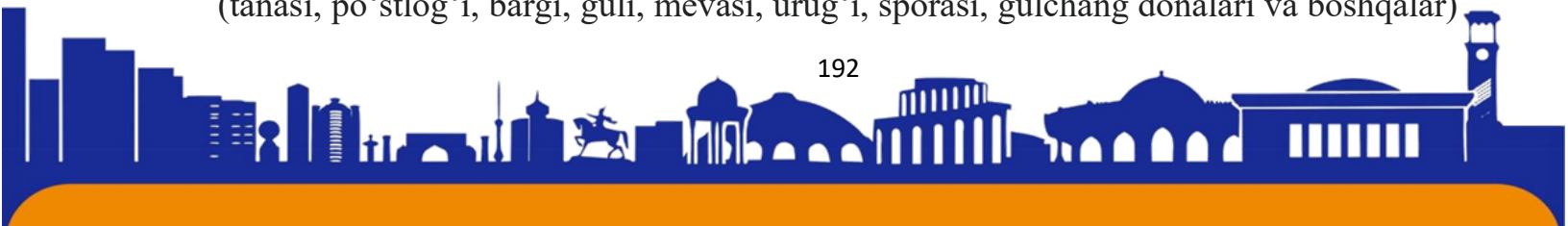
Annotatsiya: Qazilma organizmlar qoldiqlari, ularning saqlanish tarixlari haqida ma'lumotlar, qadimiy geologik davrlardagi o'simliklarning qoldiqlari haqida tavsiflar

Kalit so'zlar: Paleobotanik tadqiqotlar, geologik davr, kutikula, kaltsit, limonit, amorfli kremnezyom, siderite, psilofitsimonlar, bennettitlar, lepidodendronlar, psevdomorfoza, mamontlar

O'zbekiston florasini paydo bo'lishi, tarqalishi, tur, turkum va oilalarining umumiy o'xshashligi jihatidan Markaziy Osiyodagi boshqa mamlakatlar, xususan, Eron, Afg'oniston o'simliklari dunyosiga juda yaqin turadi. O'zbekiston florasini uzoq tarixga ega. Paleobotanik tadqiqotlar respublika xududida quruqlikdagi yuksak o'simliklarning (ksilofitlardan tortib) barcha evolyutsion davrlarga oid o'simlik qoldiqlari borligini ko'rsatdi. Hatto hozirgi Qizilqum cho'llaridan bir vaqtlar bu yerlarda o'sgan xurmo, chinor, terak kabi daraxt va butalarning qoldiqlari topilgan.

Qazilma organizmlar qoldiqlari, toshqotganlik — o'tgan geologik davrlarda yashagan organizmlarning cho'kindi tog' jinslarida saqlanib qolgan hayot faoliyati izlari va qoldiqlari. Ularga qarab cho'kindi tog' jinslarining nisbiy yoshi aniqlanadi. Qazilma organizmlar qoldiqlarining turli xil saqlanish shakllari ma'lum. O'simliklar, ayniqsa, yiriklari, tog' jinslarida butunligicha ko'milib qolmaydi; ulardan bo'linib ketgan barglar, shoxlarning uzilgan qismlari, o'simliklar tanasining bo'laklari, mevalari, alohida urug'lari va kamdankam gul izlari saqlanib qoladi. Oksidlanish jarayoni ta'sirida organik moddalar yo'qolib, tog' jinslarida o'simliklarning faqatgina izlari qoladi va ularda ba'zan ko'mirga aylangan yupqa po'st (kutikula) saqlanadi; kimyoviy reagentlar bilan ishlov berilgandan so'ng mikroskop ostida epiderma va og'izchalarning katakli tuzilishi ko'rinadi. Ba'zan o'simlik qoldiqlarini turli xil minerallar (kaltsit, limonit, amorfli kremnezyom, siderit va boshqalar) bilan o'rin almashishi sodir bo'ladi. Bu tosh qotganlikda o'simliklar anatomik strukturasi saqlanib qoladi, ular fan uchun juda qimmatlidir.

Yer po'sti yotqiziqlarida saqlanib qolgan qadimiy geologik davrlardagi o'simliklarning qoldiqlari. Qazilma o'simliklarni paleobotanika fani o'rganadi. Butun holda tuban o'simliklar (suvo'tlar va bakteriyalar), yuksak o'simliklardan yo'sinlar, ba'zi mayda o'simliklar, yirik yuksak o'simliklardan ularning bo'lak-bo'lak qismlari (tanasi, po'stlog'i, bargi, guli, mevasi, urug'i, sporasi, gulchang donalari va boshqalar)

saqlangan. Ko‘pincha qazilma qoldiqlar orasida suv havzalari yonida o‘sgan yog‘ochsimon o‘simlik va suvo‘tlarning qismlari uchraydi. Qazilma o‘simliklar odatda, botqoqlik, ko‘l, daryo yotqiziqlarida hamda manbalarning ohakli va kremniyli yotqiziqlarida va dengiz sohili yotqiziqlarida qazilma hayvonlar bilan birga uchraydi. Qoldiqlarning saqlanish darajasi Qazilma o‘simliklarni o‘zida mujassamlashtirgan tog‘ jinslarining geologik yoshiga ham bog‘liq. Qazilma o‘simliklar strukturasi yemirilmay anatomik tuzilishi (masalan, o‘simliklarning urug‘i, danagi, yog‘ochi, changi, bargining epidermisi va igna barglilarning qubbasi va boshqalar) saqlanib, o‘simlik to‘qimalarining kimyoviy tarkibi birmuncha o‘zgargan holda va o‘simlik qoldig‘i butunlay yo‘qolib, tog‘ jinslari orasida, ularning faqat izlari yoki har xil minerallar bilan to‘lgan shakllari sakdangan holda uchraydi. Qazilma o‘simliklarning bir nechta katta bo‘limlari, tiplari (masalan, psilofitsimonlar, bennettitlar, lepidodendronlar va boshqalar) ma‘lum. Qazilma o‘simliklarni o‘rganish o‘tmishda Yer yuzini qoplagan o‘simliklarning tarqalishi va tarkibi to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni beradi hamda o‘simliklar evolyutsiyasi etapini belgilaydi. Qazilma o‘simliklar sanoatda foydalaniladigan qazilmalarning (torf, qo‘ng‘ir ko‘mir va toshko‘mir, yonuvchi slanetslar) to‘plamlarini hosil qiladi. O‘rta Osiyo hududida karbon davrida yevromeriy tipdagi flora mavjud bo‘lgan. Yura florasining vakillari O‘zbekistonda, masalan, Ohangaron, Sho‘rob, Sulukta va Sharg‘undagi ko‘mir konlari hosil bo‘lishida katta rol o‘ynagan.

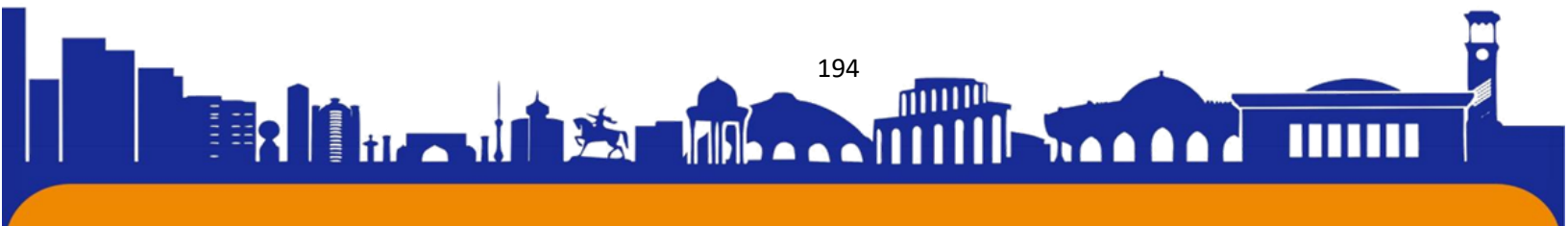
Organizmlar hosil bo‘lish jarayonini o‘rganuvchi bo‘limi tafonomiya deb ataladi. Hayvonlarning faqat skeletlarigina emas, balki yumshoq to‘qimalarining tuzilishi to‘g‘risida ham xulosa chiqarishga imkon beruvchi butun jasadlari yoki ularning bo‘laklari antropogen yotqiziqlaridagina saqlanib qolgan. Hayvonlarning yaxshi saqlangan qoldiqlari (mamontlar, baliqlar va boshqalar) abadiy muzloq yer oblastlarida va ba‘zan uyumlarni tashkil qiluvchi tabiiy asfaltsimon modda — ozokeritda qolgan bo‘ladi. Mumiyoga aylangan qoldiqlar ham organizmlar to‘g‘risida ma‘lumot beradi. Toshqotishlikning tez-tez sodir bo‘lishi — qachonki organizmlar qoldiqlaridagi g‘ovaklar suvli eritmalaridan cho‘kkan mineral moddalar bilan to‘lganda; o‘sha skeletning moddasi ham o‘z strukturasi saqlagan holda (pseudomorfoza) ular bilan almashtiriladi. Qazilma organizmlar qoldiqlariq. minerallashish jarayoni fossilizatsiya deyiladi. Jinslarda, xitin skeletli umurtqasizlardan yupqa ko‘mirga aylangan qatlamchalar qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- А.Хамидов „О’симликлар географияси ва ботаникаси (Тошкент 1984.
Ҳожиматов Қ. Оллоёров М. „О’збекистон шифобахш о’симliklari va ularni muhofaza etish” (Тошкент 1988).
Турсунов.Х.Т, РахмоновТ.У. „Ekolgiya “ (Тошкент 2006.-yil)
Х.К. Хайдаров. “Botanika fanidan o’quv dala amaliyoti uchun, (Тошкент 2015)
А.Солиев. „Узбекистон географияси” (Тошкент 2014)

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'YIN TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING QIZIQISHLARINI ANIQLASH YO'LLARI

Bekmuratova Yulduz Bekmurat qizi

bekmuratovayulduz@gmail.com

+998996726099

**Termiz Davlat universiteti Pedagogika instituti Ta'lim tarbiya metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi) 2-kurs magistranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish va bu texnologiyadan foydalanishning foydali tomonlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari dars jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarador o'yinlardan ham namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'yin, bola, predmet, rol, didaktika, ijodiy faoliyat, yutuq, faol, metod.

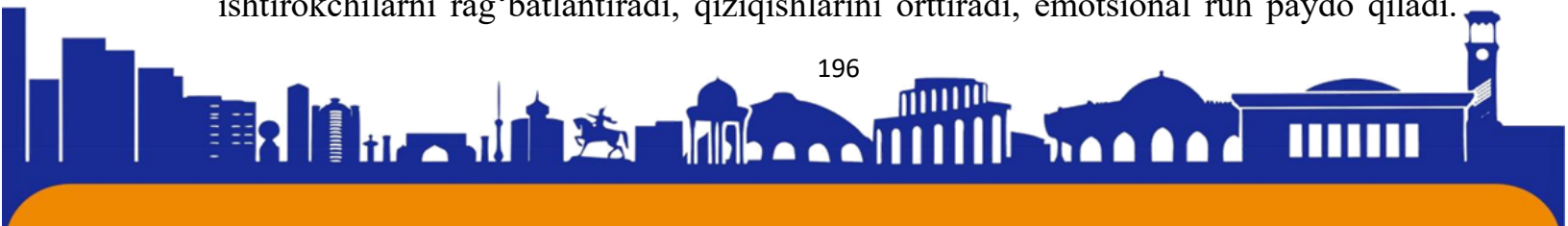
Bugungi zamonaviy dunyoda har bir soha va yoki har bir narsa rivojlanib, zamonaviylashib borayotgani sari yosh avlod ham shunga moslasib bormoqda. Ta'limda bugun o'zgarishlar va islohatlar avj olmoqda va o'quvchini darsga jalb qilish uning qiziqishlarini aniqlab olish va yoki uni hayron qoldirish oson bo'lmay qoldi. Eng oson va samarali usul esa bolani o'yin texnologiyalari orqali darsga jalb qilish va qiziqishlarini aniqlash.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi.[1] O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda «Aqliy hujum», «Fikrlar hujumi», «Tarmoqlar» metodi, «Sinkveyn», «BBB», «Beshinchisi ortiqcha», «6x6x6», «Bahs-munozara», «Rolli o'yin», FSMU, «Kichik guruhlarda ishlash», «Yumaloqlangan qor», «Zigzag», «Oxirgi so'zni men aytay» kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda. Boshlang'ich ta'limda o'yin ijodiy faoliyatning bir

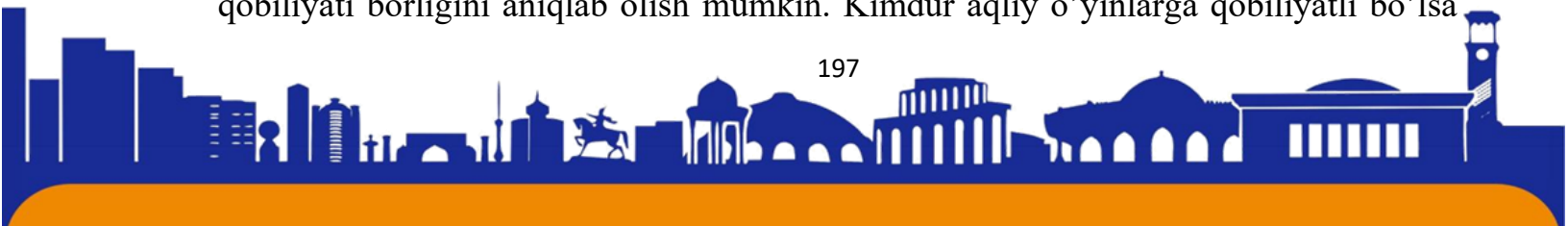
shaklidir. Bunda o'quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglash asosida emotsional - xissiy, intellektual-axloqiy rivojlanadi. O'yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o'rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. XIX asning oxirida nemis olimi K.Gross o'yinlarni tizimli o'rganishga harakat qilgan bo'lsa, nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni «qoniqish hosil qiluvchi» faoliyat sifatida tadqiq etadi. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyevlar fikricha, o'yinlarni nazariy jihatdan ijtimoiy tabiatiga ko'ra ma'lum faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan bog'lab, tadqiq etgan bo'lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Lekin o'yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta'limdagi ahamiyatidir. [2] O'yinlarda bolaning xulqi erkin shakllanadi va ijtimoiylashadi. O'yinlarning eng muhim jihati uning ikki tomonlama xarakterga egaligi bo'lib, uning dramatik san'atga ham mosligidir. Bir tamondan o'yin ishtirokchilari uni amalgam oshirishda muayyan nostandart vazifalar bilan bog'liq xaqiqiy faoliyatni bajarsalar, ikkinchi tamondan esa o'yinlar bu faoliyatning aksariyat paytlarida ma'suliyatni his etgan holda haqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli xususiyat ham kasb etadilar. Demak, o'yinlarning ikki tomonlama vazifani bajarishi uning rivojlanuvchi natijaga ega bo'lishiga sabab bo'ladi. O'yin faoliyati elementlaridan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular ishbop o'yinlar, dedaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, kompyuter o'yinlari shular jumlasidandir. Ishbop o'yinlar kasb faoliyati predmeti yoki ijtimoiy mazmunini qaytadan yaratish shakli bo'lib, amaliyotning ana shu turiga xos munosabatlar tizimini modellashtirishdir. Ishbop o'yinlarni o'tkazishda uning qatnashuvchilari faoliyatini maxsus (o'yin tarzida) imitatsiya modelida rivojlantirishdan iboratdir. O'yinlarning xarakteriga ko'ra o'quv jarayoni o'yinlari tadqiqotchilik o'yinlari, boshqaruv va attestatsiyaga doir o'yinlar turiga bo'linadi. O'quv jarayoniga doir o'yinlar o'quv predmetlar bo'yicha istiqbolda kasbiy faoliyatini to'g'ri tashkil etish va shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirishga shart-sharoitlar yaratadi. Ana shu shart-sharoitlar natijasida olingan yangi bilimlar kelgusi kasbiy faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yishga yordam beradi. [3] Ma'lumki, ta'lim hamkorlikka asoslanib, jamoaviy xarakter kasb etadi; kasbga xos faoliyat qoidalari va jamoaning ijtimoiy qoidalariga mos holda amalga oshadi. Ana shu ma'noda ta'limning didaktik va tarbiyaviy ahamiyati o'zaro birlashib, o'yin faoliyati shaklida o'quvchilarning faolligi ortadi. Ishbop o'yinlarda tavsiya etilgan muammoli topshiriq maqsadga muvofiq dialogik muloqot asosida ishtirokchilarni rag'batlantiradi, qiziqishlarini orttiradi, emotsional ruh paydo qiladi.

Didaktik o'yinlar ta'limiy maqsadlarni amalga oshiradigan va ularga moslashtirilgan bo'ladi. Didaktik o'yinlar tizimidan birinchi marta maktabgacha jarayonida foydalanishga doir F.Fribil va M.Montisorilar ishlab chiqqan bo'lsa, boshlang'ich ta'lim uchun O.Dikroli tadqiqotlar olib borgan. 60-70 yillardan boshlab faqat boshlang'ich ta'limda emas, umumiy o'rta ta'limda ham foydalanila boshladi. 80-yillarda ayniqsa, ishbop o'yinlar keng tarqala boshlandi. Ishbop o'yinlarning asosiy xususiyati o'yin rejasining o'quv maqsadiga yo'nalganligidadir. Chunki o'quv maqsadi o'yin vazifalari doirasida etiladi. [4] Demak, o'yinlar bolalarning asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali kichik maktab yoshdagi o'quvchilar hayotni, borliqni, tevarak - atrofni o'rganadilar va unga moslashadilar. O'yin paydo bo'lishi uchun quydagilar muhim sanaladi: - o'yin ishtirokchilari bilan bo'lgan muloqatdan qoniqish hissining paydo bo'lishi; - tabiiylik, emotsional hissiyotning vujudga kelishi; - o'yin davomida o'yuvchilarning o'zining tabiiy ehtiyojlarini qondirishga harakat qilishi va hokazolardir. Ijtimoiy - psixologik ahamiyati jihatidan o'yinlar asosan ikkita vazifani bajaradi; - ma'lum ijtimoiy bilimlarni egallash; - zarur ijtimoiy qoidalarni shakllantirish. Shuningdek, muammo nuqtayi nazardan yondashganda, o'yinlar o'quvchining ijodiy faoliyatini faollashtirish bilan uning ijodiy qobiliyatini o'stiradi. [5] Ma'lumki, bolalar o'yining sifati va samaradorligi unda ishtirok etuvchilarning hayotiy kuzatishlari va shaxsiy tajribasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Bunda onglilik, tashabbuskorlik va irodalilik kabi sifatlar ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turli ijtimoiy- psixologik tavsifga ega o'yinlarga o'quv jarayonida foydalanish, shakshubhasiz o'z samarasini ko'rsatadi. Aynan faol o'qitish metodlari ham ana shunday o'yinlarga tayanilgan xolda tashkil etiladi. Har bir o'yin bir necha daqiqadan tortib, undan ko'proq vaqt davom etishi mumkin va unda ikkita boladan tortib to o'n o'quvchigacha ishtirok etadi.

Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi. Ushbu jarayonlarda esa qaysi o'quvchining qaysi yo'nalishga qobiliyati borligini aniqlab olish mumkin. Kimdur aqliy o'yinlarga qobiliyatli bo'lsa

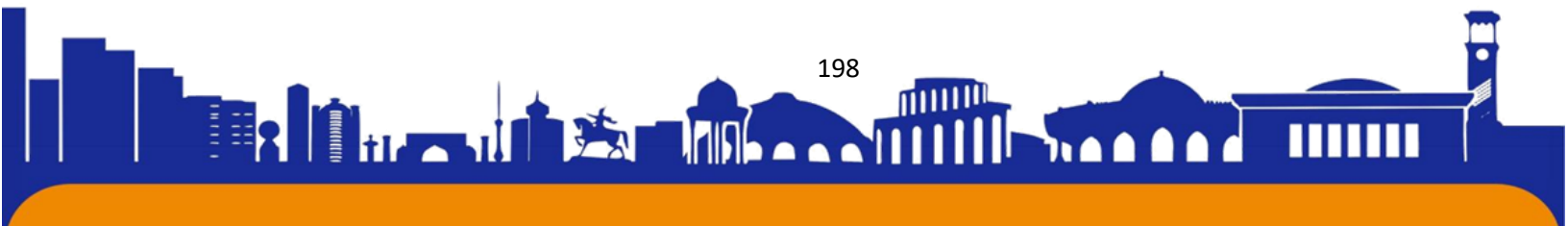

kimdur jismoniy o'yinlarga yoki yana kimdur mantiqiy fikrlab topiladigan o'yinlarda faol bo'ladi. Shunga qarab bolaning qobiliyatini rivojlantirib boorish kerak. Ana o'shanda erkin fikrlovchi, katta-katta dunyoga mashhur rassom, shoir, yozuvchi, dasturchi, tikuvchi va hokazo kasb va hunarlarning eng ustasi faranglarini etishtirib tarbiyalashga turtki bo'ladi degan umiddaman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilova N.G. (2021). O'qituvchi-o'quvchi hamkorligini vujudga keltirishning pedagogik ahamiyati. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 567-576 betlar.
2. Расулова З. (2021). Технология дарсларида интерфаол таълим технологияларидан фойдаланишнинг самарали жиҳатлари. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 360-369 бетлар.
3. Dilova N.G. (2021). Formative assessment of students'knowledge—as a means of improving the quality of education. Scientific reports of Bukhara State University. 3:5, pp. 144-155.
4. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 90-91.
5. Дилова Н.Г. (2019). Влияние технологии сотрудничества на успеваемость учащихся начальных классов. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 63-64.
6. Дилова Н.Г. (2012). Возможности организации учебного процесса на основе педагогического сотрудничества. Молодой ученый. Т. 46, № 11, С. 409-411

Huquqiy tarbiya - huquqiy ong va huquqiy madaniyat shakllanishining asosiy vositasi.

Abdusalimova Shahnoza

Termiz davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyatni jamiyatimiz a'zolarining ongida shakllantirish va bu to'g'risida tushunchaga ega bo'lishini ta'minlashda huquqiy tarbiya muhim vosita ekanligi yoritilgan. Shuningdek, huquqiy davlatni shakllantirishda ham, huquqiy ong, madaniyat va huquqiy tarbiyaning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy tarbiya, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, demokratik davlat, huquqiy ta'lim.

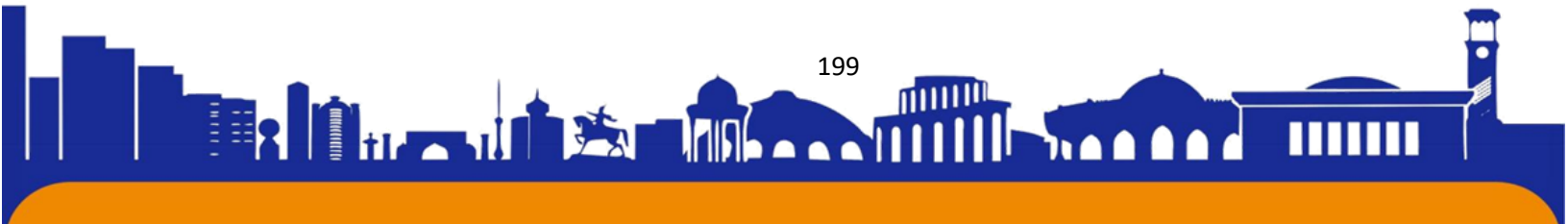
KIRISH

Yangi O'zbekistonda demokratik davlat qurar ekanmiz, eng avvalida, jamiyatimizdagi har bir shaxsning ongiga huquqiy tarbiya tushunchasini singdirishimiz zarurdir. Huquqiy tarbiya asosidagina huquqiy ong va huquqiy madaniyat shakllanadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek "Biz qanchalik mukammal qonunlarni yaratmaylik, qanday islohotlar o'tkazmaylik, agar fuqarolarning huquqiy bilimi, ongi va madaniyati yetarli bo'lmasa kutilgan natijalarga erishish mushkul". Huquqiy bilimlarni fuqoralarning yoshligidan boshlab o'rgatila boshlashi huquqiy demokratik davlat yaratish uchun muhim bo'lgan omillardan biri desak ham xato bo'lmaydi. Masalan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan birida konstitutsiyaga bag'ishlab tadbir o'tkazilmoqda. Albatta tadbir davomida bolalar konstitutsiyaning moddalaridan misol aytishadi. Demak, bog'chalarda o'tkaziladigan bu kabi tadbir ham bolalarda huquqiy bilimga ega bo'lishini malum bir jihatdan ta'minlaydi.

Materiallar va metodlar

Jamiyatimiz a'zolarining huquqiy madaniyatini va huquqiy ongi darajasini yuksaltirish eng avvalida, huquqiy tarbiyaning shakllanishi va rivojlanishiga ham bog'liq. Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yohud axloq" asarida tarbiyaga quyidagicha ta'rif beradi:

"Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo momot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir".

Huquqiy tarbiya – bu jamiyat a’zolarining yurish – turish madaniyatiga va ongiga huquq haqidagi bilimlarni doimiy ravishda maqsadga muvofiq ta’sir etish orqali singdirib borish jarayonidir [1 - 118].

Har bir jarayonning o’z maqsadiga muvofiq bo’lgan vazifalari bo’ladi. Masalan, tarbiyaning ijtimoiy vazifasi shaxsni foydali faoliyatga o’rgatish hisoblansa, huquqiy tarbiyaning asosiy vazifasi fuqarolarning ongida qonunlarni anglash, ularni tushunish, huquq normalariga rioya qilish kabi bir qator jarayonlarni yuzaga keltirishdan iboratdir.

Hammamizga ma’lumki, qonunlarga rioya qilish uchun, avvalo, ularni bilish kerak. Aynan qonunlarni bilish to’g’risidagi tasavvurlarni, yo’l – yo’riqlarni shakllantirish ham huquqiy tarbiyaning bir vazifasidir.

Huquqiy tarbiyaning vazifasi – odamlar ongida huquqning ahamiyatini, maqsadini to’g’ri tushunishni, uning talablarining haqiqatligini, ularga ongli ravishda rioya qilish zarurligini shakllantirishdan iborat [2 - 115].

Biz yuqorida Yangi O’zbekistonda demokratik davlat qurish to’g’risida gap boshlagan edik. Bunday ulug’ vazifani o’zimizga maqsad qilar ekanmiz davlatimizni har tomonlama rivojlantirishimiz kerak va qonunbuzarliklarga, huquqbuzarliklarning turli ko’rinishlariga o’rin qoldirmasligimiz zarur. Bizning fikrimizcha, jamiyatda har bir shaxsning ongiga huquqiy tarbiyani chuqurroq singdirilsa bunday huquqbuzarliklarga yo’l qo’yilmaydi. Prezidentimiz ta’biri bilan aytganda “Konstitutsiya va qonunlarga hurmat, huquqiy ong va madaniyat har bir fuqaroning, har bir mansabdor shaxsning hayot va faoliyat tarziga aylanmog’i kerak”. Aynan o’shandagina jamiyat a’zolari qonunlarning jamiyat va inson hayotida muhim o’rin tutishini bilishadi.

Huquqiy ta’lim-tarbiya hamisha davlatning siyosiy, iqtisodiy va axloqqa nisbatan o’z nuqtayi nazarini aholiga aniq yetkazib berish borasidagi eng ishonchli yo’l hisoblanadi [3 - 42]. Davlat mana shu yo’l orqali fuqarolarda huquqiy ongni va huquqiy madaniyatni shakllantirishga erishadi. Huquqiy ta’lim – tarbiya esa vosita hisoblanadi. Huquqiy madaniyat demokratik davlat qurish va rivojlantirishning muhim xususiyati hisoblanadi. Huquqiy tarbiya qanchalik mukammal bo’lsa, huquqiy madaniyat yaratish shunchalik oson bo’ladi.

Huquqiy tarbiyani rivojlantiruvchi qator vositalar mavjud. Sh.A. Saydullayev “Davlat va huquq nazariyasi” darsligida quyidagilarni sanab o’tadi:

- Huquqiy ta’lim;
- Huquqiy targ’ibot va tashviqot;

- Yuridik amaliyot;
- O‘z – o‘zini tarbiyalash.

Huquqiy ta’limni olgan shaxs uni nafaqat o‘zining hayotiga, balki, jamiyat hayotiga ham tadbiq eta olishi kerak. Huquqiy ta’lim bu – huquqiy bilim va tamoyillar normalarni uzatish, to‘plash va o‘zlashtirish, shuningdek, huquq va unga amal qilish amaliyotiga munosib munosabatni shakllantirish, o‘z huquqlaridan foydalanish, taqiqlarga rioya qilish va uni bajarish qobiliyatidir [4 - 120].

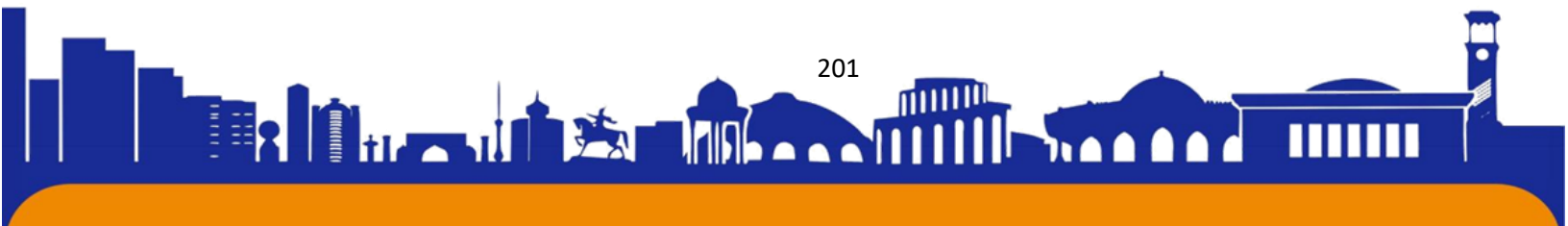
Huquqiy tarbiyani rivojlantiruvchi vositalardan yana biri huquqiy targ‘ibotdir. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 1997-yil 25-iyunda qabul qilingan “Huquqiy tarbiyani yaxshilash aholini huquqiy darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o‘rganish ishini yaxshilash haqida”gi PF – 1791-sonli farmonida huquqiy ma’rifat targ‘iboti markazining vazifalari va faoliyat yo‘nalishlari ko‘rsatilgan edi. Ular quyidagilar:

- Mamlakatda huquqiy ta’limni tashkil qilishga yordamlashish, aholi o‘rtasida huquqiy bilimlarni targ‘ib qilish, huquqiy sohadagi ta’lim ishlarini uslubiy jihatdan ta’minlash .
- Aholi turli ijtimoiy guruhlarining huquqiy madaniyatini oshirish, huquqiy tarbiya va ta’limning zamonaviy turlarini tadbiq etish borasida tavsiyalar ishlab chiqish.
- Huquqiy ta’limning holatini umumlashtirish va tashkil qilib borish, ularni yaxshilash yuzasidan takliflarni ishlab chiqish .
- Joylarda huquqiy targ‘ibot ishlarini muvofiqlashtirish .

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 9-yanvarda qabul qilingan “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF – 5611 sonli farmonida o‘quvchi yoshlar o‘rtasida huquqiy ta’lim va tarbiya berishni takomillashtirish ularning huquqiy bilimini oshirishga qaratilgan chora – tadbirlar ham o‘rin olgan [5].

Bundan ko‘rishimiz mumkinki, korrupsiyaga qarshi kurash ham ko‘p hollarda huquqiy bilimga bog‘liq bo‘lar ekan. Bizning huquqiy tarbiya va huquqiy bilimimiz yuqori bo‘lsa, fuqarolarning ongidan yetarlicha joy egallasa, korrupsiyani ham tugata olar ekanmiz.

Farmonda maktabgacha ta’lim tizimidagi bolalar orasida ham huquqiy ongni shakllantirish masalasiga alohida e’tibor berilgan.

Huquqiy tarbiya o‘z tarixiga ega. Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim huquqiy tarbiya aholiga yoshligidan singdirila boshlagan. Masalan, Qadimgi Rimda bolalar voyaga yetguniga qadar ya’ni 14 yoshga kirgunicha 12 ta mis jadvalni yod olgan bo‘lishi kerak bo‘lgan.

Huquqiy tarbiyaning o‘ziga xos tizimi mavjud. Bular:

- Maktabgacha huquqiy tarbiya.
- Maktabda huquqiy tarbiya.
- O‘rta maxsus ta’limda huquqiy tarbiya.
- Oliy ta’limda huquqiy tarbiya.
- Darsdan tashqari huquqiy tarbiya [6 - 22].

Natija va tahlil

Hozirgi kunda fuqarolik hamiyati haqida gap ketar ekan , huquqiy ta’lim hamda tarbiyani jamiyatimiz hayotida oliy qadriyat sifatida kiritishimiz lozim .

“Huquqiy tarbiya ijtimoiy amaliyot va real hayot hamohang bo‘lganida u insonlarning ongi va qalbidan tegishlicha joy oladi va ularning xulq – atvoriga , dunyoqarashiga ta’sir etadi”[7 – 578] . Huquqiy tarbiyaning insonlar ongidan joy olishi degani huquq to‘g‘risidagi o‘z qarashlariga ega bo‘lish, o‘zining shaxsiy, ijtimoiy va siyosiy huquqlarini bilishi , undan foydalana olishi , qanday erkinliklari va burchlari borligidan xabardor bo‘lishi kerakligi hamdir. Insonlarning dunyo qarashiga ta’sir etishi esa huquqbuzarliklarning oldini olishga ko‘maklashadi. Jamiyatimiz a’zolarining dunyoqarashi qonuniylik asosida ya’ni qonunlarga rioya qilish ularni hurmat qilish kabi tushunchalar singdirilgan bo‘lsa bu maqsadga erishish ancha oson kechadi. Huquqiy tarbiyaning real hayot bilan hamohangligi tushunchasi mazmuniga kelsak, huquqiy tarbiya olgan inson uni hayotida ham qo‘llay olishi kerak. Aynan amaliyot bo‘lganda bilim mustahkamlanadi, tajriba ortadi. Huquqiy bilimlarni amalda qo‘llash natijasida huquqiy madaniyat shakllanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda kelajagimiz poydevori bo‘lmish yoshlarimizga nafaqat huquqiy tarbiya berib, huquqiy ongni shakllantirishimiz shu bilan bir qatorda ularni real hayotda ham qo‘llay olishiga ko‘maklashishimiz kerak. Huquqiy tarbiya qanchalik mukammal bo‘lsa, huquqiy madaniyat eng yuqori darajada shakllangan bo‘lsa jamiyatga, shaxslarga va davlatga ziyon beruvchi huquqbuzarliklar soni shuncha kamayadi. Huquqiy savodxon bo‘lgan kishi huquqni, qonunni, konstitutsiyani o‘z

hayot tarzining bir qismiga aylantiradi. Kishilarning huquqiy savodxon bo‘lishi uchun esa ularga huquqiy tarbiya berish va bu orqali huquqiy madaniyatni rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.A. Sadullayev. Davlat va huquq nazariyasi . – T.: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2022.

2. X.T. Odilqoriyev (tahriri ostida) – Davlat va huquq nazariyasi . – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

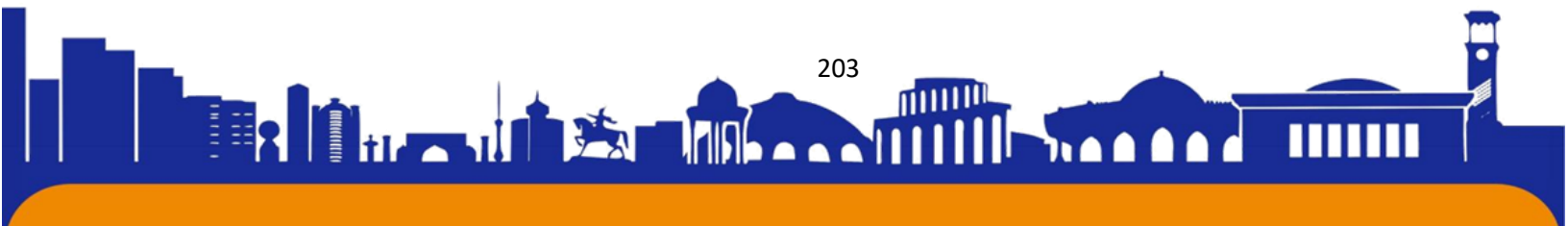
3. Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari – Ma’ruza matni. Guliston, 2021.

4. Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari. Ma’ruzalar matni. Namangan, 2022.

5. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi 09.01.2019 yilgi PF – 5618 sonli farmonidan. 1 – ilova. 10 – band.

6. Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari. Ma’ruzalar matni. Guliston, 2021.

7. Z. M. Islomov. Davlat va huquq nazariyasi. Toshkent.: Adolat, 2007.

Amir Temur davridagi ijtimoiy - siyosiy qarashlarning xalq faravonligini ta'minlashdagi o'rni.

Norqulova Dilnoza

Termiz davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

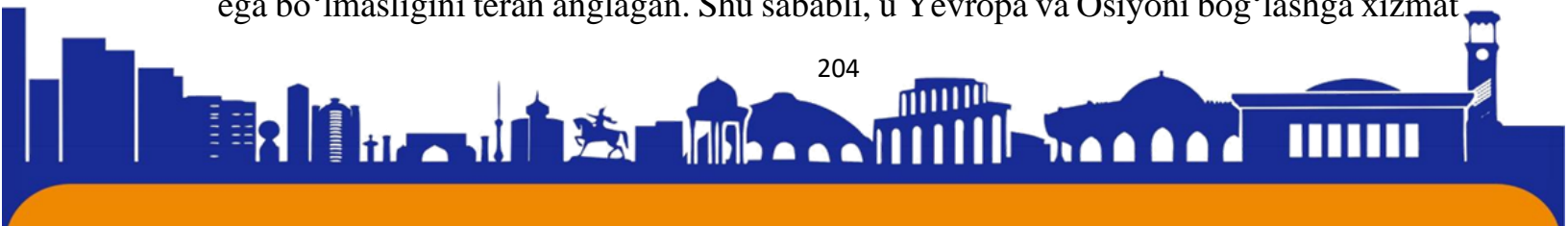
Annotatsiya: Ushbu maqolada Temuriylar sulolasi davrida Xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qilgan ijtimoiy-siyosiy qarashlarning mohiyati va ularda ilgari surilgan g'oyalarning aholi turmush darajasiga ta'siri haqida qisqacha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tuzuk, adolat, farovonlik, siyosat, ijtimoiy qarash.

Temuriylar davlati Movarounnahrdagi yuzaga kelgan eng qudratli davlatlardan hisoblangan. XV-asrning 2-yarmi va XVI-asrning boshlariga qadar Movarounnahr temuriylar boshqaruvida bo'lgan. Bu davrda Movarounnahr har tomonlama rivojlandi. Temuriylar davlatining yuzaga kelishi va taraqqiy etishida Amir Termurning o'rni beqiyosdir.

Amir Temur – sha'n shavkatimiz, g'urur, iftixorimizdir. Sohibqiron- xalqimiz dahosining timsoli, ma'naviy qudratimiz ramzi. Mamlakatimiz istiqbolga erishgach, Amir Temur shaxsi yana vatan va millat timsoliga aylandi. Istiqbolimizning har bir tadbirida, mustaqil davlatimizning har bir qadamida ul buyuk zot ruhi bizga hamrox-u hamnafas bo'lib bormoqda.

Mamlakatimizda har yili Amir Temurning tavallud sanasi keng nishonlanadi. Sohibqiron nomi, uning faoliyati bilan bog'liq tadbirlar alohida ko'tarinki ruhda o'tadi. Boshqacha aytganda, Amir Temur nomi uning siymosi yuksak vatanparvarlik, adolat va ozodlik timsoli sifatida xalqimizni birlashtirish jipslashtirishda iymon-oqibatli bo'lishda, buyuk kelajagimizni qurishda bizga yangidan-yangi kuch-quvvat va shijoat bag'ishlab turibdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Buyuk Sohibqiron Amir Temur bobomiz Oqsaroy peshtoqiga "Adolat – davlatning asosi va hukmdorlar shioridir", degan hikmatli so'zlarni yozdirgani bejiz emas, albatta. Ushbu ulug'vor g'oya inson qadir qimmatini oliy darajaga ko'tarish borasidagi amaliy harakatlarimiz poydevoriga aylandi", degan so'zlari bu ulug' zotning hamisha xalq baxt-u saodati, farovonligini o'ylab, davlatni adolat ila boshqarganidan dalolat berib turibdi. Buyuk ajdodimizning eng muhim fazilatlaridan biri shu bo'lganki, u hech bir davlat o'z qo'shinlari bilan yaxshi aloqalar, manfaatli hamkorliksiz yorqin istiqbolga ega bo'lmasligini teran anglagan. Shu sababli, u Yevropa va Osiyoni bog'lashga xizmat

qilgan ulkan ishlarni amalga oshirgan Fransiya, Ispaniya, Angliya va boshqa davlatlar bilan aloqalar oʻrnatgan, hamda munosabatlarni mustahkamlashga intilgan¹. Amir Temurning kuchli markazlashgan davlat barpo etishi natijasida Movarounnahrda oʻzaro urush va nizolarga barham berildi uning barcha hududlarida tinchlik va osoishtalik oʻrnatildi. Fan, madaniyat, hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo-sotiqning rivojlanishiga imkon yaratildi.

Sohibqiron Amir Temur davrida asos solingan ijtimoiy- iqtisodiy munosabatlar uning avlodlari davrida ham, asosan, davom ettirildi. Albatta, amir, bek va sultonlar oʻrtasida olib borilgan oʻzaro urushlar oʻlkaning ijtimoiy- iqtisodiy va siyosiy hayotiga salbiy taʼsir qiladi. Ammo ijtimoiy hayot toʻxtab qolgani yoʻq. Temuriylar davrida ancha nufuzga ega boʻlgan yerlardan biri bu masjid, madrasalarga tegishli yerlar boʻlgan. Vaqf mulklariga odatda yer suvlaridan tashqari koʻplab doʻkon, korxonalar, tegirmon, objivoz, bozor karvonsaroylar ham vaqf qilib kiritilgan. Ulardan tushgan daromatlar asosan xayriya ishlari uchun sarflangan, yani masjid, madrasalarning taʼmirilanishi tabib va talabalarga beriladigan pullar hamda langarxona va shifoxonalarning kundalik sarf –harajatlari uchun ishlatilgan. Bulardan koʻzlangan maqsad xalq farovonligini taminlashdan iborat edi.

Temuriylar hukmronligi davrida sugʻorma dehqonchilik madaniyatini rivojlantirish, ariq va kanallar chiqarish kabi masalalarga katta eʼtibor berilgan hunarmandchilik va savdo-sotiqni rivojlanishi, mogʻullar davrida ancha qiyin ahvolga tushib qolgan xalqning hayotini yaxshiladi.

Tovar va pul munosabatlari oʻsishida, savdo – sotiq aloqalarida temuriylar zarb etirga kumush, mis tangalar katta ahamiyatga ega boʻlgan. Bu davr tangalari asosiy shaharlarda zarb etirilgan. Savdo-sotiqning rivojlanishida, Mirzo Ulugʻbek tomonidan 1428-yil muomalaga kiritilgan tangalarning ahamiyati katta fuqarolar oʻrtasida Ulugʻbekning “Fulusiy adliya”, yani “Adolatli chaqa” nomi bilan shuhrat topgan bu yangi mis tangalari Movarounnahrda savdo-sotiq muomalasini tartibga solishda ijobiy oʻringa ega boʻldi.

Amir Temur hamda uning vorislari davrida Movarounnahrda meʼmorchilik va qurulish ishlari misli koʻrilmagan darjada oʻsadi va rivojlanadi. V. V. Bartold bunday deb yozadi “Temur bir vaqtning oʻzida ashadiy buzgʻunchi va tashabbuskor quruvchi edi, u buyuk imoratlar barpo etdi va ularni ulkan bogʻu - rogʻlar bilan oʻradi. Shahar va

¹ Bahodir Ermatov “Amir Temur Gʻarbiy Yevropa adiblari nigohida” T: “Navroʻz” 2019. 8-bet

qishloqlarni tikladi, suv inshootlari barpo etdi va buzulganlarini tikladi. Madaniyat barpo etish mumkin bo'lgan yer maydonlarini bo'sh qoldirmas edi. Temurning ijodkorlik faoliyati ham uning qilgan vayrongarchiliklari kabi kishini hayratda qoldirardi"².

Ma'lumki Movaraunnahr aholisi mo'g'ullar bosqini tufayli, ancha qashoqlashib qoladi. Talon-tarojlik, o'g'irlik ko'payadi. Mo'g'ullar bosqinidan bir necha yuz yillar o'tib ahvol biroz yumshab yaxshilanadi lekin xalq faravonligi to'laligicha ta'minlanmaydi. Amir Temur butun hayoti davomida to'g'irlik, adolat, ezgulik kabi g'oyalarga sodiq qoladi. Amir Temurning qanday shaxs va davlat arbobi bo'lganligi, hamda uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari, saltanat taraqqiyoti yo'lida amalga oshirgan islohotlari borasida uning zamondoshlari ham, keyingi davr olimlari va siyosatchilari ham o'z fikrlarini bayon etganlar.

Endi ana shu fikrlar tahlili bilan yaqindan tanishishni lozim deb topdik. Amir Temurning zamondoshi muarrih Hofizi Abru yozishicha: "...hazrat Sohibqiron Amir Temurning humoyun va saodatli ayyomida Movarounnahr yer yuzi mamlakatlarning poytaxtiga aylandi. Jahonning turli joylaridan olimu fuzalolar, muhandislar va hunarmandlar bu yerga oqib kelib, yashab ijod eta boshladi». Aytib o'tish joizki, azaldan olimu fuzalolar va hunarmand odamlar (ijodkor va bunyodkorlar) ijod qilish uchun qayerda qulay sharoit bo'lsa, shu tomonga talpinib yashagan.

Amir Temurni butun qalbi vujudi bilan yomon ko'rgan Ibn Arabshoxdek muarrix ham buyuk Sohibqironning adolatpesha ulug' fazilatlarini tan olib yozishga majbur bo'ladi. "Temur tamg'asining naqshi " rosti- rasti " bo'lib , bu haqgo'y bolsang najot topasan", demakdir³.

"Temur tuzuklari"da yozilganidek: «Raiyat ahvolidan ogoh bo'ldim. Ulug'larini ota qatorida, kichiklarini farzand o'rnida ko'rdim. Har yerning tabiati, har el-yurt va shaharning rasmi odatlari va mizojidan voqif bo'lib turdim. Har bir yurt va shahar aholisining ulug'lari bilan do'st tutindim. Ularning mizojlari va tabiatiga to'g'ri kelgan, o'zlari tilagan odamlarini ularga hokim qilib tayinladim.»

Amir Temur davlatini "Kuch-adolatda" degan tamoil asosida boshqardi mamlakatning barcha hududida adolat o'rnatildi. Mamlakatda talan - tarojlikka, poraxo'rlikka qarshi amaliy ishlar olib boriladi. O'sha davrda xalq orasida shunday ibora yuradi " Samarqandan to Sultoniyagacha bir bola boshida tilla to'la lagan bilan

² R.Shamsutdinov, SH.Karimov, S.Hoshimov "Vatan tarixi" T: "Sharq". 2020. 264-bet

³ O'sha asar 265-bet.

yo'lga chiqsa , bola yetib borguncha o'zi ulg'aysa ulg'ayadiki, boshidagi tilladan bir dona ham kamaymaydi “. Bu degani Amir Temir idora qilgan barcha hududlarda tinchlik va adolat o'rnatilganidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnida shuni yozishimiz kerakki Amir Temur va Temuriylar davridagi ijtimoiy-siyosiy qarashlar xalqning turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilgan. Vatan ravnaqi yo'lida olib borilgan iqtisodiy, siyosiy va harbiy harakatlar zamirida xalq faravonligiga erishish tamoyili yotgan. Kuchli davlatning aholisi farovon va ilm-ma'rifatli bo'lsa davlatning qudrati yanada ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60 фармони. 2022 йил 28 январь.
2. Мухиддинова Ф. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи. – Тошкент, Тошкент давлат юридик институти, 2011.
3. Bahodir Ermatov “Amir Temur G'arbiy Yevropa adiblari nigohida” T: “Navro'z” 2019.
4. R.Shamsutdinov, SH.Karimov, S.Hoshimov “Vatan tarixi” T: “Sharq”. 2020.

РАЗРАБОТКА РАЦИОНАЛЬНОГО АССОРТИМЕНТА ОДЕЖДЫ НА ОСНОВЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ

проф. Нигматова Ф.У.¹ Уролова Н.Х.²

Рустамова К.Т.³ Курбонов А.Б.⁴

Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности¹

Термезский инженерно-технологический институт^{2,3,4}

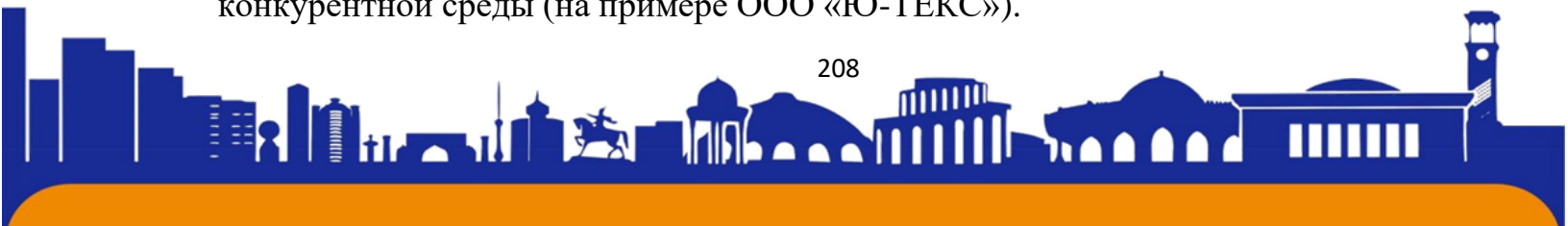
Аннотация. Разработаны рекомендации по совершенствованию ассортимента швейно-трикотажных изделий, с использованием результатов маркетинговых исследований на примере ООО «Ю-ТЕКС», предложена промышленная коллекция моделей в системе «гардероб».

Ключевые слова: трикотаж, капри, брюки, шорты, цена, дизайн, имидж

Эффективность работы швейно-трикотажного предприятия в современных условиях во многом зависит от работы службы маркетинга. В современном маркетинге, где рынок насыщен предложением, хорошее качество товара является недостаточным условием для привлечения потребителей, борьба за место на рынке превратилась в борьбу за уникальную систему коммуникации со своим клиентом. К числу самых острых проблем относятся создание собственной "формулы" маркетинга предприятия, разработка ассортимента продукции, уровень автоматизации проектных работ. Для успешного продвижения продукции каждое предприятие должно создавать собственную "формулу" маркетинга, обозначающую выбор целевых групп – сегментов потребителей, и продукции соответствующей их требованиям, изучение поведения потребителей (условия совершения покупки), создания комплекса коммуникаций (реклама, фирменные магазины).

Знание целевых групп потребителей позволяет сформулировать стратегию предприятия и осуществить долгосрочное планирование всех аспектов процесса производства и продаж, формирование стоимости и установление контакта с потребителем [1].

Цель работы - разработка рекомендаций по выработке маркетинговой стратегии, для производства изделий в системе «гардероб», способствующих повысить эффективность швейно-трикотажного предприятия в условиях конкурентной среды (на примере ООО «Ю-ТЕКС»).

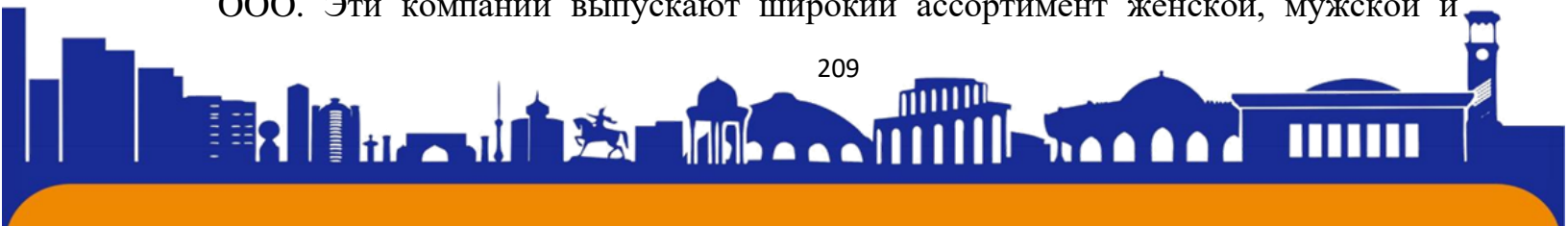

Первым этапом в исследовании рынка явился оценка степени конкуренции на выбранном рынке. Следовало определить: какую часть рынка контролирует конкурент, насколько быстро происходит развитие, рост качества товара конкурента, цена, форма рекламы и сбыта, техническая поддержка. На примере г.Ташкента проведен анализ швейно-трикотажных изделий, поставляемых на узбекский рынок. В качестве объекта исследования приняты комплект одежды, составляющий женский гардероб для весенне-летнего периода. Номенклатура гардероба включает майку, футболку, платье-тунику, брюки (капри, брюки, шорты) и толстовку. Выбор номенклатуры обусловлен направлением моды на весенне-летний сезон, маркетинговыми исследованиями обеспеченности различными видами трикотажных изделий, а также анализом ассортимента швейно-трикотажных предприятий Узбекистана. Изучены средние цены изделий-аналогов мировых производителей брендовых марок «MANGO», «MEXX», "LEVI'S».

Анализ показал, что средняя цена изделий на рынке и в брендовых бутиках резко отличается. Например, майка на рынке стоит 3 раза дешевле, чем в бутике, платье и брюки – 5...10 раз дешевле. Разница в цене обусловлена различными факторами, зависящие от качества изделия (дизайн, волокнистый состав и структурные свойства трикотажных полотен, качество пошива, использование отделочных элементов и др.), а также внешних факторов (торговая наценка, арендная плата магазина, брендовость марки, расположение торговой точки, транспортные и другие издержки, связанные с ввозом товара в страну). Выполненный анализ цен на различные виды трикотажных изделий позволил определить их ценовые позиции и необходимость более глубокой качественной оценки товаров конкурентов.

На следующем этапе проведено исследование конкурентов и среды рынка, которое позволило компаниям сравнить собственную продукцию с продукцией конкурентов, и определить в каком направлении она должна сосредоточить свои усилия и средства, чтобы добиться преимуществ перед конкурентами или ликвидировать свое отставание от них. Изучение конкурентов включает сравнительный анализ факторов конкурентоспособности, описание продукта конкурентов и их органолептическую оценку. Потенциальными конкурентами ООО «Ю-ТЕКС» условно выбраны Шайхантахур текстиль, Алким ТЕХ, Apitex ООО. Эти компании выпускают широкий ассортимент женской, мужской и

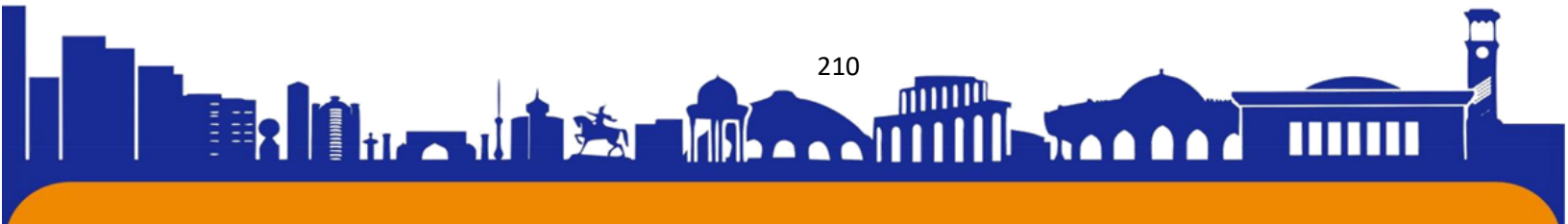
детской одежды, активно экспортируют свою продукцию в Россию, страны СНГ и дальше зарубежье. Компании постоянно внедряют новую технологию в процесс производства, имеют группу дизайнеров для выработки новых полотен и изделий, соответствующие направлению моды, что позволяет им быть лидером на рынке и понижать цены на свою продукцию, имеют собственную сеть магазинов по республике.

Факторами конкурентоспособности выбраны место расположения предприятия, его престиж, поставщики сырья, производственные мощности, технико-технологическое оснащение, ценовой уровень продукции, политика сбыта, видовой и размерный ассортимент изделий.

Анализ качества продукции конкурентов определен методом опросов и сравнительных тестов потребителей и специалистов. Анализ проведен по следующим показателям: качество полотна, дизайн, технология обработки, оформление и упаковка. Анализ показал, что продукция фирм Шайхантахур текстиль и Алким ТЕХ, вырабатываемая для внутреннего рынка, по определенным позициям уступает импортным: по прочности окраски полотна, виду и качеству декоративной отделки, качеству строчек и швов, уровню упаковки. Выявлена узнаваемость производителей трикотажной продукции на Узбекском рынке.

Любой рынок с точки зрения маркетинга состоит из покупателей, которые отличаются друг от друга по своим вкусам, желаниям, потребностям и, главное, приобретают товары исходя из разных мотиваций. Поэтому при разнообразии спроса, да еще в условиях конкуренции, каждый человек будет неодинаково реагировать на предлагаемые товары или услуги. Осуществление успешной коммерческой деятельности в рыночных условиях предполагает учет индивидуальных предпочтений различных категорий покупателей. Именно это составляет основу сегментации рынка.

Для выявления целевого рынка продукции в системе «гардероб» проведена сегментация рынка потребителей. Сегментация основывалась на данных анкетного опроса, проведенной среди «будущих» потребителей трикотажных изделий. Была разработана специальная анкета для опроса мнений потребителей. Опрос проведен среди взрослого населения г.Ташкента. Всего опрошено 100 респондентов женщин.

На рис.1 показан фрагмент полученных результатов. Основная причина приобретения и обновления гардероба – необходимость смены гардероба в связи с наступлением сезона, наибольшую часть опрошенных составляют работающие женщины и учащаяся молодежь в возрасте 21-30 лет, проживающие в г.Ташкенте со средним уровнем дохода семьи (94% опрошенных). Анализ критериев покупки трикотажных изделий показал, что покупатели среднего класса имеют четкое представление о качестве товара, поэтому производитель должен предложить продукцию, удовлетворяющую этим характеристикам. Степень важности критериев определялся по пяти бальной шкале (от 1 до 5). Выявлено, что покупатели больше всего обращают внимание на цену изделия, качество полотна, эксплуатационные свойства. Менее важным является качество упаковки и форма оплаты.

Результаты опроса по уровню семейного дохода респондентов позволили определить целевую аудиторию и выбрать ценовой сегмент потребителя.

Рис.1. Важность критериев при приобретении трикотажных изделий (фрагмент)

В формируемый сегмент вошли студенты, домохозяйки и служащие коммерческих структур. Они составили почти 70% опрошенных. Вывод – целевой сегмент разнообразный по роду деятельности. Это- городская современница от 21 до 40 лет со средним уровнем дохода, составлен социальный портрет потребителя целевого сегмента.

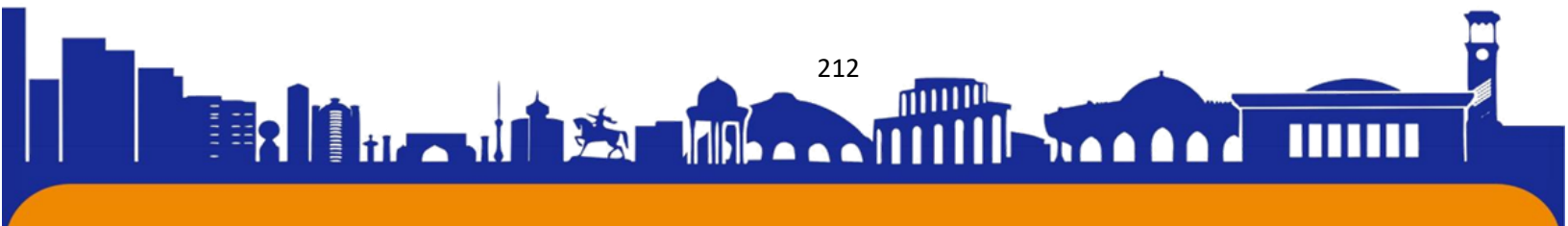
Разработана маркетинговая стратегия компании ООО «Ю-ТЕКС», которая включала совершенствование новых линий коллекций трикотажных изделий и поиск каналов сбыта продукции в системе «гардероб», ценовое позиционирование продукции (средний ценовой сегмент), определение каналов сбыта и политика продвижение товара путем развития рекламы, расчет технико-экономических показателей предложенной маркетинговой стратегии.

Выявлено, что компании ООО «Ю-ТЕКС» следует запустить производство трикотажной коллекции весенне-летнего сезона в системе «гардероб» и одновременно рекламную кампанию, способствующую установлению имиджа ее продажи. Созданы варианты комплектов одежды в системе «гардероб» матричным методом, для каждого изделия определены вид, цветовое сочетание, фактура полотна, декоративные элементы, способы технологической обработки.

Проведена оценка экономической эффективности предлагаемой коллекции, калькуляция проектируемых изделий.

Литература.

1. Винокуров Г.З. Моделирование маркетинговых задач в системах оперативного менеджмента. Сообщение 1.// Кожевенно-обувная промышленность, 2008, №3, с.10-12
2. Нигматова Фатима, Рустамова Камола, Курбонов Анвар, Ёролова Нафиса. (2023). ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ АССОРТИМЕНТА СМЕШАННЫХ ТРИКОТАЖНЫХ ПОЛОТЕН ПЛАТЕЛЬНО-КОСТЮМНОГО НАЗНАЧЕНИЯ. INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY, 3(4), 265–269. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7809837>

MADANIYATNING INSON VA JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI

Istamova Shahzoda Islom qizi

Termiz Davlat Universiteti

Milliy libos va san'at fakulteti Madaniyat va san'at muassasalarini tashkil etish hamda boshqarish yo'nalishi 2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada "madaniyat" tushunchasiga keng miqyosda ta'rif berilib, jamiyatni ma'naviy madaniyatini takomillashtirish jarayonini har tomonlama o'rganilib, uning inson hayotidagi o'rni aniqlanadi va tahlil etiladi.

KALIT SO'ZLAR: Madaniyat, jamiyat, Kreber va Klaxon, ma'rifat, moddiy madaniyat, ijtimoiy madaniyat, siyosiy madaniyat, ma'naviy madaniyat, tafakkur, mentalitet.

KIRISH: Insoniyat jamiyati doimiy rivojda bo'lib, u o'zgarib, takomillashib boradi. Turli tarixiy davrlarda va xilma-xil madaniyatlarda odamlar dunyoni o'zgacha anglaydilar va bilimlarini hosil qiladilar. Biz hozirda mavjud muammolarga o'xshash bo'lgan to'siqlarni o'tmishda odamlar qanday qilib yengib o'tganlarini o'rganib o'tmishga savollar bilan murojaat qilamiz, o'tmish bizga javob qaytaradi.

Madaniyat – bu insonlarning ijodiy faoliyati tufayli moddiy va ma'naviy boyliklar majmuigina bo'lib qolmay ayni paytda u jamiyat taraqqiyotining darajasini ham ifodalaydi. Ya'ni jamiyatdagi bilim, mezon va qadriyatlarining yig'indisi madaniyatda gavdalanadi. Madaniyatni o'rganishda obyektiv qonuniyatlar, xodisalardagi sababiy bog'liqlik haqidagi an'aviy tasavvurlardan foydalanmaslik ham mumkin. Umumiy bir soha sifatida madaniyatga sistemali yondashuv bir – biriga ta'sir etuvchi turli madaniyat sohalarining o'ziga xos xususiyatlarini qismlarga bo'lib emas, balki ularni yaxlit tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Madaniyat – jamiyatning mahsuli, ijtimoiy, hayotiy eng muhim jabhalardan biridir. Madaniyatsiz jamiyat bo'lmaganidek, madaniyat ham jamiyatdan tashqarida mavjud bo'lmaydi. Murakkab ijtimoiy voqeilik sifatida madaniyatning o'ziga xos xususiyati shundaki, u insoniyat avlodlari mehnati va bilimlarini o'ziga singdirib oladi, saqlaydi va doimiy boyitib boradi. Madaniyat ijtimoiy hayotning vorisligi, qadriyatlarini to'plashi, va ularni kelgusi avlodlarga yetqazib berish bilan bog'liq bo'lgan sohalarni ifodalaydi.

ASOSIY QISM: "Madaniyat" atamasi hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarda rang-barang ma'nolarda ifodalangan "Madaniyat" va "Культура" atamaları mutaxassislar fikriga ko'ra ayni ma'noni anglatib, lotincha "ishlov berish", "parvarish qilish" ma'nosini anglatgan. Keyinchalik "ma'rifatli bo'lish", "tarbiyali", "bilimli" bo'lish

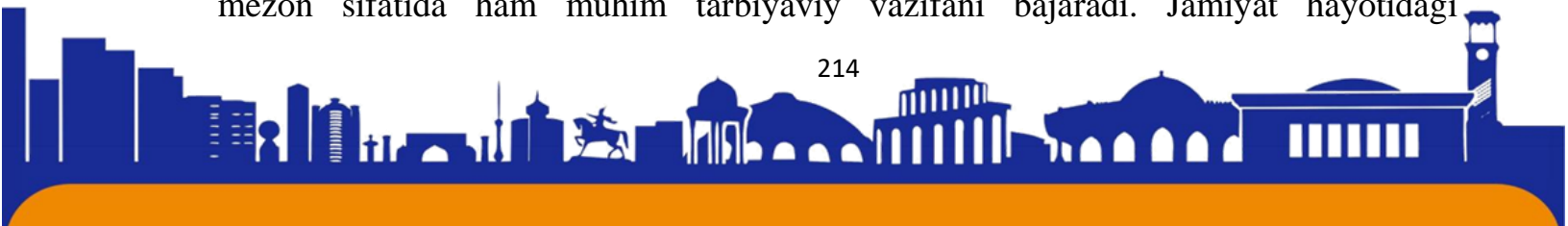

mazmunida ishlatilgan. O'zbek tilida keng ishlatiladigan madaniyat-shaharlik degan ma'noni bildiradi. Agar amerikalik madaniyatshunos olimlar A.Kreber va K.Klaxonlarning 1952-yildagi ma'lumotlariga ko'ra madaniyat hodisasiga berilgan ta'rif 164 ta bo'lsa, so'nggi adabiyotlarda bu raqam 400 dan ortiqni tashkil etadi. Madaniyat hodisasi tavsifida juda ko'p izohlar mavjud: "insoniyatni yashash usuli", "ijtimoiy insonning to'laqonli faoliyati", "inson tomonidan yaratilgan muhit".

G'arbiy Yevropada madaniyat tushunchasi XVIII asrning oxiridan e'tiboran hozirgi mazmunini kasb etgan bo'lsa-da, faqat XX asrga kelib ijtimoiy va gumanitar fanlar kategorial tizimidan mustahkam o'rin oldi. Madaniyat – kishilik jamiyatida beqiyos o'ringa ega. Madaniyat tabiatdan farq qiladi, an'analar, ramzlar, til, bevosita taqlid qilish va amaliy o'rganish orqali avloddan avlodga singdiriladi. Madaniyat shaxs tomonidan, uning sotsial jihatdan shakllanish jarayonida o'zlashtiriladi va asosan keng tarqalgan va ko'pchilik qabul qilgan. Axloq, tafakkur va his qilishning parchalaridan tashkil topib, individual harakatlar hissasi bunda juda kam. Madaniyatni ilmiy tushunish ikki xil usulda farq qiladi. Birinchidan, u juda keng bo'lib, kishilar faoliyatining barcha uslublarini, ijtimoiy hayotning barcha shakllarini o'z ichiga oladi. Ikkinchidan, kundalik hayotda hissiy bezab ko'rsatilgan va asosiy jihatlariga urg'u berilgan tasavvurlardan farq qilib, fanda tavsifiy ta'rif berish bilan cheklanadi. Madaniyatning to'rt xil ko'rinishi mavjud: Moddiy madaniyat, ijtimoiy madaniyat, siyosiy madaniyat, ma'naviy madaniyat,

Moddiy madaniyatga texnika madaniyati, ishlab chiqarish madaniyati, rejalashtirish madaniyati, rejalashtirish madaniyati, taqsimlash va ayirboshlash madaniyati kiradi. Ijtimoiy madaniyatga oila va nikoh madaniyati masalalari madaniyati, ijtimoiy demografik guruhlar madaniyati, maishiy madaniyat, maorif va ta'lim madaniyati, shaxslararo muloqot madaniyati, ekologik madaniyat kiradi. Siyosiy madaniyat sohasiga huquqiy madaniyat, fuqarolik madaniyati, siyosiy faoliyat yuritish madaniyati, ijtimoiy guruhlar, davlat, xalq kiradi. Ma'naviy madaniyat sohasiga dunyoqarash, mafkura, ilm-fan, din, badiiy madaniyat, san'at, milliy an'analar, axloqiy madaniyat va boshqalar kiradi. Uzoq vaqtlar fanda madaniyat deganda, faqat ma'naviy madaniyat nazarda tutilgan. Negaki, borliqni haqiqat, yaxshilik va go'zallik belgilaydi deb hisoblangan. Natijada, jamiyatning moddiy hayotini, uning iqtisodiyotini o'rganishga e'tibor berilmaydi. Madaniyatning asosiy masalasi bu inson to'g'risidagi, uning tabiati va imkoniyatlari to'g'risidagi masaladir. Madaniyat fan sifatida ham, mezon sifatida ham muhim tarbiyaviy vazifani bajaradi. Jamiyat hayotidagi

madaniyatning yana bir muhim belgisi bu – mentalitetdir. “Mentalitet”- bu madaniyatga taaluqli bo’lgan kishilarda u yoki boshqa muhitning muayyan “aqliy vositalar yig’indisi” ni bildiradi. Ular insonga o’zgarishning tabiiy va sotsial borlig’ini mustaqil qabul qilishi va idrok etishiga shart- sharoitlar yaratadi.

XULOSA: Mustaqillik bizga asl ildizimiz qayerga borishini, ota-bobolarimiz qamday inson ekanligini anglab yetishimiz uchun imkoniyat yaratib beradi. Milliy g’ururimiz uyg’ondi, bizning milliy mentalitetimiz naqadar buyuk va tarixiy ekanligini tushunib yetdik va ajdodlarga mos bo’lishga harakat qilmoqdamiz. Ammo bugungi kunda yer yuzida kechayotgan boshqa bir muhim jarayon- globallashuv jarayoni natijasida jahon xalqlari uchun umumiy nom, umumiy fe’l-atvor, umumiy mentalitet shakllanmoqda. Mustaqillik xalqimizning ko’p ming yillik tarixga ega bo’lgan qadimiy an’analari, urf-odat va marosimlari, o’zbekona qadriyatlarning tiklanishiga zamin hozirladi. “Ma’naviyat yo’q joyda, hech qachon baxt-saodat bo’lmaydi” degan edi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Ushbu yo’nalishlarni o’rganish uchun, madaniyatshunoslik qo’llanmalari mavjud bo’lib, ular O’zbekiston madaniyatini rivojlanish tarixi, xususiyatlari, istiqbollari to’g’risida bilim, ko’nikma va malakalarini berish bilan birga milliy madaniyatga va o’zga millatlar madaniyatiga, qadriyatlarimizga nisbatan xurmat ruhida tarbiyalash, madaniyat yodgorliklariga ijodiy munosabatda bo’lishga ma’naviy jihatdan rivojlanishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Musaev N.U. va Azimov H.I. Madaniyatshunoslik/2010.
- 2.<https://elib.buxdu.uz>.
- 3.E.Gulmetov, I.Qobiljonova “Madaniyatshunoslik”/Toshkent-2002.
- 4.M.Sabirova, E.Holiqov “Etnomadaniyat” o’quv qo’llanma-Toshkent (2019).

QATIQ ZARDOBINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI

Toshpo'latov T.A., Eshkaraev S.Ch., Inoyatova N.R.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz sh, Farovon massivi

43B-uy, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya

Odatda qatiq zardobi deb nomlanuvchi sut zardobi sut sanoatida pishloq yoki kazeinning qo'shimcha mahsuloti bo'lib, ko'p miqdorda laktoza, past darajadagi azotli birikmalar, oqsil, tuzlar, sut kislotasi va oz miqdorda vitaminlar va minerallarni o'z ichiga oladi. Sut zardobida immunoglobulinlar, laktoferrin, laktoperoksidaza, glikomakropeptid va sfingolipidlar kabi muhim mikroblarga qarshi va antibakterial xususiyatlarga ega bo'lgan bir nechta noyob komponentlar mavjud. Ba'zi zardob komponentlari yo'g'on ichak saratonini davolash potentsialiga ega bo'lgan sfingomiyelin kabi ta'sir xususiyatlariga ega. Zardobdan konsentrlangan immunoglobulin-G immuniteti shakllanadi va bakterial toksinlar bilan bog'lanadi hamda yo'g'on ichakdagi bakterial yukni kamaytiradi. Prebiyotik faollikka ega bo'lgan zardobda uglevod komponentlari ham mavjud bo'lib, laktoza sut kislotasi bakteriyalarini (masalan, bifidobakteriyalar va laktobakteriyalar) qo'llab-quvvatlaydi. Stalik kislotalar, zardobdagi oligosaxarid, odatda oqsillarga biriktiriladi va prebiyotik xususiyatlarga ega. Zardob oqsillarining o'ziga xosligi ularning turli to'qimalarda glutation darajasini oshirish, shuningdek, immunitet tizimining turli jarayonlarini optimallashtirish qobiliyati bilan bog'liq. Glutationning roli juda muhim, chunki u hujayralarni erkin radikallarning shikastlanishi, infeksiyalar, toksinlar, ifloslanish va ultrabinafsha nurlar ta'siridan himoya qiladi. Umuman olganda, Sut zardobi tananing antioksidant mudofaa tizimining markaziy qismi sifatida ishlaydi. Saraton, OIV, surunkali charchoq sindromi va immunitetni zaiflashtiradigan boshqa ko'plab kasalliklarga chalingan odamlarda glutation darajasi juda past ekanligi aniqlangan va ularga sut zardobidan tayyorlangan glutation moddasini berish yaxshi samara beradi. Oltinugurt moddasini o'z ichiga olgan aminokislotalar (sistein va metionin) zardob oqsilida ham yuqori darajada mavjud. Shunday qilib, ushbu maqolada sut zardobining antibiotik, saratonga qarshi, toksinga qarshi, immunitetni kuchaytiruvchi, prebiyotik xususiyatlari va boshqa terapevtik salohiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: sut zardobi; terapevtik potentsial; pishloq zardobi; mikroblarga qarshi; immunitetni kuchaytiruvchi vosita; biologik faol peptidlar.

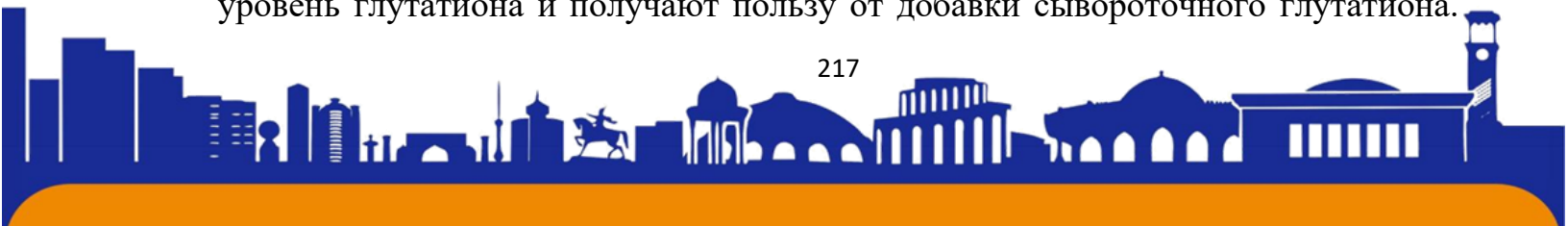
ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА ЙОГУРТОВОЙ СЫВОРОТКИ

Ташпулатов Т.А., Эшкараев С.Ч., Иноятова Н.Р.

**Термезский университет экономики и сервиса,
г. Термез, массив Фаровон 43Б, e-mail: esadir_74@rambler.ru**

Аннотация

Сыворотка, широко известная как йогуртовая сыворотка, является побочным продуктом сыра или казеина в молочной промышленности и содержит большое количество лактозы, низкий уровень соединений азота, белок, соли, молочную кислоту и небольшое количество витаминов и минералов. Сыворотка содержит несколько уникальных компонентов с важными антимикробными и антибактериальными свойствами, таких как иммуноглобулины, лактоферрин, лактопероксидаза, гликомакропептид и сфинголипиды. Некоторые компоненты сыворотки обладают свойствами, такими как сфингомиелин, которые потенциально могут лечить рак толстой кишки. Концентрированный в сыворотке иммуноглобулин-G формирует иммунитет, связывается с бактериальными токсинами и снижает бактериальную нагрузку в толстой кишке. Сыворотка также содержит углеводные компоненты с пребиотической активностью, а лактоза поддерживает молочнокислые бактерии (такие как бифидобактерии и лактобактерии). Крахмальные кислоты, олигосахариды в сыворотке, обычно связаны с белками и обладают пребиотическими свойствами. Специфичность сывороточных белков связана с их способностью повышать уровень глутатиона в различных тканях, а также оптимизировать различные процессы иммунной системы. Роль глутатиона имеет решающее значение, поскольку он защищает клетки от повреждения свободными радикалами, инфекций, токсинов, загрязнений и ультрафиолетовых лучей. В целом, сыворотка работает как центральная часть системы антиоксидантной защиты организма. Было обнаружено, что люди с раком, ВИЧ, синдромом хронической усталости и многими другими иммунодефицитными состояниями имеют очень низкий уровень глутатиона и получают пользу от добавки сывороточного глутатиона.

Серосодержащие аминокислоты (цистеин и метионин) также присутствуют в большом количестве в сывороточном белке. Таким образом, в данной статье раскрывается антибиотический, противораковый, антитоксировый, иммуностимулирующий, пребиотический и другой терапевтический потенциал молочной сыворотки.

Ключевые слова: сыворотка; терапевтический потенциал; сырная сыворотка; противомикробный; иммуномодулятор; биологически активные пептиды.

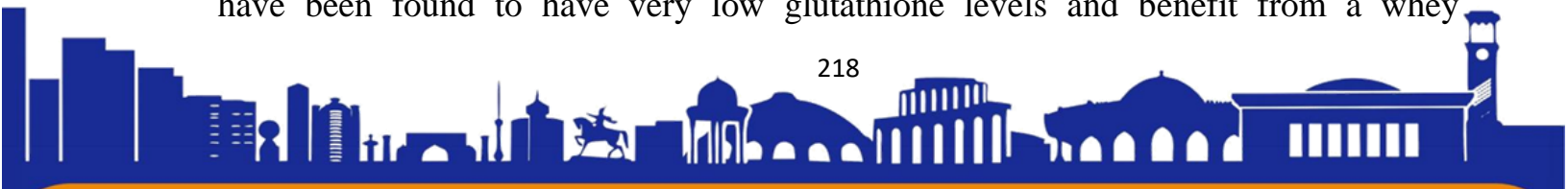
HEALING PROPERTIES OF YOGURT SERUM

Toszhpolatov T.A., Eshkaraev S.Ch., Inoyatova N.R.

**Termiz University of Economics and Service, Termiz city, Farovon massif
43B, e-mail: esadir_74@rambler.ru**

Abstract

Whey, commonly known as yogurt whey, is a by-product of cheese or casein in the dairy industry and contains large amounts of lactose, low levels of nitrogen compounds, protein, salts, lactic acid, and small amounts of vitamins and minerals. Whey contains several unique components with important antimicrobial and antibacterial properties, such as immunoglobulins, lactoferrin, lactoperoxidase, glycomacropptide and sphingolipids. Certain serum components have properties such as sphingomyelin that have the potential to treat colon cancer. Serum-concentrated immunoglobulin-G forms immunity and binds to bacterial toxins and reduces the bacterial load in the colon. Whey also contains carbohydrate components with prebiotic activity, and lactose supports lactic acid bacteria (such as bifidobacteria and lactobacilli). Starch acids, an oligosaccharide in whey, are usually attached to proteins and have prebiotic properties. The specificity of whey proteins is related to their ability to increase the level of glutathione in various tissues, as well as to optimize various processes of the immune system. Glutathione's role is critical because it protects cells from free radical damage, infections, toxins, pollution, and UV rays. In general, Whey works as a central part of the body's antioxidant defense system. People with cancer, HIV, chronic fatigue syndrome, and many other immune-compromising conditions have been found to have very low glutathione levels and benefit from a whey

glutathione supplement. Sulfur-containing amino acids (cysteine and methionine) are also present in high levels in whey protein. Thus, this article reveals the antibiotic, anti-cancer, anti-toxin, immune-enhancing, prebiotic and other therapeutic potential of whey.

Key words: whey; therapeutic potential; cheese whey; antimicrobial; immune booster; biologically active peptides.

Kirish. Zardob odatda pishloq ishlab chiqarish jarayonida qo'shimcha mahsulot sifatida chiqariladi. Sutning odatiy tarkibi taxminan 3,6% proteinni o'z ichiga oladi, shundan kazein taxminan 80% va qolgan 20% zardob oqsillari deb ataladi. Zardob oqsillari noyobdir, chunki ular sifatli proteinning barcha muhim aminokislotalarini o'z ichiga oladi. Sut zardobi va zardob oqsillari turli xil biologik va funktsional xususiyatlarga ega. Shunday qilib, sut zardobi oqsillari turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarishda ishlatiladi, masalan, chaqaloqlar uchun oziq-ovqat, sportchilar uchun ozuqaviy mahsulotlar, semizlikni nazorat qilish uchun maxsus tayyorlangan mahsulotlar, kayfiyatni nazorat qilish va boshqa klinik protein qo'shimchalari, masalan, enteral buzilishlar uchun [1].

Sut zardobida mavjud bo'lgan bioaktiv peptidlar turli sut mahsulotlaridagi eng ko'p o'rganilgan birikmalardan biridir. Sut manbalaridan biologik faol peptidlar asosan antihipertenziv, antioksidlovchi, immuno-modulant, anti-mutagen, mikroblarga qarshi, opioid, trombotsitlarga qarshi, semizlikka qarshi va mineral bog'lovchi moddalar sifatida biologik rolga ko'ra tasniflanadi. . Ushbu biologik faol peptidlar fermentatsiya va oshqozon-ichak hazm qilish jarayonida fermentativ gidroliz orqali ishlab chiqariladi.

Shunday qilib, fermentlangan sut mahsulotlari yogurt, pishloq va ayran kabi mahsulotlar butun dunyo bo'ylab mashhurlikka erishmoqda va sut peptidlarining ajoyib manbai hisoblanadi. Bundan tashqari, ushbu sut mahsulotlari gipertenziya, koagulopatiya, insult va saraton kasalliklarining past xavfi bilan bog'liq [2].

Tarixiy ma'lumotlar

Tarixan, zardob oshqozon-ichak kasalliklaridan tortib bo'g'imlar va ligamentlar muammolarigacha bo'lgan barcha keng tarqalgan kasalliklar uchun davo sifatida qabul qilingan. Islandiyalik oziq-ovqat mutaxassisi Nanna Rognvaldardottir zardobni sut zardobisirani bochkalarda saqlanadigan fermentlangan suyuqlik sifatida ta'riflagan. Iste'mol qilishdan oldin Syra suv bilan suyultiriladi. Bundan tashqari, go'sht va boshqa oziq-ovqat uchun marinad yoki konservant sifatida ishlatiladi. Syra Islandiya xalqining eng keng tarqalgan ichimligi edi va bu mintaqada don etishmasligi tufayli uning o'rnini egalladi [3].

Sut zardobi komponentlari

Oziqlantiruvchi potentsial sut zardobining asosiy tarkibiy qismlariga beta-laktoglobulin, alfa-laktalbumin, sigir zardobi albumini, laktoferrin, immunoglobulinlar, laktoperoksida fermentlari, glikomakropeptidlar va minerallar kiradi. Zardob suyuqligining tarkibi sut manbasiga ham bog'liq, masalan, ayronidan olingan zardobda pishloqdan olinganlarga nisbatan ko'proq lipid sfingomielin mavjud. Zardob antimikrobial faollik, immunitetni modulyatsiya qilish, mushaklar kuchini yaxshilash va tana tuzilishiga ega bo'lgan mashhur dietali protein qo'shimchasi. Bundan tashqari, zardob yurak-qon tomir kasalliklari va osteoporozning oldini olishi ma'lum [4].

Beta-laktoglobulin

Beta-laktoglobulin sigir suti zardobidagi umumiy protein miqdorining taxminan yarmini tashkil qiladi, ona sutida esa u yo'q. Bu muhim va tarmoqlangan zanjirli aminokislotalarning manbai. Beta-laktoglobulin tarkibida retinolni bog'laydigan oqsil (kichik hidrofobik molekularning tashuvchisi, shu jumladan retinoik kislota) mavjud. Ushbu protein limfa reaksiyalarini modulyatsiya qilish qobiliyatiga ega [5,6]. Shuningdek, u yog' kislotalari kabi gidrofobik ligandlar bilan bog'lanish xususiyatiga ega.

Yaqinda xorijlik olimlar beta-laktoglobulin linoleat va linolein kislotalarining biologik mavjudligini o'zgartiruvchi tashuvchi molekula sifatida harakat qilishini ko'rsatdi [7]. Shuningdek, u oshqozon va o'n ikki barmoqli ichakdagi hazm qilish jarayonlariga qarshilik ko'rsatadi. Shuningdek, u oshqozon labil gidrofobik preparatlarni yetkazib berish uchun potentsial tashuvchi sifatida xizmat qiladi. Shunday qilib, u oshqozonda pH-sezgir dorilarni xavfsiz yetkazib berish va himoya

qilish uchun haqiqiy protein tashuvchisi sifatida xizmat qilish uchun katta imkoniyatga ega [8].

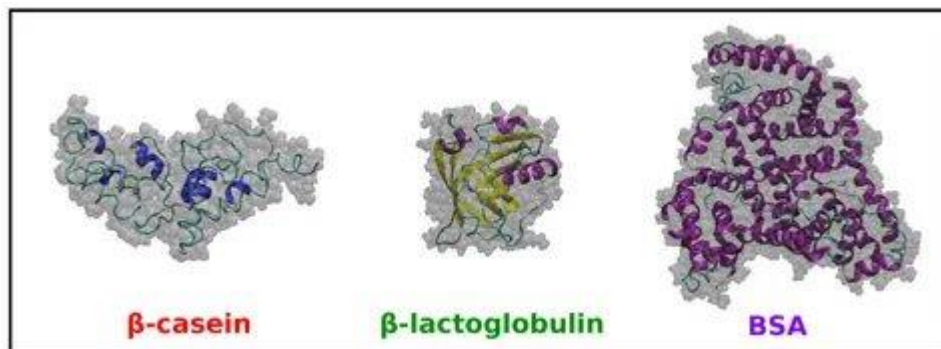
Alfa-laktalbumin

Ma'lumotlarga ko'ra, alfa-laktalbumin miqdoriy jihatdan zardobdagi ikkinchi eng muhim protein bo'lib, u taxminan umumiy zardob oqsilining 20% ini tashkil etadi. U to'liq sut bezlarida sintezlanadi va inson adenokarsinoma hujayralarida sezilarli anti-proliferativ ta'sirga ega [9]. Shuningdek, u o'simta hujayralarini o'ldiradi va yuqori nafas olish tizimlarida bakteritsid ta'sir ko'rsatadi va oshqozon shilliq qavatiga himoyaviy ta'sir ko'rsatadi. Alfa-laktalbumin ba'zi saraton kasalliklari xavfini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi, chunki u hujayra bo'linishini cheklaydi [10]. Yana bir tadqiqotda u kognitiv buzilishlarni davolashda ham samarali ekanligi aniqlandi. Bu alfa-laktalbumindagi yuqori triptofan miqdori bilan bog'liq, bu plazma triptofan-katta neytral aminokislotalar ratsionini oshiradi [11]).

Qoramol sarum albumini

Sigir suti zardobidagi albumin sut bezlarida ishlab chiqarilmaydi, lekin qon oqimidan passiv oqib chiqqandan keyin sutda ajralib chiqadi. Qoramol suti zardobi albuminining eng muhim xususiyati uning turli ligandlar bilan teskari bog'lanish qobiliyatidir. U yog' kislotalarining asosiy tashuvchisi bo'lib, erkin yog' kislotalari va boshqa lipidlar, shuningdek, xushbo'y birikmalar bilan bog'lanishi mumkin [12]. Biroq, bu xususiyat isitish paytida denaturasiyalanadi. Shuningdek, avtokrin o'sishni tartibga soluvchi omillarning faolligini modulyatsiya qilish tufayli o'simta o'sishini sekinlashtiradi [13].

Albumin shuningdek, inson tanasida saqlanadigan yog' kislotalari bilan bog'lanadi va shuning uchun u lipid sintezida ham ishtirok etadi [14]. Bundan tashqari, albumin antioksidant faollikka ega [15]. U barcha asosiy muhim aminokislotalarning manbai bo'lib, ularning terapevtik salohiyati hali ham o'rganilmagan.

Fermentlangan zardobning terapevtik qo'llanilishi

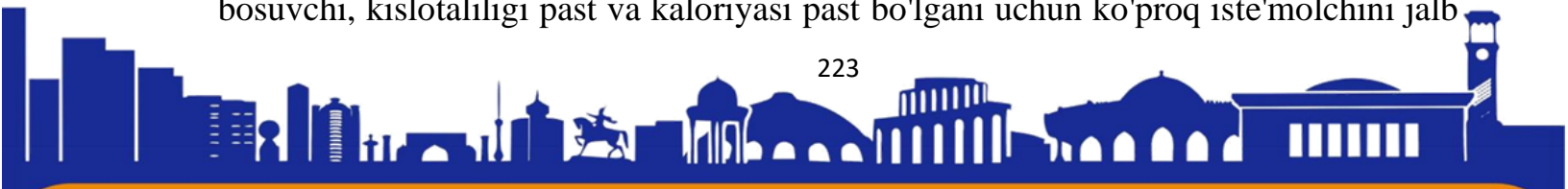

Sut zardobining terapevtik salohiyati va funksional xususiyatlarini fermentatsiya orqali yaxshilash mumkin [16]. Probiyotik bakteriyalar tomonidan fermentatsiya jarayonida muhim va hazm bo'ladigan aminokislotalarning ulushi sezilarli darajada oshadi, shuning uchun bu fermentlangan sut mahsulotlarini diareya va boshqa kasalliklar uchun ideal ozuqaviy qo'shimchalar qiladi [17]. Ushbu mikroorganizmlarning metabolik faolligi tufayli turli xil birikmalar, jumladan, lazzat beruvchi birikmalar va kislotalar ishlab chiqariladi. Bu, shuningdek, fermentlanmagan mahsulotlarga nisbatan ularning mazali va iste'molchiga maqbulligini oshiradi. Fermentatsiya jarayonida hosil bo'lgan organik kislotalar sog'liq uchun katta foyda keltiradi. Ushbu organik kislotalar oqsil va uglevod komponentlarini fermentatsiyalash jarayonida hosil bo'ladigan sirka, limon va sut kislotasi kabi qisqa zanjirli yog' kislotalarini o'z ichiga oladi. Organik kislotalar, ayniqsa, ichakdagi bakteriya va mikroblarga qarshi kurashish xususiyatiga ega. Organik kislotalar ichakning pH darajasini pasaytirishga yordam beradi, bu esa o't sharbatlarining ajralishiga, ozuqa moddalarining so'rilishiga yordam beradi, shuningdek, ichakdagi patogen mikrofloraning konsentratsiyasini kamaytiradi. U yo'g'on ichakda diareyani davolash uchun suv va elektrolitlarning so'rilishini rag'batlantirish uchun ishlatiladi [18].

Zardobga asoslangan probiyotik mahsulotlar

So'nggi yillarda butun dunyo bo'ylab iste'molchilar orasida sut mahsulotlarini iste'mol qilishning samarasi e'tirof etilmoqda. Lactobacillus spp guruhiga mansub tanlangan shtammlarning probiyotik bakteriyalarini o'z ichiga olgan sut mahsulotlari odatda afzal bo'ladi. Zardob kabi fermentlangan sut mahsulotlari to'yimli, chanqoqni bosuvchi, kislotaliligi past va kaloriyasi past bo'lgani uchun ko'proq iste'molchini jalb

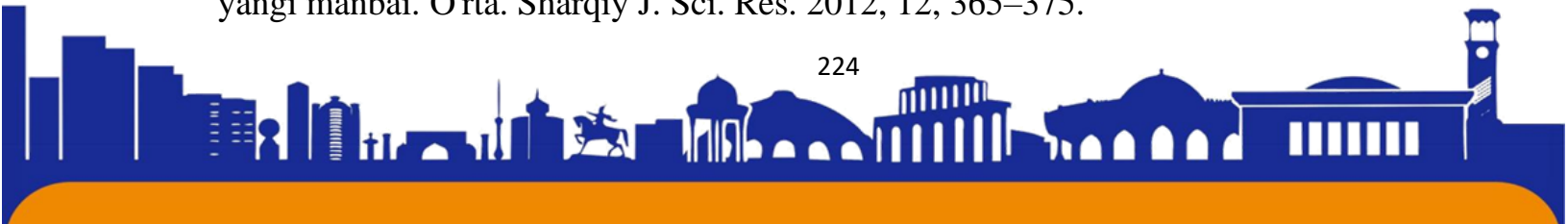
qiladi. Sut mahsulotlari tez buziladigan bo'lganligi sababli ular saqlash vaqtida mikroblarning buzilishiga moyil. Hozirgi vaqtda suyuq zardob purkagich bilan quritish yoki bug'latish, ultrafiltratsiya yoki teskari osmos yo'li bilan konsentrlanadi va shu bilan ularning saqlash muddati oshiriladi. Bundan tashqari, ushbu zardobli ichimliklar sog'liqni mustahkamlovchi xususiyatlari uchun probiyotik bakteriyalar bilan yanada mustahkamlanadi va ularga noyob tuzilish va lazzat beradi [19].

Zardobli ichimliklar ishlab chiqarishning eng keng tarqalgan usuli pishloq ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha zardobni olib tashlashdir. Keyin suyuq zardob filtrlanadi, pasterizatsiya qilinadi va kerakli probiyotik shtammi bilan fermentlanadi. Odatda shirin zardob biror shirinlik bilan koagulyatsiyadan so'ng achitqi va sut zardobi qo'shib aralashtirish orqali tayyorlanadi. Ushbu jarayon orqali olingan zardob tiniqroq bo'ladi va shuning uchun uzoq muddatli saqlash vaqtida cho'ktirilmaydi. Bu deproteinlangan zardob deb ataladi. Bunday zardobli ichimliklar alkogolsiz ichimliklarga o'xshash oson gazlanishi mumkin [20].

Xulosa. Yuqoridagi muhokamadan kelib chiqqan holda, sut zardobi mikroblarga qarshi, saratonga qarshi, immunitetni kuchaytiruvchi, prebiyotik xususiyatga ega, yallig'lanishga qarshi, yurak-qon tomir, oshqozon-ichak salomatligi, jismoniy kuch, semirishni nazorat qilish va vaznni boshqarish, diabet, ishtahani ochish, qarishga qarshi vosita, yaralarni davolash va OIV kabi ulkan terapevtik xususiyatlarga ega bo'lishi bilan juda muhimdir. Bugungi kunda bozorda sog'liq uchun jozibador oziq-ovqat qo'shimchalari bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan bir nechta zardobga asoslangan probiyotik mahsulotlar mavjud. Kefir, yogurtlar, muzlatilgan yogurtlar va shirinliklar shular jumlasidan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yalchin, A.S. Zardob oqsillari va peptidlarning rivojlanayotgan terapevtik salohiyati. *Curr. Farm. Des.* 2006, 12, 1637–1643. [CrossRef]
2. Sulton, S.; Inson.; Butt, M.S.; Aleem, M.; Abbos, M. Sut bioaktiv peptidlarining terapevtik salohiyati: zamonaviy istiqbollari. *Krit. Rev. Food Sci. Nutr.* 2016. [PubMed]
3. Rognvaldardottir, N. Islandiya taomlari va pazandachilik; Hippokrena kitoblari: Nyu-York, AQSh, 2001 yil.
4. Gupta, C.; Prakash, D.; Garg, A.P.; Gupta, S. Whey Proteins: Bioceuticalsning yangi manbai. *O'rta. Sharqiy J. Sci. Res.* 2012, 12, 365–375.

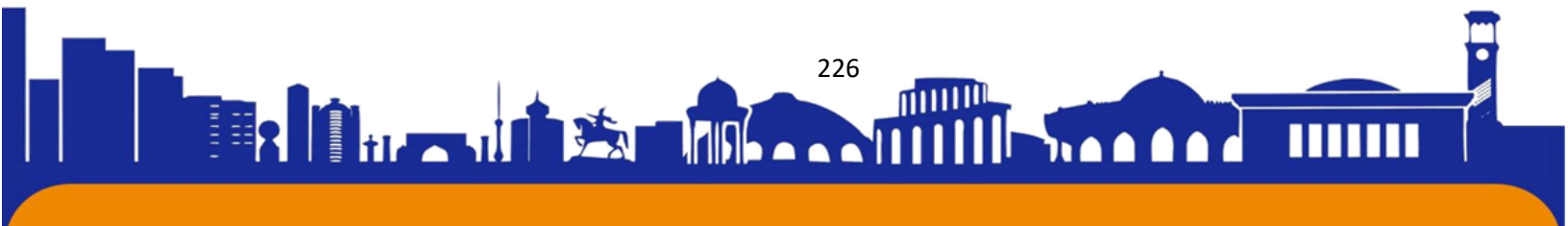

5. Yolken, R.H.; Losonskiy, G.A.; Vonderfext, S.; Leister, F.; Vi, S.B. Sigir sutida inson rotavirusiga antikor. *N. Engl. J. Med.* 1985, 312, 605–610. [CrossRef]
6. Le Maux, S.; Giblin, L.; Croguenec, T.; Bouhallab, S.; Brodkorb, A. b-laktoglobulin linoleatning molekulyar tashuvchisi sifatida: xarakteristikasi va in vitro ichak epitelial hujayralariga ta'siri. *J. Agrik. Oziq-ovqat kimyosi.* 2012, 60, 9476–9483. [CrossRef]
7. Mehrabon, M.H.; Yusuf, R.; Taheri-Kafrani, A.; Panahi, F.; Xalafi-Nezhad, A. Yangi diabetga qarshi pirimidin birlashtirilgan heterosikllarni b-laktoglobulina tashuvchi oqsil sifatida bog'lovchi o'rganish. *Koll. Surf. B Biointerfeyslar* 2013, 112, 374–379. [CrossRef]
8. Bryuk, V.M.; Gibson, G.R.; Brük, T.B. Proteolizning monomerik alfa-laktalbumin tomonidan hujayra o'limini qo'zg'atishga ta'siri. *Biochimie* 2014, 97, 138–143. [CrossRef]
9. Ganjam, L.S.; Tornton, V.H.; Marshall, R.T.; MakDonald, R.S. Membran dializ orqali olingan yogurt fraktsiyalarining ekilgan sut emizuvchilar ichak hujayralariga antiproliferativ ta'siri. *J. Sutchilik fanlari.* 1997, 80, 2325–2339. [CrossRef]
10. Markus, C.R.; Olivier, B.; de Xaan, E.H. A-laktalbuminga boy zardob oqsili plazma triptofanining boshqa yirik neytral aminokislotalar yig'indisiga nisbatini oshiradi va stressga moyil bo'lgan sub'ektlarning kognitiv faoliyatini yaxshilaydi. *Am. J. Klin. Nutr.* 2002, 75, 1051–1056. [PubMed]
11. Huang, B.X.; Kim, X.; Dass, C. Kimyoviy o'zaro bog'lanish va massa spektrometriyasi orqali sigir zardobi albuminining uch o'lchovli tuzilishini tekshirish. *J. Am. Soc. Massa spektri.* 2004, 15, 1237–1247. [PubMed]
12. Laursen, I.; Briand, P.; Lykkesfeldt, A.E. Sarum albumini inson ko'krak saratoni hujayra liniyasi MCF-7 modulatori sifatida. *Antikanser Res.* 1990, 10, 343–352. [PubMed]
13. Choy, J.K.; Xo, J.; Karri, S.; Qin, D.; Bittman, R.; Hamilton, J.A. Juda uzun zanjirli to'yingan yog' kislotalarining sarum albumini bilan o'zaro ta'siri. *J. Lipid Res.* 2002, 43, 1000–1010. [PubMed]
14. Tong, L.M.; Sasaki, S.; MakKlements, D.J.; Deker, E.A. Zardobning yuqori molekulyar og'irlikdagi fraktsiyasining antioksidant faolligi mexanizmlari. *J. Agrik. Oziq-ovqat kimyosi.* 2000, 48, 1473–1478. [PubMed]

15. Pirs, A.; Kolavizza, D.; Benaissa, M.; Meys, P.; Tatar, A.; Montreuil, J.; Spik, G. Sigir laktotransferrini molekulyar klonlash va ketma-ketlik tahlili. Yevro. J. Biokimyo. 1991, 196, 177–184. [PubMed]
16. Levay, P.F.; Viljoen, M. Laktoferrin: Umumiy sharh. Haematologica 1995, 80, 252-267. [PubMed]
17. El-Loli, M.M.; Mahfuz, M.B. Laktoferrin biologik funktsiyalar va ilovalar bilan bog'liq: sharh. Int. J. Sutchilik fanlari. 2011, 6, 79–111. [CrossRef]
18. El-Loli, M.M. Teskari fazali xromatografiya yordamida zardob immunoglobulinlarini aniqlash va miqdorini aniqlash. Int. J. Sutchilik fanlari. 2007, 2, 268–274.
19. Losso, J.N.; Dhar, J.; Kummer, A.; Li-Chan, E.; Nakai, S. PCFIA yordamida xom sigir va ona sutining bakterial lipopolisakkaridlariga antikor o'ziga xosligini aniqlash. Oziq-ovqat qishloq xo'jaligi. Immunol. 1993, 5, 231–239. [CrossRef]
20. Scammell, A.V. Og'iz sutining ishlab chiqarilishi va ishlatilishi. Avst. J. Dairy Technol. 2001, 56, 74–82.

**IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYIN POSTMODERNIZMNING PAYDO
BO'LISH XUSUSIYATLARI**

M.Z.Djalaldinova,

Andijon davlat chet tillari instituti,

1-bosqich doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ikkinchi jaxon urushidan so'ng yuzaga kelgan postmodernizm adabiy yo'nalishi, uning paydo bo'lish omillari, postmodernizm xususiyatlari, jamiyatning turli soxalariga bo'lgan ta'siri hamda zamonaviy adabiyotshunoslar asarlarida postmodernizm g'oyalarining aks etishi taxlil etiladi.

Annotation

This article aims at analyzing postmodernism, the literary movement that emerged after the World War II, the factors influenced to its emergence, the main peculiarities of postmodernism and its impact on various areas of society and the reflection of the postmodernism in the works of contemporary writers have been investigated.

Аннотация

В данной статье анализируется литературное направление, постмодернизм, возникшее после второй мировой войны, факторы его возникновения, особенности постмодернизма, его влияние на различные сферы жизни общества, отражение идей постмодернизма в произведениях современных писателей.

Kalit so'z va iboralar

Postmodernizm, modernizm, adabiy oqim, kinoya, pastish, metaadabiyot, noaniqlik, tartibsizlik, distopiya, fragmentatsiya, ziddiyat

Key words and phrases

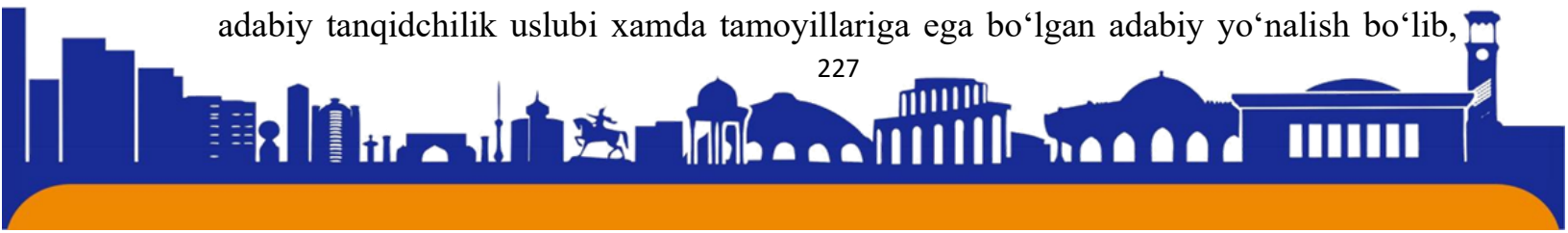
Postmodernism, modernism, literary movement, irony, pastiche, black humor, metafiction, uncertainty, temporal disorder, dystopia, fragmentation, conflict

Ключевые слова и фразы

Постмодернизм, модернизм, литературное направление, ирония, пастиш, чёрный юмор, мета литература, временное расстройство, дистопия, фрагментация, конфликт

Kirish

Postmodernizm XX asrning so'nggiga tegishli bo'lgan san'at, me'morchilik va adabiy tanqidchilik uslubi xamda tamoyillariga ega bo'lgan adabiy yo'nalish bo'lib,

undan oldin hukm surgan modernizm adabiy yo‘nalishidan ajralib chiqqan, uning umumiy nazariya va ideologiyasini qattiqan rad etgan, xamda xar qanday turdagi san‘at asarida muammoli vaziyat xosil eta olgan noanaviy adabiy yo‘nalish xisoblanadi. Postmodernizm san‘at va adabiyotda mavjud bo‘lgan adabiy tur va yo‘nalishlarni modernizm yuzaga keltirgan dogmatik tamoyillariga qarama qarshi xolatda keskin rad etadi, ayniqsa bu me‘morchilik xarakatida yaqqol ko‘rinadi va xalqaro uslubga ta‘sir o‘tkazadi, tabiiyki bu tarixiy uslubning elementlaridan foydalanishni olg‘a suradi, shu bois murakkab, illyuziyaga boy, dekorativ asarlar yaratiladi.

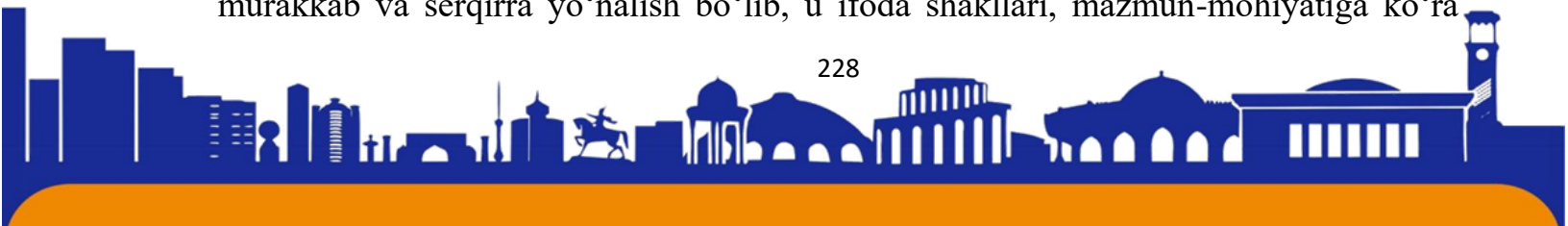
Postmodernizm atamasi 1870 yillarda balki undan ham oldinroq jamiyatning turli jabxalarida foydalanib kelingan. Masalan, 19 asrda yashab ijod qilgan ingliz rassomi Jon Vatkins Chapman rassomchilikning postmodern uslubining g‘oyasini frantsuz impressionalizmga qarshi olg‘a surgan.

Jahon adabiyotshunosligida postmodernizm atamasiga turlicha ta‘riflar mavjud. Masalan, Rutledj adabiy atamalar lug‘atida:–“ Postmodernizm 1945- yildan keyingi davrda modernizmning parchalanishiga falsafiy javob tariqasida yuzaga kelgan bo‘lib, intellektual munozaralarda madaniy maxsulotlar ishlab chiqish, baxolash va talqin qilishga juda katta ta‘sir ko‘rsatgan”- [1:198].

J. A. Kuddonning Adabiy atamalar va adabiyot nazariyasi lug‘atida:–“Postmodernizm umumiy, ba‘zida baxsli atama bo‘lib, 1940-1950 yillardan beri adabiyot, san‘at, musiqa, memorchilik, falsafa kabi soxalaridagi sodir bo‘lgan, sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, rivojlanish va tendentsiyalarga murojaat qiladi. Postmodernizm modernizmdan farqli va xattoki unga qarshi reaksiyadir”-[2:569].

O‘zbek adabiyotshunosligida postmodernizm atamasiga turlicha tariflar berilgan. Jumladan Dilmurod Quronov, o‘zbek adabiy tanqidchilik maktabi asoschilaridan biri, Adabiyotshunoslik lug‘atida quyidagicha tarif beradi: -“POSTMODERNIZM (fr. postmodernisme - modernizmdan keyingi) - o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan adabiyot va san‘atda, umuman, ijtimoiy-gumanitar soxalarda kuzatila boshlagan oqim, ijodiy- metod. Frantsuz poststrukturalizmining dekonstruktsiya (J.Derrida), postfreidizmning «shizoanaliz» va «ongsizlik tili» (Lakan, J.Delyoz, F.Gattari) ta‘limotlari xamda semiotikadagi kinoyaviylik kontseptsiyasi (U.Eko) P.ning falsafiy asosini tashkil kiladi”-[3:29].

Sadulla Quronov, o‘zbek adabiyotshunosi, “Postmodern kayfiyat va ideal extiyoji” maqolasida postmodernizmga shunday ta‘rif beradi:- “Postmodernizm o‘ta murakkab va serqirra yo‘nalish bo‘lib, u ifoda shakllari, mazmun-mohiyatiga ko‘ra

rivojlanib bormoqda. Uning asosida olamni kaos deb bilish, parokanda va bema'ni dunyoda inson mavjudligining ahamiyatsizligi ifodasi yotadi. Hamonki shunday ekan, san'atkor ham o'zi yaratayotgan asarda olamni bilish, uni tushunish va tushuntirishga bo'lgan ehtiyojini unutadi, dunyoni yaxlit, maqsadli "metarivoyat"lar o'rniga uzuq-yuluq, tartibsiz "rivoya"lar asosida ifodalaydi" –[4:30] .

Yana bir o'zbek adabiy tanqidchisi Qozoqboy Yo'ldoshning Postmodernizm, mohiyat, ildizlar va belgilar maqolasida: –“ Postmodernizm bugungi ijodkor dardi va iztiroblarining ko'ngil, tafakkur, qog'oz, bino, kino va sahnada globallashgan sivilizatsiyaga uyg'un holdagi ifodasidir” - deya tarif beradi[5:108].

Asosiy qism

Postmodernizm san'at, musiqa va adabiyotda modernizm va uning tendentsiyalariga qarshi qo'llanila boshlangan va yangilangan, jonlangan tarixiy uslubning elementlari va texnikasini namoyon etadi.

So'nggi yillarda yangi ijtimoiy, siyosiy va adabiy nazariyalar san'at, arxitektura, adabiyot, kino, muloqot va falsafa kabi ko'plab mavzularni qamrab olgan postmodern munozaralari davomida shakllanib bordi va xattoki madaniy, estetik va intellektual mavzularni ham chetlab o'tmadi. Postmodern adabiyoti namunalari dastlab ingliz adabiyotida emas, balki, Amerika va Frantsuz adabiyoti namoyondalari asarlarida bo'y ko'rsatgan. Postmodern atamasi Lotin-amerika adabiy tanqidchiligida va Ingliz-Amerika yozuvchilari adabiy anjumanlarida 1930-1940 yillarda foydalanilgan, biroq ruminiyalik yozuvchi Marin Predaning aytishicha ushbu atamaning to'laqonli tadbiqu 1970 yillarga borib taqaladi [6:53]

Postmodern adabiyoti fragmentatsiya, paradoks va savollarga to'la yozuvchi kabi adabiy usullarga tayanadi va ko'p xolatda ikkinchi jaxon urushidan so'ng yuzaga chiqqan uslub, yo'nalish deb qaraladi. Postmodern adabiyoti namunalarida ma'rifiy fikrlash va modernizm qarashlari va g'oyalariga keskin qarshilik yaqqol ko'rinadi.

Postmodern davri yozuvchilari tendentsiya tasirida bo'lgani bois uning falsafasiga tayanib ijod qilgan. Masalan ular borliqni aniqlashtirish va nima ekanligini tushunish mumkin bo'lmagan jarayon deb xisoblaydilar. Shu bois dalil va bilim xar qanday vaziyatda nisbiy xodisa sifatida talqin etilishini olg'a suradilar. Natijada yozgan asarlarining yakunini tadqiq etish ya'ni yakunini o'ylash, fikrlash va tugallash o'quvchining o'ziga qoldiriladi.

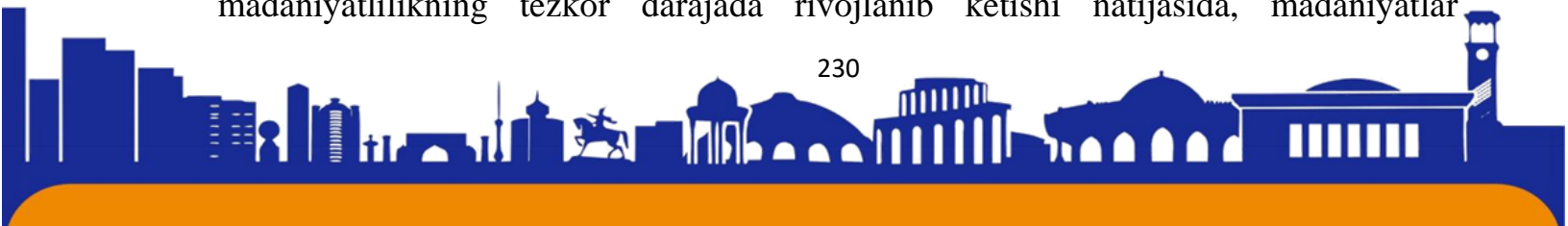
Badiiy asarlarda postmodernizm xususiyatlari quyidagi belgilarda namoyon bo‘ladi: Kinoya (xazil), qora xazil (black humor) Pastish (Pastiche) postmodernizm adabiy usullaridan biri, turli uslub, janr va xikoya satrlaridan (story lines) foydalangan xolda yangi adabiy shaklni yaratish. Intertekstualizm (badiiy asarda berilgan g‘oya oldin yozilgan asardagi g‘oyaga javob yoki munosabat tariqasida yoritiladi. Bir badiiy asarda boshqa badiiy asarga murojaat qilish). Meta adabiyot (Metafiction) adabiyotning shaxsga qaratilgan shakli bo‘lib, badiiy adabiyot va san'atning shaxsga yo‘naltirilgan tizimli yondashuvini ifoda etadi. Vaqtinchalik buzilish (Temporal distortion). Asardagi voqea xodisalarning tizimsiz ketma ketligi bo‘lib xususiyatiga ko‘ra minimalizm (asosiy bo‘lmagan, axamiyatsiz obraz va voqealarni yoritish) va maksimalizm (tartibsiz, uzundan uzoq, mayda chuyda detallarga to‘la asar)dan iborat bo‘ladi. Tilsimli realizm- mumkin bo‘lmagan, noreal voqealarning qay biri fakt va qay biri to‘qima ekanligining aniq emasligi. Kitobxon ishtiroki-kitobxoniga to‘g‘ridan to‘g‘ri murojaat qilish orqali voqea-xodisalarning badiiy xususiyatlarini ochib berish kabi jihatlarni uchratish mumkin.

Postmodern adabiyoti noaniqliklar, izchillikka ega bo‘lmagan voqea xodisalar, oldin yozilgan adabiyotlarga murojaat, noreal voqeliklar, va albatta kitobxonning bevosita ishtiroki orqali asarning taxlili kabilardan iborat. Postmodernizm oqimining bir nechta jihatlari mavjud. Postmodern yozuvchilarining talqinicha, yangi g‘oya va muxokamalar quyidagi xususiyatlar asosida ifoda etiladi. Noaniqlik-postmodern adabiyotining yana bir hususiyati xisoblanadi. Voqealar rivoji uzuq-yuluq va norealliklardan iboratdir.

Ilmiylikda yangilik yaratilishiga shubxa bilan qarash ham ushbu oqimning bir bo‘lagi xisoblanadi. Amerika adabiyotshunoslaridan biri Dilning fikricha;- “Postmodern oqimi tarafdorlari ijtimoiy tadqiqotlardagi ob'ektivlik nazariyasini rad etadi va bu o‘z-o‘zidan katta taboqda yozilgan va katta aqliy mehnat talab etgan asarlarni inkor etishni bildiradi”-[7: 263].

Individuallik tamoyili asosida sub'ektivlikka urg‘u berish orqali olingan bilimni qo‘llab quvvatlash, reallikdan qochish. Xaqiqat tushunchasiga postmodern oqimi istiqbol sifatida qarab uni universalligini inkor etadi.

Postmodernizm g‘oyasi xech kim va xech narsani tafovutlamaydi, ya'ni insonlarni erkak yoki ayolga, irqchilikni oq va qoraga va shu bilan bir qatorda sharq va g‘arb xududlari kabi ajratishlarni keskin qoralaydi. Globallashuv va ko‘p madaniyatlilikning tezkor darajada rivojlanib ketishi natijasida, madaniyatlar

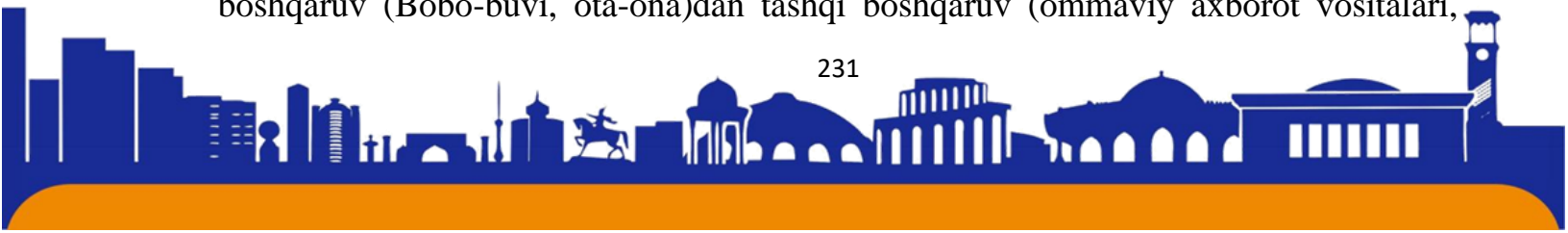
to'qnashuvi va qo'shilishi yuzaga keldi va buning ta'siri bir qancha jabxalarda kuzatiladi, masalan memorchilik, oziq-ovqat, musiqa, adabiyot, ta'lim, moda va boshqalar.

Postmodern davrida ommaviy axborot vositalari orqali ma'lumot olish tezlashgani bois, bu bir qancha muammolar va turfaliklarni yuzaga keltirdi, jumladan postmodern olamining ijtimoy xayoti ommaviy axborot vositalariga chambarchas bog'liklikda olamni o'ta katta manzilga aylanishiga sabab bo'ldi.

Yangi oqim yozuvchilari asarlarida qora hazil va istexzodan foydalangan holda jiddiy voqea-xodisalarni ustakorlik bilan hazil tariqasida o'quvchiga yetkazib bergan.

Postmodern namoyondalari haqida fikr yuritilsa, Derrida, Lyotard, Jeymson hamda, o'z zamonasining yorqin yozuvchilari Fokolt va Bodrilardlarni alohida e'tirof etish mumkin. Jak Derrida Jazoirda tug'ilgan frantsuz faylasufi bo'lib, dekonstruktiv qarashini qo'llab quvvatlaydi. Dekonstruktiv qarash asarning mazmunini shaxsiyatdan kelib chiqib turlicha anglash, ya'ni asarni xar kim xar xil tushunishi mumkin. Xatto bir inson asarni ilk bor o'qib olgan taassurotlarini 20 yil o'tgach tamomila boshqacha anglashi va taxlil etishi muki. Dekonstruksiya elementlari farqlilik, tarqatish, taqdir chizgilari va geotalofatdir. Derridadan so'ng bu ro'yxatni Jan Bodrilard egallaydi. Uning fikricha xar bir shaxsning o'zligi va sub'ektiv borlig'i uning xarakatlari va yurish-turishida namoyon bo'ladi. Demak shaxsning jamiyatdagi o'rni u foydalanadigan avtomobil rusumi yoki u istemol qilayotgan maxsulotlar orqali belgilanadi. U o'z fikrlarini reallikga bog'lasada, ilm olish yo'llarini ham taxlil qilishga urinadi. Frantsuz faylasuflaridan yana biri Fokalt til va nutqga alohida axamiyat qaratib, xaqiqatni nisbiy deb xisoblaydi va u ijtimoiy jarayon orqali yuzaga kelishini ilgari suradi biroq, yana bir frantsuz faylasufi va postmodern yozuvchisi Jeyms Lyotard fanlararo bog'liklikni ta'minlovchi mavzularda bir qancha asarlar yozgan. Jumladan, jamiyatning hozirgi xolati, komp'yuter asri, kibernetika, axborot texnologiyalari, aynan axborotni bir komp'yuterdan ikkinchisiga o'tkazishdagi muammolarni yoritish kabi. Lyotard jamlash va umumlashtirishni tanqid qilib, turfalik va ko'plikni qo'llab quvvatladi. Katta xajmda yozilgan asarlardagi universal xaqiqatni asosiy tushuncha sifatida talqin etilganini inkor etadi, vaxolanki bu modern yozuvchilarining aynan xaqiqatni topib, asarni topilgan xotima bilan yakunlanishini bildiradi.

Amerikalik faylasuf Devid Reysman o'zining Yolg'iz to'da asarida:- "Inson hayotida ommaviy axborot vositalarining ustunligi va jamiyatda insonlarning ichki boshqaruv (Bobo-buvi, ota-ona)dan tashqi boshqaruv (ommaviy axborot vositalari,

do'st-tanishlar)ga moslashib borayotganini takidlaydi. Ushbu fikrlarni yana bir amerikalik olim Fredrik Jeymson qo'llab, postmodernizmni kapitalizmning so'nggi bosqichi bilan tenglaydi. Ushbu davrda iste'molchilik va ommaviy axborot vositalari madaniyat ustidan to'la to'kis xukmronlikni qo'lga kiritgandi. Xayotning xar bir jabxasi masalan ijtimoiy munosabatlar, ta'lim va dam olish barcha barchasida insonlar OAVning ta'sirida edi"-[8:15].

Postmodernizm oqimi xam o'ziga xos muammolardan xoli emasdi. Garchi vaqt va zamon talabi asosida yuzaga kelgan bo'lsada, bir qancha tanqidlarga uchradi. Xattoki, ushbu yo'nalish olimlari va yozuvchilari xam yangi oqim paydo bo'ldimi yoki bu modern oqimining davomimi degan savollarga javob topishga qiynaldilar. Bunday savollarni paydo bo'lishining sabablari xam bor edi.

Postmodern asarlarini tushunish qiyin, shakl va tili murakkab, turli hil jargonlardan foydalanilganligi mazmunni anglab yetishga to'sqinlik qiladi. Asarlar noaniq, murakkab usulda yozilganligi bois xamma o'quvchilar asarning g'oyasi, mavzu va mazmuni, voqealar rivoji va yechimini anglay olmaydi.

Qaysi mavzuda yozilishidan qattiy nazar, asarning aniq shakl yoki qolipga solinmaganligi postmodern adabiyotining asosi, o'zligini ko'rsatib beradi.

Postmodern adabiyotining ko'p qirralilik hususiyati uni tushinarsizligini ta'minlaydi, ya'ni kitobxon postmodernizm uslubida yozilgan asarni o'qishni boshlashi bilan muayyan shakl va ko'rinishga ega bo'lmagan noananaviy asarni mutoala qilayotganini his etishi natijasida chalg'ib, asarning mazmunini anglamay qoladi.

Yakuniy qism

Ingliz adabiyotidagi urushdan so'nggi rivojlanish Britaniya imperiyasi istilo qilgan qilgan mamlakatlarning unga qarshi bosh ko'tarishi va Britaniya imperiyasi tarkibida bo'lgan mamlakatlarning mustaqil bo'lish uchun qilgan xarakatlarida namoyon bo'ldi. Shu bilan bir qatorda Britaniya imperiyasi o'zining durnyodagi mustamlakachilik bo'yicha egallab turgan yetakchi o'rnidan ayriladi, va bu tamomila Amerika va Rossiya davlatlarining ustunligida namoyon bo'ladi. Mustamlakachilik davrini boshdan kechirgan va uni o'z asarlarida yoritishga xarakat qilgan yozuvchilar Entoni Bedjes, Gram Grin, Alan Silito, Jerald Xanli, Devid Kot, Kolin Makkines kabilardir. Masalan, Entoni Bedjesning Clockwork orange , Zavodnoy apelysin, xarakatga keltirilgan apelsin asari:- "Postmodernizm elementlari jumladan distopiya, fragmentatsiya va ziddiyat asosida shakllantirilgan bo'lib, texnologik taraqqiyotni bosh qaxramon Aleks nigoxida tanqidga oladi"-[9:9].

Amerika adabiyotida, postmodernizm yoʻnalishida ijod qilgan yozuvchilar va ular yaratgan asarlar postmodernizm tamoyillari va uslublaridan chetga chiqmagan, ulardan unumli foydalangan holda yozilgandir. Masalan, Kurt Vonnegutning *Molxona*, *Qushxona* romani ikkinchi jaxon urushi vaximasi va qoʻrquvlarining yozuvchining urushda boshidan kechirgan voqea xodisalar, uzoq yuluq xotiralar asosida jonlantirilgan, avtobiografik hamda ilmiy fantastik janrda urushga qarshi yozilgan asari xisoblanadi. Asarning uslubi kinoya, qora xazil, raxm shavqat va nasixat kabilarga asoslangan boʻlsada, postmodernizm nuqtai nazaridan esa urush daxshatlarini Vonnegut shaxsiy tajribalari asosida yopiq xolatda tasvirlaganini, dunyo xech qanday odoq axloq normalariga boʻysunmaydigan maʼnosiz makon va sodir boʻladigan voqea xodisalar esa tasodifan sodir boʻlishini taʼkidlaydi.

Ingliz adabiyotining yorqin namoyondasi boʻlmish M. Sparkning asarlari ham postmodernizm gʻoyalari bilan yoʻgʻrilgan. Masalan, *Memento Mori* romanida sirli ovoz qariyalar uyida umr kechiruvchi, yoshlik davrlarida bir qancha laozimlarda ishlab kelgan shaxslarga qoʻngʻiroq qilib: “Esingda boʻlsin, sen oʻlishing kerak”- deb ogoxlantiradi va qariyalarni sarosimaga soladi. Asarda oʻlim vasvasasi insonlarni bir biriga ishonchsizligi, kutilmagan voqea xodisalarning sodir boʻlishi orqali taqib qiladi. Asarda chalkashlik va noaniqliklar koʻp, qoʻngʻiroq qabul qilgan asar qahramonlarining hammasi turli sabablar bilan oʻlim topadi [10:10].

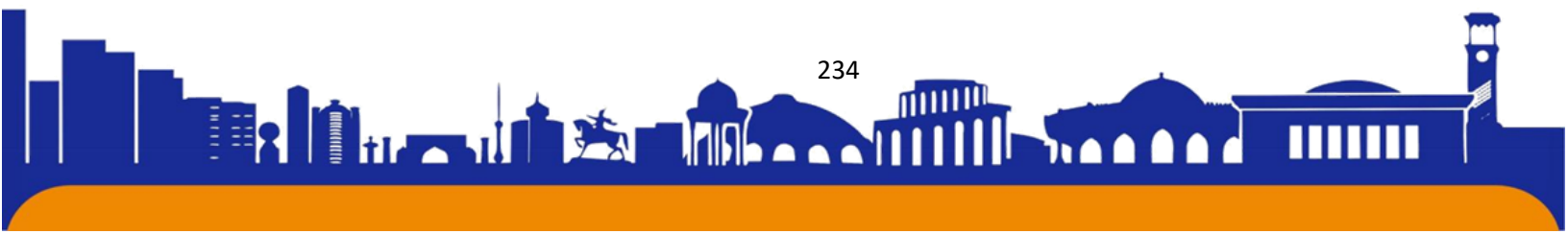
Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Peter Childs, Roger Fowles, *The Routledge Dictionary of literary terms*, Routledge 2006, 198 bet
2. J. A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, fifth edition, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, The Estate of J. A. Cuddon, 2013, 569 bet
3. D. Quronov, Z. Mamajonov, M. Sheraliyeva, *Adabiyotshunoslik lugʻati*, Toshkent Akademyashr, 2013, 229 bet,
4. С.Қуронов Постмодерн кайфият ва идеал эхтиёжи, *ЎЗАС*, 2012. 27 июл. №30 сон
5. Қозокбой Йўлдош, Постмодернизм, моҳият, илдизлар ва белгилар, “*Жаҳон адабиёти*”, 2015 йил, 10-сон, 108.б
6. Preda, Marin - *Imposibila intoarcere*

7. Dealney. Postmodernism vs Modernism: Features, Differences and Similarities. – USA: Public press, 2005, 263 bet
8. David Reisman, The Lonely Crowd, 2nd edition, Yale University Press, 2001, London
9. Anthony Burgess, A Clockwork Orange, William Heinemann, 1962, UK
10. M. Spark, Memento Mori, Macmillan Publishing, 1959

ҲАРБИЙЛАШГАН ТАЪЛИМ КУРСАНТЛАРИГА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АКТНИНГ ЎРНИ

Дадабаева Ҳаётхон Фахридин қизи

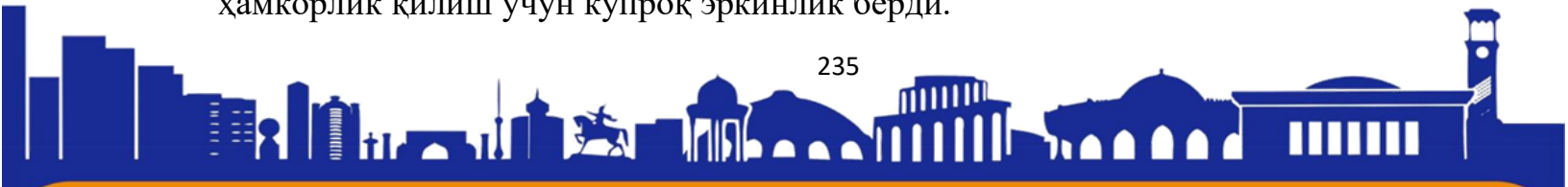
ЎзДЖТУ 2-инглиз тили факультети Мактабгача ва бошланғич таълимда

Инглиз тили йўналиши

2-босқич талабаси

Илмий раҳбар: Тешабаева Дилфуза Муминовна

Аннотация: Мақолада ахборот-коммуникация технологияларидан ҳарбийлашган таълим муассасаларидаги бўлажак офицерларига хорижий тилларнинг коммуникатив малакасини эгаллашга ёрдам бериш воситаси сифатида фойдаланиш таҳлили, назарий асослари ва эмпирик синов натижалари келтирилган. Тил ўргатишда қўлланиладиган АКТнинг кенг қўлами ҳамда курсантларнинг тил ўрганиш жараёнига АКТни интегратсиялашувининг мантиқий асослари келтирилди. Ҳарбий ўқув муҳитида АКТ самарадорлигини текшириш мақсадида педагогик тажриба ўтказилди; унинг топилмалари тасвирланган. Ҳарбий олий таълим муассасасида тил ўрганиш жараёнида АКТдан фойдаланиш самарадорлигини исботлади, натижада курсантларнинг тил билиши, касбий тайёргарлиги ва умумий академик кўникмалари. АКТни татбиқ этиш курсантларнинг тил ўрганишга бўлган муносабатига таъсир кўрсатувчи кучли мотиватсияни таъминлашда ва уларнинг мустақиллиги, ижодий ва когнитив қобилиятларини ривожлантиришда муҳим рол ойнади. Бўлажак офицерлар она тилида сўзлашувчилар, ҳамкасблари ёки ҳарбий экспертлар билан ўзаро алоқа қилиш ва ҳақиқий алоқани сақлаб қолиш, видео чатлар ва видео кўнғироқлар орқали халқаро лойиҳаларда иштирок этиш қобилиятини айниқса илҳомлантирувчи ва ёқимли тажриба деб топдилар. АКТни интегратсиялашнинг яна бир афзаллиги курсантларнинг индивидуал таълим услубига қараб мавзунини турли йўллар билан тақдим этиш имкониятидир. Расм, видео, мултимедиа тақдимоти, инфографика каби кўргазмаларни қурооллардан фойдаланиш курсантларни ўқишга қизиқтирди, расмлар, графикалар, иллюстратсиялар, аудио ва видеолар билан тасвирланганда матнларни тушунишни осонлаштиради. Технология курсантларга ўқиш жараёни устидан кўпроқ назорат ва синфда ҳамкорлик қилиш учун кўпроқ эркинлик берди.

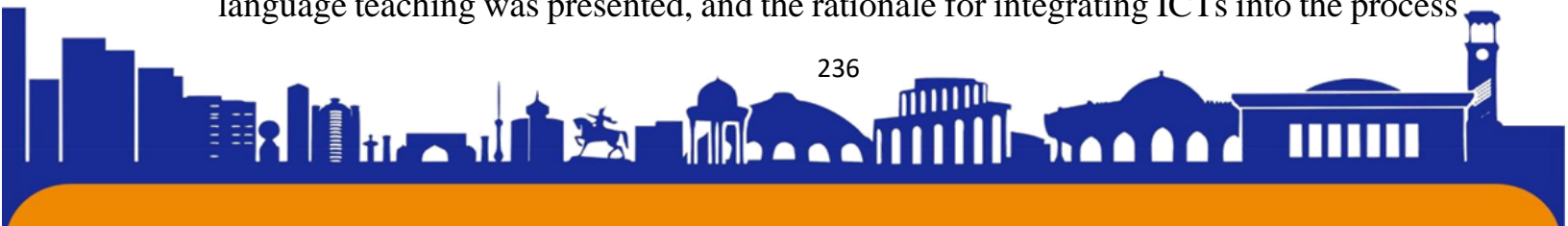

Калит сўзлар: ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ); курсантлар; чет тилининг коммуникатив компетенсияси; тил ўрганиш.

Аннотация: В статье представлены анализ, теоретические основы и результаты эмпирической апробации использования информационно-коммуникационных технологий как средства помощи будущим офицерам в военно-учебных заведениях в овладении коммуникативной компетенцией на иностранных языках. Был представлен широкий спектр ИКТ, используемых в обучении языку, и обоснование интеграции ИКТ в процесс изучения языка слушателями. Проведен педагогический эксперимент с целью проверки эффективности ИКТ в военно-образовательной среде; описаны его находки. Доказана эффективность использования ИКТ в процессе обучения языку в военном вузе, в результате чего улучшаются языковые навыки, профессиональная подготовка и общеучебные навыки курсантов. Внедрение ИКТ сыграло важную роль в обеспечении сильной мотивации, влияющей на отношение учащихся к изучению языка и в развитии их независимости, творчества и когнитивных навыков. Будущие офицеры нашли возможность взаимодействовать и поддерживать реальный контакт с носителями языка, коллегами или военными экспертами, а также участвовать в международных проектах посредством видеочатов и видеозвонков, что особенно вдохновляет и доставляет удовольствие. Еще одним преимуществом интеграции ИКТ является возможность представить предмет по-разному, в зависимости от индивидуального стиля обучения обучаемых. Использование наглядных пособий, таких как картинки, видео, мультимедийные презентации, инфографика, вызвало у студентов интерес к чтению и облегчило понимание текстов, когда они были проиллюстрированы картинками, графикой, иллюстрациями, аудио и видео. Технологии дали учащимся больше контроля над своим обучением и больше свободы для совместной работы в классе.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ); курсанты; коммуникативная компетенция иностранного языка; изучение языка.

Annotation: The article presents the analysis, theoretical foundations, and results of empirical testing of the use of information and communication technologies as a means of helping future officers in military educational institutions master communicative competence in foreign languages. A wide range of ICTs used in language teaching was presented, and the rationale for integrating ICTs into the process

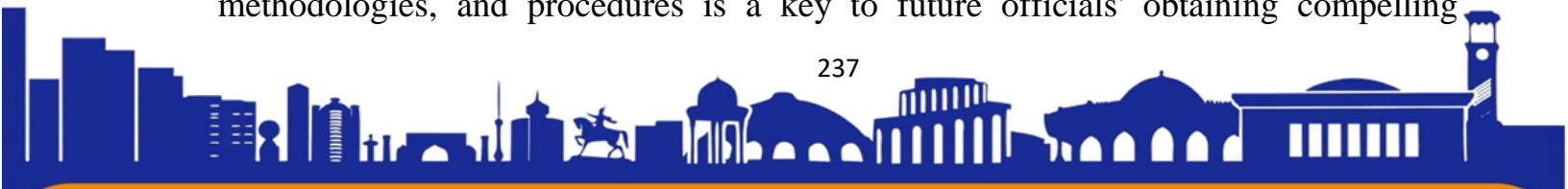

of language learning by students was presented. Conducted a pedagogical experiment to test the effectiveness of ICT in the military educational environment; his finds are described. The effectiveness of the use of ICT in the process of teaching a language in a military university has been proven, as a result of which language skills, professional training, and general education skills of cadets are improved. The introduction of ICT has played an important role in providing strong motivation influencing students' attitudes towards language learning and in developing their independence, creativity, and cognitive skills. Future officers have found the opportunity to interact and maintain real contact with native speakers, colleagues, or military experts, as well as to participate in international projects through video chats and video calls, which are especially inspiring and enjoyable. Another advantage of integrating ICT is the ability to present the subject in different ways, depending on the individual learning style of the trainees. The use of visual aids such as pictures, videos, multimedia presentations, and infographics aroused students' interest in reading and made texts easier to understand when they were illustrated with pictures, graphics, illustrations, audio, and video. Technology has given students more control over their learning and more freedom to collaborate in the classroom.

Keywords: information and communication technologies (ICT); cadets; communicative competence of a foreign language; language learning.

The system of joining into the Asian and worldwide military local area picked by the Uzbek state completes the issue of interoperability of the Uzbek armed force with the military of different nations, which, thusly, prompts the need to expand the degree of foreign language skill of Uzbekistan's tactical faculty. At present, viable foreign language learning is unimaginable without the utilization of data and correspondence innovations (ICT), as they give admittance to expansive instructive data assets to further develop foreign language relational abilities, update basic and imaginative reasoning, draw in trainees in many open undertakings, and raise their inspiration and language mindfulness. The adequacy of consolidating creative techniques for educating/learning English with the utilization of ICT is stretching out the potential open doors for recruits to obtain open capability rehearsing English with genuine individuals and in genuine settings; which is attainable by empowering and driving them to utilize innovation for their potential benefit [1.16].

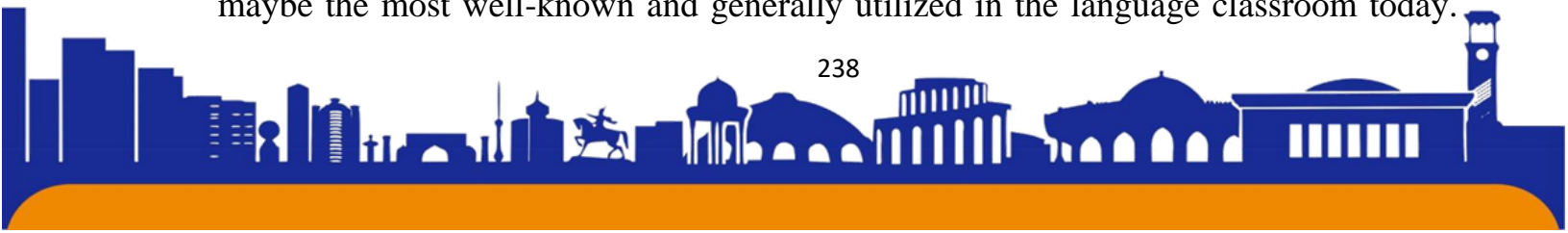
Choosing legitimate and productive showing strategies, structures, methodologies, and procedures is a key to future officials' obtaining compelling

informative capability. Innovation extraordinarily affects showing English, as it makes instructors reexamine what they are doing and extend the number of training ways to deal with expanding educational experience and make it more useful. The utilization of ICT can make the learning climate adaptable, intuitive, and creative. "The monstrous improvement of data advances causes large changes additionally in a training process", guarantee S. Hubackova and M. Ruzickova. As indicated by the definition by Asabere and Enguah, ICT are the offices, devices, supplies, and cycles that furnish the required climate with the foundation and administrations for the aggregation, handling, putting away, transmission, and spread of data including text, voice, information, video, and designs. Among the ICT are intelligent whiteboards, PCs, office applications (Word, PowerPoint, drawing instruments, and so on), PC-helped language learning (CALL) and Language board Frameworks (LMS) programming, the Web - sites and downloadable programming, course books Disc ROMs, blue ray players, cell phones, electronic word references, computerized cameras and recordings, DAT recorders, archive cameras, information projectors [2.43].

Along these lines, Livingstone states that ICT incorporates innovations intended for the learning climate (for example intuitive whiteboards) and organized innovations. Hennessy contends that the term ICT envelops a scope of equipment (work area and versatile PCs, projection innovation, computerized recording gear, information logging), programming (nonexclusive programming, mixed media assets), and method for telecom and data frameworks (Intranet, Web). ICT alludes to innovative apparatuses and assets which are utilized to convey, make, scatter and oversee data. D. That's what çakici trusts "the increment of data and correspondence innovations has emphatically supported and made strong learning climate". Without uncertainty, ICT is viewed as fundamental in language preparation for the military, since it can be consolidated at different phases of the instructive process, guaranteeing a singular methodology (beginning from symptomatic testing and as far as possible up to individual undertakings recruits need to achieve on PCs during their graduation tests), expanding trainees' inspiration to work on their open and language capability using different programming and Web assets, giving a persistent evaluation of recruits' degree of open abilities and capacities, and checking their headway through different data resources, making language climate inventive, adaptable, and intuitive [3.110]. Among the immense range of ICT, sight and sound advancements and instructive programming are maybe the most well-known and generally utilized in the language classroom today.

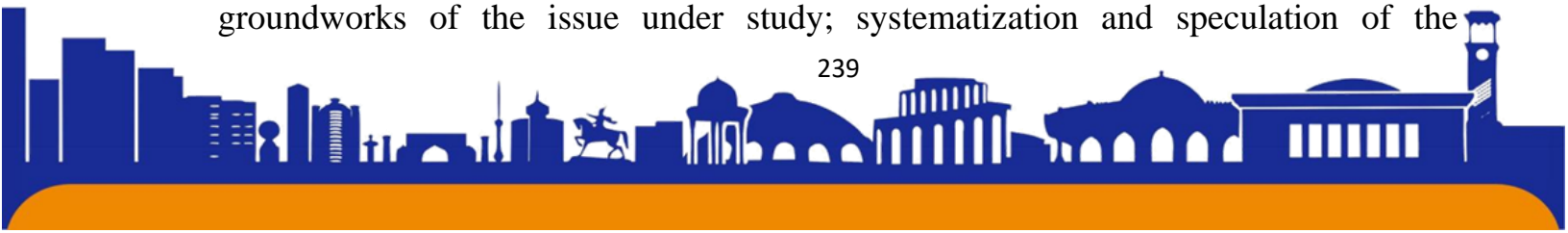

We can't however impart the insight of I. A. Vereitina, who expresses that to be instrumental in shaping foreign language skills, ICT is to be utilized in a particular instructive climate which needs to:

- guarantee intelligent types of learning;
- be misleadingly established to give PC a coordinated climate;
- offer educational help conveyed information;
- kill students' physiological protection from learning in a virtual climate;
- empower students' singular examinations in the virtual area.

The advancement of the expression "open ability" begins with D. Hymes, who characterized it as a part of one's ability that empowers the individual to arrange implications relationally inside unambiguous settings. Zero in is placed on the capacity to impart practically and intelligently in a language. Securing informative capability includes the development of a specific arrangement of language abilities, in particular: the capacity to obviously and soundly express oneself in a foreign language; the capacity to portray some current, past, future, or theoretical circumstance, delivering related feelings and sentiments, plans and assumptions; capacity to talk easily and immediately, without a substantial need to pick words in a foreign language; capacity to successfully involve a foreign language in friendly correspondences and viewpoint proficient exercises, capacity to find, collect, store, send, change, and scatter data in a foreign language with the assistance of data and specialized devices; capacity to communicate one's thoughts thoroughly, exhaustively and consistently through different syntactic means; capacity to intercede in a foreign language; and the capacity to complete right interpretation of expertly arranged texts [4.56].

Future officers of the Uzbek military during the time spent their language learning are supposed to frame open capability which is cooperative energy of informative information, abilities, and capacities. To accomplish this, educators need to carefully choose or foster a bunch of exercises that can be carried out utilizing data and correspondence innovations to upgrade open (tuning in, perusing, varying media discernment) and useful (talking and composing) spaces of language skill. The review included a bunch of examination strategies that meet its objectives and targets, in particular: hypothetical: the examination of philosophical, humanistic, mental, educational, verifiable, and strategic assets to validate the hypothetical and systemic groundworks of the issue under study; systematization and speculation of the

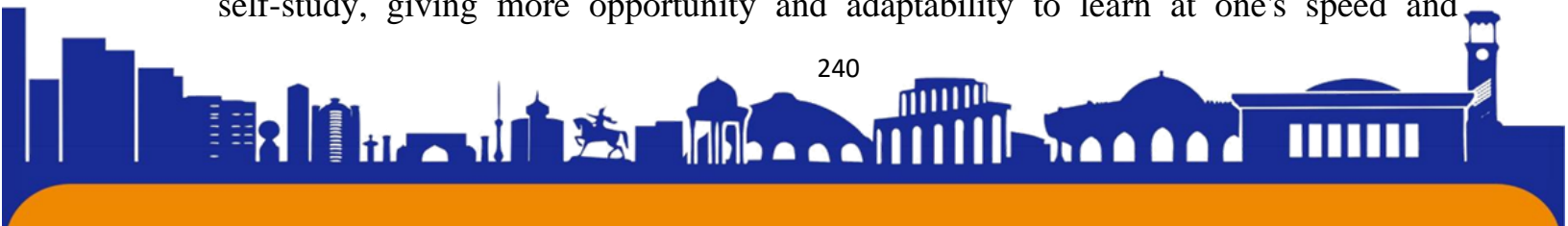

experience of involving current ICT during the time spent language instructing/learning; reflection, romanticizing, logical structural investigation of the explored issue; exact: educational trial to recognize the viability of the utilization of ICT in line of open capability of future safeguard experts; poll, overview, testing, examination of recruits' presentation of imaginative assignments to decide the degree of marks of open skill; master evaluation of structures, strategies, method for arrangement of open ability of future officials and the job of ICT during the time spent language preparing; measurable: techniques for numerical measurements to check the dependability and meaning of the consequences of the led explore (Fisher's angular change basis) [5.90].

Conclusion. The way that ICT supports current standards of learning and language obtaining is undoubtful. They assist with making a student-focused, intuitive, all-around planned, and adaptable learning climate. The review demonstrates that utilizing ICT is most certainly instrumental in shaping the open capability of future armed force officials by giving strong inspiration, and advancing their independence, imagination, and mental abilities. The reasoning behind coordinating ICT in the language classroom is to empower recruits to work with exceptional and credible sources, work with collaboration, and give more noteworthy opportunities and adaptability to learn at one's speed and comfort. The experience of utilizing innovation to supplement customary English classes has ended up being positive and animating both for recruits and instructors, giving them genuine contact with, and openness to encounters with local speakers and empowering future officials to access and research required data around the world [6.157].

The accessibility and legitimate utilization of sources like CALL and LMS programming, sound and video cuts, pictures, activities, e-word references, applications, PowerPoint introductions, and so forth were seen as extremely rousing, as they support recruits rehearsing a language another way. It has been laid out that utilizing PC innovation as a device in language showing builds recruits' certainty, proficient readiness, language capability, and generally scholarly abilities. In the illumination of the previously mentioned, it very well may be reasoned that fostering trainees' open skill utilizing different ICT is compelling, as it yields unmistakable results, adjusts to the present-day necessities of the instructive cycle, and addresses recruits' issues. Also, this approach can be utilized both in the classroom and during self-study, giving more opportunity and adaptability to learn at one's speed and

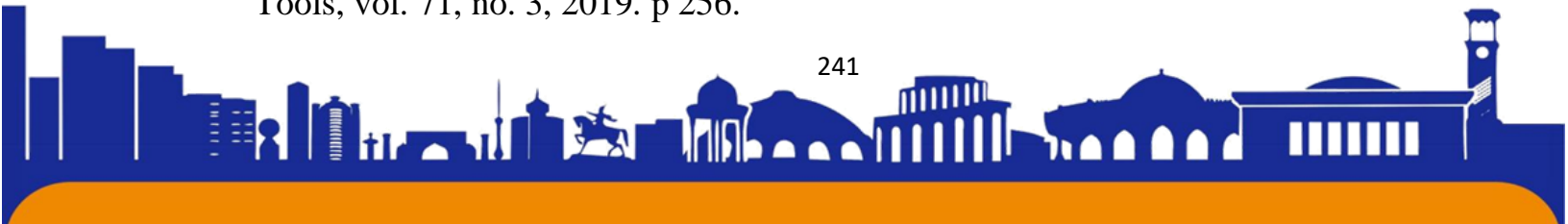

accommodation [7.256]. Concerning the possibilities for additional examination, our idea is that unmistakable strategic rules as well as viable proposals ought to be created on the most proficient method to have a great cluster of ICT devices completely integrated into the unknown dialect educational experience to work with a learning climate that will open additional opportunities.

REFERENCES

1. S. Hennessy, K. Ruthven, and S. Brindley, Teacher perspectives on integrating ICT into subject teaching: Commitment, constraints, caution and change, 2005. [Online]. Available: <http://www.educ.cam.ac.uk/research/projects/istl/WP042.pdf>. Accessed on: March 7, 2021. p 16.
2. M. Yunus, N. Nordin, H. Salehi, C. H. Sun, and M. A. Embi, "Pros and cons of using ICT in teaching ESL reading and writing, International Education Studies, vol. 6, no. 7, 2013. p 43.
3. V. Yu. Bykov, "Theoretical and methodological principles of creating and developing modern means and technologies of learning", Collection of scientific works marking 10 years of Pedagogical Sciences Academy existence, vol. 2, 2002. pp. 110-125.
4. R. S. Gurevych, I. A. Shakhina, and A. O. Podzygun, "Google classroom as an effective tool of smart learning and monitoring of students' knowledge in vocational schools", Information Technologies and Learning Tools, vol. 79, no. 5, 2020. p 56.
5. M. I. Zhaldak, V. Yu. Bykov, and O. Yu. Burov, Theoretical and methodological principles of education informatization and practical realization of information and communication technologies in the educational sphere in Ukraine. Kyiv: Komprynt, 2019. pp. 86-114.
6. I. Ye. Klak, and N. I. Yatseniuk, "Forming the prospective foreign language teachers' communicative competence by means of multimedia teaching technologies", Information Technologies and Learning Tools, vol. 76, no. 2, 2020. p 157.
7. A. Yu. Yurzhenko, "An e-course based on the LMS MOODLE to teach maritime English for professional purpose", Information Technologies and Learning Tools, vol. 71, no. 3, 2019. p 256.

8. S. Hubackova and M. Ruzickova, “Experience in foreign language teaching with ICT support”, *Procedia Computer Science*, Vol. 56, no 3, 2011. p 8.
9. N. Y. Asabere, and S. E. Enguah, “Integration of expert systems in mobile learning”, *International Journal of Information and Communication Technology Research*, vol. 2, no.1, 2012. p 14.
10. S. Livingstone, “Critical reflections on the benefits of ICT in education”, *Oxford Review of Education*, vol. 38, no. 1, 2012. p 21.
11. D. Çakici, “The use of ICT in teaching English as a foreign language”, *Participatory Educational Research*, no 4, 2016. pp 3-9.
12. I. A. Vereitina, “Virtuality in an educational environment”, *Higher education*, no. 3, 2012. p 47.
13. D. H. Hymes, *On Communicative Competence*, Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. p 103.
14. B. H. Spitzberg and W. R. Cupach, *Inter Personal Communication Competence*. Beverly Hills, CA: Sage, 2012. p 52.
15. B. Ghasemi and M. Hashemi, “ICT: New wave in English language learning/teaching”, *Procedia Computer Science*, vol. 56, no 3, 2011. p 67.

Zamonaviy fudbolchilar tayyorlashning zamonaviy tizimi.

Doston Rustam O'g'li

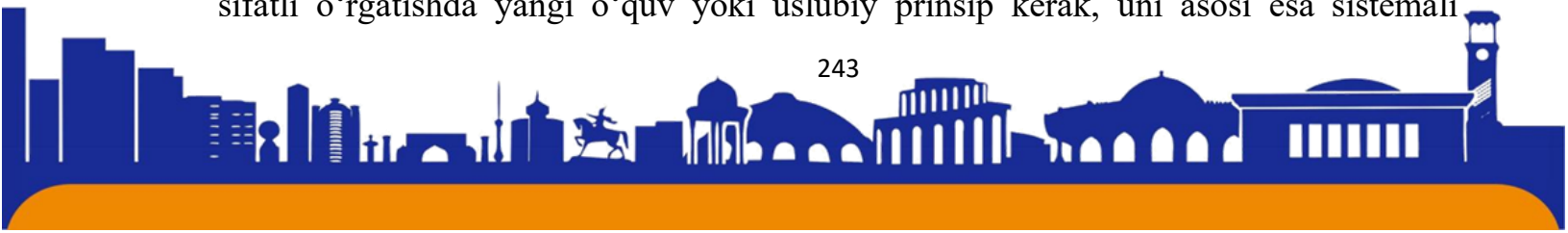
Termiz davlat pedagogika instituti. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: ushbu maqola zamonaviy fudbol mashg'ulotlarini tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, muallif texnik-taktik tayyorgarlik mashg'ulotlarini samarali tashkil etish masalalarini yoritgan. Soha mutaxassislarining sikrlari asosida o'tkazilgan so'rovnomalar maqola saviyasini yanada oshirgan.

Kalit so'zlar: model, ijtimoiy-pedagogik muammo, texnik mahorat, interfaol, fudbolchi organizmi, antrpometriya.

Texnik tayyorgarlik logik jihatdan ko'pyillik jarayonni tuzilishini o'zida tasavvur qiladi, u aniq maqsad, vazifaga, shuningdek ularni amalga oshirish uchun o'quv yondashishni to'liq majmuasi yo'liga ega bo'ladi. Futbolchilarni o'rgatishni ko'p yillik jarayonni tuzilishi va mazmuni har yili o'zgarishi shart, bu esa sportni takomillashtirishni va yoshiga qarab rivojlanishi tibbiy qonuniyatlarga logik jihatdan ob'ektiv aks etadi. Mashg'ulotlar jarayonini boshqarish va tashkil etishi qo'yilgan vazifalarga qat'iy ravishda to'g'ri kelishi shart.

Texnik tayyorgarlik darajasi o'sishi bilan o'rgatish vaqtida katta individuallashtirilgan tomonga o'zgaradi, modomiki hozirgi texnik mahorat har doim individual bo'lib qoladi. Shuning uchun texnika maktabini yaratishi bilan murabbiy o'quvchiga mashqni xar xil variantlarda bajarishni davom ettirishi kerak. Ulardan qanchalik ko'proq maqsadga muvofiqligini tanlab olinadi. Har bir yosh futbolchini mahoratini takomillashtirishida uning kuchli tomonlarini namoyon qilish kerak va yorqin individualligini yaratish uchun ularni yo'naltirilginligini rivojlantiradi. Futbolda yuqori darajada o'rgatishga erishish juda qiyin va murakkabdir, uni eng avvalo o'yinni o'ziga xos xususiyatiga va uni ko'pchilik komponentlarini o'zaro bog'liqligini turli-tumanligidan iborat bo'ladi. Ana shunday ko'p yillik ish natijasi – katta istiqbolga ega bo'lgan futbolchi, u bizni o'zining texnikasi va albatta nostandart o'yinlari bilan xursand yoki lol qoldirishi kerak. Ko'p yillik mashg'ulotni ma'lum ob'ektiv qonuniyatlarga asoslanganlikka bo'ysinadigan, ma'lum rivojlanish yo'liga ega bo'lgan, qachonki reja asosida rejalashtirilgan jarayonga ega bo'lgan, yagona o'quv-mashg'ulot jarayoni sifatida qarash maqsadga muvofiq bo'ladi. Boshqa sport turlarining tajribasini ko'rsatishicha tayyorlash davrini qisqartirish uchun va texnika elementlarini ko'proq sifatli o'rgatishda yangi o'quv yoki uslubiy prinsip kerak, uni asosi esa sistemali

yondashish hisoblanadi. Ob'ektlarni va jarayonlarni o'rganishda metodologik yo'nalish sifatida sistemali yondashish hozirgi vaqtda sportda borgan sari ko'proq ommalashib bormoqda. Uni namoyon bo'lishi ilm va fanni va amaliy faoliyatda rivojini shuningdek doimiy ravishda o'rganiladigan xodisalarni murakkabligini oshib borishi o'zaro bog'liqligidadir.

Yosh futbolchilarning texnik tayyorlashda sistemali yondashish tasodif emas. U texnik tayyorgarlikdagi yetilgan muammolarni xal etish zaruriyatini va olti yillik o'rgatish jarayonida ma'lum uslubiy yordam bilan boshqara olishini yaratishini aytib turadi. Sistemali tizim yagona dinamik tuzilish tayyorlashni barcha elementlarini hisobga olish muvofiqlashtirishni nazarda tutadi, qaerda xar bir element sistemali sifatga ega bo'ladi, bu esa u yoki bu texnik usulni takomillashtirish darajasi va dinamikasini ko'rishga imkoniyat beradi. Futbolda mashg'ulot qilish yuqori darajadagi murakkab jarayon bo'lib hisoblanadi, shuning uchun murabbiyga mashg'ulot tizimidagi barcha murakkab mexanizmni qismlarga ajratish juda ham muhimdir.

Shunday qilib, futbolda texnik usullarga o'rgatishni boshlang'ich davrida takrorlash soni va ularni varianti birinchi o'ringa suriladi, bu esa xarakatlantiruvchi xarakatni barcha xilma-xilligini qamrab olishga imkoniyat beradi, nihoyat yakuniy bosqichida esa o'yin sharoitlarini mustaxkamlashish roli oshib boradi. Shuni tan olish kerakki, futbol vaqt o'tkan sayin yanada atletik sport turiga aylanib, o'z jozibasini mustahkamlab kelyapti. yetakchi futbol yulduzlarining ijrosidagi mahorat passaygani yo'q. murabbiylarning taktik g'oyalari orasidagi ziddiyatlar yanada qiziqarli, kengroq bo'lib bormoqda. Marokash, Fransiya, Osiyo davlatlari, Urugvay terma jamolari ishtirokidagi o'yinlar buning yorqin dalilidir.

Xozirgi kunda xar bir yangi futbol bo'yicha jahon chempionati boshlanishidan oldin shunday savollar berilishi tabiiy-qanday yangiliklar bo'ladi? chempionatda qatnashadigan jamoalar ijrosida taktik yangiliklar bo'ladimi?

Endi globallashuv davri boshlandi, uning o'ziga xos jixatlaridan biri-boshqa mamlakatlar fuqarolari, masalan, Germaniya, Angliya, Fransiya, Ispaniya terma jamoalari xamda klublari tarkibiga kiritilib, ularga moslashib ketish tendensiyasi xisoblanadi.

Kelajak futbolini kimlarning o'yin uslubi belgilaydi degan savol tashlanganda, qayt etish lozimki ilgarilari bo'lganidek sof xolatdagi o'ziga xos texnik-taktik ijrochilarni endi ko'ra olmaymiz. Avvagi jahon chempionatlarida faqat milliy birinchiliklarda qatnashgan futbolchilargina terma jamoalar tarkibida o'ynar

edilar. Masalan Agliya va Germaniya terma jamoasi uchun ko'plab qora tanli o'yinchilarni maydonga tushishlarini tasavvur qilib bo'lmas edi. Fikrimcha Lotin Amerikasiga xos o'yin usullari chiroyliroqmi yoki evropacha uslub chiroyliroqmi degan baxslashuvlar zamoni o'tib ketdi. Xatto Braziliyadek terma jamoa ham o'z o'yin uslubi va yo'sinini yo'qota boshladi. Agar shu tendensiya davom etsa "eski dunyo" xar xil o'yin uslublari orasidagi chegaralarni yo'qotib yuboradi. lekin shu bilan birga, shuni yodda tutish kerakki jamoalar boshqa ko'ra bir-biridan farq qilishi mumkin, masalan:

-to'pga egalik qilib turgan jamoaning pressing qilish taktikasining mavjudligiga qarab;

-o'yinni yuksak darajada uyushtira olishi, tezligi, shiddati, to'p bilan muomila qila olish texnikasining tejamkorligiga qarab;

-xarakatlar kordinatsiyasi, ritmi va tuzilishining yuqoriligiga, alohida hamda jamoaviy taktik xarakatlarning uyg'unligiga qarab;

-o'yinning yaxshi tashkil etilishi, to'pga egalik qilmayotgan o'yinchilarning sust, dinamikadan xoli faolyatlariga, tavakkalchilikni yoqtirmaydigan, faol, tezkor xarakatlarsiz to'pni tutib turishga asoslangan o'yinning olib borilishiga qarab;

-to'pni oldiga katta masofaga uzatishlardan foydalanib, oddiy taktik xarakatlarni takrorlashining mavjudligiga qarab;

-boshqarish qiyin bo'lgan, vaziyatga qarab olib boriladigan, texnik-taktik amallarda nuqsonlarni juda ko'p bo'lgan o'yinga qarab.

Jahon chempionatining nimchorak final o'yinlaridan boshlab uchrashuvlarni taxlil qilish natijasida shunday xulosa qilish mumkin: 16 ta terma jamoaning deyarli hech biri maydonning raqiblarga tegishli yarmida pressing taktikasini qo'llashga urunmadi. To'pni guruh bo'lib olib qo'yishdan foydalanilgan vaziyatlar juda oz miqdorda. Mudofa taktikasida maydon o'rtasidagi zonali-individual nazorat, birinchi zonada esa birga bir shaxsiy ta'qib ustuvorlik qildi.

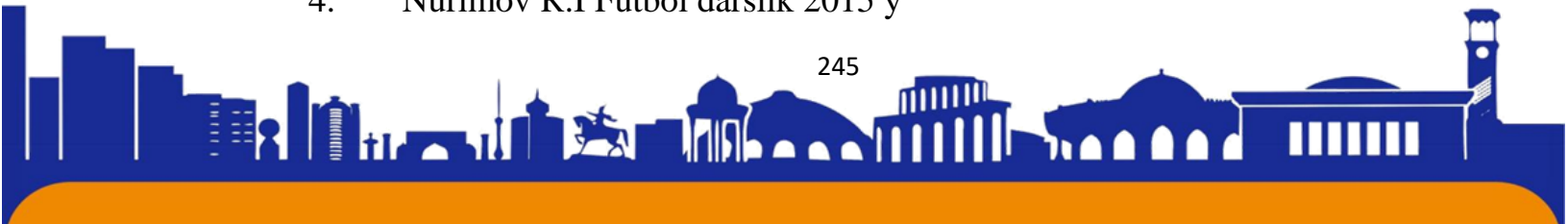
Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoev Shavkat Miromonovich. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. / Sh. M. Mirziyoev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. -592 b.

2. Иванков Ч.Т. теоретическое основание методики физического воспитания. М.: 2020.

3. портных И.И. спортивные игры и методика их преподавания. изд. 2. М.: Физкультура и спорт, 2016.

4. Nurimov R.I Futbol darslik 2015 y

Linguistic and cultural study of the language of advertising (on the material of the English and Karakalpak languages)

Torejanova Altinay

A second-year masters' degree student at the department of English Linguistics, Karakalpak state University named after Berdakh.

Scientific supervisor: A. Kuldeshov

Abstract:

Translation of advertising today is singled out as a completely separate area of translator's activity, which requires from a specialist not only an ideal knowledge of the stylistic subtleties and cultural nuances of Karakalpak and English languages, but also a clear understanding of the consumers' psychology.

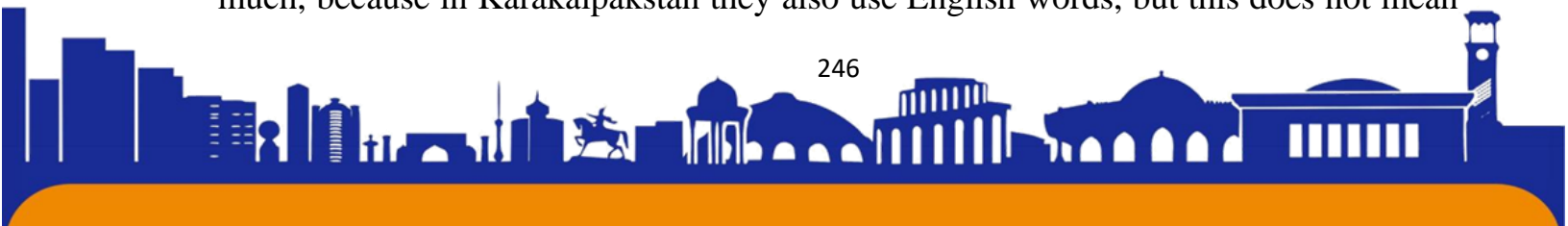
Key words: linguacultural, advertising, study, original, commercials, stereotypes, phenomenology.

Advertising can be seen as an external reflection of culture. Each country speaks to itself through hundreds of thirty-second commercials that offer a look at everyday things that surround a person through the prism of culture. Often the differences come down to simple stereotypes. There is an opinion that American advertising is unpretentious, English is distinguished by its humor, German is intrusive, and French is refined and original. Advertising text is a literary form that reflects the values of a specific target audience. Advertising text as an object of linguistic research has been studied in the last decade by domestic and foreign researchers in accordance with the principles of the linguoculturological approach. The language of advertising is considered by them as a special linguistic structure that develops according to its own laws, as it pursues non-linguistic goals. This approach allows us to consider the diversity of discourses through the prism of linguistic mentality and national values, studies the national and cultural specific rules for organizing speech communication.

The purpose of this study is to study some of the linguocultural aspects that determine English advertising texts. Material and methods. As a material, we studied some samples of English-language advertising using the methods of phenomenologization and conceptualization (analysis of psychological, scientific, methodological, linguoculturological literature on the research problem).

When adapting advertising, slogans and names, it is necessary to take into account the peculiarities of the perception of meanings for a particular audience.

And in the Karakalpak language, the words of advertising do not matter too much, because in Karakalpakstan they also use English words, but this does not mean

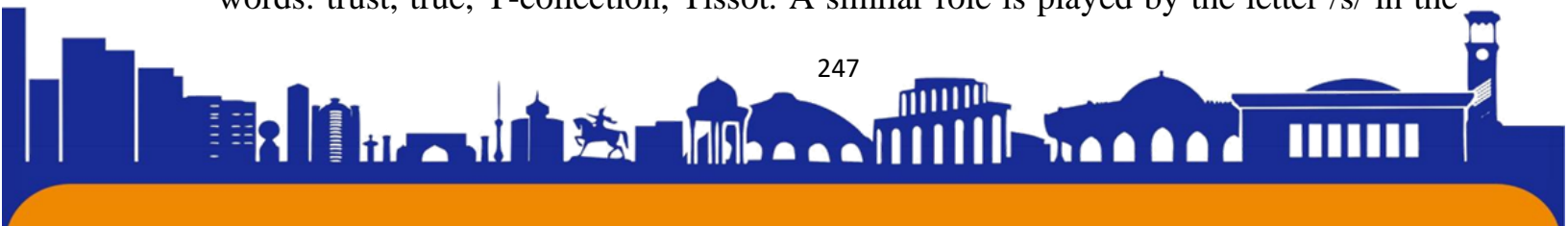
that Karakalpak does not use it at all. For example, Karakalpak advertising words are usually used in national dishes or shop names: Turkistan, Dosliq kanali, Pana-Milk...

It is important that the text conveys meaning and mood. But if the original marketers use various tricks to improve the perception of the text, then it becomes more difficult to translate it. There are a huge number of such tricks: puns and puns, rhyming, consonance of individual words or double meanings of phrases. If they are, then 100% accurate translation becomes impossible. The translator can only get as close as possible to the original presentation. Some experts do this very well.

Results. The study of English advertising texts showed that from a functional point of view, advertising texts combine the implementation of two impact functions. This is the function of the impact of the language, implemented with the help of the entire arsenal of linguistic means of expression and the function of mass communication, implemented using special media technologies that are characteristic of a particular media [1]. Advertising should form and consolidate in the mind of the recipient stable stereotypes of lifestyle, thinking, morality, which is an integral part of the formation of public consciousness [2, p. 133].

To achieve the greatest efficiency of the above-mentioned functions of influence in English advertising texts, the same compositional type prevails: "beginning" + information block + slogan + reference data. If we talk about the tact of English advertising texts, then we can recognize the type of "initiation - information block + slogan". At the same time, it should be noted that the composition of English advertising texts is more strict, since the sequence "beginning + information block + slogan + reference data" is the standard, and deviation from it is more related to single use than in the case of numerous Russian texts, where this sequence is not always observed [3].

Having considered and compared the use of phonosemantic and lexical means of expression in various advertising slogans, we can conclude that in English-language advertising, alliteration, that is, the repetition of homogeneous consonants, which gives the literary text a special sound and intonation expressiveness, turned out to be the most frequent phonosemantic component [3]. For example, in an advertisement for watches from one of the leading Swiss companies Tissot: "Trust only in true values. T collection. Tissot Watches. Swiss Watches Since 1853." / "I believe only in true values T-collection. Tissot watch. Swiss watches since 1853" – the first phrase "Trust only in true values" calls to believe only in true values, one of which is the company's products [4, p. 17]. The capital T logo of Tissot, whose name begins and ends with the letter "t", serves as the basis for the alliteration of the consonant /t/ in a number of words: trust, true, T-collection, Tissot. A similar role is played by the letter /s/ in the

words trust, Tissot, values, watches, Swiss and since. In order to increase the impact on the recipient and emphasize the value of the advertised products, the year of foundation of the company is indicated - 1853, and the country where the watches are made - Switzerland.

Speaking about the English-language advertising discourse, it is worth noting that here most often the lexical units of evaluative semantics are represented by verbs. In the advertising slogan of the online bank: "Your money needs an Ally". / "Your money needs an ally," the verb "need", emphasizes an urgent need [5, p. 351]. With the help of this language unit, advertisers emphasize the importance of the bank, i.e. they give it a positive rating. Advertising slogans often contain the words: good (good), better (best), free (available), great (great), sure (undoubted), new (new) and there is practically no negatively colored vocabulary [6, p. 423].

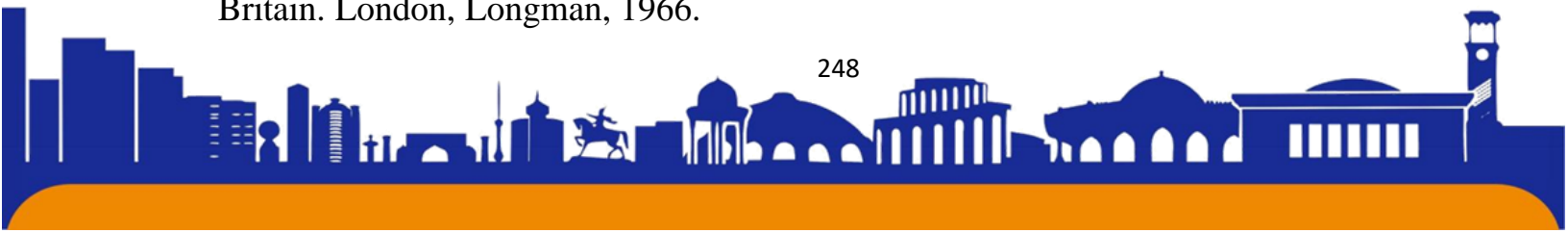
Rhyme in advertising is also a very common method aimed at different audiences. Rhyme is a special kind of sound repetition, that is, the repetition of parts of words or words in different parts of poems or utterances. This is a common technique in the use of English-language advertisements. Previously, in the United States, advertising looked like a performance by hawkers who composed their own advertising tongue twisters or jokes, thereby advertising their product [7, p. 120].

An example of a male English rhyme is: "The best part of waking up is Folger's in your cup" - an advertisement for 'Folger' coffee (up - cup); "You'll be lovelier each day with fabulous pink Camay" - soap advertisement (day - Camay).

An example of female rhyme can be seen in the following advertisements: "Drink a pinta milka day" - advertisement of the 'National milk publicity council' (drinka - pinta - milka rhyme is achieved through the use of assonance - repetition of the stressed sound /I/ and unstressed /ə/; "Get fresh "Stay strong. Hair feels fresher, stronger, for longer."

References:

1. Encyclopedia Britannica, Inc. 1984. The New Encyclopedia Britannica. 15th ed. Chicago: William Benton Publisher.
2. Russell J., Thomas W., Lane R. 1996. Kleppner's Advertising Procedure. 13th ed. Prentice-Hall International, Inc., A Simon & Schuster Company.
3. Vestergaard T., Schroder K. The Language of Advertising. Blackwell Publishers Ltd., 1985.
4. Wells W. & Burnett J. & Moriarty S. Advertising: Principles & Practice. New Jersey: PrenticeHall, 1989.
5. Leech G.N. English in Advertising: A Linguistic Study of Advertising in Great Britain. London, Longman, 1966.

PEDIATRIYA AMALIYOTIDA PSORIAZ KASALLIGI VA TASHXISLASH
Boyqobilov Soatmurod Shuxrat o'g'li, Xudoyberdiyeva Gulmira Normamat qizi,
Boyqobilov Ulug'bek Shuxrat o'g'li

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrası

Annotatsiya

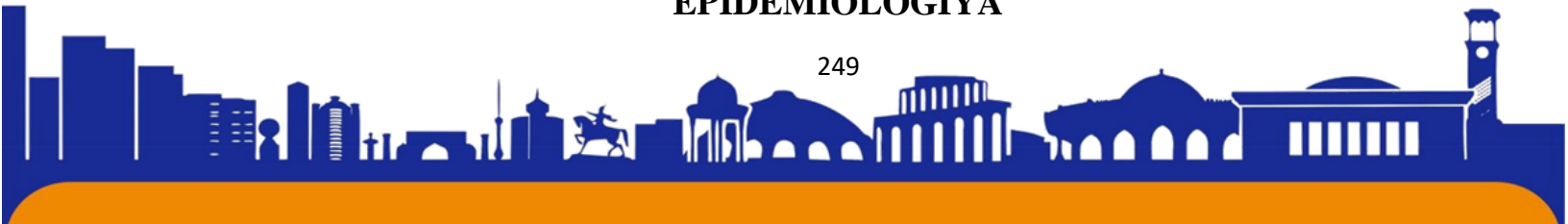
Psoriaz - surunkali immunitet vositachiligi isbotlangan yallig'lanishli teri kasalligi genetik moyillik. Aholi orasida ushbu patologiyani tarqalishi Yerning umumiy aholisining 2-4% va bu ko'rsatkich alohida guruhlarda farq qilishi mumkin. Bolalar orasida psoriaz bilan kasallanish ko'p taxminan 1-2%. Bolalarda qo'zg'atuvchi omillar juda o'zgaruvchan va quyidagi qo'zg'atuvchilarni o'z ichiga oladi: yuqumli kasalliklar (ham bakterial, ham virusli), stress (psixo-emotsional, fiziologik), travmatizatsiya (Koebner fenomeni), turli dorilar (jumladan, tizimli glyukokortikosteroidlar, o'sma nekrozi omili preparatlari). Psoriazli bolalarda eng ko'p muhokama qilinadigan masala - bu ularning hayot sifati. Kasallikning bu jihatini baholashda qiyinchiliklar mumkin emasligi bilan bog'liq bolalik davrida hayot sifati bo'yicha standart anketalardan foydalanish samaradorligi.

Kalit so'zlar: psoriaz, toshbaqa kasalligi, sumbush, tangachali temiratki, gutta, triada, teri kasalliklari.

KIRISH

Psoriaz - surunkali immunitet vositachiligi isbotlangan yallig'lanishli teri kasalligi genetik moyillik. Aholi orasida ushbu patologiyani tarqalishi Yerning umumiy aholisining 2-4% va bu ko'rsatkich alohida guruhlarda farq qilishi mumkin. Bolalar orasida psoriaz bilan kasallanish ko'p taxminan 1-2%. Psoriazning bolalik davrida boshlanishining o'rtacha yoshi 7 yoshdan 10 yoshgacha. Evropa va Shimoliy Amerikada psoriaz bilan kasallanish 16 yoshgacha bo'lgan yosh guruhidagi barcha dermatozlarning 4,1% ni tashkil qiladi. Psoriaz bilan kasallanish nafaqat turli yosh guruhlarida, balki aholining umumiy tarkibida ham ko'paymoqda. Shunday qilib, M. M. _ Tollefson va boshqalar, 1995 yilda bolalik davrida boshlangan psoriaz kasalligining tarqalishi 1970 yildagi xuddi shu ko'rsatkichga nisbatan 100 ming aholiga 62,7 holatni tashkil etdi, bu 100 mingga 29,6. Kasallikning eksponensial o'sishi bir necha omillarga bog'liq [1].

EPIDEMIOLOGIYA

Psoriatik jarayonning epidemiologiyasida geografik omil muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, Evropada etnik kelib chiqishi, aholining genetik tarkibi va atrof-muhit omillarining ushbu patologiyaning rivojlanishiga ta'siri aniq kuzatiladi. Tadqiqot R. Parisi va boshqalar. ekvator dan uzoqroqda joylashgan mamlakatlarda psoriasis kasalligi ko'proq tarqalganligini ko'rsatdi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, toshbaqa kasalligi bilan og'riqan bemorlarning 1/3 qismida kasallikning boshlanishi hayotning birinchi ikkinchi o'n yilligida kuzatiladi. Psoriasisning bolalik davrida boshlanishining o'rtacha yoshi 7 yoshdan 10 yoshgacha. Evropa va Shimoliy Amerikada psoriasis bilan kasallanish 16 yoshgacha bo'lgan yosh guruhidagi barcha dermatozlarning 4,1% ni tashkil qiladi. Psoriasis bilan kasallanish nafaqat turli yosh guruhlarida, balki aholining umumiy tarkibida ham ko'paymoqda. Shunday qilib, M. M. _ Tollefson va boshqalar, 1995 yilda bolalik davrida boshlangan psoriasis kasalligining tarqalishi 1970 yildagi xuddi shu ko'rsatkichga nisbatan 100 ming aholiga 62,7 holatni tashkil etdi, bu 100 mingga 29,6. Kasallikning eksponensial o'sishi bir necha omillarga bog'liq, masalan, psixo-emotsional haddan tashqari zo'riqish, yuqumli kasalliklar, travma, ortiqcha vazn va boshqalar. Ochiq psoriasisli bolalarning yoshi. Ushbu dermatozning klinik shakli bilan o'zaro bog'liq bo'lishi kerak. Shunday qilib, kasallikning eng erta namoyon bo'lishi psoriasis kasalligining pustulyar shaklida qayd etilgan. Pediatrik populyatsiyada psoriasis kasalligining yana bir xususiyati qizlarda dermatozning tarqalishidir [2;3;4]

TRIGGERLAR VA KLINIK KO'RINISHI

Bolalarda qo'zg'atuvchi omillar juda o'zgaruvchan va quyidagi qo'zg'atuvchilarni o'z ichiga oladi: yuqumli kasalliklar (ham bakterial, ham virusli), stress (psixo-emotsional, fiziologik), travmatizatsiya (Koebner fenomeni), turli dorilar(jumladan, tizimli glyukokortikosteroidlar, o'sma nekrozi omili preparatlari).

Yuqumli agentlar orasida A guruhi gemolitik streptokokklar eng dolzarb hisoblanadi. Bundan tashqari, adabiyotlarda Kawasaki kasalligining qo'zg'atuvchi omil sifatida roli haqida ma'lumotlar keltirilgan. Kasallikning rivojlanishi. Psoriatik jarayonning klinik ko'rinishi bolalarda o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi va bolaning hayotining yosh davriga qarab bir qator xususiyatlarga ega. 18 yoshli bemorlar orasida o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, eng ko'p psoriazning keng tarqalgan shakllari papulyar-blyashka, gutta, bosh terisi psoriazi kasalligi va pustular. Neonatal davrda psoriatik jarayonning sevimli lokalizatsiyasi bosh terisi, genital hudud va inguinal burmalardir. Klinik ko'rinish epidermisning aniq chegaralari va maseratsiyasi bo'lgan papulyar-blyashka elementlarining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Yuqoridagi lokalizatsiyalarni hisobga olgan holda, bezli dermatit, kandidoz, seboreik dermatit, atopik dermatit va boshqalar kabi bir qator dermatozlar bilan batafsil differensial tashxis qo'yish kerak. Psoriatik va ekzematoz jarayonlarning kombinatsiyasi, bu kattalarda B psoriazning papulyar-blyashka turiga ko'ra bosh terisi, yuz, yuqori va pastki ekstremitalarning erta bolalikdagi shikastlanishlari ustunlik qiladi. Ushbu yosh guruhidagi psoriatik jarayon, eng tegishli lokalizatsiya mavjudligiga qaramasdan, nosimmetrik toshmalar va terining keng tarqalgan lezyonlari bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, aksariyat hollarda

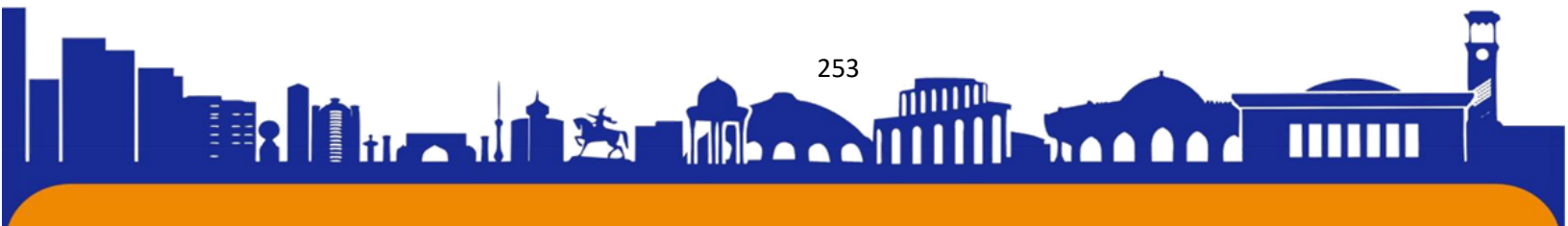

kasallik seboreik zonalarning, xususan, bosh terisining mag'lubiyati bilan boshlanadi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar populyatsiyasida psoriatik toshmalarning keng tarqalgan lokalizatsiyasi ham mavjud, ammo eng o'ziga xos lokalizatsiyalardan biri periaurikulyar va periorbital hududlardir. Bunday holda, tashxisni tekshirishda etakchi jihat differensial diagnostika hisoblanadi: agar periaurikulyar hudud ishtirok etsa patologik jarayon, tashqi quloqning patologiyasini istisno qilish kerak;

Bronkers va boshqalarning ma'lumotlariga ko'ra[10], katta maktab yoshidagi bemorlarning 75% gacha papulyar blyashka toshbaqa kasalligi bilan og'riydilar. Ushbu yosh guruhidagi ustuvor lokalizatsiya - bu bosh terisi, tirsak va tizza bo'g'imlari maydoni. Shuningdek, bemorlarning muhokama qilingan toifasi yuqorida ko'rsatilgan sohalarga e'tibor qaratgan holda simmetriya va lezyonlarning hamma joyda lokalizatsiyasi bilan tavsiflanadi. Tirnoq plitalarining psoriatik lezyonlari pediatrik populyatsiyada, xususan, boshlang'ich maktab yoshida dermatozning keng tarqalgan namoyonidir. Onixodistrofiyalarning klinik ko'rinishi juda o'zgaruvchan va o'z ichiga oladi onikoliz, "yog'li nuqta" va "timble" tipidagi tirnoq plitalarining shikastlanishi, subungual giperkeratoz va punktat qon ketishlar. Tirnoq apparatining patologik jarayonga qo'shilishi teridagi o'zgarishlardan oldin yoki unga parallel ravishda rivojlanishi mumkin bo'lgan muhim diagnostik belgidir. Tirnoqlarning shikastlanishi kattalardagi psoriatik artriting prognozi bo'lsa-da, bolalarda bunday munosabatlar haqida ma'lumotlar hali nashr etilmagan. Psoriatik jarayonning og'ir klinik navlari, xususan, pustular shakllar, bolalarda toshbaqa kasalligi umumiy sonining 1,0-5,4% da uchraydi. Pustular psoriazning klassik turi (von Zumbusch) shakllanishi paytida bemorning mahalliy holati uning umumiy holatini astenik sindrom, isitma, artralgiya, miyalji va boshqalar shaklida o'zgartirish bilan to'ldiriladi. Ba'zi hollarda, rivojlanish shoshilinch holatlar (yurak etishmovchiligi, gipoalbuminemiya, gipotermiya va boshqalar d). Psoriatik jarayonning og'irligini va pediatriya amaliyotida davolash samaradorligini baholashning murakkabligi PASI indeksidan foydalanishning mumkin emasligi bilan bog'liq (Psoriasis hudud va Jiddiylik Indeks), ayniqsa yangi tug'ilgan chaqaloqlarda va yosh bolalarda. BSA indeksini qo'llash (Body sirt Maydoni) ko'proq asosli hisoblanadi, garchi u dermatozning og'irligini aks ettirmasa ham, chunki u uning bir qator muhim xususiyatlarini (eritema, infiltratsiya, peeling va qichishishning og'irligi) hisobga olmaydi.[8;9;11]

KOMORBID SHARTLARI

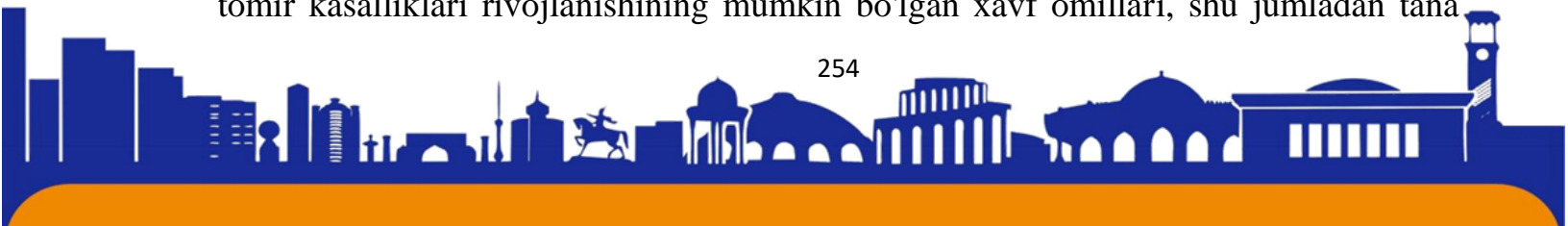

Bolalarda psoriazda komorbid holatlarning rolini yaxshi tushunilgan deb hisoblash mumkin emas. Bundan tashqari, pediatrik dermatologlar, qoida tariqasida, psoriaz kasalligi bilan patogenetik bog'liq bo'lgan bir qator asosiy kasalliklarni uning yadrosida tizimli immunitet yallig'lanishi bo'lgan yagona patologik jarayonning namoyon bo'lishi sifatida ko'rib chiqishga moyil emaslar.

Shu bilan birga, psoriaz kasalligi bilan birga keladigan sharoitlar qatoriga metabolik sindrom, yurak-qon tomir patologiyasi, dislipidemiya, tana massasi indeksining ko'payishi, 2-toifa diabet, turli xil kelib chiqadigan psixotik kasalliklar kiradi; toshbaqa kasalligi bilan og'rikan bolalarda qo'shma kasalliklar, xususan metabolik sindrom ulushining ortishi qayd etilgan. Bundan tashqari, metabolik kasalliklar va terapiyaga chidamli toshbaqa kasalligi (eritrodermiya, tirnoq apparatining shikastlanishi, pustular psoriazning rivojlanishi) o'rtasidagi bog'liqlik isbotlangan. D. Bokkardi va boshqalarning fikriga ko'ra, toshbaqa kasalligi bilan og'rikan bolalar populyatsiyasida tadqiqotlar olib borilganda, azob chekmagan bolalar guruhidan farqli o'laroq, psoriatik jarayon va har xil zo'ravonlik yoki kam vazndagi oldindan mavjud bo'lgan semirish o'rtasida bog'liqlik aniqlangan. Bu kasallikdan. Bu munosabatlar 10 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalarda ko'proq namoyon bo'ldi. L. Becker va boshqalar. Ma'lumotlar 27 nafar pediatrik bemorlar guruhi to'g'risida nashr etilgan, ularda 25 kishi ortiqcha vaznga ega bo'lgan, bu terida patologik jarayonning paydo bo'lishidan oldin bo'lgan va butun kuzatuv davrida ikkinchisiga hamroh bo'lgan. Bundan tashqari, bemorlarning 50 foizida oila tarixi bor edi. semizlikdan. Shuningdek, kuzatilgan odamlarda toshbaqa kasalligining erta namoyon bo'lishi va tana massasi indeksining ko'payishi va terining shikastlanish sohasi o'rtasidagi bevosita bog'liqlik qayd etilgan. Yuqoridagi tadqiqotlar natijalarini yog 'to'qimalarining faol metabolik funktsiyani bajarishi haqidagi ma'lumotlar bilan izohlash mumkin. Yallig'lanishga qarshi sitokinlarning

(interleykinlar 1, 6, o'simta nekrozi omili va boshqalar), shuningdek, yallig'lanishga qarshi sitokin adiponektin sintezini ta'minlaydi. Semirib ketishning rivojlanishi bilan yallig'lanishga qarshi sitokinlarning butun majmuasini ifodalash intensivligi oshadi, o'z navbatida, adiponektin funktsiyasi bostiriladi, bu bolalarda psoriazda tizimli yallig'lanish jarayonining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Hozirgi vaqtda bolalik davrida psoriaz va yurak-qon tomir patologiyalari o'rtasidagi bog'liqlik masalasi etarlicha o'rganilmagan. Psoriatik jarayon va yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanishining mumkin bo'lgan xavf omillari, shu jumladan tana

massasi indeksining oshishi, lipid spektri tarkibidagi o'zgarishlar va metabolik sindromning boshqa tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlar muhokama qilinadi. Adabiyotlar tadqiqot ma'lumotlarini taqdim etadi, ularning natijalari bolalik davrida tizimli immun yallig'lanish mavjudligini ko'rsatadigan omillarni aniqlashga imkon berdi: semizlik, qon bosimi ortishi, giperlipidemiya , diabetes mellitus va yurak nuqsonlari. Bundan tashqari, yangi " psoriatik yurish" atamasi muhokama qilinmoqda, bu atopik dermatitga o'xshab , yuqorida aytib o'tilgan komorbid sharoitlarni o'z ichiga oladi. " Psoriatik yurish" ning shakllanishi uchun asos psoriazdagi surunkali tizimli yallig'lanish jarayoni bo'lishi mumkin, uning oqibatlarini insulin qarshiligi, endotelial hujayralarga zarar etkazish va aterogen moyillikni amalga oshirishdir. Gipertrigliceridemiya va giperxolesteremiya ko'rinishidagi lipid spektrining buzilishi psoriasis kasalligi bilan og'rikan bolalar populyatsiyasida juda keng tarqalgan. L. Keller va boshqalarning ma'lumotlariga ko'ra , psoriasis kasalligi bilan og'rikan bolalar guruhida dislipidemiya bilan kasallanish bu dermatozsiz bolalarga qaraganda 2 baravar yuqori. Shuningdek, AS Paller va boshqalarga ko'ra , toshbaqa kasalligi bilan og'rikan bemorlarda lipid almashinuvidagi o'zgarishlar tana massasi indeksining oshishi bilan bog'liq. WL Tom va boshqalar. Psoriasis kasalligi bilan og'rikan bemorlarda, sog'lom odamlardan farqli o'laroq, lipid spektrining bir qator ko'rsatkichlarida (apolipoprotein B, yuqori zichlikdagi lipoproteinlar, umumiy xolesterin, triglitseridlar) o'zgarishlar mavjudligi aniqlandi. Psoriazli bolalarda insulin qarshiligi ham ushbu dermatozda komorbid holat hisoblanadi . Pediatrik populyatsiyada psoriatik jarayonning shakllanishi 1 va 2-toifa diabet mellitus bilan bog'liq bo'lishi mumkin. L. Di Costanzo va boshqalar . 1-toifa diabetga chalingan bolalar guruhida psoriasis bilan kasallanish ushbu patologiyasi bo'lmagan bolalarga qaraganda yuqori ekanligini ko'rsatdi. Boshqa mualliflarning fikriga ko'ra, toshbaqa kasalligi bilan og'rikan bemorlar guruhida nazorat guruhiga nisbatan ochlikdagi glyukoza konsentratsiyasining statistik jihatdan sezilarli o'sishi kuzatilgan. Ushbu patologiyaning rivojlanishi uchun xavf omillari orasida homiladorlik qandli diabet, ijobiy oila tarixi insulin qarshiligi , dislipidemiya , etnik moyillik va qon bosimi ortishi. Psoriasis bilan terida aniq klinik ko'rinish, jonli sub'ektiv his-tuyg'ular bilan pediatrik bemorlarda stigmatizatsiya, tashvish va depressiya hissi paydo bo'lishi mantiqan to'g'ri. Bundan tashqari, toshbaqa kasalligi bilan og'rikan bolaning yaqin atrofidagi odamlar ham xuddi shunday o'zgarishlarga duchor bo'lishadi.[5;10]

Bemorlar hayot sifati bilan bog'liq aspektlari

Psoriazli bolalarda eng ko'p muhokama qilinadigan masala - bu ularning hayot sifati. Kasallikning bu jihatini baholashda qiyinchiliklar mumkin emasligi bilan bog'liq bolalik davrida hayot sifati bo'yicha standart anketalardan foydalanish samaradorligi . Hozirgi vaqtda ushbu ko'rsatkichni baholash strategiyasi nafaqat toshbaqa kasalligi bilan og'rigan bolani, balki uning yaqin atrofini (ota-onalar yoki g'amxo'rlik qiluvchilar) ham tekshirishga asoslangan. Ma'lumki, o'rtacha va og'ir psoriaz bilan og'rigan bolaning hayot sifati artrit, diabet va bronxial astma bilan og'rigan bolalar bilan solishtirish mumkin. MM Tollefson va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bemorlarning 60 foizida ota-onalar davolanishga yuqori darajada rioya qilishgan, ota-onalarning 50 foizi umidsizlikni boshdan kechirgan va respondentlarning 20 foizi depressiya va tashvish hissini boshdan kechirgan . Bundan tashqari, respondentlar bola parvarishining (dori-darmonlarni qabul qilish, tibbiy muassasaga tashrif buyurish va boshqalar) shaxsiy hayotga va shaxsiy ehtiyojlariga salbiy ta'sirini ta'kidladilar: martaba, ijtimoiy faoliyat, shaxsiy parvarish va boshqalar. Yuqoridagi faktlar malakali psixologik yordam ko'rsatish zarurligini taqozo etadi. nafaqat toshbaqa kasalligi bilan og'rigan bola, balki uning yaqin atrofi ham. Psoriaz bilan og'rigan bolalarni davolashda mutaxassislar ularning qarindoshlari yoki vasiylariga ma'naviy yordam ko'rsatishlari, hayotning turli tomonlarini, davolash va parvarish qilishni batafsil muhokama qilishlari kerak. Ushbu tadbirlar nafaqat toshbaqa kasalligi bilan og'rigan bolalarning, balki ularning ota-onalari yoki ularga g'amxo'rlik qilayotganlarning hayot sifatini yaxshilaydi.[3;7]

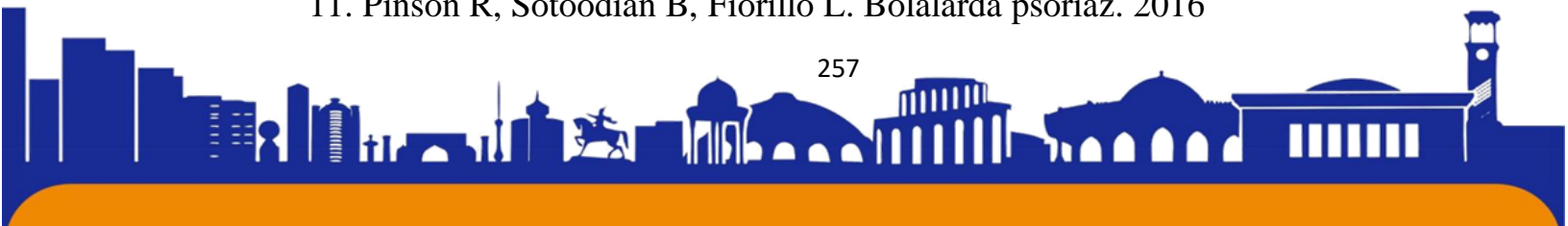
XULOSA

So'nggi yillarda psoriaz kasalligi asta-sekin bolalar dermatologiyasining dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Bu haqiqat toshbaqa kasalligi bilan og'rigan bemorlar kogortasida pediatriya populyatsiyasining ulushining ortishi, kasallikning og'ir shakllarining erta namoyon bo'lishi, patologik jarayonning klinik xususiyatlarining o'ziga xosligi va turli xilligi bilan bog'liq. triggerlardan. Bundan tashqari, mumkin bo'lgan komorbid holatlarning keng doirasi, boshqa dermatologik patologiyalar bilan to'liq differentsial tashxis qo'yish zarurati va olingan natijalar asosida psoriatik jarayonning hayot sifatiga ta'sirini baholash zarurati muhim rol o'ynaydi. nafaqat bemorning o'zidan, balki uning atrof-muhitidan ham. Bu jihatlarning barchasi toshbaqa kasalligi bilan og'rigan bolalarni davolash strategiyasi va davolash taktikasini shakllantirishga shaxsiy yondashuvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Eichenfield LF, Paller AS, Tom WL va boshqalar. Bolalar toshbaqa kasalligi: rivojlanmoqda istiqbollari. Bolalar dermatologiyasi. 2018;35(2): 170–181. doi: 10.1016/j.jaad.2016.09.014.
2. Bronkers IM, Paller AS, van Geel MJ va boshqalar. Bolalar va o'smirlardagi toshbaqa kasalligi: diagnostika, davolash va qo'shma kasalliklar. Pediatr dorilar. 2015;17(5):373–384. doi : 10.1007/s40272-015-0137-1.
3. Relvas M, Torres T. Bolalar toshbaqa kasalligi. Men J Clin Dermatol. 2017;18(6):797–811. doi: 10.1007/s40257-017-0294-9.
4. Parisi R, Symmons DP, Griffiths CE va boshqalar. Psoriasis va associated comorbidity (IMPACT) ni aniqlash va boshqarish loyiha jamoasi. Psoriazning global epidemiologiyasi: kasallanish va tarqalishning tizimli tahlili. J Invest Dermatol. 2013;133(2): 377–385. doi : 10.1038/jid.2012.339.
5. Gelfand JM, Vaynshteyn R, Porter SB va boshqalar. Buyuk Britaniyada psoriazning tarqalishi va davolash: aholiga asoslangan tadqiqot. Arch Dermatol. 2005;141(12):1537–1541. doi : 10.1001/archderm.141.12.1537
6. Kwa L, Kwa MC, Silverberg JI. Qo'shma Shtatlardagi kasalxonaga yotqizilgan bolalar orasida bolalar psoriazining yurak-qon tomir kasalliklari. J Am akademiyasi Dermatol. 2017;77(6):1023–1029. doi : 10.1016/j.jaad.2017.08.034 .
7. Tollefson MM, Megha M, Schoch JJ, Eton DT. Bolalikdagi toshbaqa kasalligining zararlangan bolalarning ota-onalariga ta'siri. J Am akademiyasi Dermatol. 2017;76(2):286–289.e5. doi : 10.1016/j.jaad.2016.09.014.
8. Varni JW, Globe DR, Gandra SR va boshqalar. O'rtacha va og'ir blyashka toshbaqa kasalligi bilan og'rigan pediatrik bemorlarning sog'liq bilan bog'liq hayot sifati: to'rtta keng tarqalgan surunkali kasalliklar bilan taqqoslash. Eur J Pediatr. 2012;171(3):485–492. doi : 10.1007/s00431-011-1587-2.
9. Osier E, Vang AS, Tollefson MM va boshqalar. Pediatrik psoriaz bilan birga keladigan kasalliklarni tekshirish bo'yicha ko'rsatmalar. JAMA Dermatol. 2017;153(7): 698–704. doi : 10.1001/jamadermatol.2017.0499.
10. Menter A, Cordoro KM, Davis DMR va boshqalar. Amerika Qo'shma Dermatologiya Akademiyasi Milliy Psoriasis Jamg'armasi pediatrik bemorlarda toshbaqa kasalligini davolash va davolash bo'yicha ko'rsatmalar. JAm akademiyasi Dermatol. 2020;82(1):161–201. doi : 10.1016/j.jaad.2019.08.049
11. Pinson R, Sotoodian B, Fiorillo L. Bolalarda psoriaz. 2016

“Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси ” мавзусини ўқитишда инновацион технологияларнинг аҳамияти.

Рўзиева Гулсара Темиркуловна

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети

“Тиббиёт ва табиий фанлар” кафедраси ассистент ўқитувчиси,

E-mail: Ruziyeva.gulsara@gmail.com

Тел.: +998975327322

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Тиббиёт факултети даволаш иши йўналиши талабаларига ўқитиладиган Тиббий биология. Умумий генетика фанидан “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси” мавзусини ўқитишда замонавий педагогик технологияларидан фойдаланиш ва мавзунини ўқитиш жараёнида педагогик таълим технологиялардан кейс стади, блиц-сўров, синквейн интерфаол методлардан фойдаланишнинг билим самарадорлигини оширишдаги аҳамияти ҳақида тавсиялар берилди.

Калит сўзлар: инновация, биополимер, интерфаол, нуклеин кислота, таълим, оксил, технология, педагогика, билим. кўникма, метод.

АННОТАЦИЯ

В данной статье использование современных педагогических технологий в преподавании темы «Строение и функции основных биополимеров живых организмов, белков и нуклеиновых кислот» из предмета медицинской биологии. Даны рекомендации о важности использования кейс-стади, блиц-опроса, синквейных интерактивных методов в повышении эффективности знаний.

Ключевые слова: инновация, биополимер, интерактив, нуклеиновая кислота, образование, белок, технология, педагогика, знания. мастерство, метод

ANNOTATION

In this article, the use of modern pedagogical technologies in the teaching of the topic "The structure and function of the main biopolymers of living organisms, proteins and nucleic acids" from the subject of medical biology. Recommendations are made about the importance of using case study, blitz survey, syncway interactive methods in increasing knowledge efficiency.

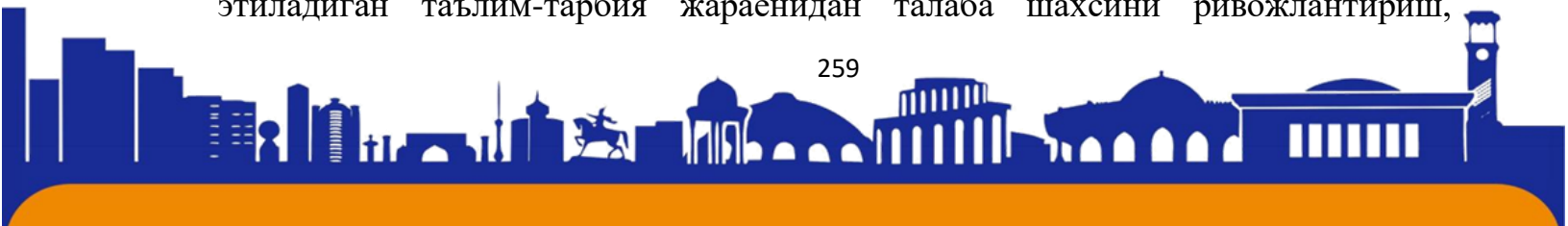

Key words: innovation, biopolymer, interactive, nucleic acid, education, protein, technology, pedagogy, knowledge. skill, method

Кириш .Президентимиз Ш.М.Мирзиёев “Бугунги кунда дунёда инновацион ғоясиз, илм-фан ютуқларисиз биронта соҳани ривожланиши мумкин эмас” деган фикрни ҳаммага етказмоқдалар. Шундан келиб чиқиб, бугунги кунда олий ўқув юртлари дастурларидаги фанларини ўқитилиши бугунги куннинг талабларига жавоб бериши ва юксак билим, малака ҳамда кўникмалар билан куролланган, уларни амалда қўллай оладиган, ижодий ва мантиқий фикр мутахассисларни тайёрлашга хизмат қилиши керак.

Давлатимиз маънавий етук, баркамол авлодни тарбиялашда таълим – тарбия масалаларини биринчи ўринга қўйиб келмоқда. Республикаимизнинг ҳозирги даврдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тамойиллари жаҳондаги тараққий этган мамлакатлар қаторидан муносиб ўрин олиш учун маънавий салоҳиятимизни ва иқтисодий қудратимизни янада ошириш, уларни янги аср илмий-техника тараққиёти талабларига жавоб берадиган тарзда қайта қуришни талаб қилади. Бундай мураккаб ижтимоий вазифани ҳал этишда бошқа фанлар билан бир қаторда илмий асосга қурилган миллий педагоглар зиммасига катта маъсулият тушади. Эртанги кунимизнинг эгаси бўлган ёш авлоднинг ҳаётга нечоғлик фаол муносабатда бўлиши, унда қандай маънавий фазилатлар шаклланиши ва қандай олий мақсадларга хизмат қилиши бугунги таълим ва тарбия жараёнига боғлиқдир. Давлатимизнинг таълим соҳасидаги сиёсати миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ва янги таҳрирдаги 2020 йил 23-сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни узлуксиз таълим тизими олдида ҳар томонлама камол топган, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда танлаган, жамият, давлат ва оила олдидаги ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялаш каби давлат буюртмалари қўйилган. Мазкур давлат буюртмаси олий ўқув юртида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнидан талаба шахсини ривожлантириш,

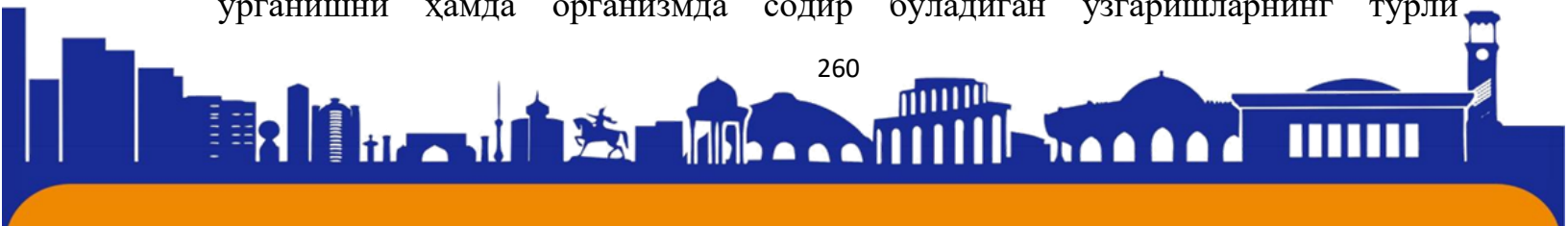

билимларни онгли ўзлаштириш ва келгусида улардан онгли фойдаланишни ўргатиш, рақобатбардош кадрларни тарбиялаш каби вазифаларни талаб қилади. Ушбу вазифаларни ҳал қилиш олий таълимда ўқитиладиган барча фанлар қатори биология фанларининг ҳам зиммасига юклатилади.

Давлат таълим стандартлари асосида биология тизимидаги фанлар қаторида “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитиш жараёнини ҳамкорлик педагогикаси ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947 сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5-июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3775-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”, 2019 йил 16 январдаги “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4119-сон қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонидан фойдаланилди ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг бир қатор Қарор ва буйруқлари билан танишиб чиқилди. Бундан ташқари, мавзу бўйича Президентимизнинг асарлари ва маърузаларида кўтарилган долзарб масалалар ҳам ўрганилди. Бундан ташқари, олий таълим тизимида илмий-тадқиқот ишлари самарадорлигини ошириш йўллари орқали, таълим сифати менежментини таъминлаш бўйича кўпгина олимларининг адабиётларидан фойдаланилди.

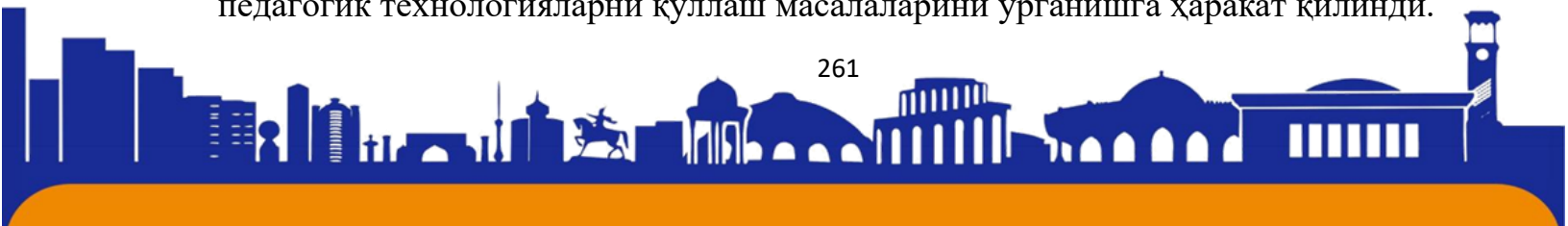
Тадқиқот методологияси. Тиббий биологиянинг диққат марказидаги объектлар, биринчи навбатда, оксиллар ва нуклиен кислоталарни тадқиқ қилиш билан бирга бу молекулаларнинг турли шакллари, эволюцияси, функциясини ўрганишни ҳамда организмда содир бўладиган ўзгаришларнинг турли

вариантлари билан шуғулланади. “Тиббий биология” фанининг тадқиқотиларидан келиб чиққан ҳолда биомолекулаларнинг жумладан, нуклеин кислоталарнинг тузилиши билан бажарадиган иши орасидаги боғланишни ўрганиш долзарб масала ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Педагогикада ўқитиш методларини таснифлашга ягона ёндошиш мавжуд эмас. Ҳозирги дидактикада ўқитиш методларини билимлар манбаи бўйича (С.О.Лордкипанидзе, Е.А.Голант), дидактик мақсадлар бўйича (Б.П.Есипов), билиш фаолиятининг савияси бўйича (И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин, М.И.Махмутов) фарқлаш энг кўп тарқалган. Ана шу таснифларнинг ҳар бирида афзалликлар ва камчиликлар мавжуд бўлиб, улар адабиётларда етарлича таҳлил қилинган. Янги педагогик технологиялар ва улардан дарс жараёнида фойдаланиш бўйича жаҳон, МДХ ва республикамиз олимлари томонидан кўплаб тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Янги педтехнология тушунчасининг вужудга келиши 60-йилларда Америка ва Ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боғлиқ. Янгича ўқитиш ғояси ва тамойиллари С.Л.Рубинштейн, М.И.Махмудов, В.Окон, И.Я.Лернер, Т.Сакомато (Япония), В.П.Беспалко каби олимлар томонидан ишлаб чиқилган. Жаҳон педагогикасида Б.Блум, Ж.Королл, П.Галперин, В.И.Давидов, Н.А.Менчинская технологиялари машҳурдир. Мамлакатимизда “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” қабул қилингандан бошлаб, таълим тизимида, педагогик нашрларда педагогик технологиялар муаммолари долзарб тадқиқотчилик объектлари сифатида кўтарила бошланди. У.Нишоналиев, Н.С.Саидахмедов, Н.Н.Азизходжаева, М.Зиямухаммедов, У.Толипов, Б.Л.Фарберман, Р.Ишмухамедов каби педагог-олимлар республикада педагогик технологиялар муаммолари бўйича илмий тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Мамлакатимиз биология таълимида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш Ж.О.Толипова, А.Т.Ғофуров Г.Эргашева каби олимлар томонидан ўрганилган. Лекин кўпгина методик қўлланмаларда асосий эътибор таълим методларини таърифлашга қаратилган. Олий таълим муассасаларида биология фанидаги мавзуларни ўқитишда янги педагогик технологияларни қўллаш бўйича амалий тавсиялар етарли даражада ёритилмаган. Шунинг учун мазкур мақолада тиббий биология фанидаги “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарнинг тузилиши ва функцияси” мавзусини ўқитишда педагогик технологияларни қўллаш масалаларини ўрганишга ҳаракат қилинди.

Бугунги кунда халқаро алоқаларнинг кенг йўлга қўйилган даврида оммавий маданиятнинг ёшлар таълим-тарбиясига кўрсатаётган таъсири билан боғлиқ масалаларга қизиқишнинг тобора ортиб бориши табиий. Аммо таълим соҳасида ҳам миллатимиз руҳиятига мос келувчи илғор тенденцияларни ўрганиш, татбиқ этиш масалалари бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг объекти: Термиз иқтисодиёт ва сервис университети Тиббийёт факультети Даволаш иши йўналиши 1-курс талабаларида ўқитиладиган “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитиш жараёни.

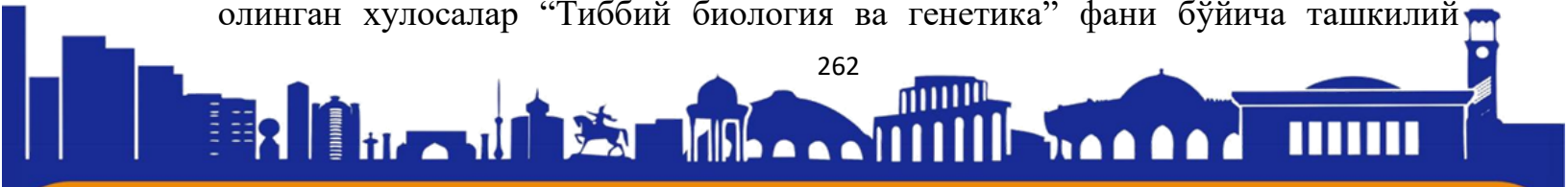
Тадқиқотнинг предмети: олий таълим муассасаларида “Тиббий биология ва генетика” фанининг мазмуни, моҳиятини ва ўқитиш жараёнидаги қўлланиладиган методлар, шакллар ва воситалар мажмуи ҳисобланади.

Мақола мақсади ва вазифалари. Олий таълим муассасалари талабаларига “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оқсил, нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси” мавзусини ўқитишда замонавий педагогик технологияларни дарс жараёнида қўллаш орқали оқсил ва нуклеин кислоталар тўғрисидаги билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришдир. Мавзунини ўқитишда замонавий технологиялар ва инновацион методлар, хусусан, муаммоли таълим, дидактик ўйинлар, ҳамкорликда ўқитиш, интерфаол ва бошқа методлардан фойдаланиш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Қўйилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда, қуйидаги вазифалар белгиланди:

- Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оқсил, нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси мавзусини ўқитишнинг назарий асосларини таҳлил қилиш;
- Янги педагогик технологияларнинг таснифи ва турларини, улардан таълим жараёнида фойдаланиш услубиётини ўрганиш;
- “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оқсил ва нуклеин кислоталарининг функцияси” мавзусини ўқитишда инновацион технологиялардан фойдаланиш, ўқитиш самарадорлигини оширишдаги аҳамиятини тушунтириш;
- “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оқсил, нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси” мавзусини ўқитишда инновацион технологиялардан фойдаланиш бўйича амалий тавсиялар тайёрлаш.

Таҳлил ва натижалар шу билан белгиланадики, тадқиқот натижасида олинган хулосалар “Тиббий биология ва генетика” фани бўйича ташкилий

характерга эга бўлган ҳужжатларни ишлаб чиқиш учун амалий дастур бўлиши мумкин. Олинган хулоса ва билдирилган таклифлардан таълим муассасалари фаолиятида, “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитишда ва такомиллаштиришда фойдаланиш мумкин. Олинган натижалардан “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитиш самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи таклиф-тавсиялар дарсларни назарий жиҳатдан бойитишга ёрдам беради.

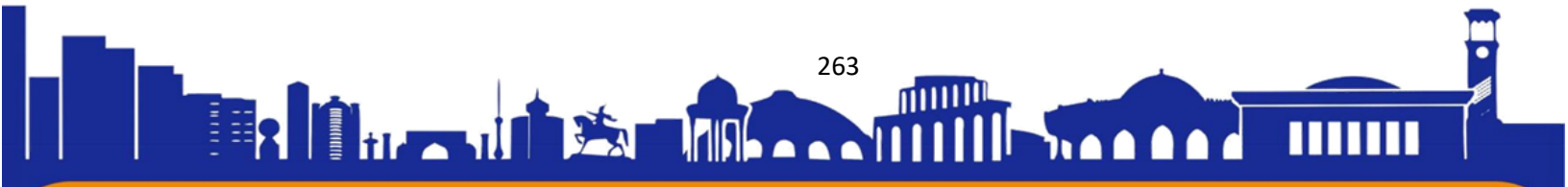
Дарс жарайонида қўлланиладиган янги редегогик технологиялар мазмуни, моҳияти, таснифи ва турлари.

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Муайян назарий билимларни талабаларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини қисқа вақт ичида баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат талаб этади. Бу муҳим вазифани амалга ошириш таълим муассасаларида ўқитишнинг анъанавий методларини илғор педагогик технологиялар билан қўшиб олиб боришни тақозо этмоқда.

Педагогик технология - барча бошқарилувчи ташкилий қисмлар ва уларнинг боғлиқлигини таҳлил қилиш, танлаш ва назорат қилиш йўли билан педагогик самарадорликни юқори даражага кўтариш ҳамда бу борада тизимли ёндашувни жорий этишни ифодалайди.

Педагогик технология - шундай билимлар соҳасики, улар ёрдамида XXI асрда давлатимиз таълим соҳасида туб бурилишлар юз беради, ўқитувчи фаолияти янгиланади, талабаларда хурфикрлик, билимга чанқоқлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари тизимли равишда шаклланади. Технология тушунчаси техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга XX асрнинг 2-ярмида кириб келди ва юнонча икки сўздан-технос (течнт)- санъат, ҳунар, маҳорат ва логос (логос) - фан, таълимот сўзларидан ташкил топиб, ҳунар фани маъносини англатади.

«Педагогик технология» ибораси фанга биринчи марта 1970 йилда япон олими Т.Сакамоте томонидан киритилган. Олимнинг фикрича, педагогик технология ўқитишнинг мақбуллигини таъминловчи йўл-йўриқлар тизими билан боғлиқ билимлар соҳасидир. Профессор Н.Ф.Тализина педагогик технологияни

белгиланган ўқув мақсадига эришишнинг оқилона усулларини аниқлашдан иборат деб ҳисоблайди.

“Педагогик технология” сўз бирлиги эса инглизча “ан едусатионал течнологи” – “таълим технологияси” иборасининг аниқ бўлмаган таржимаси бўлиб, таълим (ўқитиш) жараёнини юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этиш борасида маълумотлар берувчи таълимот маъносини англатади.

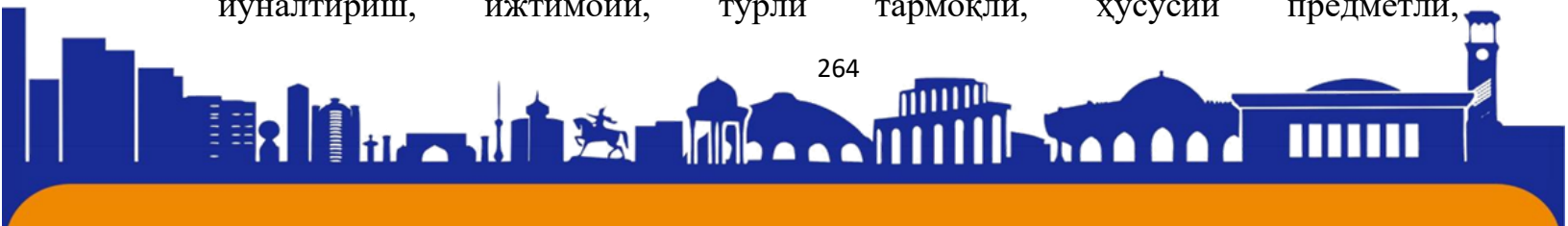
“Таълим технологияси” – таълим олиш шакллари мақбуллаштиришни ўз вазибалари деб қўювчи, яъни бутун таълим бериш жараёнини ҳамда техникавий ва инсоний манбаларни ҳисобга олган ҳолда, билимларни ўзлаштириш, уларнинг ўзаро ҳаракатини яратиш, қўллаш ва аниқлашнинг тизимли усулидир”. Педагогик технология эса – бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида талаба-ўқувчиларга муайян шароитда таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир.

Педагогик технологияга “янги” сўзини қўшиб қўлланилиши – бу таълим-тарбия жараёнини лойиҳалашга эскича ёндашиш мумкин эмаслигини кўрсатади. Демак, таълим - тарбиянинг мақсади бутунлай янгиланади, унга мос ҳолда мазмун ҳам, педагогик жараён ҳам янгиланиши рўй бермоқда, янги технологиялар кириб келмоқда. Янги методикаларни талаб этадиган ва унга ўзининг маълум хусусиятларини жорий этадиган янги техникавий, ахборотли полиграфик, аудиовизуал воситалар мавжудки, улар янги педагогик технологияни реал воқеликка айлантиради.

Педагогик технологияларнинг турлари ва методлари. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий тарбиялаш билан узвий боғланган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахсни шакллантириш назарда тутилди.

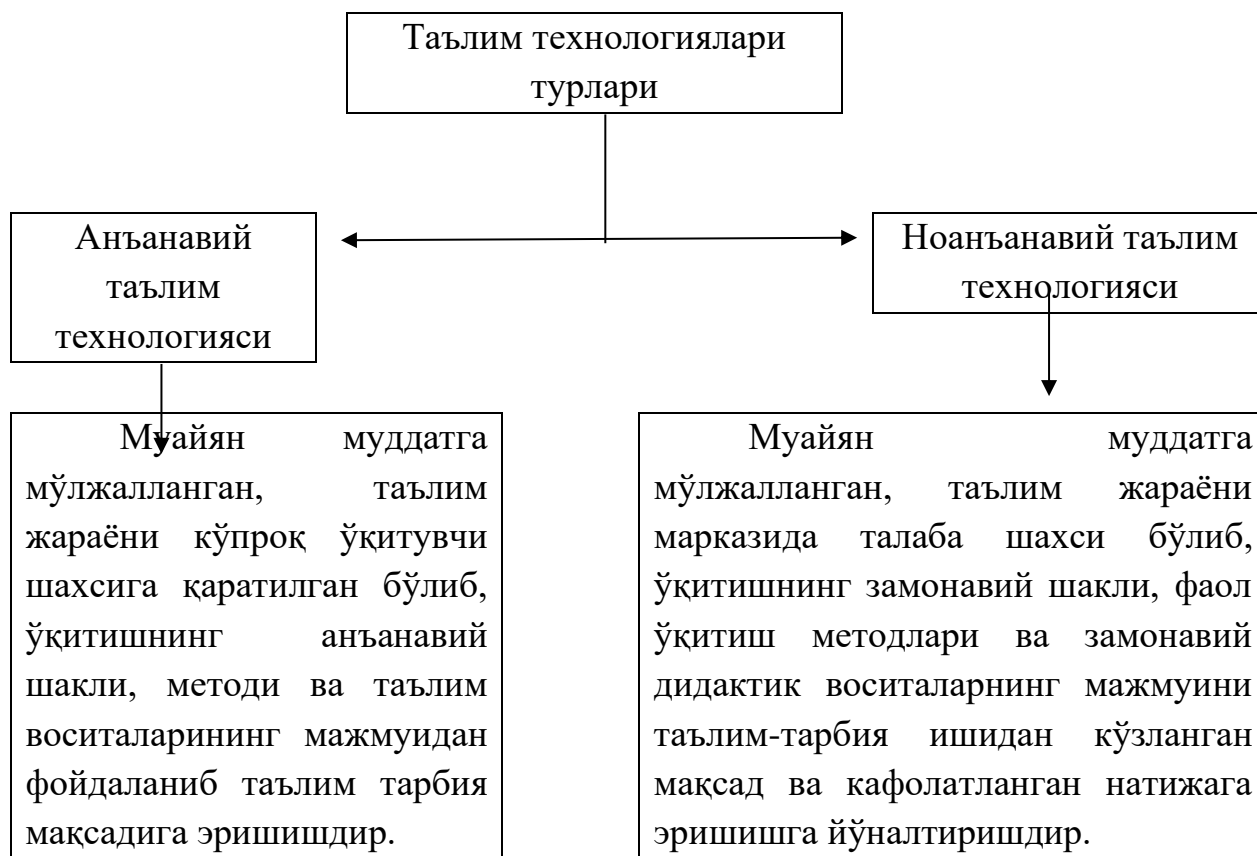
Таълим муассасалари педагог ходимларининг янги, илғор педагогик технологиялар, жумладан ўқитишнинг замонавий интерфаол усулларини билиши, унинг учун тегишли маълумотларни ўрганиши, таҳлил қилиши ва умумлаштириши, амалиётда қўллай олиши бугунги куннинг ижтимоий аҳамият касб этувчи талабидир

Педагогик технологиялар мазмун ва тузулишига кўра қуйидагиларга - ўргатувчи ва тарбияловчи, дунёвий ва диний, умумтаълим ва касбий таълимга йўналтириш, ижтимоий, турли тармоқли, хусусий предметли,

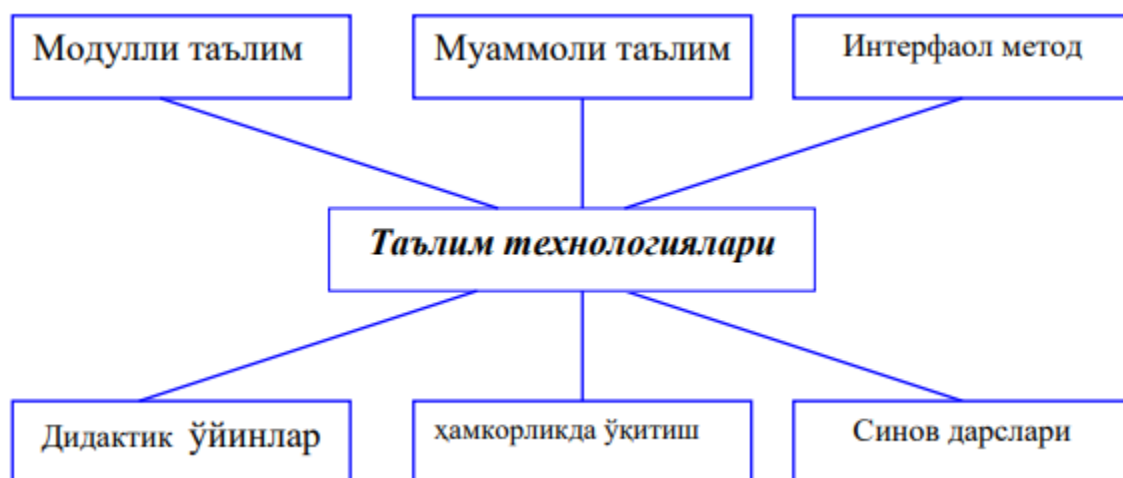
политехнологиялар, монотехнологиялар ва кириб борувчи технологиялар ажратилади. Бугунги кунда таълим технологияларини шартли равишда икки турга ажратиш мумкин. Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги даврда педагогик технология тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмида мустақкам ўрин эгаллади. (1-чизма)

1-чизма. Таълим технологиялари турлари

Ҳозирги кунда таълим жараёнида кенг қўлланилаётган янги педтехнологияларга қуйидагиларни киритиш мумкин (2-чизма.)

2-чизма. Таълим жараёнида кенг қўлланилаётган технологиялар турлари.

Модулли ёки локал таълим технологияси - шахсга йўналтирилган таълим технологиясидир. Модулли таълим дунё таърибасида қўлланилиб Таълим технологиялари турлари Анъанавий таълим технологияси Ноанъанавий таълим технологияси Муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни кўпроқ ўқитувчи шахсига қаратилган бўлиб, ўқитишнинг анъанавий шакли, методи ва таълим воситаларининг мажмуидан фойдаланиб таълимтарбия мақсадига эришишдир. Муайян муддатга мўлжалланган, таълим жараёни марказида талаба шахси бўлиб, ўқитишнинг замонавий шакли, фаол ўқитиш методлари ва замонавий дидактик воситаларнинг мажмуини таълим-тарбия ишидан кўзланган мақсад ва кафолатланган натижага эришишга йўналтиришдир. “Модулли таълим”, “Муаммоли таълим”, “Интерфаол метод”, “Таълим технологиялари”, “Дидактик ўйинлар” “Ҳамкорликда ўқитиш” “Синов дарслари” келаётган (Буюк Британия, Голландия, АҚШ, Россия) таълимнинг самарали шаклидир. Модул лотинча «модулу» сўзидан олинган бўлиб меъёр, ўлчов деган маънони англатади. Таълимда модул ўрганилаётган предметни маълум қисмларга бўлиб, уни ўрганишнинг аниқ тизимини яратади.

Муаммоли ўқитиш технологияси ўрганилаётган мавзудаги асосий муаммони ажратиб олиш ва муаммони талабалар томонидан мустақил ҳал этилишини таъминлашга хизмат қилувчи таълим технологияларидан бири ҳисобланади. Бунда муаммонинг тури, муаммонинг сабаблари ва кўринишлари, муаммони ҳал этиш учун ҳаракатлар белгиланади. Муаммоли таълим бу – талабага бериладиган билимнинг қайси қисмини, қандай йўл билан бериш муаммосини самарали ҳал қилишга қаратилган ўқитувчи фаолиятидир.

Интерфаол (“Интер” - бу ўзаро, “аст” – ҳаракат қилмоқ) – ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишни англатади. Таълим жараёнида интерфаол методлар орқали ўқувчиларда инсонпарварлик, ташаббускорлик, меҳнатсеварлик, ҳамжиҳатлик, билим олишшга интилишни шакллантириш мумкин.

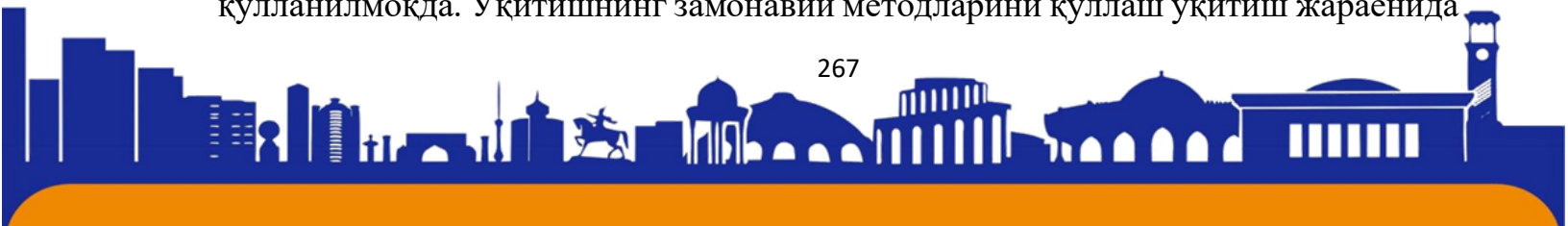
Интерфаол усуллар таълим-тарбия жараёнига ўзига хос инновацион ёндашувдир. У ўқитишнинг маъруза, суҳбат каби усулларининг ўзи билан чекланмай, балки, талабанинг билиш фаолиятини бошқарувчи, ташкилотчи, маслаҳатчи, яқуний натижага эришишга йўлловчи бўлмиш устоз раҳбарлигида унинг кўпроқ мустақил ишлашини ташкил этиш имкониятининг мавжудлигидир

Дидактик ўйинлар таълимий характерга эга булиб, талабалар билимининг мустаҳкамланишига ва кенгайишига, уларни умумлаштиришга, тизимга солишга ёрдам беради. Таълим ва тарбия бериш жараёнида хар хил дидактик ўйинлардан: оғзаки, ўйин-викторинадан фойдаланиш, муаммоли ҳолатлар келтириб чиқариш, ечимини топиш, бахслашиш, натижага эришиш машғулот самарадорлигини оширади. Дидактик ўйинларнинг хусусиятлари шундаки, таълимга алоқадор масалалар машғулот жараёнида ўйин асосида, унинг коидаларига мувофиқ тарзда олиб борилади. Талаба ўйнар экан, у ниманидир ўрганиши ҳақида ўйлаб ўтирмайди. Лекин ўйин жараёнида ниманидир ўрганади. Дидактик ўйин мазмуни таълимнинг муҳим қисми сифатида киритилган бўлади. Дидактик ўйин талабаларнинг ақлий қобилиятини устиради.

Ҳамкорликда ўқитиш - талабаларнинг билимини ўзлаштириш, сингдириш, мустаҳкамлаш бўйича репродуктив фаолиятини таъминловчи, маҳорат ва малакани кетма-кетлик бўйича талабанинг бевосита бошчилигида ишга солишни ташкил этишга асосланган ўқитиш ва билим олишдир. У талабаларнинг мустақил гуруҳларда ишлаши эвазига таълим олишини кўзда тутадиган методлардан иборат. Буларга “Зиг-заг”, “Ақлий ҳужум”, “Пинборд”, “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Нафис арра”, “Бумеранг” каби бошқа методларни киритиш мумкин.

“Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарнинг тузилиши ва функцияси” мавзусини педагогик технологиялар асосида ўқитиш самарадорлигини таъминлаш йўллари.

Ҳозирги вақтда таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий методлари кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида

юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Таълим методларини танлашда ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ саналади.

Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли-туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига олиб келади. Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда “Ақлий ҳужум”, “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Баҳс-мунозара”, “Муаммоли вазият”, “Йўналтирувчи матн”, “Ролли ўйинлар” каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади. Талабаларнинг ўзлаштирган билимларини амалиётга қўллашда кўникма ва малакалар муҳим роль ўйнайди. Кўникма ва малакаларни тил билан тушунтириб бўлмайди, уларни амалий фаолиятда кўрсатиш керак бўлади. Шу сабабли инсон ҳаётининг асосини фаолият усуллари (кўникма ва малакалар) ташкил этиб, у талабаларнинг муҳим сифати саналади. Уларнинг дунё ҳақидаги билимларида, бу борада тушунчаларни таркиб топтиришда хилма-хил таълим услублари, воситаларидан унумли фойдаланишга тўғри келади. “Тиббий биология ва генетика” фани таълимида фойдаланилиши мумкин бўлган локал даражадаги технологиялар жумласига “Кейс”, “Инсерт”, “Кластер”, “Ақлий ҳужум”, Венн диаграммаси, “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Атамалар занжири”, “Атамалар варағи”, “Тезкор ўйинлар”, ўйин машқларининг турли шакллари ва бошқаларни киритиш мумкин.

“Инсерт” методи.

“ИНСЕРТ” - мустақил ўқиш вақтида олган маълумотларни, эшитган маърузаларни тизимлаштиришни таъминлайди; олинган маълумотни тасдиқлаш, аниқлаш, четга чиқиш, кузатиш. Аввал ўзлаштирган маълумотларни боғлаш қобилиятини шакллантиришга ёрдам беради. Ўқиш жараёнида олинган маълумотларни алоҳида ўзлари тизимлаштирадилар - жадвал устунларига “киритадилар” матнда белгиланган қуйидаги белгиларга мувофиқ:

“V”- мен билган маълумотларга мос;

“-“ - мен билган маълумотларга зид;

“+” - мен учун янги маълумот;

“?” - мен учун тушунарсиз ёки маълумотни аниқлаш, тўлдириш талаб этилади.

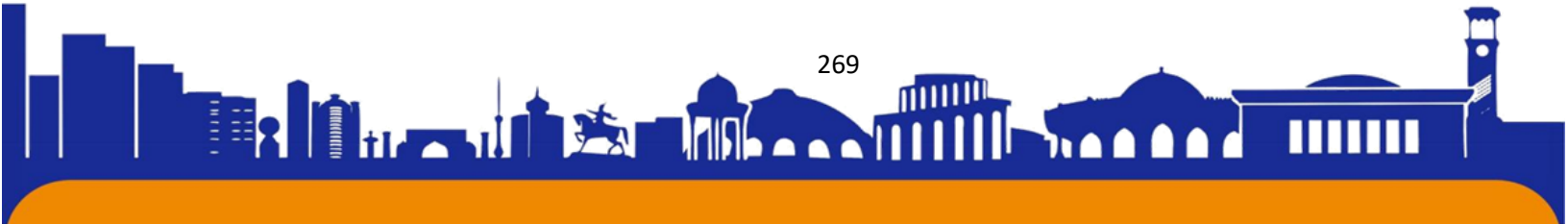
Дастур мазмунидаги фақат фактик материалларни ўрганиш назарда тутилган мавзуларда инсертдан фойдаланиш тавсия этилади. Инсерт - локал даражадаги педагогик технология бўлиб, талабалар томонидан ўқув материаллидаги асосий ғоя ва фактик материалларни англашига замин яратиш мақсадида қўлланилади.

“Инсертъ” методи.

“V”- мен билган маълумотларга мос;	“+” - мен учун янги маълумот	“-“ - мен билган маълумотларга зид	“?” - мен учун тушунарсиз ёки маълумотни аниқлаш, тўлдириш талаб этилади.

Бугунги кун таълим жараёнида кенг қўлланилаётган методлардан бири “БББ” методи ҳисобланади. Бу метод маъруза дарслар учун айниқса қулай. Ўқитувчи мавзу бўйича асосий тушунчалар ва иборалар рўйхатини талабаларга тақдим этади. Талабалар ўзлари биладиган ва билмайдиган тушунчалар ва иборалар билан намунадаги жадвални тўлдирадилар. Биз тадқиқ қилаётган “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил, нуклеин кислоталари” мавзусини ўқитишда “БББ” жадвали қуйидаги кўринишда бўлиши мумкин:

Мавзу:“Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси”

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

“Кластер” методи.

“Тиббий биология ва генетика” фанидан дарс жараёнида талабаларнинг ўзлаштирган билимларини тизимлаштириш, мустақамлигини таъминлаш мақсадида кластердан фойдаланиш муҳим ўрин тутади. Кластер- “cluster” инглиз тилида шажара деган маънони англатиб, ахборот харитасини тузиш йўли-барча тузилманинг моҳиятини марказлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғишдан иборат. Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва очиқ жалб қилишга ёрдам беради. Ушбу локал технология талабалар томонидан ўзлаштирилган ва ўзлаштирадиган ғоя, қонуният ва тушунчалар ўртасидаги боғланишни англаш, бир-бирига узвийлигини тушунишга имкон яратиш, таҳлилий-танқидий фикр юритиш кўникмаларини ривожлантиришга замин тайёрлайди.

“Атамалар занжири” методи.

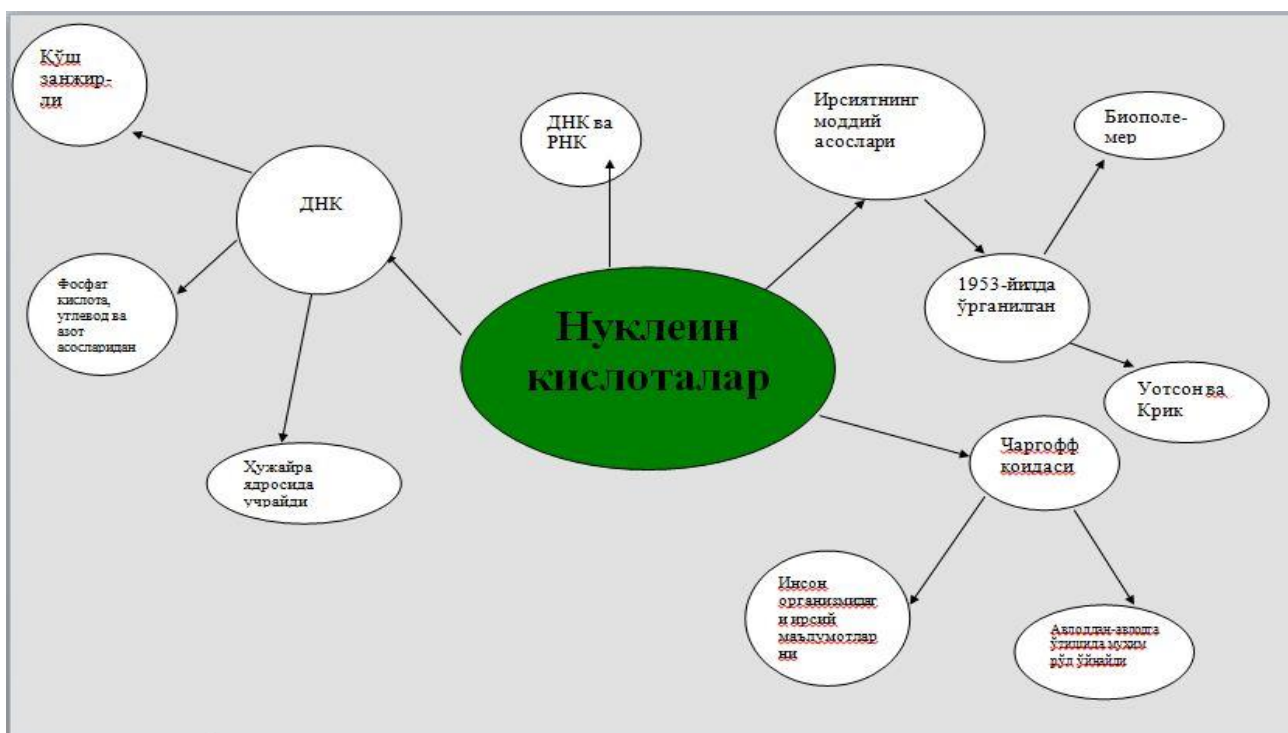
“Атамалар занжири”дан ўтган мавзуни яқунлаш қисмида фойдаланилганда, талабаларнинг кичик гуруҳ аъзоларидан оғзаки ҳолда мазмуни ва моҳиятига кўра ўзаро боғлиқ янги атама қўшиши талаб этилади. Гуруҳнинг биринчи иштирокчиси битта атама билан бошлаган ўйин якунида гуруҳ аъзолари сонига тенг атамалар занжири вужудга келади. Иккинчи босқичда мазкур атамаларга таъриф бериш ва уларни изоҳлаш талаб этилади. Мавзусидан келиб чиқиб, қуйидаги кўринишдаги **кластер** тузиш мумкин. Тармоқлар методи (Кластер) технологияси Ушбу метод мантиқий фикрлаш, умумий фикрлаш доирасини кенгайтириш, мустақил равишда адабиётлардан фойдаланишни ўргатишга қаратилган. Бирон-бир мавзуни чуқур ўрганишдан олдин талабаларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш ҳамда кенгайтиришга

хизмат қилади. 1. Катта ўлчамдаги қоғоз ёки досканинг ўртасига мавзуга доир сўз ёзилади. 2. Талабаларнинг ушбу сўз билан боғлиқ хаёлга келган сўз ва жумлаларни уни атрофига ёза бошлайдилар. 3. Янги гоёлар пайдо бўлиши билан хаёлга келган сўзлар ҳам дарҳол ёзиб қўйилади. 4. Сўзларни ёзиш жараёни ўқитувчи томонидан белгиланган вақт тугагунча ёки барча сўз ва гоёлар тугагунча давом этади. Кластерларга ажратишда бир қатор қоидаларга ҳам риоя қилиш зарур. 1. Хаёлга келган ҳамма нарсани уларнинг мазмунига эътибор бермасдан ёзиб бориш. 2. Орфография ва бошқа омилларга эътибор бермаслик.

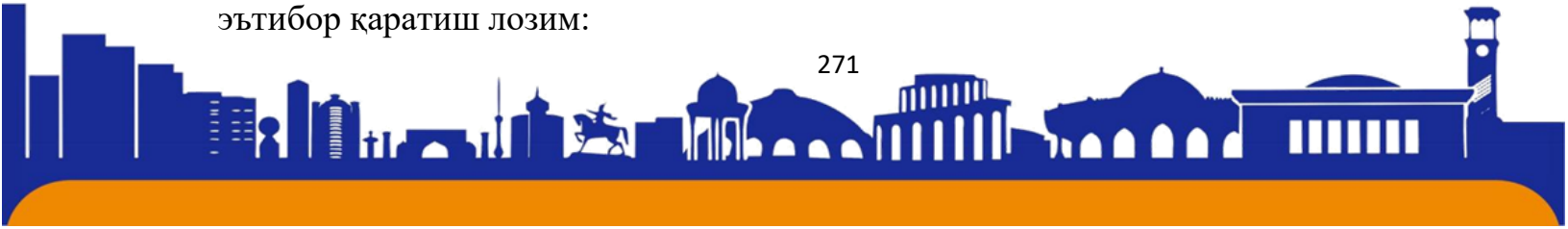
Кластер.

“Кичик гуруҳлар”да ишлаш методи

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети Тиббиёт ва Табиий фанлар факультети Даволаш иши таълим йўналиши 1-курс талабаларида ўқитиладиган “Тиббий биология ва генетика” фани дарсларини ташкил этишда кичик гуруҳларда ишлаш методидан фойдаланилганда яхши самара берди. Ушбу метод қўлланилганда талабаларнинг дарсдаги фаоллиги ошиб, ҳар бир талаба мунозарада қатнашиб, бир-биридан аудиторияда ўрганишга, бошқалар фикрини қадрлаш ҳолати кузатилди.

Кичик гуруҳларда ишлаш методини қўлланилишида қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

1. Фаолиятни танлаш. Мавзуга оид муаммо шундай танланадики, натижада талабалар уни ўрганиш (бажариш) учун ижодий фаолият кўрсатишлари зарур бўлади ва вазифалар белгилаб олинади.

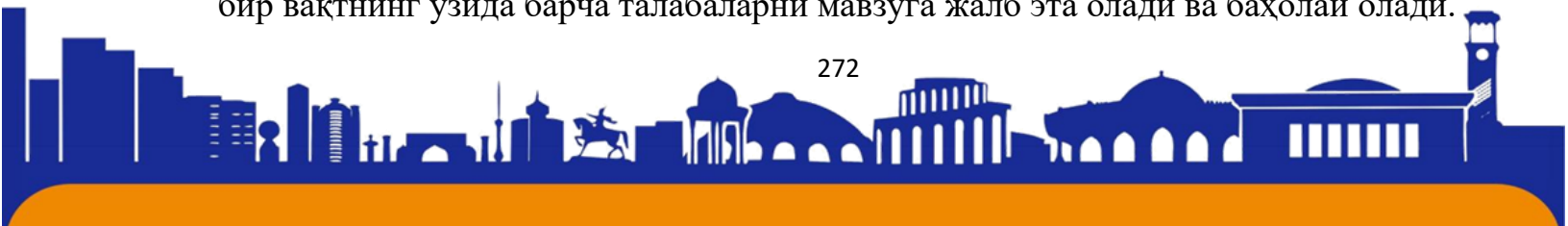
2. Зарурий асос яратиш. Талабалар кичик гуруҳ ишида қатнашишлари учун танланган фаолият бўйича баъзи билим, кўникма ва малакаларни олдиндан эгаллаган бўлишлари керак.

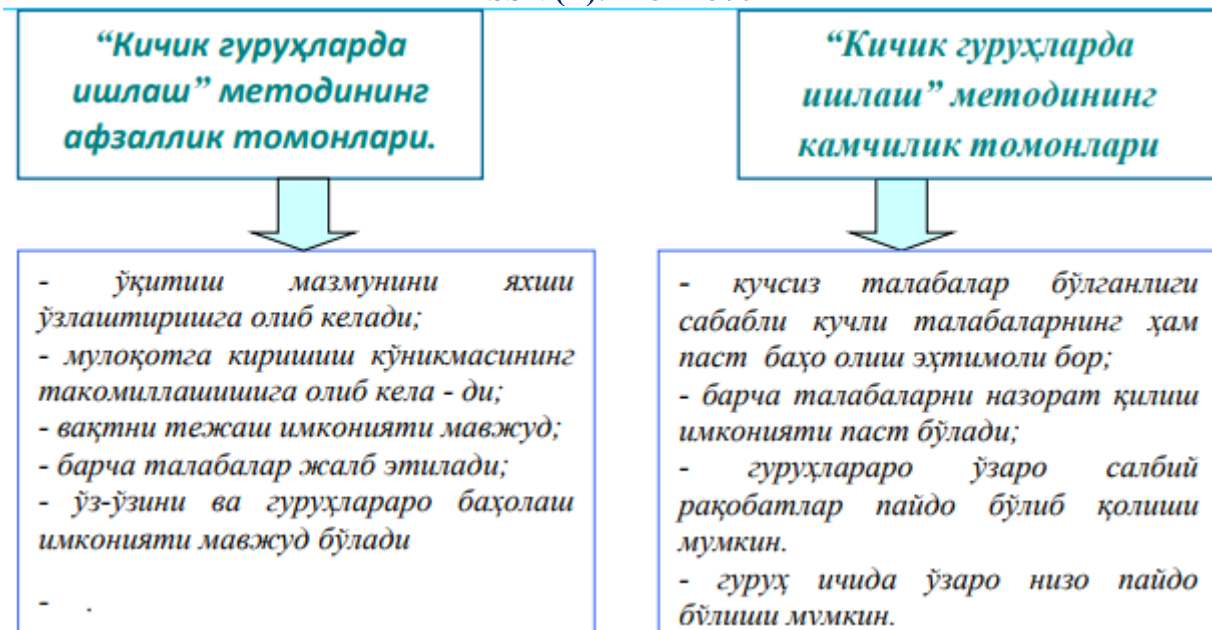
3. Гуруҳни шакллантириш. Одатда ҳар бир гуруҳда 3-5 талаба бўлади. Агар гуруҳда ишлаш у ёки бу ёзма хужжат тайёрлашни талаб этса, яхшиси 2-3 кишили гуруҳ тузилгани маъқул. Энг яхшиси, “гетроген” гуруҳ ташкил этишидир (жинси, ўзлаштириш даражаси ва бошқа белгилар асосида). Гуруҳда ишлаш талабалар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлашга таянади. Мисол учун, бир талаба мунозарани бошқаради, иккинчиси ёзиб боради, учинчиси спикер (сардор) ролини ўтайди ва ҳоказо. Аудиторияни гуруҳларга ажратиш, хоҳиш бўйича ёки ҳисоб бўйича амалга оширилади.

4. Аниқ йўл-йўриқлар кўрсатиш. Талабаларга фаолиятни бажариш бўйича аниқ ва ҳажм жиҳатдан кўп бўлмаган тушунтириш берилади. Ўқитувчи гуруҳларининг ишлаш тезлиги турлича бўлишини инобатга олган ҳолда вақт чегарасини айтади. Гуруҳлар керакли материаллар ва ахборотлар билан таъминланади. Талабалар гуруҳда ишни бошлашлари учун вазифаларини аниқ тушуниб етганлиги текшириб кўрилади.

5. Қўллаб қувватлаш ва йўналтириш. Ўқитувчи зарурат туғилса гуруҳлар ёнига навбатма-навбат келиб, тўғри йўналишда ишлаётганлигини қайд этади ёки уларга ёрдам беради, гуруҳларга тазйиқ ўтказилмайди.

6. Муҳокама қилиш ва баҳолаш. Гуруҳларда иш якунлангач, улар натижалари бўйича ахборот берадилар. Бунинг учун ҳар бир гуруҳ ўз сардорини белгилайди. Зарурат туғилса, фаолият натижалари бўйича билдирилган фикрлар ўқитувчи томонидан ёзилиб борилади. Муҳими, гуруҳнинг ечимининг асосланишини аниқлаштириб олишдир. Агар вақт етарлича бўлса, у ёки бу фикрни аргументлашда гуруҳлар бир-бирига савол ҳам беришлари мумкин. Кичик гуруҳларда ишлаш натижалари ўқитувчи томонидан баҳоланади. Бунда фаолиятни тўғри ва аниқ бажариш, вақт сарфи асосий мезон ҳисобланади. Кичик гуруҳларда ишлаш методи қўлланилганда, ўқитувчи бошқа ноанъанавий методларга қараганда вақтни тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки ўқитувчи бир вақтнинг ўзида барча талабаларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади.

4-чизма *“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг афзаллик ва камчилик томонлари.*

Муаммоли ўқитиш технологияси.

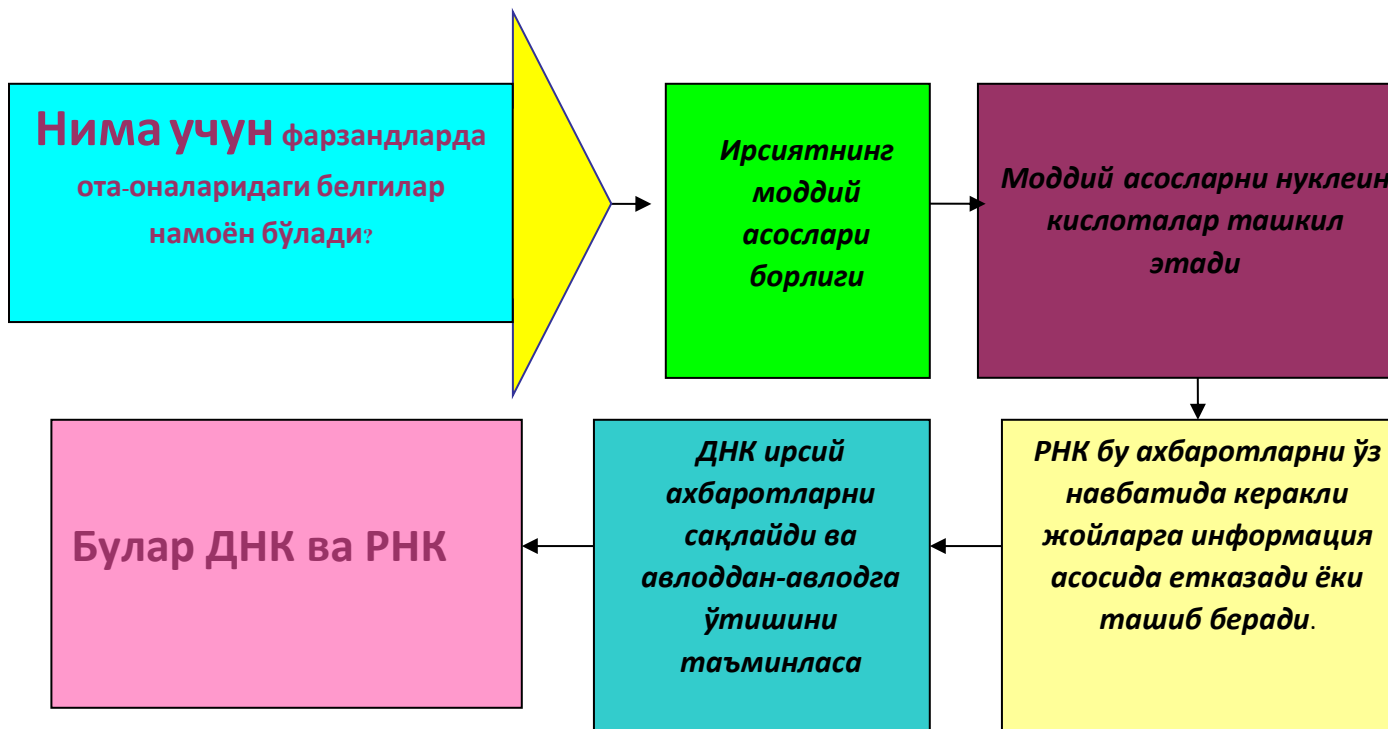
Ҳозирги давр таълим тизимининг зарур таркиби бу **муаммоли таълимдир**. Педагогика фанлари доктори, профессор Л.М.Панчешникова таъкидлаганидек, “Муаммоли таълим аввало талабалар учун янги ҳисобланган муаммоларни далиллар билан ҳал этиш жараёнига талабалар ва ўқитувчи ҳамкорликда киришиши билан тавсифланади”. Муаммоли таълимни шарҳлашда олимлар, мутахассислар ва методистлар ўртасида ягона фикр шаклланиши йўқ. Шуниси аниқки, муаммоли таълим ўқитувчининг “ҳикоя қилиш, тушунтириш, билимини аниқлаш” фаолияти, талабанинг “этибор бериш – ёдда сақлаш - такрорлаш” фаолиятини тан олмайди. Бу чизма муаммоли таълим талабини қаноатлантирмайди. Мазкур чизма талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантира олмайди. Муаммоли таълимнинг моҳияти ва уни амалга ошириш йўллари ҳақида асосан икки йўналиш мавжуд. Биринчи йўналиш тарафдорлари агар ўқув материалининг муайян қисмини талабалар ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажариб, мустақил ўргансалар, оқсил ва нуклеин кислоталар ҳақидаги маълумотларни билиш (эгаллаш) учун излансалар, буни муаммоли таълим деб ҳисоблайдилар. Улар қиёслаш, оқсил ва нуклеин кислота компонентлари орасидаги ўзаро алоқадорлик сабабларини аниқлаш мақсадида эвристик (савол-жавоб) суҳбат учун анъанавий саволларни муаммоли деб

ҳисоблайдилар. Масалан, “Нима учун” схемаси орқали “РНК ва ДНК фарқи нима?” ёки “Нима учун ДНК ирсий материал деб аталади?” ёки “Оқсилларнинг аҳамияти беқиёслигига сабаб нима?” кабилар. Бундай саволлар илгари ҳам “муаммоли” дейилмасада, талабаларга топшириқ сифатида берилган. Ҳозир бу топшириқларни мустақил ва ижодий бажарилишига эътибор берилди бошланди.

“Нима учун” схемаси

Иккинчи йўналиш тарафдорлари муаммоли таълимни биология ва генетика фани методлари ва фан тарихини мактаб биология курсларида акс этиши деб тушунадилар. Фан тарихи деганда йирик илмий кашфиётлар хронологияси, олимлар, методист – биологлар номлари муҳими – тиббий биология ва молекуляр биология фанида вужудга келган муаммолар ва илгари сурилган гипотезалар, уларни тадқиқ этиш ва назарияга “айлантириш” йўлларини билиш назарда тутилади.

Талабаларни билимларни мустақил ўрганишга, эгаллашга, изланишга тайёрлаш учун катта ҳажмда кўп билим беришни ўзи кифоя қилмайди, кўп билим, материал бериш билан уларнинг мустақил изланишларини ривожлантириб бўлмайди.

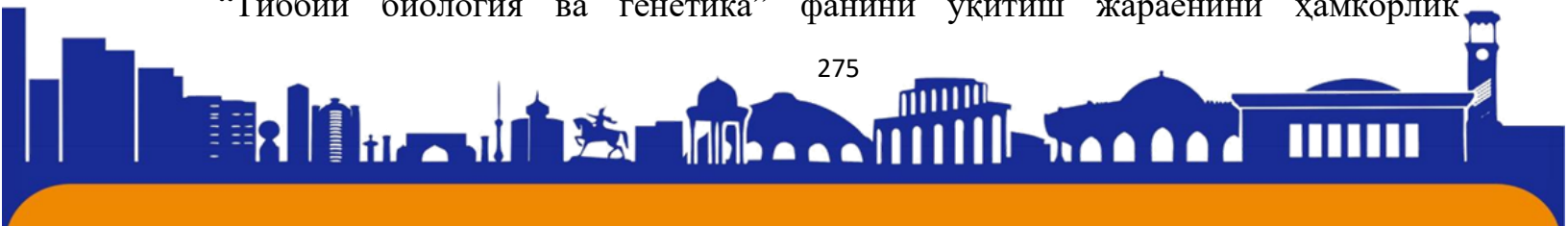
Талабалар мустақиллигини ривожлантириш учун улар фан мазмунини эгаллаш билан бирга, уни тадқиқ этиш ва ривожлантириш усуллари хам тушуниб етишлари – билиб олишлари лозим. Агар географик объект ва ҳодисалар ҳақидаги илмий билимлар ва уларнинг вужудга келиш усуллари кўрсатиш “янги билим қандай вужудга келганлиги” ҳақида мунтазам саволлар бериб бориш билан қўшиб ўрганилса, бундай таълимни муаммоли таълим деб ҳисоблаш мумкин.

Кузатишларга кўра, талабаларнинг ўзлаштириш даражасига ўқитиш методларининг таъсир даражаси:

1. Маъруза эшитганда - эшитган маълумотларининг - 5%.
2. Ўқиб ўрганганда - ўқиганларининг 10%.
3. Видеоусул, намойиш этилганда – кўрган маълумотларининг 20%.
4. Тажрибани намойиш қилинганда - кўрган ва эшитганларининг 30%.
5. Баҳс-мунозара, муҳокама қилинганда 40%.
6. Машқлар - ўқиган, ёзган, гапирганда 50%.
7. Дидактик ўйинлар, кичик гуруҳларда ишлаш, лойиҳалаш, мустақил ўқиганда, таҳлил ва муҳокама қилганда, ҳимоя ва намойиш қилганда 75%.
8. Йўналтирувчи матн, муаммоли вазият, бошқаларни ўқитиш - мустақил ўрганган маълумотлар, таҳлил ва муҳокама қилинган, бошқаларни ўқитган нарсаларининг 90%и эсида сақланиб қолади.

Юқоридаги маълумотлар шуни кўрсатадики, дарс жараёнида анъанавий методлар қўлланилганда, талабаларнинг ахборотни эслаб қолиш кўрсаткичини энг юқори даражаси 30%ни ташкил етар экан. Ноанъанавий методлар қўлланилганда эса, талабаларнинг ахборотларни ўзлаштириш даражаси 90%гача ортиб боради.

ХУЛОСА қилиб айтсак, Республикаимизнинг ҳозирги даврдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тамойиллари жаҳондаги тараққий этган мамлакатлар қаторидан муносиб ўрин олиш учун маънавий салоҳиятимизни ва иқтисодий кудратимизни янада ошириш, уларни янги аср илмий-техника тараққиёти талабларига жавоб берадиган тарзда қайта қуришни талаб қилади. Бундай мураккаб ижтимоий вазифани ҳал этишда бошқа фанлар билан бир қаторда илмий асосга қурилган миллий педагоглар зиммасига катта маъсулият тушади. Давлат таълим стандартлари асосида биология тизимидаги фанлар қаторида “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитиш жараёнини ҳамкорлик

педагогикаси ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади.

Ушбу мақолада “Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси ” мавзу бўйича маълумотлар назарий жиҳатдан ўрганиб чиқилди. Зарур бўлган бир қатор зарур илмий методик адабиётлар таҳлил қилинди. Шунингдек, педагогик технологияларнинг интерфаол методларини “Тиббий биология ва генетика” фанини ўқитишда қўлланилишига оид керакли илмий-услубий манбалар ўрганилди ва таҳлил қилинди.

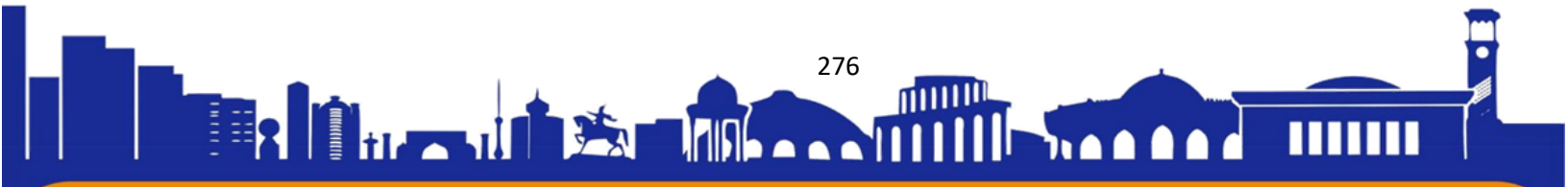
Тадқиқот давомида “Ақлий ҳужум” “Инсертъ”, “БББ”, “Атамалар занжири”, “Кичик гуруҳларда ишлаш”, “Кластер”, “Муаммоли таълим технология” сени дарс жараёнида қўллаганимизда анъанавий усулда олиб борилган дарс машғулотиغا нисбатан яхши самара берди. Ушбу методлар қўлланилганда талабаларнинг дарсдаги фаоллиги ошди, ҳар бир талаба мунозарада қатнашди, бир-биридан аудиторияда ўрганишга, бошқалар фикрини қадрлаш, таҳлилий-танқидий фикр юритиш кўникмаларини ривожлантиришга замин яратилди, бир вақтнинг ўзида барча талабалар эътиборини жалб қилиш ҳолати кузатилди.

Ушбу мақола якунида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Таълим соҳасидаги янгиликлар, инновацион технологиялар билан мунтазам танишиб бориш ва ўрганиш лозим.
2. Биология соҳасидаги фанларни ўқитишда таълимнинг анъанавий турлари билан бир қаторда янги педагогик технологиялардан, табиий кўргазмали воситалар билан бирга тасвирли кўргазма воситаларидан ҳам электрон доскадан , проектор ,компьютердан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ.
3. «Тиббий биология ва генетика» фанидан ўтиладиган маъруза ва амалий машғулотларда самарали натижаларга эришиш учун педагогик технологиялар ва интерфаол методлардан янада кенгроқ фойдаланиш зарур.

Мазкур мақолода амалий машғулотларнинг ишланмаларида келтирилган педагогик технологиялар ва методлардан биология тизимидаги бошқа фанларни ўқитишда ҳам фойдаланишни тавсия қиламиз.

Моҳир, тажрибали ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини кенг миқёсда оммалаштириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар.

Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент, Ўзбекистон нашриёти, 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент, Ўзбекистон нашриёти, 2017.

II. Меърий- ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т., 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020 йил. 23-сентябр.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил. 11-12-сон, 295-модда.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 28 декабрдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим ҳамда олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрларни аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № 365 сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 январдаги “Вазирлар Маҳкамасининг “Олий таълимнинг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида” 2001 йил 16 августдаги 343-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги №3-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Узлуксиз таълим тизими учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида» 1998 йил 5 январдаги 5-сон Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 20 августдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги № 242-сонли Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947 сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2909-сонли қарори .

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5-июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3775-сонли қарори.

11. 2019 йил 16 январдаги “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4119-сон қарорлари

III. Махсус адабиётлар.

1. Мусаев Д.А., Турабеков Ш., Саидқаримов А.Т., Рахимов А.К. Генетика ва селекция асослари. “Фанва технология”2012. 487 б.

2. А.Т.Ғофуров, С.С. Ғайзуллаев. Генетика. Тошкент, 2010 й.

3. Лобашев М.Е., Ватти К.В., Тихомирова М.М. Генетика с основами селекции. М. Просвещение, 1970. 432с.

4. Гершензон С.М. Основы современной генетики. 2-е изд., Киев, Наукова думка, 1983, 558с.

5. Турабеков Ш., Атажиева М.Ш. Аллел бўлмаган генларнинг ўзаро таъсири типларига доир масалалар ва уларни ечиш усуллари. Тошкент, М.Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети. 2010, 52 б.

6. Н. П. Максимова [и др.]. Сборник задач по генетике : для студентов биол. фак. / – Минск : БГУ, 2008. – 167 с.

7. Толипова Ж.О. Биология фанини ўқитишда педагогик ва ахборот технологиялар модули бўйича методик қўлланма. Т.: 2007.

8. Толипова Ж.О., Ғофуров А.Т. Биология таълими технологиялари. Т.: Ўқитувчи, 2002.

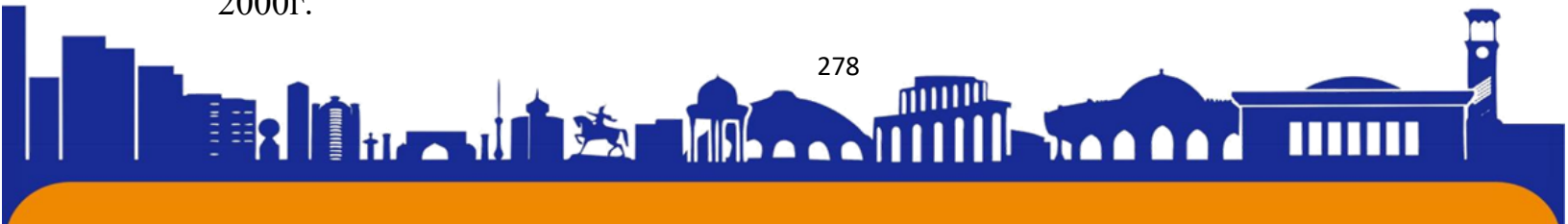
9. Толипова Ж.О. Биологияни ўқитишда педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. Т.: 2004. 1-қисм, 78 б.

10. Толипова Ж.О. Биологияни ўқитишда педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. Т.: 2004. 2-қисм, 111 б.

11. Коничев А.С., Севастьянова Г.А. Молекулярная биология. М.: “ACADEMA”, 2005.

12. Valixanov M.N., Dalimova S.N., Umarova G.B., Mirxamidova P. Molekulyar biologiya. Т., 2015.

13. Кнорре Д.Г., Мызина С.Д. Биологическая химия. М. «Высшая школа» 2000г.

14. Рис Э., Стернберг М. Введение в молекулярную биологию. М. «Мир». 2002.

IV. Интернет сайтлари:

1. <http://www.Referat.ru>
2. <http://www.Bankreferatov.com>
3. <http://www.2balla.ru>
4. <http://www.subscribe.ru>

V. Scopus базасидаги журналлар

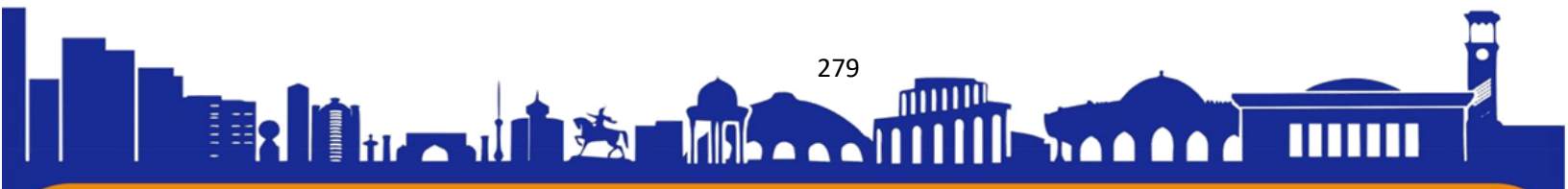
1. Biology Letters. 23 October 2012 Volume 8 Issue 5
2. American Journal of Agricultural Economics.

ИЛОВАЛАР ВЕНН ДИАГРАММАСИ

Қўш занжирли
углеводлардан
Дезоксирибоза
зот Асослари,
А-Г, Ц-Т

Ҳар иккаласи
ҳам ҳужайра
ядросида
учрайди.
Таркибида
углевод,
фосфот кислота,
азотли асослар

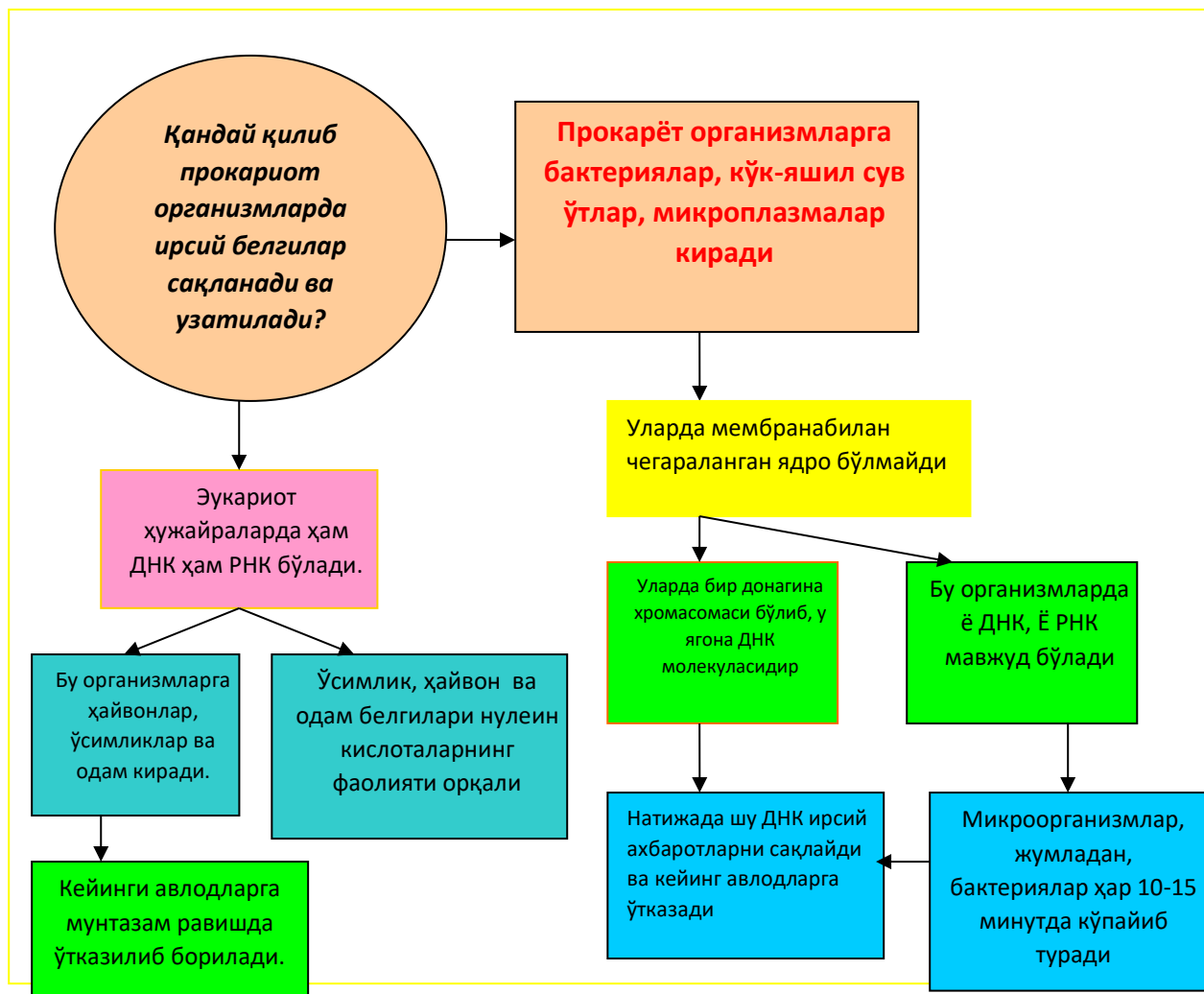
Бир занжирли,
углеводлардан
ребоза, азот
асосларидан
А-Г, У-Ц
азифасига қараб РНК
турларга бўлинади.

«Қандай ? » иерархик диаграммасига намуна

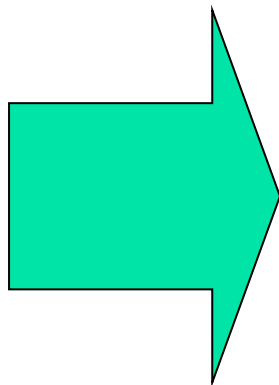

ФИКР. МУЛОҲАЗА. ИСБОТ

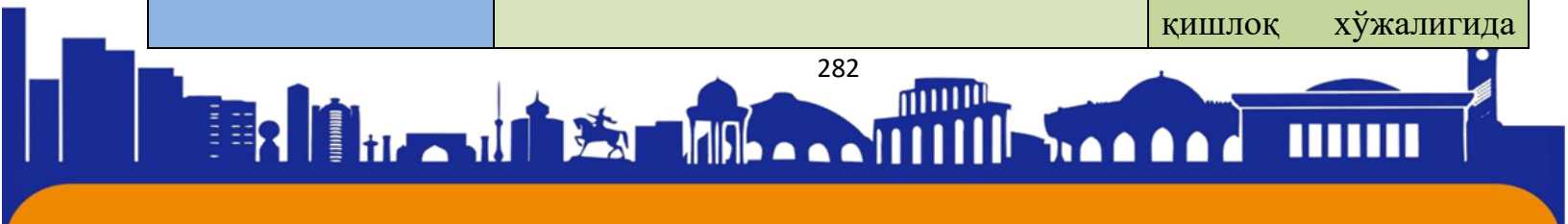
■ **ФСМУ**

- **Ф** – Ҳозирги кунга келиб ДНК нуклеотидларининг кетма-кетлиги аниқланиб ёзилиши натижасида ҳаёт китоби яратилди.
- **С** – Бунинг учун ДНК фрагментларини аниқлайдиган, уни ўқийдиган аппаратларнинг яратилиши муҳим рўл ўйнамоқда
- **М** – Ғўза ва буғдой навларининг серҳосил, эрта пишар, касалликларга чидамли навларини яратиш имконини беради
- **У** – Молекуляр касалликларни ўрганишда янги навлар чиқаришда ирсиятнинг моддий асослари бўлган ДНК ва РНКни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Б.Б.Б

Биламан	Билишни ҳохлайман	Билиб олдим
Хужайрада шундай полемер моддалр борки, ота-она белгиларини	Бу жараёнларни амалга оширишда қандай тажриба ишлари олиб борилган? Бу ишлар қачон, ким томонидан нечанчи йилда аниқланган?	Молекуляр биология фани инсоният келажагини, тиббиётдаги қўлга киритилган ютуқлар қишлоқ хўжалигида

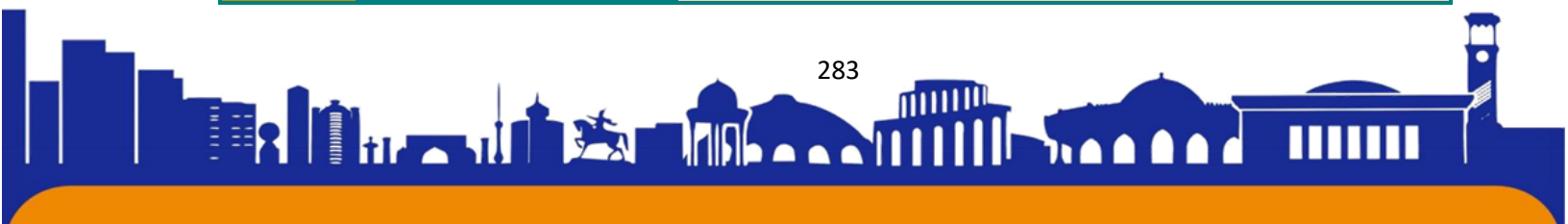
авлоддан-авлодга берилишини	Уларнинг ишлари бугунги кунда ҳам ўрганолмоқдами?	яратилган навларнинг асосини қамраб олади
-----------------------------	---	---

Муаммоли таълим методида SWOT- таҳлили

s	Кучли томони	Хужайра ядросида жойлашган бундай кислоталар орқали организмнинг ирсий ахборотларининг ташилишида ДНК ва РНК муҳим бўлиб, ДНК қўш спирали, спиралнинг ҳар бир бўлаги ўзига хос биологик вазифаларни бажаради.
w	Ожиз томони	ДНК ва РНКнинг фаолиятини тўлик ўрганиш учун ҳар бир талаба генетика фанини ўрганган бўиши керак.
o	Имкониятлари	Талабалар бу мавзунини ўқув адабиётлари, турли хил илмий мақолалар, услубий қўлланмалар, мажмуалар, вимдеолавҳалар, илмий тадқиқот ишларининг натижалари билан танишишлари орқали ўрганишлари мумкин.
t	Хавфлар	ДНКни ўрганишда талабалар тўлик жиҳозланган лабораторияда олиб боришлари керак.

Инсерт чизмаси

I	<i>Биламан</i>	Хужайрада нуклеин кислоталар борлигини.
-	Тўғри келмади	Нуклеин кислоталарни оддий шароитда кўриб бўлмаслиги.
-	Янги ахборот	ДНК репликацияси, ДНК ва РНК полимераза.
?	Тушунмадим	4 хил нуклеотид 64 хил комбинацияни ҳосил қилади.

CLINIC AND COURSE OF ACUTE OTITIS MEDIA IN CHILDREN AGAINST THE BACKGROUND OF CHRONIC HEPATITIS B

Narzullaev N.U., Rakhmatov A.A.

Bukhara State Medical Institute

Аннотация. Ушбу изланиш мақсади сурункали вирусли гепатит В билан зарарланган болаларда ўткир ўрта отитнинг клиникаси ва кечишини ўрганишдан иборат. Кўриниб турибдики, сурункали вирусли гепатит В фонида ўткир ўрта отит 14 ёшгача булган 60 та болаларда кузатилаяпти. Шулардан 32 таси ўғил болаларни, 28 таси қиз болаларни ташкил этаяпти. Кузатувлар натижаси шуни кўрсатдики, сурункали вирусли гепатит В билан касалланган болаларда ўткир ўрта отитнинг қуйидаги клиник симптомлари юқори фоизларда кузатилди: кулоқда оғриқ, кулоқдан йиринг оқиши, тана ҳароратининг кўтарилиши, токсикоз ва эксикоз ҳолатлари. Бизнинг назаримизда сурункали вирусли гепатит В фонида ривожланган ўткир ўрта отитнинг клиник кўриниши, биринчи навбатда сурункали гепатит-вирусининг гепатоцитлар ва иммун хужайраларининг зарарлаш биологик хусусияти, ҳамда бола организмнинг анатомио-физиологик хусусиятига боғлиқ. Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, сурункали вирусли гепатит В фонида ривожланган ўткир ўрта отитнинг клиникаси ва кечиши, сурункали вирусли гепатит В билан зарарланмаган болаларда бир хилда кечади. Шу сабабли, шифокорлар ўткир ўрта отитни антибактериал даволашда иммунокомпонентли болаларни даволашдагидек тавсия беришлар лозим.

Калит сўзлар: ўткир ўрта отит, сурункали вирусли гепатит В, болалар, антибактериал терапия.

Аннотация. Целью данного исследования является изучение особенности клиника и течения острого среднего отита у детей на фоне хроническом гепатите В. Показано, что при хроническом гепатите дети до 14 лет с острым средним отитом составляет 60 больных. Из них мальчики составляют 32 больных, а девочки 28. В результате анализа полученных нами данных установлено, что наиболее частыми признаками острого среднего отита у детей являются: боли в ушах, гноетечение, повышение температура тела, токсикоз, эксикоз. Своеобразие клинического проявления острого среднего отита у детей,

на наш взгляд, в первую очередь связано как с биологическими свойствами вируса (поражение иммунокомпонентных клеток), так и с анатомо-физиологическими особенностями детского организма. Резюмируя, следует отметить что клиника и течение острого среднего отита у детей на фоне ХГВ схоже, что и у неинфицированных детей, то есть при выборе антибактериальной терапии врачи должны следовать тем же рекомендациями, что и при лечении ОСО у иммунокомпонентных детей.

Ключевые слова: острый средний отит, хронический гепатит В дети, антибактериальная терапия.

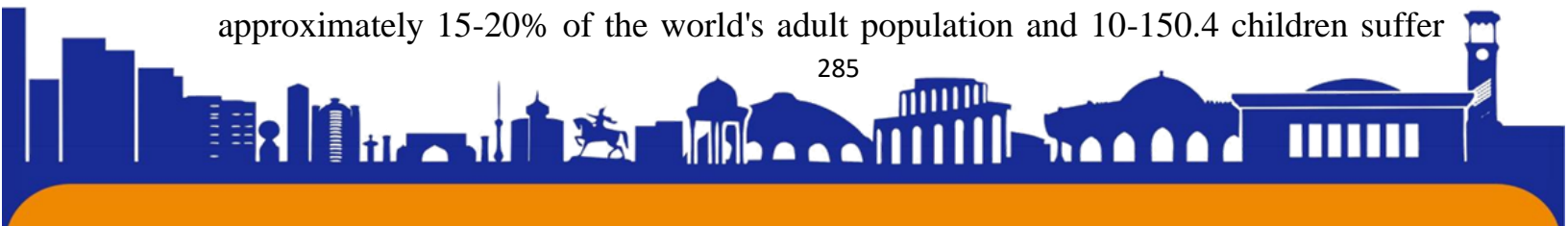
Abstract. The purpose of this study is to study the features of the clinic and the course of acute otitis media in children with chronic hepatitis B. It is shown that with chronic hepatitis, children under 14 years old with acute otitis media is 60 patients. Of these, 32 patients are boys, and 28 girls. As a result of the analysis of our data, it was found that the most common signs of acute otitis media in children are: ear pain, suppuration, fever, toxicosis, exsiccosis. The peculiarity of the clinical manifestation of acute otitis media in children, in our opinion, is primarily associated with both the biological properties of the virus (damage to immunocomponent cells) and the anatomical and physiological characteristics of the child's body. Summarizing, it should be noted that the clinic and the course of acute otitis media in children with CHB are similar to those in uninfected children, that is, when choosing antibiotic therapy, doctors should follow the same recommendations as in the treatment of acute otitis media in immunocomponent children.

Key words: acute otitis media, chronic hepatitis B, children, antibiotic therapy.

The problem of chronic hepatitis B (HCV) in children is urgent due to the ongoing development of the pandemic of this disease among the child population of the whole world [1,8].

ENT disease is one of the most common and dangerous diseases of childhood, it occurs as a complication of viral, respiratory, bacterial, fungal infections. One of the serious complications of childhood HBV infection is the lesion of the ENT organs, where the risk of intracranial complications increases sharply, leading to an unfavorable outcome of the underlying disease [2,6].

Recently, middle ear diseases have been leading in the structure of childhood morbidity worldwide. According to the World Health Organization (WHO), approximately 15-20% of the world's adult population and 10-150.4 children suffer

from some form of otitis media. Among the clinical forms of otitis, acute otitis media accounts for 50-59% in children, while the frequency of chronic otitis media ranges from 5 to 20%, which leads to a high burden on the healthcare system[3,4,9]. Currently, an average of about 400 million people are infected with chronic hepatitis B (HCV), more than 15 0/6 of whom are children. With the combination of CCA and HCV, prerequisites are created for the persistence of the focus of purulent infection, as well as for the progression of liver damage in children.

Timely detection and early treatment of middle ear diseases in children with CHB will provide a favorable prognosis for both diseases, taking into account their mutually aggravating influence. At the same time, the identification of common syndromes and their pathogenesis in CHB and CCA is a priority in the field of pediatrics and otorhinolaryngology [5,7].

Another classic manifestation of CHB that an otorhinolaryngologist may encounter is the development of acute otitis media. This dictates the urgent need to carry out the study.

In this regard, the purpose of this study was to study the features of the clinic and the course of acute otitis media in children with chronic hepatitis B.

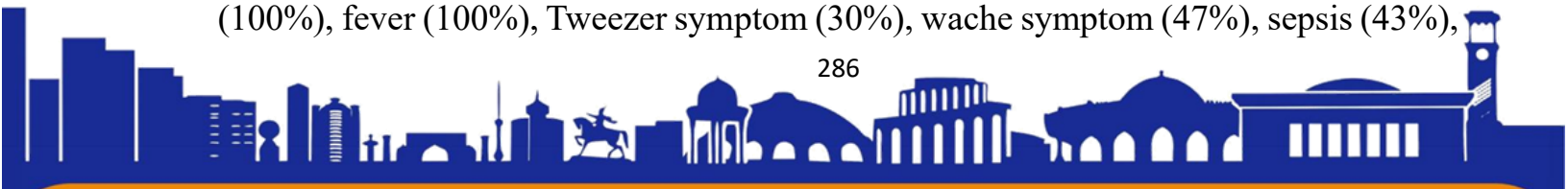
Materials and methods of research.

During the period from May 2021 to July 2023, 60 children with a diagnosis of Chronic viral hepatitis B were under our supervision. The study was conducted on the basis of the regional children's multidisciplinary hospital. The diagnosis of HCV was established on the basis of Order No. 960 of the Ministry of Health. The material of the study was 60 sick children under 14 years of age with HIV infection in 2021-2023. Boys make up 32 (53.3%) of patients, and girls 28 (46.7%).

The children were examined regardless of the presence of complaints. In addition to standard research methods (general blood, urine, bacteriological and biochemical studies), we conducted a thorough otorhinolaryngological examination (otoscopy, anterior rhinoscopy, laryngoscopy, accumetry, impedance measurement, audiometry, vestibulometry) for all children, and X-ray examination in 8 (13.4%).

Results and their discussions.

As a result of the analysis of the data obtained by us, it was found that the most common signs of acute otitis media in children are: ear pain (100%), suppuration (100%), fever (100%), Tweezer symptom (30%), wache symptom (47%), sepsis (43%),

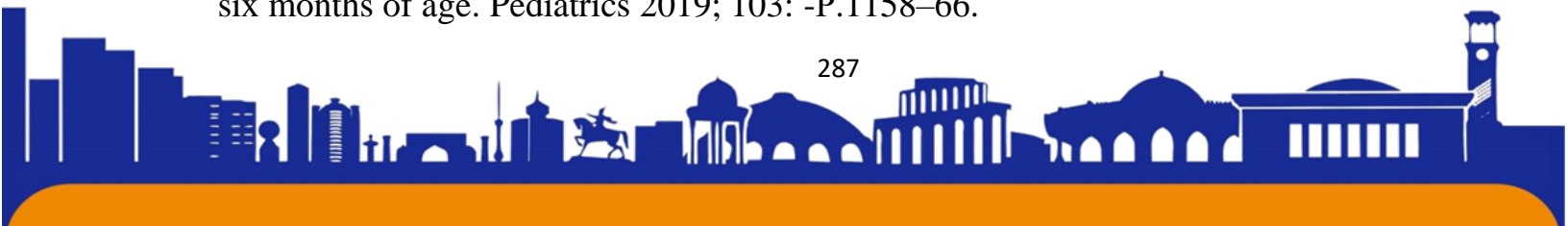
the phenomenon of meningism (17.7%), convulsions (42%), breast rejection (29.4), toxicosis (12%), exicosis (56%), nasal discharge (29.4%) and malaise (5.6%). Most of the children had candidiasis lesions of the middle ear.

The peculiarity of the clinical manifestation of acute otitis media in children, in our opinion, is primarily due to both the biological properties of the virus (rapid replication, damage to immunocomponent cells, high genetic variability) and the anatomical and physiological characteristics of the child's body. These include the inability to develop an adequate immune response against the hepatitis B virus, a large number of target cells for the virus, physiological immaturity of various systems and organs, including the middle ear. As a result, children have a more rapid formation of a deep immunodeficiency state (IDS) and severe multiple organ pathology, including a wide range of virus-associated (basic symptoms), opportunistic infections, malignant tumors, which causes difficulties in the clinical diagnosis of HCV in childhood.

Thus, the results of this study suggest that the clinic and course of acute otitis media in children are similar to those of uninfected children, that is, when choosing antibacterial therapy, doctors should follow the same recommendations as when treating CCA in immunocomponent children.

Literature:

1. Amonov Sh.E., Rajabov AH. Principles of treatment of vasomotor rhinitis in children with chronic hepatitis B. *Biology in tibbiet muammolari journal*. no.1.1 (126). Samarkand. -2021. - pp. 33-35
2. Kosyakov S.Ya., Lopatin A.S. Modern principles of treatment of acute moderate, prolonged and recurrent acute otitis media. //RMZH.-2002.-No. 20.-pp.903–909.
3. Kryukov A. I., Turovsky A. B. Clinic, diagnosis and treatment of acute inflammation of the middle and outer ear //www.MedLinks.Ru.-2010.-C.43-45 .
4. Narzullaev N.U.Clinical and epidemiological characteristics of acute otitis media in HIV-infected children. *Tibbietda yangi kun*. No. 2 (26). Tashkent 2019.-pp.227-229.
5. Narzullaev N.U.Cytokine profile of children with acute inflammation of the middle ear in acute respiratory disease on the background of treatment. *Dr. akhborotnomasi*.№2. Samarkand. 2019.-p.80-83.
6. Daly KA, Brown JE, Lindgren BR et al. Epidemiology of otitis media onset by six months of age. *Pediatrics* 2019; 103: -P.1158–66.

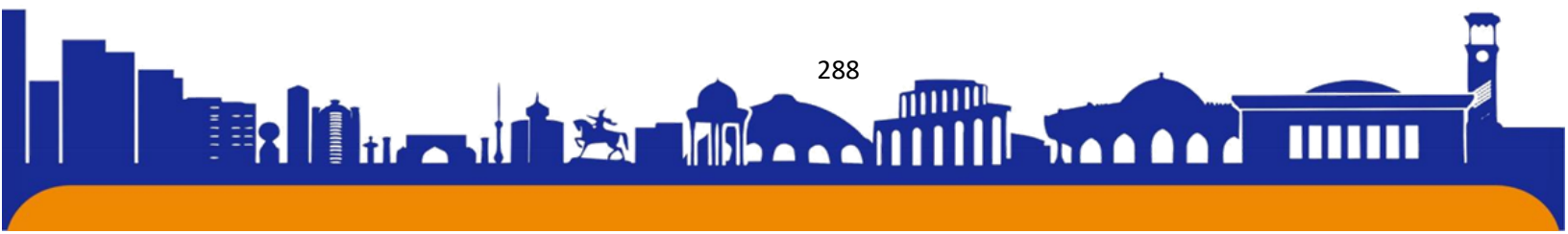

7. Dowell, S. F., Butler, J. C., Giebink, G. S. et al. Acute otitis media: management and surveillance in an era of pneumococcal resistance – a report from the Drug-resistant *Streptococcus pneumoniae* Therapeutic Working Group. *Pediatr. Infect. Dis. J.* 18 (2009).-P.1–9.

8. Healy GB. Otitis media and middle ear effusions. In: Ballenger JJ, Snow JB, Ed. *Otorhinolaryngology: Head and Neck Surgery*. 15th edition. Baltimore: Williams & Wilkins, 2006: 1003–1009.

9. Marchisio, P., Principi, N., Sorella, S., Sala, E. & Tornaghi, R. Etiology of acute otitis media in human immunodeficiency virus-infected children. *Pediatr. Infect. Dis. J.* 15 (2016).-P.58–61.

DEVELOPING GLOBAL SKILLS IN ELT CONTEXT: DIGITAL LITERACIES

***Sarieva Feruzabanu**

A second-year masters' degree student at the department of Foreign language, the faculty of English Language and literature, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Scientific supervisor: f.i.k., dots. Gaurieva Guljan

Euroasian National University named after Gumilyov, Kazakhstan

Abstract

This article is devoted to one of the cluster of the global skills. Furthermore, we are going to discuss about the notion of the digital literacies and give some recommendation about the effective ways of developing global skill cluster digital literacies.

Key words: global skills, digital literacy, communication, intercultural communication, critical thinking, English Language Teaching (ELT)

Ключевые слова: глобальные навыки, цифровая грамотность, коммуникация, межкультурная коммуникация, критическое мышление, преподавание английского языка (ПАЯ)

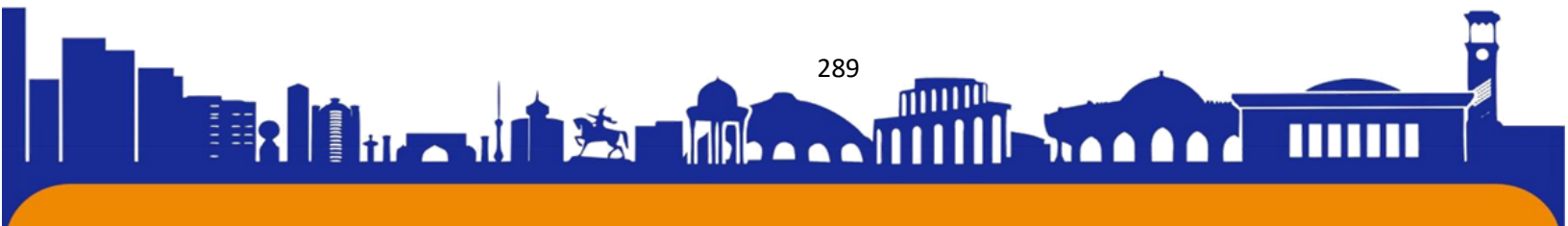
Таянч сўзлар: глобал кўникмалар, рақамли савотхонлик, алоқа, маданиятлараро алоқа, танқидий фикрлаш, инглиз тилин ўқитиш (ИТЎ)

Teachers face with challenging task as in the rapidly changing world to equip their learners with life-long skills which will give to learners chance to survive in this modern jungle. Still the English language keeps the leading position as the language of international culture and commerce, so that learners of ours as current and future global citizens, students must learn how to deal with global issues in English using a blend of social, cognitive and emotional skills and competencies.[1:87]

Global skills can be grouped into five clusters, all of which are relevant to the ELT context (See 1-scheme):

Scheme-1

Global skills clusters

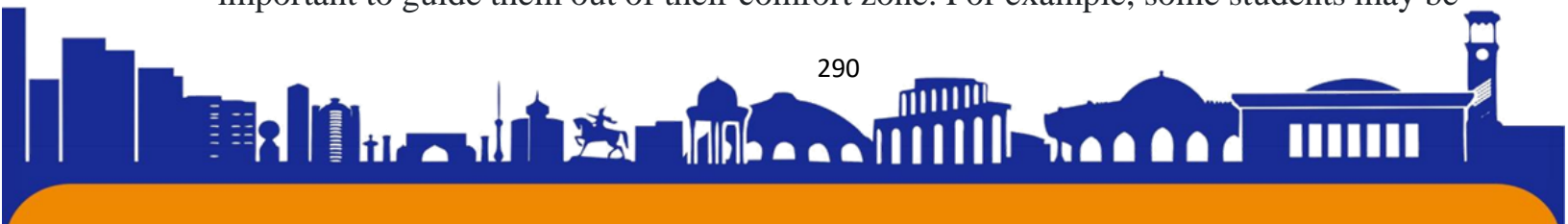

The given scheme visually shows that global skills are integrative way of dealing the life teaching and the reason of choosing “digital literacies” also related with one of the modern problems of society and education. Technology has become an integral part of modern life. During language classes, we can give students opportunities to use technology to solve problems and be creative.[3:76]

Recommendations:

Here are some activities which prepare a digitally literate ELT student.

- Use social media for learning and collaborating. For example, Facebook or LinkedIn groups can be used to connect and collaborate with their peers. Teachers can create group chats for the students to share information, audio resources, videos, etc.
- Guide on how to avoid plagiarism. For example, students often copy ideas and use phrases they find online without providing proper reference to the original sites.
- Provide authentic contexts for practice. For example, when teaching students about the importance of managing their online identity, they can be assigned to research themselves online to find out what a potential employer would see. This can be followed up with a discussion about their findings, and have them list some of the things they were proud of as well as some of the things they’d like to change. This can be a great lesson idea for Business English lessons. [5:465]
- If you want students to become sophisticated users of technology, it’s important to guide them out of their comfort zone. For example, some students may be

quite good at communicating in short and distinct paragraphs and hashtags on Twitter or Instagram, so moving out of their comfort zone will mean sharing their opinion through a lengthier blog post. If they are good at blogging, they can experience video journals or podcasts.

To put it simply, global talents are those that are necessary for success in the uncertain and fast changing 21st-century environment as well as for being a lifelong learner. Teachers need to prepare their kids for scenarios and careers that don't yet exist and that we can't anticipate with certainty [6:54]

Global skills may be used to all courses and to life after school; they are not limited to any one subject on the curriculum.

The device also gathers data on any detrimental effects on infant development. In terms of psychology, childhood is a time where kids learn to know things they don't yet know. The children's development will be hindered if they are already addicted to the device and it has a detrimental impact on their youth.

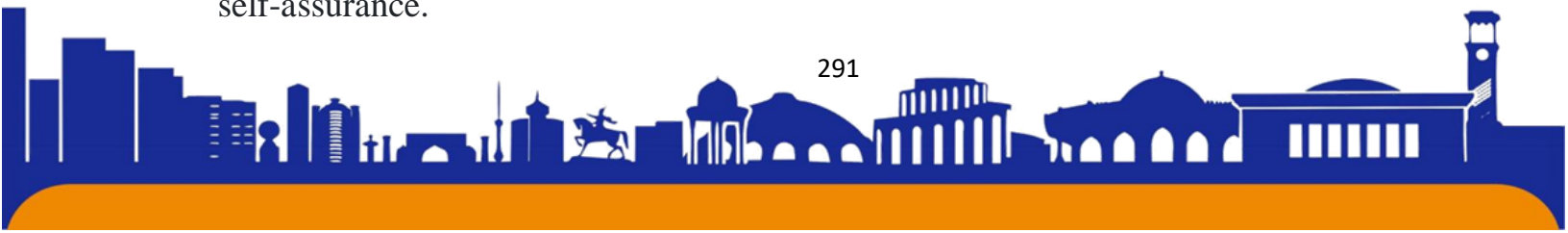
Global skills can be grouped into five clusters, all of which are relevant to the ELT context.

- communication and collaboration
- creativity and critical thinking
- intercultural competence and citizenship
- emotional self-regulation and wellbeing
- digital literacies.

While most teachers would agree that it is their duty to promote global literacy in their classrooms, it can be difficult to understand how this can be accomplished when there is already a time crunch. If we are to meet this challenge, we must find methods to include global skills in the curriculum without adding to our own burden or taking away from valuable class time [7:56].

Think-pair-share

In a conventional classroom, the teacher will assign pupils to do a task on their own and then verify (discuss) the results with the class. The same steps are taken in the think-pair-share approach, but before the final checking stage, the instructor instructs the class to compare responses in pairs (pair). Even though this stage only lasts for around 15 to 30 seconds in total, the advantages are substantial since it fosters critical thinking, communication, and teamwork as well as student motivation and enhanced self-assurance.

Evaluating in terms of one's own culture

There is cultural material or distinct cultural sections in many ELT course books. By encouraging them to discuss the parallels and contrasts between what is written in the course book and their personal context, the instructor may get students involved in this. Even if the pupils' level of language is limited, this is doable. For instance, if the topic of the lesson is what a person from a specific nation consumes for breakfast, the instructor may put the foods on the board and then ask the students to identify which ones are comparable to or dissimilar to what they would have for breakfast. The teacher might provide the students the English names for the regional foods. Students might then proceed by utilizing both lists to create their ideal breakfast [8:76].

The choice between writing and filming videos

Teachers might provide students the option of submitting their work as a video clip when assigning assignments that are traditionally written, such as book reports, summaries, project final products, etc. This encourages them to work on the majority of the five clusters listed above. It also has the added benefit of enabling dyslexic students to excel without having to worry about others criticizing their spelling and handwriting or having to purposefully use simple vocabulary because it would take too long to find the correct spelling of the words they would like to use. Many students really put more effort into creating a video than a written piece of paper, especially if they know this will be shared and evaluated by fellow students [9:89].

CONCLUSION

Global Skills are the knowledge, talents, and skills that all degree and certificate candidates are anticipated to possess upon graduation. Faculty at LCC created this list of learning objectives to serve as the cornerstone for all of the college's courses, programs, certifications, and degrees. Since the world is changing so quickly, it is difficult for educators to even begin to predict the kinds of skills and competencies that their students will require in 10, 20, 30, or even 50 years. But it is obvious that standard academic courses on their own won't be sufficient. Life skills education is already a common component of many curricula throughout the world. Many instructors are now required to incorporate the teaching of these abilities into their subject-matter instruction, which has become the standard. However, the assistance and preparation given to teachers differs greatly. Our Position Paper is intended to support ELT instructors in particular in helping to reflect on and create sustainable approaches to teach global skills alongside their language learning objectives.

Vital thinking abilities are more vital than ever in the age of "fake news"! Asking older students to analyze several news pieces as part of a lengthier project might assist them in developing these abilities.

Pick a recent news story to discuss with your students. Give them a news story or newspaper article on the subject, then instruct them to discuss it with a partner. Next, study the same story in several media outlets with the students. Ask them to take into account the author, the target audience, the emotions present, and the techniques employed to pique the reader's interest.

Do you wish to foster digital literacy in your students at the same time? Request that your pupils verify one of the articles online, using more than one source of information. They should think about which source is the most reliable and which to trust.

REFERENCE

1. Ananiadou, K. & Claro, M. (2009). 21st Century Skills and Competencies for New Millennium Learners in OECD Countries. OECD Working Paper 41. Paris: OECD Publishing.
2. Anderson, K. & Education Policy Institute (2017). Educating for Our Economic Future. London: Education Policy Institute and Pearson.
3. Andreotti, V. (2012). Actionable Postcolonial Theory in Education. New York: Palgrave.
4. Beck, U. (2000). What is Globalisation. Cambridge: Polity Press.
5. Boahin, P. & Hoffman, A. (2013). A Disciplinary Perspective of Competency-Based Training on the Acquisition of Employability Skills. Journal of Vocational Education and Training.
6. Bourn, D. (2015). The Theory and Practice of Development Education. Abingdon: Routledge. — (2018). Understanding Global Skills for 21st Century Professions. London: Palgrave.
7. Bourn, D. & Kybird, M. (2012). Plan UK and Development Education. International Journal of Development Education and Global Learning
8. Bryan, A. & Bracken, M. (2011). Learning to Read the World? Dublin: Irish Aid. CEDEFOP (2008). Skill Needs in Europe Focus on 2020
9. Cedefop Panorama Series. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
10. CFE (2014). Research and Analysis of the Benefits of International Education Opportunities. Leicester: CFE Research for the British Council.

Bozor munosabatlarining rivojlanish sharoitida hududiy ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni boshqarish

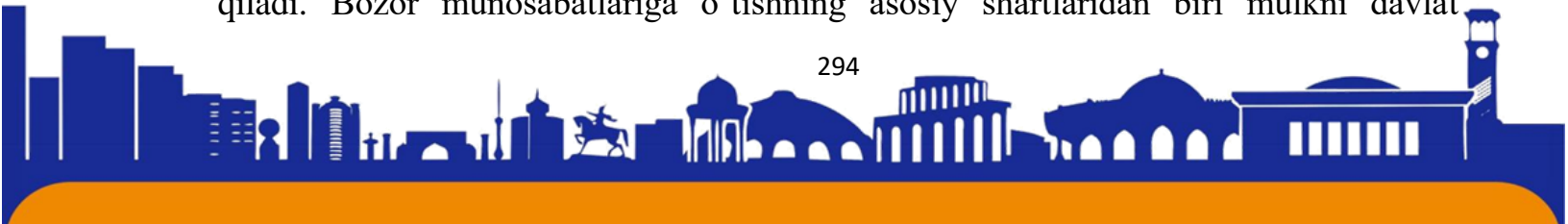
Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Xayitmurodov Anvarjon G'aybullayevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish, bozor munosabatlarining rivojlanish sharoitida hududiy ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni boshqarish haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Davlat, jamiyat, bozor, munosabat, ishlab chiqarish, boshqarish, imkoniyat, chora-tadbir, tamoyil, diversifikatsiya, ishchi o'rin.

Davlat mustaqilligini qo'lga kiritilishi O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish uchun qulay sharoit va keng imkoniyatlar yaratdi. Bizning diyorimizda bozor munosabatlari yangilik emas. Ming yillar davomida ajdodlarimiz hunarmandlar ishlab chiqargan ajoyib mahsulotlarini, tabiiy boyliklarini dunyoning to'rt tomonga chiqarib savdogarlik qilgan, mol almashgan. O'zbekistonning boy imkoniyatlari, geopolitik sharoitidan foydalanib o'zimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'limizni belgilash dastlabki kunlarning eng muhim vazifasi bo'lib qoldi. O'zbekiston tanlagan islohot yo'li ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodini shakllantirishga qaratildi. Bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat qurishning asosiy tamoyillari Prezident I.Karimov tomonidan ishlab chiqilib dunyodagi rivojlangan mamlakatlarning yirik mutaxassislari, davlat arboblari tomonidan tan olindi. So'nggi yillarda respublika iqtisodiyotida davlatning roli va ishtirokini qisqartirish, iqtisodiyot tarmoqlarini boshqarishga bozor prinsiplari va mexanizmlarini keng joriy qilish, shuningdek, aholi farovonligi va turmush darajasini oshirish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bozor tamoyillarini keng joriy etish, mahalliy ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, bozorni raqobatbardosh tovarlar bilan to'ldirish va ularni tashqi bozorlarga yo'naltirish hajmlarini oshirish bo'yicha zarur tadbirlar ishlab chiqilmayapti. Natijada, barqaror ishchi o'rinlari yaratish darajasi pastligicha saqlanib qolayotganligi aholini, ayniqsa, qishloq aholisini barqaror daromad manbai bilan ta'minlash imkonini bermaydi va sifatli inson kapitalini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Bozor munosabatlariga o'tishning asosiy shartlaridan biri mulkni davlat

tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish amalga oshirildi. Bu bilan davlat monopoliyasi tugatilib, ma'muriy buyruqbozlik tizimi buzildi va bozor iqtisodiyotiga asos solindi, xususiy mulkdorlarning keng qatlami shakllantirildi va xorijiy sarmoyadan foydalanib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali aholining turmush darajasi yaxshilana boshladi. Ishlab chiqarishni joylashtirish masalasi hal qiluvchi bo'lib, diqqat bilan tahlil qilishni talab qiladi. Haqiqat shundaki, ularning har biri ko'plab omillarga bog'liq. Iqtisodchining vazifasi ishlab chiqarish imkon qadar foydali bo'lishi uchun faoliyatni rivojlantirish uchun eng foydali joyni topishdir. Bozor munosabatlarida "ishlab chiqarishni joylashtirish omili" tushunchasining bir qancha talqinlari mavjud. Ba'zi olimlar omillar deganda ma'lum turdagi mahsulot ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan resurslar va shart-sharoitlarni tushunadilar. Ularning to'plami turli geografik hududlarda farqlanadi. Boshqalar esa ular tabiiy resurslar va davlat resurslariga kapital, xalqaro munosabatlar, davlat ta'siri, yirik kompaniyalar faoliyati bo'linishini ta'kidlaydilar. Ishlab chiqarish kuchlari ishlab chiqarish vositalari (asbob-uskunalar, xom-ashyo va x.k.) sanoat va qishloq xo'jaligi hamda mehnat resurslarini o'z ichiga oladi. Odatda, ishlab chiqarish asosan sanoat, qishloq xo'jaligi, transport kabi makroiqtisodiy sohalardan tashkil topadi. Ammo ularning barchasini harakatga keltiruvchi ishchi kuchi, ya'ni inson hisoblanadi. Binobarin, aholi ijtimoiy ishlab chiqarishdek murakkab jarayonning markazidan qin oladi. Buni biz demotsentrik prinsip deb yuritishimiz mumkin. Shu bilan birga ta'kidlash joizki, umuman aholi ishchi kuchi emas va u faqat iqtisodiy tushuncha sanalmaydi. Afsuski, ilgari aholi asosan bosh ishlab chiqaruvchi kuch sifatida baholanardi. Vaholanki, bizning sharoitimizda, hozirgi demografik vaziyatda faqat 48-50 foiz aholi mehnatga layoqatli yoshlardir, xolos. Ijtimoiy ishlab chiqarish tizimi eng avvalo uch tarkibiy qismdan iborat. Bu ham bo'lsa, bevosita ishlab chiqarish, taqsimot va iste'moldir. Bularning barchasi, albatta, ishchi kuchisiz bo'lmaydi. Ayni paytda ishlab chiqarilgan mahsulot bilan uni iste'mol qilish o'rtasidagi aloqadorlikni amalga oshirishda transportning ahamiyati katta. Ishlab chiqarish kuchlari keng va murakkab iqtisodiy tushuncha, uning tarkibi ishlab chiqarishning ob'ekti bilan sub'ekti, ya'ni ishchi kuchidan tashkil topadi. Aholiining ishtiroki qisman, mehnat resursi doirasida kuzatiladi. Umuman aholi esa, u ijtimoiy-iqtisodiy tushuncha hisoblanib, ishlab chiqarish jarayonining qoq o'rtasidan joy oladi. Sababi- aholi mehnat resurslari, moddiy va mahnaviy boyliklarning yaratuvchisi va ayni paytda ularning iste'molchisi hamdir. Biroq, ishlab chiqaruvchilar ozroq, iste'mol qiluvchilar esa barcha aholidan uning yosh va jinsidan qat'iy nazar

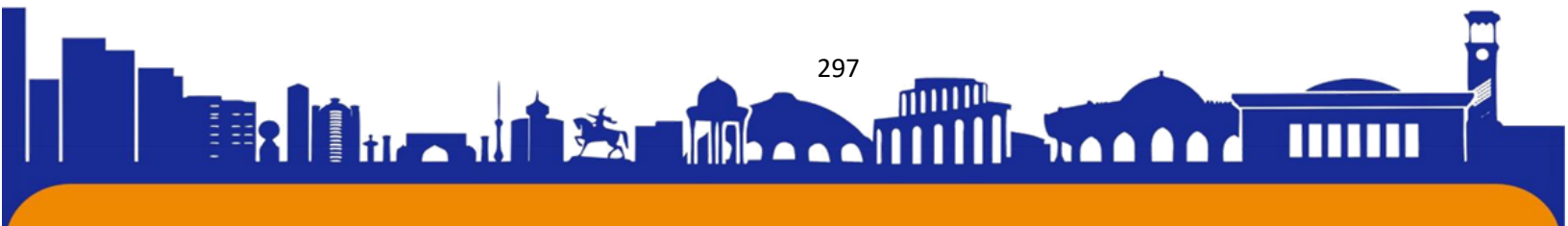
iborat. Iqtisodiy geografiya va mintaqaviy iqtisodiyot uchun ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish umumiy tushuncha, ob'ekt hisoblanadi. Hatto mintaqaviy iqtisodiyotni ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish haqidagi fan sifatida ta'riflaydilar. qolaversa, sobiq Ittifoq davridagi iqtisodiyot universitetlarining iqtisodiy geografiya kafedralarini nomlari avval ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishga, undan keyin esa mintaqaviy iqtisodiyotga o'zgartirildi. Mazkur fanlarda «ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish» bilan bir qatorda «ishlab chiqarish kuchlarini hududiy tashkil qilish» tushunchasi qullaniladi. Chindan ham bu ikki tushuncha bir-biriga juda o'xshash. Ayniqsa, «joylashtirish» hududiy tashkil qilishga yaqin, Chunki bu ma'lum bir sub'ekt (shaxs, davlat) tomonidan amalga oshiriladi. Hududiy tashkil qilish hududiy tarkib hududiy tizim, iqtisodiy rayon tushunchalari bilan chambarchas bog'liq va ular mintaqaviy iqtisodiyot hamda iqtisodiy geografiyaning o'zak tushunchalarini tashkil qiladi.

Tabiiyki, ishlab chiqarish jarayonida xomashyo resurslari muhim omil hisoblanadi. Ayrim mahsulotlarni ishlab chiqarishda esa xomashyo boshqa omillarga qaraganda ko'proq talab etiladi. Shuning uchun bunday mahsulotlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan tarmoqlar va korxonalar mumkin qadar xomashyo rayonlariga yaqin joylashtiriladi. Sanoatning ba'zi tarmoqlari, masalan, tog'-kon, o'rmon, baliqchilik sanoati tarmoqlarining joylashuvi xomashyo bo'lmagan rayonlarda rivojlanmaydi. Bunday sanoat tarmoqlarining joylashu-vi bevosita foydali qazilmalar yoki tabiiy boyliklar ko'lami bilan belgilanadi. shlab chiqarishni (moddiy va nomoddiy) hududiy jihatdan tashkil etishda, joylashtirishda, albatta hudud shart-sharoitlari va omillari hisobga olinadi. Bu omillarni to'g'ri tanlay bilish ishlab chiqarishning hududiy tarkibi va tizimning rivojlanish qonuniyatlarini asoslashga imkon beradi. Sanoat va umuman iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadlari shakllanish jarayonlarini kuchaytirish sharoitida mahsulotlarning raqobatbardoshligining izchil o'sishini ta'minlaydigan samarali, moslashuvchan va barqaror bozor ishlab chiqarish tuzilmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilishi kerak. postindustrial jamiyat va iqtisodiyot. Salbiy uzoq muddatli tendentsiyalarni bartaraf etish uchun bilimlar iqtisodiyoti tamoyillari va elementlariga asoslangan sanoat korxonalarini rivojlantirishning yangi kompleks yondashuvlarini ishlab chiqish, shuningdek, yanada samarali yaratish va ulardan foydalanish imkonini beruvchi tashkiliy-iqtisodiy vositalarni shakllantirish zarur. mavjud resurs salohiyati. Sanoat korxonalarining rivojlanish xususiyatlari korxonaning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash imkonini berdi, masalan: korxonalar faoliyatidan mustaqil - umumiy iqtisodiy,

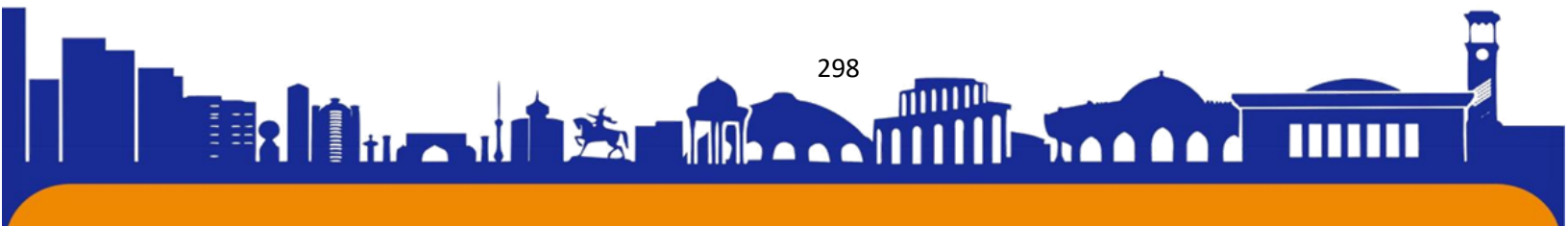
bozor va korxonalar faoliyatiga bog'liq - moliyaviy, marketing, ishlab chiqarish, innovatsiyalar, bu korxonaning holatini baholash, barqaror rivojlanish sabablarini aniqlash va strategik boshqaruvga alternativlarni tanlash uchun asos bo'lish imkonini beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida ishlab chiqarish vositalari egalari bilan yollanib ishlovchi xodimlar o'rtasidagi munosabatlar mehnat shartnomalari asosida shakllanadi. Ishlab chiqarish u yoki bu tarixiy konkret shakllari ishlab chiqaruvchi kuchlarning taraqqiyot darajasi, ki-shining tabiat ustidan hukmronlik darajasi bilan belgilanadi. O'z navbatida, ishlab chiqarish mahsulotlari ishlab chiqaruvchi kuchlar taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatadi, uni tezlashtiradi yoki sekinlashtiradi. Bugungi kunda ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va sanoatda kooperatsiya aloqalarini kengaytirish masalalari ichki va tashqi bozorda xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish borasidagi maqsadli ko'rsatkichlarga erishish dolzarb bo'lib qolmoqda. Ishlab chiqarishni boshqarish Korxonalar ishlab chiqarish tizimini tashkil etish va uning faoliyatini boshqarishning umumiy atamasi. Shuningdek, ishlab chiqarish nazorati sifatida ham tanilgan. Ishlab chiqarishni tashkil etish ishlari orqali korxonalar maqsadlari talablariga muvofiq, texnik, iqtisodiy jihatdan tejamkor, moddiy texnik sharoitlar va atrof-muhit sharoitlariga mos ishlab chiqarish tizimini barpo etish; ishlab chiqarishni rejalashtirish ishlari orqali ishlab chiqarish tizimini optimallashtirish bo'yicha ish rejasini tuzish; ishlab chiqarishni nazorat qilish ishlari orqali korxonaning ishlab chiqarish jarayonida va undan tashqaridagi turli xil munosabatlarni o'z vaqtida samarali tartibga solib turing, shunda ishlab chiqarish tizimining ishlashi belgilangan ishlab chiqarish rejasining talablariga javob beradi va kutilayotgan mahsulot turiga, sifatiga, ishlab chiqarishiga erishadi, ishlab chiqarish muddati va ishlab chiqarish qiymati. Ishlab chiqarishni boshqarishning maqsadi kam investitsiya, ko'proq ishlab chiqarish va eng yaxshi iqtisodiy foyda olishdir. Ishlab chiqarishni boshqarish dasturidan foydalanishning maqsadi ishlab chiqarishni boshqarish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayoni ma'lumotlarini samarali boshqarish va shu bilan korxonaning umumiy raqobatbardoshligini oshirishdir. Mustaqillik davridagi O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi, ishlab chiqarishini boshqarish Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari iqtisodiy ahvoli bilan taqqoslansa, faqat O'zbekistondagina 90-yillar boshidagi darajadan oshib bir tekis rivojlanmoqda. Bu holatni jahonning ko'plab yirik rivojlangan mamlakatlarning davlat rahbarlari, taniqli mutaxassislar tan olmoqda.

Foydalanilgan adsabiyotlar:

1. R.I. Nurembetov, S.I. Ahmedov “Ishlab chiqarish menejmenti 2008 y
2. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T.6. - T. (O'zbekiston»), 1998. - 429 b.
3. Karimov J. A. Biz o'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.7-T.”O'zbekiston” 1999. - 410 b.
4. Nurimbetov R. I. (dshlab chiqarish menejmenti)) fanidan uslubiy ko'rsatma va nazorat ishlari 2005 y

MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SO‘ZLARNING QO‘LLANILISHI**(A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asari asosida)****Sh.Xudoyqulova, GulDU katta o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida qo‘llanilgan xalq maqollarining semantik xususiyatlari, adibning maqollardan unumli va o‘rinli foydalanganligi, bu esa asar qimmatining oshishida, asar tilining ta’sirchan bo‘lishida alohida rol o‘ynashi tahlilga tortilgan.

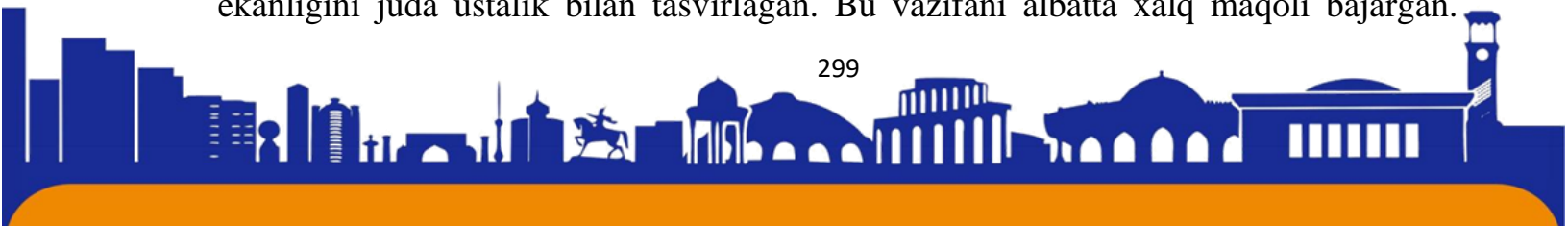
Kalit so‘zlar: maqol, barqaror birikmalar, adabiy til, sheva, badiiy matn, matn, sifatlash, ekspressivlik, grammatik vositalar, uyushiq bo‘lak, bog‘lovchili, bog‘lovchisiz, ta‘kid, so‘z turkumlari, affiks, jumla, hikmatli so‘z.

O‘zbek xalqi mustaqillikka erishgach, barcha sohalarda bo‘lgani kabi til sohasida ham o‘zgarishlar ro‘y berdi. Davlat tiliga bo‘lgan e’tibor kuchaydi. Bu o‘zgarishlar adabiy tilimizning yanada rivojlanishida va shevalarimizda ham o‘z ifodasini topmoqda. Bizga ma’lumki, adabiy til xalq jonli tilidan o‘ziga kuch oladi. Chunki shevalar adabiy til uchun ozuqa manbayi hisoblanadi. O‘zbek shevalarini o‘rganishning bugungi kundagi ahvoli va kelajagi tilshunoslar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy-ma’naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur. Har qanday mahalliy sheva tilning quyi shakli bo‘lib, u adabiy tilning boyishi uchun bitmas-tuganmas manbayidir.

Bizga ma’lumki, Abdulla Qodiriy buyuk romannavis adibdir. Uning har bir romanida xalqchilik, o‘zbek tilining nozik jilvalari, hech kim anglamaydigan jihatlari o‘z aksini topadi. Shu jumladan, “Mehrobdan chayon” romanida ham xalqona so‘zlarning, barqaror birikmalarning go‘zal namunalarini ko‘rishimiz mumkin. Barqaror birikmalar deganda maqollar, matallar va iboralar tushuniladi. Maqollar grammatik jihatdan fikrni bildiruvchi kichik, ixcham, o‘tkir mazmunli ko‘chma ma’noda ham o‘z ma’nosida ham qo‘llanuvchi xalq iboralaridir.

Maqollar nutq ta’sirchanligini amalga oshirishda fikrni lo‘nda va aniq ifodalashda juda qo‘l keladi. Abdulla Qodiriy ham maqol va matallardan asarda juda o‘rinli foydalangan. Bu orqali asarning xalqchiligini, haqqoniyligini ta’minlashga xizmat qilgan. Masalan: Oyni etak bilan yopib bo‘lmaydi. Maxdumning xasislikka o‘xshash holatlari albatta bor edi.

Bu maqolni keltirish orqali adib Solih Mahdumning o‘ta darajada xasis inson ekanligini juda ustalik bilan tasvirlagan. Bu vazifani albatta xalq maqoli bajargan.

Asarda adib ba'zi maqollarni qahramonlar tilidan keltirgan va qahramon xarakteriga moslab maqolni sodda tarzda yoki aksincha murakkablashgan shaklda qo'llagan. Masalan,

Kina degan ro'yamolni yuvib quritguncha-dedi Safar bo'zchi...

Bu, jumladan, arazning umri qisqa, ro'yamolni yuvib quritguncha degan ma'no anglashiladi. Asar qahramoni Safar bo'zchining tilidan aytilgan bu maqol asarning xalqchilligini ta'minlagan, qahramonlarning har biriga moslab qo'llanilgan o'ziga xos nutqqa ega ekanligini ochib bergan.

Adib ba'zi maqollardan asar qahramonlarining xarakterini ochib berish uchun ustalik bilan foydalangan. O'sha davr muhitiga moslab maqolning ba'zi so'zlarini o'zgartirgan. Va, albatta, asar qahramoni tiliga, shevasiga moslab qo'llagan. Masalan:

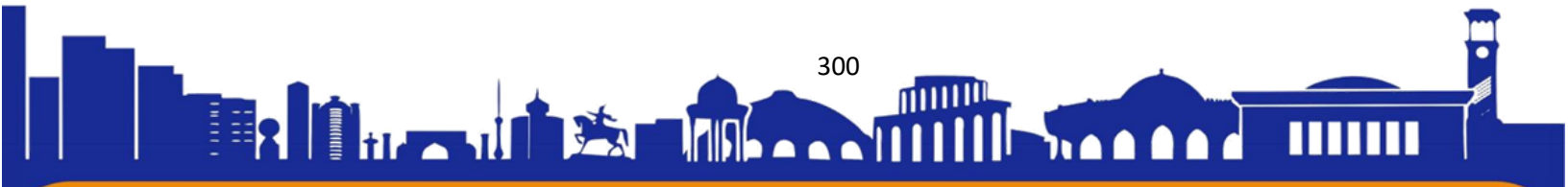
Hatto ba'zi vaqt ikki og'iz so'z bilan qaytib chiqqan kishidan ham bir narsa undirishka tirishar, *"mishiq oftobga tekin chiqmaydi, sizdan aqcha so'rashqa iymanganda, menga bir narma tashlab ketsangiz o'zim unga berib qo'yarman"*(151-bet). Solih Mahdum nutqidan olingan bu jumladagi *"mishiq oftobga tekinga chiqmaydir"* maqoli hozirgi tilimizda qo'llanilayotgan *"Mushuk tekinga oftobga chiqmaydi"* maqoli bilan mos keladi.

Bu maqol orqali adib Solih Mahdumning xasisligi bilan birga ta'magirlikini, Anvarning nomidan ish qilib ham daromad topishidan toymaydigan inson ekanligini tasvirlagan. Maqollardan tashqari asar badiiyligini oshirish uchun matallar va hikmatli so'zlardan ham foydalangan.

1. *"Shunga o'xshash Maxdumning onasi Mohlaroyimning kasali go'yo "dard ustiga chipqon" edi.*

2. *"Chunonchi, ushbuning misoli turkiyda ham bor: "Chumchuqdan qo'rqib tariq ekmagay" deb qo'rqqan kishilarni masxara qiladirlar".* Bu jumladagi *"Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmaydi"* matali Maxdum tilidan Anvarga aytilgan, Anvarning adolatsizliklarga tobi yo'qligini Maxdum o'zicha tushungan, mansabdan bosh tortayotganligini qo'rqqolikka yoygan. Adib matal orqali fikrini mohirona bayon qila olgan.

Bundan tashqari asarda Abdulla Qodiriy chiroyli tarzda hikmatli so'zlarni ham keltirgan. Masalan: *"Shayxi Sa'diy aytkancha, dunyoda hayotidan qo'l yuvg'uchidek tili uzun kishi bo'lmas"*. Shayx Sa'diy tilidan keltirilgan bu hikmatli so'z orqali o'lim bilan yuzma-yuz Anvarning holati yoritib berilgan. Adib ba'zi o'rinlarda maqol bilan

bir o‘rinda hikmatli so‘zni ham keltiradi. Bu usul qahramon nutqining yanada ta’sirchanligini oshiradi:

– *Yaxshilik qil, daryog‘a tashla, baliq bilmasa xoliq bilur deganlar. Fuzuliy: “Dahr bir bozordir, har kim matoin arz etar” deb juda to‘g‘ri so‘zlaydir. Shunga o‘xshash biz ham o‘zimizda bo‘lgan matoni bozorg‘a solamiz...*”

Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asarida juda ko‘plab maqol va iboralarga duch kelamiz. Masalan:

1. “*Ko‘rpangga qarab oyoq uzat, mullabachcha!*” (186-bet).
2. “*Bir qo‘chqorning boshi ketkuncha, minglab qo‘yning boshi kesilar emish*” (186-bet).
3. “*Har kim tilagan oshini ichadir*” (184-bet).
4. “*Yaxshilik qil daryog‘a tashla; baliq bilmasa, xoliq biladur*”(159-bet).
5. “*Oshni sust egan kishi, ishda ham sust bo‘ladir*” (159-bet).
6. “*Bir o‘q bilan bir necha ishni qilmoq*” (158-bet).
7. “*Qo‘li sust kosibdan, oyog‘i chaqqon gadoy yaxshi*” (157-bet).
8. “*Mishiqlik oftobga tekin chiqmaydir*” (151-bet).
9. “*Past hamisha pastligini qiladir*” (101-bet).
10. “*Sut bilan kirgan-jon bilan chiqar*” (101-bet).
12. “*Ko‘bchilikning duosi ko‘l*” (72-bet).
13. “*Yolg‘onni ham yamlamay yutadigan*” (71-bet).
14. “*Qush tilini qush biladir*” (49-bet).
15. “*Laylaklar ichida bemahal g‘urrak*” (47-bet).
16. “*Hay etti, huy etti, ikki koski to‘y etti*” (13-bet).
17. “*Dumingga qumg‘on bog‘lash*” (196-bet).
18. “*Egri to‘nkaga-egri to‘qmoq*” (196-bet).
19. “*Xotin kishining charxi bilan o‘chog‘iga tagma*” (202-bet).
20. “*Iynani tuyadek, xosni xaridek ko‘rasiz*” (216-bet).
21. “*Sallalik eshaklarning diringlashi og‘ilxonagacha*” (216-bet).
22. “*Kesak otib arslonni yengmoqchi bo‘lgan*” (216-bet).

Abdulla Qodiriy katta so‘z san‘atkori va ustasi, oddiy xalq ichida yurgan, xalq jonli tilini yaxshi bilgan va undan mohirona foydalana olgan, o‘z asarlariga singdirgan buyuk allomadir. Uning har bir asarida xalqchilik, o‘zbek tilining nozik jilvalari o‘z aksini topgan. Shu jumladan “Mehrobdan chayon” romanida ham xalqona so‘zlarning go‘zal namunalarini ko‘rishimiz va undan bahramand bo‘lishimiz mumkin.

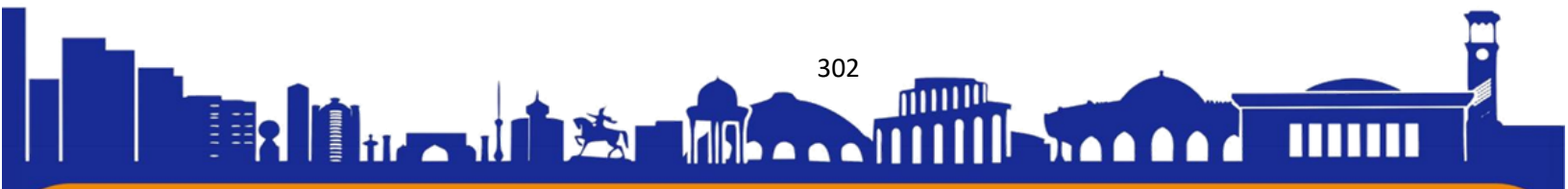

Xulosa qilib aytganda adib maqol va matallarni ham qahramon tilida so‘zlatib, xalq jonli so‘zlashuv tilidan, ya’ni shevaga xos so‘zlardan foydalanib yuqori natijalarga erishganligini ko‘ramiz. Mana shu o‘zgacha qo‘llash o‘zbek adabiy tilining o‘ziga xos tarzda sayqal topishini, umumxalq o‘zbek tilining eng oliy shakli bo‘lgan o‘zbek adabiy tilining to‘la, hozirgi kundagi holatida shakllanishini ta‘minlagan, bu tilni boy, ta‘sirchan, tushunarli ekanligini ko‘rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon” –T., – 1992.
2. Axrorov, A. A. UDK: 811.512. 133 ROST VA YOLG‘ON SO‘ZLAMOQ HAQIDA XALQ MAQOLLARI SHARHI. *ILMIY AXBOROTNOMA*, 57.
3. Doniyorovich, O. R. A. (2022). TOG ‘AY MUROD ASARLARIDA EVFEMIZMLAR. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND EDUCATION*, 1(4), 38-42.
4. Enazarov T va boshqalar.”O‘zbek shevashunosligi”.Toshkent.Universitet 2012 yil.
5. Ermatov Ikhtiyar. (2022). HYPERO-HYPONYMIC RELATIONS IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM OF MORPHEMES AND WORD FORMATION LEVELS OF UZBEKI. *World Bulletin of Social Sciences*, 16, 133-136. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/1737>
6. Jumanazar, A., & Lutfiniso, D. (2022). Inguistic Unity in Uzbek Linguistics Some Comments about the form. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 688–692. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/505>
7. Mamaraximov, S. (2022). MAQSAD MA’NOSINI IFODALOVCHI DASTLABKI VOSITALAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 376-385.
8. Muxidillayev, F. (2022). LINGVOPOETIKANING O‘RGANILISHIGA DOIR QARASHLAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 315-320.
9. Pardayeva, I., & Mahmudboyeva, F. (2022). ZARGARLIK TERMINLARINING SINTAKTIK USUL BILAN YASALISHI. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 562-564.
10. Sharipov, F. G. (2021). Attitude to the plural affix in Uzbek language. *Scientific reports of Bukhara State University*, 5(1), 50-64.

11. To‘uchiboyev B, Hasanov B. O‘zbek dialektologiyasi. A.Qodiriy nomidagi “Xalq merosi” nashriyoti.Toshkent., 2004 yil.

12. Tuychieva, Z. K. (2018). LITERATURE REVEALING THE TRUTH OF LIFE. *Проблемы педагогики*, (7), 77-78.

13. Yodgorov, H., & Zulayho, T. (2022). JOURNAL OF NORTHEASTERN UNIVERSITY. *Journal of Northeastern University*, 25(04).

АБДУЛЛА ҚАҲҲОРНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Зулайхо Тўйчиева

Гулистон давлат университети Ўзбек тилшунослиги кафедраси ўқитувчиси
Гулистон ш. Ўзбекистон

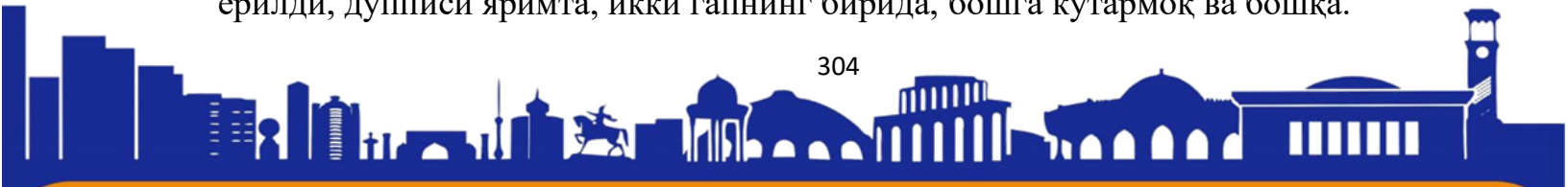
Аннотация: Мазкур мақолада романда фразеологик бирликларнинг тутган ўрни, уларнинг турли характерларни тасвирлашда ўзининг ихчамлиги, сиқиклиги, маъно ифодасининг таъсирчанлиги каби масалалар ёритилган. Шу билан бирга, ижодкорнинг фраземаларни бадиий матнга олиб киришдаги маҳорати ва ундан фойдаланиш индивидуаллиги ёритилган.

Калит сўзлар: ибора, фразема, кўчма маъно, поэтик актуаллашув, маҳорат, сўз қўллашдаги индивидуаллик, силлабик тенглик, экспрессивлик, турғун бирикмалар.

Абдулла Қаҳҳорнинг 30-йиллар ижодида биринчи романи – “Сароб” муҳим ўрин эгаллайди. Ёзувчининг ушбу романи бош қаҳрамон Саидийнинг фаолиятини кўрсатишга қаратилган, яна унда 20-йилларнинг 2-ярмидаги ўзбек халқи ҳаётининг маиший, этнографик, иқтисодий ва маънавий манзаралари яққол акс этиб туради. “Сароб” кенг мавзули роман бўлгани учун ёзувчи ўзининг бадиий ниятини оддийгина ҳолда кўрсатмай, уни шу давр ҳаётининг бошқа манзаралари кўринишида реаллаштиришга уринган. Воқеалар тасвирида ёзувчи ҳаёт ҳақиқатини сақлаб қолган.

Ўзбек тилида алоҳида ўринга эга бўлган иборалар бу тил мазмунини янада бойитувчи маънавий хазинадир. Иборалар аҳамияти ва қўлланиши жихатидан, одатда, сўзга тенг келади. Иборалар кўпроқ сўзлашув нутқида ва бадиий асарларда ишлатилади. Улардан унумли фойдаланиш нутқнинг таъсирчанлигини оширади.

Фразеологизмлар тил ҳодисаси сифатида лисон ва нутққа дахлдор бирликлардир. Бирдан ортиқ мустақил лексема кўринишининг бирикувидан ташкил топиб, образли маъновий табиатга эга бўлган лисоний бирлик фразеологизм дейилади: тепа сочи тикка бўлди, сиркаси сув кўтармайди, ўтақаси ёрилди, дўпписи яримта, икки гапнинг бирида, бошга кўтармоқ ва бошқа.

Асрлар давомида шаклланган фразеологизмлар оғзаки нутқда, бадий адабиётда ҳамда публицистикада ўткир, таъсирчан тасвирий восита сифатида кенг қўлланади. Ёзувчилар ўз асарларида фразеологизмлардан унумли фойдаланиш билан бирга мавжуд фразеологизмларни асар руҳига мослаган ҳолда қисман ўзгартирадилар, шу йўл билан янги иборалар яратадилар. Абдулла Қаҳҳор, Ойбек, Ғафур Ғулум, Саид Аҳмад ва б. томонидан ижод қилинган фразеологизмлар бунга мисол бўла олади.

Ўзбек адабиёти ва маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган атоқли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси А.Қаҳҳорнинг ватанга муҳаббат ва садоқат, миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашда А.Қаҳҳорнинг ижодий меросининг ўзига хос ўрни бор. Қанчадан-қанча тадқиқотчилар, мунаққидлар қаҳҳорона услубни ўрганиб, қатор-қатор илмий мақолалар, тадқиқотлар яратдилар. Лекин барибир Абдулла Қаҳҳор услубининг ечилмаган қирралари талайгина.

Биз ушбу мақолада ёзувчининг “Сароб” романидаги ибораларнинг айримларини шарҳлаш орқали ёзувчи маҳоратининг бир қиррасини очиб беришга ҳаракат қилдик. Романдаги бош қаҳрамонлардан бири Муродхўжа домла характерини очишда адиб қуйидаги иборалардан фойдаланади: “сўзлари боши кетсиз”, “чеҳраси андак очилди”, “таъби хира”, “ўпкалаб бўлмайдими”, “тепакал боши ҳозиргина пардозланган сариқ этикнинг тумшуғидай ялтироқ эди”. Ёзувчи бу ибораларни унинг характерини очиш учун ишлатган. Агар матндан бу ибораларни олиб ташлаб, улар ўрнига оддий сўзларни келтириб кўринг-чи, улар “ўлик” сўзлар йиғиндисига айланади, қўяди.

“... Арава нотинч бўлса, қўшқулоқдаги сут чайқалади, тўкилади”

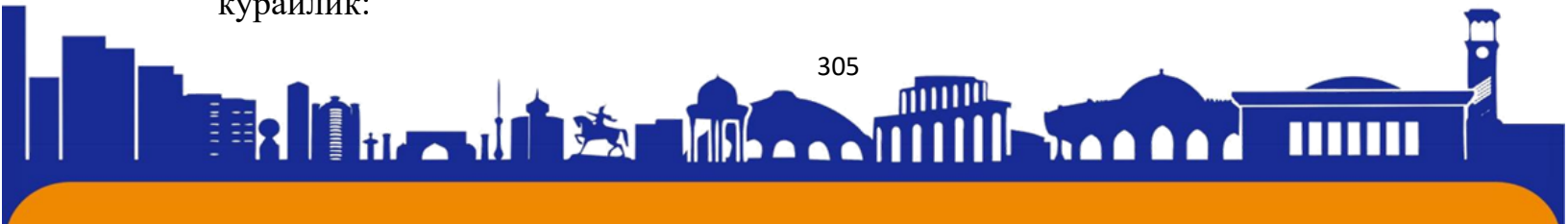
Иттифоқ билан, мурося билан ишлаш керак.

-Мурося нима?

-Арқон: У билан сигирнинг бир шохини боғлаб бўлмайдими. Биродарлар керак.

Ёзувчи ушбу парчада иккина ўзига хос қаҳҳорона иборани қўллайди. Улардан кўриниб турибди-ки, ёзувчи ўзига хос маҳорат билан мазмунан тағдор, шаклан ихчам ибораларни қўллайдики, у адибникими ёки халқникими эканлигини ажратолмай қоламан киши.

Ёки қуйидаги ёзувчи томонидан яратилган янги ибораларни олиб кўрайлик:

“...Домланинг оиласида Саидийнинг илтимоси-фармон, фармони – хукм бўлди”. (109-бет).

“Кенжа Саидийга ўз терисидан кафан бичиб, суягидан тобут яшашга тайёр”. (140-бет).

“Саидий юргани йўл эмас, қочиб беркингани тешик ҳам тополмас эди”. (143-бет).

“Мунисхон Саидийни: Менинг кўлимда бир зувала хамир, тиласам-кулча қиламан, тиласам - бўғирсоқ” деб ўйлар эди”. (155-бет).

“Домла ўйланиб қолди: “Саидийни уй ажратиб чиқиб кетишига рози бўлиши-соғин сигирни харом ўлдириш” деган сўз “шарбатини сўриб бўлиб энди пўчоғини туфлаб ташлаш керак” деб ўйлар эди. (165-бет).

Ушбу ибораларнинг деярли ҳаммаси адиб қаламига мансуб янги иборалар, унинг фикрлари кескин ва теран, мантиғи кучли, далиллаш, ишонтирадиган иборалари ёрқин, теша тегмаган образли иборалар. Ёзувчи ана шу ибораларни шундай ўрни билан, маҳорат билан қўллайди-ки, унинг бир жумласи маъносини баъзи ёзувчилар бутун бошли романида ҳам бера олмаслиги мумкин.

Ёзувчининг маҳорат шундаки, у чуқур мазмунли катта фикрларни сиқик ва жозибадор қилиб, халқ жонли тили бойликларидан унумли фойдаланиб, сўзни тежаб-тергаб ортиқча исроф қилмасдан ўз ўрнида ишлатади. Абдулла Қаҳҳор ёш ёзувчиларнинг бир йиғилишида шундай масалаҳат берган эди: “Сўзни мих қилиб қоқиб қалпоғини узиб ташла, биров суғуриб ололмасин”. Ёзувчининг ўзи ҳам бутун умри давомида бу гапга қандай амал қилганлиги кўриниб турибди.

Демак, Абдулла Қаҳҳорни “сўз заргари” деб бежиз айтишмаган.

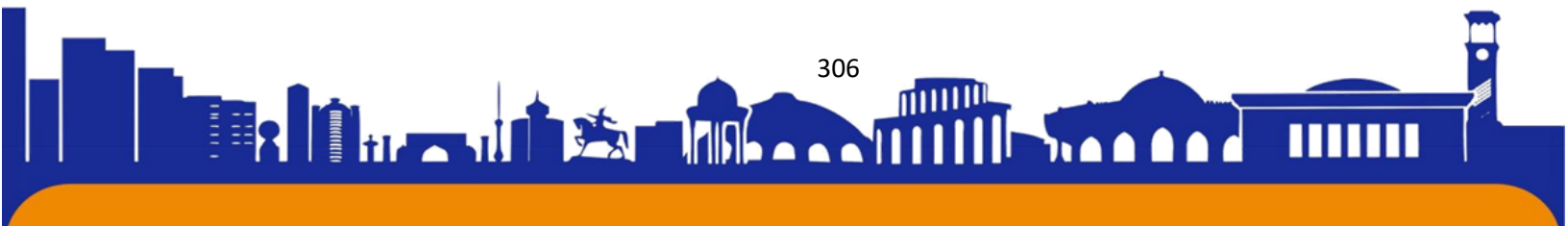
Фойдаланилган адабиётлар:

1. Akbarovich, A. A. (2022). The problem of the role of proverbs in the event of a speech act. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 49-53.

2. Doniyorovich, O. R. A. (2022). TOG‘AY MUROD ASARLARIDA EVFEMIZMLAR. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND EDUCATION*, 1(4), 38-42.

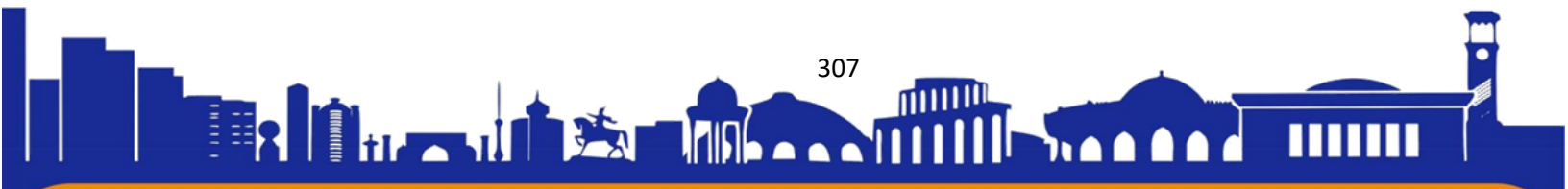
3. Khamrokulovna, T. Z. (2022). Literature is a source that reveals the truth of life. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 86-87.

4. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.

5. Ermatov, I. (2013). TILSHUNOSLIK TERMINLARINING IZOHLI LUG ATI. Toshkent: Fan Nashriyoti.
6. Mamaraximov, S. (2022). MAQSAD MA'NOSINI IFODALOVCHI DASTLABKI VOSITALAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 376-385.
7. Pardayeva, I., & Mahmudboyeva, F. (2022). ZARGARLIK TERMINLARINING SINTAKTIK USUL BILAN YASALISHI. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 562-564.
8. Tursunkulovna, S. I., Lutfiniso, D., & Omonullo, M. (2020). Imitation of Thoughts and Feelings—Artistic Means of Psychology. *Solid State Technology*, 63(4), 453-457.
9. Абдулла Қаҳҳор. Сароб: Роман. – Т.: “Шарк” НМК бош таҳририяти, 1995. – 240 б.
10. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. – Тошкент: Фан, 1983. – 39 б.
11. Раҳматуллаев Ш., Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. Т., 1966.
12. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш., Ҳозирги ўзбек адабий тили [3-нашр], Т., 1992.
13. Sharipov, F. G. (2021). Attitude to the plural affix in Uzbek language. *Scientific reports of Bukhara* 5(1), 50-64. *State University*
14. Yodgorov, H., & Zulayho, T. (2022). JOURNAL OF NORTHEASTERN UNIVERSITY. *Journal of Northeastern University*, 25(04).
15. Jumanazar, A., & Lutfiniso, D. (2022). Inguistic Unity in Uzbek Linguistics Some Comments about the form. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 688–692. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/505>

Comparative linguistic analysis of noun affixal derivatives

Kazakbaeva Mavluda

*A second-year masters' degree student at the department of English Linguistics,
Karakalpak state University named after Berdakh*

Scientific supervisor: PhD. Nurjan Jalgasov

Abstract

The verb-noun pairings in the Princeton WordNet were subjected to a morphosemantic analysis. The findings are shown in the standoff file, which has pairs annotated with a set of 14 semantic connections. We detected the affixes, automatically differentiated between zero-derivation and affixal derivation in the data, and manually verified the outcomes. The findings indicate that an affix predominates in the creation of new words for each semantic relation. However we are unable to discuss their specificity with regard to such a relation. Additionally, for each semantic connection, some verb-noun semantic prime pairings are better represented than others, leading to the emergence of various semantic clusters (in the form of WordNet subtrees). In order to capture finer regularities in the derivation process as represented in the semantic properties of the words involved and as reflected in the structure of the lexicon, we therefore employ a large-scale data-driven linguistically motivated analysis made possible by the rich derivational and morphosemantic description in WordNet. [1:42]

Keywords: predicative expression, nouns

INTRODUCTION

What does the word "affixation" mean? Affixation, in our understanding, refers to the morphological process in which a set of letters (the affix) are joined with a base or root word to create a new word. Sometimes the new term has a completely new meaning, and other times it only provides us with more grammatical details.

For instance, the suffix "-s" at the end of the word "apple" indicates that there are several apples.

Morphological process: Adding to or changing a base word to produce a term that is more suited to the situation. Affixes are a form of bound morpheme, which implies that in order to convey their meaning, they must coexist with a base word. Look at an illustration of affixes below[2:87]

On its own, the affix *'-ing'* does not really mean anything. However, placing it at the end of a base word, such as *'walk'* to create the word *'walking,'* lets us know that the action is progressive (ongoing).

Let's start by taking a look at the various affixes that we may use to modify basic words. Suffixes and prefixes are the two most prevalent forms of affixation, with circumfixes being the third and least common type. Prefixes are affixes that go at the beginning of a base word. Prefixes are very common in the English language, and thousands of English words contain a prefix. Common English prefixes include in-, im-, un-, non-, and re-.

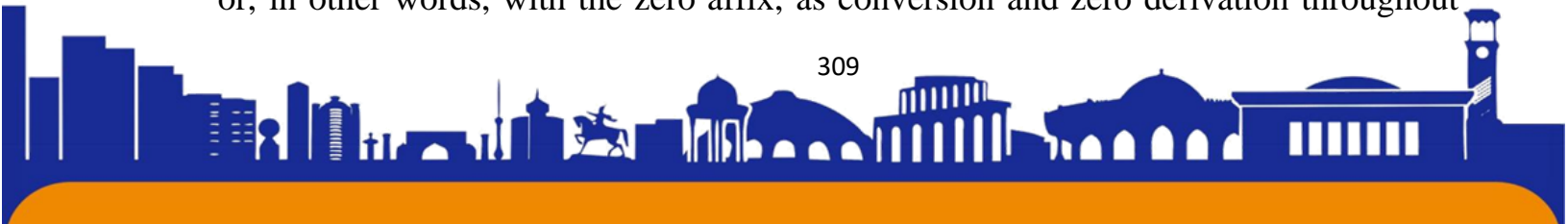
Prefixes are commonly used to make based words negative/positive (e.g., unhelpful) and to express relations of time (e.g., prehistoric), manner (e.g., underdeveloped), and place (e.g., extraterrestrial) [3:98]

Here are some common English words with prefixes:

impolite	midnight	outrun
hyperactive	irregular	semicircle

A more complete list of all English prefixes can be found towards the end of this explanation! The adopted perspective is semantic, with two correlated goals: identifying semantic regularities involved in derivation (i.e., semantic relations between the members of a derivational pair) and identifying the semantic contexts in which it takes place (the semantic classes to which the nouns and verbs belong expressed in terms of semantic primitives, or primes. All studies take words into account as participants in the process; however, this analysis is done at the word sense level and is made possible by PWN's organizing principle, which uses the word sense as the smallest possible analytical unit. A thorough examination of the regularities will aid in illuminating the distribution of derivation, whether it be affixal or zero derivation, in more detail. Conclusions will emphasize the parallels and contrasts between the so-called "zero" morpheme conversion and the affixes used in derivation based on the perspective used in this work.[4:54]

We refer to the process of creating new words without using any lexical material, or, in other words, with the zero affix, as conversion and zero derivation throughout

this essay; affixal derivation refers to the morphological process that involves attaching a non-zero affix to a base form to create a new word;

The significance of these linkages can be deduced from the observation of the data even when it is not expressly stated. We doodle out an improved version of a description underneath. Many of the relations have a more or less direct correspondence in the area of thematic relations; in fact, the V-to-N derivation was accounted for as theta-role assignment from the predicate argument structure of the verb within the word structure of the noun in the lexicalist approaches in the Generative grammar of the 1980s, but this is not a one-to-one correspondence as the overview below shows.

A human (noun.person), a social entity (noun.group), an animal (noun.animal), or a plant (noun.plant) that is able to act in order to produce a result is referred to as an agent.

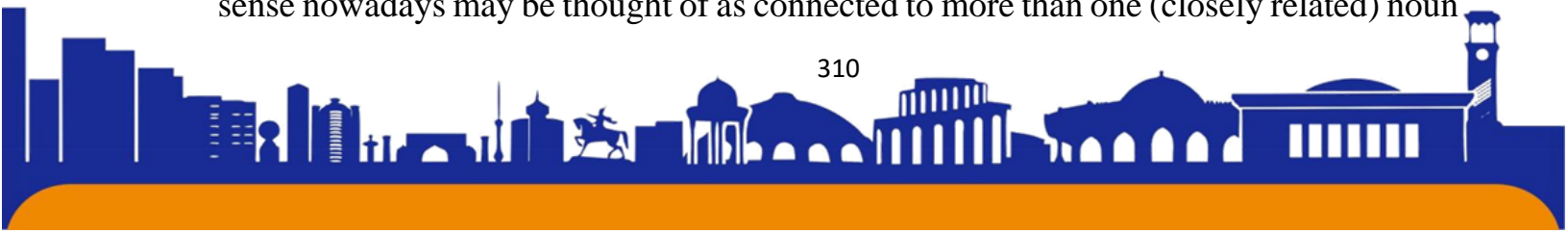
An instrument can be tangible, generally man-made, or abstract, such as a word with the primary: communication (n), such debug:1 - debugger:1 (a tool for identifying and fixing programming bugs) or cognition(n), such as stem:4 - stemmer:3 (an algorithm that eliminates inflectional and derivational ends in order to condense word forms to a single common stem). It is usually assumed that the Instrument works on the agent's behalf. While excluding tangible items like living creatures, natural (noun.object) or man-made (noun.artifact) objects, etc., the relation Event defines a processual nominalization and involves nouns such as act, event, phenomenon, process.

Feelings (feeling), cognition (noun cognition), and other non-dynamic states of affairs, such as synsets with the prime state, are all denoted by the relation State.[5:78]

The connection the term "undergoer" refers to entities impacted by the specified scenario and generally equates to the thematic function of "patient/theme."

Entities produced or created as a result of the scenario the verb describes are included in the relation Result. Multiple characteristics and attributes are indicated by the relation Property. The prime noun attribute and, less frequently, the prime location are the main components of this connection.

Using the related word nets, our approach may be expanded to derivational relations for other languages. The study of derivation across languages and maybe in comparison is made easier by the semantic dimension of morphosemantic relations being transferable between languages utilizing the interlingual indexing inside PWN. Regular polysemy is mirrored in morphosemantic relationships, particularly as a verb's sense nowadays may be thought of as connected to more than one (closely related) noun

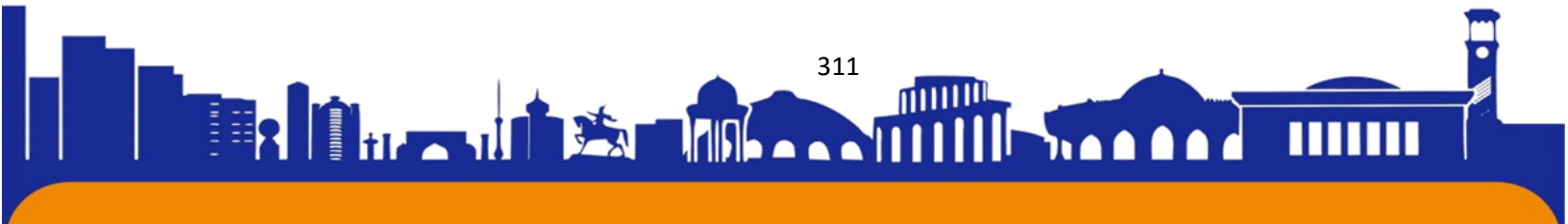
sense or vice versa. An illustration of this may be seen using nouns of the class artifact (primarily containers) and nouns designating the amount that each container carries[6:97]

CONCLUSION

Our analysis, which is based on the standoff collection of noun-verb pairs tagged with one of a group of 14 semantic connections, reveals the distribution of zero and affixal derivation within the data, both generally and in regard to each such relation. The most common affixes used to create words in the subgroups represented by relations labeled identically were also presented, and it was demonstrated that the zero affix is one of the most common ones for each of these subgroups: for some relations, it is the predominate affix, while for others, it competes with the predominate one.

REFERENCES

1. L. Bauer, R. Lieber, I. Plag. 2013. The Oxford Reference Guide to English Morphology. Oxford University Press.
2. B. Cetnarowska. 1993. The Syntax, Semantics and Derivation of Bare Nominalisations in English. Katowice. Uniwersytet Slaski.
3. E. Clark, and H. H. Clark. 1979. When Nouns Surface as Verbs. Language. 55 (4).
4. Ch. Fellbaum (ed.). 1998. WordNet: An Electronic Lexical Database. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Ch. Fellbaum, A. Osherson, and P. E. Clark. 2009. Putting Semantics into WordNet's 'Morphosemantic' Links. In: Z. Vetulani, H. Uszkoreit (eds) Human Language Technology. Challenges of the Information Society. LTC 2007. Lecture Notes in Computer Science, vol 5603. Springer, Berlin, Heidelberg.
6. S. Koeva, S. Leseva, I. Stoyanova, T. Dimitrova, M. Todorova. Automatic Prediction of Morphosemantic Relations. In: Proceedings of GWC 2016. Bucharest. R. Lieber. 2004. Morphology and Lexical Semantics. Cambridge University Press.

Xorijiy tillarni o'rganishning hayotimizdagi tutgan o'rni va o'rganish sabablari.

Mamatova Laylo Ulug'bek qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti „Tillar“ fakulteti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: T.Musurmonov

SHDPI Xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

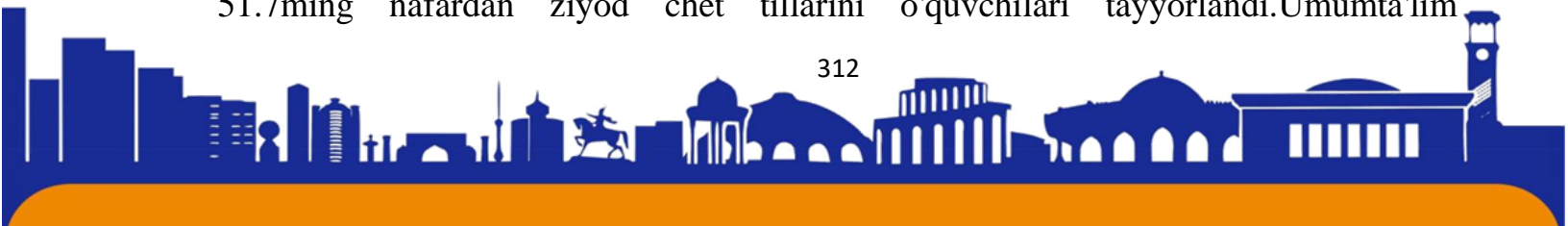
Anotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini bizga qanchalik kerakligi va hayotimizdagi o'rni qay darajada muhimligi tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: chet tili, globallasuv, yangi qadriyat va madaniyatlar, fikrlash doirasi, madaniy va manaviy meros, davlat siyosati.

Insoniyat yaralibdiki odamlar bir-birlari bilan o'zaro til orqali muloqotga kirishib kelishmoqda. Til bu xalqlarning bir-biriga bog'lovchi betakror fenomen hisoblansa, boshqa tarafdin esa turli millatlarni bir-biridan ajratuvchi o'ziga xos noyob hodisadir. Bugungi kunda til o'rganish juda ham muhim. Bunga misol tarixdan malumki qaysi xalq vakillari qancha ko'p til bilsa shuncha tez va mukammal taraqqiyot yo'liga chiqqanlar.

Xo'sh chet tillarini o'rganish bizga nima beradi? Va nima uchun muhim hisoblanadi? Bu savolga shunday javob berishimiz mumkin. Birinchi navbatta chet tillarini o'rganish bu boshqa madaniy muhitga kirish imkoniyatini beradi. Shu sababli ham biz nihoyatda boy hayot kechira olamiz. Har bir inson hayotida til juda muhim rol o'ynaydi. Xalqimiz orasida bir gap bor "Til bilgan- el biladi".

Bugungi kunda jahondagi juda ko'plab mamlakatlarda o'z ona tillaridan tashqari bir qancha chet tillarini o'rganish davlat siyosati darajasida ko'tarilmoqda. Bu be'jiz emas albatta, chunki boshqa xalqlarning urf-odati, turmush tarzi umuman olganda o'sha xalq qalbini bilishi lozim. Mamlakatimizda ham bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizda chet tillarini o'rganishga qaratilgan chora tadbirlar be'jiz bo'layotgani yo'q. Chunki boshqa tillarni bilishga ehtiyoj bugundan paydo bo'lib qolmasdan balki uzoq o'tmishimizda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ajdodlarimiz o'z ona tillari qatori boshqa tillarni ham mukammal bilishga intilganlar va buning uddasidan chiqqanlar. Ko'plab ajdodlarimiz boshqa tillarni chuqur egallash bilan bir qatorda o'sha xalq manaviy merosiga o'zlarining noyob durdona asarlari bilan ham xissa qo'shdilar. Shunday buyuk zotlardan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek. Biz ajdodlarimizga munosib avlodlar bo'lishga harakat qilyapmiz. Yurtimizda shu xususida qator ishlar olib borilmoqda. Jumladan Mustaqillik yillarida 51.7ming nafardan ziyod chet tillarini o'quvchilari tayyorlandi. Umumta'lim

maktablarining 5-9sinflari uchun ingliz,nemis, fransuz tillari bo'yicha multimedia darslari,boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rganish bo'yicha elektron resuslar tayyorlandi.

Hozirgi kunda kelib chet tilarini ayniqsa ingliz tilini bo'lgan talab va qiziqishlar shunchalik kuchaydiki, blg'cha yoshidagi bolalardan boshlab katta yoshdagi mutaxassislar ham ingliz tilini o'rganishmoqda. Bu ijobiy holat albatta, chunki til o'rganish bu o'sha tilda gaplashuvchi davlatlar madaniyati, tarixi, urf-odatlarini o'rganish bilan birgalikda shaxsiy manfaatlar yo'lida ham eshiklarni ochishga zamin yaratadi.

Xorijiy tillarni o'rganishning 8 muhim sabablari:

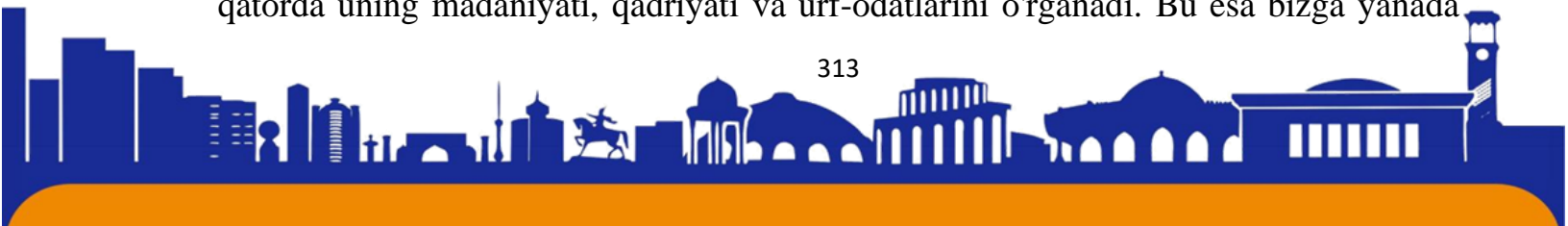
1. Yaxshi fikrlashga undaydi. Xorijiy tillarni o'rganish insonni ochiq fikrlashga undaydi va mutlaqo yangi madaniyat va dunyoqarashda singib ketish, ochiq fikrlaydigan, tushunadigan, bag'rikeng shaxsga aylanishning eng ishonchli usuli va bu mutlaqo bebahodir. Shuningdek tatqiqotlarning ko'rsatishicha bir necha tillarni bilish yaxshi fikrlash, muommolarni hal qilish va ijodkorlik bilan bog'liq. Shuningdek u odamlarga noma'lum va notanish vaziyatlarni yengishga yordam beradi.

2. Xotirani yaxshilashga yordam beradi. Bir tilni biluvchi bolalarga qaraganda ikki tilli bolalar o'z ongida hisoblash, yaxshiroq o'qish va shunga o'xshash ko'plab boshqa narsalarni yaxshiroq qilishlari malum. Ko'p til biluvchilar ketma-ketlikni yozib olish va eslashda yaxshiroq bo'ladilar.

3. Ko'plab do'stlar orttirish imkonini beradi. Chet tillarini o'rganayotgan insonlarda do'st orttirish imkoni ochiladi. Yangi va qiziqarli odamlar bilan tanishish mumkin. Til bu insonni his-tuyg'ularini, istaklarini ifoda etishga va atrofdagi boshqa odamlar bilan bog'lanishda yordam beradi va mazmunli munosabatlarni shakllantiradi.

4.Ishlash imkonini oshiradi. Hozirgi kunda chet tillarini bilgan insonlar omadli insonlar hisoblanadilar. Chunki har bir inson uchun xorij tillarini bilish juda muhimdir. Dunyo tobora globallashib bormoqda va ikki til bilish shunchaki qiziqish emas balki zamon talabidir. Chet tilini o'rganish ish topish uchun keng imkoniyatlarni beradi. Hech kimga sir emaski chet tilini o'rganish ish bilan taminlash istiqbollarni yaxshilashi mumkin.

5.Yangi qadriyat va madaniyatlarni bilish. Malum bir til o'rganayotgan insonlarda aynan usha davlatni qadriyati va madaniyatini o'rganish imkonini beradi. Misol uchun bir inson bir chet tilini o'rganar ekan bevosita shu davlatning tili bilan bir qatorda uning madaniyati, qadriyati va urf-odatlarini o'rganadi. Bu esa bizga yanada

ko'plab davlatlarni bilishga yordam beradi. Bir so'z bilan aytganda til o'rganish “bir o'q bilan ikki quyovni urish” demakdir. Bir tarafdin til o'rganamiz va ikkinchi tarafdin esa davlatlar bilan yaqindan tanishamiz.

6. Aqliy qobiliyatimizni oshirishga imkon beradi. Miyamizning hajmi yangi so'zlarni va har bir yangiliklarni o'rganishimiz bilan ortib boradi. Bu degani ko'plab til bilishimiz o'zimizning sog'lig'imiz uchun ham zarur ekan. Olimlarning ilmiy tatqiqotlariga ko'ra tilni 3oy davomida chuqur o'rgangan insonlarda kulrang materiyaning hajmi oshganligini ko'rsatadi. Va bu hajm qanchalik harakat qilinganligiga qarab oshib boradi. Til o'rganishdagi yana eng muhim narsa bu - yosh hisoblanadi. Chunki kattalarga nisbatan yoshlarning eslab qolish qobiliyati kuchliroq. Shu sababli ham kattalarga nisbatan osonroq o'rganib olishadi. Mening fikrimcha chet tillarini o'rganishni yoshlikdan boshlagan foyda.

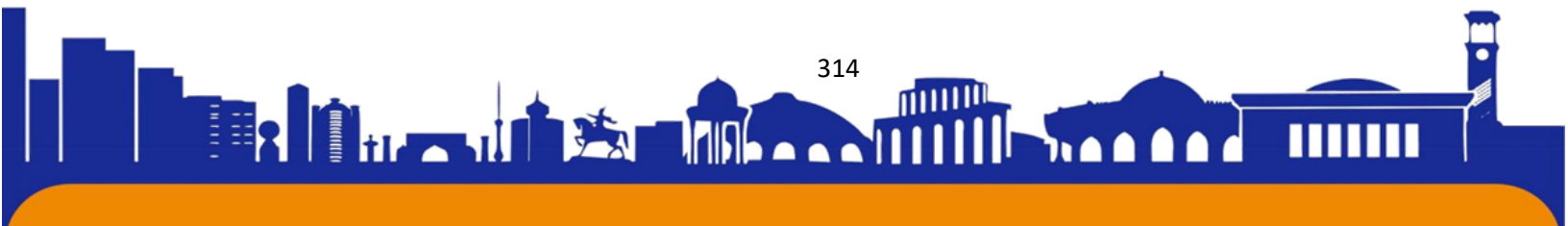
7. Ilmiy yutuqlarni oshiradi Til o'rganish akademik yutuqlarni qo'llab quvvatlaydi. Bu chet tilini o'rganayotgan ingliz tilida so'zlashuvchi talabalar, shuningdek ikki tilli va immersion dasturida ingliz tili o'rganuvchilari uchun amal qiladi.

8. Sayohat arzonlashadi va osonlashadi Albatta ko'p insonlar sayohat qilishni hush ko'rishadi. Chet davlatga borganingizda til bilishingiz sizga juda foyda beradi. Oddiygina ovqatlanishga borganingizda o'zingiz hohlagan taomni tushuntira olasiz. Yo'l so'rashni ham o'zingiz mahalliy insonlardan so'rab, qiyinchiliklarsiz eplay olasiz. Agar siz o'zingiz bilan gid olganingizda juda ham qimmatga tushardingiz.

Xulosa qilib aytganda, til bilish har bir inson uchun yangi imkoniyatlar kalitidir. Siz qancha ko'p til bilsangiz shuncha ko'p eshiklar siz uchun ochiladi. Aynan til bilish – dunyoni anglash demakdir. Chet tilini o'rganishning afzaliklari sizning hayotingizni deyarli barcha jabhalarida muvaffaq qozonishi uchun sizni moslashtirish qobiliyatiga ega. Til bu millatlar o'rtasida ko'prik vazifasini o'tovchi vosita undan qo'rqmay hatlab o'tganlar yutuq va yangi olamlar kalitini qo'lga kiritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.t.mehiddenshell.ru
- 2.t.mecyberlinka.ru
- 3.t.megoabroad.com
- 4.t.mejdpu.uz
- 5.t.memedium.com

PROVERBS AND SAYINGS AS REFLECTION OF PEOPLE' PERCEPTION IN THEIR LIFE

Otamurodova Orzigul Musayevna

Karshi State University

The teacher of the Department of Linguistics

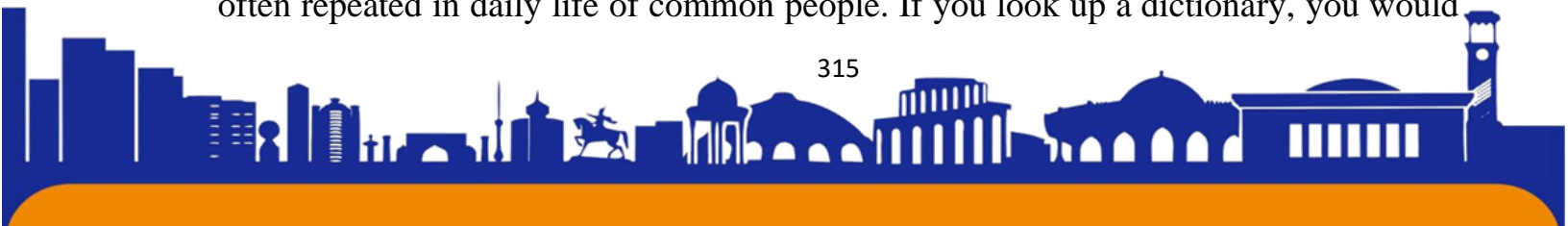
Annotation: In this article you will be explained the necessity of proverbs. It is devoted to the significance of proverbs and sayings in people's everyday life or communication. We know that proverbs are wise sayings that can give advice about real life. They are culturally specific, yet their meaning has the universality and everyone can relate to them in some way and on some level. There is a proverb for almost in any situation. There are some English proverbs and sayings and their equivalents with Uzbek language.

Keywords: specific features, culture's perception, own identity signs, comparison of proverbs, social history, unrelated languages, phraseology.

Proverbs and sayings represent a national cultural heritage and are a favoured material for learning in a foreign language classroom. There are some specific features, characterizing the colour of some original and national culture with its centuries in the past. Proverbs and sayings contain deep sense and national wisdom, which have roots far in an old history. They reflect people's way of thoughts in life. Moreover, proverbs sometimes do not give any meaning when they are translated word by word. In addition, proverbs give students primary information about grammar, syntax and phraseology, and information about the culture of the target language country.

There are lots of short statements containing advice for the people in general that reflect collective wisdom of our forefathers and have been passed down to successive generations. People make use of these sayings and proverbs in daily lives and use the terms interchangeably. While there are many similarities between a saying and a proverb, there are also differences that will be talked about in this article. Let's see some differences between sayings and proverbs.

Sayings are familiar expressions those are often repeated. Also referred to as an adage, a saying is something that was said in the past and has become popular to be often repeated in daily life of common people. If you look up a dictionary, you would

find that the synonyms given for a saying are aphorism, proverb, maxim, adage and so on.

Something that is said is a saying. Sayings are considered clever expressions that hold their value and significance even today though they were said and used in ancient times. It is hard to trace the origins of sayings as they have been there since time immemorial, handed down to successive generations. Sayings are short and direct. Most of them make use of simple language to make them easily understandable. Different types of sayings, they are proverbs those are the most popular. Take a look at the following sentences that are sayings to understand their hidden value and wisdom.

- A stitch in time saves nine
- Where there is smoke, there is fire
- Honesty is the best policy

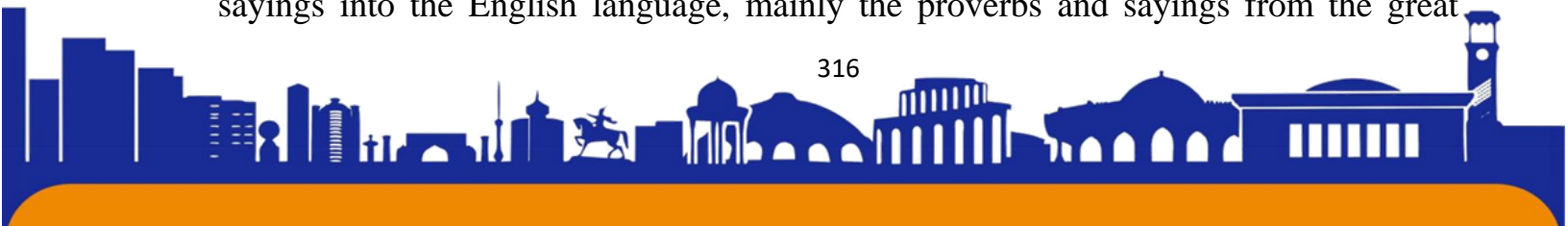
Proverb are type of sayings those contains a piece of advice or simply contains truth or any other universal value. They are short statements those are popular and people make use of a proverb to express their feelings. A proverb can say a lot more than a thousand words. Morality, truth, wisdom, friendship, loyalty, etc. are the values that are glorified with the use of these proverbs. These proverbs are based upon common sense and lay down the foundation of code of conduct as they are as much true or useful today as they were hundreds of years ago. Take a look at the following proverbs.

- Money does not grow on trees
- The early bird catches the worms
- Pen is mightier than sword

What is the difference between Saying and Proverb?

- A saying is something that has been said, and there are many different types of sayings such as adage, maxim, aphorisms, proverbs, etc.
- Out of all the sayings, it is the proverbs that are believed to be the most popular around the world.
- Sayings are pithy statements that express a universal value.
- Proverb is mostly common sense wisdom while saying can be broader to contain maxim and adage too.
- So, all proverbs are basically sayings, but not all sayings are proverbs.

In this article the most attention is paid to the translation of Uzbek proverbs and sayings into the English language, mainly the proverbs and sayings from the great

dictionary “Devoni lug'at ut- turk” by Mahmud al-Kashgari and another internet resources have been analysed. Here are given some examples:

1. Uzbek form: “Qush qanoti bilan, er oti bilan”. English form: “The bird (reaches its goal) by wing (and similarly) the man (reaches his goal) by horse”.

2. Uzbek form: “O’z uying o’lan to’shaging”. English form: “ East or West, home is best”. Meaning: There is no best place like home or your own home is the most comfortable place to be.

3. “Jo’jani kuzda sanaymiz”, “ Don’t count your chicken before they hatch”. Meaning: Don’t think you can do everything you want without any help.

4. Uzbek form: “Yalqovga eshik ostonasi ham tog' tepasidek ko'rinadi". English form: “For the lazy man a threshold becomes a mountain pass”.

5. Uzbek form: “O't degan bilan og'iz kuymas". English form: “If one says “Fire” his mouth doesn't catch fire". This is coined about someone who apologizes for something he said.

6. Uzbek form: “Zamon o'tar, kishi to'yimas, inson bolasi mangu qolmas". English form: “Time (zamon) passes and man does not perceive it, the sons of Adam do not live forever”.

7. Uzbek form: “Hechdan ko’ra kech”, “Better late than never”. Meaning: It is always better to arrive or do something late than not at all.

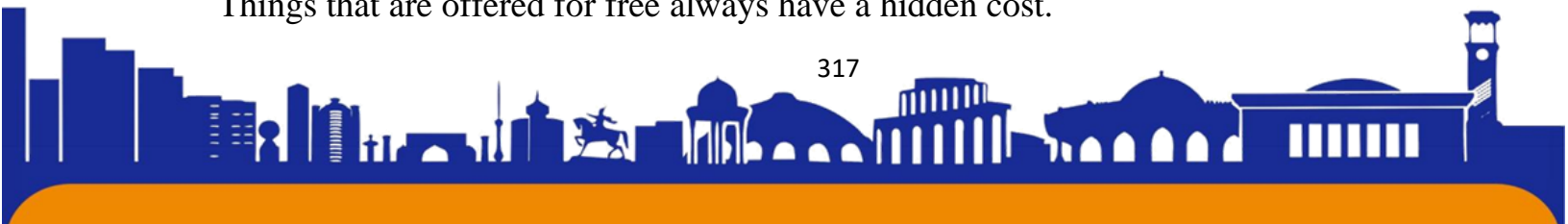
8. Uzbek form: "Tulki o'z uyasiga qarab irillasa (ulasa, hursa) qo'tir bo'ladi". English form: “When a fox yelps at its own den he becomes mangy". This is coined about someone who blames his own tribe or clan or city, to rebuke him and his fault-finding.

9. Uzbek form: "Yegan og'iz uyalar". English form: “When the mouth eats the eye is ashamed". This is coined about someone who has “eaten” another person's gift and then is ashamed for failing to do what he should in return.

10. “Maqtanma g’oz hunaring oz’, “People who live in a glass houses should not throw stones”. Meaning: you shouldn’t criticize other people if you are not perfect yourself.

11. Uzbek form: “Ko’r ko’rni qorong’uda topadi”, English form: “Birds of a feather flock together” Meaning: People like to spend time with others who are similar to them.

12. “Ishlamagan tishlamaydi”, “There’s no such thing as a free lunch”, Meaning: Things that are offered for free always have a hidden cost.

13. “Never look a gift horse in the mouth”, Meaning: If someone offers you a gift, don’t question it.

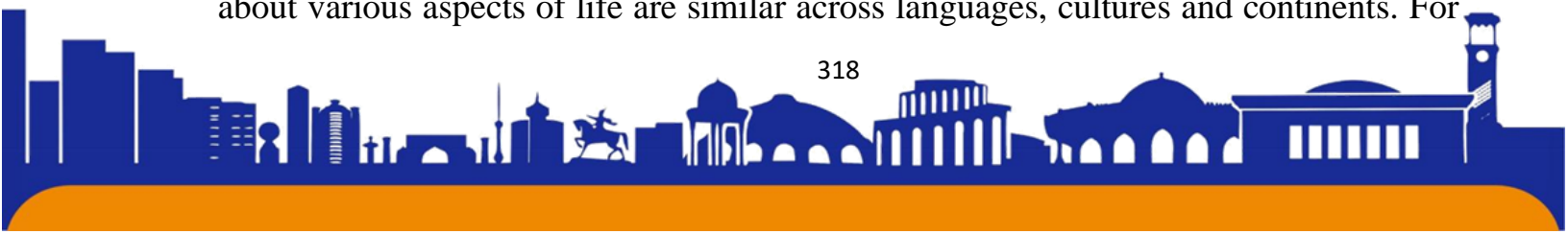
Having written about this theme I realized that, the role of proverbs and sayings in our life can hardly be overestimated. Nowadays there are a lot of ways to keep and transfer information: with the help of audio, visual carriers, and also in electronic version. But a lot of years ago, when writing even wasn’t developed, But a lot of years ago, when writing even wasn’t developed, the only way to gain the experience was our language. Even now we have our ancestors’ messages in the form of songs, fairy-tales, and ceremonies. But the most brief, informative and perhaps the most frequently used messages are proverbs and sayings.

Proverbs and sayings are an integral part of the process of mastering a foreign language. Language training should take place in the conditions of the real using of the language or should imitate these conditions as precisely as possible. Proverbs and sayings have been using in the educational process for a long time. They help to express the same thought by different words; they are irreplaceable in the mastering dialogical and monological speech, making it alive, colorful and acute.

Also there are a lot of proverbs which are common for the most people in the world. Because proverbs are usually spoken and not written, they relate to everyday wisdom people want to convey in speech. As a result, they relate matters or everyday interest, such as the weather: March comes in like a lion and goes out like a lamb, folk medicine or observations about health: An apple a day keeps the doctor away and Early to bed, early to rise, religion: Man proposes, God disposes, family: Spare the rod and spoil the child, the law: A man's house is his castle, and superstitions: Marry in March, repent always.

Proverbs are usually illustrated with homely imagery using household objects, farm animals, pets, and events of daily life. Many proverbs are based on customs that are obsolete. For example, in English, the proverb If the cap fits, wear it refers to the medieval fool’s cap used in parts of Europe. Quite frequently, a proverb’s origin is unknown. The same proverb can be found in the same language in several forms. For example, in English, the proverb “Money is the root of all evil” is also used as “The love of money is the root of all evil”.

As it is said in Encyclopedia Britannica that comparison of proverbs found in various parts of the world have shown that basic human behaviors and observations about various aspects of life are similar across languages, cultures and continents. For

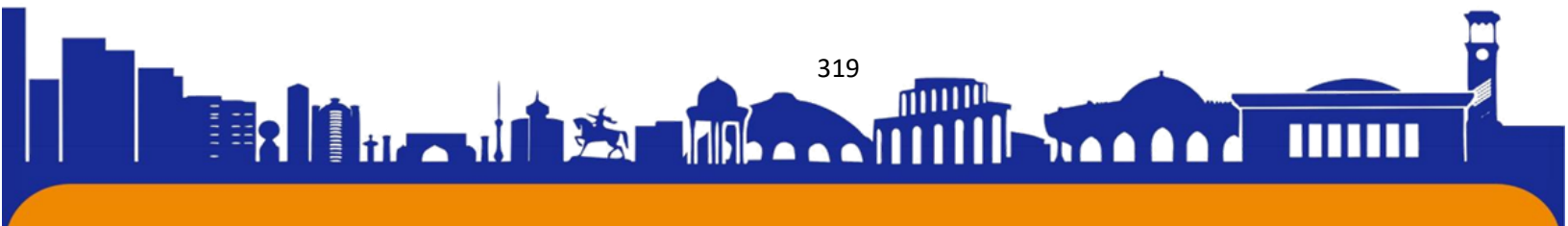

example, the biblical saying “An eye for an eye, a tooth for a tooth” has an equivalent among the Nandi speakers East Africa: “A goat’s hide buys a goat’s hide, and a gourd, a gourd”. And also its equivalent form in the Uzbek language as follows: “Qonga qon, jonga jon”. Often, the same proverb can be found in many variants in languages and cultures related by linguistic or social history, and even in unrelated languages. In Europe countries, a large number of proverbs have variants in most major languages. For example, the proverb known in English as “A bird in the hand is worth two in the bush” originated in Medieval Latin, and variants of it are found in Romanian, Italian.

To sum up, It’s mentioned above opinions we can say that we have two types of proverbs: those with a common, universal morality, guide for the practice of virtue, similar in all countries, if not in the form, at least in the message; and those which are particular, born from a historical fact, a local custom or a specific event. They have their own identity signs which characterize the place or time of origin.

References:

1. “The proverbs of a culture reflect much of its attitudes” by Julie Lovell — 2001.
2. Robert Dankoff & James Kelly. “Compendium of the Turkic dialects (Diwan Lug'at at-Turk)”. Part 1. Harvard Uni.Print. 1982.
3. Mutallibov S. M. "Turkiy so'zlar devoni (Devoni lug'otit turk)".1-tom.-Tashkent. 1960.
- 4.Jumanova, Sevara. "PROVERB AND ITS NATURE IN OUR COMMUNICATION AND DISCOURSE." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 4.02 (2022): 26-29.
- 5.Musaeva, Dilsuz. "ТОТАЛИТАРНАЯ СИСТЕМА В РОМАНЕ «1984» ДЖОРДЖА ОРУЭЛЛА." *Журнал иностранных языков и лингвистики* 2.3 (2021).
- 6.Tuychiyevna, Musayeva Dilsuz. "THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOANALYSIS AND LITERATURE." *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)* 8.3 (2023): 175-177. <https://doi.org/10.36713/epra12742>
- 7.Jumanova, Sevara Xolmurodovna. "Proverbs as reflection of any nation's culture and lifestyle." *Experientia est optima magistra*. 2021. 235-237.
- 8.Namozova, Saodat. "INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SO'Z BIRIKMALARINING STILISTIK VOSITALAR ORQALI IFODALANISHI." *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ*. 2019.

SURXONDARYO VILOYATINING AHOLISI VA MEHNAT RESURSLARI

Termiz Davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya ta'lim yo'nalishi talabasi Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Samadov Jamoliddin Esan o'gli,

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasining eng janubida joylashgan, hususan Surxondaryo viloyatining aholisi va mehnat resurslari haqida so'z boradi. Aholi va mehnat resurslarning bugungi kundagi holati, aholining ko'payishi kamayishi tug'ilish o'lim diniy tarkibi, aholining qaysi sohalarda ko'proq bandligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Aholisi, diniy tarkibi, tug'ilish, o'lim, migratsiya, mehnat resurslari, jinsiy tarkibi, aholining o'sish suratlari.

Aholisi va mehnat resurslari. Uning soni, shakllanishi, zichligi va uni takror barpo qilish viloyat tumanlariaro farqlanadi. Shuningdek mehnat resursining shakllanishga ijtimoi holatlar, aholining yoshi va jinsiy tarkibi ham ta'sir ko'rsatadi.

Mehnat resurslari tarkibi (ming kishi)

Mehnat resurslari	2010	2015	2020	2022*)
Mehnat resurslari	1174,1	1379,2	1452,2	1469,0
doimiy aholiga nisbatan, foizda	54,0	57,2	54,7	52,3
<i>shu jumladan:</i>				
mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi	1169,4	1374,4	1450,2	1466,6
doimiy aholiga nisbatan, foizda	53,8	57,0	54,6	52,3
mehnat resurslariga nisbatan, foizda	99,6	99,7	99,9	99,8

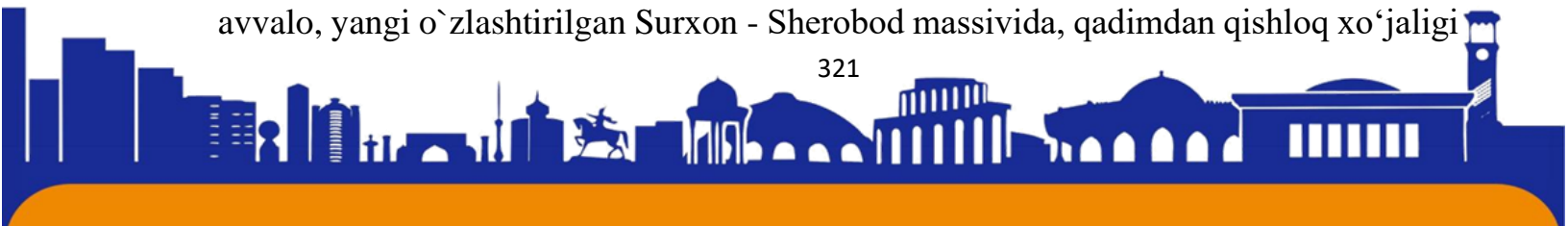

mehnatga layoqatli yoshdan kichik va katta yoshdagi ishlovchilar	8,2	8,9	2,0	2,4
doimiy aholiga nisbatan, foizda	0,4	0,4	0,1	0,1
mehnat resurslariga nisbatan, foizda	0,7	0,6	0,1	0,2

Aholi ro`yxati ma'lumotlariga ko`ra urush (1941-1945) yillarida erkaklar soni kamayib ketdi. Bu tengsizlik 1950 - yillarning ohirigacha saqlanib qoldi. 1950 - yilda erkaklar viloyat, aholisining 48,9 foizini tashkil qildi. Keyinchalik aholining jinsiy tarkibi asta sekin tenglasha bordi. 1989 - yil aholi ro`yxati ma'lumotlariga ko`ra esa viloyat aholisining deyarli teng yarmi (49,9) foizini erkaklar tashkil qilganligi fikrimizning isbotidir. 01.01.2019 yilda esa erkaklar 1297893 kishi, ayoolar esa 1271455 kishini tashkil qildi.

Surxondaryo viloyati aholisining o`shish sur`ati so`nggi yillarda, Qashqadaryo bilan birgalikda, mamlakatimizda eng yuqori. Hozirgi kunda viloyat o`zining demografik salohiyati bo`yicha respublikamizda yuqori o`rinda turadi. 1989-yilda, ya`ni so`nggi marta o`tkazilgan aholi ro`yxati bo`yicha, u 1253,8 ming kishiga teng bo`lgan bo`lsa, 2019-yilda bu raqamlar nisbati 1,7 martaga ko`paygan. Garchi demografik rivojlanish sur`ati so`nggi yillarda biroz pasaygan bo`lsa-da, u respublikamizda eng yuqori. Aholi sonining bunday o`shishi yangi ish o`rinlarini ko`paytirish, xalq iste`mol mollarini ko`proq ishlab chiqarishni zarur qilib qo`yadi. Tumanlar miqyosida eng ko`p aholi Denov tumanida 385378 (01.01.2019 y) kishi yashaydi. U mamlakatimizning Asaka, Urgut, Shaxrisabz, Yakkabog` tumanlari singari eng ko`p aholi soniga ega bo`lgan birlamchi ma`muriy birliklardan hisoblanadi. Umuman olganda, 1989-2019-yillarda aholi sonining o`rtacha yillik ko`payish sur`ati yuqori bo`lgan qishloq tumanlariga Sho`rchi, Sherobod, Termiz, Oltinsoy, Muzrabot, Qumqo`rg`on, Jarqo`rg`on va Denov, o`rtacha ko`rsatkichlarga Qiziriq hamda Sariosiyo va past ko`rsatkichli hududlarga Angor, Boysun va Uzun tumanlari kiradi. Aholi zichligi viloyat bo`yicha 1 kv km maydonga o`rtacha 114,8 kishi bo`lib, aholi geografiyasini asosan Surxon daryosi (viloyat nomi xam Surxondaryo) va o`nga parallel o`tgan temir hamda avtomobil yo`llari belgilab beradi. Aholi joylashuvi, eng avvalo, yangi o`zlashtirilgan Surxon - Sherobod massivida, qadimdan qishloq xo`jaligi

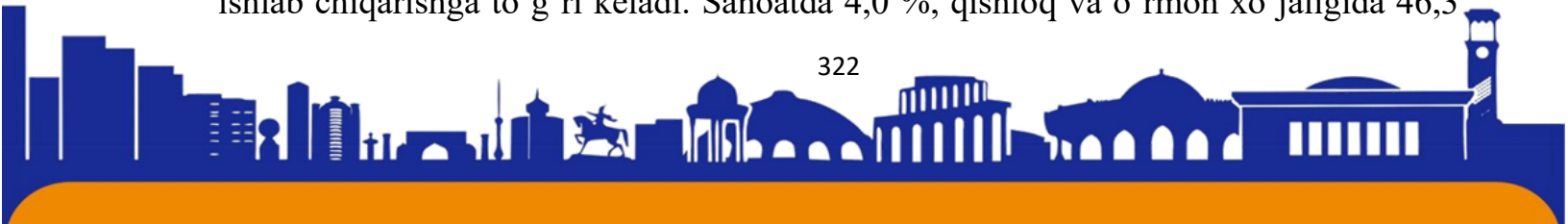

rivojlangan hududlarda zich, tog' va tog'oldi hududlarida esa u nisbatan siyrak (masalan, Boysun yoki Sariosiyo tumanlari). Bunday tez sur'atlarda aholining o'sishiga tabiiy kupayish hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Surxon vodiysi Qashqadaryo viloyati bilan birgalikda respublikamizda so'nggi yillarda kuzatilayotgan tug'ilish va tabiiy ko'payish ko'rsatkichlarining pasayib borish jarayoni bilan bog'lik demografik to'liqning eng so'nggi pallasida turadi. Boshqacha kilib aytganda, respublikamiz poytaxti Toshkent shahri va Toshkent viloyatida boshlangan bu jarayon asta-sekinlik bilan ayni shu mintaqada poyoniga etadi, so'nib boradi. Binobarin, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari O'zbekiston Respublikasi demografik rivojlanishining hozirgi holatini ko'p jihatdan belgilab beradi. Surxondaryo viloyati va uning barcha qishloq tumanlarida aholining tug'ilish koeffitsiyenti yuqori. Bir yilda tug'ilganlar soni 50-55 ming kishiga barobar. Ta'kidlash joizki, bu yerda ham tug'ilish va tabiiy ko'payish tobora pasayib bormokda. Mazkur jarayon respublikamizning barcha mintakalariga xos demografik vaziyatdir. Birok, Surxondaryoda tug'ilish kursatkichlari kamayib borayotgan bulsa-da, u xamon mamlakat miqyosida eng yuqori. 2008 - yilda viloyatda tug'ilish 25,8 promille bo'lgan holda, u 2013-yilda 24,6, 2019 yilda 25,9 promilleni tashkil qilgan; o'lganlar, mos ravishda, 3,9 va 4,1 %, tabiiy ko'payish - 21,9 va 20,5 % bo'lgan, Boysun, Uzun, Qiziriq, Termiz, Sho'rchi va Sariosiyo tumanlarida yuqori, qolgan tumanlarda esa o'rtacha yoki undan pastroq.

Tug'ilishning yuqori bo'lishiga qator sabablar ta'sir qiladi. Ular jumlasiga aholining milliy tarkibida demografik ko'p bolalikka moyilligi yo'qori bo'lgan mahalliy millat vakillarining (o'zbeklar, tojiklar) ko'pligi, urbanizatsiya va aholi bandligi darajalarining pastligi, ayrim urf-odatlar va boshqa omillar kiradi. Viloyat axolisining 84,2 % o'zbeklar, 12,4 % tojiklardan iborat (2019 y.). Boshqa millat vakillari orasida turkman va ruslar ko'proq. Mamlakatimizning qator mintaqalarida bo'lganidek, Surxondaryoda ham tashqi migratsiya natijasi o'z salbiylik xususiyatini yo'qotmoqda. 2019-yil yakunlariga ko'ra, u Termiz shahrida eng katta manfiy qoldiqqa ega bo'lgan holda, ko'pchilik qishloq, tumanlarida ijobiydir.

2019-yil 1.01.holatiga, ko'ra viloyatda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soni 1316 ming kishi, iqtisodiy faol aholi - 919 ming, iqtisodiyotda band bo'lgan aholi 871 ming kishini tashkil qilgan. 2019-yilda jami yaratilgan ish o'rinlari 66,5 ming ta, ularning asosiy qismi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hamda xizmat ko'rsatish va servis sohalariga to'g'ri keladi. Iqtisodiyotda band bo'lganlarning asosiy qismi moddiy ishlab chiqarishga to'g'ri keladi. Sanoatda 4,0 %, qishloq va o'rmon xo'jaligida 46,3

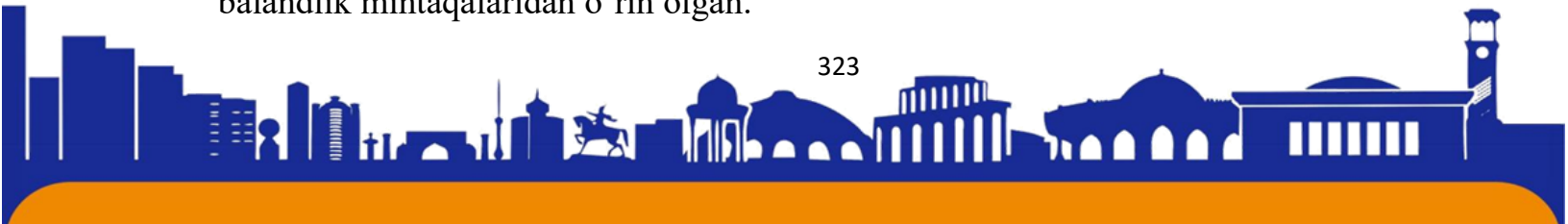
%, transport va aloqada 1,8 %, qurilishda 9,3 %, savdo, umumiy ovqatlanish, moddiy-texnik ta'minotda 12,7 % mehnatga layoqatli aholi band. Nomoddiy sohalar tarkibida bu borada ta'lim, madaniyat, san'at, fan va ilmiy xizmat ko'rsatish hamda sog'likni saqlash, jismoniy tarbiya va ijtimoiy ta'minot yetakchilik qiladi. Yuqoridagi raqamlarda mintaqa xo'jaligining tarkibi va urbanizatsiya darajasi ham o'z aksini topgan. Xususan, sanoatda bandlik koeffitsiyentining pastligi viloyat iqtisodiyotini ko'proq agrar xususiyatga egaligidan dalolat beradi.

Surxondaryo viloyatida, 2019-yil ma'lumotlari bo'yicha, 8 ta shahar va 114 ta shaharchalar qayd etilgan. Ularda jami aholining 35,5 foizi yashaydi. Bu jihatdan u mamlakatimizda faqat Xorazm viloyatidan oldinda turadi, xolos (35,5 %). Hozirgi mavjud 114 ta shaharchalarning 107 tasi 2009-yilda "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi" Davlat dasturini amalga oshirilishi bilan ushbu maqomni olgan (respublika yangi shaharchalarining 10,7 %). Bunday shaharchalar, aniqrog'i – agroshaharchalar viloyatning barcha qishloq tumanlarida bor. Ularning eng ko'pi Oltinsoyda (14 ta), Denovda va Angorda (11 tadan), Qumqo'rg'on va Muzrabotda (10 tadan) kuzatiladi. Eng kami esa Bandixon tumaniga to'g'ri kelib, bu yerda birgina tuman markazi - Bandixon shaharcha maqomiga muayassar bo'lgan.

Viloyat urbanistik tarkibi ham iqtisodiyotning tarmoqlar va xududiy tarkibiga mos xolda yaxshi rivojlanmagan. Termizda 145169 (01.01.2019 y) aholi bor, ikkinchi shahar - Denovda 87929 dan ziyodroq- Sherobod, Boysun, Jarqo'rg'on, va Sho'rchining har birida 20-30 ming kishidan aholi yashaydi.

Qolgan yuzdan ortiq shahar joylar kichik va mayda sinflarga mansub. Qishloq aholi punktlari 865 ta, o'rtacha har bir qishloqqa 1750 kishidan to'g'ri keladi. Bu raqam cho'l hududida joylashgan Navoiy va Buxoro viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasidan katta, intensiv dehqonchilik rivojlangan voha va vodiylardan (masalan, Farg'ona vodiysi viloyatlari) ozroq. Demak, Surxondaryoda o'rtacha kattalikdagi qishloqlar ko'p.

Tog'li hudud hisoblangan Surxondaryo viloyatida qishloq aholi punktlari balandlik mintakalari bo'yicha turlicha taqsimlangan. Jumladan, Angor, Jarqo'rg'on, Muzrabot, Termiz va Qiziriq tumanlari qishloqlarining barchasi dengiz sathidan 500 metrgacha bo'lgan balandlikda joylashgan. Boysun, Sariosiyo va Uzun tumanlarida esa bunday gipsometrik masofada birorta qishloqlar yo'q, ularning aksariyati tog'oldi hududlarida o'rnashgan. Faqat Oltinsoy tumanining qishloq aholi manzilgohlari turli balandlik mintaqalaridan o'rin olgan.

Viloyatda tabiiy o`shning eng yuqoriligi aholining yosh tarkibiga katta ta'sir kursatib turadi. Bu yerda umumiy aholining mehnatga qobiliyatli qismi 50 foizdan ortiq. Bu esa kelajakda nikohlanish darajasining yuqori bo'lishini, mehnat resurslari sonining muntazam oshib borishini ta'minlaydi.

Viloyat aholisi yosh va jinsiy tizimi holatining hozirgi ko'rsatkichi kelajakda aholini takror barpo qilish va mehnat resurslari safini to'ldirib borishning keng imkoniyatlarini yaratib beradi.

Surxondaryo mamlakatimizda shahar aholisi eng kam bo'lgan viloyatdir. Bu yerda umumiy aholining atigi 35,5 (01.01.2019 y) foizi shaharlarda yashaydi. Bu narsa tabiiy ravishda regionda sanoat ishlab chiqarishining sust rivojlanganligini bildiradi.

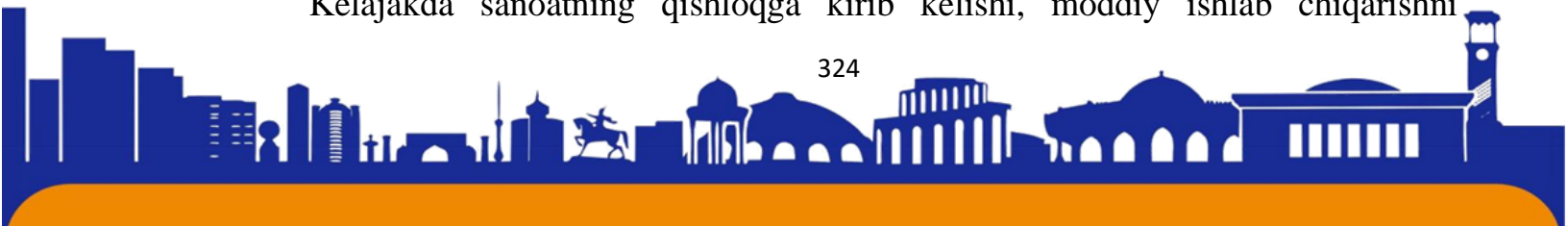
Aholining milliy tarkibi. Yaqin o'tmishda olib borilgan «millatlar birlashib ketadi» siyosati Surxondaryoni ham chetlab o'tmadi. Tashqaridan o'zluksiz ko'chib kelgan rus zamon millatlari evaziga Surxondaryo ham g'oyat ko'p millatli hududga aylanib qolgan edi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi ayrim millat vakillarini davlat siyosati yo'llari bilan zo'rlab ko'chirib keltirishga va rahbarlik lavozimlariga qo'yishga nuqta qo'ydi. Rus zamon millatlari asl ona-Vatanlari sari otlandilar. Natijada viloyat aholisining tarkibida 1990 - yillardan boshlab tub aholining soni ortib bormoqda. Hozirgi vaqtda viloyat, aholisi asosan besh millat vakillaridan iborat. Shundan o'zbeklar umumiy aholining 84,2 foizini, tojiklar-12,4, ruslar-1,5, turkmanlar-1,5, qozoqlar-0,2 foizini tashkil qiladi.

Mehnat resursidan to'g'ri va to'la foydalanish bozor iqtisodiyoti sharoitida viloyat aholisining ongli qatlami oldiga yangi vazifalar yuklamoqda. Ishlab chiqarish tizimining o'zgarishi, horijiy davlatlar bilan bevosita aloqalarning kuchayishi xalq xo'jaligining yangidan tashkil qilinayotgan o'nlab yangi sohalari uchun yetuk malakali kadrlar tayyorlashni taqozo qilmoqda. Shuning uchun viloyatda yagona bo'lgan Termiz davlat universitetida sanoat, qurilish va qishloq xo'jalik iqtisodiyotini boshqarish, moliya, bank menejmentlik sohalari uchun yetuk malakali kadrlar tayyorlanmoqda.

Surxondaryo mehnat resurslariga boy viloyat. Uning mehnat qobiliyatidan chiqib borayotgan qatlamini to'ldirishning moddiy asosi yoshlar va oilalarning ko'p bolaliklaridir. Ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan mehnatga layoqatli aholining salmog'i nisbatan past. Bu ko'rsatkich ayniqsa sanoat ishlab chiqarishi sohasida yomon.

Kelajakda sanoatning qishloqqa kirib kelishi, moddiy ishlab chiqarishni

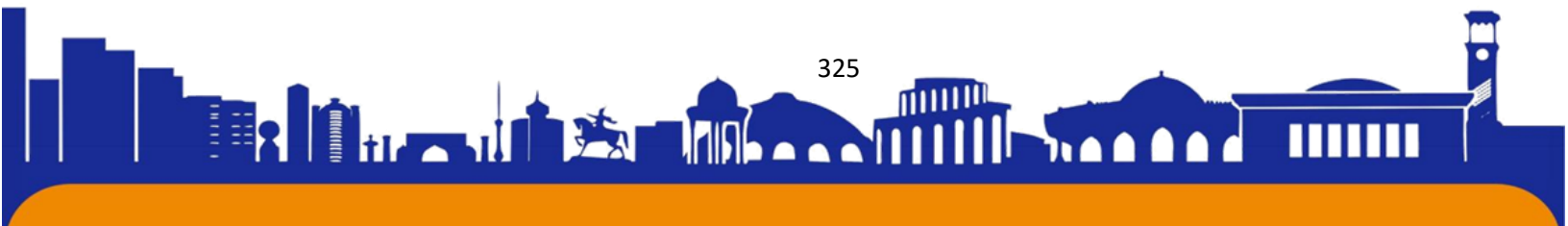

rivojlantirishni tezlashtirish, shaharlarda yirik sanoat ob'ektlarini qurish, viloyat mehnat resurslaridan foydalanish tizimini yaxshilaydi, yashirin ishchi kuchidan to'la foydalanishni ta'minlaydi. Shuningdek yaqin kelajakda viloyat mehnat resursining katta qismidan nomoddiy ishlab chiqarishni rivojlantirishda ham keng foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ro'ziev A. Surxondaryo viloyati. – T., 1996.
2. Soliev A.S., Qarshiboeva L., Qishloq yoki qishloq aholi punktlari-markaz, qishloq asosi.-T., 1990 y.
3. UBAYDULLAeva R., ATA-MIRZAEV O., UMAROVA N. DEMOGRAFIK JARAYONLAR VA O`ZBEKISTON BANDLIK. -T.;UNIVERSITETI, 2006 YIL.
4. QISHLOQLARNING DEMOGRAFIYASI. PROF.A.S.SOLIYEV TAHRIRI OSTIDA. -T.,6.2005 YIL.

O'zbekistonning Xitoy Xalq Respublikasi bilan iqtisodiy aloqasi

Termiz Davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya ta'lim yo'nalishi talabasi Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo o'g'li,

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasi Xitoy Xalq Respublikasi bilan tashqi iqtisodiy aloqalari, eksport va import imkoniyatlari haqida so'z boradi. Tashqi iqtisodiy aloqaning bugungi kundagi holati, takliflar, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar yoritilgan. Shuningdek xuquqiy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tashqi aloqa, iqtisod, xuquq, resurs, O'zbekiston, Xitoy, agrotexnologiya, tumanlar, Surxondaryo, oziq-ovqat, dehqonchilik.

Abstract: This article talks about foreign economic relations, export and import opportunities of the Republic of Uzbekistan. Today's state of foreign economic relations, proposals, aspects that should be paid attention to are highlighted. The legal basis is also explained.

Key words: Foreign relations, economy, law, resource, Uzbekistan, China, agrotechnology, districts, Surkhondaryo, food, farming.

Xitoy Prezidenti 15-16 sentabr kunlari Samarqandda bo'lib o'tadigan Shanxay hamkorlik tashkiloti (SHHT) davlat rahbarlarining sammitida ishtirok etdi.

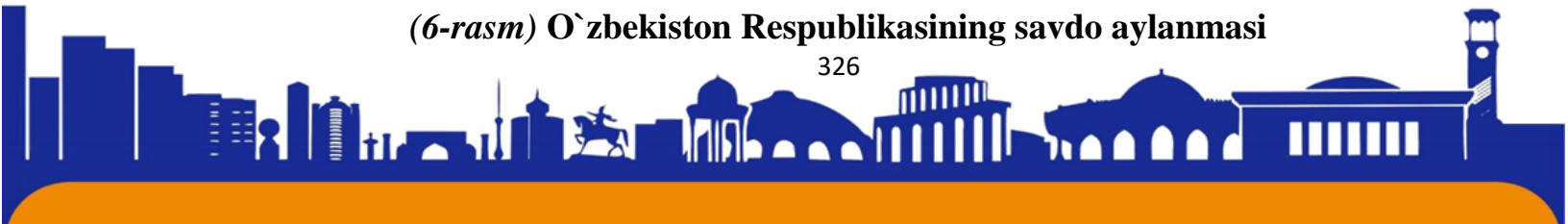
Ushbu tashrif ikki mamlakat o'rtasida diplomatiya munosabatlari o'rnatilganining 30-yilida amalga oshirilayotgani chuqur ramziy ma'noga ega. Shu o'rinda so'nggi yillar davomida mamlakatlarimiz o'rtasida barcha yo'nalishlarda ko'p qirrali hamkorlikni chuqurlashtirishning yuqori o'suvchanligi kuzatilganini qayd etish muhimdir.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TASHQI SAVDO AYLANMASIDA ENG YUQORI ULUSHGA EGA BO'LGAN DAVLATLAR (2023- yil yanvar, mln. AQSH dollari)

Rossiya	XXR	Germaniya	Qozog'iston	Turkiya
TSA – 688,4	TSA – 544,0	TSA – 496,6	TSA – 333,5	TSA – 261,7
Eksport: 218,8 Import: 469,6	Eksport: 83,1 Import: 461,0	Eksport: 5,8 Import: 490,8	Eksport: 56,6 Import: 276,8	Eksport: 108,2 Import: 153,5
13,7%	10,8%	9,8%	6,6%	5,2%

(6-rasm) O'zbekiston Respublikasining savdo aylanmasi

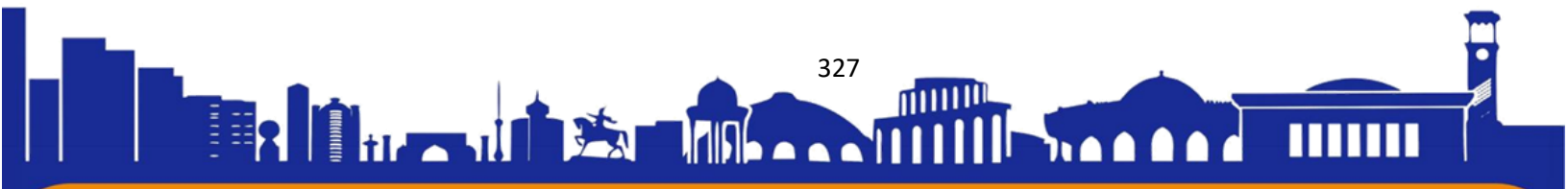
Stat.uz ma'lumotlari asosida

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil may oyida Xitoyga buyurgan birinchi davlat tashrifi chog'ida XXR Raisi Si Szinpin bilan samarali muzokaralar bo'lib o'tgan edi. Davlat rahbarlari mamlakatlar o'rtasidagi har tomonlama strategik sheriklikni chuqurlashtirish maqsadida kelgusi yillarga mo'ljallangan hamkorlikning ustuvor yo'nalishlarini belgilab oldilar.

Ikki davlat rahbarlarining 2018 yilda Sindao shahrida (XXR) bo'lib o'tgan SHHT sammiti doirasidagi muzokaralari O'zbekiston-Xitoy munosabatlari rivojiga yangi sur'at bag'ishladi. O'zbekiston rahbarining 2019 yili Pekin shahrida bo'lib o'tgan "Bir makon, bir yo'l" xalqaro forumidagi ishtiroki doirasida o'tkazilgan ikki davlat rahbarlari uchrashuvi yakunlari bo'yicha ko'p qirrali hamkorlikni yanada mustahkamlashning "yangi nuqtalari" belgilab olindi.

O'zbekiston va Xitoy yetakchilarining 2020 yil 10 noyabr kuni onlayn tarzda bo'lib o'tgan Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar rahbarlarining yillik sammitidagi nutqlari SHHTning keng makonida xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning dolzarb masalalari bo'yicha ikki davlatning nuqtai nazarlari yaqin yoki o'xshash ekanligini yana bir bor tasdiqladi.

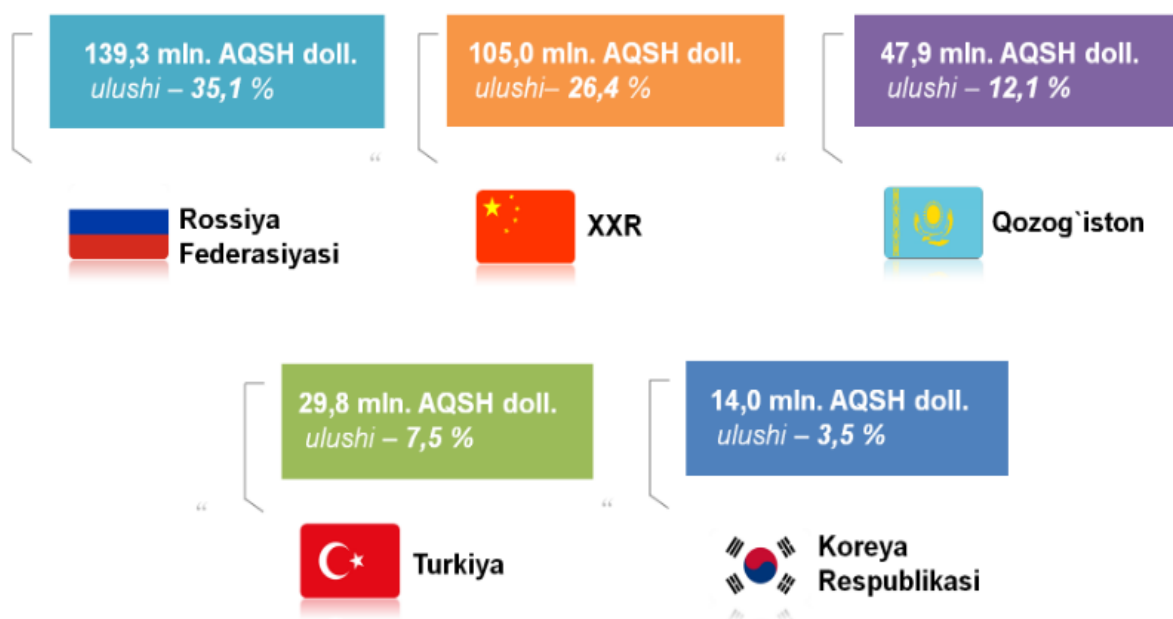
Joriy yilda ikki davlat rahbarlari diplomatiya munosabatlari o'rnatilganining 30 yilligi munosabati bilan 25 yanvar kuni bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo va XXR davlat rahbarlarining onlayn sammitida, shuningdek, 24 iyun kuni onlayn formatda bo'lib o'tgan Global rivojlanish masalalari bo'yicha yuqori darajadagi «BRIKS plyus» muloqotida ishtirok etdilar.

SANOAT MAHSULOTLARI IMPORT QILINGAN ASOSIY HAMKOR DAVLATLAR

(2023- yil yanvar, ulushi, % da)

(9-rasm) O`zbekiston Respublikasining savdo aylanmasi

Stat.uz ma`lumotlari asosida

Har ikki tomonning umumiy sa'y-harakatlari tufayli savdo, iqtisodiyot va investitsiya sohalarida ikki tomonlama hamkorlikning yuqori o'suvchanligiga erishildi.

So'nggi uch yil davomida Xitoy O'zbekistonning birinchi savdo hamkori sifatidagi mavqegini saqlab qolmoqda. Pandemiya oldin ikki tomonlama tovar aylanmasining yillik hajmi o'rtacha 30-40 foizga oshdi. 2020 yili COVID-19 fonida o'zaro savdoda biroz pasayish kuzatildi. Ammo 2021 yilda ikki tomonlama savdo hajmi salkam 7,4 milliard dollarga, shu yilning yanvar-iyun oylarida esa 4,5 milliard dollarga yetdi.

Shuningdek, Xitoy O'zbekiston uchun eng yirik eksport bozori bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston va Xitoy o'rtasida investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalar sohasidagi o'zaro hamkorlik tobora jadal tus olmoqda. Bu hamkorlik O'zbekiston iqtisodiyotini texnologik modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilishni jadallashtirishga, shuningdek, mamlakat eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan.

O'zbekistonga Xitoy sarmoyalarining yillik o'sishi 40-50 foiz atrofidagi ko'rsatkichni tashkil etadi.

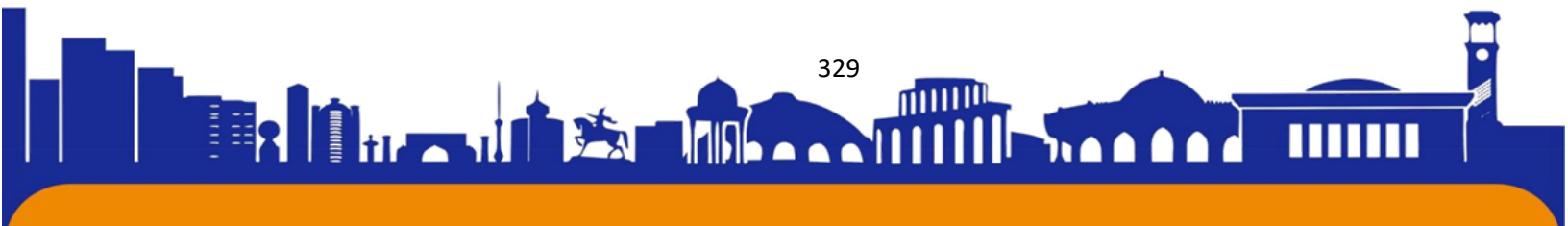
Bugungi kunda Xitoyning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari O'zbekistonning boshqa yetakchi hamkorlari kapitali bilan bir qatorda O'zbekiston iqtisodiyotining qator tarmoqlarida faol ishtirok etmoqda. Ular orasida neft-gaz, kimyo, qurilish materiallari ishlab chiqarish, farmatsevtika, qishloq xo'jaligi sohasi, yengil sanoat va boshqalar bor. 2017 yildan buyon Xitoy ishbilarmonlari O'zbekistonga 10 milliard dollardan ortiq sarmoya kiritishdi. Mamlakatimizda Xitoy kapitali ishtirokidagi korxonalar soni ikki mingdan oshdi, bu O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan xorijiy kapital asosidagi kompaniyalar umumiy sonining 15 foizini tashkil etadi.

Bugungi kunda mamlakatlarimizni "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida "quruqlikdagi bandargohlar" tarmog'i, logistika va ulgurji-distribyutorlik markazlarini shakllantirish orqali mintaqaviy va mintaqalararo o'zaro bog'liqlikni mustahkamlash sa'y-harakatlari birlashtirib turadi. Ushbu yo'nalishdagi hamkorlik ishlarining muhim natijalaridan biri "Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston" yangi multimodal transport yo'lagining ochilishi bo'ldi. Ushbu yo'lak mazkur yo'nalish bo'yab temir yo'l qurilishi bo'yicha loyiha ishlab chiqilishini jadallashtirishga da'vat etilgan.

Bu yo'nalishdagi o'zaro sa'y-harakatlar natijasi o'laroq, 150 dan ziyod istiqbolli qo'shma loyihalarni amalga oshirish bo'yicha qator ikki tomonlama bitimlar imzolandi. Ularning ko'pchiligi bo'yicha amaliy ishlar allaqachon boshlangan yoki ularni, birinchi navbatda, tayyor eksportbop mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarni ishga tushirish bo'yicha tayyorgarlik chora-tadbirlari ko'rilmoqda.

2018 yilda tomonlar O'zbekistondan gilos, asal, qovun, mosh va boshqa 8 turdagi mahsulotlar uchun Xitoy bozorini ochadigan fitosanitariya talablari bo'yicha protokollar to'plamini imzoladi. Bugungi kunlarda O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlarining Xitoy bozoriga kirishi qamrovini kengaytirish imkoniyatlari faol ravishda ko'rib chiqilmoqda. Joriy yilda Xitoyga 17 turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksport qilindi.

2020 yilning yakunlari shuni ko'rsatdiki, yangi xatarlar ularni bartaraf etish uchun yangi yechimlarni talab qiladi. Xitoy Xalq Respublikasining pandemiyaga qarshi kurash bo'yicha muvaffaqiyatli tajribasi mamlakatlarimiz o'rtasida ushbu sohada samarali hamkorlikni rivojlantirish uchun ob'ektiv sharoitni yaratdi. Xitoy xalqi XXR Raisi Si Szinpin rahbarligida nafaqat yangi koronavirus infeksiyasining yuzaga kelishi

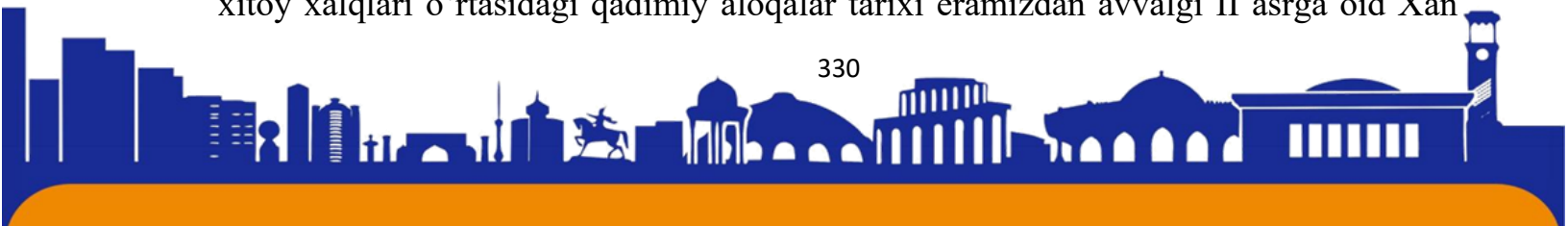

bilan muvaffaqiyatli kurashishga muvaffaq bo'ldi, balki 2020 yil oxiriga qadar iqtisodiy o'sish trayektoriyasiga kirgan yirik davlatlarning birinchisi bo'ldi.

Shu bois kambag'allikni qisqartirish O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi hamkorlikning muhim yo'nalishiga aylanmoqda. Xitoy xalqining bu boradagi muvaffaqiyatli tajribasi havas qilsa arzigulikdir.

Xitoy tomoni ham ikki tomonlama hamkorlikning bugungi taraqqiyotini va uni yanada chuqurlashtirish istiqbollarini yuqori baholadi. 2021 yilda savdo-iqtisodiy hamkorlik bo'yicha O'zbekiston-Xitoy kichik qo'mitasining yettinchi yig'ilishi muvaffaqiyatli o'tdi, sarmoyaviy hamkorlik uchun bulutli platforma ishga tushirildi, foydali qazilmalarni qazib olish va qayta ishlash, farmatsevtika va to'qimachilik va boshqa yo'nalishlarda o'zaro sheriklikning istiqbollari yuzasidan taqdimotlar tashkil etildi. Joriy yilning fevral oyida 2022-2026 yillarga mo'ljallangan savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha Hukumatlararo dastur imzolandi. Unda yaqin besh yillikdagi iqtisodiy va savdo hamkorligini rejalashtirish tamoyillarini hamda ustuvor yo'nalishlarni belgilab bergan.

Ma'lumki, san'at va madaniyat xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiradigan asosiy omillardan biri bo'lib, davlatlararo munosabatlarda eng ilhombaxsh soha hisoblanadi. O'zbekiston va Xitoy Sharq madaniyati va sivilizatsiyasining muhim qismi hisoblangani holda bu mazkur yo'nalishdagi hamkorlikni kengaytirish va chuqurlashtirish uchun katta imkoniyatlar eshiklarini ochadi. Chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lgan o'zbeklar va xitoyliklar o'rtasidagi do'stlik rishtalari O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi yaxshi qo'shnichilikni yanada mustahkamlash uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Qadim zamonlardan buyon hozirgi O'zbekiston hududi Buyuk Ipak yo'lida muhim markaz bo'lib kelgan va bu aloqalar rivojlanishiga, davlatlar va mintaqalar o'rtasida axborot almashish, yangi turdagi mahsulotlarning tarqalishi va madaniyatlarning o'zaro boyishiga ko'maklashgan. Ushbu tarixiy transmilliy ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy qadriyatlar harakatlanishi yo'lining asosiy bo'g'inlarida joylashgan holda mamlakatlarimiz jahon sivilizatsiyasi rivojiga muhim hissa qo'shgan. Bu umumiy boylikka, xalqlar o'rtasida bir-birini o'zaro to'g'ri to'g'ri tushunishining mustahkam tuguniga, sivilizatsiyalararo muloqotning muhim vositasiga aylanib qoldi. Toshkentdagi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida bebaho Xitoy yozma manbalari ko'p. Ularda Buxoro, Samarqand, Xiva singari tarixiy shaharlarimiz bot-bot yodga olingan. Olimlarning fikricha, o'zbek va xitoy xalqlari o'rtasidagi qadimiy aloqalar tarixi eramizdan avvalgi II asrga oid Xan

saltanatining elchisi, olim va sayyoh Chjan San yozib qoldirgan ishlarda juda to'laqonli ifoda etilgan.

Ushbu tarixiy davr zamonaviy O'zbekiston hududida jahon ilm-fani, madaniyati, adabiyoti va, umuman, sivilizatsiya rivojiga beqiyos hissa qo'shgan juda ko'plab olim va mutafakkirlar bog'ining paydo bo'lishiga ko'maklashgan. Ular orasida dunyoga mashhur olimlar Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek va boshqalar bor.

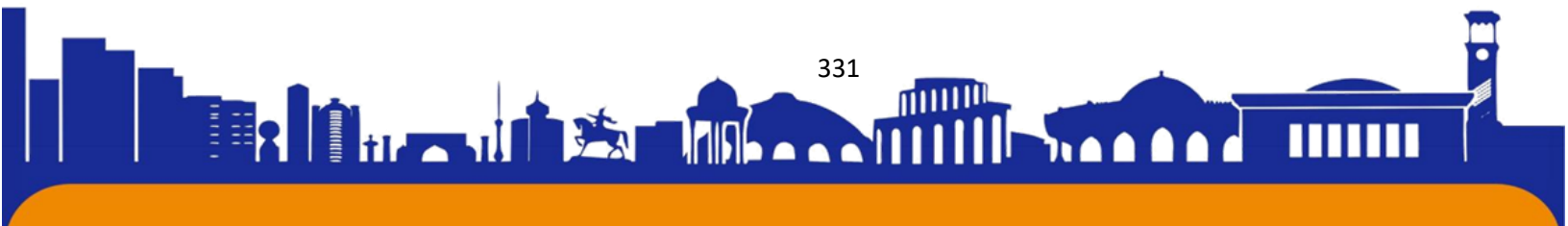
Sog'liqni saqlash sohasida ham samarali hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Ikki mamlakat Sog'liqni saqlash vazirliklari tomonidan 2014-2018 yillarda respublika tibbiyot muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga qaratilgan jami 12,6 million dollar miqdoriga teng qator grant-investitsiya loyihalari amalga oshirildi.

XXR hukumati bilan birgalikda 6,5 million dollar miqdoridagi "Respublika bolalar tibbiyot markazlari va Toshkent shahar bolalar shifoxonalarini tibbiy va maxsus jihozlar bilan jihozlash" hamda 2,2 million dollar miqdoridagi "Mintaqa nogironlar markazlarini zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar bilan jihozlash" loyihalari amalga oshirildi.

Muxtasar qilib aytganda, O'zbekiston - Xitoy munosabatlari keng istiqbolga ega va bunday o'zaro aloqalar haqli ravishda yaxshi qo'shnihilik, do'stlik va o'zaro ko'mak namunasi bo'lib xizmat qilmoqda. Bularning barchasi O'zbekiston-Xitoy munosabatlarining kelajagiga nekinlik va ishonch bilan qarash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat" to'g'risida (yangi tahriri)gi qonuni. 26.05.2000 yil
3. O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va savdo savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish choratadbirlari" tog'risidagi PF-5643-sonli farmoni 28.01.2019 yil.

**O'ZBEKISTONNING YAQIN XORIY DAVLATLARI BILAN SAVDO-
IQTISODIY ALOQALARI**

**Termiz Davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya ta'lim yo'nalishi
talabasi Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo
o'g'li, Safaraliyeva Sabrina Akbaraliyevna.**

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalari, eksport va import imkoniyatlari haqida so'z boradi. Tashqi iqtisodiy aloqaning bugungi kundagi holati, takliflar, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar yoritilgan. Shuningdek xuquqiy asoslari yoritilgan.

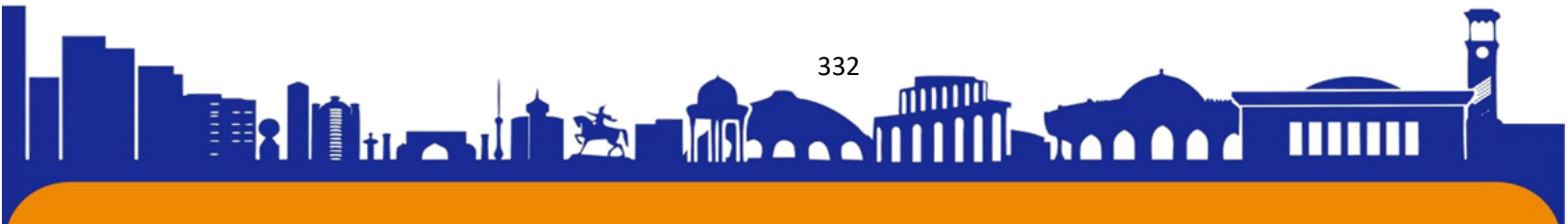
Kalit so'zlar: Tashqi aloqa, iqtisod, xuquq, resurs, O'zbekiston, agrotexnologiya, tumanlar, Surxondaryo, oziq-ovqat, dehqonchilik.

Abstract: This article talks about foreign economic relations, export and import opportunities of the Republic of Uzbekistan. Today's state of foreign economic relations, proposals, aspects that should be paid attention to are highlighted. The legal basis is also explained.

Key words: Foreign relations, economy, law, resource, Uzbekistan, agrotechnology, districts, Surkhandarya, food, agriculture.

O'zbekiston amalga oshirayotgan tashqi iqtisodiy aloqalarning asosiy shakli xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy hamkorlik qilishdir. Ular bilan valyuta-kredit munosabatlari, ilmiy-texnikaviy hamkorlik, xo'jalik korxonalarini birgalikda qurish, oldi-sotdi ishlari kengaytirilmoqda.

O'zbekiston Prezidentining farmoni bilan Respublika tashqi savdo va xorijiy mamlakatlar bilan aloqa vazirligi tuzildi. O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki ham o'z ishini boshlab yubordi.

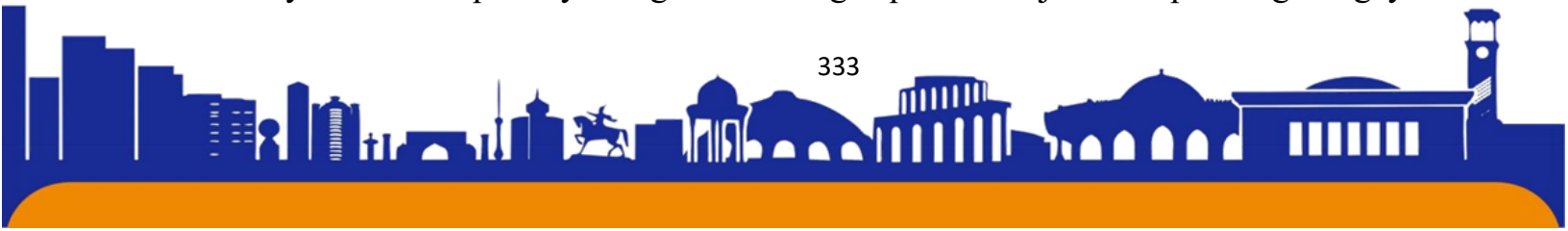

O‘zbekiston Vazirlar Mahkamasi Respublikada xorijiy sarmoyalar bilan korxonalar, jumladan, qo‘shma korxonalar, xalqaro birlashmalar va tashkilotlar hamda ularning bo‘linmalarini barpo etish, ularni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibi haqida maxsus qaror qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi ko‘plab chet el firmalari bilan qo‘shma korxonalar qurish xususida shartnomalar imzolagan. Ularning anchasi qurilishni boshlab yubordilar. Bir qancha qo‘shma korxonalar o‘z mahsulotlarini bera boshladi. “Sovplastital” 30 turdan ortiq mahsulot Xitoy xalq Respublikasi bilan birgalikda qurilgan korxonalar termos, televizor, Ispaniya hamkorligida qurilgan korxonalar bir marta foydalanadigan shpris ishlab chiqarmoqda. AQSH bilan birgalikda kon chiqindilaridan oltin ajratib olinmoqda. Janubiy Koreyaning DEU firmasi, Asaka, GFRning Mercedes-Bens firmasi Do‘stlik (Xorazm) shaharlarida avtomobil zavodlari qurmoqda. Buxoroda Hindiston bilan birgalikda shifobaxsh o‘tlardan dorilar tayyorlaydigan korxonalar. Bukada Turkiya bilan hamkorlikda akkumlyator zavodi qurildi. Turkiya Respublikamizning ko‘pgina viloyatlarida yengil va oziq-ovqat korxonalar qurmoqda. Bunday korxonalarni Pokiston, Hindiston va boshqa xorijiy davlatlar ham qurmoqdalar.

Tashqi iqtisodiy aloqalar O‘zbekiston mustaqilligi e‘lon qilingandan beri tez sur‘atlar bilan kengayib bormoqda.

O‘zbekiston xorijiy mamlakatlarga anchagina keng iste‘mol buyumlari, ayniqsa milliy gazlamalar, oziq-ovqat (o‘simlik moyi, meva sabzavot, sharoblar va hokazo) mahsulotlar chiqaradi. Tashqi iqtisodiy faoliyat tashqi iqtisodiy aloqalarni ro‘yobga chiqarish jarayonidir. Tashqi iqtisodiy aloqalar - iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va faoliyatning boshqa sohalarida davlat va uning subyektlari xalqaro hamkorligining xilma-xil shakllari tizimidir. Xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va turli milliy davlatlar iqtisodiyotidagi o‘zaro bog‘liqlik va xo‘jalik aloqlarining kengayishi

natijasida xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllari, soha va yo'nalishlari yanada ortib bordi. Oddiy tovarlar ayirboshlash o'rini teng huquqli va manfaatli savdo egallay boshladi. Milliy davlatlarning tashqi savdoni tartibga solish dastaklari, usullari murakkablashib bordi. Tashqi iqtisodiy faoliyatning yo'nalishlari, ularni amalga oshirish mexanizmi va shakllarini to'liq tasavvur qilish uchun o'tgan asrning 50-yillaridan boshlab xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimini xalqaro miqyosda tartibga solishdagi o'zgarishlarni ko'rsatib o'tish o'rinlidir :

- xalqaro savdoni tartibga solishda Tariflar va Savdo bo'yicha Bosh Bitimning qabul qilinishi hamda 1995-yilda Jahon savdo tashkilotining shakllanishi davlatlar o'rtasidagi tovar va xizmatlar savdosi, investitsiyalar va maxsus xarid xususiyatiga ega tovarlarni tartibga solish qoidalarini belgilab berdi;

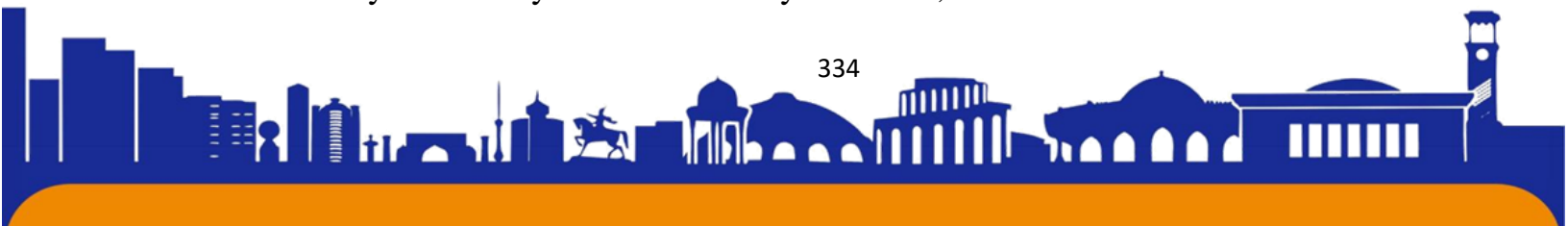
BMTning tarmoq va sohalar bo'yicha ixtisoslashgan bo'limlari (komissiyalar, konferensiyalar, qo'mitalar, dasturlar) doirasida tashqi savdoning tartibga solinishi lozim bo'lgan sohalar bo'yicha Konvensiyalar, shartnomalar qabul qilindi. Masalan, xalqaro savdoda yuk tashish qoidalari, intellektual mulk himoyasi, investitsiyalarni sug'urtalashga oid xalqaro konvensiyalar shular jumlasidandir;

- tashqi va xalqaro savdoni amalga oshirishda xalqaro bank-moliya tizimi – Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro valyuta fondi, Xalqaro moliya korporatsiyasi kabilar shakllandi hamda o'zaro hisob-kitob, kredit, investitsiyalar va grantlarni o'zlashtirish bo'yicha tegishli

tartiblar belgilandi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning tarkiban tashqi savdoga aloqador bo'lgan boshqa sohalar bilan bog'liqligi ortdi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi asosiy yo'nalishlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

- maxsulotlar (tovar va xizmatlar) ayirboshlash, ya'ni xalqaro savdo;
- ilmiy-texnikaviy maxsulotlarni ayirboshlash;

- ishlab chiqarishni joylashtirish;
- investitsiyalar, valyuta va kreditlar borasidagi yo'nalishlar;
- axborot va aloqa sohalaridagi yo'nalishlar;
- mehnat resurslari harakati yo'nalishlari.

Qayd etilgan yo'nalishlar alohida tarzda emas, balki o'zaro bog'langan va birbirini ta'minlovchi sohalar sifatida ham qaralmog'i lozim. Masalan, ikki mamlakat o'rtasidagi tovar ayirboshlashda ularning bank tizimlari, balyuta almashinuvi tartibi bilan bir qatorda tovarlarni yetkazib berishda ishtirok etuvchi transport - ekspeditorlik, sug'urta, sifatni tekshirish va nazorat etish kabi sohalarga aloqador masalalarda ham munosabatlar albatta o'rnatilgan bo'lishi shart. Jahon xo'jalik faoliyati va xususan, tashqi iqtisodiy faoliyatga quyidagi sohalar kiradi:

- xalqaro savdo;
- ishlab chiqarish va fan-texnika sohasidagi xalqaro ixtisoslashuv;
- fan-texnika taraqqiyoti natijalarini ayrboshlash; mamlakatlar o'rtasidagi valyuta moliyaviy hamda kredit aloqalari; kapital va ishchi kuchining harakati;
- xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning hamkorlikdagi faoliyati, global muammolarni hal etishdagi iqtisodiy hamkorlik.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning turli shakllari mavjud bo'lib, unga quyidagilar kiradi: tashqi savdo(tovar va xizmatlar bo'yicha), qo'shma tadbirkorlik (qo'shma korxonalar, franchayzing, laysenzing, agentlik va h.k.), hamkorlikning boshqa shakllari (biznes alyanslar, konsortsiumlar va h.k.).

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

- tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlarining erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlarining tengligi;
- savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yo'l qo'yilmasligi;

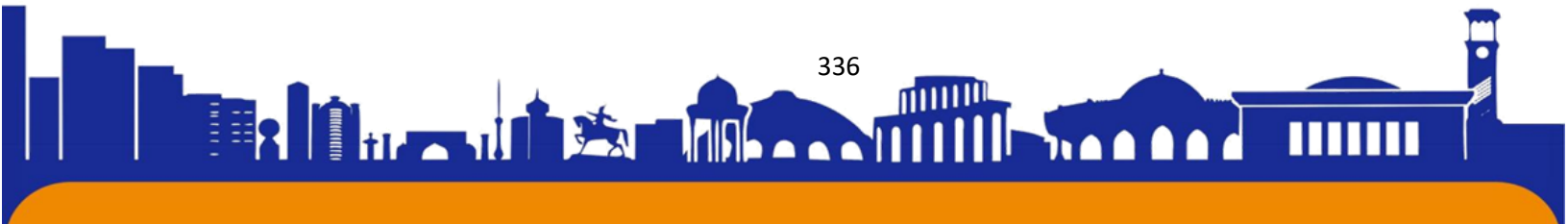

- tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdan o'ro manfaatdorlik;
- tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlarining huquqkri va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinishi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning eng muhim shakillaridan biri - tashqi savdo bo'lib u milliy mehnat natijasida yaratilgan mahsulot va xizmatlar bilan xalqaro almashinuv demakdir. Tashqi savdo faoliyati xalqaro tovarlar, ishkr (xizmatlar) savdosi sohasidagi tadbirkorlik faoliyatidir. Tashqi savdo faoliyati tovarlarni, ishlarni (xizmatlarni) eksport va import qilish yo'li bilan amalga oshirdi. Uni tog'ri rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va amalga oshirish, aniqligiga erishish uchun tasniflash lozim. Tasniflash deganda xalqaro tijorat kelishuvini oldi-sotti va tovar almashish kelishuvlariga ajratishni tushunish mumkin. Tashqi savdo operatsiyalarini amalga oshirish harakteri va predmetiga ko'ra u quyidagilarga ajratiladi:

1. Tayyor maxsulotlar savdosi
2. Yig'ilmagan ko'rinishdagi maxsulotlar savdosi
3. Barter operatsiyalari
4. Eskirgan uskunalar savdosi
5. Xom-ashyo savdosi
6. Litsenziyalar savdosi
7. Injiniring xizmatlarini ko'rsatish va boshqalar.
8. Tashqi iqtisodiy faoliyat tashqi savdoga asoslanadi, chunki bunday faoliyat tufayli mamlakatlar o'z ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatiga egadirlar. Shuni takidlash joizki, xalqaro savdo tashqi iqtisodiy faoliyat barcha qolgan shakllari va turlarining boshlang'ich, muvofiqlashtiruvchi va ko'paytiruvchi negizi hisoblanadi. Tashqi iqtisodiy faoliyatning horijiy sarmoyani jalb etishdek shaklining samaradorligi ham uning

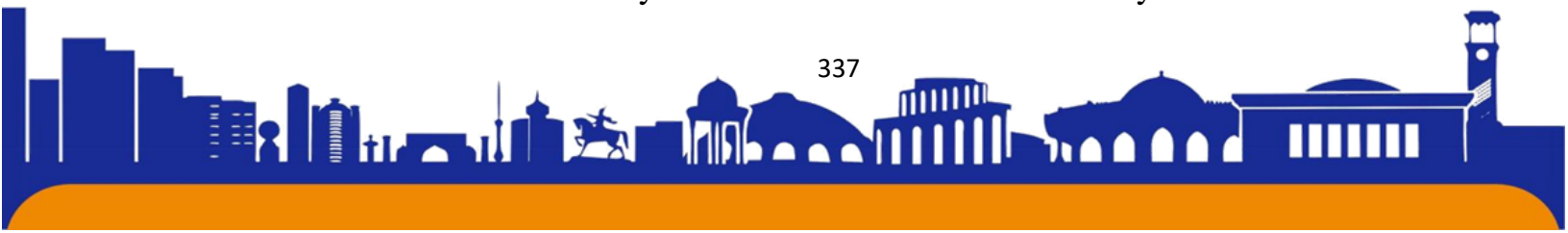

darajasiga bog'liqdir. Savdodagi qonun hujjatlari tomonidan belgilangan va boshqa cheklashlar investitsiya jarayonlarida aks etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, O'zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishganidan keyin rivojlanish yo'lini kuzatar ekanmiz O'zbekiston hukumatining bu borada olib borgan islohotlari o'z samarasini yaqqol ko'rsatdi. Hukumatning olib borgan siyosati, ayniqsa tashqi iqtisodiy faoliyati olib borgan ishlari tahsinga loyiqdir. Rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan investitsiyaviy, savdo-iqtisodiy hamkorlik yildan-yilga rivojlanmoqda. Bu albatta, mamlakatimizda yaratilayotgan qulay investitsion muhit, xorijiy korxonalar uchun yaratilayotgan shart-sharoit va imtiyozlarning mahsulidir. O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lidan dadil borar ekan, xorijiy davlatlar bilan, xususan, rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan o'zaro teng manfaatli iqtisodiy aloqalarni rivojlantirib boradi. Bu albatta, respublikamiz iqtisodiyotining jadal rivojlanishida, O'zbekistonning rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy olishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatida rivojlangan va MDH mamlakatlarining o'ni haqida quyidagi fikrlarni bildirishimiz mumkin:

- Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar yaratildi.
- O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatini belgilab beruvchi huquqiy asoslarning yaratilishida xalqaro huquq normalariga rioya qilindi.
- O'zbekiston tashqi siyosat tamoyillariga qat'iy rioya qilgan holda rivojlangan va MDH mamlakatlari bilan keng ko'lamlı hamkorlikni yo'lga qo'ydi.
- O'zbekiston va MDH o'rtasidagi aloqalarning muhim jihati – iqtisodiy yo'nalishdagi hamkorlik hisoblanadi;
- O'zbekiston xalq xo'jaligini rivojlantirishda MDH davlatlari bilan hamkorlik bundan keyin ham muhim ahamiyat kasb etadi.

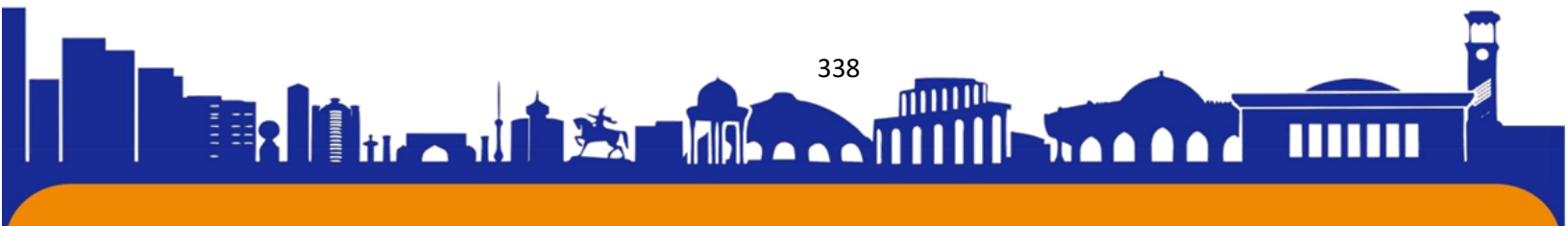

O`zbekiston va MDH mamlakatlari o`rtasidagi iqtisodiy aloqalar tahlil qilinganda quyidagi xulosalarga kelindi:

- Hamkorlikning ikkinchi davri (2000-2019-yillar)da iqtisodiy aloqalarning o`shishi kuzatildi.
- O`zbekiston rivojlanga va MDH mamlakatlar bilan neft-gaz sohasidagi hamkorlik istiqbolli yo`nalishlardan hisoblanadi. Bu borada rivojlanga va MDH mamlakatlarining investitsiyalarini jalb qilish borasidagi ishlarni yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI

1. O`zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari hamda boshqa huquqiy-me`yoriy hujjatlar.
2. O`zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - T.: O`zbekiston, 2017-yil.
3. O`zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat" to`g`risida (yangi tahriri)gi qonuni. 26.05.2000 yil
4. O`zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to`g`risida"gi qonuni.
5. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, Investitsiyalar va savdo vazirligi tashkil etish" tog`risidagi PQ-136-sonli qarori 26.02.2005 yil.
6. Karimov F. O`zbekiston jahon hamjamiyati safida. // Jamiyat va boshqaruv, - T.: 2004. №1
7. Ismailov O.Sh., Umarov B. XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning o`ziga xos xususiyatlari. // Iqtisod va moliya., -T.:2010. №11-12.

O'ZBEKISTONNING UZOQ XORIJIY DAVLATLAR BILANTASHQI IQTISODIY ALOQALARI

**Termiz Davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya ta'lim yo'nalishi
talabasi Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo
o'g'li.**

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalari, eksport va import imkoniyatlari haqida so'z boradi. Tashqi iqtisodiy aloqaning bugungi kundagi holati, takliflar, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar yoritilgan. Shuningdek xuquqiy asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tashqi aloqa, iqtisod, xuquq, resurs, O'zbekiston, agrotexnologiya, tumanlar, Surxondaryo, oziq-ovqat, dehqonchilik.

Abstract: This article talks about foreign economic relations, export and import opportunities of the Republic of Uzbekistan. Today's state of foreign economic relations, proposals, aspects that should be paid attention to are highlighted. The legal basis is also explained.

O'zbekiston Respublikasi ko'plab chet el firmalari bilan qo'shma korxonalar qurish xususida shartnomalar imzolagan. Ularning anchasi qurilishni boshlab yubordilar. Bir qancha qo'shma korxonalar o'z mahsulotlarini bera boshladi. "Sovplastital" 30 turdan ortiq mahsulot Xitoy xalq Respublikasi bilan birgalikda qurilgan korxonalar termos, televizor, Ispaniya hamkorligida qurilgan korxonalar bir marta foydalanadigan shpris ishlab chiqarmoqda. AQSH bilan birgalikda kon chiqindilaridan oltin ajratib olinmoqda. Janubiy Koreyaning DEU firmasi, Asaka, GFRning Mercedes-Bens firmasi Do'stlik (Xorazm) shaharlarida avtomobil zavodlari qurmoqda. Buxoroda Hindiston bilan birgalikda shifobaxsh o'tlardan dorilar tayyorlaydigan korxonalar. Bukada Turkiya bilan hamkorlikda akkumulyator zavodi qurildi. Turkiya Respublikamizning ko'pgina viloyatlarida yengil va oziq-ovqat korxonalari qurmoqda. Bunday korxonalarni Pokiston, Hindiston va boshqa xorijiy davlatlar ham qurmoqdalar.

Tashqi iqtisodiy aloqalar O'zbekiston mustaqilligi e'lon qilingandan beri tez sur'atlar bilan kengayib bormoqda.

O'zbekiston xorijiy mamlakatlarga anchagina keng iste'mol buyumlari, ayniqsa milliy gazlamalar, oziq-ovqat (o'simlik moyi, meva sabzavot, sharoblar va hokazo)

mahsulotlar chiqaradi. Tashqi iqtisodiy faoliyat tashqi iqtisodiy aloqalarni ro'yobga chiqarish jarayonidir. Tashqi iqtisodiy aloqalar - iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va faoliyatning boshqa sohalarida davlat va uning subyektlari xalqaro hamkorligining xilma-xil shakllari tizimidir. Xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va turli milliy davlatlar iqtisodiyotidagi o'zaro bog'liqlik va xo'jalik aloqlarining kengayishi natijasida xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllari, soha va yo'nalishlari yanada ortib bordi. Oddiy tovarlar ayirboshlash o'rni teng huquqli va manfaatli savdo egallay boshladi.

BMTning tarmoq va sohalar bo'yicha ixtisoslashgan bo'limlari (komissiyalar, konferensiyalar, qo'mitalar, dasturlar) doirasida tashqi savdoning tartibga solinishi lozim bo'lgan sohalar bo'yicha Konvensiyalar, shartnomalar qabul qilindi. Masalan, xalqaro savdoda yuk tashish qoidalari, intellektual mulk himoyasi, investitsiyalarni sug'urtalashga oid xalqaro konvensiyalar shular jumlasidandir;

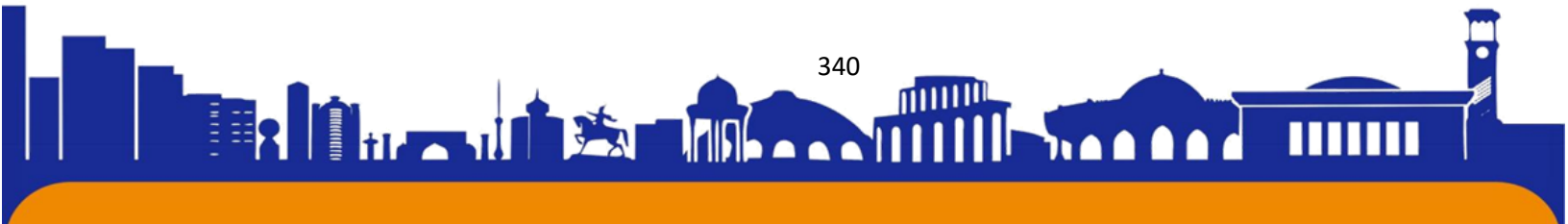
- tashqi va xalqaro savdoni amalga oshirishda xalqaro bank-moliya tizimi – Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro valyuta fondi, Xalqaro moliya korporatsiyasi kabilar shakllandi hamda o'zaro hisob-kitob, kredit, investitsiyalar va grantlarni o'zlashtirish bo'yicha tegishli

Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi asosiy yo'nalishlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

- maxsulotlar (tovar va xizmatlar) ayrboshlash, ya'ni xalqaro savdo;
- ilmiy-texnikaviy maxsulotlarni ayrboshlash;
- ishlab chiqarishni joylashtirish;
- investitsiyalar, valyuta va kreditlar borasidagi yo'nalishlar;
- axborot va aloqa sohalaridagi yo'nalishlar;
- mehnat resurslari harakati yo'nalishlari

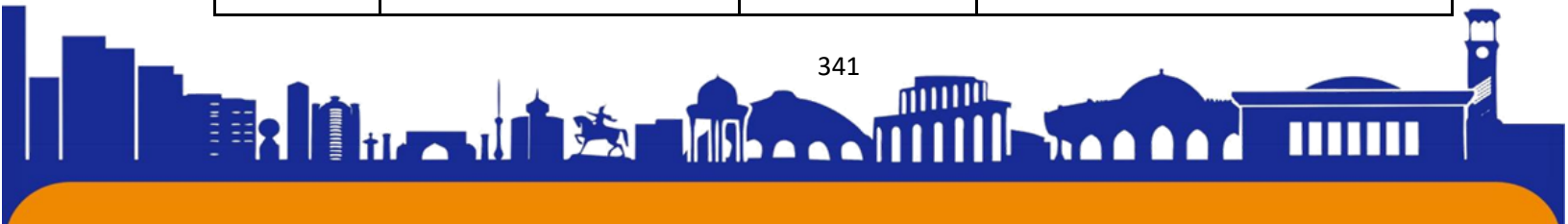
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DIPLOMATIK ALOQALAR O'RNATGAN DAVLATLARNING RO'YXATI

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
1.	Avstraliya	26.12.91 y.	Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida xatlar almashinuvi

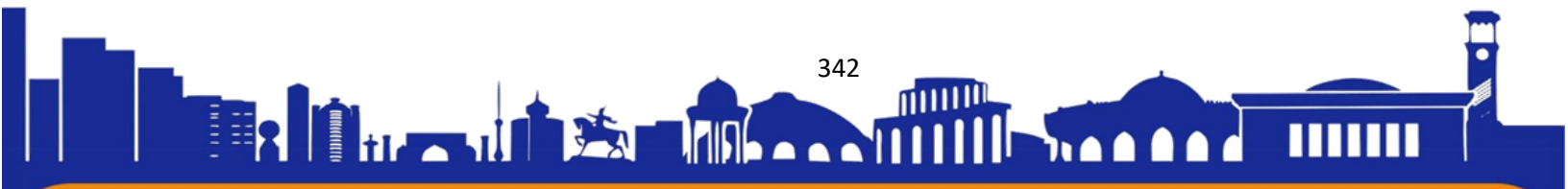

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
2.	Xitoy Xalq Respublikasi	02.01.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
3.	Vetnam Sotsialistik Respublikasi	17.01.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
4.	Misr Arab Respublikasi	23.01.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
5.	Mug'uliston	25.01.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
6.	Daniya qirolligi	25.01.92 y.	Notalar almashinuvi
7.	Yaponiya	26.01.92 y.	Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida xatlar almashinuvi
8.	Korea Respublikasi	29.01.92 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
9.	Korea Xalq Demokratik Respublikasi	07.02.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
10.	Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi	18.02.92 y.	Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida xatlar almashinuvi
11.	Amerika Qo'shma Shtatlari	19.02.92 y.	Prezidentlar o'rtasida xatlar almashinuvi
12.	Saudiya Arabistoni Qirolligi	20.02.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
13.	Malayziya	21.02.92 y.	Notalar almashinuvi
14.	Isroil Davlati	21.02.92 y.	Notalar almashinuvi
15.	Finlandiya Respublikasi	26.02.92 y.	Xelsinki shahrida imzolangan protokol
16.	Fransiya Respublikasi	01.03.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
17.	Vengriya Respublikasi	03.03.92 y.	Budapesht shahrida imzolangan protokol

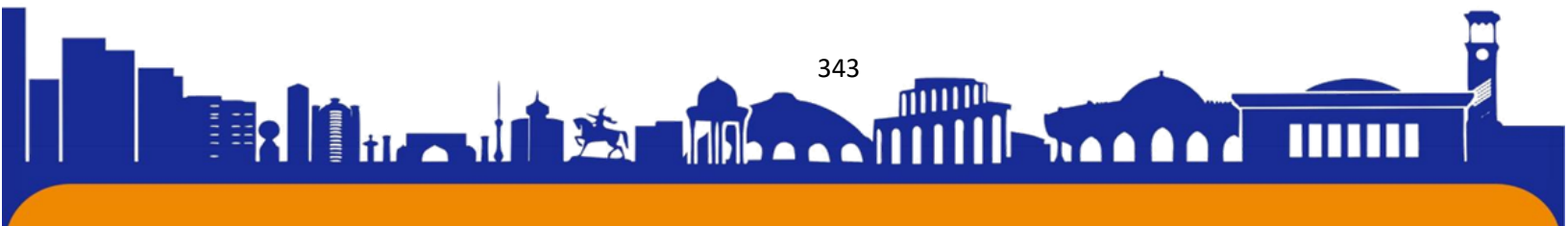

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
18.	Turkiya Respublikasi	04.03.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
19.	Germaniya Federativ Respublikasi	06.03.92 y.	Notalar almashinuvi
20.	Belgiya Qirolligi	10.03.92 y.	Bryussel shahrida imzolangan shartnoma
21.	Gretsiya Respublikasi	16.03.92 y.	Notalar almashinuvi
22.	Meksika Qo'shma Shtatlari	16.03.92 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
23.	Ispaniya Qirolligi	17.03.92 y.	Moskva shahrida imzolangan kommyunike
24.	Hindiston Respublikasi	18.03.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
25.	Polsha Respublikasi	19.03.92 y.	Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida xatlar almashinuvi
26.	Yangi Zelandiya	11.03.92 y.	Notalar almashinuvi
27.	Rossiya Federatsiyasi	20.03.92 y.	Kiyev shahrida imzolangan protokol
28.	Italiya Respublikasi	24.03.92 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
29.	Avstriya Respublikasi	25.03.92 y.	Vena shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
30.	Kanada	07.04.92 y.	Notalar almashinuvi
31.	Shvetsiya Qirolligi	08.04.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan Bitim
32.	Filippin Respublikasi	13.04.92 y.	Notalar almashinuvi
33.	O'mon Sultonligi	22.04.92 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma kommyunike

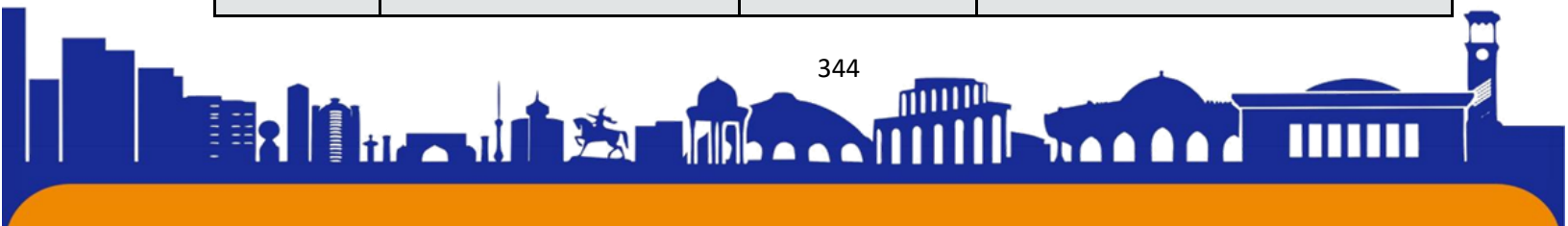

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
34.	Suriya Arab Respublikasi	24.03.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan Bitim
35.	Tailand Qirolligi	06.05.92 y.	Notalar almashinuvi
36.	Shvetsariya Konfederatsiyasi	07.05.92 y.	Xatlar almashinuvi
37.	Eron Islom Respublikasi	10.05.92 y.	Ashhobod shahrida imzolangan protokol
38.	Pokiston Islom Respublikasi	10.05.92 y.	Ashhobod shahrida imzolangan protokol
39.	Yaman Respublikasi	25.05.92 y.	Toshkent shahridagi qo'shma bayonot
40.	Bahrayn Qirolligi	29.05.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
41.	Lyuksemburg Buyuk Gersogligi	10.06.92 y.	Notalar almashinuvi
42.	Norvegiya Qirolligi	10.06.92 y.	Notalar almashinuvi
43.	Indoneziya Respublikasi	23.06.92 y.	Jakarta shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
44.	Jazoir Xalq-Demokratik Respublikasi	30.06.92 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
45.	Litva Respublikasi	05.08.92 y.	Notalar almashinuvi
46.	Portugaliya Respublikasi	12.08.92 y.	Notalar almashinuvi
47.	Janubiy Afrika Respublikasi	12.08.92 y.	Notalar almashinuvi
48.	Ukraina	25.08.92 y.	Kiyev shahrida imzolangan protokol
49.	Nigeriya Federativ Respublikasi	28.08.92y.	Notalar almashinuvi

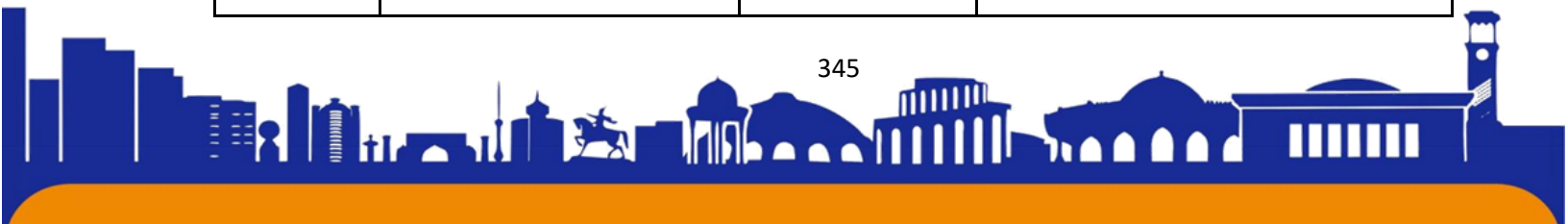

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
50.	Laos Xalq Demokratik Respublikasi	10.09.92y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
51.	Bolgariya Respublikasi	sentabr 1992y.	Turkiyada imzolangan protokol
52.	Afg'oniston Islom Respublikasi	13.10.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
53.	Vatikan davlati	17.10.92 y.	Toshkent va Vatikan shaharlarida imzolangan protokollar
54.	Bangladesh Xalq Respublikasi	15.10.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
55.	Tojikiston Respublikasi	20.10.92 y.	Notalar almashinuvi
56.	Qozog'iston Respublikasi	23.11.92 y.	Notalar almashinuvi
57.	Birlashgan Arab Amirliklari	25.10.92 y.	Notalar almashinuvi
58.	Latviya Respublikasi	03.11.92 y.	Notalar almashinuvi
59.	Niderlandiya Qirolligi	24.11.92 y.	Notalar almashinuvi
60.	Tunis Respublikasi	26.11.92 y.	Toshkent shahrida imzolangan protokol
61.	Chexiya Respublikasi	01.01.93 y.	Notalar almashinuvi
62.	Slovakiya Respublikasi	01.01.93 y.	Notalar almashinuvi
63.	Turkmaniston	08.01.93 y.	Notalar almashinuvi
64.	Belarus Respublikasi	21.01.93 y.	Minsk shahrida imzolangan protokol
65.	Iordaniya Hoshimiylar Qirolligi	15.02.93 y.	Toshkentshahrida imzolangan protokol
66.	Qirg'iz Respublikasi	16.02.93 y.	Notalar almashinuvi

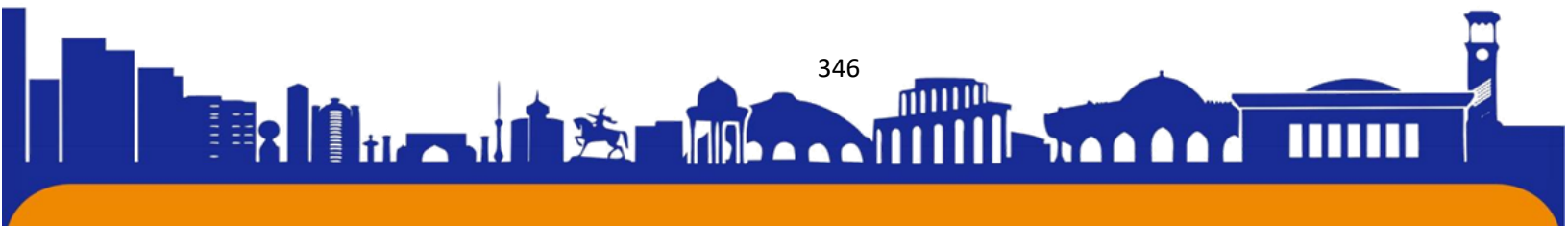

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
67.	Malta Respublikasi	25.02.93 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
68.	Braziliya Federativ Respublikasi	30.04.93 y.	Notalar almashinuvi
69.	Iroq Respublikasi	19.06.93 y.	Notalar almashinuvi
70.	Gvineya Respublikasi	24.06.93 y.	Notalar almashinuvi
71.	Argentina Respublikasi	09.09.93 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma protokol
72.	Marokko Qirolligi	11.10.93 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma protokol
73.	Gana Respublikasi	28.10.93 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma protokol
74.	Albaniya Respublikasi	23.11.93 y.	Notalar almashinuvi
75.	Zambiya Respublikasi	01.02.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
76.	Kuvayt Davlati	08.07.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
77.	Gruziya Respublikasi	19.08.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
78.	Moldova Respublikasi	23.08.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
79.	Chili Respublikasi	15.09.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
80.	Chad Respublikasi	16.09.94 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
81.	Falastin Davlati	25.09.94 y.	Notalar almashinuvi
82.	Estoniya Respublikasi	25.10.94 y.	Notalar almashinuvi
83.	Yevropa Hamjamiyati Komissiyasi	16.11.94 y.	Notalar almashinuvi

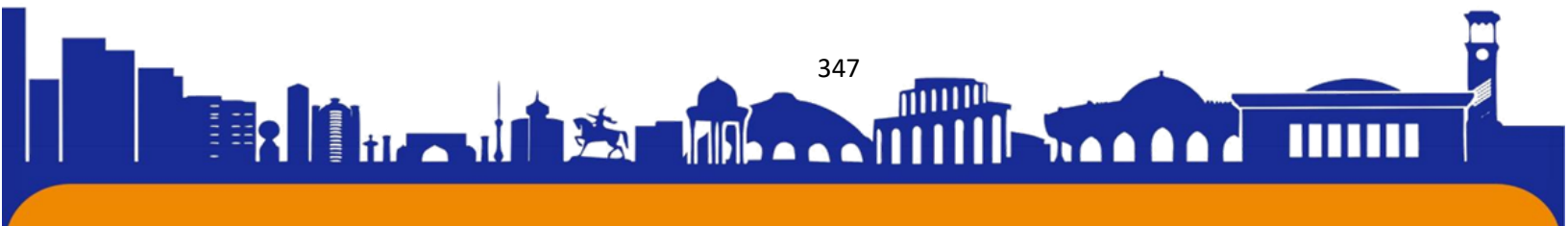

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
84.	Maldiv Respublikasi	07.12.94 y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
85.	Makedoniya Respublikasi	31.12.94 y.	Anqara shahrida imzolangan protokol
86.	Sloveniya Respublikasi	16.01.95 y.	Notalar almashinuvi
87.	Serbiya Respublikasi	18.01.95 y.	O'zbekiston va sobiq Yugoslaviya Sotsialistik Respublikasi o'rtasidagi notalar almashinuviga asosan
88.	Xorvatiya Respublikasi	06.02.95 y.	Notalar almashinuvi
89.	Kambodja Qirolligi	07.09.95 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
90.	Ozarbayjon Respublikasi	02.10.95 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
91.	Ruminiya	06.10.95 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
92.	Senegal Respublikasi	06.10.95 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
93.	Armaniston Respublikasi	27.10.95 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
94.	Venesuela Respublikasi	26.04.96 y.	Nyu-York shahrida imzolangan protokol
95.	Bosniya-Gersogovina	14.05.96 y.	Notalar almashinuvi
96.	Bruney-Darussalam	20.06.96 y.	London shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
97.	Efiopiya Federativ Demokratik Respublikasi	15.07.96 y.	Notalar almashinuvi
98.	Yamayka	08.08.96 y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
99.	Mali Respublikasi	13.02.97 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
100.	Singapur Respublikasi	08.04.97 y.	Notalar almashinuvi
101.	Kipr Respublikasi	30.05.97 y.	Moskva shahrida imzolangan protokol
102.	Islandiya Respublikasi	25.09.97 y.	London shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
103.	Irlandiya Respublikasi	07.11.97 y.	Notalar almashinuvi
104.	Qatar Davlati	27.11.97 y.	Anqara shahrida imzolangan qo'shma bayonot
105.	Sharqiy Urugvay Respublikasi	25.05.98 y.	
106.	Livan Respublikasi	22.10.98 y.	London shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
107.	Mavrikiy Respublikasi	04.08.99 y.	Bryussel shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
108.	Namibiya Respublikasi	30.08.99 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
109.	Shri-Lanka Demokratik Sotsialistik Respublikasi	11.10.99 y.	Moskva shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
110.	Peru Respublikasi	22.12.99 y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
111.	Myanma Ittifoqi	08.02.01 y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
112.	Kosta-Rika Respublikasi	07.06.01 y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
113.	Paragvay Respublikasi	27.08.01y.	Seul shahrida imzolangan qo'shma deklaratsiya

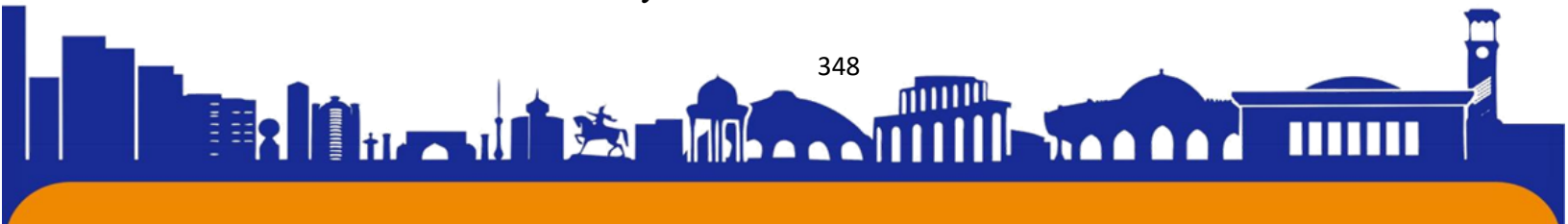

№	Davlat	Sana	O'rnatish shakli
114.	Angola Respublikasi	31.05.02y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
115.	Sudan	06.01.05y.	Notalar almashinuvi
116.	Komor orollari	21.05.05y.	Notalar almashinuvi
117.	Benin Respublikasi	17.08.05y.	Notalar almashinuvi
118.	Kuba Respublikasi	13.03.06y.	Toshkent shahrida imzolangan qo'shma Deklaratsiya
119.	Chernogoriya	19.12.06y.	Notalar almashinuvi
120.	Gvatemala Respublikasi	09.02.07y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
121.	Nikaragua Respublikasi	23.02.07y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike
122.	Gonduras Respublikasi	26.04.07y.	Nyu-York shahrida imzolangan qo'shma kommyunike

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi dunyoning 130 dan ortiq davlatlari bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan. Toshkentda 44 ta chet el elchixonalari, 1 ta bosh konsullik, 8 ta faxriy konsullar, 17 ta xalqaro tashkilotlar vakolatxonalari, 13 ta xorijiy xalqaro hukumatlararo va hukumat tashkilotlari vakolatxonalari, 1 ta diplomatik maqomga ega savdo vakolatxonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Xorijiy mamlakatlarda va xalqaro tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasining 55 ta diplomatik va konsullik vakolatxonalari mavjud. O'zbekiston 100 dan ortiq xalqaro tashkilotlarning a'zosi bo'lib, mamlakatimiz turli xil ko'p tomonlama hamkorlik tuzilmalari bilan o'zaro sherikchilik aloqalarini rivojlantiradi.

O'zbekiston amalga oshirayotgan tashqi iqtisodiy aloqalarning asosiy shakli xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy hamkorlik qilishdir. Ular bilan valyuta-kredit munosabatlari, ilmiy-texnikaviy hamkorlik, xo'jalik korxonalarini birgalikda qurish, oldi-sotdi ishlari kengaytirilmoqda.

O'zbekiston Prezidentining farmoni bilan Respublika tashqi savdo va xorijiy mamlakatlar bilan aloqa vazirligi tuzildi. O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki ham o'z ishini boshlab yubordi.

O'zbekiston Vazirlar Mahkamasi Respublikada xorijiy sarmoyalar bilan korxonalar, jumladan, qo'shma korxonalar, xalqaro birlashmalar va tashkilotlar hamda ularning bo'linmalarini barpo etish, ularni davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi haqida maxsus qaror qabul qilindi.

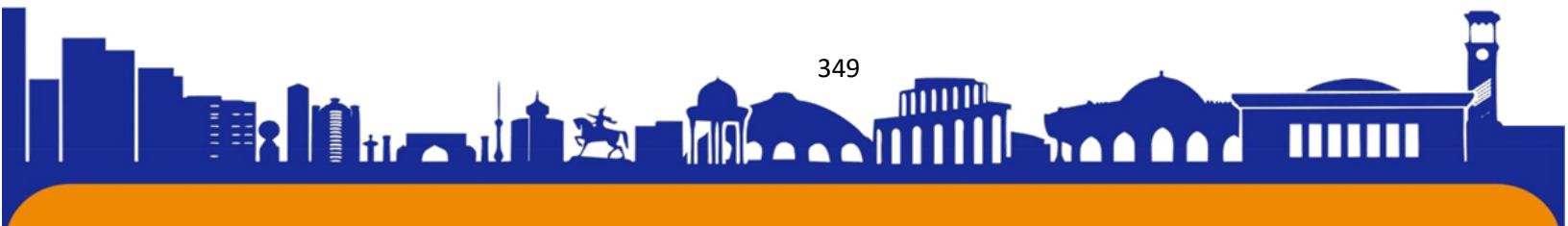
O'zbekiston Respublikasi ko'plab chet el firmalari bilan qo'shma korxonalar qurish xususida shartnomalar imzolagan. Ularning anchasi qurilishni boshlab yubordilar. Bir qancha qo'shma korxonalar o'z mahsulotlarini bera boshladi. "Sovplastital" 30 turdan ortiq mahsulot Xitoy xalq Respublikasi bilan birgalikda qurilgan korxonalar termos, televizor, Ispaniya hamkorligida qurilgan korxonalar bir marta foydalanadigan shpris ishlab chiqarmoqda. AQSH bilan birgalikda kon chiqindilaridan oltin ajratib olinmoqda. Janubiy Koreyaning DEU firmasi, Asaka, GFRning Mercedes-Bens firmasi Do'stlik (Xorazm) shaharlarida avtomobil zavodlari qurmoqda. Buxoroda Hindiston bilan birgalikda shifobaxsh o'tlardan dorilar tayyorlaydigan korxonalar. Bukada Turkiya bilan hamkorlikda akkumlyator zavodi qurildi. Turkiya Respublikamizning ko'pgina viloyatlarida yengil va oziq-ovqat korxonalar qurmoqda. Bunday korxonalarni Pokiston, Hindiston va boshqa xorijiy davlatlar ham qurmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

- 1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - T.: O'zbekiston, 2017-yil.
- 1.2. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat" to'g'risida (yangi tahriri)gi qonuni. 26.05.2000 yil
- 1.3. O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida"gi qonuni.
- 1.4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va savdo savdo sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish choratadbirlari" tog'risidagi PF-5643-sonli farmoni 28.01.2019 yil.

II. Ilmiy maqolalar

- 1 Shaakramov Q. Milliy iqtisodiyotni modernizatsiyalash. // Jamiyat va boshqaruv, -T.:2008. №3.
- 2 Karimov F. O'zbekiston jahon hamjamiyati safida. // Jamiyat va boshqaruv, - T.: 2004. №1
- 3 Ismailov O.Sh., Umarov B. XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari. // Iqtisod va moliya., -T.:2010. №11-12.

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ В КНИЖНОЙ ИЛЛЮСТРАЦИИ

Аллаёрова Шахноза

Преподаватель кафедры «Прикладная графика и художественное фото»
Национального института искусств и дизайна имени Камолитдина Бехзода

Аннотация: В статье рассматриваются особенности книжной иллюстрации с использованием компьютерной графики. Компьютерная графика рассматривается как особый вид изобразительного искусства. Особое внимание уделяется не фотореалистической визуализации, широко используемой в современной книжной иллюстрации. Данное направление компьютерной графики дает возможность добиться высокого качества изображений и избежать излишней фотографической детализации.

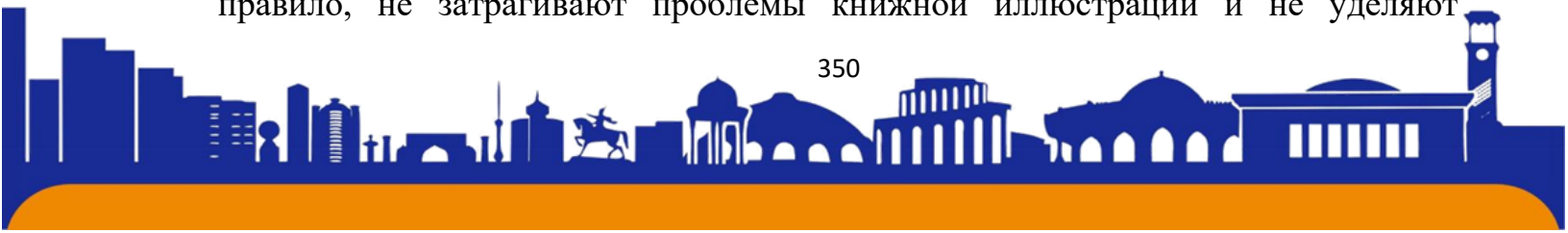
Ключевые слова: Книжный дизайн, иллюстрация, графический образ, графический редактор, постмодернистские тенденции, не фотореалистическая визуализация.

USING COMPUTER GRAPHICS IN BOOK ILLUSTRATION

Abstract: The paper deals with the peculiarities of book illustration using computer graphics. Computer graphics is treated as a special type of visual art. Particular attention is paid to non-photorealistic visualization, widely used in modern book illustration. This direction of computer graphics allows to achieve high image quality and avoid excessive photographic detailing.

Keywords: Book design, illustration, graphic image, the graphic editor, postmodernist tendencies, non photorealistic visualization.

Компьютерная графика рассматривается как один из особых видов изобразительного искусства и является важнейшим инновационным средством художественного творчества. Однако, несмотря на широкую распространенность использования компьютерной графики в книжном дизайне, связанные с ней проблемы не получили достаточного освещения в имеющихся теоретических источниках. Исключением являются публикации учебного характера, своего рода самоучители для пользователей. Тем не менее, такие публикации, как правило, не затрагивают проблемы книжной иллюстрации и не уделяют

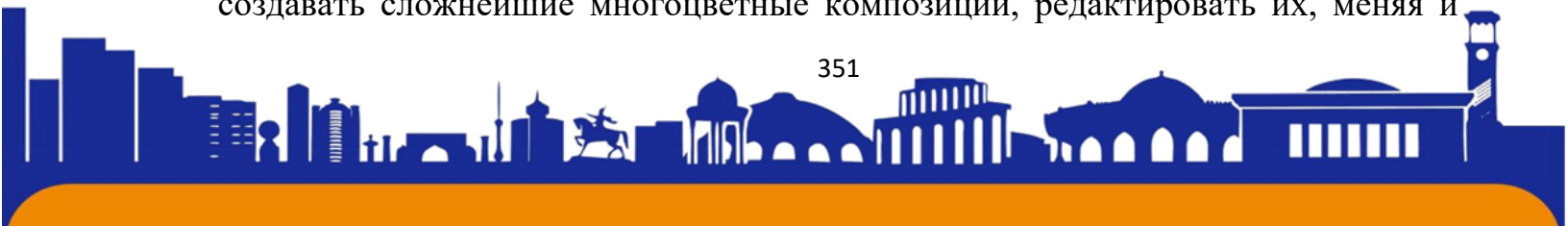

достаточного внимания анализу компьютерной графики как вида искусства. Между тем компьютерная графика является важной инновационной формой художественного творчества, и исследования в этой области своевременны и актуальны.

Иллюстрация (от лат. *illustratio* – освещение, наглядное изображение) – вид книжной графики, ее основа. Термин «иллюстрация» можно понимать и в широком, и в узком смысле. В широком смысле это изображение, которое дополняет текст или украшает его, делая более привлекательным. Существует много рисунков, произведений живописи и скульптуры, которые выполнялись на литературные темы, но при этом имели самостоятельное художественное значение. Широко известны живописные полотна О. Домье, выполненные по мотивам романа М. Сервантеса «Дон Кихот», рисунки В. Серова к басням И. А. Крылова и многие другие произведения данного жанра.

Таким образом иллюстрация является частью визуальной коммуникации: она дополняет текст, создает смысловые акценты, работает как опознавательные знаки. Книжные иллюстрации, изъятые из текста, могут стать непонятными и невыразительными. Иллюстрации не являются самостоятельными по сюжету, они соответствуют по содержанию литературному произведению. От художника же требуется стать своего рода соавтором книги, сделать зримыми идеи и образы писателя, тем самым помочь лучше усвоить содержание словесно-художественной информации, конкретнее представить эпоху, быт, среду обитания героев книги.

Дизайн печатной продукции - это цельная проблема, в которой технические и художественные моменты слиты в синтетическом единстве. Используя компьютерную графику для художественного оформления, нужно ясно осознавать, что компьютер здесь такой же инструмент художника, как карандаш, ручка или кисть, но, конечно, обладающий своими специфическими возможностями. Ряд уникальных свойств, которыми обладает этот вид искусства, отличают его от всех традиционных способов создания графического изображения. Прежде всего, это легкость манипуляций с изображением, возможность не только стереть некоторые его части и добавить новые, но и заменить один цвет на другой, осветлить, затемнить или даже изменить всю гамму. С помощью графического редактора на экране компьютера можно создавать сложнейшие многоцветные композиции, редактировать их, меняя и

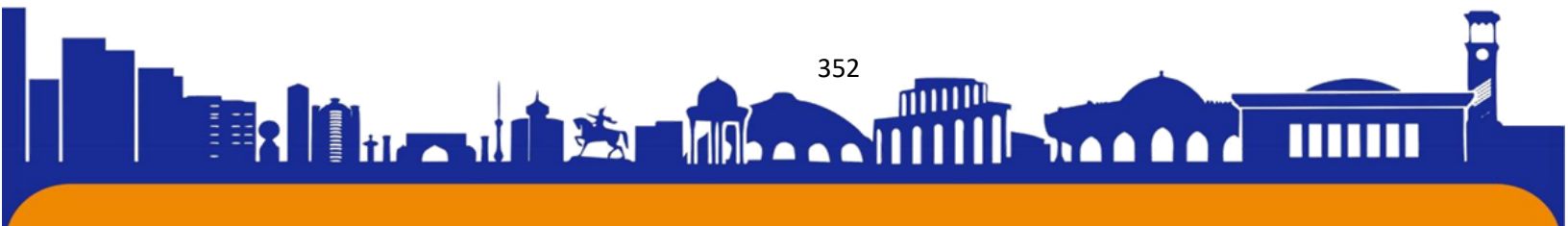

улучшая, вводить в рисунок различные шрифтовые элементы, получать на основе созданных композиций готовую печатную продукцию.

Компьютерная графика предоставляет художникам возможность реализовать идеи, которые было бы трудно достичь при "ручной" работе. При этом говорить о том, что классические техники графического рисунка (тушь, акварель, темпера, акрил, аппликация, силуэт и т.д.) находятся "на задворках истории", по меньшей мере, некорректно. Напротив, постмодернистские тенденции нашего времени позволяют книжным иллюстраторам сочетать различные направления и техники, свободно трактуя свое визуальное видение текста. В то же время компьютерная графика все плотнее входит в сферу книжной иллюстрации, конкурируя с традиционными техниками рисования.

В чем разница между продуктом компьютерной графики и традиционной иллюстрацией художника? Пользуясь художественными возможностями традиционных средств рисования, фактурой и направлением кисти или другого инструмента, художник не только определяет форму, но и придает картине особую энергию и ритм. В иллюстрациях, нарисованных от руки, есть энергия, настроение, которые отсутствуют в изображениях, созданных с помощью компьютера. Этот факт привел к формированию нового направления в компьютерной графике, используемого в книжной иллюстрации. Это направление было названо нефотореалистичным рендерингом (NPR). В широком смысле нефотореалистичный рендеринг - это любой метод, не связанный с физическим моделированием объектов на изображении. В узком смысле к NPR относятся только методы имитации традиционных художественных стилей материалов и инструментов. Основная задача NPR - совместить красоту и эмоциональность художественных произведений со скоростью и гибкостью компьютерной графики. NPR дает художникам и дизайнерам новые возможности для творчества - они могут использовать преимущества компьютерной графики, не теряя визуальной привлекательности и эмоциональной выразительности иллюстраций, выполненных традиционными средствами. Большинство методов NPR моделируют традиционные художественные формы:

1. Живопись: акварель, методы, имитирующие мазки краски различной конфигурации.
2. Рисование: чернила, карандаш, уголь, пастель.

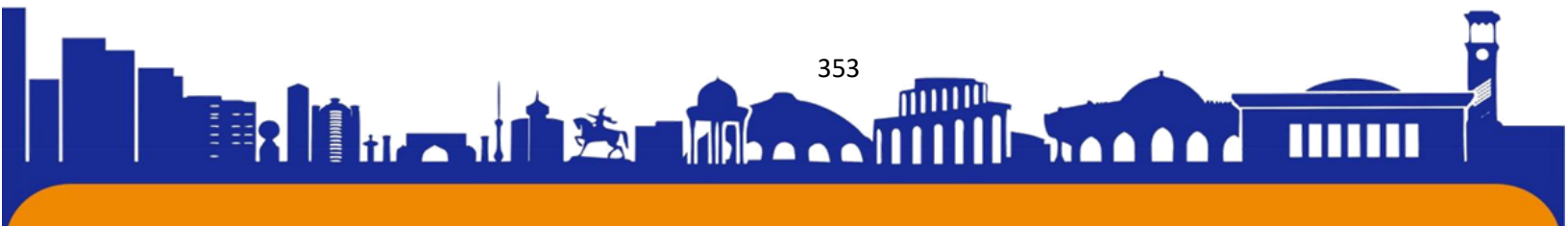

Цифровые средства, используемые для создания CG NPR-иллюстраций, – графические редакторы Adobe Photoshop, Painter, аппаратные средства – графические планшеты дифференцируемых конфигураций разных производителей. Наиболее профессиональными считаются диджитайзеры фирмы Wacom. Графические планшеты ощутимо облегчают процесс цифрового рисования, позволяют создавать эффект силы нажатия и наклона пера.

Основная цель NPR - объединить красоту и эмоциональность традиционной художественности со скоростью и гибкостью компьютерной графики. НПР открывает перед художниками и дизайнерами новые перспективы для творчества - они могут использовать преимущества компьютерной графики, и в то же время иллюстрации, выполненные, по сути, традиционными средствами, не теряют визуальной привлекательности и эмоциональной выразительности. Для иллюстраций CG NPR характерен синтез яркости и богатства красок, свойственных компьютерной графике, с материальностью и живостью художественных приемов, характерных для традиционных форм рисунка. До недавних пор каждый этап оформления книги выполнялся узкоспециализированным профессионалом: редактором, корректором, художником, наборщиком, печатником. Появление настольных издательских систем (Desktop Publishing - DTP) привело к стиранию границ между отдельными этапами подготовки публикаций. Возможности средств автоматизации издательской деятельности, входящих в состав DTP, настолько велики, что практически весь процесс подготовки издания к публикации может быть выполнен одним человеком. Очевидно, что такой "профессионал широкого профиля" должен хорошо разбираться в технологических особенностях отдельных этапов, учитывать их взаимосвязь и взаимозависимость и, кроме того, обладать творческими художественными способностями и знаниями.

Иллюстрация, как важный элемент художественного издания, представляет собой определенное сюжетно-композиционное решение. Как известно, к правилам, приемам и средствам композиции относятся: формат, пространство, композиционный центр, равновесие, ритм, контраст, свет и тень, цвет, декоративность, динамика и статика, симметрия и асимметрия, открытость и закрытость, целостность. Поиски оригинального композиционного решения, использование средств художественной выразительности, наиболее подходящих

для реализации замысла художника, составляют основу выразительности композиции и имеют важнейшее значение и в компьютерной иллюстрации.

В компьютерной разработке иллюстрации с использованием планшета можно выделить несколько основных этапов:

1. Отрисовка наброска изображения.
2. Заполнение цветом наброска.
3. Использование фильтров и эффектов.
4. Цветокоррекция изображения.

Рисование контура изображения. Вы создаете новый документ заданного размера с серым цветом фона, оптимальным для дальнейшей заливки цветом. В палитре "Слои" создаете новый слой "Эскиз". Выбираете инструмент "Кисть" черного цвета, малого диаметра, 100% жесткости, 50% прозрачности. Такие параметры кисти делают контур незаметным и в то же время достаточно конкретным, позволяя обойтись без лишних линий. После предварительной прорисовки вы корректируете эскиз с помощью инструментов Ластик и Кисть.

Заполнение эскиза цветом. После того как эскиз принял желаемый вид, в палитре слоев под слоем "Эскиз" создают слой с названием "Цвет". При создании цветного документа обычно нужен только один цветной слой, но мы считаем полезным создавать несколько подслоев для каждой иллюстрации - слой с большими цветовыми массивами, слой с мелкими деталями и несколько слоев с крупными объектами.

Используя планшет, вы можете контролировать ширину кисти и плавные переходы между ее различными диаметрами (давление пера), не отвлекаясь от процесса рисования. Использование фильтров и эффектов. Часто после того, как слой заполнен цветом, он нуждается в доработке фильтрами. Цветовая коррекция изображения. Если необходимо изменить цвет или свет изображения в целом, слои объединяются в один.

После того как изображение приобретет окончательный вид, все слои объединяются в один общий слой в меню: Слой - Объединить. Вы получаете изображение в одном слое и применяете эффекты освещения из меню: Фильтр - Рендеринг - Эффекты освещения или применяете текстуры. Тектурный слой "перетаскивается" на изображение, изменяется режим смешивания и прозрачность. Готовое изображение конвертируется в цветовую модель CMYK, которая используется для печати изображений. Преобразование цвета

выполняется через меню: Изображение - Режим. Затем изображение записывают в формате tiff. Далее происходит верстка книги, которая представляет собой процесс размещения текстовых и графических материалов на страницах или листах издания в заданном формате, отвечающем определенным композиционным, гигиеническим и стилистическим требованиям.

В данной статье мы не затрагиваем проблемы, связанные с процессом печати в полиграфии. Этот процесс имеет множество особенностей, и его характеристики требуют отдельного внимания. Для нас было важно не столько описать технологию подготовки компьютерных книжных иллюстраций, сколько показать, что этот вид графического искусства осуществляется на основе сложного и многомерного синтеза законов традиционного художественного изображения и возможностей компьютерных программ. Не фотореалистическая визуализация обеспечивает сочетание высокого качества книжных иллюстраций и скорости их подготовки. Этот вид графического искусства является актуален и перспективен и требует дальнейшего развития.

Примечания:

1. Левин А.Ш. Самоучитель компьютерной графики и звука. СПб.: Питер, 2006. 640 с.
2. Тутубалин Д.К., Ушаков Д.А. Компьютерная графика. Adobe Photoshop. Томск: Образовательный центр «Школьный университет», 2005. 92 с.
3. Алексеева С.О. Проблемы обучения изобразительному искусству в общеобразовательной школе // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. 2010. Выпуск. 2 (58). С. 196-199

Adabiy tanqidda turkumlilik hodisasi

BuxDU filologiya fakulteti Adabiyotshunoslik yoʻnalishi ikkinchi bosqich magistranti Mustafoyeva Malika

m.m.mustafoyeva@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada oʻzbek adabiyotshunosligida turkumlilik hodisasi, turkumlarning xronologiyasi, ularning jahon adabiyoti va oʻzbek adabiyotidagi takomili, rus adabiyotshunosligida turkumlilikning oʻrganilishi, oʻzbek adabiyoti va adabiyotshunosligida turkum istilohi talqinlari va ularning munaqqidlar ijodidagi oʻrni, Ibrohim Gʻofurov turkum maqolalari xususida soʻz olib boriladi

Kalit soʻzlar: turkum, turkumlilik, adabiyotdagi turkumlilik, adabiyotshunoslikdagi turkumlilik, rus adabiyotshunosligida turkumlilik, Yegorov, Belinskiy, mavzu, xronologiya, munaqqid, turkum maqolalar, I.Gʻofurov.

Adabiyot insoniyat tamaddunining barcha bosqichlarida turli xalqlar hayotida sevilib, sayqallanib shuningdek yangilanib kelgan goʻzal sanʼat fanidir. Har bir ijodkor ahli borki oʻz qalami ila adabiyotni yangilab, oʻzgacha bir qirralarini kashf etaveradi. Sanʼatshunoslikning yillar davomida oʻrganilib kelayotgan turlari ichida zamon - makon oraligʻida ortda qolmay yangilanayotgan badiiyat silsilasi bilan birgalikda janriy sayqal topishlar, yangilanishlar ham talaygina. Mana shunay shakllarning bir qadar murakkab va alohida bilim, malaka talab qiladigani bu- turkumlardir. Ushbu istiloh haqidagi dastlabgi tushunchalar Gʻarb adabiyotida dunyoga kelgan boʻlib, buyuk rus adabiyotshunoslari, xususan Sapogov.V.A: Туркум – “жанр, мавзу, фоя тамойилларига ёки персонажларнинг умумийлигига кўра, муаллиф томонидан тарихий давр, ягона поэтик кайфиятга мос равишда онгли равишда уюштирилган асарлар гурухидир”¹; Yegorov B.F: “Адабий танкидчиликда ҳам туркум (цикл) ҳодисаси мавжуд бўлиб, кўпинча рус танкидчиси В.Белинский ижодида учрайди “², shuningdek Belinskiy.V.G ³, Yanushkevich A.S. ⁴, Lebedev YU.⁵, Lyapina L.E.⁶

¹ Сапогов В.А. Цикл // КЛЭ. – М.: 1975. Т.8– С. 398-399.

² Егоров, Б. Ф. О мастерстве литературной критики. Жанры, композиция, стиль / Б. Ф. Егоров. — 2-е изд., испр. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 231 с.

³

⁴ Yanushkevich A.S. Tipologiya prozaincheskogo sikla v ruskoj literature 30-x godov XIX veka.-V sb.:Problemi literaturnix janrov.Tomsk ,1972, s.9-12

⁵ Lebedev YU.U istokov eposa.(Ocherkovie silki v ruskiy literature 1840-1860-x godov).Yaroslavl, 1975

⁶ Lyapina L.E. Liricheskiy sikl v ruskoj poezii 1840-1860-x godov .L.,1977 (avtoreferat kand.dissertatsii)

kabilar turkum tushunchasiga oid qarashlarini ifoda etganlar. O‘zbek adabiyotida Izzat Sulton: “Har bir misraga kirgan shu she’ning boshqa misrasi va bandlarida ham takrorlanib, ritmni maydonga keltirgan bo‘g‘inlar soni-ga qarab, she’rlar turkumlarga bo‘linadilar”⁷- deya adabiyotdagi lirik turkumlilik haqida fikr yuritgn bo‘lsa, besh tomli “O‘zbek adabiyoti tarixi” kitobida “XX asr adabiyotshunosligida ma’rifatparvarlik va milliy uyg‘oniш davri adabiyotida —poetик turkumlar atamasi b‘ulмай, айрим адабиётshunoslar tomonidan бу turдаги шеърлар гуруҳини —цикл деб қайд этиш кузатилади”-deya izoh kiritilgan. Keyinchalik O. Qurbonova o‘z nomzodlik dissertatsiyasida: “Адабиётshunoslikда turkum масаласига эътибор қаратилади. Turkum тузилишининг бош белгиси – атайлаб бир маснадга уюштирилган асарлар бир гуруҳни ҳосил қилиб яхлит бир ҳодисани очиб беришга хизмат қилади” kabi fikrlarni ilgari surib Ibrohim G‘ofurovning turkum maqolalari misolida turkumlilikning yana bir qirrasini namoyon qilishga bel bog‘laydi. Adabiyotshunoslar tomonidan turli davlardagi lug‘atlarga kiritilgan ma’lumotlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak Y.N. Xotamov va B. Sarimsoqovlarning “Адабиётshunoslik терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати”да (343-бет) “Цикл – (гр. куклос – доира, айлана, ғилдирак сўзидан) – turkum, цикл. Мавзу, ғоя, қаҳрамон, тарихий давр, poetик рух, воқелик ўрни жиҳатидан умумийликка эга бўлган бир жанрга мансуб асарлар мажмуаси”, дейилadigan bo‘lsa, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida ““ТУРКУМ — муштарак ғоявий ният, умумий мавзу, қаҳрамон ва муайян композицион яхлитликка эга бўлган бадиий асарлар мажмуи. Turkum асарлар адабиётнинг барча жанрларида мавжуд. Мас., Балзакнинг «Инсон комедияси» ёки Золянинг «Ругон — Маккарлар»ини ташкил этувчи асарларини романлар туркуми дейиш мумкин. Шунингдек, хикоялар, очерклар ва ҳатто мақолалар turkum лари ҳам бўлади. Turkum, айниқса, шеъриятда кенг тарқалган. Ўзбек шеъриятида деярли ҳамма шоирлар turkum асарлар яратганлар. Миртемирнинг «Қорақалпоқ дафтари», Зулфиянинг «Водий тухфаси», Ҳ. Ғуломнинг «Қитъалар уйғоқ», Шухратнинг «Кавказ дафтари» каби turkum асарлари мавжуд. Turkumни ташкил этувчи ҳар бир асар мустақил бадиий қимматга эга бўлади, бироқ улар бирлашиб, ҳаётнинг бирор томони ҳақида мукамал тасаввур берувчи тугалланган яхлит асарни вуждга келтиради”⁸ kabi

⁷ Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Turkumlar.—Toshkent, O‘qituvchi.1980,-303 b.

⁸ www. ziyouz.uz. Qomus. Info. Onlineensiklopediya.

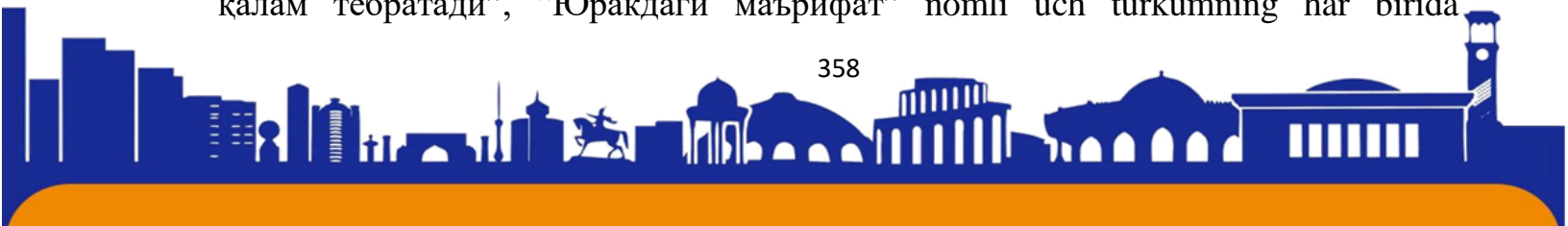
umumiy aniq tushunchalar beriladi. Bundan tashqari ,yana bir e'tiborli tomoni shundaki biz turkum tushunchasiga faqat bir fan doirasida tarif beribgina qolmay uni boshqa fanlardagi ma'nolarini ham o'rinli tarzda esltib o'tishimiz lozim .Xususan ,turkum atamasi adabiyot bilan bir qatorda tilshunoslikda,biologiya,botanika, fizika deyarli barcha fanlar doirasida keng qo'llanadigan atamadir, biroq e'tiborli jihati shundaki yuqorida sanalgan fanlarning barida turlicha narsalarga nisbatan qo'llansa ham umumiy bo'lgan tushuncha ostida yaxlit ma'no aks ettiradi.Endi biz umumiylikdan xususiylik tomon qaytamiz va turkumning adabiyot va adabiyotshunoslikdagi ahamiyatini o'rganamiz.

Turkumlar adabiyotda ikki xil talqin qilinishi mumkin ,bulardan birinchisi adabiyotdagi turkumlilik bo'lsa ,ikkinchisi adabiyotshunoslikdagi turkumlilikdir. O'z navbatida biz so'zimiz boshidanoq adabiyotshunoslikdagi turkumlar, turkumlilik to'g'risida bir qancha fikrlar yuritdik,va so'z orasida adabiyotdagi turkumlilik ham nazardan ortda qolmadi. Shularni davom ettirgan holda aytish mumkinki ,adabiyotda biz turkumni ,liririk ,epish dramatik asarlar doirasida bemalol uchratishimiz mumkin .Yuqoridagi nomlari qayd etilgan rus adabiyoti namoyondalarining asarlarida ham adabiyotdagi turkumga shakl sifatida qaralsa ,adabiyotshunoslik nuqtayi nazarida ularga yangicha nigoh ila qarashni ,ya'ni janriy talablarga bemalol javob bera olishini e'tiborga olgan holda janr sifatida talqin qilishni taqozi etadi va biz turkum shunchaki bir shakl emas balki farqlanuvchi yangi bir hodisa yani janr degan fikrga kelamiz.

Adabiy tanqidda turkum- mavzu ,davr, obyekt,xronologiya tamoyillari muallif tomonidan tarixiy davr, yagona poetic kayfiyatga mos ravishda bir matdonga uyushtirilgan asarlar guruhidir .

Izlanishlarimiz davomida bugungi kunda o'zbek adabiyotida turkumlarga deyarli barcha ijodkorlarimiz ijodida duch keldik. Turkum tartib berish anchayin qiyinchiliklarni talab etsada ,biz ular vositasida ma'lum bir hodisa ,voqea ,vahokazolar haqidagi tugal tushunchalarga ega bo'la olamiz va bundan ko'rinib turibdiki bugungi kunda turkumlarlarga qiziqish ortib borayotgani va munaqqidlar ijododa ham ular alohida ahamiyat kasb etib ortib borayotganining bosh omili ham shundadir.

Ibrohim G'ofurovning turli ijodalarga bag'ishlangan turkum maqolalari bo'lib. Ulardan biri Zulfiyaga bag'ishlab yaratilgan .Munaqqid bu turkumda Zulfiyaning mashaqqatlar yo'lida toblangan ijodiy yo'lining turli davrlarini uch maqola misolida juda ajoyib tarzda tasvirlab beradi. Ushbu "Шеърятдан туғилган иқбол", "Ишқ қалам тебратади", "Юракдаги маърифат" nomli uch turkumning har birida

shoiraning dastlabgi asarlaridan to uning ohorli satrlar ila kamolotga erishgan davriga qadar bo'lgan voqealar xronologik tarzda bayon etiladi .Bu esa o'z –o'zidan yuqorida tilga olingan turkumlarning bir necha turlarga bo'linishi va ulardan biri bo'lmish xronologik turkumlilikning yaqqol dalili bo'la oladi.Ibrohim g'ofurov bu turkumni o'zining “Yam-yashil daraxt”⁹ kitobiga kiritgan.SHuningdek I.Fafurov o'zining Erkin Vohidovga bag'ishlangan “Joziba” deb nomlangan kitobidagi “Ishongisi kelmas odamning” obzori turkum kichik maqolar majmuidir.Ushbu turkum to'g'risida so'z borar ekan Umarali Normatov o'z kitobida ushbu izlanishlarni tahsinlab : “O'zbekiston xalq shoiri E.Vohidov ijodiga bag'ishlangan turkum tadqiqotlar xam o'zbek tanqidchiligida yaratilganligini ijobiy hodisa ,milliy she'riyatimizning darg'alaridan biri ijodi tadqiqi yo'lidagi o'ziga xos talqin deb hisoblash mumkin .O'z she'riyati bilan xalq qalbidan chuqur joy olgan O'zbekiston xalq shoiri E.Vohidov ijodi adabiyotshunoslikda e'tibor bilan tadqiq etib kelinmoqda”¹⁰ .Bundan tashqari adabiyotshunosligimizda Norboy Xudoyberganov ham o'zing bir qancha turkum maqolalari biln o'zbek tanqidchiligini yanqada boyitdi. Barchasidan yaqqol ko'rinib turibdiki o'zbek adabiyotshunosligida biz bilgan va bilmagan bir qancha turkumlar dunyo yuzini ko'rdi .Tadqiqotlarimizdan kelib chiqqan holda o'zbek tanqidchiligida turkumlarning ifoda etilishi to'g'risida biroz bo'lsada tushuncha shakllanturishga xizmat qildik .Zero adabiy tanqid harakatdagi estetikadir ,davrlar o'tgan sayin adabiyot yangilanishda davom etib boyib borar ekan biz ham izlanishlarimizni davom ettiraveramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сапогов В.А. Цикл // КЛЭ. – М.: 1975. Т.8– С. 398-399.
- 2.Егоров, Б. Ф. О мастерстве литературной критики. Жанры, композиция, стиль / Б. Ф. Егоров. — 2-е изд., испр. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 231 с.
- 3.Yanushkevich A.S. Tipologiya prozaincheskogo sikla v ruskoy literature 30-x godov XIX veka.-V sb.:Problemi literaturnix janrov.Tomsk ,1972, s.9-12
- 4.Lebedev YU.U istokov eposa.(Ocherkovie silki v ruskiy literature 1840-1860-x godov).Yaroslavl, 1975

⁹ Фафуров И. Ям-яшилдаракт. – Тошкент: FACH, 1976. –Б. 186-187.

¹⁰ У. Normatov. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2009;

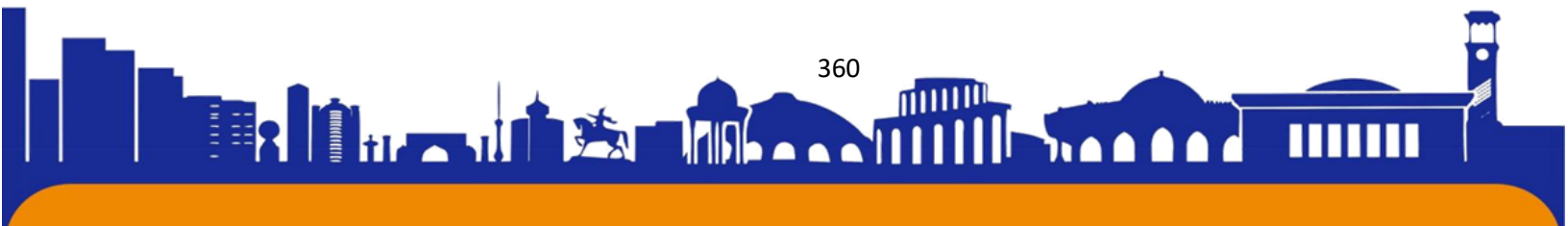

5. Lyapina L.E. Liricheskiy sikl v russoy poezii 1840-1860-x godov .L.,1977 (avtoreferat kand.dissertatsii)

6. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. Turkumlar. – Toshkent, O‘qituvchi. 1980, -303 b.
7. Faфуров И. Ям-яшилдарахт. – Тошкент: FACH, 1976. –Б. 186-187.
8. У. Норматов. Ижод сеҳри. – Тошкент: Шарқ, 2009

8. Qurbonova O. Ibrohim G‘ofurovning munaqqidlik mahorati Филол. фан. д-ри... дисс. – Вухоро: 2022

9. www.ziyouz.uz. Qomus. Info. Online ensiklopediya.

O'ZBEKISTONDA GEOGRAFIYA TA'LIMINING RIVOJLANISHI

Raximov A.K., Geografiya fanlari doktori (PhD),

Urganch davlat universiteti, Urganch shahri.

Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich

Geografiya (O'rganish obyekti bo'yicha)

2-kurs 212-guruh magistranti

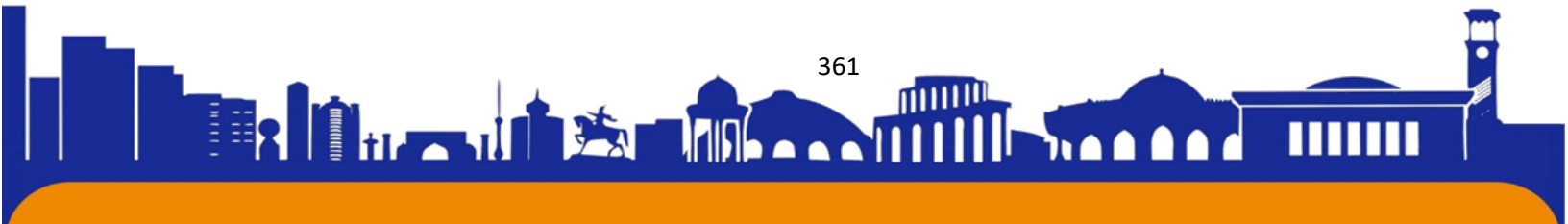
Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy dunyoda xususan O'zbekistonda geografiya ta'limining rivojlanishi va o'qitish metodikasi haqida so'z boradi. Geografiya zamonaviy fanlar tizimida muhim ahamiyat kasb etgan fanlardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: jadid, o'qitish metodi, geografiya tarixi, maktab geografiyasi, ilmiy geografiya,

Jadidchilik harakati va geografiya ta'limi. "Jadid" so'zi arabchaso'z bo'lib, "yangi", "jadidchilik" esa yangilik tarafdorlari degan ma'noni bildiradi. XIX asr oxiri –XX asrning boshlarida Turkistonda chor mustamlakachiligining kuchayishi natijasida o'lkada jadidchilik xarakatining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Jadidlar Misr, Turkiya, Kavkaz, Turkiston va boshqa o'lkalarda siyosiy oqim sifatida yuzaga keldi. Jadidlar o'z davrining eng ilg'or kishilaridir. Bu kishilar jamiyatning qaysi tabaqasiga mansubligidan qat'iy nazar, yangilik, taraqqiyot, ma'rifat va madaniyat tarafdori bo'lib chiqdilar.

O'zbekiston maktablarida geografiya ta'limini darsliklar va dasturlari mazmunini, o'qitish metodlari, o'quv moddiy bazasi, kadrlar tayyorlash va boshqa xususiyatlariga ko'ra) 4 ta bosqichga ajratish mumkin.

1918-1934 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davr o'zbek sovet maktablarida geografiya o'qitishni yo'lga qo'yish bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda yangi tipdagi maktablar bilan eski tipdagi sovet maktabi geografiyasiga asos solinadi. Yangi dasturlar asosida 1922-1923 yillarda "o'qitishning kompleks dasturlari" ishlab chiqildi. Bu turli variantlarda bo'lib, bir necha marta o'zgardi va 10 yil mobaynida qo'llanildi. Geografik materiallar kompleks mavzular orasida singib ketdi. Geografiyani o'rganish juda past saviyada olib borildi. Kompleks dasturlarining uzoq hukmronligi maktab geografiyasi uchun og'ir davr bo'ldi. 1925-1926 yillarda maktablarning yuqori sinfida geografiya dasturlaridan umuman chiqarib tashlandi. Geografiya tibbiyot, fizika, ijtimoiy fanlar tarkibida o'rganiladi. Kartani o'rganishni hoyatda zaif bo'ldi. Yuqoridagi fanlar

geografiyani o'qitish vazifalarini mutlaqo bajara olmadilar. Kompleks metod asosida predmetsiz o'qitish yo'li edi.

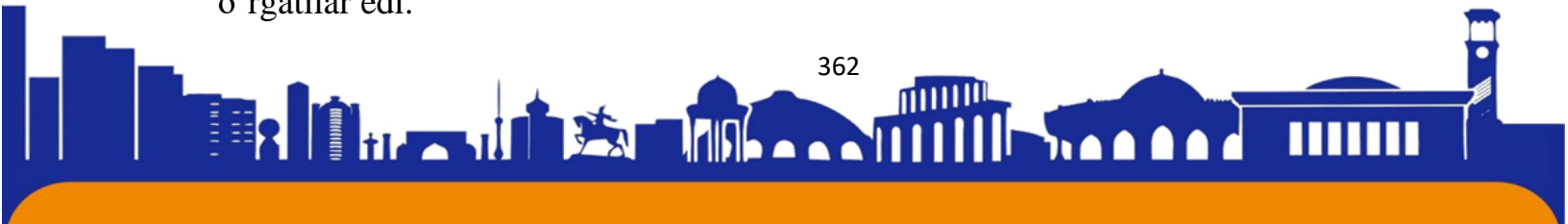
Oktabr to'ntarishidan keyin Sovet maktabini isloh qilishdan boshlandi. Darslar maxsus qarorlar asosida 9 yillik yagona mehnat maktablari tashkil etildi. Bu maktab 2 bosqichdan iborat. 1-bosqich 1-5 sinflar, 2-bosqich 6-9 sinflardan iborat. Bunday maktabda geografiya ta'limi maqsad va mazmun jihatdan o'zgardi.

1918-1922 yillarda geografiyadan na'munaviy dasturlar paydo bo'ldi. Bunda ayrim landshaftlarning xususiyatlarini o'rganishga ko'proq e'tibor berildi. O'sha davrlar "landshaft dasturlari" bilan mashhurdir. Masalan, "ovchilar landshafti", "ko'chmanchilar landshafti" va x.k.

Landshaft dasturlari o'zini oqlamadi. 1921 yilda geograf D.N.Anuchin rahbarligida umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan geografiya dasturi loyihasi ishlab chiqildi. Ungacha ayrim hududlar, xatto, ayrim maktablar xuddi landshaftlar dasturiga o'xshash bo'lgan dasturlarni o'zlari tuzar edilar. Anuchin dasturi Oktabr to'ntarishiga qadar bo'lgan geografiya ta'limini eng yaxshi tomonlarini qisman bo'lsa ham o'ziga aks ettirgan bo'lib, unda geografiyani o'qitish sinflar boyicha taqsimlangan edi.

Anuchin dasturiga muvofiq 3- sinfda o'z qishlog'i, shahari, guberniyasi o'rganilar edi. Bu turni mamlakatshunoslik deb ataydi. O'quvchilar geografik nomlar, tushunchalar geografiyasiga oid rasmlar bilan tanishtirilar edi. 4-sinfda mamlakatlar turli mintaqalarning tabiati, insonlar hayotini aks ettiruvchi rasmlar namoyish qilindi.

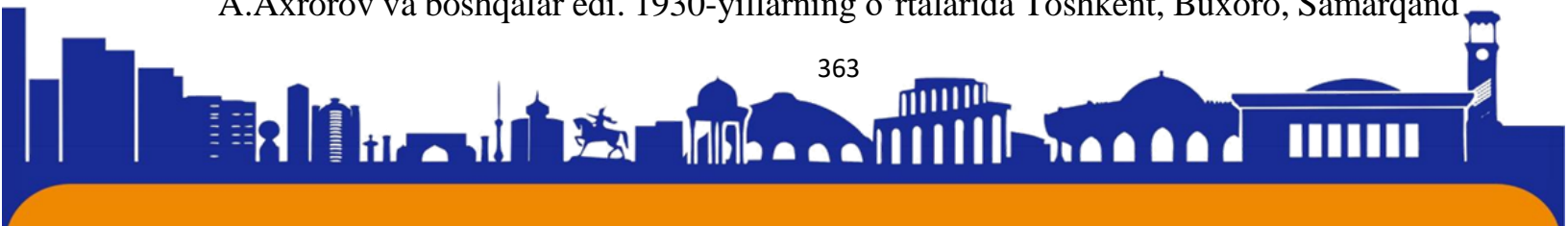
5-sinfda mamlakatshunoslikka oid bo'lgan ma'lumotlar va "qit'alar geografiyasi" o'rganilar edi. 6-8 sinflarda Rossiya geografiyasi, 8-sinfda iqtisodiy geografiya, 9-sinfda astronomiya va astrologiya o'rganilar edi. Mazkur dastur o'quvchilarning geografiyaga oid bilimlarini oshirishga katta rol o'ynaydi. Unda geografiyaga ajratilgan soatlar miqdori ancha ko'p edi. 1924 yildan 1930 yillarda maktab geografiya ta'limi uchun og'ir yillar bo'ldi. 1924 yildan boshlab maktab geografiyasi yangicha dasturlar asosida ishlashga o'tdi. Ammo bu darsliklar boyicha, geografiya boyicha alohida predmetlar yo'q edi. Unda geografiyadan uzuq-yuluq bilim berilar edi. 1-4 sinflarda alohida geografiya kurslari o'rnini kompleks mavzular egalladi. Bu mavzular mazmuniga qisqacha geografik savolda mahalliy tabiat va xo'jalik bilimlari berilar edi. 4-sinfda Rossiya geografiyasi va boshqa fanlar geografiyasi o'rgatilar edi. Masalan: 1-sinfda yil fasllari, 2-sinfda mahalliy tabiat va xo'jalik bilimlari edi. 4-sinfda Rossiya geografiyasi va boshqa fanlar geografiyasi o'rgatilar edi.

2-bosqich sinflarda geografiya, biologiya, tarix, jamiyatshunoslik fanlari tarkibiga singib ketgan edi. Tabiiy geografiya va mamlakatshunoslik haqida bilimlar nochor ahvolga tushib qolgan edi. Xullas, kompleks dasturlarning qabul qilinishi geografiyani mustaqil fan sifatida barham topishiga olib keldi. Faqat 1927-yilda avval 1-bosqich maktablarida, keyinroq 2-bosqich sinflarida geografiya fan sifatida qayta tiklandi. O'zbekistonda 1920-1930 yillar oralig'ida geografiya darsliklari rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilindi. G.N.Ivanovning "boshlang'ich jo'g'rofiya" darsligi geografiya darsliklarining to'ng'ichi edi. Bu darslik 1927 yilda N.L.Korejnevskiy yordamida P.Arxeangelskiy tomonidan o'zgartirib nashr qilindi. G.N.Ivanov, G.G.Ivanovlarning Baxtiyorov va Makarov bilan hamkorlikda birmuncha o'zgartirib nashr qilingan "Jo'g'rofiya ham o'lkani o'rganish" darsligi ham o'zbek tilidagi dastlabki daarsliklardan edi. Bu davrda Balashovning "O'zbekiston hamda unga qo'shni jumhuriyatlar va viloyatlar", P.Anxangelskiyning "Jo'g'rofiya" (o'lkani o'rganish darsligi), A.Obidovning "O'zbekiston sotsialistik sho'rolar jumhuriyati jo'g'rofiyasi" darsliklari geografiya ta'limida katta ahamiyatga ega bo'ldi. A.Obidovning "O'zbekiston jo'g'rofiyasi" darsligi O'zbekiston geografiyasi ta'limida o'z Respublikasini o'rganishda 1-haqiqiy asar o'zbek tilida dastlabki geografiya metodikasi paydo bo'ldi. Uning muallifi N.Monov edi. Geografiya metodikasi suhbatlar metodida yozilgan bo'lib, u holat kamchiliklarga ega bo'ldi. Unda kartalar bilan ishlash metodlari yoritilmagan edi.

O'zbekiston maktablarida geografiya o'qitish samaradorligini oshirishda 1925 yildan boshlab chop etilayotgan "Maorif va o'qituvchi" jurnalining jurnalining roli katta bo'ldi. Jumladan ushbu jurnallarning 1925 yil 5-6 sonlarida "Jo'g'rofiyaning foydasi", "Lug'at va atamalar", "Samarqand", "Maktabda o'lkani o'rganishning ahamiyati", "Muz davrining oxirlarida Yevropada qanday irqlar yashadilar". "Sahroi Kabir" va boshqa o'nlab geografiyaga oid maqolalar e'lon qilinadi. Bu jurnal geografiya o'qituvchilariga ilmiy va metodik jihatdan yaqindan yordam berdi. 1931 yil 4 iyuldan "Madaniy inqilob" (keyinchalik "O'qituvchilar gazetasi", hozirda "Ma'rifat") gazetasi chiqa boshladi. Bu gazeta geografiya o'qituvchilarining haqiqiy yordamchisi bo'ladi. Unda yuzlab ilmiy, uslubiy maqolalar e'lon qilindi. Geografiya ta'limida kadrlar yetishtirish masalasi sekin asta yo'lga qoyildi. 1927-yilda Samarqand oiliy pedagogika instituti ochildi. 1937-yillar oxirlariga kelib oiliy malumotli geografiya o'qituvchilari yetishib chiqa boshladi. Bular N. Ibodov, G. Nazarov, I. Mirzaboyev, A. Axrorov va boshqalar edi. 1930-yillarning o'rtalarida Toshkent, Buxoro, Samarqand

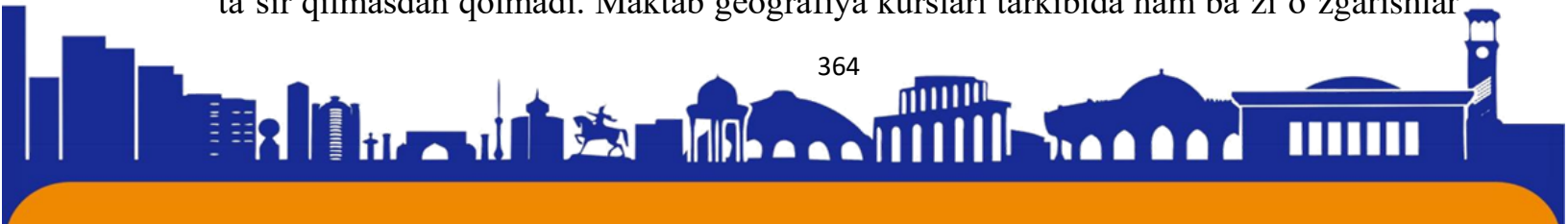

keyinchalik Nukus, Urganch, Qo‘qon, Andijon shaharlarida pedagogika institutlari ochildi. Maktab geografiyasining taqdirini hal etishda maktab geografiyasi va ilmiy geografiyasining taqdirini hal etishda maktab geografiyasi va ilmiy geografiyasining taqdiriga katta BKPning 1931-yil 5- sentabr va 1932-yil 25-avgust qarori tasir etdi. Geografiyani boshqa fanlar tarkibida o‘rganishga qat’iy xotima berdi. Geografiyani boshqa predmetlar orasida teng huquqli bo‘lishiga imkon yaratdi. Geografiyaning alohida fan ekanligini isbotlab berdi. Pedagogika institutlarida geografiya o‘qituvchilarining maxsus tayyorlash masalasini ham hal etadi. Geografiya dasturini, kartani, tabiiy geografiya asoslarini bilish kapitalistik mamlakatlarni o‘rganish zarurligi masalalari qarorda alohida o‘qitiladi. O‘zbekistonda maktab geografiyasi taqdirini hal qilishda BKP ning 1934-yil 15-may qarori alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Qarorda boshlang‘ich va o‘rta maktablarda geografiya o‘qitilishining sifatsizligi, kartalarning maqsadga muvofiq emasligi, mavzularning quruqligi, darsliklarning raqamlar bilan to‘laligi. Ayniqsa maktabni bitirib chiqayotgan o‘quvchilarning geografiyadan bilimlarining sayozligi va sifatsizligi tanqid ostiga olindi. Qaror geografiyani qanday o‘qitish to‘g‘risida har bir sinfdan geografiya fanlarini o‘qitishda ayrim ko‘rsatmalar berdi

Bu qarorga muvofiq geografiya talimi 3 bo‘g‘inga bo‘lib o‘qitika boshlandi.

Geografiyadan haftalik soatlar bir muncha ko‘paydi. Bu qaror o‘quvchilar yoshini e‘tiborga olgan holda ko‘rgazmali va qiziqarli bayon qilishni talab qiladi. 1934-1935 o‘quv yilidan boshlab yangicha dasturlarga o‘tildi. Bu dasturlarga asosan yangi darsliklar , ilmiy ommabop adabiyotlar, atlas kartalar o‘qituvchilar uchun o‘quv metodik qo‘llanmalarni yaratishga kirishildi. 1934 yilgi qaroridan keyin “Geografiya v shkole” jurnalining chiqa boshlashi nafaqat Rossiyada , balki O‘zbekistonda ham geografiya ta’limini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Ilg‘or o‘qituvchilar, oily va o‘quv yurtlari o‘qituvchilari geografiyadan qo‘llanmalar yaratishga jalb qilindi.

1960 yildan boshlab geografiya ta’limi metodikasiga oid maxsus qo‘llanma va darsliklar nashr etila boshlandi. O‘sha davrlarda O‘zbekistonda geografiya fanini takomillashtirishda A.Obidov, O.Saidrasulov, H.Hasanov, N.Daminov va boshqalarning xizmatlari katta bo‘ldi. Umumta’lim maktablari va oily o‘quv yurtlari uchun geografik adabiyotlar, darsliklar va metodik qo‘llanmalarni tarjima qilish keng tus oldi. Umumta’lim maktablarni takomillashtirish va rivojlantirishda maktabni isloh qilishga tayyorgarlik ishlari ko‘rib chiqildi. Isloh geografiya ta’limi mazmuniga ham ta’sir qilmasdan qolmadi. Maktab geografiya kurslari tarkibida ham ba’zi o‘zgarishlar

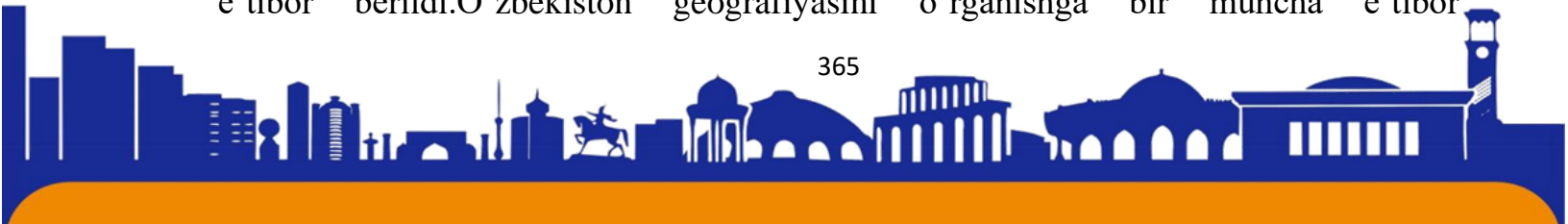

paydo bo'ldi. Ta'limning 11 yillik tizimiga o'tish bilan geografiyani o'qitishda ham mehnat ta'limi kasb hunar yo'nalishiga e'tibor kuchaytirildi.

Sobiq SSSR tugatilishi arafasida maktabni qayta isloh qilish uchun kurashlar va harakatlar bo'ldi. Lekin ular o'zini oqlamadi. O'zbekistonning mustaqillikka erishishi geografiya ta'limida tub o'zgarishlarga olib keldi. Darslarda o'quvchilarning mustaqil va amaliy ishlariga e'tibor kuchaydi. 1935-yilda O'rta Osiyo universitetida geografiya-geologiya fakulteti tashkil etildi. 1935-1940-yillar mobaynida O'zbekistonda pedagogika institutlarining aksariyatida geografiya mutaxassisligi ochildi. 1943-yilgacha Respublikada 10ga yaqin o'qituvchilar instituti ochildi. Ularda geografiya o'qituvchilari ehtiyojlarini hisobga olib, ularga metodik yordamlarini kuchaytirish maqsadida o'qituvchilar malaakasini oshirish institutlari, ular bazasida esa geografiya kabinetlari va kafedralari tashkil etiladi. Geografiya ta'limi har tomonlama rivojlanishida buyuk iqtisodiy-geograf N.N.Baranskiyning xizmatlari katta. U mualliflik qilgan iqtisodiy geografiya darsligi 20yil mobaynida muntazam rivojlanishda nashr etilib ko'rildi. **N.N.Baranskiy** "O'qituvchi-ta'lim jarayonida markaziy figura" deb qayta-qayta ta'kidlangan. U geografiya ta'limida yetakchi o'rinni karta va ko'rsatmalilik egallashi zarur deb "Karta geografiyaning ikkinchi tilidir", "Karta-geografiyaning alfasi va olichasi", "Birgina karta bir necha varaq matnning o'rniga o'tadi" degan o'lmas fikrlar va g'oyalarni o'rta tashlaydi. N.N.Baranskiy sobiq ittifoq miqyosida geografiya o'qituvchilari tayyorlash ishiga ulkan hissa qo'shgan buyukshaxsdir.

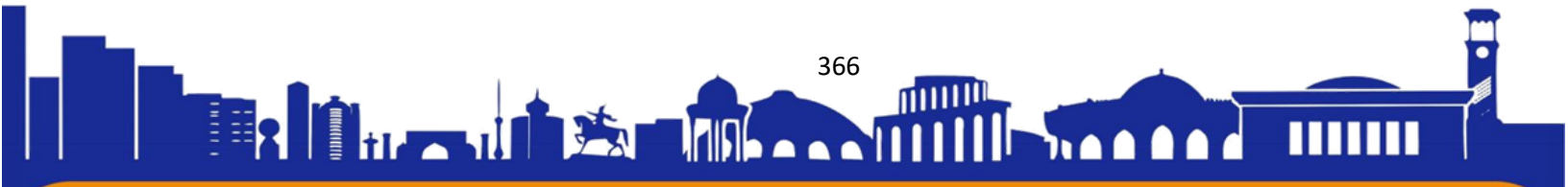
II jahon urushi ham geografiya ta'limiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Ko'pgina geografiya o'qituvchilari frontga jo'nab ketdilar. Oliy o'quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlash izdan chiqdi. o'quv qo'llanmalar umuman yetishmay qoldi. Urushdan keyingi yillarda maorif sohasida talaygina yutuqlar qo'lga kiritildi. Dastlab 4yillik, keyin 7va8 yillik to'liq o'rta ta'limga bosqichma-bosqich o'tilishi, ta'lim mazmunini tubdan qayta qurishga yordam berdi. Bu davrda geografiya o'qituvchilari diqqati ko'proq o'quv jarayonini amaliyot bilan bog'lashga qaratildi. Geografiya ta'limini hayot bilan bog'lash borasida tabiiy sharoitning xalq xo'jaligidagi ahamiyatiga e'tibor berildi. O'z o'lkasi geografiyasini o'rganish va o'z joyining kartasini chizish, ob-havoni kuzatish, o'z joyidagi barcha tabiiy kompleks komponentlarini o'rganish geografiyani turmush bilan bog'lashga qaratildi. Maktabni hayot bilan bog'lash haqidagi qaror asosida o'quvchilarning mustaqil ishlariga katta e'tibor berildi. O'zbekiston geografiyasini o'rganishga bir muncha e'tibor

kuchaydi.1953-1954-o'quv yillaridan boshlab amaliy mashg'ulotlarni uyushtirish majburiy tarzda, maktab geografiya dasturlariga kiritildi.O'quvchilar dunyoqarashini shakllantirishga, mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalashga e'tibor kuchaydi.1958-yil 24-dekabrda Oliy Sovetning maktab haqidagi qonuni geografiyaning takomillashuvida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu qonun boshqa fanlar qatori geografiya ta'limini ishlab chiqarish mehnati bilan yaqinlashtirishga e'tiborini kuchaytirdi.Geografiya ta'limida o'z o'lkasini chuqurroq o'rganishga bo'lgan talab oshdi.Ozbekistonda geografiya ta'limini takomillashtirishda bir qancha ilmiy maskanlar va oily o'quv yurtlari qatori Pedagogika fanlari ilmiy tekshirish institutlaridagi geografiya laboratoriyasining xizmatlari katta bo'ldi. Bu institut geografiya laboratoriyasida P.Musayev rahbarligidagi metodist geograf olimlar maktabda geografiya o'qitishni takomillashtirish boyicha qator izlanishlar olib bordi.P.Musayev o'sha mustamlaka yillarda ham hadiksiramadan milliy maktab muammolari boyicha g'oyat dadil fikrlarini ilgari surdi. 1960-yildan boshlab geografiya ta'limi metodigasiga oid maxsus qo'llanma va darsliklar nashr etildi. O'sha davrda O'zbekistonda geografiya fanini takomillashtirishda A.Obidov, O.Saidrasulov, H. Hasanov, N.Daminov, Z. Akramov, O. Mo'minov, M.Nabixonov, I.Mirzaboyev va boshqalarning xizmatlari katta bo'ldi.Umum ta'lim maktablari va o'quv yurtlari uchun geografik adabiyotlar, darslik va metodik qo'llanmalarni tarjima qilindi. Bunda H. Hasanov, P.Sultonov, M.Qoriyev, P.G'ulomov, R. Rahimbekovlar unumli mehnat qildilar. Jumladan: N.F.Kurazovning "Geografiya o'qitish metodikasi" (1962),P.Budanovning"Tabiiy geografiya metodikasi"(1905), A.B.Darinskiyning "Geografiya o'qitish metodikasi"(1964), N.Dalimovning "O'zbekiston tabiiy geografiyasi"yangi darslik bo'lib chiqdi.1960-yillardan boshlab O'zbekistonda geografiya ta'limi geografiyasining turli yo'nalishlari boyicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. O.Mo'minov "O'zbek maktablari tabiiy geografiya o'qitish masalalari"(1967), T.Abdullayeva "Tabiiy geografiya o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish"(1967), M.Nabixonov "SSSR Geografiyasida badiiy ko'rsatmali vositalarning roli va qo'llanilishi" (1969)

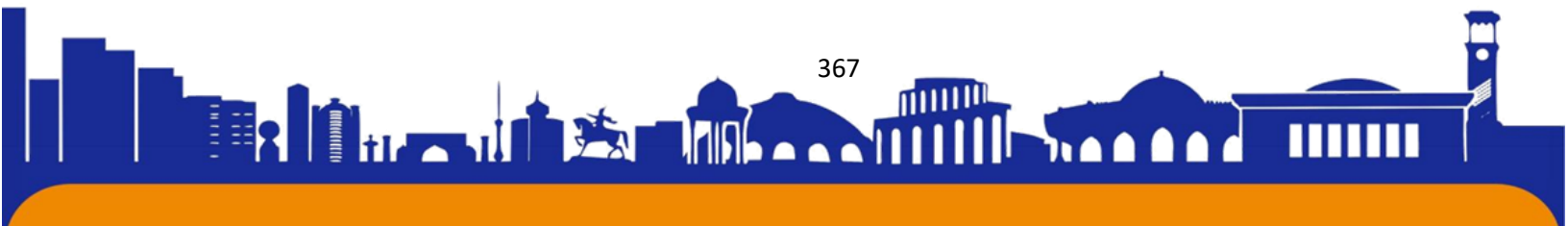
Ilmiy amaliyotimning so'ngi haftasida esa Urganch Davlat Universiteti ARM va amaliyot o'tash joyimizdagi ma'lumotlar tahlili asosida dissertatsiya mavzuyimning 3-bobiga tegishli bo'lgan manbalar ya'ni hozirgi kunda Xorazmlik geograf olimlarimizning qilgan ishlari va rivojlanish bosqichlari haqida ma'umotlar to'plashga harakat qildim. Bu borada juda ko'p ma'lumotlarni to'plashga ulgurdim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Tabiiy geografiya" (O'rta Osiyo tabiiy geografiasidan amaliy ish) Darslik (T., TDPU, 2014), 56.b.
2. Qoriyev M., Markaziy Osiyo tabiiy geografiyasi, 2-nashr, T., 1968.
3. Qurbaniyozov R. Geografiya o'qitish metodikasi. Urganch-2001-y.
4. МАКТАВ ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯСИ ДАРSLARIDA БАДИЙ ИJODIYOTDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI VA XUSUSIYATLARI A.T.Sobirxonov ilmiy maqolasi. Namangan davlat universiteti
- 5.Рахимов А.К., Болтаев Б.К. НЕКОТОРЫЕ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ПО СМЯГЧЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ АРАЛЬСКОГО МОРЯ ИЛИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РИСКА //Международный журнал менеджмента и экономики. – 2022. – Т. 2. – №. 11. – С. 1-5.
6. Рахимов А. К., Гафурова Д. А. Природные и социально-экономические предпосылки с возможным районированием и развитием урбанизации //Научный альманах. – 2015. – №. 11-1. – С. 477-484.

Surxondaryo viloyati ochik suv xavzalarini ifloslanish manbalari va suv manbalarining hozirgi ekologik xolati

Kurbonov Faxriddin Bobomuratovich

Magistrant, Termiz davlat universiteti,

bekzur22@gmail.com

Safarova Ro'zigul To'xtayevna, b.f.n.dots.

Termiz davlat universiteti

Jumaeva Zulxumor Ergashevna, t.f.f.dots.

Termiz davlat universiteti

Eshonqulova Hulkar,

Termiz davlat universiteti

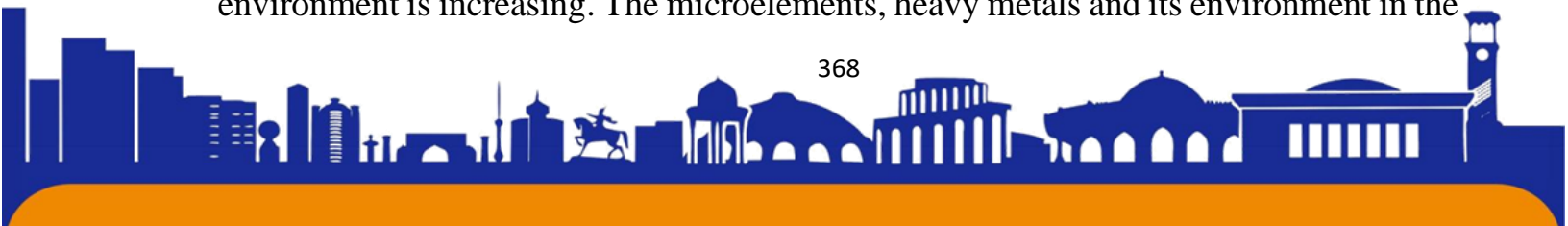
Annotatsiya: Sanoat korxonlarning oqova suvlarini o'rganish juda muhim chunki, tabiiy suvlar ifloslanishi tirik organizmlar va atrof-muhitga salbiy ta'siri ortib bormoqda. Surxondaryo viloyatidagi Xandiza koni oqova suvlari tarkibidagi mikroelementlar, og'ir metallar va uning muhiti spektrofotometrik usulda o'rganildi. Suvlarning tarkibida temir, qo'rg'oshin, rux, mis metallari ionlarining miqdori yuqori ekanligi aniqlandi. Aniqlangan ko'rsatgichlarga asoslanib keyingi ishlarni amalga oshirish uchun vazifalar belgilanib olindi.

Kalit so'zlar: Xandiza koni oqova suvlari, og'ir metallar, temir, qo'rg'oshin, rux, mis.

Аннотация: Изучение сточных вод промышленных предприятий очень актуально, так как возрастает негативное воздействие природных загрязнений вод на живые организмы и окружающую среду. Спектрофотометрическим методом изучены микроэлементы, тяжелые металлы и их среда в сточных водах рудника Хандиза в Сурхандарьинской области. Установлено, что содержание в воде ионов металлов железа, свинца, цинка, меди высокое. На основании выявленных показателей определены задачи для дальнейшей работы.

Ключевые слова: сточные воды рудника Хандиза, тяжелые металлы, железо, свинец, цинк, медь.

Abstract: It is very important to study the wastewater of industrial enterprises, because the negative impact of natural water pollution on living organisms and the environment is increasing. The microelements, heavy metals and its environment in the

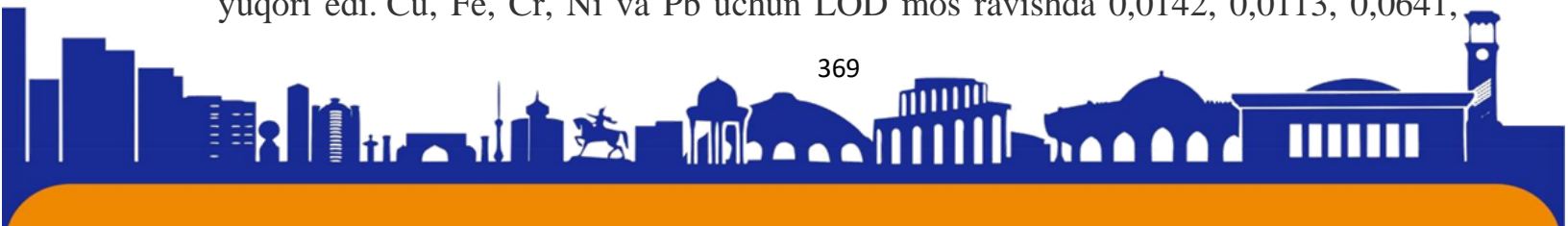
waste water of the Khandiza mine in Surkhandarya region were studied by spectrophotometric method. It was found that the water content of iron, lead, zinc, copper metal ions is high. Based on the identified indicators, tasks for further work were defined.

Key words: Khandiza mine wastewater, heavy metals, iron, lead, zinc, copper.

Kirish. Dunyo bo'yicha sanoat, ishlab chiqarish sohasi rivojlanib, suvga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Daryolar, ko'llar va boshqa suv omborlarining ifloslanishi ko'rishimiz mumkin. Achinarlisi ba'zi daryolar oqova suv tashlanadigan manbaga aylanib bormoqda. [1]. Atrof-muhitdagi og'ir metallarning toksikligi inson salomatligiga potentsial ta'sir ko'rsatishi mumkin. Turli sanoat, maishiy va qishloq xo'jaligi faoliyatining mumkin bo'lgan sabablari haqida tashvishlanish ularning atrof-muhitda keng tarqalishiga olib kelishi mumkin. Og'ir metallar daryolar, ko'llar, daryolar va er osti suvlari kabi suv tizimlariga konchilik, metallardan ishlatiladigan sanoat jarayonlari yoki metallni ifloslantiruvchi moddalar kabi turli xil inson faoliyati natijasida kiritiladi. Og'ir metallar suvda yaxshi eriydigan zararli toksik va kanserogen moddalar bo'lib, ushbu og'ir metallarni oqova suvlar tarkibida miqdorini aniqlash va tozalash muhim ahamiyat kasb etadi. [2].

Ushbu tadqiqot ishida suvdagi temir miqdori o'simliklar va odamlar uchun uning asosiy manbalaridan biri ekanligi hamda yer usti va ichimlik suvlarida temir tarkibini monitoring qilish yildan-yilga dolzarb vazifa hisoblanishi aytib o'tilgan. Tadqiqot ob'ektlari daryodan olingan suv namunalari va Krasnoyarsk yaqinidagi Yenisey, shuningdek, Krasnoyarskning uchta turli tumanlarining kranlaridan olingan quvur suvi tarkibidagi temir ionlarini spektrofotometrik usul bilan aniqlangan [3].

Tajriba qismi. Ushbu tadqiqot atom yutilish spektrofotometriyasi (AAS) yordamida oqova suvlar va ko'l suvlaridagi mis (Cu), temir (Fe), xrom (Cr), nikel (Ni) va qo'rg'oshin (Pb) og'ir metallar miqdorini aniqlashga qaratilgan. . Tahlildan oldin usulni tekshirish bo'yicha bir nechta yondashuvlar amalga oshirildi, ular aniqlik, tiklanish, chiziqlilik, aniqlash chegarasi (LOD), va miqdor chegarasi (LOQ). Suv namunalari Universiti Technology MARA (UiTM) Kuala Pilah, Negeri Sembilan Malayziyadagi oqova suv zavodi oqova suvlari va ko'ldan yig'ilgan. Suv namunalari nam hazm qilish usuli yordamida namunalardagi organik moddalarni parchalashdan oldin ularni konsentrlangan nitrat kislota (HNO_3) va+ perklorik kislota (HClO_4) bilan kislotalash orqali tayyorlangan. Olingan korrelyatsiya koeffitsientlari, R_2 , 0,9958 dan yuqori edi. Cu, Fe, Cr, Ni va Pb uchun LOD mos ravishda 0,0142, 0,0113, 0,0641,

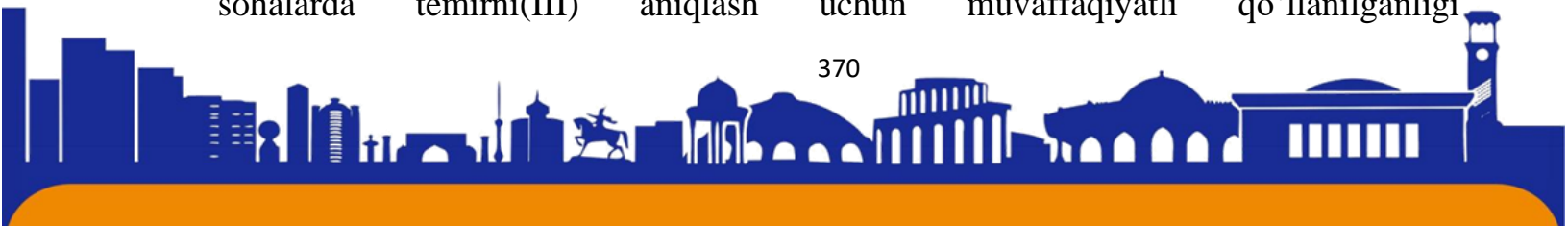

0,0423 va 0,1970 ppm deb topildi. Shu bilan birga, LOQ 0,0344 dan 0,5970 ppm oralig'ida. Chiqindi suvlari zavodining oqava suvlari ham, ko'l suvlari ham 80,25% dan 107,84% gacha bo'lgan tiklanish (%R) ga ega, bu og'ir metallarni aniqlashda yuqori aniqlikdan dalolat beradi. Olingan natijalar oqava suv zavodlarida ko'l suviga nisbatan og'ir metallarning yuqori konsentratsiyasiga ega ekanligini ko'rsatdi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot xavfli og'ir metallarning muhim chiqindilarini nazorat qilish muhimligi haqida xabardorlikni yaratadi va bilim beradi. [4].

Ushbu ishda biz polietilenimin yordamida suvli muhitda mis(II) ionini aniqlash uchun oson, sezgir va tez spektrofotometrik usulni ishlab chiqdik. Polietilenimina kationik polimer bu yoq assimilyatsiya ichida to'liq uzunligi 250-800 nm oralig'ida. Rangsiz polietilenimin eritmasiga mis (II) ionining iz miqdori qo'shilganda, mis(II) ioni polietileniminning amino guruhlari bilan reaksiyaga kirishib, quyuq ko'k misammoniyli kompleksini hosil qilishi mumkin, uning yutilish spektri mos ravishda 275 va 630 nm da ikkita yutilish cho'qqisini namoyish etdi. Polietilenimin konsentratsiyasi, pH, harorat, reaksiya vaqti va reaksiya uchun eng mos vosita kabi parametrlarning ta'siri o'rganildi. Absorbsiya va mis (II) ionining konsentratsiyasi o'rtasidagi chiziqli munosabatlar ($R^2=0.9997$) 275 nm maksimal yutilish cho'qqisida 2-400 konsentratsiya oralig'ida topilgan. Mis (II) ionini aniqlash chegarasi 566 nm edi. Polietileniminning turli xil metall ionlariga bo'lgan munosabati o'rganildi va polietilenimin tekshirilgan metall ionlari orasida mis(II) ioni uchun yuqori selektivlikni namoyish etdi. Ushbu biologik mos va sezgir sensor atrof-muhit va biologik jarayonlarda mis (II) ionlarini aniqlashda dasturlarni topishi mumkin. [5].

Ushbu maqola suvli muhitda spektrofotometrik usulda temirni aniqlash usulini tasdiqlash bilan shug'ullanadi. Usul temirning tioglikolik kislota bilan ishqoriy muhitda murakkab shakllanishiga asoslangan bo'lib, u 535 nm to'liq uzunligida yutilish maksimal bo'lgan qizil binafsha xelat hosil qiladi. Beer-Lambert qonuniga rioya qilinadi va temirning konsentratsiyasi diapazoni uchun 0,1 mg/l dan 30 mg/l gacha chiziqli kalibrlash egri chiziqlari olinadi. Ishlab chiqilgan usul uchun aniqlash chegarasi va miqdorini aniqlash chegarasi mos ravishda 0,0108 va 0,0345 ni tashkil qiladi. Temirning turli reagentlar va aralashuvlarga molyar nisbati, vaqtning ta'siri va haroratning ta'siri kabi turli parametrlarning ta'siri o'rganildi. Ushbu usul o'rtacha darajada sezgir ekanligi va keramika materiallari, loy, qum, shisha, tosh, tuproq, suv va tarkibida birikma yoki qotishmalar bo'lgan har qanday noorganik temir kabi turli sohalarda temirni(III) aniqlash uchun muvaffaqiyatli qo'llanilganligi

aniqlandi. Chevron gaz koni chiqindilari va temirning sertifikatlangan ma'lumotnomasi uchun taqqoslash hisoboti tuziladi, bu atom yutilishi va ultrabinafsha nurlariga ko'rinadigan spektroskopiya texnikasi bilan amalga oshiriladi va taqqoslanadigan deb topiladi. [6].

Tajriba natijalari tahlili. Surxondaryo viloyatidagi Xandiza koni oqova suvlari daryoga tushish qismi hamda daryo suvlaridan davlat standart talablari asosida suv namunalari olinib, uning tarkibidagi metall ionlari mavjud ekanligi aniqlash uchun 2022 yil har chorak (1-jadval) davomida o'rganilganda o'rtacha yillik qiymati metall ionlari: temir 0.05 dan 0.3 mg/l gacha, mis 2.3 dan 3.36 mg/l gacha, rux 4.6 dan 8.4 mg/l gacha, qo'rg'oshin 0.8 dan 1.7 mg/l gacha, azot nitrat ioni 1.7 dan 2.1 mg/l gacha, sulfatlar 90.0 dan 187 mg/l ni tashkil etadi (1-jadval).

1-jadval. Xonjiza koni oqova suvlarining tahlil natijalari

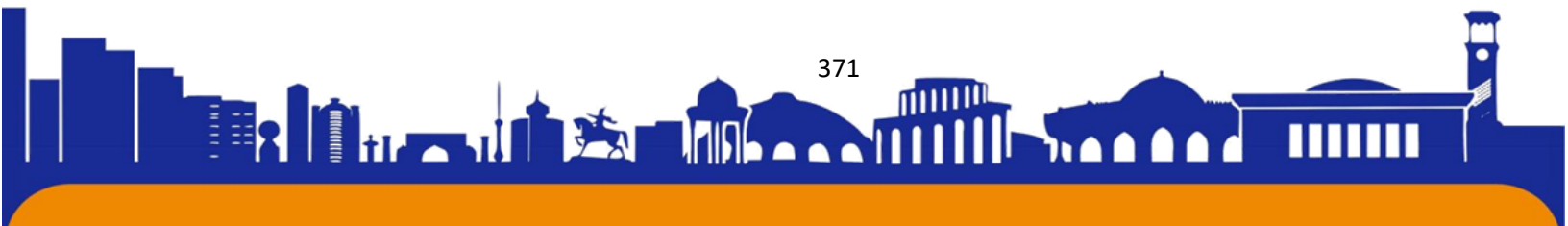
№	Aniqlangan ionlar miqdori	2022 yil davomida			
		I chorak	II chorak	III chorak	IV chorak
1	Temir, mg/l	0.05	0.3	0.24	0.1
2	Mis, mkg/l	3.36	2.94	2.3	2.5
3	Rux, mkg/l	4.6	8.4	5.22	5.1
4	Qo'rg'oshin, mkg/l	0.8	1.2	0.9	1.7
5	Nitrat mg/l	1,9	2,1	1,9	1.7
6	Sulfat mg/l	90,0	187,0	110.0	117.0

Ushbu o'rganishlar Ekologiya boshqarmasining sinov laboratoriyasi bilan hamkorlikda tahlil natijalari olindi.

Analiz qilingan suvlar bir biriga yaqin va turli vaqtda korxonada ishlash quvvati hamda davriyligiga qarab ingrediylar miqdori farq qilishini, metall ionlari miqdori yuqori ekanligi sababli tozalash inshoati samaradiligini oshirish lozimligini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.Sobirova Sh.M. "Suv obi hayot suvni tozalashda adsorbüiya usuli" Journal of new century innovations, 2022 - newjournal.org 139-141b

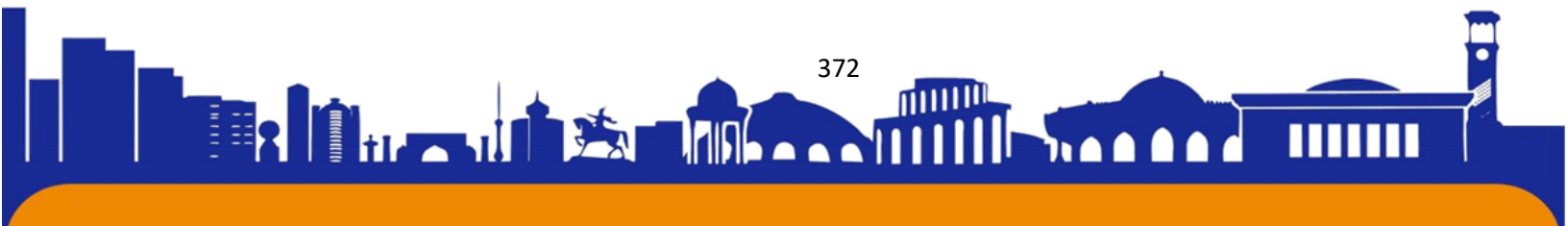
2. Tillaev X.R., Turaev X.X., Eshkurbonov F.B. *Izmenenie fazovogo raspredeleniya soderjaniya toksichnykh metallov v rechnykh vodax v zavisimosti ot gidrologicheskogo rejima* // NamDU xabarlari, Namangan 2020. No3, S. 45-49. 10.

3. N.S. Abu Kassim, S.A.I.S.M. Ghazali, N. A. Z. Abidin *Assessment of heavy metals in wastewater plant effluent and lake water by using atomic absorption spectrophotometry*, Materials Today: Proceedings (2022), 10.1016/j.matpr.2022.04.671

4. Romanovskiy V.I., Gurinovich A.D., Baxmat A.B. *Otsenka effektivnosti ispolzovaniya osadkov stochnykh vod g. Minska v proizvodstve cementnogo klinkera* // Jurnal «Voda Magazine», №6 (94), 2015 g. <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/31208/156-162s>

5. Ven T., Qu F., Luo H.Q. *Liцевой, чувствительный и экспрессный спектрофотометрический метод определения иона меди(II) в водной среде с использованием полиэтиленimina*. Arabskiy ximicheskiy jurnal (2017 g.), 10.1016/j.arabjc.2013.06.013

6. Rahmon K. M., Bisvas B., Rahmon L. *Method validation on iron determination by spectrophotometric method in aqueous medium*, Indian Journal of Chemistry -Section A, 2020, 59(6)

PAREMIYALAR VA ULARNING TILSHUNOSLIKDA O‘RGANILISHI

Hazratqulova Ozoda Abdug‘aniyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Tibbiyot va tabiiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

E-mail: ozoda0590@mail.ru

Tel: +998996881303

Annotatsiya: Dunyoning lisoniy manzarasi inson tafakkurida shakllanar ekan, bunda lingvistik vositalardan paremiyalar, xususan, xalq maqollarining ahamiyati nihoyatda katta ekanligini alohida e’tirof etish lozim. Paremiyalarning inson ongida dunyo manzarasini shakllantirishdagi o‘rni o‘ziga xos.

Kalit so‘zlar: Paremiya, antiteza, anafora, alliteratsiya, kinoya, piching, paremiologiya, frazeologiya.

PAREMIES AND THEIR LINGUISTICS LEARNING

Abstract: As the linguistic landscape of the world is formed in human thinking, it should be recognized that paremies, especially folk proverbs, are extremely important among linguistic tools. Paremias have a unique role in shaping the world view in the human mind.

Key words: Paremia, antithesis, anaphora, alliteration, irony, pitch, paremiology, phraseology.

ПАРЕМИИ И ИХ ЛИНГВИСТИКА ОБУЧЕНИЕ

Аннотация: Поскольку языковой ландшафт мира формируется в человеческом мышлении, следует признать, что среди языковых средств чрезвычайно важное место занимают паремии, особенно народные пословицы. Паремии играют уникальную роль в формировании мировоззрения в сознании человека.

Ключевые слова: Паремия, антитеза, анафора, аллитерация, ирония, высота звука, паремиология, фразеология.

Kirish “Paremiya (yun. paroimia — hikmatli so‘z, zarbulmasal, hikoya, maqol) – ma’lum bir tildagi avloddan avlodga og‘zaki shaklda ko‘chib yuruvchi, ixcham va sodda, qisqa va mazmundor, mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo‘lgan maqol, matal, aforizm, frazeologizm kabi hikmatli iboralar, kontekst sharoitlardan tashqari hamma so‘zlashuvchilar tomonidan tushuniladigan mazmundagi fikr¹. Dunyoning

¹Berdiyev H., Rasulov R., Uzbek tilining paremiologik lug‘ati, T., 1984.

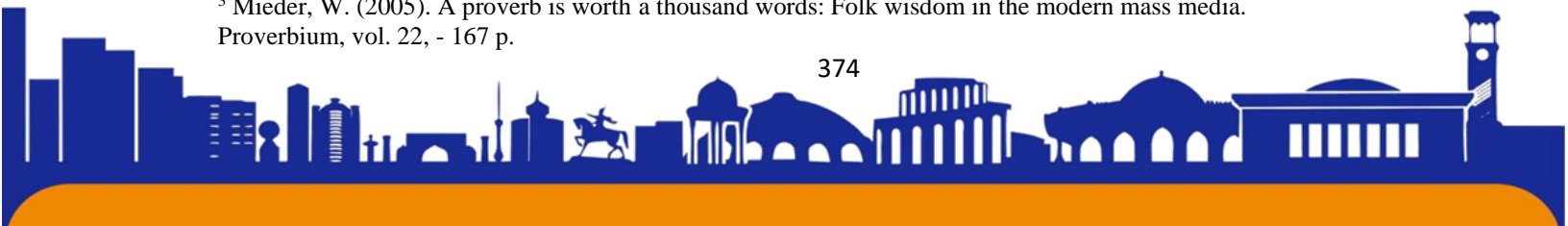
etakchi paremiologi Wolfgang Mieder maqolni "xalqning qisqa, umumiy ma'lum bo'lgan jumlasini, unda hikmat, haqiqat, axloq va an'anaviy qarashlar, avloddan-avlodga esda qoladigan hikmatli so'z"², shuningdek, maqollarning ta'rifiga ishora qilib - "Maqol – tajriba farzandi", "Maqol – ko'chaning hikmati", "Maqol – to'g'ri so'z", "Maqollar – aniq so'z"³ deya ta'riflaydi.

Paremalar avloddan avlodga faqat og'zaki holdagina o'tib kelganligi, xalq og'zaki ijodining mahsuli bo'lganligi uchun adabiyotshunoslikning o'rganish obyekti hisoblanadi, chunki ularning aksariyati ko'pincha she'riy shaklga o'xshaydi va ularda o'xshatish, antiteza, anafora, alliteratsiya, kinoya, piching kabi bir qancha tasviriy vositalar qo'llanadi. Shu bilan birga paremalar so'zlardan tuzilib, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lgani uchun tilshunoslikning ham o'rganish obyekti. Paremiologiya ana sho' 2 jihatni o'zida birlashtiradi. Paremalarning kelib chiqishi, tarixan rivojlanishi va ma'no xususiyatlarini o'rganuvchi Paremiologiya frazeologiya bilan chambarchas bog'liq. Paremiologiya tilda mavjud bo'lgan turli xil barcha iboralarni o'rganadi, frazeologiya esa uning bir qismi sifatida faqat ko'chma ma'noli turg'un birikmalarni o'rganadi. Shu jihatdan ular o'zaro farqlanadi. O'rganish obyektining birligi, ya'ni bir necha so'zdan tashkil topgan turg'un, barqaror birikmalarni tekshirish Paremiologiya bilan frazeologiyaning o'xshash, umumiy tomoni hisoblanadi. Paremalarni to'plash, o'rganish Mahmud Qoshg'ariyning («Devonu lug'otit turk») va Gulxaniyning («Zarbulmasal») zamonlaridan to hozirgacha kunlarga davom etib kelmoqda.

Mahmud Qoshg'ariy o'zining «Devonu lug'otit turk» asarida kitobni «hikmatli so'zlar, saj'lar, maqollar, rajaz va nasr deb atalgan adabiy parchalar» bilan bezaganligini aytadi. Maqol xalq hayotiy tajribalari xulosasini badiiy jihatdan mukammal ifodalovchi hikmatli so'zlardan iboratdir. Maqollarda ifodalanishi lozim bo'lgan fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Bizning fikrimizcha, har bir maqolning vujudga kelishida birorta ibratli voqea ro'y bergan va bu voqea o'ta zukko, sinchkov dono ajdodlarimiz vakili tomonidan kuzatilishiga sabab bo'lgan. «Devonu lug'otit turk»dan olingan quyidagi misollarga murojaat qilaylik: «*Besh qo'l barobar emas*»,

² Mieder, W. (2004). Proverbs: A Handbook. London: Greenwood Press, 119 p.

³ Mieder, W. (2005). A proverb is worth a thousand words: Folk wisdom in the modern mass media. Proverbium, vol. 22, - 167 p.

“Ho ‘kizning oyog‘i bo‘lguncha buzoqning boshi bo‘lgan yaxshiroq”, “Ot kuragidagi yag‘ir, bolalariga meros bo‘lib qoladi”, “Quduqda suv bor, ammo it burni tegmaydi”⁴.

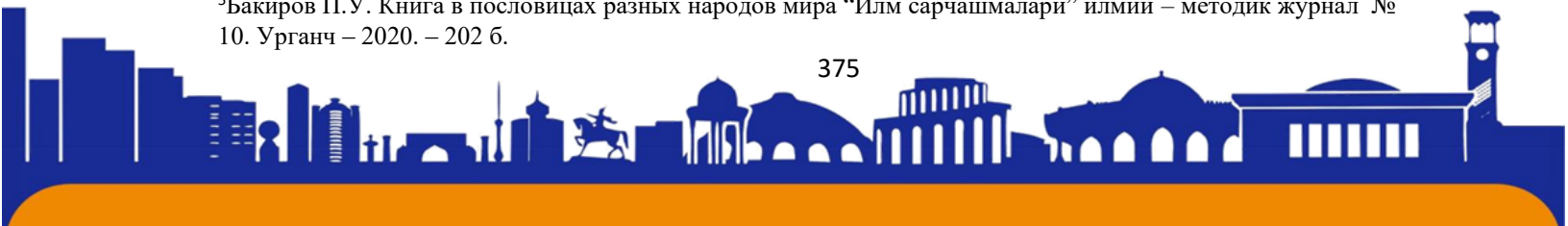
Ma‘lum bo‘ladiki, yuqoridagi har bir misolni yillar davomida tajribadan o‘tgan, uning haq ekanligiga ishonch hosil qilingan, badiiy jihatdan mukammallashib borgan namuna sifatida qabul qilish mumkin. “Devonu lug‘otit turk”da “savlashmoq” so‘zi berilgan. Buning otalar so‘zini eslamog‘ ma‘nosini anglatishi aytiladi. Taxmin qilish mumkinki, bundan ming yil avval ajdodlarimiz maqollarni “sav” deb ataganlar. Keyinchalik Alisher Navoiy ijodida maqol atamasi “masal” tarzida beriladi: “masaldurkim — uyqu o‘limdir”. “Masal” atamasining XX asr boshlarigacha qo‘llanib kelingani ma‘lum. O‘tgan asrning ikkinchi choragidan boshlab maqol so‘zi tez-tez uchray boshlaydi. XX asr yarmidan esa faqat maqol tarzida qo‘llandi.

Professor P.U.Bakirovning “Milliy g‘oya targ‘ibotida o‘zbek xalq maqollaridan foydalanish” nomli risolasida dunyo tarkibida maqollari bo‘lmagan birorta ham til yo‘q deb, qayd etadi va muallif maqolga quyidagicha ta‘rif beradi: Har qanday tilda maqollar insoniyat jamiyatining barcha sohalarini qamrab oladi. Jamiyatning moddiy va ma‘naviy faoliyatining biron bir sohasida maqollarni aks etmaganini kuzatmaymiz⁵. Turli xalqlar og‘zaki ijodidagi maqollarni o‘rganish bu janr namunalari mazmunan deyarli hamma xalqlarda bir xil takrorlanishini ko‘rsatmoqda. Ammo bunday yaqinlikni bir xalq ikkinchi xalqdan maqolni o‘zlashtirganligi bilan izohlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bizningcha, bunday yaqinlikni oddiy turmush tarzining o‘xshashligi, insonlar hayotidagi munosabatlarning yaqinligi va, umuman, hayotning ko‘p holatlarida bir xil vaziyat hosil qilishi bilan izohlagan ma‘qulroq. Masalan: “Ilon chaqqan, arqondan qo‘rqar” (ingliz), “Kuygan mushuk sovuq suvdan qo‘rqar” (fransuz), “Jo‘jani tuxum ochilgandan so‘ng sana” (ingliz), “Bigizni qopda yashirib bo‘lmas” (rus) maqollari, “Qo‘rqqanga arqon ilon ko‘rinar”, “Sutdan kuygan qatiqni puflab ichibdi”, “Jo‘jani kuzda sanaymiz”, “Oyni etak bilan yopib bo‘lmas” kabi o‘zbek maqollari bilan o‘xshash ma‘noni bildiradi.

Paremiyalar insonning qadimgi dunyoning tuzilishi haqidagi g‘oyalarini aks ettiradi. Masalan, paremiyalarda asosan uy hayvonlari uchraydi: otlar, itlar, mushuklar, sigirlar va boshqalar. Yevropa tillari uchun paremiyalarda ekzotik hayvonlar – lemur, kenguru qatnashishi odatiy emas. Shu bilan birga, ba‘zan Yevropa uchun xarakterli

⁴Madayev O, Sobitova T. Xalq og‘zaki poetik ijodi. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent. 2010 – B.212 b.

⁵Бакиров П.У. Книга в пословицах разных народов мира “Илм сарчашмалари” илмий – методик журнал № 10. Урганч – 2020. – 202 б.

bo‘lmagan hayvonlar paremiyalarda Bibliya yoki yozuvchilarning matnlari tufayli paydo bo‘ladi. O‘zbek paremiyalarida tuya zoonimining paydo bo‘lishida ham arab tilining ta’siri bo‘lishi mumkin.

O‘zbek tilida ham xalq og‘zaki ijodi insonlarning olamni lisoniy idrok etish darajasiga ko‘ra paremiyalar hosil bo‘lib qolgan deyish mumkin. Frazologiyani boyitishda yozuvchilarning ham hissasi katta, ular o‘z asarlarida dunyoning badiiy qiyofasini boyitib, paremiyaga yangi obrazlar olib kirishgan.

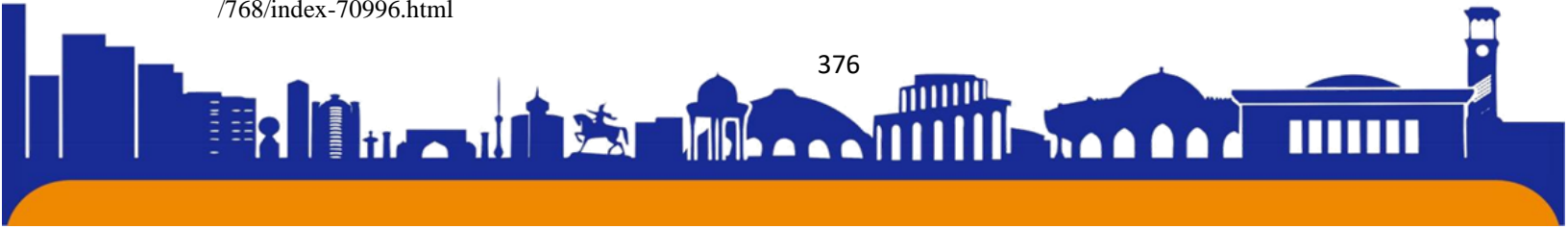
O‘zbek va ingliz tillarida qo‘llanilayotgan paremiyalar har doim ham ifodada bir biriga mos kelavermaydi. Chunki mentalitet, madaniyat, qolaversa, lisoniy vositalarda muayyan farqlar mavjud. Buni quyidagi jadvalda ham ko‘rish mumkin:

№	Ingliz tilida	Tarjimasi	O‘zbek tilida
1.	“Like father, like son.”	“Otasi o‘g‘liga, o‘g‘li otasiga o‘xshaydi”.	“Olmaning tagiga olma tushadi”.
2.	“You can’t judge a book by its cover.”	Kitobni muqovasiga qarab baho bermang.	“Tashi yaltiroq, ichi qaltiroq”
3.	“The aim is useless without the way way”	Rejasiz maqsad foydasizdir.	“Rejasiz ish, qolipsiz g‘isht”

Paremiyalarni o‘zaro va tillararo qiyosiy o‘rganish orqali ularning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash, xalqlar o‘rtasidagi madaniy hodisalar, urf-odatlar, dunyoqarash, olamning lisoniy manzarasining turli millatlar tafakkuridagi in’ikosini bilib olish mumkin.

Paremiologiya bo‘yicha ko‘zga ko‘ringan o‘zbek olimasi B. Jo‘rayeva matallar faqat o‘z ma‘nosida qo‘llanishini ta’kidlab quyidagi fikrlarini bildiradi: “Matallar esa grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, faqat o‘z ma‘nosida – to‘g‘ri ma‘noda qo‘llaniluvchi qisqa, ixcham xalq hikmatlari hisoblanadi. Maqollarning matallardan asosiy farqi maqollarning idiomalashgan ko‘chma ma‘noga ega ekanligi va matallarning bu xususiyatga ega bo‘lmay, faqatgina to‘g‘ri ma‘noda qo‘llanishida ko‘rinadi”⁶. Shu bilan birga olimasi qiziq bir holat haqida fikr yuritadi: “...tilida maqol-

⁶ Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик луғати. – Т.: ФАН, 2006 // <http://uz.denemetr.com/docs/768/index-70996.html>

matal tipidagi paremlar deb yuritiluvchi birliklarning o‘zi ham alohida holda mavjud bo‘lib, o‘zida maqollik va matallik xususiyatlarini aks ettiradi. Bunday ifodalarning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ularda bir qism so‘zlar o‘z ma‘nosida ishlatilsa, ikkinchi qismi ko‘chma ma‘no ifodalaydi”. Bu qarash juda qiziqarli bo‘lsa-da, lekin biroz munozarali. N.N. Amosova inglizcha frazeologik birliklarni tasniflashda idioma va frazemalarni ajratadi. Agar frazeologik birlik osonlik bilan qismlarga ajratilsa va uning umumiy ma‘nosi uning qismlarining ma‘nosidan kelib chiqsa, bunday birikmalar frazemalar deb ataladi. Semantik ajralishi mumkin bo‘lgan so‘zning ma‘nosini doimiy, ya‘ni mumkin bo‘lgan indikativ minimal bog‘liq ma‘no, semantik ravishda amalga oshiriladigan so‘zning ma‘nosi frazeologik jihatdan bog‘liq bo‘lgan doimiy kontekstning birligini frazema deb atash mumkin. Frazema tarkibiy qismlarining ma‘nosi kamroq mustaqil bo‘lgan idiomalardan farq qiladi. Butun bir iboraning bir butun sifatida ma‘lum umumiy, ajralmas ma‘nosi mavjud bo‘ladi.

Har qanday xalqning paremiologiyasi ushbu tilda gaplashadigan millat tarixi, madaniyati, urf-odatlar va adabiyoti bilan uzviy bog‘liqdir va shunga mos ravishda badiiy asarlarda aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berdiyev H., Rasulov R., Uzbek tilining paremiologik lug‘ati, T., 1984.
2. Mieder, W. (2004). Proverbs: A Handbook. London: Greenwood Press, 119 p.
3. Mieder, W. (2005). A proverb is worth a thousand words: Folk wisdom in the modern mass media. Proverbium, vol. 22, - 167 p.
4. Madayev O, Sobitova T. Xalq og‘zaki poetik ijodi. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – Toshkent. 2010 – B.212 b.
5. Бакиров П.У. Книга в пословицах разных народов мира “Илм сарчашмалари” илмий – методик журнал № 10. Урганч – 2020. – 202 б.
6. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик луғати. – Т.: ФАН, 2006 // <http://uz.denometr.com/docs/768/index-70996.html>
7. Hazratqulova O.A. “Kognitologik konseptning tilshunoslikda tutgan o‘rni” - Хоразм маъмун академияси ахборотномаси // 2022-11/4//Хива-2022

**O'ZBEK TILINING TO'LA-TO'KIS DAVLAT TILIGA AYLANISHI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**

Dilnoza Nazarova

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 2-bosqich talabasi
+998937588833

E-mail: studentkajahontillari@gmail.com, umirzakovnadilnoza@gmail.com

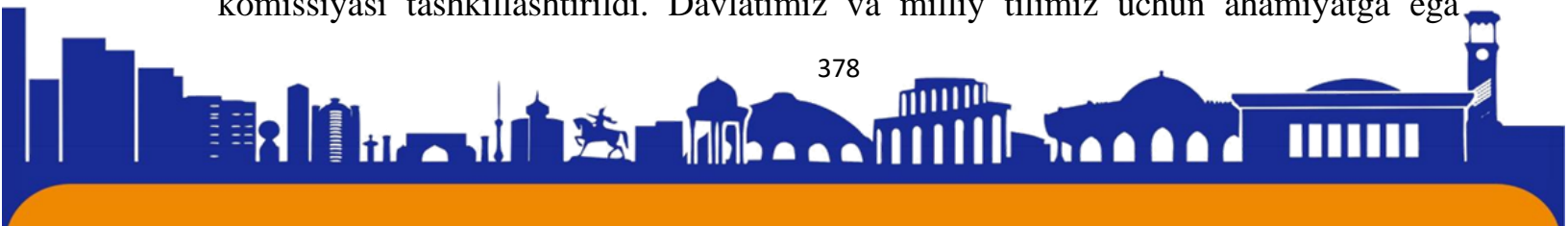
Ilmiy rahbar: Zafar Nurmatovich Abdusamadov O'zDJTU Ingliz tili 3-fakulteti
dekani f.f.f.d.,PhD

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek tilining to'la-to'kis davlat tiliga aylanishi borasidagi muammolar va yechimlarni o'z qamroviga oladi. O'zbekistonda hozirgi kunda butun dunyo qatori chet tillarning rivojlanishi va davlat tili qatorida aktivlashishi kuzatilmoqda. Bu o'z o'rnida mukammal islohotlar va investitsiyalar yo'lini ochishi shubhasiz, lekin bu yo'lda o'z milliy tilimiz bo'lgan davlat tili- o'zbek tilimizni e'tibordan chetda qoldirmasligimiz mumkin. Dunyo bo'yicha rivojlanish bosqichida turgan ushbu tillar qatoriga o'zbek tilini kiritish zarur. Bunda biz bir qator muammolarga, qiyinchiliklarga yuzlanishimiz mumkin, ammo uning yechimi muammodan kelib chiqqan holda bartaraf etiladi.

Key words: o'zbek tili, chet tillari, aktivlashuv, ommaviy til, metodika, yangi qo'llanma, ilmiy izlanish, eski adabiy til.

“Davlat tili haqida”gi qonunni olib chiqish va qabul qilish biz uchun oson kechmaganligi ham, mustaqillik yillarida o'zbek tilini davlat tiliga aylantirish yo'lida amalga oshirilgan qator chora-tadbirlarni ham xalqimiz juda yaxshi biladi, ammo ushbu o'tgan yillar ichida o'zbek tili chindan ham davlat va xalq tili darajasiga erisha oldimi? Bu savol bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu borada yurtimiz tarixi va buguniga nazar solib, o'tgan muddat ichida tilimizni qiyoslasak, hammasi aniq va ravshan bo'ladi.

2019- yil 21-oktabr kuni muhtaram Birinchi Prezidentimiz “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmonni imzoladi. Farmonga binoan 21-oktabr sanasi yurtimizda “O'zbek tili bayrami kuni” deb belgilandi. Vazirlar Mahkamasi tuzilmasida Davlat tilini rivojlantirish uchun mo'ljallangan departament tashkil etildi. Shu bilan bir qatorda Vazirlar Mahkamasi qoshida o'z faoliyatini jamoatchilik tuzilmasi va hayoti asosida amalga oshiradigan, yangi so'z va atamalarni rasmiy ravishda iste'molda qo'llash bo'yicha Atamalar komissiyasi tashkillashtirildi. Davlatimiz va milliy tilimiz uchun ahamiyatga ega

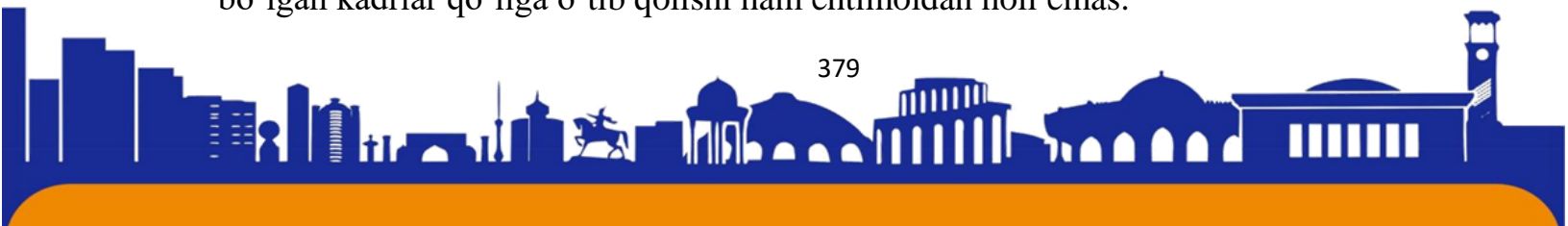

bo'lgan bu muhim hujjatning qabul qilinishi davlat tilini rivojlantirishga qaratilgan ishlarning ko'p ma'noda mantiqiy davomi bo'ldi, bu sohada yana bir muhim qadam tashlandi, chunki O'zbekistonda shu vaqtgacha davlat tili to'g'risida qabul qilingan qonun va hujjatlarga rioya etilishi ustidan monitoringni amalga oshiradigan yagona, rasmiy, mustaqil va markazlashgan tuzilma mavjud bo'lmagan. Biroq oldimizda bir qancha o'z yechimini kutayotgan muammolar mavjud. "Davlat tili haqida"gi Qonunning bir qator normalari deklarativ va umumiy xarakterga ega bo'lganligi sababli ko'zlangan maqsadga to'la erishish yo'lida qiyinchiliklarga uchrallyapti, balki imkoni bo'lmayapti.

Mustaqillikka erishganimizga, o'z ona tilimizga ega bo'lganimizga ancha yillar bo'lgan bo'lsa-da, hali-hanuz rivojlanish bosqichining ostonasidamiz. Chet tillarni davlatimiz siyosatiga tatbiq etish, ta'lim muassasalarida joriy etish bo'yicha bir qator investitsiyalar olib borilmoqda, ammo o'z ona tilimiz bo'lgan Davlat tili- O'zbek tilini qaysidir ma'noda chetda qoldirmoqdamiz. Shu o'tgan muddat ichida biz allaqachon davlatning mutlaq tili deya o'zbek tilini joriy etgan bo'lishimiz shart edi. Shu o'rinda men o'zimning bir qator talif va fikrlarimni aytib o'tmoqchiman.

Xorijiy rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasini inobatga olgan holda davlat tilini takomillashtirish yuzasidan quydagilarni taklif qilaman.

1. Davlat tilini bilish davlat xizmatchilari, deputatlar, ommaviy va boshqa bir qator kasb egalari, oliyu ta'lim vazirliklari uchun davlat tilini bilish majburiyligini qonun bilan mustahkamlash hamda ushbu keltirilgan shaxslar uchun davlat tilini bilish borasida imtihonlar topshirishni yo'lga qo'yish zarur. Hozirgi kunda davlatimiz idoralarida xat-hujjatlarning aksariyati o'zbek tilida amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, davlat vakillarining hammasi ham o'zbek tilidan to'laqonli bilimga ega emas. Qanday qilib o'z ona tilimizni mukammal bilmaadan, u haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lmasdan davlatimiz tilini shakllantirmoqchimiz. Ushbu tepada sanab o'tilgan shaxslar tilning faqat o'zlari uchun kerak bo'ladigan sayoz nuqtalarinigina bilishadi, xolos, u haqida hech qanday chuqur ma'lumot yoki boshqa narsalardan boxabar emas, vaholanki, ularning har bir ishi til bilan bog'liq. Ushbu o'rinlarda faoliyat yuritmoqchi yoki yuritayotganlardan til bilish ko'nikmasi boyicha ma'lum muddatda yangidan yangi yo'llarda imtihonlar olinsa, muvaffaqiyatsizlikka uchragan shaxslarni ishdan chetlatib yoki lavozimidan bir miqdorda tushirilisa, ular izlanishda va o'zlashtirishda yashashadi. Aks holda, davlatimiz vaqti kelib tildan, o'z mutaxassisligidan bexabar bo'lgan kadrlar qo'liga o'tib qolishi ham ehtimoldan holi emas.

2. Davlat va har xil xo'jalik boshqaruvi organlari tomonidan hujjatlarni tayyorlashda atamalarning o'zbekcha muqobili turganda, boshqa tildagi variantini ishlatish ta'qiqlanishini va belgilangan tartibda jazo qo'llanilishini qat'iy belgilab qo'yish zarur.

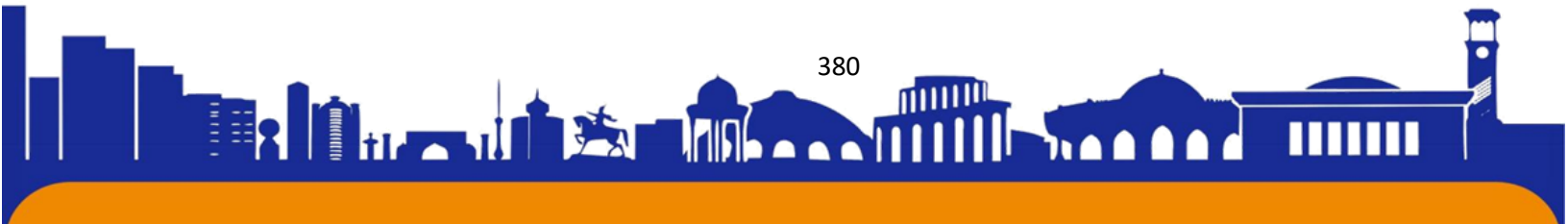
3. Davlat boshqaruv organlarida, idoralarda, muassasalar, va jamoat birlashmalarida ish olib borish, hisob-kitob va boshqa aloqador hujjatlarini davlat tilida yuritishni shart qilib, zaruriyat bo'lsagina boshqa tillarga tarjima qilinishini belgilash lozim.

4. Xorijiy tilda uzatilayotgan reklamalar, afishalar va e'lonlar ularning o'zbek tilidagi variantidan keyin joylashtirilishi lozimligini qat'iy belgilash kerak.

O'ylaymanki, mazkur yuqorida sanab o'tilgan, olib borilishi shart bo'lgan bu turdagi o'zgarish va islohotlar davlatimizda ichki siyosat borasida tilni hurmat qilish, o'zbek tilini to'laqonli davlat tili maqomiga ko'tarish va yuqori bosqichlarga olib chiqish kabi bir qator ijobiy o'sishlarga sabab bo'ladi. Zero, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan har bir investitsiya borasida yoki milliy tilimizni saqlab qolish va ardoqlash uchun har birimiz javobgarmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Galskova N.D. Nikitenko Z.N. Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti. boshlang'ich maktab: uslubiy qo'llanma.-M.: Airis-press, 2004.
2. Guseva L.P. Biz o'ynaymiz, o'qitamiz, o'zlashtiramiz - biz ingliz tilini bilishni xohlaymiz. - Rostov n / a: Feniks, 2009 y.
3. Zemchenkova T.V. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ingliz tili. - M.: VAKO, 2008 yil.
4. Trofimova G.S. Chet tillarni o'qitishning pedagogik asoslari (Subaktika didaktikasi). -Izhevsk: Udmurt universiteti nashriyoti, 1999 y.
5. Kozina S.V. Ingliz tilida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'til. - M.: TC Sphere, 2008 yil.
6. Хидиров, X. Н. (2019). Philosophical Analysis of the Role of the Media in Shaping Civic Culture in Uzbekistan. Молодой ученый, (15), 322-324.
7. Marufova, Z. (2022). LINGUISTIC AND CULTURAL MEANS OF REALIZING THE CONCEPT OF "BEAUTY" IN CLASSIC ARTISTIC TEXTS. International Journal Of Literature And Languages, 2(10), 05-13.
8. Салохиддинова, Н. И. (2020). Вопросы поэтического образа в поэзии. ББК: 71.01 К 90, 203.
9. Salohiddinova, N. (2019). Zebo Mirzo's poetry and image. International Journal on Integrated Education, 2(6), 115-118.

TARIXIY QAHRAMON VA BADIY OBRAZ
(Shahodat Ulug‘ning “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani misolida)

Kenjayev Farxod Ikram o‘g‘li

O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti 2-bosqich doktoranti

e-mail: 777farhodkenja777@gmail.com

Annotasiya: Maqola yozuvchi Shahodat Ulug‘ning “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romanining bugungi o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasi, yangi roman sifatidagi yutuqlari va kamchiliklarini ilmiy jihatdan yoritib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Tarixiy haqiqat va badiiy mahorat, Xorazm she‘vasiga xos bo‘lgan so‘zlar, badiiylikka e‘tibor.

Biz o‘z tariximiz orqali o‘zimizni anglashimiz lozim, buning uchun bizga nafaqat tarix, balki adabiyot ham yordam beradi. Chunki inson qalbiga adabiyot tez yuqadi va uni zabt yetib, vatanga sadoqatli, jonkuyar, adolatli shaxs o‘laroq tarbiyalaydi. Bunday shaxslar esa kelajak avlodimiz yuksalishi, boshqa xalqlarga raqib emas, o‘z Vatanini, xalqini yuksak qadamlarga chiqarish uchun suv va havoday zarur. Mana shundagina adabiyotning atomdan kuchliligini his qilamiz.

Har qanday asar ma‘lum bir g‘oya uchun xizmat qiladi. Yozuvchi Shahodat Ulug‘ning “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani ham Mahmud Sayfiddin Qutuz¹ obrazini badiiy qayta kashf etdi. Aynan shu asar Sayfiddin Qutuz obrazini o‘quvchilarimizga yaqindan tanishtiradi.

Jaloliddin Manguberdining hayoti davomidagi qahramonligi ming yillar keyingi avlodga o‘rnak bo‘lolganidek, Sayfidin Qutuz obrazining qahramon sifatidagi kechinmalari ham har bir avlod uchun namuna vazifasini bajarishi, shubhasizdir. Mana shuning uchun ham qahramonlarimizning obraz sifatidagi yangi qiyofalarini, haqiqatlarini yoritish, qachonlardir ko‘mib qo‘yilgan xazinalarni ochish, bugungi yosh avlod uchun juda muhim hisoblanadi. “Biz turkiy-o‘zbek o‘qiguvchilariga tarixiy mavzularda bitilgan ko‘plab, aniqlashtirish joiz bo‘lsa, yuzlab romanlar kerak. Chunki juda ulkan makon va zamonga sochilib ketgan kechmishimiz bor. Ularni bilishimiz, ma‘naviy o‘zligimizni ajdodlar o‘tmishining yodi ila oydinlatib olmog‘imiz shart. Zero,

¹ Mahmud Sayfiddin Qutuz Jaloliddin Manguberdining jiyani, singlisi Xonsultonning farzandi.

dunyoda eng ko'p imperiya qurgan xalqlardan biri ham aynan turkiylardir. Shuning uchun ham "Yunondan imorat qurishni, turkiydan esa davlat qurishni o'rgan", deb bejiz aytishmagan eskilar".²

Tarixiy janrda roman yozilarkan, o'timishga suyanadi, shuningdek, hissiyot va ruhiy olam bilan bog'langan holda dunyoga keladi. Har bir asarning boshlanishi (kirish qismi) kitobxonning keyingi yo'lini davom qilishda asosiy mayoq bo'lib xizmat qiladi. Lekin Shahodat Ulug'ning "Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz" romanida bu vazifani asarning aynan o'zi yemas, balki yozuvchi Ulug'bek HAMDAMning kirish so'zi bajarib bergan, balki bu ijodkorning "Bismillohini" ijodkor anglaganligidandir. Biroq so'zboshida ham juz'iy xatolar uchraydi masalan kitobning 3-betida asar "Sulton Qutuz saboqlari" sarlavhali kirish so'zida roman "Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz" deb zmas, balki "Xaloskor sulton Qutuz" deya Sayfiddin nomi tushib qolgan, bu masalaga yozuvchi Ulug'bek Hamdamov bilan aniqlik kiritildi: "Asar nomi bir necha bor qayt-qayta o'zgartirildi va asar taqriz uchun berilganda "Xaloskor sulton Qutuz" deb nomlangan edi, kirish so'z yozib topshirilgandan keyin asar to kitob holiga kelguncha yana o'zgarishga uchragan. Demak, nashriyot xodimlari bu o'zgarishni hisobga olmoqlari lozim edi".³

Shahodat Ulug' tarixiy romanini yozishda tarixiy manbalarni chuqur tahlil qilgan va shu davrdagi Xorazm she'vasiga xos so'zlarni ham qo'llagan. Masalan, "Xadicha xalfa", "bor siza" "adrasmon tutatib", "Xadichaning og'asi" kabi so'zlarni ishlatadiki, bu nafaqat XII asrga doir, balki bugungi kunda ham Xorazm hududida iste'molda bo'lgan so'zlardir. Kitobxonning ajdodlar bilan ruhan bog'lanishda o'sha davrga xos so'zlarni qisman ishlatish maqsadga muvofiqdir. "Badiiy adabiyot shaxslararo, avlodlararo, millatlararo muloqotning amalga oshishiga xizmat qiladi. Badiiy asarni yaratish davomida ijodkor tasavvuridagi o'quvchi bilan muloqotga kirishsa, uni o'qish jarayonida o'quvchi ijodkor bilan muloqotga kirishadi"⁴. Har bir asarni o'qish, uqish, tahlil qilish uchun vaqt va mehnat kerak. Ayniqsa, tarixiy roman yozishda yozuvchini ortiqcha bo'yoqlarga berilishi tarix va haqiqatni o'ta badiiylashtirishga, muvozanatning buzulishiga olib keladi. Ijodkor har qancha kuchli iste'dod egasi bo'lmasin, asarni adolat tarozisida dunyoga keltirmasa, o'quvchisini yo'qotgan holda "men o'zim uchun

² Ulug'bek Hamdamning "Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz" romaniga kirish so'zi. Toshkent "Akademnashr" 2022- yil. 3-bet.

³ Filologiya fanlari doktori, professor Ulug'bek Hamdamov bilan 13.03.2023. sanadagi suhbatdan.

⁴ Dilmurod Quranov "Adabiyot nazaryasi asoslari" Toshkent "Akademnashir", 2018 yil, 55-bet

yozganman” qabilidagi asarlar qatoriga kirib qoladi. Shuning uchun yozuvchi asarda ko‘proq tarixiy haqiqat va badiiylikka e’tibor qaratgan.

Qutuz nomiga aniqlik kiritadigan bo‘lsak, asarda unga shunday ta’rif berilgan: “U tabiatan qo‘rqmas, kuchli, o‘ziga jabr qilguvchilarga shafqatciz bo‘lgani bois unga qopog‘on it – Qutuz laqabini turklar bergan edi”,⁵ - deb, asarning qirqinchi sahifasida bu fikrni tastiqlab, *“Bilol Sayfiddinga qarab:*

— *Beri kel, — dedi. — Chakki emassan, qutuz! — deya xoxolab kuldi. Bolalarning uchoviga bir o‘zing bas kelding, yasha, o‘g‘il bola, qutuzsen! — deya Sayfiddinni yana olqishlagan bo‘ldi. — Qutuz ne ekanini bilurmisen? — deya so‘radi. — Bilmasmen, — javob berdi Sayfiddin.*

— *Qutuz turkiyda kimsadan qo‘rqmaydig‘on jangari, qopog‘on ko‘ppak demakdir. Eshitdinglar, — deya bolalarga yuzlandi u, — endi aning ismi Qutuzdir.*⁶ Qutuz laqabi asarning shu o‘rnida turklar qo‘ygan deyilsa, boshqa o‘rinda mo‘g‘il sipohi Monh-Orhil qo‘ygan deyilgan.

Misr podshohi Solih Najmiddin Ayyubiy huzuriga Sayfiddin Qutuzni chorlab, — *Demak, — dedi — sen Muhammad Xorzamshohning nabirasi, shavkatli Jaloliddinning jiyanisen...*

— *Aytdilarki, bul laqabni senga mo‘g‘illar bermish. Xo‘sh bu dediklari rostmi? — so‘radi u.*

— *Shundoqdur, podshohim! Mo‘g‘il sarbozi Monh Orhil bul laqabni menga bermishdi.*⁷

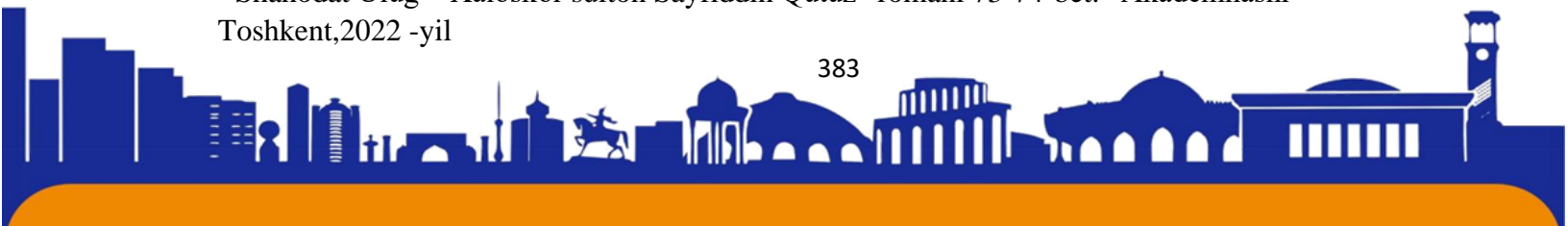
Ko‘rinadiki, yuqorida asarning noaniqligidek ko‘rinayotgan, bir qahramonga bir nomni ikki inson qo‘yganligi va ularning turkiylar deya atalishi yozuvchi tomonidan o‘quvchini turkiylar va mo‘g‘illar tarixini yana bir bora izlanishiga yetaklaydi.

Qutuz nomiga manbalardan aniqlik keltiradigan bo‘lsak: “Qadimgi turkiy, eski turkiy, eski o‘zbek tillarida undosh tovushlarda ham fonetik hodisalar sodir bo‘lgan.

⁵ Shahodat Ulug‘ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 30-bet. “Akademnashr” Toshkent, 2022 -yil.

⁶ Shahodat Ulug‘ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 40-bet. “Akademnashr” Toshkent, 2022 -yil.

⁷ Shahodat Ulug‘ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 73-74-bet. “Akademnashr” Toshkent, 2022 -yil

Moslashuv: taban (NAL, 581) — tovon; palchiq (NAL, 511) // balchiq (Tf, 18b) — balchiq, p//m: tapa (Tf, 97) > tomon. T//d: tam (Tf, 7b) // dam (Tf, 9b). **R>z: qutur (Suvr, 11) > qutuz (MK, 1, 346) — quturgan**".⁸

Demak, qutuz nomi haqiqatdan ham turkiy soʻz va u quturgan degan maʼnoni anglatadi. Bu nom hattoki bugungi zamonaviy turk tilida *kuduz*⁹ shaklida saqlanib qolgan. Yozuvchi mana shunday tarixiy faktlardan butun asar davomida foydalangan.

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida esa quyidagicha izoh berilgan:

QUTURMOQ - *1-Quturish kasaliga yoʻliqmoq*. Quturgan boʻri. It qutursa, egasini qopadi.

Asarning yigirma beshinchi betida: *“Ogʻudan oʻtkirrogʻi, shamshirdan keskirrogʻi yoʻq deyishadi. Bu aslida nisbiy fikr edi. Zaxardan oʻtkiri qilichdan-da keskiri aqlidir, illo, ogʻu va shamshirni aql va iqtidor egalari oʻylab topmishlar.*

Inson bolasi umri davomida oʻtkinchi tashvishlari oʻzlarning komida qolishi tayin. Shunda uni oʻsha yovuz oʻpdon komidan faqat oʻtkir aqli va bukulmas irodasi omon olib chiqa olajakdur"¹⁰ deyiladi. Romanning oʻttiz toʻrtinchi sahifasida ham shu matn aynan takror keladi.

Oʻttiz uchunchi bet oʻzida *“Zoʻr-zoʻrni aqli va kuchi bilan yengajakdir*"¹¹ soʻzi ikki marta takrorlangan.

Takror soʻzlar nasriy asarlarda oʻquvchini zeriktirib, asarni sayozlashtiradi. Ammo, maʼnoni kuchaytirish va gʻoyani yuksaltirish uchun asarda takrordan adabiy meʼyorlardan chekinmagan holda foydalansa maqsadga muvofiq boʻladi. Takrorlik sheʼriyatda gʻoyani kuchaytiradi, taʼsirchanlikni oshirib, diqqatni jamlaydi va xotirada saqlanib qoladi.

Qani jangga, janga chiqing arslonlar,

Janga chiqing, ey aziz qahramonlar.

Yuqorida Hamid Olimjon misralarda jangchilarning jang boshlanishidan oldingi kayfiyati jangovor ruhining yuqoriligi takrir vositasida tasvirlangan. Takrir arabcha “takror” soʻzidan olingan boʻlib, u sheʼriy asarda soʻzning turli shakldagi takroridan

⁸ Abdurahmonov Gʻ, Shukurov Sh. Mahmudov Q. Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi, “Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” 65-70-betlar. Toshkent, 2008- yil.

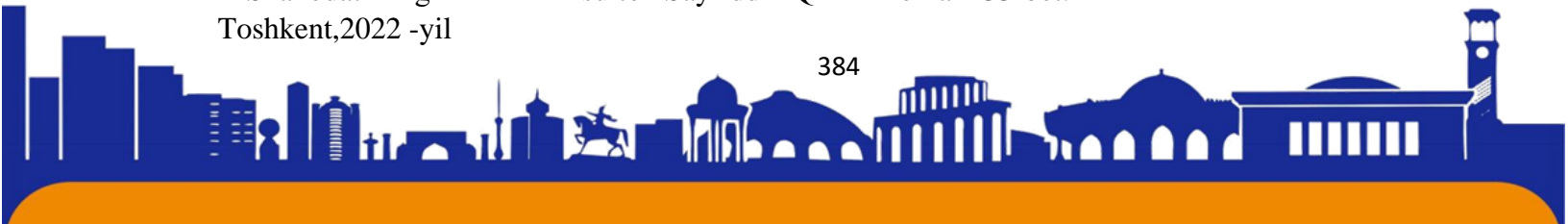
⁹ Oʻzbekcha-Turkcha lugʻat. - Toshkent: Ilm-ziyo-zakovot, 2019-yil. 100-bet. kuduz-quturgan.

¹⁰ Shahodat Ulugʻ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 34-bet. “Akademnashr”

Toshkent, 2022 -yil

¹¹ Shahodat Ulugʻ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 33-bet. “Akademnashr”

Toshkent, 2022 -yil

iborat. Ushbu misralarda “jangga” so‘zi uch o‘rinda qo‘llangan, bu esa she‘rdagi asosiy g‘oya “jangga” so‘ziga singdirilmoqchi bo‘lganligini anglatadi.

Takrorlanuvchi birliklar she‘rga o‘ziga xos jilo baxsh etadi.

Nafis chayqaladi bir tup na‘matak

Yuksakda shamolning belanchagida

Quyoshga ko‘tarib bir savat oq gul

Viqor-la o‘shshaygan qoya labida

Nafis chayqaladi bir tup na‘matak

Ammo, bu ko‘proq she‘riyatga xos, nasrda esa, ayniqsa roman janrida, takrorlik yozuvchi tomonidan mahorat bilan qo‘llanilmasa, o‘quvchi va asar orasiga jarlik soladi. Obrazlarning asarda tutgan mavqeyiga salbiy ta‘sir o‘tkazadi. Asraning qirq birinchi betida quyidagi matn bir yuz beshinchi betda ham aynan takrorlanadi.

“Damashqlik Qobil Damashqiy erta tongda bozorga otlangandi. U odamlari qurshovida bozorni obdan aylanib chiqdi...”

– *Jahannamdan kelgan bola, isming ne sening?*

– *Qutiz!”*

Adiba sal kam bir bet keladigan matnni nega aynan takror qilishi o‘quvchini o‘ylantiradi va romanning o‘qib o‘tilgan joyiga qaytishga chorlaydi, shu o‘rinda anofora ozgina kuchayib ketganligini ham ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek romanning ellik to‘qqizinchi betida *“Sayfiddinning bilagida yoshlik shijoati qaynab toshayotir”* degan qismi oltmish ikkinchi betda yana takrorlanadi.

Asarda nutqning ba‘zi bir qismini e‘tiborga olish yoki ajratib turish uchun bir yoki bir necha so‘zlarni takrorlash, endi tanilayotgan tarixiy obrazni kuchaytirish va yaqindan tanishtirish uchun muhim hisoblanadi.

Asarning ijobiy taraflaridan yana birini kuzatishimiz mumkin. Masalan, adiba mo‘g‘il sarbozi Monh Orhil yomg‘ir yog‘averib ichkariga qamalib olgan epizodni keltiradi. Mo‘g‘illar haqiqatdan yomg‘irni yomon ko‘rgani,

(Chingizxon boshchiligidagi mo‘g‘illarni turkiylar degan qarashlar ham bor) ular hatto uzoq muddat deyarli cho‘milmagani (Chunki Chingizxon qonunlariga ko‘ra mamlakat hududidagi suv havzalarida kir yuvish, yuvinish man qilingan, bu qonun u olamdan o‘tgandan keyin qora o‘lat tarqagachgina bekor qilingan, bu ma‘lumotlarni amerikalik tarixchi olim Lemp Gerold o‘zining “Chingizxon va mo‘g‘il o‘rdasi asarida” keltirgan va Rashididdin Fazlilloh ham “Jome‘-ut tavorix” asarida “mo‘g‘il askarlari

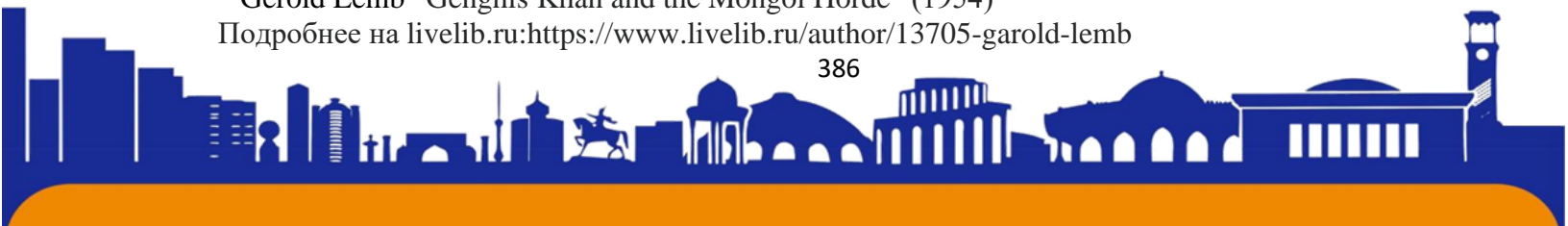
nopoklardan tashkil topgan”, - deb ta’kidlab qo‘ygan)¹² haqida ma’lumotlar bor. Demak, yozuvchi bunga o‘xshagan tarixiy ma’lumotlarni a’lo darajada o‘rganib, badiylashtira olgan. Bundan tashqari asarni o‘qigan odam tarixdan o‘rnak olib, xalq sifatida qilgan xatolarimizga achinadi, kuyinadi. Bu esa asarda ta’kidlanganidek “Moziy moziyda qolib ketmagaydir. Moziy kelajakka daxl qiladur!” degan hikmatni esdan chiqarmagan holda dinimiz, ona yurtimiz, kelajagimiz uchun bir tan-u bir jon bo‘lib hayot kechirishimiz shart yekanligini uqtiradi. Ijodkor asarda XII asr ajdodlarimiz bilan ruhan bog‘langanligi va ularni tinglay olganini anglashimiz mumkin!

Maqsud Shayxzoda “Jaloliddin Manguberdi” dramasi orqali Jaloliddin obrazini XX asrda adabiyot vositasida xalqimizga nechog‘li qayta tanitgan bo‘lsa, Shahodat Ulug‘ ham “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani orqali Sayfiddin Qutuz obrazini turkiylarga qayta tanishtirdi. Lekin yuqorida ko‘rsatilgani kabi ayrim juz‘iy kamchiliklarni bartaraf qilgan holda, asar qayta to‘ldirilishi va nashr qilinishi kerak. Bundan asar faqat yutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdurahmonov G‘, Shukurov Sh. Mahmudov Q. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti” 65-70-betlar. Toshkent 2008 yil.
2. Abduvahob Madvaliyev tahriri ostida. O‘zbek tilining izohli lug‘ati “O‘zbekiston nashriyoti” Toshkent – 2021
3. Dilmurod Quranov “Adabiyot nazaryasi asoslari” Toshkent “Akademnashir”, 2018 yil, 55-bet
4. Gerold Lemb “Genghis Khan and the Mongol Horde” (1954) Podrobneye na livelib.ru:https://www.livelib.ru/author/13705-garold-lemb
5. Shahodat Ulug‘ “Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz” romani 30-bet. “Akademnashir” Toshkent, 2022 yil.
6. <http://www.hozir.org/takror-va-uning-sintaktik-stilistik-xususiyatlari.html?page=3>
7. <https://fayllar.org/badiiy-matnda-soz-takrorining-orni-i-i-i-ii.html>

¹² Gerold Lemb “Genghis Khan and the Mongol Horde” (1954)
Подробнее на livelib.ru:https://www.livelib.ru/author/13705-garold-lemb

**BO`LAJAK TEXNOLOGIYA TA'LIMI O`QITUVCHILARIDA KASBIY
KOMPETENTLIKNI OSHIRISH VA AMALIY MASHG`ULOT DARSLARINI
INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH**

Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Texnologik ta'lim mutaxassisligi 2-bosqich
magistranti

savurova3633@jspi.uz, +99897 435 36 33

Mo'minov Sarvar Qo`chqorovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti Texnologik ta'lim mutaxassisligi 2 bosqich
magistranti

sarvar8282@jspi.uz, + 99 891 626 82 82

Annotatsiya: Ushbu ilmiy uslubiy ishda bo`ljak texnologiya ta'limi o`qituvchilarini tayyorlashda kasbiy kompetentligini oshirish hamda amaliy mashg`ulot darslarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etishning nazariy tahlili qarab chiqilgan.

Kalit so`zlar: Ta'lim, innovatsiya, amaliy mashg`ulot, o`quvchi, pedagog, dars, kasbiy kompetentlik, kasbiy layoqat, texnologiya, "Texnologik ta'lim".

Аннотация: В данной научно-методической работе рассмотрен теоретический анализ подготовки будущих учителей технологического образования в организация практических занятий на основе инновационных технологий.

Ключевые слова: Образование, инновации, тренировка на практике, ученик, педагог, урок, профессиональная компетентность, профессиональные способности, технология, «Технологическое образование».

Annotation: In this scientific methodical work, the theoretical analysis of the training of future technology education teachers and the organization of practical training classes on the basis of innovative technologies was considered.

Keywords: Education, innovation, practical training, student, pedagogue, lesson, professional competence, professional ability, technology, " Technological education ".

Bugungi kunda O`zbekiston Respublikasida barcha sohalarni tubdan isloh qilish siyosati bormoqda. Bilamizki, mustaqillikka erishgan paytlarimiz sohalar bo`yicha

chiqqan qaror va farmonlar bugungi zamon talablariga javob bera olmayapti. Hozirda dunyo shiddat bilan rivojlanib taraqqiy etar ekan, biz ham zamon bilan hamnafas bo`lmog`imiz zarur. Shu jumladan ta`lim sohasini tubdan isloh qilish maqsadida prezidentimizning odilona siyosatlarini va tashabbuslari bilan bo`lmoqda desam adashmagan bo`laman. Bunga birgina 2020 yil 23 sentabrdagi O`RQ 637-sonli "Ta`lim to`g`risida"gi qarorini dunyoning rivojlangan davlatlarining "Ta`lim to`g`risida"gi qaror va farmonlarini o`rganib chiqib bizning millatimizga, minteletimizga mos qilib andoza olish va bu bilan rivojlangan davlatlarning taraqqiyot yo`lini mamlakatimizdagi islohatlarda o`z aksini toptirishdir. Yosh avlodga ta`lim - tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko`nikma va malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustivor vazifalaridan biri xisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo`lishi, zamonaviy fan, madaniyat, iqtisod, texnika va texnologiyalar asosida yuksalish bilan belgilanadi. [1]

Maskur maqoladan ko`zlangan asosiy maqsad bo`lajak texnologiya fani o`qituvchilarini kasbiy kompetentligini uzluksiz oshirib borish usullari va amaliy mashg`ulotlarni tashkil etishda ularni innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo`llarini ochib berishdan iborat.

Bu vazifalar birinchi navbatda, kelajakning bunyodkorlari bo`lmish yosh avlodning bilim olish, yuqori malakali kadrlar bo`lib o`z yurti va xalqiga sitqidildan xizmat qilish, obod yurt ravnaqi va baxt-saodati uchun halol mehnat qilishga o`rgatishni nazarda tutadi. Zero, hozirgi davr aynan fidoyi, Vatan manfaatlariga sadoqatli, yuqori malakali o`qituvchi kadrlarga katta ehtiyoj sezadi.

Bundan tashqari, joriy yilda maktab o`quvchilarining bilim olishlari uchun keng miqyosda imkoniyatlar yaratilmoqda, yangi avlod maktab darsliklarining katta tirajda chop etilishi, qo`shimcha o`qish uchun ona tilida va ingliz tilida badiiy adabiyotlarning nashr qilinishi rejalashtirildi va ular amalga oshirilmoqda. Maktab yoshidagi va o`smir bolalarning bo`sh vaqtini mazmunli tashkil etish, shuningdek, turli qo`shimcha ta`lim muassasalarida olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlarning mazmuni, ko`lami va salmog`i takomillashtirildi.

Bularning barchasi zamonaviy, tashabbuskor, yuqori kasbiy kompetentlikka ega bo`lgan o`qituvchilarsiz amalga oshirilishi mumkin emas, albatta.

Zero, hozirgi sharoitda bolalarga puxta bilim berish, bolalar bilan ishlaydigan ta`lim va tarbiya maskanlarining bolalar bo`sh vaqtlarini oqilona tashkil etishi, oila, mahalla va ta`lim muassasalarining hamkorligini yanada mustahkamlash bilan bog`liq

masalalar murabbiy-o`qituvchilardan yuksak kasbiy mahorat va kompetentlikni talab etmoqda.

2020-yil 23-sentabr, 637-sonli “Ta’lim to`g`risida”gi qonunda ta’kidlanganidek, har bir o`quvchi shaxsiga individual yondashuv ta’lim samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi, bu esa o`qituvchining kasbiy kompetentligiga bevosita bog`liqdir. [2]

Darhaqiqat, ta’lim sohasida yuqori salohiyatli, raqobatbardosh o`qituvchilarning yangi avlodni tayyorlashga bo`lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Umumiy o`rta ta’lim muassasalari oldiga o`quvchilarni xalq xo`jaligining turli sohalarida samarali mehnat qilishga, kasb-hunar klasifikatsiyalarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash bo`yicha qo`ygan qadamlardan biri bu Texnologiya fanini rivojlantirishga bo`lgan e`tibordir. Buning yaqqol nishonasi esa O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi “2022 – 2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo`yicha milliy dasturni tasdiqlash to`g`risida”gi PF-134-sonli qarori xalq ta’limida bugundan boshlab katta o`zgarishlarga sabab bo`lmoqda.[3]

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng miqyosli ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda yuksak kasb mahoratiga ega bo`lgan, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar ustuvor ahamiyatga ega. Shu maqsadda keyingi yillarda respublikamizda ta’lim tizimini tubdan isloh etish, xalq xo`jaligining turli sohalarida yuksak samaradorlik bilan faoliyat ko`rsata oladigan mutaxassislarni tayyorlashga katta e`tibor qaratilmoqda. Bu borada mamlakatimizda rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanish lozimligi ustuvor masalaga aylantirildi. Fillandiya ta’lim tizimidan foydalanib yangi darsliklar yaratilgani buni yaqqol namoyondasi hisoblanadi. Bunda metodlarning yangilanganligi, xususan, STEAM, SMART, hamda xalqaro baholash me`zonlar PISA, TIMSS va PIRLS. O`qituvchilarni kasbiy kompetentligini oshirish uchun STEAM va SMART tizimi metodlardan samarali foydalanishni amalga oshirish kerak. Darslik va o`quv adabiyotlarning bu metodlardan foydalanagan holda, yangi tahrirda chiqarilganligi oldimizga qo`ygan maqsadimizni erishishimizga yordam beradi. Yana o`quv dargohlarida STEAM PARKlar va SMART xonalar tashkil etilmoqda.

Xususan, Texnologiya faniga mamlakatimizda katta e`tibor qaratilayotgan ekan endilikda bizning zimmamizga bo`lajak texnologiya ta’limi o`qituvchilarini tayyorlashda bir qator vazifalar turadi. Ular quyidagicha:

- Texnologiya ta’limi o`qituvchilarining pedagogik mahoratini oshirish;
- Texnologiya ta’limi o`qituvchilarining kasbiy layoqatini oshirish;

- Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini yanada takomillashtirish;
- Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining ijodkorlik qobiliyatini kuchaytirish;
- Texnologiya ta'limi o'qituvchilarini kreativ pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarini yanada oshirish;
- Texnologiya ta'limi o'qituvchilarining innovatsion texnologiyalar asosida dars o'tishlarini ta'minlash;
- Texnologiya ta'limi o'qituvchilarini dars o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanishini oshirish.

Shu kabi vazifalarni ko'rib chiqib, ularni real hayotga tadbiiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shundagina intellektual salohiyatli, yetuk kadrlarni tayyorlab bera olamiz.

Endi yuqorida keltirgan vazifalarning tayanch so'zlariga ta'rif bersak,

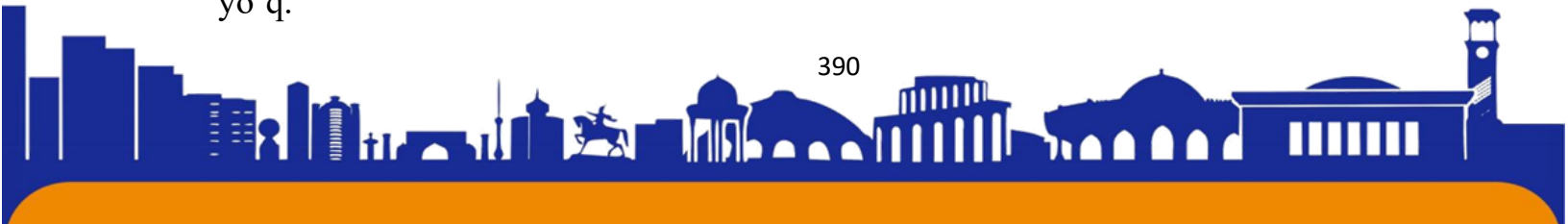
Pedagogik texnologiya – (YUNESKO ta'rifi) – ta'lim berish va o'zlashtirish usullarini yaratish, qo'llash, ularni yagona tizimga keltirish yo'li bilan inson salohiyati va texnik vositalarining barcha imkoniyatlaridan muvofiq ravishda foydalanib, bilimlar o'zlashtirishining eng maqbul jarayonidir[4].

Yangi pedagogik texnologiya – ta'lim maqsadlarini aniqlab, o'quv jarayoni rejasini tuzib, ularni joriy etish yordamida ta'lim samaradorligini oshiruvini ta'minlovchi o'quv jarayonining optimal boshqaruvini o'z ichiga olgan yagona tizimdir.

Innovatsiya – yangilanishni, o'zgarishni amalga joriy etish jarayoni va faoliyati (inglizcha innovatsiya – kiritilgan yangilik, ixtiro) [5].

Innovatsion ta'lim – bo'lajak mutaxassisni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi olgan bilimlar asosida ta'limni takomillashtirishga samarali yangicha yondashuvlar qilishdan iboratdir[6].

Kreativlik – (lot. ing. “create” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorgarlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati[7]. Kreativlik bu yangicha yondashuvni talab etuvchi bir omil desak adashmagan bo'lamiz. Chunki yildan – yilga shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda yaratuvchilik, ijodkorlik g'oyalari bilan insoniyatning og'iri - yengil, mashaqqati - onson va noqulayi – qulay bo'lmoqda. Bu albatta barcha sohalarni qamrab olishi bilan ta'lim sohasini ham chetlab o'tgani yo'q.

Kreativ pedagogika bu ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga qaratilgan ijodiy, yangicha, yaratuvchilik bilan yondashuvchi, kreativ fikrlash, mavjud pedagogik muammolarni hal qilishga qaratilgan qobiliyat va malakalarni rivojlantiruvchi yo'l[8].

Amaliy mashg'ulot – o'quv jarayonning mantiqiy davomi bo'lib, bu termin talabalarning mustaqil auditoriya ishlarining umumiy tushunchasi hisoblanadi[9].

Texnologiya ta'limi darslarni amaliy mashg'ulotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki bizning darslarimiz amaliyot bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda biz hozirgi global o'zgarishlardan habardor bo'lish barobarida yangicha metod, usul, uslub va innovatsiyalardan foydalanishimiz lozim. Bu borada shu sohaning olimlari tadqiqotlar olib borib yuqori natijalarga erishmoqdalar.

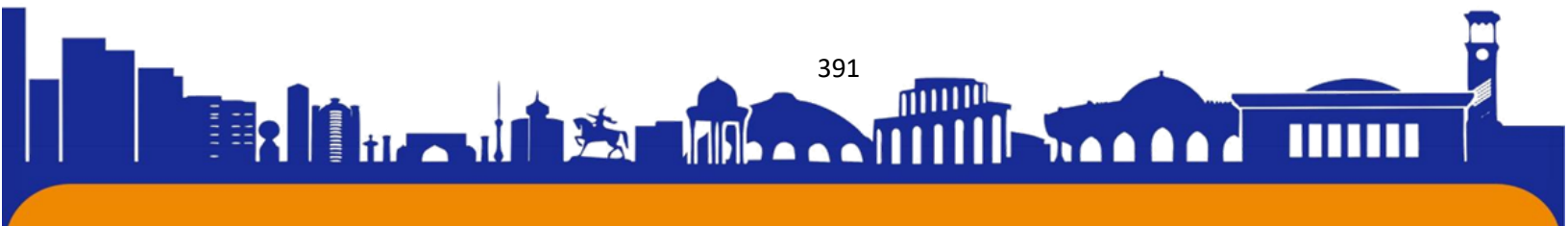
Bunga misol uchun 6-sinf "Texnologiya va dizayn" yo'nalishi I-chorak 7-8 mavzu "Tokarlik-vint qirqish dastgohining vazifasi, qo'llanishi, tuzilishi va asosiy qismlari[10]. Tokar va chilangarning ish o'rini tashkil qilish" olaylikda dars mashg'ulotini innovatsion texnologiyalar asosida tuzib chiqamiz va bu o'z navbatida o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yordam beradi.

Amaliy dars mashg'ulotini tanlab oldik. Endi mashg'ulotning maqsadi va vazifasi, o'quv jarayonining mazmuni bilan ham tanishib olamiz.

Maqsad: o'quvchilarga tokarlik-vint qirqish dastgohida ishlash va ish o'rinlarini to'g'ri tashkil qilish tartib qoidalarini innovatsion texnologiyalardan foylangan holda o'rgatish va bu o'z navbatida o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini yuksaltirishga yordam beradi.

Vazifalar:

- o'quvchilarni tokarlik-vint qirqish dastgohining vazifasi va qo'llanishi sohalari bilan tanishtirish;
 - o'quvchilarga tokarlik-vint qirqish dastgohining tuzilishi va asosiy qismlarining tuzilishini o'rgatish;
 - tokar va chilangarning ish o'rini va unga nisbatan qo'yiladigan talablar bilan tanishtirish;
 - mashg'ulotlar davomida xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilishni o'rgatish;
 - xizmat ko'rsatish sohasiga oid kasb-hunarlar bilan tanishtirish.
- O'quv jarayonining mazmuni:

Tokarlik-vint qirqish stanogining vazifasi, qo`llanishi, tuzilishi va asosiy qismlari hamda ishlash printsipli haqidagi bilimlarni o`rgatish; tokar va chilangarning ish o`rnini tashkil qilish; xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilishni, ish o`rnini toza saqlashni hamda stanokda ishlash ko`nikmalarini shakllantirish; xizmat ko`rsatish sohasiga oid kasb-hunarlar bilan tanishtirish.

Shu o`rinda o`quv jarayonini tashkil etish texnologiyalarini ham qarab chiqamiz,

Shakl: amaliy mashg`ulot, suhbat-ma`ruza, kichik guruh yoki individual tartibda ishlash.

Metod: "Interfaol"(video lavhalar), "Aqliy hujum" (slydlar ishtirokida), matn bilan ishlash, savol-javob, fikr almashuvi, klaster, guruhlar taqdimoti.

Vosita: kompyuter texnikasi, videoprojektor, mavzu bo`yicha slydlar, tokarlik-vint qirqish stanogi, tarqatma materiallar.

Nazorat: kuzatish, savol-javob, qiziqarli topshiriqlar.

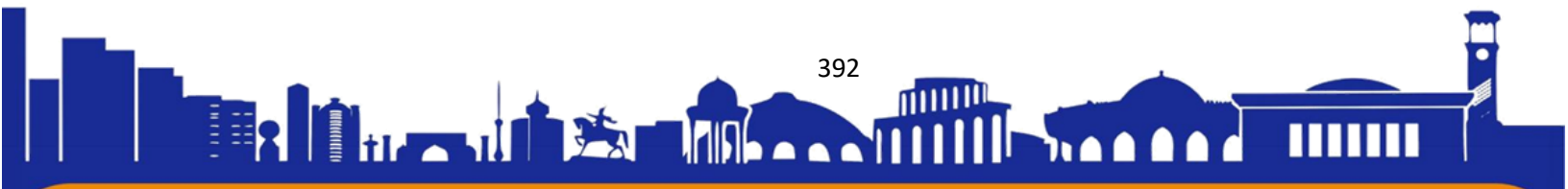
Baholash: nostandart(noan'anaviy) baholash, rag`batlantirish yoki jarima berish, baholashning reyting tizimi.

Yuqoridagi fikrlarda nostandart ya'ni noan'anaviy baholash borasida tushunmovchiliklar bo`lmasligi uchun bu haqida infotmatsiya berib ketamiz.

Nostandart baholash bu Malayziya, Germaniya va AQShning shtatlaridagi ta'lim tizimida mavjud bo`lgan baholash hisoblanib, o`quvchilarda kreativ fikrlash, ijodkorlik qobiliyati innovatsion ta'limni rivojlantirish va o`qituvchilarda kasbiy kompetentsiyani oshirishda foydalaniladi[11]. Bunda, o`qituvchi mavzuga oid savollarni tuzib chiqadi. O`quvchilarga javoblarni aytib beradi. O`quvchilar bundan hursand bo`lishadi va savollar berilganda javoblarni aytishadi. O`qituvchi yana qo`shimcha javobni eshitishni hohlaganini aytadi. Bu hayotiy bo`lsa ham o`quvchilar o`xshatish ma'nosidagi so`zlar yoki gaplar aytishsalar ulardan eng noodatiy va noan'anaviy javobga eng yaxshi bahoni qo`yadi. Chunki hayotiy lekin noodatiy va noan'anaviy javob bergan o`quvchilar kelajakda kreativ fikrlovchi shaxslar bo`lib shakllanadi.

Endi kutilayotgan natijalarga kelsak,

O`qituvchi: mavzu asosida to`laqonli ma'lumot berib o`zida kasbiy kompetentlikni va o`quvchilar bilimini hamda kreativligini oshiradi. Mashg`ulotda qo`llanilgan turli metodlar, amaliy ish bo`yicha qiziqarli topshiriqlar innovatsion texnologiyalar asosida o`tadi. O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini oshiradi.

O`quvchi: mavzu bo`yicha yangi bilimlar egallanadi. Mehnat va kasb tarbiyasiga oid ma`naviy-axloqiy fazilatlar va to`g`ri kasb tanlash bo`yicha bilim ko`nikmalar shakllanadi.

Kelgusidagi rejalar:

O`qituvchi: Kasbiy kompetentlik(pedagogik) va innovatsion texnologiyalarini o`zlashtirish, dars jarayoniga tadbiiq etish, takomillashtirish, o`z ustida ishlash, pedagogik mahoratni oshirish.

O`quvchi: o`tilgan mavzuni yana bir marotaba takrorlash, bahs-munozaraga tayyorgarlik ko`rish. "Klaster" tayyorlash va eng muhimi darsda o`zini erkin sezish, fikrlarini qo`rqmasdan bildirish.

Texnologiya ta`limi darslarni amaliy mashg`ulotlarni innovatsion texnologiyalardan foydalanib tashkil etishda va o`qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishda quyida keltirilgan mulohazalarni bajarish kerak deb o`ylaymiz:

- ta`limni real hayotga yuqori darajada yaqinlashtirilgan vaziyatda amalga oshirishni ta'minlash;
- ta`limda innovatsion texnologiyalarni foydalanish ko`nikmalarini jubdan isloh qilish;
- nazariy ma'lumotlarni amaliy faoliyat bilan bog`lash va talabalarni faol mustaqil bilish jarayoniga jalb qilish imkonini berish;
- amaliy dars mashg`ulotlarini xalqaro talablar doirasida tashkil etish va unda pedagog kadrlarni kasbiy kompetentligini takomillashtirish;
- kasbiy va tayanch layoqatlarini shakllantirishni va rivojlantirishni ta'minlash;
- xalqaro nufuzli oliygohlarda o`qituvchilarning malakalarini oshirishni ta'minlash.

Yuqoridagilarga tayangan holda, bo`lajak texnologiya ta`limi o`qituvchilarini kasbiy kompetentligini, amaliy mashg`ulotlarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish maqsadini quyidagicha ifodalaymiz: izchil olib boriladigan ta`lim-tarbiya, amaliy mashg`ulotlarni innovatsion texnologiyalar asosida olib borish natijasida, intellektual salohiyatli, kreativ fikrlovchi barkamol shaxsni tarbiyalash va shu asnosida o`qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish[12].

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim bo`ladi: uzluksiz ta`lim-tarbiya tizimida texnologiya o`qituvchilarni kasbiy kompetentligini yuksaltirish yo`llarini izlab topish, amaliy mashg`ulot darslarni tashkil

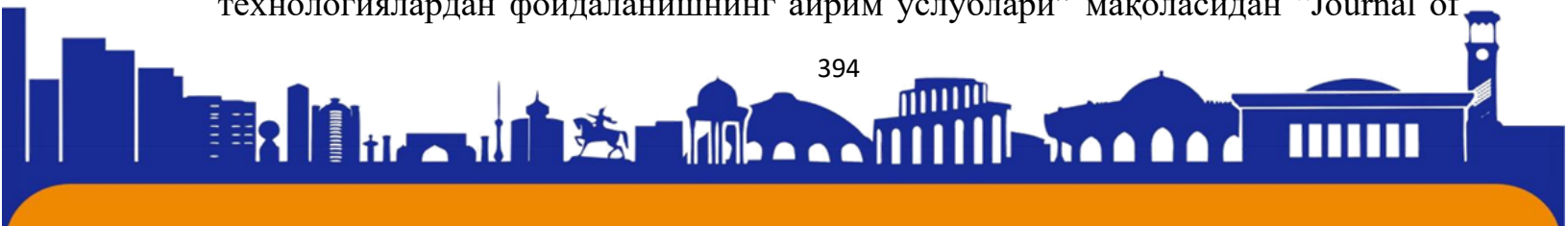

etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o`quvchilarda kreativ fikrlashni muntazam ravishda takomillashtirib borish, o`quvchilarga ta`lim-tarbiya berishda ularning yoshi va dunyoqarashini hisobga olgan holda innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish.

Xulosa qilib aytganimizda, bugun ta`lim dargohlaridagi kadrlar masalasiga e`tiborni kuchaytirishimiz zarur. Ayniqsa, Texnologiya ta`limini rivojlantirish davr talabi. Yosh avlod ta`lim – tarbiyasida Texnologiya fani muhim ro`l o`ynamoqda. Shunday ekan, yoshlarimiz kelajagimiz, kelajagimizga befarq bo`lmaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O`zbekiston Respublikasi “Ta`lim to`g`risida”gi 2020 yil 23 sentabr O`RQ 637 – sonli Qarori / www.Lex.uz
2. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK–IQTISODIY OSISHNING MUHIM OMILI. Физико-технологического образование, 5(5).
3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi “2022 – 2026 yillarda xalq ta`limini rivojlantirish bo`yicha milliy dasturni tasdiqlash to`g`risida”gi PF-134-sonli qarori
4. X.A.Tўрақулов, O.X.Tўрақулов, И.Х.Тўрақулова, У.Х.Тўрақулов. “Илмий тадқиқот асослари”. Тошкент – 2019. “Fan va texnologiya” нашриёти, 2019. 630 б.
5. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ ЎРНИ. Физико-технологического образование, 5(5).
6. Тоғаев, X., Аҳмедова, Г., & Исақова, Ш. (2019). " МАШИНА ДЕТАЛЛАРИ," МАТЕРИАЛШУНОСЛИК ВА КОНСТРУКЦИОН МАТЕРИАЛЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИ" ФАНЛАРИДАН ЎҚУВ-ЛАБОРАТОРИЯ ИШЛАРИНИ БАЖАРИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН КИЧИК ЎЛЧАМЛИ ҚУРИЛМА. Интернаука, (20-3), 75-77.
7. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). Таълимда креатив педагогик технологиялардан фойдаланишнинг айрим услублари. Физико-технологического образование, 7(7).
8. Ш.А.Саварова ва М.И.Савуров “Таълимда креатив педагогик технологиялардан фойдаланишнинг айрим услублари” мақоласидан “Journal of

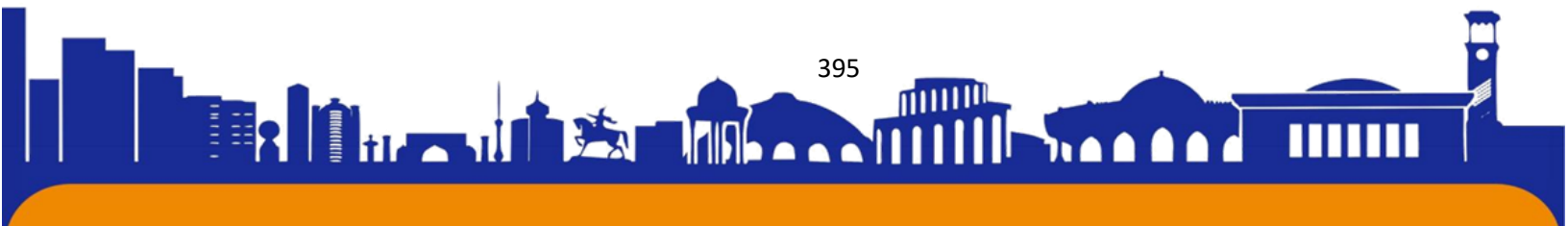
Physics and Technology Education” <https://phys-tech.jspi.uz> (Online) “Физика ва технологик таълим” журнали Volume 7, Issue 7, 2021. 195-197 бетлар.

9. Sharipov Sh.S., Abduraimov Sh.S., Zaripov L.R., Qodirov B.E. Mutaxassislik fanlarini o`qitish metodikasi. Darslik. –Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2022., 111 b.

10. Isakova, S., & Akhmedov, I. (2019). ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ С МАЛОГАБАРИТНЫМИ САМОДЕЛЬНЫМИ УНИВЕРСАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ. Theoretical & Applied Science, (11), 153-160.

11. Umarov, R. T., & Sh, S. (2023). BO’LAJAK TECHNOLOGIYA TA’LIMI O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING TIZIMI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 18(8), 101-106.

12. Sovurova, S. (2022). BO’LAJAK TECHNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AYRIM JIHATLARI. Физико-технологического образование, (6).

YUQORI HARORATGA CHIDAMLI POLIMER MATERIALLAR OLISH

¹Musurmonov A.M., ²Eshkaraev S.CH.

¹Termiz davlat universiteti, ²Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
E-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya: Ushbu ishda ikkilamchi polimer materiallar, gips kukuni va unga qo'shimchalar qo'shish natijasida olingan ikkilamchi polimer kompozitning tarkibi o'rganib chiqildi va tayyor bo'lgan mahsulot tajribada sinab ko'rildi. Ularni kundalik hayotimizda qo'llash bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: ikkilamchi polimer materiallar, gips kukuni, kraxmal, ichimlik sodasi, ishqor va rang beruvchi kukunlar.

ПОЛУЧЕНИЕ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ, УСТОЙЧИВЫХ К ВЫСОКИМ ТЕМПЕРАТУРАМ

¹Мусурманов А.М, ²Эшкараев С.Ч.

¹Термезский государственный университет, Термезский университет
экономики и сервиса
Электронная почта: esadir_74@rambler.ru

Аннотация: В данной работе был организован состав вторичного полимерного композита, полученного путем введения в него вторичных полимерных материалов, гипсового порошка и добавок, и готовое изделие испытано в эксперименте. Были даны рекомендации, чтобы сохранить их в нашей повседневной жизни.

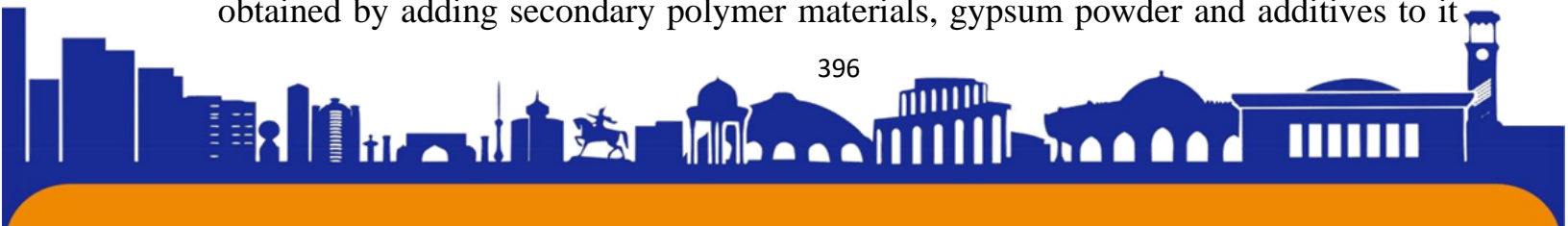
Ключевые слова: вторичные полимерные материалы, гипсовый порошок, крахмал, сода питьевая, щелочь и красящие порошки.

OBTAINING POLYMER MATERIALS RESISTANT TO HIGH TEMPERATURES

¹Musurmonov A.M., ²Eshkaraev S.CH.

¹Termiz state university, ²Termiz university of economics and service
E-mail: esadir_74@rambler.ru

Abstract: In this work, the composition of the secondary polymer composite obtained by adding secondary polymer materials, gypsum powder and additives to it

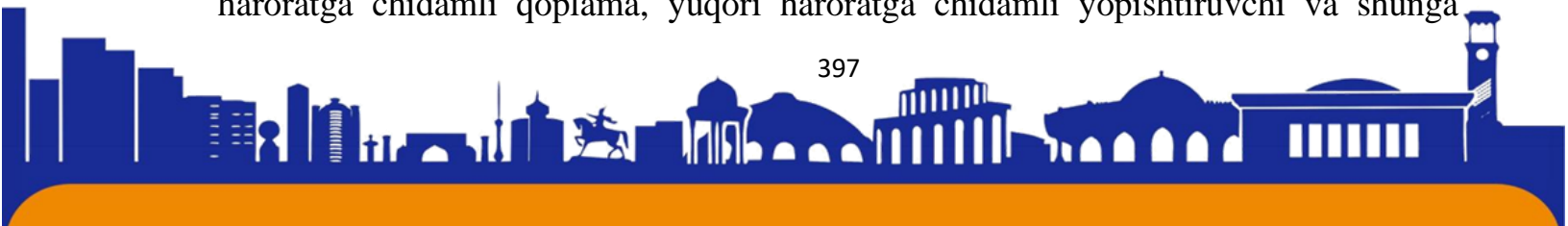

was organized and the finished product was tested in an experiment. Recommendations were given to keep them in our daily life.

Key words: secondary polymer materials, gypsum powder, starch, drinking soda, alkali and coloring powders

Kirish. Biz bilamizki, dunyoda 8 mlrdga yaqin aholi istiqomat qiladi. Statistik ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, 1 yilda yong'in natijasida 95000-100000 ga yaqin inson halok bo'lishi mumkin ekan. Bunga asosiy sabab, yong'in dan ajralib chiqayotgan tutun insonni chuqur uyquga olib kelishi mumkin. Biz bunday baxtsiz hodisalarni oldini olish maqsadida, o'z tajriba va ko'nikmalarimizga tayangan holda yuqori haroratga chidamli polimer materiallarni ishlab chiqishni yanada takomillashtirishdik. Yuqori haroratga chidamli mahsulot nima? Yuqori haroratga ochidamli materiallarga olovga chidamli materiallar va issiqlikka bardoshli materiallar kiradi. Anorganik birikmalar va yuqori molekulyar polimer materiallar mavjud. Olovga chidamli material deganda odatda 1000°C dan yuqori haroratga bardosh beradigan turli materiallar tushuniladi. Ular yonish kameralari, o'choq va yuqori harorat qarshiligini talab qiladigan boshqa qurilish materiallari kabi mahsulotlar kiradi. Odatda kvarts qumi, loy, magnezit, dolomit va boshqalardan qilingan mahsulotlarning issiqlik harorat oralig'i +80 +1800°C issiqlik o'tkazuvchanligi 0,03W/mK ni tashkil etadi. Bulardan tayyorlangan mahsulotlar yuqori haroratli buyum va narsalar uchun issiqlikning 70 foizini yo'qotmasdan saqlab turishi mumkin. Bundan tashqari, yuqori haroratga chidamli issiqlik izolyatsiyasi qoplamalaridan foydalanish va uzoq umr ko'rish bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, bu yuqori harorat va kislota gidroksidi chidamli elim uchun noorganik material sifatida ishlatilishi mumkin. Masalan, olovga chidamli sement, magniy g'ishtlari va boshqalar. Keng ma'noda noorganik refrakter va issiqlikka chidamli materiallar bu birikmalarning qattiqligi, mo'rtligi, kimyoviy korroziyaga chidamliligi va erish nuqtasi 1000°C va undan yuqori ekanligini anglatadi. Volfram, molibden, niobiy, tantal, vanadiy, xrom, titan, sirkoniya boshqa o'tga chidamli metallar va karbid, nitrid, silitsid, fosfid va sulfidlar bor. Bor karbid, kremniy karbid, bor nitrit, kremniy nitrid, bor fosfid, kremniy fosfid va boshqalar. Ikkinchisi juda muhim dasturlarga ega va ularni yuqori haroratli refrakterlar (qoliplar, nozullar, yuqori haroratli termoelementlar. Masalan, yuqori haroratda shuningdek kimyoviy chidamli materiallarga qattiq materiallar ishlatiladi. Issiqlikka chidamli polimer yuqori haroratga chidamli plyonka izolyatsiyalovchi material, yuqori haroratga chidamli tola, yuqori haroratga chidamli qoplama, yuqori haroratga chidamli yopishtiruvchi va shunga

o'xshash narsalar sifatida ishlatilishi mumkin. Yuqori haroratga chidamlilik vaqtiga ko'ra, u tezda yuqori haroratga chidamli materiallarga va uzoq vaqt yuqori haroratga chidamli materiallarga bo'linadi. Birinchisi, 1000°C dan 5000°C gacha bo'lgan haroratda bir necha soniyadan bir necha 10 daqiqagacha bardosh bera oladi. Ablativ material, yuqori haroratga chidamli materialdir. Masalan, 300°C dan 600 °C gacha bo'lgan havoda u mexanik kuchini, kimyoviy qarshiligini va shunga o'xshashlarni saqlab turishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi

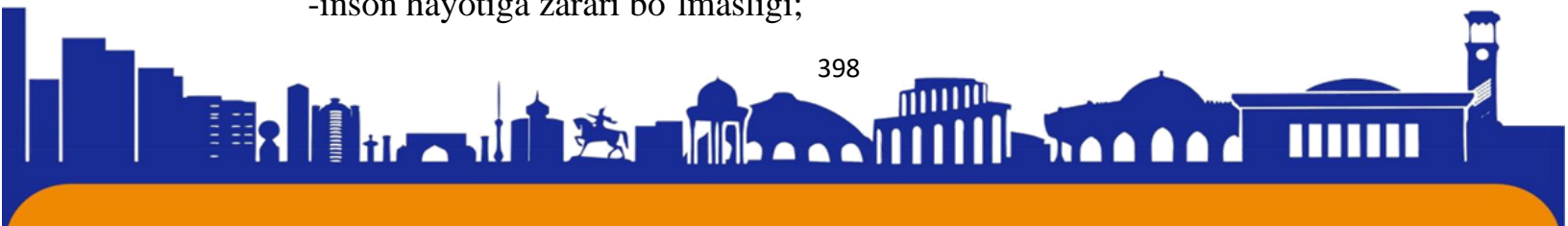
Biz olib borayotgan tadqiqotning maqsadi: Ishlab chiqilgan mahsulot, ham arzon ham yuqori haroratga chidamli polimer materiallar olish. Ikkilamchi polimer materiallar(baklashka)dan foydalanish, atrof muhit tozaligi, xona devorlar, shift qismlai biz taqdim etayotgan kompozit bilan qoplangan bo'lsa, olov qo'shni xonalarga o'tishini oldini olish. Yong'in chiqqan vaqtda olovning zaxarli tasirini inson organizmiga ta'sirini kamaytirish.

Tajribaviy qism. Ikkilamchi polimer materiallarning (baklashka) polistirol qismi (og'iz qismi) kesib olinib, yaxshilab tozalanadi. 30 gradus haroratli issiq suvda yuviladi va maydalash tegirmonida 4 mm o'lchamda maydalanadi. Kukun holidayi aralashmani ishqor eritmasida ishlov beriladi. Ishlov berilgan, yumshagan aralashmaga 1:1 1:2 nisbatda kraxmal qo'shiladi. Magnitli aralashtirgichda 30 daqiqa 45 gradus haroratda bir xil massa hosil qilguncha aralashtiriladi. Hosil bo'lgan quyuq massaga ichimlik sodasi 1, 1:5 nisbatda qo'shiladi va 20 daqiqa aralashtiriladi. Hosil bo'lgan kompozit (mahsulotga qo'yilgan talabga binoan rang beruvchi kukunlar qo'shamiz) oq rangli bo'lib, 20 daqiqa ichida qotadi.

Tajriba natijalari tahlili. Qurilish sohasida ishlatiladigan materiallar yuqori haroratga chidamli bo'lishini ta'minlash uchun, shu jumladan murakkab shakldagi mahsulotlar uchun ma'lum xususiyatlarga (yopishqoqlik, elastiklik) ega bo'lishi kerak. Suuyuq va qattiq holatdagi bunday materiallar, normal sharoitda saqlanganida ishlov berish qulay bo'lishi uchun past qotish haroratiga ega bo'lishi va saqlash vaqtida muzlatilgan bo'lsa, u mo'rt bo'lmasligi kerak.

Qurilish sohasida qo'llaniladigan materiallar uchun asosiy texnologik talablar quyidagi xususiyatlardir:

- arzon va sifatli bo'lishi;
- ekologik toza bo'lishi;
- inson hayotiga zarari bo'lmasligi;

- qurilish talablariga javob berishi;
- plastiklik;
- yopishqoqlik;
- sirtga qo'llanganda va ish paytida zaharli moddalar chiqarmasligi;
- xona haroratida qurishi kerak.

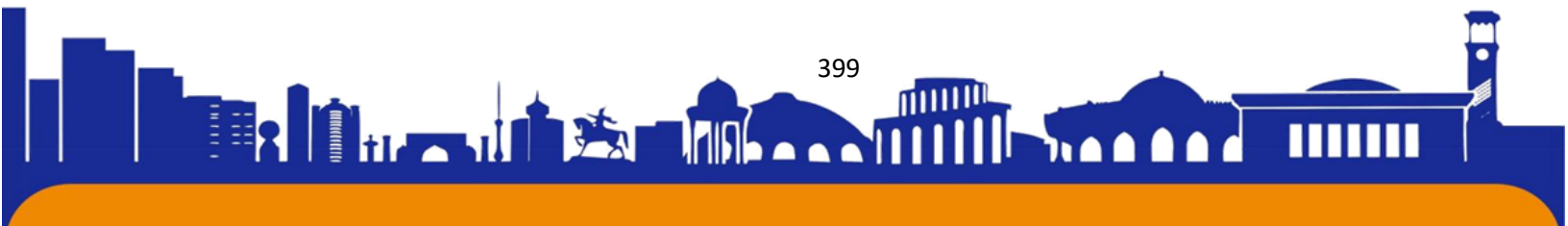
Biz olgan kompozit o'rganib chiqilgan tahlil natijalariga ko'ra, yuqoridagi talablarga javob beradi. Uning ekspluatatsion, texnologik va ekologik talablarga javob berishini tadqiq qilmoqdamiz.

Xulosa

Biz taqdim etayotgan kompozit xona devorlariga, binoning shift qismiga qoplangan bo'lsa, olov qo'shni xonalarga o'tishini oldini olishi. Ekologik toza va sifatli bo'lishi va eng asosiysi bu kompozit bugungi kundagi qurilish materiallari tan narxidan ziyod bo'lmagan holda, qurilish sohasida qo'yiladigan talablarga javob bergan holda ishlab chiqilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 23.05.2019 yil PQ-4335 sonli "Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi" qarori
2. Stroitelnye materialy [Pod obshey red. V.G.Mikulskogo], M., 2000;
3. Patent RU 2680571. Sposob izgotovleniya sotovix treksloynix paneley slojnyoy krivizni /Murashkin Yu. V. I dr. 2018.04.04; Opubl.2019.02.22.
4. www.markaz.uz – Respublika O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi.
5. SHNQ 2.07.01-09* Shahar va qishloq aholi punktlari hududlarini rivojlantirish va qurilishini rejalashtirish 2009.
6. "Bog'lovchi materiallar" O'zME. B-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
7. The Concrete Center. "Fire Resistance." (March 29, 2012
8. Abdukhalimjohnovna M. U. Failure Mechanism Of Bending Reinforced Concrete Elements Under The Action Of Transverse Forces //The American Journal of Applied sciences. -2020. - T. 2. - №. 12. - C. 36-43.
9. www.cit.org -innovation texnologiyalar markazi.
10. <https://mash-xxl.info/info/97232/> [Electronic resource].

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINI IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASINING MAZMUN VA MOHIYATI

Davlayeva Malika Abraxmatovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti ta`lim tarbiya nazariyasi va metodikasi boshlang`ich ta`lim yo`nalishi 2-kurs magistranti

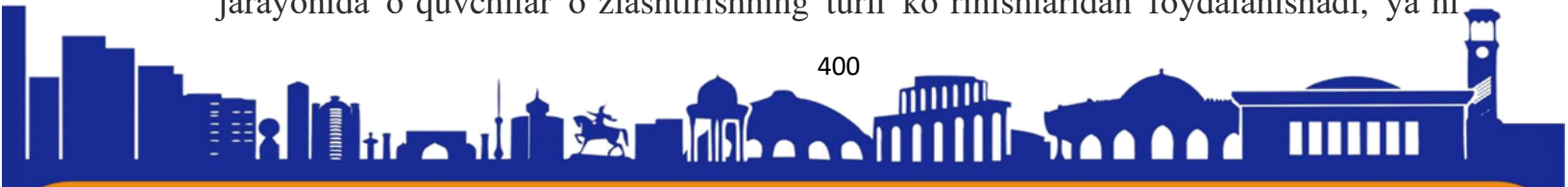
Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang`ich sinfda o`yinlar vositasida o`quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish yo`llari, o`yinlar asosida o`quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish, kichik maktab yoshidagi o`quvchilarni ijodiy faoliyat jarayoniga tayyorlash, uning pedagogik ahamiyati, o`quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi, zamonaviy ta`lim yondashuvlari asosida o`quvchilar ijodiy faoliyatini tashkil etish usullari, yo`llari va samaradorligi haqida fikrlar yoritilgan.

Kalit so`zlar: ijodiy faoliyat, o`qitish, mashg`ulot, boshlang`ich ta`lim, o`quv jarayoni, o`qituvchi, o`quvchi faoliyati, hamkorlikda o`qitish.

Abstract: This article discusses ways to form the creative activity of primary school students through games, the development of students` creativity based on games, the preparation of primary school students for the process of creative activity, its pedagogical significance, student creativity. methods of development, ways, methods and effectiveness of organizing the creative activity of students on the basis of modern educational approaches.

Keywords: creative activity, teaching, lesson, elementary education, educational process, teacher, student, learning in cooperation.

Zamonaviy ta`limning mohiyatini ochib berish, pedagog faoliyatini keng qamrovli yoritish. Bo`lajak o`qituvchilarda kasbiy mahorat va darsga ijodiy yondoshib, unda o`qitishning yangi shakl usullarini qo`llash. Ta`lim o`qituvchi va o`quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo`lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma`lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o`qituvchi o`z bilimi, ko`nikma va malakalarini mashg`ulotlar vositasida o`quvchilarga yetkazadi, o`quvchilar esa uni o`zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo`ladi. O`rganish jarayonida o`quvchilar o`zlashtirishning turli ko`rinishlaridan foydalanishadi, ya`ni

o`zlashtirilayotgan ma`lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o`ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta`lim jarayonida o`qituvchi va o`quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o`quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta`lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

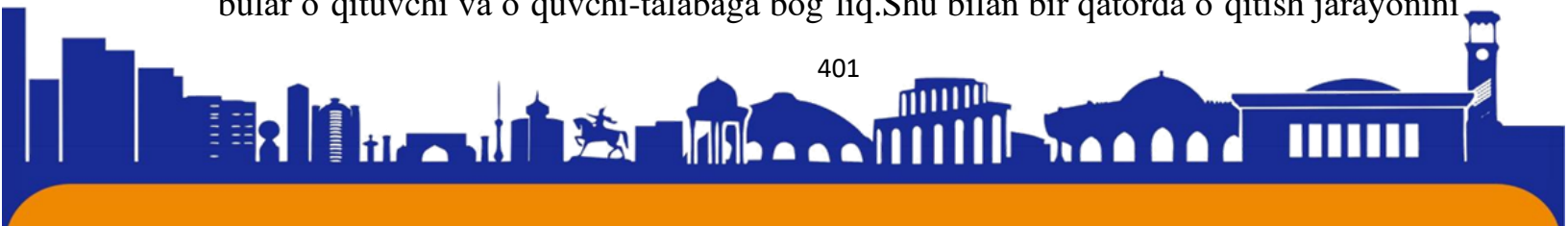
Ta`limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta`lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo`lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta`limning maqsadi imkoniyatlaridan to`g`ri, aniq, o`rinli foydalanish ko`nikma va alakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g`oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma`naviy boyitishdan iboratligi ta`kidlangan. Ta`limiy maqsad asosida o`quvchilarda mustaqil fikrlash, og`zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy afakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi.

Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma`naviy, g`oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o`rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo`ladi.

Ulug` donishmandlardan biri «...kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o`qit», degan ekan. Yurtimizda ta`lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma`noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma`noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o`zgarish bo`ldi, desak xato bo`lmaydi. Prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg`urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko`ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo`lishlari kerak, degan g`oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko`rsatadi.

Ma`lumki, ta`limda ilg`or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o`quv mashg`ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo`llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma`naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O`qituvchi va o`quvchi talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tamonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda o`quvchi –talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balkim kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo`ladi, bular o`qituvchi va o`quvchi-talabaga bog`liq. Shu bilan bir qatorda o`qitish jarayonini

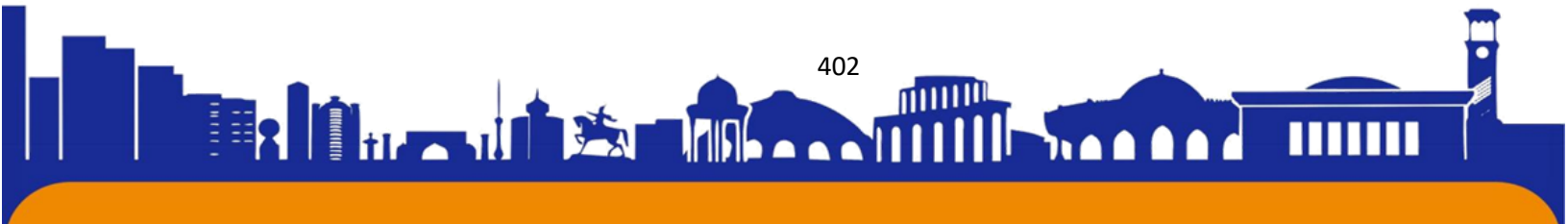
oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o`qituvchi o`quv predmetining o`ziga xos tamonini, joy va sharoitni, TSO ni, eng asosiysi, o`quvchining imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda o`quvchi talabani ta`limning markaziga olib chiqishi kerak.

O`qituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit xolatda ko`ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo`lajak dars jarayonini loyihalashtirib olishi zarur. Bunda o`qituvchiga u tomonidan bo`lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta axamiyatga egadir. Chunki darsning texnologik xaritasi xar bir mavzu, xar bir dars uchun o`qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o`quvchi talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan xolda tuziladi.

O`qituvchi tomonidan o`zi o`qiyotgan fanning har bir mavzusi, har bir dars mashg`uloti bo`yicha tuzilgan yuqoridagi kabi texnologik karta unga fani, predmetini yaxlit xolda tasavvur etib yondashishga, tushunishga, yaxlit o`quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan tarqatib, erishiladigan natijasiga ko`ra olishiga yordm beradi. Ayniqsa texnologik kartani o`quvchi talabaning imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqa xolda tuzilishi uni shaxs sifatida ta`limning markaziga olib chiqishga olib keladi. Bu esa o`qitishning samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

O`qitish jarayonida o`quvchi talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo`llanilishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, Izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, ma`suliyatni sezish, ilmiy tadqiqod ishlarini olib borish, tahlil qilish ilmiy adabiyotlardan unimli foydalanishga, eng asosiysi, o`qishga, fanga, pedogogka va o`zi tanlagan kasbiga bo`lgan qiziqishlarni kuchaytiradi.

Bunday natijaga erishish amaliyotda o`quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarini qo`llashni taqoza etadi. Ular juda xilma-xildir. Biz ulardan bazilari xaqida to`xtalib o`tamiz va ularni o`tkazish tartibi xaqida qo`llama beramiz. Ushbu metodik qo`llanmada keltirilgan zamonaviy metodlar, yoki o`qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar o`quvchi talabalarda mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga, raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo`lishlariga hamda Mutaxassisga kerakli bo`lgan kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Biz quyida o`qitish jarayonida qo`llash mumkin bo`lgan metodlardan foydalanib o`quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantiramiz. Ularning mavzuni tez va oson tushinishiga sababchi bo`lamiz.

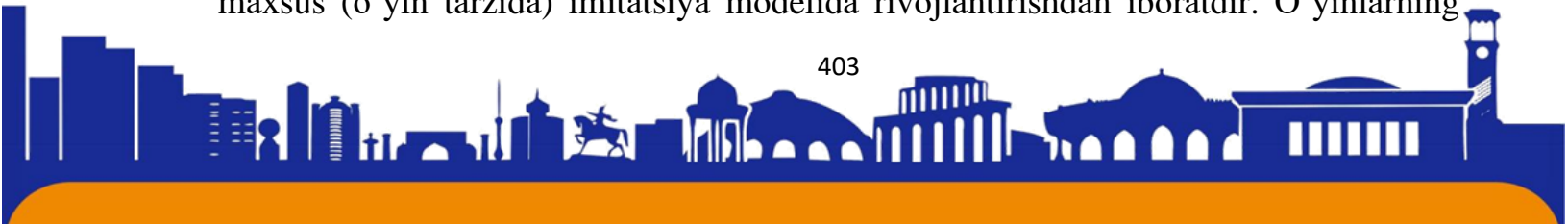
“**Tarmoqlar**” metodi o`quvchi talabani mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o`rgatishga qaratilgan. “3x4” metodi- o`quvchi talabalarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g`oyalarni bera olishi, ta`lim jarayonida yakka, kichik guruh xolda tahlil etib, xulosa chiqara olishi, ta`rif bera olishiga qaratilgan.

Boshlang`ich ta`limda o`yin ijodiy faoliyatning bir shaklidir. Bunda o`quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglash asosida emotsional - xissiy, intellektual-axloqiy rivojlanadi. O`yinlar, ularning inson taraqqiyotidagi o`rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan.

XIX asrning oxirida nemis olimi K.Gross o`yinlarni tizimli o`rganishga harakat qilgan bo`lsa, nemis psixologi K.Byuller o`yinlarni «qoniqish hosil qiluvchi» faoliyat sifatida tadqiq etadi. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyevlar fikricha, o`yinlarni nazariy jixatdan ijtimoiy tabiatiga ko`ra ma`lum faoliyatiga yo`naltirilganligi bilan bog`lab, tadqiq etgan bo`lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Lekin o`yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta`limdagi ahamiyatligidir.

O`yinlarda bolaning xulqi erkin shakllanadi va ijtimoiylashadi. O`yinlarning eng muxim jihati uning ikki tamonlama xarakterga egaligi bo`lib, uning dramatik san`atga ham mosligidir. Bir tamondan o`yin ishtirokchilari uni amalgam oshirishda muayyan nostandart vazifalar bilan bog`liq xaqiqiy faoliyatni bajarsalar, ikkinchi tamondan esa o`yinlar bu faoliyatning aksariyat paytlarida ma`suliyatni his etgan holda haqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli xususiyat ham kasb etadilar. Demak, o`yinlarning ikki tomonlama vazifani bajarishi uning rivojlanuvchi natijaga ega bo`lishiga sabab bo`ladi. O`yin faoliyati elementlaridan ta`lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular ishbob oyinlar, dedaktik o`yinlar, rolli o`yinlar, kompyuter o`yinlari shular jumlasidandir.

Ishbob o`yinlar kasb faoliyati predmeti yoki ijtimoiy mazmunini qaytadan yaratish shakli bo`lib, amaliyotning ana shu turiga xos munosabatlar tizimini modellashtirishdir. Ishbob o`yinlarni o`tkazishda uning qatnashuvchilari faoliyatini maxsus (o`yin tarzida) imitatsiya modelida rivojlantirishdan iboratdir. O`yinlarning

xarakteriga ko'ra o'quv jarayoni o'yinlari tadqiqotchilik o'yinlari, boshqaruv va attestatsiyaga doir o'yinlar turiga bo'linadi. O'quv jarayoniga doir o'yinlar o'quv predmetlar bo'yicha istiqbolda kasbiy faoliyatini to'g'ri tashkil etish va shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirishga shart-sharoitlar yaratadi. Ana shu shart-sharoitlar natijasida olingan yangi bilimlar kelgusi kasbiy faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yishga yordam beradi. Ma'lumki, ta'lim hamkorlikka asoslanib, jamoaviy xarakter kasb etadi;

kasbga xos faoliyat qoidalari va jamoaning ijtimoiy qoidalariga mos holda amalga oshadi. Ana shu ma'noda ta'limning didaktik va tarbiyaviy ahamiyati o'zaro birlashib, o'yin faoliyati shaklida o'quvchilarning faolligi ortadi. Ishbop o'yinlarda tavsiya etilgan muammoli topshiriq maqsadga muvofiq dialogik muloqot asosida ishtirokchilarni rag'batlantiradi, qiziqishlarini orttiradi, emotsional ruh paydo qiladi.

Sinkveyn usuli. Sinkveyn - fransuz tilida «5 qator» ma'nosini bildiradi. Sinkveyn- ma'lumotlarni sintezlash (bir butunga keltirish)ga yordam beradigan qofiyalanmagan she'r bo'lib, unda o'rganilayotgan tushuncha(hodisa, voqea, mavzu) to'g'risidagi axborot yig'ilgan holda, o'quvchi so'zi bilan turli variantlarda va turli nuqtai nazar orqali ifodalanadi. Sinkveyn tuzish- murakkab g'oya, sezgi va hissiyotlarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash uchun muhim bo'lgan malakadir.

Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Sinkveyn tuzish qoidalari:

1-qator: Mavzu bir so'z bilan ifodalanadi (odatda ot tanlanadi).

2-qator: Mavzu ikkita sifat bilan ifodalanadi (2 ta sifat yoziladi).

3-qator: Mavzu doirasidagi hatti-harakatni uchta so'z bilan ifodalanadi.(3 ta fe'l yoki ravishdosh yoziladi).

4-qator: Mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr yoziladi.(4 ta so'zdan iborat jumla yoziladi).

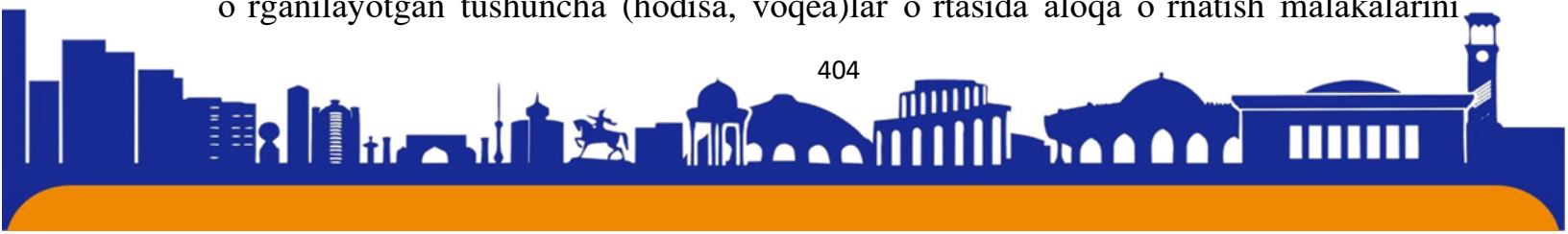
5-qator: Mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga yaqin bo'lgan bitta so'z yoziladi (mavzuga sinonim so'z yoziladi).

Misol: Shaxs

Serg'ayrat va baxtiyor.

Izlanadi, fikr yuritadi, komillikka intiladi.

Naqadar buyuk va murakkab mavjudot. Inson. Klaster usuli. Klasterlarga ajratish- o'quvchilarga biror-bir mavzu to'g'risida erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu usul ko'p variantli fikrlashni o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea)lar o'rtasida aloqa o'rnatish malakalarini

rivojlantiradi. «Klaster» soʻzi gʻujm, bogʻlam maʼnosini anglatadi. Klasterlarga ajratishni daʼvat, anglash va mulohaza qilish bosqichlaridagi fikralashni ragʻbatlantirish uchun qoʻllash mumkin. U asosan yangi fikrlarni uygʻotish, mavjud bilimlarga yetib borish strategiyasi boʻlib, muayyan mavzu boʻyicha yangicha fikr yuritishga chorlaydi.

Didaktik oʻyinlar taʼlimiy maqsadlarni amalga oshiradigan va ularga moslashtirilgan boʻladi. Didaktik oʻyinlar tizimidan birinchi marta maktabgacha jarayonida foydalanishga doir F.Fribil va M.Montisorilar ishlab chiqqan boʻlsa, boshlangʻich taʼlim uchun O.Dikroli tadqiqotlar olib borgan. 60-70 yillardan boshlab faqat boshlangʻich taʼlimda emas, umumiy oʻrta taʼlimda ham foydalanila boshladi.

80-yillarda ayniqsa, ishbop oʻyinlar keng tarqala boshlandi. Ishbop oʻyinlarning asosiy xususiyati oʻyin rejasining oʻquv maqsadiga yoʻnalganligidadir. Chunki oʻquv maqsadi oʻyin vazifalari doirasida etiladi.

Demak, oʻyinlar bolalarning asosiy faoliyat turi boʻlib, u orqali kichik maktab yoshdagi oʻquvchilar hayotni, borliqni, tevarak - atrofni oʻrganadilar va unga moslashadilar.

Klasterlar tuzishdan yangi mavzuni mukammal oʻrganmasdan oldin foydalanish maqsadga muvofikdir.

Klaster tuzish ketma-ketligi:

Katta varogʻ qogʻozning oʻrtasiga yoki sinf doskasiga yoxud yozish uchun foydalanish mumkin boʻlgan sathga «kalit» soʻz yoki gap yoziladi;

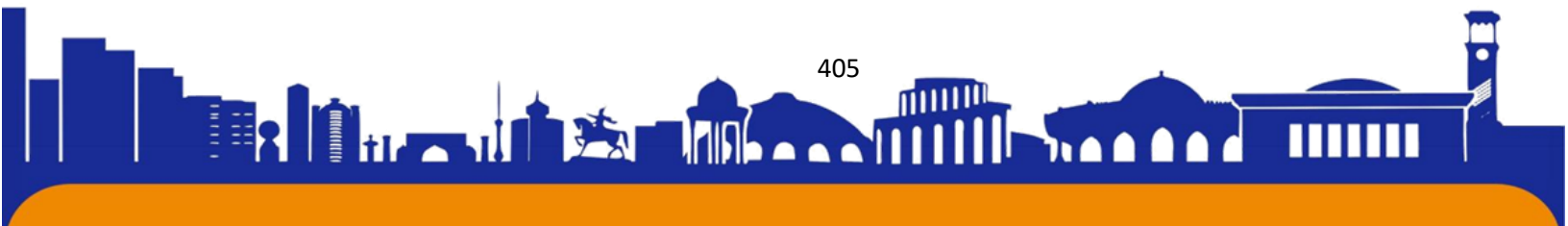
Shu mavzuga tegishli deb hisoblangan va xayolga kelgan soʻz va gaplar yoziladi;

Fikrlar paydo boʻlganda va ularni yozganda fikrlar oʻrtasida mumkin boʻlgan bogʻlanishlarni belgilash;

Fikrlar tugamaguncha yoki vaqt tamom boʻlgunicha xayolga kelgan barcha fikrlar yozilaveradi;

Keltirilgan soʻz va fikrlar mazmuni va yaqinligiga qarab toifalarga ajratib chiqiladi.

Insert usuli. Insert usuli tushunishni kuzatish vositasidir. Insert- bu oʻquv jarayonida oʻz anglashini faol kuzatish uchun oʻquvchilarga imkoniyat beradigan kuchli vositadir, chunki shunday holler borki, odam matnni oxirigacha oʻqib, u yerda nima yozilganligini eslab qololmasligi mumkin. Bu esa odam nima oʻqiyotganini tushunmay, oʻqish jarayonida faol boʻlishga qatnashmaydigan va oʻz anglashini

kuzatmaydigan hollarning misolidir. Insert- bu matn bilan ishlaganda faollikni qo`llab-quvvatlash uchun kuchli vositadir.

O`quvchi matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo`yib boradi, ular esa quyidagi ma`nolarni bildiradi:

V - bilganlarimni tasdiqlaydi

+ - yangi axborot

- - bilganlarimga zid keladi

? - meni o`ylantirib qo`ydi.

Ikki qismlik kundalik usulidan ham matn bilan ishlash jarayonida foydalanish mumkin. Bu usul birinchidan, mavzu matnini chuqur tushunishga yordam bersa, ikkinchidan, o`quvchilarni ijodiy tafakkurga undaydi, ularning mustaqil fikr yuritishlarini kuchaytiradi. Berilgan matn o`qib chiqilgach, daftar varag`i quyidagi tarzda ikki qismga bo`linadi:

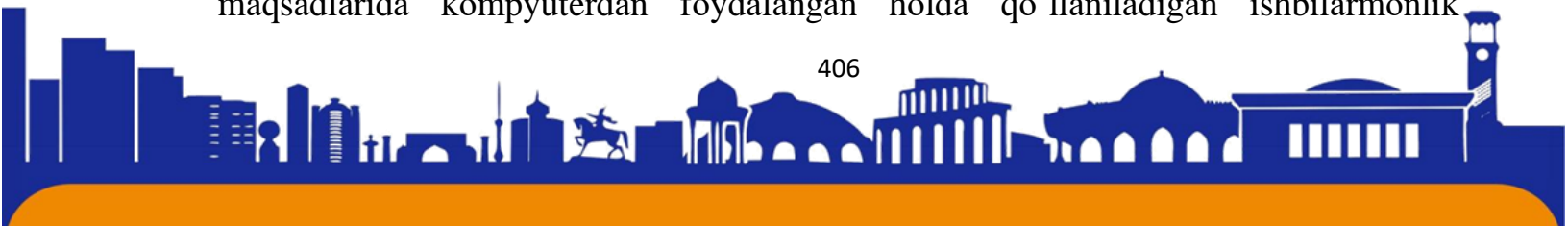
Parcha sharh. Chap tomondagi «Parcha» deb yozilgan qismga o`quvchilar matn yuzasidan biror parcha yoki ularga qattiq ta`sir qilgan narsa yoki ularni haqiqatda hayron qoldirgan timsol haqida yozishlari kerak. Ehtimol, bu ularga shaxsiy tajribalaridan nimanidir eslatgandir, balki ularni qiziqtirgan yoki o`ylantirib qo`ygandir. Balki ular bu fikrga, narsaga qo`shilmaslar. Balki bu narsa o`quvchi uchun yangilikdir, balki shu narsa mohiyatini tushunib yetmagandir.

Varaqning «Sharh» deb yozilgan o`ng tomoniga chap tomondagi tanlangan parcha (yoki parchalar) ga sharh yoziladi. Bunda nima uchun ushbu parchani tanlab olganligi, bu narsa uni nima haqida o`ylashga majbur etganligi, shu munosabat bilan unda qanday fikrlar tug`ilganligi haqida sharh beriladi.

Kubiklar usuli. Kubiklar- o`zgartirilayotgan kelajakka asoslanib mavzuni ko`rib chiqishga yordam beradigan o`qitish usulidir. Har tomonlamam fikrlashga (yozishga) yordam beradigan har xil yo`l-yo`riklar yozilgan kubik ishlatiladi. Tomonlarining hajmi o`rtacha 15-20 sm bulgan qutichaga qog`oz yopishtirib, kubik yasash mumkin. Kubikning har bir tomoniga quyidagi oltita yo`l-yo`riq yoziladi: buni tasvirlang, buni taqqoslang, buni o`zaro bog`lanishini ko`rsating, buni tahlil qiling, buni qo`llang, yaxshi va yomon tomonlarini ko`rsating (dalillar yordamida).

O`tiladigan mavzu yoki biror tushuncha shu jadval savollari asosida tahlil qilib chiqiladi.

Shunday qilib ishbilarmonlik o`yinlari qo`llash sohalari nihoyatda ko`p. O`quv maqsadlarida kompyuterdan foydalangan holda qo`llaniladigan ishbilarmonlik

o`yinlari o`quvchilarning hayotida to`g`ri mavqega ega bo`lishlari, o`zi istagan, orzu qilgan hayotiy vaziyatlarni yaratishga o`rgatadi va undaydi, eng asosiysi ishlab chiqarish jarayonida o`zini erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon qilishga zamin yaratadi. Ishbilarmonlik o`yinlarining tuzilishi.

1 - bosqich Tayyorlanish bosqichida boshlang`ich sinf o`quvchilari har xil holatli masalalarni yechishning nazariy asoslarini o`rganadilar. Obyekt sifatida o`yin modeli, o`yin holatlari ishtirokchilari majburiyatlari, o`yin o`tkazish tartib va qoidalar hamda o`quvchilari bilimini baholash tizimi bilan tanishiladi. Ko`rgazmali qurollar, kerakli ko`rsatmali materiallar dars uchun tayyorlanadi. Ayrim masalalar mustaqil o`rganiladi.

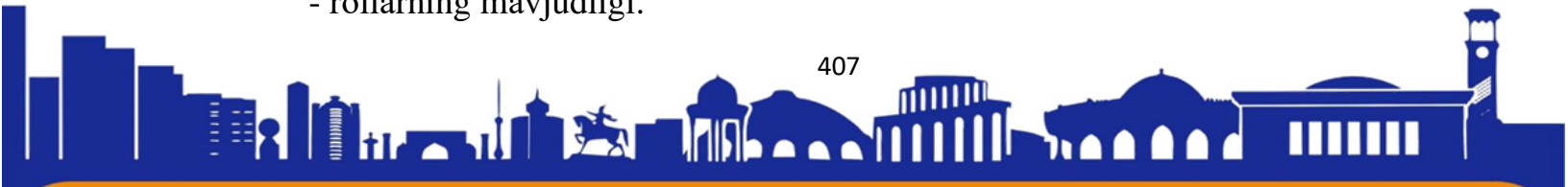
2 - bosqich. Kirish qismi. Ishbop o`yinida guruhlar tashkil qilinadi, liderlar tanlanadi, ishtirokchilarga rollar taqsimlanadi. Xodimlar tanlashda qatnashchilar anketa so`rovi yordamida aniqlanadi. Lavozimlarga tayinlashda buyruq loyihasi ko`rib chiqilib va yuqoridan tasdiqlanadi. Rol taqsimoti qatnashchilarning shaxsiy jihatlaridan va solohiyatidan kelib chiqqan holda eksperiment usuli yordamida belgilanishi mumkin. Bu bilan qatnashchilarning shaxsiy jihatlar va salohiyatlari belgilangan rollarga mos kelib o`yin yuqori darajada o`tadi.

3 - bosqich. O`yin jadvalini amalga oshirish, bir tomondan barcha guruhlarini bir xil yuklamalar bilan ta`minlab, ikkinchi tomondan vazifalarni taqsimlab qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va ularning guruhlarida muhokama qilish ishlari olib boriladi.

4 - bosqich. Xulosa chiqarish bosqichi, o`yin natijalarini tahlili rahbar tomonidan yoki ishtirokchilar tomonidan olib boriladi. Ishtirokchilar tomonidan baholash jarayoni olib borilganda erkin suhbat shaklida o`tkazilib, o`qituvchi tahlil yo`nalishini boshqarib va tuzatishlar kiritib turadi. Ishbilarmonlik o`yinlarining g`oliblari e`lon qilinadi. Qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asosiy jihatlar va o`ziga xos xususiyatlari ko`rsatiladi, bunda katta iqtisodiy samara beradigan, qabul qilingan, muhim qarorlar alohida ta`kidlanadi. O`yin guruhlar rahbarlarining tavakkal qilishdan ishbilarmonligi guruh umumiy balini belgilashda hisobga olinadi hamda kamchiliklarni bartaraf etish bo`yicha maslahatlar beriladi. Ishbilarmonlik o`yinidan olingan natijalar bo`yicha o`quv jarayonini tashkil etish bo`yicha maslahatlar taklif qilinadi.

Ishbop o`yinlarining belgilari:

- boshqaruv obyekti va muhitning modeli va mavjudligi.
- rollarning mavjudligi.

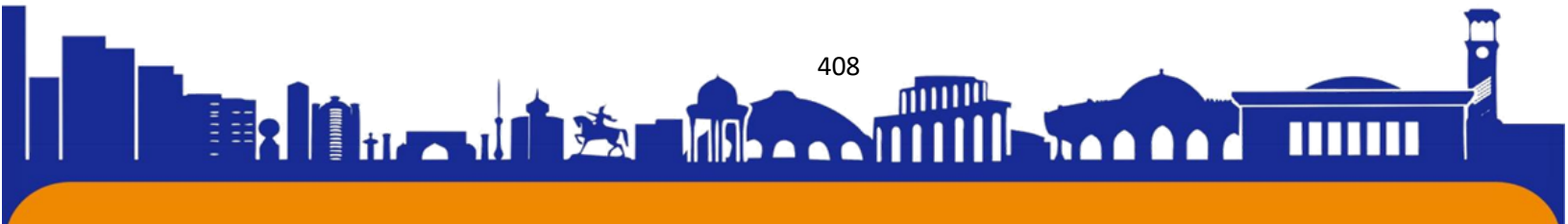

- qaror qabul qilishda rollarning faoliyat maqsadlarining farqliligi.
- ishtirokchilarning o`zaro munosabati.
- umumiy maqsadning mavjudligi.
- jamoa bo`lib qarorlar ishlab chiqish.
- o`yin davomida qarorlar tizimini tadbqiq qilish.
- qarorlarning ko`p variantlilik.
- hissiy zo`riqishni boshqarish.
- o`yin ishtirokchilarini jamoa tomonidan alohida baholash

Boshlang`ich sinfda o`qish darslarini samarali tashkil etishga tayyorlash maqsadida o`qish darslarida mashg`ulotlar mustaqil ish va izlanish metodlarida, aqliy hujum usulida tashkil etish mumkin. Bunda o`quvchilarga maktabda o`qitiladigan hikoya, ertak, she`r, masal kabi adabiy janrlarga xos badiiy xususiyatlarini o`qib o`rganishga yo`llash, asarni mustaqil tahlil qila olish, uning mazmuni va g`oyasini o`zlashtirish, o`qish malakasi, nutq madaniyatini egallash asosiy ahamiyatga ega bo`ladi.

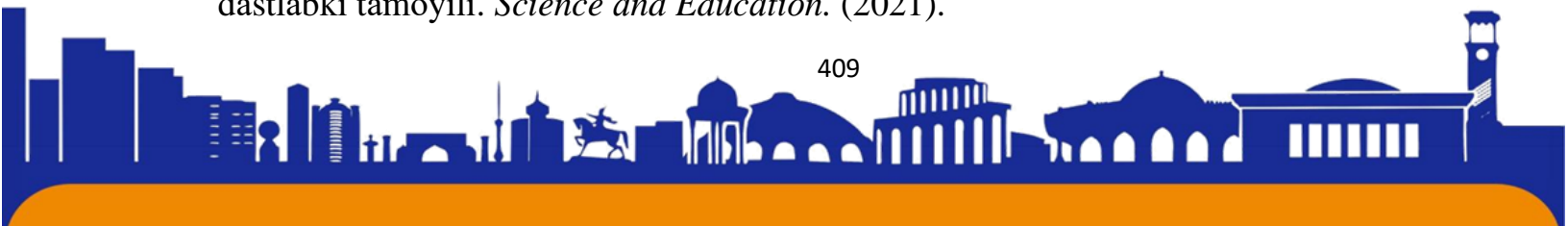
Xulosa o`rnida shuni aytish lozimki, ta`lim – tarbiya jarayonida ijodiyxarakterdagi topshiriqlarni bajarishda o`quvchilar muammoli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va mustaqil ravishda qaror qabul qilish ko`nikmalarini egallaydi, ko`rgazmali vositalar tayyorlash, ilmiy tavsifdagi izlanishlarni talab qiladigan masalalarni hal qilish uslublari bilan tanishadi. Bugungi kun ta`lim oluvchidan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, hayotning o`zgarayotgan sharoitlariga tez moslashishni talab qiladi. Buning uchun, ta`lim oluvchi zarur bilimlarni mustaqil egallash va amaliyotda qo`llash; muammolarni yechishga qaratilgan qarashlarni taklif qilish, yangi muammolarni aniqlash va yechish; erkin va mustaqil fikrlash; innovatsion g`oyalar yaratish qobiliyatiga ega bo`lish; o`zining intellektual salohiyati rivojlantirish ustida mustaqil ishlash kabi ko`nikma va malakalarga ega bo`lishi lozim. Shu bilan birga dars mashg`ulotlarida o`yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O`yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o`quvchilarining o`yin-topshiriqlarni bajarishga o`rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o`rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog`liq bo`lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дилова Н.Г. Значение процесса педагогического сотрудничества в формировании личности учащихся начальных классов. *Сборники конференций НИЦ Социосфера.* (2014).
2. Расулова З.Д. Программные инструменты - важный фактор развития творчества учащихся. *Вестник науки и образования.* (2020).
3. Dilova N.G. Sharq allomalarining ilmiy merosi – uchinchi renesans uchun katta imkoniyat. *Science and Education.* (2021).
4. Расулова З. Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ўқув жараёنларини ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида. *Science and Education.* (2021).
5. Dilova N.G. Ajdodlarimiz merosi vositasida bo`lajak o`qituvchilarga ta`lim-tarbiya berishning ahamiyati. *Science and Education.* (2021).
6. Расулова З.Д. Компьютер воситасида технология дарслари самарадорлигини ошириш. *Science and Education.* (2021).
7. Дилова Н.Г. Бошланғич таълимда ўқувчиларда шахслараро муносабатларга киришиш кўникмаларини шакллантириш имкониятлар. *Science and Education.* (2021).
8. Расулова З. Бўлажак технология фани ўқитувчисининг билим, кўникмасини ривожлантиришда дастурий таълим воситаларининг ўрни. *Science and Education.* . (2021).
9. Дилова Н.Г. Шахслараро муносабатларга асосланган таълим жараёнини моделлаштириш. *Science and Education.* Vol. 2, Issue 10, 534-546 бетлар. (2021).
10. Расулова З.Д. Инновацион педагогик технологиялар асосида олий таълим муассасаси ўқув жараёнларини такомиллаштириш мазмуни. *Science and Education.* (2021).
11. Дилова Н.Г. Педагогик ҳамкорлик жараёнининг мазмуни ва уни ташкил этиш тамойиллари. *Science and Education.* (2021).
12. Расулова З. Педагогик дастурий воситалардан фойдаланиб бўлажак технология фани ўқитувчиларининг касбий маҳоратини ошириш йўллари. *Science and Education.* (2021).
13. Dilova N.G. O`quvchilarning shaxsiy sifatлари – pedagogic hamkorlikning dastlabki tamoyili. *Science and Education.* (2021).

14. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.

15. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.

16. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.

17. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.

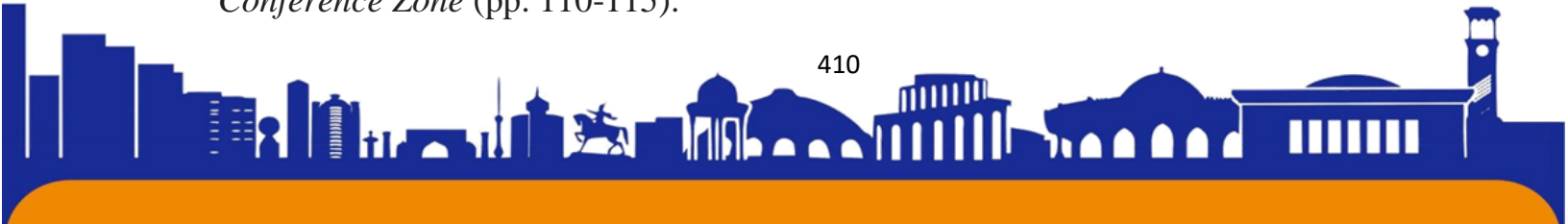
18. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.

19. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.

20. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

21. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.

22. Абдуразақов, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110-115).

23. Абдуразаков, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.

24. Чарыев, И., & Абдуразаков, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Энигма*, (32), 86-93.

25. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

26. Xudayqulov, X., & Abdurazaqov, F. (2022). ЁШЛАР ОРАСИДА НУТҚ МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B7), 815-821.

27. Абдуразаков, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

28. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Абдуразаков Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 86.

29. Абдуразаков, Ф. (2022). У^ УВ МАШҒУЛОТЛАРИДА У^ УВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

30. Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIYA BERISHDA PEDAGOG NUTQI. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 16–23. Retrieved from <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/396>

31. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo' Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.

32. Абдуразаков, Ф. (2022). О 'quvchilarga axloqiy-estetik tarbiya berishda notiqlik madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 16-22.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIMIY AHAMIYATI

Jumayeva Nargiza Ochildiyeva - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
2-kurs magistranti.

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini olib borishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, yangi interfaol usullardan foydalanishning ijobiy ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, interfaol metodlardan namunalar tavsiya qilinib yoritib berilgan

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qish, interfaol, izohli o'qish, intonatsiya, metod, ta'lim, ifodali o'qish, badiiy o'qish.

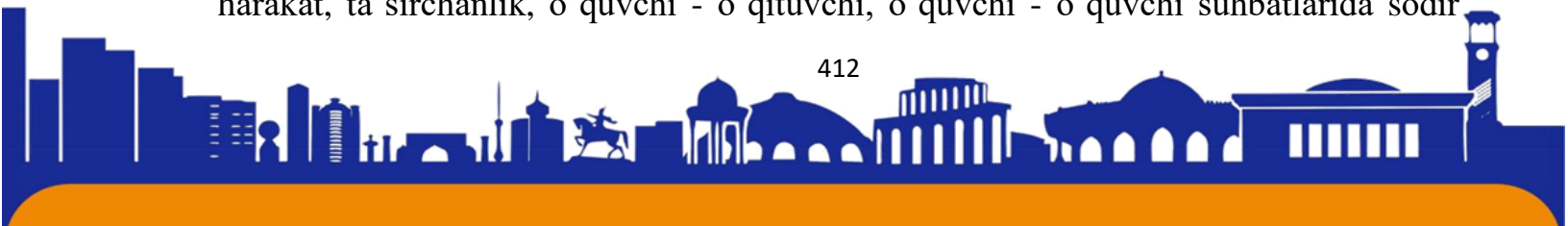
Kirish:

Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan ona tili, matematika, o'qish, odobnoma, tabiatshunoslik darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki ularning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'lim darslariga o'quvchilar qiziqishini oshirishga alohida e'tibor berish lozim. Chunki bolalar boshlang'ich sinflardanoq «dars» degan muqaddas so'zdan bezib qolmasliklari lozim.

Bugungi kunda o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish uchun tajribali o'qituvchilar turli didaktik o'yinlardan foydalanishmoqda. Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati ta'sir ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu usullarni qo'llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Uning asosiy mezonlari - norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish va boshqalarda iborat.

Interfaollik, bu - o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni, bundan o'quv- biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o'qituvchi - o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida kechadi. Interfaollik - o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi - o'qituvchi, o'quvchi - o'quvchi suhbatlarida sodir

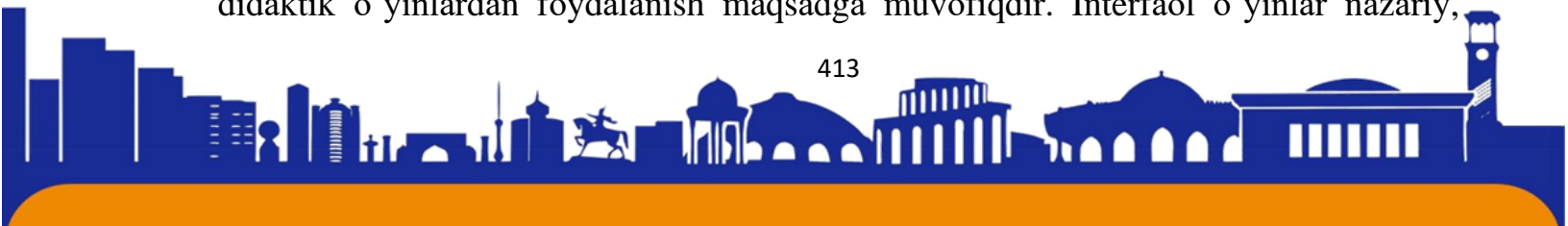
bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi - o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit va vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratish.

Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr mulohazalarini ochiq oydin bildirish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. O'zaro fikr almashish jarayoni hosil bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi. Interfaol ta'lim o'z xususiyatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik (fikrlash, izlash, topish) suhbat -dars jarayonini loyihalash orqali muammoli vaziyatni hosil qilish va yechish orqali kreativ - ijodkorlik asosida axborot kommunikatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirish metodlarini o'z ichiga oladi.

Axborot kommunikatsion texnologiyalar asosida ta'lim o'z navbatida kompyuter dasturlari yordamida o'qitish, masofadan o'qitish, internet tarmoqlari asosida o'qitish, media - ta'lim metodlaridan iborat. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh hususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatlariga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo'llanilmoqda. Agar o'qitish jarayonida har bir o'quvchi o'zining o'zlashtirish imkoniyati darajasida topshiriqlar olib ishlaganida u yuqori sifat va samaradorlikni ta'minlagan bo'lar edi. Bunday holatni faqat tabaqalashtirgan ta'lim orqaligina amalga oshirish mumkin. Endi ta'lim jarayonlarini didaktik o'yinlar orqali amalga oshirish haqida fikr yuritimiz:

Interfaol o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Interfaol o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqlli) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bular o'quvchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy, ma'rifiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, bunyodkorlik, mehnat, kasbiy ko'nikmalarni rivojlanishiga yordam beradi.

Bu metod o'quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushishiga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikga yetaklaydi. Ayniqsa, unda atrof-muhit, hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to'siqlarni qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish Ta'lim - tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularni turli yo'lanishlardagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan, interfaollikka asoslangan didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Interfaol o'yinlar nazariy,

amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishdagi turlarga ajratiladi. Ular o'quvchilarda tahlil qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki mustaqil jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rgatish yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashga ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Interfaol o'yin turlarini tanlashda quyidagi mezonlarga rioya qilish yaxshi natijalar beradi.

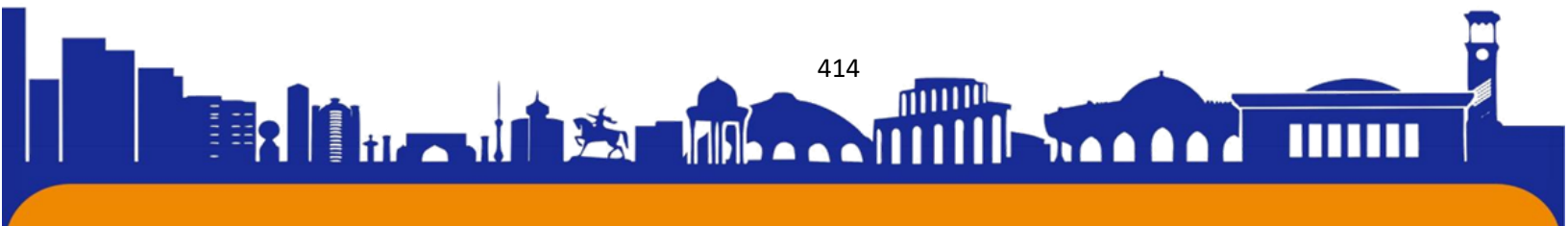
O'quvchi matnni to'g'ri, tez, tushunib o'qish, mazmunini o'zlashtirish bilan ilk bor o'qish darslarida yuzlashadi. O'qish darslari orqali o'quvchilarning Davlat ta'lim standarti (DTS) talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan o'quv-biluv ko'nikma-malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo'l ochiladi. Aynan o'qish ta'limida insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga boigan intilishlariga turtki beriladi.

Shu maqsadda "O'qish kitobi" darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqloq va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, axloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi. O'qish darslari savod o'rgatish davrida o'quvchilarni bo'g'in, so'z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o'qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o'qish texnikasi egallangandan so'ng o'qish muayyan mavzular bo'yicha tanlangan badiiy, ilmiy ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi.

Boshlang'ich sinf "O'qish kitobi" darshklariga kiritilgan muayyan mavzular o'quvchilarni badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirishi, dunyoqarashlarini milliy istiqloq mafkurasi asosida to'g'ri shakllantirishga qaratilishi bilan belgilanadi. Shunga ko'ra, o'qish darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash bilan birga, o'quvchilarni milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

Umuman olganda, o'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatleri: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qishlarini shakllantirish.

2. O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish, ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yirituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.

3. O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.

4. O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash

5. O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy-estetik tafak-kurini o'stirish.

6. O'quvchilarning xayolot olamini boyitish.

7. Elementar adabiy tasavurlarini shakllantirish.

Shuni unutmaslik kerakki, har bir ta'limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo'lib, ular zamonaviy o'qitish usullari bilan boyitib borilmoqda. Bu vazifalar boshqalari bilan o'zaro bog'liq holda va sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari jarayonida hal qilinadi.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida asosan she'rlar, masallar, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, maqol va topishmoqlar, ilmiy-ommabop asarlar o'qib o'rganiladi. Tabiiyki, ularning har biri o'ziga xos shakl, uslub va mazmunda yaratiladi. Shuning uchun ham har bir janrga mansub asarlarni o'ziga xos usulda o'qib o'rganish taqozo qilinadi. Badiiy asarni izohli o'qishga yaqin boigan metodlardan biri ijodiy o'qishdir.

Atoqli metodist olim N.I.Kudryashov ijodiy o'qish metodi tarkibiga quyidagi ish usullarini kiritadi:

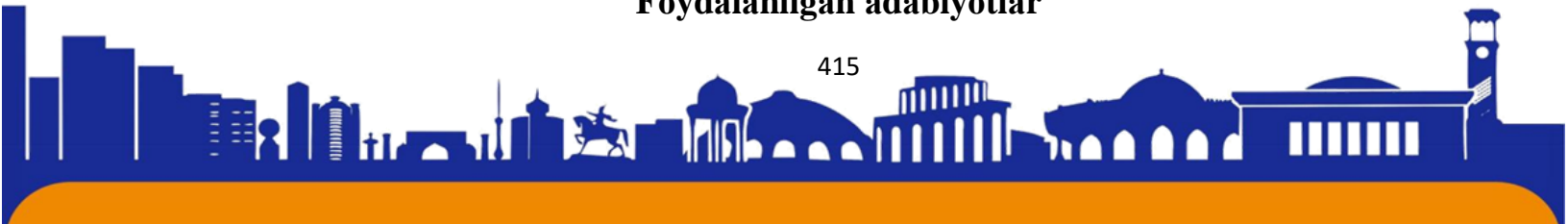
a) o'qituvchilarning badiiy matnni sharhlab o'qishi hamda o'quvchilarning asarni to'g'ri va imkon qadar yanada chuqurroq, emotsional idrok etishlarini ta'minlash maqsadini ko'zda tutuvchi so'zi;

b) o'qilgan asardan o'quvchilarning bevosita olgan taassurotlarini chuqurlashtirish maqsadiga ega boigan va ularning diqqatini matnning muhim g'oyaviy va badiiy hususiyatlari sari yo'naltiradigan suhbat tiyiishtirish yoki o'qilgan asardan kelib chiqadigan badiiy, axloqiy, ijtimoiy-siyosiy muammoning qo'yilishi;

d) o'qituvchining asar o'qilganidan keyin o'quvchilarning asarni tadqiq etish jarayonida tug'ilgan badiiy kechinmalarini faollashtirish maqsadini ko'zda tutuvchi so'zi.

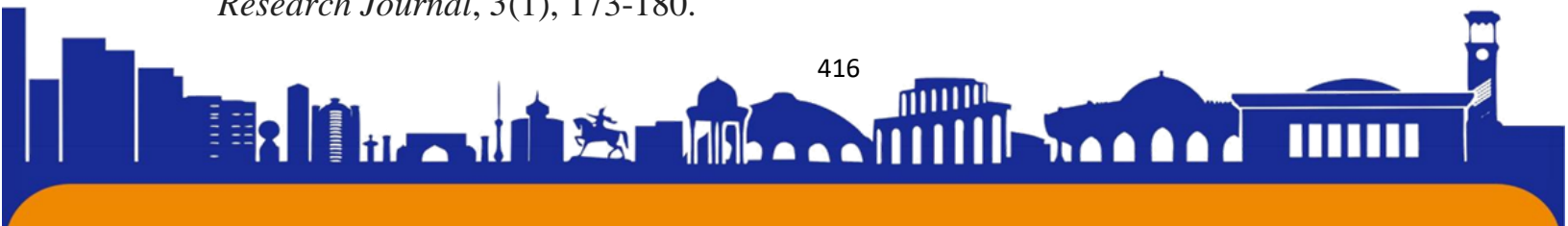
Ko'rinadiki, ijodiy o'qish izohli o'qishdan farqli o'laroq, to'g'ridan-to'g'ri matn mohiyatini ochishga ijodiy yondashishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva Q. va boshqalar “O’qish ktobim” 2- sinf, T. 2006.
2. Abdullayeva Q., va boshqalar “Savod o’rgatish darslari” T, “O’qituvchi” 1996.
3. Azizxo’jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006.
4. Abdullayeva Q., va boshqalar “Ona tili” T., “O’qituvchi” 1999.
5. Bo’ri Ziyamuhammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o’zbek milliy modeli. Toshkent. 2009.
6. «Kitobim-oftobim» Toshkent. «O’qituvchi» nashriyoti, 2008.
7. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
8. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
9. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O’QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.
10. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O’QUVCHI YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.
11. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.
12. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
13. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

JAMOANI SHAKLLANTIRUVCHI TRENING MASHG'ULOTLARINING TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI

Mirzayeva Baxtiniso

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Jamiyatda har bir insonning o'z o'rnini topishi va jamoa bo'lib shakllanishi uchun ta'lim jarayonlarida trening mashg'ulotlarini tadbiq etish.

Kalit so'zlar: trening, tushunish, jamoa, mashg'ulot, ishtirokchi, dastur.

Ключевые слова: обучение, понимание, команда, обучение, участник, программа.

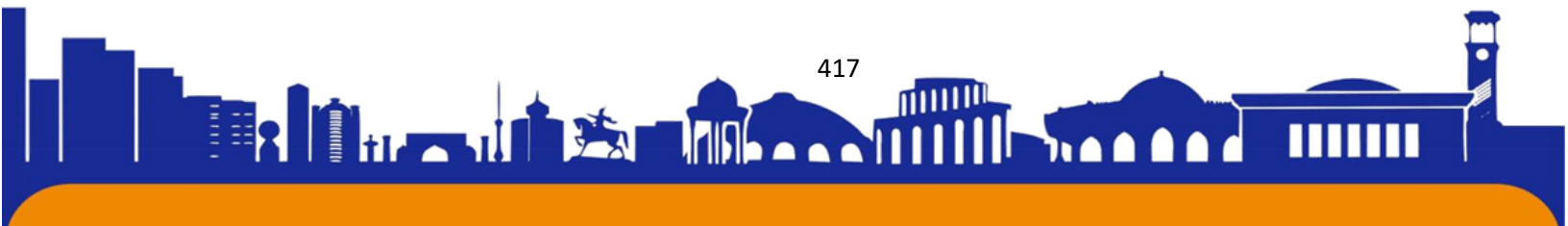
Key words: education, understanding, command, education, area, program.

Talabalarinigizning portretini yaratish juda muhimdir. Bu odamlar kimlar, ularni nima qiziqtiradi, treningdan qanday samara kutishadi? O'quv dasturini ishlab chiqqandan so'ng, o'zingizni tinglovchining o'rniga qo'yishga harakat qiling. O'zingizdan mumkin bo'lgan savollarni so'rang va javob berishga harakat qiling. Agar ushbu trening keng auditoriya uchun mo'ljallangan bo'lsa va hech qanday aniq darajadagi oldingi bilimlarni talab qilmasa, unda siz diqqatni tinglovchilarning eng "qiyin" qismiga qaratishingiz kerak. Hamma odamlar ham ma'lumotni bir xil darajada tez tushuna olmaydi, hamma ham o'z xatolarini darhol tan olishga tayyor emas.

Sizning usullaringiz, mashqlaringiz va o'yinlaringiz hamma uchun tushunarli bo'lishi kerak. Agar trening ma'lum darajadagi bilimga ega bo'lgan auditoriya uchun mo'ljallangan bo'lsa yoki u faqat dastlabki tayyorgarlikdan so'ng yakunlanishi mumkin bo'lsa, bu haqda mijozlarni oldindan ogohlantirish kerak. Odamlar siz bilan ishlash uchun qulay va yoqimli bo'lishi kerak.

Trening dasturi belgilangan mavzuga aniq mos kelishi kerak, mashqlar esa axborot bloklari. Jamoada trening mashg'ulotlarining o'tkazilishidagi asosiy maqsad jamoa kishilarining fel atvorlarini bilish va ularning barchasini bitta jamoaga birlashtirish uchun xizmat qiladi.

O'tkaziladigan trening mashg'ulotlarining O'quv dasturi tuzilgandan so'ng va siz mashg'ulotingizning texnikasi va usullari haqida yaxshi tasavvurga ega bo'lganingizdan so'ng, mashg'ulot qayerda va qanday sharoitda o'tkazilishini aniqlashingiz kerak. Bu tayyorgarlik ishlarining muhim qismidir.

Masalan, mashg`ulot xonasi juda tiqilib qolsa, tor bo`lsa yoki aksincha bo`sh joy juda ko`p bo`lsa, odamlar chalg`itadi va diqqatini ishga qarata olmaydi. Treningni qayerda o`tkazish yaxshiroq ekanligini aniqlash muhim - mijozning binolarida yoki ijaraga olingan zalda. Bu har doim individual ravishda hal qilinadi. Va, albatta, darslar uchun barcha texnik jihozlar bilan ta`minlash kerak: videomagnitofon va ekran, musiqa pleyeri, ko`rgazmali qurollar. Agar trening kompaniya tomonidan o`z xodimlari uchun buyurtma qilingan bo`lsa, unda siz hisobot shartlarini oldindan muhokama qilishingiz kerak.

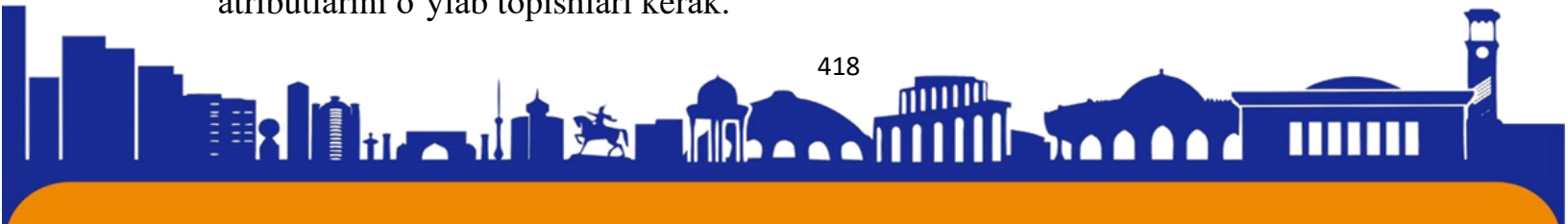
Gap shundaki, ko`plab menejerlar o`z xodimlarini o`qitish qanday ketayotganini kuzatishni istashadi. Yoki hech bo`lmaganda videoni tomosha qiling. Ammo xalq rahbariyat ularni kuzatib turganini bilsa, to`liq ochib bera olmaydi. Bu masalani mijoz bilan muhokama qilish muhimdir. Muammoni rahbariyatga batafsil ma`lumot berish orqali hal qilish mumkin o`quv hisoboti va xodimlarning malaka oshirishdan keyingi ishlarini nazorat qilish orqali. Axir, asosiysi, odamlar nimani o`rganganligi emas, balki ular olgan bilimlarini amalda qanday qo`llashi.

Mashg`ulotlarni o`zingizga kerakli jihozlarni (videomagnitafon, musiqa pleyerlari va boshqalar) osongina o`rnatishingiz mumkin bo`lgan keng xonalarda o`tkazish yaxshidir. Tinglovchilar uchun yashash joyi qulay bo`lishi kerak. Bu juda muhim, chunki noqulay va tor mashg`ulot xonalarida tinglovchilar mashg`ulotlarga etarlicha e`tibor qarata olmaydi.

O`quv xonasi bilan bog`liq muammoni hal qilishning ikki yo`li mavjud: mos xonani ijaraga oling yoki mijoz bilan mashg`ulot davomida sizni maxsus xona bilan ta`minlashga rozi bo`ling.

Agar siz jamoaviy mashg`ulotlarni o`tkazishga qaror qilsangiz, ularni suvga cho`mish bosqichisiz amalga oshirish mumkin emasligini yodda tutish kerak. Busiz, keyingi ish shunchaki ma`nosini yo`qotadi. Mashg`ulotlar tarkibidagi keyingi qism - bu jamoalarga bo`linish. Ishtirokchilarni oldindan belgilangan tarzda yoki butunlay tasodifiy tarzda ajratish mumkin. Kichik jamoalarda ishlash (6 dan 13 kishigacha) nafaqat jamoaviy ruhni his qilish imkonini beradi, balki o`yindagi raqobatni kuchaytirishga yordam beradi. Har bir inson o`zini jamoaning bir qismi sifatida his qila oladi, muvaffaqiyatga hissa qo`shadi.

Jamoalar tuzilganda, muzqaymoq deb ataladigan narsalarni o`tkazish kerak: har bir guruhdagi ishtirokchilar bir-birlarini bilishlari, kapitan tanlashlari, o`zlarining atributlarini o`ylab topishlari kerak.

Keyingi qadam jamoaviy ishdir. Trening davomida ishtirokchilar mashqlarni bajarishlari kerak. Bundan tashqari, qiyinchilik darajasi jamoaning dastlabki tayyorgarligiga bog`liq bo`lishi kerak: u ko`ngilocharidan chuqur va murakkabgacha farq qilishi mumkin.

Tahlil qilish majburiydir. Bu mashqlar o`rtasida amalga oshirilishi mumkin yoki mashg`ulot oxirida uni tark etishingiz mumkin. Jamoalar o`z faoliyatlarini sarhisob qilishlari, raqiblarining ishiga e`tibor berishlari kerak.

Jamoa qurish mashg`ulotlari tarkibidagi yakuniy qism umumiy mashqdir. Bu harakat barcha jamoalarni jalb qilish va ularni bir joyga birlashtirishni o`z ichiga oladi.

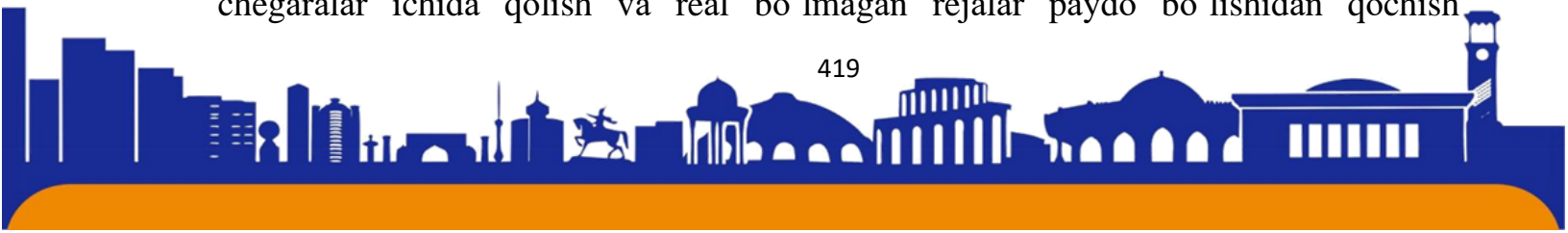
Rivojlanish suhbatida olingan ma`lumotlarning batafsil tahlili amalga oshiriladi. Bu erda tashkilotning maqsadlari va ularga erishish samaradorligi, turli darajadagi muammolar, tashkilot duch keladigan qiyinchilik va to`siqlar, ularning sabablari va ularni bartaraf etish yo`llari haqida gapiramiz. Kompaniyaning muvaffaqiyati bog`liq bo`lgan asosiy shaxslar va qaror qabul qiluvchilar, rasmiy va norasmiy rahbarlar aniqlanadi. Rivojlanish suhbatining o`ziga xos xususiyati uning muammoli yo`nalishidir: murabbiy mijoz bilan faol muloqot qiladi, savollar beradi, vaziyat haqida o`z fikrini bildiradi va muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Kompaniya faoliyatida ishtirok etmaydigan mustaqil shaxs sifatida u mijozga xolis fikr bildirishi va mavjud muammolarni hal qilishga, shuningdek, ularning yuzaga kelish sabablarini topishga yordam berishi mumkin.

Rivojlantiruvchi suhbatlar rivojlanish suhbatlari deb ataladi, chunki suhbat davomida mijoz vaziyatga o`z nuqtai nazarini biroz o`zgartiradi, faolroq pozitsiyani egallashni boshlaydi. U o`zini vaziyat va tashqi sabablarning qurboni sifatida his qilishni to`xtatadi, inqiroz yoki qiyin vaziyatni bartaraf etish imkoniyatini tushunadi, muammolarning sabablari va o`zaro bog`liqligini tahlil qiladi.

Bunday holda, faqat hal qilinishi mumkin bo`lgan muammolar ko`rib chiqiladi, ularning echimi suhbatdoshlarga bog`liq. Masalan, tashkilotning eng katta muammosi, paradoksal ravishda, ko`pincha mijoz tomonidan menejer yoki ta`sischilar tomonidan ko`rib chiqiladi. Agar murabbiy ular bilan emas, balki quyi darajadagi menejerlar bilan suhbatlar o`tkazsa, u vaziyatni faqat yuqori boshqaruv va biznes egalarini o`z ichiga olmaydigan quyi tashkiliy darajalarda tahlil qilish bilan cheklanishni taklif qiladi.

Ularni qavs ichidan chiqarib, tashqi muhit omillariga murojaat qilib, murabbiy ta`sir o`tkazish huquqiga ega bo`lmaganlarga ta`sir o`tkazishga urinmasdan, u oqilona chegaralar ichida qolish va real bo`lmagan rejalar paydo bo`lishidan qochish

imkoniyatiga ega. Derazadan tashqaridagi haroratni o'zgartirishga urinish hech kimning xayoliga ham kelmaydi - odamlar ob-havodan shikoyat qiladilar, lekin bunga chidashadi, buni odatiy hol deb bilishadi.

Tashqarida yomg'ir yog'ayotgan bo'lsa, odam soyabon oladi va sehrli afsunlarni baqirmaydi. Shunga o'xshab, murabbiy saviyasiga yo'l qo'yilmagan kompaniya rahbarlarida ham ko'zga ko'rinadigan xatolar mavjudligini ko'rib chiqishga arziydi.

Har qanday trening, u qanday vazifalarni bajarishidan qat'i nazar, deyarli har doim guruh ishi qoidalarini ishlab chiqish va tanishishdan boshlanadi. Qoidalar turli yo'llar bilan belgilanishi mumkin. Siz ularni shunchaki ishtirokchilar oldida afishada joylashtirishingiz mumkin. Variantlarni taklif qilish orqali siz eng mos keladigan qo'shma tanlovni boshlashingiz mumkin. Siz o'zingiz yozishni boshlashingiz mumkin. Hammasi ishtirokchilar sinfdan nimani xohlashlariga bog'liq. Agar bu shaxslararo muammolar yoki hatto shaxsiyat muammolari bilan bog'liq guruh mashg'ulotlari bo'lsa, unda bu holda faqat birinchi protsedura qoidalarini e'lon qilib, tanishuv protsedurasidan boshlash foydalidir. Keyin, uning oxirida siz ushbu rivojlanishni mustaqil guruh protsedurasiga aylantirib, guruh ichidagi hayot qoidalarini ishlab chiqishni boshlashingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. To'xtaxodjayeva M.X. Pedagogika nazariyasi va tarixi(1qism). Toshkent-2010
2. Googl.uz
3. Kutubxona.uz
4. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Jamoa>
5. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
6. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
7. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY

AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.

8. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.

9. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.

10. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.

11. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

12. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.

13. Абдуразақов, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110-115).

14. Абдуразақов, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.

15. Чарыев, И., & Абдураззоков, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Энигма*, (32), 86-93.

16. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY REFLEKSIYANING O‘RNI

Rahimova Gavhar – Denov tadbirkorlik va pedagogika insituti 2-kurs magistranti

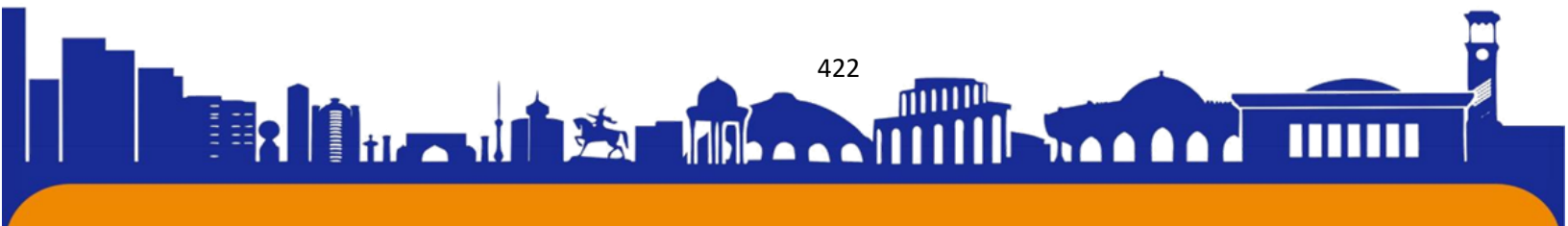
Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchisining o‘z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirishi uchun shaxsiy sifatlar talqini yoritilgan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishning shartlari hamda ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning reproduktiv, produktiv, qisman izlanuvchan va kreativ darajalarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik ijodkorlik, kompetensiya, pedagogik va psixologik shartlar, didaktik bosqichlar, texnik fikr yuritish, o‘z kuchiga ishonish, o‘z kasb mahoratini tinmay oshirib borish, jarayonlarni emotsional-qat‘iylik bilan boshqara bilish, ko‘nikmalar va malakalar

Kirish. Ta‘lim jarayonini loyihalash bugunning davr talabi. Bunda pedagogning kasbiy faoliyati sifatida bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchilari tomonidan ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik jarayonida o‘zlashtirilishi mumkin. Kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini amalga oshirish uchun, psixologik-pedagogik shart-sharoitlar yaratilishi lozim.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlik faoliyati pedagogik shart-sharoitlar yaratishni tasniflash negizida shaxs faoliyatining tarkibiy komponentlari: bilish, ijodiy, kommunikativ, badiiy faoliyatlar yotishi mumkin. Shunga ko‘ra, besh xil psixologik holatni ajratish mumkin:

1. Pedagogik faoliyatning o‘ziga xos uslubini va kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirish jarayonini loyihalashning mohiyatini, tamoyillarini va jarayonlarini bilish.
2. Kasbiy pedagogik faoliyatga hissiy va qadriyatli munosabat, oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish zarurligiga ishonch hosil qilish.
3. Oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan kreativ darajada amalga oshirish qobiliyati.
4. Jamoaviy faoliyat jarayonida boshqa odamlar bilan o‘zaro kommunikativ kompetensiyaga yo‘naltirilgan aloqalarni yo‘lga qo‘yish.

5. Kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayoni loyihasini mantiqiy va uyg‘unlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj va qobiliyat.

Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchilari kasbiy-pedagogik ijodkorliklarini rivojlantirishning birinchi sharti boshqa oliy ta‘lim muassasalari singari pedagogik yo‘nalishdagi ta‘lim tizimida ham ilg‘or, innovatsion va yetakchi bo‘lgan bilim olish texnologiyalarini yaratish jarayoni bilan bog‘liq.

Talabalarning bilim olishida kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirish jarayonini takomillashtirish shartli ravishda ikki yo‘nalishga ajratiladi.

Birinchi yo‘nalish tashqi omillar va ta‘sirlarga qaratilgan.

Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchisining kasbiy-pedagogik ijodkorlik faoliyati mazmuni, uni tashkil etish tamoyillari, bosqichlari, tarkibiy qismlari, o‘quv jarayoni loyihalash darajalari haqida bilimlarni ishlab chiqish, o‘quvchilarning oliy ta‘lim muassasalarida kasbiy mustaqil faoliyatlarini boshqarish uchun axborot bazasini shakllantirishidir.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetensiyasini rivojlantirishning **ikkinchi yo‘nalishi** talabaning shaxsiga yo‘naltirilgan.

Bu reflektiv faoliyat: ularning shaxsiy xususiyatlarini o‘rganish, pedagogik ijodiy faoliyatning individual uslubini ongli shakllantirish, shuningdek, oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini shakllantirishning individual uslubi hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorliklarini rivojlantirishning **ikkinchi sharti** – pedagogik qadriyatlar tizimini shakllantirish bilan bog‘liq loyihalash faoliyatidir.

Kasbiy-pedagogik ijodkorliklarini rivojlantirishda o‘qituvchining o‘z-o‘zini takomillashtirish va o‘zini namoyon qilish bilan bog‘liq qadriyatlari, ya‘ni kelajakdagi o‘qituvchining reproduktiv faoliyatiga e‘tibor qaratiladi. **Uchinchi sharti** texnologik-faoliyat turiga kiradi, chunki u o‘quv jarayonini ishlab chiqish va bajarish operatsiyalari va amaliyotlarni o‘zlashtirishi bilan bog‘liq bo‘lib, ushbu tadbirlarni bajarish uchun ko‘nikmalar shakllantiriladi.

Kasbiy-pedagogik ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish doimiy ravishda amalga oshiriladi: birinchi navbatda reproduktiv, produktiv, qisman izlanuvchan va kreativ darajalarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish vazifasi muhim hisoblanadi. **To‘rtinchi shart** o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatlari bilan bog‘liq. O‘quv jarayonida kasbiy-pedagogik ijodkorlikni rivojlantirish usullarini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarni mustaqil muloqotchanlik faoliyatiga jalb qilish mumkin.

Kontekstli ta'lim va o'quv amaliyoti asosida amalga oshiriladigan ta'lim kasbiy-pedagogik ijodkorlik orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ta'lim texnologiyalarining turli xil variantlarini muhokama qilish, ularning afzalliklari va kamchiliklari, muayyan ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishda birgalikdagi tadbirlar, ta'lim jarayonini taqlid qilish – bularning hammasi kommunikativ qobiliyatni talab qiladi.

O'qituvchining kasbiy-pedagogik ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning **beshinchi sharti** bo'lajak o'qituvchining malakasi, intuitsiyasi va shaxsiy imtiyozlariga asoslangan estetik xususiyatga egaligi. Ushbu tadbirlarning natijasi pedagogik jarayonning nozik, chiroyli va uyg'un loyihasini amalga oshiradi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarining estetik didini rivojlantirish, jumladan, loyihalash faoliyati rivojlanishiga ta'sir qiladi.

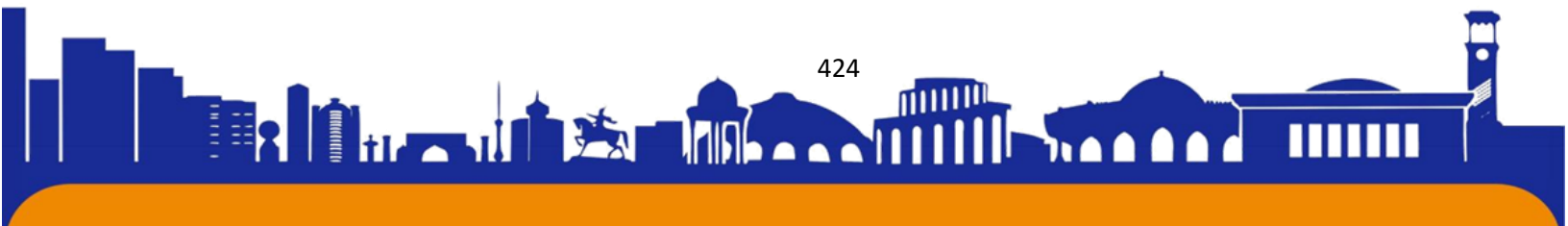
Kasbiy-pedagogik ijodkorlik faoliyatini boshqarishning pedagogik shartlari pedagogik jarayonlar tuzilishiga asoslangan holda ajratilishi mumkin: maqsad, mazmun, uslub va vositalar, tashkiliy shakllar, natijalar. Quyida pedagogik shartlarni ko'rishimiz mumkin:

1. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadlarni belgilash.
2. Pedagogik ta'lim mazmuniga o'quv jarayonini ishlab chiqishning tamoyillari va tartibi haqida ma'lumot kiritish.
3. O'qituvchining kasbiy-pedagogik ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish ishlariga yo'naltirilgan texnologik ta'limni tanlash.
4. Kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishning noan'anaviy shakllari.
5. Natijalarni monitoring qilish – kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligi darajalarini aniqlash.

Pedagogik shartlar va bosqichlar juda ham shaffof; ularga qisqacha izoh bersak.

Birinchidan, bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish faoliyati uchun bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish uchun pedagogik faoliyatni pedagogik ta'limning maqsad va vazifalari tizimiga kiritish zarur.

Ikkinchidan, maqsadga muvofiq, "kasbiy-pedagogik ijodkorlik" tushunchasi umumiy kasbiy tayyorgarlik mazmuniga kiritilgan. O'qituvchining kasbiy-pedagogik

ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish faoliyati mazmuni, tamoyillari, strategiyasi va jarayonlari haqida ma'lumotni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishni o'qitish usullari va vositalarini tushuntirishlar, munozaralar, mustaqil ish, mashq qilish, tahlil qilish, modellashtirish, loyihalash va boshqalar.

To'rtinchidan, kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishdagi mashg'ulotlarni tashkil etish shakllari usullar bo'yicha aniqlanadi. Har qanday faoliyatning rivojlanishi ushbu faoliyatga qo'shilish yo'li bilan sodir bo'lgandan so'ng, asosiy shakllar faol shakllar – didaktik o'yinlar va malakaviy pedagogik amaliyot shaklida bo'lib o'tadi.

Beshinchidan, ta'lim natijasi – o'quv jarayonini ishlab chiqish qobiliyati – aniqlash va baholash jarayoni hisoblanadi. Buning uchun talabalarning kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish mezonlari va darajalarini aniqlash va uni qanday tashxis qilish kerakligi aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi shartlar bajariladi:

1. Kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishning mohiyati, mazmuni, pedagogik faoliyatning individual uslublarini bilish, xususan, ularning harakatlarining bosqichma-bosqich amalga oshirilishiga erishish.

2. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishda kasbiy-pedagogik faoliyatga ekologik nuqtai nazar.

3. Reproduktiv, izlanuvchi yoki ijodiy darajada oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan imkoniyatlardan foydalanish.

4. Jamoaviy faoliyat jarayonida ijtimoiy malakani rivojlantirish (kasbiy faoliyatni modellashtirish modellari).

5. Ta'lim jarayoni loyihasini mantiqiy jihatdan chiroyli tarzda yaratishga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyat.

6. Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisining kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish faoliyatini egallashga qaratilgan maqsadi.

7. Pedagogik ta'lim mazmuniga oid (umumiy kasbiy bo'linma) ta'lim jarayoni kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligining tabiati, tamoyillari va tartibi haqida ma'lumot.

8. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan talabalarni o'qitish texnologiyasi.

9. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish jarayonini tashkil etishning noan'anaviy shakli.

10. Natijalarning nazorati – bo'lajak boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilari tomonidan o'quv jarayonida kasbiy-pedagogik ijodkorlik kompetentligini rivojlantirish qobiliyatini aniqlash va baholash.

Adabiyotlar:

1. Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A. Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. T.: "Fan", 2009. - 92b.

2. Ismailova Z.K. Talabalarning kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish: Diss. ... ped. fan. nom. – T.: 2000. – 186 b.

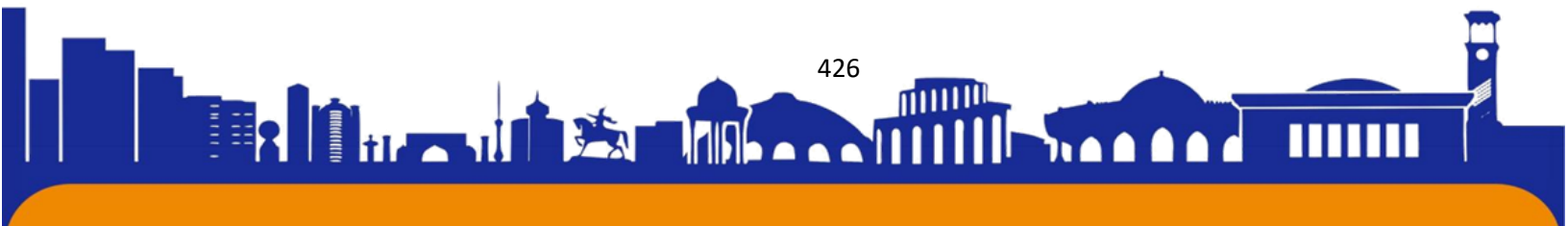
3. Kuysinov O.A. Developing Professional-Pedagogical Creativity of Future Professional Education Teachers based on Competencial Approach // Eastern European Scientific Journal. - Germany, 2018. №4. – R.257-263. (13.00.00; №1).

4. Muslimov N.A. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. 2012. O'quv qo'llanma. 6,1 b.t.

5. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.

6. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.

7. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.

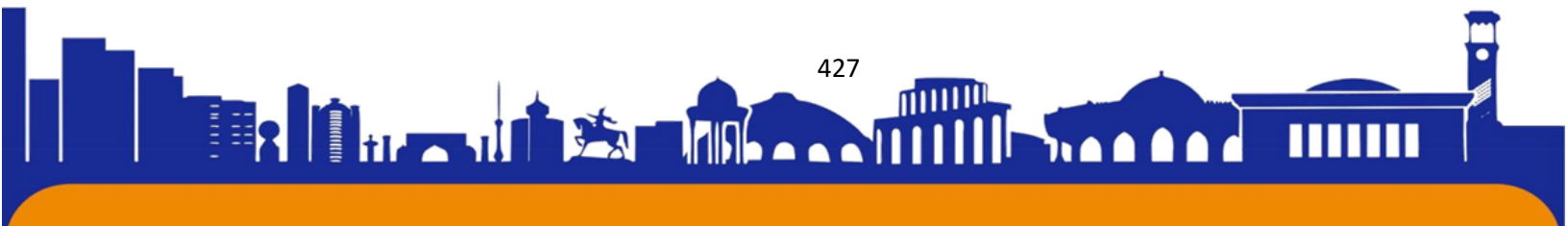

8. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.

9. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлидин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.

10. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.

11. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

ЎҚУВЧИ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Тожибоева Сурайё – Денов тадбиркорлик ва педагогика институтини 2-курс магистранти

Аннотация: Ушбу илмий ишимизда ёш авлод тарбиясида миллий кадриятларнинг ўрни, ёш тарбиясининг аҳамияти ҳақида атрофлича сўз юритишга ҳаракат қилинган. Ушбу тезисимиздан олий ўқув юртининг бошланғич таълим йўналиши талабалари, доктарантлар ҳамда мустақил изланувчилар фойдаланишлари мумкин.

Калит сўзар: Фаробий, ватан, комил шахс, ахлоқий тарбия, бошланғич таълим умумий таълим.

КИРИШ

Бугунги кунда миллатимиз “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” ғоя асосида тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйди. Мазкур ғоя таълим-тарбия тизимиغا ҳам ўзининг аниқ, қатъий талабларини қўймоқда. Ушбу талаблар доирасида давлатимизда таълим соҳасида педагогларнинг моддий-маънавий шароити тубдан яхшиланиб, таълим сифатини оширишнинг замонавий технологиялари жорий қилинмоқда.

Тарбия ва таълимни бир-биридан алоҳида ажратиб бўлмайди, бу икки жараён ўзаро уйғун, узлуксиз асосда ташкил этилгандагина одобли, ахлоқий фазилатларга эга, юксак маънавиятли, шу билан бирга билимдон, зукко, руҳан ва жисмонан соғлом, кенг дунёқараш ва тафаккурга эга, замонавий касб-хунар эгаси бўлган ватанпарвар ёшларни етиштириб беради.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ёшлар тарбиясини миллий ва замонавий асосда илмий-технологик ислоҳ қилиш борасида олиб борилаётган ишлар уни бугунги кун эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда илмий асосланган таянч компетенциялар, фазилатлар ва асосли психологик қонуниятлар асосида шакллантиришни талаб этмоқда.

Миллий тарбияга янгича, тизимли ёндашув, болада таянч фазилатларни кафолатли шакллантиришда унинг психологик қонуниятларини ўрганиш, мазкур масалада оила, мактабгача таълим, умумий ўрта, ўрта махсус касб-хунар, олий таълим муассасалари, маҳаллаларнинг ижтимоий-педагогик имкониятларини

тўлик юзага чиқаришни ва улар орасида илмий-методик ҳамкорлик ва узвийликни янги даражага кўтаришни тақозо этади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Ватанга садоқат, бурч ва масъулият, ташаббускорлик ва бошқа фазилатлар ёшлар онгида назарий тушунчалар сифатида қолиб кетгани ҳолда унинг характерида, психологик қонуният сифатида намоён бўлмаёпти, мазкур фазилатларга нисбатан амалий одатлар сифатида шаклланмаёпти. Бунинг оқибатида уларнинг ушбу фазилатлар ҳақидаги сўзлари билан амаллари орасида тафовут намоён бўлмоқда, бу эса ҳар йили мустақил ҳаётга кириб келаётган йигитқизларнинг ҳаётда ўз ўринларини топишларида бир қатор муаммоларни юзага келтирмоқда.

Айрим ўқувчи-ёшларда юксак мақсадларнинг шаклланмаганлиги, ўзини ўзи ўқишга сафарбар қилиш, ирода, матонат, тиришқоқлик, ҳаракат фазилатлари етарли ривожланмаганлиги таълим сифатига ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда.

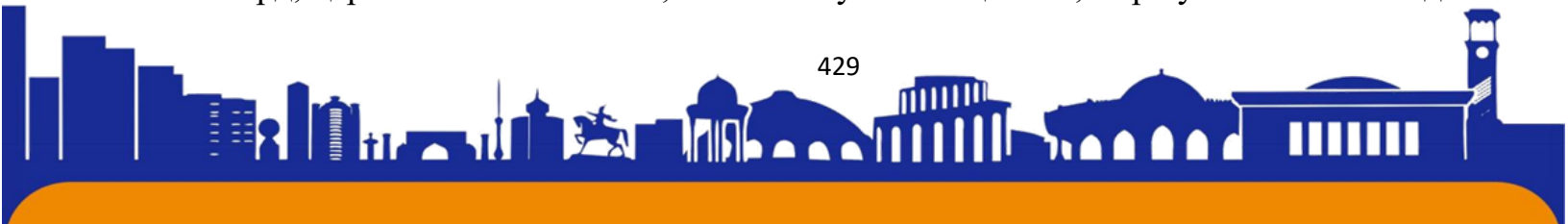
Масала юзасидан адабиётлар таҳлили миллий ва маънавий тарбия соҳасида ўқитувчиларнинг фаолиятини методик таъминловчи ўқув материаллари, шу жумладан, миллий ва маънавий тарбия соҳасига оид методик қўлланмалар, ўқувчилар учун зарур дарсликлар етарли эмаслини кўрсатмоқда.

Шу муносабат билан бугунги глобалашувнинг шиддатли ва ахборий шароитида миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик қонуниятларини тадқиқ қилиш орқали оилада фарзанд тарбияси учун таянч фазилатларни шакллантириш, мазкур фазилатларга уларни одатлантириш, тарбияда **тушунтириш/кўрсатиш/ўргатиш/намуна** бўлиш каби таъсирчан педагогик-психологик усулларни ислоҳ қилиш ва шу орқали миллий, маънавий тарбия тизимини янада ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Дунёда ҳар бир халқнинг асрлар, замонлар оша яшаб келаётган миллий қадриятлари бор. Ёш авлодни маънан баркамол этиб тарбиялашда ҳам шубҳасиз, миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланамиз.

Тарбия инсон умрининг охиригача давом этадиган жараён бўлиб, доимий равишда ривожланиб, такомиллашиб, комилликка интилиб яшайди.

Жамият тараққиёти, Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги учун хизмат қиладиган виждони пок, иймони бутун, софдил, ватанъарвар, халқсевар, мард, ҳар томонлама соғлом, интеллектуал салоҳиятли, бир сўз билан айтганда

соғлом авлодни тарбиялаш давр талаби экан. Бу ишни амалга ошириш эса барчамизнинг Ватан олдидаги муқаддас бурчимиздир. Шундай экан, ёшларимиз тарбиясига доимо эҳтиборли бўлайлик.

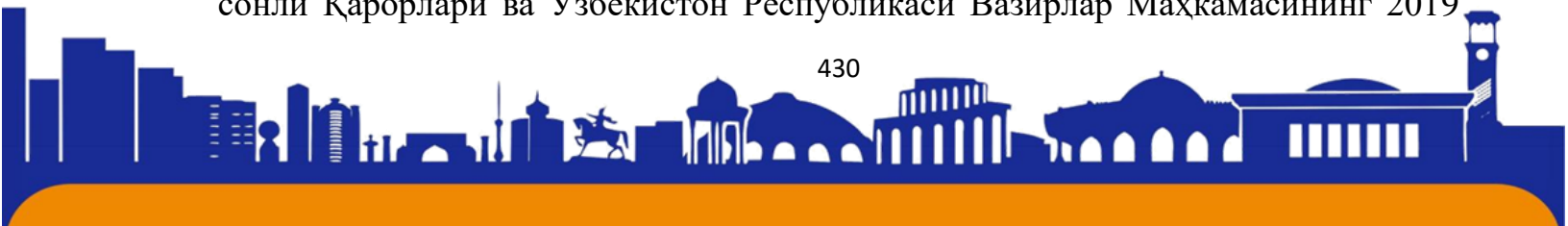
Китоб мутоала қилиш ёрдамида ўсиб келаётган бола одамийлик, садоқат, раҳм – шафқат, меҳр – мурувват каби эзгу фазилатларни ўзида шакллантиради.

Миллий қадриятларни ёшлари онги ва қалбига сингдириш усуллари тўғрисида фикр билдирганда шуни алоҳида қайд қилмоқ керакки, аввало маҳмурий йўл ва зўрлик усулига эҳтиёткор бўлиш талаб қилинди. Чунки имкони борича зўрлик қилиш, мажбур қилиш усулидан фойдаланмаслик мақсадга мувофиқдир.

Миллий тарбия ҳақида гап кетганда беихтиёр таниқли маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир” деган чуқур маъноли сўзлари инсон эътиборини тортади. Кўплаб олимлар ўз тадқиқотларида маънавий таназзулнинг асосий омиллари бўйича қатор изланишлар олиб боришди, ҳар хил қизиқарли таҳлилий маълумотлар илмий асосланди, лекин буларнинг ичида одамни ташвишга соладиган бир қараганда эътиборсиздек туйиладиган, лекин оқибати таназзулга, жоҳилликка олиб борадиган бир омил, яъни оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик, унинг психологик қонуниятларини билмаслик иллати миллатнинг маънавий таназзулининг асоси десак ҳечам муболаға бўлмайди.

Хўш нега бугун ота-оналар фарзанд тарбиясига эътиборсиз? Фарзанд тарбияси билан шуғулланишига қандай омиллар тўсқинлик қиляпти? Ота-оналар фарзанд тарбиялаш методларини биладими? Ота-оналар фарзанд тарбиясида қандай психологик қонуниятлардан фойдаланаяпти? Мазкур саволлар бизни масала юзасидан ҳамма учун бир тилдаги оптимал жавоблар топишдек масъулиятли вазифани қўймоқда. Бугун бутун дунёда инсон капитали учун кураш, энг катта сармоя фарзандни яхши билимли бўлишига, тарбиясига тикилаётган бир вақтда бизда фарзанд тарбиясига эътиборсизлик, унинг педагогик ва психологик қонуниятлари билан ҳисоблашмаслик каби иллат ва таҳдидлар кўпроқ кўзга ташланиб бормоқда.

Оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик иллати бир қатор қарорларда жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сонли, 2019 йил 3-майдаги ПҚ-4307-сонли, 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сонли Қарорлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019

йил 31 декабрдаги 1059-сонли қарорида ички таҳдид сифатида қайд қилиниб, мазкур таҳдидларни юзага келтирувчи педагогик, психологик омиллар бўйича тадқиқотлар олиб бориш, мазкур таҳдидларга нисбатан психологик-ғоявий кураш олиб бориш вазифаси қўйилди.

Юқоридаги масалани нечоғлик хавотирли ва долзарблиги тўғрисидаги мулоҳазаларни асослашда биз томонимиздан бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш, баҳолаш, устувор йўналишларни аниқлаш мақсадга мувофиқдир.

Зеро, буюк ватандошимиз Имом Ғазолий айтганидек “Болалар ота-оналарига берилган бир омонатдир. Боланинг қалби ҳар қандай нақшу тасвирдан холи бир қимматбаҳо гавҳардир. У қандай нақш солинса, қабул қилади, қаёққа букилса, эгилади.

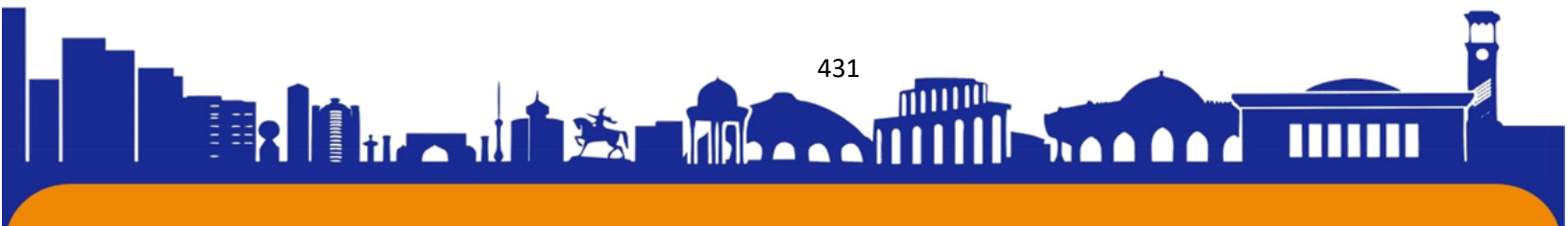
Агар яхшиликка ўргатилса, шу билан ўсади ва дунё охиратда саодатга эришади. Унинг савобига ота-онаси ҳам, ҳар бир муаллиму устозлари ҳам шерик бўладилар. Агар ёмонликка одатлантирилса, ҳайвонлардек ўз ҳолига ташлаб қўйилса, охир-оқибат ҳалок бўлади. Гуноҳи эса унинг тарбияси учун жавобгар бўлганларнинг гарданига тушади”.

Тарбия масалаларига эътиборсиз қаралган вазиятда юзага келадиган кўнгилсизликлар ҳам, у келтириб чиқарадиган зарарли оқибатлар ҳам барчамизни огоҳликка даъват қилмоғи лозим.

Педагогика фанлари доктори, профессор М.Қуронов ўзининг “Бугунги ҳар бир ота-она педагог бўлиши керак” деб номланган мақоласида бугунги ота-оналарнинг фарзанд тарбиялашдаги таъсирчан методлар тўғрисида қуйидаги қарашларини илгари суради. Жумладан олимни таъкидлашча фарзанд тарбиясидаги энг таъсирчан метод бу- **ўргатиш** методи. Чунки унинг ичида **тушунтириш** ҳам бор, **суҳбат** ҳам бор, **кўрсатиш** ҳам бор, **айтиш** ҳам бор, **намуна** ҳам бор.

Шуни унутмаслигимиз керакки, юрт келажаги, ватанимиз тараққиёти ва халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимиз ва ёшларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқдир.

Хуллас, ғоявий дунёқараш, ёшларни миллий кадриятлар руҳида тарбиялаш зудлик билан ҳал қилинадиган иш эмас, ғоявий дунёқарашни шакллантириш, ёшлар онги ва қалбига миллий кадриятларни сингдириш учун тарбиявий ишнинг

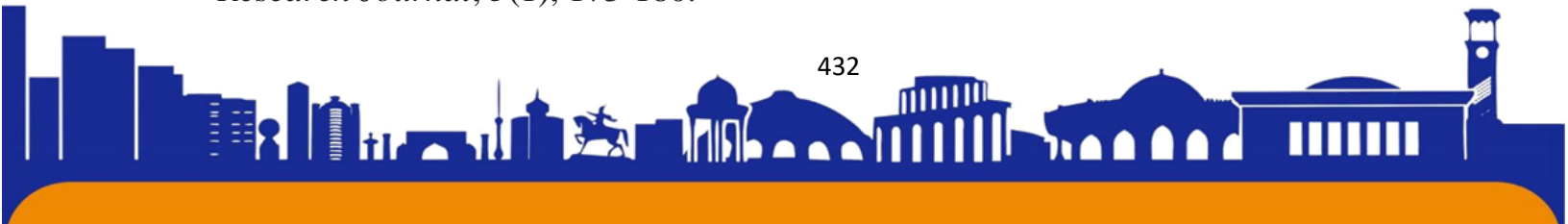

мавжуд барча усуллари, шакллари, воситаларидан ўз ўрнида самарали фойдаланиш умумий мақсадлармизни амалга оширишда муҳим ўрин эгаллайди.

Хулоса. Ёшларимиз таълим-тарбиясида эса миллий тарбия катта аҳамиятга эга. Энг муҳими, фарзандларимиз тарбиясига этиборли бўлайлик, айнан шу мезон болаларимизни маънан, рухан соғлом, ўз ота-боболарига, тарихимизга, Ватанимизга, она тилимизга, ўз миллий кадриятларимизга хурмат билан қарайдиган баркамол бўлиб ўсиб унишининг асосидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мунавваров А.К. «Оила педагогикаси». – Т.: Ўқитувчи, 1994.
2. Мирқосимов М. Мактабни бошқаришнинг назарий ва педагогик асослари. Т.: 1996 й.
3. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
4. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
5. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.
6. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.
7. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.
8. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
9. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

IJTIMOYIY FAOL O'QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY PEDAGOGIK ASOSLARI

**TURAYEVA SADOQAT - Denov tadbirkorlik va pedagogika isstituti
pedagogika fakulteti Ta`lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang`ich
ta`lim) yo`nalishi 2-kurs magistranti**

Annotatsiya: Pedagogik faoliyat o`qituvchining o`quvchiga uni shaxs va intellektual jihatdan rivojlanishiga yordam beruvchi ta`limiy va tarbiyaviy ta`sirini o`z ichiga qamrab oladi.

Kalit so`zlar: ijtimoiy, psixologik, reprodaktiv, mahsuldorlik.

Аннотация: Педагогическая деятельность включает в себя воспитательное и воспитательное воздействие учителя на ученика, что помогает ему развиваться личностно и интеллектуально.

Ключевые слова: социальная, психологическая, репродуктивная, продуктивность.

KIRISH. Pedagogik faoliyat ham inson faoliyatining boshqa jabhalari kabi tavsiflanadi. Bu eng avvalo maqsadga yo`nalganlik, motivlashganlik, predmetlilikdir. N.V. Kuzmina ta`rifiga ko`ra, pedagogik faoliyatning muhim jihati – bu uning mahsuldorligidir. Pedagogik faoliyat mahsuldorligining 5 ta darajasi ajratib ko`rsatiladi:

I – (minimal) reprodaktiv: pedagog o`zi bilgan narsalarni boshqalarga etkazib bera oladi;

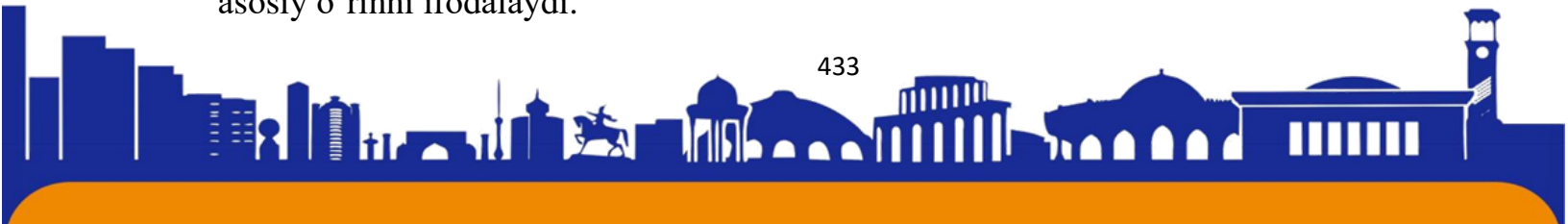
II – (quyi) moslashgan: pedagog o`z fikrlarini auditoriyaga o`ziga xos jihatlari bilan ma`lum qila oladi.

III – (o`rta) lokal modellashtirilish: o`qituvchi fanning ma`lum bir bo`limi bo`yicha o`quvchilarda bilim, ko`nikma va malakalarning strategiyasini egallaydi.

IV – (yuqori) o`quvchilar bilimni sistemali modellashtirish; o`qituvchi o`quvchilarda fan malakalarini shakllantirishning yo`l-yo`riqlarini biladi.

V – (eng yuqori) modellashtirilgan tizimli faoliyat va o`quvchilar xulq-atvori. Bunda pedagog o`z fanini o`rgatishdagi yo`l-yo`riqlarni shunday egallaydiki, natijada u o`quvchi ehtiyojlarida o`z-o`zini tarbiyalash, o`z-o`ziga ta`lim berish, o`z-o`zini rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik faoliyat borasida so`z yuritilganda yuqori mahsuldorlik tushunchasi asosiy o`rinni ifodalaydi.

Pedagogik faoliyat boshqa faoliyat turlari kabi o'z motivatsiyasi, maqsadi, predmeti, vositalari, usullari, mahsuli va natijasini aks ettiruvchi psixologik mazmuni ifodalaydi.

Pedagogik faoliyatning predmeti bo'lib, shaxs rivojlanishining sharti va asosi bo'lmish ijtimoiy madaniyatni singdirishga qaratilgan o'quv faoliyatining manbai hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning vositalari sifatida ilmiy (nazariy va empirik) bilimlarni ko'rish mumkin. Yordamchi vositalarga esa texnik, kompyuter, grafik vositalarni kiritish mumkin.

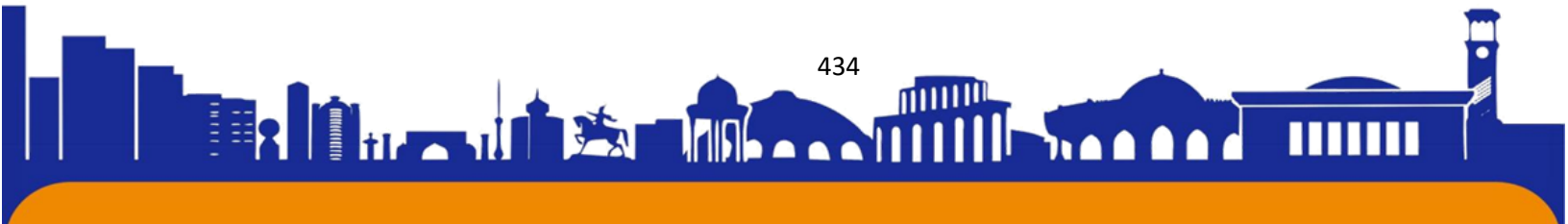
Pedagog faoliyatidagi ijtimoiy-madaniy malakani etkazish bu tushuntirish, ko'rsatish (illyustratsiya), darslik mashqlarini tahsil oluvchilar bilan birga ishlash, tahsil oluvchini bevosita amaliyoti (laboratoriya, amaldagi) va treningdan iborat. Pedagogik faoliyatning mahsuli bo'lib o'quvchining aksiologik, emotsional-mazmuniy, predmetli, baholash mezonlarini aks ettiruvchi individual malakasining shakllanganligi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning natijasi asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda o'quvchilarning shaxsiy, intellektual rivojlanishi, ularni o'quv faoliyatining sub'ekti va shaxs sifatida shakllanishi hisoblanadi.

Pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu motivatsiya hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda ham o'quv faoliyatdagi kabi motivatsion soha ajratilib ko'rsatiladi. Bu tashqi va ichki motivlardir. Tashqi motiv sifatida biror bir narsaga erishish istagini, ichki motiv sifatida esa o'z faoliyatining jarayoni va natijasiga e'tibor berishni misol qilish mumkin.

Pedagogik faoliyat pedagogik vaziyatdagi turli tuman xatti-harakatlarning umumlashmasidan iborat: perseptiv, mnemik, kommunikativ, izlanuvchanlik, nazorat qilish, baholash va h.k. Ushbu turli-tuman faoliyatlarning jamlanmasi bir qancha psixologo-pedagogik funksiyalarni belgilab beradi.

P.F.Kapterev o'qituvchiga xos bo'lgan ob'ektiv va sub'ektiv xususiyatlarni ko'rsatib o'tadi. Umumiy ko'rinishda u quyidagicha aks etadi:

O'zaro munosabat doirasida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi ta'sirlashuvning emotsional darajasini tadqiqot predmeti tarzida qo'yilishi, xususan, tarbiyachilik faoliyatining yo'nalishida kam uchraydi. Bu muammoga oid ishlar jumlasiga Abramova G.S., Beknazarov A.A., Berns R, SHuvanov I.B. va boshqalarning tadqiqotlarini kiritish mumkin. Aynan ushbu muammoga aloqador o'zbek o'qituvchisiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar nihoyatda kamchilikni tashkil

etadi. Bu sohada Beknazarov A.A., Ismagilova F.S., G'oziev E.G'. va boshqalarning ishlarini namuna sifatida sanab o'tish joiz.

L.YA.Kolominskiy o'z tadqiqotida o'qituvchining o'quvchilarga munosabati so'zsiz muallim mehnati muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlagan edi. Uning fikricha, bu pedagogik mahoratning muhim tomoni bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro munosabati ko'p jihatdan aynan mana shu jarayonga bog'liqdir. Muallifning ko'rsatishicha, o'zaro munosabatni o'qituvchi shaxsining faolligi va jamoadagi ta'sirlashuv nuqtai nazaridan yondoshgan holda o'rganish ham mumkin ekan.

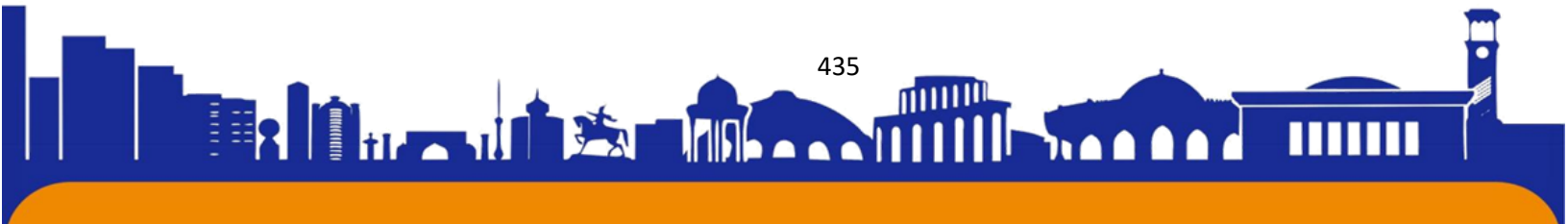
Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda pedagogning bolalarga nisbatan munosabatidagi emotsional-qadriyatli yondashuvi uning munosabat uslubidagi motivatsion jihatlari, [Shuningdek](#), bir vaqtning o'zida uning o'quvchilarga bo'lgan munosabati jarayonida xulqiga ta'sir ko'rsatuvchi operatsional jihat bilan belgilanshini qayd qilish mumkin.

Qator tadqiqotlarda esa o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik muomaladagi turli xil jihatlari baholash holati ham o'rganilgan.

O'qituvchiga nisbatan o'smirlarning talab va umidlari chet el psixologlari tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, A.Djersildning izlanishlariga binoan bolalar quyida qayd qilingan xarakterga ega bo'lgan o'qituvchilarni afzal hisoblar ekanlar:

- 1) mehribon, quvnoq, javobgarlikni his qiluvchi, barqaror insoniy sifatli;
- 2) haqiqatgo'y, batartib, halol, boshqalarni hurmatlovchi, tashkilotchilik sifatidagi;
- 3) boshqalar manfaatini o'ylaydigan, xalqparvar, sinf ishlarida o'quvchilarga [erkinlik xuquqini beruvchi](#), qiziquvchan, ishtiyoqli va ishchan;
- 4) Yoqimli ovozli, umumiy yoqimtoylik qiyofasidagi o'qituvchi.

V.Kessel tadqiqotlarida o'quvchilarning Yosh xususiyatiga bog'liq holda o'qituvchilarning mashhurlik va mashhur emaslik motivlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchining mashhurligi ko'p jihatdan uning materiallarni ko'rgazmali, jonli va muammoli tarzda etkaza olish qobiliyatiga bog'liq ekan. V.S.Abramova, S.M.Ilyusizova, V.A.Kan-Kalik va boshqalar "o'qituvchi-o'quvchi" munosabati bo'yicha tadqiqotlar o'tkazganlar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchining muloqotda do'st sifatida o'z o'rnini o'quvchilarning tengdoshlari va ularning ota-onalariga berganligi ko'rindi.

Ko'pchilik psixologlar, shu bilan birga o'zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o'qituvchilar uchun eng zarur hislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rossiya psixologlaridan N.V. Kuzmina, V. Slastenin, F.N. Gonobolin, O'zbekistonlik psixologlardan R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, A. Jabborov, M. Kaplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o'qituvchilik kasbi va ta'lim jarayoniga doir muammolar keng tadqiq etilgan. Bunda o'qituvchilik kasbiga muvofiq yaratilgan professiogrammani ko'rish mumkin.

O'qituvchi professiogrammasi muayyan fan tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga qamrab olishi lozim. Bo'lajak o'qituvchi u yoki bu xildagi fan tomonidan qanday talablar qo'yilishini bilish va shu asnda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun pedagogik oliy o'quv yurtlarida muayyan mutaxassislik bo'yicha o'qituvchi professiogrammasi ishlab chiqilishi zarurdir.

Psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, E.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamrokulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari o'zbek maktablarida rus tili va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar bo'yicha o'qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi.

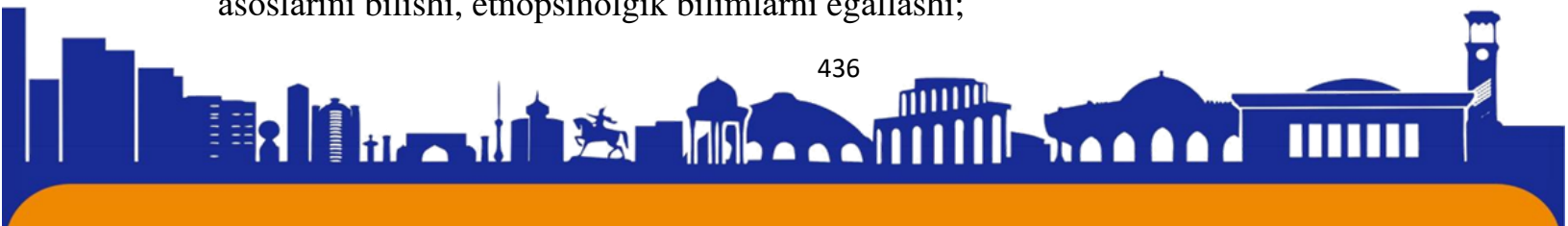
Professiogrammada muhim hislatlarning borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda o'qituvchining quyidagi hislatlari ko'rsatib berilishi lozim:

O'qituvchining shaxsiy hislatlari:

- ✓ bolalarni yaxshi ko'rish, ularni sevish;
- ✓ aql-farosatlilik;
- ✓ mehnatsevarlik;
- ✓ jamoat ishlarida faollik;
- ✓ kamtarinlik;
- ✓ odamiylik, dilkashlik;
- ✓ uddaburonlik;
- ✓ o'z bilimini oshirishga intilish;

Kasbiga xos bilimi:

- ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi;
- psixologiya asoslarini, ayniqsa Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi, etnopsiholgik bilimlarni egallashi;

- hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi;
- hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi;
- maktab Yoshidagi bolalarning psixologik - pedagogik xususiyatlarini tushunishi;
- o‘z fanini o‘qitish metodikasini bilishi;
- o‘quvchilarga tarbiyaviy ta’sir etishning samaradorligini bilishi;
- ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi;

3) O‘z kasbiga xos hislatlari:

- o‘qituvchining kuzatuvchanligi;
- o‘z diqqat-e’tiborini taqsimlay olishi;
- pedagogik fantaziya (hayol)ning rivojlanishi;
- o‘ziga tanqidiy munosabatda bo‘lishi;
- o‘zini qo‘lga ola bilishi, o‘zini tuta olishi;
- pedagogik takt;
- nutqning emotsional ifodalanishi;

4) Shaxsiy pedagogik uddaburonligi:

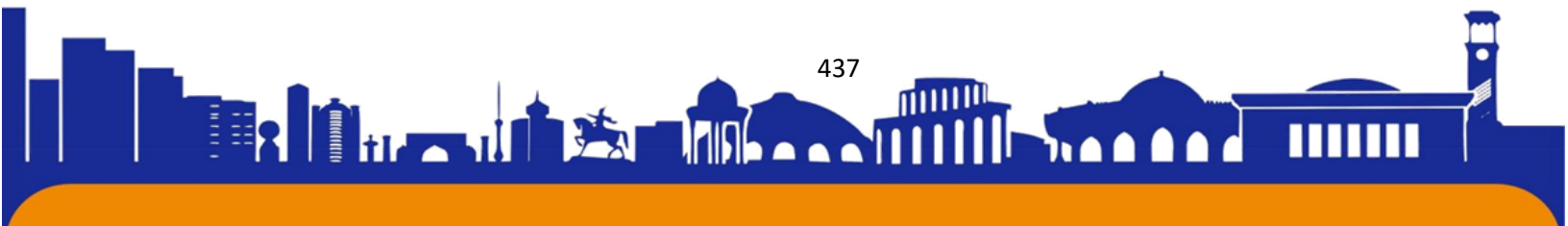
- dars mashg‘ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi;
- o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi;
- ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning bilimi o‘sishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi;
- pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtira olish;
- bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o‘z faoliyatini [rejalashtirishni bilishi](#);
- o‘quv maqsadlarini rejalashtira olishi;
- o‘zining ta’lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi;

5) Tashkilotchilik malakalari:

- bolalar jamoasini uyushtira bilishi;
- turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi;
- bolalarni nimalar bilandir qiziqtirib, ularni faollashtira olishi;
- amaliy masalalarni hal etishda o‘zining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qo‘llay olishi;

6) Kommunikativ malakalari:

- bolalarni o‘ziga jalb etishni bilishi;

- bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi;
- bolalarning jamoalararo va jamoa ichidagi o'zaro munosabatlarini tartibga solishni bilishi;
- bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog'lashni bilishi;

7) **Gnostik malakalari:**

- bolalarning asab psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi;
- o'zining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi;
- boshqa o'qituvchilarning tajribalarni o'rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to'g'ri xulosa chiqara olishi;
- psixologik-pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi;
- o'quvchilarni to'g'ri tushunib, ularning xulq-atvori sabablarini tushuntirishni bilishi;

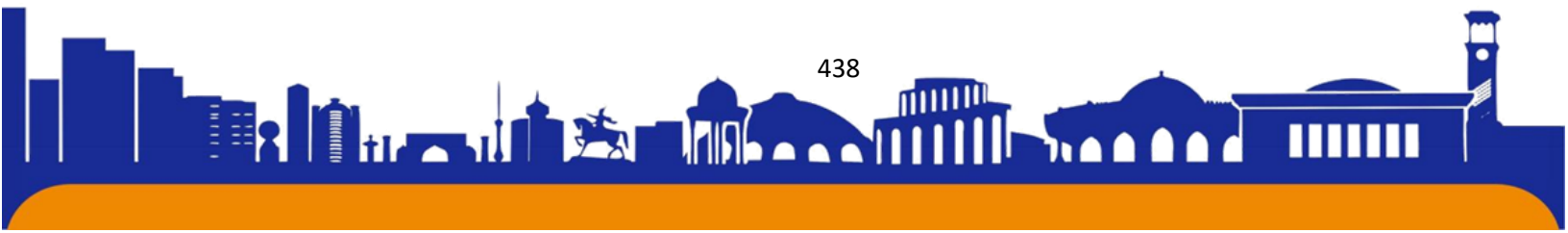
8) **Ijodiy hislatlari:**

- pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi;
- o'quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshira olish qobiliyati;
- o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib, bo'lib o'tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi;
- avvalgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati;
- o'zining o'quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko'ra bilishga intilishi.

Shunday qilib, ko'rsatib o'tilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi:

- ✓ shaxsning jamoatchilik va kasbiy yo'nalishi;
- ✓ pedagogik mahorat va qobiliyati;
- ✓ xarakterining psixologik xususiyatlari;
- ✓ bilish faoliyati;
- ✓ o'qituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti.

Professiogramma Yoshlarga o'zlarining kelgusida o'qituvchilik kasbini to'g'ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi.

Professiogrammani kasbga xos ravishda o'qitishni tashkil qilishda ta'limning samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va ko'nikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyati va shaxsiy hislatlariga bog'liq ekanligini albatta ko'rsatish zarurdir.

Pedagogik faoliyat tezligi va muvaffaqiyati asosida N.V.Kuzmina o'qituvchilarni uch guruhga bo'ladi:

1. Kasbiy malakalarni tez o'zlashtiradi, o'z faoliyatida tezda muvaffaqiyatga erishadi, dars qoldirmaydi.
2. Kasbiy sifatlarni sekin o'zlashtiradi, ba'zan dars qoldiradi, ammo pedagogik xususiyatlarni sekin-asta bo'lsa-da o'zlashtirib oladi.
3. Ko'p yillik faoliyati davomida ham o'qituvchilik qobiliyatini egallamaydi.

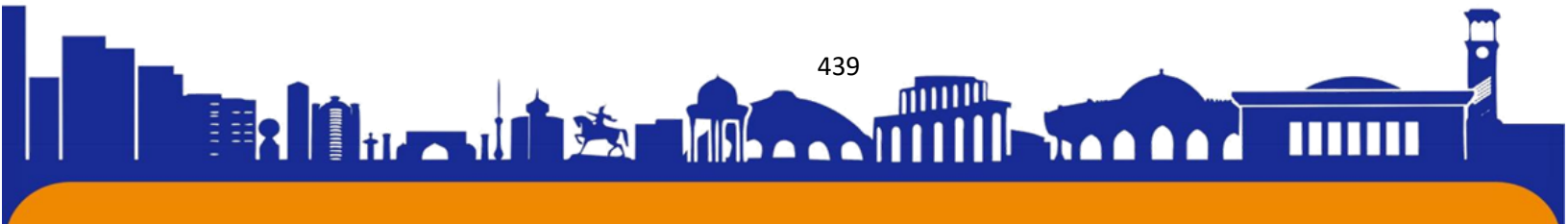
N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatga murakkab dinamik sistema sifatida qaraydi. A.I.Sherbakov ishlarida esa pedagogik ta'lim muammolari ko'zga tashlanadi. O'qituvchi shaxsi yo'nalganligining shakllanishi masalasida to'xtalar ekan, muallif o'qituvchilarni tayyorlash va o'qitish jarayonida e'tiborga olish zarur bo'lgan vaziyatlar xususida o'z tavsiyalarini beradi. Ayniqsa, olim bo'lajak o'qituvchi xulq-atvor xususiyatlarining shakllanishiga asosiy e'tiborni qaratadi.

2. O'qituvchi shaxsi va unga qo'yiladigan talablar

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tatbiq etish jarayonida o'qituvchining Yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishida jamiyat oldidagi javobgarligi yanada ortib boraveradi.

O'qituvchining o'rnini va uning vazifalari o'sib kelayotgan Yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor karalishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi bilan aniqlanadi.

"...O'qituvchi – deydi Al Forobiy, - aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur". U o'z fikrini davom ettirib: "O'qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshaydi, shu sababli o'qituvchi eshitgan va ko'rganlarining barchasini eslab kolishi, aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi, o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lmog'i lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi", deb ta'kidlaydi.

Ulug' shoirimiz Alisher Navoiy ham o'qituvchi mehnatini holisona baholab:
"Agar shogird podsholikka erishsa ham, unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi",

"Haq yo'lida kim senga bir harf o'rgatmish ranj ila,

Aylamak emas oson oning haqqin yuz ganj ila", – kabi satrlar bitgan.

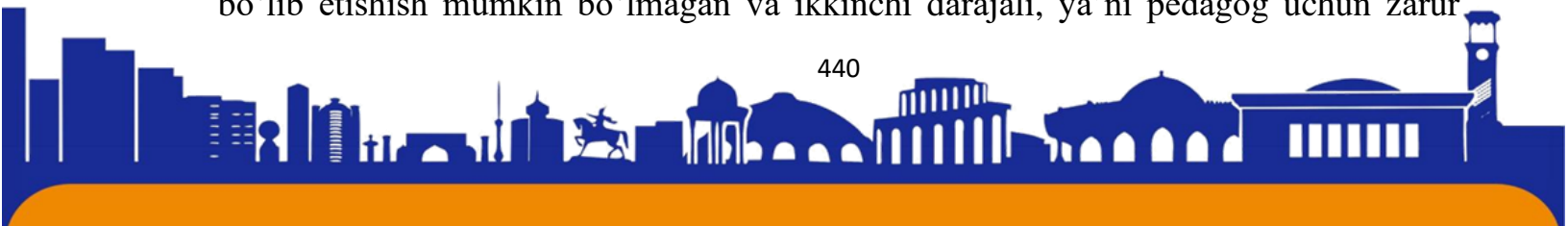
Zamonaviy maktab o'qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O'qituvchi – sinfdagi o'quv jarayoni tashkilotchisidir. O'qituvchi o'quvchilar uchun dars payti, qo'shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Ko'pchilik o'qituvchilar sinf [rahbari vazifasini bajarib](#), tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo'lib hisoblanadilar.

Zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmasligi mumkin emas. Shuning uchun ham u o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Ma'lumki pedagogik faoliyat – kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir.

O'qituvchi jamiyat tomonidan qo'yilgan talablar bilan bir qatorda o'z faoliyatida, tevarak-atrofidagi kishilar, maktab ma'muriyati, hamkasblari, o'quvchilar va ularning ota-onalari undan nimalarni kutishini ham esdan chiqarmasligi lozim. O'qituvchining o'z ishidan nimanidir kutayotganligining o'ziyiq muhim ahamiyatga egadir, mana shu tariqa kutishlar, garchand jamiyat tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan talablarga mos kelsa-da, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Lekin bu talablar hamma vaqt ham bir-biriga mos kelmasligi mumkin. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, xalq ta'limi bo'limlari va maktab direktorlari o'qituvchining ayrim hislatlari naqadar muhimligini har xil baholaydilar. Jumladan, xalq ta'limi bo'limlarining mudirlari o'qituvchidan birinchi navbatda o'z fanini yaxshi bilishini va dars berish metodikasini mukammal o'zlashtirishini talab qilsalar, maktab direktorlari o'qituvchiga qo'yiladigan bunday talablarni uchinchi o'ringa qo'yadilar. SHu bilan birga xalq ta'limi bo'limlarining mudirlari o'qituvchilarning o'quvchilar va ota-onalar, maktab jamoasi bilan qanday muloqotda bo'lishni bilishini naqadar ahamiyatga ega ekanligiga unchalik e'tibor bermaydilar. Maktab direktori esa, bunday hislatlarni o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar ichida birinchi o'ringa qo'yadilar.

Bo'lajak pedagog shaxsiga bir qator jiddiy talablar qo'yilar ekan, ular ichidan asosiy, ya'ni uni qanoatlantirmasdan turib, yuqori malakali o'qituvchi yoki tarbiyachi bo'lib etishish mumkin bo'lmagan va ikkinchi darajali, ya'ni pedagog uchun zarur

bo‘lmagan, ammo uni shaxs sifatida shakllanishiga va shaxsga ta‘lim-tarbiya berishiga yordam beruvchi talabni ajratish mumkin.

Bosh, asosiy talablar singari, ikkinchi darajali talablar ham pedagogning faoliyati psixologiyasiga va muloqotiga, Shuningdek, uning qobiliyati, bilimi, malaka va ko‘nikmasi, mahorati, bolalarni tarbiyalash va ta‘lim berish uchun zarur bo‘lgan sifatlarga bog‘liqdir. Asosiylari orasida ham, qo‘shimcha psixologik xossalar ichida ham o‘zgarmas, ya‘ni har bir davrda, vaqt va xalqlarda doimo o‘qituvchi va tarbiyachilar uchun, malakali pedagoglar uchun zarur bo‘lgan hamda o‘zgaruvchan, ya‘ni muayyan davr ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti talablaridan kelib chiqadigan, jamiyat qaror topgan sharoitda yashaydigan va pedagog ishlaydigan muhit talablaridir.

Pedagogga qo‘yiladigan asosiy, bosh va o‘zgarmas talablar bolalarga bo‘lgan mehr, pedagogik faoliyat, o‘zi ishlaydigan soha bo‘yicha maxsus bilim, keng fikrlay olish, pedagogik intuitsiya, yuqori saviyada rivojlangan tafakkurga, chuqur bilimga, madaniyat va yaxshi xulqqa ega bo‘lish, bolalarni o‘qitish va tarbiyalashning turli uslublaridan mohirona foydalana olishni bilishdan iborat. YUqorida keltirilganlarning birortasiz muvaffaqiyat bilan pedagogik ish olib borish mumkin emas.

Bu hamma xossalar tug‘ma qobiliyat emas. Ular muntazam mehnat natijasida egallanadi. Shuningdek, pedagogning o‘z ustida tinmay ishlashi tufayli bunyodga keladi. O‘qituvchi va tarbiyachilarning ko‘pligi sir emas, ammo bu kasbni yuksak darajada, muvaffaqiyat bilan ado etish mushkul ish.

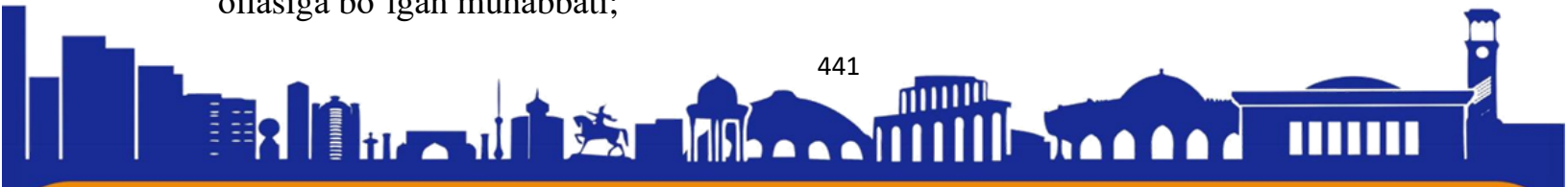
Pedagog uchun qo‘shimcha, lekin nisbatan turg‘un talablar qatoriga kirishuvchanlik, artistlik, shodon xulq, yaxshi did-farosat va boshqalarni kiritish mumkin. Bu xususiyatlar eng asosiy o‘rinda turmasa-da, ammo o‘qituvchi faoliyati uchun katta yordam beradi.

Bosh va ikkilamchi pedagogik xossalar jamlanib, pedagogning shaxsiyatini aniqlaydi, shu jihatlar kuchi bilan har bir o‘qituvchi ajoyib va o‘ziga xos shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Jamiyat tomonidan qo‘yiladigan talablardan eng muhimi o‘qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog‘lik hislatlariga qaratilgan.

Jamiyatning o‘qituvchilik kasbiga qo‘yadigan asosiy talablari quyidagichadir:

- shaxsni ma‘naviy va ma‘rifiy tomondan tarbiyalashning, milliy uyg‘onish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik g‘oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashni bilishi, o‘z Vatani, tabiatga va oilasiga bo‘lgan muhabbati;

- keng bilim saviyasiga ega bo'lishi, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;
- Yosh pedagogik-psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, Yosh fiziologiyasi hamda maktab gigienasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;
- o'zi dars beradigan fan bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z kasbi, sohasida jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lishi; ta'lim va tarbiya metodikasini egallashi; o'z ishiga ijodiy yondoshishi; bolalarni bilishi, uning ichki dunyosini tushuna olishi;
- pedagogik texnikani (mantiq, nutq, ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo'lishi;
- O'qituvchining o'z bilim va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir o'qituvchi ana shu talablarga eng yuqori darajada mos keladigan bo'lishga intilishi kerak.

O'qituvchiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablar, turli xildagi ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning, shu tariqa talablarga javob berishga sub'ektiv tayyorligi muayyan o'qituvchining pedagogik faoliyatga naqadar tayyorligidan dalolat beradi. Jamiyatning muayyan tarixiy davrida, belgilangan vaqt va belgilangan ish joyiga xos bo'lgan pedagogning asosiy va ikkinchi darajali o'zgaruvchan xususiyatlari haqidagi masalani hal qilish bir muncha murakkabdir. Jamiyatda ro'y berayotgan yangi shart-sharoitlar, ta'lim va tarbiya sohasida yangi maqsad va vazifalarni qo'yadi. Ular o'z navbatida o'qituvchi va tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talablarni belgilab beradi. Bu talablarni o'z vaqtida va aniqroq aniqlash uchun quyidagilarni bajarish lozim:

O'qituvchini hozirgi zamon talabiga javob beradigan, erkin fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirish uchun pedagogning o'zi mustaqil fikrlovchi, yuqori saviyadagi bilimli, dunyoqarashi keng bo'lmog'i va o'zida bu xususiyatlarni muntazam rivojlantirib bormog'i lozim.

Ota-onalar o'qituvchidan uning ish staji va Yoshi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va o'qitish mahoratini kutadilar. O'qituvchilar esa o'qituvchilarni uch xil hislatlari bo'yicha xarakterlab beradilar. Jumladan, birinchidan, o'qituvchining odamgarchiligi, adolatliligi, sof vijdonliligi, bolalarni yaxshi ko'rish hislatlari; ikkinchidan, o'qituvchining sezgirligi, talabchanligi bilan bog'liq tashqi hislatlari va xulq-atvoriga qarab; uchinchidan, o'qituvchining o'z fanini

bilishi, uni tushuntira bilishi kabi ta'lim jarayoni bilan bog'liq hislatlariga qarab karakterlab beradilar.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, [tarbiya jarayonining](#) samaradorligini oshirishga qo'yiladigan talablar bilan birga, o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qo'yiladigan ijtimoiy talablar ham o'sib bormoqda.

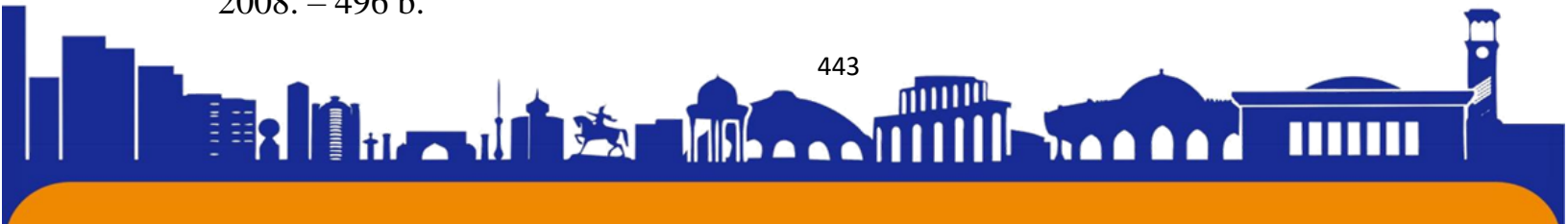
O'qituvchiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning shu tariqa talablarga javob berishga sub'ektiv tayyorligi muayyan o'qituvchining pedagogik faoliyatga naqadar tayyorligidan dalolat beradi.

3.O'quv jamoasini boshqarishning psixologik asoslari

O'qituvchilik kasbi - axloqiy xarakterga ega bo'lgan insonparvar kasblardan biri bo'lib, o'quvchilarga insoniy munosabatda bo'lish o'qituvchi faoliyatining asosiy tamoyili hisoblanadi. Bu o'qituvchidan bolalarni sevish, ularni qadr-qimmatini hurmat qilish, sho'xliklariga bardoshli bo'lish, ularni jismoniy va axloqiy majruh etuvchi narsalarga murosasiz bo'lishni talab etadi. Muallimning odob-axloqi, insonparvarligi – bolalarning kelajagi uchun g'amxo'rlik qilish, ularni hayotga ijtimoiy va mehnat faoliyatiga tayyorlashga intilishida namoyon bo'ladi. Xushyorlik, pedagogik muomala, diqqat-e'tiborli bo'lish, bolalarni sevish, ularga yaxshilik qilish, o'qituvchilik burchini anglash, mas'uliyatli, talabchan va adolatli bo'lish, bilimdonlik, halollik, rostgo'ylik kabilar o'qituvchiga xos kasbiy axloqiy fazilatlaridir.

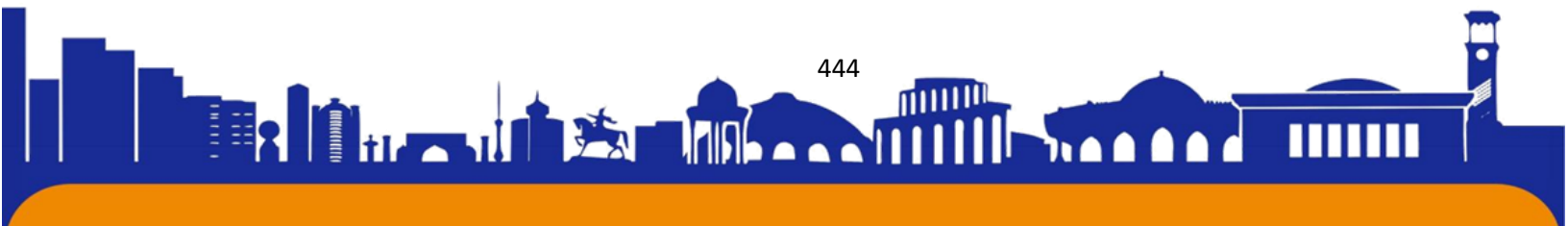
FOYDALANILDAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.:OPI, 2003.
2. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriëti, 2013.
3. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
4. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.
5. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika (kasbhunar kollejlari uchun darslik). Ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi“ NM ijodiy uyi, 2008. – 496 b.

6. Sulstonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
7. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
8. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.

BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA EKOLOGIK TALIM TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

USANOVA SHAHNOZA, MUHAMMADIYEVA MUSHTARIY - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti pedagogika fakulteti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistrantlari

Annotatsiya: ushbu maqola biologik xilma-xillikni o'rganishi va uni saqlab qolish mexanizmini ishlab chiqish, inson ta'siri natijasida kutiladigan xavf-xatarni baholash va oldindan ko'ra bilish, tabiiy resurslarni saqlab qolish, ko'paytirish va undan rasional foydalanish to'g'risida yozilgan.

Kalit so'zlar: tabiat, inson, qadriyat, an'ana, jonli va jonsiz tabiat, ekologiya.

Bugungi kunda kelajak avlod uchun qayg'urish, keng dunyoqarashga ega bo'lgan naslni yetishtirishga intilish, bizning milliy qadriyatlarimiz biridir. Yosh avlodga atrof-muhit haqida ta'lim-tarbiya berish esa bugungi davrda bizning muqaddas burchimizdir. Xalqimizning qadimiy urf-odat, an'analari hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalarni uyg'unlashtirib olib boriladigan ekologik ta'lim-tarbiya bizning yosh avlodimiz bo'lgan bolalarni, avvalo, oilada maktabda, asta-sekinlik bilan yuqori sinflar, litsey kollejlari va keyingi bosqichlarda ham olib borilsa, qaysi sohada bo'lishidan qat'iy nazar ekologik madaniyatli inson bo'lib yetishadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, o'z oldiga milliy qadriyatlarga asoslangan xuquqiy demokratik davlatni qurish va fuqoralik jamiyatini shakllantirishni maqsad qilib qo'ydi. Unda xar bir fuqaro uchun davlat tiliga xurmat, respublika tarixiga e'zoz va o'z vataniga mexr ila yashash imkoniyati yaratildi. Milliy g'oyaga tegishli bo'lgan ushbu uch talabning oxirgisi ekologik tarbiya bilan bevosita bog'liqdir. Chunki ekologik bilim, o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra, ekotizimlarda turgan barcha ob'ektlarning biosferada tabiat-jamiyat munosabatlarini uyg'unlashtirishga olib keladi.

Aynan ekologiyaning predmeti davlatning tabiiy sharoiti, tabiiy boyliklari va resurslari, ekologik holati va uni muxofaza qilish yo'llari xamda unga oid ta'lim va tarbiya kabilar bo'lib hisoblanadi.

Har bir xalqning milliy g'oyasi uning maqsad va muddaolarini ifodalaydigan, o'tmishi va kelajagini uzviy bog'laydigan, asriy orzu-istaklarini amalga oshirishga xizmat qiladigan ma'naviy omildir. Ekologik bilimlar bilan puxta qurollangan shaxs g'oyaviy tahdidlarga yoki istiqlolimizning kelajagiga shubha tug'diruvchi xar qanday ikkilanishlarga yuqori darajada qarshi tura olishi mumkin. Chunki, istiqlolimizning ahamiyatini yoshlar ongiga singdirishda, bu borada ishonchli dalallarga suyangan holda

ularda Vatanimiz tabiati xaqida samimiy faxrlanish, g'ururlanish, shu bilan birgalikda qayg'urish kabi tuyg'ularni shakllantirish ekologik ta'lim tarbiyaning bosh vazifasi sanalmog'i lozim. Yer kurrasida yuzaga kelayotgan ekologik nobop muhitning chuqurlashuvida ozmi-ko'pmi O'zbekistonning ham ishtiroki bor.

Mamlakatimizda yashayotgan 34 milliondan ziyod aholining yarmidan ko'pi ekologik xavfli bo'lgan muhitda istiqomat qilmoqdalar. Orol dengizi va unung atrofida ro'y berayotgan ekologik inqiroz holati sovet davrining noekologik agrar-iqtisodiy siyosatining natijasidir. Shuning uchun ham davlatimiz, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ekologik masalalarni iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy istohatlar bilan uyg'unlashtirilgan holda olib borilishi lozim deb topgan va bu siyosat o'zining munosib davomchisi qo'lida yanada yuqori cho'qqilari bilan davom qilmoqda. Mustaqillik yillarida Ozbekiston Respublikasida ekologik xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha muhim huquqiy, tashkiliy va ijtimoiy iqtisodiy chora tadbirlar ishlab chiqildi va amalga oshirildi.

Ekologiya ya'ni atrof-muhit haqida bilimlarni bolalarga maktab ta'lim bosqichidan boshlab, turli xil didaktik o'yinlar, qiziqarli metodlar orqali tassavvur olami keng boyitildi. O'tkazilgan metodlar ta'sirida bolalar ona tabiat ya'ni bizni o'rab turgan olam haqida, jonli -jonsiz tabiat, inson va tabiat, qolaversa, insonning tabiatga munosabati, tabiatni muhofaza qilish to'g'risida tasavvurlari kengayadi. Darsliklarda berilgan tabiat haqida hikoyalar, ertaklar, hadislar, rivoyatlarda tabiat insonga qanday qilib ma'naviy-axloqiy tarbiyalashi haqida keng, yoritilgan. Ekologik ta'lim uzluksiz olib boriladi, ya'ni u asosan bog'cha va maktabda olib boriladi. Chunki har bir inson bog'cha va maktabda boradi. Barcha bilimlar haqida ilk tushunchani shu maskanlarda oladi. Shu sababdan bog'cha maktab bolalariga ekologik ta'lim berish nazariy, amaliy ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiatshunoslik o'quv faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarga ega bolishi lozim. Ushbu masalalar ekologik bilimlar bilan bogliq hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tabiatni bilishi, uni asrab - avaylash haqida ilmiy bilimlarga ega bolishi kerak.

Biz bilamizki, boshlang'ich sinfda har bir sinfda o'quvchilarda Vatan, Vatanga muhabbat hisi sindiriladi. Vatanga muhabbat bilan vatanni avaylab- asrash ham sindiriladi. Ekologiya – tirik organizmlarning o'zaro maqsadi hamda ular yashayotgan tashqi muhit bilan aloqasi va tirik organizmlar tizimidagi turli-tuman bog'lanishlarni o'rgatadigan fandır.

Bu fan biologiya fanining tarkibiy bo'lagi bo'lishi bilan bir qatorda, kimyo, fizika, geologiya, o'rmonchilik, dehqonchilik, tuproqshunoslik, matematika va boshqa

tabiiy fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. Birinchi bo'lib "ekologiya" atamasini nemis olimi E. Gekkel fanga kiritdi, bu atama tirik dunyoning o'zini o'rab turgan muhit bilan o'zaro bog'liqligini o'rgatadi.

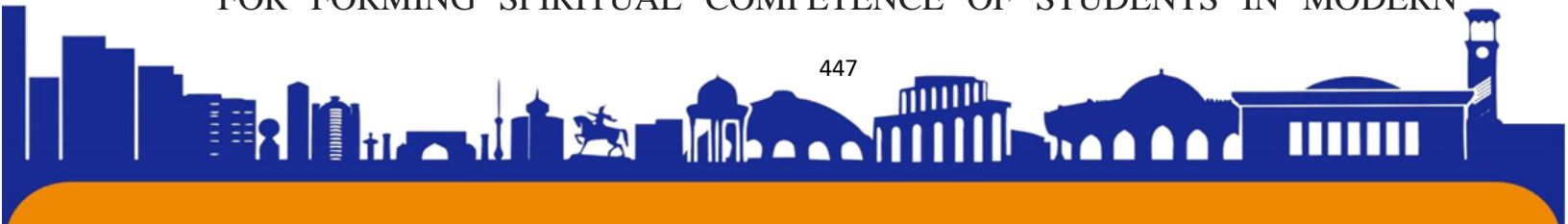
Ch. Darwin ta'rif bo'yicha "yashash uchun kurashish sharoitlarini keltirib chiqaradi". Ekologiya fanining o'rganadigan predmeti – tirik organizmlar, populyatsiyalar, turlar, biotik va biosferik darajada tashkil qilingan ekotizim va uning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasidir. Ekologiyani o'rganishning bosh obyekti – ekotizim yoki tabiiy komplekslarning birligi, tirik organizmlarning hosil bo'lishi va ular yashaydigan muhitdir. Ekologiyaning bosh vazifasi – tabiat, jamiyat va ular bog'liqligining yangi qarashlari, kishilik jamiyatini biosferaning bir bo'laki ekanligini boshqalarga o'rgatishdir.

Atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi munosabatlarni bevosita tartibga soluvchi 15 dan ziyod qonun, tabiiy resurslarning ayrim turlaridan foydalanish mexanizmlari va shartlari, shuningdek, davlat ekologik ekspertizasini amalga oshirish, turli toifadagi qo'riqlanadigan hududlarni tashkil qilish va ulardan alohida foydalanish rejimini o'rnatish tartib taomillari va boshqa masalalarni belgilab bergan 30 dan ortiq normativ huquqiy hujjat qabul qilindi va amal qilmoqda.

Qabul qilingan hujjatlar atrof muhit obyektlarining ifloslanish darajasini Qabul qilingan hujjatlar atrof muhit obyektlarining ifloslanish darajasini ma'lum darajada kamaytirish, qo'riqlanadigan tabiiy hududlar tizimini rivojlantirish, xalqaro tashkilotlarni milliy ekologik muammolarni hal etishga jalb qilish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva Q. va boshqalar "O'qish ktobim" 2- sinf, T. 2006.
2. Abdullayeva Q., va boshqalar "Savod o'rgatish darslari" T, "O'qituvchi" 1996.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006.
4. Abdullayeva Q., va boshqalar "Ona tili" T., "O'qituvchi" 1999.
5. Bo'ri Ziyamammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o'zbek milliy modeli. Toshkent. 2009.
6. «Kitobim-oftobim» Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti, 2008.
7. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN

CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.

8. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.

9. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.

10. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.

11. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.

12. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.

13. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

14. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.

15. Абдуразаков, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110-115).

16. Абдуразаков, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.

ISSN (E): 2181-4570

ASPIRATSION SINDROMDAN NOBUD BO'LGAN CHAQALOQLAR BUYRAGINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI

Egamov Bunyodbek Jumanazarovich,
Salaeva Zulfiya Shanazarovna
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

Kalit so'zlar: chaqaloq, neonatal davr, buyrak morfologiyasi

Mavzuning dolzarbligi: Erta neonatal davrda aspiratsiya sindromi neonatologiyada hali ham dolzarb tadqiqot mavzusi bo'lib qolmoqda, klinik ahamiyatiga qaramay, yangi tug'ilgan chaqaloqlarda va chaqaloqlarda tug'ruqdan keyingi aspiratsiyaga hali ham kamroq e'tibor qaratiladi. Neonatal davr shartli ravishda ikkita davrni o'z ichiga oladi. Erta neonatal davr chaqaloq tug'ilganidan 0-7 kungacha bo'lgan va kechki neonatal davr 8-28 kungacha bo'lgan muddat. Neonatal davrda aksariyat ichki a'zolarining rivojlanishi xar qanday ta'sirlovchi omillarga javoban tizimli javob reaksiyasi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot ob'ekti va predmeti. Respublika patologik anatomiya markazida 2018-2022 yillardagi neonatal davrda jami 72 nafar neonatal davrning erta (0-7 kunlik) davrida nobud bo'lgan chaqaloqlar va nobud bo'lgan chaqaloqlarning buyrak to'qimasi materiallari olingan.

Olingan natijalar. Buyrak to'qimasining mikroskopik tekshiruvlari neonatal davrda aspiratsion sindrom tashxisi bilan kasallanib nobud bo'lgan chaqaloqlar avtopsiyasida ajratib olingan buyrak to'qimasini morfologik o'zgarishlarini o'rganishimiz shuni ko'rsatadiki, hali takomil topayotgan buyrak to'qimasining po'stloq qavatida joylashgan koptokchalar shaklan xali takomil topmaganligi, fil'tratsiya qilingan birlamchi siydik tarkibida eritrotsitlarning bo'lishi, koptokchalar tomonidan fil'tratsiyalangan birlamchi siydik tarkibidagi oqil tuzilmalarini proksimal kanalcha devori va bo'shlig'i bo'ylab kondensatsiyalanishi, shu bilan bir qatorda xali takomil topayotgan proksimal kanalcha epiteliylarining infiltrativ funktsiyasining yetishmovchiligi oqibatida distal kanalchalarda xam gomogen to'rsimon ko'rinishdagi oqsil tuzilmalarining uchrashi aniqlanadi

Natijada, juda ko'plagan proksimal kanalcha epiteliylarida segmentar nekrotik nefrozning rivojlanishiga olib keladi. Bir vaqtning o'zida perikanalikulyar joylashgan qon tomirlarda gidrostatik bosimning oshishi qon tomirlarning kengayishiga va

to'laqonlik rivojlanishiga olib keladi. Umumiy fonda buyrak kanalchalari atrofida uzun chiziqsimon venoz to'laqonlik manazaralari shakllanadi. Oqibatda, podotsitlarning qirg'oq bo'ylab joylashishiva birlamchi siydikni filtratsiya qilish jarayoniga adaptiv moslashishi aniqlanadi (1 va 2 rasmlarga qarang). Koptokchalarda dimlangan birlamchi siydik dimlanishi koptokcha kapsulasi yassi epiteliylarini shikastlanishga olib keladi va shu soxada fokal shaklan yarim ovoltsimon deformatsiyalangan koptokchalaraning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Natijada birlamchi siydikning kam filtratsiyalanishi, xali infiltratsiyaga uchramagan birlamchi siydikni quyuqlashishiga va siydik tarkibini kontsentratsiyalanishiga siydik kislotalari kontsentratsiyasining oshishiga olib keladi. Proksimal va distal kanalchalar bo'shlig'ida siydik kislotalarining kristallari paydo bo'lishi, to'rsimon gomogen oqsil tuzilmalarining distal kanalchalarda bo'lishi (albuminuriya) ikkilamchi siydik xarakatini buzilishiga va kanalchalarning obturatsiyasiga olib kelishi mumkin (M.I. Lisenko. 2014). Bu o'zgarishlar pnevmoniya sabali gipoksiya kuzatilayotgan chaqaloq juda ko'plagan oraliq metabolitlarning xam xosil bo'lishi sababli kuchayishi, takomil topayotgan epitelial xujayralarda apaptoz va nekroz jarayonini stimullaydi. Bu o'zgarishlar koptokchalar shaklini o'zgarishiga: yarimoysimon ko'rinishdagi shishlar, ajoyib to'r kapillyalrlari oralig'ida mezangial xujayralarning proliferatsiyasiga va endoteliy xujayralarining shikastlanishiga olib keladi. Bu o'zgarishlar klinik jihatdan o'tkir buyrak yetishmovchili ko'rinishida namoyon bo'ladi. Proteinuriya xam distal kanalcha bo'shliqlarida gomogen pushti rangli to'rsimon tuzilmalar ko'rinishida paydo bo'ladi. Bu o'zgarishlar asosan segmentar yoi fokal nekrotik nefrozning rivojlanishi va klinikada o'tkir buyrak yetishmovchiligi bilan birga yuzaga kelishi mumkin. Bu o'zgarishlar makroskop jihatdan, buyrak to'qimasini ko'zdan kechirganda, po'stloq va mag'iz qavati chegaralarining ba'zi bir proyeksiyalarda aniqlash imkonini bo'lmasligi bilan namoyon bo'ladi. Po'stloqda pushti och rangdagi vonsizlangan ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Xulosa. Erta neonatal davrdagi (0-7 kungacha bo'lgan davr) chaqaloqlar buyragi homila ichi pnevmoniyasi bilan tug'ilib 3 sutkada nobud bo'lgan chaqaloqlar buyragida segmentar nekrotik nefroz o'choqlarining rivojlanishi bilan namoyon bo'ldi. 7 kungacha bo'lgan davrda aspiratsion sindrom bilan kasallangan chaqaloqlar buyragi gipoksiya sababli, koptokchalarining shaklan deformatsiya-langani oqibatida, koptokcha ajoyib to'r tuzilmalarida mezangial xujayralarning proliferativ faolligini oshganligi aniqlandi. Sog'lom tug'ilgan chaqaloqlar siydigi tarkibidagi siydik

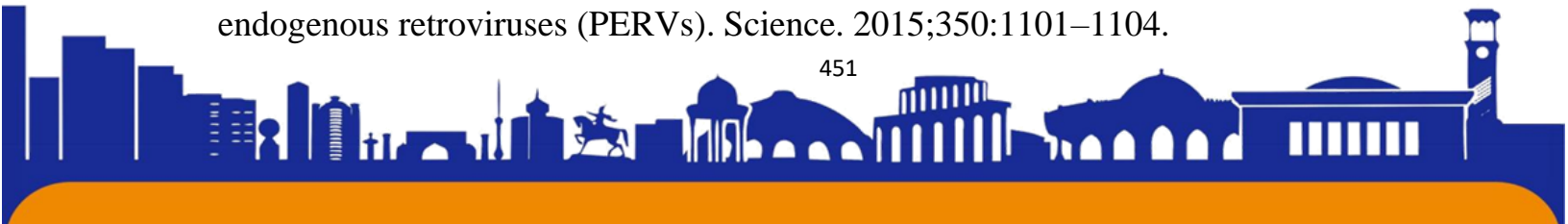

kislotalarining meyorda kattalarga nisbatan 3 baravar oshiq bo'lishi va bu ko'rsatkichlar gipoksiyaga olib keluvchi xar qanday sabablarda ya'nada oshib ketishi va distal kanalchalar ichki yuzasida siydik kislotali kristal cho'kmalarining ya'nada ko'p to'planishiga olib kelishi aniqlanadi.

Adabiyot.

1. Зеленцова В. Л. Морфологические особенности почек у плодов и новорожденных, перенесших гипоксию / В. Л. Зеленцова, В. И. Шилко, С. Ю. Медведева // Архив патологии. – 2003. – № 6. – С. 40–44.
2. Попов С. В. Особенности нарушения функции мочевыделительной системы у новорожденных с гипоксическим поражением ЦНС тяжелой степени / С. В. Попов, В. Н. Облазницкий // Вісник СумДУ. Серія Медицина. – 2008. – Т. 2, – С. 88–91.
3. Estrada JL, Martens G, Li P, et al. Evaluation of human and nonhuman primate antibody binding to pig cells lacking GGTA1/CMAH/beta4GalNT2 genes. *Xenotransplantation*. 2015;22:194–202.
4. Konermann S, Brigham MD, Trevino AE, et al. Genome-scale transcriptional activation by an engineered CRISPR-Cas9 complex. *Nature*. 2015;517:583–588.
5. Liao HK, Hatanaka F, Araoka T, et al. In vivo target gene activation via CRISPR/Cas9-mediated trans-epigenetic modulation. *Cell*. 2017;171:1495–1507 e1415.
6. Niu D, Wei HJ, Lin L, et al. Inactivation of porcine endogenous retrovirus in pigs using CRISPR-Cas9. *Science*. 2017;357:1303–1307.
7. Qi LS, Larson MH, Gilbert LA, et al. Repurposing CRISPR as an RNA-guided platform for sequence-specific control of gene expression. *Cell*. 2013;152:1173–1183.
8. Wang H, Yang H, Shivalila CS, et al. One-step generation of mice carrying mutations in multiple genes by CRISPR/Cas-mediated genome engineering. *Cell*. 2013;153:910–918.
9. Wang X, Cao C, Huang J, et al. One-step generation of triple genotargeted pigs using CRISPR/Cas9 system. *Sci Rep*. 2016;6:20620.
10. Yang L, Guell M, Niu D, et al. Genome-wide inactivation of porcine endogenous retroviruses (PERVs). *Science*. 2015;350:1101–1104.

Shukur Xolmirzayevning adabiyot sohasiga qo'shgan hissalar

Xudayberganov Ma'ruf Olimkulovich

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev ijodiga oid ma'lumotlar, asarlari, hikoyalarga, ijodiy merosiga to'xtalib o'tildi. XX asr o'zbek adabiyotida o'ziga xos uslubga ega bo'lgan ijodkorlardan biri Shukur Xolmirzayev sanaladi. Shukur Xolmirzayev o'zbek adabiyotiga 60-yillarda kirib keldi. Ilk hikoyalari bilan o'quvchilar qalbini zabt etdi. U yaratgan hikoyalar Abdulla Qahhor e'tiboriga tushdi. Keyinchalik romanchilikka ham qo'l urdi. Shukur Xolmirzayev hikoyalardagi obrazlarga alohida ahamiyat qaratdi. Ularni samimiy va tabiiy qiyofada aks ettirishga intildi. U yaratgan hikoyalarda ayniqsa bola obrazi alohida ahamiyat kasb etdi.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzayev, baadiyat, janr, shaxs, nasr, hikoya, adabiyot.

Abstract. In this article, information about Shukur Kholmirezayev's work, works, stories, and creative heritage were discussed. Shukur Kholmirezayev is considered one of the creators with a unique style in the Uzbek literature of the 20th century. Shukur Kholmirezayev entered Uzbek literature in the 60s. He won the hearts of students with his first stories. The stories he created caught the attention of Abdulla Qahhor. Later, he started writing novels. Shukur Kholmirezayev attached special importance to the characters in his stories. He tried to reflect them in a sincere and natural way. In the stories he created, the image of a child was especially important.

Key words: Shukur Kholmirezayev, art, genre, personality, prose, story, literature.

Kirish. Shukur Xolmirzayev 1940-yil 24-martda Surxondaryo viloyati Boysun tumanida tug'ilgan. O'zbekiston xalq yozuvchisi(1991). Toshkent universitetining jurnalistika fakultetini tugatgan (1963). Dastlabki hikoya va ocherklari 1958-yildan nashr etilaboshlagan. «Oq o'tli» (1962), «To'liqlilar» (1963), «O'n sakkizga kirmagan kim bor?» (1965) qissalari, shuningdek, yozuvchining shu davrda yozgan hikoyalari «Olis yulduzlar ostida» (1971), «Hayot abadiy» (1974), «Og'ir tosh ko'chsa...» (1980), «Yo'llar, yo'ldoshlar» (1984), «Bodom qishda gulladi» (1986), «Tog'larga qor tushdi» (1987) singari to'plamlaridan o'rin olgan. «So'nggi bekat» (1976), «Qil ko'prik» (1984), «Yo'lovchi» (1987), «Olabo'ji» (1992), «Dinozavr» (1-kitob, 1996) kabi

romanlar muallifi. «Qorakamar» (1987), «Ziyofat» (1990-yili sahnalashtirilgan) dramalari ham bor. Yozuvchi 2005-yil 29-sentyabrda Toshkent shahrida vafot etgan. Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofoti (1989) hamda «Mehnat shuhrati» (1999) ordeni bilan taqdirlangan. Shukur Xolmirzayevning hikoyachilikdagi mahorati, badiiy so'z san'ati, tasvir uslubi haqida ilmiy tadqiqot ishlari ham olib borilgan. Jumladan, G.N. Tavaldiyeva (2001), Sh. Doniyorova (2001) kabi adabiyotshunolar yozuvchining hikoyachilikdagi o'ziga xos tasvir uslubi, voqyelikni badiiy idrok etish tamoyillari haqida ilmiy xulosalar berganlar. Bundan tashqari, "Shukur Xolmirzayev zamondoshlari xotirasida" (2010) kitobida Shukur Xolmirzayevga zamondosh ko'plab adabiyotshunolar tomonidan adib mahoratining, yetuklik darajasining o'ziga xos tomonlari haqidagi noyob xotiralari jamlangan. Olim Toshboyevning "Abadiy zamondosh" (2018) kitobida yozuvchi asarlarining yozilish tarixi, sababi, yozuvchi shaxsiyati haqida fikr yuritiladi. O'zbek adabiyotida tabiat va inson mavzui alohida yoritilgan asarlar kam uchraydi, ayniqsa, yozuvchi ijodining salmoqli qismi bu mavzuga bag'ishlangan jihat Shukur Xolmirzayevgagina xosdir.

Asosiy qism. Shu jihatdan yozuvchi ijodida tabiat va inson tasvirining badiiy tadqiq etilishi uning ijodining o'ziga xos qirralari haqida ham ilmiy xulosalar berishga imkon beradi. Shukur Xolmirzayev o'zbek hikoyachilik san'atining ustoz Abdulla Qahhordan keyin yangi, yuqori bosqichga ko'targan yozuvchilardan biridir. Uning hikoya, qissa va romanlari tesha tegmagan voqealarga bag'ishlanganligi, xarakterlarga boyligi bilan ajralib turadi. Shukur Xolmirzayev o'ndan ortiq hikoyalarda bola ruhiyatini yoritishga harakat qildi. Bu obraz ko'plab hikoyalarda aks etgan bo'lsa-da, bir-birini takrorlamaydigan xarakterlar galariyasi bo'lib gavdalandi. Shukur Xolmirzayev o'ziga xos shaxsiy badiiy uslub sohibi sifatida taqlidchilikdan, biryozlamalikdan, bayonchilikdan qochadi, so'zga xasis bo'lsa-da, fikrini o'quvchiga to'la va yorqin yetkazishga erishadi. Biroq ba'zan uning asarlari tugallanmagandek taassurot uyg'otadi. O'quvchi asar davomini kutadi. Qahramonlar portretini chizmaydi, asosiy e'tiborini xarakter yaratishga qaratgandek ko'rinadiki, bu o'quvchini o'ylashga, chuqur mulohaza qilishga majbur qiladi. Asar qahramonlari ustidan chiqarilgan hukm o'quvchi e'tiboriga havola etiladi. Har bir o'quvchi qanday asar o'qimasin o'qigan asar qahramonlarining taqdirini o'zi xohlaganidek bo'lishini istaydi. Adibning "Qorbobo keladi" hikoyasida bola obrazi ruhiyati ifoda etilgan. U bola bo'lgandaham juda sodda, ishonuvchan, qalbi pok,

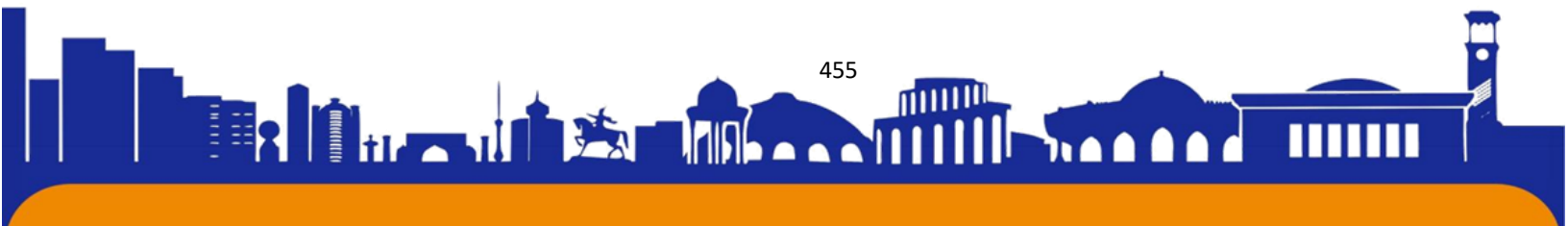
orzu qilgan narsalarini o`zi xohlaganday tasavvur qiladigan va shunga o`zi ham ishonadigan obraz sifatida tasvirlangan. Yozuvchining “Bahor” hikoyasida esa tog`li hududlarda yashovchi, qalbida ilk muhabbat kurtak otayotgan va bu ayni bahor faslida daraxtlar uyg`onib, barg yozayotgan fasl tasvirlanib hikoyaga yanada joziba bergan. “Jo`raboshi” hikoyasi o`zlarini ko`chaning “xo`jayinlari” deb, biluvchi bir guruh, har xil yoshdagi bolalarning hayotidan olingan haqqoniy lavhadir. “Ko`cha xo`jayinlari” ning boshlig`i Habibulla ismli bola bo`lib, u harbiy xizmatga ketish arafasida o`z “ishchilari” bilan xayrlashishi, ularga vazifalar tayinlashi arafasida ulardagi ruhiyatning o`zgarishi orqali bolalar hayotini tasvirlaydi. Bolalik, o`smirlik, o`spirinlik davri va ular bilan xayrlashuv sifatida ifoda etiladi. Adibning “Nasib etsa” hikoyasida haqiqatgo`y bola to`g`risida gap boradi. Elyor Bo`ritosh opasini juda yaxshi ko`radi. U ishdan kelgan zahoti bola uning atrofida girdi kapalak bo`lib o`ynar, u bilan sihatlashar edi. Bo`ritoshni qishlog`idan Berdiyora yaqinda olib qochib kelganligi uchun Elyor unga oilasi, qishlog`i to`g`risida o`zini qiziqtirgan savollarni beraveradi. Shu orqali bola ruhiyati asta-sekinlik bilan ochila boradi. Adib bola ruhiyati orqali inson hayotidagi o`zgarishlarning ta`sirini ushbu hikoyada tasvirlaydi va buni uddasidan chiqadi. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida bola ruhiyatini ochar ekan ko`proq ularni qiziqarli holatlarda aks ettirishga harakat qiladi. Bunday paytda yozuvchi bolalar hayotida yuz berishi mumkin bo`lgan voqea-hodisalarga e`tiborini qaratadi. Masalan, maktab tasvirini berish orqali unda bolalarning maktab yoshiga xos bo`lgan jihatlarni ochishga harakat qiladi, qishloq hayotidan lavhalar keltirish orqali esa, tabiat va bola ruhiyatidagi o`xshashliklar yoritiladi. Bolalar turmush tarzining ko`p qismini egallab turadigan jarayon bu-o`yin. Yozuvchi hikoyalarida o`yin epizodidan foydalanar ekan, keltirilgan o`yinning qanday o`ynalishi, o`ynalish qonun-qoidalari haqida ham gapirib o`tadi. Bundan yozuvchining o`zbek milliy o`yinlari turkumiga kiruvchi o`yinlaridan anchagina yaxshi xabardor ekanligini bilib olamiz. Yozuvchi hikoyalarida murg`ak bolaning ko`nglidan o`tayotgan tuyg`ularni mahorat bilan ochib bergan. Ko`ngil oynasi bir sinsa, yoki lat yesa qayta tuzatib bo`lmaydigan, shisha misoli. Ko`ngil bir ozor yesa o`z holiga kelishi, avvalgiday bo`lishi qiyin. Shukur Xolmirzayev bola obrazini yaratar ekan bu jihatlarni ham yoddan chiqarmaydi va uni mahorat bilan ko`rsata oladi. Sh. Xolmirzayev jahonning mashhur yozuvchilari qatorida, ularga bo`ylasha oladigan darajada tabiat mavzusida takrorlanmas asarlar yaratdiki, bu

yozuvchi ijodining alohida bo'rtib ko'rinib turuvchi bir qirrasidir. Mana shu sababdan ham katga imkoniyati tufayli tabiat qonunlari, hayvonlarning yashash tarzlari, har bir giyohning o'ziga xos xususiyatlari haqida puxta bilimga ega. Bu jihatdan J.London, E.Xeminguey, S.Tompson asarlarining yozuvchi ijodiga ta'siri ham kattadir. Tanqidchi U.Normatov «Zaminda yashaymiz, zaminni o'ylaymiz» maqolasida Sh.Xolmirzayev hikoyalari xos mazkur xususiyat haqida shunday deydi: «Inson va tabiat munosabati Sh.Xolmirzayev hikoyalarining yetakchi leytmotiviga aylanib qoldi. Shunisi xarakterliki, yozuvchining so'nggi-yillarda yaratgan deyarli barcha hikoyalari shu mavzu atrofida aylansa-da, ular bir-birini takrorlamaydi, har gal avtor masalaning yangi qirrasini kashf etadi, yangi xarakter yaratadi, xarakter qalbining yangi tomonini ochadi...». Shu nuqtainazardan yozuvchining inson va tabiat mavzuidagi hikoyalarini ko'zdan kechirsak, inson xarakterining qanchalar murakkab ekanligi, bu murakkabliklar, uning hatto, tabiatga munosabatlarida ham namoyon bo'lishini kuzatamiz. Chunonchi, «Kulgan bilan kuldirgan» (1972) hikoyasida Shukur Xolmirzayev vatan go'zalligi, boyligi, umuman, tabiatga befarq bo'lmagan, uni sevuvchi kishilarni tashvishga solayotgan -tabiat boyligini asrash masalasini ilgari suradi va bu masalaning mohiyatini oddiy bir voqeya tasviri orqali ko'rsatadi. «Kulgan bilan kuldirgan» hikoyasida bosh qahramon tog'dagi kakliklar haqida qayg'uradi, bir-ikki qushni emas, umuman, hududdagi barcha qushlarni qahraton ayozdan omon chiqarib olish g'amini yeydi. «Jarga uchgai odam»da esa o'zi tabiat va uni asrash xususida film yaratmoqchi bo'lgan kinorejissyor butun boshli ayiqni o'ldirib ikki bolasini yetim qilgani uchun tegishli tashkilotlar tomonidan emas, oddiy bir tabiat jonkuyari qo'lidai ayovsiz jazolanadi. Yozuvchining bu kabi asarlarida aks etgan o'zboshimchalik oqibatida yuzlab tog' qishloqlari aholisi vohalarga ko'chirilib, yashnagan go'shalar vayronaga aylangani, ming-yillik tarixiy obidalarining qarovsiz qolib ketgani, xalq kelajagini ta'min qiladigan yer-suvning isrof bo'layotgani haqidagi fikrlar va tashvishli mulohazalar ijodkor izhor qilayotgan xalq dardining in'ikosidir.

Xulosa. Xullas, Shukur Xolmirzayev o'ndan ortiq hikoyalarida bola obrazini yaratgan. Bolalarga xos bo'lgan ruhiy kechinmlalar, hissiyotlar, ularni larzaga solgan hodisa va voqealar bola tilidan ifoda etilgan.

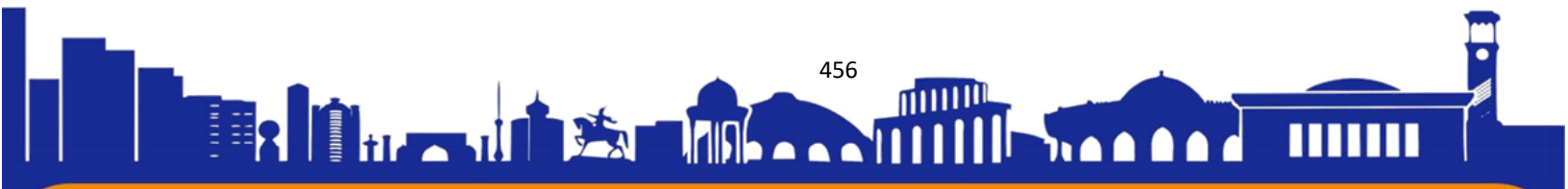

ISSN (E): 2181-4570

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kholmiraev Sh. (2003). Stories. Volume 1 3. Tavaldieva G. (2001).
2. Shaxnoza Sul-tonqulova "SHukur Xolmirzayev ijodida detalning o'rni
3. Tavaldieva G. Shukur Kholmiraev's creative way. 49

TEACHING METHODS OF FRENCH LANGUAGE TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Bukhara state university teacher of French filology

Khalimova Makhbuba Turakulovna

ABSTRACT

This article refers that the teaching methods of foreign language as well as French, we will come up with some problems where is most often in primary school students

Key words: funny activities, confidence, FluentU, “Puppet Day”, Le Pendu (Hangman), rewards,

INTRODUCTION

The 3 Keys to Teaching French to Elementary Students

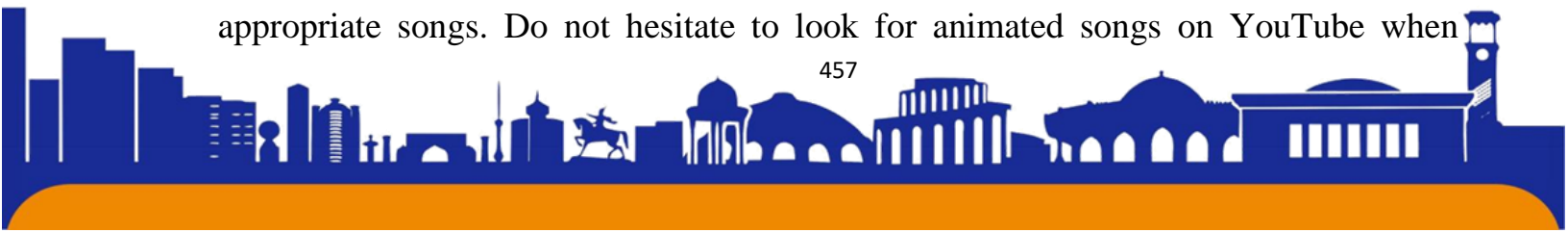
1. Make It Fun Adding Variety to Your Curriculum

Introduce colored puppets. Elementary school students enjoy colors and objects, and puppets can become incredible French language ambassadors. Be mindful of the characters you choose: there is a big difference between students based on age.

Younger children around 5 respond better to simple, colorful puppets with dramatized voices. Those closer to 10, however, tend to prefer characters like those they recognize from cartoons. Characters should have personality, but be a bit more realistic. A good way to introduce puppets is to have a puppet show in class: ask students to work on a puppet theater to create anticipation and gather the class together when it is ready. Ideally, create short stories that you can continue week after week. Make Friday “Puppet Day” (or name the day after the puppets starring in the show!). While taking the stage, be sure that the puppets interact with students: ask questions about their days, summarize last week’s stories, have students name the characters and describe what they’re wearing, etc. This is a low-pressure way to get your students excited about the show and engaged.

Use songs. They’re a great way to bring your classroom together and encourage your shyest students to open up. Most importantly, they’re a fantastic learning tool. That’s because songs provide an opportunity to learn French words and sentences through repetition, while rhythm and beat aid memory.

Again, be mindful of the type of content you are choosing and only pick age-appropriate songs. Do not hesitate to look for animated songs on YouTube when

teaching younger students. This article features some fantastic options for this audience. Opt for videos with lyrics with older students: this will enable them to practice reading and increase their familiarity with French spelling. For them, a good follow-up activity is to have a dictation based on the lyrics of the song.

You can also find a variety of songs with corresponding lyrics on FluentU.

FluentU takes authentic videos—like music videos, movie trailers, news and inspiring talks—and turns them into personalized language lessons.

Tell stories. Elementary school children become captivated when told stories. Stories capture their sense of imagination and allow them to dream and discover new worlds. Be mindful of age and fluency level when picking a storyline: keep it simple for younger students and complexify your plot and vocabulary for older students. However, be sure to always engage your audiences properly.

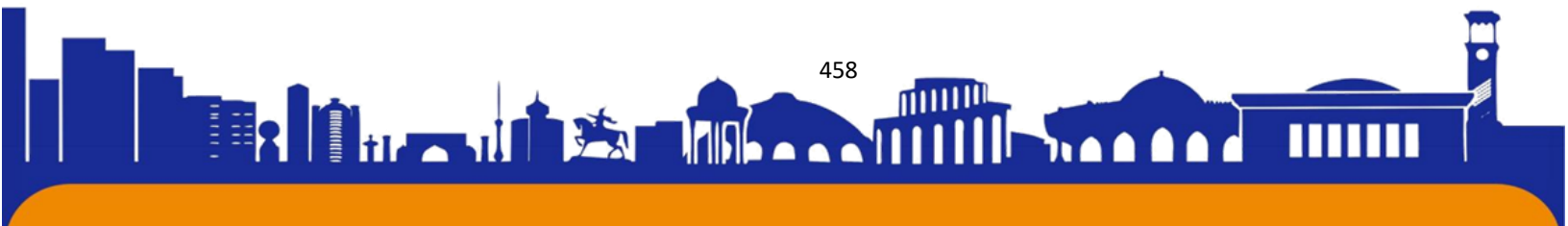
Introduce new words and idioms before telling the story: write them on the board, use translations and pictures or act them out so students can understand them. Then, have students participate in the stories by frequently asking them what they believe the next “scene” could be. This way, you’re building the story together and introducing new elements that keep them enthused.

Playing Games

Gros comme, petit comme (Big like, small like). This is a fun word game to teach comparison. To start, gather your class in a circle. Your students will have to complete the fixed sentence “Gros comme + noun, petit comme + noun,” filling the blanks with any word of their choice. This will push them to use their imaginations. Encourage them to change their voices to mimic the object or animal they mention to give the game more punch.

Le Pendu (Hangman). As you probably already know, this is an exciting letter game to practice the alphabet and discover or activate words and sentences. If you need a refresher, this article details the rules and how you can draw the hangman.

Students need to guess missing letters to find the correct word. If they guess correctly, place the letter(s) in the appropriate blank(s). Don’t require them to specify accents: if your students select the letter “e,” you may consider it an acceptable entry for “é,” “è,” “ê” or “ë.” Any incorrect guess brings them closer to the gallows. Keep track of scores and reward the students who have guessed the most letters and words!

Je vais dans la jungle et j'apporte... (I'm going to the jungle and I bring...) This is a thrilling memorization game to learn plenty of vocabulary and how to use "je" (I) in French. The game is simple but fun and challenging.

Begin by completing the above sentence (for example: a book). Gather students in a circle and ask each student to finish the sentence without stumbling. The student sitting next to the player must repeat each object that was previously mentioned and give a new one.

2. Manage Expectations

Using Rewards

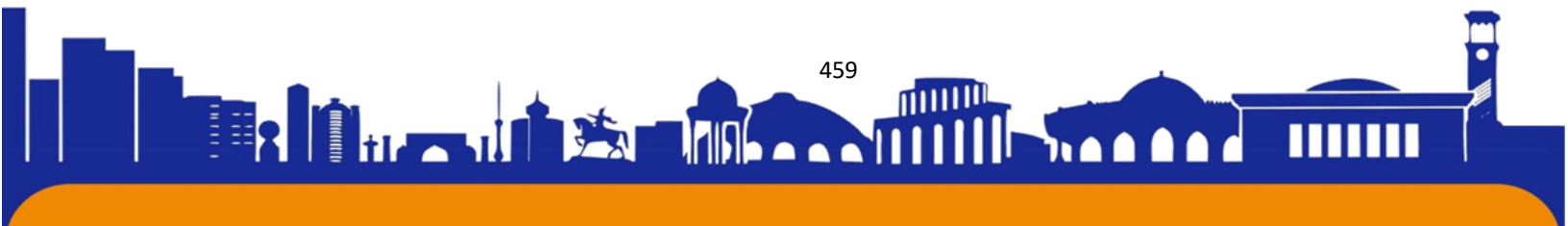
Hand out small items to reward productive students and encourage their peers to participate. As much as possible, be sure that the rewards are aligned with their interests and what you've studied in class. For example, a great reward could be a toy version of the hero of your storytelling activities or their favorite French book. Don't forget to congratulate them when giving them the prize: they've earned it!

Place a different object on students' desks when they're not working appropriately or are disobeying classroom rules (being loud, chewing gum, being rude).

For example, you could use a stop sign with the words "pas autorisé" (not authorized) or "interdit" (forbidden). This will ensure that they understand that it's all right to move around, but that they need to be mindful of the classroom etiquette. It will also teach them to respect you and keep the peace without you having to police them. Incorporate no-grade assignments into your curriculum, such as a book report to encourage reading or a classroom debate on a topic students have to research. These activities encourage student curiosity and self-study. That's because they promote learning for the sake of learning while creating a safe environment where students aren't "on the line." This removes the fear of failure and encourages students to open up and take more risks. If you're looking for them to speak and interact with each other, this is a particularly helpful strategy!

Breaking Complicated Ideas into Small Chunks

Take small steps. Elementary school students tend to be quickly overwhelmed. Remove every complexity by making sure you're presenting them with manageable tasks. Tasks should be simple, straightforward and understandable. It's easier for students to be engaged in an activity when they can see the end and purpose.

For example, helping their team win a word game is more interesting to them than memorizing word lists, even though the result is the same: they'll increase vocabulary. Playing a small game is fun and manageable, while memorizing lists seems tedious and endless.

3. Let Them Move!

Taking Students Outside

Field trip. Take your class to the local French bakery, a museum that features an exhibition on a French artist or to the movies to watch a French film. These exciting activities will allow your students to discover new facets of French culture and deepen their connection with and enthusiasm for French classes. Be sure to discuss what they can expect to see and learn ahead of time: the field trip should be an opportunity to activate their knowledge.

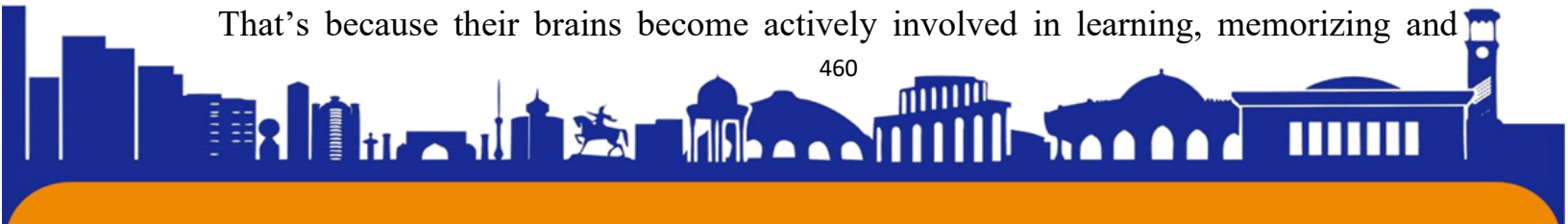
Herbier (herbarium). Creating an herbarium is a fantastic way to learn about trees and plants in French and to bring your students closer to Mother Nature. You don't even have to go too far: take them to the playground if your school has one or to the nearest park. Discuss the local flowers and plant life in class ahead of time and pre-teach plant vocabulary. Let your students know what types of plants they can expect to find and have them draft a list of items they should collect on the field trips, such as a specific leaf of a flower species.

If going on a trip to a state or national park, make sure that taking samples is allowed. Students should put finishing touches on the herbarium at home as a homework assignment. Ask them to dry their pickings and assemble them in a notebook, the herbarium, with their own descriptions.

Chasse au trésor (treasure hunt). Elementary school children love treasure hunts: they're fun and mysterious! To organize your hunt, start by hiding your "treasure" ahead of time. Create small teams of three and hand each team a map featuring the surroundings with locations and notable sights in French; this will teach them navigation skills as well. Write hints on pieces of paper to take the teams from one spot to the next. These can include rhyming clues or riddles, pictures, secret codes or even invisible ink.

Getting Students Moving and Learning!

Research shows that students learn better when they're physically engaged. That's because their brains become actively involved in learning, memorizing and

understanding. The Total Physical Response (TPR) method, developed by James Asher, adopts a comprehension approach to learning French: students learn by listening to a command and responding by an action. It is a means for them to immediately internalize the language through experience and it removes the stress from the learning process. Use the imperative when doing these types of drills.

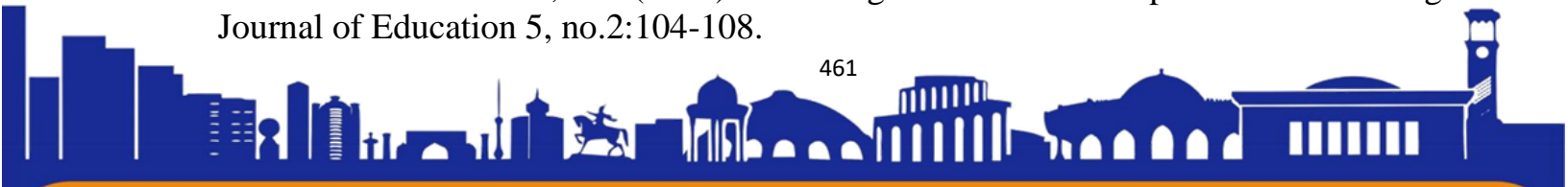
Here are some active learning activities that will delight your elementary school students:

Acting. Children love to dream and do role plays: it's a way for them to push their boundaries and be free. Acting engages the whole body by adding dramatization into conversations. Students are encouraged to take on a different personality and develop empathy: this is an intense way to trigger memorization.

Exploring the classroom through stations. It is important that students feel that the classroom is theirs. Moving around is a good way to remove formality and not stifle their curiosity. Create multiple active learning stations they can explore. These could include a book corner, a place for board games or an area where they can watch a cartoon. Students will be attracted to their favorite medium and content. Let students explore each station at will and regroup after 30 minutes. Now, ask students to tell others what they have learned during the activities, which station they preferred, and why.

References:

1. <https://www.fluentu.com/blog/educator-french/teaching-french-to-elementary-students/>
2. <https://www.alpha-b.fr/en/our-teaching-method-in-alpha-b/>
3. <https://www.naturellementfrançais.com/french-language/french-school/teaching-methods.html>
4. Aksoy, N. (2003). Eylem Araştırması: eğitimsel uygulamaları iyileştirme ve değiştirmede kullanılacak bir yöntem [Action research: a method to be used for the improvement and change in educational applications]. *Educational Administration: Theory and Practice* 9, no.4: 474-489. Retrieved from <http://www.kuey.net/index.php/kuey/index>.
5. Apple, M. W., & Jungck, S. (1990). "You Don't Have to Be a Teacher to Teach This Unit." *Teaching, Technology, and Gender in the Classroom*. *American Educational Research Journal*, 27(2), 227-251.
6. Stenhouse, L. (1975). Defining the curriculum problem. *Cambridge Journal of Education* 5, no.2:104-108.

ISSN (E): 2181-4570

ОПТИМИЗАЦИЯ ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ПОСЛЕОЖОГОВЫХ РУБЦОВЫХ ДЕФОРМАЦИЙ НИЖНЫХ КОНЕЧНОСТЕЙ

Термизского университета экономики и сервиса
Расулова Ш.Ф. Бойкобилов С.Ш.

В статье представлен опыт хирургического лечения 172 больных с послеожоговыми рубцовыми деформациями и дефектами нижних конечностей. На основании полученных результатов даны практические рекомендации по оптимальному выбору методов операций.

Применение вышеуказанных методик и системы реабилитации больных дало хорошие функциональные и эстетические результаты в 82% случаях.

Ключевые слова: Z-пластика, редрессации сустава, кожно-фасциальным лоскут, гипертрофических и келоидных рубец, трансплантат, миогенный контрактура, под лоскутное пространство.

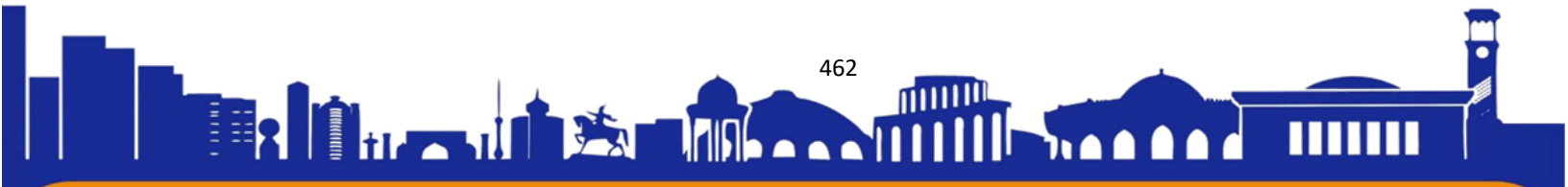
OPTIMISATION OF SURGICAL TREATMENT OF POST-BURN SCAR DEFORMITIES OF THE LOWER LIMBS

Termiz university of economy and service
Rasulova Sh.F. Boyqobilov S.Sh.

The article describes presents the experience of surgical treatment of 172 patients with post - burn scar deformities and defects of the lower extremities. Based on these results practical recommendations on the optimal choice of the methods of operations.

Application of the above methods and systems rehabilitation patients gave good functional and aesthetic results in 82% of cases.

Key words: Z-plastic, redressacion of joints, skin-facial rag, hypertrophic and keloid scar, transplant, myogenic contracture, tract of under rag.

ISSN (E): 2181-4570

ПАСТКИ ТУГАЛЛАНМАЛАРНИНГ КУЙИШДАН КЕЙИНГИ ДЕФОРМАЦИЯЛАРИНИ ОПТИМИЗАЦИЯЛАШТИРИЛГАН ЖАРРОҲЛИК ЙЎЛИ БИЛАН ДАВОЛАШ

Термиз Иктисодиёт ва Сервис Университети

Расулова Ш.Ф. Бойкобилов С.Ш

Мақолада 172 та пастки тугалланмаларининг, куйишдан кейинги деформация ва дефектлари билан касалланган беморларнинг, хирургик йўл билан даволаш бўйича тажрибалари изоҳланган. Олинган натижаларнинг асосини оптимал даражада фойдланилган жарроҳлик методлари ташкил этади.

Юқорида келтирилган методлар ва реабилитацион системалар туфайли 82% ҳолатда беморларда ижобий функционал ва эстетик натижалар қўлга киритилган.

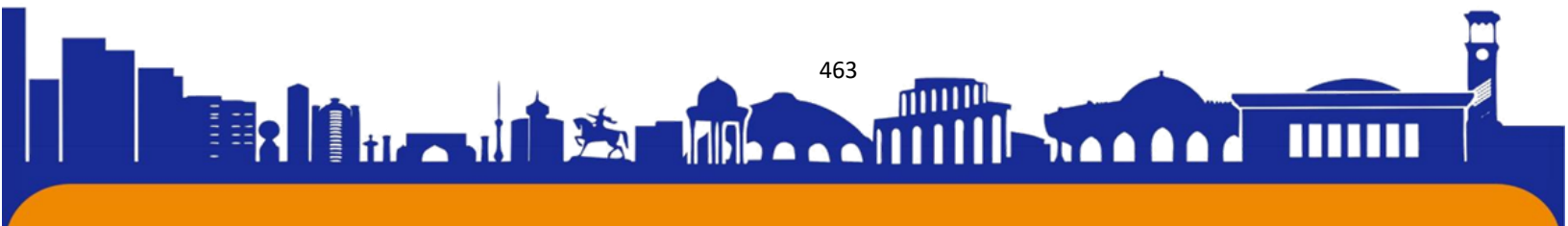
Калит сўзлар: Z-пластика, бўғимлар редрессацияси, тери-фациал лахтак, гипертрофик ва келоид чандик, трансплантат, миогеник контрактура, лахтак ости ўтказмалар.

Актуальность проблемы: 20% больных, получивших термическую травму, встречаются глубокие ожоги конечностей. Глубокие ожоги конечностей после самостоятельного заживления ран или закрытия их свободными расщепленными трансплантатами приводят к различным рубцовым деформациям и контрактурам.

В результате развития на месте ожога гипертрофических и келоидных рубцов, рубцового перерождения трансплантатов и потерей их эластичности развивается ограничение движений в суставе, приводящее, порой, к приращению конечностей к туловищу.

Патологические изменения развиваются в мышцах, сухожилиях и суставных сумках приводят к миогенным или артрогенным контрактурам.

Материалы и методы исследования: в отделении реконструктивной хирургии Термезского областного многопрофильного медицинского центра совместно с сотрудниками ТЭИСУ внедрена система реабилитации больных с послеожоговыми деформациями и дефектами нижней конечностей.

ISSN (E): 2181-4570

Система включает себя 4 этапа:

- 1- консервативные мероприятия (от момента заживления ран в течении 5-6 месяцев)
- 2- хирургическая реабилитация
- 3- консервативные мероприятия совместно с санаторным лечением (сероводородные ванны в условиях санатории «Учкизил марвариди»), каждые 6 месяцев или после операций.
- 4- диспансерное наблюдение, оценка отдаленных результатов и отбор больных к следующим этапам хирургического вмешательства.

За период с 2014 по 2020 годы на стационарном лечении находилось более 172 пациента с послеожоговыми и посттравматическими рубцовыми деформациями и дефектами нижних конечностей.

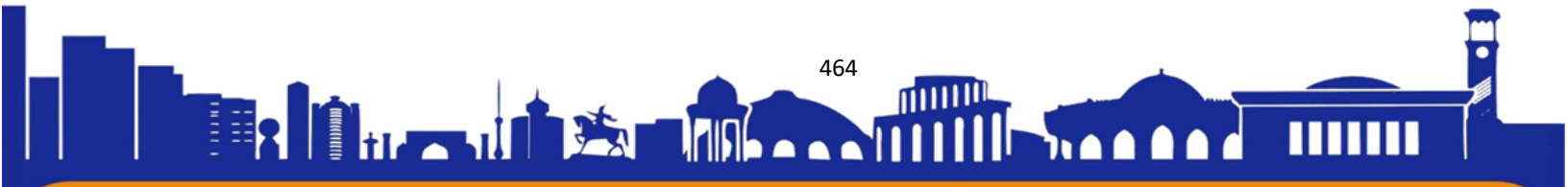
После планового обследования больных проводилось оперативное лечение. Сроки операций от момента ожога определялись наличием или отсутствием контрактур суставов или пальцев, а также наличием трофических нарушений. Когда рубцы не нарушали функции суставов, операция выполнялась спустя 8-12 месяцев после заживления ожоговых ран.

Выбор метода операции определялся расположением рубцов, их объёмом, глубиной поражения, а также состоянием смежных областей.

При циркулярном поражении конечностей, когда дистальнее рубцов отмечались явления вена- и лимфостаза операция заключалась в рассечении рубцов продольно в виде зигзага и закрытии образовавшейся раны свободными полнослойными трансплантатами (рис. 1).

(рис. 1).

ISSN (E): 2181-4570

При ограниченных по ширине рубцовых деформациях конечностей у больных применяли местно-пластические операции, основанные на одномоментном растяжении мягких тканей без экспандеров и формирования лоскутов (рис. 2).

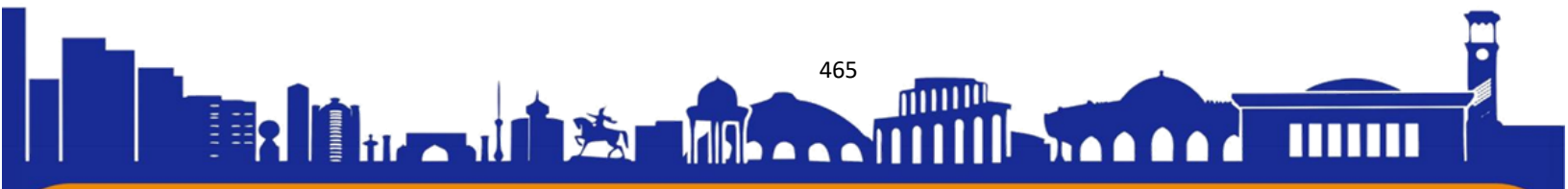

(рис. 2).

Перед операцией определяется окружность сегментов области плеча и предплечья в верхней, средней и нижней трети их; ширину неповрежденного участка кожи, ширину рубцового массива, а также процентное отношение ширины рубцовой полосы и непораженной кожи к окружности конечности. Мануально, путем образования складки из рубцов, до операции определяется ширина рубцовой полосы, которую можно удалить с последующим ушиванием краев раны.

Одномоментное тканевое растяжение обладает рядом положительных свойств: не используется расщепленный или полнослойный трансплантат, не формируются лоскуты, не возникает вторичной деформации донорского участка, после 6-8 месяцев ткани можно растягивать повторно пока не останется тонкая линия швов. Эти положительные моменты определяют показания к применению данного метода.

Спустя 3-4 месяца, когда растянутые ткани достигают исходных свойств, можно планировать иссечение следующей полосы рубцов, и так до полного устранения рубцовой деформации. Кожные швы снимали через 2-3 недели. При сохранении явлений натяжения швы можно снимать на 4 неделе.

Путем наблюдения нами установлено, что при сохранении неповрежденной кожи на 50% и больше окружности конечности в один этап можно удалить полосу рубцов, равную на бедре – до 15% и на голени до 13% по отношению к их окружности.

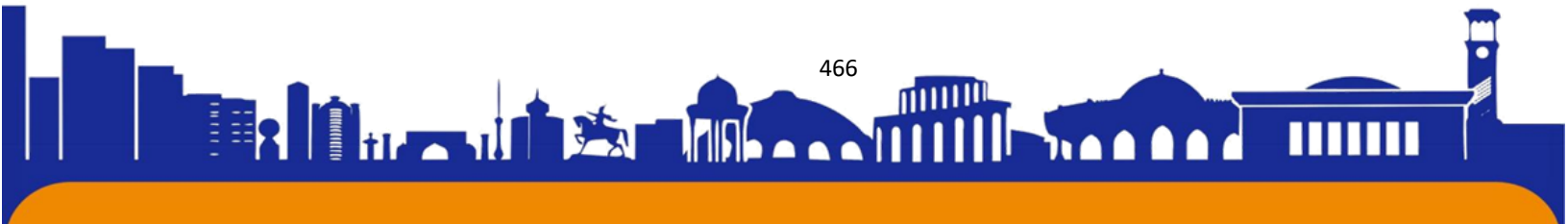
При больших по площади рубцовых поражений, планируя двух или трехкратное поэтапное иссечение целесообразно проводить разрезы, отступая от неповрежденной кожи с тем, чтобы швы, соединяющие края раны в состоянии натяжения, клались и сдавливали только рубцовую ткань. От таких швов остаются следы, а при последующем этапе они иссекаются, поскольку послеоперационный рубец остается в середине удаляемой полосы. Если рубцы и иссекаются полностью, независимо от этапа, то края раны сближаются сначала не рассасывающимися швами, наложенными на глубокие слои кожи, вторым рядом швов адаптируются поверхностные слои.

Для улучшения продольной нагрузки на будущий рубец в области суставов или в нескольких местах (при длинных рубцах) выполняли Z-пластику.

Для устранения изолированных дефектов и рубцовых деформаций шириной до 6 см в области переднебоковых поверхностей коленного сустава использовали неповрежденных тканей бедра. Для этого предварительно мобилизовали кожно-жировой слой дистальной половины бедра, не включая фасцию, покрывающую мышцы.

Подтягиванием за держалки кожно-жировой пласт низводили и с учетом имеющихся запасов тканей для пластики, иссекали рубцы и края сшивали. Под лоскутное пространство дренировали вакуум дренажем. Для устранения более широких дефектов и рубцовых деформаций спустя 6-12 месяцев после первой операции повторно мобилизовали и низводили кожно-жировой слой, до полного устранения деформаций.

При ограниченных рубцах и дефектах мягких тканей широко применялся метод «тканевого растяжения экспандерами». Тканевое растяжение проводили в амбулаторных условиях. Вторым этапом, при продольном расположении рубцов, после их иссечения предварительно растянутый кожно-жировой слой перемещается на зону дефекта без выкраивания лоскутов путем "скольжения".

В случаях, когда имело место сочетанное рубцовое поражение коленного сустава и голени, одновременно имплантировали два экспандера. При достижении необходимого прироста площади кожи над экспандером, одномоментно выполняли пластику области коленного сустава и голени путем непосредственного перемещения на дефект растянутых пластов. В случаях недостатка тканей применены провизорные швы.

Для устранения изолированных поражений голени, когда рубцы располагались продольно, оставшуюся кожу растягивали на всем протяжении рубцовой полосы с последующим перемещением на зону дефекта.

Дефекты мягких тканей задней поверхности голени устраняли непораженными растянутыми тканями над дефектом. Для их рационального использования выкраивали лоскуты.

При использовании растянутых экспандером тканей в области нижних конечностей нужно стремиться перемещать их на зону дефекта целым пластом, не формируя из них лоскуты. Это позволяет не нарушать в них кровоснабжение и способствует образованию минимальных рубцов после пластики.

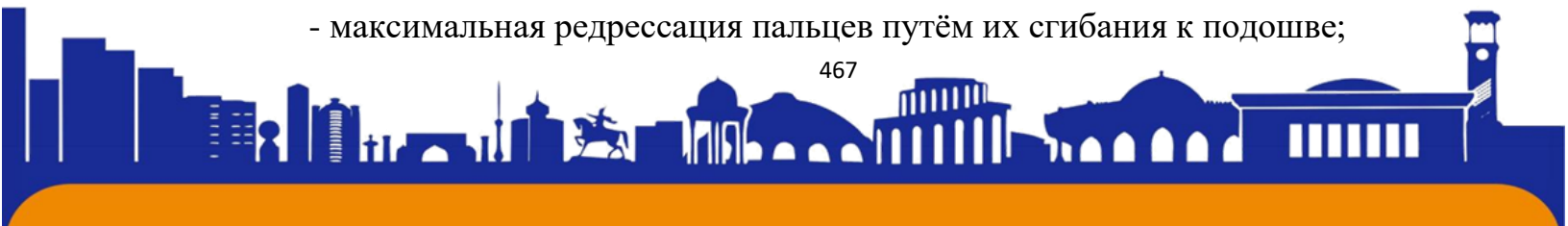
При рубцовых контрактурах тазобедренных, коленных и голеностопных суставов применяли лоскутную пластику, используя не повреждённые ткани смежных областей. Нами разработана методика пластики «двугорбными лоскутами», когда концу лоскутов придавали вид двойного горба. Это исключало наличие острых углов лоскутов и случаев некроза концов лоскутов не наблюдалось.

При отсутствии здоровых смежных тканей, после иссечения рубцов и редрессации сустава образовавшиеся раны закрывались полнослойным цельным аутодермотрансплантатом. Донорскую рану ушивали узловыми швами.

Для закрытия ран стопы после иссечения трофических рубцов и дефектов мягких тканей применяли перекрёстную лоскутную пластику. Лоскут на ножке тренировали по ускоренной методике, что позволило иссекать ножку лоскута на 12-13 сутки.

Операция по устранению разгибательных рубцовых контрактурах пальцев ног состояла из следующих этапов:

- поперечное иссечение рубцов у основания пальцев и тыле стопы;
- максимальная редрессация пальцев путём их сгибания к подошве;

- сшивание пальцев через ногтевые фаланги к подошвенной поверхности стопы с гиперкоррекцией сгибания;
- закрытие образовавшейся раны послойным цельным аутодермотрансплантатом, взятым из бедра;
- сшивание донорской раны;
- наложение гипсовой лонгеты на голеностопный сустав и подошву;

Швы на ногтевых фалангах снимают на 20-22 сутки.

Антибиотикотерапия проводилась региональным лимфотропным методом в течении 4-5 суток.

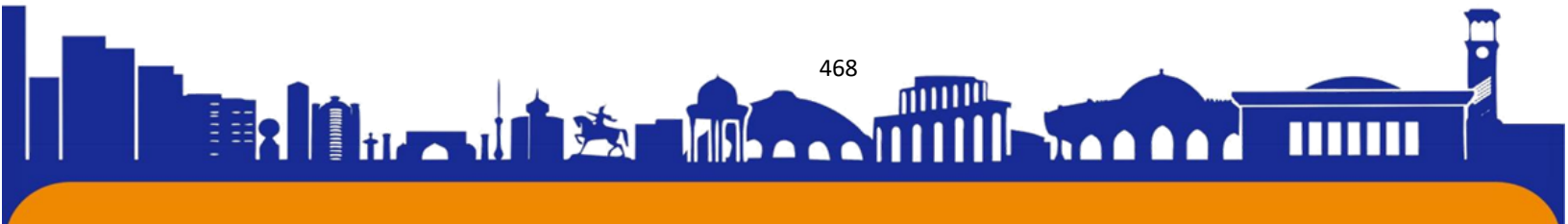
После полного заживления ран и приживления трансплантатов, снятия швов через 10-14 суток больные направлялись на санаторное лечение в условие сероводородных ванн, где параллельно проводились физиотерапевтические процедуры.

Выводы: выбор способа пластики или реконструкции при послеожоговых рубцовых деформациях и дефектах нижних конечностей определяется в каждом конкретном случае индивидуально. При циркулярном рубцовом поражении конечностей показана продольное зигзагообразное рассечение рубцов и закрытию образовавшейся раны свободными трансплантатами.

При сохранении более 50% кожи по окружности на верхней и нижней конечностях, рубцовые деформации эффективно устраняются путем острого или экспандерного растяжения тканей. Одновременно растянутые ткани на конечностях спустя 6-8 месяцев стабилизируются полностью, эластичность восстанавливается их можно повторно использовать для пластики оставшихся рубцов.

В зависимости от анатомического расположения рубцов экспандеры можно имплантировать поперечно или продольно по отношению к оси конечности.

Краевые сгибательные рубцовые контрактуры коленного и голеностопного суставов, а также приводящие контрактуры тазобедренного сустава эффективно устраняются «двугорбыми» кожно-жировыми лоскутами на питающей ножке. При тотальных рубцовых контрактурах крупных суставов показана комбинированная пластика и свободная полнослойная аутодермопластика.

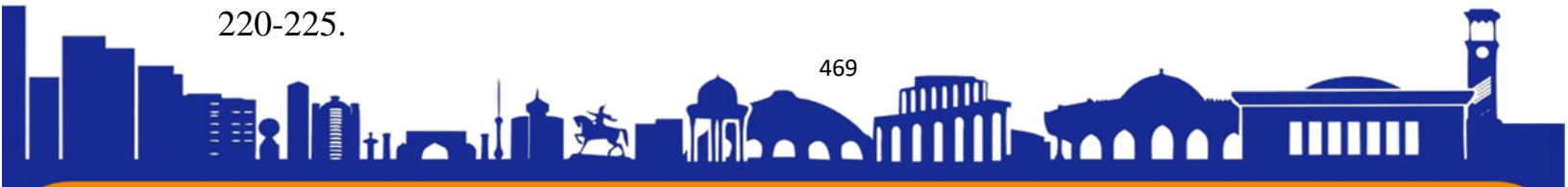
Для устранения глубоких послеожоговых дефектов мягких тканей и изъязвивших рубцов конечностей оптимальным является способ ускоренной пластики медиальным икроножным кожно-фасциальным лоскутом.

В послеоперационном периоде 172 больным проводили регионарный лимфатическая терапия. Из них краевой некроз лоскута наступил у 4 (2,3%) больных, лизис трансплантата у 1 (0,5%), и нагноения ран наблюдались также у 1 (0,5%) больных, что составило 3,3%.

Применением разработанных и усовершенствованных способов пластики нижних конечностей у 97% больных достигнуты хорошие функциональные и эстетические результаты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баймагамбетов Ш.А., Бекенова Л.А., Рамазанов Ж.К. Результаты хирургического лечения послеожоговых контрактур и деформаций нижних конечностей// Матер. Междунар.конф. «Актуальные проблемы термической травмы», посвящ. 70-летию ожогового центра НИИ скорой помощи им. И.И.Джанелидзе. 20-22 июня 2016г.- Санкт-Петербург, 2016.- С.224-225.
2. Гришкевич В.М., Мороз В.Ю. Хирургическое лечение последствий ожогов нижних конечностей. - М.: Медицина, 2010. - С.297.
3. Слесаренко С.В., Прокопенко А.Н., Бадюл П.А. Роли физической реабилитации в комплексном хирургическом лечении пострадавших с глубокими поражениями конечностей// Матер. Междунар.конф. «Актуальные проблемы термической травмы», посвящ. 60-летию ожогового центра НИИ скорой помощи им. И.И.Джанелидзе. 20-22 июня 2016г.- Санкт-Петербург, 2016.- С.249-250.
4. Fasano D., Montanari F.M., et al. Considerations on 100 cases of free microsurgical flaps in the reconstruction of the soft tissues of the lower limb//Chir Organi Mov. -2012.- Vol.87(2).- P.79-86.
5. Askhanov Z.P., Madazimov K.M., Aristanova D.R. Optimization of the results of surgical treatment of the patients with the results of burnt scarred and bending contractions of toes// Республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы медицины».- Андижан, 2012. С.228
6. Kuwahara M., Hatoko M., Tanaka A. et al. Simultaneous use of a tissue expander and skin graft in scalp reconstruction// Ann. Plast. Surg. - 2000.- Vol.45. - P. 220-225.

ISSN (E): 2181-4570

Ilg'or xorijiy tajribalar asosida texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish ilmiy pedagogik muammo sifatida

Ibragimova U.O

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-kurs magistri

umida3479@jspi.uz, + 99 894 574 34 79

Ilmiy rahbar: Abduraimov Sh.,

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy uslubiy ishda ilg'or xorijiy tajribalar asosida texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid ayrim mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Texnologiy fani, kompetentlik, kompetentlik, maktab, o'quvchi, dars, o'qituvchi, kasbiy kompetentlik.

Аннотация: В данной научно-методической работе представлены некоторые замечания по совершенствованию системы подготовки учителей технологий на основе передового зарубежного опыта.

Ключевые слова: Технологическая наука, компетенция, компетентность, школа, ученик, урок, учитель, профессиональная компетентность.

Annotation: This scientific methodical work contains some comments on improving the system of training technology teachers based on advanced foreign experiences.

Keywords: Technological science, competence, competence, school, student, lesson, teacher, professional competence.

Texnologiya fani - bu o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar tomonidan bajariladigan aqliy va jismoniy faoliyatlar jarayonidan iborat bo'lib, yakuniy natijada ularning mehnat qurollari, vositalari va jarayonlari haqidagi bilimlarini hamda ma'lum sohadagi ishlab chiqarish mehnatini bajarish uchun zarur amaliy ko'nikma va malakalarini egallashlariga, ongli ravishda kasb tanlashga hamda jamiyat va shaxs farovonligi yo'lida mehnat faoliyatiga qo'shilishlariga imkon beruvchi shaxsiy sifatlarini va tafakkurlarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv fanidir [1].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Texnologiya fanini o'qitishning maqsadi – o'quvchilarni aqliy va jismoniy mehnat turlari, jarayonlari hamda kasblar bilan tanishtirish ularda dastlabki mehnat ko'nikmalarini va malakalarini mehnatga qiziqish va mehnatsevarlikni shakllantirish, ularni mehnat va kasblarni qadrlashga ularning

ahamiyatini tushinishiga o'rgatish hamda kasb tanlashga tayyorlash orqali ularning kasbgacha tayyorgarligini amalga oshirishdan hamda jamiyat va shaxs faoliyati farovonligi yo'lida mehnat faoliyatiga qo'shilishiga imkon beruvchi shaxsiy sifat va tafakkurni shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi ta'limiy – tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajarish lozim bo'ladi.

Maktabda Texnologiya bo'yicha tashkil etiladigan o'tkaziladigan mashg'ulotlar quyidagi vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- turli ishlab chiqarish sohalari mazmuniga taalluqli dastlabki ma'lumotlarni o'rgatish, o'lchash-tekshirish asboblardan, ma'lumot manbalaridan foydalana olish, mehnat amaliyotlarini bajarish, erishilgan mehnat natijalarni belgilangan talablar bilan taqqoslash orqali xulosa chiqarishga o'rgatish;

- xalq xo'jaligining turli sohaslarida ishlatiladigan texnika va texnologiyalar to'g'risida bilimlar berish, inson faoliyatining turli sohalari bilan amaliy mehnat orqali yaqinroq tanishishlariga imkon yaratish;

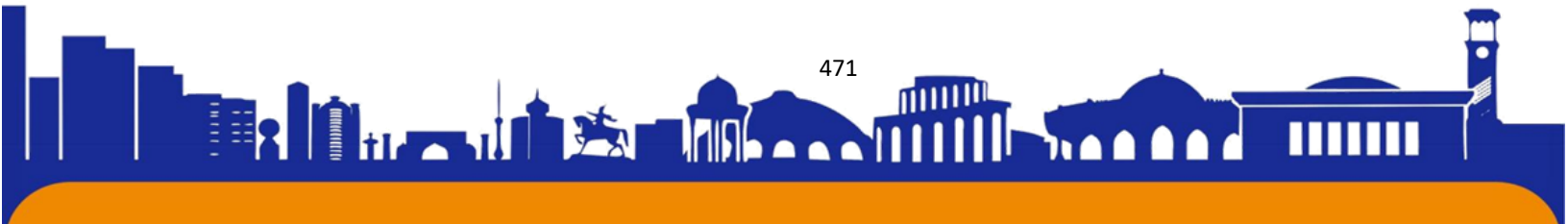
- mexanizatsiyalashtirilgan va elektrlashtirilgan vositalar bilan ishlashni, texnologik bilim va malakalarni, mehnat qonunchiligi, xavfsizlik texnikasi, sanitariya-gigiyena qoidalari asoslarini;

- o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari talablari asosida sifatli, raqobatbardosh iste'mol mollari, mehnat mahsulotlari yetishtirish va yetishtirilgan mahsulotlarni iste'molchilarga etkazish vositalarini o'rgatish, ish boshqaruv (menejerlik) unsurlari, homiylik, ishbilarmonlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirib borish;

- o'quvchilar bilimga intilish va mehnatga muhabbat, mehnat kishisiga nisbatan hurmat hissini singdirish, ularni jamoatchilik, Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash;

- xalq hunarmandchiligi kasblarini o'rgatish orqali xalqning milliy ruhini, yashash tarzini, an'alarini tiklash va rivojlantirish. Milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar, xalq ustalarining boy merosini o'rgatish, ulardan o'z amaliy faoliyatlarida foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash;

- yangi ishlab chiqarish va axborot texnologiyalari, yangi texnika va jihozlarning qo'llanilishi sohaslarini zamonaviy talablar darajasida va jahon tajribalariga mos holda o'rganishlarini ta'minlash;

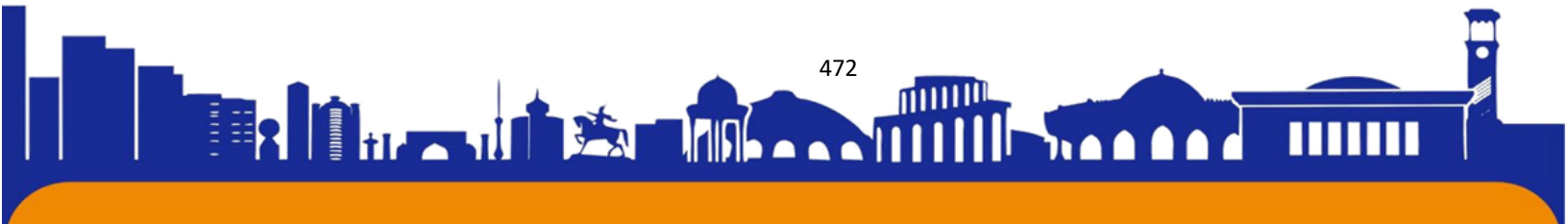
- turli sohalarga oid kasbiy faoliyat turlarida qo'llaniladigan asbobuskunalar, jihozlar, moslamalardan foydalanishni o'rgatish;

- o'quvchilarda umummehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularning qiziqishi, qobiliyati, kasbiy moyilliklariga ko'ra, kasb-hunar turlarini tanlashga asos bo'ladigan sifatlarni, umummehnat madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish.

Texnologiya fanining mazmunida shartli ravishda 5-9 sinflardan boshlab o'quvchilar kamida uchta yo'nalish bo'yicha tayyorgarlik ko'rishlari nazarda tutiladi. [2] Masalan, qiz, o'g'il bolalar hamda ular uchun umumlashgan yo'nalishlar tanlanishi mumkin. Mehnat tarbiyasi o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash kabi vazifalarni ko'pchilik o'quv predmetlarda, Texnologiya bilan birgalikda hal qilinadi. Bu vazifalarni hal qilishda Texnologiya alohida ahamiyat kasb etadi, chunki Texnologiya bo'yicha tashkil etilgan mashg'ulotlarida o'quvchilarni unumli mehnatga jalb etish, hozirgi zamon ishlab chiqarishi asoslari bilan tanishtirish, ularda zamonaviy ishchi kasblariga muhabbat uyg'otish va boshqa shu kabilar haqida etarlicha to'liq tassavvur hosil qilish uchun qulay sharoitlar vujudga keladi.

Ko'rsatilgan vazifalardan tashqari yana ikkinchi darajali vazifalar ham qo'yiladi va ular asosan Texnologiya doirasida hal qilinadi yoki ular umumiy o'rta ta'lim maktabi vazifalari bo'lib, o'ziga xos maxsus vositalar yordamida amalga oshadi. Masalan, texnik ijodkorlikning rivojlanishi, tajriba ishlarida qatnashish maktab sharoitida asosan Texnologiya jarayonida va u asosida tashkil qilingan sinfdan tashqari ishlarda ro'y beradi. Materiallarga ishlov berish, mashinalarga xizmat ko'rsatish va boshqalarga oid amaliy bilim va malakalarning shakllanishi haqida ham shuni aytish mumkin.

Texnologiya jarayonida jismoniy faoliyat aqliy faoliyat bilan omuxtalashadi. O'quvchilarning buyumlarni konstruksiyalash, ularni tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish va boshqa qator ijodiy vazifalarni hal qilishlariga to'g'ri keladi. Shunday qilib, Texnologiya fikrlash faoliyati bilan birga amalga oshadi, bu esa o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga imkon beradi. Texnologiya jarayonida estetik tarbiya uchun sharoitlar yaratiladi. Agar o'quvchilar chiroyli buyumlar yasashsa, jamiyatga foyda keltirganlaridan ma'naviy qoniqish hosil qiladilar va estetik zavq ham oladilar. Shu bilan ularda badiiy did ham tarbiyalanadi, shakllarning uyg'unligi haqida to'g'ri tasavvurlar tarkib topadi. Ikkinchi darajali vazifalardan o'quv predmeti sifatidagi Texnologiya mazmuniga qo'yiladigan talablar kelib chiqadi:

1. Texnologiya mazmunini o'quvchilarning yosh xususiyatlari hamda ta'lim jarayonida qo'yiladigan vazifalarni hisobga olgan holda bosqichlarga ajratish maqsadga muvofiq.

2. O'quv dasturlarining mazmunida o'qitish bosqichlari orasidagi izchillik nazarda tutilishi kerak. Buning uchun hamma sinflar uchun dasturlarni yagona tuzilma bo'yicha tuzish lozim. Maktablarning ish tajribasi bunday tuzilma quyidagilarni o'z ichiga olishi zarurligini ko'rsatmoqda: materiallarning xossalari haqidagi nazariy ma'lumotlarni tajribalar jarayonida ularni o'rganishni; materiallarga ishlov berish va unda ishlatiladigan mehnat qurollarini; ishlab chiqarish jarayoni va sharoitida materiallarga ishlov berishni; mazkur materiallarga ishlov berish bilan bog'liq bo'lgan asosiy kasblarning tavsiflarini.

3. Texnologiya mazmunini tabaqalashtirishni ta'minlash uchun uni har xil variantlarda berish. Texnologiya ning qaysi bosqichlarida uning mazmunini tabaqalashtirish maqsadga muvofiqligi va uni amalga oshirishda nimalarga amal qilish kerakligini aniqlash zarur.

4. O'quvchilar har xil dasturlar bo'yicha o'qitilishi mumkin, ammo ularning hozirgi zamon ishlab chiqarishi asoslari haqidagi tasavvurlari hajmi bir xil bo'lishi, buning uchun barcha dasturlarga bilim va malakalarning ba'zi stabil hajmi kiritilishi zarur. Bu o'z navbatida o'quvchilarning politexnik tayyorgarligi bir xil saviyada bo'lishini ta'minlashga imkon beradi. Bugungi kunda Texnologiya o'zining ilmiy, nazariy va amaliy, moddiy – texnik, ijtimoiy – pedagogik muammolarini hal etishda, uning an'anaviy mazmunini isloh qilishda quyidagi nomutanosibliklar va ziddiyatlar mavjudligi ko'zga tashlanmoqda:

- ijtimoiy–iqtisodiy siyosiy va ma'naviy sohada ro'y berayotgan o'zgarishlar bilan umumiy o'rta ta'lim maktabalarida olib borilayotgan Texnologiya ning ilmiyuslubiy, pedagogik va moddiy-texnik jihatdan istiqbol talablari darajasida majmuaviy ta'minlanishining nomutanosibligi;

- ilmiy–texnik to'garaklar, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalari zamonaviy iqtisodiyot va xo'jalik yuritishning yangi shakllari va mazmuning Texnologiya ning mazmuni vositalari va uslublarida etarli darajada o'z aksini topmaganligi;

- Texnologiya ning hozirgi kundagi an'anaviy mazmuni, maqsadi shakli vositalari va uslublarida Respublikamizning milliy etnik, hududiy–tarixiy xususiyatlari va sharqona tafakkur mezonlarining aks etmaganligi;

- Texnologiya ning o'ziga xos bo'lgan hususiyatlarini hisobga olib, uni amalga oshirish mexanizmlarining pedagogik, psixologik, fiziologik va didaktik asoslarining etarli darajada ishlab chiqilmaganligi;

- umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshirilmagan Texnologiya ning istiqbolli yo'nalishlari bilan oliy pedagogik ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan pedagog kadrlar kasbiy malaka darajalarining nomutanosibligi.

Yuqorida qayd etilgan kamchiliklar va ziddiyatlar Texnologiya ni tubdan yangilashga, isloh qilishga zaruriyat tug'dirgan asosiy sabablar bo'lib hisoblanadi. Olib borilgan kuzatuvlar hozirgi kunda respublikamiz umumiy o'rta ta'lim maktablari tizimida o'quvchilarning texnologik ta'limiga e'tibor etarli emasligini ko'rsatdi. Buning asosiy sababi bo'lib o'quvchilarni mehnatga tayyorlashning mavjud dasturlari hozirgi ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlarda o'sib borayotgan yosh avlodning talab va qiziqishlarini qondira olmasligidir.

Demak Texnologiya o'qituvchisi umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilariga yangi texnika va texnologiya axborot beruvchi shaxs hisoblanadi. U har tomonlama bilimdon, o'z kasbiga nisbatan iqtidorli inson bo'lish kerak. Buning uchun esa u oliy pedagogik ta'lim muassasalarida umumkasbiy fanlardan chuqur bilimlarni egallashlari, ularni o'z faoliyatida qo'llay olishi kerak.

Bo'lajak Texnologiya o'qituvchilarini axborot olish kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni ro'yobga chiqarish O'zbekistonning xalqaro talablardagi zamonaviy taraqqiyotini ta'minlay oladigan dadil, mustaqil, ijodiy tafakkurli, malakali, bilimli mutaxassis, ayni paytda shaxsiy insoniy sifatlari shakllangan barkamol kadrlarni tayyorlash maqsadini ko'zlaydi[3].

Yangilangan ta'lim tizimini joriy etishda har bir bo'lajak o'qituvchining o'z faniga va barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga oid kasbiy kompetentligini shakllantirish va ularni pedagogik faoliyatda izchil qo'llay bilish mahoratiga ega bo'lishi bugungi kunning muhim talabidir[4]. O'qituvchining kasbiy kompetentligi pedagogik yechimlar qabul qilish jarayoni bilan tavsiflanadi. Bu, ayniqsa, pedagoglarda ta'lim jarayonida vujudga keladigan muammolarni ko'ra olish, mustaqil ravishda aniq bir pedagogik maqsadlar va masalalar qo'ya olish, ularning yechimlari topa olish, tahlil qilish, olingan natijalarni baholay olish kabilarni rivojlantirish muammosining dolzarbliligini oshiradi. Dastlab "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalariga to'xtalsak.

“Kompetentlik” tushunchasi (lotinchadan *competentia*, *compete* soʻzidan olingan boʻlib – “birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, toʻgʻri kelaman” degan maʼnoni beradi) lugʻatlarda esa “nimadir toʻgʻrisida fikr yuritishga yoʻl beradigan bilimlarga ega boʻlish”, “xabardor boʻlmoq, huquqli boʻlmoq” degan maʼnoni bildiradi.

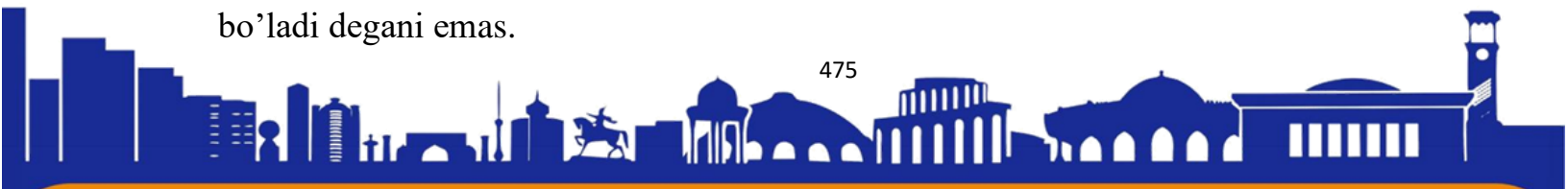
“Kompetentli” inson oʻz ishida qandaydir masalani bilagʻoni deb tan olingan, xabardor boʻlgan, obroʻli, toʻla huquqli, doiralarda vakolatga ega boʻlgan, qobilyatli degan maʼnolarni anglatadi. Amalda barcha lugʻat tuzuvchilar “kompetentlik” va “kompetensiya” kategoriyalarini chegaralab qoʻyadilar. Kompetentlik taʼrifi oʻxshash va bir birini oʻrnini egallaydi (toʻldiradi), shu bilan bir vaqtda kompetensiya soʻzi uchun yagona izohlash yoʻq, bu tushuncha “vakolatlar yigʻindisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning, qonun, nizomlar bilan belgilab qoʻyilgan ushbu organ yoki boshqa holatlar”, “nimanidir toʻgʻrisida fikr yuritishga yoʻl beradigan bilimlarga ega boʻlish (egallik qilish)”, “kimdir yaxshi xabardor boʻlgan savollar toʻplami (sohasi)” tushuniladi. Shuningdek pedagogik kompetensiya taʼrifi quyidagicha ham boʻlish mumkin: “pedagoglik maxoratiga ega shaxs sifatida obroʻlilik, sezish, tajriba kabi masalalar, vakolatlar doirasi, savollar, hodisalarni nimalarnidir yurgizishga toʻgʻri keladigan soha”, “pedagog shaxsining shaxsiy imkoniyatlari” uning malakasi (bilim, tajriba), muayyan doiradagi qarorlarni ishlab chiqishda qatnashishni taʼminlaydigan yoki muayyan bilimlar oʻquvlar borligi evaziga oʻzini xal etishi tushuniladi. Shuningdek ilmiy adabiyotlarda “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalari koʻp koʻrinishda boʻladi.

1. Kompetentlik – kasb talablariga mos kelishlik darajasini individual tavsifi (koʻrsatkichi) [5].

2. Kompetentlik – tushunchalar tizimi va tushunish boʻlishligini talab etadigan, amaliy faoliyatni amalga oshiruvchi qobilyat, yuzaga keladigan muammo va vazifalarni tezkor hal qilishga imkoniyat yaratuvchi, oʻylashning mos ravishdagi tipi [6].

3. Kompetentlik – shaxsning oʻzaro bogʻliq sifatlari yigʻindisi (bilimi, koʻnikmalari, uquvlari, faoliyat usullari), muayyan doiradagi predmetlar va jarayonlarga nisbatan zaruriy sifatiy mahsuldorlik faoliyati uchun beriladi (Xutorskiy A.V.) [7].

4. Kompetentlik – shaxsning kompetensiyasi toʻgʻrisida oʻz fikri yohud atrofdagilar fikri, lekin bu ularni muayyan hayotiy holatlardagi huquqlarida namoyon boʻladi degani emas.

5. Kompetentlik – “obro’lilik, to’la huquqlilik”.

Kompetensiya – ma’lum bir sohada sifatli produktiv faoliyat olib borish uchun zarur bo’lgan mutaxassisning ta’limiy tayyorgarligiga qo’yilgan talabdir. Kompetentlik – inson tomonidan faoliyat predmetiga tegishli kompetensiyalarni egallaganlikdir[8].

Kompetentlikning M.A.Choshanov ta’rifiga ko’ra formulasi: Kompetentlik – bu talabaning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirilishi uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo’llay olishi bilan ifodalanadi[9]. Mazkur o’rinda «kompetentlik» tushunchasining mohiyati ham to’la ochiladi, u quyidagi ikki ko’rinishda namoyon bo’ladi: kompetentlik talabalarning shaxsiy sifatleri to’plami hamda kasbiy sohaning tayanch talablari sifatida. Ta’lim mazmunining o’quv rejadagi fanlar bloklari (barcha fanlar uchun), fanlararo (fanlar to’plami uchun) va predmetli (ma’lum bir fan uchun) tarzda guruhlanganligi bois quyidagi uch darajani namoyon etuvchi kompetentlikni e’tirof etish mumkin;

1. Tayanch kompetentlik (ta’limning gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy mazmuniga ko’ra);

2. Fanlararo kompetentlik (umumkasbiy tayyorgarlikning o’quv fanlari va ta’lim bloklarining ma’lum doirligiga ko’ra);

3. Bitta predmet (fan) bo’yicha kompetentligi (maxsus o’quv fani doirasida aniq va ma’lum imkoniyatga egaligiga ko’ra). Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida ta’limning har bir bosqichi uchun ta’lim bloklari va o’quv fanlari darajasida tayanch kompetentlik aniqlanadi.

КОМПЕТЕНТЛИК kompetentlik tartibini belgilashda kasbiy pedagogik ta’limning asosiy maqsadlariga muvofiq ijtimoiy hamda shaxsiy tajribaning mohiyati, ijtimoiy jamiyatda kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida hayotiy kasb etadi. Ushbu nuqtai nazardan tayanch kompetentlik: yaxlit – mazmunli, ijtimoiy – madaniy, o’quv – bilish, axborot olish, kommunikativ, ijtimoiy faoliyatli, shaxsning o’z–o’zini takomillashtirish turlariga bo’linadi. O’qituvchining axborot olish kompetentligi tayanch kompetentliklar sirasiga kiradi va uning kasbiy faoliyatidagi zaruriy bo’g’in hisoblanadi.

Ma’lumki, real ob’ektlar (televizor, magnitofon, telefon, faks, kompyuter, printer, modem) va axborot texnologiyalari (audio- va videoyozuv, elektron pochta, OAV, Internet) vositasida axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, tanlab olish,

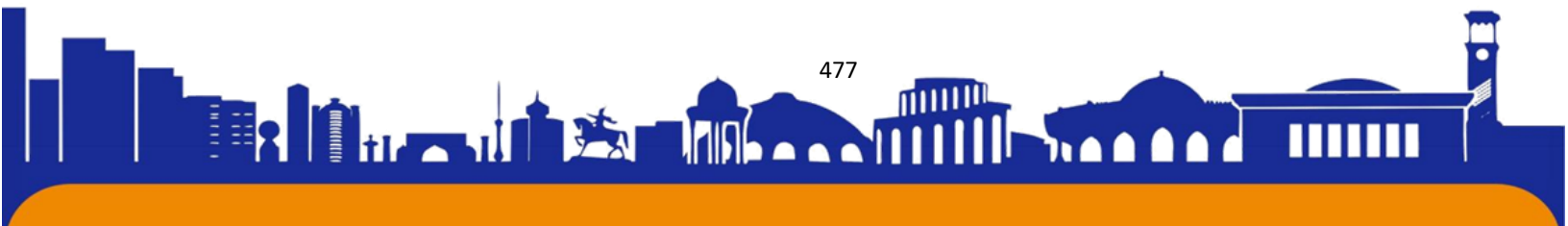

qayta ishlash, saqlash va uzatish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Bu kompetentlik bo'lajak o'qituvchining o'quv predmetlari va ta'lim sohasida, shuningdek, atrof olamdagi axborotga nisbatan faoliyat ko'nikmalarini ta'minlaydi. Shu bilan birgalikda, o'qituvchining kasbiy kompetentliklari ko'lami anchagina keng. Pedagogning axborot olish kompetentligi axboriy muhit bilan o'zaro aloqadorlikdagi bilim, ko'nikma, malaka va refleksiv ko'rsatmalarning kompleksi mavjudligida aks etadi. Axborot olish kompetentligi – shaxsning kasbiy ahamiyatli integrativ sifati bo'lib, uning axborot olamida mo'ljalni to'g'ri olish va faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar majmuini o'zlashtirish darajasi bilan tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Isakova, S., & Akhmedov, I. (2019). ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ С МАЛОГАБАРИТНЫМИ САМОДЕЛЬНЫМИ УНИВЕРСАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ. *Theoretical & Applied Science*, (11), 153-160.
2. Umarov, R. T., & Sh, S. (2023). BO'LAJAK TECHNOLOGIYA TA'LIMI O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING TIZIMI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 18(8), 101-106.
3. Sovurova, S. (2022). УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА ХАЛҚ ХУНАРМАНДЧИЛИГИНИ ЎҚИТИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ. *Физико-технологического образование*, (6).
4. Sovurova, S. (2022). BO'LAJAK TECHNOLOGIK TA'LIM O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING AYRIM JHATLARI. *Физико-технологического образование*, (6).
5. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТНИНГ ЎРНИ. *Физико-технологического образование*, 5(5).
6. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK-IQTISODIY OSISHNING MUHIM OMILI. *Физико-технологического образование*, 5(5).

7. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). Таълимда креатив педагогик технологиялардан фойдаланишнинг айрим услублари. Физико-технологического образование, 7(7).

8. Тоғаев, Х., Аҳмедова, Г., & Исақова, Ш. (2019). " МАШИНА ДЕТАЛЛАРИ", " МАТЕРИАЛШУНОСЛИК ВА КОНСТРУКЦИОН МАТЕРИАЛЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИ" ФАНЛАРИДАН ЎҚУВ-ЛАБОРАТОРИЯ ИШЛАРИНИ БАЖАРИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН КИЧИК ЎЛЧАМЛИ ҚУРИЛМА. Интернаука, (20-3), 75-77.

9. Sovurova, S., & Sovurov, M. (2021). ЁШЛАРНИ ИНТЕРНЕТДАН ФОЙДАЛАНИШ МАДАНИЯТИНИ ОШИРИШ. Физико-технологического образование, 4(4).

ISSN (E): 2181-4570

**THE USE OF OPTICAL LAWS IN MEDICAL PRACTICE.
DETERMINATION OF LIQUID CONCENTRATION USING A
REFRACTOMETER**

Xayitova Yulduz Davlatovna

*Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Gumanitar fanlar kafedrasi biofizika
fani o'qituvchisui*

E-mail: xayitova940@gmail.com

Tel: 978461579

Abstract:

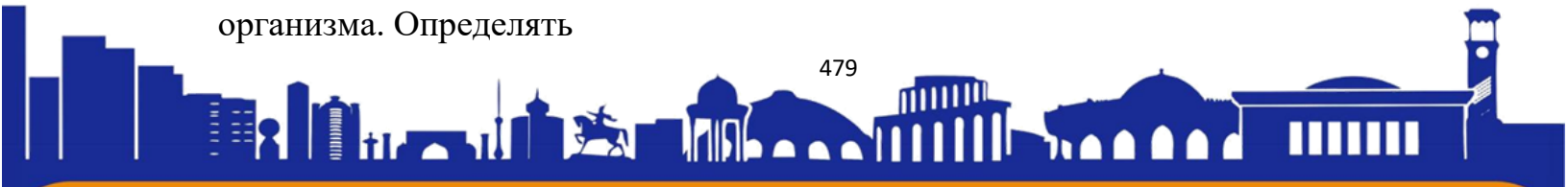
In the development of the medical education system in the world, the organization of the educational process through self-study is separated from many other sciences as the science of biophysics. On the basis of innovative educational technologies, scientists single out another area of biophysics. This direction studies the influence of physical factors on the body - ionizing radiation, light, ultrasound, etc. One of its main tasks is to determine the physicochemical parameters by which it is possible to objectively assess the functional state of the body. Determine

Key words: Moodle, Ilias, Dokeos, TXST(international standard classifier education), integration, trend, Simulations.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПТИЧЕСКИХ ЗАКОНОВ В МЕДИЦИНСКОЙ
ПРАКТИКЕ. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНЦЕНТРАЦИИ ЖИДКОСТИ С
ПОМОЩЬЮ РЕФРАКТОМЕТРА**

Аннотация:

В развитии системы медицинского образования в мире организация образовательного процесса посредством самостоятельного обучения обособляется от многих других наук как наука биофизика. На основе инновационных образовательных технологий ученые выделяют еще одно направление биофизики. Это направление изучает влияние на организм физических факторов - ионизирующего излучения, света, ультразвука и др. Одной из основных его задач является определение физико-химических показателей, по которым можно объективно оценить функциональное состояние организма. Определять

ISSN (E): 2181-4570

Ключевые слова: Moodle, Ilias, Dokeos, (международный стандартный классификатор образования)TXST, integration, trend, Simulations.

TIBBIYOT AMALIYOTIDA OPTIKAVIY QONUNIYATLARDAN FOYDALANISH. REFRAKTOMETR YORDAMIDA SUYUQLIKNING KONTSENTRATSIYASINI ANIQLASH

Annotatsiya

Dunyoda tibbiy ta'lim tizimini rivojlantirishda o'quv jarayonini mustaqil ta'lim orqali tashkil qilish Biofizika fani sifatida boshqa ko'p fanlardan ajralib chiqqan. Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida olimlar biofizikaning yana bir yo'nalishini ajratishmoqda. Ushbu yo'nalish fizikaviy omillar-ionlovchi radiatsiya, yorug'lik, ultratovush va hokazolarning organizmga bo'lgan ta'sirini o'rganadi Uning asosiy vazifalaridan biri organizm funksional holatini ob'ektiv baholash uchun qo'llash mumkin bo'lgan fizikaviy va kimyoviy parametrlarni aniqlashdan iboratdir

Kalit so'zlar: Moodle, Ilias, Dokeos, deklaratsiya, (international standard classifier of education)TXST, integratsiya, tendensiya, Simulations.

Oliy ta'lim tizimida fizika va tabiiy fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga doir masalalar bilan U.Sh.Begimqulov, R.X.Djurayev, D.Sh.Shodiyev va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. Fizika o'qitishda fanlararo integratsiyani amalga oshirish muammolari bo'yicha U.E.Abdiyev, H.O.Jo'rayev, E.O.Turdiqulov, Q.Sh.Tursunov, M.I.Bazarbayev S.J.Bozorova, va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. O'quv jarayonida gipermatnli tizimlardan foydalanish, elektron qo'llanma va darsliklar yaratish, amaliy dasturiy ta'minotdan foydalanish xususiyatlari hamda imitatsion modellardan foydalanish kabi masalalar ustida N.I.Tayloqov, R.R.Boqiyev, U.Y.Yuldashev, F.M.Zokirova, V.V.Anisimov, M.Mamarajabov va M.H.Lutfillayev, U.V.Usova, A.A.Pinskiy, V.G.Razumovskiy, Y.I.Dik, Y.K.Babanskiy, A.V.Perishkin, S.L.Rubinshteynlar tadqiqot ishlari olib borganlar. Rivojlangan xorijiy davlatlarda fizika o'qitishning metodologik masalalariga doir tadqiqotlar M.Dougiamas, J. Piaget, A.Gartung, J.Kidd A.Bates, J.Daniel, va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

B.N. Tarusovning ta'rifiga ko'ra biofizika-bu biologik sistemalar fizikaviy kimyosi va kimyoviy fizikasidir.

Hayotiy jarayonlarning buzilishi haqida aynan shu parametrlarning o'zgarishiga ko'ra xulosa chiqarsa bo'ladi. Ma'lumki, tirik hujayralarning o'ziga xos xususiyatlari

bo'lib, ular quyidagilardir: membrana potentsiali(elektrokinetik potentsial)ning mavjudligi, ion gradientlarining bir me'yorda saqlanishi,elektr tokini qutblash, xemilyuminessensiya qobiliyati, sitoplazma harakati va boshqalar. Bu parametrlarning ba'zilar tibbiyotda organizmning faoliyatini baholash uchun anchadan beri qo'llanilib keladi. Biopotentsiallarni qayd etish asosiy usullardan biri bo'lib qoldi(elektrokardiografiya, elektroensefalografiya va h.k.z.). Hozirgi davrda elektr o'tkazuvchanlik va xemilyuminessensiya ham e'tirof etilmoqda.Bu usullarning kasalliklar diagnostikasida, turli faktorlarning to'qimalarga salbiy ta'sir etishini baholashda qo'llanishi mumkinligi isbotlangan.

Tibbiy biofizikaning navbatdagi muhim vazifasidan biri fizioterapiyada qo'llanuvchi faktorlarning organizmga bo'lgan ta'sirini o'rganishdan iborat. Bular – diatermiya, induktotermiya, O'YUCH - terapiya, rentgenoterapiya va boshqalar. Bunday tadqiqotlar ushbu faktorlarning qator kasalliklarni davolashda yanada samaraliroq qo'llashga imkon beradi.

Tibbiyot amaliyotida optikaviy qonuniyatlardan foydalanish. Refraktometr yordamida suyuqlikning konsentratsiyasini aniqlash

Sindirish ko'rsatkichi yuqori aniqlikda va kam vaqt sarflab aniqlash mumkin bo'lgan fizik konstantalar jumlasiga kiradi. Bunda juda kam miqdordagi tekshiriluvchi modda kifoya qiladi. Buning uchun maxsus asboblari-refraktometrlar qo'llaniladi. Ular sindirish ko'rsatkichini tekshirilayotgan kattalikning 0, 01%, hatto 0, 001% aniqligida topishga imkon beradi. Buning uchun atigi (0, 05-0, 5)gr. modda talab qilinib, tekshirishlar faqat qurilmaning shkalasiga qarashdan iborat bo'ladi.

Dastlabki refraktometrlar XVIII-asrning o'rtalarida kashf etilgan edi. "Refraksiya" termini fanga XVIII-asrning boshida N'yuton tomonidan uning "Optika" asarida kiritilgan. Hozirgi davrda refraktometrlar ko'pgina ilmiy-tekshirish va ishlab chiqarish laboratoriyalarida qo'llaniladi. Refraktometrik usullar kimyoviy sanoatda, oziq-ovqat sanoatida, farmatsevtik sanoatda, geologiyada qo'llaniladi.

Ushbu ishdan maqsad: refraktometr yordamida bir qator suyuqliklarning havoga nisbatan sindirish ko'rsatkichini, shuningdek, eritmaning sindirish ko'rsatkichining unda erigan moddaning konsentratsiyasiga bog'likligini aniqlash.

Ishdan maqsad: suyuqlikning optik sindirish ko'rsatkichini turli muhitlarda yorug'likni sindirish metodi bilan aniqlashni o'rganish va optik sindirish ko'rsatkichini eritmaning konsentratsiyasiga bog'liqligini o'rganish

Kerakli asboblari: refraktomer, pipetka, distillangan suv, tekshirilayotgan suyuqliklar

Nazariy va amaliy yondashuv.

Agar yorug`lik nuri ikkita bir jinsli shaffof (1) va (2) muhitlar chegarasini kesib o`tsa, bunda nurning yo`nalishi sinish qonuni-Snell sinish qonuniga ko`ra o`zgaradi:

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n_{2,1} \quad \text{1-formula (1)}$$

Bu erda α -tushish burchagi, β -sinish burchagi, n_{21} -nisbiy sindirish ko`rsatkichi, ya`ni ikkinchimuhitning birinchi muhitga nisbatan sindirish ko`rsatkichi.

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = \frac{n_2}{n_1} \quad (2)$$

Bu erda n_1 va n_2 - mos ravishda 1 va 2 muhitlarning vakuumga nisbatan absolyut sindirish ko`rsatkichlari.

Yorug`likning to`lqin nazariyasi sindirishning absolyut ko`rsatkichlari va 1 va 2 muhitlardagi tarqalishining fazaviy tezliklari V_1 va V_2 orasida quyidagi sodda bog`lanishni o`rnatadi:

$$\frac{n_2}{n_1} = \frac{V_1}{V_2}$$

Agar 1-muhit sifatida vakuum olinsa ($V_1=C, n_1=1$), unda $n_2= C/V_2$.

Indekslarni yozmasak, quyidagi formulani olamiz:

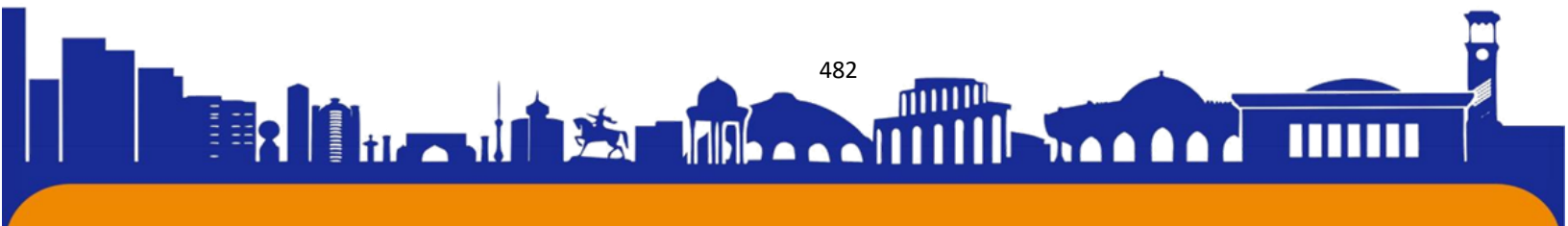
Boshqa moddaga nisbatan kattaroq absolyut sindirish ko`rsatkichiga ega bo`lgan modda optik zichroq hisoblanadi. 1-rasmda 2-muhit $n_2 > n_1$ bo`lganida optik jihatdan zichroq hisoblanadi.

Yorug`likning sinish (1) qonuniga ko`ra:

$$\sin \alpha > \sin \beta, \\ n_{21} = \frac{n_2}{n_1} > 1,$$

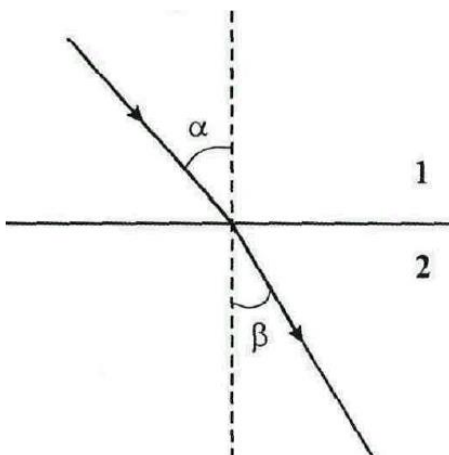
Bo`lgani sababli $\alpha > \beta$.

1-RASM. Sinish qonuni

$$n = \frac{C}{V} \tag{3}$$

Absolyut sindirish ko`rsatkichi vakuumdagi yorug`lik tezligi moddadagi yorug`lik tezligidan necha barobar kattaligini ko`rsatadi.

Refraktometrik tadqiqotlarda odatda moddaning nisbiy sindirish ko`rsatkichi, ya`ni moddaning laboratoriya xonasi havosiga nisbatan sindirish ko`rsatkichi aniqlanadi. Moddaningabsolyut sindirish ko`rsatkichi quyidagi formulaga binoan

$$n_{abs.} = n_{BO3D.} \cdot n \tag{4}$$

topiladi: Bu erda $n_{abs.}$ - havoning absolyut sindirish ko`rsatkichi($t=0^0$ C, $P=760$ mm. sim. ust. da $\lambda =589, 3nm$ to`lqin uzunligi uchun $n_{havo}=1, 00029$), n -refraktometrik o`lchashlarda xuddi shunday t, p va λ larda olingan sindirish ko`rsatkichi.

Turli to`lqin uzunliklari uchun sindirish ko`rsatkichlari turlichadir.

Kam konsentratsiyali eritmalar uchun (0-30% gacha) quyidagi tenglama to`g`ri bo`ladi:

$$n=n_0 + kx \tag{5}$$

Bu erda – n -eritmaning sindirish ko`rsatkichi, n_0 -toza erituvchining sindirish ko`rsatkichi, x -eritma konsentratsiyasi, k -empirik koeffitsiyent.

Refraktometr yordamida n va n_0 ni aniqlab, va x ni bilgan holda sindirish ko`rsatkichining inkrementini aniqlasa bo`ladi.

Ko`p refraktometrlarda sindirish ko`rsatkichlari chegaraviy burchak usuli bilan aniqlanadi. Ushbu usul asosida to`liq ichki qaytish hodisasi yotib, u quyidagidan iborat:

Boshqa moddaga nisbatan kattaroq absolyut sindirish ko`rsatkichiga ega bo`lgan modda optik zichroq hisoblanadi. 1-rasmda 2-muhit $n_2 > n_1$ bo`lganida optik jihatdan zichroq hisoblanadi.

Yorug`likning sinish (1) qonuniga ko`ra:

$$\sin \alpha > \sin \beta,$$

$$n_{21} = \frac{n_2}{n_1} > 1,$$

Bo`lgani sababli $\alpha > \beta$.

Optik jihatdan zichligi kamroq bo`lgan muhitdan zichligi ko`proq muhitga o`tishda yorug`lik nuri normalga yaqinlashadi. Teskari holat ham to`g`ri. Ya`ni, optik jihatdan zichroq muhitdan zichligi kamroq muhitga o`tishda yorug`lik nuri normal`dan uzoqlashadi. Yorug`lik nuri 2-muhitdan 1-muhitga o`tayotgan bo`lsin. Bunda $n_1 > n_2$ (2-rasm).

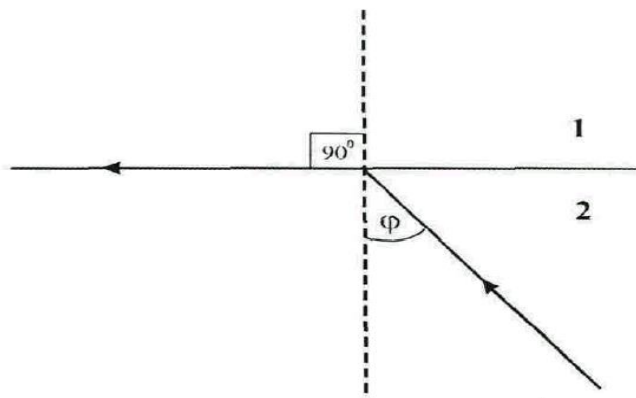

Рис.2. Явление полного внутреннего отражения.

Bu holda qandaydir $< 90^0$ tushish burchagida cinish burchagi 90^0 ga teng bo`lib qoladi va singan nur ikki muhit yuzasi bo`yicha siljiy(sirpana) boshlaydi. Bunda φ to`liq qaytish burchagi deb ataladi. φ burchak sinish qonuni(1) dan topiladi. Bu qonundan

$$\sin \varphi_{\Pi} = \frac{n_1}{n_2} \tag{6}$$

Ekanligi kelib chiqadi.

2-muhitdan ajralish chegaralariga φ_{Π} dan katta burchaklarda tushadigan barcha nurlar ajralish chegarasidan to`liq qaytadi va 1-muhitga o`tmaydi. Bu hodisa to`liq ichki

qaytish deb ataladi. U faqatgina yorug`likning optik jihatdan zichroq muhitdan zichligi kamroq bo`lgan muhitga o`tishida kuzatiladi.

Chegaraviy burchak usuli quyidagidan iborat. Sindirish ko`rsatkichi N aniq bo`lgan o`lchov prizmasi olinadi. Ushbu prizma refraktometrning muhim qismi bo`lib hisoblanadi. Ushbu prizmaning qirralaridan biri (kiruvchi qirra) sindirish ko`rsatkichi aniqlanishi kerak bo`lgan jism bilan kontaktga keltiriladi (3-rasm). Bunda $n < N$ shart bajarilishi lozim. Kiruvchi qirra n va N sindirish ko`rsatkichlariga ega bo`lgan muhitlarning ajralish chegarasi bo`lib xizmat qiladi. Nurlarning yo`li 3-rasmda tasvirlangan. Nur ajralish chegarasi bo`ylab siljiydi, FI burchak ostida o`lchov prizmasiga sinadi, chiqish qirrasiga α burchak ostida tushadi va β burchak ostida o`lchov prizmasidan chiqish qirrasiga orqali chiqib ketadi. Kiruvchi va chiquvchi qirralar orasidagi A burchak prizmaning sindiruvchi burchagi deb ataladi. Chiquvchi nurlar ko`rish trubasi orqali kuzatiladi. Trubaning ko`rish maydoni yorug` va qorong`i qismlarga bo`lingan bo`lib qoladi. Ular orasidagi chegara o`lchov prizmasiga chegaraviy FI burchak ostida kirayotgan nurga mos keladi. Chegaraviy burchak usulida FI burchak bevosita o`lchanmay, balki prizmadan chiqish chegarasiga chiqqan nur orasidagi β burchak o`lchanadi, β va n orasidagi munosabatni topamiz. Chiqish qirrasida to`liq ichki qaytish mavjud bo`lganida

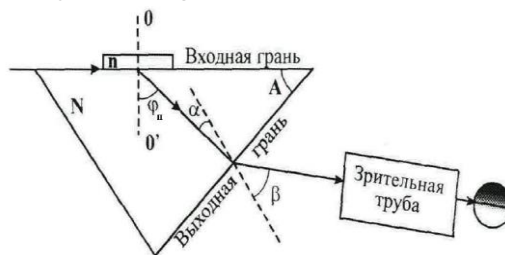

Рис.3. К методу предельного угла.

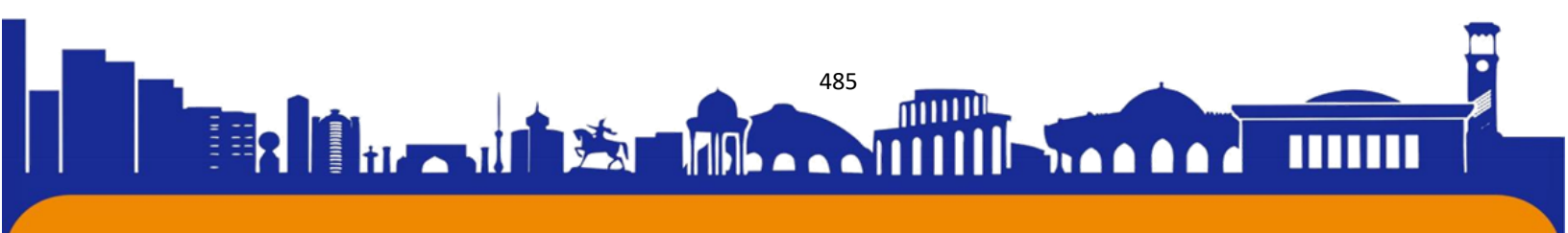
$$\sin \varphi_{\Pi} = \frac{n}{N} \tag{7}$$

3-rasm

$$\text{Chiqish qirrasida} \quad \sin \beta = N \sin \alpha, \tag{8}$$

Bunda $\varphi_p = \alpha \pm A$

(+) ishorasi yorug`lik nuri 3-rasmda ko`rsatilganidek yurganidagi holga mos kelsa, (-) ishorasi esa chegaraviy burchak normal`ning boshqa tarafida joylashishiga mos keladi.

FI va α burchaklarini (7) va (8) formulalardan chiqarib tashlab, quyidagini olamiz:

$$n = \sin A \sqrt{N^2 - \sin^2 \beta} \pm \cos A \sin \beta. \quad (9)$$

Ushbu formulaga ko`ra refraktometr shkalalari hisoblanadi.

Refraktometr-universal asbob emas. Uni sindirish ko`rsatkichlarining ma`lum chegaralaridagina qo`llash mumkin. Yuqori chegara $n < N$ tengsizlik bilan aniqlanadi, ya`ni tekshiriluvchi sindirish ko`rsatkichi n o`lchov prizmasining sindirish ko`rsatkichi N dan kichik bo`lishi kerak. Quyi chegara asbobning konsentratsiyasiga bog`liq (sindirish burchagi A , prizmaning o`lchamlari va boshq.).

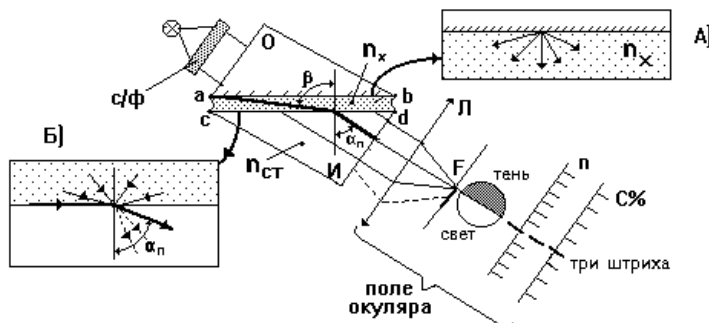

Рис. 1 Ход лучей света в рефрактометре

А) - грань *ab* yorituvchi prizmaning qirrasi, Б) *cd* o`lchovchi prizma qirrasi, c/ϕ - светофильтр, Л- линза окуляра, n – sindirish ko`rsatkichini aniqlash shakalasi, С% - konsentratsiyani aniqlovchi shkala

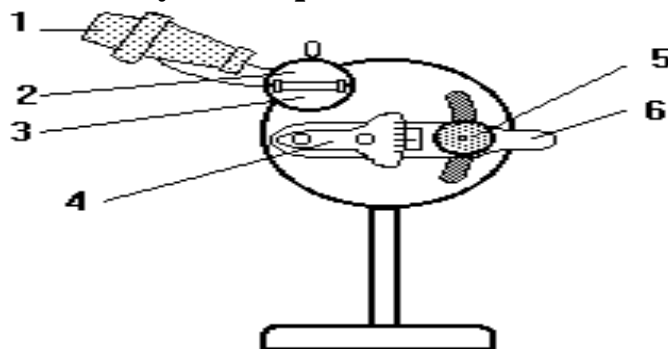
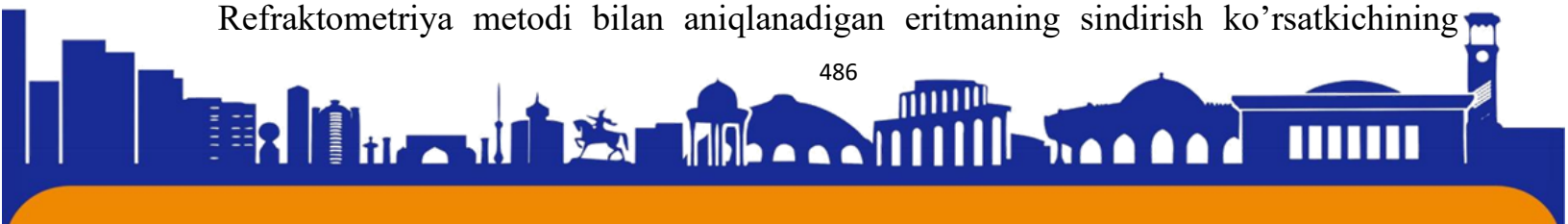

Рис. 2 Устройство рефрактометра РПЛ-3. 1- Yoritkich va filtr, 2 – yorituvchi prizma 3 – o`lchovchi prizmaprizma, 4 – kompensator dastagi, 5 - okulyar, 6 – okulyar richagi

Meditzinada refraktometr eritmadagi moddalarning konsentratsiyasini aniqlashda (masalan: qon zardobidagi oqsil miqdorini aniqlashda) ishlatilindi. Refraktometriya metodi bilan aniqlanadigan eritmaning sindirish ko`rsatkichining

qiymati eritma konsentratsiyasiga va temperaturasiga bog'liq bo'ladi. O'zgarmas temperaturada eritmaning konsentratsiyasi qancha katta bo'lsa, uning sindirish ko'rsatkichi shuncha katta boladi.

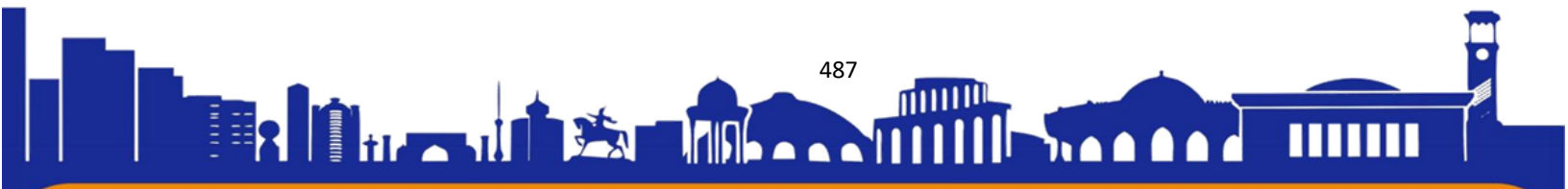
Tajribani amaliyotda qo'llash tizimi

1. Yon tomondagi dastak yordamida yuqori prizma ko'tariladi va pastki prizmaga bir necha tomchi distillangan suv tomiziladi. Keyin yuqori prizmani pastki prizmaga zich qilib yopiladi.
2. Ko'rish maydonida qorong'u va yoritilgan chegara hosil bo'lgunicha okulyarni sekin asta yuqoriga harakatlantiriladi.
3. Bo'linish chegarasi mumkin qadar keskin va rangsiz bo'lishi kerak. Unga esa kompensator prizmalari bilan bog'langan richagni aylantirish orqali erishiladi.
4. Okulyarni siljitib vizir chizig'ini qorong'u va yorig'lik chegarasiga keltiriladi va chap shkladan suvning sindirish ko'rsatkichi aniqlanadi.
5. Huddi shunday qilib, qandli eritmalarining konsentratsiyasi va sindirish ko'rsatkichi aniqlanadi. Konsentratsiya o'ng shkaladan olinadi.
6. O'lchangan kattalaiklar 1-jadvalga yoziladi

1 – jadval

No	Eritmaning konsentratsiyasi, C % da	Eritmaning sindirish ko'rsatkichi, n	Suvning sindirish ko'rsatkichi, n
1			
2			
3			
4			
5			

7. Jadval asosida grafik chiziladi. X o'qiga eritmaning foiz hisobidagi konsentaratsiyasi qo'yiladi. Y o'qiga sindirish ko'rsatkichi qo'yiladi.

ISSN (E): 2181-4570

Xulosa sifatida hil suyuqliklar uchun bu bog'lanish yaxshi o'rganilgan va asbobni o'ng shkalasida aks ettirilgan. Shkalada qandni eritmadagi konsentratsiyasi ifodalangan. asbobni chap shkalasida eritmaning konsentratsiyasiga mos keladigan yorug'likni sindirish ko'rsatkichi orasidagi bog'lanishni bilgan holda biror moddaning konsentratsiyasi (qand bo'lmaganligi) ma'lum bo'lsa, uning sindirish ko'rsatkichini aniqlash mumkinligi muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bazarbayev M.I., Mullajonov I. va boshq. Biofizika, Darslik. Toshkent. 2018
2. Remizov A.N. Tibbiy va biologik fizika, Darslik. Toshkent, 2005 y.
3. Ремизов А.Н. Медицинская и биологическая физика, Учебник. 2016 г.
4. Антонов В.Ф., Черныш А.М., Козлова Е.К., Коржув А.В. Физика и биофизика, Учебное пособие. Москва. 2012 г.
5. В.Н. Федорова, Е.В. Фаустов. Медицинская и биологическая физика. Курс лекций с задачами, Учебное пособие. Москва. 2008 г.
6. Антонов В.Ф. Биофизика, Учебник. Москва. 2006г.
7. Хитун В.А. и др. Практикум по физике для медицинских вузов. М.: «Высшая школа», 1972 г.
8. <http://www.physexperiment.narod.ru/physics.htm>
9. <http://www.medbiophys.ru/>
10. http://biophysics.spbstu.ru/useful_links

SUG'ORISH NASOS STANSIYALARI UCHUN AVTOMATLASHTIRILGAN QAYTISH KLAPANI TIZIMINI TAHLIL QILISH

Nig'matov Azizjon Maxkamovich - katta o'qituvchi,
Sirojova Husniya G'ulom qizi – talaba
Utkurov Samandar Djalolovich - talaba

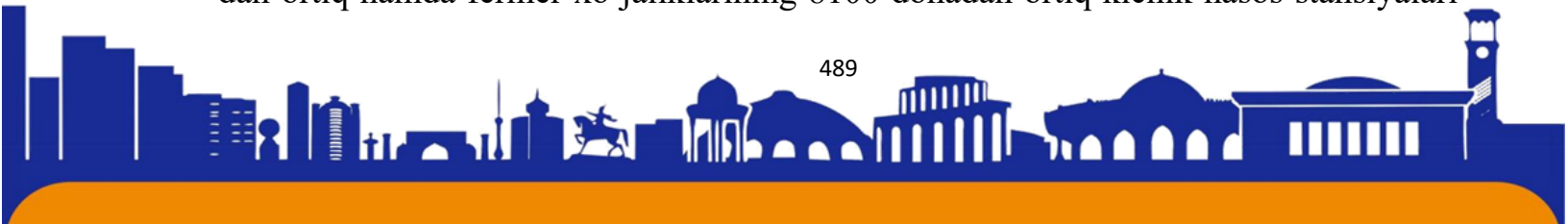
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti

Annotatsiya. Maqolada respublikamizda mavjud bo'lgan sug'orish tizimlari, nasos orqali sug'orish tizimining samaradorligi, ulardagi energiya is'temolining sarfi, mavjud tizimning yutuqlari va kamchiliklari haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Texnologik jarayon, boshqaruv sxemasi, elektr energiya sarfi, AQU, qaytarish klapani, vakuum nasos, nasos agregati, ekspluatasiya davri, gidromeliorativ tizimlar, avtomatlashtirilgan tizimlar.

Kirish. Sug'orish tizimlari O'zbekiston qishloq xo'jaligining muhim qismi hisoblanadi. Bu tizimning hosildorlikni oshirish, suvdan samarali foydalanish va tuproq sifatini yaxshilash kabi ko'plab afzalliklari bor. Sug'orish tizimlarining afzalliklari qishloq xo'jaligi sohasi bilan cheklanib qolmaydi, balki O'zbekiston iqtisodiyotiga ham keng ko'lamli ta'sir ko'rsatadi. Suvni samarali taqsimlash, fermerlarning vaqtini, pulini va resurslarini tejaydi, chunki sug'orish tizimlari an'anaviy suv toshqini usullariga qaraganda kamroq suv sarflaydi. Sug'orish tizimlari hisobiga olinadigan ishonchli ekinlar, mahalliy aholini oziqlantiribgina qolmay, balki O'zbekiston iqtisodiyotini yuksaltirib, foydali eksportga ham hissa qo'shadi.

Mamlakatimiz hududi iqlim jihatidan adir zonasida joylashgan, ya'ni yer va suv hamda ekinlar yuzasidan bug'lanib ko'tarilayotgan suv miqdoriga qaraganda, yillik yog'ingarchilik miqdori 15-25 marta kam. Shuning uchun qishloq xo'jalik ekinlaridan sug'orish orqali hosil olinadi. Bir necha o'n yillardan buyon 4,3 mln. gektar sug'oriladigan yerlar mavjud bo'lib ushbu ekin maydonlarining 53 foizga yaqin hududiga 43 dona ulkan va katta, 1660 donadan ortiq o'rtacha, hammasi bo'lib 1670 dan ortiq hamda fermer xo'jaliklarining 8100 donadan ortiq kichik nasos stansiyalari

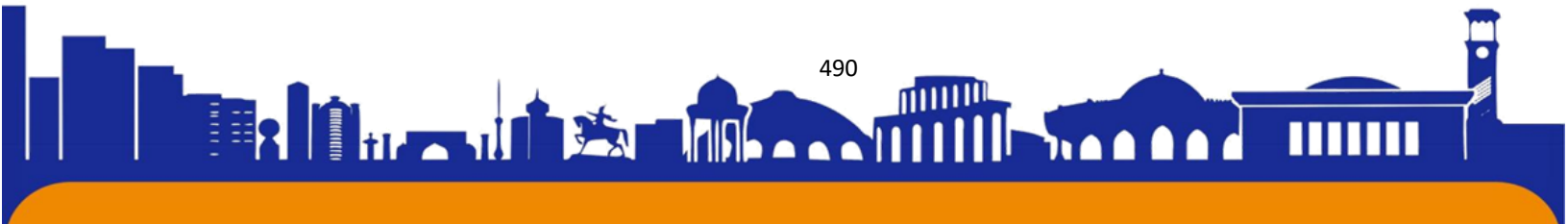

va qurilmalari suv ko‘tarib beradi. Yer osti suvlari sathini tartibga solish, ichimlik va sug‘orish suvi bilan ta‘minlash maqsadida Respublikada 7620 (4624 dona sug‘orish, 3474 dona meliorativ) donadan ortiqroq vertikal quduqlarga o‘rnatilgan nasos qurilmalari ekspluatatsiya qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 10-iyuldagi 6024-sonli “O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarorida “Suv xo‘jaligi tashkilotlari hisobidagi 1687 ta nasos stansiyalarining 74 foizi 30 yildan, 20 foizi 20 yildan, 6 foizi 10 yildan ortiq xizmat qilmoqda yoki 94 foiz nasos stansiyalari normativ xizmat muddatini (16-18 yil) o‘tab bo‘lib, ularni modernizatsiya qilish va almashtirish, jami 2887 km bosimli quvurlarning 10,3 foiz qismi esa birinchi navbatda almashtirishni talab etib, oqibatda ularni ishlatishda avariya holatlari ko‘plab kuzatilmoqda, shuningdek, elektr energiyasi sarfi yuqoriligicha qolayotganligi” aytib o‘tilgan. Ko‘plab nasos stansiyalari uzoq vaqt ekspluatatsiya qilinishi natijasida, ularning foydali ish koeffitsenti kamayib ketgan. Natijada, energiya isrofi, qishloq xo‘jalik ekinlari uchun talab etilgan suv sarfini ta‘minlab berishdagi isrof bo‘lishlar, jihoz va uskunalarning ta‘mirlashlar aro davrining kamayishi sababli $1,0 m^3$ suvni yetkazib berish katta xarajatlar talab qilmoqda. Shuning uchun nasos stansiyalari ko‘tarib beradigan suv resurslaridan samarali, tejab-tergab foydalanishni yo‘lga qo‘yish lozim [1].

Muammoning qo‘yilishi. Respublikamizda qishloq xo‘jalik ekinlarini sug‘orish va aholini ichimlik suvlari bilan ta‘minlash nasos stansiyalari va qurilmalaridan foydalanish bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallab turibdi. Asosiy nasos stansiyalari o‘tgan asrning 60-80-yillarida qurilgan bo‘lib, ular yordamida qariyb 60 foizdan ortiq sug‘orma dehqonchilik qilinadigan yerlarga suvni ko‘tarib berish uchun ishlatiladi. Suvni manbadan olish va iste‘molchiga nasos agregatlari yordamida uzatib berishni ta‘minlovchi murakkab gidromexanik va energetik jihozlar, asbob – uskunalari va gidrotexnik inshootlar majmuasiga, nasos stansiyasi deyiladi. Nasos stansiyasi — daryo – kanal – avankamera – darvoza - so‘ruvchi quvur - nasos qurilmasi – zatvor - bosimli quvur - suv olib ketuvchi tizimdagi bir qator gidrotexnik inshootlarni va gidromexanik jihozlarni o‘z tarkibiga olgan murakkab tizim bo‘lib, suvni pastki manbadan olib, bosim ostida yuqori havzaga yoki foydalanuvchilarga yetkazib berish vazifasini

bajaradi [2]. Nasos stansiyalari tarkibida bir nechta nasos agregatlari o'rnatilgan bo'lib, talab qilingan suvning sarfiga qarab ularni birgalikda yoki alohida ishlatish mumkin.

Nasos stansiyalari vazifalari, suv sarfi joylashishi, ularning tarkibidagi nasos qurilmalarining turi va o'rnatilishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadilar:

Nasos stansiyalarining vazifasiga ko'ra:

- sug'orish uchun;
- suv bilan ta'minlash uchun;
- yer osti suvlarini sathini pasaytirish uchun;
- oqova suvlarni chiqarib tashlash uchun.

Uzatiladigan suvning sarfiga qarab nasos stansiyalari:

- unikal $100 (m^3/s)$ dan ko'p suv sarfini uzatib beradigan;
- katta $10 - 100 (m^3/s)$ gacha suv sarfini uzatib beradigan;
- o'rtacha $3 - 10 (m^3/s)$ gacha suv sarfini uzatib beradigan;
- kichik $1 (m^3/s)$ gacha suv sarfini uzatib beradigan turlarga bo'linadi.

Suvni yuqoriga ko'tarib berish bo'yicha quyidagicha klassifikatsiyalanadi:

- past naporli - suvni 20 metrgacha balandga uzatib beradigan;
- o'rtacha naporli - suvni 21 metrdan 60 metrgacha balandga uzatib beradigan;
- yuqori naporli - suvni 60 metrdan balandga uzatib beradigan.

Foydalanish sharoiti bo'yicha:

- muqim (statsionar);
- ko'chma.

Quvvat olish va harakatga keltirish manbasiga ko'ra:

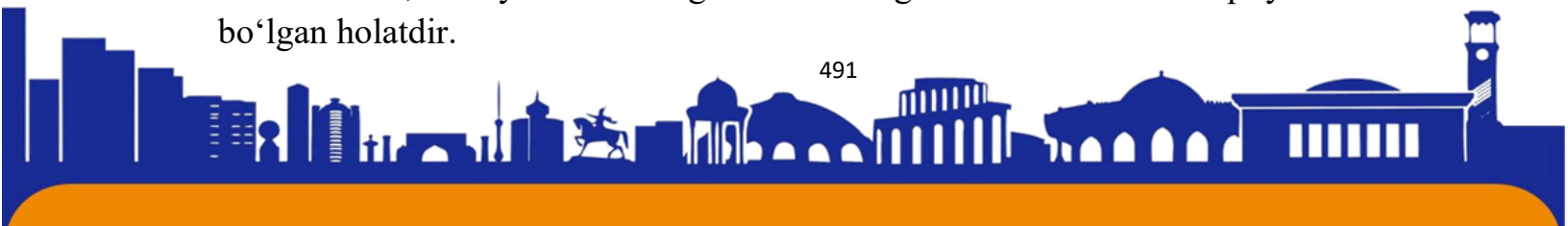
- elektr quvvati yordamida;
- ichki yonuv dvigateli yordamida.

Nasos stansiyalarining ishonchligi suvni yetkazib berishi bo'yicha 3 ta kategoriyaga bo'linadi.

1-toifa, avariya tufayli qisqa muddatga ya'ni 5 soatgacha suvni to'xtatishga yoki talab qilinadigan suv berish miqdorining 50 foizini 3 kungacha ta'minlab turishiga ruxsat etiladi;

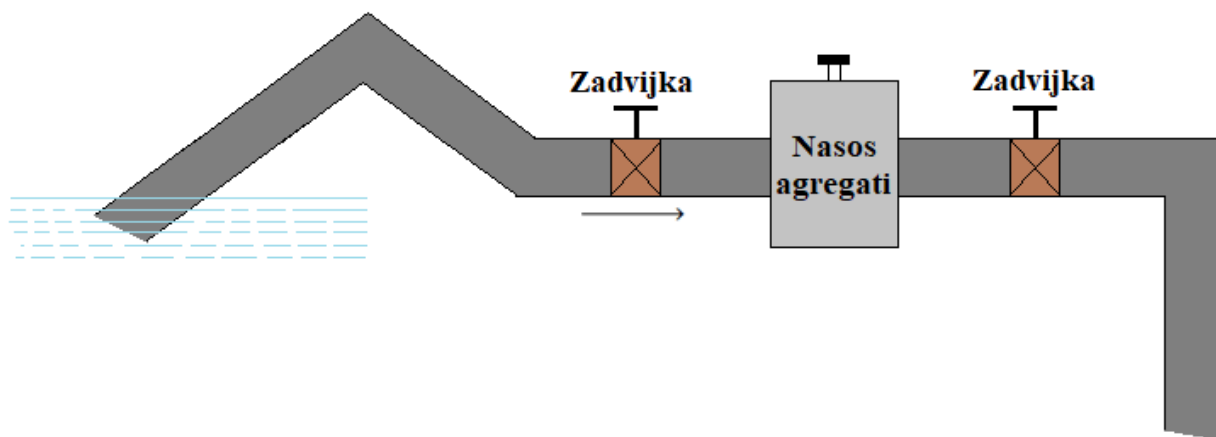
2-toifa, avariya tufayli 1 sutka suvni to'xtatishga yoki talab qilinadigan suv berish miqdorining 50 foizini 5 kungacha ta'minlab turishiga ruxsat etiladi;

3-toifa, avariya sodir bo'lganda 5 sutkagacha suvni to'xtatib qo'yish mumkin bo'lgan holatdir.

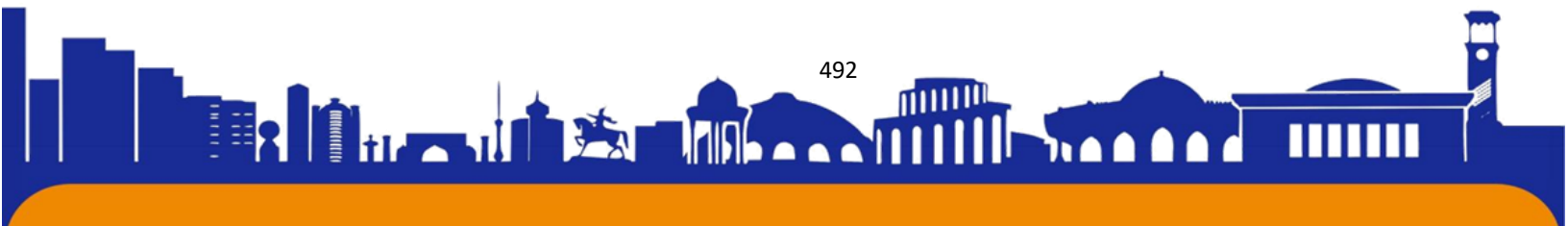

Umuman olganda, nasos stansiyalari O'zbekiston qishloq xo'jaligini ishonchli suv bilan ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizning nasosli sug'orish tizimida 3 xil holatni ko'rishimiz mumkin. Bular: gusak (tirsak holati), vakuum nasos va qaytarish klapani orqali sug'orishdir.

1-rasm. Nasosli sug'orish tizimida tirsak (gusak) holati.

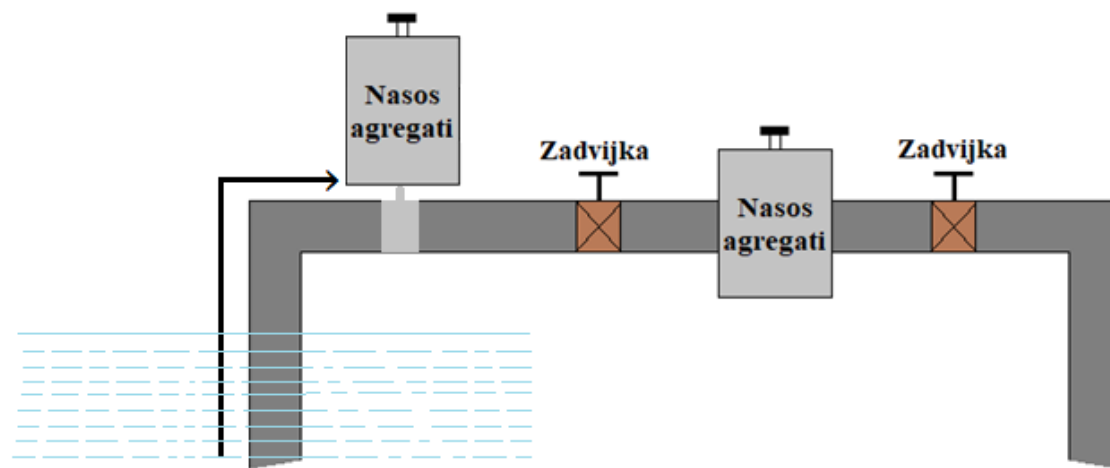
Gusak ya'ni tirsak nasosli sug'orish tizimidagi asosiy kamchiliklardan biri energiya sarfi hisoblanadi. Bu jarayonda suvni nasos tirsak shaklda tortib olishi uchun ikki marta ko'p energiya sarf etadi [3]. Afzalligi esa chuqurliklardan suvni bemalol tortib olish imkonining mavjudligi hisoblanadi (1-rasm).

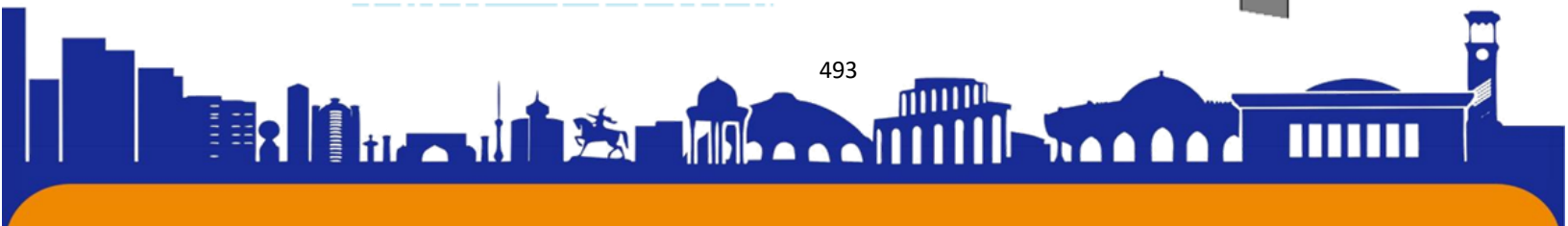
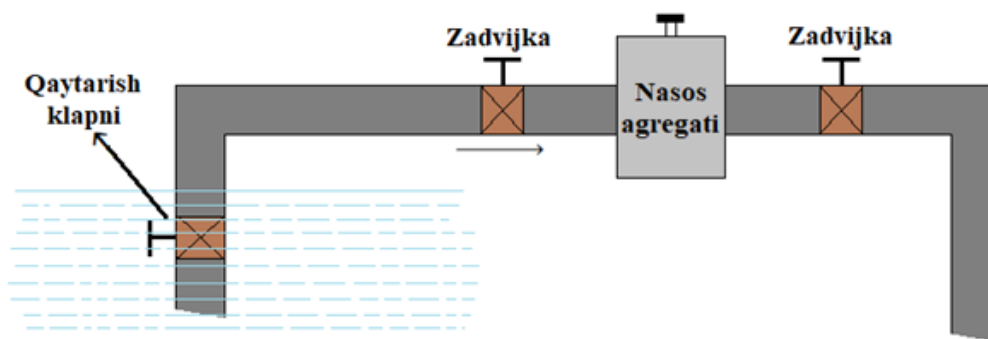
ISSN (E): 2181-4570

Vakuum nasosli sug'orishda tizim kutilganidek samara berishi uchun qo'shimcha vakuumli nasos agregatidan foydalanish talab etiladi. Natijada elektr energiya sarfi ortib ketadi. Eksploatatsiya jihatidan ham qiyin hisoblanadi (2-rasm).

2-rasm. Vakuum nasosli sug'orish tizimi.

Nasosli sug'orish tizimida qaytarish klapanidan foydalanish nasos stansiyalarida suvni tutib qolish imkonini beradi. Bu jarayonda elektr energiya is'temolining ortiqcha sarfiga duch kelmaymiz (3-rasm). Lekin, yillar davomida ishlash jarayonida qaytarish klapani zanglagani uchun suvni yaxshi tutib qololmaydi. Bundan tashqari hozirda qaytarish klapanidan foydalanilayotgan obyektlarda texnologik jarayon avtomatlashtirilmagan. Qishloq joylarda ko'pincha qisqa muddatli kuchlanish yo'qoladi, bu esa tizimning ishdan chiqishiga olib keladi. Shuningdek, nasos agregati

qaytarish klapani bilan ishlash jarayonida qisqa muddatli elektr energiya uzulishi natijasida suv quvurda saqlanmaydi.

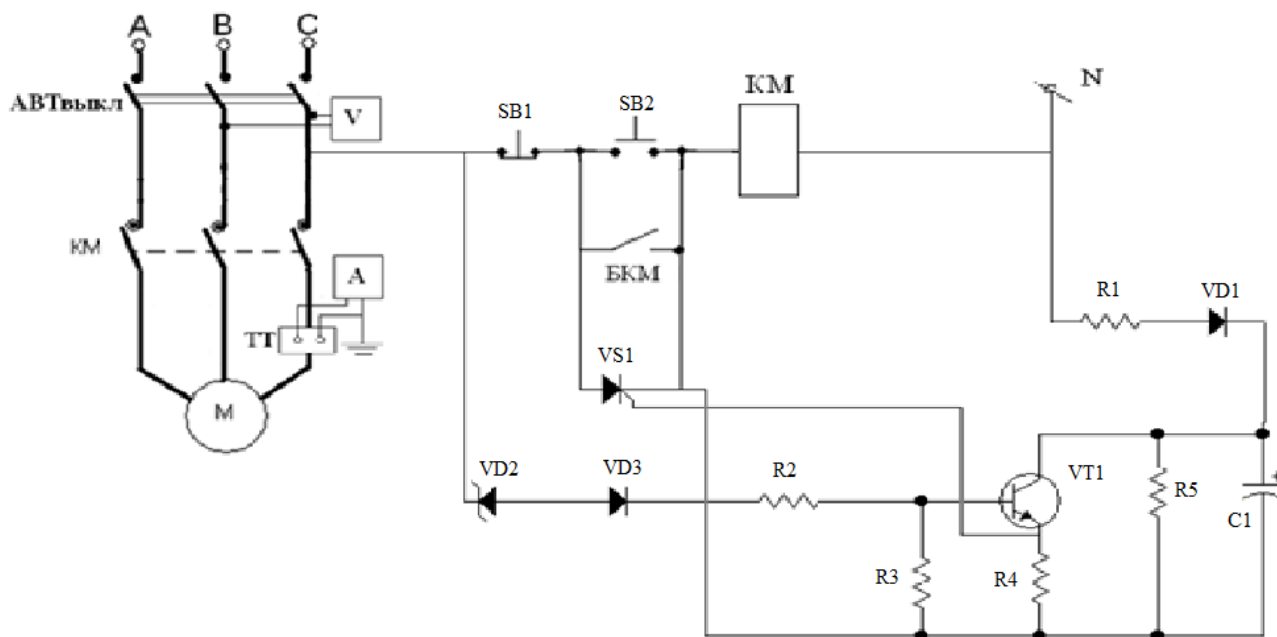
3-rasm. Qaytarish klapani orqali sug'orish tizimi.

Kuchlanish tiklanganda esa bu nasosni to'ldirish uchun vaqt talab qilinadi. Bu texnologik jarayonni to'xtatadi.

Nasosli sug'orish tizimlari ichida hozirgi kunda har tomonlama foydalanish va ekspluatasiya uchun ham oson hisoblangan qaytarish klapani orqali sug'orishni avtomatlashtirish masalasini yechish bir qancha qulayliklarni keltirib chiqaradi.

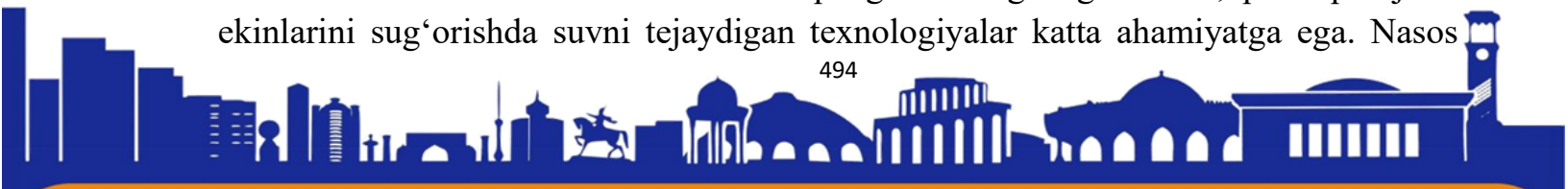
Muammoning yechimi. Yuqorida nasosli sug'orish tizimlarining afzalliklari va kamchiliklarini ko'rib chiqdik. Bu jarayonda optimal yechim sifatida qaytarish klapani orqali sug'orish tizimidan kengroq foydalanish samarali hisoblanadi [4].

Respublikamizning chekka hududlarida qisqa elektr energiya yo'qolishi nasosli sug'orish tizimlari uchun texnologik jarayonni to'xtatadi. Texnologik jarayon uzliksiz ishlashi uchun boshqaruv sxemasiga avtomatik qayta ulash sxemasini kiritishimiz zarur (AQU) [5]. Bu sxema aynan qisqa muddatli kuchlanish yo'qolishida nasos agregatini qayta ulashda qo'llaniladi (4-rasm).

4-rasm. Nasos agregatini avtomatik qayta ulash prinsipl blok sxemasi (AQU).

Mamlakatimizda suv zaxiralari tanqisligini hisobga olgan holda, qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orishda suvni tejaydigan texnologiyalar katta ahamiyatga ega. Nasos

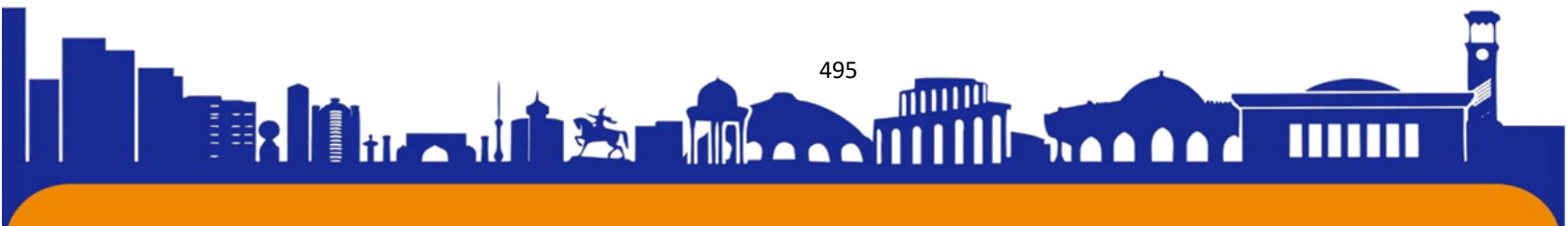
stansiyasi umuman, yuqorida aytilganlarga qo‘shimcha ravishda, maqsad va belgilangan ish rejimiga qarab avtomatlashtirilgan. Ko‘pincha, qisqa muddatli kuchlanish uzilishlaridan keyin tarkibiy qismlarni avtomatik ravishda yoqish, zaxirani kiritish, stansiyalarni tiklash va boshqalar amalga oshiriladi. Hatto nasos stansiya oxirgi bo‘g‘in hisoblansa ham gidromeliorativ tizimi bilan bir butun obyekt hisoblanadi, chunki avtomatlashtirilgan nasos stansiyasi ish jarayonlari uzluksiz bir-biriga bog‘liq.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda irrigatsiya tizimlaridan foydalanish qishloq xo‘jaligi hosildorligini sezilarli darajada oshirdi. O‘zbekistondagi nasos stansiyalari bilan sug‘orish tizimlari qishloq xo‘jaligi landshaftini tubdan o‘zgartirdi.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligidagi sug‘orish tizimlarini o‘rgangan holda, nasosli sug‘orish tizimida qaytarish klapanidan foydalanish o‘z samaradorligini ko‘rsatadi. Lekin, yuqorida ko‘rsatilgan kamchiliklari tufayli, bu tizimdan keng foydalanilmayapti. Qaytarish klapanidagi o‘rganilgan kamchiliklarni ko‘rib chiqqan holda avtomatik qayta ulash (AQU) blok sxemasi ishlab chiqildi va “TIQXMMI” MTU AB-injinerining ilmiy-amaliy laboratoriyasida sinovdan o‘tkazildi. Sinov natijalari qoniqarli ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, o‘z samarasini bermoqda. Ishlab chiqilgan prinsipial blok sxemasi asosida tizimning puxtaligi va ishonchliligi ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nasos stansiyalaridan foydalanish, R.R.Ergashev., “Fidokor yosh avlod” nashriyoti, 2021-y.
2. Автоматизация технологических процессов., I.F.Borodin., Yu.A.Sudnik., Moskva 2007-y.
3. A.D.Chudakov, B.V.Shandrov., Технические средства автоматизации. Moskva 2007-y.
4. A.B.Golomedova, Полупроводниковые приборы, Moskva 2002-y.
5. M.Z.Gankin., Комплексная автоматизация и АСУТП водохозяйственных систем. Moskva 1991-y.

ISSN (E): 2181-4570

Ижтимоий-сиёсий лексиканинг лингвистик тавсифи**Гаппаров Алибек Қаршибоевич,**

СамДВМЧБУ хорижий тиллар кафедраси катта ўқитувчиси

Самарқанд, Ўзбекистон

ali_bek85@mail.ru[Тел: +99897-893-67-76](tel:+99897-893-67-76)**АННОТАЦИЯ**

Жамият, сиёсий, ижтимоий тизимнинг ўзгариши кўп тил ривожига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди, албатта. Айниқса, миллий тилда ижтимоий-сиёсий лексикаси таркибидаги ўзгаришлар фаол бўлиб, буларга янги тушунчалар, уларнинг семантикаси ва ўзлашмаларни киритиш мумкин. Газета – публицистик услубда фаол ўзлаштириш ходисаси шиддатли, кенг кўламли ва кўп босқичли характерга эга: сўзлашув услубининг лексик элементлари, сўз ясаиш воситалари ва синтактик нақшлар газета публицистикасига, унинг барча жанр турларига кириб боради, ҳатто, ҳар доим ахборотларни тегишли воситаларни танлаш йўли билан китобий-расмий тарзда узатилиши билан фарқ қиладиган газеталарнинг биринчи саҳифаларида ҳам бу ҳолат кузатилмоқда. Ижтимоий-сиёсий лексиканинг асосий ва муҳим хусусиятларидан бири объектив воқеликнинг номинация қилинган ҳодисалари ҳамда экстралингвистик алоқалар билан белгиланади.

Калит сўзлар: публицистик услуб, номинация, лексемалар, очик сиёсат, сўз бирикмаси, тараққиёт, истиқлол, терминалогия, стратегия, ўзлашмалар

Лингвистическая характеристика общественно-политической лексики

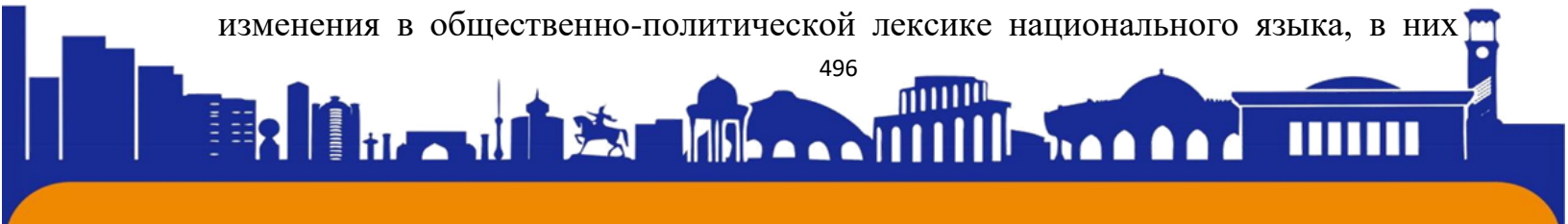
Гаппаров Алибек Каршибоевич,

Старший преподаватель кафедры иностранные языки СамГУВМЖБ

Самарқанд, Ўзбекистон

ali_bek85@mail.ru**АННОТАЦИЯ**

Смена общества, политического, общественного строя, безусловно, не может не сказаться на развитии многоязычия. Особенно активно происходят изменения в общественно-политической лексике национального языка, в них

могут вноситься новые понятия, их семантика, приобретения. Явление активной ассимиляции в газетно-публицистическом стиле носит интенсивный, масштабный и многоуровневый характер: лексические элементы стиля речи, словообразовательные средства и синтаксические закономерности проникают в газетную публицистику, все ее жанры и даже, всегда путем выбора соответствующих средств используется информация в книге- Такая ситуация наблюдается и на первых полосах газет, различающихся официальной передачей. Одна из основных и важных особенностей общественно-политической лексики определяется именно феноменами объективной действительности и внеязыковыми отношениями.

Ключевые слова: публицистический стиль, номинация, лексемы, открытая политика, фразеология, развитие, самостоятельность, терминология, стратегия, приобретения.

Linguistic characteristics of socio-political vocabulary

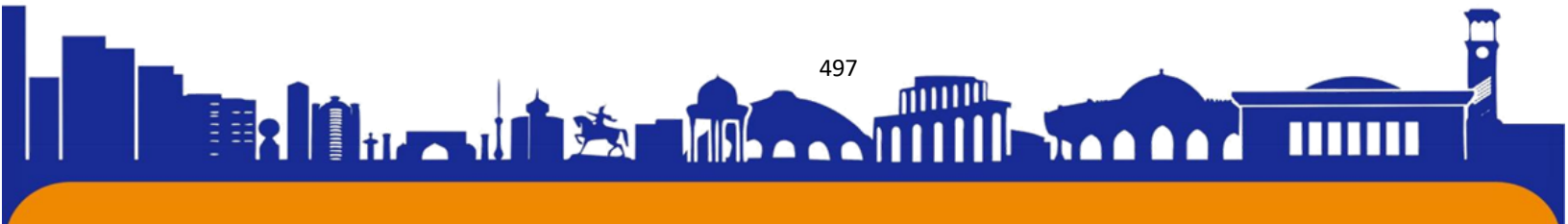
Gapparov Alibek Karshiboyevich,

senior teacher of the department
of foreign languages at the SamSUVMAHB
Samarkand, Uzbekistan

ali_bek85@mail.ru

ABSTRACT

The change of society, political, social system, of course, cannot but affect the development of multilingualism. Changes are especially active in the socio-political vocabulary of the national language, new concepts, their semantics, and acquisitions can be introduced into them. The phenomenon of active assimilation in the newspaper-journalistic style is intense, large-scale and multi-level in nature: lexical elements of speech style, word-formation means and syntactic patterns penetrate newspaper journalism, all its genres, and even, always by choosing the appropriate means, information in the book is used. This situation is observed and on the front pages of newspapers, differing in official transmission. One of the main and important features of socio-political vocabulary is determined by nominal phenomena of objective reality and extralinguistic relations.

Key words: journalistic style, nomination, lexemes, open politics, phraseology, development, independence, terminology, strategy, acquisitions.

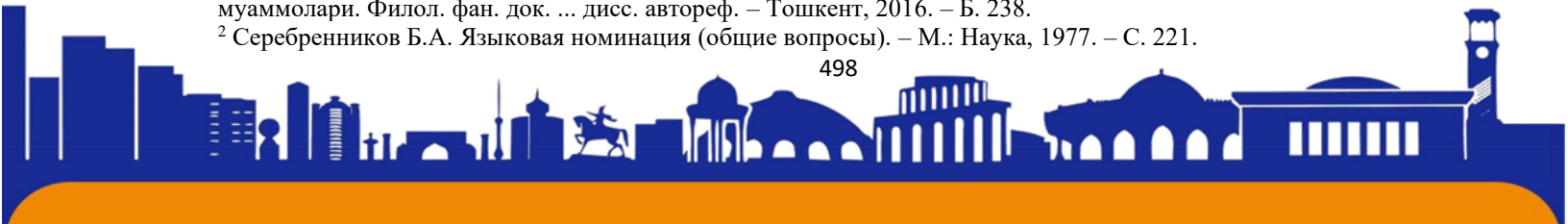
Тадқиқотларимиз давомида биз ижтимоий-сиёсий лексика ва терминлар ўртасидаги тафовут ва ўхшаш фарқларини очиб бердик. Умуман олганда, ижтимоий-сиёсий лексикага термин сифатида шунчаки махсус бирликлар эмас, уларни номлаш билан бирга, уларга қўйиладиган талаблар турлича бўлиб, улардан асосийларида синтактик, семантик ва прагматик талаблар мавжуд бўлиб, асосий талаби сифатида прагматик талаб устунлик қилади ва бу уларни тарғибот-ташвиқот функциясидан келиб чиқади.

Ушбу мақолада ижтимоий-сиёсий лексика структур жihatдан содда (содда туб ва содда ясама), қўшма, мураккаб, бирикмали терминларга ажратилган ҳолда таҳлил қилинади. Биз, ижтимоий-сиёсий лексикани аффиксация, суффиксация ва префиксация хусусиятларига қисман тўхталиб ўтамиз, бу ижтимоий-сиёсий лексикани гуруҳига деярли барча соҳавий терминология кириши билан белгиланади, бу борада ўзбек ва хорижий тилшуносликда жуда кўп тадқиқотлар олиб борилган¹.

Тадқиқотларда ҳар бир терминнинг юзага келиши номинация масаласи билан бевосита боғлиқлиги ҳамда бу борабарида номинация тил коммуникатив функциясининг маҳсули ҳисобланиши таъкидланади. Бу эса умумистеъмолдаги лексемалардан уларнинг семантикасини ўзгартириш орқали термин ҳосил қилиш механизмининг юзага чиқишига кўмаклашади. Соҳага оид тушунчаларни номлаш, яъни терминлар номинацияси ҳақида гап кетганида, кўп ҳолларда фақат бир асосли ёки ясама терминлар эсга олинади. Бироқ айтиш жоизки, номинациянинг умумий категориясида лексика ва сўз бирикмаси орқали номлаш (лексик номинация), гап орқали номлаш (пропозитив номинация) ва матн орқали ифодалаш (дискурсив номинация) каби номинация усуллари фарқланади². Д.О.Ҳасанова сўз ҳосил қилиш жараёнида сўз ясаиш структурасининг ана шу

¹Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. Филол.фан.док. ...дисс. – Тошкент, 1988; Усмонов А.Н. Ўзбек тилида термин ясовчи фаол аффикслар. – Тошкент, 1991 – Б. 79.; Қосимов Н. Функциональные особенности аффиксов в узбекской технической терминологии. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Тошкент, 1979 – 46 с.; Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 149.; Аҳмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари. Филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 238.

² Серебренников Б.А. Языковая номинация (общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 221.

узвий (мотивловчи // ясовчи асос) ва унинг имкониятлари ҳам ҳисобга олиниши кераклигини эътироф этади³.

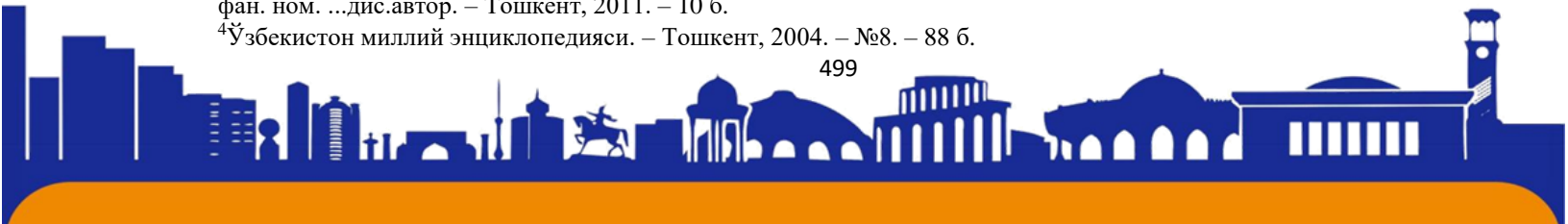
Тилда аксарият ҳолларда ном бериш эҳтиёжи туғилган янги предметга ҳам аввалдан, бирор предметнинг номи бўлган лексик бирликдан фойдаланилади. Натижада бу ном бошқа бир предмет номи функциясини ҳам бажараверади. Иккинчи номинация эса умумистеъмолдаги сўзлардан лексик-семантик усул билан термин ясалишига бевосита алоқадордир»⁴. Соҳавий лексемалар номинациясининг миллий-маданий жиҳатлари уларнинг сўз ясалиш хусусиятлари билан боғлиқ.

Газета-публицистик матнларни таҳлилидан маълум бўлдики, уларда сўз ясовчи қўшимчалардан ва ҳ.к. ёрдамида ясалган.

Қўшимчалар:	Мисоллар:
<i>-чи, -лик</i>	<i>дастурчи, йўриқчи, муқобиллик, шаффофлик, очиқлик, қўриқчи, ва ҳ.к.</i>
<i>-боп,</i>	<i>саноатбоп, қурилишбоп,</i>
<i>-нома, -но</i>	<i>тақдимнома, номоддий, нотижорат, нодавлат ва ҳ.к.</i>
<i>-дош,</i>	<i>рақобатдош,</i>
<i>-ма, -манд</i>	<i>қурилма, тузилма, ишланма, ҳожатманд, эҳтиёжманд ва ҳ.к.</i>
<i>-ли, лик, -ий, -вий, -ув</i>	<i>дастурий, тижорий, идоравий, инвестициявий, шартномавий, сармоявий, глобаллашув, депутатлик, ваколатлик ва ҳ.к.</i>
<i>-ла, -лан, -лаш, -лаштириш</i>	<i>дастурлаш, кредитлаш, лицензиялаш, либераллаштириш, маҳаллийлаштириш,</i>

³ Ҳасанова Д.О. Арабча луғавий ўзлашмаларнинг ўзбек тили номинатив ва дериватив тизимидаги ўрни. Филол. фан. ном. ...дис.автор. – Тошкент, 2011. – 10 б.

⁴Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – №8. – 88 б.

	<i>легаллаштириши, интеграциялашмоқ ва ҳ.к.</i>
<i>-каш,</i>	<i>меҳнаткаш, захматкаш ва ҳ.к.</i>

Ушбу лексемалар иштирокидаги мисолларга мурожаат қиламиз:

“Марказий Осиёда минтақавий яқинлашувнинг ҳозирги тенденцияси — тарихий воқелик. Сиёсат, хавфсизлик, барқарорликни сақлаш ва тараққиёт соҳаларида минтақавий ҳамкорликни фаоллаштириши қўшни мамлакатлар халқларининг туб манфаатларига жавоб беради, улар ўртасидаги биродарлик ришталарининг янада мустаҳкамланиши, Марказий Осиёнинг улкан иқтисодий ва цивилизацион салоҳиятини тўлиқ амалга оширишга хизмат қилади” (ЯЎ. 2020№ 163); “Ўзбекистон томонидан олиб борилаётган очиқлик ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик сиёсати, минтақада ишонч ва яхши қўшничилик муҳитини яратишдаги роли жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилмоқда” (ЯЎ. 2022.№ 228) ва ҳ.к.

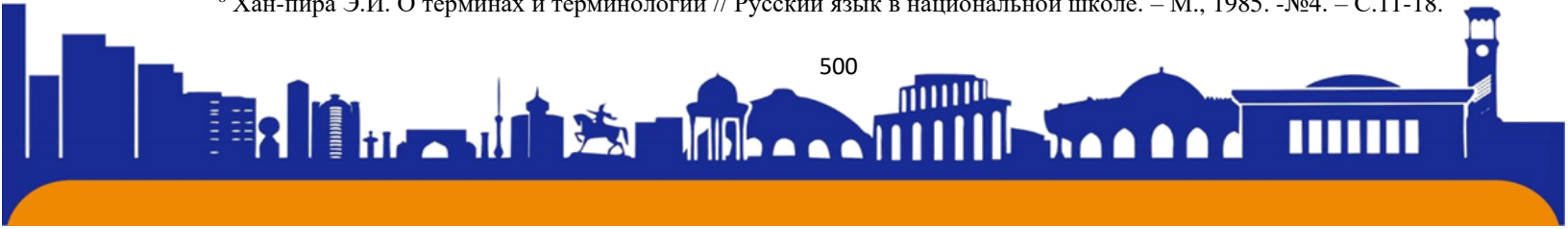
Содда ижтимоий-сиёсий лексемалар. Содда лексемаларга яъни терминларга туб ва ясама турларга ажратилади. Содда терминлар, асосан, умумистеъмолдаги сўзларнинг терминга айланишидан ҳосил бўлган. «Умумадабий тилга хос бўлган сўзнинг илмий тушунчани ифодалаш мақсадида терминлар қаторига қўшилиши–терминологизациядир»⁵. Терминларнинг семантик усул билан ясалиши оддий сўзга махсус ёки илмий мазмун берилишидир⁶.

Содда ижтимоий-сиёсий лексемалар қаторига мақсад, руҳ, аҳоли, ички, ташқи, бозор, қисм, ёндош, шерик, даража, хабар, гоя, дард, овоз, инсон, белги, очиқ, ёпиқ, куч, ташвиш, қадр, қиммат, йирик, улкан, катта, баҳо, ташқи, ички, бош, ҳаёт ва ҳ.к. киритиш мумкин. Улар мавҳум лексика ҳисобланади.

“Ўзбекистон Республикаси Президентининг сайловолди гоялари, ташаббуслари ва сайловчилар билан ишлаб чиққан дастурини ўз ичига олган, халқнинг очиқ муҳокамасидан ўтган, унинг барча дарду ташвишлари

⁵ Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – С. 194.

⁶ Хан-пиря Э.И. О терминах и терминологии // Русский язык в национальной школе. – М., 1985. -№4. – С.11-18.

ҳаракатлар “Инсон қадри учун” тамойилига бўйсундирилганида” (ЯЎ. 2022-№ 33) ва ҳ.к.

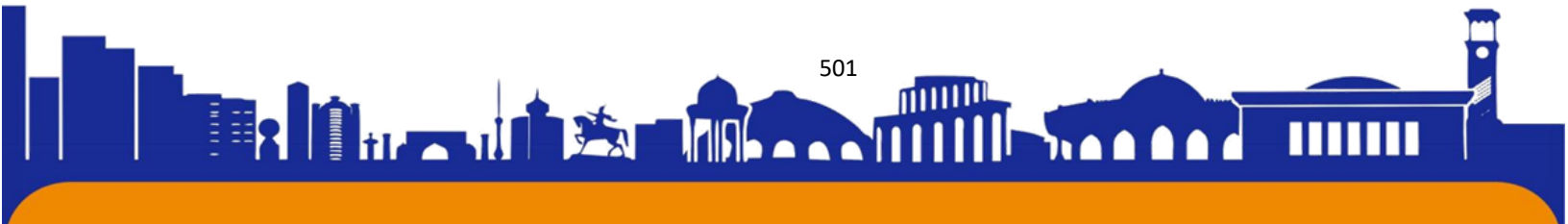
Умумистеъмолдаги бош лексемаси орқали ясама термин ясалиши кузатилади:

“Бундан кейин Ўзбекистонда давлат **боиқаруви** тизимида давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш жараёнларида давлат ҳокимияти ва **боиқарув** органлари (барча бўғинлари) фаолияти ва уларнинг регулятив ваколатлари регламентациясига қаттиқ риоя этилади” (ЯЎ, 2022. № 33); “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Ёркдаги **бош қароргоҳида Бош котиб** Антониу Гуттериш томонидан тақдим қилинган “Умумий кун тартибимиз” маърузасидаги тавсияларни муҳокама қилишга бағишланган **БМТ БОШ АССЕМБЛИЯСИ**нинг биринчи маслаҳатлашувлари бошланди ” (ЯЎ. 2022. № 33) ва ҳ.к.

Ўзбек тилида от, феъл ва сифатнинг терминлашуви ҳолатлари ҳам кўп кузатилади. Масалан, “**Томонлар ўзаро сиёсий ишончни мустаҳкамлаб, манфаатли ҳамкорликни кенгайтиришга кўмаклашмоқда**” (ЯЎ. 2022. № 33); “Қайд этилишича, асоциациянинг вакиллари Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил декабрда Ўзбекистон Президенти лавозимига киришиганидан то ҳозирги вақтгача инсон ҳуқуқларини таъминлаш, иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш, **очиқ сиёсат юритиш**, шу жумладан, сиёсий маҳбусларни **озод** этишда юксак натижа кўрсатиб келаётганини таъкидлаган” (ЯЎ. 2022. № 33) ва ҳ.к.

Умумистеъмолдаги сўзлар орқали сўз бирикмаларини ҳосил бўлиши:

“...мамлакатимизнинг устувор **ташқи сиёсий** йўналишлари амалда қандай шаклланиши ҳақида тўхталмоқчиман. **Устувор йўналишлар** ҳақида фикр билдирилганда, дунёнинг турли мамлакатлари билан **икки томонлама** алоқалар назарда тутилади. Бунда **салмоқли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий** ва бошқа салоҳиятга эга **етакчи давлатларга** алоҳида эътибор қаратилади. Бу табиий ва мутлақо адолатлидир. Аммо **ташқи сиёсат** қандай асосий вазифаларга **ечим топиш** кераклигидан ҳам келиб чиқиш лозим. Улардан энг муҳими давлат ва жамиятнинг муваффақиятли **ички ривожланиши**, ислоҳотларни амалга ошириш, аҳоли **турмуш фаровонлигининг** ошмишини таъминлаш, **ҳаёт сифатини кўтариш** учун қулай **ташқи шароитни яратиш**

ҳисобланади” (ХС.22.09.) ва ҳ.к. Умуман олганда, ижтимоий-сиёсий бирликлар тизимида брикмаларнинг салмоғи анча юқори аниқланди.

Ижтимоий-сиёсий лексикада ўзлашмалар. Ижтимоий-сиёсий лексика таркибида ўзлашмалар орқали тўлидириб бориляптики, бу албатта, ўзбек тилини янги лексикалар билан бойишига олиб келмоқда. Маълумки, ўзлашмалар миллий терминологияни шакллантириш заруратидан келиб чиқади. Шунингдек, янги ҳодисани белгилашда ўзга лексика жалб этилади.

Маълумки, тил маконидаги энг ёрқин ва динамик тенденцияларидан бири бу ўзлашма жараён ҳисобланади. Ўзлашиш – бир тил ва маданий макон элементларининг бошқасига ўтишини ўз ичига олади.

-илм-фан соҳасида; *янги усул ва ишланмалар*

-технология соҳасида; *янги асбоб ва қурилмалар*

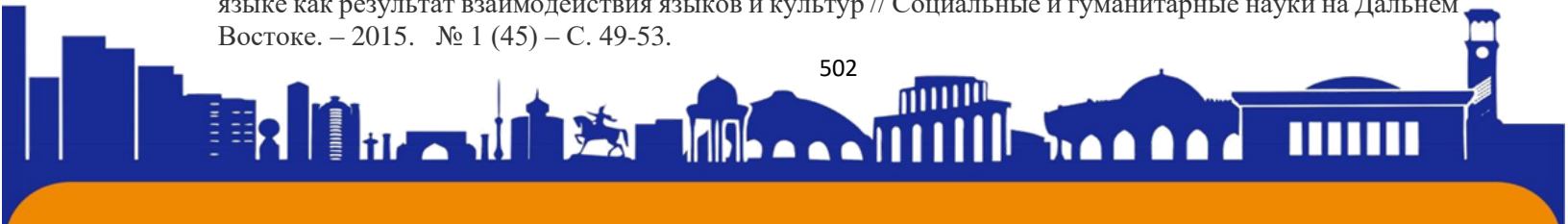
-компютер технологиялари соҳасида; *янги кодлар, дастурлар, дастурлаш тиллари*

-таълим соҳасида; *янги ёндашув ва усуллар* ва бошқаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Бу рўйхат чексиз давом этиши мумкин. Ҳар қандай соҳа ёки йўналишда ўзаро таъсир жараёнлари кучайиб, ривожланиш жадаллашмоқда, шу билан бирга фаол ахборот алмашинуви ва ўзлашма жараёни содир бўлиб бўлмоқда ⁷.

Ўзлашмаларни пайдо бўлишининг асосий сабаби бу - ҳаётнинг турли соҳаларида глобаллашув, юқори технологияларнинг ривожланиши, жамиятдаги ижтимоий-маданий ўзгаришлар, ички ва ташқи сиёсатда содир бўлаётган жараёнлар каби тилдан ташқари омиллардир. Тил тараққиёти нуқтаи назаридан шуни таъкидлаш мумкинки, айнан ижтимоий ўзгаришлар даврида тил луғатининг энг жадал бойитилиши содир бўлади.

Шунинг учун ҳам ушбу тадқиқотнинг ўрганиш объекти ижтимоий-сиёсий ўзлашма лексикалар бўлиб, улар ижтимоий-сиёсий лексика каби, ОАВда ишлатиладиган маълум бир тематика (халқаро алоқалар, мамлакатда ва хорижда содир бўлаётган сиёсий жараёнлар) алоҳида қатламни ифодалайди, О.С. Иссерс таъкидлаганидек, ўзлашмалар “... номинатив эмас, балки йиғилган шаклда

⁷ Мулляджанова, Н.С. Англоязычные опосредованные терминологические заимствования в русском языке как результат взаимодействия языков и культур // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2015. № 1 (45) – С. 49-53.

вазиятнинг моделини ва айни пайтда аргументация усулини билдирувчи когнитив бирликдир”⁸. Эътиборлиси, таҳлил қилинаётган лексик-семантик гуруҳ жамиятда содир бўлаётган ва номинацияни талаб қиладиган ижтимоий, сиёсий ва ижтимоий жараёнларга муносабат билдиради.

Публицистик контекстнинг умумий луғат таркибига *Президент, Ассамблея, модернизация, технология, декларация, сенат, асоциация, IT-парк инфратузилма, цивилизация* каби сўзларни киритиш мумкин. Бироқ, оммавий ахборот воситаларида кўплаб сиёсий лексика кенг қўлланилиши туфайли улар она тилида сўзлашувчиларга яхши маълум ва улардан нутқда кўп қўлланилади.

Ижтимоий-сиёсий лексикада ўзлашмалар Д.Саидқодирова томонидан терминологияда ўзлашмаларнинг роли ва ўрни борасида билдирилган қуйидаги фикрларга мос келади:

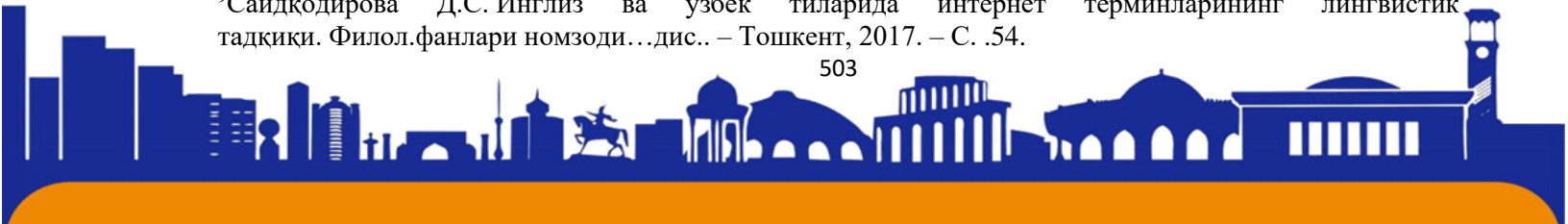
- 1) ўзлаштиришнинг номлашга эҳтиёж,
- 2) мазмун жиҳатидан яқин тушунчаларни фарқлаш зарурати,
- 3) тушунчаларни ихтисослаштиришга интилиш,
- 4) белгиланаётган тушунчанинг яхлитлигига белгиловчи сўзнинг мос бўлишига интилиш тенденцияси каби лингвистик сабаблар ҳам муҳим аҳамият касб этади⁹.

Сўз ўзлаштиришнинг лингвистик сабабларидан бири сифатида ўзбек тили лексик тизимида акс этмаган янги тушунчаларни номинациялаш заруратини кўрсатиш мумкин.

Ижтимоий-сиёсий лексикада ўзлашмалар ўзбек тилини янги лексикалар билан бойитишда манба бўлиб хизмат қилади. Бу айниқса сиёсий терминологияда кузатилади. Бунда яна бир хусусият мавжудки, бу ижтимоий-сиёсий лексикада бошқа соҳа терминларининг иштирокидир: модернизация, декларация, саммит, регуляция, индекс, стратегия, маркетинг, пандемия, глобал, функция, *видеоселектор, разряд, тактика, менежмент, маркетинг, интелект, валюта, актив, база, лидер, элита, пандемия* ва ҳ.к.

⁸ Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд.8. испр. И дополненный. –Москва.: Ленанд., 2017.–С.47.

⁹Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тиларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди...дис.. – Тошкент, 2017. – С. .54.

Медиаматнда инглиз тилидан ўзлашмалар кўп миқдорда бўлиб, бу албатта соҳавий терминология билан боғлиқдир.

“Янги Ўзбекистоннинг **тараққиёт стратегиясининг** яна бир муҳим янгилиги, бу-давлат **бошқаруви децентрализацияси** ва уларнинг давлат-хусусий шериклик тамойиллари асосида амалга оширилиши...” (Адолат. 2022 № 19); “Давлат бошқарув органлари, давлатнинг **регулятив функциялари** ва давлат хизматчилари сонига, табиёки, давлат бошқаруви ҳаражатларига билвосита таъсир этадиган, кейинги вақтларда давлат раҳбари алоҳида эътибор берадиган яна бир масала, бу - қонунларнинг тўғридан - тўғри амал қилиш хусусияти...” (Адолат. 2022 № 19); “**Business Quiz** – бу **интеллектуал** мусобақа бўлиб, унда иштирокчилар молия, **менежмент, маркетинг** ва Ўзбекистон қонунчилиги бўйича турли саволларга жавоб беришиди. Бу эса “Асакабанк” жамоаси нафақат **банк** соҳасида, балки бошқа соҳаларда ҳам ўз билимларини намоён этганини англатади” (Адолат. 2022 № 19); “Шунингдек, захира активлари таркибидаги хорижий валюта захиралари ҳам 13,1 млрд доллардан 13,5 млрд долларга кўпайган” (Адолат. 2022 № 19); “Шу билан бирга, Ўзбекистон **лидери** қўшни давлатлар билан фаол ҳамкорлик алоқаларни ўрнатган ҳолда, Марказий Осиёда тинчлик-тотувликни мустаҳкамлашга катта ҳисса қўймоқда” (Янги Ўзбекистон. 2022 № 34);

Ҳозирда публицистик услубда намоён бўлувчи ижтимоий-сиёсий лексика таркибидан *Стратегия* термини “ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш санъати, шунингдек, умуман, бошқарувни тўғри ва истикболли режалаштириш санъати” деган маънони беради. Бундан ташқари, *стратегия* термини “тараққиёт” лексемаси билан биргаликда сўз бирикмасини ҳосил қилиши кузатилди. *Тараққиёт* лексемаси ижтимоий-лексика таркибида “ривожланишнинг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига йўналган шакли, унинг юксалиши” деган маънода ишлатилади.

Стратегия лексемаси ижтимоий-сиёсий лексикада тараққиёт стратегияси билан ҳам янги маъно касб этади. Масалан, “Маълумки, “**Ҳаракатлар стратегиясидан**” – “**Тараққиёт стратегияси** сари тамойили асосида кейинги беш йилликда мамлакатимизда амалга ошириладиган ислохотларнинг зарур сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асосларни яратиб беришга қаратилган ...” ” (Адолат. 2022 № 19) ва ҳ.к.

Ижтимоий-сиёсий лексика таркибида ўзлашмалар қаторида иқтисодий терминларни қўлланилиши юқорилиги кузатилди: *бюджет, кредит, банк, субсидия, ипотека, инфраструктура, тариф* ва ҳ.к.

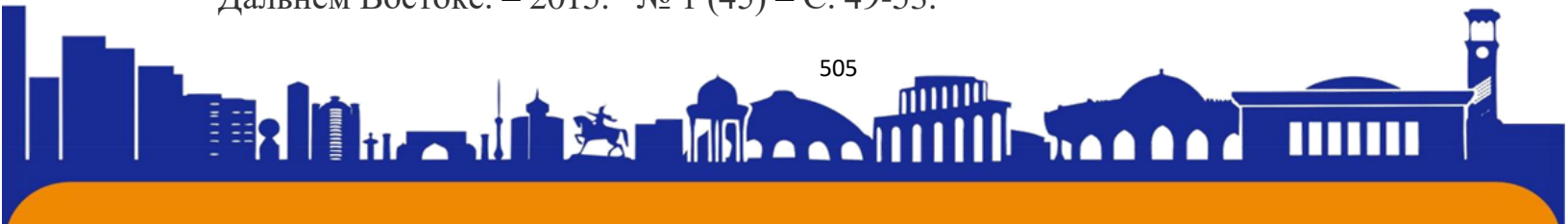
“Шаҳарларда ва Тошкент шаҳрида ипотека кредитлари бўйича дастлабки бадалнинг бир қисмини тўлаш учун уй-жой ҳисобланган қийматининг 10 фоизи миқдорида субсидиялар тўланади. маҳаллий бюджет даромадларининг ошириб бажарилган қисми ҳисобидан мазкур ҳудудда субсидиялар сонини сўнги йилларда ипотека бозорида тайёр ҳолда топшириш шартисиз қурилган квартираларга бўлган талабнинг ортиб бориши тенденцияси кузатилмоқда. Шундан келиб чиқиб, эндиликда пардоз ишлари амалга оширилмасдан қурилган уй-жойларга Молия вазирлиги томонидан тижорат банкларига ажратилган ресурслари ҳисобидан ипотека кредити берилиши жорий этилди”

Ижтимоий-сиёсий соҳа терминологиясини ўрганиш шундан далолат бердики, уларда турли соҳаларга оид ўзлашма терминлар қўлланилади. Шунингдек, айрим терминлар бутунлай ўзга маъно касб этиб, махсус терминологик маънога эга бўлади.

Шундай қилиб, публицистик услубининг лексик тараққиёти, кўп соҳавий лексикани ўзида мужассам қилганлиги билан ажралиб туради. Ижтимоий – сиёсий лексика ўзининг равшанлиги, қулайлиги билан – публицистик матнниг ўзига хос хусусияти сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари. Филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 238.
2. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. Филол.фан.док. ...дисс. – Тошкент, 1988;
3. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд.8. испр. И дополненный. –Москва.: Ленанд., 2017.–С.47.
4. Мулладжанова, Н.С. Англоязычные опосредованные терминологические заимствования в русском языке как результат взаимодействия языков и культур // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2015. № 1 (45) – С. 49-53.

5. Палуанова Х.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 149.;
6. Қосимов Н. Функциональные особенности аффиксов в узбекской технической терминологии. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Тошкент, 1979 – 46 с.;
7. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди...дис.. – Тошкент, 2017. – С. .54.
8. Серебренников Б.А. Языковая номинация (общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 221.
9. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – С. 194.
10. Тешабаева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида): Филол.фан.д-ри. дисс. – Тошкент, 2012. – Б. 70.
11. Усмонов А.Н. Ўзбек тилида термин ясовчи фаол аффикслар. – Тошкент, 1991 – Б. 79.;
12. Хан-пирани Э.И. О терминах и терминологии // Русский язык в национальной школе. – М., 1985. -№4. – С.11-18.
13. Хайруллаев, Х. (2019). Об особенностях изучения объекта речевой лингвистики. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71), 17–20. извлечено от <https://inlibrary.uz>
14. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – №8. – 88 б.
15. Ҳасанова Д.О. Арабча луғавий ўзлашмаларнинг ўзбек тили номинатив ва дериватив тизимидаги ўрни. Филол. фан. ном. ...дис.автор. – Тошкент, 2011. – 10 б.

**MILLIY HUNARMANDCHILIKNING MEXANIZMLARINI
RIVOJLANTIRISH ORQALI KASBIY TARBİYANI TAKOMILLASHTIRISH
(1-4-sinflar misolida)**

Odinaboboyev Fazliddin Bahriddin o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute tayanch doktoranti,

@**mail:** odinaboboyevf@gmail.com

telefon: [+998 \(99\) 376-62-56](tel:+998(99)376-62-56)

Annotatsiya: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini milliy hunarmandchilikga oid bilim, ko‘nikma va malakalariga oid qiziqarli vazamonaviy ta‘lim texnologiyalari asosida kasbiy tarbiyani takomillashitirshning samarali shakl va usullarini aniqlashdan borasidagi tadqiqotlar yoritilgan.

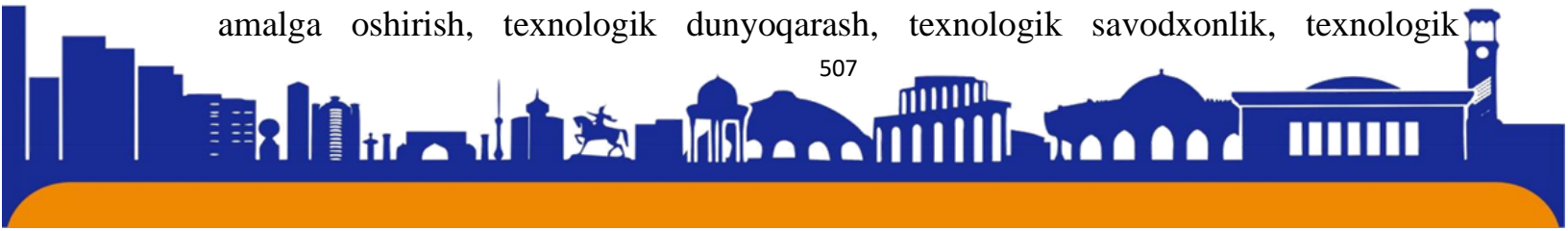
Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, milliy hunarmandchilik, texnologiya, rivojlanish, mazmun, mohiyat, shakl, metod, vositalar, dars, ,sinf dan tashqari mashg‘ulotlar

*“Kim hunarni desa, u dono bo‘lur,
nodonlar qudrat deb boyligni bilur”*

Abdurahmon Jomiy

Jahonda ta‘lim va madaniyatlarning integrallashuvi, “gibrid madaniyat”, “ommaviy madaniyat”, individualizm hodisasi milliy ta‘lim modelini takomillashtirish, o‘quvchi-yoshlarni milliy an‘analar ruhida tarbiyalashni dolzarb ilmiy-pedagogik muammoga aylantirmoqda. Ushbu muammo yechimi milliy tuyg‘u va g‘ururni shakllantirishga xizmat qiluvchi xalq hunarmanchiligi vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning kasbiy tarbiya, ijodkorlik va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning progressiv milliy ta‘lim-tarbiya, usul va vositalarini, o‘qitishning innovasion texnologiyalarni joriy etish ehtiyoji va zaruratini kuchaytirmoqda.

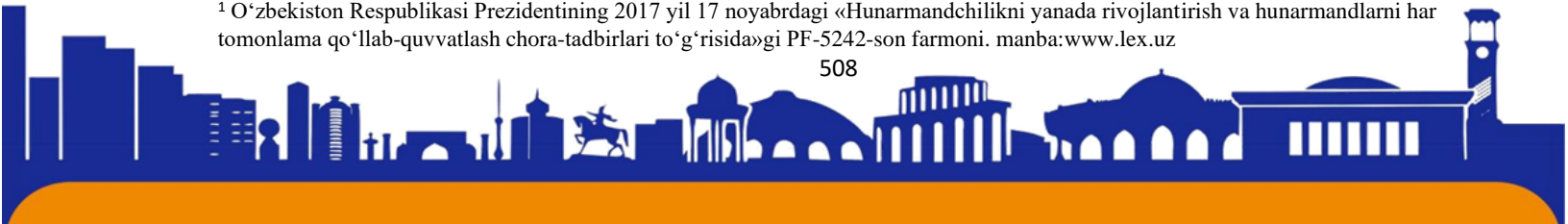
Jahon ta‘lim muassasalarida innovasion yondashuvlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda texnologik kompetensiyalarni shakllantirishning kreativ- modulli texnologiyalari ta‘lim jarayoniga tatbiq etilgan. YUNESKOning “Barcha uchun ilmiy va texnologik savodxonlik” Xalqaro loyihasi doirasida ta‘limning global vazifalarini amalga oshirish, texnologik dunyoqarash, texnologik savodxonlik, texnologik

kompetentlikni shakllantirish, innovasion yondashuvlarni amaliyotga samarali tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Madaniy-ma'naviy qadriyatlarni saqlash, xalq amaliy san'ati, milliy hunarmandchilik an'analarini qayta tiklash va ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ishlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimiz umumta'lim maktablarida texnologiya o'quv fanini o'qitishda yanada yuqori natijalarga erishish uchun o'quvchilarga xalq hunarmanchiligining zamonaviy shakllari va yo'nalishlarini o'rgatish metodini innovasion texnologiyalar asosida takomillashtirish va mazmunan zamonaviylashtirish, ayniqsa, o'qitishning interfaol metodlari va didaktik vositalari, kompyuter grafikasi va pedagogik dasturiy vositalarni qo'llash borasida keng qamrovli, maqsadli ishlar amalga oshirildi. Hozirgi zamon ta'lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning muhim yo'nalishlarini belgilash uchun imkoniyatlar yaratildi. "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora- tadbirlari to'g'risida"¹ gi farmonda o'quvchi-yoshlarning ma'naviy barkamol shaxs bo'lib yetishishida, ularda milliy ruh va iftixor hissini uyg'otishda xalq hunarmandchiligi va ustoz-shogirdlik maktablarining ustuvor ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" 1059-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2017-yil 17-noyabrdagi «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5242-son, 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF- 5712-sonli, 2020-yil 6-noyabrdagi «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6108-son Farmonlari, 2019-yil 28-noyabrdagi «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4539-son, 2020-yil 6-noyabrdagi «Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4884-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 noyabrdagi «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5242-son farmoni. manba:www.lex.uz

Kasb-hunar egallashning muhimligi, hunarmandchilikning turli sohalari va xalq amaliy bezak san'ati turlari bo'yicha mamlakatimiz va xorijiy davlatlar olimlari keng qamrovli ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar. Tadqiqot muammosi sohasida vatanimiz olimlaridan A.I.Vorobyev, I.T.Choriyev, Yu.G'.Mahmudov, I.I.Karimov, P.T.Magzumov, Z.Ochilov, S.S.Bulatov, N.A.Muslimov, R.M.Sarsenbayeva, D.A.Zohidov, X.J.Xudoyqulov, A.E.Kenjaboyev, R.N.Ashurov, I.B.Kamolov, M.X.Shomirzayev, L.R.Zaripov, B.E.Qodirov, A.A.Abdurashidov, M.Q.Bozorovalar ilmiy izlanishlar olib borishgan bo'lib, ularning ishlarida o'quvchilarning bilish samaradorligini oshirish, ularning hamkorlikdagi ijodiy faoliyatini tashkil etish muammolari yoritilgan. Pedagog olimlardan O.Jamoliddinova, O.Musurmonova, M.Urazova, N.Egamberdiyeva, E.Yuzlikayeva, B.Imanov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov, Sh.Shodmonovalarning ilmiy izlanishlarida kasbiy tarbiyani takomillashtirishning o'ziga xos jihatlari, shakllari, pedagogik shart- sharoitlar, didaktik ta'minoti, shuningdek, pedagogik kreativlik mazmuni yoritib berilgan. Innovasion ta'lim va interfaol ta'lim metodlari o'quvchilarda o'z- o'zini ijodiy faollashtirish, kreativ ishlanmalar (mahsulotlar)ni yaratishga xizmat qiluvchi shaxsga yo'naltirilgan erkin ta'lim muhitini tashkil etish muammolari A.A.Abdugodirov, N.N.Azizxodjayeva, U.Sh.Begimqulov, J.F.Yo'ldoshev, Yu.Kruglova, I.Ridanova, V.Slastenin, N.Sayidahmedov, O'.Q.Tolipov, B.H.Xodjayevlarning ilmiy tadqiqot ishlarida asoslangan. MDH mamlakatlarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini muammoli vaziyatlar yordamida tashkil etish, ularda ijodkorlik jarayonini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari P.N.Andrianov, V.A.Gorskiy, V.I.Kachnev, V.G.Razumovskiy, G.Noyner, V.Kalveyt, N.F.Tal'yzina X.Kleyn, Yu.S.Stolyarov, V.S.Pel, A.V.Yefanov, A.Yu.Okladnikov, T.B.Antipova, O.A.Serenko, G.A. Ball, M.I. Maxmutov, Ye.I. Mashbis, A.I. Uman, T.I. Shamovalar tomonidan batafsil o'rganilgan. Xorijiy mamlakatlar olimlari G. Spenser, H.Miyakawa, B.Blumlar o'zlarining falsafiy, eksperimental psixologik tadqiqot ishlarida o'quvchilarning bilish, kreativ qobiliyati, ayniqsa, ularni o'quvchilar dars va sinfdan tashqari faoliyatida rivojlantirish, kasbiy tarbiya shakllantirish muhitining ta'sirini ochib berishgan.

Tadqiqotda tahlil qilish, anketa, savol- javob, xorijiy va ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish, suhbat, pedagogik eksperiment, kuzatish, ekspert baholash, test va so'rovnomalar o'tkazish, pedagogik tajriba-sinov natijalariga matematik-statistik ishlov berish metodlaridan foydalanildi.

Milliy hunarmandchilik mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish asosida o'rganish va o'rgatishda quyidagi holatlarga e'tiborni qaratish lozim:

1. Hozirgi davrda hukum surayotgan texnologiya ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining an'anaviy tuzilmasi asosida yangi zamon kishisini shakllantirish uchun, ushbu sohaning yangi tizimi loyihasi ishlab chiqish.

2. Texnologiya ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining yangi tizimi loyixasida xalq hunarmandchiligini nazariy, ma'naviy, metodologik, tarixiy poydevor sifatida tanlab olish.

3. Ushbu ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishning didaktik asoslarini yaratish:

a) Ta'lim mazmunini tanlab olish (nimani o'rgatish);

b) Shakl va uslublarini, vositalarini aniqlash-o'qituvchi vazifasini belgilash (qanday qilib o'rgatish?);

v) O'rganilgan va o'rgatilgan ta'lim mazmunining o'zlashtirish darajasini aniqlash (qanday darajada o'rgatildi?) kabi asosiy tamoyillarga diqqat e'tibor qaratildi.

4. Texnologiya ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining yangi tizimi mazmuni o'quv-me'yoriy xujjatlar va o'quv-metodik majmualarda o'z aksini topishi lozimligi ko'rsatish.

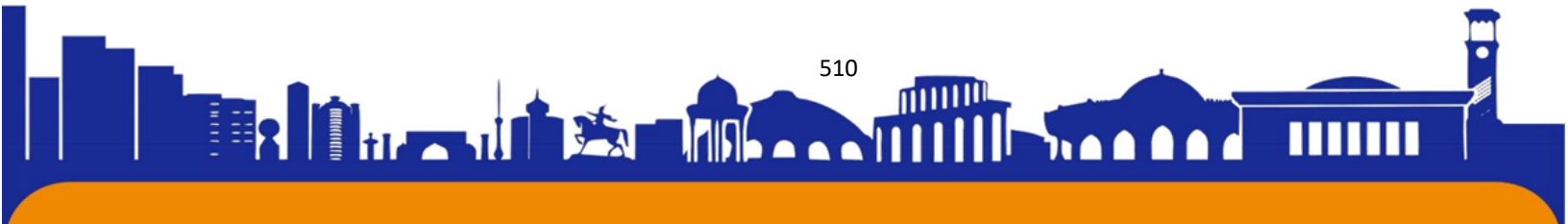
5. Ushbu ta'lim tizimini amalga oshirishda o'quv-dars mashg'ulotlari, turli ta'limiy-tarbiyaviy, tashkiliy tadbirlarning o'rni tashkil etilishi yo'llari namunalari ishlab chiqish va amalda sinab ko'rish.

6. Texnologiya ta'limi, kasbga yo'naltirish ishlari va xalq hunarmandchiligini amalga oshirishda yetakchilik vazifasini bajaradigan o'qituvchi-murabbiy-ustozlarni amaliy, kasbiy, pedagogik faoliyatga tayyorlashning yaxlit texnologiyasi namunasi yaratish va uning ba'zi qismlari amalda sinab ko'rish.

7. Texnologiya ta'limi va kasbga yo'naltirish bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish darajasini, mezonlarini belgilash.

8. O'quvchi va talabalarning texnologiya ta'limi, kasbga yo'naltirish, xalq hunarmandchiligini o'rganishlari jarayonida ularning jinsiy, yosh, individual, ruxiy, aqliy, jismoniy xususiyatlarini hisobga olish .

9. Ushbu ta'lim sohasi, boshqa fanlardan farqli ravishda, alohida o'quv, moddiy, xom ashyo ta'minotini talab etadi, ushbu ta'minotni maxalliy sharoitlarda ijobiy amalga

oshirish uchun mehnat va ishlab chiqarish amaliyotlari dasturi va metodikalari ishlab chiqish.

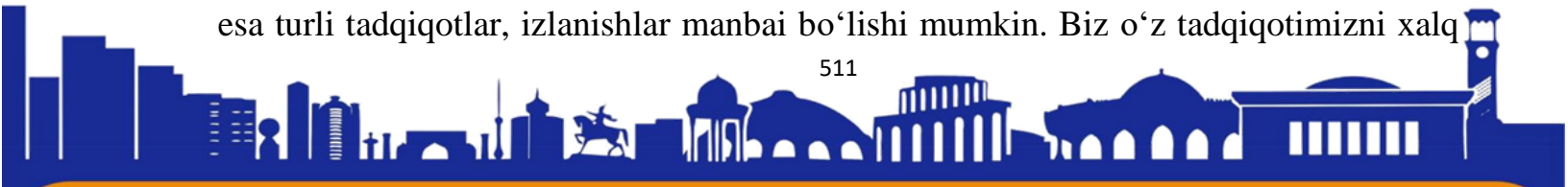
10. Xalq hunarmandchiligi risolalari, o'g'itlari, pand-nasixatlari, hunarmandlar sulolalari aqidalari, qoidalari yirik tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, ular bo'lg'usi hunarmandning barkamol shaxs fazilatlariga ega bo'lishlariga yordam beradi.

11. Texnologiya ta'limi va hunarmandchilik sohalarini umumta'lim maktablarida muntazam o'rgatib borish, o'quvchilarga faqatgina ma'naviy, ma'rifiy, odob-axloq, aqliy, jismoniy, ekologik, estetik, ruxiy jihatdangina shakllanishiga yordam beribgina qolmasdan, balki ularning moddiy sharoitlarini, ta'lim muassasasining, oilaning o'z-o'zini iqtisodiy ta'minlashlarini shakl yaxshilanishiga ham yordam beradi.

Bugungi kunda mustaqil mamalakatimizda xalqimizning asrlar davomida yaratgan ijodiy mehnati natijasi bo'lmish amaliy bezak san'atini ko'z qorachig'idek asrash, qadrlash, ulardan amaliy foydalanish, yoshlar estetik didini o'stirish hamda yuksak madaniyatli kishilar qilib tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar ochildi. Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al Xorazmiy, Nizomiy Ganjaviy, Xisrav Dehlaviy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi jahonga mashxur olim, shoir va musavvirlarning betakror madaniyat durdonalari, xalq ustalari yaratgan nodir asarlar ruhida yoshlarni tarbiyalash, ustachilik va hunarmandchilik sirlarini ularga me'ros qoldirishga chaqirganlar.

Xalq hunarmandchiligi insonning nisbatan qulayroq va chiroyliroq yashashini ta'minlovchi asosiy faoliyat turlaridan hisoblanib, ongli odam paydo bo'lishi bilan dunyoga keldi va rivojlandi. Respublikamizda yashaydigan 130 dan ziyod millat va elatlar vakillarining uzoq mehnati o'tmishini, sharqona tafakkurini, madaniyatini ifodalovchi vosita hisoblangan xalq hunarmandchiligini tizimli, mukamallashgan, tartibli, doimiy fan sifatida o'rganish davri yetib keldi. Respublikaning mustaqillikka erishishi, davlat sifatida shakllanish tariximizni, ma'naviyatimizni va milliy merosimiz hisoblangan hunarmandchiligimizni, o'zimiz uchun va boshqalar uchun, o'zimiz o'rganishimizga, talqin qilishimizga imkoniyatlar yaratdi.

Xalq hunarmandchiligining hozirda saqlanib qolgan 150 dan ziyod sohasi bevosita o'rganish va yoshlarga o'rgatish obyekti hisoblansa-da, yo'qolib ketgan, hozirgi davrda nomlari adabiy manbalardagina saqlanib qolgan yana 100 dan ziyod turi esa turli tadqiqotlar, izlanishlar manbai bo'lishi mumkin. Biz o'z tadqiqotimizni xalq

hunarmandchiligining mazmuni, tarixi, tuzilishi, xususiyatlari, bajarilish texnologiyasini aniq bir umumta'lim o'quv fani predmeti hisoblangan texnologiya ta'limi asosida amaliyotga qo'llanilishining asoslarini ishlab chiqishga qaratdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
2. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
3. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O'QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.
4. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O'QUVCHI YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.
5. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.
6. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo'Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.
7. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
8. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous

ISSN (E): 2181-4570

education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.

9. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.

10. Абдуразаков, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110-115).

11. Абдуразаков, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.

12. Чарыев, И., & Абдуразаков, Ф. (2021). СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Энигма*, (32), 86-93.

13. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

14. Xudayqulov, X., & Abdurazaqov, F. (2022). ЁШЛАР ОРАСИДА НУТҚ МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(В7), 815-821.

15. Абдуразаков, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

16. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Абдуразаков Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021)*., 86.

17. Абдуразаков, Ф. (2022). У^ УВ МАСҲУЛОТЛАРИДА У^ УВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

18. Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIYA BERISHDA PEDAGOG

ISSN (E): 2181-4570

NUTQI. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 16–23. Retrieved from <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/396>

19. Baxriddin o‘g‘li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo‘Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.

20. Абдуразаков, Ф. (2022). О ‘quvchilarga axloqiy-estetik tarbiya berishda notiqlik madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 16-22.

21. ABDUNAYEVICH, F. тикланишдан-миллий юксалиш” деган дастурий гоё ёшларни Она юртга са-доқат руҳида тарбиялаш, уларда ташаббускорлик, фидойилик, ахлоқий фази-латларни шакллантириш-ўта шарафли вазифа эканлигини таъкидлаган I.

ISSN (E): 2181-4570

ROLE PLAYS IN EFL CLASSES ON BALANCING TEACHER TALK TIME AND STUDENT TALK TIME

Aynura Beknazarova

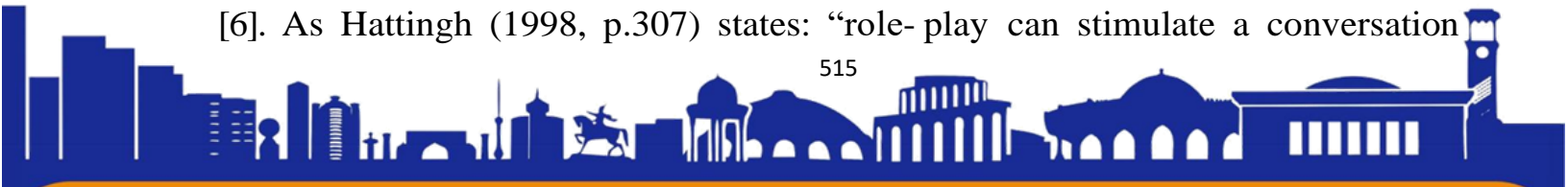
A second-year masters' degree student at the department of Foreign language, the faculty of English Language and literature, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Key words: role-play, teacher talk, students talk, communicative activity, practice, technique, method

Annotation: The paper states the essence of using role-play in teaching foreign language; the impact on students' talk; balance of teacher talk time, the role of the listener and speaker. Teachers' and students' roles, factors and categories of role-playing are justified in accordance with the linguists' viewpoints and research.

Students should make themselves understood when conversing and exchanging information using their current proficiency the fullest. Therefore, through well prepared communicative activities such as role-plays learners' are encouraged to experiment and innovate with the language. Hence create a supportive atmosphere that fosters their participation without fear or embarrassment. This will contribute to their self-confidence as speakers and to their motivation to learn more. Consequently, such kind of communicative activities, namely role-playing allow learners to practice using all of the language they know in various situations that resemble to real settings. Students work together to develop a plan, resolve a problem or complete a task. Role-playing is one of the tasks which create a situation for learners to actively interact in the language, thereby making language learning more meaningful.

Not only role-play encourages thinking and creativity, it also makes students develop and practice new language and behavioral skills. Moreover, role-play imitates life and this considerably expands the range of language functions used by the learners. According to Tompkins (1998), role-playing or simulation is a valuable method for foreign language learning. It gives the learners opportunities to act out various roles chosen to represent actual roles that would be in the field of situation. [6]. As Hattingh (1998, p.307) states: "role-play can stimulate a conversation

situation in which students find themselves and give them an opportunity to practice” [2]. When using role-playing, students are assigned roles and put into situations that may eventually encounter in the real-life outside the classroom. The relationship amongst the learners when they are acting out their roles develops their sociolinguistic competence, too. Learners have to use an appropriate language regarding the situation and the characters. Role-play is a good technique to measure interaction in foreign language classes. It has become a standard technique to test interaction in foreign language classroom, and in teacher and management training. It represents a shift of emphasis to more realistic conversation and communication. The activity ranges from telling a story to acting out a situation where participants have to improvise and create. This technique encourages interaction among the learners as they relate to each other through their new identified roles. Incorporating role-play in the classroom adds variety. It is an opportunity for a lot of language production and also a lot of fun. Real situations can be created and students can benefit from the practice. Role-play is considered as any speaking activity when the students put themselves either in somebody’s shoes, or when they stay in their own shoes, but adding some more imaginary situations. This will enhance their motivation, and therefore their desire to act and learn more.

Traditionally, learner roles have been specifically defined in the role-playing method, either through verbal instructions or role cards. However, Kaplan (1997) argues against role-plays saying that they focus only on prescriptive themes stressing specific fields of vocabulary, as they do not capture the spontaneous, real-life flow of conversation [3].

Perhaps a better model for learner roles in the role-playing method is called "tapestry approach." According to this approach, learners should be active and have considerable control over their own learning. In other words, the students should participate in the selection of themes and tasks and provide teachers with details of their learning process. It is stated that each learner in role-playing comes out under the four following categories:

1. That of acting out a role that he has already performed in L1 and which he needs to perform in English, for example being a guest or host at a party.

2. That of acting out a role that he has already performed in L1 but which is unlikely to be performed in English, for example playing the role of a husband or wife.

3. That of acting out a role that he has not performed in his L1 but that he will need to perform in English, for example being a student abroad, or needing to participate in conferences and seminars.

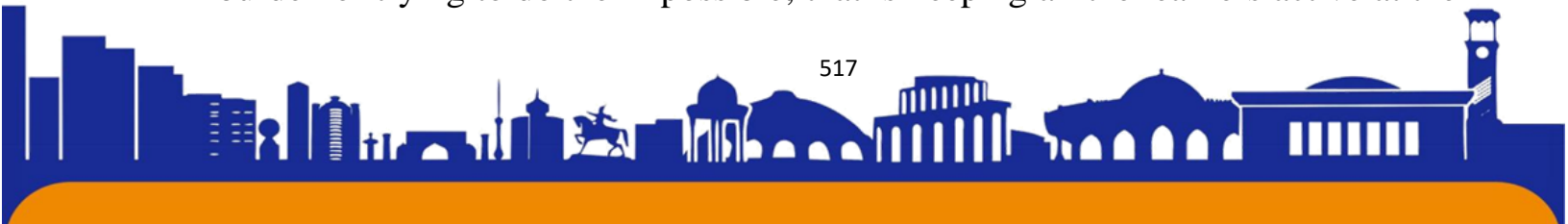
4. That of acting out a role he has not performed in the L1 and which is unlikely to be performed in English, for example; being a policeman.

By practicing communicative activities, students learn to communicate. Thus the role of the teacher changes and he/she no longer dominates the learning situation. The teacher defines the general frame of the role-play, but generally does not actively participate once the structure is set. In the same context Jones compares the teacher to the traffic controller, who helps the traffic flow, but does not indicate which way to take. Instead of having a traditional, teacher-centered classroom structure, the teacher keeps a relatively low profile and students are free to interact with each other spontaneously. Hence the class becomes more a learners-centered than a teacher-centered one. In addition, this reduces the learners' anxiety and facilitates their learning. Moreover, the teacher must keep learners motivated by stimulating their curiosity keeping the material relevant, creating a "tension to learn" [1].

Therefore the teacher in the classroom in the role-play context is simply the facilitator. He/she is there only to provide the help students may need to play actively in their own learning. Consequently the teacher in the classroom may have three possible roles:

1. A facilitator, he/she may feed the students with new language,
2. A spectator, he/she watches the role play and gives comments and advice at the end and,
3. A participant, it is sometimes appropriate to get involved in the role play, in order to boost shy performers, or provoke contradictions.

Through role-play, the teacher's task is less hard. It relieves him/her from the burden of trying to do the impossible; that is keeping all the learners active at the

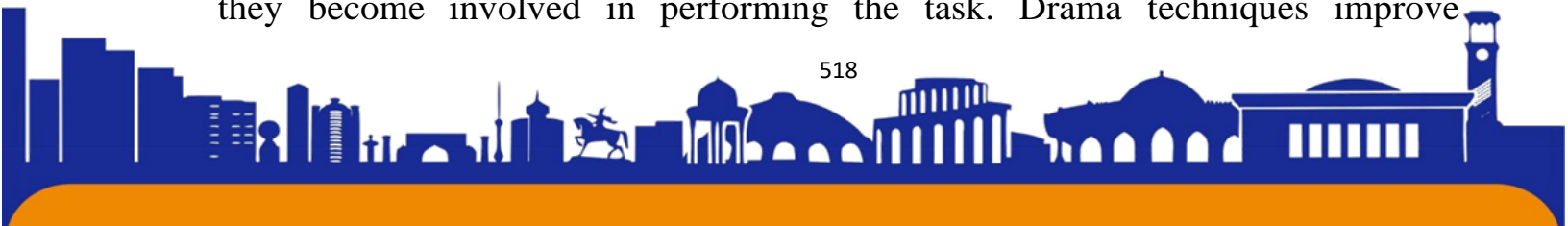

same time. When students are working in groups, the teacher's attention is divided and shared between them. It is stated that in drama activities there is no place for stereotyped responses, set-up discussions or 'free conversations'; interaction and enjoyment come from "imaginative personal involvement".

Porter-Ladousse's format applied to the role-playing procedures contains eleven factors. Various role-playing exercises are then described in terms of the following factors [4]:

1. Level indicates the minimum (and sometimes maximum) level at which the activity can be carried out,
2. Time may depend on whether students need to read articles, and reports,
3. Aim indicates the broader objective of each activity, such as developing confidence or becoming sensitive to concepts expressed in language,
4. The language students will need during the role-play, such as structures, functions, different skills, work with register or intonation patterns,
5. Organization describes whether the activity involves pair work or group work, and in the latter case, how many students should be in each group,
6. Preparation indicates anything that needs to be done before class,
7. Warm-up involves ideas to focus the students' attention and get them interested,
8. Procedure involves a step-by-step guide to the activity
9. Follow-up indicates activities that are done after the activity, perhaps as homework,
10. Remarks may be of general interest or may be warnings about special difficulties that may arise and,
11. Variations can be used with different types of classes or different levels.

Using drama techniques in teaching English as a foreign language is a useful and innovative method in language teaching. Role-play provides meaningful ways of learning the target language. It also provides a relaxed learning setting which lessens the learners' affective filter, thus their learning process is facilitated and they become involved in performing the task. Drama techniques improve

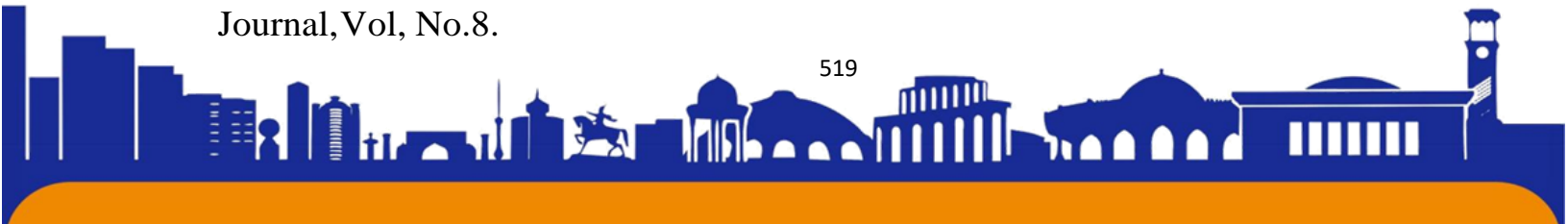
communication; heighten self-esteem, motivation, spontaneity, and shy students become more willing to talk. Consequently, teachers should be careful in the planning of these activities for a better efficiency. As far as real-life communication is concerned, learners are expected to fulfill certain tasks through the application of some drama activities to reach a better proficiency level.

These techniques should not be used in isolation, but in an integrated approach for language learning. They should be part and parcel of the communicative methodology encouraging students' positive attitudes in the language learning process and relevant to the student's needs. The tasks performed through drama techniques; here, role-plays help students to communicate meaningfully in the target language and put more emphasis on speaking and listening skills.

The teacher contributes to the construction of the text uttered by the various participants, in interfering with unexpected answers, or comments. We bear in mind that the purpose of the game is to learn anticipate needs, and face them in verbal answers and attitudes. Verbal skills do rely on non-verbal signs: faces, hands, movements of the body and sometimes postures that could impress the listener or the speaker since often interaction implies persuasion or convincing others.

BIBLIOGRAPHY

1. BURNS, A. C. and J. W. GENTRY. (1998). Motivating Students to Engage in Experiential Learning: a Tension-to-Learn Theory, Simulation and Gaming, Vol.29 (133-151).
2. HATTINGH, S. D. (1998). Role-Plays in the Conversation Class, In Teaching in Action, J. RICHARDS (Eds.), Crofton, Maryland: TESOL, Inc (307-310).
3. KAPLAN, M. A. (1997). Learning to Converse in a Foreign Language: the Reception Game, Simulation and Gaming, Vol. 28 (149-163).
4. PORTER-LADOUSSE, G. (1987). Role-Play, Oxford: OUP.
5. SCARCELLA, R. C. and R. L. OXFORD. (1992). The Tapestry of Language Learning: The Individual in The Communicative Classroom. Oxford: Heinle and Heinle.
6. TOMPKINS, P. K. (1998). Role Playing/Simulation, The Internet TESL Journal, Vol, No.8.

ПЕРЕЛОМЫ НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ: ПРИЧИНЫ, ХАРАКТЕРИСТИКИ, СТЕПЕНЬ ТЯЖЕСТИ.

ИБРАГИМОВ ШАХБОЗ РАМАЗАНОВИЧ

ГАНИЕВА НИЛУФАР ХАМРАЕВНА

Ташкентский стоматологический медицинский институт

Ташкентская медицинская академия

shaxboz_ibragimov@bk.ru

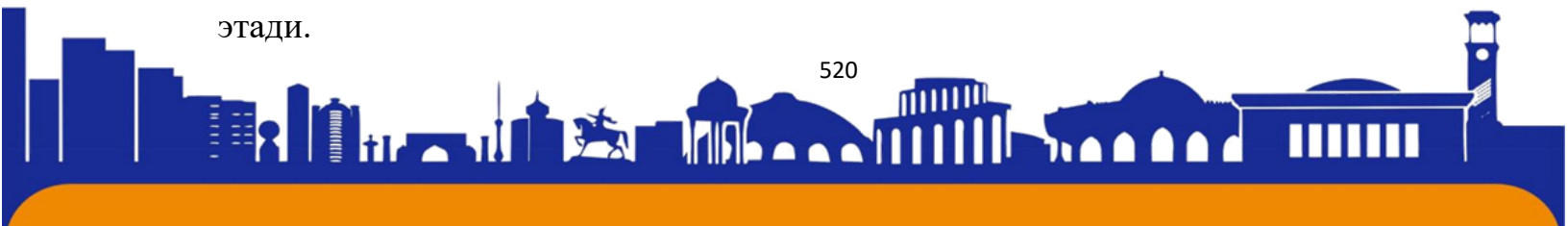
Аннотация. Статья посвящена обзору литературных источников, в которых приведены классификации переломов нижней челюсти. По данным научных исследований в основном приведены классификации, разработанные клиницистами. Существующие судебно-медицинские классификации не в полной мере отражают варианты повреждений и экспертные аспекты. Разнообразие повреждений нижней челюсти, диктует необходимость принятия единой судебно-медицинской классификации, воплощающую в себя все необходимые квалифицирующие критерии.

Ключевые слова: переломы нижней челюсти, классификация, критерии, судебно-медицинская экспертиза.

Annotation. The article is devoted to a review of literary sources, which classify fractures of the lower jaw. According to scientific research, the classifications developed by clinicians are mainly given. Existing forensic classifications do not fully reflect damage options and expert aspects. A variety of injuries of the lower jaw, dictates the need for a single forensic medical classification, embodying all the necessary qualifying criteria.

Key words: fractures of the lower jaw, classification, criteria, forensic medical examination.

Аннотация. Макола, пастки жағ синишлари таснифлари келтирилган, адабиёт манбалари тахлилига бағишланган. Илмий тадқиқот натижаларига кура асосан клиницистлар томонидан ишлаб чиқилган таснифлар келтирилган. Мавжуд суд тиббий таснифлар, шикастлар турлари ва эксперт таъмойилларини тулик ақс эттирмайди. пастки жағ синишлари хилма хиллиги, ўз ичига барча малакаловчи мезонларни олган, ягона суд тиббий таснифни қабул қилшни тақозо этади.

Калит сўзлар: пастки жағ синишлари, тасниф, мезонлар, суд тиббий экспертиза.

Оценка повреждений, составляющих комплекс черепно лицевой травмы (ЧЛТ), и их взаимосвязи представляет собой сложную задачу для врачей стационаров и судебно медицинских экспертов [4].

В настоящее время повреждения челюстно-лицевых костей составляют 2,5-4,5% от числа повреждений всех костей скелета [1, 6, 9].

В связи с ростом воздействия экзогенных факторов отмечается увеличение травматизации населения. В медицинской практике переломы верхней челюсти составляют от 2 до 8 % переломов костей лица. А в последние десятилетия эти показатели увеличились до 8 – 10 % [2].

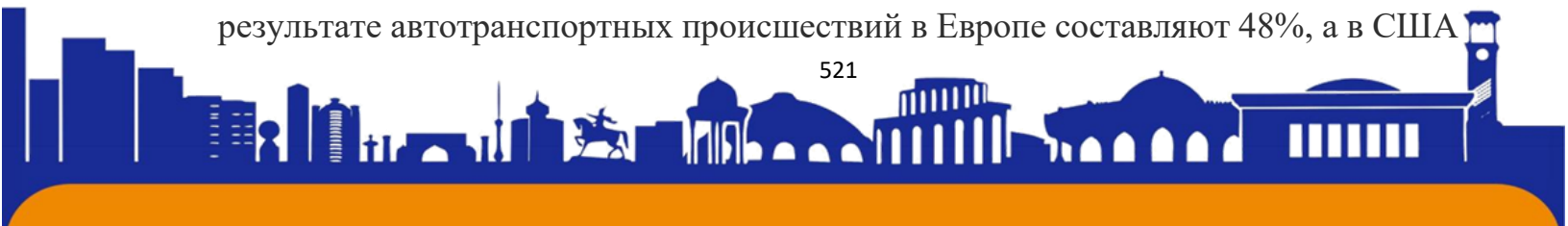
Установлено, что наиболее частыми причинами повреждений костей челюстно-лицевой системы являются: бытовая (64,4-95,5%), транспортная (3,7-13,3%) и спортивная (1,6-3,3%) травма [1, 6, 11].

Согласно эпидемиологическим исследованиям, наиболее частыми причинами ЧЛТ становятся дорожнотранспортные происшествия (43,9%) и нападения (26,7%). Другие причины в порядке убывания: ЧЛТ от падения (16,5%), несчастные случаи на производстве (9,5%), спортивные травмы челюстно-лицевой области (ЧЛО) (3,18%). По другим данным, среди причин ЧЛТ на 1-м месте находится бытовая травма (82,7%), а дорожно-транспортная составляет 11,8%; при этом уменьшение количества пациентов, получивших ЧЛТ на производстве, связывают со спадом последнего в постсоветских странах и нынешними кризисными явлениями в экономике разных стран [3].

Г.А. Пашиняном с соавт. при анализе особенностей механизма травмы переломов нижнечелюстных костей (565 случаев) установлено, что последние наиболее часто были получены в результате бытовой травмы (85,7% наблюдений), транспортной (11,3%), спортивной (1,4%) и производственной (1,1%) травм [5, 7, 8].

Наряду с рентгенографией, в клинической практике широко применяются и современные методы компьютерной диагностики переломов челюстей [10].

Наиболее частыми причинами механических повреждений являются автотранспортный травматизм и падение с высоты. Погибшие от травм в результате автотранспортных происшествий в Европе составляют 48%, а в США

50% от всех получивших травмы (GV Vochicchio, 2002) По данным ЛС Велишевой и ИМ Серебренникова (1981) в Москве частота смертельных исходов от механической травмы, составляет почти половину всех полученных травм, из них 40, 3% приходится на транспортную травму, 39, 9% на падения с большой высоты и только 12, 7% составляют травмы тупыми твердыми предметами [12].

Цель исследования – выявить виды и характер образования повреждений нижней челюстей.

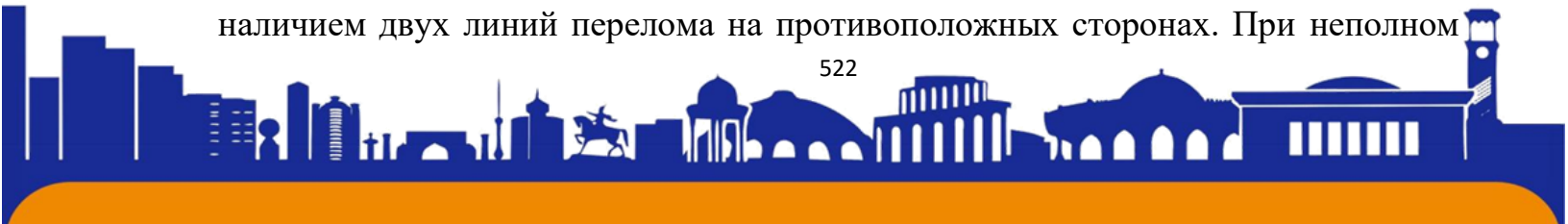
Материалы и методы исследования. В качестве материала проведен ретроспективный анализ 56 заключений судебно-медицинских экспертиз, проведенных в амбулаторном отделе Ташкентского городского филиала Республиканского научно-практического центра судебно-медицинской

экспертизы в период 2021-2022 гг. Анализировались также медицинские документы (истории болезни), так как все о свидетелеваемые проходили

стационарное лечение. Применялись общепринятые методы исследования - рентгенологический, макроскопический, статистический методы исследований.

Результаты исследования. По полученным данным во всех исследуемых случаях определена тупая травма челюстей. Среди них 39 мужчин (69,64%) в возрасте от 14 до 66 лет, 17 женщин (30,36%) в возрасте от 20 до 50 лет. При этом переломы нижней челюсти составили около 66,67% от всех переломов костей лица. Со слов потерпевших и по обстоятельствам дела чаще всего перелом нижней челюсти они получали в драке и редко при падении с высоты. Выявлены следующие виды переломов нижней челюсти: открытые (18,67%) и закрытые (80,33%); полные (72,78%) и неполные (27,22%); одиночные (78,22%), двойные (14,44%), множественные (7,33%); односторонние (75,56%) и двухсторонние (24,44%); линейные (87,11%) и оскольчатые (12,89%); со смещением отломков (24,22%) и без смещения (75,78%); прямые (85,89%) и не прямые (14,11%). При анализе поступивших на экспертизу материалов исследования по степени тяжести установлено, что во всех случаях (100 %) это была травма средней степени тяжести.

Отмечалось нарушение целостности слизистой полости рта и кожи при открытых переломах нижней челюсти, то есть все переломы в линии зубного ряда являлись открытыми. Двусторонний перелом нижней челюсти характеризовался наличием двух линий перелома на противоположных сторонах. При неполном

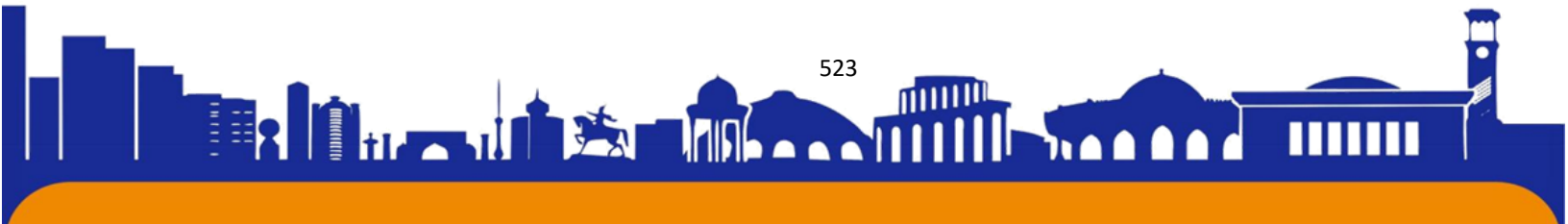

переломе (трещина) отмечалось сохранение целостности кортикальной пластинки с одной стороны. Наиболее типичные линии переломов: шейка суставного отростка, угол нижней челюсти, ментальное отверстие, средняя линия. При этом перелом нижней челюсти сопровождался травмированием мягких тканей челюстно-лицевой области (ссадины, ушибы, гематомы, раны). Иногда из-за выраженных отеков, затруднялась диагностика переломов нижней челюсти. Отмечались боль, симптом «ступеньки» и симптом «крепитации», выявляемые при пальпации по краю нижней челюсти, симптом не прямой нагрузки. При осмотре полости рта выявлялось нарушение прикуса, разрывы слизистой оболочки альвеолярного отростка, подвижность зубов. При рентгенографии в прямой (носо-лобной) и боковой проекциях определяется нарушение целостности костной ткани нижней челюсти. Определяемое рентгенологически. Нужно отметить, что переломы в области мышечного отростка нижней челюсти выявлялись с использованием томографии или зонографию височнонижнечелюстных суставов, иногда с применением компьютерной диагностики. При ударном воздействии тупого твердого предмета в область нижней челюсти характерен механизм смещения отломков под воздействием силы тяги жевательных мышц. В частности при одностороннем переломе челюсти больший отломок смещается вниз и внутрь, а меньший – внутрь и в сторону перелома. При двусторонних переломах в подбородочном отделе или в области тела нижней челюсти центральный фрагмент смещается внутрь и вниз, что может сопровождаться развитием серьезных осложнений для жизни потерпевшего (западение корня языка, развитие асфиксии).

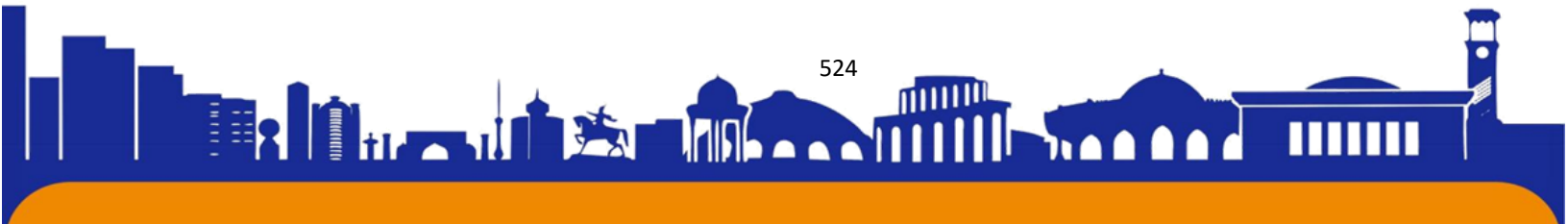
Выводы. Таким образом, полученные данные свидетельствуют о том, что среди освидетельствованных лиц в судебно-медицинской практике в основном преобладали мужчины работоспособного возраста. Перелом нижней челюсти чаще возникал из-за бытовой травмы (драка) и резко при падении с высоты. Наиболее типичные линии переломов: шейка суставного отростка, угол нижней челюсти, ментальное отверстие, средняя линия. При ударном воздействии тупого твердого предмета в область нижней челюсти характерен механизм смещения отломков под воздействием силы тяги жевательных мышц.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шахбоз Рамазонович Ибрагимов, Ислон Якубович Шаматов, Шавкат Эрайитович Исламов. (2020). Особенности повреждений челюстей. 30, 36-44.
2. Чудаков О.П., Миранович С.И. Клиника, диагностика и лечение больных с сочетанной и множественной травмой челюстно-лицевой области: учеб.-метод. пособие. - Минск, 2007. - С.10-11.
3. Кенбаев В.О. Травматология челюстно-лицевой области. Шымкент: Медицина; 2006.
4. Авдеев, А. И., & Жукова, Н. Ю. (2019). Судебно-медицинская дифференциальная диагностика повреждений лица и головы. Вестник судебной медицины, 8(1), 4-8.
5. Ibragimov, Shaxboz; Pa Shamaton; ShE Islamov. (2020). Features of damage to the jaws. Issues of science and education, 36-44.
6. Ибрагимов, Ш. Р., Исламов, Ш. Э., Норммахматов, И. З., & Ураков, К. Н. (2022). Характер повреждений челюстей при оказании экстренной медицинской помощи. In VolgaMedScience (pp. 352-354).
7. Ибрагимов Ш.Р., Исламов, Ш. Э. (2023). ПАСТКИ ЖАҒ СУЯКЛАРИ ЖАРОХАТИНИНГ ТАХЛИЛИЙ КЎРСАТКИЧИ. PEDAGOG, 6(2), 589-592.
8. Ramazonovich, I. S., Islamov, S. E., & Negmatullaevna, M. N. ASSESSMENT OF THE NATURE OF THE JAW INJURY. trauma, 7, 10.
9. Абдурауфов, З. А., Норммахматов, И. З., & Ибрагимов, Ш. Р. (2021). ХАРАКТЕР ПОВРЕЖДЕНИЙ ЧЕЛЮСТЕЙ. In VOLGAMEDSCIENCE (pp. 761-763).
10. Исламов, Ш., Бахриев, И., Ибрагимов, Ш., & Ойдинов, А. (2021). ХАРАКТЕР ПОВРЕЖДЕНИЙ ВЕРХНЕЙ ЧЕЛЮСТИ. Журнал стоматологии и краниофациальных исследований, 2(1), 18-20.
11. Ибрагимов, Ш. Р. (2023). ЮҚОРИ ЖАҒ СУЯКЛАРИ ЖАРОХАТЛАРИНИНГ ТАХЛИЛИЙ КЎРСАТКИЧИ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(8), 747-752.
12. Бахриев, И. И., Ганиева, Н. Х., Хасанова, М. А., & Усманов, М. С. (2019). ЧАСТОТА ПОВРЕЖДЕНИЙ ПРИ СОЧЕТАННОЙ ТРАВМЕ, ИХ ОСЛОЖНЕНИЕ, ИСХОДЫ И ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ СМЕРТИ. In От фундаментальных знаний к тонкому владению скальпелем (pp. 31-33).

MADANIYATLARARO MULOQOTDA DISKURS TAHLILGA LINGVOMADANIY YONDASHUV.

N. S. Qarayeva

Samarqand Davlat Chet tillar Instituti Magistratura bo'limi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqotda diskurs tahliliga lingvomadaniy jihatdan yondashish shakllari, ularning til birliklaridagi shakllari, qo'llaniluvchi metodlari va ma'no mazmuni ochib berilgan. Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda bu sohaning rivojiga hissa qo'shgan olimlar fikri ham tahlil qilindi. Hozirgi zamonda eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelayotgan lingvomadaniyatshunoslik faning asoslari til va madaniyatning o'zaro bog'liqlik muammosi o'rganildi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, lingvomadaniy tahlil, diskurs, lingvistika, madaniyat, kommunikativ lingvistika, pragmatika, sotsiolingvistika.

Abstract: In this article, the forms of linguistic and cultural approach to discourse analysis in intercultural communication, their forms in language units, applied methods and meaning are revealed. In addition to the above, the opinions of scientists who contributed to the development of this field were also analyzed. The fundamentals of the linguistic and cultural science, which has become one of the most urgent issues in modern times, have studied the problem of interdependence of language and culture.

Key words: linguoculturology, linguoculturological analysis, discourse, linguistics, culture, communicative linguistics, pragmatics, sociolinguistics.

Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vositadir. Bu ikki tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til o'zining har jabhasida madaniyatni aks ettiradi, madaniyat ham shu o'rinda tilsiz mukammal namoyon bo'la olmaydi. Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlari mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, til ijtimoiy hodisa bo'lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir.

Bir necha yuz yillar avval tilshunoslar e'tibori qaratilgan til va madaniyatning murakkab, ko'p qirrali va ko'p aspektli o'zaro munosabati mavzusi hozirgi zamon lingvistlarining tadqiqotlarida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Hozirda E.Sepirning "til madaniyatga nisbatan yo'l ko'rsatkich", "lug'at kishilar madaniyatining eng sezgir indeksi", "lingvistika ijtimoiy fanlar metodologiyasi uchun strategik ahamiyat kasb etadi" degan chuqur ma'noli fikrlari nazariy-metodologik ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Hozirgacha madaniyat tushunchasiga 500 dan ziyod [1:44], til tushunchasiga ham undan ham ko'p ta'riflar mavjud [2:269]. Amerikalik antropologlar A.Kreber va K.Klaxon 300 dan ziyod madaniyatga berilgan ta'riflar tahlilidan 6 tip tasniflar (tavsifiy, normativ, tarixiy, psixologik, struktur va genetik nuqtai nazarlardan)ni farqladi [3:282-283]. Tavsifiy nuqtai nazardan "madaniyat yoki sivilizatsiya keng etnografik ma'noda jamiyat a'zosi sifatida inson tomonidan o'zlashtirilgan bilim, e'tiqod, sa'nat, axloq, qonun, taomil va boshqa qobiliyat va odatlardan tashkil topadi" (E.Taylor). Ya'ni, madaniyat lingvomadaniy jamoaning turli ko'rinishdagi faoliyatlarining majmuidir. Tarixiy jihatdan madaniyat "bizning hayotimiz mazmunini tashkil etuvchi, ijtimoiy me'ros qilib olingan faoliyat va e'tiqodlarning kompleks majmui" (E.Sepir). Ma'lum bo'ladiki, madaniyatga berilgan ushbu ta'rif markazida ham lingvomadaniyatshunoslarni o'ziga jalb qiluvchi faoliyat tushunchasi yotadi, an'ana va ijtimoiy me'rosning ahamiyatiga urg'u beriladi. Madaniyatning normativ aspekti kishilar jamoasining yo hayot tarzi, yoxud ideallar va qadriyatlarini qamrab oladi. Ya'ni, "jamoalari yoki qabila rioya qiladigan hayot tarzi madaniyat hisoblanadi qabila madaniyati qabila rioya qiladigan qoliplashgan e'tiqod va tajribalar majmuidir" (K.Uisler). Boshqa tomondan "madaniyat yovvoyi yoki madaniyatli insonlar haqidagi so'zga bog'liq bo'lmagan holda har qanday insonlar guruhining moddiy va ijtimoiy boyliklari (institutlar, urf-odatlar, taomillar, xulq-atvor reaksiyalari)" (U.Tomas). Psixologik talqinga ko'ra, "madaniyat – guruh, jamoa yoki jamiyat uchun umumiy odatga aylangan xulq-atvor shakli".

Madaniyatga umumlashtiruvchi ta'riflardan biri ushbu tushunchani "jamiyatning a'zosi sifatida inson tomonidan o'zlashtiriladigan bilim, e'tiqod, san'at, ma'naviy aqidalar, qonunlar, an'analar va boshqa turli qobiliyatlar va odatlarni birlashtirgan majmuaviy yaxlitlik" sifatida talqin etadi (Britanica v. 16:874). Biz o'z o'y-fikrlarimiz va hislarimizni ifodalashda tildan vosita sifatida foydalanamiz. Shu o'rinda go'yoki fikr va hislar tildan mustaqildek ko'rinadi. Biroq til fikrlar shakllanishi, saqlanishida bosh

rolni bajaradi. Biz til imkoniyatlari va lisoniy kompetensiyamizga tobe holda aniqroq yoki abstrakt shaklda zohiriy va botiniy olamlarni ifodalay olamiz. Masalan, biron bir predmetni makonda joylashuvining lisoniy ifodasi ingliz tilida o‘zbek tiliga qaraganda aniqroq shaklda ifodalanadi: “Her foot swung to and fro. She stared down at it” (Christie, *Evil under the Sun*) matni o‘zbek tilida: “U oyog‘ini u yoqdan bu yoqqa likillatdi va unga qaradi”. Ingliz tilidagi gapda obyekt subyektga nisbatan quyida joylashganligi ‘stared down’ jumlasidan anglashilib turibdi. Yana bir misol: “The sun blazed down upon the placid sea” (Maurier, *Frenchman’s Creek*) matni o‘zbek tilida: “Quyosh sokin dengizga nur sochdi”. Ko‘rinadiki, ingliz tilida obyekt va subyektning makonda joylashuvi predloglar vositasida tilda aniqroq aks etadi. Tillar o‘rtasidagi chuqur semantik farqlar mavjudligi V. Humbold tomonidan ham ta‘kidlangan: “har bir til o‘ziga xos dunyoqarashni o‘z ichiga oladi. Individual ovoz obyekt va shaxs o‘rtasida vositachilik qilgani kabi, butun til ham insonlar va ularga ta‘sir etuvchi ichki va tashqi olam o‘rtasida vositachilik qiladi. Har bir til o‘z sohiblari atrofida aylana chizadi [4:60]. Bunda inson o‘z ona tili lug‘at boyligi va lisoniy kompetensiyasining darajasiga bog‘liq ravishda olamni idrok qiladi va tilda ifodalashi anglashiladi.

O‘tgan asrning 30-40 yillaridagi mashhur Sepir-Uorf gipotezasi – lingvistik nisbiylikga ko‘ra, turli tilda gaplashuvchi kishilar guruhi olamni turlicha idrok qiladi, ya‘ni til tuzilishi voqelikni bilish usuli va tafakkurni belgilaydi, voqelik muayyan jamoa til me‘yorlarida nufuzli darajada g‘ayrushuriy shakllanadi, ya‘ni til –olamni etnosga xos idrok etish shaklining ajralmas komponentidir [5:192]. B.Uorf til va madaniyat munosabati xususida shunday yozadi: «til va madaniyat bir-birini taqazo qilsa va parallel rivojlansa-da, til tabiati uning (madaniyatning – muallif izohi) erki va o‘zgaruvchanligini chegaralovchi omil hisoblanadi va uni qat‘iy belgilangan yo‘l bo‘ylab taraqqiy etishga yo‘naltiradi» [9:139]. Til va madaniyatning o‘zaro munosabati haqidagi uchinchi yondashuvga mansub mulohazalar K.Levi-Stross, N.I.Jinkin, N.I.Tolstoy va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida aks etadi. Ularga ko‘ra, til – biz ajdodlarimizdan meros qilib olgan madaniyatning tarkibiy qismi, til – biz uning yordamida madaniyatni o‘zlashtirishimizdagi asosiy vosita va nihoyat til – ruhimiz voqeligi [5:38]. «Til bir vaqtning o‘zida ham madaniyatning mahsuli, ham eng muhim tarkibiy qismi va madaniyatning mavjudlik sharti. Til –madaniyat mavjudligining o‘ziga xos tarzi, madaniy kodlar shakllanishining omili» deb ta‘kidlaydi K.Levi-Stross. Bobokolonimiz A.Navoiy «tilni xanjarga, so‘zni unga qadalgan injularga qiyos

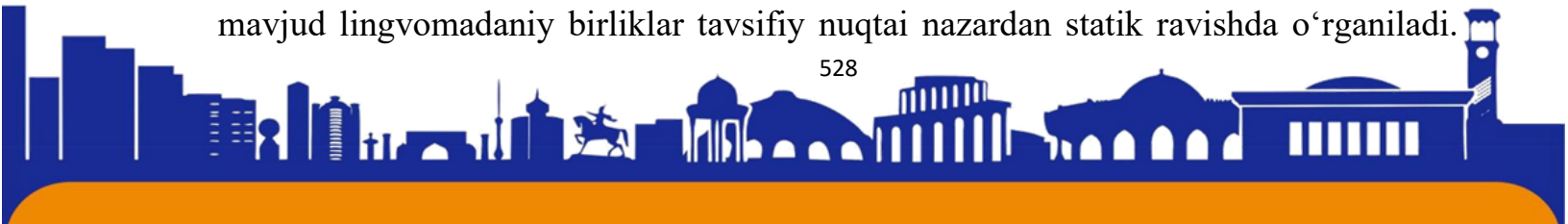

qilganlar. Yana bir joyda tilni ochilgan lolaga, soʻz durlarini esa unga qoʻngan shabnamga oʻxshatganlar» (T.Malik, Oʻrganish va izlanish). Bundan til birlamchiligi, madaniyatning ifoda vositasi ekanligi anglashiladi. Shunday qilib, til va madaniyatning oʻzaro munosabatlari til birliklari semantikasi, strukturasi realiyani implitsit anglatishdan 11 eksplitsit koʻrinishgacha boʻlgan turli shakllarda namoyon boʻladi. Yuqoridagilardan xulosa qilsak, til madaniyatning shakli ham, elementi ham emas, til madaniyatning oʻzagidir va til madaniyatni oʻzida aks ettirish shaklidir.

Zamonaviy lingvokulturologiya hali toʻliq metodologik bazaga ega emas. Odatda, rus lingvokulturologlari lingvokulturologiya metodologiyasini tilshunoslik metodologiyasi bilan bogʻlashadi. Lingvokulturologiyaning metodlari til va madaniyatning oʻzaro aloqasini tahlil qilishda foydalanadigan tahliliy amallar va tadbirlar yigʻindisi sifatida koʻrsatiladi. Lingvokulturologiya fanning integrativ, yaʼni kulturologiya, tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiya tadqiqotlari natijalarini oʻzida mujassamlashtirgan sohasi boʻlgani uchun ham unda "til va madaniyat" markazi atrofida toʻplangan qator bilish metodlari va yoʻnalishlari qoʻllaniladi. Lingvokulturologik tahlil jarayonlarida kulturologiya va tilshunoslik metodlaridan tanlab foydalaniladi. V.A. Maslovaning yozishicha, "Har qanday ilmiy tadqiqotning aniq metodi oʻzining qoʻllanish chegarasiga ega. Biroq oʻzaro aloqada boʻlgan til va madaniyat shunchalik koʻp qirraliki, ularning tabiati, funksiyalari va genezisini bir metod vositasida bilish mumkin emas. Shuning uchun ham bu sohada bir-birini toʻldiruvchi qator metodlarning qoʻllanilishi gʻoyat tabiiydir. Lingvokulturologik tadqiqotlarda lingvistik, kulturologik, sotsiologik (kontent-tahlil, freym tahlil metodika), etnografik (tasvirlash, tasniflash va h.k.) metodlardan istifoda etilganligini koʻrish mumkin. Aksariyat lingvokulturologik tadqiqotlarda mazkur metodlar turli tamoyillar va tahlillar bilan bir-birini oʻzaro toʻldirib. lingvokulturologiyaga murakkab obyekt boʻlgan til va madaniyatning oʻzaro munosabatini tadqiq etish imkonini berganligi taʼkidlanadi.

Lingvomadaniy obyektlarni oʻrganishda lingvistik va madaniyatshunoslik metod va usullari sintezi lingvomadaniy tadqiqotlar muvaffaqiyatini taʼminladi, keyinchalik ular negizida lingvomadaniyatshunoslikning oʻz metod va usullari shakllandi. **Diaxronik metod** turli davrlarga xos lingvomadaniy birliklar dinamikasining qiyosiy tahliliga asoslanadi. **Sinxronik metod** muayyan davrdagi mavjud lingvomadaniy birliklar tavsifiy nuqtai nazardan statik ravishda oʻrganiladi.

Struktur–funktional metod madaniyat obyektlarini guruhlashtiradi va ular o‘rtasidagi aloqalarni ochib berish bilan shug‘ullanadi. **Tarixiy-genealogik metod** lingvomadaniy faktni uning kelib chiqishi, shakllanishi va takomillashuvi hamda barcha kelajakdagi holati masalalarini o‘rganishga qaratiladi. **Tipologik metod** tarixiy-madaniy jarayonda turli lingvomadaniy birliklarni tipologik yaqinligini ochib berish uchun mo‘ljallangan. **Tarixiy-qiyosiy metod** o‘ziga xos lingvomadaniy birliklarni zamon va makon kategoriyasida qiyoslash va mohiyatiga kirib borish bilan shug‘ullanadi. **Kommunikativ-pragmatik metodda** jonli kommunikativ jarayonlarni muayyan madaniy davrda amaldagi etnik mentalitet bilan sinxron aloqalarini o‘rganishga imkon beradi, pragmalingvistika diskursning etnomadaniy aspektlarini “yoritishga” imkon beradi. **Kognitiv-diskursiv metod** lisoniy ongga, bilimning mental reprezentasiyasi orqali lisoniy madaniyatshunoslikning asosiy predmetlaridan biri OLMning qimmatli bilish makoniga chiqiladi. **Etnolingvistik metod** til shakllarining tuzilishi va funksiyalari, milliy madaniyat tiplari izomorfizimini aniqlashga imkon beradi. **Psixolingvistika metodlari** universal va etnomadaniy psixik mexanizmlar paydo bo‘lishi, nutq idroki va etnomadaniy olam manzarasini kodlash va dekodlashni ochib beradi. **Sotsiolingvistika metod** va usullari til shaxsining vujudga kelishi va rivojiga ta‘sir etuvchi ijtimoiy omillar hamda til semantik makonida milliy-madaniy komponentning shakllanishini anglab yetishni ta‘minlaydi.

Lisoniy madaniyatshunoslik fanining asta-sekin shakllanib, taraqqiy etib borishi barobarida o‘z tushunchalar apparati va tahlil metodlariga ega bo‘lib bormoqda. Masalan, lingvokulterema, madaniyat tili, madaniy matn, madaniy kontekst, submadaniyat, lingvomadaniy paradigma, madaniyatning presedent nomlari, madaniyatning kalit nomlari, madaniy universalisiya, madaniy kompetensiya, madaniy meros, madaniy an‘ana, madaniy jarayon, madaniy tamoil, madaniy sem, madaniy fon, madaniy konsept, madaniy konsept, madaniy konnotasiya va hak. ushbu fanning kategorial apparatini tashkil etadi. V.A.Maslova matnlarni germenevtik (matni talqinlash va tushunish) nuqtai nazar va psixosotsiomadaniy eksperimentlar, J.Lakoff taklif etgan metaforalar tahlili bilan birgalikda tahlil qilish metodikasini ishlab chiqdi [6:38]. V.N.Teliya frazeologizmlar madaniy o‘ziga xosligini konseptual-ideografik tahlili deb nomlanuvchi ma‘noning makrokomponent modelini taklif etdi. Yetti o‘lchamli bu model o‘ziga axborotning quyidagi bloklarini biriktiradi: pressuppozisiya, denotasiya, ratsional baho, belgining motivatsion asosi, emotsional va emotiv baho

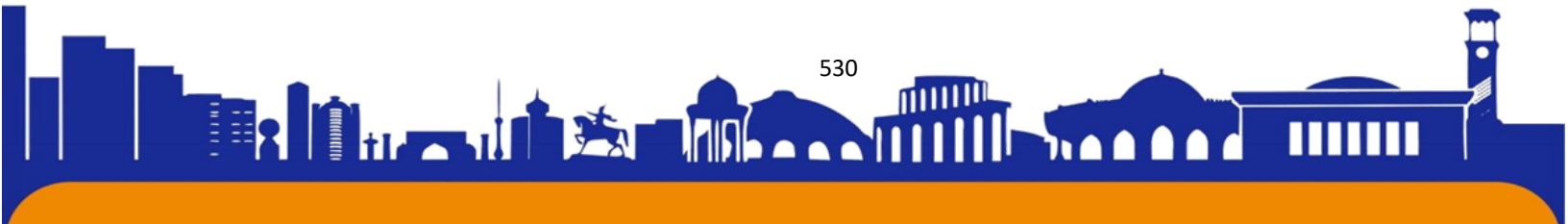

hamda belgining qo‘llanish vaziyatiga munosabatlar. Har bir blok mutanosib mental strukturalar ishlash jarayonlarini ko‘rsatuvchi kognitiv operator bilan amalga oshadi [8:253-269]. Bu tahlilda onomasiologik yondashuv, ya‘ni mental til birliklarining nomlanishidagi etnospesifik fikrsatsiya qonuniyatlari o‘rganiladi va semasiologik yondashuv, ya‘ni muayyan madaniy konseptlarning mazmun-mohiyatini va ularning farqli belgilarini tizimli tavsiflanishi birgalikda olib boriladi. Bunday yondashuv til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro doimiy aloqadorligini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologiya tilshunoslikning faol rivojlanayotgan yangi sohasidir. R.M.Frumkinaning so‘zlariga ko‘ra lingvokulturologiyaning tarqalishi til fanida madaniyatga o‘rin yo‘qligi aniqlangan davrda boshlangan. Har bir madaniyatda uning o‘ziga xosligi belgisi bo‘lgan bir qator tushunchalar mavjud [10:28-43]. Masalan, Britaniya madaniyatidagi asosiy belgilar qonun, maxfiylik va boshqalardir. Bundan tashqari, har bir til ona tilida so‘zlashuvchilarning ongida muhrlanib qolgan va ularning dunyoqarashini shakllantiradigan o‘ziga xos tizimdir. Shuning uchun lingvokulturologiya lingvistik tadqiqotlar uchun istiqbolli soha hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология как научная и учебная дисциплина // Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. - М., 2010. - С. 44.
2. Алефиренко Н.Ф., Семенов Н.Н. “Фразеология и паремиология”, М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 269
3. Розин В.М. Культурология. - М.: ИНФРА-М, ФОРУМ, 2002. – 282-283 с
4. Гумбольдт 1985: Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. М., 1985. – 60с.
5. Сепир Э.Труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс,1993.- 60с.
6. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. Учебное пособие. — Москва : Наследие, 1997. – 38с

ISSN (E): 2181-4570

7. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ.высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2001. – 208 с
8. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.:Языки русской культуры, 1996. – 288 с
9. Whorf, Benjamin. 1956. Language, Thought and Reality. Cambridge UP: MIT Press. Edited by J. Carroll.
10. Фрумкина Р.М. Концепт, категория, прототип / Р.М. Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. – М., 1992. – С. 28-43.

ISSN (E): 2181-4570

Grammatical categories of the English noun and their expressing in the sentence**Aralbay Abatov**

*A second-year masters' degree student at the department of English Linguistics,
Karakalpak State University named after Berdakh*

Scientific supervisor: f.i.k., dots., N. Yuldashov

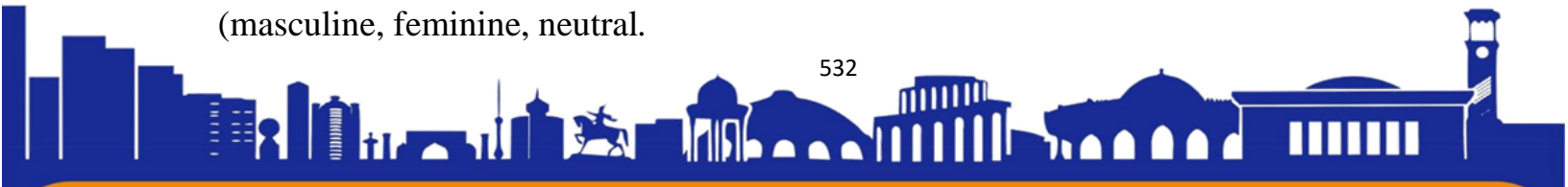
Karakalpak State University named after Berdakh

Abstract:

It is certainly vital for communicating in any languages, humans are in need of all parts of speech, though one of the most indispensable parts is noun. Nouns are the most numerous class of words (42% of all words). This article is devoted to give information about English noun and grammatical categories such as number, case, gender as well as give examples illustrating the topic in detail providing different graphs.

Key words: possessive case, masculine, feminine, neutral, Singularia Tantum, synthetic language, syntactic function, countable and uncountable noun, morphology, inflexion, vocative case, accusative case.

Nobody can deny that the noun is a part of speech which unites words with the general categorical meaning of substance, or thingness. Grammatical categories of gender, number and case, characteristic of nouns in English, have long attracted the attention of both English linguists and their foreign colleagues. The study of the declension of all the names of the English language causes great difficulties for students who speak English as a second or foreign language. This is due to the fact that, although there is a concept of cases in English exists in other languages, case meanings are expressed not by endings, as in English, but by postpositions and nouns do not always change depending on the syntactic function. And in English, names do not change at all depending on the syntactic function, i.e. there are concepts of case and declension in the conventional sense. So, the task of the teacher is not to characterize any case, but to reveal to the students the very concept of the case form and the case system as a whole. Consequently, the class of nouns is constituted by the following grammatical categories: Number (singular, plural); Case (common and possessive); Gender (masculine, feminine, neutral).

The grammatical category of number in the English noun presents a specific linguistic reflection of quantitative relations between homogeneous objects of reality conceptualized by the human mind. It is constituted by the binary privative opposition of singular and plural forms. The Former refers to one thing; whereas the latter refers to more than one thing. When the noun or pronoun is the subject, then its number also affects the verb. Note the difference in number in the following examples:

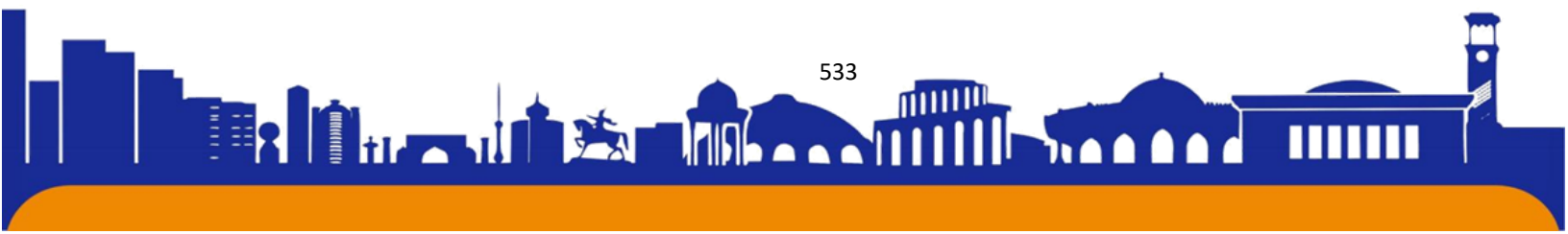
Singular	Plural
That woman is concerned about T this issue.	Those women are concerned about this issue.
She is concerned about this issue.	They are concerned about this issue.

Note that the plural pronoun they is in the process of becoming singular in spoken English. For example, one might say: **A person** called and **they** did not leave their name.

This construction allows the speaker to avoid identifying the gender of the person and has been common in speech for many years. You should be aware, however, that some people still consider it unacceptable in formal writing.

From the point of view of their number characteristics the English nouns fall into two classes: countable and uncountable. Countable nouns are for things we can count using numbers. They have a singular and a plural form. The singular form can use the determiner "a" or "an". However uncountable nouns can not be used in plural form and with articles such as "a/an". To illustrate this, I have a dog it means that I possess one dog. I have five dogs. I possess five dogs and dogs is in plural form and indicating several objects also we call it countable nouns. On the other hand, uncountable nouns such as Ernazar gave me some **advice** to get visa to the U.S. advice can not be used in plural form, as it is limited group.

Uncountable noun:

Abstract nouns: Love, friendship, Hope...	Materials: Bread, butter, sugar...	Names of science & professional activities: medicine, math, architecture...	Limited groups: hair, information, advice, knowledge...
Nouns denoting results of repeated processes: savings, labours, belongings.	Nouns of multitude: police, gentry, poultry, cattle	Nouns of various semantics: oats, outskirts, clothes...	Nouns denoting objects consisting of two parts: trousers, spectacles...

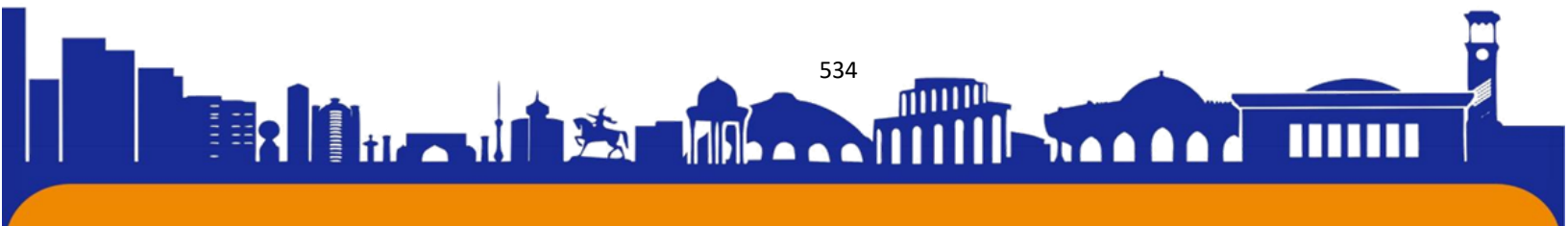
The second category of the noun is Gender that may be defined by 3 ways:

- 1) system of personal pronouns (he, she, it);
- 2) special suffixes -er(-or), -ess (waitress);
- 3) lexical units which express the idea of gender (niece – nephew; bull – cow)

Common gender. Some nouns which can may both a female or a male person they belong to so call common gender (doctor, president). Animate nouns: he, she. Inanimate nouns - it. We need to mention is that English language is considered as one of the sexist language in use, therefore it is better to consider the nouns dividing into three categories such as male, female and neutral form.

Male	Female	Neutral
Actor	Actress	Actor
Chairman	chairwoman	Chair/ chairperson
headmaster	headmistress	Headteacher
Host	hostless	Host
policeman	policewoman	Police officer
Steward	Stewardess	Cabin attendant
Waiter	Waitress	Waiter

As we see above noun possesses gender in terms of people, though some English animal names have female and male forms when we are aware of the sex of the animals.

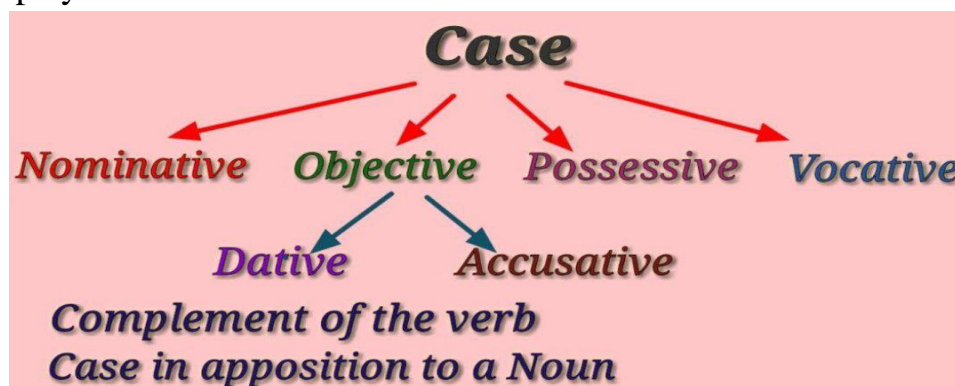
If speaker does not know the sex of animals, they can call by neutral terms. For instance: There were loads of people out walking with dogs today.

In the middle of this park there was a lovely pond with ducks swimming on it.¹

Male	Female
Bull	Cow
Dog	Bitch
Drake	Duck

The grammatical category of case in English nouns. Case is a grammatical category which marks the semantic role of the noun in the sentence and finds a grammatical expression in the language.

The roles played by the noun in the sentence in its relations with the verb and other parts of the sentence may find different expression in different languages. In highly inflectional, synthetic languages these relations are expressed morphologically, by inflexions. Case relations may also be expressed syntactically: by the position of the noun in the sentence in its reference to the position of the verb and also by prepositions which play the same role as inflexions.²

Nominative case: If a noun is used as the subject of a verb, it is said to be in the nominative case. Example: Mrs. Umida taught us English. The flower gives human a sense of fragrance. The term 'nominative' is used in English grammar to refer to the noun or pronoun that appears as the subject of the verb in a particular sentence. In other

¹ Cambridge dictionary

² London: Longman Group UK Limited. Rumjanceva, L., & Kalniņa, B. (2003). English Grammar: Morphology (Volume I).

words, the 'nominative case' denotes that the specific noun or pronoun is the subject of the sentence. It is also known as the subjective case.³

Dative case: if a noun is used as an Indirect object of the verb in a sentence, it is said to be in the dative case. Dative case is a grammatical case for nouns and pronouns. The case shows a noun's or pronoun's relationship to other words in the sentence. The dative case shows the relationship of an indirect object to a verb. An indirect object is the recipient of a direct object. For instance: Saparmurat has given Susan some amount.

Objective case: If a noun or pronoun is used as the object of a verb, it is said to be in the objective. To illustrate this, Mr. Alex conducted IELTS masterclass. The home provides a sense of safety. The boy ate an apple. 'an apple' is the object of the verb and therefore is in the objective case.

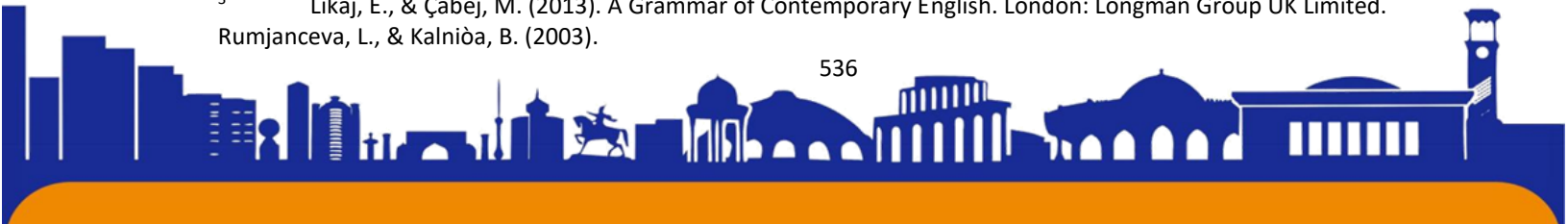
Possessive case: If a noun denotes the possession or ownership, it is said to be in the possessive or Genitive Case illustrating: This is Mrs. Shahknoz's car. Mr. Saparmurat is Mrs. Umida's husband. The category of case of the English noun is constituted by the binary privative opposition of the Common and Possessive cases. The formal marker of the Possessive case is the morpheme's.

The most common syntagmatic meanings of the Possessive case are the following: pure possessivity (my sister's money); agent, or subject of the action (my brother's arrival); object of the action (the criminal's arrival); authorship (Shakespeare's sonnets); destination (a sailor's uniform); measure (a day's wait); location (at the dean's); description, or comparison (a lion's courage).

Vocative case: If a noun is used to name or call a person or thing addressed, it is said to be in the Vocative case. For example: Boys, don't go there. Ricky, please close the door. The vocative case is used for direct address. In other words, if you are speaking directly to someone, any term that you use to refer to them must be in the vocative. Usually you address someone by their name, but you might also use a term of endearment or an insult.

In conclusion, being aware of grammatical categories of English noun, English language learners' may find easy to understand and apply noun as a part of speech into the usage of English. Identifying the information of grammatical consumption of noun,

³ Likaj, E., & Çabej, M. (2013). A Grammar of Contemporary English. London: Longman Group UK Limited. Rumjanceva, L., & Kalniņa, B. (2003).

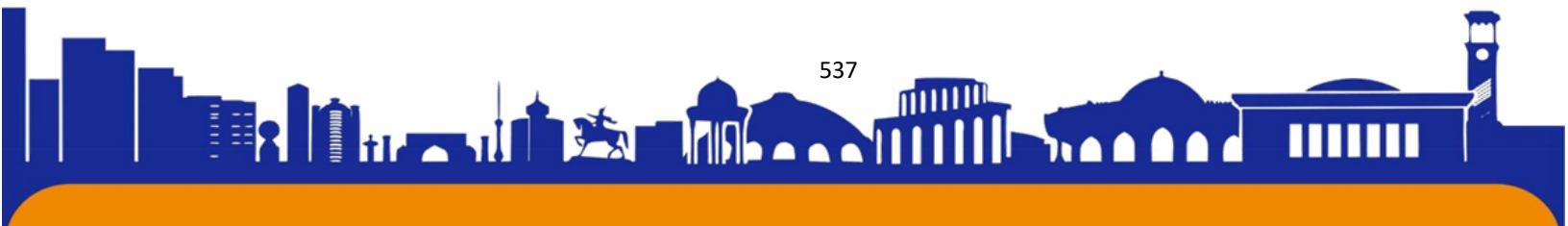

ISSN (E): 2181-4570

the readers can clarify categories of noun and make sentence grasping the main concepts of grammatical categories without errors.

REFERENCES:

1. English Grammar: Morphology. Prishtina: University of Prishtina.
2. Likaj, E., & Çabej, M. (2013). A Grammar of Contemporary English. London: Longman Group UK Limited.
3. Rumjanceva, L., & Kalniņa, B. (2003). English Grammar: Morphology (Volume I).
4. Daugavpils: Saule. Sweet, H. (1892). A New English Grammar: Logical and Historical (PART I). Oxford: Clarendon Press.
5. Sweet, H. (1898). A New English Grammar: Logical and Historical (PART II)
6. Lado R. Linguistic cross cultures. Applied linguistics for language teachers/ Ann Arbor: University of Michigan Press. 1957

"The founder of an independent state, a great statesman and politician"

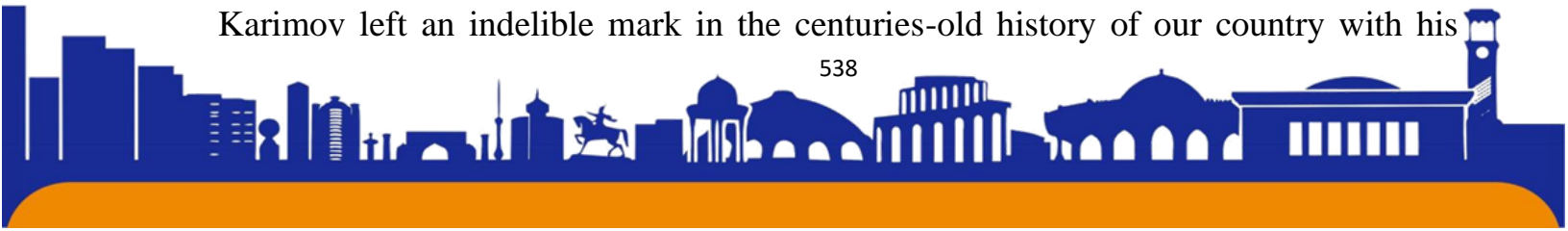
Makhmudova Aziza Azamatovna

Faculty of National Dress and Art, Termiz State University Organization of culture and art institutions and 2nd year management course student

Annotation: In this article, the founder of the independent state of Uzbekistan, a great statesman and political figure, an honored son of the Uzbek people, the First President of our country, Islam Abdugyanovich Karimov, freed our country from the dependence of the autocratic system and restored our country, which was on the brink of destruction, a brilliant political It has been widely reported that he left an indelible mark in history by showing selflessness in the way of the welfare of the people and the development of the country with his noble human qualities. Islam Abduganiyevich Karimov left an indelible mark in the centuries-old history of our country with his brilliant political activity and noble human qualities. He was recognized as a great person and figure who received great respect and prestige not only in Uzbekistan, but also in the world.

Key words: Islam Abdugyanovich Karimov, January 30, 1938, "mechanical engineer", 21st school, "Toshselmash", candidacy on the topic "The network structure of the industry of the Uzbek SSR and the main directions of its improvement" dissertation work, "macroeconomics", "Red Flag of Labor" (1981), "Friendship of Nations" (1988), "Unity", "Erk", independence, August 31, 1991, January 9, 2000, December 23, 2007, March 29, 2015, Academy of Sciences of Uzbekistan (1994), "High Spirituality - Invincible Power" (2008), September 2, 2016

The founder of the independent state of Uzbekistan, a great statesman and political figure, a great and honorable son of the Uzbek people, the First President of our country, Islam Abduganiyevich Karimov, freed our country from the dependence of the authoritarian regime and restored our country, which was on the verge of destruction. Our great leader turned Uzbekistan into a modern democratic state developing rapidly and steadily in a historically short period of time, despite severe difficulties and trials in a very unstable and dangerous situation. Islam Abduganiyevich Karimov left an indelible mark in the centuries-old history of our country with his

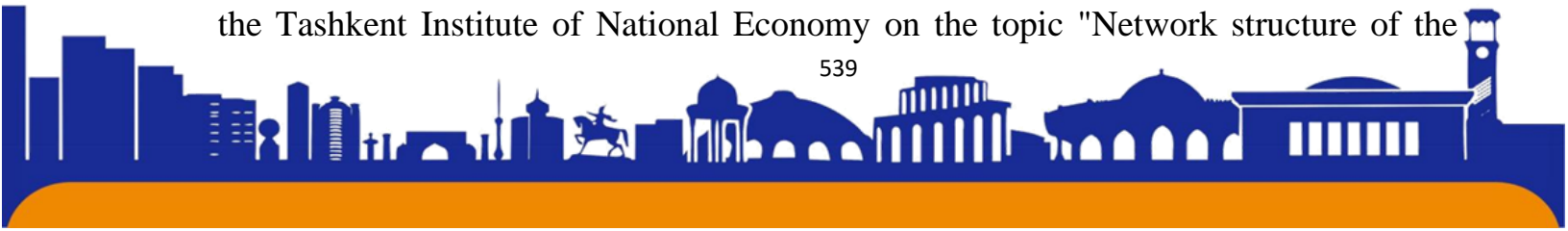

brilliant political activity and noble human qualities. He was recognized as a great person and figure who received great respect and prestige not only in Uzbekistan, but also in the world.

Islam Abduganiyevich Karimov was born on January 30, 1938 in the city of Samarkand in the family of an ordinary servant. In his family, daily hard work was the only way to earn money for living. His childhood coincided with the war and post-war years. He and all his relatives experienced hardships and poverty without knowing the true value of bread. Like thousands of our compatriots, they shared their home and bread with people who were evacuated to Uzbekistan during the Second World War.

In 1945, Islam Karimov entered the 21st school named after A.S. Pushkin in Samarkand and graduated with a gold medal. During his school years, he read a lot of literature, especially literature on history. She liked science, was interested in chess, modeling and table tennis. In 1955, Islam Abdughanievich entered the Polytechnic Institute of Central Asia. In 1960, after graduating from it and receiving a diploma in "engineer-mechanic" specialty, he started working at the "Toshselmash" plant and in a short period managed to work in the positions of foreman's assistant, foreman and technologist. This factory produced various types of agricultural machinery, including cotton picking machines. They eased the labor of the farmers of Uzbekistan and other republics, and were also exported to other countries. It was important for Islam Abduganiyevich to feel all this in his body, to gain experience in production, to see the "complex" and "positive" aspects of factory life. Due to his ambition, knowledge and organizational qualities, in 1961 he was appointed to the position of an engineer in one of the largest enterprises of the military-industrial complex of the former Soviet Union - the Tashkent Aviation Plant. He worked here until 1966 and rose to the position of leading engineer-designer. Fate did not smile at him.

He had to overcome a number of difficulties and obstacles. This would strengthen his character and make him stronger. He walked the path of life, first of all, relying on his strength and knowledge. He relied on his strength and knowledge during his school years, at the institute, during his work in production, and when he received economic education and defended his dissertation. He received education without separating from production. In this way, in 1967, he graduated from the evening department of the Tashkent Institute of National Economy. In 1973, he defended his candidate's thesis at the Tashkent Institute of National Economy on the topic "Network structure of the

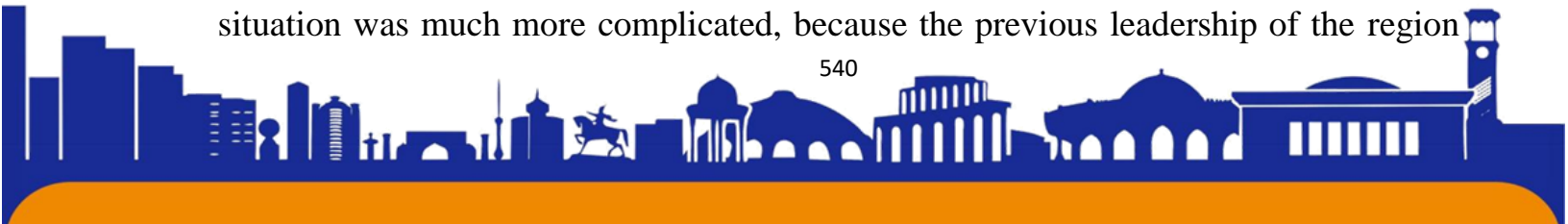

industry of the Uzbek SSR and the main directions of its improvement". In 1975, he studied modern methods of management and organization of production and planning using economic-mathematical methods and computing techniques at the prestigious Institute of Public Economy Management in Moscow. In 1994, he was awarded the degree of Doctor of Economic Sciences, was awarded the scientific title of professor in the field of "macroeconomics". He was elected a full member of the Academy of Sciences of Uzbekistan, majoring in "economy". Since 1966, Islam Abdugyanevich joined the State Planning Committee of Uzbekistan from the position of chief specialist of the science department to the position of first deputy chairman of the State Planning Committee. earned a reputation as a gifted economist with unique thinking. In 1983 he became the Minister of Finance, in 1986 he became the Deputy Chairman of the Council of Ministers - the Chairman of the State Planning Committee of Uzbekistan.

Economist, theoretician and practitioner Islam Karimov realized that the administrative-command system of economic management is completely wrong. Having worked through the ranks of the State Planning Committee and the Ministry of Finance, which formed the plans for the financial and economic development of the republic, having an analytical mind, he felt from the inside the problems that had arisen, which no one knew about. In 1986, Islam Abduganiyevich, who was the chairman of the State Planning Committee of the UZSSR, after studying the situation in depth, realized that the republic was facing an economic disaster. Understanding the situation and wanting to change it for the better, he prepared a reference for the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan "On the problems and prospects of the development of the economy of Uzbekistan". He hoped that serious and specific measures would be taken. But the situation caused the anger of the leadership to such an extent that it was not possible for him to stay in Tashkent from now on. The desire to get rid of the "undesirable" I.A. Karimov was so strong that due to this, the party violated the established order of appointment to the post of the first secretary of the regional party committee. Thus, he was appointed in absentia as the first secretary of the party committee of Kashkadarya region at the meeting of the Political Bureau. In practice, it was his "exile" away from the center.

Islam Abduganiyevich was sent to a very difficult region. The socio-economic situation in the whole of Uzbekistan was not easy, and in the Kashkadarya region, the situation was much more complicated, because the previous leadership of the region

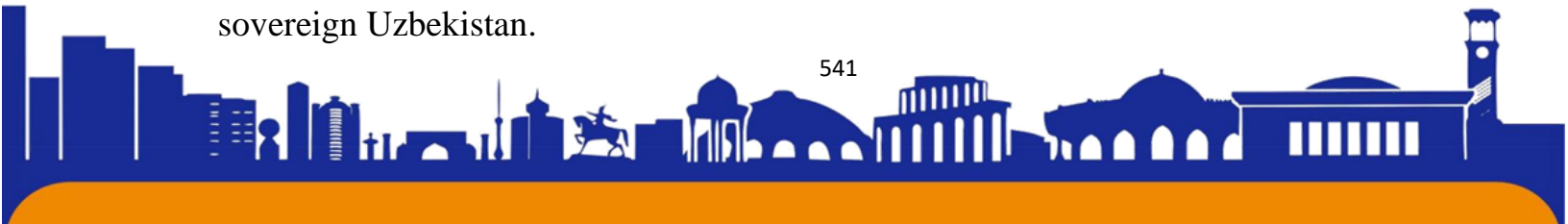

had lost its reputation in the eyes of the people, and there was no trust in the party leaders. Perhaps Islam Abduganievich's appointment to Kashkadarya was necessary to break him, but on the contrary, it turned his fate around. He worked in Kashkadarya for almost three years. His main goal was to win the people's trust, change their attitude towards the authorities, and improve the situation in the region. And he did it. Almost 300 km of roads, markets, social and cultural facilities were built. Until now, people in the region fondly remember the days when Islam Abduganiyevich Karimov worked.

No matter what position Islam Karimov held, he remained, first of all, a citizen of his country, he wanted his people to live happily and prosperously. The people also felt the positive changes in their lives, and not only looked at him with great confidence, but also became true supporters of their leader. In those years, his services to the Motherland were awarded with the "Red Flag of Labor" (1981) and "Friendship of Peoples" (1988) orders.

On August 31, 1991, at the sixth extraordinary session of the Supreme Soviet of the Uzbek SSR of the 12th convocation, I.A. Karimov announced the state independence of the Republic of Uzbekistan. On the same day, he signed the Law "On the Basics of State Independence of the Republic of Uzbekistan". As early as August 1990, Islam Karimov began to reorganize the Communist Party, supported the wise opinion of our people that "do not destroy the old one before building a new one", and tried to fundamentally change its ideology and policy. The ruling party with huge reserves of people and administration was transformed into a people's democratic party with a completely new ideology and policy. At the moment when the reputation of the Communist Party fell, alternative parties and movements appeared, such as Birlik and Erk parties, which declared themselves as opponents. Despite the complexity of the internal political situation in the country, Islam Karimov emphasized diversity of opinions and democratic demonstrated commitment to values and decided to take a bold step - hold elections on the basis of multi-partyism and alternatives.

The election was held on December 29, 1991 by secret ballot on the basis of universal, equal and direct suffrage. Islam Abduganiyevich Karimov was elected to this high position with an absolute majority. 86% of voters voted for him. Simultaneously with the presidential election, a referendum on the independence of Uzbekistan was held. Almost all citizens who came to vote expressed their opinion for an independent sovereign Uzbekistan.

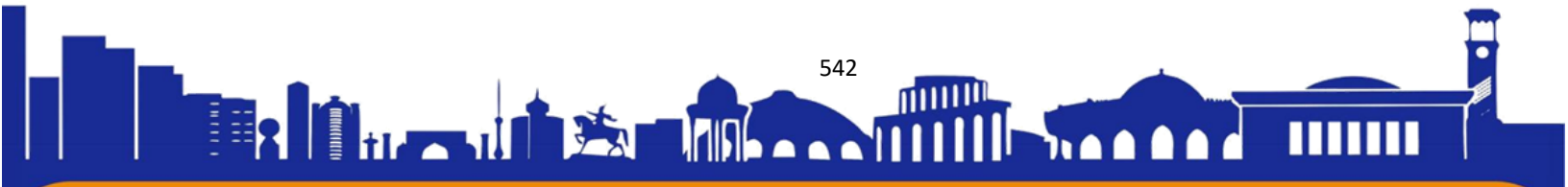

With his victory in the election, Islam Karimov confirmed the legitimacy of his policy, which was supported by the entire nation. This confirmation of the legitimacy of his powers in the position of the President, undoubtedly, further strengthened Islam Karimov's confidence in the correctness of the work he is doing to strengthen independence and implement long-awaited political and economic reforms. In a historically short period of time, the main law - the Constitution of the Republic of Uzbekistan - was developed and adopted in our country, which clearly defined the main principles of the state and society. In order to use his constitutional experience in working on the Basic Law of the Republic of Uzbekistan, Islam Abdug'anyevich directly participated in the work on it, and used the constitutions of countries such as the USA, GFR, Japan, Canada, France, Portugal, Italy, Sweden, Turkey, Spain, India, Pakistan, Egypt. studied in detail.

Islam Abdug'aniyevich, while leading the commission on the development of the Basic Law, saw the future of Uzbekistan as a great country based on the principles of humanitarianism and ensuring the rights and freedoms of citizens, regardless of nationality, religion, social status and political beliefs. he asked.

Within three months, the draft Constitution passed public discussion, more than 6,000 proposals were submitted and considered by the commission. On December 8, 1992, the Supreme Council of Uzbekistan adopted this historical document. The new Constitution binds citizens and the state through rights and obligations. In this sense, the document embodies all the principles of the Universal Declaration of Human Rights, that is, the rule of inviolability of life, person and human freedom. I.A. Karimov was elected President of the Republic of Uzbekistan several times by direct, general, secret voting on the basis of alternative, and every time he received an absolute majority of voters. This was observed on January 9, 2000, December 23, 2007, and March 29, 2015.

At present, there are four political parties operating in our country, which have their own action programs and electorates and participate in elections at all levels, including the election of the President of the country, the Oliy Majlis and deputies of local Councils. These are the People's Democratic Party of Uzbekistan, the Democratic Party of Uzbekistan "National Revival", the Movement of Entrepreneurs and Businessmen - the Liberal-Democratic Party of Uzbekistan, the Social-Democratic

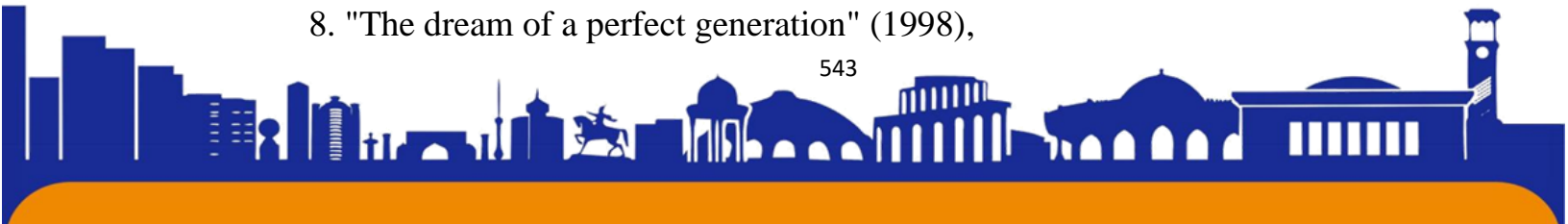
Party of Uzbekistan "Adolat". In addition, the environmental movement of Uzbekistan is actively working in our country.

It is impossible to imagine any country without national symbols such as the flag and coat of arms. And here it is worth noting that the author of these important symbols of independent Uzbekistan is Islam Abduganiyevich Karimov. He is also the author of the creation of awards such as "Independence", "Amir Temur", "For meritorious services". On March 2, 1992, Uzbekistan was admitted to the United Nations as a full subject of international law. This marked a qualitatively new stage in the development of our republic, as well as an opportunity for active international economic, scientific-technical and cultural cooperation. 133 countries have established diplomatic relations with Uzbekistan as a subject of international relations.

Uzbekistan is a member of more than 100 international organizations, actively participating in the work of prestigious international organizations such as the United Nations, the Organization of Islamic Cooperation, the Shanghai Cooperation Organization, the Organization for Security and Cooperation in Europe, the Commonwealth of Independent States, regional and made a significant contribution to solving many issues of global development.

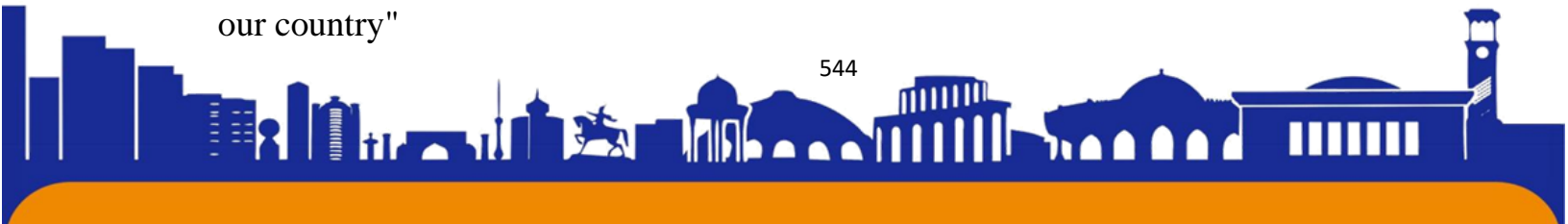
Islam Karimov has three children and six grandchildren, communication with them brought him great joy. His wife - Tatyana Akbarovna was his true friend, assistant, like-minded person, happily married to Islam Abduganievich for 47 years and shared all the hardships of life with him. Karimov was elected to the Academy of Sciences of Uzbekistan (1994), as well as an honorary doctor of science, professor and academician of more than ten foreign universities and academies for his great contribution to the development of economy, science, and education. Islam Karimov:

1. "Uzbekistan's own path of independence and development" (1992),
2. "Do not destroy the old one without building a new one" (1993),
3. "Uzbekistan is a unique way of transition to market relations" (1993),
4. "Let a free and prosperous Motherland remain from us" (1994),
5. "Independence and Spirituality" (1994),
6. "The motherland is as sacred as a place of worship" (1995),
7. "Uzbekistan on the threshold of the 21st century: threats to security, conditions of stability and guarantees of development" (1997),
8. "The dream of a perfect generation" (1998),

9. "From a strong state to a strong society" (1998),
10. "There is no future without historical memory" (1998),
11. "Allah is in our heart, in our heart" (1999),
12. "A free and prosperous homeland, a free and prosperous life is our ultimate goal" (2000),
13. "We must fight for security and peace" (2001),
14. "The main directions of further deepening of democratic changes and formation of the foundations of civil society in Uzbekistan" (2002)
15. "High Spirituality - Invincible Power" (2008)
16. "Uzbekistan: national independence, economy, political ideology"
17. "From the path of creativity"
18. "New way of thinking and working - state demand"
19. "Towards security and sustainable development"
20. "We build our future with our own hands"
21. "Each of us is responsible for the development of the country"
22. "The path we have chosen is the path of democratic development and cooperation with the enlightened world"
23. "Our peace and security depend on our strength, unity and will"
24. "The Uzbek people will never be dependent on anyone"
25. "Man, his rights and freedoms are the highest value"
26. "Liberating our society, deepening reforms, raising our morale and raising the standard of living of our people is the criterion and goal of all our work"
27. "Towards modernization of the country and sustainable development of our economy"
28. "Ensuring gradual and stable development of our country is our highest goal"
29. "Towards overcoming the consequences of the world crisis, modernizing our country and rising to the level of developed countries"
30. "The deepening of democratic reforms and the formation of a civil society are the main criteria for the development of our country"Dad:
31. "Our way is to deepen democratic reforms and consistently continue modernization processes"
32. "On the way to resolutely continue the improvement and modernization of our country"

33. "Uzbekistan's achievements and milestones are a confirmation of the path of reforms we have chosen"

34. "It is our most urgent task today to raise our started reforms to a new level without limiting ourselves to the achieved goals"

35. "Serving for the happiness, fortune and future of our motherland is the highest happiness"

36. "A nation that has breathed its fill of the air of freedom will never turn back from its path."

37. He is the author of the works "The people of Kashkadarya who have overcome the trials of life are capable of achieving any high level".

State awards of Islam Abduganiyevich Karimov, the First President of the Republic of Uzbekistan:

1. The title of "Hero of Uzbekistan".
2. "Golden Star" medal
3. Order of "Independence".
4. "Amir Temur" order
5. Order of the Red Banner of Labor
6. Order of "Friendship of Peoples".
7. "For peace and harmony among peoples" medal and diploma
8. Grand "Mogunxva 2" order
9. "Avicenna" gold medal
10. "Golden Iran" ("Golden Eagle") Order
11. Order of Prince Daniil, I degree
12. Order of "Yaroslav Mudriy" 1st degree
13. Gold Order "Five Continents Sign".
14. "International Leader" award for his outstanding contribution to the fight against terrorism
15. "Cisneros" medal and honorary diploma
16. Order of Vytautas the Great
17. "Golden Key" of the city of Budapest
18. Order "For Civil Services".
19. The Golden Key of Madrid
20. Golden Order of "Andrei Pervozvanny".

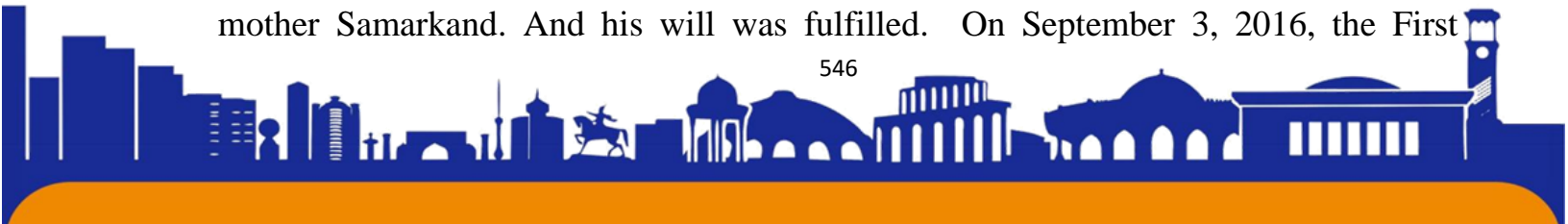

21. Order "For services" I degree
22. "Zolotoye runo" order
23. Order "Stara Planina".
24. Gold Order "Saint Nicholas of Karamatgoy".
25. "Borobodur" gold medal
26. "Aristotle" gold medal
27. "Great Silk Road" gold medal
28. Honorary title of "Honorable Year of Greenery".
29. Order of "Three Stars".
30. "For contribution to strengthening friendship" award
31. Honorary badge "For services to the University".
32. II degree "Order of the Republic of Serbia"
33. Order "Cross of Recognition".
34. Order of "Courage".
35. International award named after Mahtumkuli
36. Jubilee medal "70th anniversary of victory over fascism in World War II".
37. Medal of the International Olympic Committee "For outstanding contribution to the development of sports and the Olympic movement"
38. Award of the Olympic Council of Asia for his great contribution to the development of football in Uzbekistan and Asia
39. Order "For services".
40. Crystal globe

Islam Abduganiyevich Karimov, the founder of our independent state, died on September 2, 2016 at 20:55 in Tashkent due to a stroke.

Sincere love and deep respect for the first President was especially strongly manifested during the days of mourning. At that time, all our people followed our First President with tears to his last destination. About 60 years ago, a young talented boy who graduated from school with a gold medal was taken away from this city by fate, and now he returned to his native land to his final destination as the independent President of Uzbekistan.

The death of Islam Abduganiyevich was a very heavy and irreparable loss for all residents of our republic. Islam Abduganiyevich wanted to be buried in the land of his mother Samarkand. And his will was fulfilled. On September 3, 2016, the First

ISSN (E): 2181-4570

President of Uzbekistan was buried in the ancient Hazrat Hizr Mosque of his small homeland - the city of Samarkand.

While working on his speech dedicated to the 25th anniversary of the independence of Uzbekistan, Islam Abduganiyevich Karimov wanted to end his speech with the following words. He did not have time to say these words. Now these words are a testament to our people:

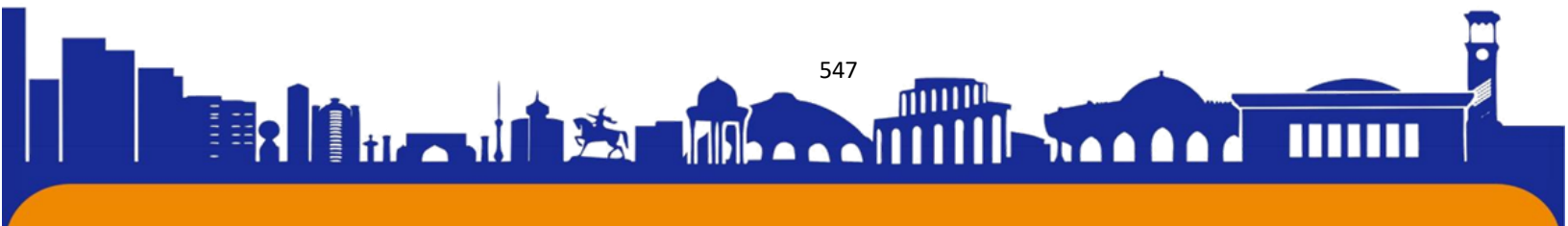
"May the Creator help us in all our good deeds and help us!"

May our country be peaceful, our sky clear, and our people safe!

May our independence be forever!"

REFERENCES

1. "Uzbekistan's own path of independence and development" (1992);
2. "Do not destroy the old one without building a new one" (1993);
3. "Uzbekistan is a unique way of transition to market relations" (1993);
4. Wikipedia.org;
5. "High spirituality - invincible power" (2008);
6. "Uzbekistan: national independence, economy, political ideology";
7. "Through creativity";
8. "Each of us is responsible for the development of the country";
9. "The path we have chosen is the path of democratic development and cooperation with the enlightened world";
10. Works - IslamKarimov.uz;
11. Arboblar.uz;
12. Shosh.uz

ISSN (E): 2181-4570

HAJVIY MATNLAR TARJIMASINING KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Rajabova Salima

O‘zbekiston Milliy Universiteti Xorijiy Filologiya fakulteti 2-bosqich magistranti

rajabovasali95@gmail.com

Atoboyeva Aziza Muhiddin qizi

O‘zbekiston Milliy Universiteti Xorijiy Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

otaboyeva_a@nuu.uz

ANNOTATSIYA

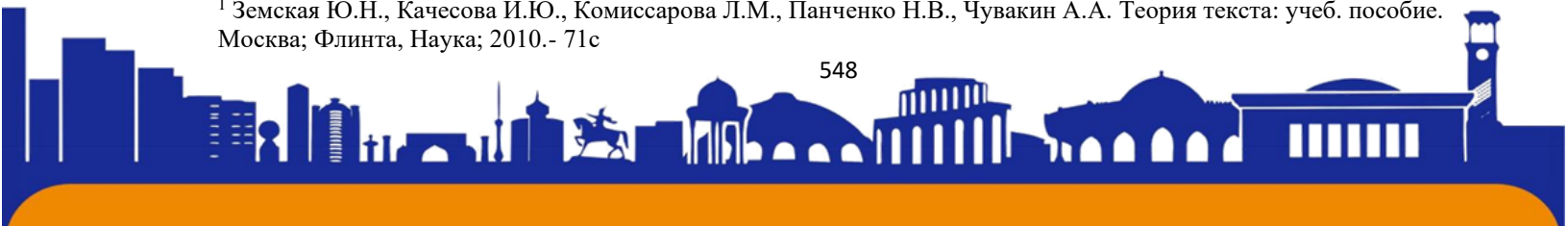
Mazkur maqola hajviy matn xususiyatlari, turlari va ularning chet tillarga tarjima qilish tamoyillariga xos ma’lumotlarni qamrab olgan. Hajviy matnlar tarjimasini murakkab jarayon bo’lib, avvalo matn xususiyatlari va uning stilistik qurulishini chuqur tahlil etishni talab etishi ochib berilgan. Shuningdek, kognitiv lingvistika qonuniyatlariga tayangan holda hajviy matnlar tahlil etilib, mazkur tahlil asosida tarjima tamoyillari belgilangan.

Kalit so‘z: matn turlari, hajviya, satira, xususiyat, metaforik analiz, praksiologik tadqiqot, pragmatik xususiyat, hajviya tarjimasini.

Hajviya san’ati xalqlar ongidagi o’ziga xos tasavvur olami va ijtimoiy hayotga bo’lgan munosabatini aks ettiruvchi yo’nalishlardan biridir. Og’zaki va yozma tarzda ifodalanuvchi hazil va mutoyibalar murakkab stilistik qurilishdan iborat bo’ladi. Ularni anglab yetishda yetarlicha pragmatik tamoyil va kognitiv tushunchalarga ega bo’lish talab etiladi. Shuning uchun ham hajviy matnlar tarjimasini alohida e’tibor va bilim asosida amalga oshirilishi lozim bo’lgan jarayon hisoblanadi.

“Matn lingvistik tadqiqotlarning murakkab obyektlaridan biri sifatida o’z tarkibiy elementlari, sathi va ko’p pag’onal shakllanishga egaligi bilan izohlanadi”¹. Shu sababli matnning amaliy, lisoniy va funksional majmuaviy tasviri va tavsifida to’g’ridan to’g’ri insonning ijtimoiy hayotidagi voqealar tasvirlanadi.

¹ Земская Ю.Н., Качесова И.Ю., Комиссарова Л.М., Панченко Н.В., Чувакин А.А. Теория текста: учеб. пособие. Москва; Флинта, Наука; 2010.- 71с

Matn kognitiv lingvistika, lingvomadaniyat, pragmalingvistika, semiotika, psixolingvistika kabi fanlar bilan uzviy bog‘liqdir. Jumladan, matn pragmalingvistikasi matnning muallif va kitobxon o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir doirasini aniqlashga qaratilgandir. Matn pragmalingvistikasi bo‘yicha jahon tilshunosligida E.S.Lotman, Robert de Halliday, Z.Y.Turayeva, I.P.Susov kabi tilshunoslar, o‘zbek tilshunoslaridan G.Boqiyeva, Sh.Safarov, D.Ashurovalarning ishlarida o‘rganilgan. R.Shirinova, A.Mamatov, O.Mo‘minov, A.Mamantovlar esa matnni madaniyat va til o‘rtasidagi ta’sirini, bir-biriga bog‘liqligini o‘z ishlarida ko‘rsatib o‘tishgan.

E.Umarov “Estetika” o‘quv qo‘llanmasida kichik janrga oid matnlarning ko‘pchiligi komik mazmunga ega bo‘lib, “ular har xil mubolag‘alar, yolg‘on-yashiriklar, hayotiy to‘qimalar ko‘rinishini oladi” – deb ta’riflagan. Kulgu xilma-xil va rang-barang qirralarga ega bo‘lib, u hazil mutoyiba hissiyotini uyg‘otishdan tortib, to ayovsiz tanqid, achchiq istehzo kayfiyatini qo‘zg‘atishga qadar amal qiladi. X. Karimov “Adabiyot nazaryasining ilmiy asoslari” o‘quv qo‘llanmasida kulgu haqida shunday deydi: “kulgi ko‘rinishlarining ko‘pchiligi ma’nolarning xilma-xilligiga bog‘liq. Bu yumor va satirada yorqin o‘z ifodasini topgan. Yumor kulgisi o‘ta ta’sirchan bo‘lishi mumkin ²”.

Satira – “adabiyot va san’atda: kishidagi nuqsonlar va hayotdagi kamchiliklar, salbiy hodisalarni ayovsiz tanqid qilish, fosh etish hamda shunday mazmunda yozilgan badiiy asar”³ hisoblanadi. Satirada “asar ijtimoiy hayotning ma’lum tomoni yoki guruh va shaxslarning yaramas salbiy hislatlaridan achchiq kulib va uni tanqidiy tasvirlab yozadi”⁴. Bundan tashqari, “asar, kitob, film va boshqalarda biror kimsa yoki narsani tanqid qilish uchun hujvdan foydalanish va ularni kulgili qilish”⁵, “biror shaxs, g‘oya yoki muassasaning xato va kamchiliklarini ko‘rsatish uchun hajvdan foydalanib tanqid qilish usuli”⁶ kabi tushunchalarni qamrab oladi.

Parodiya – “adabiyot va ba’zan musiqada, tasviriy san’atda: biror asarga taqlidan yaratilgan, uning zaif tomonlariga hajviy, kinoyaviyyondashilgan asar; satirik

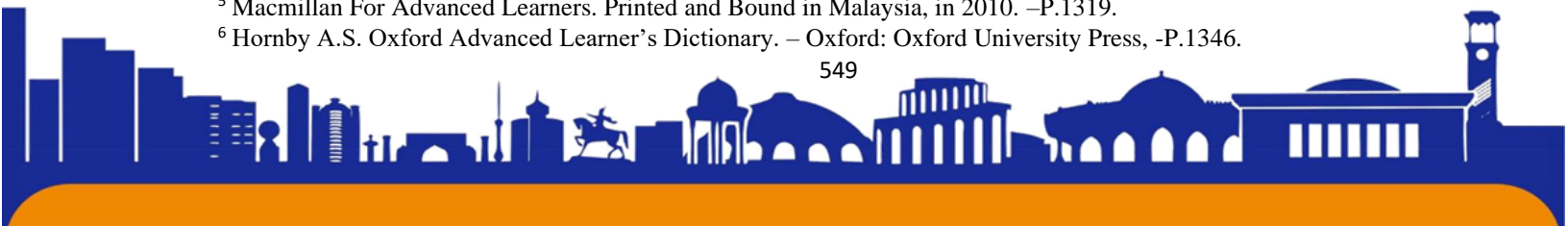
² Каримов Х. Адабиёт назариясининг илмий асослари.-Т.:Янги нашр,2010. -1346.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати.3-жилд. - Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси,2007.-Б.459.

⁴ Хотамов Н.,Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.:Ўқитувчи,1979. – Б.73.

⁵ Macmillan For Advanced Learners. Printed and Bound in Malaysia, in 2010. –P.1319.

⁶ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, -P.1346.

o'xshatma"⁷. Parodiya "satirik ijodning bir turi bo'lib, odatda, biror yozuvchi ijodi yoki alohida asarning kulgili yoki nomaqbul tomonlarini ko'rsatuvchi she'riy yohud nasriy asar"⁸ hisoblanadi.

Satirik asarda esa ana shu kamchiliklarga nisbatan achchiq kulgi namoyish etiladi. Bu bilan yumor satiradan farq qiladi. Biroq satirada yumor elementi bo'lganidek, yumorda ham satira elementi mavjuddir⁹.

Feleton – "kundalik hayotda ro'y beradigan salbiy hodisalarni yoki biror kimsani o'tkir til bilan tanqid qilib, uning ustidan kulib, dolzarb mavzuda yozilgan gazeta yoki jurnal maqolasi; publitsistik janr"¹⁰ va "vaqtli matbuot (asosan gazeta)ning maqola turlaridan biri bo'lib, unda ijtimoiy hayotdagi salbiy hodisalar yoki ayrim kishilardagi bema'ni nuqsonlar hajv qilinadi, feleton she'riy, nasriy shaklda, ba'zan dramaga xos dialog shaklida bo'ladi"¹¹.

Epigramma – "kichik hajmli, o'tkir hajviy she'r"¹²; "satirik poeziya turlaridan biri bo'lib, biror kishini hajv qilgan kichikroq she'r"¹³ degan ma' nolarni anglatadi.

Yumoreska – "ijtimoiy hayotdagi yoki ayrim shaxslardagi ba'zi kamchiliklarni, kishi xarakteridagi ayrim kulgili xususiyatlarni darg'azab bo'lmay kulish bilan tasvirlangan kichik hikoya yoki she'r"¹⁴ hisoblanadi.

Hazil-mutoyiba – "o'tkir so'zlik, hozirjavoblik bilan yaratilgan kulgili asar. U satira va yumordan hazilomuzligi, beg'arazligi bilan farq qiladi. Bir-biriga yaqin bo'lgan kishilar, do'stlar o'zaro hazil-mutoyiba qilishadi. Hazil-mutoyiba xalq orasida keng tarqalgan askiya va chandishga yaqin turadi"¹⁵. Demak, hajviy matnlarning yuqorida ta'kidlab o'tilgan turlari asosan biror shaxs yoki guruhning insonlarda turli

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати.3-жилд. - Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси,2007. - Б.226.

⁸ Ҳотамов Н.,Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.:Ўқитувчи,1979. – Б.224.

⁹ Йўлдошев У.Р. Ҳажвий матнлар таржимасининг лингвостилистик ва лингвокультурологик хусусиятлари диссертацияси.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.338.

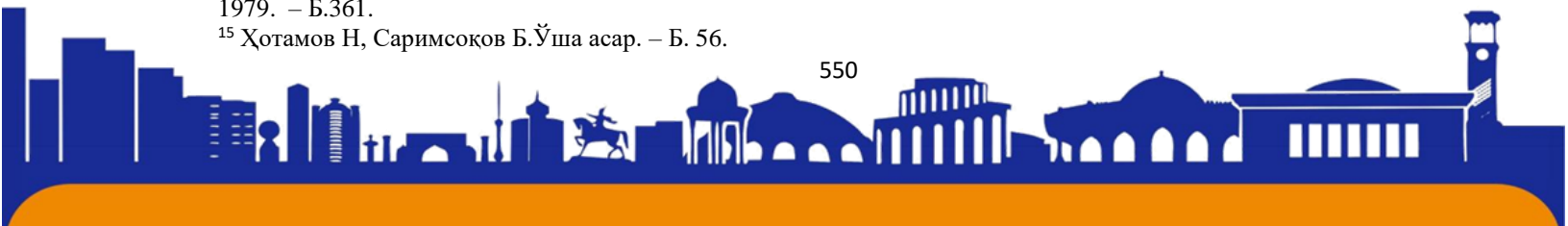
¹¹ Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б.326.

¹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.43.

¹³ Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б. 352.

¹⁴ Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи. 1979. – Б.361.

¹⁵ Ҳотамов Н, Саримсоқов Б.Ўша асар. – Б. 56.

lingvistik birliklardan foydalanib, kulgi uyg‘otish maqsadida yozilgan matnlar sirasiga kirar ekan.

O‘zbek adabiyotida keng tarqalgan hajviy matnlardan biri bu, albatta, Afandi latifalaridir. Mazkur latifalar o‘zbek milliy madaniyatining bir namunasi sifatida tanilgan bo‘lib, bugungi kunda ko‘plab xorijiy tillarga tarjima qilinmoqda. Xususan, Afandi latifalarining fransuz tiliga tarjima qilinishi mazkur hajviy matnlarga bo‘lgan qiziqishni yanada oshishiga sabab bo‘ldi. 2022-yil dekabr oyida bo‘lib o‘tgan UNESCOning 17-sessiyasida Afandi latifalari ham nomoddiy madaniy me‘roslar ro‘yxatiga kiritildi. Avvalroq “Askiya” ham mazkur ro‘yxatdan joy olganligi bizga ma‘lum. Bundan ko‘rinib turiptiki, o‘zbek hajviyasidagi falsafiy mohiyat dunyo madaniyati uchun ham muhim o‘ringa ega. Mazkur hajvlardagi haqiqiy umuminsoniy qadriyatlarga mos keluvchi ma‘no-mazmuni chet tillarga yetkazilishini ta‘minlash tarjimonlar oldidagi asosiy vazifalardan biridir.

Afandi — turkiy xalqlar og‘zaki ijodidagi obraz. Ismi Xo‘ja Nasriddin, lekin uning laqabi Afandi bo‘lgan. U o‘zbeklarda Afandi yoki Nasriddin Afandi, turklarda Xoja Nasriddin, qozoqlarda Xo‘ja Nosir, ozarbayjonlarda Mulla Nasriddindir. Afandi barcha latifalarda mard, to‘g‘ri so‘z, haqiqatgo‘y, adolatni ulug‘lovchi, kambag‘al, beva-bechoralarning homiysi, shuningdek, shaxs va jamiyat kamchiliklari ustidan kuluvchi xalq qahramoni sifatida gavdalangan. U ba‘zi adolatsiz amaldorlar, qozilarning, so‘zi bilan ishi mos kelmaydigan ruhoniylarning kirdikorlarini fosh etgan, ularga bo‘lgan munosabatini yengil mutoyiba yoki achchiq hajv orqali ixcham va obrazli tarzda ifodalagan. Afandi haqidagi xalq ijodi bo‘lmish latifalar to‘plam hoida bir necha bor nashr etilgan¹⁶.

Farangzabonlar uchun Nasriddin Afandi latifalari o‘zbek tilidan fransuz tiliga tarjima qilindi. “Une jour Nasreddine” deb nomlangan mazkur to‘plam Murodxon Ergashev va Jean-Jacque Gat  lar tomonidan birgalikda tarjima qilindi. Hajvga usta fransuz xalqi uchun bunday matnni tarjima qilish va uning mohiyatini yetkazish tarjimondan katta mas‘uliyatni talab etadi. Quyidagi misollarda o‘zbekona hajvning fransuz tilida berilgan namunalari bilan qiyosiy tahlil etib o‘rganamiz:

Asliyatda:

¹⁶ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/afandi-uz/um>

ISSN (E): 2181-4570

Afanda katta ariq yaqinida tahorat qilar edi. Oyog'iga masx tortayotganida bir kovushi suvga tushib ketdi. Ko'rdiki, kavshini suv oqizib borur edi. Darhol shitob bilan orqasini o'girib: "Ol tahoratingni, ber kovushimni" – deb yel chiqarib yubordi.

Tarjimasi:

En sautant un canal où le courant est rapide, **la chaussure** de Nasreddine tombe à l'eau. Nasreddine court le long du canal espérant la rattraper, mais sans succès. Alors, il lance à sa chaussure :

- *Je t'avais pourtant bien dit de ne pas me serrer le pied! Eh bien, tant pis pour toi, je ne lèverai pas le petit doigt pour t'aider!*

Yuqoridagi latifada inson fe'lidagi sustkashlik, dangasalik va qiyinchilikda tez taslim bo'lish kabi illatlar qisqa mutoyiba orqali ochib berilgan. Matning asliyati va tarjimasidagi voqealarda qisman o'zgarish mavjud bo'lsada, asosiy mohiyat yetrlicha ochib berilgan. Latifalar xalq og'zaki ijodiga tegishli bo'lganligi uchun, ularning turli talqinlarini uchratish mumkin, biroq hangomadan ko'zlangan maqsad faqat bitta bo'ladi va bu yomon illatlarni bartaraf qilishga qaratilgan. Asliyatdagi matnda mavjud bo'lgan "tahorat", "kovush" va "masx" kabi so'zlar tarjimada berilmagan. Bunda tarjimon pragmatik moslashuvchanlik yo'lidan borib, vaziyat yuzasidan matnni xulosalagan.

Asliyatda:

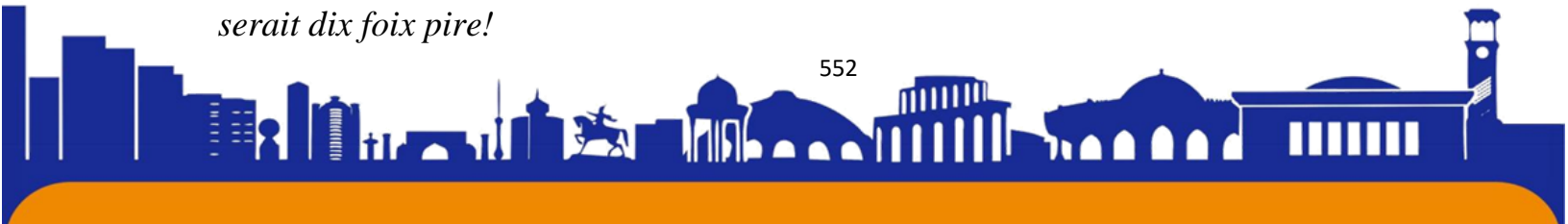
Afandi mulla bolalardan iborat shogirtlari bilan shahardan tashqari bog'larni tomosha qilishga bormoqchi bo'lib, otga teskari minib oldi. Shogirtlari piyoda edilar. Ular aytdilarki: "ey ustoz nima uchun ulovingizga teskari o'tirib oldingiz?" Afandi aytdi: "To'g'ri minsam orqam sizlarga bo'ladi, chunki sizlar mening orqamdasizlar, agar sizlar ilgari yursangiz, orqalaring manga bo'ladiki, bu beadablik qilganlaring bo'lur, bas mundog' bo'lsa, ushbu tariqa minmog'im eng to'g'rirog'idir", - dedi.

Tarjimasi :

Nasreddin devait faire la route de Boukhara à Samarkand accompagné de ses disciples. Il monte sur son âne à l'envers, le dos vers le col, tourné vers la queue. Les disciples sont surpris et demandent :

Maître, quelle est la raison de monter sur votre âne de cette manière?

Si je montais sur mon âne normalement, je vous tournerais le dos et ce ne serait pas poli. Er si vous avanciez devant moi, vous tourneriez les dos à votre Maître, ce qui serait dix fois pire!

Afandi latifalarining yana bir muhim va nozik jihatlari shundaki, ularda bid'atlarga bo'lgan keskin munosabatni ham anglash mumkin. Insonlarga mutlaqo noqulay vaziyatni taqozo etuvchi ayrim ijtimoiy qoidalarni tanqid ostiga olgan. Ot ustida teskari o'tirish haqidagi latifada ham ana shunday bid'atlar ustidan kinoya qilingan. Biroq bunday qisqa matn va jumalardan asosiy fikrni yetkazish juda murakkabdir. Mazkur matn ba'zi kitobxonlar uchun izohlar qoldirishni talab etadi. Tarjimada jumalarga o'zgartirish kiritilmagan, faqatgina "ot" so'zi fransuz tilida "âne", ya'ni "eshshak" tarzida berilgan. Mazkur tarjimada tarjimonning topqirligi, muammoga hajviy bo'yoqdorlik berishga harakat qilgani yaqqol namoyon bo'ladi. Shuningdek, ushbu tarjimada kognitiv tahlildan keng foydalanilganini ko'rish mumkin. Tasvir va tasavvur uyg'unligini oshirishda grammatik vositalar, xususan, zamonlar moslashuvi va sifat darajalari orqali voqe'likka alohida urg'u berilgan.

Asliyatda:

Qozonig tug'di! Ul kishi xushnudlik bilan olib qoldi. Yana bir kuni Afandi andin qazon so'rab erdi, dediki: - Ey Afandi, qozonimni qorni to'qqiz oylik Xasan-Xusan bolasi bordur, mabodo tug'sa bolalari bilan keltirib berursiz. Afandi qabul qilib olib bordi. Aslo keltirib bermadi. Ul kishi bir-ikki hafta o'tgandan so'ng nochor o'zi borib qozonin o'zi talab qildi. Afandi dediki: - Barakallo, donishingg'akim, qozonimni ichida Xasan-Xusan bolasi der eding. Rost ekankim, bolasi ikki adadlik sababadin tug'ilmayin o'ldi. O'lg'uvchi qazon bo'lsun, o'zing omon bo'! – dedi o'ldi. Hamsoyasi aytdi: - Ey Afandi qozon ham o'lurmu? Bul tariqa yolg'on so'zni so'lama! Tez bo'l qozonimni ber, - dedi. Afandi aytdi: - Tug'oniga ishonursan, ulg'onig'a nechuk ishonmassan! Tez bo'l, qayondin kelsang, shuyon ket! – deb so'ziga quloq solmasdin uyiga kirib ketdi.

Tarjima:

Une jour Nasreddine demande à son voisin de lui prêter sa marmite. Quelques jours plus tard Nasreddine rand la marmite accompagnée d'une autre, plus petite. Son voisin, étonné, lui demande pourquoi deux marmites.

La petite, c'est son enfant. Figure-toi qu'elle a accouché chez nous.

Le voisin, habitué aux excentricités de Nasreddine ne pipe mot et prend les deux marmites. Deux semaines plus tard, Nasreddine, emprunte à nouveau la marmite du voisin. Celui-ci s'empresse de la lui confier espérant faire à nouveau une bonne affaire. Mais cette fois, il attend longtemps que Nasreddine ne la lui rend. En fin de compte, le voisin se rend chez Nasreddine.

ISSN (E): 2181-4570

Je viens chercher ma marmite, dit-il.

Mon pauvre ami, je n'osais te l'annoncer : C'est fort triste, mais ta marmite est décédée, répond tristement Nasreddine.

Décédée ! Nasreddine, tu te fiches de moi ! comment une marmite peut-elle décéder ? crie le voisin.

Ah, mon ami, une marmite qui est capable d'accoucher peut malheureusement décéder !

Asliyatda:

Afandining uyiga o'g'ri kirgan edi. Afandi sandiqqa kirib berkindi. O'g'ri uyni axtarib qo'lga kirgulik hech narsa topmay, sandiqni ochdi u Afandini ko'rib:

Xo'sh sandiqning ichida nima qilib yotibsiz? – dedi.

Uyda senbop hech narsa yo'q, shunga hijolat bo'lganimdan berkinib oldim, - dedi Afandi.

Tarjimasi:

Une joue un cambrioleur rentre chez Nasreddine. Il regarde dans tous les coins de la maison, mais, malheureusement pour lui, il n'y a rien à voler. Avant de quitter la maison, il aperçoit un coffre dans un coin sombre.

Enfin, mesefforts vont être récompensés, se dit-il en ouvrant le coffre.

Mais, il a tellement peur qu'il manque de perdre connaissance en voyant Nasreddine, qui était caché dans le coffre.

Comment ?! tu étais là ?! s'exclame le voleur.

Oui. Comme il n'y a rien à voler chez moi, j'ai eu trop bonte et je me suis caché, repond Nasreddine.

Asliyatda:

Afandiga bir kuni xabar berdilar.

Qaynonangiz daryo labida kir yuvib o'tirib suvga tushib, cho'kib ketibdi. Haligacha o'ligini topolmayaptilar.

Afandi yugurib daryoga bordi-da, qaynonasi yiqilgan joyning yuqorisini axtara boshladi. Daryo labiga to'plangan odamlar taajublanib unga aytdilar :

O'likni suv oqizib ketgan. Daryoning etagini qarash kerak-da !

Ey-y sizlar mening qaynonamni bilmaysizlar: u shunday qaysar ediki, doim odamning aytganiga yurmay, teskarisiga yurar edi. U daryoga cho'kib ketganda ham suv yuradigan tomonga oqmay, teskarisiga oqadi. Bu – turgan gap.

Tarjimasi:

On annonce une mauvaise nouvelle à Nareddine:

Quel Malheur, Nasreddine! Votre belle-mère était en train de faire le lessive au bord de la rivière, et tout d'un coup, elle est tombée et s'est noyée. On n'a pas encore retrouvé son corps!

Nasreddine court vite au bord de la rivière et commence à chercher le corps de sa belle-mère plus haut que le lieu où celle-ci est tombée. Les gens disent à Nareddine: *Elle est tombée plus bas, vous ne cherchez pas au bon endroit.*

On voit bien que vous ne connaissez pas ma belle-mère: elle n'est jamais là où elle devrait être! Répond Nasreddine.

Asliyatda:

Afandining tishi og'rib qoldi. Sartarosh tishini ko'rib, sug'urish kerakligini aytdi. Bitta tishni sug'urish bir tanga ekan. Afandiga bu qimmatlik qildi, biroq sug'urtirishdan boshqa iloj yo'q edi.

"Mayli, - dedi Afandi ichida, - lekin men buni boplayman!" sartarosh og'riq tishni sug'urishi bilan Afandi irg'ib turibuni shapaloq bilan qo'yib yubordi.

Ahmoq, bitta tishni bir tangaga sug'urganing yetmay, yana sog' tishimni sug'urasanmi?

Sartarosh Afandiga uzr aytib boshqa tishiga ombur soldi. Tish sug'urilgach, Afandi yana shovqin soldi:

Yana sog'ini sug'urding, ko'r ekansan! Sartaroshlik qilib nima qilasan?

Sartarosh yana uzr aytib, yalinib-yolvorib uchinchi tishini sug'urgandan keyin Afandi xursand bo'lib jo'nadi.

Yo'l-yo'lakay qon tupurib, iljayib ketayotgan Afandini ko'rgan bir oshnasi: Ha, Afandi, - dedi.

Afandi o'zida yo'q xursand javob berdi:

Asti so'rama, umrimda birovni aldagan emas edim, bir aldadimu birakay aldadam: bir tangaga uchta tish sug'urtirib kelayotibman. Og'zingdan chiqara ko'rma!

Tarjimasi:

Nasreddine a mal aux dents. A cette époque, on allait chez le barbier pour se faire arracher les dents.

Arrache-moi ma dent malade, s'il te plait! Dit-il au barbier.

Ça te coutera deux dinars, répond celui-ci.

Je ne peux payer qu'un dinar, essaie de marchande Nasreddine.

Mais le barbier reste inflexible. Nasreddine paie donc deux dinars mais, au lieu de lui montrer la dent malade, lui montre celle d'à coté qui est saine. Le barbier l'arrache donc. Nasreddine se met à hurler et accuse le barbier de s'être trompé:

Tu vois bien que cette dent n'avait rien! C'est celle d'à coté qui me fait mal!

En fin de compte, le barbier l'arrache aussi. Nasreddine, ravi, dit au barbier:
Ah! Tu as voulu me faire payer deux dinars pour une dent mais je t'ai eu: je t'ai obligé à en arracher deux pour ce prix là!

Asliyatda:

Afandi qorni ochib kelib, xotiniga:

Xotin, biroz suzma bilan non olib kel. Suzma ko'p yaxshi narsa – ishtahani ochib, medani baquvvat qiladi, - dedi.

Suzma kecha tamom bo'lgan edi, - javob berdi xotini.

Tamom bo'lgani yaxshi bo'libdi, - dedi Afandi, - suzma tish va qoringa ziyon qiladi.

Bu so'zlaringizning qaysi biriga ishonay? – dedi xotini.

Bo'lsa – avvalgisiniga, bo'lmasa – keyingisiga, - deb javob berdi Afandi.

Tarjimasi:

Il fait très chaud. Nasreddine rentre chez lui et crie à sa femme:

Apporte-moi vite un bol de yaourt! C'est bon pour la santé quand il fait chaud.

Sa femme lui répond:

Un bol? La belle affaire! Je serais heureuse d'avoir même une cuillère de yaourt dans cette maison!

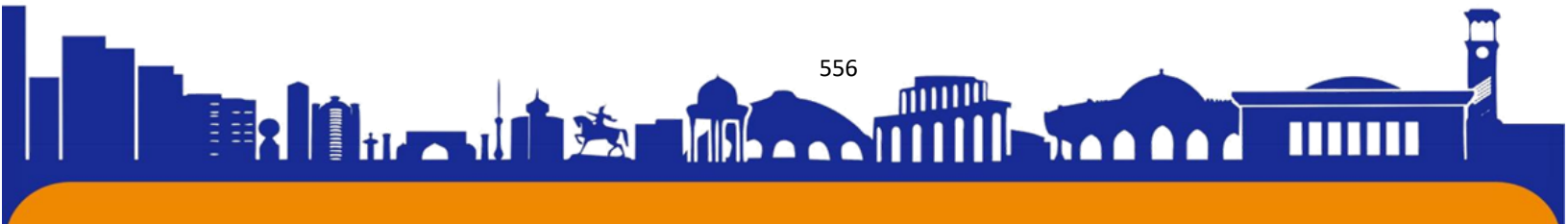
Bah! C'est aussi bien, répond NASreddine, le yaourt est mauvais pour la santé!

Quele bon bizar vous faites! Tantôt vous affirmez "C'est bon!", tantôt: "C'est mauvais". Et moi? Que dois-je croire de vos paroles?

Ah, femme! C'est pourtant bien simple! Quand il y a du yaourt à la maison, c'est bon! Quand il n'y en a pas, c'est mauvais!

Misollarni tahlil qilish va o'rganish jarayonida

Tarjima nazariyasini kognitiv lingvistika e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Tarjimon faol bilish sub'ekti, bilimlarni tarjimoni bo'lganligi sababli tarjimonlik faoliyati kognitiv xarakterga ega. Shuning uchun tarjima jarayonida tarjimonning bilim tizimi uning kasbiy faoliyati davomida to'plangan ma'lumot va bilimlarni qayta ishlashning asosiy namunasi sifatida ishlaydi. Bu holda kognitiv fanning e'tibori

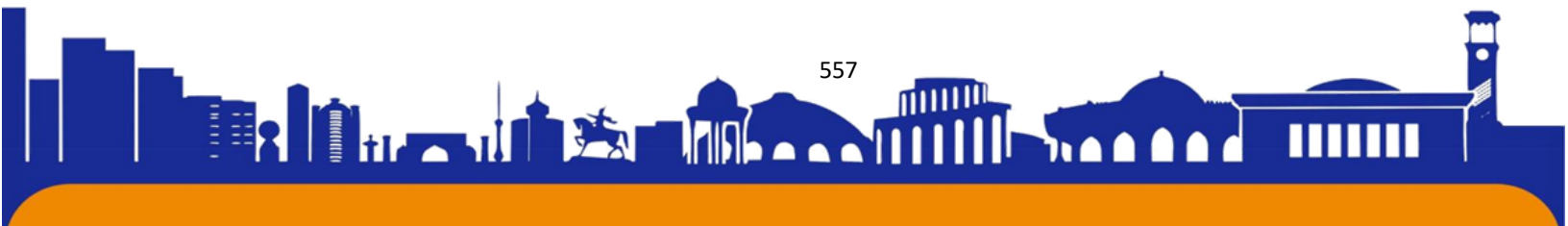

ISSN (E): 2181-4570

tarjimonning tushunishni, til vositalarini tanlashni va tarjima matnini yaratishda qo'llashni belgilaydigan aqliy operatsiyalarini o'rganishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Земская Ю.Н., Качесова И.Ю., Комиссарова Л.М., Панченко Н.В., Чувакин А.А. Теория текста: учеб. пособие. Москва; Флинта, Наука; 2010.- 71с
2. Каримов Х. Адабиёт назариясининг илмий асослари.-Т.:Янги нашр,2010.-134б.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.3-жилд. - Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси,2007.-Б.459.
4. Ҳотамов Н.,Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.:Ўқитувчи,1979. – Б.73.
5. Macmillan For Advanced Learners. Printed and Bound in Malaysia, in 2010. –P.1319.
6. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, -P.1346.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.3-жилд. - Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси,2007. - Б.226.
8. Ҳотамов Н.,Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.:Ўқитувчи,1979. – Б.224.
9. Йўлдошев У.Р. Ҳажвий матнлар таржимасининг лингвостилистик ва лингвокультурологик хусусиятлари диссертацияси.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.338.
11. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б.326.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.43.
13. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1979. – Б. 352.
14. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи. 1979. – Б.361.
15. Ҳотамов Н, Саримсоқов Б.Ўша асар. – Б. 56.
16. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/afandi-uz/u>

The content of the course of modern programming languages in the context of higher education and the technology of its teaching (in the example of python)

Qarshiyev Nazarbek Bahrom o'g'li

Termiz State University 2nd stage graduate student of Applied Mathematics

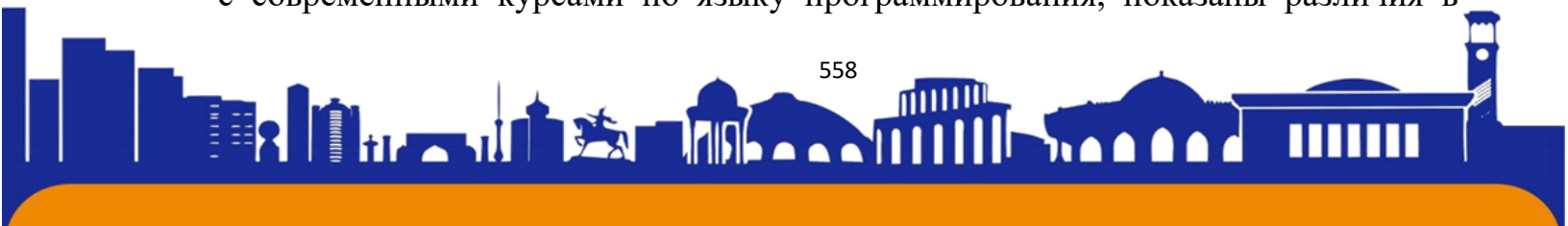
Abstract.

The article examines modern programming language courses in higher education, including their content, teaching technologies used, and Python's role as an example of a modern programming language. The article compares traditional programming language courses with modern programming language courses, showing the differences in content and teaching methods. The table shows a summary of the comparison between the two types of programming language courses.

Keywords: Modern programming language courses, higher education, Python, teaching technology, programming concepts, algorithms, problem-solving, data science, artificial intelligence, machine learning, traditional programming language courses, in-person lectures, online tutorials, videos, simulations.

Аннотация.

В статье рассматриваются современные курсы языков программирования в высшей школе, в том числе их содержание, используемые технологии обучения, а также роль Python как примера современного языка программирования. В статье проводится сравнение традиционных курсов по языку программирования с современными курсами по языку программирования, показаны различия в

содержании и методах обучения. В таблице показано сравнение двух типов языковых курсов программирования.

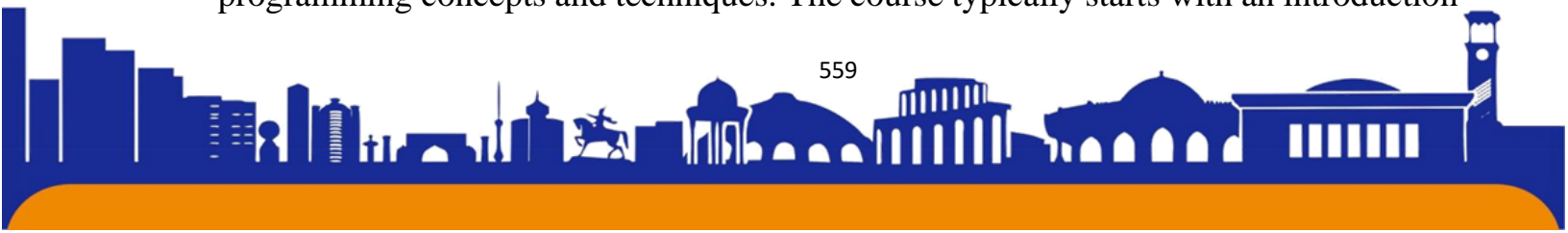
Ключевые слова: курсы современного языка программирования, высшее образование, Python, технология обучения, концепции программирования, алгоритмы, решение проблем, наука о данных, искусственный интеллект, машинное обучение, традиционные курсы языка программирования, очные лекции, онлайн-уроки, видео, моделирование.

Introduction

As technology continues to advance rapidly, programming languages have become an essential tool for professionals in various fields, including science, business, and engineering. Consequently, higher education institutions have responded by incorporating modern programming language courses into their curricula. Python, one of the most popular programming languages, has gained significant attention among higher education institutions worldwide. This article examines the content of modern programming language courses, the teaching technology used, and Python's role as an example of a modern programming language in higher education.

Modern programming languages have revolutionized the world of computer science and software development. With advancements in technology and the need for efficient and effective programming, modern programming languages have become an integral part of higher education in computer science programs. One such programming language is Python, which has become increasingly popular in recent years due to its ease of use, versatility, and powerful libraries.

The content of the course of modern programming languages, specifically Python, in higher education is designed to provide students with a strong foundation in programming concepts and techniques. The course typically starts with an introduction

to the basics of Python programming, such as variables, data types, operators, control structures, functions, and modules. The course then progresses to cover more advanced topics such as object-oriented programming, file handling, regular expressions, web scraping, and data visualization.

The technology of teaching modern programming languages, such as Python, has also evolved to keep up with the changing demands of the industry. With the advent of online learning platforms, such as Coursera, Udemy, and edX, students can learn Python from anywhere in the world, at their own pace. In addition to online courses, students can also attend traditional classroom-based courses, which provide a more hands-on learning experience.

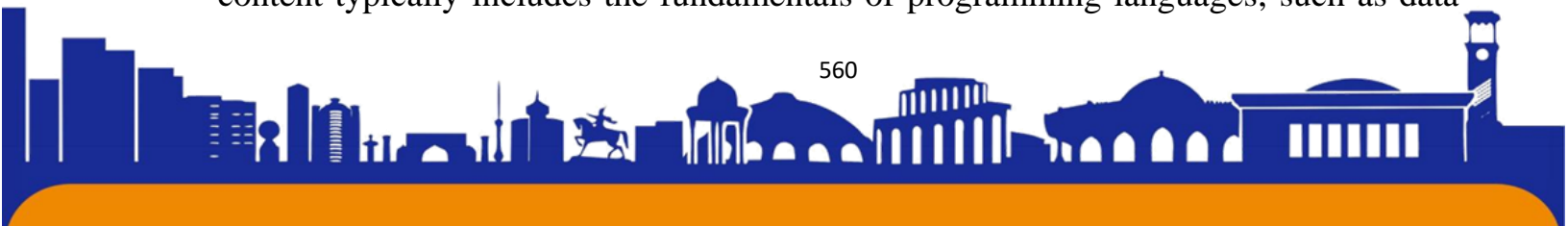
One of the most effective ways to teach Python is through project-based learning. Project-based learning allows students to apply the programming concepts and techniques they have learned to real-world problems. This not only reinforces their understanding of the subject matter but also develops their problem-solving skills, which are essential for success in the industry.

The use of interactive tools and environments has also proven to be an effective teaching strategy for modern programming languages. For instance, Jupyter Notebook is a web-based interactive computing environment that allows students to write and run Python code in real-time. This tool not only enhances the learning experience but also provides a platform for collaboration and sharing of code.

Main part

Content of modern programming language courses

Modern programming language courses aim to equip students with a solid foundation in programming concepts, algorithms, and problem-solving techniques. The content typically includes the fundamentals of programming languages, such as data

types, control structures, functions, and object-oriented programming. In addition, students learn advanced topics such as artificial intelligence, machine learning, and data science. Students also learn how to use programming tools and libraries, such as Git, Jupyter Notebook, Pandas, and NumPy, among others, to develop applications and solve real-world problems.

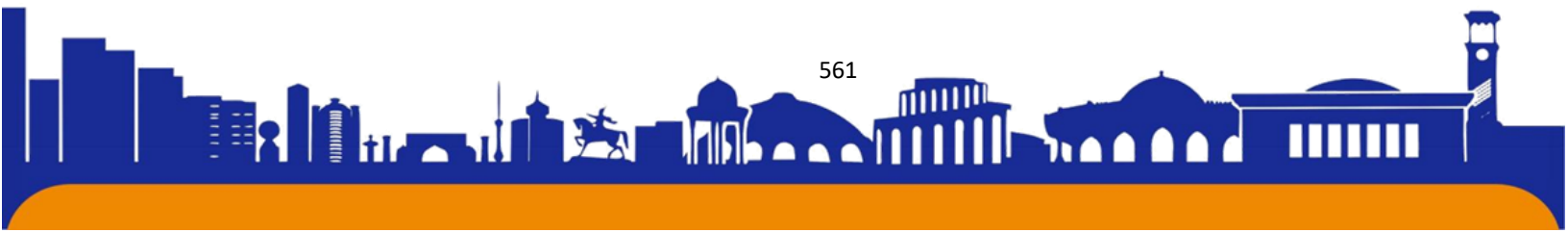
Teaching technology used

The teaching technology used in modern programming language courses has significantly evolved over the years. Traditionally, programming courses relied on in-person lectures, printed materials, and practical exercises. However, the emergence of online learning platforms and teaching tools has revolutionized the way programming courses are taught. Today, modern programming language courses use a variety of teaching technologies such as online learning platforms, interactive tutorials, videos, and simulations. Instructors can use tools such as GitHub Classroom, EdX, Coursera, and Udemy to deliver course content, track student progress, and provide feedback. Moreover, online programming environments such as Codecademy, DataCamp, and HackerRank provide students with hands-on programming practice.

Python as an example of a modern programming language in higher education

Python has become one of the most popular programming languages in higher education due to its simplicity, versatility, and wide range of applications. Python's straightforward syntax allows beginners to learn quickly and write code efficiently, making it an excellent language for students and professionals in various fields. Python has gained popularity in computer science, data science, machine learning, and artificial intelligence, among other fields.

Table

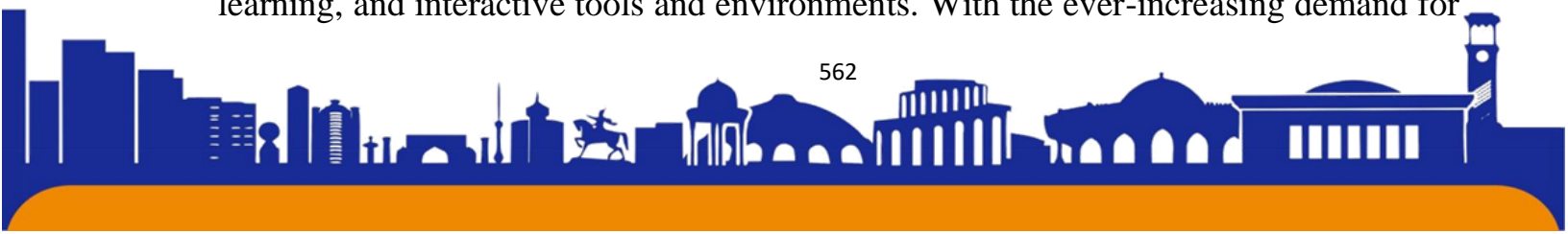
Content	Traditional Programming Language Courses	Modern Programming Language Courses
Programming Concepts	Basic programming concepts	Basic and advanced programming concepts
Topics Covered	Basic syntax, functions, and data types	Advanced topics like AI, machine learning, data science
Practical Exercises	Simple exercises	Practical exercises using real-world problems
Teaching Method	In-person lectures	Online tutorials, videos, and simulations

The table below shows a comparison of the content of modern programming language courses with traditional programming language courses.

Examples

Examples of modern programming language courses that use Python as the primary language include Harvard's CS50, MIT's Introduction to Computer Science and Programming Using Python, and the University of Michigan's Applied Data Science with Python. These courses use a variety of teaching technologies such as online learning platforms, interactive tutorials, videos, and simulations to deliver course content.

In conclusion, the content of the course of modern programming languages, specifically Python, in higher education is designed to provide students with a strong foundation in programming concepts and techniques. The technology of teaching modern programming languages has evolved to include online courses, project-based learning, and interactive tools and environments. With the ever-increasing demand for

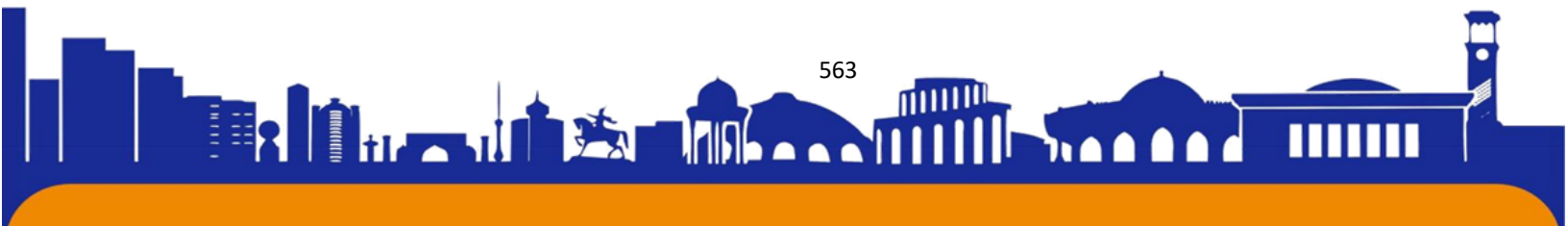

software developers, learning modern programming languages, such as Python, has become essential for success in the industry.

References:

1. Python.org. (n.d.). Python. Retrieved from <https://www.python.org/>
2. Coursera. (n.d.). Python Courses. Retrieved from <https://www.coursera.org/courses?query=python>
3. Udemy. (n.d.). Python Courses. Retrieved from <https://www.udemy.com/topic/python/>
4. edX. (n.d.). Python Courses. Retrieved from <https://www.edx.org/learn/python>
5. Project-Based Learning. (n.d.). Retrieved from <https://www.edutopia.org/project-based-learning>
6. Qarshiyev, N. (2022). THE CONTENT OF THE COURSE OF MODERN PROGRAMMING LANGUAGES IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION AND THE TECHNOLOGY OF ITS TEACHING. *Science and innovation*, 1(B7), 1607-1609

O‘ZBEKISTONDA REFERENDUM O‘TKAZISHINING AKTUALLIGI

Jamoliddinov Raxmatilla Baxtiyor ug‘li

O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar akademiyasi kursanti

raxmatillajamoliddinov07@gmail.com

Annotatsiya: Avval xabar qilinganidek, 2023-yilda O‘zbekistonda konstitutsiyani o‘zgartirish bo‘yicha referendum o‘tkazish rejalashtirilmoqda. Bu tashabbus O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2022-yil oktabr oyida e‘lon qilingan edi. Referendumning asosiy maqsadi mamlakatda konstitutsiyaviy tuzumni yanada takomillashtirish, iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni yaxshilashdan iborat.

Kalit so‘zlar: referendum, konstitutsiya, mamlakat.

2019-yil oxirida O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakat konstitutsiyasini o‘zgartirish bo‘yicha referendum o‘tkazilishini e‘lon qilgan edi. Ushbu tashabbusning asosiy maqsadi demokratik jarayonlarni mustahkamlash, O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini yaxshilashdan iborat.

Referendum 2019-yil 22-dekabrda bo‘lib o‘tdi. Ovoz berish jarayonida saylovchilar ikkita savolga javob berishlari kerak edi: konstitutsiyani o‘zgartirish kerakmi va agar shunday bo‘lsa, qanday o‘zgartirishlar kiritilishi kerak.

Hukumat tomonidan taklif etilgan o‘zgartirishlar fuqarolarning huquq va erkinliklarini kengaytirish, iqtisodiy ahvolni yaxshilash va mamlakat konstitutsiyaviy tuzumini mustahkamlashga qaratilgan edi. Shuningdek, ular prezidentlik mandati muddatini 7 yildan 5 yilgacha qisqartirish, parlament deputatlari sonini ko‘paytirish, hududlar chegaralarini o‘zgartirishda majburiy referendum o‘tkazish va boshqa o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan.

Referendumda 20 milliondan ortiq saylovchi ro‘yxatdan o‘tgan. Ularning 18 milliondan ortig‘i (86 foizga yaqini) ovoz berishda ishtirok etdi. Ovozlarni sanab chiqish natijalariga ko‘ra barcha taklif qilingan o‘zgartirishlar qabul qilindi.

Ushbu referendum so‘nggi yillarda O‘zbekiston siyosiy hayotidagi eng yirik voqealardan biriga aylandi. U xalqaro standartlarga muvofiq tashkil etilgan va xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olingan. Referendumning o‘tkazilishi o‘zbek xalqining

demokratik o'zgarishlarga tayyorligini isbotladi, fuqarolarning o'z hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamladi.

Biroq referendum muvaffaqiyatli o'tkazilganiga va barcha taklif qilingan o'zgartirishlar qabul qilinganiga qaramay, O'zbekistonda demokratiyani mustahkamlash borasida hali ko'p ishlar qilinishi kerak edi.

Avval xabar qilinganidek, 2023-yilda O'zbekistonda konstitutsiyani o'zgartirish bo'yicha referendum o'tkazish rejalashtirilmoqda. Bu tashabbus O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2022-yil oktabr oyida e'lon qilingan edi. Referendumning asosiy maqsadi mamlakatda konstitutsiyaviy tuzumni yanada takomillashtirish, iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni yaxshilashdan iborat.

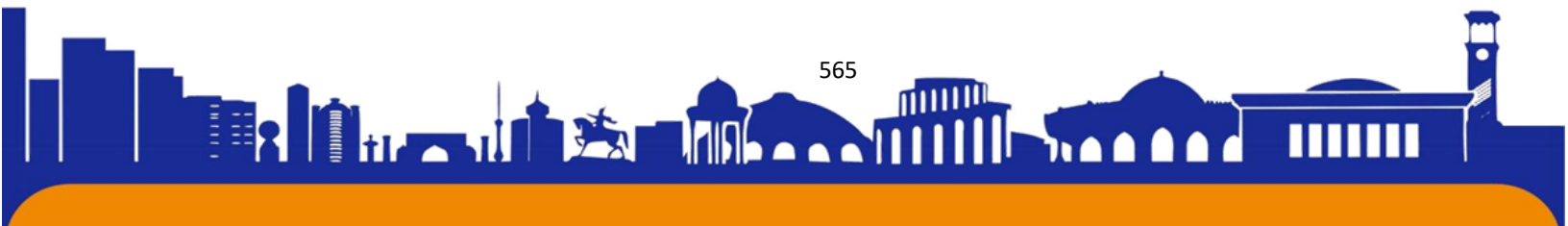
Bevosita democracying muhim vositasi hisoblangan referendum umumxalq ovoz berish yuli bilan konunlar kabul kilish va davlatiga molik eng muhim masalalarni hal qilish shaklidir. Unda saylovdan farqi - referendum ga oid biror bir savol qo'yiladi.

“O'zbekiston respublikasining referendum tHg'risida” gi konunga ko'ra, “referendum of Uzbekistan ko'nunlarini va boshka karorlarni qabul qilish maqsadlarida zhamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari bilan bog'liq fuqarolarning ovozumberxashi” qo'ng'iroqlari.

Bevosita Oliy Majlis Konunchilik Palatasining 10 mart

Yangi tahrirga asosan, Uzbekiston constitutionsidagi soni khozirgi 128 tadan 155 taga, normalar esa 275 tadan 434 tadan oshirilyapti taga. 128 that moddaning 91 tasiga kontseptual Urinishlar kiritilmoqda. Umuman olganda, konstitutsiyaning 65-fizga uzgartirilyapti.

Ayni paytda O'zbekiston hukumati tomonidan referendumga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. Jamoatchilik muhokamalari va aholining turli qatlamlari vakillari bilan maslahatlashuvlar chog'ida konstitutsiyaviy qonunchilikka kiritilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar muhokama qilinmoqda. Xususan, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kengaytirish, mansabdor shaxslarning mas'uliyatini oshirish, sud hokimiyati mustaqilligi kafolatlarini kuchaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, shuningdek, davlat boshqaruvida fuqarolar ishtiroki mexanizmlarini takomillashtirish masalalari muhokama etilmoqda.

Referendum xalqaro andozalar asosida, yuqori saviyada tashkil etilishi kutilmoqda. Ovoz berishda O'zbekistonning 18 yoshga to'lgan barcha fuqarolari ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Referendumning o'tkazilishi O'zbekistonda demokratik institutlarni yanada mustahkamlash va fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash yo'lidagi muhim qadamdir. Referendum o'zbek xalqiga ana shu maqsadlarga erishish uchun konstitutsiyaga qanday o'zgartirishlar kiritish zarurligini o'zi hal qilish imkonini beradi.

Biroq, har qanday jarayonda bo'lgani kabi, referendum o'tkazish ham muayyan qiyinchilik va qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

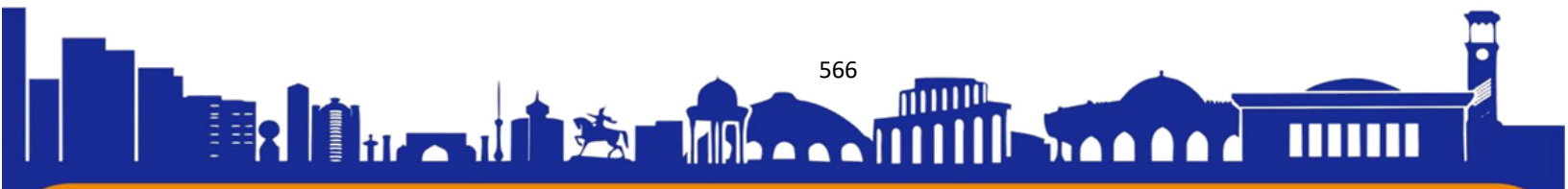
Ushbu tashabbusning asosiy maqsadi demokratik jarayonlarni mustahkamlash, O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini yaxshilashdan iborat.

Ovoz berish jarayonida saylovchilar konstitutsiyaga kiritilishi mumkin bo'lgan o'zgartirishlar haqidagi savollarga javob berishi kerak bo'ladi. Referendumga tayyorgarlik ko'rish, jumladan, jamoatchilik muhokamalari va aholining turli qatlamlari vakillari bilan maslahatlashuvlar o'tkazish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini kengaytirish, mansabdor shaxslarning mas'uliyatini oshirish, sud hokimiyati mustaqilligi kafolatlarini kuchaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, davlat boshqaruvida fuqarolar ishtiroki mexanizmlarini takomillashtirish Konstitutsiyaga kiritilishi mumkin bo'lgan o'zgartirishlardan biridir. O'zgarishlarning muhim jihati deputatlar sonining ko'payishi va prezidentlik vakolati muddatini 7 yildan 5 yilgacha qisqartirish bo'lishi mumkin.

Referendum xalqaro andozalar asosida, yuqori saviyada tashkil etilishi kutilmoqda. Ovoz berishda O'zbekistonning 18 yoshga to'lgan barcha fuqarolari ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Referendumning o'tkazilishi O'zbekistonda demokratik institutlarni yanada mustahkamlash va fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash yo'lidagi muhim qadamdir. Referendum o'zbek xalqiga ana shu maqsadlarga erishish uchun konstitutsiyaga qanday o'zgartirishlar kiritish zarurligini o'zi hal qilish imkonini beradi.

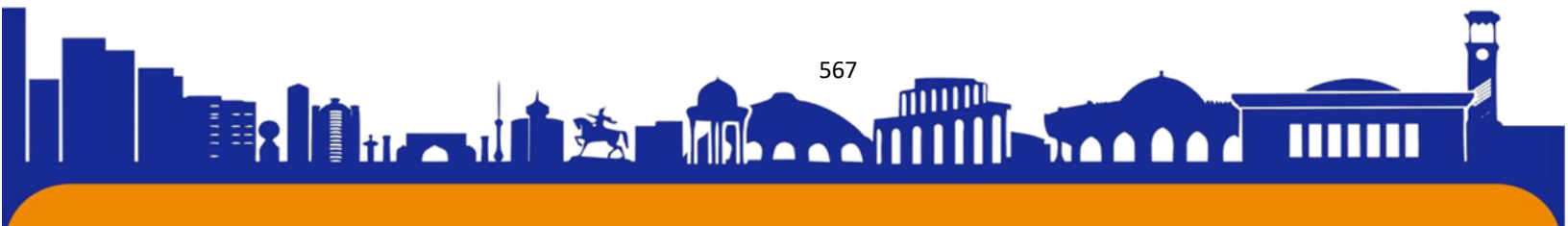

ISSN (E): 2181-4570

Adabiyotlar:

1. <https://bugun.uz/2023/03/13/konstitutsiya-boyicha-referendum-30-aprelda-bolib-otadi-hosh-referendum-ozini-nima/>
2. <https://qalampir.uz/news/referendumga-muddatidan-oldin-ovoz-berish-sanasi-ma-lum-k-ilindi-79093>
3. Аристотель, -. Политика / Аристотель ; переводчик С. А. Жебелёв ; под общей редакцией А. И. Доватура. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 297 с.
4. Багдасарян, В. Э. История общественно-политической мысли России : учебное пособие / В.Э. Багдасарян. – Москва : ИНФРА-М, 2021. – 247 с.
5. Бакунин, М. А. Государственность и анархия. Избранные сочинения / М. А. Бакунин. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 382 с.
6. Баранов, Н. А. Политология. Современная демократия : учебное пособие для вузов / Н. А. Баранов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 181 с.
7. Валовая, М. Д. Политология : учебник / М. Д. Валовая. – 2 е изд. – Москва : Магистр : ИНФРА-М, 2020. – 336 с.
8. Гаджиев, К. С. Введение в политическую теорию : учебник для вузов / К. С. Гаджиев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 410 с.
9. Гаджиев, К. С. Политология : учебник / К. С. Гаджиев, Э. Н. Примова. – Москва : ИНФРА-М, 2021. – 384 с.
10. Горелов, А. А. Политология : учебник / А. А. Горелов. – 7-е изд., стер. – Москва : ФЛИНТА, 2020. – 312 с.
11. Желтов, В. В. Сравнительная политология: политическая власть и политическое выражение : учебное пособие / В. В. Желтов, М. В. Желтов. – 3-е изд., стер. – Москва : ФЛИНТА, 2020. – 548 с.

ISSN (E): 2181-4570

МАЪНО КЎЧИШНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Толебаева Алия Ондасыновна,
Қарақалпоқ Давлат университети, Чет тиллари факультети, Катта
укитувчи

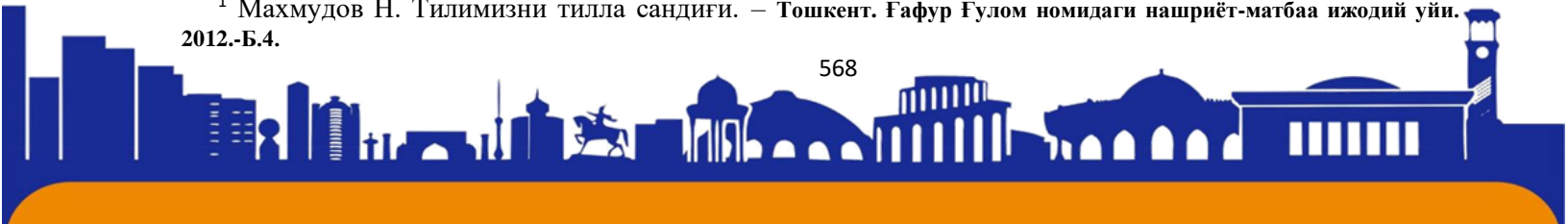
Кўчма маънодаги сўзлар экспрессивлик ва эмоционалликни юзага келтирувчи муҳим воситалар бўлиб, улар медиаматннинг яъни публицистик матнларнинг ифодавий таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади. Англашиладики, тасвирий воситалар турига қирувчи метафора, метаномия ҳамда синекдохаларни стилистик жиҳатдан ҳам муҳим аҳамиятга эга. Лингвокультурология маданият генезисига кўра миллий ҳодиса сифатида қаралади ҳамда уни миллат томонидан шаклланади ва айнан шу миллиятнинг маданий унсурларини ўзида намоён қилади.

Калит сўзлар: лингвокультурология, матбуот, публицистика, маъно кўчиш, метафора, медиа тили, метафора

“Халқ тушунчасининг тойилмас тиргаги, унинг тафаккур ва тахайюл оламининг устувор устуниси она тилидир, чунки шу тил, аввало, оломон шаклидаги одамларни яхлит қавм ўлароқ бирлаштиради, бу қавмнинг дунёни билиш, англаш тарзига мунтазам шамоийил беради, шу тариқа уни тамаддун отлиғ буюк неъматнинг олий аршига олиб чиқади”¹. Дарҳақиқат, ўзбек ва қарақалпоқ тиллари туркий тиллар қаторига қиради. Ҳар иккала тил халқ тарихининг жонли гувоҳи сифатида ривожланиб, тараққий этмоқдаки, ўзбек ва қарақалпоқ халқи ҳаётидаги юз бераётган ўзгаришлар, илм-фаннинг ютуқлари уларнинг тилларида, хусусан, медиа тилида ҳам ўз аксини топмоқда.

Тилшуносликда медиа тилининг ўрганилиши муаммолари долзарбдир. Бугунги кунда жаҳон тилшунослигида, хусусан қарақалпоқ ва ўзбек тилшунослигида ҳам даврий матбуотда чоп этилаётган материал, хусусан,

¹ Махмудов Н. Тилимизни тилла сандиғи. – Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2012.-Б.4.

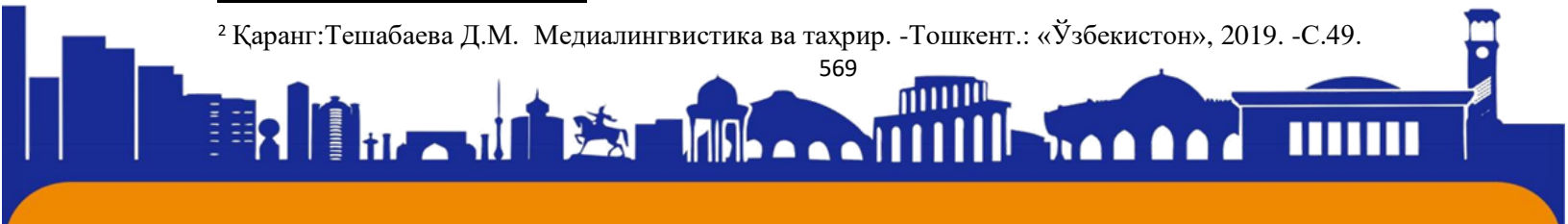
матнларнинг лексик-стилистик ва структуравий композицион хусусиятларини ўрнатиш асосида илмий тадқиқ этиш ҳам зарурий, ҳам мураккаб вазифа ҳисобланади. Зеро, Д.М. Тешабаева таъкидига кўра: “Медиа тили таълимотининг назарий асосини миллий тилнинг оммавий коммуникация соҳасида қўлланишига доир доимий масалаларни тизимли илмий ўрганиш ташкил этади”². Дарҳақиқат, медиа тилига бағишланган тадқиқотларнинг савияси жаҳон тилшунослигининг нафақат ҳолати, балки унинг эволюцион даражаси билан белгиланади.

Турли тизимли тилларда кўчма маънодаги сўзларни чоғиштира аспектда тадқиқ қилиш эса ҳар иккала биринчи навбатда тил соҳиблари бўлган инсонларнинг дунёқараши, маданияти, металитети тўғрисидаги билимларнинг бойитишга хизмат қилади. Улар маъно жиҳатидан таъсирчан яъни экспрессив бирликлар сифатида қаралади ҳамда улар давр руҳига мос келади. Бу эса, ўз навбатида, кўчма маънога доир тадқиқотларнинг ҳозирги вақтда долзарб ва муҳимлигини яна бир қарра исботлайди.

Дарҳақиқат, матнда кўчма маънодаги тушунчалар нутқ факти сифатида тил тизими томонидан берилади. У матнниг хусусиятлари ва воқеликни ифодалаш билан бирга ва унинг ривожланишидаги янги имкониятлар ва тенденцияларни башорат қилади, шу билан бирга жамиятнинг ҳаётий фаолиятининг қадриятлари тўғрисидаги билимлар моделига айланади. Метафора - бу унинг таркибий қисмларининг матн шартлилигига, уларнинг бутун публицистик матн доирасида бирлашишига асосланган вакиллик, динамик ҳодиса саналади. Метонимия - бу матнда акс эттирилган атрофдаги олам объектларининг рефлексли намоён бўлишига асосланган мажозий номинация манбаи ҳисобланади. Вазифадошлик қолган кўчма маънолар сингари маънонинг маълум коммуникатив вазият сифатида намоён бўлишига шароит яратади.

Публицистикада сўзлар ва тушунчаларни кўчма қўллаш тажрибасидан олинган эмпирик баҳоловчи компонентларнинг хусусиятларини белгилайди, бунинг натижасида матндаги экспрессивлик элементлари доимий равишда янгиланади ва ўзгача таъсирли маъно мазмун ҳосил қилишда иштирок этади. Замонавий газетада метафора, метонимия ва вазифадошлик журналист муаллифнинг индивидуал услубини яратишда ўзига хос вазифани бажаради

² Қаранг:Тешабаева Д.М. Медиалингвистика ва таҳрир. -Тошкент.: «Ўзбекистон», 2019. -С.49.

хамда улар воқеликни акс эттиришда тасвирий восита сифатида иштирок этади ва журналистикада маданий ёндашувга асосланади.

“Лингвомаданиятшунослик – маданият ва фаолиятдаги тилнинг алоқаси ва ўзаро таъсирини ўрганадиган ва бу жараёни лисоний ва нолисоний мазмун уйғунлигида бирликларнинг яхлит тузилиши сифатида тизимли усуллардан фойдаланган ва замонавий устувор йўналишларга ва маданий қонун-қоидаларга йўналтирилган ҳолда акс эттирувчи синтезловчи типдаги комплекс илмий фан”³.

Албатта, юқорида тилга олинган бундай жиҳатлар публицист-журналист томонидан яратилаётган бирликлар ёки жамият вакиллари учун сиёсий-ижтимоий лексика таркибида қўлланилувчи кўчма маънода келувчи бирликларни киритиш мумкин. Зеро, босма медида маъно кўчиш ходисасини тадқиқида ҳам тил эгаларининг миллий тафаккури, маданий қарашлари, уларни тил бирликлари орқали ифодалаш каби масалаларни ўзаро боғлиқликда ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Бу эса уларни олам лисоний манзарасининг таркибий унсурларидан бири сифатида лингвомаданий таҳлилини монографик аспектда ўрганиш, хусусан, қорақалпоқ ва ўзбек тилларида уларни миллий ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этиш долзарб ва зарурий муаммолардан бири эканлигидан далолат беради. Яна бир хил аҳамиятли жиҳати шундаки, ҳар иккала тил инглиз тили билан чоғиштирилиш асносида олиб борилади.

Дарҳақиқат лингвокультурология борасида тўхталганда тилнинг жамиятдаги ўрни, уни тарихий ва маданий узлуксизликни таъминлаши борасидаги олимларнинг фикрига таянмай иложи йўқ. И.В. Рец бу борада қуйидаги омилларга таяниш кераклиги кўрсатади:

1) тил доимо ўзгариб туради ва унинг ривожланиши кўп ҳолларда ижтимоий тартиб билан боғлиқ бўлса-да, у босқичма-босқич ва тил ривожланишининг одатий ички қонуниятларига бўйсунди;

2) тил ифода воситаларининг бой захирасига эга, улар ички ихчамлик билан биргаликда енг кенг қамровли мазмунни беради;

3) тил марказ ва периферияга эга бўлиб, зарур ҳолларда фаол ва унинг пассив захирасидан бирданига фойдаланиш имконини беради;

³ Воробьев В.В. Лингвокультурология (Теория и методы). – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 36-37.

4) тил маълумотни визуал ва эшитиш орқали идрок этишни белгилайдиган матнни тузатишнинг турли шакллари таклиф қилади⁴.

Маданият узоқ ижтимоий-тарихий ривожланиш жараёнида шакланган бўлиб, у мураккаб, ички зиддиятларга тўла, ранг-баранг тўқнашувлар, мунозара ва маданиятда давр талабларига мувофиқ ривожланиш, изланиш содир бўлади. Ушбу қатламга ҳалқ оғзаки ижоди, ҳалқ амалий санъати, байрамлари ва маросимлари, ҳалқ турмуш тарзи, муомала маданияти, эстетик маданият, ҳалқ-таълим тарбияси, илмий-маърифий изланишлари киритиладики бу ўз ўрнида тилга маданиятни таъсирини кўрсатади.

“Менталлик хусусиятига ҳамда лисоний ифодага эга бўлган, этномаданий ўзига хослик билан ажралиб турувчи жамоа онги бирлиги”⁵ ҳисобланади.

Лингвомаданий ёндашувни ишлаб чиқиш зарурати шундан далолат берадики, троплар мазмуни нафақат лингвистик балки маданий омиллар таъсирида шакланади. Лингвокультурология маданият генезисига кўра миллий ҳодиса сифатида қаралади ҳамда уни миллат томонидан шакланади ва айнан шу миллиятнинг маданий унсурларини ўзида намоён қилади. Шунингдек, лингвокультурологияни объектларни и сифатида семантика, синтактика ва прагматика бирлигидан иборат тизимдир.

Шуни таъкидлаш керакки, газета тилидаги маълум бир матн ичида функциялардан фақат биттаси ишлай олмайди, чунки ўқувчи томонидан олинган ҳар қандай маълумот уни мантиқий хулосага келишга мажбур қилади, яъни билвосита бўлса ҳам таъсир эффекти кузатилади. Шу билан бирга ахборотни олмай туриб таъсир эффектига эришиш мумкин эмас⁶.

Таъкидлаш ўринлики, оммавий ахборот воситалари турғун медиа мавзулар тизими ёрдамида дунёнинг лисоний манзарасини ўзгартиради. Метафора жамият

⁴ Рец И.В. Лингвокультурологические и эколингвистические аспекты неонаминации. Автор-дис.канд..... филол.наук. –Волгоград, 2014. – 24 с. -С.13.

⁵ Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 25.

⁶ Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. –С.97. 462 с

онгидаги дунё манзарасини акс эттиради. Зеро, “алоҳида шахс, шахслар гуруҳи, муайян халқ, инсоният олам манзараси субъекти бўлиши мумкин”⁷.

Публицистика замонавий луғатларда «долзарб ижтимоий-сиёсий, жамият ҳаётига оид масалаларга бағишланган нутқ услуби бўлиб, мақолалар, очерклар, памфлетлар, фельетонлар ва бошқалар» тарзида изоҳланади⁸. Аста-секин илмий адабиётларда бу атамага синоним кўплаб сўзлар пайдо бўла бошлади. Г.Я. Солганик ўз луғатида мазкур сўзга мос келувчи тўртта лексик маъно берувчи сўзларни келтиради: *газета-публицистик, газетага оид, сиёсий, газета-журналга оид*⁹.

С.Каримовнинг фикрича, «публицистик услубда унга хос бўлган ва бир-биридан ажратиб бўлмайдиган асосий тамойиллар сифатида информативликни ва таъсир характерини инобатга олиниб, экспрессивликка мойилликни келтириб чиқаради. Ушбу тамойиллар услубнинг муҳим хусусиятларини – стандартлик ва тасвирийлик хусусиятларини келтириб чиқаради. Бу бир-бирига қарама-қарши тенденциядаги ҳодисалар бир-бирини тақозо ҳам қилади ва яхлитликда олиб қаралади»,¹⁰ деб ҳисоблайди.

Замонавий стилистикада ижтимоий баҳолаш “газета (журналистика) тилининг асосий хусусиятларидан бири ҳисобланади ва бу нафақат фактлар, ҳодисаларни ёритишни, балки уларни ижтимоий баҳолашни, шунингдек талқин қилишни ҳам талаб қилади”¹¹. Т. В. Матвеева газета ва журналистик матнни баҳолаш тизимини етакчи сифатида тавсифлайди: “Журналистни у ёки бу фактнинг ўзи эмас, балки ижтимоий баҳолаш нуқтаи назаридан қизиқтиради. Кўпгина жанрларда ушбу баҳолашлар ҳиссий ранглари ўз ичига олган шахсий муаллифлик баҳолари сифатида намоён бўлади”¹².

⁷ Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 33.

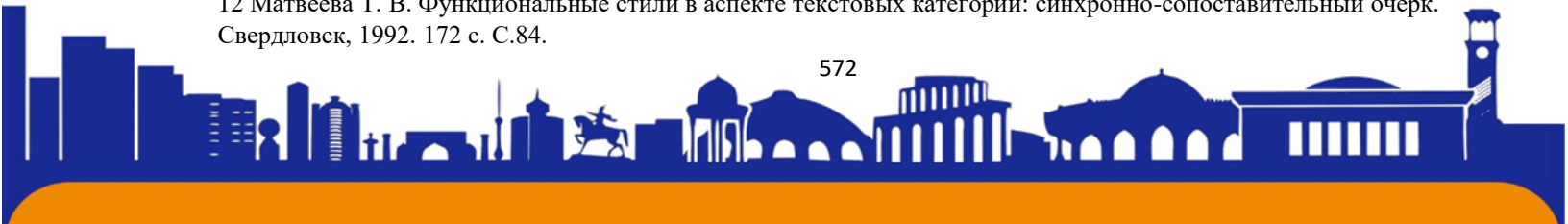
⁸ Музрукова Т.Г., Нечаева И.В. Популярный словарь иностранных слов: около 5000 слов / под ред. И.В. Нечаевой. М.: Азбуковник, 2000. – 496 с.

⁹ Солганик Г.Я. Публицистический стиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 312-315.

¹⁰ Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Тошкент, 2010. – Б.72.

¹¹ Солганик Г. Я. Публицистический стиль // Стилистический энциклопедический словарь / под ред. М. Н. Кожинной. М., 2003. С. 312–315. -С. 311

¹² Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: синхронно-сопоставительный очерк. Свердловск, 1992. 172 с. С.84.

Таъсир функцияси ҳам бир хил даражада муҳимдир ва бу ерда тилнинг мажозий воситалари ва ҳиссий-экспрессив луғат фаол “ишлайди”, чунки публицист нафақат ижтимоий ҳаётнинг айрим масалаларини ёритибгина қолмай, балки потенциал ўқувчига таъсир ўтказишга интилади, М. М. Михайлов шундай деб ёзган: “Публицистик услубнинг асосий вазифаси – одамларнинг кенг оммасига мафкуравий таъсир кўрсатиш, уларда маълум бир дунёқарашни, ижтимоий-сиёсий онгни шакллантириш, уларни маълум бир ижтимоий ғоялар ёки муайян ҳодисаларнинг тўғрилиги ва мақсадга мувофиқлигига ишонтириш ва шу орқали уларни муайян ҳаракатларга ундашдир”¹³. Зеро, А. Абдусаидов шундай ёзади: “Кейинги йилларда матбуот тилида таъсирчанликни ифодалашда бадиий тил элементларидан фойдаланиш ниҳоятда кучайиб бормоқда. Буни тасвирий воситалар, мақол ва ибораларни ишлатиш, очерк, лавҳа ва мақолаларда диалоглардан кенг фойдаланишда кўриш мумкин. Бу ҳолат, шубҳасиз, газетани жонли материаллар билан бойитади, газетхоннинг эътиборини тортади, материални тез тушунишга ёрдам беради, таъсирчанликни оширади”¹⁴.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ҳар қандай тилда тилнинг тасвирий воситалари таркибига кирувчи маъно кўчиш воситаларини нутқда намоён бўлиши инсоният тафаккури ва ахлоқий қадриятлар ривожига билан боғлиқ. Уни нафақат тил ҳодисаси балки, инсоннинг нутқий вазиятини қайсидир маънода ўзгартиришга мойиллиги сифатида ҳам намоён бўлади.

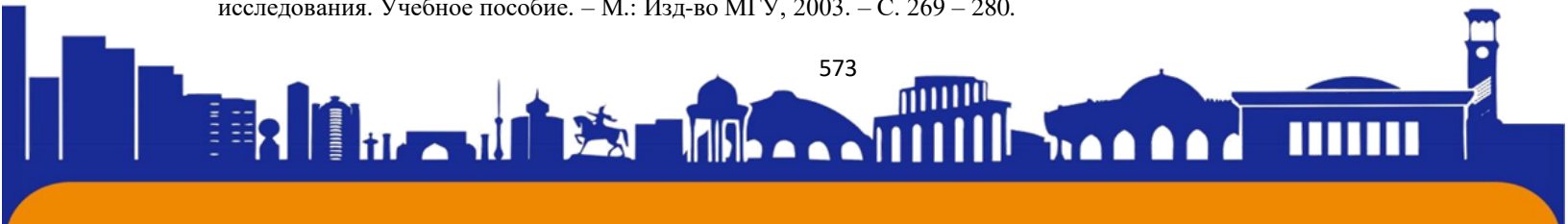
Публицистикада, юқорида айтиб ўтилганидек, баҳолаш яширин ва очик бўлиши мумкин. Яширин баҳолаш биринчи навбатда баҳолаш метафорасида мавжуд. Баҳолашда кўчма маъноли сўзларни ўрни борасида қуйидагини таъкидлаш жоиз бўлади: “...жамоатчилик фикрини тартибга солиш, адресат учун зарур бўлган ёрқин, кўринадиган тасвирни яратиш учун мўлжалланган”¹⁵.

Маъно кўчиш ҳодисаси журналистика учун муҳим бўлган ишонтиришнинг энг кучли воситаларидан бири бўлганлиги сабабли, тадқиқотчилар журналистик

13 Михайлов, М.М. Стилистика русской речи / М.М. Михайлов. – Чебоксары, 1968. – 198 с. -С.174.

14 Абдусаидов А. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. – Самарқанд, 2004. – Б. 83.

15 Клушина Л.И. Общие особенности публицистического стиля //Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 269 – 280.

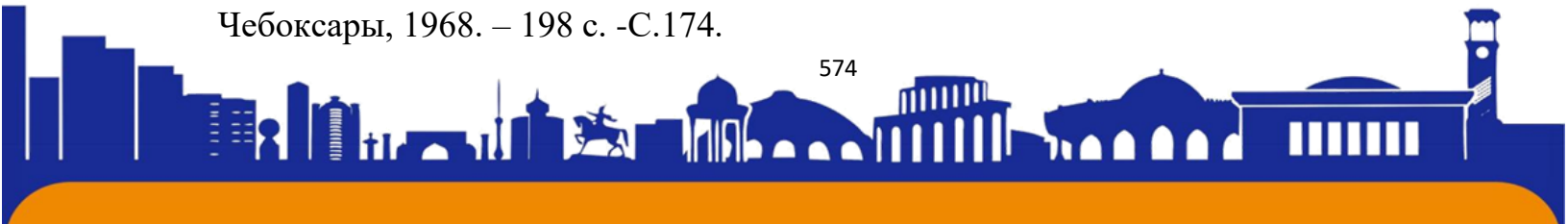

матнларда билвосита ишонтиришнинг иккита асосий турини ажратиб кўрсатадилар булар: ассоциатив-баҳоловчи ва эмоционал-эстетик.

Медиаматнда маъно кўчиш ҳодисаси семантик жиҳатдан янги маъно касб этиб, матн таркибида намоён бўлиши уларни лингвомаданий нуқтаи назардан маданий хосланган миллий маъноли бирликка айланишига сабаб бўлади. Айниқса, турли тизимли тилларда медиаматнни улардан экспрессив восита сифатида қўлланилишида миллий-маданий ўзига хослик ёрқин намоён бўлади. Шунингдек, бу сиёсий-ижтимоий жараённи ёритишда унинг маъносини изоҳлаш асосида ҳосил қилинишида ҳам миллий-маданий белгига эга бўлади ва бу медиа тилининг миллийлик хусусияти билан боҳлиқ ходиса сифатида кўриш мумкин. Бу ҳолат қорақалпоқ, ўзбек ва инглиз матбуотида ҳам кузатилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

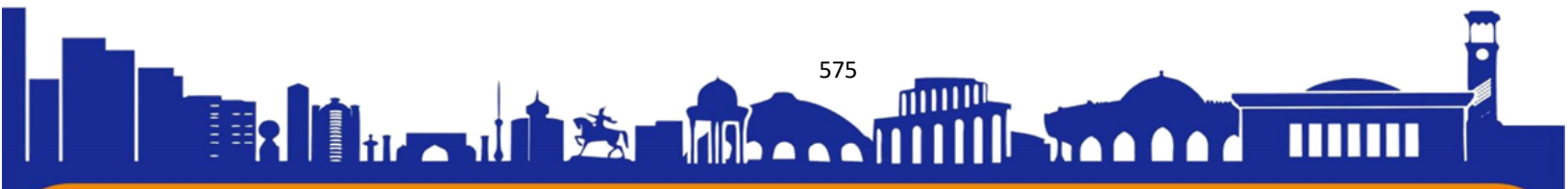
1. Абдусаидов А. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. – Самарқанд, 2004. – Б. 83.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология (Теория и методы). – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 36-37.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. –С.97. 462 с
4. Солганик Г.Я. Публицистический стиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 312-315.
5. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Тошкент, 2010. – Б.72.
6. Клушина Л.И. Общие особенности публицистического стиля //Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 269 – 280.
7. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: синхронно-сопоставительный очерк. Свердловск, 1992. 172 с. С.84.
8. Махмудов Н. Тилимизни тилла сандиғи. – Тошкент. **Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2012.-Б.4.**
9. Михайлов, М.М. Стилистика русской речи / М.М. Михайлов. – Чебоксары, 1968. – 198 с. -С.174.

ISSN (E): 2181-4570

10. Музрукова Т.Г., Нечаева И.В. Популярный словарь иностранных слов: около 5000 слов / под ред. И.В. Нечаевой. М.: Азбуковник, 2000. – 496 с.
11. Рец И.В. Лингвокультурологические и эколлингвистические аспекты неониминации. Автор.дис.канд..... филол.наук. –Волгоград, 2014. – 24 с. -С.13.
12. Тешабаева Д.М. Медиалингвистика ва тахрир. -Тошкент.: «Ўзбекистон», 2019. -С.49.
13. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 25.
14. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б. 33.

ISSN (E): 2181-4570

АКТУАЛЬНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Якубов Абдурасул Соатович

преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

Аннотация

В данной статье рассматривается современный этап развития методики преподавания иностранных языков в национальной аудитории. Основное внимание при его использовании уделяется усвоению системы языка, в вузовской практике процесс обучения отождествляется с изучением грамматики, порой с механическим звучиванием грамматических правил, определений, парадигм.

Ключевые слова: метод, коммуникация, принцип сознательности, обучение, формирование, иностранные языки.

Введение. Каждый этап развития методики преподавания языков характеризует своя система, или метод обучения. Многие годы в преподавании иностранных языков господствовал грамматико-переводной метод, который до сих пор дает себя знать в национальной аудитории. Основное внимание при его использовании уделяется усвоению системы языка, в вузовской практике процесс обучения отождествляется с изучением грамматики, порой с механическим звучиванием грамматических правил, определений, парадигм. На смену грамматико-переводному методу пришел коммуникативный, в значительной мере ориентирующий студентов на усвоение готовых образцов для выражения коммуникативных потребностей. Правила даются для сведения обычно после того, как усвоены речевые образцы. Современный этап развития методики преподавания иностранных языков в национальной аудитории характеризует сознательно-коммуникативный метод. Возникает вопрос, может ли быть коммуникация, или общение бессознательной. Конечно, нет. В названии сознательно-коммуникативного метода подчеркивается его основная характеристика: обучение общению сочетается с сознательным усвоением системы сведений о языке. Сознательно –коммуникативный метод обучения русскому языку в национальной аудитории реализует совокупность лингводидактических принципов: сознательность, коммуникативности, учета родного (узбекского) языка. Не следует думать, что названные принципы

отрицались в других методах. Так, например, в любом методе не отрицается принцип сознательности. Также универсальны и принципы коммуникативности, учета родного языка обучаемых студентов. Как отмечают методисты, методы отличаются друг от друга несколькими различными наборами принципов, сколько тем, как они понимаются и реализуются в учебном процессе [1].

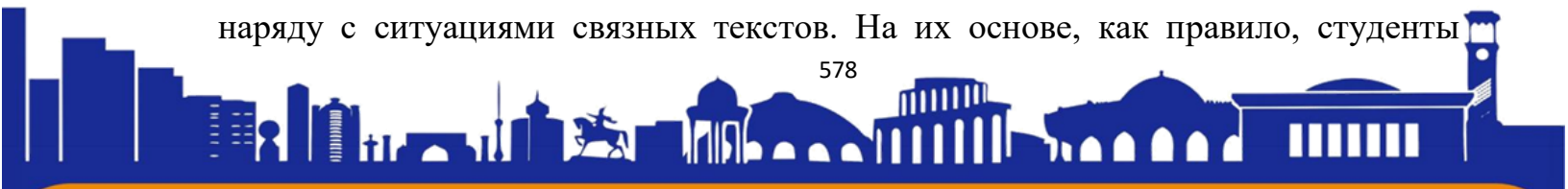
Метод. В данном исследовании использованы дидактические методы обучения иностранных языков.

Экспериментальная часть. Рассмотрим, содержание вышеназванных принципов при сознательно – коммуникативном обучении языку в национальной аудитории. Отметим при этом, что в методической науке нет общепризнанного их определения. Названные принципы определяют цели, содержание и методику преподавания. Принцип коммуникативности определяет основную цель обучения языку – формирование умений и навыков осуществлять речевое общение, или коммуникацию (коммуникация – лат. *communicatio*, от *communico* – связываю, общаюсь), в типичных сферах и ситуациях. Реализация коммуникативной цели обучения в национальной аудитории предполагает, что речевая деятельность формируется во всех ее видах. В методике разграничивают продуктивный и рецептивные виды речевой деятельности, устные и письменные формы речи. К продуктивным видам относят говорение (в двух формах – монологической и диалогической) и письмо, к рецептивным – чтение и аудирование. Выделяют эти направления в зависимости от характера владения иностранной речью. Так, владея продуктивной речью, студенты могут в процессе общения выражать свои мысли. Овладев рецептивными видами деятельности, они воспринимают на слух или зрительно иностранную речь. При существенных различиях комплексное овладение всеми видами речевой деятельности обеспечивает общение на изучаемом иностранном языке. Важным условием успешного обучения общению является разграничение языковых явлений трех групп – системы, нормы, узуса (употребление языковых единиц). Под системой языка понимается совокупность элементов языка, связанных устойчивыми отношениями. Правила языковой системы охватывают широкий круг явлений: согласование, управление, парадигмы имени, глагола и т.д. нарушения системы порождают наиболее грубые ошибки («так нельзя сказать»), например: «моя карандаш», «не надо делать с муха слона» и т.д. Языковая форма

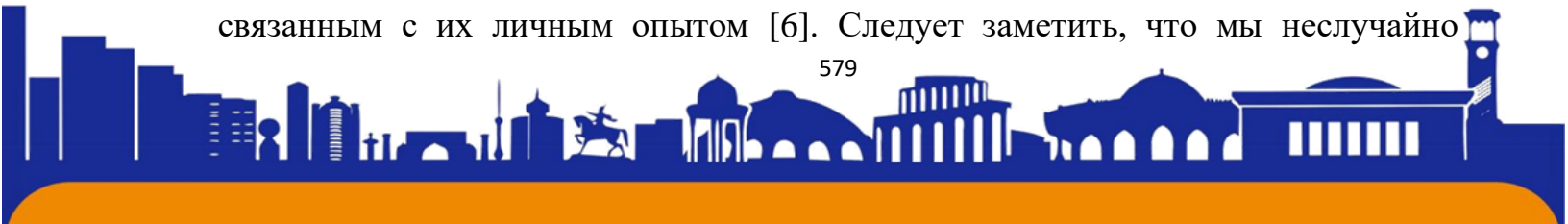
включает в себя конкретную реализацию языковой системы, обусловленной сложившимися традициями, закреплённой общественной языковой практикой [2]. Правила языковой нормы носят избирательный характер. Поясним это на примере изучения русского языка. С точки зрения системы русского языка на вопрос: когда у вас будет суббота? – можно ответить: у нас суббота будет завтра. В таком ответе нет нарушений системы языка, но его построение противоречит разговорным нормам. Наконец, узус – это такая реализация языковой системы, которая соответствует данной речевой ситуации. Например, с точки зрения системы, возможно: Мы с братом говорили на высоком уровне. Так сказать можно, но не в данной речевой ситуации: фразеологизм на высоком уровне, как правило, не употребляется в разговорной речи, он является принадлежностью официального стиля. Процесс формирования навыков речевого общения начинается с усвоения системы. Для формирования навыков общения необходимо создание в процессе обучения иностранным языкам условий для речевого общения. Коммуникативно-ориентированная система преподавания характеризуется сближением деятельности обучения деятельностью реального общения. В чем это выражается? Прежде всего, в отборе учебного материала и его особой организации, при которой обеспечивается формирование речевой деятельности. Коммуникативность, указывают методисты, предполагает речевую направленность учебного процесса, которая заключается в том, что преследуется практическая речевая цель (в сущности, все направления методики прошлого и настоящего ставят такую цель), в том, что путь к этой цели есть само практическое пользование языком. Практическая речевая направленность не только цель, но и средство [3]. Такой организацией учебного материала в настоящее время признается ситуативно-тематическая, при которой процесс обучения строится на основе определенных профессиональных тем и ситуаций. Мы уже говорили о темах для развития речи, на основе которых усваиваются языковые явления, формируются не только навыки общения, но и личность студента. Общение всегда связано с той или иной конкретной ситуацией, поэтому коммуникативная направленность обучения включает тематическую организацию материала вокруг ситуаций. Коммуникативность предполагает широкое использование в процессе обучения наряду с ситуациями связных текстов. На их основе, как правило, студенты

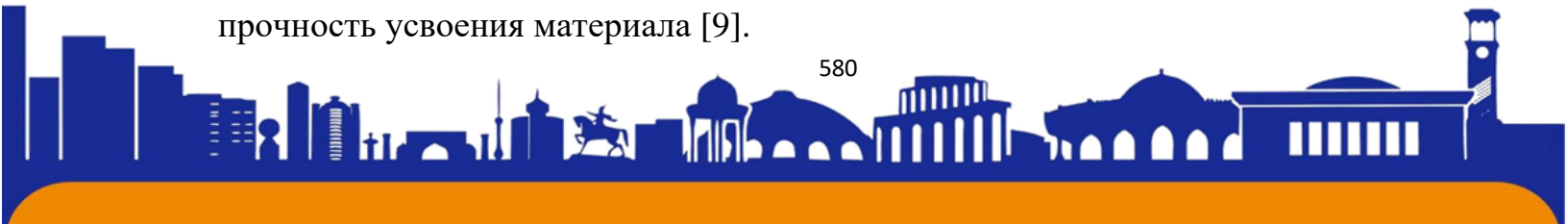
наблюдают факты языка, усваивают и закрепляют языковые взаимодействия, связанные непосредственно с развитием речи. На базе текста осуществляется комплексное развитие речевых умений и навыков, а также навыков порождения текста. Таким образом, в соответствии с принципом коммуникативности процесс обучения строится вокруг тем для развития речи, речевых ситуаций, а также связных текстов, которые в единстве составляют базу для формирования навыков общения на иностранном языке. В соответствии с принципом коммуникативности необходимо не только особая организация учебного материала [4]. Вся система работы должна вызывать необходимость общения и потребность в нем. На каждом занятии, независимо от его типа преподаватель должен создавать возможности для общения и учить общению. «Учиться общению, общаясь» – вот основная характеристика коммуникативности. Принцип коммуникативности требует иного характера деятельности и обучаемого, и преподавателя. Далее мы осветим ее более подробно и остановимся на тех особенностях, в которых наиболее отчетливо выявляется коммуникативность обучения. Она состоит, прежде всего, в том, что в учебной деятельности важную роль играет общение обучаемого и преподавателя, речевая активность студентов на каждом уроке. Большое значение имеют такие целевые установки преподавателя, как: приготовьтесь слушать, сосредоточьтесь, обратите внимание и др. Умелое использование охарактеризованных выше установок предопределяет общение обучаемого и преподавателя, обеспечивает вовлечение обучающихся в коммуникацию. Коммуникативные установки, используемые на занятиях, помогут вовлечь обучающихся в общение, так как сами по себе они еще не могут это общение обеспечить. Главным средством создания возможностей общения на уроке в настоящее время признается специальная система упражнений, заданий, которые получили название условно-речевых, коммуникативных, ситуативных [5].

Обсуждение результатов. Каковы основные характеристики этих упражнений? Это, прежде всего, названные выше целевые установки. Далее, коммуникативные упражнения моделируют ситуации речевого общения, стимулируют речевую деятельность студентов, вызывают желание вступить в общение. При этом предпочтение отдается ситуациям, близким студентам, связанным с их личным опытом [6]. Следует заметить, что мы неслучайно

говорим о системе коммуникативных упражнений. Дело в том, что учителя уже довольно широко используют их, однако часто вводят их эпизодически. Коммуникативные упражнения в этом случае не являются органической частью учебного процесса, и поэтому не дают ожидаемых результатов. Система упражнений, реализующих принцип коммуникативности, предусматривает последовательное формирование речевых умений и навыков, постепенный переход от воспроизведения (репродукции), имитации образцов к самостоятельной продуктивной и далее к неподготовленной речи в различных ситуациях и сферах общения [7]. Например, от вопросно-ответных диалогических единств, содержащих вопросы, ответы на которые определены самими вопросами, к диалогическим единствам, в которых обучаемые отвечают на вопросы, исходя из своего жизненного опыта и знаний, или от кратких высказываний на основе текста к монологу-описанию, к монологу-сообщению и, наконец, к монологу-рассуждению. Принципы сознательности и коммуникативности лежат в основе всей системы обучения иностранным языкам в национальной аудитории. Однако на разных этапах обучения они реализуются по-разному. На начальных этапах обучения у обучающихся недостаточно развита способность к абстрактному мышлению, поэтому усвоение сведений о языке, в частности правил-инструкций, следует после речевых действий. В условиях реализации сознательно-коммуникативного метода иное содержание приобретает принцип учета родного языка (узбекского) студентов. В методике обучения иностранным языкам раскрывается важность опоры на родной язык обучающихся студентов [8]. В преподавании иностранных языков в национальной аудитории необходима координация двух предметов, «близкородственных, тесно и непосредственно связанных между собою в социальном и дидактическом отношении» (Н.М. Шанский). Эти предметы решают единую задачу формирования лингвистического кругозора и речевого развития обучающихся студентов. Полезны переводы с родного языка на иностранный язык небольших текстов, включающих конструкции, вызывающие интерференцию, при этом только как средство контроля; при соответствующей подготовительной работе такие переводы, способствуя преодолению влияния родного языка учащихся, в то же время обеспечивают сознательность и прочность усвоения материала [9].

Выводы. В заключение следует сказать, что учет родного языка является одним из важнейших резервов повышения эффективности процесса обучения иностранным языкам. Для реализации постоянной связи и согласованности предметов «иностранному языку» и «родному языку» очень важно знание программ названных предметов, обсуждение методических вопросов, согласованное планирование уроков, выявление и учет связей между двумя предметами, обеспечивающими в целом формирование лингвистических знаний и речевого развития обучающихся студентов.

Список использованных литератур:

1. Цой Е.А. Ролевая игра как средство интенсификации обучения групповому общению.
2. Холматова Ш.М. Ахмаджонов Х.Э. Развитие креативного мышления студентов в процессе обучения –Материалы конференции «Государственный язык -проблемы и пути их решения». Сборник статей. ТГЮИ. –Т.-2017.
3. Успенский М.Б. Совершенствование методов и приемов обучения языков в национальной школе. –М., Педагогика, 1990г.
4. Пассов, Е. И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур [Текст]: Пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общего среднего образования / Е. И. Пассов; Мн.: Лексис, 2003. — 184с.
5. Batstone, Rob. Grammar. / C. N. Candlin, H. G. Widdowson. — Oxford: Oxford University Press, — 2000. — 149 p. Hymes D. H. Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin Education, 1972 pp. 269–293.
6. Finocchiaro M. The Functional-Notional Approach: From Theory to Practice. / M. Finocchiaro, C. Brumfit. — New York: Oxford University Press, 1983. — 180 p.
7. Lucantoni, Peter. Teaching and assessing skills in English as a second language / Peter Lucantoni. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 82 p. McDonough, J. & Shaw, C. Materials and Methods in ELT: A teacher's guide. 2nd edition. Malden: Blackwell, 2003. — 280 p.
8. Richards, J. C. and Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001–171 p. Savignon, Sandra J. «Communicative language teaching». In Byram, Michael. Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning. [Книга]. — London: Routledge, 2000. — стр. 125–129.

AMALIY MATEMATIKADA MATEMATIK MODELLARNI O'RGANISH

Toshboyev Murodjon Xudoyqul o'g'li
Termiz Davlat Universiteti magistranti
murodjontoshboyev9@gmail.com

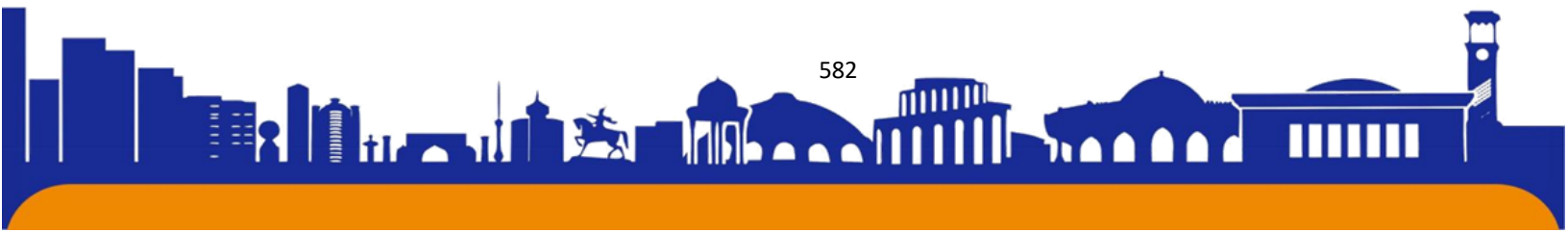
ANNOTATSIYA

Amaliy masalalarni yechishda matematik metodlarni qo'llash matematika sohasidagi kurslarning asosiy masalasi bo'lib qolmasdan, balki maxsus amaliy harakterga ega bo'lgan kurslarning oldida turgan muhim masalalardan hisoblanadi. Sodda amaliy misollarda real hodisalarni tadqiq etishda matematik tushunchalarning qo'llanilishini namoyish etish mumkin, masalan, hosila tushunchasini material nuqtaning harakati tezligini, sterjenning chiziqli zichligi vositasida, integralni – ish kuchi, differensial masalalarni tuzishda – radiaktiv parchalanish tenglamalarini chiqarish va hokazolar. Albatta, bu bilan amaliy masalalarni yechishda matematika sohasidagi mutaxassislarni jalb qilish maqsadga muvofiq emas degan tushunchani qo'llash noo'rin. Matematika sohasidagi mutaxassislardan amaliy masalalarni yechishda foydalanish zarur va foydali.

Kalit so'zlar: amaliy matematika, toza matematika, amaliy masalalar, ob'ekt, model.

ABSTRACT

The use of mathematical methods in solving practical problems is not only the main issue of courses in the field of mathematics, but also one of the important issues facing courses with a special practical character. In simple practical examples, it is possible to demonstrate the application of mathematical concepts in the study of real phenomena, for example, the concept of the derivative is the speed of movement of a material point, the linear density of a star is used to derive the integral - work force, differential problems - deriving equations of radioactive decay, etc. Of course, with this, it is inappropriate to apply the concept that it is not appropriate to involve experts in the field of mathematics in solving practical problems. It is necessary and useful to use experts in the field of mathematics in solving practical problems.

Key words: applied mathematics, pure mathematics, practical problems, object, model.

KIRISH

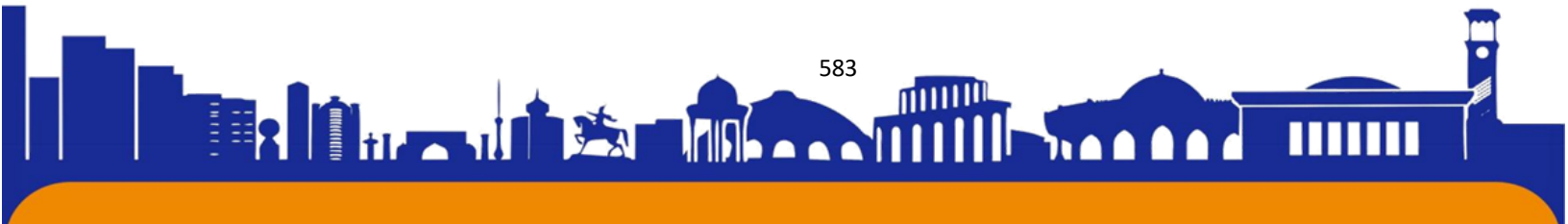
Matematika yaxlit fan bo‘lib hisoblanadi. Matematika fanini toza va amaliy matematikaga qat’iy bo‘lib bo‘lmaydi, toza va amaliy matematika matematika deb ataluvchi fanning ajratib bo‘lmaydigan bo‘limlaridir, bu bo‘limlarni bir-biridan qat’iy ajratib bo‘lmaydi. Ushbu mulohazalarning to‘g‘riligini tasdiqlash uchun avvalambor toza matematika nima? va amaliy matematika nima? degan savollarga qat’iy ta’rif berish lozim. Ularga javob berish unchalik oddiy emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qandaydir ma’noda aytish mumkinki, toza matematika deganda matematikaning shunday bo‘limi tushuniladiki, unda matematik modellar o‘zligicha, biror-bir real hodisaga (fizik, ximik, biologik, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa biror-bir) bog‘lamasdan o‘rganadi. Toza matematikada tadqiqotlar (sifatiy va miqdoriy) yetarlicha umumiylikda olib boriladi, ayrim aniq ob’ektlar o‘rganilmaydi, ob’ektlarning ma’lum bir sinflari o‘rganiladi, keng doiradagi masalalarni yechishning umumiy metodlari va algoritmlari o‘rganiladi.

NATIJALAR

Amaliy matematikaga esa matematikaning shunday qismi kiradiki, unda u yoki bu real hodisani modellovchi matematik modellar o‘rganiladi. Real ob’ektlarni o‘rganish avvalo, ularni matematik modellashtirishdan boshlanadi, ya’ni ob’ektlarni tavsiflashda ilgaridan ma’lum bo‘lgan yoki qaralayotgan hol uchun maxsus yaratilgan matematik modellarni tavsiflashdan boshlanadi. Ushbu modellarni o‘rganish jarayonida qo‘shimcha boshqa matematik modellar paydo bo‘ladi, ularni o‘z navbatida o‘rganish talab etiladi va shunday qilib, amaliy matematika yangi matematik modellarning kuchli manbai bo‘lib hisoblanadi. Amaliy matematika sohasidagi tadqiqotlar qo‘shimcha yirik yangi ilmiy yo‘nalishlarning yaratilishiga olib keladi. Ana shu ma’noda matematikaning yangi yo‘nalishlari axborotlar nazariyasi, operatsiyalar nazariyasi, tasodifiy jarayonlar nazariyasi, optimal boshqarish nazariyasi, iqtisodiy matematika va boshqalar paydo bo‘ldi.

ISSN (E): 2181-4570

MUHOKAMA

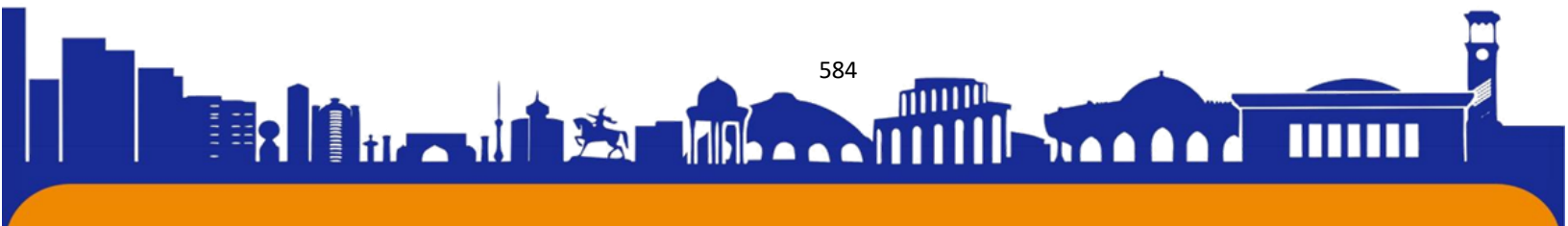
Amaliy matematikada matematik modellarni o'rganishdan maqsad, mos aniq real hodisani tadqiq etishga qaratilgan bo'ladi. Shu sababli, amaliy matematikada umumiy metodlarni o'rganish bilan bir qatorda, berilgan real ob'ekt bilan bog'langan o'ta xususiy maxsus metodlarni o'rganish muhim o'rin egallaydi. Albatta, qaralayotgan hodisani modellashtiruvchi matematik modelni izlashda, ushbu modelni o'rganishda mavjud bo'lgan matematik resurslar yetarli bo'lmasdan qoladi. Hattoki, kerakli matematik modelni o'rganish uchun metodlar mavjud bo'lganda ham, ushbu metodlar talab qilingan natijalarni olish uchun moslanmagan bo'ladi. Bunday hollarda qo'yilgan masalani yechish uchun yangi maxsus metodlar ishlab chiqishga to'g'ri keladi, ular matematikada yangi umumiy metodlar manbai bo'lib hisoblanadi.

XULOSA

Aniq hodisa, jarayon, hodisa va boshqalarni matematik tavsiflash u yoki bu sonli xarakteristikalar asosida olinadi. Shu sababli, amaliy matematikada masalalarni yechishning sonli metodlari katta ahamiyatga ega bo'ladi. Ana shu sababli, aniq bir masalani yoki keng doiradagi masalalarni (masalan, konkret ob'ektga bog'lansdan Laplas tenglamasini sonli yechish) yechishga mo'ljallangan metodlarni ishlab chiqish amaliy matematika va axborot texnologiyalari yo'nalishidagi asosiy masalalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. C. E. Froberg, Introduction to Numerical Analysis (Addison-wesley, Ma, 1965).
2. C. P. Murphy, Numerical methods for solving ordinary and partial differential equations, Ph. D. Thesis (Loughborough University, Loughborough, 194).
3. D. J. Evans and C. P. Murphy, An automatic procedure for the solution of fourth order differential equations by Chebyshev polynomials, *Comput. Math. Appl.* 6(197), in press.
4. Orszag S. A. numerical simulation of incompressible flows within simple boundaries I. Galerkin (spectral) representations // *Stud. Appl. Math.* -1971.-№ 4(50).-p.293-327.

ISSN (E): 2181-4570

ИЗУЧЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ИНФАРКТА МИОКАРДА У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА

Мастер Файзуллаева Мехрибон Исламбековна

Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

Научный руководитель: Рахманова С.С.

Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

Введение

Течение инфаркта миокарда у пациентов молодого возраста рядом исследователей характеризуется как «злокачественное» [4, 5]. Это обусловлено очень высоким уровнем догоспитальной летальности, достигающим, по данным некоторых авторов - 47,8%, а также более частым развитием постинфарктной хронической СН, которая ведет к потере трудоспособности, увеличению медико-социальных проблем и является главной причиной смерти в первые годы после ИМ [3, 4, 13]. В связи с этим изучение проблем профилактики, своевременной диагностики и лечения ИМ у людей молодого возраста представляется крайне актуальным.

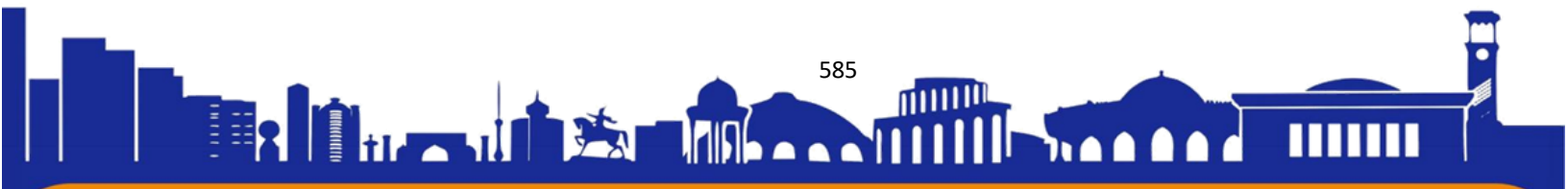
Ключевые слова: инфаркт миокарда, пациенты молодого возраста, клиническое течение, реваскуляризация миокарда.

Цель исследования

Анализ факторов риска, клинической картины и течения инфаркта миокарда у лиц молодого возраста (<44 лет).

Материалы и методы

Ретроспективно проанализировано 107 историй болезни пациентов в возрасте от 29 до 45 лет (средний возраст $41 \pm 3,7$ года) с диагнозом инфаркт миокарда, находившихся на стационарном лечении в Рязанском областном кардиологическом диспансере в 2008-2012 гг. У 72% пациентов развился крупноочаговый инфаркт, у 30 (28%) - мелкоочаговый. Среди обследованных преобладали пациенты с первичным ИМ (94,4%), повторный ИМ наблюдался только у мужчин (5,6%). Наиболее часто встречались нижняя (38,3%) и передняя (30,8%) локализация поражения, ИМ с распространением на боковую стенку (26,2%). За проанализированный период госпитальная летальность составила 0,9% (1 больной).

Всем больным проводилось общепринятое клиническое обследование: сбор анамнеза; осмотр; лабораторные анализы: ОАК, ОАМ, глюкоза крови, биохимический анализ крови (КФК-МВ, КФК, тропонины, креатинин, мочевина, общий билирубин, липидный спектр, общий белок + фракции, АСТ, АЛТ); инструментальные методы обследования ЭКГ при поступлении и повторно в соответствии с рекомендациями и клинической ситуацией; эхокардиография (ЭхоКГ); рентгенография органов грудной клетки (по показаниям). 48,6% пациентам выполнено коронароангиографическое обследование. Все больные во время госпитализации получали стандартную терапию ИМ, которая включала в себя нитропрепараты, Р-адрено-блокаторы, ингибиторы ангиотензин-превращающего фермента, прямые антикоагулянты, антиагреганты и кардиопротекторы. При наличии показаний и отсутствии противопоказаний выполняли системный тромболи-зис. В случаях развития осложнений ИМ проводилось их лечение.

Результаты и их обсуждение

В результате проведённого исследования выявлено, что наиболее распространенными факторами риска были: мужской пол - 96,3%, нарушение липидного обмена - 67,3%, курение - 66,4%, ожирение - 43,9%; 46,7% пациентов молодого возраста имели отягощенную наследственность. В историях болезни, к нашему сожалению, не была отражена информация об образе жизни пациентов (гиподинамия), соблюдении рационального питания (достаточное употребление фруктов и овощей, злоупотреблении алкоголем, повышенное употребление соли), наличии психосоциального стресса, тех факторов риска, которые оказывают по данным последних исследований значительное влияние на развитие инфаркта миокарда [2, 6, 15].

69,2% больных при поступлении в стационар имели состояние средней степени тяжести, тяжелое - 4,6%. У 94,4% пациентов была классическая ангинозная форма течения ИМ; у 2,8% - аритмический, в 0,9% случаев - цереброваскулярный, абдоминальный и безболевого варианты течения. У 85% пациентов ишемическая болезнь сердца (ИБС) манифестировала ИМ, у 9,4% пациента была стенокардия, у 5,6% - постинфарктный кардиосклероз. Из сопутствующих заболеваний преобладали артериальная гипертензия - 35,5%,

хроническая об-структивная болезнь легких - 15,9% и сахарный диабет 2 типа - 8,4%.

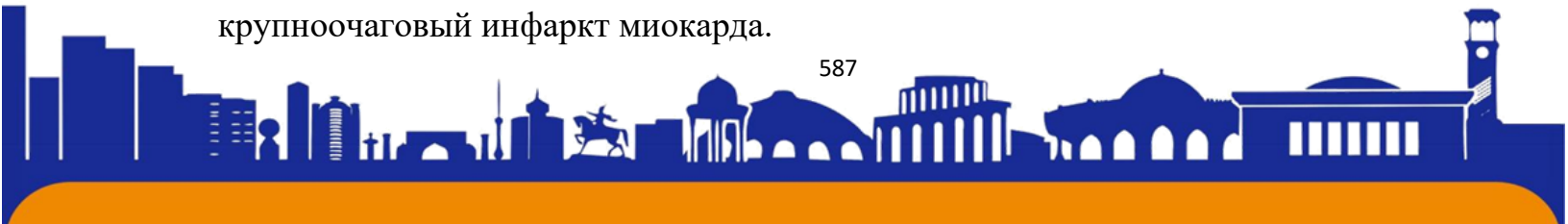
Среди осложнений ИМ преобладали нарушения ритма и проводимости - 18,7%: наджелудочковые нарушения ритма (пароксизмы фибрилляции предсердий - 5,6 %, надже-лудочковая экстрасистолия - 3,7%), желудочковые нарушения ритма (желудочковая экстрасистолия - 4,7%, пробежки желудочковой тахикардии -1,9%, фибрилляция желудочков -0,9%), АВ блокада 2-3 степени - 1,9%. В 14% случаев наблюдались острая сердечная недостаточность, из них у 4,6% развился кардиогенный шок, реже встречались - острая аневризма ЛЖ с тромбозом его полости (у 12,1%) и постинфарктная стенокардия (у 9,3%).

У 40,3% пациентов выполняли тромболитическую терапию (ТЛТ) (эффективная ТЛТ - 33,7%), Корона-роангиографию выполнили 48,6% пациентам, из них чрескожная транслюминальная коронарная ангиопластика (ЧТКА) проведена у 42,3% (в том числе 7,8% спасающих), 25% -рекомендовано проведение плановой ЧТКА в г. Москва по техническим причинам, у 26,9% - не выявлено ге-модинамически значимых стенозов, у 5,7% не выявлено атеросклеротиче-ского поражения сосудов. Внутри госпитальная летальность - 1 больной. Причиной смерти пациента явился острый распространенный повторный рецидивирующий ИМ с распространением на задне-верхушечную и передне-боковую области левого желудочка, осложнившийся тромбозом стента, острой левожелудочковой недостаточностью, отеком легких.

В заключение хотелось бы отметить, что в связи с тенденцией к «омоложению» инфаркта миокарда, высокой смертностью пациентов молодого возраста с ИМ, необходимо развивать систему профилактики оказания помощи пациентам молодого возраста путем информированности населения о вопросах первичной профилактики сердечно-сосудистых заболеваний, а также увеличении доступности чрескожных коронарных вмешательств и тромболитической терапии на региональном уровне.

Выводы

1. У 85% исследуемых пациентов молодого возраста первым проявлением ИБС явился инфаркт миокарда.
2. Для пациентов молодого возраста (72%) более характерен крупноочаговый инфаркт миокарда.

3. Более половине пациентов (88,9%) проведена реперфузионная терапия, что позволяет рассчитывать на улучшение клинических исходов и прогноза у молодых пациентов с инфарктом миокарда.

Литература

1. Беленков Ю.Н. Эпидемиологические исследования сердечной недостаточности / Ю.Н. Беленков, Ф.Т. Агеев, В.Ю. Мареев // Сердечная недостаточность. - 2002. - № 3 (2). - С. 57-58.

2. Влияние депрессии и тревожных состояний на течение острого инфаркта миокарда у пациентов молодого возраста / Г.Б. Ходжиева [и др.] // Науч.-мед. журнал «Паёми Си-но» («Вестник Авиценны») Тадж. гос. мед. ун-та им. Абуали ибн Сино. -2010. - №4. - С. 107-112.

3. Гафарова А.В. Внезапная смерть: результаты исследования инфаркта миокарда на основе программ ВОЗ «Регистр острого инфаркта миокарда», «Моника» / А.В. Гафарова,

В.В. Гафаров // Кардиоваскулярная терапия и профилактика. - 2009. -№8(6), прил. 1 - С. 86.

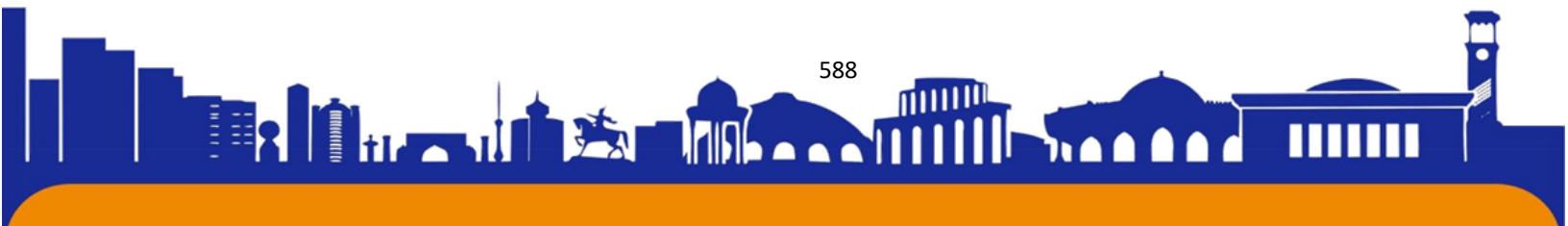
4. Зяблов Ю.И. Острые коронарные катастрофы у лиц до 40 лет: результаты 10-летнего наблюдения в Томске (1988-1997) по программе ВОЗ «Регистр острого инфаркта миокарда» / Ю.И. Зяблов, С.А. Округин,

С.Д. Орлова // Кардиология. - 1999. -Т. 39, № 11. - С. 47-50.

5. Клинические особенности инфаркта миокарда у лиц молодого возраста / А.И. Борохов [и др.] // Актуальные вопросы экспериментальной и клинической фармакологии: сб. науч. работ памяти проф. В.С. Ясне-цова. - Смоленск, 1994. - С. 18-19.

6. Курасов Е.С. Психические расстройства у лиц молодого возраста, перенесших острый инфаркт миокарда / Е.С. Курасов // Вестн. Нац. мед.-хирург. Центра им. Н.И. Пирогова. - 2011. -Т. 6, № 1. - С. 120-123.

7. Национальные рекомендации по лечению острого коронарного синдрома без стойкого подъема ST на ЭКГ. Первое изд. 2006 // Кардиовас-кулярная терапия и профилактика. -2006. - №5(8), прил. 1. - С. 411-440.

ISSN (E): 2181-4570

СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ОЦЕНКА ТЯЖЕСТИ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПРИ ТРАВМАХ ОРБИТЫ

Н.Х.Ганиева, И.И.Бахриев, Б.А.Ешмуратов

Ташкентская медицинская академия

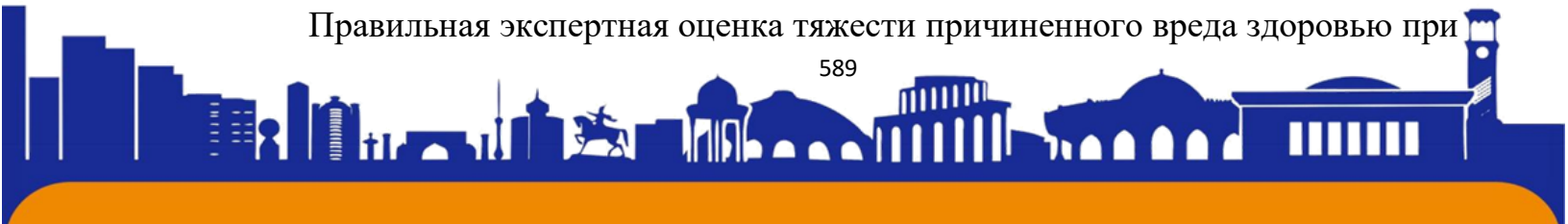
ganiyevanilufar8@gmail.com

Аннотация: Статья отражает комплексный анализ аспектов судебно-медицинской экспертизы травмы орбиты. Изложена проблематика особенностей судебно-медицинской оценки изолированной и сочетанной травмы орбиты на современном этапе. Рассмотрены трудности экспертизы этих состояний, обусловленные, с одной стороны, междисциплинарным характером данной патологии, с другой стороны – несовершенством юридической базы. Обоснована необходимость пересмотра и реформирования существующих на сегодняшний день законодательных основ судебно-медицинской экспертизы.

Ключевые слова: травмы орбиты, судебно-медицинская экспертиза, степень тяжести повреждений.

Актуальность. Повреждение орбиты среди всех травм лицевого скелета с вовлечением органа зрения и его вспомогательных органов составляет от 36 до 64%. Наиболее частыми причинами механических повреждений являются автотранспортный травматизм и падение с высоты [1, 2]. Повреждения орбиты, особенно как результат ДТП, редко бывают изолированными. Как правило, они сочетаются с повреждениями костей лицевого и мозгового черепа, где один вид повреждения может доминировать над другим. В связи с этим орбитальная травма затрагивает профессиональную деятельность врачей как минимум пяти специальностей – офтальмологов, челюстно-лицевых хирургов, нейрохирургов, отоларингологов и рентгенологов [6, 7, 12]. Кроме того, социальная значимость травм орбиты определяется высокой инвалидизацией по зрению лиц мужчин работоспособного возраста [3], нередко данные повреждения приводят к обезображиванию лица, что отрицательно влияет на психику пострадавших [4, 8, 11].

Правильная экспертная оценка тяжести причиненного вреда здоровью при

травмах орбиты является в настоящее время сложной междисциплинарной проблемой. Целый комплекс социальных факторов – повышение частоты техногенных катастроф, увеличение количества дорожно-транспортных происшествий, а также появление высокоточных диагностических и лечебных технологий – все это, с одной стороны, порождает множество новых сложностей, с другой – дает новые возможности при проведении экспертизы орбитальной травмы на современном этапе [7, 9, 10].

На сегодняшний день в доступной литературе мало сведений о практической распространенности в судебной медицине орбитальных травм и их структуре. Не существует стандарта и единого методологического подхода к судебно-медицинской экспертизе травмы орбиты. В работах же, посвященных экспертной оценке скулоорбитального комплекса и глазного яблока изучены лишь отдельные аспекты проблемы. При расследовании преступлений, направленных против жизни и здоровья человека, важное место принадлежит судебно-медицинской экспертизе, без проведения которой нельзя установить механизм и давность причинения повреждений, характер и степень тяжести повреждений [2, 5].

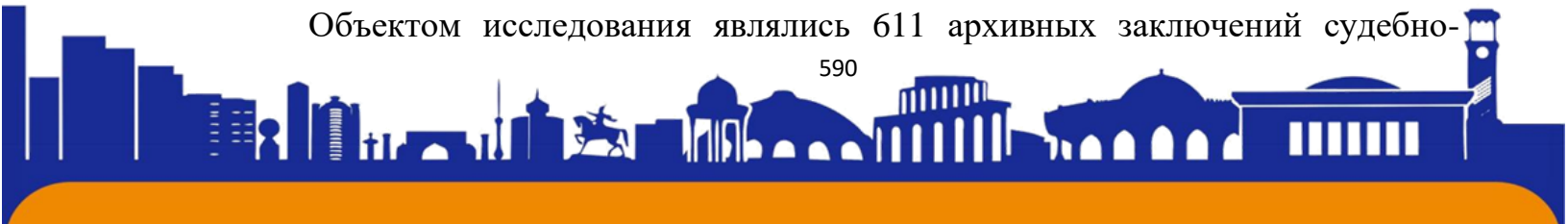
Сложившееся противоречие между возрастающей практической потребностью в экспертных исследованиях по установлению тяжести телесных повреждений при травмах орбиты и отсутствием обобщающих научных исследований данной проблемы, обусловили актуальность настоящей работы.

Цель исследования. Изучение критериев клинико-инструментальной оценки степени тяжести телесных повреждений при проведении судебно-медицинской экспертизы травм орбиты.

Материалы и методы исследования. Предметом исследования является проблема совершенствования критериев клинической оценки травм орбиты при установлении степени тяжести телесных повреждений.

Методологическая база исследований заключается в последовательном применении методов клинико-экспертной оценки, медико-правового анализа, а также комплексного офтальмологического обследования пострадавших. Работа выполнена в дизайне ретроспективного и проспективного исследования с использованием клинических, инструментальных и статистических методов.

Объектом исследования являлись 611 архивных заключений судебно-

медицинской экспертизы живых лиц, из которых выделены 143 заключения пострадавших с травмами орбиты. В свою очередь из выделенных 143 заключений отобрано на исследование 28 историй болезни. Также обследованы 41 пациент с диагнозом травма орбиты.

Статистическая обработка основана на методах описательной статистики (определение средних величин, стандартного отклонения) и выполнена в программе SPSS Statistics 20.0.

Результаты и обсуждение. Исследование осуществлялось в два последовательных этапа, на каждом из которых использовались разные материалы (судебно-медицинские заключения, истории болезни, живые лица) и методы (аналитический, клинические и инструментальные).

На первом этапе был проведен ретроспективный анализ данных экспертных заключений ($n=143$), выполненных в отделе судебно-медицинской экспертизы потерпевших, обвиняемых и других лиц центра судебно-медицинской экспертизы г. Ташкента.

В ходе изучения судебно-медицинских заключений установлено: возраст пострадавших на момент получения травмы составлял от 9 до 76 лет (в среднем $34,1 \pm 1,2$ лет); количество взрослых – 128, детей (до 18 лет) – 15; мужчин – 105, женщин – 38 (соотношение 2,7:1).

У пострадавших наблюдались следующие механизмы получения травм: удары твердыми тупыми предметами – $n=89$; 62,2%; дорожно-транспортные происшествия – $n=44$; 30,8%; бытовые ранения – $n=4$; 2,8%; падения с высоты – $n=3$; 2,1%; взрывные травмы – $n=3$; 2,1%.

Среди изученных судебно-медицинских заключений были как первичные (111 случаев, 77,6%), так и дополнительные (15 случаев, 10,5%). В 11,9% случаев ($n=17$) проводились повторные (комиссионные) судебно-медицинские экспертизы с привлечением в 12 случаях врача-офтальмолога, а так же в 5 случаях – прочих специалистов (нейрохирурги, стоматологи, челюстно-лицевые хирурги, рентгенологи).

Сроки начала проведения экспертизы от момента получения травмы в 56,6% случаев не превышали 3 (трех) месяцев, в 29,4% они составили 3-6 месяцев, 8,4% – до 1 месяца, 5,6% – от 6 месяцев до года.

По материалам СМЭ, в отобранной группе ($n=143$), тяжелое телесное

ISSN (E): 2181-4570

повреждение квалифицирован у 69 человек (48,3%), телесное повреждение средней тяжести – у 62 человек (43,4%), легкое телесное повреждение – у 12 человек (8,4%).

Анализ показал, что в судебно-медицинских заключениях присутствуют три варианта травм орбиты: изолированная, в сочетании с ЧМТ, в сочетании с травмой других областей тела.

При сочетанной травме орбиты в 6,3% случаев (9 человек) помимо ЧМТ, наблюдались такие, угрожающие жизни, состояния как – шок III-IV степени, гемопневмоторакс, политравма (тяжелые сопутствующие травматические повреждения).

Сочетание вариантов ЧМТ и травмы орбиты без прочих повреждений наблюдалось у 118 пострадавших (82,5%), изолированная травма орбиты – у 16 человек (11,2%).

Для более детального изучения проблематики судебно-медицинской экспертизы при травмах орбиты и выполнения задач исследования подвергнуты детальному анализу данные историй болезни 143 пострадавших и прошедших процедуру судебно-медицинской экспертизы. Для анализа получены 28 историй болезни из лечебных учреждений г. Ташкента.

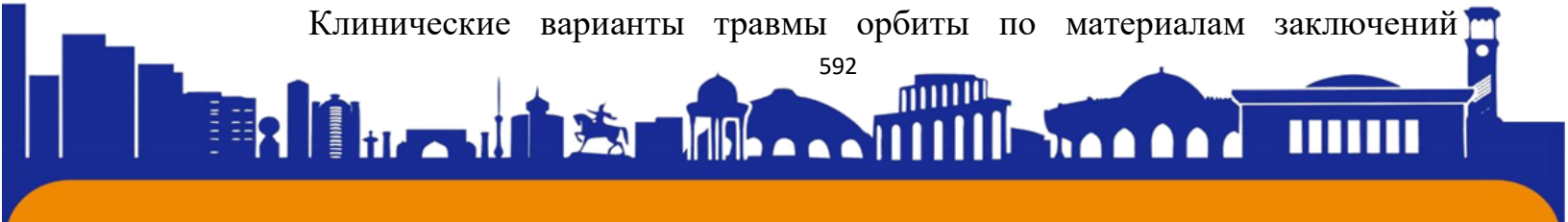
На заключительном этапе обследован 41 человек с повреждениями костных структур и мягких тканей орбиты.

Причины травматизма распределились следующим образом: в результате удара по голове травму получили 24 больных (58,5%), 11 (26,8%) упали с высоты собственного роста, в ДТП пострадали 4 (9,8%).

Сочетание ЧМТ (сотрясение головного мозга) и травмы орбиты без прочих повреждений наблюдалось у 23 пострадавших (67,6%). Изолированная травма орбиты без черепно-мозговой была у 18 человек (32,4%).

На втором этапе были применены клинические и специальные методы обследования. Офтальмологическое обследование включало: сбор жалоб и анамнеза жизни и заболевания с выяснением сроков и механизма травмы, оценку остроты зрения, исследование зрачковых реакций, определение объема движений и положения глазного яблока в орбите, тонометрию, биомикроскопию, офтальмоскопию, ультразвуковое сканирование орбит.

Клинические варианты травмы орбиты по материалам заключений

судебно-медицинской экспертизы живых лиц ($n=143$) отличались большим многообразием с точки зрения тяжести, локализации повреждения, состояния глазного яблока, а также тактики лечения.

Анализ распределения травматических повреждений ($n=143$) с учетом анатомических вариантов переломов стенок орбиты и методов лучевой диагностики показали преобладание изолированных переломов нижней стенки, скулоглазничных и множественных переломов.

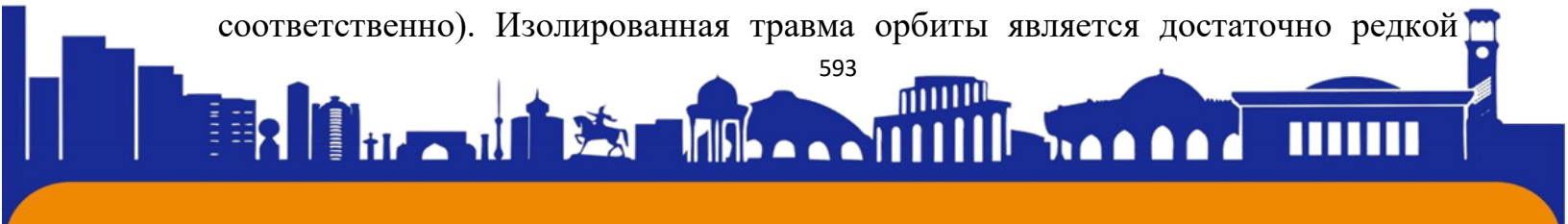
Данные офтальмологического осмотра зафиксированы лишь в 98 заключениях (68,5%). При этом врачи-офтальмологи ограничивались следующими методами исследования: определение остроты зрения – 65%; внешний осмотр (описание гематом и ссадин) – 93%; биомикроофтальмоскопия – 67%; офтальмоскопия – 78%; определение объема движений глаз – 31%; определение внутриглазного давления – 16%; определение поля зрения – 13%; ультразвуковая эхография глазного яблока – 7%.

Травма орбиты в заключениях судебно-медицинских экспертов была представлена в основном переломами костных стенок (90,9%). И только малое количество случаев сопровождалось контузией мягких тканей орбиты. При этом у половины пострадавших (53,8%) состояние самого глазного яблока оценивалось как норма или контузия легкой степени.

Распределение тяжести телесных повреждений и судебно-медицинских квалифицирующих признаков, его определяющих, представлено как «телесное повреждение, опасное для жизни человека» установлен в 62 (43,4%) случаях, он определяет тяжкое телесное повреждение.

Почти в половине случаев ($n=68$, 47,6%) судебно-медицинские эксперты пользовались квалифицирующим признаком «длительность расстройства здоровья» для определения тяжести телесных повреждений. Однако этот квалифицирующий признак имеет наименьшую достоверную объективность, прежде всего потому, что не отражает непосредственной тяжести причиненных повреждений.

При ретроспективном анализе судебно-медицинских заключений ($n=143$) стало очевидным, что в большинстве случаев СМЭ имеет дело с сочетанием травмы орбиты с травмой головы и других частей тела и ЧМТ (Группы А и Б соответственно). Изолированная травма орбиты является достаточно редкой

клинической ситуацией (Группа В).

Группа А (n=10) объединила случаи тяжелой сочетанной травмы, при которой повреждения орбиты комбинировались с угрожающими жизни состояниями, что само по себе обуславливало опасность для жизни и было квалифицировано как тяжелое телесное повреждение.

Группа Б охватывает случаи травмы орбиты, сочетанные с черепно-мозговой травмой (n=117, 81,8%). Посттравматические повреждения головного мозга включали: сотрясение головного мозга (n=45; 38,5%), ушиб головного мозга (n=38; 32,4%), внутричерепные гематомы – субдуральную (n=1; 0,9%), эпидуральную (n=8; 6,8%), внутримозговую (n=1; 0,9%), субарахноидальное кровоизлияние (n=24; 20,5%).

Безусловно, с точки зрения СМЭ сочетание ЧМТ и травмы орбиты представляет собой трудную для эксперта ситуацию. Согласно приложения №2 Правил судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений, утвержденных Приказом министра здравоохранения Республики Узбекистан №153 от 01.06.2012 г. такая ЧМТ, как ушиб головного мозга средней и тяжелой степени, внутричерепные гематомы, при наличии общемозговых, очаговых и стволовых симптомов, соответствует квалифицирующему признаку опасность для жизни, что сразу определяет как тяжелое телесное повреждение. В этих условиях невозможно оценить тяжесть телесного повреждения, обусловленную повреждением орбиты.

С учетом вышесказанного, из Группы Б были отобраны 55 наблюдений, в которых ЧМТ (сотрясение и ушиб головного мозга легкой степени) не превалировала над тяжестью травмы орбиты и существенно не влияла на результаты экспертизы. Эта выборка (n=55) была объединена с пострадавшими, имеющими изолированную травму орбиты – Группа В (n=16) с целью дальнейшей научной оценки правильности экспертизы во вновь сформированной группе, составившей уже 71 случай. В этой группе (n=71) тяжелое телесное повреждение было установлено у 9 человек (12,7%), средней тяжести – у 51 человека (71,8%), легкой степени – у 11 человек (15,5%).

В первую очередь оценивалась локализация перелома стенок орбиты, затем метод визуализации, которым он был диагностирован и, наконец, степень повреждения глазного яблока. В качестве методов лучевой диагностики в

рассматриваемом архивном материале выступали рентгенография или компьютерная томография. В части случаев, относящихся к среднему и легкому повреждению, экспертиза опиралась на результаты только рентгенографического исследования, поэтому достоверность и обоснованность такой экспертизы может подвергаться сомнению.

Остановившись на исследовании экспертиз с тяжелым телесным повреждением ($n=9$), следует отметить, что при сочетании переломов костных стенок орбиты и тяжелой контузии глазного яблока доминирующим повреждением становится контузия. Именно поэтому для правильной оценки нанесенного телесного повреждения обязательно должна проводиться консультация офтальмолога.

В ситуациях, когда травма глазного яблока может быть оценена как средней степени тяжести, принципиально важным становится выбор метода лучевой диагностики повреждений стенок орбиты в пользу КТ.

В 51 случае был определен вред здоровью средней тяжести квалифицирующими признаками: «значительная стойкая утрата общей трудоспособности» (только 6 случаев), в остальных 45 был применен признак «длительность расстройства здоровья». 13 пострадавших получили переломы верхней стенки глазницы, решетчатой кости, которые определяют тяжелое телесное повреждение, опасное для жизни человека. По-видимому, судебно-медицинскими экспертами была недооценена значимость анатомической локализации переломов орбиты как повреждений, которые могут быть квалифицированы как опасные для жизни. Кроме того, в 10 случаях выявлены очевидные противоречия в результатах рентгенографии и последующей КТ в этой группе. В совокупности со случаями выбора экспертами критерия длительности расстройства здоровья и рентгенографического метода в качестве определяющего, все рассматриваемые экспертизы вызывали сомнения в правильной оценке степени тяжести телесных повреждений.

Оценка качества офтальмологического осмотра в случае среднего вреда здоровью показала, что в 50% случаев он был неинформативным. В 50% не проводилось определение объема движения глазных яблок и наличия диплопии, в 46% не приведена информация о максимально скорректированной остроте зрения, не оценено состояние переднего и заднего отрезка глаза. В 9 экспертных

заклучениях полностью отсутствует информация о наличии консультации офтальмолога. Основными травматическими изменениями глазного яблока в группе средней тяжести вреда здоровью были контузия легкой степени ($n=24$) и контузия средней степени тяжести ($n=10$).

В 11 экспертизах легкий вред здоровью был квалифицирован исключительно по признаку длительности расстройства здоровья.

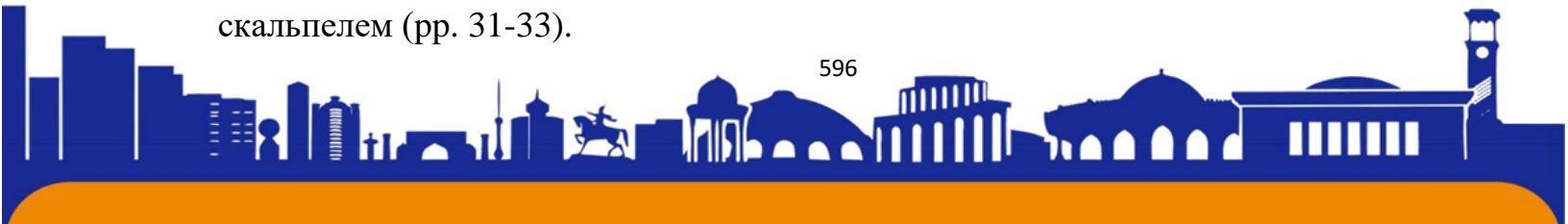
В 5 случаях из 11 экспертиз выводы основаны исключительно на данных рентгенографии. В двух случаях имело место расхождение диагнозов по данным рентгенографии и компьютерной томографии. Переломы стенок орбит были осложнены ограничениями подвижности глазных яблок ($n=2$), что, возможно, связано с наличием «немых» переломов орбиты. В 4 случаях из 11 отсутствовали сведения об офтальмологическом осмотре, а в остальных 7 травматические повреждения глазных яблок представляли собой контузии легкой степени.

Выводы. Таким образом, экспертиза травм орбиты представляет собой трудную задачу. Частое сочетание травм орбиты с ЧМТ и травмами других органов (88,8%) вынуждает эксперта определять доминирующее повреждение. Согласно анализу травма орбиты выступает в качестве доминирующего повреждения в случае с сочетанием ее с определенными видами ЧМТ (сотрясение и ушиб головного мозга легкой степени) или же в случаях изолированной травмы орбиты (наблюдается редко).

Методология судебно-медицинской экспертизы предполагает приоритет медицинского критерия стойкой утраты общей трудоспособности над критерием длительности расстройства здоровья. Согласно проведенному анализу в медицинской практике в половине случаев эксперты пользуются медицинским критерием длительности расстройства здоровья (47,6%) по самым разным причинам.

Список литературы

1. who.int [интернет]. Дорожно-транспортные травмы [доступ от 30.09.2018]. Доступ по ссылке: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs358/ru/>.
2. Бахриев, И.И., Ганиева, Н.Х., Хасанова, М.А., & Усманов, М.С. (2019). Частота повреждений при сочетанной травме, их осложнение, исходы и основные причины смерти. In От фундаментальных знаний к тонкому владению скальпелем (pp. 31-33).

3. Бахриев, И.И., Ешмуратов, Б.А., Раимбердиев, С.А., Шаматов, И.Я. & Ёкубов, Б.Т. (2023). Патоморфологические особенности черепно-мозговой травмы. *Journal of Universal Science Research*, 1(3), 136-144. Retrieved from <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/343>.

4. Исламов, Ш., Бахриев, И., Ибрагимов, Ш., & Ойдинов, А. (2022). Характер повреждений верхней челюсти. *Журнал стоматологии и краниофациальных исследований*, 2(1), 18-20. <https://doi.org/10.26739.2181-0966-2021-1-3>.

5. Клевно В.А. Эффективные инструменты определения степени тяжести вреда, причинённого здоровью человека // *Судебно-медицинская экспертиза*. - 2009. - Т. 52. - № 1. - С. 3-5.

6. Кокорев В.Ю., Рябцева А.А., Стучилов В.А., Ларионов К.С., Гришин А.С. Координатные исследования глазодвигательных нарушений при «взрывных» переломах глазницы // *Альманах клинической медицины*. - 2015 Январь; 36: 78-81.

7. Луцевич Е.Э., Альхумиди К. Современные аспекты диагностики и лечения переломов орбиты // *Вестник офтальмологии*. - 2013. - № 6. - С. 89-95.

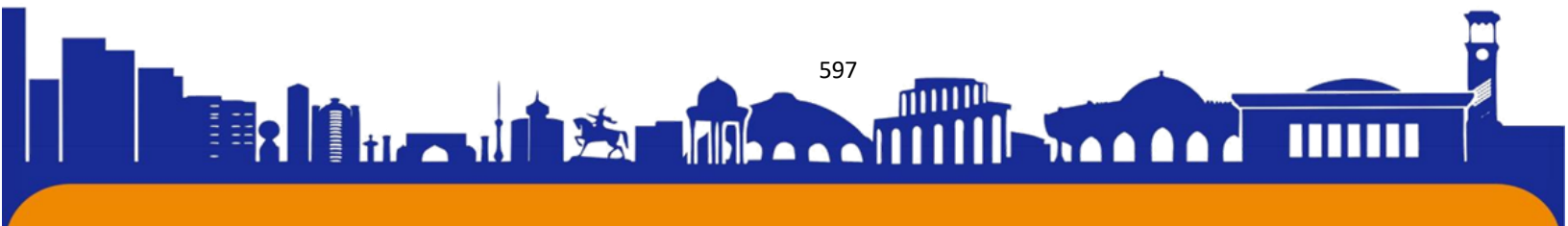
8. Мошетьова Л.К., Ромодановский П.О., Аржиматова Г.Ш. и др. Современные аспекты клинической и судебно-медицинской диагностики травм орбиты // *РМЖ. Клиническая офтальмология*. - 2015. - № 4. - С. 211-215.

9. Павлова О.Ю., Серова Н.С. Многосрезовая компьютерная томография в диагностике переломов глазниц // *Вестник рентгенологии и радиологии*. - 2015. - № 3. - С. 12-17.

10. Kubal WS. Imaging of orbital trauma // *Radiographics*. - 2008; - 28(6): - P. 1729-1739. doi: 10.1148/rg.286085523.

11. Sidebottom AJ. The TN Chawla Lecture – The current management of midfacial trauma // *J Oral Biol Craniofac Res*. - 2013; - 3(3): - P. 120-122. doi:10.1016/j.jobcr.2013.07.006.

12. McCord C.D., Codner M.A. Eyelid and periorbital surgery // *Missouri: V. I. St. Louis*; 2008: chapter 24.

ISSN (E): 2181-4570

ABDURAUUF FITRATNING “OILA” ASARIDA TA’LIM-TARBIYAGA OID PEDAGOGIK- DIDAKTIK USLUBLARI

Omonaliyeva Munavvar Mamanazar qizi

DTPI Pedagogika fakultetim Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning tarbiya masalariga nisbatan pedagogik qarashlari va "Oila" asarining yoshlar orasida tarbiyaviy va axloqiy vazifasi va uning ahamiyatga molik jihatlari, yurt farovonligi uchun oilaning ahamiyati haqida so‘z boradi.

Аннотация: В данной статье педагогические взгляды Абдурауфа Фитрата на воспитательные вопросы и воспитательно-нравственную роль произведения "Семья" среди молодежи и его значение. В нем говорится о важности семьи для благосостояния страны.

Annotation: In this article, Abdurauf Fitrat’s pedagogical views on educational issues and the educational and moral role of the work "Family" among young people and its importance. It talkis about the importance of the family for the well being of the country.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, tarbiya, odob, axloq, sog‘lom fikrlilik, pedagogik-didaktik uslub, kishilik jamiyati, shaxsiy erkinlik.

Ключевые слова: Образование, воспитание, нравы, здравы смысл, педагогико-дидактически метод, индивидуальное общество, личная свобода.

Key words: Education uprbringing, manners common sense, pedagogic-didactic method, individual socienty, personal freedom.

Kirish: Abdurauf Fitrat yirik davlat arbobi taniqli tilshunos va adabiyotshunos olim O‘zbekistonda maktab va ta’lim- tarbiya rivojiga katta hissa qo‘shgan yetuk ma’rifatparvar islohotchi pedagog sifatida xalq xotirasida qoldi. Fitrat bitta narsa bilan cheklangan olim emas har jabhada o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘ladi. U zullisonayn yozuvchi turk(o‘zbek) tilining asoschisi bo‘lmish Alisher Navoiy asarlarini davom ettirib, o‘zbek va fors-tojik tillarida birday mukammal asarlar yaratgan buyuk mutafakkirdir. Bundan tashqari ta’lim-tarbiya masalalariga bag‘ishlangan odob axloq qoidalari haqidagi asarlarning muallifi.

Asosiy qisim: Shular jumlasiga "Rahbari najot" asarini kiritishimiz mumkin. Adib ushbu asarida ta'limning bola hayotida alohida o'rin egallaganligi va tarbiya bilan ta'lim har qanday vaziyatda bir birini to'ldirib turishi va bir biri bilan chambarchas bog'liqligi to'g'risida va yana asarning uchinchi bobi oila masalalariga bag'ishlanganligi hozirgi davrda ham katta ahamiyatga egadir.

Abdurauf Fitratning axloqiy qarashlari milliy o'zlikni anglash haqidagi g'oyalar asosan uning "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" nomli asarida berilgan. Oila asradagi axloqiylik va milliy o'zlikni anglash masalalari barcha yoshlarni ilm ma'rifatga va tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Oila asarida ham tanqidiy ham da'vat ruhi kuchli. Fitrat ona Turkistonini ozod ko'rishni istaydi buning uchun esa har bir turkistonlik odob-axloq va erk o'chog'i bo'lishi lozim edi. Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligi uqtiradi - bunda:

- 1) jismoniy tarbiya –salomatlik;
- 2) aqliy tarbiya -sog'lom fikrlilik;
- 3) axloqiy tarbiya -axloqi sano;

ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligi ta'kidlanadi.

Oilaning asosiy vazifasi yosh avlodni tarbiyalashdir. Bolalar axloqiy tarbiyasida avvalo o'zi yashayotgan atrof-muhit muhim ahamiyatga ega ekanligini alohida ta'kidlaydi. Olim ijtimoiy muhitning bola tarbiyasidagi ahamiyati juda katta ekanligini ko'rsatib beradi. U bolalarni suvga o'xshatadi: "Suv qaysi rangli idishda bo'lsa, o'sha rangda tovlangani kabi, bolalar ham qanday muhitda bo'lsalar, o'sha muhitning har qanday odat va axloqini qabul qiladilar. Axloqiy tarbiyaning eng buyuk sharti shundaki, bolalar ko'proq yaxshi va yomon ahvolini o'z uylaridan, ko'chadagi o'rtoqlaridan, maktabdagi o'quvchilardan qabul qiladilar". Bu fikrlari bilan aytmog'chimiz bola tarbiyasida faqatgina maktab emas balki avvalo oila va jamoatchilik shug'ullanishi to'g'risida va oilada axloq tarbiyasi doirasida ota-onaning o'rni beqiyos ekanligi haqida aytib o'tgan.

Fitrat axloqi buzuq kishilarni maktabda muallimlik vazifasiga emas, balki maktab qorovulligiga ham yaqinlashtirmasliklarini juda to'g'iri harakat deb biladi. Yana u bolalar axloqiga zararli bo'lgan, yoshiga mos kelmaydigan kitoblarni bolalarning o'qishlariga ruxsat bermaslik kerak deydi. Chunki o'zi ta'kidlaganidek har qanday axloqida nuqsonlari bor inson o'z-o'zidan bola psixikasiga o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin, shuning uchun iloji boricha unday insonlarni ta'lim dargohidan

uzoqroqda tutishi kerak. Va faqatgina uzoqda tutish bilan ish bitmaydi bunday tarbiyasida kamchiligi bor insonlar o'z ustida ishlashari va o'zlarini taftish qilishi uchun imkoniyat yaratish kerak.

Fitrat o'z asarlarida vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, maqsad sari intilish, insonlarga mehr-shavqatli bo'lish, o'z manfaatlaridan xalq manfaatini yuqori qo'yish g'oyalarini ulug'laydi. U o'zining "Hind sayyohi", "Rahbari najot" singari asarlari orqali ma'rifatparvar va yozuvchi sifatida musulmonlarni, eng avvalo yoshlarni g'aflat uyqusidan uyg'otishga, eng muhimi, o'zligini tanishga, fan-texnikani rivojlantirish uchun g'ayrat bilan o'qish o'rganishga undaydi.

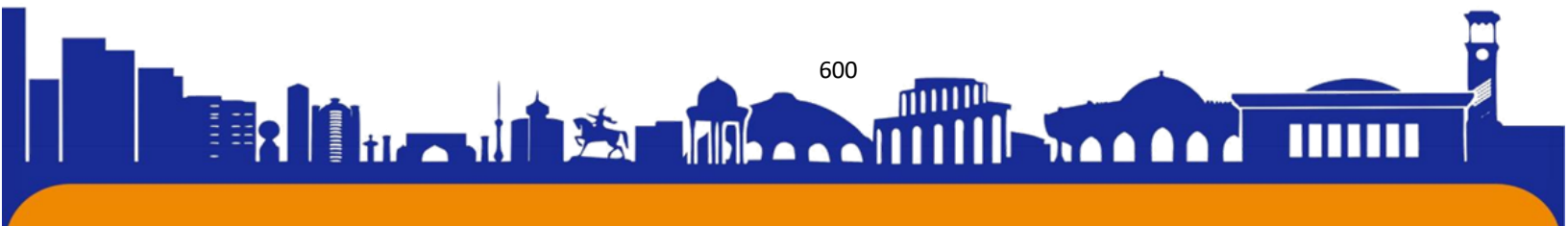
Fitrat bolaga beriladigan bilim uning yoshi va bilish darajasiga mos bo'lishi, bolaga qiyinlik qilmasligini, agar beriladigan bilim bolaga juda oson yo juda qiyinlik qilsa u bilim olishdan bezib qolishini uqtiradi. Fitratning "Oila" asari yosh avlod uchun qo'llanma bo'luvchi hayotiy tarbiyaviy asardir. Ushbu asarda pedagogik-didaktik uslubdan ham mahorat bilan foydalanilgan.

Turkistonni va turkistonliklarni ozod ko'rish va milliy mustaqillik mafkurasi asarning ruhiga singdirilgan, uni o'qigan kishilar nafaqat axloqiy fazilatlar va ularga qanday erishish kerakligini, milliy ozodlik, shaxsiy erkinlik nimayu, uni qanday qilib qo'lga kiritish mumkinligini anglatuvchi adibning qalbidagi so'zlarni qalban his qildirguvchui tarbiyaviy asardir. Oila asarida oilaga nisbatan qarashlari zaminini Qur'oni Karimda shu masala bo'yicha olg'a surilgan fikr va g'oyalar tashkil etadi.

Shuning uchun ham bu asar o'z zamonidagi taraqqiyparvar yoshlar uchun iliq kutib olingan va hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan va hozirgi kun uchun ham muhim qo'llanma bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki oila asosini to'g'iri qurmasdan va yosh avlodni to'g'iri yo'lda tarbiyalamasdan turib jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas. Qayerda oila munosabatlari mustahkam va intizomli va kuchli bo'ladigan bo'lsa jamiyat va davlat ham shunday bo'ladi. Mamlakat rivojlanishi uchun avvalo tarbiyani oiladan boshlash kerak, oilada muhit qanday bo'ladigan bo'lsa ushbu muhit jamiyat uchun ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Oila Fitratning talqinida uch muhim komponentdan iborat:

- 1)Er
- 2)Xotin
- 3)Farzandlar

ISSN (E): 2181-4570

Ana shu uch komponentning har biri nozik spesefik jihatlariga ega. Chunki er va xotin uchun oila qurish asosiy muammo. Ko‘ramizki oila va farzand masalasi erkak va ayolning xususiy masalasi emas. Farzand nafaqat ota-ona hayotining davomi balki ayni paytda millatning ham iqtidori, obro‘-e‘tiborini belgilaydigan zanjir xalqasidir. Millat esa Vatan mamlakatning yuragi demakdir. Oila masalasi o‘z o‘rnida uchga bo‘linadi:

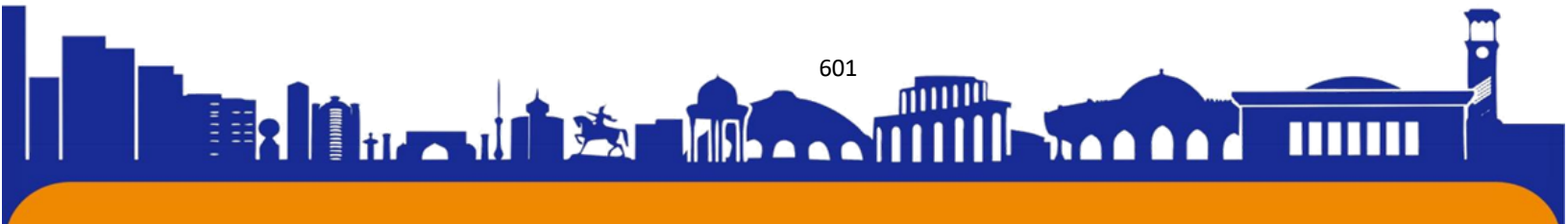
- 1) Millat;
- 2) Mamlakat;
- 3) Kishilik jamiyati:

degan uchlikni tashkil etuvchi omillar xalqni tashkil etadi. Mana shu uch bob birlashib butun bir xalqni tashkil qiladi. Bundan kelib chiqadiki biz qanchalik mamlakatni rivoj toptirishga harakat qilar ekanmiz avvalo oiladan boshlashimiz kerak barcha ishni oiladagi muhitga va tarbiyaga asosiy e‘tiborni qaratishimiz kerak.

“Oila” asari Turkiston milliy uyg‘onishida benihoya katta rol o‘ynaydi. Ayni paytda ham ushbu asar ma‘naviy ma‘rifiy ahamiyatini yo‘qotmagan holda hozirgi yoshlar uchun ham ahamiyatga molik. Asarning ikkinchi bobi farzand tarbiyasiga bag‘ishlangan. Fitrat o‘z o‘rnida tarbiya muhimligi va uni o‘z o‘rnida uchga bo‘lish mumkin deydi: Yani bular: aqliy tarbiya, jismoniy tarbiya va ruhiy tarbiyani nazarda tutadi. Darhaqiqat bu uchulasi bir biri bilan chambarchas bog‘liq va bir-birini to‘ldirib turadi va bolani komil shaxs qilib tarbiyalash uchun asosiy komponent hisoblanadi.

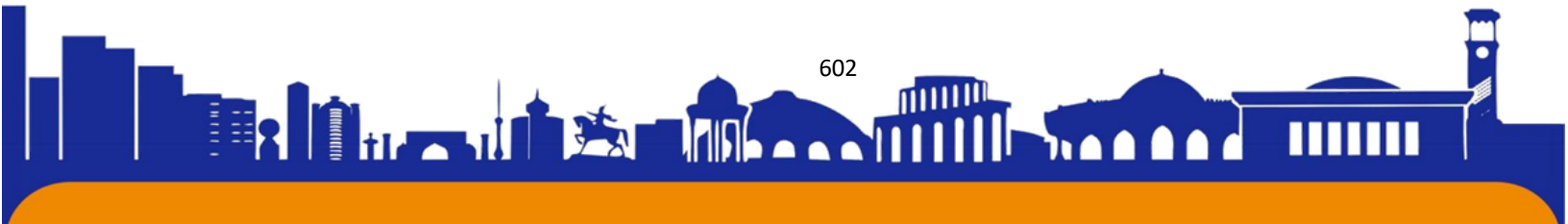
Xulosa:

“Bu dunyo kurash maydonidir, bu maydonning quroli sog‘lom jism-u tan va aql va axloqdir. Lekin ana shu qurol-aslahamiz zang bosib chirib ketgan, Shunday qurollar bilan bu dunyoda bizga na saodat va na rohat bor”. Bundan kelib chiqadiki bizning asosiy qurol aslahamiz yosh avloddir. Yosh avlodga qanchalik darajada yaxshi ta‘lim tarbiya beradigan bo‘lsak, ularda hozirdan bilim ko‘nikma va malakalarni shakllantirib boradigan bo‘lsak, ertangi kunda mamlakat ravnaqiga hissa qo‘shadigan farzandlar yetishib chiqadi. Axir muhtaram birinchi Prezidentimiz Islom Abdug‘aniyevich Karimov bekorga aytmagan: “Biz oldingi bizdan o‘tgan ajdodlarimiz bilan faxrlanamiz, lekin hozirgi kunda faqatgina faxrlanishning o‘zi yetmaydi o‘zimiz ham ularga munosib avlod bo‘lish uchun harakat qilishimiz kerak” deya ta‘kidlagan. Shunday ekan mamlakat ravnaqi va xalq osoyishtaligi uchun oila juda katta ahamiyatga ega. Axir shu oilada O‘zbekistonning ertangi egasi tarbiya topayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islom Abdug‘aniyevich Karimov “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch”
2. Abdurauf Fitrat “Oila”
3. Sanobar Nishonova Komiljon Hashimov “Pedagogika tarixi”
4. Asqar Zunnunov, Muzaffar Xayrullayev, Boqijon Tuxliyev Narimon Xotamov “Pedagogika tarixi”
5. Norbutaevna, N. D., & Kizi, M. R. S. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM FOR FORMING SPIRITUAL COMPETENCE OF STUDENTS IN MODERN CONDITIONS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 754-760.
6. Donaeva, N. (2022). PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING SPIRITUAL MATURITY IN STUDENTS IN INFORMATION ENVIRONMENT. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(12), 64-72.
7. Donayeva, N. N., & Normurodova, F. A. (2021). O’QUVCHILARDA MANAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT VOSITALARIDAN FOYDALANISH. *Academic research in educational sciences*, 2(NUU Conference 1), 214-216.
8. Donayeva, N. N. T. (2020). ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA O’QUVCHI YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI YUKSALTIRISH. *Студенческий вестник*, (22-8), 65-66.
9. Чарыев, И. Профессор кафедры Педагогике ТерГУ. Одинабобоев Фазлиддин, Магистрант 2-курса ТерГУ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. *Научно-практический журнал «Энигма» Выпуск № 32 (Апрель 2021).*, 93.
10. Abdurazakov, F. A., & Meliev, S. K. (2022). Interactive Methods Used In The Formation Of Creative Activity (On The Example Of Primary School Students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(1), 257-262.
11. Abdurazakov, F. A., & ugli Odinaboboev, F. B. (2022). Pedagogical importance of using module educational Technologies in the system of continuous education on the basis of modern approaches. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 173-180.
12. Abdunabievich, F. A., Ugli, F. O. B., & Norbutaevna, N. D. (2022). TYPES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES THAT CORRESPOND TO THE SPECIFICS OF MORAL AND AESTHETIC EDUCATION AND TEACHING OF STUDENTS.

ISSN (E): 2181-4570

13. Абдуразақов, Ф. (2022, October). ЎҚУВЧИЛАРГА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯ БЕРИШДА НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. In *E Conference Zone* (pp. 110-115).

14. Абдуразақов, Ф. (2022). ЎҚУВ МАШҒУЛОТЛАРИДА УҚУВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Conferencea*, 78-84.

15. Abdurazakov, F. (2022). SPEAKING SKILLS FORMATION MECHANISMS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 91-100.

16. Xudayqulov, X., & Abdurazaqov, F. (2022). ЁШЛАР ОРАСИДА НУТҚ МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ. *Science and innovation*, 1(В7), 815-821.

17. Абдуразақов, Ф. А. (2023). ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА НУТҚҚА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР. *Journal of Universal Science Research*, 1(1), 36-42.

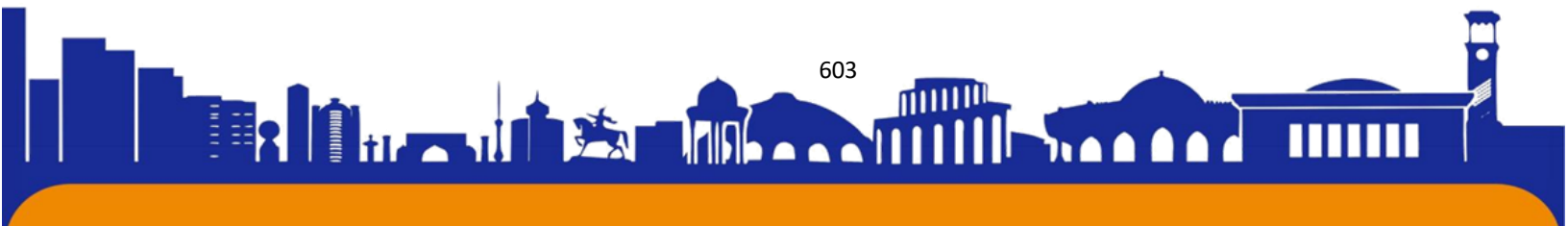
18. Абдуразақов, Ф. (2022). У^ УВ МАШҒУЛОТЛАРИДА У^ УВЧИЛАРНИНГ НОТИҚЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

19. Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich. (2023). OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIYA BERISHDA PEDAGOG NUTQI. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 16–23. Retrieved from <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/396>

20. Baxriddin o'g'li, F. O., Abdunabiyevich, F. A., & Norbo' Tayevna, N. D. (2022). IMPROVING VOCATIONAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY DEVELOPING PRIMARY MECHANISMS OF NATIONAL CRAFTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 577-580.

21. Абдуразақов, Ф. (2022). О 'quvchilarga axloqiy-estetik tarbiya berishda notiqlik madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 16-22.

22. ABDUNAYEVICH, F. тикланишдан-миллий юксалиш” деган дастурий ғоя ёшларни Она юртга са-доқат рухида тарбиялаш, уларда ташаббускорлик, фидойилик, ахлоқий фази-латларни шакллантириш-ўта шарафли вазифа эканлигини таъкидлаган

ISSN (E): 2181-4570

Миллий гвардия фаолиятида ҳарбий хизматчи ва ходимларининг ахлоқий-руҳий хислатларини шакллантиришда жисмоний тайёргарликнинг аҳамияти

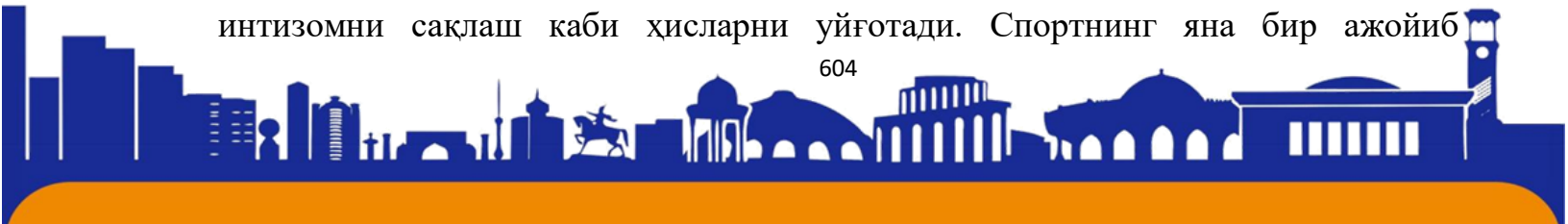
Ўзбекистон Республикаси Жамоат Хавфсизлиги Университети дотсенти
Аташайхов Абдуваҳид Абдушукурович

Аннотатсия: Ушбу илмий мақола орқали ҳарбий хизматчиларга жисмоний тайёргарлик билан бир қаторда ахлоқий-руҳий ҳолатнинг ҳам нақадар муҳимлигини англаб олишимиз мумкин. Шу билан биргаликда жамоат тартибини халқнинг тинчлик, тотувлигини сақлашда миллий гвардиянинг ўрни ҳамда мана шу фаолият учун мукамал жисмоний тайёргарлик муҳим аҳамият касб этишинининг илмий, амалий усулларини таҳлиллар орқали кўриб чиқамиз.

Калит сўзлар: касбий фаолият, баҳолаш системаси, жанговар шайлик, психологик кучланиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари.

Кундалик турмушимиз ижтимоий фаолиятимиз шуни кўрсатадики Жисмоний тайёргарлик шахснинг маънавий ва руҳий физиологик жараёнларига ўз таъсирини ўтказди, шаклланишига таъсир қилади, жараёнга кўра, булар меҳнатсеварлик, касбий ва ахлоқий сифатларни шакллантириш орқали ифодаланади. Шу билан бирга, у инсонлар руҳий оламининг кўп томонларига, айниқса, ахлоқий сифатларнинг бир қатор элементлари, яъни жамоа билан яшаш, хизматда бир-бирга ёрдам бериш, аскарий биродарлик қаҳрамонлик, мардлик, жавобгарлик ҳисси, интизомлилик кабиларга ҳам тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади.

Спорт ахлоқий фазилатларни шакллантиришда бевосита ва билвосита юксак характер бера оладиган намунали фаолият тури ҳисобланади. Спортчи ёки ҳарбий хизматчи спорт жамоаси таркибига кирар экан, жамоанинг ютуғи унинг ҳар бир аъзоси, жумладан, ўзининг жавобгарлиги ва шахсий натижаларига боғлиқ эканлигини тушунади. Бу уларда жамоа бўлиб ҳаракат қилиш, ўз имкониятларини тўғри баҳолаш, яхши спортчиларга тенглашиш, қаттиқ интизомни сақлаш каби ҳисларни уйғотади. Спортнинг яна бир ажойиб

хусусияти спортчиларда, ходимларда ватанпарварлик ва юртга содиқлик руҳини шакллантириб, жаҳон ареналарида юрт байроғини юқори шоҳсупага кўтаришга ундайди.

Шахсий таркибнинг жанговар шайлигини оширишда жисмоний тайёргарликнинг ролини тушунтириш профессионалик ҳиссини уларга сингдириш ҳарбий хизматчи ва ходимларда унинг усул ва ҳаракатларини эгаллашга фаол муносабатни шакллантиради, нормативларни бажаришга ўз вазифасига сидқидилдан ёндашишга ундайди, асосийси, уларда ўз бурчларини бажариш учун зарур бўлган сифатларни такомиллаштиришнинг муҳимлигини тўғри тушуниш пайдо бўлади.

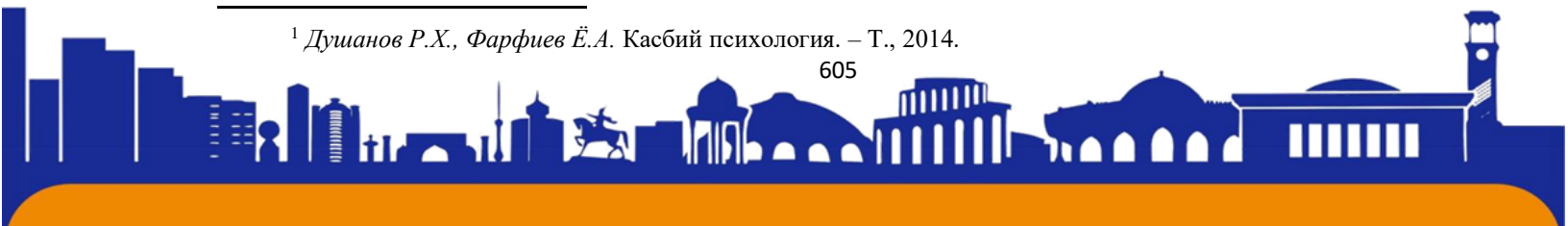
«Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларининг ҳиссий-иродавий ўзини ўзи бошқариш йўллари ва усулларини эгаллашлари бугунги кунда жуда долзарб вазифадир. Хизмат фаолиятида асаблари мустаҳкамроқ бўлган, рақиб (жиноятчи) билан курашишга яхшироқ шайлана оладиган, нафақат жисмоний ва ақлий имкониятларидан оқилона фойдалана оладиган, балки асабий-руҳий фаоллигини мақбул даражада сақлай оладиган, тезкор хизмат фаолиятининг мураккаб вазиятларида ўзининг иродавий фаоллигини намоён қила оладиган ходимлар кўпроқ муваффақиятни қўлга киритадилар».¹

Касбий психология фанида ёзилган бу фикрлар айнан Миллий гвардия ҳарбий хизматчилари ва ходимларига ҳам бирдек таалуклидир. Буни фаолият нуқтайи Назари шу дунёкраш чинакамига ифодалайди ва исботлайди.

Жисмоний машқлар ёрдамида қийин шароитларда ҳаракат қилишда психологик тайёргарликни ошириш вазифаси ҳам муваффақиятли ҳал қилинади. Психологик тайёргарлик шахсий таркибнинг жанговар ва сиёсий тайёргарлиги билан чамбарчас боғлиқ. У ходимларда мардлик, ўзини қурбон қилишгача бўлган қаҳрамонлик кўрсатишга шай туриш, энг оғир вақтларда ақл билан ҳаракат қилиш, хавфли вазиятларда ижобий руҳий реакцияни намоён қилиш каби сифатлар шаклланишини таъминлаши керак.

Инсонга хавф туғилганда юқори психологик кучланиш ҳолати вужудга келади ва унинг ҳаракатларида оддий вазиятда бўладиганидан фарқли ўларок сезиларли ўзгаришлар содир бўлади. Ушбу психологик кучланиш инсон

¹ Душанов Р.Х., Фарфиев Ё.А. Касбий психология. – Т., 2014.

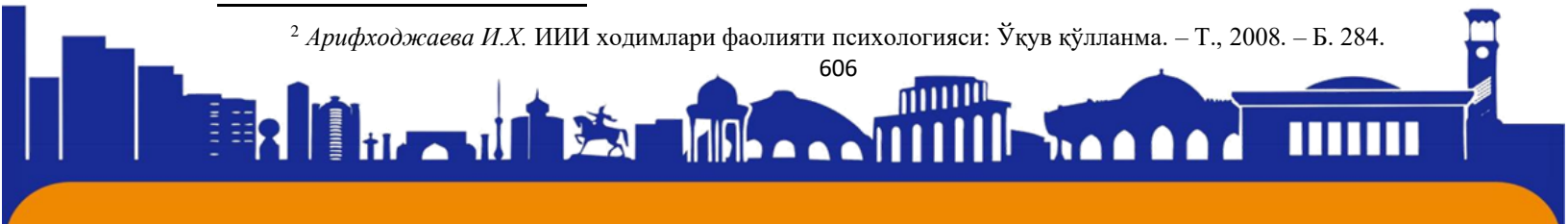
хулқининг мураккаб элементларига салбий таъсир кўрсатади ва у ўзини бошқаришда назоратни йўқотади.

«Қалтис вазиятларда ҳаракатланиш кўпинча томонлар-нинг бир-бирига бутунлай қарама-қарши мақсадларга эришиш ҳаракатида келиб чиқиши кузатилган. Бунда рақибларнинг ҳар бири ўз ҳаракатларини ҳисобга олиб, ғалабага эришиш учун унга тўсиқлар ва қийинчиликлар яратади. Бунда «рақиб» томонлар қандай фикрляпти ва қандай қарорга келяпти, деган масала биринчи ўринга чиқади. Психологияда бундай фикрий фаолият рефлексия, яъни анланган жавоб реакцияси ҳисобланади».²

«Мусобақа бошланишида одам ҳаяжонланади. Бу «старт олди ҳолат» бўлиб, психик ҳолат ўзгаради ва организмда вегетатив ўзгаришлар содир бўлади (пульс, қон босими ортади, энергия алмашуви кучаяди, ичак-қорин фаолияти ўзгаради, уйқу бузилади ва ҳ.к.). Старт олди ҳолати спортчининг малакасига, спортчини мусобақадан олдин ажратадиган вақтга, унинг нерв фаолиятининг хусусиятига, тайёргарлигига, унинг командасининг уюшқоқлиги ва ўзаро мослашувига боғлиқ бўлади» (А.Абдуллаев, Ш.Х.Хонкелдиев. «Жисмоний тарбия назарияси ва усулияти»).

Психологик тайёргарлик масалалари кўриб ўтилар экан, шуни доимо ёдда тутиш керакки, бу жисмоний машқлар ёрдамида ҳал қилинадиган кўплаб вазифаларининг фақат биригина, холос. Жисмоний тайёргарлик учун ажратилган ўқув вақтининг чегараланганлиги машғулотларнинг умумий тизимида ҳал қилинадиган барча вазифаларнинг чамбарчас боғлиқлигини талаб қилади. Жисмоний тайёргарлик ягона, бир бутун жараён сифатида қаралиши керак, унинг таркибидаги психологик тайёргарлик эса фақатгина илмий билиш усули ҳисобланиб, масалани чуқурроқ ўрганишни таъминлайди. Фақат илмий назарий нуқтайи назар эмас қолаверса уни ижтимоий фаолиятда қўллай олиш маҳорати асосий жараён саналади шу боисдан ҳам миллий гвардия бўлинмаларининг ҳарбий хизматчилари ҳамда сафдор ҳарбий хизматчи ходимлар назария билн бир қаторда амалий нуқтйи назарда ўринли қўбай олишни билши вас ҳу йўналишда ҳаракат қилса жамоат тартибини сақлашда муаммо камчиликларга йўл қўйилмайди.

² Арифходжаева И.Х. ИИИИ ходимлари фаолияти психологияси: Ўқув қўлланма. – Т., 2008. – Б. 284.

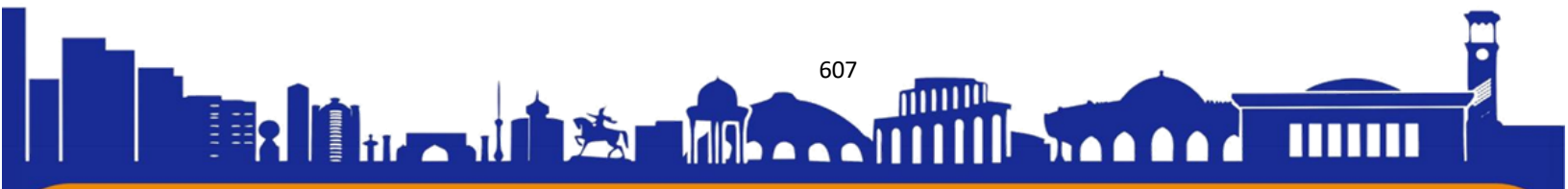

ISSN (E): 2181-4570

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1) Душанов Р.Х., Фарфиев Ё.А. Касбий психология. – Т., 2014.
- 2) Арифходжаева И.Х. ИИИ ходимлари фаолияти психологияси: Ўқув кўлланма. – Т., 2008. – Б. 284.
- 3) Кочкаров А.А. Педагогическая технология профессионально-прикладной физической подготовки курсантов высших сержантских курсов. Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Т., 2006.

ISSN (E): 2181-4570

Terms and terminology

Docent. Panjiyeva Nasiba Normahmatovna

Omonova Iroda Toir Qizi

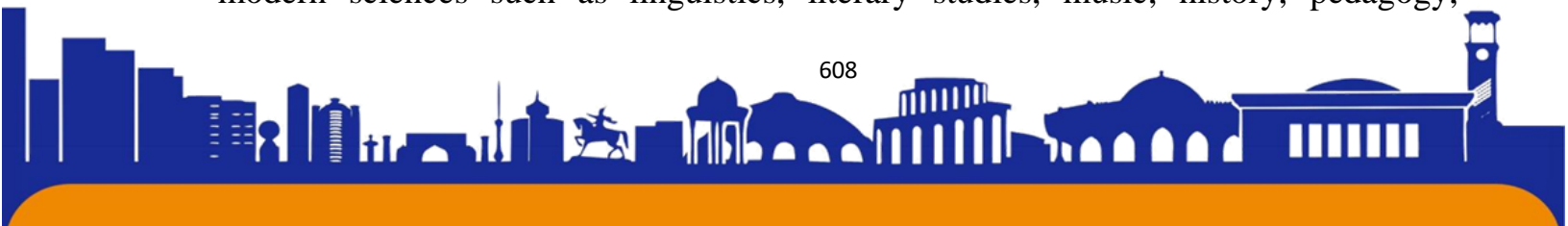
Termez State University

Abstract: In the article, we discussed the relationship between the disciplines of terms and terminology and the work done so far.

Key words: term, terminology, word formation, scientific terms, word.

Introduction: Terms can appear, usually on the basis of the internal capabilities of a particular language, or from an external source, that is, assimilation, translation from other languages. Since the middle of the 20th century, the Uzbek language has entered the Uzbek language, along with many international words, as well as terms related to the fields of science, technology, sports, and culture. As a result, learning natural sciences, sports and technology in Uzbek became difficult. With the granting of the right to the Uzbek language as the state language and the achievement of independence of Uzbekistan, the negative trend in this regard began to end. Because the Uzbek language does not lag behind any other language in the world either lexically, grammatically, or stylistically. On the contrary, our mother tongue, our great thinker, Hazrat Alisher Navoi, proved in his work "Muhokamatul Lug'atayn" that it has more possibilities than some languages in terms of creating words and expressing subtleties of meaning.

Research results and methods: The terms can initially be divided into two large groups. 1. Vocational terms. 2. Scientific terms. Vocational terms have long been used to express the concepts of animal husbandry, farming, pottery, blacksmithing, carpentry, carpet making, embroidery, cooking, confectionary, medicine and many other such professions, which have been developed as a profession by our people. Scientific terms also have a plural history. Because they are related to the creation of the works of our great-grandfathers, M. Koshghari, Farabi, Beruni, Ibn Sina, Al-Khorazmi, Az-Zamakhshari, A. Navai, Babur, and other encyclopedic scholars. appeared directly. In general, scientific terms are widely used today in hundreds of modern sciences such as linguistics, literary studies, music, history, pedagogy,

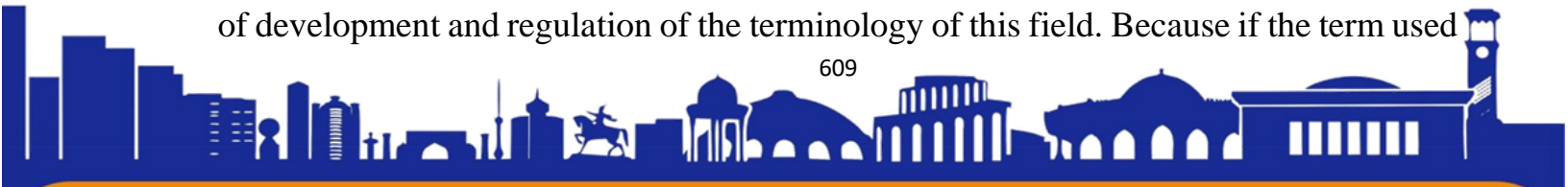

psychology, biology, medicine, geography, astronomy, physics, mathematics, law, chemistry, geology, mineralogy, philosophy, economics. is being used. Our students, who are graduating from a higher educational institution in a certain specialty, are required to master the terms related to social-political, spiritual-educational fields and their specialty, and have a sufficient idea about them.

Terminology is one of the current directions of modern linguistic research. Currently, the growth of the issue of terminology is considered, on the one hand, due to the increase of new concepts due to the dynamic development of science, on the other hand, it is explained as a phenomenon related to the insufficient study of issues such as the process of formation, development and function of terms. .

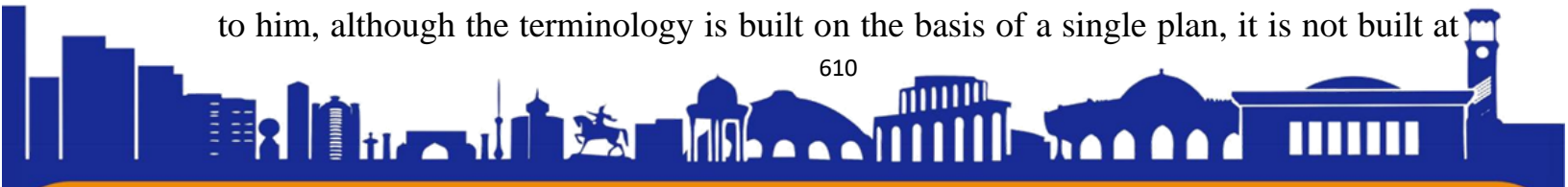
Discussion of results: Terminology is a very large part of the vocabulary of every language. It is not for nothing that it develops very quickly, because it allows you to make new words. The terminology of a language consists of a system of many terms. A word or combination of words in a particular field of knowledge, industry or culture is called a term. The meaning of a word expressed by the term is interpreted by explaining it in a thematic literature. As new technologies penetrate more and more fields, the terminology of that field is constantly expanding. One such field is the field of polygraphy and publishing, which is engaged in book publishing today. If we pay attention to the development of this field, the entry of technical means into this field mainly coincides with the beginning of the twentieth century. But its most advanced period is today. Today's modern polygraphy-publishing network has become one of the leading industries in which technical tools are used, incorporating the processes of preparation of documents and reproduction of their copies, turning them into books. As a result, many new concepts and new scientific and technical terms are entering the terminology of this field. In all the works devoted to terminology, the units that represent specific concepts of one or another field, have a definition, and mainly perform a nominative function are considered to be terms. A.Reformatsky defines the term and concludes that "...terms are special words". AVKalinin calls the words used in certain disciplines and professions "special lexicon" and divides it into two groups. 1. The special lexicon includes, first of all, terms. 2. In addition to terms, the special lexicon also includes professionalisms. It is known that the level of development and improvement of each field of science is inextricably linked with such signs as the level of development and regulation of the terminology of this field. Because if the term used

in scientific literature or its form of expression is not clear and unambiguous, negative situations such as confusion and ambiguity will certainly remain. Therefore, as VPDanilenko noted, the progress indicator of each science or field is also determined by the fact that the terminology of this field has "strict scientific terminology". VPDanilenko here refers to the concept of "rigorous scientific terminology" as the compatibility of any field terminology with the development of this field of science, the coherence of field terminology in the expression of concepts related to the same field, the compatibility of the created and circulating terminology with a specific scientific language. Terminology represents a certain defined system of understanding reality and is one of the channels of intellectual communication. According to Vinogradov, "There are two sides, two points of view of creating and defining terms: language structure and understanding, semantic conditionally the development of one or another system of understanding in science" (V. Vinogradov, "Voprosy yazykoznaniya" 1961, str. 3-10). The change of terms in linguistics and the emergence of new terms are inextricably linked with the development of science and technology. About this, the linguist scientist LIBojno states the following: "Under the influence of technical development, terminology changes based on two interrelated laws, firstly, with the laws of scientific and technical progress, and secondly, in connection with the general laws of language development."

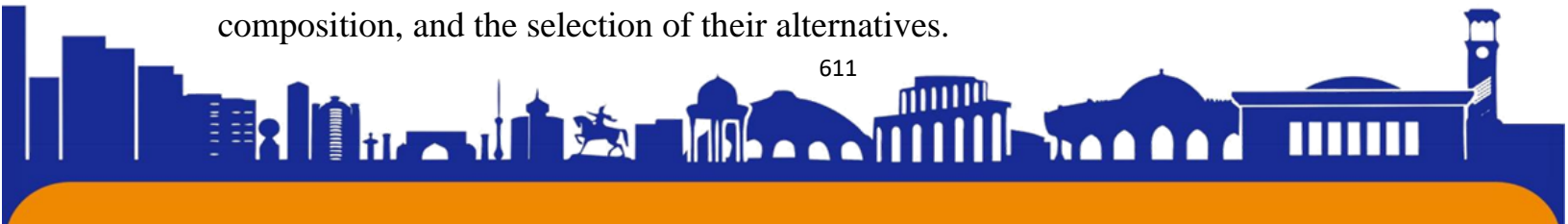
DSLotte spoke about what categories of words can be terminable: "in technology, the main categories meaning the following concepts are terminable: processes (events); technical items (materials, weapons, tools, details, etc.); properties; calculation concepts (parameters, geometric figures, etc.); units of measurement" (Lotte D.S. Osnovy postroeniya nauchnotekhnicheskoy terminologii. Voprosy teorii i metodiki. M., 1961. - p. 29.), and AVKalinin tries to justify the fact that the words term and profession are different from each other as follows: "a term is an official, accepted and legalized concept of a certain science, industrial field, agriculture, technology is an expression, a name, and the words of profession are a semi-official word that is often spread among a profession, specialty, and does not have a strict, scientific description of the concept" (Kalinin A. V. Leksika russkogo yazyka:, 1971. – p. 141.). Prof. about Uzbek terminology. U. Tursunov's thoughts are also important for our linguistics today. KMMusayev compares terminology as the lexicon of the language to a city. According to him, although the terminology is built on the basis of a single plan, it is not built at

once. It is formed on the basis of historical conditions, various architects, designers, inventors of different generations participate in its creation. They build every structure that is being built with good research. The specific complexity in the regulation of terminology is determined by this (Musaev K. M. Formirovanie, razvitie i sovremennye problemy terminologii. 1986. -p.163). At the same time, it is possible to point out the works of NABaskov, NKDmitriyev, FSFaseyev, and later BUOruzbayeva, RAUrekenova, M.Sh. Gasimov on the study of terms based on the materials of Turkic languages. Professor Renat Doniyorov is one of the scientists who made a significant contribution to the development of Uzbek language terminology. In his book "Some issues of the technical terminology of the Uzbek language" (1977), issues such as regulating the technical terminology of the Uzbek language and preventing a number of confusions in it are included. This work can be said to be a great contribution to the research of technical terminology. On the basis of materials of Russian, English, German, French languages, terms related to such fields as socio-political, economic, sociological, legal, agricultural, pharmaceutical, profession, linguistics, literary studies were studied. In this field, serious research has been carried out in Uzbekistan [O. Usmanov, U. Tursunov, S. Ibrohimov, R. Doniyorov, H. Dadaboyev, N. Mahmudov, A. Madvaliyev, Y. Ibrohimov, N. Mahkamov, A. Sobirov, H. Jabborov and others]. Current at the time of terminology the following types according to _ scientific research take is going

1. **Theoretical terminology** develops the rules of use and development of terms.
2. **Practical (prikladnoye)** terminology deals with description, regulation, standardization, and translation of terms.
3. **General terminology** studies the general characteristics of terms, problems related to their occurrence, composition, and use.
4. **Special or field terminology** analyzes the terms of a language taken separately. This type of terminology is more developed in Uzbekistan.
5. **Typological terminology** compares terms within one or several languages. The scope of such studies is very narrow.
6. **Semasiological terminology** studies the relation of terms with semantics, meaning change, polysemy, homonymy, synonymy, etc.
7. **Onomasiological terminology** deals with the creation of terms, their composition, and the selection of their alternatives.

8. **Historical terminology** studies the linguistic and non-linguistic factors of the origin of terms. Experts in the field associate the emergence of anthro-linguistics with historical terminology .

9. **Functional terminology** studies the use of terms in speech, their place in the computer system.

10. **Cognitive** (or epistemological) terminology deals with determining the place of terms in human thinking.

The above shows that terminology has already been formed as a special science. At the same time, it is not without problems that await its clear and objective solution. These, in our opinion, are:

- to thoroughly analyze the opinions expressed about whether the term is a word, phrase or function and come to the appropriate conclusion;

- as long as the term appears in the form of a word combination, it is necessary to deeply study the term of the word combination itself, to prove that V.V. Vinogradov's thoughts are a one-sided and logically empty definition, to get out of its influence, to find new and reacting to reasonable opinions (Khojayev, Beloshapkova, V.Y. Plotkin);

- to continue the research related to the definition of mutual similarities and differences of terms and nomen, terminology and nomenclature;

- a broad and detailed description of concepts such as preterm, terminoid, prototerm, which are directly related to the understanding of the essence of the term:

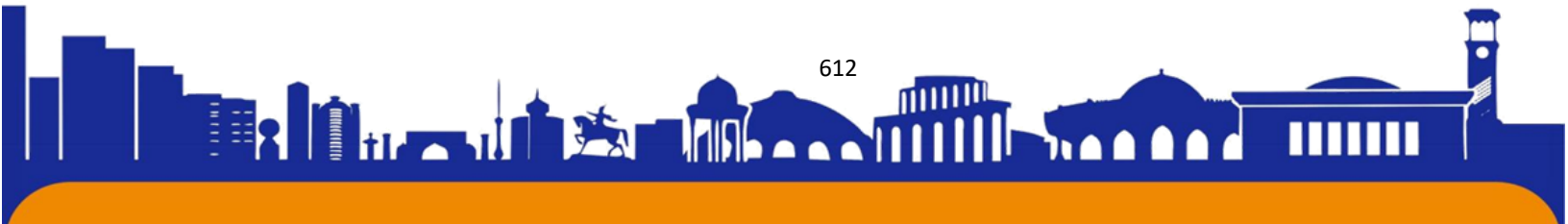
- recognizing that the term and the sectoral (special, private) lexicon are synonymous terms that express exactly the same concept, and based on the principle that the presence of synonyms in the use of terms is unpleasant, achieving the consistent use of the first of them (in our opinion, the term) ;

- to continue the work of creating bilingual and multilingual terminological dictionaries:

- conducting comparative terminological studies on a large scale:

- creation of national terminology. Adhering to the laws and regulations of the Uzbek language when learning foreign terms;

- taking into account the importance of terminology in science and education, including the subject "Terminology Basics" in the curriculum of all faculties and departments of higher educational institutions:

ISSN (E): 2181-4570

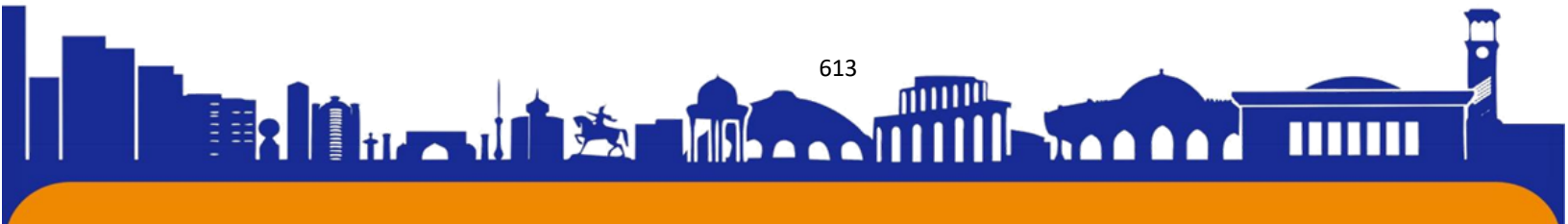
- to search for forgotten terms, to bring them into circulation selectively, for this purpose it is advisable to consistently continue studying the language and terminology of classic scientific works. In this, the tolerance characteristic of our people should be accepted as a priority principle;

- and finally: terminology is an important component of the nomination. The theory of nomination was deeply developed by Prof. VGGak. Therefore, any researcher who wants to deal with issues of terminology should not only know this theory, but also be able to creatively use its principles [see: Gak, 1977,1980].

Conclusion: Terms and terminology, such changes have expanded the scope of the Uzbek language and enriched its lexical structure with new scientific and technical terms.

References:

1. Aminov M., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mahmudov N. Work. - Tashkent, 2000.
2. Boltayev M. Uzbek alphabet and spelling based on Latin script. - T.: Teacher, 2003.
3. Boltayev M. New Uzbek alphabet and spelling based on Latin script. Internet address: www.samdu.uz/files/web/index.htm
4. Business, documentation and terminology in the state language. Methodical guide. Compiled by: Boltayev M. – Samarkand: SamDU, 2007.
5. Mahmudov N. and head. Business basics. - Tashkent: UzME State Scientific Publishing House, 2006.
6. Sanakulov U., Abdiyev M., Kurbanov A. Basics of doing business in Uzbek. - Samarkand, 2014.
7. Hojiev A. Term selection criteria. Information. Issue 11 – 12. - Tashkent: Science, 1996 .
8. Curriculum in the official language, documentation and terminology. - Samarkand: SamDU, 1998.
9. Doniyorov R. Some issues of the technical terminology of the Uzbek language. - Tashkent: Science, 1977 .
10. Abdiev M. System analysis problems of field terminology. -Tashkent: Publishing House of People's Heritage named after A. Qadiri. 2004.

Contrastive analysis of business and marketing terms in English and Uzbek languages

Omonova Iroda Toir Qizi
Termiz State University

Abstract: This article analyzes the lexical-semantic features of a number of terms related to business tourism in English and Uzbek languages. Tourism is one of the important aspects of the country's economy today. With the emergence of new types of tourism, new terms are emerging. In the last century, the terms related to various fields were adopted into the Uzbek language from European languages through the Russian language, and today they are being adopted directly from foreign languages.

Key words: business, marketing, tourism, tourism industry

Introduction: The purpose of marketing is to achieve the company's goal. The main goal of marketing is the regular formation and development of the exchange process, which in turn brings mutual benefit to its participants. Marketing objectives are implemented in a certain hierarchical sequence and include economic and psychographic objectives. The first group of goals directly leads to higher indicators of the company's profit and profitability.

• Professor EP Golubkov proposed the following goal structure of marketing activity:

- Achieving the company's goals by maintaining an effective marketing policy.
- Targets focused on individual markets and product groups.
- Targets, price, sales organization, delivery to the consumer in effective ways directed at individual elements of the marketing complex. In a broad sense, the purpose of marketing is to implement all the activities necessary to regulate supply and demand, that is, to apply new ideas to the creation of goods, to implement effective distribution channels with minimal costs, to satisfy the needs of consumers. meet the increasing modern demands.

Research results and methods: The development of the tourism industry has a positive effect on the improvement of internal economic structures, as well as on the development of industries related to this industry . But it is no secret that large financial resources are required to travel, to rest in a place other than the place of permanent residence, to see new areas or to restore health in healing areas. These funds are used

for getting to the desired destination, overnight stay and accommodation, meals and other services. It is expedient to partially use the state's social protection policy for the segments of the population in need of social protection. In developed countries, systems of organizing special trips for these population groups have been introduced, and through them it is ensured that tourism services serve precisely the underprivileged segments of the population. Tourism is legally carried out by tourist organizations. Accordingly, tourism is divided into several types: domestic tourism, international tourism, amateur tourism, business tourism, ecotourism, sports tourism, car tourism, tourism for expanding the level of knowledge, etc. Business tour is related to the tourist's professional activity, and any organization, economy that brings income, aims to gain profit and is not against the law; type of travel related to commercial, business activities. Inbound tourism is tourism that is carried out by the visit of foreign tourists to the territory of a certain country. Tourists coming to a country are the subject of incoming tourism for that region. Domestic tourism is tourism organized by the permanent residents of a country to the other side of the territory of this country. The term "domestic tourism" has become a widely used lexical unit in recent years. Social tourism is tourism in which travel costs are fully or partially covered by the state budget, extra-budgetary funds, and the employer. A group (package) tour is a tour consisting of a combination of several tourist services. This package includes services such as tour operator, flight, service, transfer, accommodation.

Discussion of the results: As we divided tourism into several groups above, business tourism is also divided into several types: individual trips, group trips, events (meetings, incentives, conferences, exhibitions (MICE), formation of a team and exchange of places during study tours. Business tourism works with many business corporations: hotel chains, organizers of professionally integrated trade fairs and exhibitions, business centers in many countries. Of course, there are separate terms for each field. In this article, we will consider the lexical semantic features of a number of terms related to business tourism in English and Uzbek. is considered Each field has its own terminology. Also, the terminology of tourism occupies a large place in the Uzbek terminological system. In its enrichment, linguistic (linguistic) and non-linguistic (extralinguistic) factors are distinguished. **Conclusion:** Terms and terminology, such changes have expanded the scope of the Uzbek language and enriched its lexical structure with new scientific and technical terms.

Contract - an agreement concluded between the parties (two or more persons), their rights and obligations are recorded.

Ticket - a document that gives the right to use something (vehicles), enter a place (theater, sports hall, etc.), a ticket.

A flight is a route of vehicles such as ships, airplanes, cars along a certain route.

Visa - a special permit issued by the relevant administrative office in the passport to visit a foreign country, live in it and pass through its territory. symbol _

Tour - organization of transportation of tourists with a set of services in a specific direction and a specific period.

The tourism industry is a collection of various sectors of the national economy that make up the material and technical base of tourism.

Flotel - A floating hotel ship. A huge hotel on the water will be specially equipped. In addition to convenient numbers, facilities are provided for a good rest, use of a temporary office, operational means of communication: telephone, photocopier, fax and other services are provided.

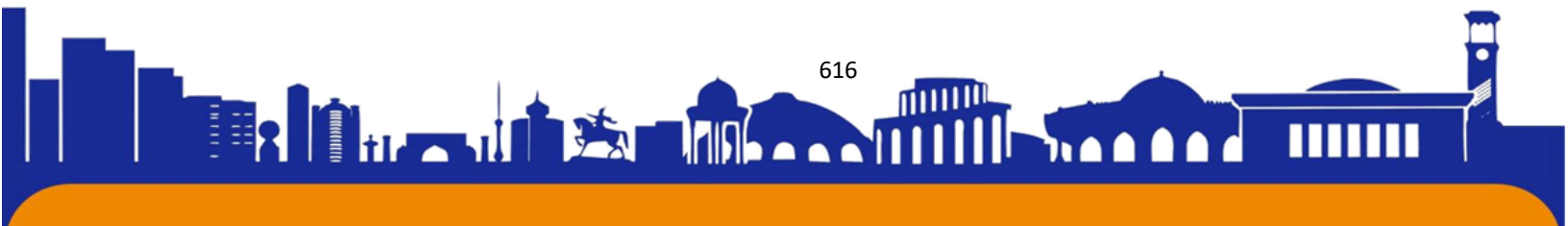
Tourist house - shelter designed for short-term rest of active tourists. These are mainly located on the slopes of the mountains, and the conditions are minimal

Rotel - a mobile hotel, a hotel with one or two-bed rooms in the form of a wagon, a dressing room, a common dining room, and a common toilet.

the two languages, Uzbek and English, in terms of one field-tourism terminologies, we witnessed that in Uzbek some terms are used in their own form, and some alternative versions are used. Many terms in English are given in English. But even in this language we can find words taken from other languages.

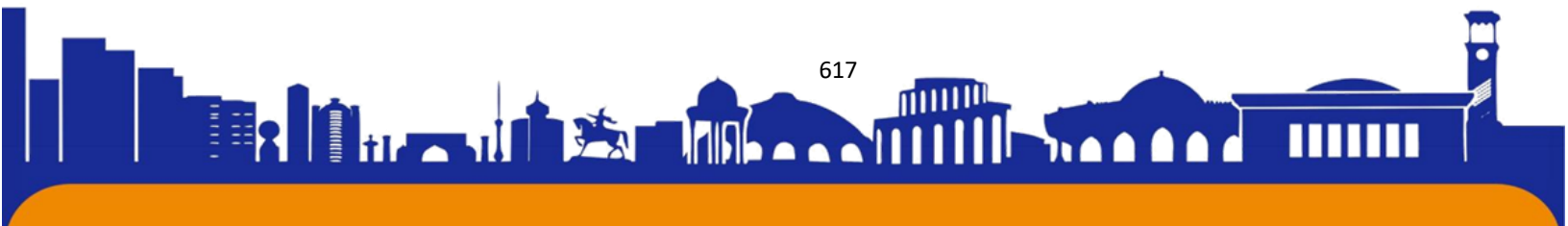
conclusion, we can say that creating explanatory, electronic and translation dictionaries of existing tourism terms in the Uzbek language is one of the important tasks of Uzbek terminology. Giving and explaining terms in explanatory dictionaries and special dictionaries for touristic terms serves to familiarize the student with the most necessary and general concepts of this subject and to increase his level of knowledge, as well as to create interest in this field.

References:

1. Bahromova, MM (2022). THE ROLE OF MATHEMATICAL LOGIC IN OCCUPIING MODERN PROFESSIONS AND EXPANDING THE SCOPE OF DIRECTION TO THESE PROFESSIONS. *Economics and society*, 1(92), 1334-1339.
2. Bahromova, MM (2021). The importance and necessity of teaching computer science and programming for primary school students. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 162-166.
3. Bahromova, MM (2021). DEVELOPMENT OF PROGRAMMING SKILLS IN CHILDREN THROUGH MULTIMEDIA INTELLECTUAL GAMES. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES*, 2(6), 1189-1193.
4. Khasanov, BA, Eshboev, UT, Hasanova, RB, Mukumov, ZA, Alikulov, AI, Djumanova, AB (2019). Calculation of the invested capital profitability in the financial condition analysis process. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 28(14), 42-48.
5. ISMATULLAYEVA, NN, DJUMANOVA, AB (2021). ROLE AND FUNCTIONS OF TAX ACCOUNTING. *THEORY AND PRACTICE SOVREMENNOY NAUKI*, 11(77), 9-11.
6. Djumanova, AB, Igamberdieva, KE (2021). MECHANISM VLIYANIYA AMORTIZATSIONNOY POLICY AND SHOWN EFFECTIVENESS AND FINANCIAL RESULTS AND RELATIONSHIPS AND RAILROAD TRANSPORTATION. *Economics and society*, 9(88), 338-344.
7. Djumanova, AB, Bobomurodov, N. (2021). FEATURES OF THE ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND ITS IMPACT ON ENTERPRISES. *Teoriya i praktika sovremennoy nauki*, 9, 3-7.
8. Djumanova, AB, Alimova, Sh. M. (2020). SOVERSHENSTVOVANIE UPRAVLENCHESKOGO UCHYOTA UP "UZTEMIRYOL'MASHTAMIR". *Economics and society*, 5(1), 566-570.
9. Djumanova, AB (2019). FORMIROVANIE UChETNOY UPRAVLENChESKOY INFORMATSII V SISTEME KONTROLLYa DEYATELNOSTI PREDPRIYATIY JSC "UZBEKISTAN RAILWAYS". *Innovative development economy*, 5(3), 55-58.

ISSN (E): 2181-4570

Litiy ajratib olishning samarali usullari

Saidnazarov T.R .Abduraxmonov S.T Amonov N.A .Esanov R.R

Termiz davlat Universitetining

tohirsaidnazarov@gmail.com

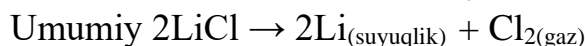
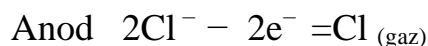
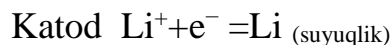
Annotatsiya

Litiy ajratib olish ancha murakkab va ko`p bosqichli jarayon hisoblanadi. Eng samarali usullardan vakumni pasaytirish usuli va eritilgan tuz elektroliz usuli hisoblanadi. Ko`p ishlatiladigani esa bu elektroliz usuli. Litiy tuzlari elektroliz qilishdan oldin uni tayyor holatga olib kelish lozim.

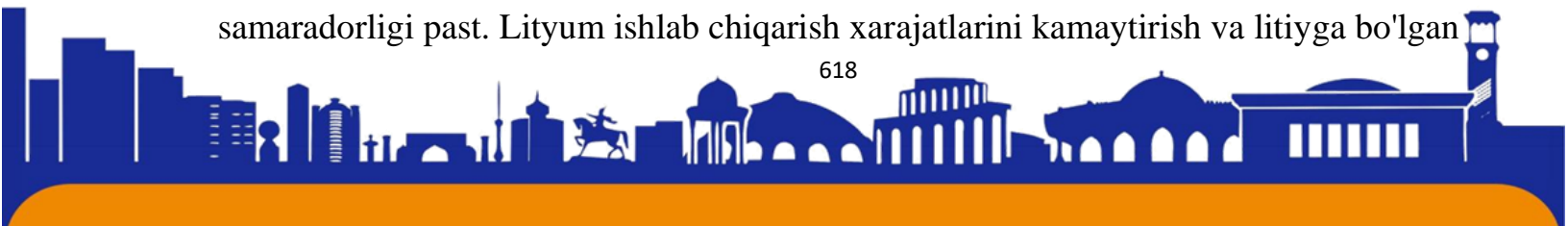
Kirish

Litiy eng engil metall bo'lgani uchun u turli xil sanoat dasturlarida, masalan, samolyotlar uchun qotishmalar, batareyalar uchun elektrodlar, farmatsevtika sanoati va keramika tarkibida keng qo'llaniladi. Yangi energiyaga e'tibor kuchayishi bilan manbalarga ko'ra, energiyani saqlashda litiyga bo'lgan talab tez o'sib bormoqda va bu uni yigirma birinchi asrdagi eng mashhur metallga aylantirmoqda. An'anaviy ravishda metall lityum asosan ikkita texnologiya orqali ishlab chiqariladi: vakuumni pasaytirish usuli va eritilgan tuz elektroliz usuli. Birinchi usul uchun litiy oksidlanishini kamaytirish uchun kremniy, alyuminiy va magniyni aralash tirgan, uning rudasi 1000°C da qizdiriladi.

Ikkinchi usul uchun metall litiy odatda elektroliz orqali ishlab chiqariladi LiCl , xomashyo esa ruda yoki sho'r suvdan hosil bo'ladi. Eritilgan tuz LiCl-KCl . massa past evtektik nuqtasi 625,15 K bo'lgan elektroliz uchun moslashtirilgan. Bular Har bir elektroddagi hodisalar quyidagi elektrokimyoviy reaksiyalar bo'yicha ishlaydi

Past qarshilikli grafit anod, po'lat esa katod bo'lib ishlaydi. Elektroliz usuli litiyning tozaligi 99% bo'lgan 693,15 K da ishlaydi. Bu usul yanada etuk va barqaror, ya'ni sanoat korxonalarida keng qo'llaniladi. Va elektroliz jarayonini yaxshilash uchun ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Biroq, elektroliz uchun energiya sarfi yuqori va elektroliz samaradorligi past. Lityum ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va litiyga bo'lgan

talabni qondirish uchun litiyning elektroliz jarayoni optimallashtirish muhimdir. Litiy olish jarayoni turli parametrlarni optimallashtirish, masalan, elektrolitlar chuqurligi, anod-katod masofasi (ACD) va elektrod balandligi bunday energiya talab qiladigan sanoat jarayonida elektroliz samaradorligi va energiyani tejash uchun muhimdir. Biroq, elektroliz jarayoni ichidagi 693,15 K dan yuqori harorat va bo'sh joy etishmasligi kabi sharoitlar tadqiqotni kuzatilmaydigan va xavfli qiladi. Elektroliz jarayoni ichidagi hodisalar massa almashinuvi, impuls uzatish, issiqlik uzatish va elektrodlardagi reaksiyani o'z ichiga oladi. Ushbu hodisalarning o'zaro ta'siri va og'ir elektroliz sharoitlari eksperimental tadqiqotning maqsadga muvofiqligini pasaytiradi va elektroliz jarayonini optimallashtirish bo'yicha tushunchalarni ochishga to'sqinlik qiladi. Hisoblash qobiliyatining rivojlanishi bilan matematik modellashtirish mavjud bo'ldi va bu mexanizmlarni tadqiq qilish uchun samarali bo'ldi. elektroliz jarayoni. Ushbu simulyatsiya yondashuvi turli xil omillar ostida hodisalarni xavfsiz va iqtisodiy jihatdan tadqiq qilish imkonini beradi.

Elektrolitlar oqimi va pufak ko'tarilishi kabi jarayonlar elektroliz hodisalarini simulyatsiya qilish bo'yicha bir nechta tadqiqotlar o'tkazildi. Fogt gazning ajralish hodisasini o'rganib, uning massa almashinuvini kuchaytirishini aniqladi. Termoelektrik ulanish uchun ba'zi tadqiqotlar tokning intensivligi va elektrolitlar balandligi jarayon termal muvozanat uchun muhim ekanligini aniqladi. Elektroliz samaradorligi va ishlab chiqarishga ta'sir qiladi. Alyuminiyni kamaytirish kamerasida, ko'p o'lchovli tahlil qilish uchun ko'p blokli qisman eng kichik kvadratlarni modellashtirish yondashuvini ishlab chiqdi va alyuminiyni qayta ishlash zavodlari va boshqa elektrokimyoviy jarayonlarning monitoringi va alyuminiy eritish jarayonida qabariq dinamikasini tadqiq qilish uchun mikro miqyosda modellashtirish yondashuvini ishlab chiqildi. Zhan va boshqalar turli jarayonlar konstruksiyalari va ish parametrlarining gaz-suyuqlik ikki fazali oqimlari va anod pastki hududlari ostidagi qabariq taqsimot xususiyatlariga ta'sirini tahlil qilish uchun uch o'lchovli hisoblash suyuqlik dinamikasi - populyatsiya balansi modelidan foydalangan. Elektr toklarini ulash orqali ftor elektroliz jarayoni tekshirdi, issiqlik uzatish, suyultirilgan turlarni tashish va ikki fazali oqim. Biroq, bir nechta tadqiqotlar elektroliz jarayonini massa-elektro-kontsentratsiya maydonlarini ulashda va elektrodlardagi reaksiyani o'rganishga qaratilgan. Agar yuqoridagi maydonlar va reaksiyalar hisobga olinsa, jarayon simulyatsiya qilish va optimallashtirish aniqroq bo'ladi. Bir nechta tadqiqotchilar elektroliz samaradorligini

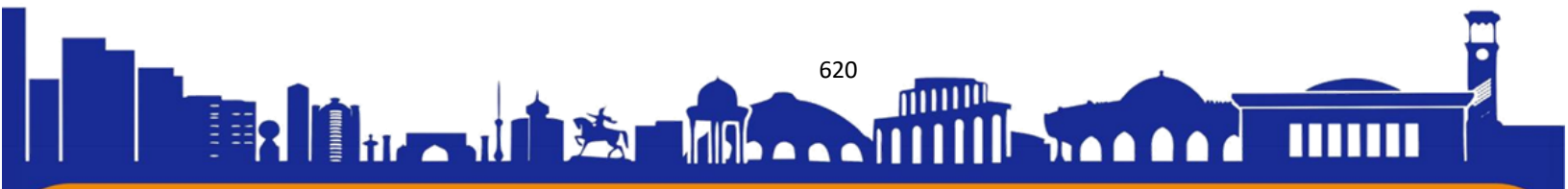

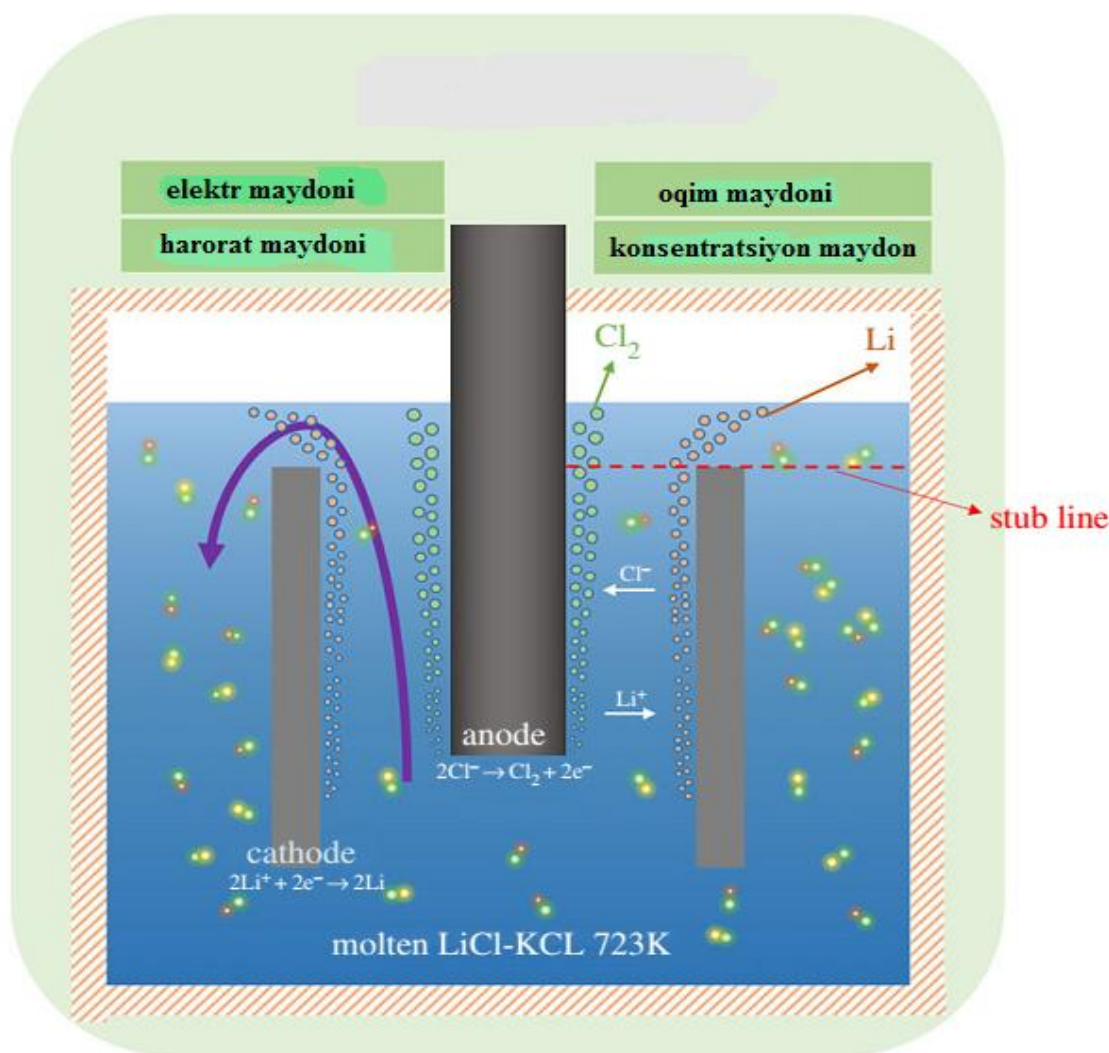

oshirish va energiya sarfini kamaytirish uchun tizimli va operatsion parametrlarning elektr maydoniga ta'siri asosida lityum elektroliz xujayrasini optimallashtirishdi. Biroq, elektroliz samaradorligiga ta'sir qiluvchi muhim sabablardan biri bo'lgan jarayon ikkilamchi reaksiyani hisobga olgan holda elektroliz xujayrasini optimallashtirish bo'yicha hech qanday ish qilinmagan. Litiy elektroliz simulyatsiyasi haqidagi hisobotlar kam.

Yuqoridagi muhokamaga asoslanib, ushbu tadqiqot strukturaviy parametrlarni qabul qilish orqali optimallashtirishga qaratilgan

Jarayon to'g'ri simulyatsiya qilish va optimallashtirish uchun yuqoridagi maydonlar va reaksiyani hisobga oling. Elektroliz samaradorligiga turli parametrlarning ta'sirini o'rganish uchun elektr-konsentratsiyali oqim maydonlari va reaksiyalari bo'lgan matematik model yaratilgan, bu hujayradagi litiy ishlab chiqarish va har bir kilogramm litiy uchun energiya sarfi bilan tavsiflanadi. Jarayondagi mahsulotlar konsentratsiyasini tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot ikkilamchi reaksiyani kamaytirishni elektroliz samaradorligini oshirish uchun muhim qadam sifatida ko'rib chiqadi. Nihoyat, litiy ishlab chiqarishni va metall litiy tomchisi va xlor pufakchasi o'rtasida yuzaga keladigan ikkilamchi reaksiyani tahlil qilish orqali energiyani tejoychi va tejamkor lityum elektroliz jarayoni ishlab chiqiladi.

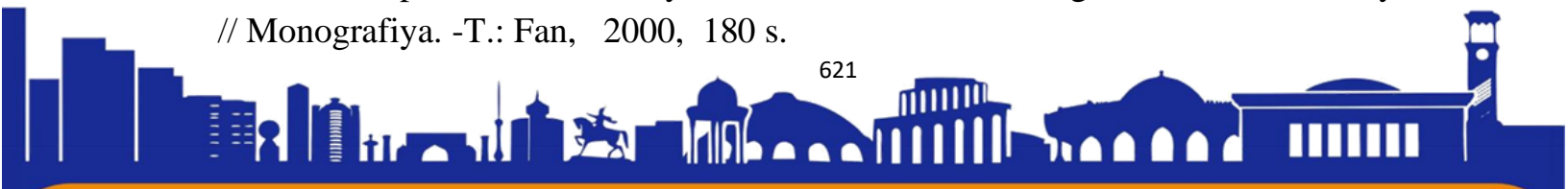

1- Rasm.Elektroliz qilish jarayoni

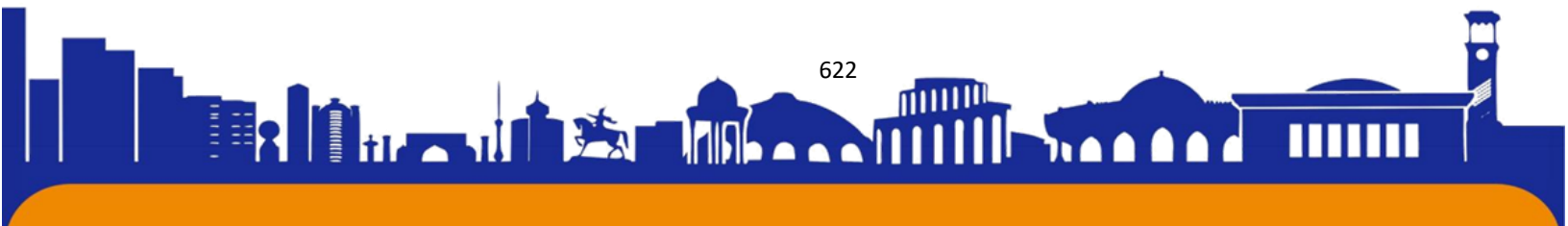
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

1. Turaev X.X., Ganiev A.G. Xodjaev O.F., Zakonomernost' transvliyaniya v kompleksnix soedineniy kobal`ta // Monografiya. -T.: Fan, 1998. S.100.
2. Turaev X.X., Xodjaev O.F., Ganiev A.G., Turaev N.YU. Ekstraktsiya blagorodnix metallov proizvodnimi ditiofosfornix kislot i ix radioaktivatsionnoe opredelenie. // Monografiya. -T.: Fan, 1998. S. 169.
3. Davronov M.D., Sulaymonov K., To'raev X.X., Xodjaev O.F., Axmedov YU.M. Kompleksnie soedineniya metallov s nektorimi organicheskie osnovaniyami. // Monografiya. -T.: Fan, 2000, 180 s.

4. X.X. To'raev, F.B. Eshqurbonov, A.T. Djalilov, SH.A. Qosimov, Tarkibida azot, fosfor va oltingugurt bo'lgan kompleks hosil qiluvchi ionitlar // Monografiya. -T.: «Universitet», 2019. 144 b.
5. Kuznetsov N.T. Gorizonti koordinatsionnoy ximii // XXV mejdunarodnaya Chugaevskaya konferentsiya po koordinatsionnoy ximii i II molodejnaya konferentsiya-shkola «Fiziko-ximicheskie metodi v ximii koordinatsionnix soedineniy», -Suzdaľ, 6-11 iyunya 2011. -s. 9.
6. Ismailov I.I., Djalilov A.T., Askarov M.A. Ximicheski aktivnie polimeri i oligomeri. – Tashkent: -Fan, -1993. -232 s.
7. Abdutalipova N.M., Tursunov T.T., Nazirova R.A., Muxamedova M.A. Issledovanie kompleksoobrazuyushey sposobnosti ionitov polikondensatsionnogo tipa // VII Vserossiyskaya interaktivnaya konf.(s mejdunarodnim uchastiem) molodix uchyonix / Sovremennye problem teoreticheskoy i eksperimental'noy ximii, Saratov, - 2010. - S.235-236.
8. Grachek V.I., Shunkevich A.A., Martsinkevich R.V., Isakovich O.I. Noviy voloknistiy selektivniy sorbent po ionam margantsa // Tezisi dokladov 19 Mendeleevskiy s'ezd po obsheyi prikladnoy ximii, T. 3., Volgograd, 25-30 sent., 2011, s. 60.

ISSN (E): 2181-4570

GRAMMAR PROBLEMS OF TRANSLATION

Nozima Gulimboyeva Azimboy qizi

gulimboyevanozima@gmail.com

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

Abstract: Translation is the process of converting a text from one language to another. It is a complex task that requires a deep understanding of grammar, syntax, vocabulary, and cultural nuances. One of the biggest challenges faced by translators is dealing with grammar problems. This article discusses some of the most common grammar problems encountered during translation and provides solutions to overcome them.

Key words: Translation, grammar, syntax, vocabulary, cultural nuances.

Introduction:

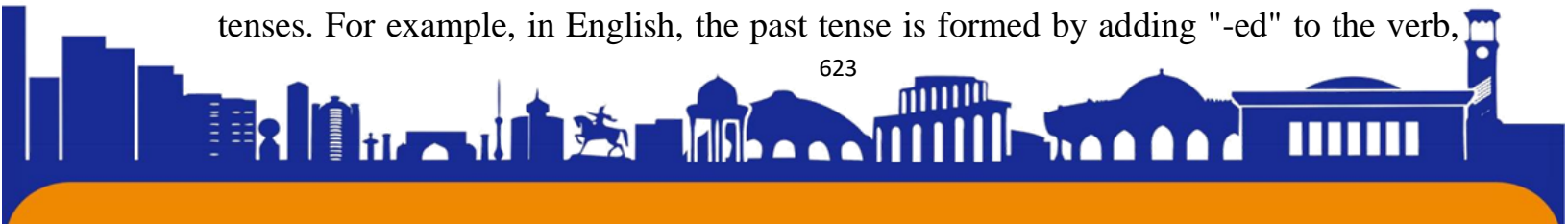
Translation is an essential activity in today's globalized world. It is the process of converting a text from one language to another. It is a complex task that requires a deep understanding of grammar, syntax, vocabulary, and cultural nuances. Translation is used in various fields like literature, business, law, medicine, and politics.

One of the biggest challenges faced by translators is dealing with grammar problems. Inaccurate grammar can lead to a misinterpretation of the original text and create confusion among readers. In this article, we will discuss some of the most common grammar problems encountered during translation and provide solutions to overcome them.

Common Grammar Problems in Translation:

1. Word Order: One of the most significant issues in translation is the word order. Each language has a specific syntax, and the order of words in a sentence can significantly affect the meaning. For example, in English, the object usually comes after the verb, while in Uzbek, the object usually comes before the verb. Translators must be aware of these differences and rearrange the words to maintain the meaning of the original text.

2. Tenses: Tenses are another common grammar problem encountered during translation. Each language has a different way of expressing past, present, and future tenses. For example, in English, the past tense is formed by adding "-ed" to the verb,

while in Uzbek, the past tense is formed by changing the ending of the verb. Translators must ensure that the tense used in the translated text matches the tense used in the original text. The English **Present** Perfect or Present Perfect Continuous verb is usually translated by the Uzbek **past** tense verb, since it indicates a 'prepresent' action: *Who has eaten my soup? – Kim sho 'rvamni ichdi?*

3. Articles also pose a challenge in translation. In English, there are two types of articles, "a/an" and "the," while in some languages, such as Chinese and Uzbek, there are no articles at all. Translators must decide whether to include or omit articles in the translated text, depending on the rules of the target language.

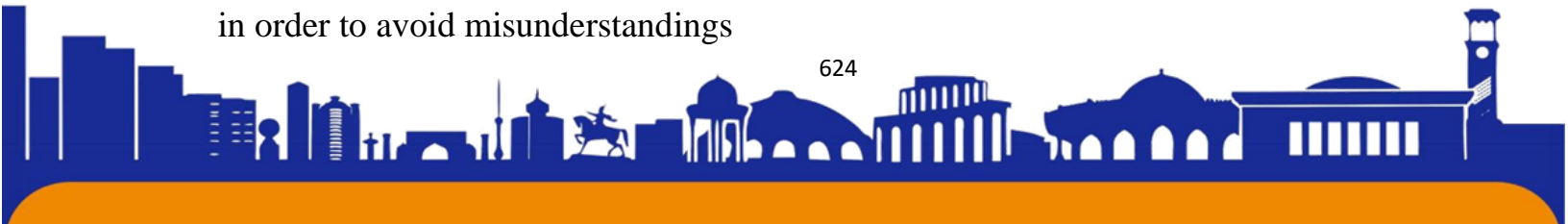
4. Prepositions: Prepositions are another grammar problem that can cause confusion in translation. For example, in English, we say "in the car," while in Uzbek, we say "mashinada" or " mashina ichida " Translators must pay careful attention to the prepositions used in the original text and ensure that they are translated accurately in the target language.

5. Idioms: Idioms are expressions that have a figurative meaning that is different from the literal meaning of the words. Idioms can be challenging to translate because they are unique to each language and culture. Translators must understand the cultural context of the original text to accurately translate idioms. For example, English idiom "to butter somebody up" should be translated as "kingadir paxta qo'ymoq" in Uzbek. Below, some English common idioms translated into Uzbek:

- * disappear into thin air = havoga uchmoq, ko'zdan g'oyib bo'lmoq
- * go with the flow = oqim bo'ylab harakatlanmoq
- * keep nose clean = burnini suqmaslik
- * kill with kindness = asalning ham ozi shirin
- * make light of situation = vaziyatni yengillashtirmoq

6. False Cognates: False cognates are words that look similar in two languages but have different meanings. For example, the word "non" in English means "without," while in Uzbek, it means "bread." In addition, the word "family" is a false cognate with the Uzbek word "familiya". Translators must be aware of false cognates and ensure that they are not used in the translated text.

7. Gender: Some languages, such as French and Spanish, have gender-specific nouns and pronouns. Translators must ensure that the gender used in the correct form in order to avoid misunderstandings

8 Translating gerund: The gerund does not have a regular analogue in Uzbek to the adverbial participle (harakat nomi). It is more similar to a verbal noun than an adverbial participle.

The gerund can be rendered in the following ways:

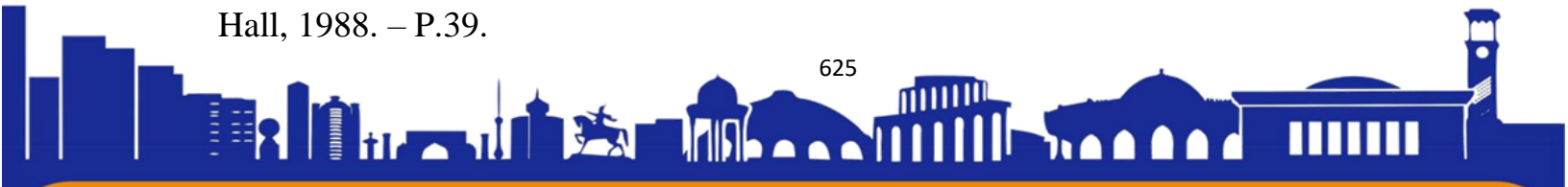
- the noun: " A woman's idea of keeping a secret is refusing to tell who told it". – "Ayolning sir saqlash fikri, bu uni kim aytganini oshkor qilishni rad etish edi"
- the infinitive: "There's nothing more tragic in life than the utter impossibility of changing what you have done". – "Hayotda qilgan ishingizni o'zgartirishning mutlaqo mumkin emasligidan ko'ra fojialiroq narsa yo'q".
- the adverbial participle: "Learn to swim by swimming". – "Suzishni suzib o'rgan".
- the clause: "I am always ready to learn, but I do not always like being taught". (Churchill) – "Men o'qishga doim tayyorman, lekin o'rgatishlariga emas". The gerundial construction is always translated by the clause.

Conclusion

There are various translation challenges in the translation industry, just as there are in any other profession; some are experienced by translators, others by clients, and some may be termed structural problems since they constitute a problem for translation itself. Language structural differences, cultural differences, compound words... In this essay, we will discuss both the major structural problems in translation and the major translation obstacles faced by translators, clients, and the industry as a whole. Although we cannot provide a solution to every single translation problem, we can assist you lessen their impact with some advice gleaned from experience.

References:

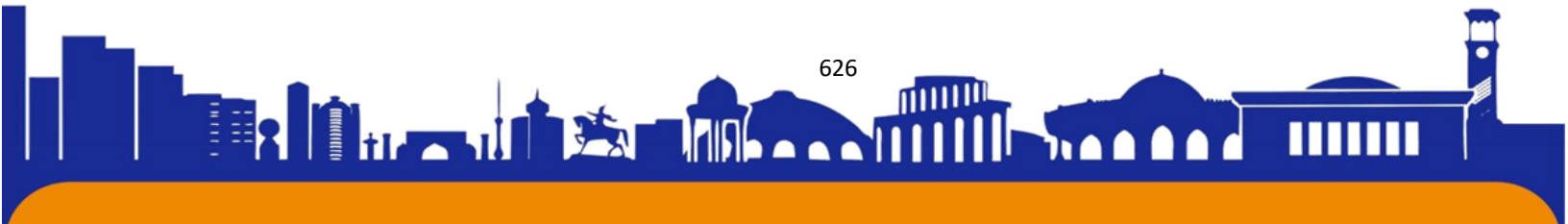
1. R o u t l e d g e E n c y c l o p e d i a... – P.235-238.
2. H a t i m B. Pragmatics and Translation. // Routedledge Encyclopedia of Translation Studies. London and New York: Routeledge, 1998.
3. A u s t i n J. How to do Things with Words. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962; Новоевзарубежнойлингвистике: Теорияречевыхактов. – Вып. 17. – М., 1986; Новоевзарубежнойлингвистике: Лингвистическаяпрагматика. – Вып. 16. – М., 1985.
4. N e w m a r k P. Approaches to Translation. – New York a.o.: Prentice Hall, 1988. – P.39.

ISSN (E): 2181-4570

5. T o u r y G. “Translation of Literary texts” vs. “Literary Translation”: A Distinction Reconsidered. // Recent Trends in Empirical Translation Research / Tirkkonen-Condit S. and J.Laffling (eds.) – Joensuu: Iniversity of Joensuu, 1993. – P.10-24.
6. C a m b r i d g e I n t e r n a t i o n a l D i c t i o n a r y o f E n g l i s h . – CambridgeUniversity Press, 1995.
7. K o m i s s a r o v . V . N “ T a r j i m a n a z a r i y a s i ” M . : - В ы с ш а я ш к о л а – 1990
8. L a t i s h e v L . K “ T a r j i m a : t a r j i m a n a z a r i y a s i , a m a l i y o t i v a m e t o d i k a s i m u a m m o l a r i ” M . : - M a ’ r i f a t , 1988
9. L a t i s h e v L . K “ T a r j i m a t e h n o l o g i y a l a r i ” M . : - A k a d e m i y a 2008
10. N e l y u b i n L . L “ T a r j i m a n i n g i z o h l i l u g ’ a t i ” M . : - F a n , 2003

ISSN (E): 2181-4570

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРУИЗНОГО ТУРИЗМА

Научный руководитель. Старший преподаватель кафедры туризм Усманова
Азизахон Фазыловна

Ташкентского международного университета Киме. г.Ташкент Узбекистан,
azizahonusmanova71@gmail.com

Автор статьи: Пулатова Лазиза Ойбековна- студентка Ташкентского
международного университета Киме. г.Ташкент Узбекистан

Аннотация статьи

В данном разделе рассматриваются текущие тенденции развития рынка в сфере круизного туризма в современную эпоху. В последние десятилетия рынок морских круизов переживает значительный и устойчивый рост. Глобальный круизный рынок является высококонцентрированным: небольшое количество круизных компаний контролирует почти 85% рынка круизных услуг. Развитие круизного туризма оказывает синергетический эффект на развитие местной экономики. Оно увеличивает поступления в бюджеты всех уровней, создает новые рабочие места в регионе, связанные с обслуживанием круизных судов, продвигает региональные (в масштабах страны) туристические возможности, расширяет возможности для международного сотрудничества и привлекает инвестиции в развитие транспортной и туристической инфраструктуры.

Ключевые слова: отдых, путешествие, спрос, круизный туризм, пассажиры, круизный рынок

Введение

Динамично развивающийся рынок туристических услуг и растущие потребности реализуют диверсифицированное предложение, определяют вектор развития деловой среды и инфраструктуры, способствуют реализации национальных и региональных проектов в этой сфере. Круизный туризм является перспективным направлением, и поскольку российские регионы обладают необходимыми природными ресурсами и социально-экономическим потенциалом, можно прогнозировать положительное коммерческое и устойчивое воздействие на регионы. Конкретное содержание круизного туризма определяется растущим мировым спросом, нормативно-

правовым регулированием отдельных аспектов безопасности и факторами, характеризующими ситуацию в прибрежных регионах.

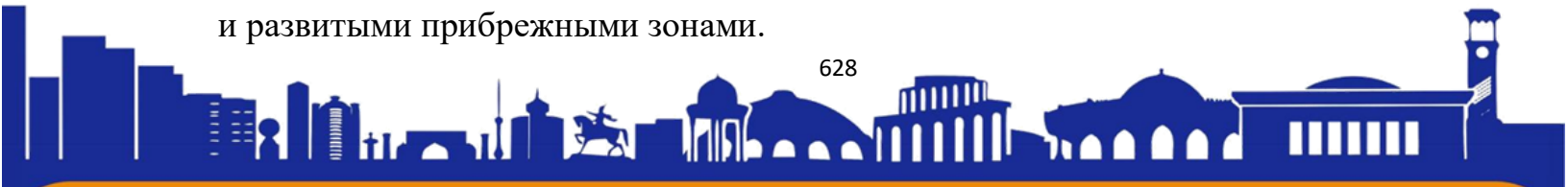
Предметом исследования данной работы является круизный туризм - вид услуг с высокими требованиями к условиям безопасности и комфортности пребывания. Объектом исследования являются тенденции и особенности развития типичного круизного туризма в российских регионах, а также существующие отраслевые, экономические и инфраструктурные ограничения. Рассматриваются благоприятные условия для устойчивого развития круизного туризма в структуре регионов обслуживания страны. Характеризуются тенденции и влияющие факторы, касающиеся динамики спроса и предложения. Определены основные ограничения, связанные с уровнем социально-экономического развития региона и нормативно-правовыми и институциональными особенностями безопасности туризма. Выявлена необходимость более активного регионального подхода к реализации программ и проектов по развитию кластеров круизного туризма в федеральных округах и регионах со значительным водным потенциалом и формированию новых страховых продуктов и услуг как основы повышения безопасности потребителей.

Актуальность. Сегодня круизный туризм относится к одной из перспективных и быстроразвивающихся отраслей экономики, поскольку может включать широкий спектр туристических услуг, доступен многим социальным группам населения и т.д.

Круизный туризм считается уникальным видом путешествий, который позволяет посетить несколько стран за одну короткую поездку, и известен тем, что с его достопримечательностями можно ознакомиться на борту круизных лайнеров с их прекрасными интерьерами, казино, клубами, барами и ресторанами. Круизные лайнеры можно с полным основанием считать плавучими городами с широким спектром услуг и развлечений.

Современные проблемы сервиса и туризма

История круизного туризма показывает, что в конце прошлого века эта услуга была доступна элите общества, но постепенно популярность росла. Доступность для различных слоев населения сочеталась с экологическим, социальным и экономическим воздействием на территории с водными ресурсами и развитыми прибрежными зонами.

Прибрежные территории важны не только для развития туризма: в конце 20-го века были популярны круизные путешествия, в основном среди состоятельных пожилых отдыхающих, для которых круизный отдых был символом класса и роскошной жизни. С начала века круизный рынок значительно вырос как по количеству пассажиров, так и по портам захода, а конкуренция между круизными линиями усилилась, а так же были установлены позиции бренда и дифференцирование себя от своих конкурентов. Одним из негативных последствий такого является отрицательное влияние круизного туризма на окружающую среду и общество. Прибытие больших судов вызывает перегруженность, что влияет не только на окружающую среду, но и на традиции и общество.

Социальное поведение местного населения. Многие зависят от конкретного острова, поселки и города обычно имеют очень хрупкие экосистемы.

Они находятся под угрозой утраты. По данным опросов, в мировом потоке круизного туризма в среднем статистика не превышает 1,75% и составляет около 76 000 в абсолютном выражении. Известно, спрос на круизы неравномерно распределяется по странам.

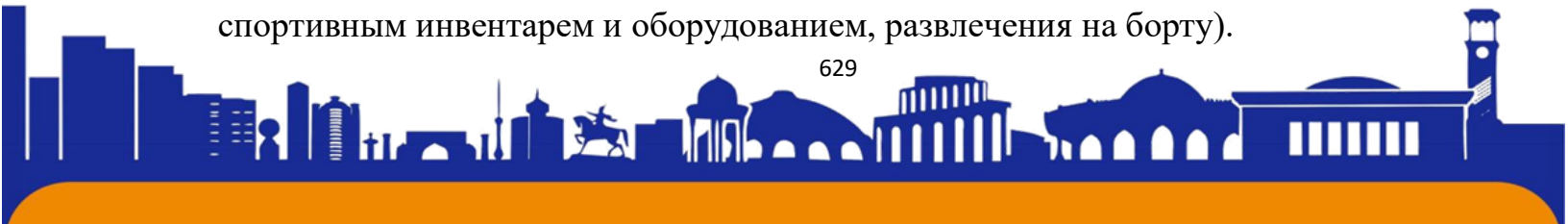
Доля круизного туризма (на примере стран СНГ) незначительно увеличится до 3% в 2020 году, в то время как глобальные темпы роста сектора круизного туризма в среднем составляют около 50-70%.

Рынок сектора круизного туризма в среднем составляет около 50-70%. Самыми популярными направлениями круизов сегодня являются Карибы и Багамы, Средиземноморье, острова Атлантики и Северная Европа. По данным Международной ассоциации круизных линий (CLIA), данная индустрия переживает впечатляющий рост. За последнее десятилетие спрос на круизы увеличился почти на 70 процентов: в 2014 году более 22 миллионов круизных пассажиров путешествовали по всему миру.

К 2022 году ожидается дальнейший рост. Вместимость круизных судов в период с 2015 по 2018 год увеличилась на 19,2%.

Результат исследования

Концепция круиза — это система "все включено" (питание, пользование спортивным инвентарем и оборудованием, развлечения на борту).

Программы на борту. Основным преимуществом круизов является то, что они работают по системе "все включено". Круизы предлагают техническое оснащение, комфорт, мобильность, престиж, богатую культурно-развлекательные программы и упрощенный сервис.

Визовая система. Туристы на круизных судах имеют право на безвизовый туризм от 48 до 72 часов во время пребывания в порту. Кроме того, многие круизные суда также устанавливают возрастные ограничения для пассажиров, включая ограничения для беременных женщин и маленьких детей. Предоставляется необходимое медицинское оборудование, которое предназначено для оказания необходимой медицинской помощи в сложных чрезвычайных ситуациях.

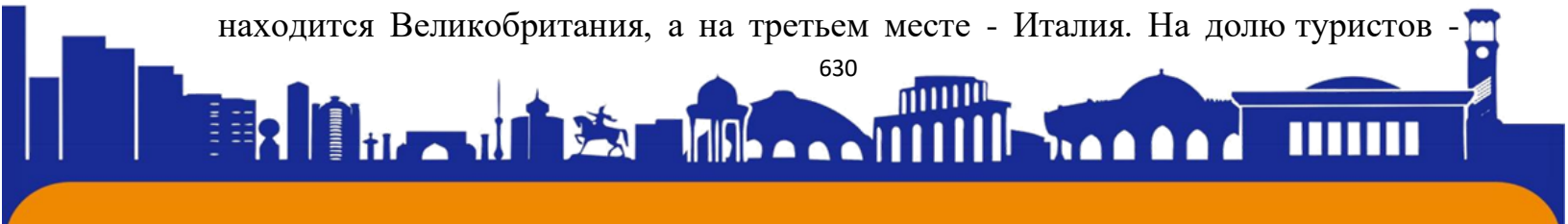
В результате проведенного исследования можно выделить несколько самых популярных примеров круизных путешествий и их внутренний устав:

Royal Caribbean International, Celerity Cruises.

«Не перевозите детей в возрасте до шести месяцев на борту судна на дату начала круиза и не менее 12 месяцев в других пунктах назначения. Запрет также распространяется на беременных женщин. Женщины, срок беременности которых на момент окончания круиза составляет не менее 23 недель на последний день круиза. Норвежская круизная линия»

Disney Cruise Line принимает женщин детородного возраста с беременностью до 24 недель на конец круиза. Пассажирам младше 16 лет на борту запрещено посещать фитнес - центр. Современный круизный флот характеризуется усовершенствованием конструкции пассажирских судов, повышенностью комфорта и освоением новых морей и маршрутов.

Доминирующими круизными регионами в мире считаются Карибы/Флорида и Азиатско-Тихоокеанский регион. О Средиземноморье также свидетельствуют данные ежегодного отчета Cruise Industry Newspaper 2019. На них приходится более половины мирового пассажирооборота. США лидируют в мире по стимулированию спроса на круизный туризм. За ними следуют Китай и ФРГ. Германия лидирует в Европе по спросу на круизы, что обусловлено повышенностью собственного флота и рыночной доли немецких круизных компаний AIDA и TUI. На втором месте среди лидеров круизного туризма находится Великобритания, а на третьем месте - Италия. На долю туристов -

ISSN (E): 2181-4570

доноров приходится четвертая по величине доля рынка, четвертыми по величине рынков круизного отдыха являются Франция и Испания; с 2014 года скандинавский рынок вырос на 5,6%. В целом, можно сказать, что круизы на море занимают нишу, которая является одной из самых быстрорастущих секторов мировой индустрии туризма.

Рынок и характеризуется периодом роста, при этом глобальная круизная индустрия показывает хорошие результаты, о чем свидетельствуют статистические данные, приведенные в ежегодном отчете Cruise Industry News 2019. В отчете отмечается рекордное количество заказанных круизных судов, а в период с 2018 по 2026 год будет построено 91 круизное судно. Будет построено 91 круизное судно. Общий объем инвестиций составляет. Портфель заказов на строительство оценивается в 58 миллиардов долларов США. Общий инвестиционный портфель строительных заказов оценивается в 58 млрд долларов США; 24 лайнера должны были вступить в строй в 2019 году, что является самым высоким показателем за всю историю. Прогнозируется, что Ожидается, что к 2027 году круизный пассажиропоток достигнет 40 миллионов человек. Кроме того, прогнозируется, что ежегодная чистая прибыль круизной индустрии достигнет USD 9 млрд. Ожидается, что ежегодная чистая прибыль круизной индустрии достигнет 9 миллиардов долларов США. В своем ежегодном

отчете "Круизная индустрия. Новости 2020", отрасль в целом оценивается в 29,5 млн пассажиров в 2019 году, что означает, что рост числа пассажиров ожидается увеличение в 1,35 раза к 2027 году. Согласно прогнозам Всемирной туристической организации (ЮНВТО) прогнозируется, что к 2020 г. число международных туристов может сократиться на 60-80%, и число круизных пассажиров также может сократиться. 6... .12 миллионов человек.

Россия обладает огромными природными, культурными и историческими ресурсами, которые могут быть использованы для развития и продвижения круизного туризма на международном морском и речном рынках. С другой стороны, для нашей страны характерно медленное развитие круизного туризма. Развитие круизного туризма по сравнению с объемом Германии и Италии, основных морских государств, обусловлено рядом экономико-географических и социально-культурных факторов. Развитие круизного туризма обусловлено рядом экономико-географических и социально-культурных факторов: низкая доля оборудованных пассажирских портов, отвечающих современным требованиям круизных судов и в своей стране. Неудовлетворительное состояние круизных судов. Причалы на берегах рек, низкий спрос населения на этот вид туризма (потому что он слишком дорогой) и низкий спрос граждан на этот вид туризма из-за высокой стоимости, низкой осведомленности клиентов и страха перед неизвестностью. Черноморский регион в целом имеет большой потенциал для развития круизного туризма. В советский период круизный туризм на Черном море был особенно активен в нашей стране. Здесь были комфортабельные теплоходы "Россия", "Украина", "Победа", "Адмирал Нахимов", "Иван Франко", "Таджикистан" и "Дмитрий Шостакович". Черное море сегодня Всего 1% круизного рынка Черного моря. Европейского круизного рынка. С 2003 года Сочинский морской торговый терминал присутствует на европейском круизном рынке. Он также является членом Ассоциации круизных портов Средиземноморья (MEDCruise), объединяющей 74 круизных порта в 20 странах. Сегодня Сочинский морской торговый порт - это современный пассажирский порт на Черном море, который серьезно реконструирован к Зимним Олимпийским играм 2014 года. После масштабной реконструкции порта Сочи.

Его порт может принимать до двух круизных лайнеров. Длиной 300 м и вместимостью до 3 500 круизных лайнеров, а новый пассажирский терминал

ISSN (E): 2181-4570

вмещает до 1 200 пассажиров. Однако развитие круизного туризма на Черном море ограничено. Развитие круизного туризма на Черном море было довольно непоследовательным. Был предпринят ряд проектов, но они не увенчались успехом в долгосрочной перспективе. К ним относится попытка возродить популярность круизных судов в 2013 году. Отправления пассажирского судна "Адриана" с заходом в порты Крыма и Сочи в 2013 году, июль 2014 года Проект был прекращен после введения санкций администрации на порты Крыма и Севастополя. В том же году. Крымский Кавказский Круиз был запущен вновь. Круизная линия комфортна по Черному морю. Пассажирское судно Isabella 1 под флагом Белиза, представленный компанией Paradise Cruises & Ferries. Программа включает в себя пятидневный круиз по Черному морю с посещением Стамбула и Батуми. Однако трудности с заходом пассажирских паромов в крымские порты. Одесса является основной причиной закрытия круизной линии. Intermarine (Россия) на Международном туристическом форуме SIFT в Сочи в ноябре 2016 года. Министерство транспорта Крыма, Главное управление транспорта Союза и АО "Сочинский морской торговый порт" обсудили развитие круизного туризма на Черноморском побережье. На Черноморском побережье планируется открыть Крымско-Сочинской круизной линии. В рамках этого проекта предполагалось, что в будущем будет обеспечен стабильный пассажиропоток и приобретение новых пассажирских судов, при условии, что финансовые вложения могут быть возмещены. Анализ текущих предложений от туристических агентств показывает, что морские туры на Черноморском побережье на круизном рынке очень мало. С мая 2017 года на круизном судне является круиз из Сочи в Крым на лайнере "Князь". 'Владимир' маршрут: Сочи - Новороссийск - Ялта. (2 дня) - Севастополь - морской день - Сочи. На корабле есть два бассейна на открытых палубах, 2 ресторана, 4 бара, караоке-бар, аквазоны, спа-салон, кинотеатр, дискотека и концертный зал, девять палуб и конференц-зал. 350 Пассажировместимость лайнера "Князь. Владимир" составляет 600 человек. В стоимость тура входит проживание в каютах (категория каюты выбирается путешественником), питание "шведский стол", развлекательная программа на борту (вечерние шоу, ночные клубы, живая музыка, утренние спортивные мероприятия, мастер-классы, уроки танцев), участие детей в детском Детский клуб, аквазона на открытой палубе, бортовой кинотеатр, кинопоказы на борту.

Аннуляция на борту, портовые сборы, налоги и сборы. Дополнительно. Экскурсионная программа, прохладительные напитки. С июня 2018 года в теплое время года работает скоростной теплоход на подводных крыльях Сочи-Батуми "Комета". Развивает скорость до 65 км/ч в хорошую погоду. Судно перевозит 114 пассажиров и занимает около 5-6 часов в хорошую погоду и до 10-11 часов в плохую погоду. Современный исследователь круизного рынка. С.Г. Нездойминов главным фактором успеха морского туризма считает комбинированный подход к развитию и продвижению круизной составляющей. Подход к развитию и продвижению круизной составляющей отдыха и созданию соответствующей инфраструктуры туризма в регионе в комплексе. Туристические услуги для потенциальных потребителей. Благодаря сезонным круизным маршрутам создаются условия для надежного снабжения местной продукцией. Во время захода лайнеров в порты туристы в среднем тратят не менее 50-100 евро на человека. В среднем пассажиры тратят 1 800 долларов США за круиз по всему миру. Это гарантирует мультипликативный эффект. Это гарантирует мультипликативный эффект круизного туризма на местную экономики. С другой стороны, российский рынок круизных перевозок по Черному морю характеризуется следующими проблемами

- прямой зависимостью от погоды воды Черного моря характеризуются штормами, которые представляют прямую угрозу для пассажирских круизных судов. (, что представляет прямую угрозу для пассажирских круизных судов);

- Слабый и непоследовательный рост круизных мощностей в регионе, вызванный отсутствием современной туристической инфраструктуры для комплексного обслуживания клиентов, максимально короткого времени (15-20 минут) для высадки до 6 000 пассажиров, распределения их по наземному транспорту и обеспечения паспортного и таможенного контроля.

- Слабая конкурентоспособность круизного рынка в Черноморском регионе (суда необходимо закупать за рубежом, что требует значительных капитальных затрат)

- Уязвимость круизного рынка к геополитическим влияниям. Это вопрос, который непосредственно влияет на "Подверженность круизного рынка геополитическим проблемам, которые непосредственно влияют на карту круизов Черного моря, ограничивая доступ к некоторым круизным услугам Черного

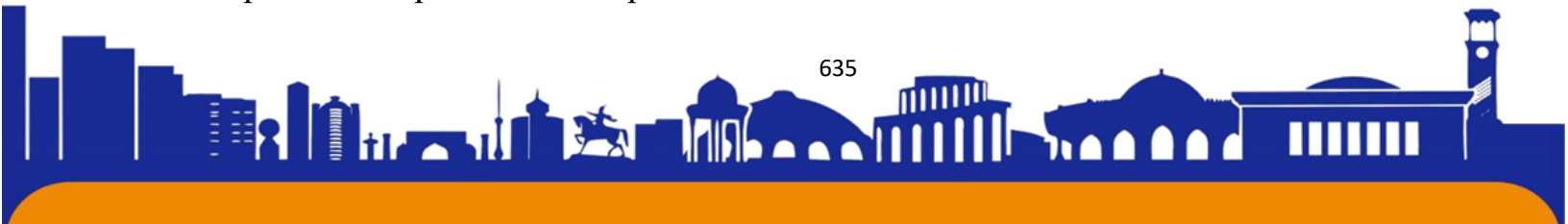

моря" стран (например, высокие цены на авиабилеты через Атлантику являются одним из препятствий для путешествия через Черное море). Атлантический океан является одним из препятствий для жителей Северной Америки для приобретения морских и речных круизов. Глобальные изменения также привели к уменьшению количества европейских круизных судов и речных круизов в России.

Список литературы

1. Алексеева Н.Д. Исторический аспект развития речного круизного туризма в России // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2017. №3. С. 17-22.
2. Анисимов К.О., Егоров Г.В., Ефремов Н.А. Строительство новых судов с использованием элементов судоводоноров - реальный путь сохранения российских речных круизов // Речной транспорт (XXI век). 2019. №4(58). С. 51-62.
3. Ахтобадзе Д.Т. Организационно-экономические механизмы реализации стратегических приоритетов развития туризма и рекреации на Северо-Западе России // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2018. №6. С.107-126.
4. Баикина О.А., Валькова Т.М. Круизный туризм: географические и методические рекомендации по формированию индивидуальных комбинированных программ // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. №1. С. 88-96.
5. Безрукова Н. Центры развития речных круизов как основа межрегионального развития туризма ресурсы // Информация. Снабжение. Конкуренция. 2019. №4. С. 200.
6. Безрукова Н.Л. Системный подход к оценке качества речного круизного продукта // Сервис в России и за рубежом. 2017. №3(64). С. 187.
7. Бейдык А.А., Новосад Н.А. Иностраный (въездной) круизный туризм на Северо-Западе // Псковский регионологический журнал. 2018. №9. С. 62-65.
8. Грушенко А.Б. Развитие морского круизного туризма в портах Западной Арктики // Арктика и Север. 2018. №14. С. 29-34.

9. Домнина О.Л. Оценка экологического риска транспортных происшествий на водных объектах / О. Л. Домнина [и др.] // Морские интеллектуальные технологии. 2018. №4-2(42). С. 79-86.

10. Лазарева А.А., Григорьева Т.И. Возможности развития речного круизного туризма в России // Индустрия туризма: возможности, приоритеты, проблемы и перспективы. 2019. Т.14. №2. С. 281-290.

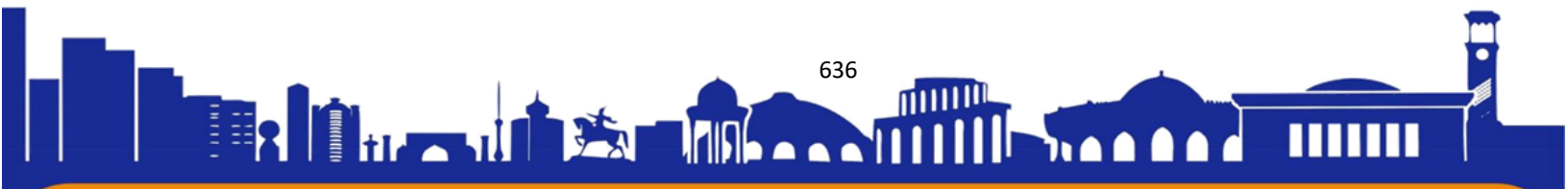
11. Лескова Г.А., Шкуропат С.Г. Предметно-тематический подход к созданию туристско-экскурсионной программы как основа кастомизации в культурном туризме // Вестник Национальной академии туризма. 2019. №3. С. 19-24.

12. Решняк В.И. Роль экологического обеспечения в государственном регулировании водного туризма / В.И Решняк [и др.] // Экономика и предпринимательство. 2019. №7(108). С. 519-523.

13. Решняк В.И., Каляуш А.И., Григорьев А.Н. Теоретические основы технологии перемещения подсланевой воды, образующейся при эксплуатации судовых энергетических установок // Вестник Астраханского государственного технического университета. Сер.: Морская техника и технология. 2016. №2. С. 70-76.

14. Рочева Е.С. Эффект мультипликации в туризме на примере круизной отрасли Санкт-Петербурга // Известия СПбУЭФ. 2019. №2. С. 103-107.

15. Смолокуров Е.В. Развитие мирового круизного флота: тенденции и перспективы // Вестник государственного университета морского и речного флота им. адмирала С.О. Макарова. 2017. №3(19). С. 183-192.

ÒSMIRLARDA SUITSIDIAL XULQ SHAKLLANISHINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Ismoilova Sarvinoz Ne'mat qizi

Qarshi davlat universiteti Pedagogika fakulteti Psixologiya (faoliyat turlari bòyicha) yònalishi 1-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya

Maqolaning mazmuni shundan iboratki, hozirgi kunda yosh avlodni bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish va bunday nojo'ya ishlarni oldini olish, suitsidni kelib chiqishi va ularning salbiy taraflari qonuniy tarafdama yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, o'smirlik, diqqat, psixika, suitsid, stress, kamolot.

O'smirlik insonning balog'atga yetish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farqlanadi. O'smirda ro'y beradigan psixofiziologik, biologic o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosiga tub burilish nuqtasi vujudga keladi. Balog'at davriga 11 (12-15) yoshli qizlar va o'g'il bolalar kiradilar. Kamolotning mazkur davrida jismoniy va jinsiy yetilish amalga oshadi. Hozirgi davrga kelib o'smirlik yoshi 8-9 yoshni tashkil etadi. O'smirlik davrida ayniqsa, psixologik jihatdan turli o'zgarishlar yuz beradi. Bu davrda o'smirlarda o'zining ichki "meni" ustun bo'lib qoladi. Ular har ishda o'zlarini ko'rsatishni xohlashadi. Ko'pincha diqqat markazida turishni yoqtirishadi. Ularda o'ziga xos jizzakilik paydo bo'ladi. Bu davrda o'smirda negativ munosabat qilib bo'lmaydi. Ko'p hollarda sizning unga nisbatan biror ishni ta'qiqlashingiz, uni kamsityotgandek tuyiladi. Chunki u alohida shaxs, uning shaxsiy fikri, o'z shaxsiy ishlari bor. Ayrim ota-onalar bu davrga kelib o'smir farzandlarini tarbiyalashga qiynalib qolishadi. Buning asosiy sababi bolaga bir xil munosabat qilishlari.

Bolalar har bir yosh davrda har xil munosabat va turlicha tarbiya berish kerak. 8-yoshlik davrida bergan tarbiya va munosabatini 12 yoshda beraolmaydiz. Hozirgi bolalar ota-onalariga ishonmay qo'yishgan o'rtoqlariga va xatto o'zlari unchalik yaxshi bilmaydigan kishilarga ishonishadi, ichki sirlarini ularga aytishadi, ular har yerdan ma'lumot olishadi. Bu ma'lumotlarning qanchalik to'g'ri va aniqligini esa tahlil qilib o'tirishmaydi. Ayniqsa, bugungi globallashuv jarayonida internet oqimlaridan kirib kelayotgan turli informatsiyalar ko'proq yoshlar ongini zaxarlaydi. O'z joniga qanday

oson qasd qilish bo'yicha internetda 9000 sayt mavjud. 2017-yil ayniqsa, "Ko'k kit", "Tinch uy" kabi virtual o'yinlar shu saytlarga adashib kirib qolgan ayrim yoshlarning suitsidga qo'l urish va hayotdan ko'z yumishga olib keldi. Buning sabablari o'rganilganda, ularning ta'lim dargohlarda o'qishi va do'stlar-dugonalari bilan munosabatlari yaxshi, ammo uyda ko'p vaqtini internet bilan o'tkazganlari aniqlandi. Yoshlarning o'z joniga qasd qilishiga nima sabab bo'ladi?

- Ota-ona va yon atrofdagilar e'tiborsizligi (oiladagi nosog'lom muhit, o'qishdagi muvaffaqiyatsizlik);
- O'zi kutgan voqea hodisalar ro'y bermasligi (qimmat baho narsalar, o'zicha sevgan insonlarning e'tibor sizligi);
 - O'z-o'ziga past baho berish;
- Turli ruhiy zo'riqishlar (stress);
- Tug'ma xastaliklar (psixologik);
- Oilada ham o'z joniga qasd qilish holati bo'lganda.

O'smirlardagi sabablar:

1. Javobsiz muhabbat;
2. Menga e'tibor qarating;
3. Men hechkimga kerak emasman;
4. Kurashishga kuchi yetmasligi;
5. Hamma yerda yomon holatlarni ko'rish;
6. Fiziologik o'zgarishlar.

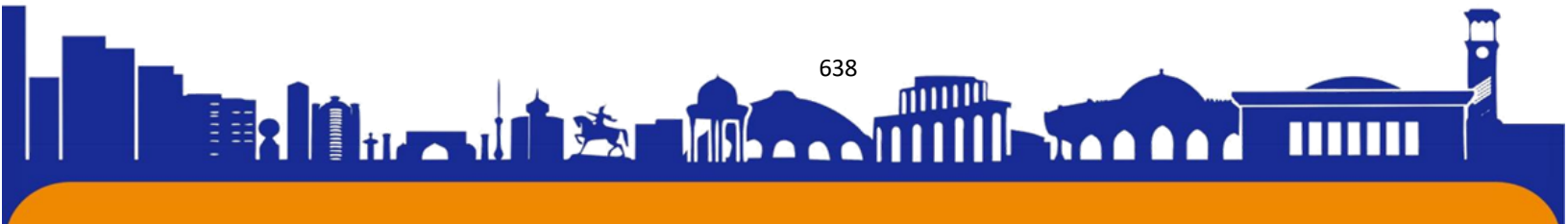
Suitsidning salbiy oqibatlari:

Suitsid – bu nafaqat o'ziga, balki, oilaga, jamiyatga ham zarar yetkazish; Suitsid oqibatida jismoniy va ruhiy shikastlanish;

Suitsidga qo'l urish natijasida atrofdagi kishilarning ijobiy munosabatni yo'qotish. Eng muhimi suitsid shunchaki e'tiborni tortish usuli emas, bu jiddiy muammo.

Suitsid juda yomon salbiy oqibatlarga olib keladi. Suitsid nafaqat insonning o'ziga zarar yetkazish, balki oilasiga, atrofdagilarga, shuningdek, jamiyatga ham zarar yetkazishdir.

Suitsid natijasida inson o'lmay qolishi mumkin, ammo uning nomiga tushadigan dog', atrofdagi insonlarning unga nisbatan beradigan salbiy baholari to umrini

oxirigacha saqlanib qoladi. Suitsitdga qo'l urush natijasida inson ham fiziologik, ham psixologik ziyon ko'radi.

O'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil etish bo'yicha O'quvchilarni keng ko'lamda sport bilan shug'ullanishi badiiy, ijodiyot to'garaklarga jalb etish – o'quvchining ijodiy tashabbuskorligi rivojlantirish, bo'sh vaqtini faol va foydali o'tkazish, qonunga bo'ysunish shakllanishiga yordam beruvchi tarbiyaviy faoliyatning yo'nalishlaridan biridir. Huquqiy tarbiya bo'yicha Nopok kimsalar tomonidan muntazam insonni kamsitish orqali o'z joniga qasd qilishga olib kelishi mumkinligini ham e'tibordan qochirmasligimiz kerak. O'zbekiston Respublikasining jinoyat kodeksi maxsus qismi

Birinchi bo'lim. Shaxsga qarshi jinoyatlar

1-bo'lim Hayotga qarshi jinoyatlar 103-modda o'zini o'ldirish darajasiga yetkazish Moddiy tomondan yoki boshqa jihatlardan aybdorga qaram bo'lmagan shaxsga rahmsiz muomala qilish yoki uning sha'ni va qadr-qimmatini muttasil ravishda kamsitish natijasida uni o'zini-o'zi o'ldirish yoki o'z-o'zini o'ldirishga suiqasd qilish darajasiga yetkazish 3 yilgacha axloq tuzatishishlar yoki 5 yilgacha ozodlikdan maxrum qilish bilan jazolanadi.

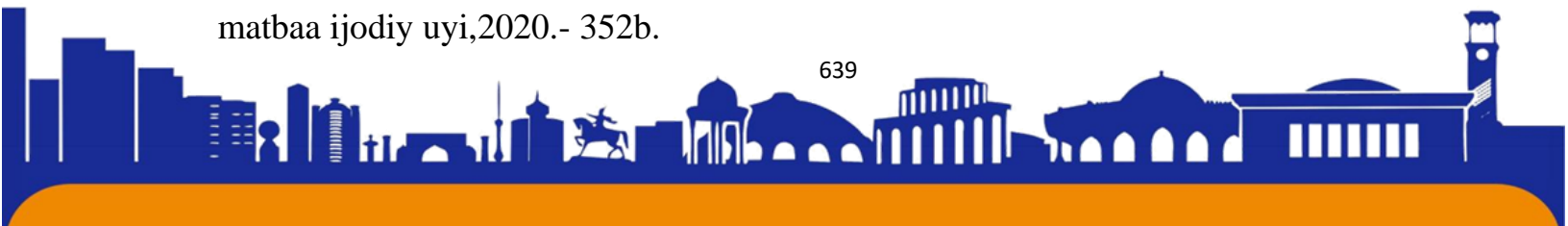
XULOSA

Hayot o'zi bu nima? Hayot – bu quvib-yetib bo'lmaydigan, to'xtatib qololmaydigan va hech bir inson to'ymaydigan omonatdur. Jonzotlar ichida eng oliysi bu –Xazrati INSONDIR.

“Tushkunlikka tushib o'zini o'ldirgan kishi agarda yana bir hafta yashaganida edi. Hayotdan ketishni istamasdi.”Volter Alloh hech bir jonzotga ato etmagan buyuk aqlni, faqatgina insonga qilib yaratgan. Shu aqlni, hayotni go'zal qilishga ishlatmoq darkor. Buyuk “Qu'roni Karim” kitobida ham inson Alloh tomonidan ato etilgan umrni ezgu ishlarga sarflash va hayotning har bir daqiqasini bebaho ne'mat sifatida qadrlash zarur degan g'oyalar ifodalangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umarov B.M “Bolalar va o'smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy –psixologik xususiyatlari” Toshkent.TDPI (1999)
2. Maxmudov O.A.-“Farzandnoma”, Toshkent : G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi,2020.- 352b.

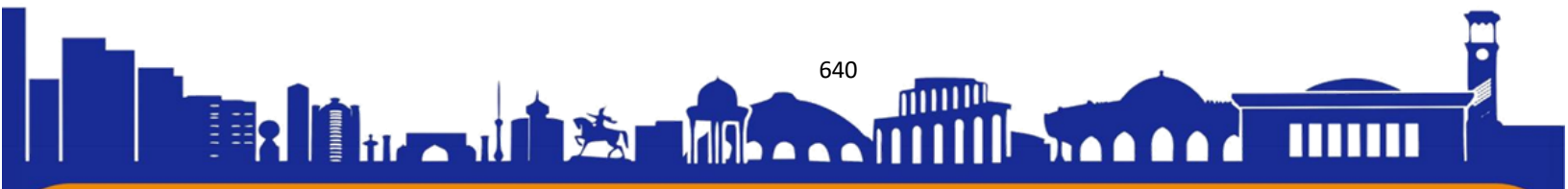

ISSN (E): 2181-4570

3. To‘lqinovich, A. G. (2022). IJTIMOIIY TARMOQLARNING YOSHLAR ONGI VA MA'NAVIYATIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 561-566.

4. Yo‘ldoshev Sardor Asliddin o‘g‘li. (2022). PSIXOLOGIK ZO‘RAVONLIK VA KIBERBULLING. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 62–66. Retrieved from <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/119>

5. THE EDUCATION OF TALENTED STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM MR Usarovna, SZ Ibrahimovna, YS Asliddin o'gli... - 2019

ISSN (E): 2181-4570

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Научный руководитель. Старший преподаватель кафедры туризм Усманова
Азизахон Фазыловна

Ташкентского международного университета Киме. г.Ташкент Узбекистан,
azizahonusmanova71@gmail.com

Автор статьи: Орифжонов Шахзод Муродович студент-Ташкентского
международного университета Киме. г.Ташкент Узбекистан

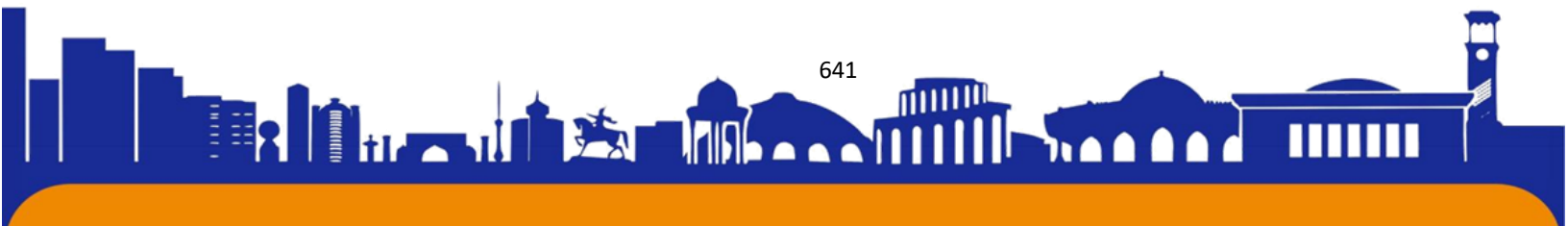
Аннотация: В статье на основе полевых исследований и анализа собранного фондового и литературного материала впервые определены рекреационный потенциал и перспективы развития туризма в горных районах Узбекистана.

Ключевые слова: горные районы Узбекистана, рекреационный потенциал, туризм, перспективы.

Введение

Одной из главных особенностей развития международного туризма сегодня является неравномерное распределение международных туристских потоков между странами и регионами. Их характер в основном межрегиональный. В настоящее время на долю массовых туристов приходится 70-80% всех выездных туристов, а остальные 20-30% - это выездные туристы в соседние страны, так называемые "индивидуальные" туристы.

Вид туризма или рекреационной деятельности и выполняемая функция рекреационной системы обычно включаются в название. Примером могут служить санаторные учреждения, различные туристические группы, фитнес-клубы и специально оборудованные рекреационные помещения на предприятиях (например, комнаты психологического восстановления). Рекреационная среда - это не только комплекс сооружений и оборудования, но и целостность единства ценностей и средств, служащая территорией для реализации социальной функции рекреации. Развитие рекреационной деятельности на территориях без надлежащего планирования и управления приводит к деградации природной

среды и потере доходов для отрасли, поэтому необходимо разрабатывать планы организации сообщества, учитывающие состояние окружающей среды.

Среди большинства законодательных актов, принятых в республике, Постановление Президента Республики Узбекистан от 3 февраля 2018 года № УП-5326 "О дополнительных организационных мерах по созданию благоприятных условий для развития туристского потенциала Республики Узбекистан", также от 05.01. 2019 года под № УП-5611 "О дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан" являются важнейшими предпосылками для дальнейшего развития и совершенствования рекреационных услуг в стране. Постановка проблемы В странах с переходной экономикой развитие всех секторов экономики не может быть успешным без рационального и эффективного использования природных активов, особенно рекреационных ресурсов, которые являются неотъемлемой частью глобальной проблемы природопользования. Однако степень их использования зависит не только от социально-экономических факторов, но и от природных факторов, т.е. природно-географических условий.

Анализ последних исследований и публикаций Все исследования и публикации, выполненные в последние годы (1-8), посвящены в основном природным особенностям гор Узбекистана. Однако они не посвящены решению проблем туризма. Для решения данной задачи мы использовали лишь отдельные материалы из этих работ. Подчеркните части целого, которые до сих пор не решены. Многие проблемы развития туризма в горных районах Узбекистана не решены и находятся лишь на начальных стадиях развития туризма, который может наилучшим образом решить проблему занятости трудоспособного населения на всех участках натурального хозяйства. Общеизвестно, что туризм является одним из приоритетных направлений экономического развития во многих странах Европы и Юго-Западной Азии. Выполнение важнейших функций в экономическом развитии и региональном разделении труда в горных регионах невозможно без мер по предотвращению оттока населения с гор на равнину.

Активная социально-экономическая политика по предотвращению депопуляции горных районов Узбекистана должна основываться на новых подходах, прежде всего на опыте планирования экономического развития горных регионов, накопленном в СНГ и других странах. Индустриализация горных

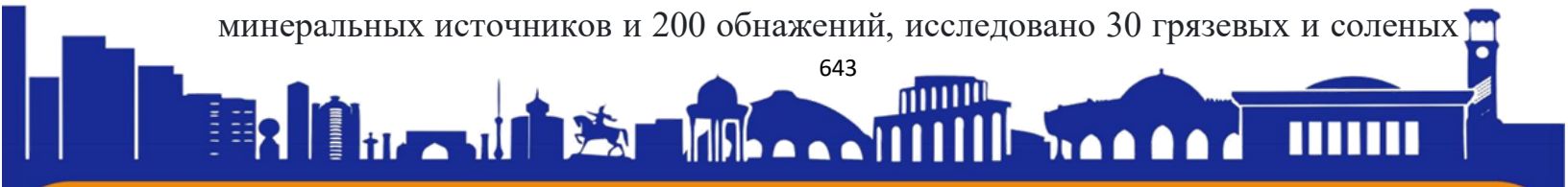
ISSN (E): 2181-4570

районов, строительство крупных шахт и гидроэлектростанций требуют значительного притока трудоспособного населения. Для создания нормальной половозрастной структуры населения и повышения экономической эффективности региона при интенсивных формах развития необходимо развивать курортно-туристическое хозяйство.

Необходимость строительства курортов и туристических объектов в горных районах зависит от обострения экологических проблем на равнинах и загрязнения окружающей среды в крупных городах. Эти проблемы усугубляются на равнинах Центральной Азии из-за жарких летних месяцев и ограниченных возможностей для отдыха. В результате уже сейчас наблюдается стихийный поток людей, отправляющихся в горы на выходные. Однако этот неконтролируемый поток наносит значительный ущерб природной среде. С другой стороны, строительство крупных рекреационных зон международного значения может противостоять незапланированному рекреационному использованию гор. Кроме того, развитие объектов культурного и курортного туризма может значительно расширить возможности для быстро растущего населения Центральной Азии.

Наиболее характерной особенностью, определяющей природные условия и географическую среду горных районов Узбекистана, является большой потенциал рекреационного использования горных территорий. В каждом горном регионе представлены практически все ландшафтные зоны Земли - от типичных засушливых субтропиков до вечных ледниковых снегов. Согласно исследованию, основным фактором использования рекреационных ресурсов и развития туризма в горных районах Узбекистана являются благоприятные горноклиматические условия. Горные зоны с горными лесами и альпийскими лугами, сухой климат и чистый воздух, озон и фитонцидные летучие соединения очищают воздух от различных патогенных микроорганизмов. Продолжительность комфортных температур.

Рекреационный потенциал горных районов Узбекистана сопоставим с известным средиземноморским побережьем, где влажность и другие климатические факторы создают возможности для организации крупных центров климатотерапии и рекреации. В настоящее время в регионе выявлено более 300 минеральных источников и 200 обнажений, исследовано 30 грязевых и соленых

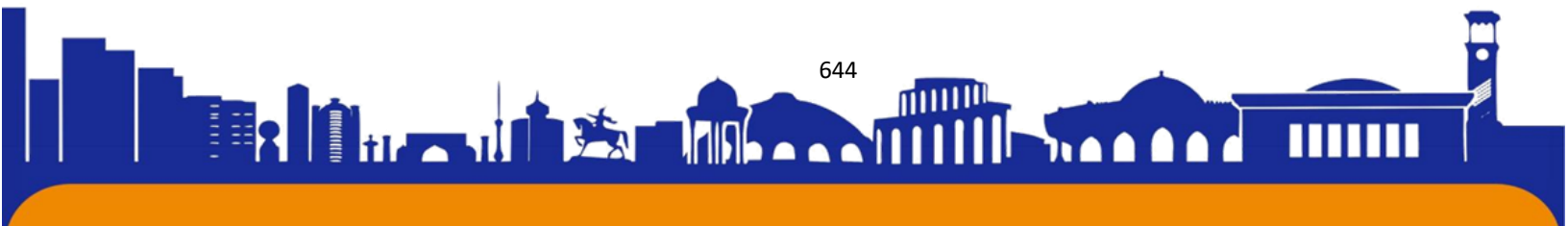
ISSN (E): 2181-4570

озер. Кроме того, в результате анализов и ландшафтно-рекреационных оценок выявлены сотни тысяч гектаров рекреационных и туристических объектов.

Следует отметить, что Узбекистан богат минеральными водами. Здесь выявлены сульфатные, йодные, радоновые и мало минеральные щелочные минеральные воды горячих источников, используемые в бальнеологии.

Территория северных склонов Туркестанских гор в Узбекистане имеет исключительные возможности для развития местного туризма. Природа Туркестанских гор характеризуется очень разнообразными и яркими ландшафтами - от низкогорья с мягким климатом и богатой степной и лесной растительностью до сурового высокогорья (гора Шаукаратау - 4100 м), покрытого снегом и зелеными арчевыми лесами на фоне темных скал Небраской зоны.

Национальный парк "Заамин" площадью 50 000 га был создан в 1978 году в бассейнах рек Заамин и Санзар. Основной целью создания парка была охрана уникальных и относительно неизменных природных комплексов (ландшафтов), характерных для северных макро склонов Туркестанских гор, в частности, наиболее богатых и разнообразных арчевых лесов в этой части хребта.

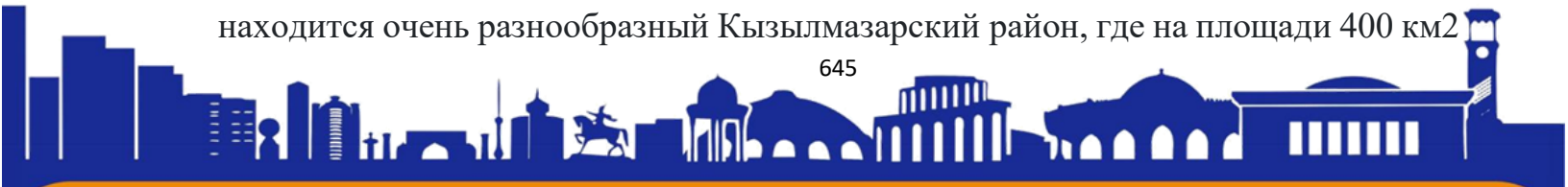

Ардовый лес на северном склоне Туркистанского хребета.

Эти ардовые леса являются самыми высокими и густыми в Центральной Азии. На сегодняшний день это единственный массив охраняемых ардовых лесов в Памиро-Алайском хребте. Национальный парк "Заамин" находится на высоте от 1 000 м до 4 300 м над уровнем моря и охватывает все высотные ландшафты, характерные для северных склонов горной системы Памир-Алая, от низменностей до высокогорий. Природа парка "Зама" богата.

Природные особенности, привлекающие туристов, включают горные плато, живописные долины, интересные формы выветривания, пещеры и источники. Ландшафт парка уникален. С геологической и геоморфологической точки зрения обрывы долин представляют собой удивительный ландшафт обнаженных пород различного состава и возраста: более 80 лет назад геолог и ученый А.П. Марковский (1937) писал: В этой части Туркестанских гор находится очень разнообразный Кызылмазарский район, где на площади 400 км²

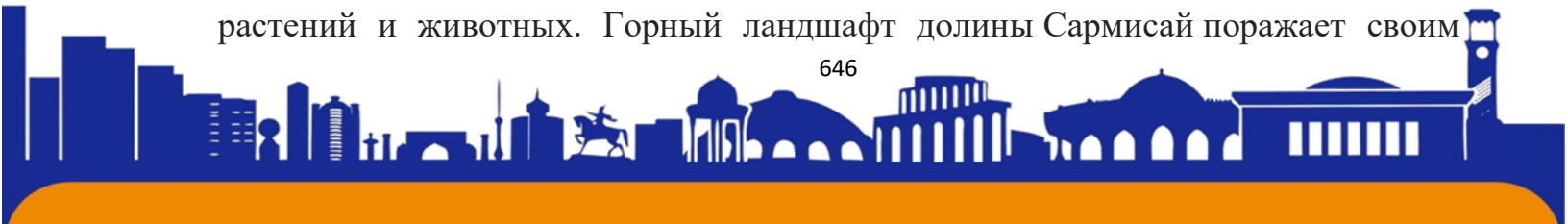

представлены все пласты от кембрия до верхнего палеозоя и даже палеогена и неогена. Природные условия национального парка Жа Минь благоприятствуют развитию горного туризма, скалолазания, альпинизма и познавательного экологического туризма. В Национальном парке Жермин туризм только начался, и планируется разработка маршрутов различной сложности.

Кемпинги и хижины Для того чтобы посетители могли познакомиться с достопримечательностями парка и его уникальными ландшафтами, необходимо построить образовательные и учебные тропы, смотровые площадки и подготовить квалифицированных гидов. В этом отношении пока мало что сделано. Один из самых красивых ландшафтов парка, плато Супа в верховьях реки Замин, расположенное на высоте 2 300-2 500 м над уровнем моря, является поистине памятником природы. Климат и рельеф плато делают его идеальной базой для тренировок и соревнований по многим зимним видам спорта, таким как горные лыжи, беговые лыжи, биатлон и горные лыжи, и здесь планируется построить крупный спортивный комплекс, лыжи, биатлон, санный спорт, коньки, хоккей, фигурное катание и прыжки с трамплина. В окрестностях плато также созданы идеальные условия для различных видов альпинизма, скалолазания, горных походов и ориентирования. По мнению экспертов, природные условия на плато Отрог лучше, чем во многих центрах зимних и горных видов спорта в СНГ и альпийских странах.

В Сармисае, расположенном в 30-40 км к северо-востоку от Навои на южных склонах Нулатских гор, было обнаружено более 200 объектов, включая могильники, тумулы, поселения и кремневые мастерские, но наибольшего внимания заслуживают наскальные рисунки. Более 5 000 (или, по одной из версий, более 10 000) наскальных рисунков было обнаружено в центральной части Сармисайского комплекса, в ущелье длиной 2,5 км. Рисунки сосредоточены в основном на черных скалах в центральной части ущелья и нанесены почти на все плоские поверхности, иногда на одном камне их несколько.

Являясь в своем роде уникальным памятником, Сармисай вызывал и продолжает вызывать большой интерес у специалистов всего мира. Этот памятник наскального искусства ярко отображает эволюцию древних сообществ, растений и животных. Горный ландшафт долины Сармисай поражает своим

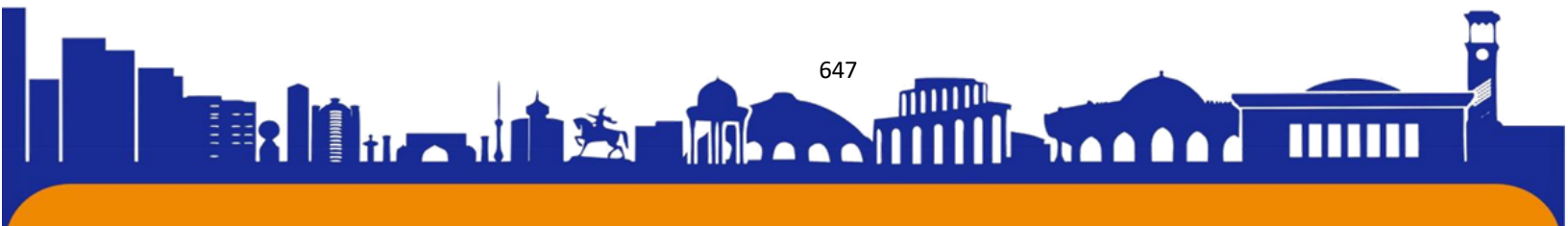
величием и уникальной гармонией истории и природной изобретательности. Здесь можно увидеть тысячи петроглифов, относящихся к периоду от неолита до наших дней. Сармисайский археологический комплекс включает в себя более 200 древних объектов, в том числе кремневые мастерские, шахты, поселения, гробницы, курганы и петроглифы каменного, бронзового и раннего железного веков.

Наскальные рисунки Сармисая считаются единственным археологическим памятником в Центральной Азии с богатым разнообразием узоров, разнообразными композициями и индивидуальными сюжетами.

Водохранилища играют особую роль в рекреации населения.

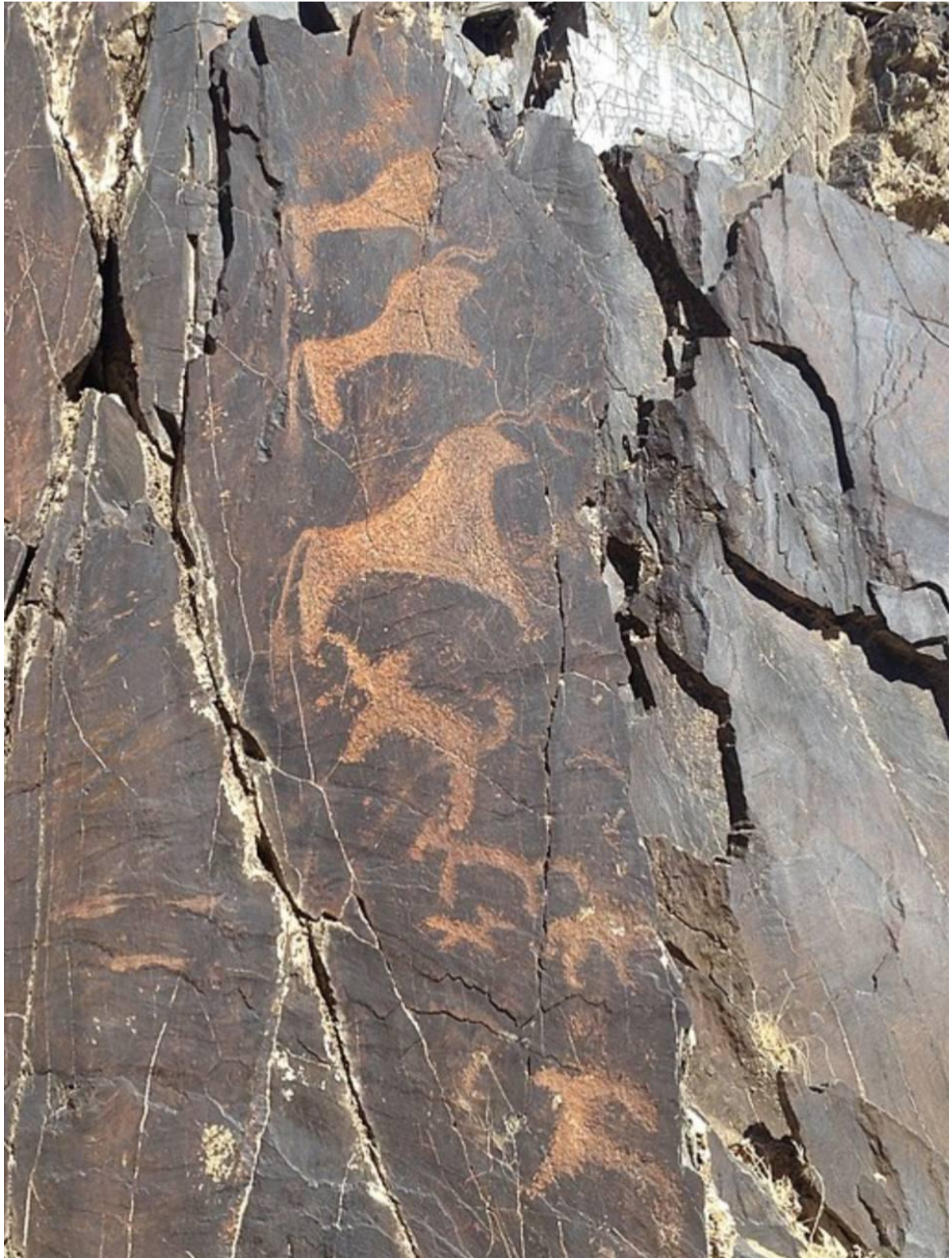
Горные водохранилища в Узбекистане частично используются в качестве рекреационных объектов. Такие водохранилища, как Шарвак, Чалкидон, Касансой и Пачкамал имеют большой потенциал как объекты отдыха и туризма.

В Узбекистане имеется большое количество небольших горных долин с благоприятными природно-климатическими условиями. Из-за близости к городам они развивались стихийно, особенно как места для отдыха и туризма. В то же время, во многих долинах, таких как Агариксай и Сазагансай, рекреационные зоны подверглись антропогенной нагрузке, а санитарные условия быстро ухудшились.

ISSN (E): 2181-4570

ISSN (E): 2181-4570

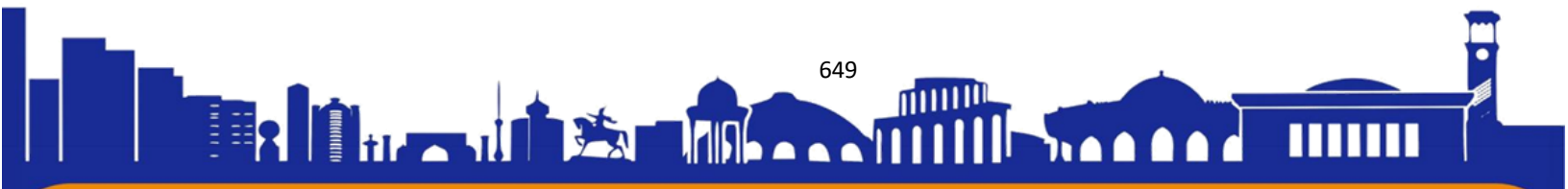
Изображение быков в Сармисае

Аман Кутан (Львиная пещера)- расположенная на северных склонах Зерафшанских гор в 1947 году археолог Д.Н. Лев обнаружил в этой пещере ископаемые фрагменты бедренной кости человека.

Пещера Аман-Кутан (пещера льва)

Каменное орудие, служившее скребком, было найдено в слое, который был исследован далее. Найденные кости имеют тот же состав и древние особенности, что и кости из пещеры Тешик-Таш. находка относится к позднеашольской культуре и является самым ранним свидетельством присутствия ископаемого человека на территории Узбекистана.

Карстовая пещера Аман-Кутан имеет длину около 80 м и состоит из нескольких залов.

Вход в пещеру небольшой, из него открывается просторный зал, где были найдены окаменелости. На дне остальных залов и ходов протекает подземное озеро.

Уровень воды в нем меняется в течение года: в середине апреля пещера полностью заполняется водой, из которой выходят носороги и в течение двух месяцев снабжают близлежащее ущелье; в июне уровень воды резко падает, и к середине июня носороги полностью высыхают; с конца июня пещеру можно посещать, но и тогда на дне пещеры остается вода.

Подползти ко второму отверстию все еще довольно сложно, так как в нижней части пещеры все еще есть вода.

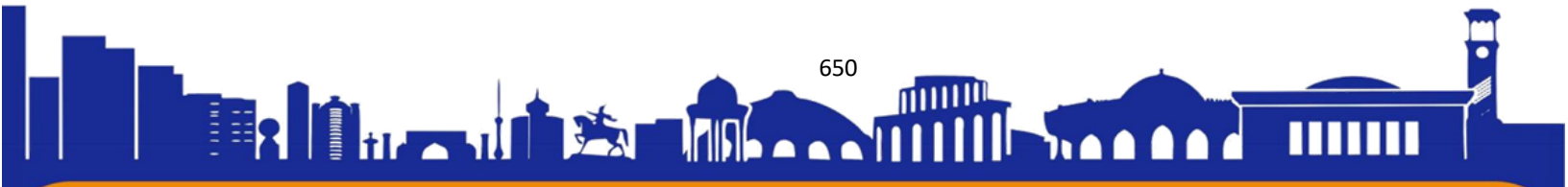
В этом слое также были найдены каменные орудия, возможно, скребки. Кости имеют тот же состав и древность, что и кости, найденные в гроте Тешик-Таш.

Находка относится к позднеашельской культуре и является самым ранним свидетельством присутствия ископаемого человека на территории Узбекистана.

Карстовая пещера Аман-Кутан имеет глубину около 80 м и состоит из нескольких залов. Вход в пещеру неглубокий, но его дополняет просторный зал, где были найдены окаменелости. На дне других залов и переходов протекает подземное озеро.

Уровень воды в нем меняется в течение года: в середине апреля пещера полностью погружается под воду и извергаются носороги, снабжая водой близлежащее ущелье в течение двух месяцев; в июне уровень воды резко падает, и к середине июня пещера полностью пересыхает. Пещеры можно посещать с конца июня.

Сами пещеры - жутковатые места, но идти по ним, когда вода покрывает ваши ноги и уровень воды поднимается, - очень угнетающее зрелище.

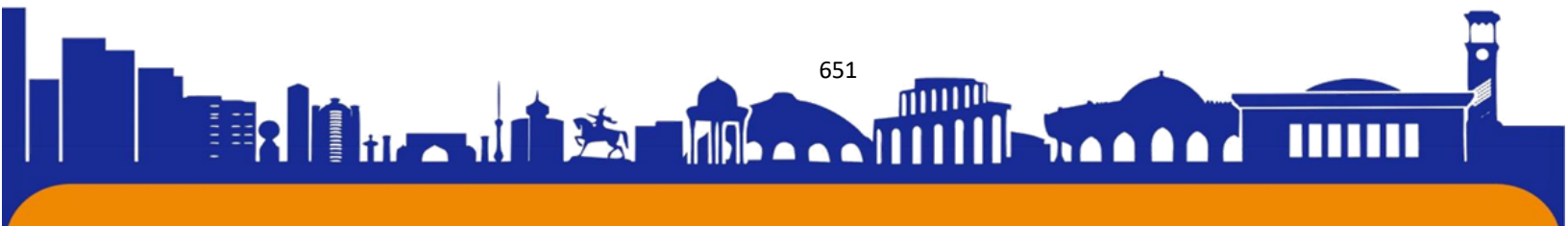

ISSN (E): 2181-4570

Список литературы

1. Чудновский Л. Д., Жукова М. Л. Менеджмент туризма. Финансы и статистика, 2002.
2. Tuxliev, I. S., Hayitboev, R., Safarov, B. S., & Tursunova, G. R. (2014). Basics of tourism. Textbook. T. Science and technology.
3. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=mGyZN7cAAAAJ&citation_for_view=mGyZN7cAAAAJ:5nxA0vEk-isC
4. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=mGyZN7cAAAAJ&citation_for_view=mGyZN7cAAAAJ:4T0pqqG69KYC
5. Мурадова Н. ВОПРОСЫ МАРКЕТПЛЕЙСОВ НА РЫНКЕ ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ УЗБЕКИСТАНА //Иқтисодиёт ва таълим. – 2021.– №. 5. – С. 177-182.
6. Источник: <http://mr-shor.livejournal.com/86323.html>

ISSN (E): 2181-4570

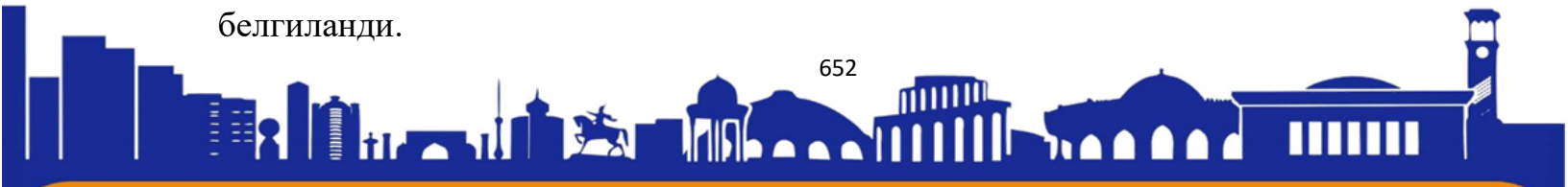
ЎҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ХИЗМАТЛАРИ ТИЗИМИДАГИ МУОММОЛАР ВА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОХОТЛАР

ИИВ Академияси 3-ўқув курси 307-гурух курсанти
Хушбоқов Абдумалик Шайдулло ўғли

Аннотация: Ушбу мақолада ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари тизимидаги муоммолар ва амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида қабул қилинаётган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар, уларни тартибга солувчи нормалар ҳамда уларни қўллаш амалиёти ва амалга оширилаётган ишлар ҳақида фикр алмашилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жиноятчиликга қарши кураш, профилактика инспектори, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, жамоат тартибини сақлаш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2883-сонли қарори қабул қилинди. Ушбу қарорда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи давлат органларининг иш шакли ва услублари бугунги кун талабига жавоб бермаслиги, ахборот-коммуникация технологияларидан етарли даражада фойдаланилмаётганлиги, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг вазифаси сифатида баҳолаб, оқибатда ушбу фаолиятга бошқа идоралар лозим даражада эътибор қаратмаётганлиги, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ва жиноятчиликга қарши курашиш борасидаги чора-тадбирларнинг аниқ манзилга йўналтирилмаётганлиги, идоралараро ҳамкорликнинг мавжуд эмаслиги, амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг ўзаро номутаносиблиги каби камчиликлар кўрсатилиб, уларни бартараф етиш юзасидан чора-тадбирлар белгилаб берилди. Мазкур қарор билан идоралараро комиссиялар фаолияти қайта ташкил етилди ва ҳафтанинг ҳар пайшанба куни “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни” этиб белгиланди.

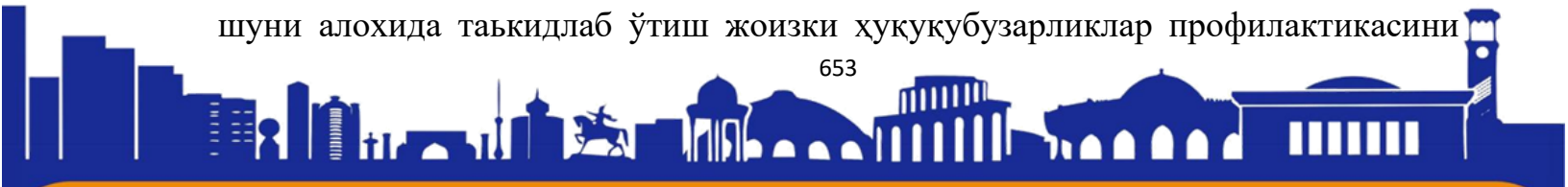

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг маъсулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сонли Фармонида асосий эътибор ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини сифат жиҳатидан янада яхшилаш, бу йўналишдаги мавжуд камчилик ва муаммоларни бартараф етиш йўналишлари, ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида амалга оширилган ишлар бўйича ҳисобдорлиги тартиби белгилаб берилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан бир йилда икки марта Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг, Қорақолпоғистон Республикаси Жўқорги Кенгеси, халқ депутатлари Тошкент шаҳар ва вилоятлар Кенгашлари томонидан ҳар чоракда тегишинча Қорақолпоғистон Республикаси ички ишлар вазири, Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси ва вилоятлар ички ишлар бошқармалари бошлиқларининг, халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашлари томонидан ҳар чоракда туман-шаҳар ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармалари бошлиқларининг ҳисоботлари ҳамда ҳар ойда уларнинг ёшлар масалалари бўйича ўринбосардари-ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими бошлиқларининг ҳисоботлари ешитилиши тартиби киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги “Жамоат ҳафвсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4075-сонли қарори раъбул қилиниб, “Маҳалла посбони” жамоатчилик тузилмалари раҳбарлари лавозимлари тугатилиб уларга иш ҳақи тўлаш ва ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг амалдаги механизмларини сақлаб қолган ҳолда, бўшаётган штат бирликлари ҳисобидан профилактика (катта) инспекторларининг жамоат тартибини сақлаш бўйича ёрдамчилари (профилактика инспекторларининг ёрдамчилари) лавозимлари жорий этилди ва уларга ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида ички ишлар органларига амалий ёрдам кўрсатиш учун шахсий жавобгарлик юклатилди.

Юқорида кўрсатиб ўтилган норматив ҳужжатлар мазмунидан келиб чиқиб, шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки ҳуқуқбузарликлар профилактикасини

амалга оширишда барча субъектларининг ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил этиш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, уларнинг содир этилиш сабаблари ва имкон берадиган шарт-шароитларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни устуворлигини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бугунги кунда ички ишлар органларининг давлат органлари, жамоат тузилмалари ва фуқаролар билан ҳамкорликдаги фаолияти натижаси ўлароқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида ижобий натижаларга эришиб келинмоқда.

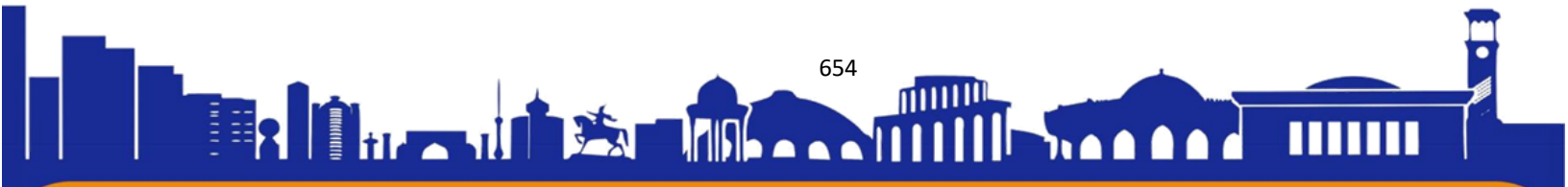
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар Профилактикаси тўғрисида”ги қонуни

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2883-сонли қарори

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги “Жамоат ҳафвсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4075-сонли қарори

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг маъсулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сонли Фармони

ISSN (E): 2181-4570

REDISKANI JANUBIY MINTAQADA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI**Termiz Agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlantirish inistituti Asisstant
o'qituvchisi Habibullo Mamayoqubovich Kamolov**xabibkamolov0106@gmail.com**Termiz Agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlantirish inistituti Asisstant
o'qituvchisi Azamat Rahmatillayevich Xaydarov**ax140011@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada rediskaning morfologik belgilari inson organizimi uchun foydali xususiyatlari, yetishtirishga mos navlarni ko'pligi va turli xil muddatlarda ekilishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Rediskaning morfologik belgilari, ekish sxemalari, rediska navlari, o'simlik uchun yetarli horarat, yetishtirish muddatlari.

Аннотация: В данной статье описаны морфологические особенности редьки, ее полезные свойства для организма человека, обилие пригодных для возделывания сортов и их возделывание в разные сроки.

Ключевые слова: Морфологические особенности редиса, схемы посадки, сорта редиса, достаточная для растения температура, сроки выращивания.

Annotation: This article describes the morphological features of radishes, their beneficial properties for the human body, the abundance of varieties suitable for cultivation and their cultivation at different times.

Keywords: Morphological features of radishes, planting schemes, varieties of radishes, sufficient temperature for the plant, growing dates

Rediska (*Raphanus sativus* L.) – karamdoshlar oilasiga mansub bo'lib, botanik va morfologik jihatdan turpqa yaqin turadi. Oddiy turp Osiyo yoki O'rta yer dengizi atrofida kelib chiqqan bo'lib, butun dunyoda yetishtiriladi. Rediska faqat yangiligida salatlarga qo'shib iste'mol qilinadi. Uning tarkibida 5-13% quruq moddalar, shu jumladan 0.8-1.0 % qand, 0.8-2.0% oqsil, 0,7-1,7 % kletchatka, 0,7-0,1 % kul saqlaydi. Ularda katta miqdorda efirmoyi (1 kg quruq moddaga 1-5g), darmondorilar (S-30-40 mg %) mavjud. Rediska mevalarida kaloriya miqdori past va odatda xom holda iste'mol qilinadi; yosh barglarni ismaloq kabi pishirish mumkin. Ba'zi davlatlarda rediskani qovurilgan holda iste'mol qiladilar.

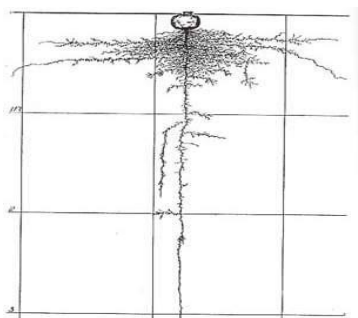

Rediska o'simliging ildizi qismi

O'simlik ildizi hosildorlikni oshirish uchun o'ziga xos xususiyatga ega. Ba'zi o'simliklarning ildizida oziq moddalar to'planadi. O'simlik ularni o'zining o'sib rivojlanishi uchun to'playdi. Bu uning hayoti uchun zarur zaxira ozuqa. Bu ozuqa moddalar o'simlikning turli organlarida to'planib, ularning tashqi shakli ko'rinishini butunlay o'zgartiradi.

Masalan, ildizida ozuqa to'plovchi o'simliklar – rediska sabzi, turp, sholg'om ildizmevalarni hosil qiladi. Rediskada ildiz sistemasi kuchsiz rivojlangan bo'ladi. Bu

ularning tuproq namligiga talabchanligini oshiradi. Namlik yetarli bo'lmaganda ular shakli buzilib, iste'molga unchalik yaramaydigan ildizmeva beradilar. Sabzi va lavlagi nisbatan qurg'oqchilikka chidamli o'simliklar. Biroq ular yuqori hosilni butun o'suv davrida namlik bilan yetarli ta'minlanib turganlaridagina beradilar. Ular uchun tuproq nam sig'imi 70% bo'lishi zarur.

Rediskaning poyasi

Rediska poyasi tik o'suvchi, tanasi tuklar bilan qoplangan, o'rtacha shoxlangan. O'simlikning bo'yi 70-100 santimetrgacha o'sadi. Rediska ko'karib chiqqandan to'gullaguncha poya tezroq o'sadi. O'simlik gullagandan keyin poya o'sishi sekinlashadi.

Rediskaning bargi

Rediskaning barglari yumaloq oval, yirik, tuksiz, silliq birinchi yilgi tupbargi kichik bo'ladi, barglari yer bag'irlab o'sadi, patsimon, birinchi yili gulpoya chiqaradi.

Rediska bargi va mevasining ko'rinishi

ISSN (E): 2181-4570

Rediskaning guli

Rediskaning gul to'plami shingil. Guli ikki jinsli, gultojibarglari to'rtta,

rangi ko'pincha oq sariq bo'ladi. Asosan chetdan changlanadi. Guli asosiy poya yoki yon shoxlarida joylashadi, gullarining shakllanishi bilan ildizmevasida ozuqa moddalarning to'planishi to'xtaydi. Rediskada gul kurtaklari 60-100 sm. ga yetishi mumkin.

Rediskaning mevasi

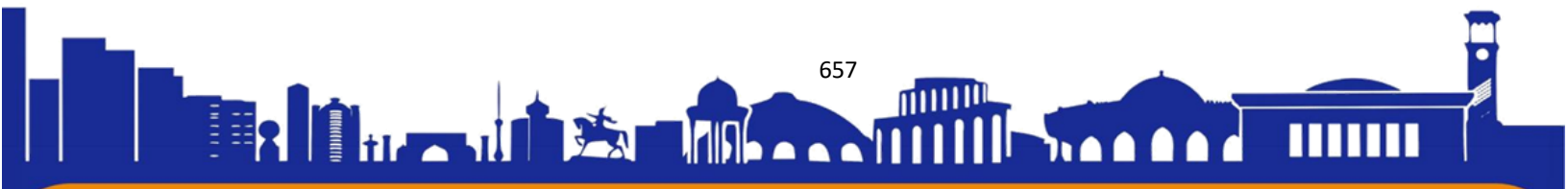
Rediska mevasi qo'zoqcha bo'lib, o'simlikda tik turadigan urchuq yoki silindrshaklda. Qo'zoq meva - ikkita meva bargchasining birikib o'sishidan hosil bo'lgan, ikki uyali, ko'p urug'li meva hisoblanadi. Urug'lari soxta pardaga o'rnashgan, ikki tomonlama ochiladigan va ochilmaydigan quruq meva. Qo'zoq mevaning uzunligi enidan farq qiladi. Mevaning uzunligi esa enidan deyarli farq qilmaydi.

Ildizmevalar asosan uch qismga bo'linadi:
boshi, o'rta qismi va ildiz asosi.

Boshi ildizmevaning yuqori qismi bo'lib, u barglarning o'sish nuqtalarini va qurigan barglarining o'rnini o'zida saqlaydi. O'rta qismi bu ildizmevaning o'rta qismi bo'lib, Ildizmevasi yassi yoki yumaloq yassi, rangi oq, qizil, binafsha rangda bo'ladi. Shakli yumaloq rediska navlarining ildizmevasi asosan urug'palla, tirsagi ostidan hosil bo'ladi.

Rediskaning urug'i

ISSN (E): 2181-4570

Rediska urug‘i teskari, tuxum shaklda bo‘lib, och jigar rangda. 100 ta urug‘ vazni 8-10 gramm. Unuvchanligi 85%, 4-5 yilgacha saqlanadi. Urug‘ning unib chiqishi, o‘sib-rivojlanishi uchun eng qulay harorat o‘rtacha 15–18 °S hisoblanadi.

Rediska birinchi yili ildizmeva paydo qilib, keyin gulpoya chiqarib gullaydi

va meva beradi. Ildizmevaning to‘liq shakllanishi bilan gulpoya hosil qilishi o‘rtasidagi davr, odatda, 10-20 kunni tashkil qiladi. Bu muddatda ildizmevaning tuzilishi va kimyoviy tarkibi keskin o‘zgaradi. U shirasini yo‘qotadi, po‘kaklashadi, mazasi qochadi; tarkibidagi shakar miqdori kamayib, kletchatka foizi ortadi.

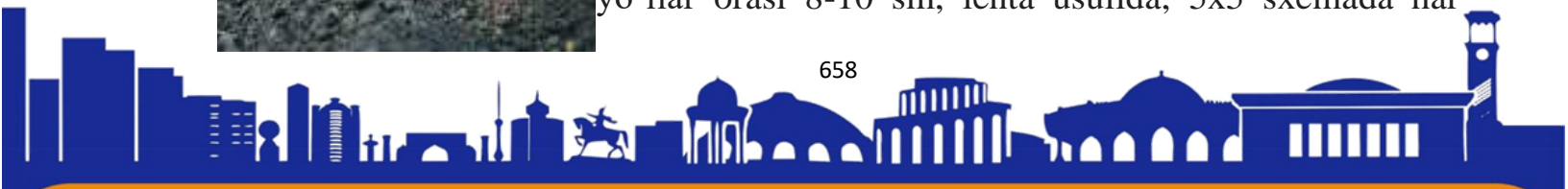
Haroratga munosabati. Rediska past haroratda 8-120 C da ham yaxshi o‘sadi va -3-4 °C sovuqqa bardosh beradi. Harorat yuqori (25-30 ° C undan ziyod) bo‘lganda, ta‘mini va sifatini yo‘qotib, yog‘ochlashib qoladi. Yorug‘likka munosabati. Rediska soyaga chidamli o‘simlik, yorug‘lik yetishmasa ham o‘sib rivojlanadi. U qisqa kun o‘simligi. O‘g‘itlangan unumdor tuproqlarga erta bahorda fevral oxiri-mart boshlarida, ko‘pincha bir necha muddatda yoki kuzda sentyabr oyida ekiladi.

Ekish usullari va muddatlari

Rediska yorug‘lik yetishmasa ham o‘saveradi. Urug‘i ekilib, nihollar paydo bo‘lganda juda tez pishar navlari 25-30, o‘rtapisharlari 35-40 va o‘rtacha kechki navlarining ildizmevalari 40-45 kunda yetiladi. Rediska dalaga erta

bahorda (fevral oxiri-mart oyida), ko‘pincha bir necha muddatda yoki kuzda, sentabr oyida ekiladi. Rediska urug‘i sabzavot seyalkasi bilan pushtalarga ikki-uch qator qilib sepiladi. Bunda pushtalar orasi 50-70 sm, pushtadagi yo‘llar orasi 8-10 sm, lenta usulida, 5x5 sxemada har

gektarga 14-18 kg. urug' ekiladi. Urug' sepilgandan so'ng pushtalarni chirindi va biogumus bilan mulchalash samaralidir.

Rediska ko'karib bir-ikkitadan chinbarg chiqarganda yaganalanadi va bir yo'la o'toq qilinadi. Bunda tezpishar ildizmevasi mayda rediska navlari har 3-4 sm, kechpisharlari esa 5-6 sm. da bir tupdan qoldiriladi. Naviga qarab, gektaridan 50-60 dan 100-120 s. gacha hosil beradi. Rediska urug'lari 1.0-1.5 sm chuqurlikda ekiladi, har bir o'simlikning taxminiy oziqlanish maydoni 0,02 m² bo'lishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, ekish chuqurligi ushbu sabzavotning shakli va hajmiga katta ta'sir qiladi, shuning uchun uni to'g'ri bajarish kerak.

Urug' tanlash. Ekiladigan urug' toza, yuqori unuvchan, kasalliklardan holi, butun (sinmagan) va to'la bo'lishi zarur. Urug'lar boshqa o'simliklar urug'lari va aralashmalaridan tozalanadi.

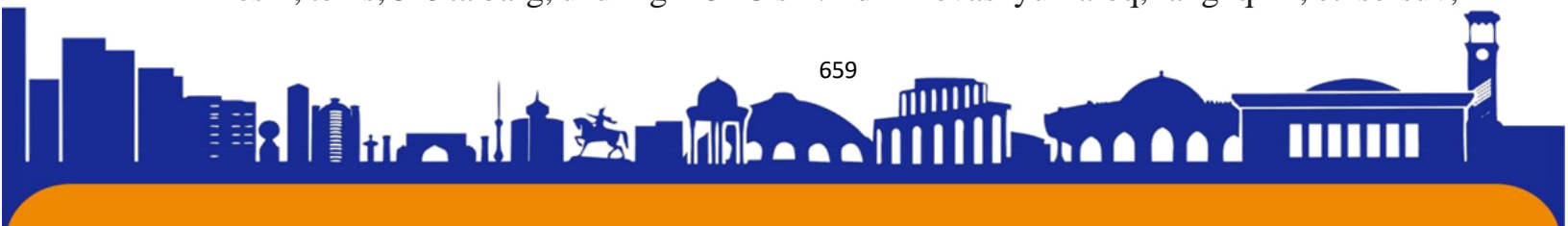
Navlari- O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari davlat reestriga kiritilgan navlar 27 tani tashkil qiladi jumladan:

Lola. Ertapishar nav, o'sish davri 25–30 kun. Bargi mayda kesik, tekis, barglar soni 5–6 ta, uzunligi 18–23 sm. Ildizmevasi yassi-yumaloqsimon, qizil rangli, mayda, tuproq ostiga to'liq botadi, yuzasi tekis, sersuv, vazni 20–25 g, degustatsion bahosi 5,0 ball. Hosildorligi 20 t/ga.

Mayskiy. O'rtapishar nav, o'suv davri 37–40 kun. Bargi ovalsimon, yashil rangda, barglar soni 7–12 ta, tomirlanishi o'rtacha, tuksiz. Ildizmevasi uzunchoq, tuproqqa to'liq botadi, uzunligi 7–9 sm, diametri 2,0–2,5 sm, vazni 33–35 grammi, tashkil qiladi degustatsion bahosi 4,4 ball. Hosildorligi 17–18 t/ ga. Yog'ochlanishga moyil.

Ertapishar. Ertapishar nav, o'sish davri 31–32 kun. Bargi lirasimon, juft-juft bo'lib yon bo'laklarga bo'lingan, yashil rangli, jiloli, barglar soni 10–12 ta. Ildizmevasi yassiyumaloqsimon, tuproq ostiga to'liq botadi, oq rangli, mayda, yuzasi tekis, po'sti oq, sersuv, vazni 20–32 g, degustatsion bahosi 5,0 ball. Hosildorligi 20–21 t/ga.

Rudolf F1. Gollandiyaning "Beyo-Zaden" firmasi duragayi. 2008 yilda O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestriga respublika bo'yicha kiritilgan. Ertapishar. Barglari mayda kesik, tekis, 5-6 ta barg, uzunligi 18-23 sm. Ildiz mevasi yumaloq, rangi qizil, eti sersuv,

ISSN (E): 2181-4570

nozlik, tezda po'kaklashib ketishga chidamli. Ildizmeva vazni 25.0 gr, tami 5,0 ball. O'sish davri 28 kun. Kimyoviy analiz tarkibi: Vitamin S 26,3 mg, %, nitratlar 112.0 mg/kg, quruq modda 5,8%. Ayrim belgilari: ajoyib tovar ko'rinishga ega; yangiligida istemol qilishga mo'ljallangan, fermer xo'jaliklariga ekishga tavsiya etiladi.

Sora F1. Gollandiyaning "Nunems" firmasi duragayi. 2009 yilda O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestriga respublika bo'yicha kiritilgan. Ertapishar. Barglari mayda kesik, tekis, 5-6 ta barg, uzunligi 18-23 sm. Ildiz mevasi to'q qizil, yumaloq, eti sersuv, nozik, tezda po'kaklashib ketmaydi. Ajoyib tovar ko'rinishga, karsillash xususiyatiga ega. Ildizmeva vazni 30,0 g, tami 5,0 ball. Gullab ketishga chidamli. O'sish davri 30 kun. Hosildorligi 23,5 t ni tashkil etgan. Kimyoviy analiz tarkibi: Vitamin S 31,6%, nitratlar 120 mg/kg, quruq modda 4,4%, qand miqdori 0,8%. Ayrim belgilari: yangiligida iste'mol qilishga mo'ljallangan, fermer xo'jaliklariga ekishga tavsiya etiladi.

Aholi tomorqasida ekish uchun mo'ljallangan.

Selesta F1. Gollandiyaning "Enza-Zaden" firmasi duragayi. 2012 yilda O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestriga respublika bo'yicha kiritilgan.

Ertapishar. Barglari mayda kesik, tekis, 5-6 ta barg, uzunligi 18-23 sm. Ildiz mevasi to'q qizil, yumaloq, eti oq suvli, nozik, tezda po'kaklashib ketmaydi. Ajoyib tovar ko'rinishga, karsillash xususiyatiga ega. Ildizmeva vazni 30 g, tami 4,5 ball. Gullab ketishga chidamli. O'suv davri 40 kun. Hosildorligi yuqori ko'rsatgichga ega gektaridan 24,5 t.ni tashkil etadi. Kimyoviy analiz tarkibi: Vitamin S 25,9%., nitratlar 100 mg/kg, quruq modda 5,0%. Ayrim belgilari: yangiligida iste'mol qilishga mo'ljallangan, fermer xo'jaliklariga ekishga tavsiya etiladi.

Suvga talabi. O'zbekiston sharoitida ildizmevalilarni sug'orish majburiy hisoblanadi. Qoniqtirib sug'orilmaganda hosildorlik pasayadi va ozuqa-lik qiymati yomonlashadi. Ildizmevalilarni yetishtirishda tuproqning samarali namligi dala nam sig'imiga nisbatan 70-80% bo'lishi kerak. Rediska ekinlarini o'z vaqtida va qulay me'yorda sug'orib, yuqori va sifatli hosil olish ko'p jihatdan sug'orish tartiboti, usullari va texnikasiga hamda undan unum- li foydalanishga bog'liq.

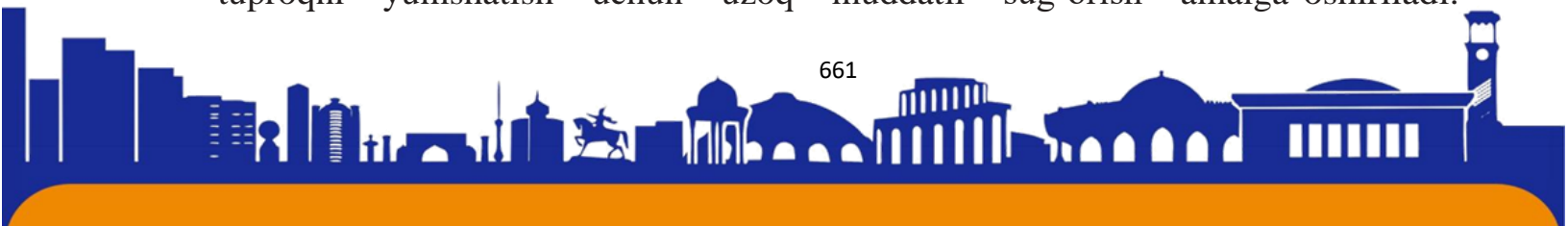

O'simliklarni dalaga joylashtirish quyosh energiyasidan maksimal foydalanishda, maqbul issiqlik, suv-havo, ozuqa rejimini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki, ularning bargi juda ham kuchli o'sadi va ildiz-meva hosil qiladi. Tuproqda nam yetishmasa, ildizmevalari kichik bo'lib qoladi va mahsulot sifati buziladi, qand modda- sining miqdori kamayadi, klechatkalar oshib ketib, eti kamshira va dag'al bo'lib, po'kaklashib qoladi. Rediska o'simligining o'ziga xos suv tartiboti, ya'ni maqbul sug'orish tartiboti asosidahosildorlikni ko'paytirish mumkin. Maqbul suv tartiboti ekin turi va naviga, bundan tashqari, tashqi muhit sharoiti va qo'llaniladigan agrotexnikaga bog'liqdir. Rediska vegetatsiya davrida 4-5 kun oralatib, 5-6 marta sug'orish tavsiya etiladi, sug'orish normasi $999-1585 \text{ m}^3$ ga. Bunday me'yorda sug'organda rediska hosili sifatli bo'ladi va tez pishib yetiladi, o'rtacha ildizmeva vazni ham yuqori bo'ladi.

O'g'itlash tizimi. O'g'itlash tizimi organik va mineral o'g'itlarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Rediskani o'stirish uchun eng yaxshi yer maydonlari organik moddalarga boy, ishqoriyligi $rH = 6,4-7,9$ bo'lgan tuproqlardir. Rediska yengil, qumoq va begona o'tlardan toza bo'lgan bo'z tuproqlarda yaxshi hosil beradi. Og'ir soz tuproqli, botqoqlashgan va sho'rhok yerlarda rediskadan yuqori hosil olib bo'lmaydi. O'g'itlarni qo'llash me'yori va ularni tuproqning tipiga, o'g'itning shakliga va almashlab ekish maydoniga qarab o'zgarib boradi. Rediska tuproq unumdorligiga va o'g'itlarga talabchan ekin. U tuproqdagi oziq moddalarni sarflashi bo'yicha sabzavot ekinlari orasida oldingi o'rinlardan birini egallaydi.

O'zbekistonda rediskaga organik va mineral o'g'itlar birga solinganda yanada samarali bo'ladi. Bunda 20–30 tonna go'ng, 150–200 kg kaliy xlor, 230–250 kg. ammofos kuzgi shudgorlashdan oldin solinadi. Umuman, bo'z tuproqlarda gektariga azot 120–200 kg, fosfor 140–150 kg, kaliy 90–100 kg, o'tloq va o'tloq-botqoq tuproqlarda azot 140–150 kg, fosfor 140–150 kg, kaliy 100 kg hisobida beriladi.

Parvarishlash. Erta bahorgi va kuzgi-qishki ekishda qatqaloqqa qarshi ekib bo'lish bilan 1,5-2 sm. chirigan go'ng solib maydon mulchalanadi, va mexanik usulda yoki yengil to'rsimon borona bilan qatqaloq yumshatiladi, shuningdek, tuproqni yumshatish uchun uzoq muddatli sug'orish amalga oshiriladi.

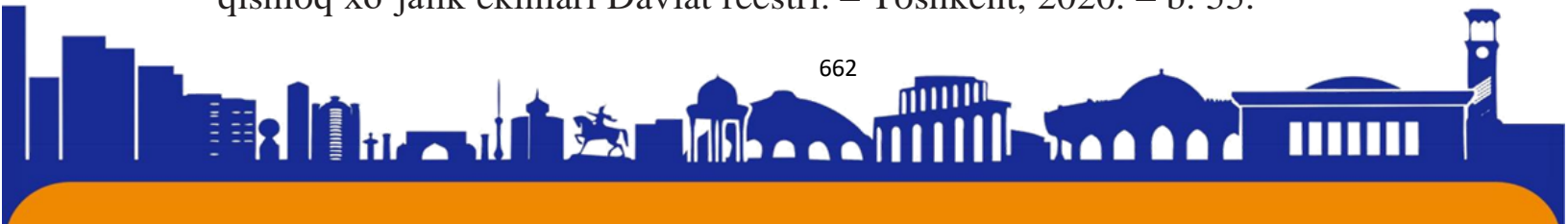

Boronlash o'sib chiqayotgan o'simlikka jiddiy zarar yetkazishi mumkin, shu sababli u ekinlar qalin bo'lgan yerlarda o'tkaziladi. Qator orasidagi begona o'tlarga qarshi kurash kultivatsiya o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Uni o'simlik to'liq unib chiqqandan va har bir sug'orishdan so'ng 4-5 marotaba yoki kun oralatib o'tkaziladi. Begona o'tlar qo'l kuchi yordamida ham yo'qotiladi. Ularni yulish o'simlik unib chiqqandan so'ng amalga oshiriladi va 2-3 marta takrorlanadi. Ildizmevalilar parvarishida yaganalash majburiy usul hisoblanadi, uni odatda begona o'tlarni tozalash bilan birgalikda o'tkazadilar. O'simlik juda zich bo'lmasa, 3-4 chin barg chiqargandan keyin bir marta yagana qilish bilan cheklaniladi. Rediska bir marta yagana qilinadi, bunda o'simliklar oralig'i 3-5 sm. dan qoldiriladi. Rediska o'simligi qoniqtirib sug'orilmaganda hosildorlik pasayadi va oziqalik qiymati yomonlashadi.

Hosilni yig'ishtirish va saqlash Rediska hosili ildizmevalari yetilishiga qarab 3-4 marta saralab terib olinadi. Kechki rediska kuz qish mavsumida uzoq vaqt, mahsulot sifatini yo'qotmagan holda saqlanishi mumkin. Rediska urug'i sentabr-oktabr oylarida sepiladi. Saqlash uchun esa oktabrning oxiri va noyabrda yig'ib olinadi. Rediskaning barglari va ildizmevalari kesib xillanadi. Saqlash uchun faqat miqti, sog'lom o'rtacha va yirik ildizmevalar tanlanadi. Mahsulot sabzavot omboriga tashilib, qum bilan qavatlab joylanadi. Rediskani uncha chuqur qazilmagan xandaklarda ham saqlash mumkin. Bunda har qator ildizmevalarga qum yoki o'rtacha namlikdagi tuproq sepiladi. Rediska qutilarda ham qumga ko'mib, 12 °S da saqlash mumkin. Agarda qumi qurib qolsa, ustidan yoki yon tomonidan suv purkab biroz namiqtiriladi. Sun'iy sovitiladigan omborxonalar harorati -2°C, nisbiy namligi 90-95 % sharoitida bargli rediskaning sifatini yo'qotmasdan faqat 5 kun saqlash mumkin. Agar rediskani bargi kesilib, polietilen to'shalgan qutilarga va polietilen qoplariga joylab qo'yilsa, bu muddatni 15 kunga uzaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zuev V.I., Qodirxo'jaev O.Q., Adilov M.M., Akromov U.I. Sabzavotchilik va polizchilik. Toshkent . 2009. -b. 124-135.
2. O'zbekiston Respublikasi hududida ekish uchun tavsiya etilgan qishloq xo'jalik ekinlari Davlat reestri. – Toshkent, 2020. – b. 55.

ISSN (E): 2181-4570

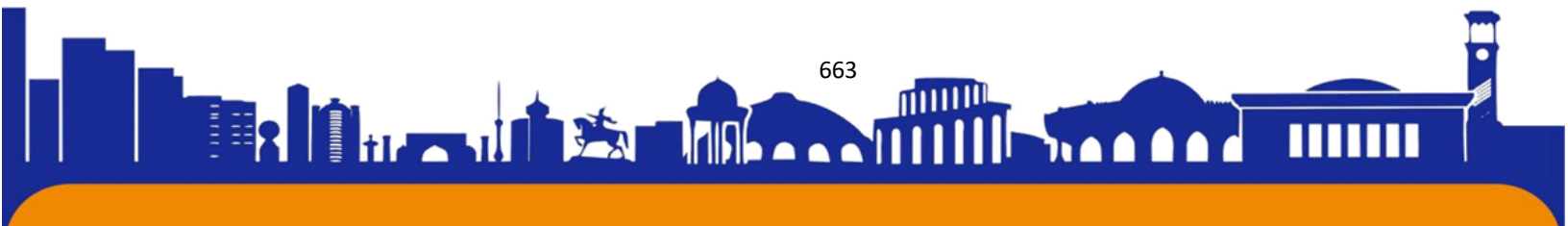
3. Turkiya Respublikasi “Oziq-ovqat qishloq xo‘jaligi vazirligi” hamda “Denizbank” hamkorligida tayyorlangan “100 ta kitob” dan iborat to‘plami.

4. Zuev V.I., Abdullaev A.G. Sabzavot ekinlari va ularni yetishtirish texnologiyasi. T., «O‘zbekiston», 1997. -b. 342

5. www.agro.uz

6. ru.wikipedia.org <https://orchardo.ru/2652-redis-poleznyye-svoystva.html>

7. <https://en.wikipedia.org/wiki/Radish>

ISSN (E): 2181-4570

KARTOSHKA X-VIRUSINING POMIDOR O'SIMLIGI BARGIDAGI XLOROFIL MIQDORIGA TA'SIRINI O'RGANISH

Adiyeva Saida Xasanovna, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti, Biologiya fakulteti magistranti. saidaxasanovna770@gmail.com

Jovliyeva Dilfuza Tilolovna, Tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Fayziyev Voxid Baxromovich, Tabiiy fanlar kafedrasida b.f. n, dotsent, Chirchiq davlat pedagogika instituti

fvaxid@mail.ru

Annotatsiya: Diyarli barcha fitopatogen viruslar o'simliklarning xlorafill miqdoriga ta'sir qiladi. Xlorafill o'simlik hujayrasidagi eng muhim organoidlardan biri bo'lib, fotosintez jarayonlari aynan xlorofillar ishtirokida boradi. O'simlikda xlorafill miqdorining kamayishi hosildorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi

Abstract: Almost all phytopathogenic viruses affect the amount of chlorophyll in plants. Chlorophyll is one of the most important organoids in a plant cell, photosynthesis processes take place with the participation of chlorophylls. A decrease in the amount of chlorophyll in a plant has a significant effect on productivity

Аннотация: Практически все фитопатогенные вирусы влияют на количество хлорофилла в растениях. Хлорофилл — один из важнейших органоедов в растительной клетке, процессы фотосинтеза протекают с участием хлорофиллов. Уменьшение количества хлорофилла в растении оказывает существенное влияние на продуктивность.

Kalit so'zlar: pomidor, xloroz, interferon, fitopatogen, fotosintez, xlorofill, meva, monosaxarid, organik kislota, vitamin, xolin, xolestirin, gemoglobin.

Key words: tomato, chlorosis, interferon, photosynthesis, chlorophyll, fruit, monosaccharide, organic acid, vitamin, choline, cholesterol, hemoglobin.

Barcha yashil o'simliklar uchun xlorofill pigmenti juda katta ahamiyatga ega bo'lib, butun tiriklikning ozuqa manbai hisoblanadi. Chunki biotsenozning asosini produtsentlar tashkil qilib, barcha organik moddalar fotosintez jarayonining mahsulidir. Xlorofillning miqdori o'simlikning turiga, bargning joylashishiga va boshqa xususiyatlariga bog'liq. O'simliklarda xlorofill pigmenti yetishmasa barglarning

o'sishi sekinlashadi, sarg'ayadi va o'simlikda xloroz kasalligini yuzaga keladi. Xlorofillning biologik xususiyati shuki u o'simlik to'qimalariga tushayotgan yorug'lik energiyasini o'zlashtirib, organik moddalar energiyasiga aylantiradi. O'simlik himoya funksiyasida ishtirok etuvchi interferonni ishlab chiqarish faolligini oshiradi. [1, 2]. O'simlikka turli tashqi omillar, jumladan, turli fitopatogen kasalliklar ta'sirida xlorofill miqdorining o'zgarishi kuzatiladi, lekin bu omillarning pigment miqdoriga ta'siri hozirgacha to'liq o'rganilmagan.

Ituzumdoshlar oilasiga mansub bo'lgan pomidor (*Lycopersicon lycopersicum*) ilk bor Amerika materigidan kelib chiqqan. Keyinchalik asta-sekinlik bilan butun dunyoga tarqala boshlagan. Dastlab pomidorga zaharli o'simlik sifatida qaralgan, XVIII asr o'rtalariga kelib Rossiyada keng yetishtirila boshlangan, O'zbekiston hududiga ham Rossiya orqali kirib kelgan. Poyasi o'tsimon bo'lib, 30 sm dan 2-3 m gacha o'sadi. Mevasi 2, 3, 4 yoki ko'p kamerali etdor, sersuv, rezavor meva. Og'irligi pomidorning navi va muhit sharoitiga qarab 50 g dan 1000 g gacha bo'ladi. Pomidor mevalari oziq-ovqat sanoatida ham pishirilgan hoida, ham xomligicha turli salatlar sifatida ishlatiladi. Kimyoviy tarkibi jihatidan pishib yetilgan mevasining tarkibida 4-8 % gacha quruq modda bo'lib, bu quruq moddaning asosiy qismini monosaxaridlar tashkil etadi. Meva tarkibida oqsillar (0,6-1,1%), organik kislotalar (0,5%), pektin (0,3%), mineral moddalar (0,6%), likopin moddasi, turli vitaminlar (B1, B2, B3, B5, C, provitamin A) mavjud. Organizm uchun foydali xususiyati shuki meva tarkibidagi xolin moddasi qon tarkibidagi xolesterin miqdorini kamaytirib, gemoglobin hosil bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunga kelib butun dunyoda 4,4 million gektarga atrofidagi maydonlarda pomidor ekiladi. Asosiy hududlar Xitoy, AQSh, Hindiston, Turkiya va Misrga to'rg'i keladi. O'zbekistonda ham asosiy sabzavot ekin maydonlarining 40-45 % ini pomidor maydonlari tashkil e'ttadi.[5].

Odatda fitopatogen viruslar o'simlik barg og'izchasi hujayralari orqali o'simlik tarkibiga birikkandan so'ng, o'simlik hujayralarida bir qator fiziologik-biokimyoviy o'zgarishlar sodir bo'la boshlaydi. Fitopatogen virus bilan zararlangan o'simlikning hujayrasidagi pigmentlarning miqdori sezilarli darajada kamayadi. Natijada transpiratsiya jarayoni, fotosintez va o'simlikning fotokimyoviy jarayonlarida salbiy o'zgarishlar kuzatiladi. Shuning uchun kartoshka X virusi (KXV) bilan zararlangan pomidor (*Lycopersicon lycopersicum*) o'simligi Pink Paradise navidagi barglarda xlorofill miqdorini o'rganish maqsad qilib olindi.

Bu tajribani amalga oshirish uchun *pomidor* o‘simligining 4 xil darajada (sog‘ (nazorat), kuchli, o‘rtacha, kuchsiz) zararlangan o‘simliklardan namunalar (barg) olindi. Tajriba natijasi yanada aniqroq bo‘lishi uchun 1 xil tipdagi zararlangan barg na‘munasidan 3 tadan yaproq olindi. Har bir bargdan 50 mlgramm dan elektron tarozida o‘lchandi va qaychi yordamida mayda qirqilib alohida-alohida probirkalarga solindi. Probirkalardagi maydalangan namuna ustiga 5 ml 96% etanol spirtidan solib 15 daqiqa davomida tindirildi. Bargdagi xlorofill pigmenti to‘liq spirtga ajralguncha shisha tayoqcha bilan aralashtirildi. Natijalar yaxshi olinishi uchun 1 soat davomida sovutgichda saqlandi va hosil bo‘lgan suyuqlikdagi pigment miqdori spektrofotometr (Agilent Cary 60 UV-Vis, Germaniya) qurilmasida aniqlandi. O‘simlik tarkibidagi xlorofill-a, xlorofill-b va karatinoid miqdori nm (xlorofill- a 664, xlorofill-b 649, karatinoid 470 nm) nur to‘lqin uzunligida hisoblandi. Hosil bo‘lgan natijalar yozib olindi.

O‘simlik tarkibidagi xlorofil-a, xlorofil-b va karatinoid miqdorini aniqlash uchun **N.K.Lichtenthaler** tenglamasidan foydalanildi [3].

$$\text{Chl-a (mg/gr)} = 13,36 * A_{664} - 5,19 * A_{649}$$

$$\text{Chl-b (mg/gr)} = 27,43 * A_{649} - 8,12 * A_{664}$$

$$C_x + c = (1000 A_{470} - 2,13 C_a - 97,63 C_b) / 209$$

$$F(\text{mg/gr}) = (V * C) / P$$

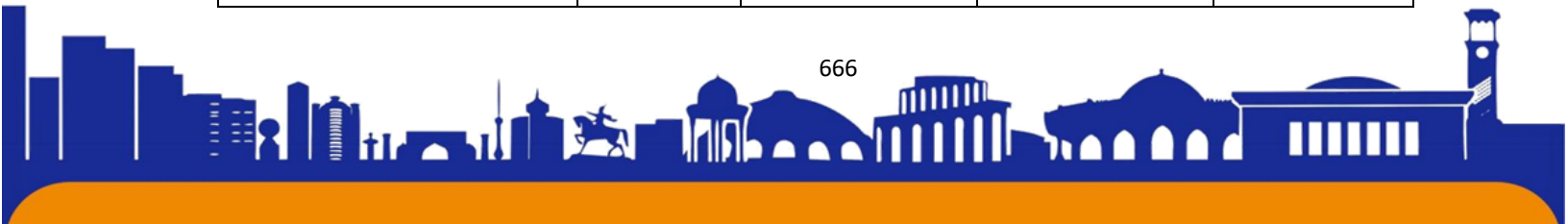
Bunda: F-o‘simlik bargi tarkibidagi pigment miqdori (mg/gr); V-suyuqlik hajmi (ml); C-pigmet konsentratsiyasi (mg/l); P-o‘simlik to‘qimasi og‘irligi.

O‘tkazilgan tajribalar asosida dastlab 1 ml suyuqlikdagi pigment miqdori hisoblab chiqildi[4]. Olingan natrijalar jadvalda keltirilgan (1-jadval).

1-jadval

Virus bilan kasallangan pomidor o‘simligi barglaridagi xlorofill miqdorining o‘zgarishi

Namunalar	To‘lqin uzunligi		C _a , mg/l	C _b , mg/l
	D ₆₆₄ , nm	D ₆₄₉ , nm		
Nazorat*	2,3 887	1,3739	24,78	18,29

Kuchsiz kasallangan	465	1,2	0,7461	12,78	10,34
O'rtacha kasallangan	029	0,8	0,5508	7,868	8,589
Kuchli kasallangan	377	0,5	0,3982	5,117	6,556

*-nazorat sog'lom o'simlik hisoblanadi.

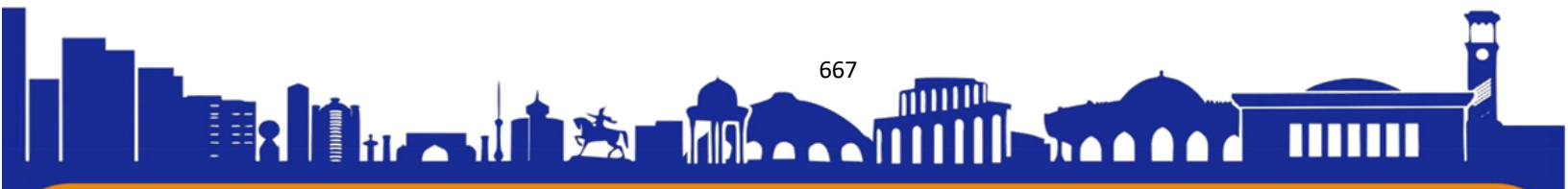
Yuqorida keltirilgan jadvalga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, xlorofill "a" ning miqdori sog'lom o'simlikda 24,78 mg/l tashkil qilgan bo'lsa, kuchsiz va o'rtacha darajada kasallangan o'simlikdagi miqdori 12,78-7,868 mg/l ekanligi, kuchli darajada kasallangan o'simlik bargida esa, bu pigment miqdori birmuncha pastligini ko'rish mumkin ya'ni 5,117 mg/l ni tashkil etganligi aniqlandi. Xlorofil "b" pigmentining miqdori esa nazoratga nisbatan 2.5-3 barobargacha kamayganligini ya'ni 8,589-6,556 mg/l ekanligi ma'lum bo'ldi. (1-jadval).

Yuqoridagidek 5 ml suyuqlikdagi pigment miqdori aniqlangandan so'ng barg quruq massasidagi pigment miqdori mg/g nisbatan hisoblab topildi. Olingan natijalar (2- jadval).

2-jadval

Virus bilan kasallangan pomidor o'simligidagi xlorofil miqdorining barg quruq massasiga nisbatan o'zgarishi

Namunalar	O'simlik materialidagi pigment miqdori, quruq vazndagi mg/g		Xlorofill "a" ning xlorofill "b" ga nisbati
	Xlorofill "a"	Xlorofill "b"	
Nazorat*	2.478	1.829	1:1,35
Kuchsiz kasallangan	1.278	1.034	1:1,23

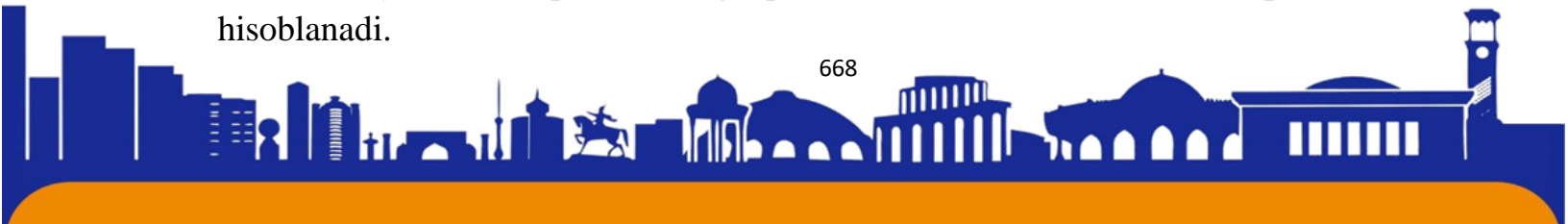
O'rtacha kasallangan	0.7868	0.8589	1.09:1
Kuchli kasallangan	0.5117	0.6556	1.28:1

*- nazorat sog'lom o'simlik hisoblanadi.

Jadvalda ko'rinib turganidek, nazorat uchun olingan sog'lom o'simlik bargidagi xlorofill "a" ning miqdori 2.478mg/g bo'lsa, kuchsiz va o'rtacha darajada kasallangan o'simlikdagi piment miqdori 1.278-0.7868 mg/g ni tshkil etgan, virus bilan kuchli darajada kasallangan o'simlik bargida esa bu ko'rsatgich 0.5117 mg/g ekanligi aniqlandi (2-jadval). Xlorofill "b" ning miqdori esa xlorofill "a" ga nisbatan 1-1.5 barobar kamligi aniqlandi. O'rtacha va kuchli darajada kasallangan o'simliklarda esa xlorofil "b" ning miqdori xlorofil "a" ga nisbatan 1-1.5 barobar ko'p ekanligi aniqlandi. (2-jadval).

Kartoshkaning X virusi ta'sirida nazorat uchun olingan so'g'lom va turli darajada kasallangan o'simliklarda xlorofillning miqdori kamayganligi kuzatildi hamda sog'lom va kuchlik kasallangan o'simlikka nisbatan o'rtacha hamda kuchli kasallangan o'simliklardagi xlorofill "a" va xlorofill "b" larning nisbatlari o'zaro almashganligi kuzatildi. Ya'ni so'g'lom va kuchsiz kasallangan o'simliklarda xlorofill "a" ning miqdori ko'p bo'lsa, o'rtacha va kuchli zararlangan o'simliklarda xlorofill "b" ning miqdori ko'p ekanligi aniqlandi.

Demak, olingan tajriba natijalari asosida turli darajada kartoshka X virusi bilan kasallangan o'simlik bargida nazoratga nisbatan 2 baravar, kuchli darajada virus bilan kasallangan o'simlikda esa xlorofill miqdori 4-5 baravar kamayganligi aniqlanadi. Bu jarayonning asosiy mexanizmi, virus o'simlik hujayrasiga kirgandan so'ng, o'zining qismlarini sintezlay boshlaydi. Bu virus RNK tutuvchi virus hisoblanib, uning o'z-o'zini sintezlashi teskari transkriptaza fermentining faoliyatiga bog'liqdir. Bu fermentning ishlashi uchun esa Mg elementi zarur bo'lib, bu element xlorofillning markaziy elementi hisoblanadi. Xlorofilldan bu elementning olinishi pigmentning yemirilishiga sabab bo'ladi va natijada barg rangining sarg'ayishi va ochlashishi kabi alomatlar kuzatiladi. Bu jarayonni chuqurroq o'rganish uchun yanada kengroq ko'lamda ilmiy tadqiqotlar olib borishini talab etadi. Bu o'z navbatiada virus konsentrasiyasini boshqarish va unga qarshi kurash choralarini ishlab chiqishda muhim hisoblanadi.

ISSN (E): 2181-4570

Bibliografik ro'yxat

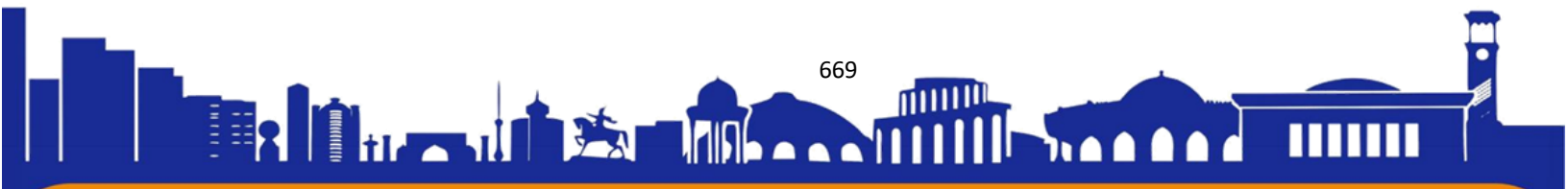
1. Xamdullayev Sh.A., Nabiyeu S.M., Shavqiyev J.Sh., Bozorov T.A. Turli suv rejimi sharoitlarida *G.hirsutum* L. turiga mansub g'o'za namunalarining o'simlikarda fiziologik ko'rsatkichlarini o'rganish.// Toshkent, 2018.12.02 2-3 bet.

2. Хусанов Т.С., Файзиев В.Б., Эшбоев Ф.Б., Вахобов А.Х. Влияние вируса мозаики люцерны на содержание хлорофилла и каротиноидов в люцерне. Вестник Прикаспия. №2(5). Май, 2014, -с. 3-6.

3. Lichtenthaler H.K and Wellburn A. R. Determinations of total carotenoids and chlorophylls "a" and "b" of leaf extracts in defferent solvents/ "Biochem. Soc. Trans., 1983.11, 591-592"

4. Nayek S. , Choudhury I.H, Jaishe N., Roy S. Spectrophotometric analysis of Chlorophylls and caratenoids from Commonly Grown Fern Species by Using Various Extracting Solvents// "Internetenal Science Congrees, Journal of Chemical Sceinces. 2014.63-69 september.

5. <http://lektrava.ru/encyclopedia>.

ISSN (E): 2181-4570

Экстремальный туризм

Нигматжонов Умиджон Дилшод угли
Научный эксперт: Усманова Азизахон Фазыловна
KIUT technical university Tou 34 r группа

Аннотация:

Эта статья направлена на изучение темы экстремального туризма с использованием структуры IMRaD (Введение, Методология, Результаты и Обсуждение). В статье рассматривается определение экстремального туризма, его популярность и риски. В нем также рассматриваются методологии, используемые для сбора данных по этому вопросу, включая опросы, интервью и вторичные исследования. В разделе результатов освещаются различные виды экстремального туризма, в том числе приключенческий туризм, темный туризм и туризм, связанный со стихийными бедствиями. Статья завершается обсуждением положительных и отрицательных сторон экстремального туризма, а также рекомендациями для будущих исследований в этой области.

Ключевые слова: Экстремальный туризм, приключенческий туризм, дарк-туризм, туризм-катастрофы, риски, методологии.

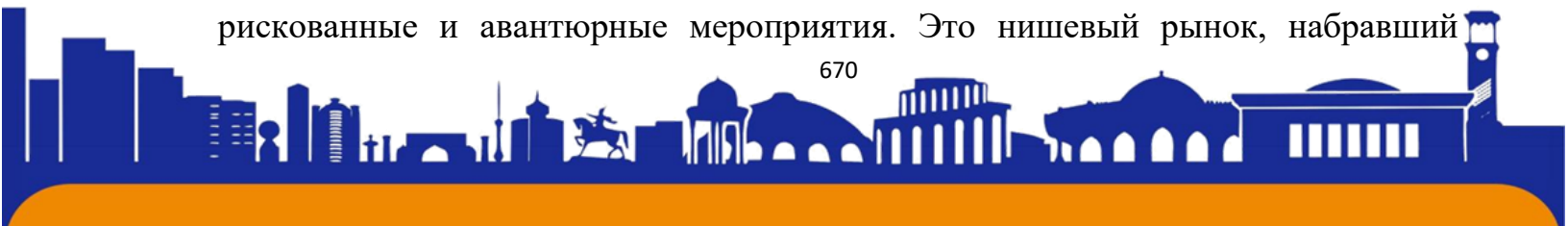
Abstract:

This article aims to explore the topic of extreme tourism using the IMRaD framework (Introduction, Methodology, Results and Discussion). The article discusses the definition of extreme tourism, its popularity and risks. It also reviews the methodologies used to collect data on this subject, including surveys, interviews and secondary studies. The results section highlights various types of adventure tourism, including adventure tourism, dark tourism, and disaster-related tourism. The article concludes with a discussion of the positives and negatives of extreme tourism, as well as recommendations for future research in this area.

Keywords: Extreme tourism, adventure tourism, dark tourism, catastrophe tourism, risks, methodologies.

ВВЕДЕНИЕ:

Экстремальный туризм - это вид туризма, который включает в себя рискованные и авантурные мероприятия. Это нишевый рынок, набравший

популярность в последние годы и привлекающий любителей острых ощущений со всего мира. Однако экстремальный туризм также представляет множество рисков для туристов, окружающей среды и местных сообществ. Эта статья направлена на изучение темы экстремального туризма с использованием структуры IMRaD (Введение, Методология, Результаты и Обсуждение). Экстремальный туризм в последние годы набирает обороты, и все больше и больше людей ищут новые и захватывающие способы расширить свои возможности и познать мир уникальным образом. От прыжков с парашютом и прыжков с банджи до дайвинга в клетке с акулами и ледолазания, экстремальный туризм предлагает прилив адреналина, не похожий ни на какой другой. Однако важно учитывать риски, связанные с этой деятельностью, и обеспечивать соблюдение мер безопасности. В этой статье мы исследуем мир экстремального туризма и рассмотрим его потенциальные преимущества и недостатки.

Еще одно популярное занятие – прыжки с парашютом. Прыжки с парашютом включают в себя прыжок с самолета и свободное падение в течение нескольких секунд перед раскрытием парашюта. Ощущение полета по воздуху на высокой скорости - это острые ощущения, которые трудно превзойти. Прыжки с парашютом предлагаются во многих местах по всему миру, включая США, Австралию и Европу.

Для сбора информации для данной статьи был проведен тщательный обзор существующей литературы по экстремальному туризму. Это включало академические статьи, книги и онлайн-ресурсы, такие как блоги и новостные статьи. Результаты были проанализированы и обобщены, чтобы обеспечить всесторонний обзор темы. Методология, используемая для сбора данных об экстремальном туризме, включает опросы, интервью и вторичные исследования. Опросы могут предоставить информацию о мотивах и поведении экстремальных туристов, а интервью с туроператорами и местными сообществами могут пролить свет на экономические и социальные последствия экстремального туризма. Вторичные исследования могут обеспечить более широкий взгляд на предмет, включая научные статьи, новостные статьи и правительственные отчеты.

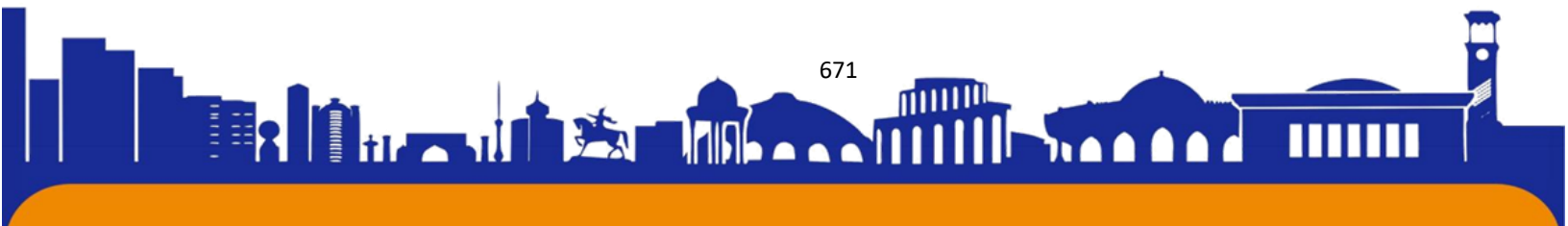

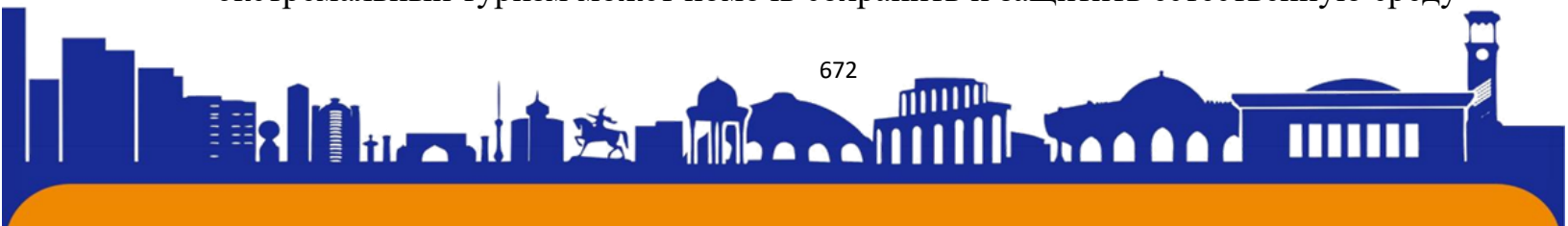
Таблица 1.

Действия	Место	Уровень риска
Банджи-джампинг	Новая Зеландия, Канада	Высокая
Прыжки с парашютом	США, Европа	Высокая
Сплав по бурным рекам	США, Непал	Средний
Зиплайн	Коста-Рика, Мексика	Низкий
Скалолазание	США, Канада	Высокая
Спелеология	США, Мексика	Высокая

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ:

Экстремальный туризм можно разделить на несколько категорий, в том числе приключенческий туризм, темный туризм и туризм стихийных бедствий. Приключенческий туризм включает в себя такие виды деятельности, как банджи-джампинг, рафтинг и альпинизм. Темный туризм предполагает посещение мест, связанных со смертью и трагедией, таких как зоны боевых действий, тюрьмы и места стихийных бедствий. Туризм стихийных бедствий предполагает посещение мест, пострадавших от стихийных бедствий, таких как землетрясения, цунами и ураганы. Экстремальный туризм — это растущая отрасль, которая предлагает множество захватывающих впечатлений для искателей приключений. Такие виды деятельности, как рафтинг, скалолазание и экстремальное катание на лыжах, становятся все более популярными, как и более нишевые виды деятельности, такие как катание на вулканах и дайвинг в пещерах. Хотя эти занятия могут обеспечить невероятный прилив сил и незабываемые воспоминания, они также сопряжены с неотъемлемыми рисками. Даже при соблюдении наилучших мер безопасности возможны травмы и смертельный исход.

Одним из потенциальных преимуществ экстремального туризма является стимул, который он может дать местной экономике. В районах с природными особенностями, благоприятствующими экстремальному туризму, такими как горные хребты или реки с бурной водой, приключенческий туризм может принести значительный доход от туристов, ищущих эти впечатления. Кроме того, экстремальный туризм может помочь сохранить и защитить естественную среду

обитания, повышая осведомленность об их ценности и создавая стимулы для усилий по сохранению.

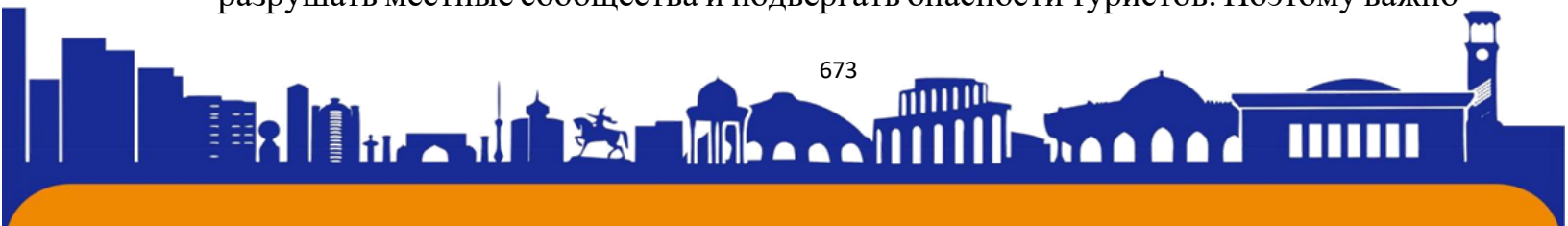
Однако у экстремального туризма есть и свои недостатки. Критики утверждают, что это может способствовать эксплуатации природных ресурсов и усугубить ухудшение состояния окружающей среды. Кроме того, существует вероятность культурных и социальных последствий, поскольку туристы не всегда могут быть чувствительны к местным обычаям и ценностям. Кроме того, некоторые утверждают, что сосредоточение внимания на экстремальных впечатлениях может нанести ущерб всей индустрии туризма, поскольку это может отпугнуть более склонных к риску путешественников, которые ищут более спокойный отдых.

Таблица 2: Топ-10 направлений экстремального туризма

Место назначения	Активность
Новая Зеландия	Банджи-джампинг, прыжки с парашютом
Непал	Альпинизм, треккинг
Аляска	Хели-ски, катание на собачьих упряжках
Южная Африка	Дайвинг в клетке с акулами, тарзанка
Бразилия	Дельтапланеризм, парапланеризм
Коста-Рика	Рафтинг по бурным рекам, канатная дорога
Исландии	Походы на ледник, ледолазание
Австралия	Серфинг, прыжки с парашютом
Норвегия	Каякинг по фьорду, поход по леднику
Чили	Треккинг к вулкану, серфинг

ОБСУЖДЕНИЕ:

Экстремальный туризм может иметь как положительные, так и отрицательные последствия. С положительной стороны, это может приносить доход местным сообществам и создавать возможности для трудоустройства. Это также может способствовать сохранению окружающей среды за счет повышения осведомленности о хрупких экосистемах. Однако экстремальный туризм может иметь и негативные последствия, например, наносить ущерб окружающей среде, разрушать местные сообщества и подвергать опасности туристов. Поэтому важно

регулировать деятельность экстремального туризма и информировать туристов о связанных с этим рисках и обязанностях.

Несмотря на потенциальные риски и недостатки, экстремальный туризм — это растущая отрасль, которая вряд ли исчезнет в ближайшее время. Таким образом, для тех, кто участвует в отрасли, важно уделять первоочередное внимание мерам безопасности и практике ответственного туризма. Это может включать все: от обеспечения надлежащей подготовки и сертификации гидов и операторов до сведения к минимуму воздействия туризма на местные сообщества и окружающую среду.

Один из способов снизить потенциальные риски экстремального туризма — обеспечить надлежащую подготовку и сертификацию операторов и гидов. Многие организации, такие как Международная федерация рафтинга и Американская ассоциация горных гидов, предлагают программы сертификации, чтобы убедиться, что гиды обладают необходимыми навыками и знаниями для проведения безопасных и ответственных туров.

Еще одним важным соображением является влияние экстремального туризма на местные сообщества и окружающую среду. Крайне важно взаимодействовать с местными заинтересованными сторонами и обеспечивать устойчивое и ответственное развитие туризма. Это может включать такие меры, как минимизация отходов, поддержка местных предприятий и реализация инициатив по сохранению.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Экстремальный туризм — это растущий нишевый рынок, который предлагает захватывающие впечатления искателям приключений. Однако это также создает множество рисков и проблем как для туристов, так и для местных сообществ. Структура IMRaD обеспечивает основу для изучения предмета, включая методологии, используемые для сбора данных, различные виды экстремального туризма, а также положительные и отрицательные воздействия. Необходимы дальнейшие исследования, чтобы лучше понять сложную динамику экстремального туризма и разработать методы устойчивого туризма, которые приносят пользу как туристам, так и местным сообществам. Однако важно учитывать потенциальные риски и недостатки, связанные с этой деятельностью, а также воздействие на местные сообщества и окружающую среду. Уделяя

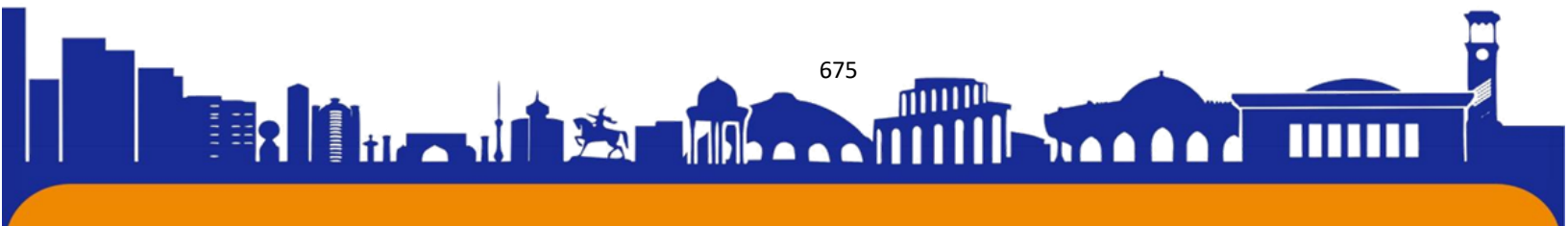

ISSN (E): 2181-4570

первоочередное внимание мерам безопасности и практике ответственного туризма, можно пользоваться преимуществами экстремального туризма, сводя к минимуму его негативные последствия. В заключение, экстремальный туризм не для всех, но для тех, кто жаждет приключений и острых ощущений, он может стать захватывающим и незабываемым опытом. От прыжков с тарзанки до прыжков с парашютом — есть из чего выбрать, и их можно найти по всему миру. Хотя важно оставаться в безопасности и выбирать компанию с хорошей репутацией, прилив адреналина и чувство выполненного долга, возникающие в результате экстремального занятия, невозможно превзойти.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Бакли, Р. (2012). Приключенческий туризм. КАБИ.
2. Стоун, PR (2012). Темный туризм и другие важные смерти. *Анналы исследований туризма*, 39 (3), 1565–1587.
3. Уивер, Д.Б. (2010). Устойчивый туризм: теория и практика. КАБИ.
4. "Bungee Jumping." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 15 Apr. 2023, en.wikipedia.org/wiki/Bungee_jumping.
5. "Skydiving." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 20 Apr. 2023, en.wikipedia.org/wiki/Skydiving.
6. "White-water Rafting." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 21 Apr. 2023, en.wikipedia.org/wiki/Whitewater_rafting.

ISSN (E): 2181-4570

O‘SMIRLAR XULQ OG‘ISHINI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK OMILLARI

**O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi Universitetining Harbiy-
vatanparvarlik, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash
kafedrasida do‘st**

Choriyev Faxriddin Abdug‘opporovich

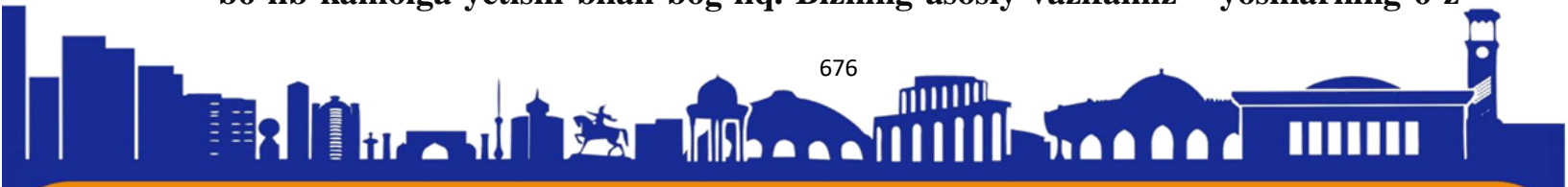
Annotatsiya: Bozor munosabatlarga asoslangan jamiyatda kundun kunga turli deviant va delikvent xulq-atvor namunalari yuzaga kela boshladi. Jamiyatdagi ma’naviy muhitning ta’sirini kuchaytirish, yoshlarga ta’lim-tarbiya berish shaxs ijtimoiylashuvning tizimli amalga oshishiga ko‘maklashadi. Jamiyatda mavjud ma’naviy axloqiy me’yorlar yoshlarimizni jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlariga, intiluvchan, vatanparvar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. o‘

Kalit so‘zlar: deviantlik, ijtimoiy norma, psixologik omillar, agressiya, shaxs, xarakter, ustanovka.

Аннотация: В обществе, основанном на рыночных отношениях, изо дня в день возникают различные модели девиантного и делинквентного поведения. Усиление влияния духовной среды в обществе, обеспечение образования молодежи будет способствовать планомерной реализации индивидуальной социализации. Существующие в обществе духовно-нравственные нормы важны для воспитания нашей молодежи, чтобы она нашла свое место в обществе, была амбициозной и патриотичной. Умереть

Ключевые слова: девиантность, социальная норма, психологические факторы, агрессия, личность, характер, институт.

Globalashuv va ma’naviy tahdidlar kuchaygan bir davrda yoshlar tarbiyasi, ularni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash va jamiyatda o‘z o‘rniga ega shaxs sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etayotgani hech birimizga sir emas. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev BMTning 72-sessiyasida qilgan nutqida: «Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z

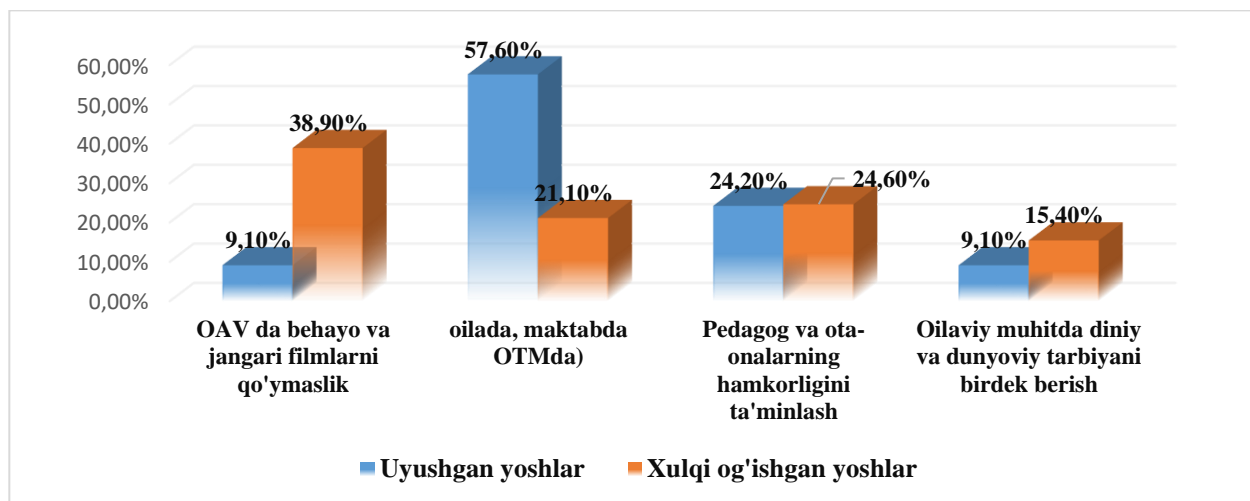

salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat»¹ deb bejiz ta’kidlamagan. Jamiyatda mavjud ma’naviy me’yorlar yoshlarimizni jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlariga, intiluvchan, vatanparvar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlarda xulq og‘ishini oldini oluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni o‘rganar ekanmiz, hozirgi kun uchun muhim hisoblangan ilmiy gipoteza(faraz)larni, bu sohaga doir nazariy ma’lumotlarni amaliy faoliyatda qo‘llash mavzumizni yortishdagi ustuvor vazifa bo‘lib qolaveradi. Yoshlar o‘rtasida xulq og‘ishini barvaqt oldini olish to‘g‘risida nafaqat profilaktika idoralari, Ichki ishlar va Sog‘liqni saqlash, ta’lim, sport va turizm, madaniyat vazirliklari tomonidan rioya qilingan ijtimoiy nazorat va cheklovlar pozitsiyasidan kelib chiqib qarash noo‘rin [2].

Biz tomonimizdan yoshlar o‘rtasida o‘tkazilgan “Yoshlarda xulq og‘ishini oldini olish omillari sifatida nimalarni nazarda tutasiz?” nomli ijtimoiy-psixologik so‘rovnomamizda Oliy ta’lim muassasalari talabalari, Probatsiya xizmati nazoratidagi xulqi og‘ishgan yoshlar faol ishtirok etdi

1. rasm.

1.rasm. “Sizningcha yoshlarda xulq og‘ishini oldini olish uchun qanday vositalardan foydalansa samaraliroq?” savoliga javoblar.

Navbatdagi savolimizga respondentlarimizning javobi quyidagicha shaklni oldi. Natijalardan ham ko‘rinib turibdiki, xulq og‘ishi oldini olishda deviant xulqli yoshlar

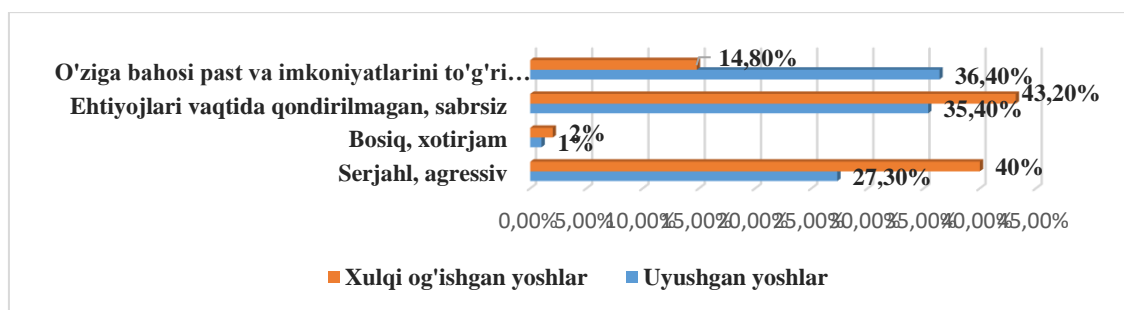
¹ Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. – B.254.

asosiy omillar biri sifatida “OAV da behayo jangari filmlarni ko‘rmaslik” javobini tanlashgan bo‘lsa 38.9 %, sog‘lom uyushgan yoshlar esa, “oilada, ta‘lim muassasalarida kompleksli chora-tadbirlar samaradorligi kuchaytirish” mulohazasini tanlashdi 57.6 %. E‘tiborli jihati quyidagi berilgan javoblarda ko‘rinadi, xulqi og‘ishgan yoshlar “oilaviy muhitda diniy va dunyoviy tarbiyani birdek berish” mulohazasini uyushgan yoshlarga nisbatan ko‘proq tanlashgan 15.4 %. Bu esa bizda, xulqi og‘ishgan yoshlar o‘zlaridagi xulq og‘ish sabablarini yoki bu kabi salbiy hodisalarni oldini olishda oiladagi diniy va dunyoviy tarbiyaning birdek berilishi muhimligini alohida qayd etmoqda, degan tasavvur uyg‘otadi.

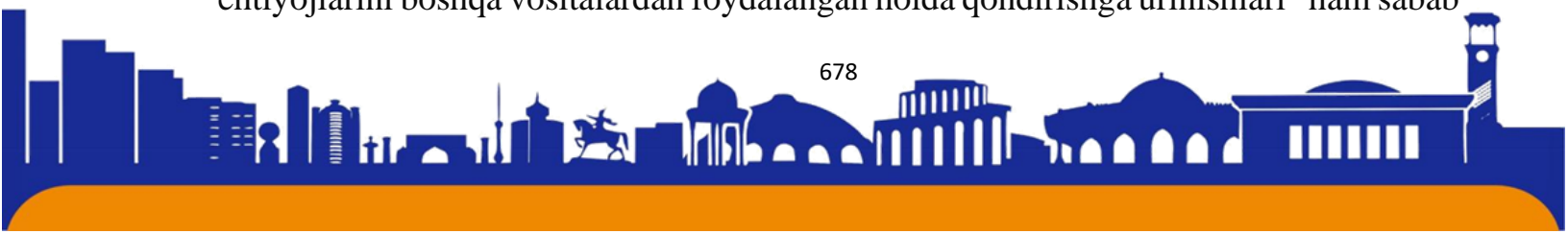
2. rasm

2. rasm. “Sizningcha qanday xarakterdagi yoshlar xulq og‘ishiga moyil bo‘ladi?” savoliga javoblar.

Ijtimoiy-psixologik so‘rovnomamizdan o‘rin olgan navbatdagi “Sizningcha qanday xarakterdagi yoshlar xulq og‘ishiga moyil bo‘ladi?” savolga repondentlarimizning javoblari quyidagicha tus oldi, xulqi og‘ishdan yoshlarning bergan javoblariga qaraganda xulq og‘ishiga ko‘proq “ehtiyoblari vaqtida qondirilmagan, sabrsiz xislatlarga ega shaxslar” moyil bo‘lsa (43.2 %), uyushgan yoshlarning aksariyati 36.4 % i “o‘ziga past baho beradigan, imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olmaydigan shaxslar”da xulq buzilishi kelib chiqish hollari ko‘proq kuzatiladi, degan mulohazani tanlashgan. Xarakter xususiyatlaridan esa, xulqi og‘ishgan yoshlarda “serhahl, agressiv” javobiga berilgan ko‘rsatkichlar 40 % ni, uyushgan yoshlarda esa, 27.3 % ni tashkil etmoqda.

Olingan natijalardan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, xulqi og‘ishgan yoshlarning ko‘pchiligida xulq buzilishlarini kelib chiqishiga, ijtimoiy me‘yorlarni buzishida o‘z ehtiyojlarnining ma‘lum miqdorda qondirilmaganligini, shuningdek, “qondirilmagan ehtiyojlarini boshqa vositalardan foydalangan holda qondirishga urinishlari” ham sabab

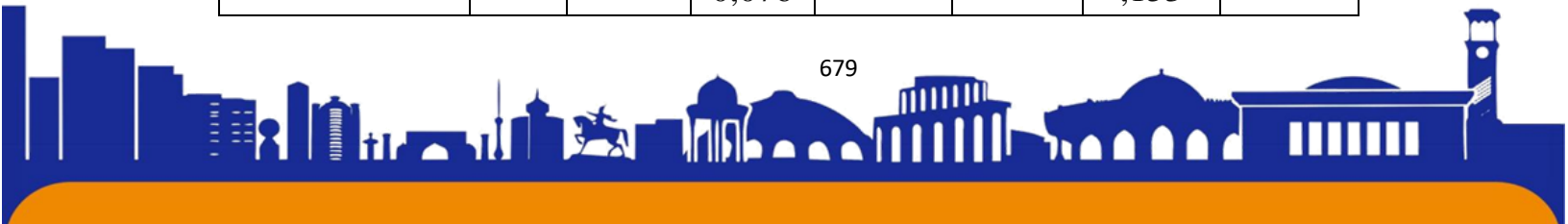
bo'ladi, degan xulosa keladi. Uyushgan yoshlarning bu boradagi bergan javoblariga ko'ra esa, "o'z imkoniyatlarini past baholagan va o'ziga ishonmagan shaxslar"da maqsadlarini ro'yobga chiqarishda ichki kuch yetishmasligi, ikkilanish kabi holatlarning ko'p takrorlanishi oqibatida xulq buzilishi hollari kuzatilishi ehtimoli oshadi. Olingan natijalarga asoslanib esa, xulq buzilishini oldini olishda shaxsdagi psixologik faktorlarni ham inobatga olish, korreksiya ishlarni takomillashtirish zarur, degan tavsiyalarni ishlab chiqish o'rinlidir.

Probatsiya xizmati tasarrufidagi tadqiqot sinaluvchilarining empirik ko'rsatkichlariga ko'ra korrelyatsiya natijalarini quyidagicha izohlash o'rinlidir. Sinaluvchilarda xulq og'ishiga moyillik ko'rsatkichi bo'yicha shaxsda "ijtimoiy normalarga ijobiy ustanovka" ning ortib borishi "emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olish" darajasining kamayishiga olib keladi ($r = -0.491, r \leq 0,01$). Buni quyidagicha tushuntirish mumkin, deviant xulq-atvorli shaxsda jamiyatdagi ijtimoiy normalarga ijobiy ustanovka shakllansa, unda bu ijtimoiy normalarga amal qilish, ko'nikish jarayonida emotsional-hissiy sohasida o'zgarishlarni vujudga keltiradi.

1- Jadval

A.N.Orelning "Xulq og'ishiga moyillikni aniqlash" metodikasining korrelyatsion tahlili K.Pirson mezonida (Xulqi og'ishganlar va uyushgan yoshlar misolida).

SHkalalar	Ijtimoiy normalarga ijobiy ustanovka	Qoida va normalarni	Additiv xulq-atvoriga moyillik	O'ziga zarar keltirish va o'z xulqini buzishga	Zo'ravonlik va agressiyaga	Emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat	Delikvent xulq-atvoriga moyillik
Ijtimoiy normalarga ijobiy ustanovka	1	- 0,339/ 0,008	0,290/ 0,059	0,325/ -0,381*	0,104/ 0,117	- 0,491**/ 0,111	- 0,053/ 0,229
Qoida va normalarni		1	- 0,170/ 0,076	0,210/ 0,179	0,098/ 0,130	- 0,507**/ ,153	0,447*/ 0,290

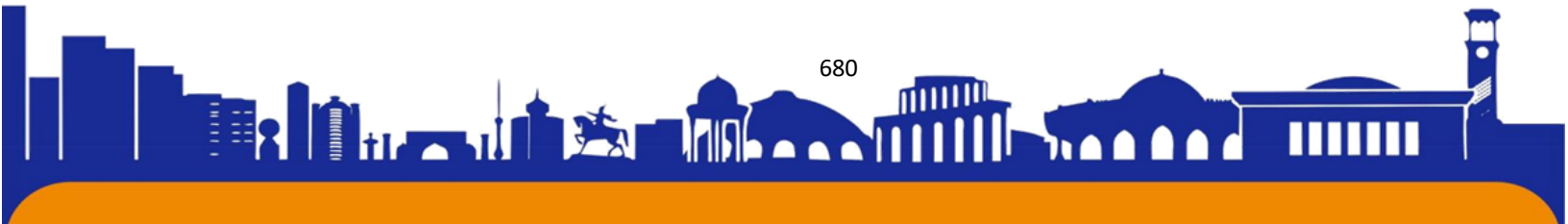

buzishga moyillik							
Addiktiv xulq-atvorga moyillik			1	0,582**/ 0,407*	0,176/ 0,149	- 0,450*/ 0,319	0,138/ 0,388*
O'ziga zarar keltirish va o'z xulqini buzishga moyillik				1	0,009/ 0,295	- 0,409*/ 0,085	0,515**/ 0,232
Zo'ravonlik va agressiyaga moyillik					1	0,072/ -0,227	0,242/ 0,435*
Emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olish						1	-0,164/ 0,352
Delikvent xulq-atvorga moyillik							1

* $r \leq 0,05$ (95 %); ** $r \leq 0,01$ (99%)

Uyushgan yoshlarda esa, bu ko'rsatkichlar quyidagicha ko'rinish olmoqda, normal xulq-atvorli shaxslarda jamiyat tarafidan berilgan qonun-qoidalarni to'g'ri tushunish, ularni qabul qilish va ularga nisbatan ijobiy ijtimoiy ustanovkani shakllantirish ortgani sari, bunday tipga mansub yoshlarning xulqida o'ziga va boshqa shaxslarga zarar yetkazish holatlari, shuningdek, o'zining xulq-atvorini buzishga intilish kamayadi ($r = -0.381$, $r \leq 0,05$). Demak, olingan natijalar asosida, jamiyat talablari va normalarini to'g'ri qabul qilgan va jamiyatdagi mavjud o'rnatilgan tizimlarga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lgan yoshlarda tabiiyki, o'z holatidan qoniqish hissi ustuvor bo'ladi va bularda bu kabi omillar o'zlarining xulq-atvorini

nazorat qilish, o'ziga va yon atrofida qilargilarga ziyon berish kabi salbiy holatlarning oldini oladi.

SHuningdek, deviant xulqli shaxsning "Qoida va normalarni buzishga moyillik" darajasining ortishi undagi "Emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olish" ko'rsatkichining kamayishiga ($r = -0.507$, $r \leq 0,01$) olib kelsa, o'z navbatida "Delikvent xulq-atvorga moyillik" ko'rsatkichining oshishiga ham olib kelar ekan ($r = 0.447$, $r \leq 0,05$). Xulqi og'ishgan shaxslarda bunday ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, shaxsda qoida buzishga moyillikni ortishi, undagi o'zini nazorat qilish qobiliyatining pasayishiga, buning oqibatida esa, shaxsda o'zi anglamagan holda o'rnatilgan qonun-qoidalarni buzish holatlarining ko'p takrorlanishiga sabab bo'lmoqda.

Navbatdagi aloqadorlik xulqi og'ishgan va uyushgan yoshlarimizda "addiktiv xulq-atvorga moyillik" va "o'ziga zarar keltirish, o'z xulqini buzishga intilish" shkalalari orasida kuzatildi. Xulqi og'ishgan yoshlarda bu ko'rsatkich ($r = 0.582$, $r \leq 0,01$) tashkil etdi. Bu ko'rsatkich o'rtasidagi yuqori aloqadorlik ayniqsa, xulqi og'ishgan yoshlar o'rtasida kuzatilgani e'tiborimizni tortgan bo'lsa, uyushgan yoshlarda ($r = 0.407$, $r \leq 0,05$) ham tushkun holatlarida yoki o'ziga nisbatan bahosi pasaygan paytlarda hayot mazmunini boshqa vositalardan qidirishga urinishlari oqibatida o'zlarining xulqlarini buzishlari ehtimoli oshishi ham ahamiyatga molik, bugungi kunning dolzarb muammolari sifatida e'tiborga olinishini taqozo etadi. Bu kabi holatlarni bartaraf etish, oldini olishda pedagoglar-psixologlar bilan bir qatorda oila va ta'lim muassasasining uzlyuksiz hamkorligi ham ijobiy natija berishi mumkin.

Xulqi og'ishgan yoshlarda "addiktiv xulq-atvorga moyillik" ortishi "emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olish" qobiliyatini ham pasaytirishi yuqoridagi jadvalda aks etgan ko'rsatkichlar orqali a'yon bo'lmoqda ($r = -0.450$, $r \leq 0,05$). Og'ishgan xulq-atvorli shaxslarda biror moddalarni iste'mol qilish asosida o'zini nazorat qila olmaslik, atrof-muhitda bo'layotgan voqea-hodisalarni idrok etmaslik holatlarini yuzaga keltiradi. Natijada shaxsda irodaviy buzilishlar holati paydo bo'ladi, atrofdan kelayotgan munosabatlarga reaksiya bildirishi kamayadi. O'zini boshqara olmaslik holatlari ham bu ko'rsatkichlarning o'zaro aloqadorligidan vujudga kelishi yuqoridagi fikrlarimizga isbot bo'lishi mumkin.

Yana bir ahamiyatli bog'liqlik uyushgan yoshlardan olingan natijalarni tahlil etish chog'ida kuzatildi. Uyushgan yoshlar kategoriyasida "addiktiv xulq-atvorga moyillik" oshgani sari "delikvent xulq-atvorga moyillik" ham ortib borishi aniqlandi

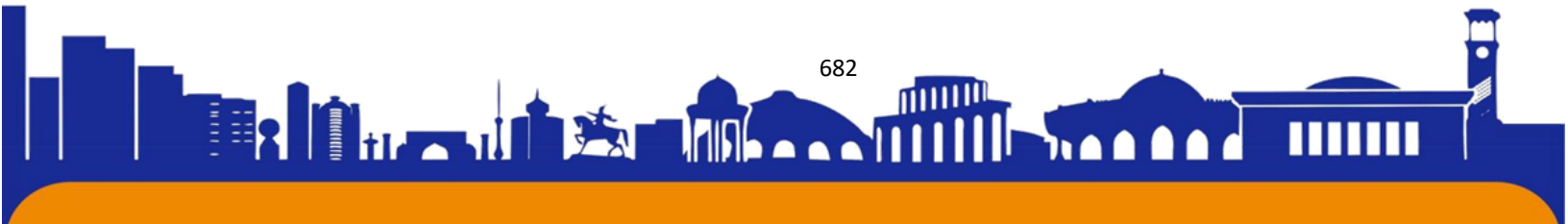

($r = 0.388$, $r \leq 0,05$). Bu natijalarga quyidagicha sharh berish mumkin, agar uyushgan sog‘lom xulq-atvorli yoshlar biror buzg‘unchi o‘yinlar yoki psixotrop moddalarni iste‘mol qilishga qiziqishsa va bu qiziqish doimiy “moyillik”ka olib borsa, ularning xulq-atvorida delikventlik alomatlari ham ortib boradi.

Og‘ishgan xulqli yoshlarda metodika ko‘rsatkichlariga ko‘ra “O‘ziga zarar keltirish va o‘z xulqini buzishga moyillik” ortgani sari “Emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olish” xususiyatlari kamayib boradi ($r = -0.409$, $r \leq 0,05$). Bunday toifadagi yoshlarda o‘ziga zarar yetkazish hissi ustunlik qilib, natijada o‘z hissiyotlarini boshqara olmaslik, tashqi taassurotlarni qabul qilmaslik holatlari ham kuzatiladi. Bunday holatlarni oldini olish, maxsus psixokorreksion mashg‘ulotlar olib borish shaxs ichki olamini va uning individual-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib yondashishni talab etadi. Olingan natijalar asosida shuni aytishimiz mumkinki, o‘ziga zarar yetkazish turlaridan biri bo‘lgan suitsidual holatlarning kelib chiqishiga aynan shaxsning o‘zini emotsional iroda qila olmasligi sabab bo‘ladi, deyish mumkin. Natijada esa, shaxsda psixik buzilish holatlari kelib chiqishi bilan birgalikda, o‘ziga va atrofdagilarga jiddiy ma‘naviy, moddiy va psixologik zarar yetkazish holatlari sodir bo‘ladi.

Sinaluvchilarda xulq og‘ishiga moyillik ko‘rsatkichi bo‘yicha xulqi og‘ishgan yoshlarda “o‘ziga zarar keltirish va o‘z xulqini buzishga moyillik” darajasi ortgani sari “delikvent xulq-atvorga moyillik” darajasi ham ortib boradi ($r = 0.515$, $r \leq 0,01$). SHaxsda o‘zini zararlash, o‘z hayotiga zomin bo‘lishga intilish holatlari undagi delikvent(takrorlanib turuvchi g‘ayri ijtimoiy xatti-harakatlar sifatida) xulq-atvorni kuchayishiga turtki bo‘lishi mumkin. Delikvent xulq huquqiy me‘yorlarni buzuvchi, biroq ijtimoiy xavf darajasiga ko‘ra jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarmaydigan harakatlardir. Bu kabi salbiy o‘zaro yuqori aloqadorlik ko‘rsatkichlarni kamaytirish uchun xulqi nazorat ostida turadigan shaxslar, shuningdek, xulqida o‘zgarish sodir bo‘layotgan yoshlar bilan kompleksli ishlar samaradorligini oshirish ko‘zda tutiladi[2]. Bunga misol tariqasida, ta‘lim muassasalarida, OAV da shaxsning motivatsion-emotsional sohasiga ijobiy ta‘sir etuvchi teleko‘rsatuvlar, ijtimoiy roliklar hamda dars mashg‘ulotlarida munozalari debatlarini tashkil etish, yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish orqali ulardagi “energiya”ni boshqa ijobiy narsalarga yo‘naltirish tavsiya etiladi.

Uyushgan yoshlarda xulq og‘ishiga moyillikni aniqlash ko‘rsatkichi bo‘yicha ularda “zo‘ravonlik va agressiyaga moyillik” darajasi ortgani sari, “delikvent xulq-atvoriga moyillik” darajasi ham yuqorilab boradi ($r=0.435$, $r \leq 0,05$). SHaxsda o‘ziga, boshqalarga nisbatan zo‘ravonlik kayfiyatining ustun bo‘lishi, boshqalarga zarar yetkazish, boshqa shaxslarning azoblanishidan rohatlanish, agressiv munosabatlar ortishi delikvent xulq-atvor shakllaridan hisoblangan, mayda bezorilik, shaxsga ham ma‘nan, ham jismonan zarar yetkazish, bosqinchilik, talonchilik kabi oqibati salbiy natijalarga olib boruvchi huquqbuzarliklarni qilishga intilishning oshishiga sabab bo‘ladi [4].

“Ijtimoiy normalarga ijobiy ustanovka” shkalasi bo‘yicha yuqori darajadagi ahamiyatlilik farqi “xulqi og‘ishgan yoshlar” va “uyushgan yoshlar” o‘rtasida aniqlandi ($t= -2.815$, $p < 0,01$). “Xulqi og‘ishgan yoshlar” guruhida o‘rtacha ko‘rsatkich 6.5 ni tashkil qilsa, “Uyushgan yoshlar” guruhida 8.3 ni tashkil qildi. Bundan shu xulosaga kelinadiki, og‘ishgan yoshlarda jamiyatda mavjud bo‘lgan qonun-qoidalarga, ijtimoiy normalarga nisbatan munosabatning ijobiyliги pastroq darajada. Bu esa, ularda xulq buzilishlarini keltirib chiqarishda sababiy omillardan biri bo‘lmoqda.

“Qoida va normalarni buzishga moyillik” shkalasi bo‘yicha yuqori darajadagi ahamiyatlilik farqi “xulqi og‘ishgan yoshlar” va “uyushgan yoshlar” o‘rtasida aniqlandi ($t=17.357$, $p < 0,01$). “Xulqi og‘ishgan yoshlar” guruhida o‘rtacha ko‘rsatkich 13.1 ni tashkil qilsa, “Uyushgan yoshlar” guruhida ularga nisbatan ancha pastroq 6.1 ni tashkil qildi. Bundan og‘ishgan yoshlarda tabiiyki, ijtimoiy normalarni buzishga moyillik sezilarli darajada yuqori ko‘rsatkichni tashkil etishi taxmin qilingan edi, lekin uyushgan yoshlar kategoriyasida ham bunday holatlarni keltirib chiqarmaslik uchun zarur profilaktik choralarni ko‘rish kerakligi a‘yon bo‘lmoqda.

Deviant xatti-harakatlarning shakllanishiga oila, oilaviy munosabatlar, o‘smir shaxsining xarakter xususiyatlari, ruhiy va jismoniy kasalliklarga moyilligi, shuningdek, ijtimoiy muhit ta‘sir qiladi [5]. SHaxsni rivojlantirish jarayonida vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy xatti-harakatlar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq va o‘zaro ta‘sirga egadir, shuning uchun to‘laqonli ta‘lim va korreksion(tuzatish) ishlari bo‘lmagan taqdirda, yoshlarda xarakterning “qiyinlashuvi” kuchayadi, bu esa shaxs rivojlanishida asotsiallikning yangi belgilarining paydo bo‘lishi yoki mavjudlariga e‘tiborsizlik darajasini oshiradi [3].

Tadqiqotdan olingan empirik natijalar asosida quyidagi xulosalarni qilishimiz

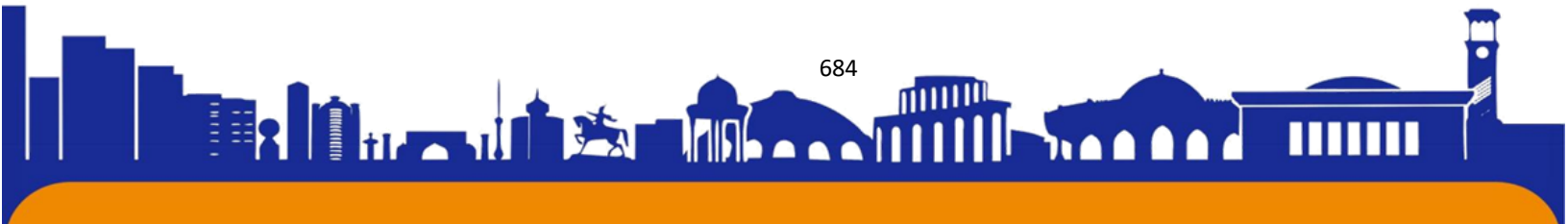
joiz:

*Birinchi*dan, Probatsiya xizmati ro'yxatida turuvchi xulqi og'ishgan yoshlar va uyushgan yoshlar o'rtasida ijtimoiy-psixologik so'rovnomaga olinganda, deviant yoshlarning ko'pchiligi (43.2%) xulqi og'ishiga "ehtiyotlari vaqtida qondirilmagan, sabrsiz" toifadagi shaxslar moyil bo'ladi, degan javobni tanlashgan. Salbiy illatlarni jamiyatda ko'payishiga "oilada diniy tarbiya va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro muloqotning yetishmasligi" omilini 45% xulqi og'ishgan yoshlar tanlashdi. Olingan natijalar asosida esa, o'sib kelayotgan yoshlar tarbiyasida shu kabi omillarni hisobga olgan holda ish ko'rish lozimligi ma'lum bo'ladi.

*Ikkinchi*dan, "Xulq og'ishiga moyillikni aniqlash" metodikasi asosida xulqi og'ishgan va uyushgan yoshlar o'rtasida yetarli yuqori, ahamiyatli farqlar aniqlandi. Xulqi og'ishgan yoshlarda ijtimoiy normalarga nisbatan salbiy ustanovkalar mavjudligi, qoida va normalarni buzishga, addiktiv xulq-atvorga, zo'rovonlik va agressiyaga, delikvent xulq-atvorga moyillik va emotsional reaksiyalarni irodaviy nazorat qila olmaslik kuzatildi. Yuqorida keltirilgan jihatlarni ijobiy tomonga muvofiqlashtirish uchun profilaktik tadbirlar sifatida ijtimoiy-psixologik treninglarni tizimli olib borish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: «O'zbekiston», 2018. –508-b.
2. Gilinskiy Ya.I. Sotsial'nyy kontrol' nad deviantnost'yu v sovremennoy Rossii: teoriya, istoriya, perspektivy // Sotsial'nyy kontrol' nad deviantnost'yu. SPb., 1998.-S.4-21.
3. Deviantnoe povedenie u podrostkov: Diagnostika. Profilaktika. Korrektsiya: Uchebnoe posobie / V.G.Kondrashenko, S.L.Igumnov. – M.: "Aversev", 2004.
4. Ruxieva X.A. Voyaga yetmaganlarda huquqbuzarlik va suitsidal holatlarni kelib chiqish sabablari va ularni psixoprofilaktikasi. 2021. Tafakkur tomchilari. 360-bet.

BOLALARDA SUIDSIDIAL HOLATLAR YUZAGA KELISHIDA IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti “Harbiy-vatanparvarlik, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash” kafedrasida dotsenti, p.f.n.,

dotsent **Rejаметова Irada Ikramshikovna**

Buxoro viloyati Qo‘riqlash boshqarmasi
psixologik ta'minlash guruhi katta-psixologi
leytenant **A.A.Ne'matov**

Annotatsiya. Hammaga ma'lumki, psixologiya — inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to'g'risidagi fan. Ijtimoiy munosabatlar tizimida o'smirlar hayotida suitsidal xulq –atvorning namoyon etilishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy –psixologik omillarni aniqlash va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: psixologiyaning tarmoqlari, suitsid, jamiyat, shaxs, ijtimoiy muhit, oilaviy muammolar, o'z joniga qasd qilish, yashirin suitsid.

Psixologiyaning tadqiqot predmetiga sezgilar va idrok obrazlari, tafakkur va hissiyot, faoliyat va muomala kabi psixologik jarayonlar, kategoriyalar kiradi. Psixologiyaning asosiy vazifalari — psixika qonuniyatlarini, inson ruhiy holatlari shakllanishini filogenetik va ontogenetik taraqqiyot birligida ochishdan iboratdir. Mazkur vazifalar yechimini topishda psixologiya bir tomondan, biologiya fani sohalari bilan, jumladan, fiziologiya bilan, boshqa tomondan esa, sotsiologiya, pedagogika, madaniyat tarixi, mantiq hamda ijtimoiy fanlar bilan jips aloqaga kirishadi. Psixologiya eng avvalo, psixikaning insonga xos shakli bo'lmish ong va o'zini o'zi anglashni tadqiq etadi.

Qadimgi yunon tilidan tarjima qilingan "psixologiya" so'zi tom ma'noda "ruh haqidagi fan" (psyche - "jon", logos - "tushuncha", "ta'limot") degan ma'noni anglatadi. Ilmiy foydalanishda "psixologiya" atamasi birinchi marta 16-asrda paydo bo'lgan. Dastlab, u aqliy yoki psixik deb ataladigan hodisalarni, ya'ni har bir kishi o'z-o'zini kuzatish natijasida o'z ongida osongina kashf etadigan hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadigan maxsus fanga tegishli edi. Keyinchalik, 17-19-asrlarda. psixologiya

tomonidan o'rganiladigan soha kengayib bormoqda va nafaqat ongli, balki ongsiz hodisalarni ham o'z ichiga oladi. Demak, psixologiya psixika va psixik hodisalar haqidagi fandır. Psixologiya - bu ruh haqidagi fan.

Psixologiya - bu alohida shaxsning psixikasi va ruhiy hodisalari, ham guruhlar va jamoalarda kuzatiladigan psixik hodisalar. O'z navbatida, psixologiyaning vazifasi psixik hodisalarni o'rganishdir. Psixologiyaning vazifasini xarakterlab, S.L.Rubinshteyn shunday deb yozadi: "Psixologik bilish – bu psixikani uning muhim, ob'ektiv aloqalarini ochib berish orqali vositachi bilishdir".

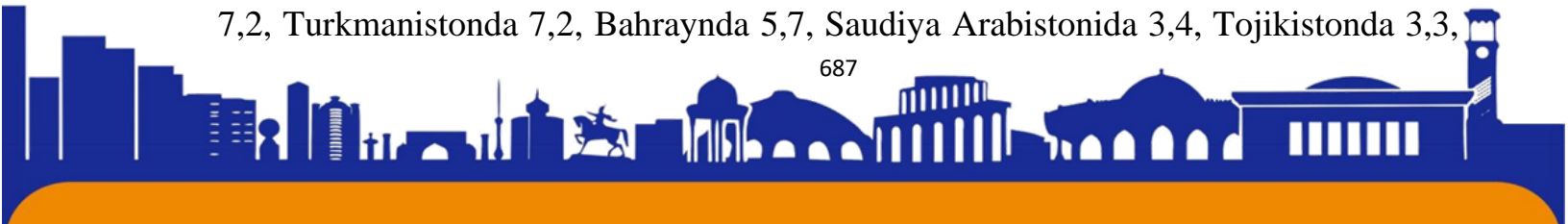
- ✓ Psixologiyaning vazifalari:
- ✓ Psixik voqelikni sifatli o'rganish;
- ✓ Psixik hodisalarning shakllanishi va rivojlanishini tahlil qilish;
- ✓ Ruhiiy hodisalarning fiziologik mexanizmlarini o'rganish;
- ✓ Psixologik bilimlarni inson hayoti amaliyotiga tizimli ravishda joriy etishda yordam berish.

Suitsid-o‘z joniga qasd qilish degan ma‘noni anglatib, o‘z joniga qasd qiluvchilar suitsidentlar nomi bilan ataladi. Bu holatni amalga oshiruvchilarning ko‘pchiligi sog‘lom ong egalaridir, ularda turli depressiya, oilaviy va moliyaviy muammolar, ruhiy va jismoniy holatlar natijasida shu jarayoni amalga oshiradilar. O‘zbekistonda suitsid muammosining ijtimoiy – psixologik jihatlarini ilk bor ilmiy tadqiq etishni boshlagan mutaxassislar guruhi a‘zolari psixologiya fanlari doktorlari, professorlar M.G.Davletshen, G‘.B.Shoumarov, psixologiya fanlari nomzodlari, dotsentlar S.A.Axundjanova, N.A.Sog‘inov, Z.R.Qodirova, E.Sh.Usmanov, B.M.Umarov, F.S.Ismailova, Z.F.Kamaliddinova, tibbiyot fanlari nomzodi N.M.Xo‘jayeva va psixolog N.Z.Ismoilovalardan iborat edi. Mazkur guruh a‘zolari faoliyati mahsuli o‘laroq, suitsid muammosini ilmiy tadqiq etish asnosida o‘rganilayotgan muammoning nazari asoslari ishlab chiqildi, turli ilmiy konsepsiyalar yaratildi. Suitsidning yuzaga kelishiga asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan omillar, suitsid sabablari, ularning turlari, vositalari, ko‘rinishlari aniqlandi, suitsidni tadqiq etish metodikalari yaratildi, ularning oldini olish va bartaraf etishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu borada alohida e‘tirofga molik tadbirlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, mazkur muammo hali hanuz hal etilgani yo‘q. Hamon dunyo miqyosida, o‘z joniga qasd qilib, hayotdan ko‘z yumganlar miqdori avtomobil halokati tufayli hayotdan ko‘z yumganlardan ko‘pligicha qolmoqda Albatta, bu ko‘rsatkich respublikamizda g‘arb, yevropa davlatlaridagiga qaraganda sezilarli darajada kam bo‘lsa-da, lekin aholimizning etnik, hududiy xususiyatlariga bog‘liq holda bu hodisaning salbiy asoratlari og‘irroq kechadi.

Dunyo bo‘ylab har yili 1 mln. odam suitsid orqali hayotdan ko‘z yumadi (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlari, 2016 yil). Bu ko‘rsatkich 100 000 aholiga o‘rtacha 16 kishini tashkil qiladi. Dunyo miqyosida suitsid bo‘yicha eng oldinda borayotgan davlatlar – bular Rossiya (26,5), Litva (25,7) va Qozog‘iston (22,8). Taqqoslash uchun Janubiy Koreyada 20,2, Belgiyada 15,7, Yaponiyada 14,3, AQSHda 13,7, Fransiyada 12,1, Shveysariyada 11,3, Germaniyada 9,1, Isroilda 5,2 suitsid kuzatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlar har yili o‘zgarib turadi. Masalan, 2012 yili Janubiy Koreyada suitsid darajasi 28,9 ni tashkil qilgan. E‘tibor qilinadigan bo‘lsa, hayot darajasi yuqori bo‘lgan davlatlarda suitsid darajasi ham yuqori bo‘lib qolmoqda. Musulmon davlatlarida suitsid darajasi ancha past hisoblanadi (Qozog‘iston bundan istisno). Masalan, 100 000 aholiga Qirg‘izistonda 9,1, O‘zbekistonda 7,4, Turkiyada 7,2, Turkmanistonda 7,2, Bahraynda 5,7, Saudiya Arabistonida 3,4, Tojikistonda 3,3,

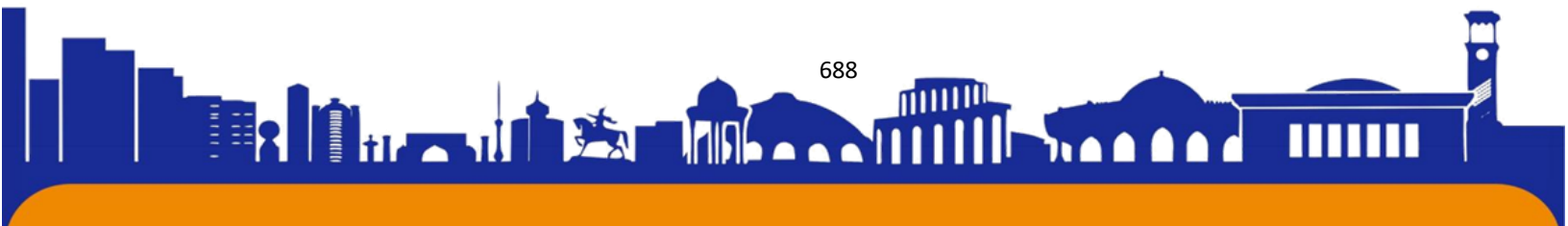

Birlashgan Arab Amirliklarida 2,7, Ozarbayjonda 2,6, Quvaytda 2,2 suitsid ro‘y beradi (JSST, 2016 yil). Yillab urush girdobida qolgan davlatlarda suitsid kam uchrashi e‘tiborni tortadi. Masalan, Afg‘onistonda bu ko‘rsatkich 6,4, Iroqda 4,1, Livan 3,2, Suriyada 2,4 suitsid ro‘y beradi. Karib dengizi davlatlari va Bagam orollarida suitsid juda kam uchraydi.

Suitsidni shartli ravishda 2 guruhga ajratish mumkin: birinchisi – tantanavor suitsid, ya‘ni o‘z joniga qasd qilishni oshkor qilib yuradiganlar; ikkinchisi – yashirin suitsid, ya‘ni hech kimga bildirmasdan o‘z joniga qasd qiluvchilar. Tantanavor suitsid ko‘pincha o‘smirlarda kuzatiladi, agar ular ota-onasi bilan urishib qolsa, “Mana ko‘rasizlar, o‘zimni o‘ldiraman-u, mendan qutulasizlar” deb yurishadi. Odatda, o‘smirning bu gapiga e‘tibor qilishmaydi yoki kulib qo‘yishadi. O‘z joniga qasd qiluvchi o‘smir go‘yoki shu yo‘l bilan ota-onasidan alamini olmoqchi bo‘ladi

Agar u biror-bir odamning janozasiga borib qolsa, “Men o‘lsam ham ota-onam va qarindosh-tuqqanlar shunaqa ayuhannos solib yig‘lashadi, meni qiynaganlarini eslab bolamga e‘tibor qilsam bo‘larkan, nega aytganlarini qilmadim” deb kuyib-yonishadi degan fikrga qiladi va tezroq o‘z joniga qasd qilishga intiladi. Shuning uchun ham ba‘zan o‘z joniga qasd qilishlar ketma-ket ro‘y beradi. O‘z joniga qasd qilishga jazm qilgan odam odamovi bo‘lib qoladi, kam gapiradi, yolg‘izlikka intiladi, xulq-atvori ham o‘zgarib boraveradi. U to‘y va tug‘ilgan kun kabi o‘yin-kulgili joylarga bormay qo‘yadi, biroq janoza va marakalarga, albatta, borishga harakat qiladi. Chunki u yerda odam o‘lgandan keyin bo‘ladigan voqealar aks etadi-da. U o‘zini shu o‘lgan odam o‘rnida tasavvur qilib ko‘radi. Hali aytganimdek, bu holat o‘z joniga qasd qilishni yanada tezlashtiradi.

Yashirin suitsid, ko‘pincha, yoshi kattalar uchun xos. Ba‘zan bola-chaqali, nevara-evarali bo‘lib ketgan yoshi ulug‘lar ham o‘z joniga qasd qilishadi. Bu, ayniqsa, qariganida doimo uning yonida bo‘lguvchi umr yo‘ldoshi vafot etgandan keyin ro‘y beradi. Farzandlari ishga, nevaralari maktabga ketgandan keyin eng yaqin sirdoshidan ayrilgan keksa doimo uyda yolg‘iz yashay olmaydi. Uning miyasiga “Farzandlarim menga e‘tibor qilmay qo‘yishdi, hammasi o‘zi bilan o‘zi ovora, menga bu hayotda yashashning ne keragi bor, men ham o‘lsam bo‘lmasmidi” degan fikrlar kelaveradi. Uyda yolg‘iz qolib, yig‘lab ham oladi. Albatta, yolg‘iz qolgan keksalarga e‘tibor zarur, ular bilan suhbatlashib turish kerak.

Umuman olganda, statistik jihatdan suitsidal axloq va aniq psixik buzilish ortasidagi yetarlicha aloqa aniqlanmagan. Sabablar. - dinsizlik; - ma'rifatsizlik;

- to'qchilik;- yo'qchilik;- shahvoniy, nafsoniy sevgi;- o'z joniga qasd qilishni muammoning yechimi sifatida ko'rish;

- o'limning haqiqati, qabr azobi, oxirat, qayta tirilish, qiyomat va do'zaxdagi azob -uqubatlardan bexabarlik;

- ruhiy xastalik.

Oiladagi muhit sababli farzandlarni o'z joniga qasd qilishi real va daxshat sababi bola dastlab tarbiyani oiladan oladi. Avvalo oilalardagi muhitni ijobiylikka o'zgartirmog'imiz kerak shu bilan bir qatorda ota-onaning bir biriga munosabati, yetishmovchilik, kelishmovchilik bolani oldida hal qilinmagani ma'qul. Kimdir o'z joniga qasd qilishini sezgan inson uni tinglashi kerak ularga ularni tinglaydigan inson kerak. Suitsiddan keyingi holat qanday yakun topishi barchaga noma'lum, shunday ekan uning oldini olgan ma'qul.

Xulosa: Insonlarni hayotini saqlab qolish uchun ularni tinglamog'imiz kerak. Agar o'z joniga qasd qilmoqchi bo'lgan yoki shunga moyilligi bo'lgan insonni tanisangiz unga hayotini saqlab qolishida yordam berishingiz mumkin. Buning uchun uni tinglang. Suitsidni amalga oshirmoqchi bo'lganlarda asosan "Men xechkimga kerak emasman", "meni xechkim eshitmaydi" degan tushuncha bo'ladi.

Insonlarni tinglab ular mavjud bo'lgan holatni bartaraf etamiz. Maktab psixologlari, sinf rahbarlari bunday shaxsga be'tibor bo'lmasligi kerak. O'ylaymizki, bu muammo kunlar kelib o'z yechimini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Oila psixologiyasi, "Sharq" Nashriyot-Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent 2008y

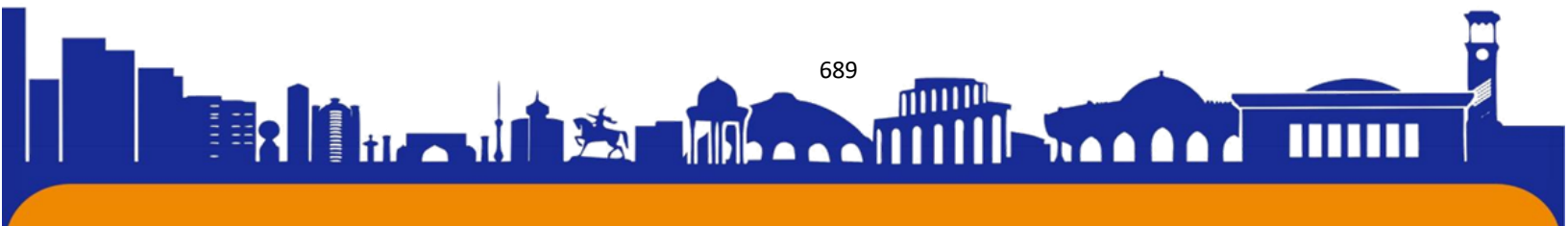
2. D. Abduvahobova, Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi

3. M.Otajonov, D.Soliyeva Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi, Qo'qon 2020y.

4. www.ziyonet.com.

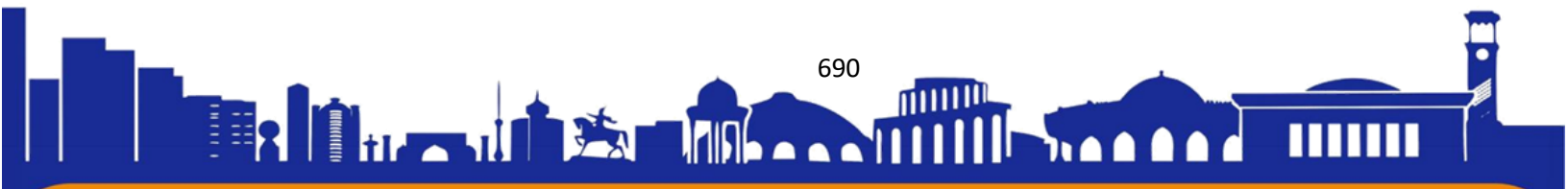
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/o'zini_o'ldirish.

6. <https://www.newjournal.org/>

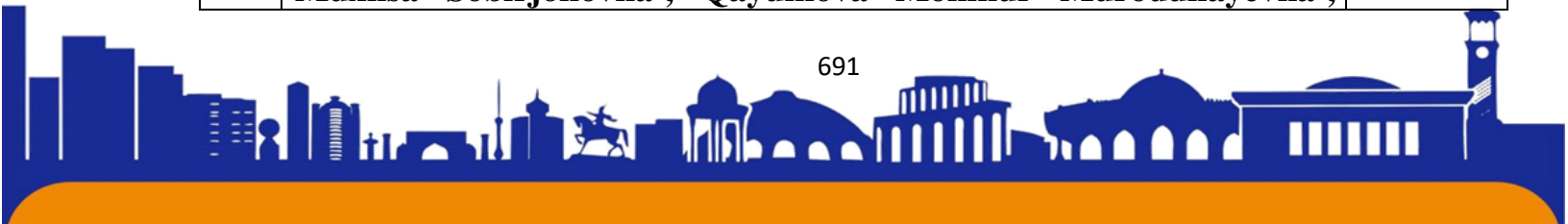

1	FUTURE BUILDING MATERIAL: BIO CONCRETE SELF-HEALTHING Musurmonov Abror Alisherovich, Choriyev Jahongir Olimjon o'g'li, Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi	6-15
2	OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIGA TARBIYA BERISHDA PEDAGOG NUTQI Abdurazaqov Fazliddin Abdunabiyevich	16-23
3	THE HISTORICAL, SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF THE WORK "BABURNAMA" IN YOUTH EDUCATION Mukhtorqulova Rushona Zahidjan qizi	24-30
4	ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CHANGES IN THE CURRENCY RATE ON THE COMPETITIVENESS OF LOCAL MANUFACTURING ENTERPRISES Buriyev Ubaydulla Bozor o'g'li	31-34
5	ЎПКАНИНГ СУРУНКАЛИ ОБСТРУКТИВ КАСАЛЛИГИ КЕЧИШИНИНГ ЮРАК-ҚОН ТОМИР ТИЗИМИ ПАТОЛОГИЯСИ БИЛАН БИРГАЛИКДАГИ ХУСУСИЯТЛАРИ. Ўринбоев Лочинбек Хасанбой Ўгли, Салохиддинов З.С	35-41
6	QANDLI DIABET ASORATLARIDA JIGAR PATOMORFOLOGIYASINI KOMPLEKS DAVOLASH Abdusalomov Behzod Alisher o'g'li, Zohirov Adhamjon Rafiqovich	42-49
7	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA LEKSIK-SINTAKTIK STILISTIK USLUBLARNING QIYOSIY TAHLILI. Abdujabbarova Dilduza Olimovna, Nematov Bahodir Mamasharifovich	50-54
8	СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТИЛИСТИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И УЗБЕКИ. Абдужаббарова Дилфуза Олимовна, Нематов Бахадыр Мамашарифович	55-59
9	SURXONDARYODA YETISHTIRILADIGAN DON MAHSULOTLARIDA YOG' KISLOTASI VA MINERALLAR MIQDORI Normamatov N.D., Raximov M.S., Babamuratov N.N.	60-68
10	STOMATOLOGIYADA YADROVIY TIBBIYOTNI QO'LLASH ISTIQBOLLARI Pardayev Anvar Misirovich, Eshkaraev Sadridin Choriyevich	69-75

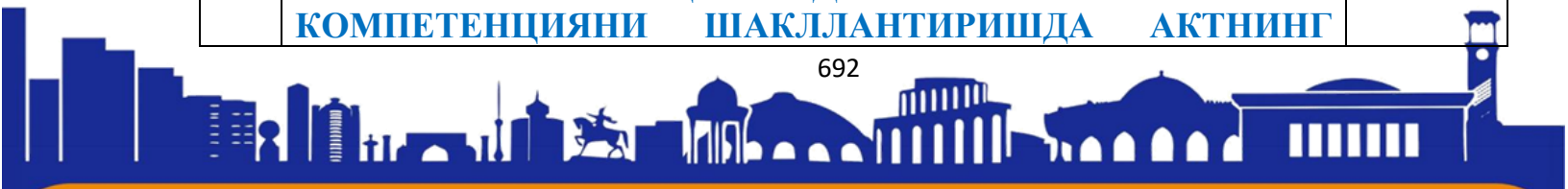

11	ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА АЖДОДЛАР МЕРОСИНИНГ ЎРНИ Холбекова Дилбар	76-80
12	Suyak to'qimasi. Odilov Ramziddin Dilshodovich, Xushvaqtova Osiyo Asadulla qizi, Jumanazarova Sarvinoz G'ani qizi	81-85
13	YOVVOYI O'SIMLIKLAR TARKIBIDAN DORIVOR MODDALARNI EKSTRAKTSIYON AJRATIB OLIISH USULLARI Umirqulova Feruza Abdisamatovna, Eshkaraev Sadridin Choriyevich	86-92
14	AXBOROT XAVFSIZLIGIGA TAHDIDLARNI TAHLILI VA BAHOLASH Ibragimov Nodirjon Nusriddinovich, Abduraxmanov Vohid Abdumuqim o'g'li, Amirov Akbarshox Dilshod o'g'li, Shukurova Sitora Zayir qizi, Gulboyeva Sabrina G'ofur qizi	93-97
15	MOBIL ILOVA YARATISHNI VIRTUAL O'RGATISHDA GLOBAL AXBOROT TIZIMLARI VA TEXNOLOGIYALARI Mamadjanov Shuhratjon	98-102
16	SIYDIK-TANOSIL TIZIMI VA COVID-19 HAQIDA BA'ZI BIR SAVOLLAR Boyqulov To'rabek Temirovich, Tojimumurodov Mansur	103-113
17	PAST MOLEKULYAR OG'IRLIKDAGI MODDALARNI BENZOL, DIOKSAN, TETRAGIDROFURAN (TGF) BILAN SUYUQLIK EKSTRAKTSIYASI VA O'TA KRITIK CO2 EKSTRAKTSIYASI BILAN AJRATISH. Urozov M.K., Aliqulova D.A., Raximov A.A., Tojiyev S.M.	114-123
18	Jarqo'rg'on kvarts qumi asosida tripleks shisha olish. Qodirov Rustam Abdumannonovich	124-127
19	ПОРЛАНЦЕМЕНТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШДА ИШЛАТИЛАДИГАН ХОМ АШЁЛАРНИНГ КЛИНКЕРНИ ПИШИРИШ ЧАРАЁНИГА ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ О.А.Тошмаматов, С.З.Ходжамкулов	128-137
20	DETERMINING THE EFFECT OF NON-MONETARY FACTORS ON INFLATION IN UZBEKISTAN Doniyorov Hojiboy Xolmurod O'g'li	138-140
21	Қадимги туркларда тиббий маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари Наврўз Рўзиев Ихтиёр ўғли	141-146
22	ADABIY MATNLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Isayeva Shoirra Baltabayevna, Norgitova Shahrizoda Sherzod qizi	147-149
23	Chet tillarni o'qitish nazariyasi va uning maqsadi Sobirjonova Muxlisa Sobirjonovna ¹ , Qayumova Mohinur Murodullayevna ² ,	150-158

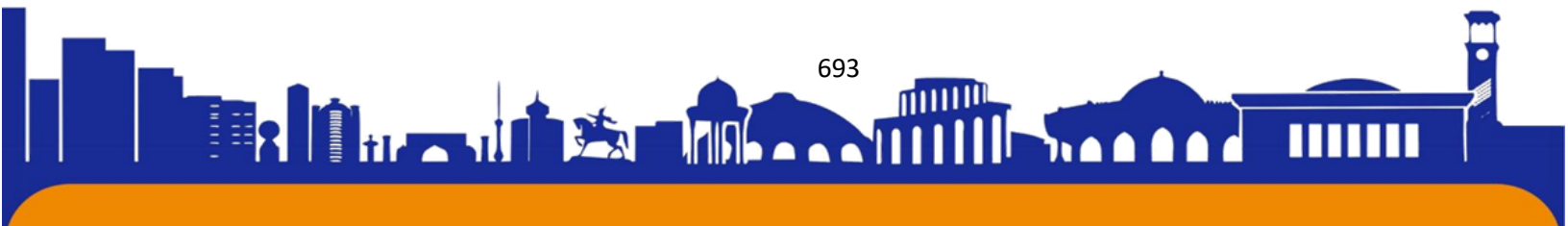

	Mardanova Mohira Davron qizi³	
24	THE IMPACT OF SMOKING ON CARDIOVASCULAR HEALTH. Sadaan Muhammad Shuaib Sayyed	159-161
25	TA'LIM MUASSALARI TALABALARIGA TEXNOGEN TUSDAGI FAVQULOTDA VAZIYATLAR TASNIFI VA TAVSIFINI O'RGATISH Xudayqulov Shavkatbek Soyibjanovich, Mamadjanov Muxammadali Xalimboy O'g'li	162-170
26	Развитие сферы туризма в Республике Узбекистане Нумонова Навруза	171-177
27	COVID 19 KASALLIGINI O'TKAZGAN BEMORLARDA KASALLIK KECHISHINI JIGAR FUNKSIONAL KO'RSATKICHLARI No'monova Go'zaloy Davronbek qizi, Soliyev A.Q.	178-182
28	Ta'limda raqamli texnologiyaning o'rni Nazarova Malohat Zayniddinovna	183-185
29	Sun'iy intellekt qaysi joylarda ishlatilmoqda? Bozorov Otabek Eshbo'ri o'g'li, Sayyod Dostonov Sultonovich, Yusupov Akmal Norxidir o'g'li	186-191
30	Qazilma organizmlar qoldiqlari Begmatova Taxmina Sunnat qizi	192-194
31	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'YIN TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING QIZIQISHLARINI ANIQLASH YO'LLARI Bekmuratova Yulduz Bekmurat qizi	195-198
32	Huquqiy tarbiya - huquqiy ong va huquqiy madaniyat shakllanishining asosiy vositasi Abdusalimova Shahnoza	199-203
33	Amir Temur davridagi ijtimoiy - siyosiy qarashlarning xalq faravonligini ta'minlashdagi o'rni Norqulova Dilnoza	204-207
34	РАЗРАБОТКА РАЦИОНАЛЬНОГО АССОРТИМЕНТА ОДЕЖДЫ НА ОСНОВЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ Нигматова Ф.У., Уролова Н.Х, Рустамова К.Т,³ Курбонов А.Б.	208-212
35	MADANIYATNING INSON VA JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI Istamova Shahzoda Islom qizi	213-215
36	QATIQ ZARDOBINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI Toshpo'latov T.A., Eshkaraev S.Ch., Inoyatova N.R.	216-226
37	IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYIN POSTMODERNIZMNING PAYDO BO'LISH XUSUSIYATLARI M.Z.Djalaldinova	227-234
38	ҲАРБИЙЛАШГАН ТАЪЛИМ КУРСАНТЛАРИГА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АКТИВ	235-242

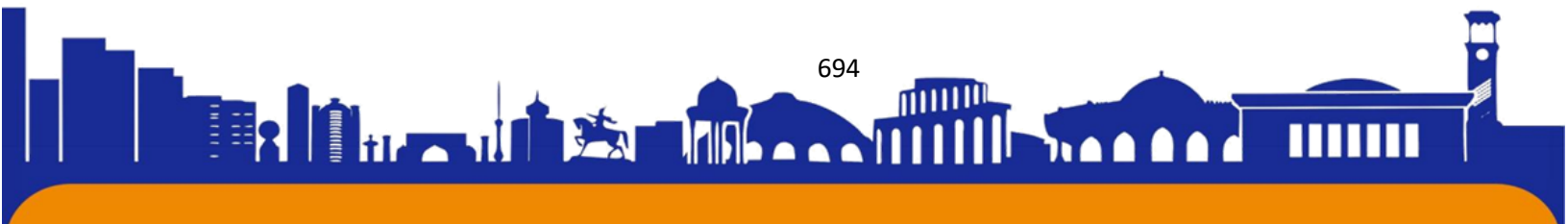

	ЎРНИ Дадабаева Ҳаётхон Фахридин кизи, Тешабаева Дилфуза Муминовна	
39	Zamonaviy futbolchilar tayyorlashning zamonaviy tizimi. Doston Rustam O'g'li	243-245
40	Linguistic and cultural study of the language of advertising (on the material of the English and Karakalpak languages) Torejanova Altinay, A. Kuldeshov	246-248
41	PEDIATRIYA AMALIYOTIDA PSORIAZ KASALLIGI VA TASHXISLASH Boyqobilov Soatmurod Shuxrat o'g'li, Xudoyberdiyeva Gulmira Normamat qizi, Boyqobilov Ulug'bek Shuxrat o'g'li	249-257
42	“Тирик организмларнинг асосий биополимерлари оксил ва нуклеин кислоталарининг тузилиши ва функцияси” мавзусини ўқитишда инновацион технологияларнинг аҳамияти. Рўзиева Гулсара Темиркуловна	258-283
43	CLINIC AND COURSE OF ACUTE OTITIS MEDIA IN CHILDREN AGAINST THE BACKGROUND OF CHRONIC HEPATITIS B Narzullaev N.U., Rakhmatov A.A.	284-288
44	DEVELOPING GLOBAL SKILLS IN ELT CONTEXT: DIGITAL LITERACIES Sarieva Feruzabanu, Gaurieva Guljan	289-293
45	Bozor munosabatlarining rivojlanish sharoitida hududiy ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishni boshqarish Xayitmurodov Anvarjon G'aybullayevich	294-298
46	MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SO'ZLARNING QO'LLANILISHI (A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asari asosida)Sh.Xudoyqulova	299-303
47	АБДУЛЛА ҚАХҲОРНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ Зулайхо Тўйчиева	304-307
48	Comparative linguistic analysis of noun affixal derivatives Kazakbaeva Mavluda, Nurjan Jalgasov	308-311
49	Xorijiy tillarni o'rganishning hayotimizdagi tutgan o'rni va o'rganish sabablari Mamatova Laylo Ulug'bek qizi, T.Musurmonov	312-314
50	PROVERBS AND SAYINGS AS REFLECTION OF PEOPLE' PERCEPTION IN THEIR LIFE Otamurodova Orzigul Musayevna	315-319
51	SURXONDARYO VILOYATINING AHOLISI VA MEHNAT RESURSLARI Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Samadov Jamoliddin Esan o'gli	320-325

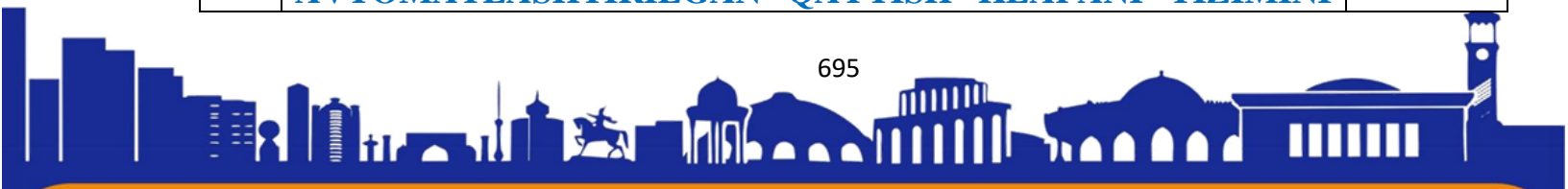

52	O'zbekistonning Xitoy Xalq Respublikasi bilan iqtisodiy aloqasi Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo o'g'li	326-331
53	O'ZBEKISTONNING YAQIN XORIJ DAVLATLARI BILAN SAVDO-IQTISODIY ALOQALARI Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo o'g'li, Safaraliyeva Sabrina Akbaraliyevna.	332-338
54	O'ZBEKISTONNING UZOQ XORIJIY DAVLATLAR BILANTASHQI IQTISODIY ALOQALARI Olimqulov Yashnar Maxmadamin o'g'li, Narziyev Furqat Fayzullo o'g'li.	339-349
55	ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ В КНИЖНОЙ ИЛЛЮСТРАЦИИ Аллаёрова Шахноза	350-355
56	Adabiy tanqidda turkumlilik hodisasi Mustafoyeva Malika	356-360
57	O'ZBEKISTONDA GEOGRAFIYA TA'LIMINING RIVOJLANISHI Raximov A.K, Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich	361-367
58	Surxondaryo viloyati ochik suv xavzalarini ifloslanish manbalari va suv manbalarining xozirgi ekologik xolati Kurbonov Faxriddin Bobomuratovich, Safarova Ro'zigul To'xtayevna, Jumaeva Zulxumor Ergashevna, Eshonqulova Hulkar	368-372
59	PAREMIYALAR VA ULARNING TILSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI Hazratqulova Ozoda Abdug'aniyevna	373-377
60	O'ZBEK TILINING TO'LA-TO'KIS DAVLAT TILIGA AYLANISHI: MUAMMO VA YECHIMLAR Dilnoza Nazarova, Zafar Nurmatovich Abdusamadov	378-380
61	TARIXIY QAHRAMON VA BADIY OBRAZ (Shahodat Ulug'ning "Xaloskor sulton Sayfiddin Qutuz" romani misolida) Kenjayev Farxod Ikram o'g'li	381-386
62	BO'LAJAK TEXNOLOGIYA TA'LIMI O'QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI OSHIRISH VA AMALIY MASHG'ULOT DARSLARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH Savurova Shahrizoda Abdumalik qizi, Mo'minov Sarvar Qo'chqorovich	387-395
63	YUQORI HARORATGA CHIDAMLI POLIMER MATERIALLAR OLIISH Musurmonov A.M., Eshkaraev S.CH.	396-399
64	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASINING MAZMUN VA MOHIYATI Davlayeva Malika Abraxmatovna	400-411

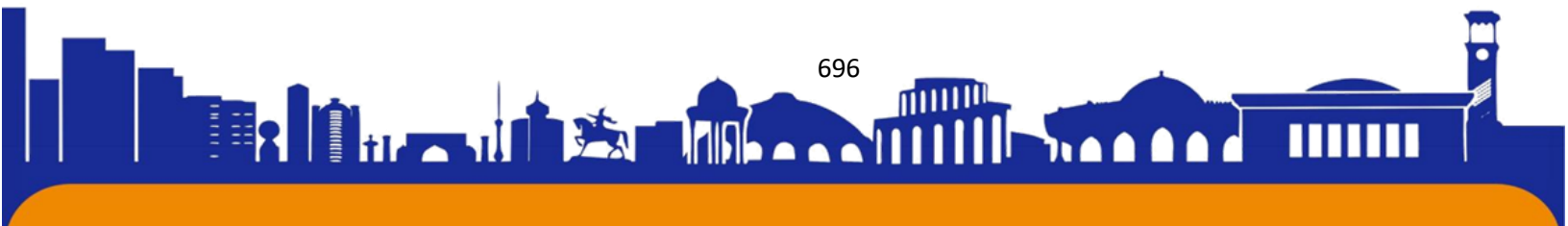

65	BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHI DARSIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIMiy AHAMIYATI Jumayeva Nargiza Ochildiyeva	412-416
66	JAMOANI SHAKLLANTIRUVCHI TRENING MASHG'ULOTLARINING TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI Mirzayeva Baxtiniso	417-421
67	BO'LAJAK O'QITUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY REFLEKSIYANING O'RNI Rahimova Gavhar	422-427
68	ЎҚУВЧИ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ИМКОНИЯТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ Тожибоева Сурайё	428-432
69	IJTIMOiy FAOL O'QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING ILMiy PEDAGOGIK ASOSLARI TURAYEVA SADOQAT	433-444
70	BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA EKOLOGIK TALIM TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI USANOVA SHAHNOZA, MUHAMMADIYEVA MUSHTARIY	445-448
71	ASPIRATSION SINDROMDAN NOBUD BO'LGAN CHAQALOQLAR BUYRAGINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI Egamov Bunyodbek Jumanazarovich, Salaeva Zulfiya Shanazarovna	449-451
72	Shukur Xolmirzayevning adabiyot sohasiga qo'shgan hissalar Xudayberganov Ma'ruf Olimkulovich	452-456
73	TEACHING METHODS OF FRENCH LANGUAGE TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS Khalimova Makhbuba Turakulovna	457-461
74	ОПТИМИЗАЦИЯ ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ПОСЛЕОЖОГОВЫХ РУБЦОВЫХ ДЕФОРМАЦИЙ НИЖНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ Расулова Ш.Ф. Бойкобилов С.Ш.	462-469
75	Ilg'or xorijiy tajribalar asosida texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish ilmiy pedagogik muammo sifatida Ibragimova U.O, Abduraimov Sh	470-478
76	TIBBIYOT AMALIYOTIDA OPTIKAVIY QONUNIYATLARDAN FOYDALANISH. REFRAKTOMETR YORDAMIDA SUYUQLIKNING KONTSENTRATSIYASINI ANIQLASH Xayitova Yulduz Davlatovna	479-488
77	SUG'ORISH NASOS STANSIYALARI UCHUN AVTOMATLASHTIRILGAN QAYTISH KLAPANI TIZIMINI	489-495

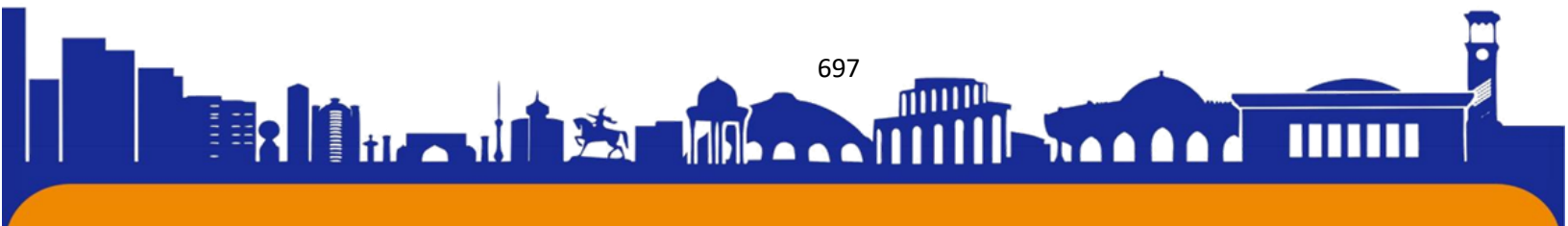

	TAHLIL QILISH Nig‘matov Azizjon Maxkamovich, Sirojova Husniya G‘ulom qizi, Utkurov Samandar Djalolovich	
78	Ижтимоий-сиёсий лексиканинг лингвистик тавсифи Гаппаров Алибек Қаршибоевич	496-506
79	MILLIY HUNARMANDCHILIKNING MEKANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI KASBIY TARBIYANI TAKOMILLASHTIRISH (1-4-sinflar misolida) Odinaboboyev Fazliddin Bahridin o‘g‘li	507-514
80	ROLE PLAYS IN EFL CLASSES ON BALANCING TEACHER TALK TIME AND STUDENT TALK TIME Aynura Beknazarova	515-519
81	ПЕРЕЛОМЫ НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ: ПРИЧИНЫ, ХАРАКТЕРИСТИКИ, СТЕПЕНЬ ТЯЖЕСТИ ИБРАГИМОВ ШАХБОЗ РАМАЗАНОВИЧ, ГАНИЕВА НИЛУФАР ХАМРАЕВНА	520-524
82	MADANIYATLARARO MULOQOTDA DISKURS TAHLILGA LINGVOMADANIY YONDASHUV N. S. Qarayeva	525-531
83	Grammatical categories of the English noun and their expressing in the sentence Aralbay Abatov, N. Yuldashov	532-537
84	"The founder of an independent state, a great statesman and politician" Makhmudova Aziza Azamatovna	538-547
85	HAJVIY MATNLAR TARJIMASINING KOGNITIV XUSUSIYATLARI Rajabova Salima, Atoboyeva Aziza Muhiddin qizi	548-557
86	The content of the course of modern programming languages in the context of higher education and the technology of its teaching (in the example of python) Qarshiyev Nazarbek Bahrom o‘g‘li	558-563
87	O‘ZBEKISTONDA REFERENDUM O‘TKAZISHINING AKTUALLIGI Jamoliddinov Raxmatilla Baxtiyor ug‘li	564-567
88	МАЪНО КЎЧИШНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ Толебаева Алия Ондасыновна	568-575
89	АКТУАЛЬНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ Якубов Абдурасул Соатович	576-581
90	AMALIY MATEMATIKADA MATEMATIK MODELLARNI O‘RGANISH Toshboyev Murodjon Xudoyqul o‘g‘li	582-584
91	ИЗУЧЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ИНФАРКТА МИОКАРДА У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА Файзуллаева Мехрибон Исламбековна, Рахманова С.С	585-588

92	СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ОЦЕНКА ТЯЖЕСТИ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПРИ ТРАВМАХ ОРБИТЫ Н.Х.Ганиева, И.И.Бахриев, Б.А.Ешмуратов	589-597
93	ABDURAUF FITRATNING "OILA" ASARIDA TA'LIM-TARBIYAGA OID PEDAGOGIK- DIDAKTIK USLUBLARI Omonaliyeva Munavvar Mamanazar qizi	598-603
94	Миллий гвардия фаолиятида ҳарбий хизматчи ва ходимларининг ахлоқий-руҳий хислатларини шакллантиришда жисмоний тайёргарликнинг аҳамияти Аташайхов Абдувахид Абдушукурович	604-607
95	Terms and terminology Panjiyeva Nasiba Normahmatovna, Omonova Iroda Toir Qizi	608-613
96	Contrastive analysis of business and marketing terms in English and Uzbek languages Omonova Iroda Toir Qizi	614-617
97	Litiy ajratib olishning samarali usullari Saidnazarov T.R Abduraxmonov S.T Amonov N.A .Esanov R.R	618-622
98	GRAMMAR PROBLEMS OF TRANSLATION Nozima Gulimboyeva Azimboy qizi	623-626
99	ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРУИЗНОГО ТУРИЗМА Усманова Азизахон Фазыловна, Пулатова Лазиза Ойбековна	627-636
100	Òsmirlarda suitsidial Xulq shakllanishining ijtimoiy Psixologik xususiyatlari Ismoilova Sarvinoz Ne'mat qizi	637-640
101	ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ Усманова Азизахон Фазыловна, Орифжонов Шахзод Муродович	641-651
102	ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ХИЗМАТЛАРИ ТИЗИМИДАГИ МУОММОЛАР ВА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОХОТЛАР Хушбоқов Абдумалик Шайдулло ўғли	652-654
103	REDISKANI JANUBIY MINTAQADA YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI Habibullo Mamayoqubovich Kamolov, Azamat Rahmatillayevich Xaydarov	655-663
104	KARTOSHKA X-VIRUSINING POMIDOR O'SIMLIGI BARGIDAGI XLOROFIL MIQDORIGA TA'SIRINI O'RGANISH Adiyeva Saida Xasanovna, Jovliyeva Dilfuza Tilolovna, Fayziyev Voxid Baxromovich	664-669

105	Экстремальный туризм Нигматжонов Умиджон Дилшод угли, Усманова Азизахон Фазыловна	670-675
106	O'SMIRLAR XULQ OG'ISHINI OLDINI OLISHNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK OMILLARI Choriyev Faxriddin Abdug'opporovich	676-684
107	BOLALARDA SUIDSIDIAL HOLATLAR YUZAGA KELISHIDA IJTIMOYIY - PSIXOLOGIK MUAMMOLAR Rejametova Irada Ikramshikovna, A.A.Ne'matov	685-689
108	MUNDARIJA	690-698

